CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
	११४	२।१२	२।१२	·	२।१२
	६२	२।०१	२।०१	·	२।०१
[illegible]		९।१३	९।१३	·	९।१३
	८८	९।१५	९।१५	·	९।१५
	५६	९।११	९।११	·	९।११
	९३	२।०१	२।०१	·	२।०१
	७४	९।११	९।११	·	९।११
	९८	९।१	९।१	·	९।१
	७६	२।०३	२।०३	·	२।०३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ला.स. धनुर्मकरार्कैवृतेसंस्थेचराहुर्थेरटदशाफरतयाक्केदक्षिणेसैंहिकेयः वृषमिथुनकुलीरेपश्चिमेदिग्विभागो हरिघ्रुव
१६ तितुलायांचोत्तरेश्चागराहुः ३३ सोमदत्तः अग्रतोराहुवैधव्यंदक्षिणेसुतहाभवेत् पृष्ठेपुत्रवतीप्रोक्तावामेसौभाग्यभ
गिनी ३३॥ यथाभृगुर्दक्षिणसन्मुखस्थो मृगीदृष्टिनामशुभोगमेसदा तथैवराहुःपरिकल्पनीयोद्यगेनकार्य्यंभु
जादिलोमम् ३५ अथयात्राप्रकरणमारभ्यते तत्रराम: नषष्ठीनचद्वादशीचाष्टमीनोसितासातिथिः पूर्णिमा
नैवरिक्ता हयादित्यमैत्रेंदुजीवांत्यहस्तःश्रवोवासवैरेवयात्राप्रशस्ता ३६ मृगभात्कालिकाद्येपादेचन्द्रोव्यवस्थितः
तावच्छुक्रोभवेदन्धःसन्मुखेगमनेशुभं ३७ अथसर्वांङ्गी तिथिवारञ्चनक्षत्रंनामाक्षरसमन्वितम् द्वि २ त्रि ३
चतुर्भिर्गुणितंसप्त ७ष्ट ८ रसभाजितम् ३८ आदिशून्येभवेद्धानिर्मध्यशून्येरिपोर्भयम् अंत्यशून्येभवेन्मृत्युः
सर्वाङ्कोविजयीभवेत् ३९ श्रीपतिः मूर्त्तिः १ कोशो २ धन्विनो ३ वाहनानि ४ मंत्रः ५ शत्रुः ६ आयु ८ मार्ग ७ म
नश्च ९ व्यापार १० प्रवप्राप्ति ११ रप्राप्ति १२ रेवंलग्नात् भावाद्वादशैतेविचिन्त्याः ४० संतिक्रूरास्त्र्याययारिव
र्य्योहिभावान्तव्यापारान्निघ्नतःसूर्य्यभौमौसौम्याःपुष्यंत्येवहित्वारिभावं शुक्रश्चास्तंमृत्युमूर्त्तिस्तथेन्दुः ४१॥
श्चायारिशुक्रयमारीचेच्छक्तिभाजःशुभग्रहाः प्रयाणेनृपतेर्यस्यहस्तस्यातस्यमेदिनी ४२ गुरुर्लग्नेरविःषष्ठेरंध्रे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

१९

द्विषमाब्दमासेदिने ऽस्त ५ वधात्परतो यथेष्टम् २७ अथ प्रवेशनक्षत्राणि ध्रुवक्षिप्रमृदुश्रोत्रवसुमूलमघानिले
वधूप्रवेशः सन्नेष्टो रिक्ता ४।९।१४ गर्के १२ बुधैः परैः अथ द्विरागमः दैवज्ञचिन्तामणौ ज्येष्ठापुष्यपुनर्वसूत्तरद्व
रिब्रह्मानुराधाश्विनीहस्तादित्रयपौष्णमूलमृगभे मेषालिकुंभेरवौ कन्यानौलि ७ नृयुग्म ३ मीन १२ मकरे १० हांग
चयात्रातिथौ नारीणां शुभदो द्विरागमविधौ जीवज्ञशुक्रे ऽहनि ११ शुक्ले पक्षे कार्यमिति अथ पुनार्य्योः प्रथमसमा
गमे उत्तरात्रयरोहिण्यां पुष्ये मैत्रे करे मृगे चित्रास्वातीविशाखासु पुंनार्य्योः संगमः शुभः २८ कन्या ६ वणिक ७
मीन १२ गो २ लि ८ भवने केन्द्रस्थिते सद्ग्रहे पापो विक्रम ३ लाभ ११ वैरि ६ संस्थिते द्यूने ७ शुभैरीक्षिते वारे सौम्य
दिने षष्ठिविष्टिकरणे शस्ते च रिक्ताष्टमे स्त्रीकामार्त्तहिने तिथौ शुभविधौ दारोपभोगः स्मृतः २९ दैत्येज्या ह्यभिमुखदक्षि
णे यदि स्याद्गच्छेत्तु पुनर्हि शिशुं गर्भिणी नवोढाः बालश्चेद्व्रजति विपद्यते नवोढा चेद्वन्ध्या भवति च गर्भिणी त्वगर्भा
भी ३० नगरप्रवेशविषयाद्युपद्रवे करपीडने विबुधतीर्थयात्रयोः नृपपीडनेन ववधूप्रवेशने प्रतिभार्गवो भवति दो
षकृन्नहि ३१ पित्र्यगृहे चेत्कुचपुष्पसंभवस्तदा न दोषः प्रतिशुक्रसंभवः भृग्वङ्गिरोवत्सवसिष्ठकश्यपात्रीणां
भरद्वाजमुनेः कुले तथा ३२ इति लघुसंग्रहे विवाहद्विरागमनप्रकरणम्॥ अथ द्वांगयात्रायां राहुविचारः अलि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तिग्मुखेनिधनान्यस्तत्वा थान्यानि संज्ञयकरी सुखसंपदाप्तिर्म ध्यादितः फलमुशंतिहसव्यमार्गे २१४ अथकर्त्ता

रीयोगः। तत्रवाराहः द्वयोः पापग्रहोर्मध्येचन्द्रलग्नो भविष्यतः तदा मृत्युर्विजानीयात्सच्चावेदेनात्र संशयः २१५

सौम्ययोगात्क र्त्तरीयोगोनस्यात् वसिष्ठः एकार्गलोपग्रहपातलत्ताजामित्रकर्त्तयुदयास्तदोषान घ्नन्ति चंद्रा

र्कबलोपपन्नेलग्नेयथार्कोभ्युदयेतुदोषा १६ उपग्रहर्क्षकुहवाह्लिकेषुकालिङ्गवङ्गेषु

चपातितंभम् सौराष्ट्रशाल्वेषुचलातितंभंत्यजेत्तुविद्धंकिलसर्वदेशे १७ मुहूर्त्तचिं

तामणौ० जन्मलग्नभयोर्मृत्युराशौनेष्टःकरग्रहः एकाधिपत्येराशीशमैत्रेवानैव

पकृत् १८ श्रीपतिः उदयगतनवांशेखेषादृष्टोयुतोवानभवतिय

दिमृत्युःस्यात्तदानीवरस्य परिणयसमयेचेन्नैवास्तोदयेषाः।

स्वपतिमहितदृष्टोमृत्युकारीचवध्वा १९ विवाहपटले भौमलग्न

१ कलत्र ७ नैधन ८ गतेशुक्रारि ६ सप्त ७ ६८ गेचन्द्रेरन्ध्र

। षिलग्न १ षष्ठ ६ निरंतेलग्ना १ स्तगे ७ भास्करेतद्वद्धानुमुते १७ गुरौनिधनगे ८ सौम्ये

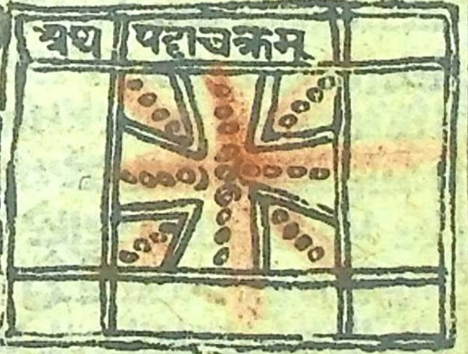

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

व
१५

८ यामित्रगे ७ जायां ७ भोधि ४ विलग्न १ कर्म्म १० निरतेराहुर्नपाणिग्रहः २२० रामः पा. वैन्मसप्तम् कार्क्कोरिपु
गृहेनीचेस्तगोकर्न्नरोदोषोनैवसिते ऽरिनीचगृहगतेनत्सष्ट ६ दोषोपिनभौमेऽस्तोरिनीचकानम्भमेवेङ्गोमोर
८ मोदोषकर्न्नोचनीचनवाष्टकेशशिनिरिष्फा १२ ष्टा ८ रिदोषोपिन २१ श्रीपतिः हिबुक ४ धर्म ९ सुतो ५
दय १ कर्म्म १० त्रिदशाराजगुणेयदिवासितेयदशुभंशुभतांसमुपैतिनचक्षुभक्षं लेनितराममिवदैते २२
अब्दायनर्त्तुतिथिमासभपक्षदग्धास्तिथ्यन्धकाणबधिरांगमुखाश्चदोषाः नश्यन्तिश्च्चल्लतत्य तथिह केन्द्र
कोणेनहत्वपापविधुसुलग्नवांश्चदोषाः २३ लग्नाधिपंविनाद्यूनसर्व्वखगानेष्टाः अथमतसप्ताह ॥ नास्मामृक्षं
ननिकरणंनैवलग्नस्यचिन्तानोवावारोनचलवविधिर्नोमुहूर्त्तस्यचिन्ता नोवायोगोनाद्यसप्तमवनवापितामित्र
दोषागोधूलिः सा...निभिरुदितासर्वकार्य्येप्रशस्ता २४ ग्रन्थान्तरे॰ लग्नंयदानास्तिविशुद्धिमन्यत्तदाधूलिकंसा
धुनदावदन्ति लग्नेविशुद्धेसतिवीर्य्ययुक्तेगोधूलिकंनैववदन्तिसन्तः २५ रामः अस्मयांतगुरुदिवसेसौरेस्ता
र्केलग्नान्मृत्योरिपुभवनेचन्द्रेकन्यानाशः तनुमदनमृत्युस्थेभौमेवोढुर्न्नाशोलाभे १ घनसहजे ३ चन्द्रे
गोरवम् २६ अथवधूप्रवेशः। समाद्रिपञ्चाङ्कदिनेविवाहाद्वधूप्रवेशोष्टि १६ दिनान्तरालशुभः पक्ष्या

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ल॰सं॰ रणम् अथ प्रश्नविचारः तत्र षट्पञ्चाशिकायाम् वृषसिंहवृश्चिकघटैर्द्विस्थानेगमागमौ न स्तः नष्टं न चाप्ति
२० नष्टं न रोगशान्तिर्नैवाभिभवः ३७ तद्विपरीतं तु चरैर्द्विशरीरैर्मिश्रितं फलं वाच्यम् लग्नेद्वौर्वक्रकं शुभदृष्ट्या शोभन
मतोऽन्यत् ८ अथ लाभप्रश्नः॥ त्रि ३ पञ्च ५ लाभा ११ ल १ समयेषु सौम्या लाभप्रदा नेष्टफलाश्च पापाः तुलाथक
न्या मिथुनो घटश्च नृराशयस्तेषु शुभं वदन्ति ९ इन्दुद्विसप्तदशमायरिपुत्रिसंस्थः पश्येद् गुरुः शुभफलं प्रमदाकृतं।
स्यात् लग्नार्थधर्मसुतनैधनगाश्च पापाः कार्यार्थनाशभयदाः शुभदाः शुभाश्च १० महोत्पले॰ पापैर्लग्नोपगतैः
शरीरपीडां विनिर्द्दिशेत् कलहम् सुखसंस्थैः सुखनाशं गृहभेदं बन्धुविग्रहं च वदेत् ११ अस्ते गमनविरोधः कर्मस्थै
रन्याविसेनाशश्च शुभदृष्टिसंयोगात्मस्तस्य दत्त्वाद्देति हिम् १२ दूरगतस्यागमनं सुतधनसहजस्थितैर्ग्रहैर्ल
ग्नात् सौम्यैर्नष्टः प्राप्तिर्लब्ध्यागमनं गुरुसिताभ्याम् १३ द्वितीये केन्द्रतोऽथवेति यदा खेटस्तदागमः आपि पापस्तु ग्रहो
दृष्टाद्भूयादिति प्रसक्तितम् १४ पंचमेशोऽथ लग्नेशो विषमर्क्षगतो यदा पुत्रजन्मप्रदौ ज्ञेयौ कन्यानां समराशिगौ
१५ सुताधिपो नृराशिस्थः पुंराशिस्थो विलग्नपः वीक्ष्यतः पुत्रदः प्रोक्तो युग्मराशौ च कन्यका ३१६ लग्नाद्विषमापग
नः शनैश्चरः पुत्रजन्मदो भवति जीवरविलग्नचन्द्रमाद्विषमोपगतानरं कुर्युः ३१६ गर्भिणीनामस्तुकादितिथिभि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

२ १५

८ षामित्रगे ७ जायां ७ भोधि ४ विलग्न १ कर्म्मे १० निरतेराहुर्नपाणिग्रहः २२० रामः पा. वैन्मस्तम् कारकोरिपु
गृहे नीचेस्तगोकर्त्तरीदोषो नैव सिते ॥ रिनीचगृहगतेनत्मष्ट ६ दोषोपि न भौमे ॥ स्तेरिनीघकान्ममेवेज्ज्ञो मोर
८ मोदोषकर्न्नीचनीचनवांशकेशुद्धिनिरिष्फा १२ ष्टा ८ रिदोषोपिन २१ श्रीपतिः हिबुक ४ धर्म ९ सुतो ५
दय १ कर्म्म १० त्रिदशा राजगुणे यदि वासिते यदशुभं शुभतां समुपैति न चकुंभयं लोनितराम भिवदंते २२
अब्दायनर्त्तुतिथिमासभपक्षदग्धास्तिथ्यन्धकाणवधिरांगमुखाश्च दोषाः नश्यन्तिकस्मतत्य तद्विह केन्द्र ।
कोणे नहत्त्वपापविधुयुक्तनवांशदोषाः २३ लग्नाधिपं विनाप्यून सर्व्वे खगा नेष्टाः अथमतमन्माह ॥ नास्मान्नक्षं ।
नतिकरणं नैव लग्नस्य चिन्ता नो वा वारो न च लव विधिर्नो मुहूर्तस्य चिन्ता नो वा योगो नाद्ध लमपन वापि तामित्र
दोषा गोधूलिः सा … निभिरुदिता सर्वकार्ये प्रशस्ता २४ ग्रन्थान्तरे • लग्नं यदा नास्ति विशुद्धिमन्यत् गोधूलिकं सा
धुतदा वदन्ति लग्ने विशुद्धे सति वीर्ययुक्ते गोधूलिकं नैव वदन्ति सन्तः २५ रामः अस्तं याते गुरुदिवसे सौरेस्त
के लग्नान्मृत्यो रिपुभवने चन्द्रे कन्यानाशः तनुमदनमृत्युस्थे भौमे वोढुर्नाशो लाभे १ धन सहजे ३ चन्द्रे
सौख्यम् २६ अथ वधूप्रवेशः । समाद्रिपञ्चाङ्कदिने विवाहाद्वधूप्रवेशोष्टि १६ दिनान्तराले शुभः परस्ता

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ल॰ सं॰ रणम् अथप्रश्नविचारः तत्रषट्पञ्चाशिकायाम् वृषसिंहवृश्चिकघटैर्नृद्विस्थानेगमागमौनस्तः नमृतंनचापि
२० नष्टनरोगशांतिर्नेचाभिभवः ७ तद्विपरीतंतुचरेर्द्विशरीरेमिश्रितंफलंवाच्यम् लग्नेंदूर्वेक्ष्यंशुभदृष्याशोभन
मतोऽन्यत् ८ अथलाभप्रश्नः॥ त्रि ३ पञ्च ५ लाभा ११ ल १ समयेषुसौम्यालाभप्रदानेष्टफलाश्चपापाः तुलाथक
न्यामिथुनोघटश्चनृराशयस्तेषुशुभंवदन्ति ९ इन्दुर्द्विसप्तदशमायरिपुत्रिसंस्थः पश्येद्गुरुःशुभफलंप्रमसाद्वनं।
स्यात् लग्नार्थधर्मासुतनैधनगाश्चपापाःकार्यार्थनाशभयदाःशुभदाःशुभाश्च १० महोत्पले॰ पापैर्लग्नोपगतैः
शरीरपीडांविनिर्दिशेत् कलहम्सुखसंस्थैः सुखनाशंगृहभेदंबंधुविग्रहंचवदेत् ११ अस्तेगमनविरोधःकर्मस्थ
वन्याविसेनाशाश्च शुभदृष्टिसंयोगात्प्रस्तस्थैराश्चात्रातूदेतिहिम् १२ दूरगतस्यागमनंसुतधनसहजस्थितेग्रहेर्ल
ग्नात् सौम्येनष्टःप्राप्तिलब्ध्यागमनंगुरुसिताभ्याम् १३ द्वितीयेकेन्द्रतोऽभ्येतियदाखेटस्तदागमः आपिपालग्रहो
दृष्टाक्रूरयादिक्षितिप्रसंकितम् १४ पंचमेशोथलग्नेशोविषमर्क्षगतोयदा पुत्रजन्मप्रदौज्ञेयौकन्यानास्तमगा शुगौ
१५ सुताधिपोनृराशिस्थःपुंराशिस्थोविलग्नपः वीक्ष्यतःपुत्रदःप्रोक्तोयुग्मराशौचकन्यका ३१६ लग्नाद्विषमोपग
तः शनैश्चरःपुत्रजन्मदोभवति जीवरविलग्नचन्द्राद्विषमोपगतानरंकुर्युः ३१६ गर्भिणीनामपुत्रादितिथिभि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कल्पनीयं पादद्वये भं द्विनयं क्रमेण मुनिप्रवर्यैः फलमुक्तमत्र ९६ अल्पायुश्चरणस्थिते च गमनं देशान्तरं जानु
भे गुह्ये स्यात्परदारलंपटपटुर्नाभौ च संतुष्टये ऐश्वर्यं हृदि चौरकर्म करयोर्बाह्वोर्बलं स्कंधयोर्द्रव्यं वक्त्रगते च दृष्टम
शं राज्यं शिरस्थोडुभिः ९७ कन्याजन्मनि डिंभचक्रं जपार्णवे मस्तके त्रीणि ऋक्षाणि सप्तभानि मुखे न्यसेत् स्तनद्वये
१ ऋक्षाणि हृदये त्रीणि भानि च ९८ नाभौ त्रीणि तथा गुह्ये त्रीणि हृत्पर्यंते न्यसेत् कन्याजन्मनि डिंभस्य च क्रमु
स्तनं भुवा ९९ शीर्षे संतापयुक्ता स्यान्मुखे धान्यधनान्विता स्तनद्वये स्वामिप्रेमवृद्धिः कामसंयुता पुनः ३०० हृदि सौ
ख्ययुता गुह्ये नारी साध्व्यभिचारिणी असंतुष्टा स्वामिरता नाभौ स्याज्जन्मकालके ३०१ अथ दशा ०॥ त्रि ३ चतु ४ स्त्रि
३ चतु ४ श्चैव त्रि चतु ४ स्त्रि ३ चतुः क्रमात् रचमबुशगुशुक्रशनिकादिदशां लिखेत् २ आदित्ये षड्वर्षाणि ६
सोमे पंचदशानि च १५ भौमे चाष्टवर्षाणि ८ बुधे सप्तदशानि च १७।१९२ शनौ च दशवर्षाणि १० गुरौ स्यैकोनविं
शतिः १९ राहौ द्वादशवर्षाणि १२ शुक्रस्याप्येकविंशतिः २०॥ ३०२ क्रूरग्रहदशायां च बहुधा जायते क्षतिः शुभग्र
हदशां प्राप्य नराणां सुखमादिशेत् ४ लग्नाच्चतुर्थगः पापो यदि स्याद्बलवत्तरः तदा मातृवधं कुर्यात्तत्केन्द्रे वा परो यदि
३०५ द्वादशे रिपुभावे वा यदा पापग्रहो भवेत् तदा मातृवधं कुर्यादशुभांशे स्थिरो यदि ३०६ इति लघुसंग्रहे जातकम्॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

२० ध्वसौम्यायने जीववसिते चलाद्येसिते च पक्षे शुभवासरे च वास्तवर्चनं भूतबलिं विधाय २६८ माघेऽर्थलाभः
प्रथमः प्रवेशः पुत्रार्थलाभः खलु फाल्गुने च चैत्रेऽर्थहानिर्धनधान्यलाभो वैशाखमासेषु सुपुत्रलाभः ॥
२६९ ॥ ज्येष्ठेषु मासेषु परेषु नूनं हानिः प्रदा सन्तु भयप्रदश्च जीर्णे गृहेग्न्यादिभयान्नवेपि मार्गोर्ज्जयोः ॥
श्रावणिकेपि सत्स्यात् २६९ ॥ वेस्येऽम्बुपेज्यो निलवासवेषु नावस्यमस्तादिविवाहरणोत्र अथप्र
वेशनक्षत्राणि राजमानेराडः हस्तपुष्यपुनर्वसु शतभिषा स्वातीनथा रेवती रोहिणी त्र्युत्तरभं त्रयं हरि
मृगो मूलधनिष्ठा मघा कन्या कुम्भवृषालिसिंह मिथुनं स्वक्षं स्वरास्युग्मे वा राजीवस्तनित्र सोमभगुजा
वेश्यप्रवेशे शुभाः २७० तत्र भूयः नन्दा भद्रा जया चैव पूर्णा स्वतिथयः शुभाः अमावास्या च रिक्ता च वर्ज्ज
नीया प्रयत्नतः २७१ ॥ श्रीपतिः त्रिकोणकेन्द्रगैः शुभैः कण्टका
पमानपगैः असग्रहैः स्थिरोदये गृहे विसेद्गलविधौ २७२ अथ कुम्भचक्रम् रामोवक्त्रे भूः रविभानस
मपेकुम्भस्थिदाहः कृताः ४ प्राच्यामुद्वसनं कृता ४ पमगता लाभः कृता ४ पश्चिमे श्रीवेदाः ४ कलि
रान्तरे पुगमित्त ४ गर्भे विनाशो गुदेनामा ३ स्थैर्यमतः स्थिरत्वमलाः ३ कण्ठे भवेत्सर्वदा २७३ इतिल

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

२०
ल घुसंग्रहेवाल्पप्रकरणम् अथजातकाध्यायः तत्रलघुजातकेषष्ठाष्टमेवाचन्द्रः सद्योमरणायपापसंदृष्टः।
सं अष्टाभिः शुभदृष्टोवर्षैर्मिश्रैस्तदर्द्धेन २७४ सुतमदननवान्त्यलग्नरन्ध्रेष्वशुभयुतोमरणायपत्तीतरश्मिः
२० भृगुसुतससिपुत्रदेवपूज्यैर्यदिवलिभिर्नयुतोऽवलोकितोवा २७५ एकोपिपापोष्टमगःशत्रुगृहेपाप।
विक्षिप्तोवर्षात्मारयतिननंजातसुधारसोपेनपीतोपि २७६ लग्नाधिपजन्मपतीषष्ठाष्टमरिप्फा१२
गोप्रसवकाले॰ अस्तमितौमरणाकरौससिप्रमितैर्वर्षैर्वर्षम् २७७ जातकामरणोराहर्भवेज्जन्म।
निकेंद्रवतीक्रूरग्रहेश्चापिनिनीक्ष्यमाणाः भवेतुवर्षैर्दशभिर्विनाशंवदन्तिवार्षीशभिश्चकेचित् २७८
अथशुभयोगः लघुजातकेपक्षेसितेभवतिजन्मयदिक्षपायां कृष्णेतथाहनिशुभाशुभदृश्यमानः
तंचंद्रमारिपुविनाशगतोपिपत्नासयत्नुरक्षतिपितेवशिशुंनहन्ति २७९ ॥ एकोपियदिकेंद्रस्थो
मार्गवोज्ञोगिरांपतिः नवमेवासुतस्थानेसर्वारिष्टंनिवारयेत् २८० लग्नाधिपोवाजीवःशुक्रोवायदि राम
केंद्रगेःतस्यपूर्णस्यदीर्घायुस्सभवेद्राजपूजितः २८१ यदावीक्षतेयामिनीसोदिनेसंस्थश्चापि २०
शीतांशुमुद्दीक्ष्यनेच तदाज्योतिषाम्येनगराधिपंनकिंस्यात्सजातोभवेदीश्वरोदीर्घजीवी २८२॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

व· स णयनविधिर्न्नक्षत्रेवापिसौख्यं विद्याप्तत्वार्थवेत्ता सुतधनसहितोभाग्ययुक्तो ऽधिकारी १६२ इमित्रं द्या।

२१ अथाग्न्याधानम् यशोधर: रेवत्युत्तररोहिणीगुरुविधुज्येष्ठा
विशाखाग्निभे जीवेशीतकरेकुजे व्यतरवौ केन्द्रत्रिकोणे

र·	बु·	शु·	श·	चं·	मं·	गु·	रा·	के·	लं·	४ ॥ ७
३	३	३	३	३	३	३	३	३	०	८ ॥ ९

पवा १।४।७।१०।९।५ पापेचोपचयस्थिते: ३।१।६।११।१० शुभतिथौलग्ने विधौशोभने कुर्याद्ग्निपरिग्र
हं सुरयौरौपुष्टे स्वभेवात्रिधे १६३ गर्ग: सैकातिथिर्वारयुताकृता ४ प्राणावेगुणो ३ भे· भुविपहिवास: सौख्याय
होमेशशि १ युग्म २ शेषे प्राणार्थनाशौदिवि भूतलस्थे १६४ सूर्य्यभात्रि ३ त्रिभे ३ चान्द्रं सूर्य्येविच्छेत्रापद्व
व: चन्द्रेऽग्न्यागुशिखिवोनेष्टाहोमाहुति:खले १६५ अथराज्याभिषेक:॥ रेवत्चिन्तामणौ० रागीश्वेलग्नं
शाद्शाधिनाथै: स्वव्योतारापतिभिर्वलिष्ठै: समुज्ज्वैर्भार्गवजीवचन्द्रै: स्वोभिषेकश्च महीपतीनाम् १६६
रेवत्युत्तरमैत्रपुष्यहरिभे ज्येष्ठाश्विनीरोहिणीचन्द्रादित्यदिवाकरेशुभतिथौकेन्द्रत्रिकोणेशुभे २।४।७।१०।
५।९ क्रूरेचोपचये ३।६।१०।११ स्थितेस्थिरगृहेवारेबुधादित्रयेचन्द्रे ऽर्केचमहीभृतांमुनिवरैरुक्तोभिषेक:शु
भ: १६७ अथदीक्षाकाल: अमरसंग्रहे चैत्राहे श्रावणेचैवमाश्विनेकार्त्तिकेतथा मार्गशीर्षेतथामाघेफा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अश्वयुजीशुक्लनवमीद्वादशूर्जेमधौतृतीयाच भाद्रपदेपितृतीया श्रावणेमाऽसितमावास्या १५६ स्का
न्दशीच पौषशुचिसितदशमी सप्तमीच माघेबहुलाष्टमीनभस्येष्वाषाढीकार्तिकीचनद्रुतृ १५७ फाल्गुनशि
नपञ्चदशीचैवज्येष्ठस्यपौर्णमासीचमन्वन्तरादयश्चमाश्चतुर्दशोक्ताः बुधैःपुण्याः १५८ वटुकन्याजन्मराशे
स्त्रिकोणायद्विसप्तगं ५।९।११।२।७। श्रेष्ठोगुरुःख १० षट् ६ न्याद्ये ३।१ पूजयान्यत्रनिन्दिताः ४।८।१२।
४०२ स्वोच्चेस्वभेस्वमैत्रेवास्वांशेवर्गोत्तमेगुरुः रिःफाष्टतूर्यगो १२।४।८ पीठोनीचारिस्थः शुभोप्यसत् १५
९। चैत्रेमासेभास्करेमीनसंस्थेकुर्यान्मौञ्जीबन्धनंब्राह्मणानाम् शुक्रस्यास्तंबाल्यतेनीचलोकेनैवग्राह्यंच
न्द्रगुर्वोश्चशुद्धिः १६० मीनेस्थितेऽर्केद्विजपुङ्गवानांव्रतस्यबन्धेखलुमासिचैत्रे नगर्ज्जदोषोनविरुद्धदो

चै	ज्ये	आ	श्रा	भा	कु	का	अ	पौ	मा	फा	चै	मासा १३	चै	भा	का	मा	युगादितिः
०	१५	१०	८	३	९	१२	०	११	७	१५	३	मन्वादि	३	१३	९	३०	
शु		१५	३०			१५ १५	शु कृ				१५	तिथिपक्ष	शु	कृ	शु	कृ	पक्षशुक्ल
शु		शु	कृ	शु	शु	शु	कृ	शु	शु	शु	शु	कृ.					

षोगलग्रहानध्ययनादिदोषः १६१ मौनि।
गीर्वाणमन्त्रिरविपद्दिवसकरेचन्द्रताराद
शुद्धौ चूडाकर्मोपनीतंव्रतमिहनियतंप्रो।
नेगार्गमुख्यैः गर्भाद्वर्षेष्ट ८ ...

ग्रहतो ज्ञा य त्न मह॥ तावत्स्यान्तरं पूर्वं मंत्र स्थापित रन्तरंस्म॥ पचेक भाग देव संज्ञानी या स्वकं ज्ञो दितम्॥ यो मस्य यादृशां मित्रं
प्राग्न य स्यापि मा दृतम॥ मा दृ तं पार्थिवानां व श्री ग्ने पे वा भ सा ति पुभ॥ [redacted] नुम।
ष्विस्याः गा दृ तां मित्रं तेज स स रा त्रु भि पि तः इ न्दुव दृतायथो:
त्रुमी दृत्ता: पथि कीर्त्तितः॥ नाम स स वं रा णी नां गुद्धा तां से
स ज्ञे त्वा त्रुम॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

३४	आग्निः	पृथ्वी	जलम्	आकाशम्
दा आ प। त्वा। ट ना। पा य वा उ॥	इ। ई। ऐ लो। घ। ढ। प। य। र। ल्हा:	उ ऊ ओ ग ज ड द पक्षो:	अ स औ घ भ ध ध भय सा:	रप ल्ह स्रः क म ग्रा. नम शहा:

ष्विस्याः दृ तां मित्रं तेज स श त्रु रीरितः इन्दुव दृतायोश्शा
श्मी दृतः परिकीर्त्तितः॥ ॥ ॥ ॥

धन श रेभं त्रयात्मप तं गता नी यं गिवन्हा तोः॥ य दृ गुरु शोत रुनां न
त हासा वक ना मा प न्तो रुसा शंग छो त्या गता वेत॥ एक पंच नव
संख्या स्मृता: शैव कदेव द ता म त्रो शैवकाः॥ वन्हि द म न
यत्तु यो षकाः अ ष्टत्त्य च प यात का स्मृता॥ द्वितीयो विज्ञेय
यम॥ ना क्यो हो स ज्ञा छ द्वा द शा व जे नीया॥ ॥ ॥ ॥

१४४४। ॥६५१ ॥ ५९॥ ॥५६ ॥ ५४ ॥ ॥५६ ॥ ५६ ॥ ॥४४॥	॥६ ३५६ ५४५	५५४५३५ ॥४५२५ ॥ २५२ १३१२२॥४५
॥ ५२५४ ५७		॥ ५४ ३२ ५५ ८४५४
४५४४५५५ ॥ ५४५ ॥ ५३ ॥५४	॥६५ ॥५५ ॥५५	५५५८५३ ॥ ५४ ॥ ५२५ ॥ ४४

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री राम
श्री राम

१५

[illegible]

किं त्या प्रत्ये । एे स्रपे । दीर्घः । हे वापौ हे वाभ्याम् १ ए सि बहु
त्वे । अकारस्य एत्वं भवति सकारे भकारे च परे बहुत्वे सति ।
हे वेभ्यः । पंचम्येकवचने हे व ङसि इति स्थिते । ङसिरत
अकारात्परस्य ङसिर् आत् भवति । हे वात् । हे वाभ्याम् । हे वे
भ्यः । षष्ठ्येकवचने हे व ङस् इति स्थिते । ङस्स्यः अ
कारात्परस्य ङसः स्य भवति । हे वस्य । ओसि । अकारस्य
एत्वं भवति ओसि परे । ए अय् । हे वयोः । नुडामः । समा

१५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीदेव्यै नमः

स४

एकानान्नयन्थ्छिनेतिपित्रे स्त्रतार्थः १ ... भभिभ्येः २

अकारात्स्वरस्य टाङ् इनो भवति । अइए । देवेन । अ
भिः १ अकार आ भवति भकारे परे । देवाभ्यां । भ्यः १
अकारात्स्वरस्य भिसो भकारस्य अकारात् ऐस् भव
ति । अइए । देव ऐस् इति स्थिते । ए ऐ ऐ । ऐ रि विस गौ
देवैः । अकारस्य भिसि ह्रस्वे कारो ऐव भ्यः । दे
वैभिः । करैभिः । चतुर्थ्येकवचने ङे इति स्थि
ते ङकारो ङित्कार्यार्थः । ङे रके । अकारात्स्वरस्य ङे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
श्रीराम

१४

सा: ना:

उसपुं कृचिद्दुत्त्यैः । [illegible] । हे यासः । पुंसः शसः । दधि
तीयैकवचने हे य युम इति स्थिते । युमशसो नस्य समा
नाद्युत्तरयोरमशसोरकारस्य लोपो भवति । हे यम । हे यौ ।
यहु वचने हे यमास इति स्थिते शकारः शसी ती विशेष
णार्थः । सोनेः पुंसः । पुल्लिंगात्समानादुत्तरस्य शसः स
कारस्य नकारादेशो भवति । शसी । नासी परे पूर्वस्य दीर्घो
भवति । हे यन् । तृतीयैकवचने हे यटा इति स्थिते टेनः ।

१४

१४

[illegible]

नजु धर्म मान विधो १

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
श्रीराम

तत्रापवर्गमात्रे फत्वविवक्षायां पुष्पमेफवचने दे वसि इतिस्थिते ॥ इकारउच्चारणार्थः। सत्तोर्विसर्गः। सकाररेफयोर्विसर्जनीयः पदांत्र्यो भवत्यधानेप्रसेपदांते च। देवः॥ द्वित्वविवक्षायां देव औ इतिस्थिते प्र औ औ औ। देवौ॥ बहुत्वविवक्षायां वहुवचने देव जस इतिस्थिते। जकारस्येत्संज्ञायां लोपः। पूर्वो जनं आस इति विशेषणार्थः॥ देव जस इतिस्थिते दीर्घविसर्गौ देवाः। अकाराज्जसे

2

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वर्णविकारनाशाभ्यां ध्यातोस्तदर्थातिशायने योगः स उच्यते
प्राहुस्ते मिपूरभ्रमरादिषु ॥१॥ ॥ इति विसर्गसंधिः ॥
अथ विभक्तिर्निगद्यते ॥ स्यादिस्त्यादिश्च । विभक्त्य-
न्तं पदम् तत्र स्यादि विभक्तिर्नाम्नो वाच्यते । अविभक्ति नाम
विभक्तिरहितं धातुवर्जितं चार्थवत् स्वरूपं नामोच्यते । कृत्त-
द्धितसमासाश्च प्रातिपदिकसंज्ञा इति केचित् । तस्मात् । सि·
औ· जस्· अम्· औ शस्· टा· भ्यां· भिस्· ङे· । भ्यां· भ्यस्· ङसि भ्यां भ्यस्· ङ
ङस् ओस्· आम्· ङि· ओस् सुप्· तस्मान्नाम्नः परा स्यादयः स्युः

से न विधिस्त हं त स्या … भ्यां ताडुना … से ज्ञास्यात· से ज्ञाधि धौ … ना
सि ५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम १
श्रीराम
सा: मा:

उत्यादौ पादपूरणे सम्यग्थी बोध्यन्याः। पदकृत्लौकिकाः एह
तद्धद्य बहुलं मवेत्। सेमामूप्याद्दे सोषामि स्याहिनामद्दृष्ट
ता॥२॥ क्वचित्प्रवृत्तिः। क्वचिदप्रवृत्तिः। क्वचिद्विभाषा क्व
चिदन्यदेव:। विधेर्विधानं बहुधा समीक्ष्य चातुर्विधं
बाहुलकं वदन्ति॥३॥ वर्णागमो वर्णविपर्ययश्च द्वौ चापरौ
वर्णविकारनाशौ धातोस्तदर्थातिशयेन योगस्तदुच्य
तेपञ्चविधं निरुक्तं॥४॥ वर्णागमो गवेन्द्रादौ सिंहे वर्णवि
पर्ययः। षोडशादौ विकारः स्याद्वर्णनाशः पृषोदरे॥५॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रातः अत्र । प्रातरत्र । अंतः गतिः । अंतर्गतिः । रि रौ
लोपो दीर्घश्च । रेफस्य रेफपरे लोपो भवति पूर्वस्य च दी
१२ र्घः । पुनः रमते । पुनारमते । ज्योतिः रूप्यात्मा भा
ति । ज्योतिरूप्यात्मा भाति । सैषां ढ्ढ्यो । सुराक्षाह्
षरा हल्परस्य विसर्जनीयस्य लोपो भवति हसे परे
सः परति । सपरति । एषः हसति । एष हसति । सैष
द्दिति संहितायां । सैष दाशरथी रामः । सैष राजा युधि १२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री
नाम

खवेपरे। मोः पाहि। मोपहि। भगोः नमस्ते। भगो नमस्ते
भगोः पाहि। भगो पाहि। नामिनोरः। नामिनः परस्य वि
सर्जनीयस्य रेफो भवति घोषवत्परे। अग्निः अत्र। अग्निरत्र
पुरुः पजते। पुरुर्यजते। उषसो वुर्धे। उषसूर्गा वृषवि स
र्जनीरेफो भवति पुधेपरे। उषः वुधः। उषर्बुधः। रेफप्रकृ
तिकस्यविसर्जनीयस्य रेफो भवति खवेपरे। गीः पतिः। गीर्पतीः। गीष्पतिः। धूः पतिः। धू
र्पतिः। धूर्ष्पतिः। रः। रेफसंबंधिनो विसर्जनीयस्य रेफो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पं.२ (पु.२

स्थिनपन ४ पानासतः प ञ्जगा ४ क्षिं वित्याल्पम मं स्ताया ह्व वसति

श्सा ध्या मेहा य म्द्या ह्ै वोपल्पोह ह्विनराग कु सि ह्रैंन्पा थिरा ञोऽभ

यनः १८ शन ञ्ञकुप्रस ञ्जा स्यां कमल्लाय नु ल्गेच नं प्रञ्हा ह्रं मं हाल्हा हं

मे ड्डुनं स कु वेस तम: ५ म्त्रायसनेमुलप ४ ब्रान्यु ४ धन्या ह्यि गाधारित्रीह

नुजकुलपते संपह्न स्ते कृता धीः पुरापा त्मा नर्च पुवें चिनतवम धुलाधा

मही वं मवेपु ४ धन्वंच्चै नत्कु लंते सवल्मम पापि मोज न्म चे ह्रं कृतांधे

स नु भी ग्पे कसिंघु ४ समजलि सह्ने कोपिकल्पा रा मूर्त्ति ४ ६ सजगा

मध्कुले द्भुमजनके न प्रशोहित ४ हराइं प्रक्वाह ६ यस्याहा म्पुनुहुल्च्युतीप ६

गुप्तेति धं तिपप ४ पावलंपस्या लंतस्नाञ्ग रा ल्जिगहि तं प्रमापिजिए

भीतिमपन्नातं कृष्णाग्रधीषराग्रणीः अथक दाविदध्यपनायसरेपरमकल्याणाः परमात्मनः प्रतातिमवचचार: २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मु

ते॰ यं जानाति न कोपि यश्च निखिलं जानाति विश्वाश्रयं तं श्रीकृष्णमुकुन्दवन्दितपदं वन्दे मुकुन्दं
मुदा ॥ तत्कृत्याकुपितो गुरुः प्राह राजकुमारोसि जो चेत्ताडितस्स्यात् तर्हि हानिमुपही
राणि सम्यग्गायकसीव॰ हरिनाम कि शोर माव रत्निहृशी पमत मंगदु खय॰ नत होपत्र
शाना पिश्रा राष्ट्र श्रुत मुद्धारप माफत्राचन॰ ९ निपीपहालाहलकल्प नेत्र कुचः प्रकोपप
तरालोचनस्स्वः मुकुन्द विष्णो भगवन्मुरारे नाशय लोति स्फुरन्माव माव॰ १० ततोऽन्य
तः स्वर्ग मृत मेतत्पद्ध मनाचरराप स्वाद्ध मा वरतित हि हानीं कुलकलंका
प माननसत नाधीश्वनस्तु यतातस्वेस्हास्याति त्यां हनिष्यति॰ शिक्ष॰ मुमाखो पद्दियान्ति
पान्तु मेपर मानन्द मुकुन्द चिन्तने भवतापकष्ट म्यभजन्नेविरतं नैव कहापि मुः
सं॰ ११ अन्यायसनैकस्वि कुन्नी फतोहेव॰ प्राह॰ चतुनो मिजन्तर हान्यो मिकमनीवो
सिचानकफुलोत नजातो सिप त्रगोविन्दचिन्तनम॰ १२ नचिन्तनेप्रकृतिकुल
परंपनाधीनाफि नु परमेश्वर पूसाहानिवं धनं च॰ पापो छिंविनिधाप पारी

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरा
मराम
११

कः अपूर्थः को ऽर्थः । हवे । अकारात्परस्य विसर्जनीयस्य
उकारो भवति हवे परे ॥ रामो गतो महाबुनम् । अतो पाति
परं पदम् । मनः रथः मनोरथ ४ । आइवेऔपश्च ॥ अवर्णा
त्परस्य विसर्जनीयस्य लोपश्च भवति अवे परे । देवाः अत्र ।
देवा [illegible] त्र । याता यातीः । याता याति । स्वरेयत्वं वा । अवर्णा
त्परस्य विसर्जनीयस्य स्वरे परे यत्वं वा भवति देवाः अत्र । दे
वायत्र । भोसः । भोस भगो स अघो स इत्येतस्मात्परस्य वि

११

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीः

पदत्वं ह्रशोनाम्नस्यत्वं तद्भिन्न पातनात्सिद्धम । अहस्पतिः ।
अहस्पतिः । तद्धहतोकरपस्वोयोरस्येव तत्पर्यो सुठ तत्योपरः ।
तेन पकरस्य स्पर्कः । अह्नो रोऽरात्रिषु । अह्नो विसर्जनीय
स्य पदान्ते रो भवति । रात्र्यादिगणवर्जितेषु परतः । अ
हः पतिः अहर्पतिः । अहः गणः । अहर्गणः । अरात्रिष्विति
किं अहोरात्रः अहोरूपम । अहोरथंतरम । अतोऽत्
युः । अकारात्परस्य विसर्जनीयस्य उकारो भवति अति परे ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

श्रीगणेशाय नमः। सरस्वत्यै नमः। प्रणम्य परमात्मानं बालधीवृद्धिसिद्ध
ये ॥ सारस्वतीमृजुं कुर्वे प्रक्रियां नातिविस्तराम् ॥१॥ इन्द्रादयोऽपि यस्यान्तं न ज
युः शब्दवारिधेः ॥ प्रक्रियां तस्य कृत्स्नस्य क्षमो वक्तुं नरः कथम् ॥२॥ तत्र ताव
त्संज्ञासंव्यवहाराय संगृह्यते ॥ अइउऋऌसमानाः ॥ अनेन प्रत्याहारग्रहणाय व
र्णाः परिगण्यन्ते तेषां समानसंज्ञा विधीयते ॥ नैतेषु सूत्रेषु संधिरनुसंधे
यो ३ अविवक्षितत्वात् ॥ विवक्षितस्तु संधिर्भवतीति न यत्नात् ॥ लौकिक
प्रयोगनिष्पत्तये समयमात्रत्वात् ॥ ह्रस्वदीर्घप्लुतभेदाः सवर्णाः ॥ एते वर्णा ह्र
स्वदीर्घप्लुतभेदाः ॥ परस्परं सवर्णा भण्यन्ते ओकाठस्यासि

९७

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अ॰२

श्रोवीहि॰ अ॰
संयोगादध्वो
त्युत्पत्तौ का
तं ड्रेर्धुकः॥१

स्यो रा घो स्वौ॥ स॰ स्योगाघोस्वकारपकारयोर्लोपो भवति धातोर्भेसेपरेना
न्स्वरसेपहान्तेव॥८

धिक्॰ कविहिंसाकरणगतिषु॰ कृणोति॰ अकृणुत्॥ अकृष्ट॰ अकृष्टा॥ धातुप्रत्ययेोऽ
ध्विमध्ये॰ कृणोति॰ अकृति॰ चाकृक्षिष्य॰ अकृछ॰ अकृक्षिता॰ अकृछा॰ चाक्षी
त॰ अक्षाछं॰ अकृर्षुः॰ तक्षत्यक्षन्तक्षरतो॰ तक्षत्तक्षरोत्तु वीध्वि
मध्ये॰ तक्ष्णोति॰ तक्षति॰ काछं॰ ततक्षिष॰ ततछ॰ अतक्षीत॰ अतक्षि
छं॰ अताक्षीत॰ अताछं॰ तक्षरतोपिं॰ वाक्षिः संतक्षति॰ भर्त्स
यतीस्वर्धः॰ शिक्षुत्थुंवर्मे॰ प्रशिक्षतिक्ष्वे मेल्हेर्धक्षये॰ संध्यक्षरा
णां मा अनपि॰ आतोरायडै॰ आहृत्वाधातोः परोरायडौ॰ आतोनपि॰

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः॥

॥१५॥

॥१५॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

आरान॰

अस्मदस्मदोरागमो भवति इति पदरता

सा॰ना॰ भावतः स्त्रियामीनापत्ये श्वशुर्यायंश्वासूर्येयामः॰ विसोरियं वैश्रवणम्॰ गौरिदं

गव्यम्॰ कुलस्य॰ इदं कौल्यम्॰ तवइदम् त्वदीयम्॰ ममइदम्॰ मदीयम्॰ चनरस्य

लोपः॰ चनरशब्दस्य चकारस्य लोपो भवति यस्थोपनतः॰ नर्व्यं तु लोपः॥

६० अन्यस्य इदं॰ अन्यदीयम्॰ वतुल्ये॰ तुल्ये सादृश्येऽर्थे वतप्रत्ययो भवति॥

चन्द्रेन तुल्यं चन्द्रवत्॰ वटेन तुल्यं वटवत्॰ ब्राह्मणेन तुल्यं ब्राह्मणवत्॰ भा

वेतत्वयणः॰ शब्दस्य प्रवृत्तिनिमित्तं भावः तस्मिन्नर्थे तत्वयण इत्येते ६०

६३ प्रत्यया भवन्ति॰ तां नां स्त्रीलिंगं॰ त्वं नपुंसकम्॰ ब्राह्मणस्य भावो ब्रा

ह्मणता॰ समाहारे ता च॰ ग्रामाणां॰ जनता॰ ब्राह्मणत्वम्॰ ब्राह्मण्यम्

श्री॥ श्रीरामः ४२

षष्ठमात्रा प्रस्य...

द्वीपः मातृष्वस्रीयः [redacted] लुग्बहुत्वे कांचन् अपत्ये
ऽर्थे उत्पन्नस्य प्रत्ययस्य बहुत्वे सति कचित् अन्यत्र विषये लुग् भवति गार्ग्याः
अत्रयः विदहाः देवतेदमर्थे देवतार्थ इदमर्थे चोक्ताः प्रत्यया भवन्ति इंद्रो
देवता यस्येति सैंद्रं हविः सोम्यम् देवदत्तार्थमिदं देवदत्तम् वस्त्रम् कांचि कपोः
नोषि पूर्वपदे तन्नपदाद्यो वृद्धिर्भवति आगमेमाहूतं कर्म सौहार्दम् सौभाग्यं
भावे ऽरव्यत्वव्यः शीतवान् क्ताः प्रत्यया भिन्नयान्तरे शीतो वा भव
ति अजो गौर्यस्य सोऽजगः शिवः तस्येदं धनुः आजगवं आजगवं कुम
दस्य गंधवद्गंधो यस्येति कुमुदगंधिः तस्यापत्यं स्त्री चेत् कौमुदगंध्या

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रत्नम्

०१ श्रीगणेशाय नमः कार बाधो घानां किन्च शिशोकं हभूषणां भवति निर्मलमुक्ता
मालासत्कविता चातुरी वा चाम् १ कः कुलकमलदिनेशः सति हि भवे भवति
वो नक्तः कस्य यशं जगाह तद्धि तव वनास्य स्य धर्म निरतस्य २ परधनहर
पहताका स कविताधेश वनिताच कन्नस्य शांति विपद्धे रुध्यवो वर्ति
नं च रतारम् ३ कस्नेस्य हपति कमलानिरस्न शक्तितापनिति पुनमाप
पजलि किं सहसाद्विजगृह हरिलिङ्कं च सास स्यम् ४ किमगाध मे
मुधे रपि घसच तिं शाद्गिघाच कः खलु विधेयो जनः सज्जन
तिकदेऽ यथा कश्यपाम ५ कः परिहार्यो हेशः पिशुनवतोऽभ्यासः धाभूयस्व पुकुल
केनाशोच्यः पुरुषः प्रातेकजत्रे ताधी ८ पुत्रे ता ६ इह भूवने कः शो ०१
च्यः सत्यपि विभवे न यो दाता किं लघुता पाः प्राप्तेः तपहवे पापा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री राम
चंद्र

३

इतिसंभावनम। आशिप्रेरणायोः लुप। तां। अन्तु। हि। तं। त। आनि
प। आवप। आमप। तां। आतां। अंतां। स्व। आथां। ध्वं। ऐपु। आ
वहैप।। आमहैप। अप्राप्रप्राथिकाशी। परस्मै हार्थ संसनं
वा। प्रेरणानुप्रवर्तनं तत्रानुवादयः। एषां संत्वालोट। तु ह्योस्तातङा
शिषिवा। भवतु। भवतात। भवतां। भवन्तु। अतः अतः परस्मैहेर्लो
पः। भव। भवतात। भवतं। भवत। भवानि। भवाव। भवाम। अ
घोपनायोघतो भवतोम्य। मापुष्मान भवतु। भवेन। अनघते वा २
ने। अतीते। दिप। तां। अन। सिप। तं। त। अमिप। व। म। तन। आः

३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पांता।युस।पाश।पतै।पात।यां।पव:।पाम।इत।ईपातां।ईरता इ
त्यास।ईयाथां ईध्वं।इप ईवहि।ईमहि। विधिफलं व्या
ख्यापरे श्र:।संभाव:।फलल्लंमह:।तत्रपाशहप:।एषां संप्र
श्रिंड।पा।श्रत:परोपार:स्यात।भवेत।भवेतां।पुत्राणुत श्रतेः।
पुरस्यपुश्र इडागमो भवति।भवेयु:भवे:भवेत।पामिपं।श्रत:
परोया भियंस्यात।भवेप।भवेव।भवेम।शिष्यो गुरुरुप्रुष
को भवेत।इति विधि:।भवेश्रौ वेहविहान या लानत्वात।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

वि२ वि२

कङिगुणो नाढिर्वचनहेतुकेऽस्मिसात इतितासिगुणप्राप्तो
स्त्रियोमितो गुणः स्त्रियोमितो गुणो भवति भवतः अतेः अतो
लोपो भवत्यकारे एकारे च भवन्ति भवसि भवथः भवथ
वोरादः वमयोपरयोः तस्य आत्वं स्यात । भवामि भवावः भवामः
स भवति तौ भवतः । ते भवन्ति । त्वं भवसि । युवां भवथः । यूयं
भवथ । अहं भवामि । आवां भवावः । वयं भवामः । पुरुषापत्ता
मोपरः । स च त्वं च अहं च भवामः । विधिसंप्रायवनयोः पात्त

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पुरुषादि मध्यमः अस्मद्युत्तमः कर्त्तरिपंच वाहत भूसत्ताद्या
म वर्तमाने तिप तस अंति सिप थस थ मिप वस मस ते
आते अंते से आथे ध्वे ए वहे महे वर्तमाना पं रु त्रे धातो
स्तिवादयः प्रत्ययाः स्युः दशासं धालट अपं कर्त्तरि कर्त्तर्यर्थेषु
तिवादिषु वत्तुषु दिव्यपि क्ते शुपरतो धातोरपस्मात गुणः ना
म्यंतस्य धातो गुणो भवति अपिताई ङि त पकारेतंमा दिवं च
विनान्यः प्रत्ययो ङि धास्यात क्रित्वयुसि कितिङि तिचपरे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मु ४ एभिस्मिन् कृते ३ अमस्थाने ... परस्मा

सत्व हसए फानस्य ईकानो भवति १ अमी १ अमुम् १ अमू
अमून् । टा नाऽस्त्रियाम् १ अमुना १ भ्यामाहे अमीत्या
त्वम् १ परश्चाद्धुकानः । अमूभ्याम् १ अमीभिः १ अमुष्मै १ सर्वादेरप
अमूभ्याम् १ अमीभ्यः १ अमुष्मात् । अमुष्य १ अमुयोः १ अमी
षाम् १ अमुष्मिन् अमुयोः १ अमीषु सामान्येऽदसः कः
स्यादि वक्तव्ये । अमुकः १ अमुकौ १ अमुके । शेषं सर्ववत् १
७ ० इति हसान्ताः पुल्लिङ्गाः ११ ७ ४ अथ हसान्ताः स्त्री
सामान्ये ऽदसः अथ हसश्च दृष्टः पुस्यपो भवति स्यादि पर २
मु ४

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशो प्रायनमः

तत्रहकारांतङपानहशब्दः। नहौ धः। नहो हकारस्य धत्वं
सा: ना: भवति नसे परे भे च१ वावसाने १ हत्वं तत्वं च१ ङपाद्। ङपा
नत्। ङपानहौ१ ङपानहः। हे ङपानत्। ङपानहम्१ ङपानहौ१
४ ङपानहः भ्यामित्यादि१ वकारांतो दिवशब्दः१ दिव औ१ दिवो
वकारस्यौकारादेशो भवति सौ परे१ द्यौः१ दिवौ१ दिवः१
हे द्यौः१ द्यामि१ दिवो वकारस्यात्वं भवति अमि परे१ द्याम्१ दि
वम्१ दिवौ१ दिवः उत्सौ१ दिवशब्दस्य वकारस्य उकारो भ
वति नसे परे१ द्युभ्याम्१ द्युभिः१ भेषकारांतस्तु नशब्दो मित्ये ५

श्रीराम

ङ्याप्रत्ययो भवति ५

सा: भा: श्रीपगुचीयस्य लोपः ।। ऽस्त्र ऋष्य चपनश्च लोपो भवति स्वनेयका
रे चपरे ।। ध्रुतः । षकार ऌकार ऽकार ऋकारानुबंधा चोक्ष्णि

५ मामी पप्रत्ययो भवति । १ वा हा की । ८ । कुरूचरी । ऽगोमती । ध्रुव
येरो त्रित्वम । अप्रत्ययप पुत्र्य संबंधि नोऽवर्णात्परस्य श्रान्त
मित्वं अि कारेऽपि चपरे ।। स. प. चौती । पठती । नदहि:
नदादेर्गणात्स्त्रियां ङीप्रत्ययो भवति । इन्द्राणी । भवानी ।
मृडानी । रुद्राणी । सर्वाणी । उपसमा हा देंगुरौ अर्थ । समाहा

नदी । गौरी । गौतमी । मही । देवी । इन्द्रादेर्गणात् इन्द्रादेर्गणात्स्त्रियां आनी प्रत्ययो भवति

५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री
१

तन्नन्ते इति प्रशिषे अनिश्राये ऽधेति गतमतु यसु ... ह्रस्वे ते प्रत्यया भवन्ति ॥ ३ ॥
प्रत्ययान्त ... प्र ...

अपिधानम् । पिधानम् । अपिहितं । पिहितम् । ह्रस्वो वा । स्त्रियां का
पि परे तरादौ च पूर्वस्य ह्रस्वो वा भवति । दोलिका । देलीका । नदि
का । श्रेयसितरा ॥ श्रेयसीतरा । श्रेयसितमा । श्रेयसीतमा । नौका
दौ न भवति । वा अहरादेः वा । निष्प्रत्यये नपुंसके केवले थे ऽपि
ति निपातनाम् अनेकार्थत्वात् । नामेडपि । नका राजादहका राज्ञा
हराणां वा च स्त्रियाम् ईप्प्रत्ययो भवति । हडिनी । हस्तिनी । क
निती । ङीपि राज्ञो ऽल्लोपो वक्तव्यः । राज्ञी । शुनी । कर्त्री । हर्त्री ॥

गोपिका
गौका ४

यास्यात् विकल्पो व भवयोर्ईवार्त्य समवपे ४

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सनत्व नमः

८ स्राहन्तुः॥स्राग्नुः॥तत्वे॥यकारेपरेधूञोहकारस्यतकारोभवति
स्राभं॥स्राहधुः॥विधिसंभावनयोः॥धूयात॥धूयातां॥धूयुः॥धूयाः॥
धूयातं॥धूयात॥धूयां॥धूयाव॥धूयाम॥धूवीत॥धुवीयातां॥
धुवीरन्॥धुवीथाः॥धुवीयाथां॥धुवीध्वं॥धुवीय॥धुवीवहि॥धुवी
महि॥इत्यादि धुवीतु॥धूताद्॥धूतां॥धुवंतु॥धूहि॥धूताद्॥धूतं॥धूत॥
धूनवानि॥धूनवाव॥धूनवाम॥धूतां॥धुवातां॥धुवतां॥धूष्व॥धुवाथां॥धूध्वं॥
धुवै॥धुवावहै॥धुवामहै॥अधुवीत॥अधूतां॥अधुवन॥अधूवीः॥
अधूतं॥अधूत॥अधुवं॥अधूव॥अधूम॥इत्यादि अधूत॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम १
सरस्वत्यै नमः

ब्रवीति ॥ ब्रूतः ॥ ध्वोर्धातोरियुवौ स्वरे ॥ योवेस्तु न वर्त्तते ॥ उ धातो १ ॥
र्विधाररास्यनोर्धातोर्भ्रुवर्णोवर्णयोरियुवौ भवतः स्वरे परे ॥ अ
नेकस्वरस्यासंयोगपूर्वस्य तु य्वौ भवतः ॥ नानप्योर्वः ॥ अत्र वापि वि
षये उकारस्य वत्वं न भवति ॥ ब्रुवंति ॥ ब्रवीषि ॥ ब्रूथः ॥ ब्रूथ ॥ ब्रवी
मि ॥ ब्रूवः ॥ ब्रूमः ॥ ब्रूते ॥ ब्रुवाते ॥ ब्रुवते ॥ ब्रूषे ॥ ब्रुवाथे ॥ ब्रूध्वे ॥
ब्रुवे ॥ ब्रूवहे ॥ ब्रूमहे ॥ इत्यात्मनेपदम् ॥ ब्रुवः आह च पंचानां ॥ ब्रुव
उत्तरेषां तिबादीनां पंचानां णप् अतुस् उस् थप् अथुस् इत्येते पंचा
देशा भवंति ॥ ब्रुव आह आदेशो भवति णकारो ऽवृद्ध्यर्थः ॥ आह ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सारस्वति
६

आतोंतोऽन्त आत्मनेपदस्यांतस्य इत्यादि भवति ॥ शेते ॥ शयाते ॥ शेरते ॥ शेषे ॥ शयाथे ॥ शेध्वे ॥ शये ॥ शेव
अकारादुत्तरस्य न भवति ॥ शेवहे ॥ शेमहे ॥ शयीत ॥ शयीयातां ॥ शयीरन् ॥ शयीथाः ॥ शयीयाथां ॥ शयीध्वं ॥ शयीय ॥ शयीवहि ॥ शयीमहि ॥ शेतां ॥ शयातां ॥ शेरतां ॥ शेष्व ॥ शयाथां ॥ शेध्वं ॥ शयै ॥ शयावहै ॥ शयामहै ॥ अशेत ॥ अशयातां ॥ अशेरत ॥ अशेथाः ॥ अशयाथां ॥ अशेध्वं ॥ अशयि ॥ अशेवहि ॥ अशेमहि ॥ धूरयत्तायां वाचि ॥ णकारऽभयपदीन् ॥ तकारसकारम
अवादिधी प्यातिसिम ॥ ध्रु वेङ्ग्र सयो भवति ॥ फाराहोषितिप रेमधौ दीपि

६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

मे

अत्तु॥ अत्तात्॥ अत्तां॥ अदंतु॥ अस्माद् हेः॥ सा हि तरस्य हेर्धि
र्भवति। अद्धि। अत्तात्॥ अत्तं॥ अत्त॥ अदानि॥ अदाव॥
अदाम॥ अदो हि स्यात् ऽागमो वक्तव्यः॥ आदत्॥ आत्तां॥
आदन्॥ अद् भक्षणे सिसि लोपो वा वक्तव्यः॥ दः॥ धातो दि
धातोः स्यरे भवति परस्मैपदे च आः॥ आदः॥ आत्तं॥ आत्त॥ आदं॥
आद्व॥ आद्म॥ शीङ् स्वप्ने॥ ङकार आत्मनेपदार्थः। पूर्व
वल्लुगादिः॥ शीङः॥ सर्वत्र शीङो गुणो भवति॥ शेते॥ शयाते
शेरते। शीङो रुट्॥ शीङः परस्यात इत्यस्य रुडागमो भवति

धा

श्रीलघु ५
व्याक
५

वं घोषाल्पप्राणौ ॥ वकारे लकार उभयपदार्थः ॥ पूर्ववद्यादि प्रयोगः ॥ पचति ॥ पचतः ॥ पचन्ति ॥ पचेत् ॥ पचेतां ॥ पचेयुः ॥ पचतु ॥ पचतात् ॥ पचतां ॥ पचन्तु ॥ अपचत् ॥ अपचतां ॥ अपचन् ॥ अपचः ॥ इत्यादि ॥ परस्मैपदं ॥ आत्मनेपदे पि ॥ पचते ॥ पचेते ॥ पचन्ते ॥ पचेत ॥ पचेयातां ॥ पचेरन् ॥ पचतां ॥ पचेतां ॥ पचन्तां ॥ अपचत ॥ अपचेतां ॥ अपचन्त ॥ इत्यादि ॥ इहानीमुच्चिकीर्षितः ॥ अदादिगणः ॥ ... तिथा दयश्चलारो गणाथ रपि ते ॥ अदेम ... ॥ अकार उच्चारणार्थः ॥ अदादिः ॥ अदादिगणा इत्यनन्तस्या यो लुग्भवति ॥ स्वसेच पाम्हसा ... अत्ति ॥ अत्तः ॥ अदन्ति ॥ अत्सि ॥ अत्थ ॥ अद्मि ॥ अद्वः ॥ अद्मः ॥ अद्यात् ॥ अद्युः अद्याः ॥ अद्यातं ॥ अद्यात ॥ अद्यां ॥ अद्याव ॥ अद्याम ॥ इत्यादि ॥ ५

एधे पातां॥ एधे रन॥ एधे थ्याः॥ एधे पाथ्यां॥ एधे ध्वं॥ एधेय॥ एधे
वहि॥ एधे महि॥ धर्मतः साधुरेधेत। आशीः प्रेरणयोः तामादयः॥
एधतां॥ एधेतां॥ एधंतां॥ एधस्व॥ एधेथां॥ एधध्वं॥ एधै॥ एधा
वहै॥ एधामहै॥ स्वरादेः॥ स्वरादेर्द्धातोर्द्वितीयोपाराऽऽगमो भवति॥ द्वियादौ
परे॥ ऐधत॥ ऐधेतां॥ ऐधंत॥ ऐधथाः॥ ऐधेथां॥ ऐधध्वं॥ ऐधे॥
ऐधावहि॥ ऐधामहि॥ ईक्ष दर्शनांकनयोः॥ ईक्षते॥ ईक्षेते॥ ईक्षंते॥
ईक्षेत॥ ईक्षेयातां॥ ईक्षेरन्॥ ईक्षतां॥ ईक्षेतां॥ ईक्षंतां॥ ऐक्षत।
ऐक्षेतां॥ ऐक्षंत॥ ऐक्षथाः॥ ऐक्षेथां॥ ऐक्षध्वं॥ ऐक्षे॥ ऐक्षावहि।
ऐक्षामहि॥ उपचर्य पाकः॥ उकारश्च पाराः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरामो विजयते

श्रीगणेश

तेषामिकार उच्चारणार्थः॥ ततो नकार इत्संज्ञकत्वे रीतिविशेषणार्थः॥
वाधसानेति हकारस्य तकारः॥ हि वा हावेतु॥ हि या हौ परे धातोरङ्गमो भव
ति॥ अभवत्॥ अभवतां॥ अभवन्। अभवः॥ अभवतं। अभवत। अभवं॥
अभवाव। अभवाम॥ ह्यो भवलस्तु नः॥ इत्यादि॥ भूप्राप्तावात्मनेपदी॥
भवते। भवेते। भवंते॥ भवसे॥ भे वे न्वे॥ इत्यादि॥ एध वृद्धौ॥ अका
रस्यात्मनेपदार्थः॥ ततः परार्णि नववचनानि योज्यानि॥ पूर्ववद्
यादि प्रयोगः॥ एधते॥ आदाद्यास्॥ अकारात्परस्यात्वात्प्राप्त्यसं
वंधिन आकारस्य इकारादेशो भवति॥ एधेते॥ एधंते॥ एधसे॥
एधेथे॥ एधध्वे॥ एधे॥ एधावहे॥ एधामहे॥ धर्मादि धत्ते अ
हीराज्यमित्यादि॥ विधिसंभावनयोः॥ इत्यादी॥ नववचनानि योज्यानि ४

श्री रामोविययते ९

रुपा ते

तुप॥ तं॥ अंतु॥ पहि। तं। त॥ आमिप्॥ आवप॥ आमप॥ हं॥ आतां॥ अंतां॥ स्व॥
आथां॥ ध्वम॥ ऐप॥ आवहैप॥ आमहैप॥ अप्रोषप्रोर्जनमेधी॥ प्रेरणां प्रवर्त्त
नं॥ तत्र तु यादृपः प्रत्यया भवंति॥ एषां पारिशापानां संज्ञा लोट्॥ तुह्योस्तातङ्
शिषिवा वक्तव्यः॥ भवतु। भवताद्वा॥ भवतां॥ भवंतु॥ अतः॥ अपकारादुत्तरस्य है
र्लुक् भवति॥ भव। भवताद्वा॥ भवतं। भवत॥ भवानि॥ भवाव॥ भवाम॥ आयुष्मा
न् भवतु भवान्॥ अध्यापनायोद्यतो भव सौम्य॥ अनद्यतने तीते काले। दिप॥ तां॥
अन॥ सिप। तं। त॥ अमिप॥ वा। म॥ तन॥ आतां॥ अंत॥ थास्॥ आथां॥ ध्वं॥ इ॥
वहि। महि॥ अतीतापारात्रे यामद्वयात् कौकृपायक्रागामिन्याप्रव्येमप्यामद्वयं सर्पवे
दिवसः सो ऽद्यतनस्तस्मिन्नो ऽन्यो ऽनद्यतनस्तस्मिन्ननद्य तनेतीते काले दिवादय
प्रत्यया भवंति॥ एषां संज्ञा लङ्॥ दिसि मिइस

अद्भिप ३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

रः सः रुकारस्य वा सकारो भवति। सिपि विषये रुत्वा विसर्गः
अरुणः अरुणात् अरुंद्ध अरुंद्ध अरुणम धं अरुंध्व अरु
रुंध्म आत्मनेपदे रुंद्धे रुंधाते रुंधते रुंधीत रुंधी
याताम् रुंधीरन् रुंद्धां रुंधातां रुंधतां अरुंध अरुंधा
तां अरुंधत हिसि हिंसायां इदितो नुम इदिं धातोनु
मागमो भवति नमः नम इत्यस्मात्परस्य नस्य लोपो भवति तो ५

१४८ हिनस्ति हिंस्तः हिंसन्ति हिंस्यात् हिंस्यातां हिंस्युः हिन
स्तु हिंस्तात् हिंस्तां हिंसन्तु अहिनत् ससो ऽनापि सकार
स्य तकारो भवति अनपि विषये अहिंस्तां अहिंसन्
अहिनत् अहिंस्तं अं अंजू व्यक्तिम्लक्षणकान्तिगतिषु
अनक्ति अंक्तः अंजन्ति अंज्यात् अनक्तु अंक्तात् अंक्तां
अंजन्तु आनक् आंक्तां आंजन् ॥ इति रुधादिगणः ॥

श्रीराम १

ॐ तनुविस्तारे तनादेरप॰ तनादि गणाऽ प्रत्ययो भवति
पतुर्धुपरेषु पकारः पित्कार्यार्थः नूप इति गुणः तनोति
तनुतः तन्वन्ति तनोषि तनुथः तनुथ तनोमि तनुवः त
न्वः तनुमः तन्मः तनुयात् तनुयातां तनुयुः तनो
तु तनु। तात तनुतां तन्वन्तु तनवानि तनवाव
तनवाम अ तनोत अतनुतां अतन्वन तनुते तन्वाते
तन्वते तन्वीत तन्वीयातां तन्वीरन तनुतां तन्वातां

१५

तन्वंतां अतनुत अतन्वातां अतन्वत डुकृञ् करणे सकार
स्य गुणः तृप इति करोति ङिति परङिति गुणः सह्यः करोते
रकारस्य उकारो भवति ङिति परे कुरुतः कुर्वन्ति करोषि कुरु
थः कुरुथ करोमि कुर्वः कुर्मः नित्यं करोतेः लोपः कुर्वः कुर्मः क
तोपि वमयोः उतरस्य उकारस्य लोपो भवति यकारे परे कुर्यात् कु
र्यातां कुर्युः करोतु कुरुतात् कुरुतां कुर्वन्तु कुरु हि
कुरवाणि अकरोत अकुरुतां अकुर्वन् अकरवम् अकुर्व अ
कुर्म कुरुते कुर्वाते कुर्वते कुर्वीत कुर्वीयातां कुर्वीरन् १५

...फ। टाना। तु योगे श्व स्त्रियामी प्रत्ययो भवति।१।

गुणेश्च। द्रुपी। नवी। पुंयोगे चौ। गोपी। गणकी। जातेरयोपधात्।
जातिवाचिनोऽयकारोपधात् स्त्रियामी प्रत्ययो भवति। महि
षी। शूकरी। हंसी। कुक्कुटी। ब्राह्मणी। यकारोपधात् अहसात्
क्षत्रिया। वैश्या। प्रथमवयोवाचिनोऽदन्तेईपर्वत्तकृयः कुमारी।
किशोरी। कलभी। प्रथमवयो अहसात्। सम्हा। स्थविरा। वृ
द्ध अहसात्। शिशुः। स्वांगात्। स्वांगवाचिनोऽकारान्तात्
स्त्रियामी प्रत्ययो भवति। सुमुखी। सुमुखा। सुगात्री। सुगा

स्वस्य [illegible] स्वांगात्स्मात् [illegible] पड्यमानु योग्यंड्य प्रेयम ड्यपि ते पते वे न त डुवमानम्।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अंगुली २

तन्वङ्गी। तन्वङ्गु। वाम्रहस्मात्। पद्मवदना। कमलनयना। ड
त्वाद्दो न भवति १ कृदिकाराद्रक्तो तिपेयांवक्त्यः अंगुलिः। धुलि। धूली
५१ ५ क्तेरितिचिश्री धुरगात॥ कृतिः। भूतिः। ऐचमन्या हे॥ मन्वाहेङ्गी
तातस्त्रियां मी प्रत्ययो भवति। ईकाराहेत्राश्च। मनायी। च
काराम्नमनोरौवा मनावी। मनुःस्त्री कपायी। पत्न्यादयः। ए पत्न्यादयः
तेविपात्यन्ते। पत्नी। मत्कवैत्नी। ऋई जरती। मूश्रिस्त्री। प्राची। शप्त्त।
पती-ची। डही चौ। घनश्रासे नित्यं बहुवचनान्ता। पुल्लिङ्गः॥ ५१

वनिता... कर

श्रीरामः
सा०प्रा०
५७
३५

अजन्तप्रत्ययाना सिद्ध ३

ङकालब्विलिंगान्यप्यापानि ॥ ॥ अथ प्रातिलिंगाविशेष
विजिसापपिषयास्त्री प्रत्ययाः प्रसिद्धपक्षे ॥ प्रावृत्तः स्त्रियाम् ॥
जया। मया। मेघा। अजा। इत्यादि। अजाद्यष्टापोधैतव्याः अजा
एडका। कोकिला। शुद्धा। बाला। गरिका। कौष्पतः स्त्रियाका पि
पत्ते पुर्वस्याकानसका नोभवति कव्यका है नोभवति। कानिका।
पोचिकौ पोछिका। वृद्धि मागुरिनल्लो पमवाप्यो रुपसर्गयोः। अ
पंचैवहस्ता सुनोयथावा चानिग्राहिका। अवतंसः। वतंसः

एडटोणै धौतोः प्रत्यो एड णौ भवतः प्रजो एना कै २
काषि ६
कृतं ५
५७

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वि॰ आङ्॰। नि॰ अधी॰ अपि। अति। सु॰ उत्॰ अभि॰ प्रति॰ परि॰ उप॰
एते॰ अव्यय॰ आदिष॰ अयं गणो उपसर्गसंज्ञो भवति। प्राग्धा
तोः। उपसर्गाः धातोः प्रागेव प्रयोक्तव्याः। तदव्ययम्। तद्धितं चार्हं
शब्दानुपमव्ययसंज्ञं भवति। क्त्वा चैवं तथैवं॥ कृत्वा। कर्तुम्। अ
व्ययादाप्सुपः। अव्ययात्परस्य विभक्तेर्लुग् भवति। तत्र शा
लायां हि त्वा। अव्ययानां न लिङ्गादिनियमः। सदृशं त्रिषु लिङ्गे
षु सर्वासु च विभक्तिषु। वचनेषु च सर्वेषु यन्न व्येति तदव्ययम्॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सा॰मा॰
रामराम
४५

अथ १ केचित् २

अथ यस्मात् । यस्मिन् ज्ञाति । यचे ॥ १ प्राहिं च द्वौ । द्वे
धा त्वे प्राहि च प्रत्ययो भवति । इत्थिरणाहि वसादि धारा ॥ २ ॥
किम: का मी ...हि । कश्चित् । केचित् । कश्च न कश्चित् तरधी न का ...
राजसा त । मस्तहा त । उ पुर ...ङी करतो ॥ ङी ह्रस्व: ङी रीह्रस्व ।
सह्याहि: या लैलिप स्यते ॥ स च । अघ । सपाहि । अधु ना । इहाजीम ।
फद्दिति । तुराम । आशु । शीघ्रम ॥ संप्रत्यम ॥ पुवे चिः । यहि । यर्हि ।
तर्हि । प्रादिरुपसर्गः । प्र । परा । अप । सम । अनु । अव । निर्दुर ।

गजाअधीवं ४ सर्वं ...॥ सा प्रत्यय ... व्यंजने के लिपा तीनी पा: ४ ।

किमः पद्याद्या सा आदयो ...
...प्रत्ययो भवति ॥ ३ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

चा २ तयोश्चितितत्र । तेष्विति काण्यस्मिन्निति कस्मिन्निति ॥

सा॰कम २

अमा नो ना । प्रतिषेधवचने १ ऽवत । किल । खलु । वै । अनात
स्सम । स्वतम् । सर्द्दम । नमस । यत् । तत । स्वनारस्व । अ । आ । इ । ई । उ
ऊ । ए । ऐ । ओ । औ । इत्येव मादि गणो निपातसंज्ञो भवति । तत्रादि
र्विभक्त्यर्थे निपातने । तस्मिन्निति । तत्र । यत्र । कुत्र । कुह ।
क । तस्मिन्काले । तह । यह । कह । अन्यह । कह । तेन प्र
कारेण । तथा । यथा । कथम् । इत्थम् । तस्मादिति ततः । यतः । कु
तः । कुतः । अतः । सर्वविभक्तिकत्वात्सि ये के । पुर्वस्मिन्निति

येन प्रकारेण यथा केन प्रकारेण कथा । अनेन प्रकारेण । यस्मादिति । कस्मादिति । अस्मादिति । एत

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ला॰ ना॰

४८

हिरराय कासियोर्य वृः न्हेत्रा स्फकईमा रु रणाः ॥१॥ चाहिमि
नपियो त्रेभैते ग्राहेस्या भवति १ तत्र चायप्रभुर्विसृ मम
चायं तथैव च १ चाहिमिनिपातैः चाहि गरिगो निपतैतसं
तेन भवति । चं॰ या॰ ह॰ एव॰ एवम॰ प॰ पृथक॰ विना॰ नाना॰ स्वस्ति॰
अस्ति॰ होषा॰ नमः १ मृषा॰ मिथ्या॰ मिस॰ अथ॰ अथस॰ ण ५
अथो॰ हिंस॰ स्वस॰ उच्चैस॰ नीचैस॰ स्वर॰ अन्तर॰ पुनर॰
भयस॰ अहो॰ स्वित॰ उत॰ सह॰ सते॰ अन्तरा॰ अन्तरेण॰ अलम॰

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

६

प्रपस्यानां प्रपन्नपामो नः सुहृत्ः स्थितः ४। त्वामेवमामी १ श्रा मेन हितयो म २
पुत्रमहं स्नेह सामा मा ३ हैव ताता हे रोभवतः १ प्रपन्नपामि त्वां हा लौ
पुत्रपमामहाभेफम्। औं ह्रौं पाहि होवतेमा नयो ये पुत्रम हस्मन्हे
नैते श्रात्मनाभवन्ति १ तवपे प्राप्त योराजन मममतेप्यतिश्रात्रवः १
तवमि त्रा रिताया। जत्पु मे मामि नारिताता मा पि १ संयो धुतपहस्ये
नमर्वाणवसाहयः हरे सं [illegible] ३ ह्रौं विसेयस्य नो हेयोयु
ष्माकम मफलं हे यताः। सरव मगाया त्रा यो ऽस्माकं पापनाशु
नः पाहि होयिति फि म १ पांतु वो नरसिंहस्य नख लाङ्गलकों

हरे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

॥ श्री गणेशाय नमः २ इत्येभिः स्वरादि नो हकारस्य नत्वं भवति ॥

जश्शसो र्वा डौ भवति । डित्वाट्टिलोपः अर्वौ अर्वः अर्वौ अर्वः ।

चौस० अर्वन् अस्क परस्य विभक्तयु वा अ त्वं भवति । अर्वाभिः

अर्व भिः अर्वभ्यः अर्वभ्यः अर्वान् नाम । अर्वाणः मकारान्तोऽह

म शब्दः इदमोऽयं पुंसि इदम शब्दस्य पुंसि विषये ऽयं भवति सिसहि

तस्य अयम् द्विवचनादौ त्यदादेरः स्यादौ विभक्तौ त्यदादेरकारः आदेशो भवति ।

[illegible] इमौ इमान् अनेनासौ इदमो ऽनादेशो भवति एतस्मस्य अभ्यां

स्यात्व इम अभ्याम् भिस भिस इदम् एभ्यो भ्यसि व भवति ननु मकार

स्याकारः एभिः इत्येभिः अस्मै आभ्याम् एभ्यः अस्मात् आभ्याम्

एभ्यः अस्य अनयोः ॥ एषां तकारे मकारे च परे इदम अकारादेशो भवति २

टौसोः परयोः अनेन अनेन

इदम

टौसोः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री राम

सा: ना:

३५

चौ॥३॥ षकारस्य षत्वं भवति धातोः सेपरे नाम्नश्च रसे पदान्ते च ॥६॥ फो॥

एषाम् अस्मिन् अनयोः एषु किमर्थं वृश्च् इत्यत्र हेतुरिति सर्वत्राकारे कृते सर्वशब्दवद्रूपं नेयम् कः कौ के कम् कौ कान् का-यम्

धकारान्तस्त्वबुधशब्दः तत्व भुत् तत्व भुद् तत्वबुधौ तत्वबुधः

इति तत्वभुत् जकारान्तः सम्राज्शब्दः छ शषराजादेः षः छकारान्तस्य शकारान्तस्य षकारान्तस्य राजयजमृजभृज्ञ भ्रस्जादेश्च

षकारो भवति धातोः सेपरे नाम्नश्च रसे पदान्ते च १ षा वसा के॥

सम्राड् सम्राट् सम्राजौ सम्राजः सम्राड् सम्राजम् सम्राजौ।

सम्राजः सम्राजा सम्राड्भ्याम् एवं विराजादयः हकारान्तो

त्यद् तद्

पद् एतद्

३५

शा

इदमे [illegible] यथा येन व्याकरणमधीतमेतं मेने ॥ १८ ॥

एषां त्यदादिरः स्यादाविति सर्वनामकार्ये कृते सर्ववादवद्रूपं नेयं । ऽप्योपप
सौः त्यदादेस्तकारस्य सत्वं भवति सौ परे । स्यः त्यौ त्ये । सः तौ ते । यः १८
यौ ये । एषः एतौ एते । एतदो ऽन्वादेशे द्वितीयाटौस्स्वेनवक्तव्यः
उक्तस्य पुनः कथनमन्वादेशः । एतम् । एनम् । एतौ । एनौ । एतान् । धाँ३
एनान् । एतेन । एनेन । एतयोः एनयोः इत्यादि ॥ ढकारान्तस्त
त्त्वप्राड्शब्दः । षत्वं डत्वं वावसाने । तत्त्वप्राट् । तत्त्वप्राड् । तत्त्वप्रा
ढौ । तत्त्वप्राढः । हे तत्त्वप्राट् । हे तत्त्वप्राड् । थकारान्तो ऽग्निमथ् आदिः

श्रीरामः

सा: जा:

३६

श्चु:४

वायसानैः इति हकारान्तकारौ ॥१ अग्निमत् · अग्निमद् · अग्निमथाधि
त्याद्दिः १ चकारान्ताः प्रत्यं कुराब्दः १ ञ्चो लोपः धातोर्हिसा नास्योप धाभू
तनकारस्य लोपो भवति क्विति च । अञ्चेः पञ्चेस्य नुम वक्तव्यः । प्रत्य
न चासिद्ध इति स्थिते १ सौ स्नुं मिनीति नकारस्य अकारान्तः संयोगान्तस्य
लोपः चोः कुः चवर्गस्य कवर्गादेशो भवति धातोर्भसे पदे नान्तस्व
रसे पदान्ते च श्प्रत्यङ् । प्रत्यञ्चौ । प्रत्यञ्चः । हे प्रत्यङ् । प्रत्यञ्चम् । प्रत्य
ञ्चौ । अच्येन लोपो हि ध श्च । अच्येन कारस्य लोपो भवति पूर्वस्य
च दीर्घः श्रा सा हि त्व नेपने · तद्धिते इयिका [illegible] ने दूव । प्रतीचः । प्रतीचा ।

३६

तकारान्तो मनुत्शब्दः॥४॥

तिर्य्यङ्। तिर्य्यञ्चौ। तिर्य्यञ्चः। तिर्य्यञ्चम्। तिर्य्यञ्चौ। तिर नस्त्याद्यचः
तिनस्त्योद्ययो निपातस्त्रैतेशासा हे स्वने पचेता द्धितेई पी कारे च। तिर
श्चः। तिनश्चा। तिर्य्यग्भ्यामित्यादि। उदङ्। उदञ्चौ। उदञ्चः। उदीचा। उदग्भ्या
मित्यादि। [redacted] मनुत्। मनुतौ। मनुतः। मनुतः। इ
त्यादि। एवं सुद्दिविरसप्रभृतयः तकारान्ता डकारान्ता वं घो महत्
शब्दः। ऊ तोन्तम्। डकारान्तं धस्य भकारान्तं धस्य च नं मो
नमो भवति। पुंसि पंचसु रौ च। सं महान्तौ। घो दीर्घः। भौ वं
सन्तस्या पत्रशब्दस्य महत्शब्दस्य च नहीं घो भवति। पञ्च सुघिव

अग्निचित्। अग्निचीदः॥५॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सारस्वत
नाम
सा:ना:
३८

जिति बुश्रौं चयनि॥ महान् । महान्तौ । महान्तः। हे महन्। महान्तम्। महा
न्तौ॥ महतः। महता॥ महद्भ्याम्॥ मित्यादि॥ उकारानुबंधो भवच्छब्द
अत्व सौ सौ॥ अत्वन्तस्य असन्तस्य चोपधाया दीर्घो भवति॥ धिव
जिति सौ परे॥ भवान्॥ भवन्तौ॥ भवन्तः॥ हे भवन्॥ भवन्तम्॥
भवन्तौ॥ भवतः॥ भवता। भवद्भ्याम्। मित्यादि॥ अकारानुबंध
स्य भवतस्तथा ह्रस्वस्य न दीर्घः॥ भवन्॥ भवन्तौ। भवन्तः हे भवन्। प
चन्॥ पचन्तौ। पचन्तः। हे पचन्। शकारान्तो विश्शब्दः ह्रः छे शष
नाजादेः षः॥ विट्। विड्॥। विशौ॥ विशः हे विट् हे विड्॥ वकारान्तः

३८

षि
दोषि हो
दोषा· हो
षलि
होषो:
होषनो:

षषम्रा हो लिंत्वं बहुवचनान्तः १ त्रिषु सजुष: १ आसौ हर्षुकु· १ षोडः ष
कानस्य डत्वं भवति १ षट्· षड् १ षड्भिः १ षड्भ्यः १ षण्णः १ षष्का नन्तकानान्त
स्य संख्यायाः पनस्यामोन्डागमो भवति १ डेः ११ ड्‌कानस्य लत्वं भ
वति । नामिपने १ षण्णाम् १ षट्सु ११ धृक्‌ चिन्तपद्द नस्यापिपद्द न्तनाम्‌
परीयां १ दोः अंबे: दोषसजुष त्र्यत्रिषहविष प्रभृतीनां षकानस्य रे
फो भवति नसेपद्दान्ते च । दोः दोषो १ दोषः । शषादौ दोषश दुस्पनान्त
तो वां वक्तृ मौ दो हुमः १ दोषः १ दोष्मा १ दोषे इत्यादि १ सजुषा शिषौ
नसैयपद्दान्ते च दीर्घो वं क्तृ व्योः सजूः १ सजुषौ १ सजुषः । इत्यादि ॥
विसर्गनुस्वाननिफानद्यानव्यवधानेपि षत्वम् । होः षुः होष्षु · दोषसु ·
स

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

२

श्रीराम
सारस्व
ति॰प्रम:

३८

ह्र:१ उकारोनुम्विधानार्थः२

सकारान्तः पुम्स[illegible] पुंसोऽसुङ्१ पुंसशब्दस्य असुङ् आदेशो भवति१
पंचसु। ङकारोऽन्त्यादेशार्थः१ पुमस् सि इति स्थिते। उगितां नुम्। अन्त्य
महतदीर्घः पुमान्। पुमांसौ१ पुमांसः हे पुमन्१ पुंसः। पुंसा। संयो
गान्तस्य लोपः पुंभ्यामित्यादि१ सुसंभवेपुंसः ककुसौ१ सुसंभवेवा
च्येपुंसशब्दस्य ककारागमो भवति सुपिपरे त्वकोनापौ खयसंयोगाद्यैः
सकारककारयोर्लोपो भवति धातोः सेपरे नाम्नश्च नसेपरेऽन्ते
च। षत्वं। कषसंयोगेक्षः१ पुंक्षु१। सकारान्तो विद्वस् शब्दः१ विद्वा
न्१ विद्वांसौ१ विद्वांसः हे विद्वान्१ वसोर्वउः१ वसोर्वकारस्य उकार

पंचप्र१

सरस्वति
रामराम
रामराम
९२

३५

ङस्रा जसौ धौ नापनातौ हे सो जेतो वांवन्कौ को । हे ङस्रा नन ।
हे ङस्रान । हे ङस्रानः । अहसस्रा ह्रस्व मेह्रः । स्यह्रो ह्रहछे निमित्त
सर्वत्राका नोह्रश्रः अह्रसि ह्रति ह्रियते । सौसेः अह्रसोह्रका
रस्य सत्वं भवति सोपरे । सेनो । अहसः सेनो भवति । असा ।
द्विवचने । औ औ औ । मैह्रः । ङश्च ङश्च ङः । अहसोम
कानात्यनस्य ह्रस्वस्य ह्रस्वङकानः दीर्घस्य दीर्घङकां सो भ
वति । अम्ह । बहुवचने सर्वादित्वाज्जसी । अह्रह । एपिव

३५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

विद्वषः। विदुषा। वसौंभ्यसैं १ विद्भ्याम १ विद्भिः १ इत्या
दि १ सुवचाः सुवचसौ १ सुवचसः १ हे सुवचः सुवचसः १
सुवचसा १ सुवचोभ्याम मित्यादि १ एवं चन्द्रमस शब्द
चन्द्रमाः चन्द्रमसौ १ चन्द्रमसः १ चन्द्रमसा १ चन्द्रमो
भ्यामित्यादि उशनस शब्दस्य भेदः उशनसामु [redacted] उशन
[redacted] पुनरुशनस्नेहस इत्येतेषां संबुद्धौ भव सार ३
ति १ ङित्यादिलोपः १ उशना १ उशनसौ १ उशनसः १

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री गणेशाय नमः ॥ अथ स्यादयतु मापीह हत्या मोमापिश १ मोसः स्वामी ते मपि सहरिः पातुवा मपि गोयिमः ॥
पाके यामो ह हात्यी श रः पति पं मपि गो हरिः सप्याद दो नः १ जं डो गो ह घातसे यो त्र धः स नः ॥ २ ॥

५६ थ्यासंस्थे नामि श्रोहरा: मयन्ति १ की हस्यापोः वस्तौ चतुर्थी
द्वितीयासहितयोः तत्रैक वच वेन सह तेमो द्विवचवेन वह
५६ तेमौ बहुवचनेन वस्नसो १ स्वामी तेसस मापातः स्वामी मे
मामृतं गतः नमसौ भूतावनभूपो हेहि मेमोम्हो मध्यपम
स्वमी वोसजहासो वै द्वित्वौ हि नयात नामे राजो वांहिंस
तेहानं सानं नौम धुसहनः ॥ २ ॥ दिवो वीम वतादि हम नेरकां
नमो १ वोनो हेनुः स्वामी वो वलया नराजा स्वामी नौसौ जना ५६
हे नः ॥ ३ ॥ वो वृत्स्न विहे भो हानं नो हीपतां धनमो १ सानो ५६

आविनस्मृतौ जिष्ठ त्यं सस द्विर्हस्तः १५

पञ्चम्याङसिभ्यसोरत्तु भवति १ आकारान्तः सर्वादिः स्मार्थः १ ङफानङब
नरार्थः त्वत् १ मत् १ युवाभ्याम १ आवाभ्याम १ युष्मत् १ अस्मत् १ ते
वैममेङसौ १ ङसासाहितेभ्युष्मदस्मदो स्तवममङसे त्वातायाहेसौ भ
वतिः तव १ मम १ युवयोः आवयोः १ सर्वादि त्वात्सुटोसामः आक
म १ युष्मदस्मभ्यामपवसाम आकं भवति १ युष्माकं मे १ अस्मा
कम् १ त्वयि मयि १ युवयोः आवयोः युष्मासु १ अस्मासु १ स्ना
नयो नाहरावेषु आद्य विधि र्नलुप्यते १ युष्मदस्मदोः वष्टी
चतुर्थी द्वितीया भिस्ते मेवांनौ वस्नसौ १ ~~युष्मदः~~ युष्मद स्मदः

पु प्र म: इति पु

श्रीगणेशायनमः॥

४५

तुभ्यं ३

टे ते त्वं भवति टाङि इत्येतयोः परयोः ॥ अयं१ त्वाया१ मया१ युवाभ्या
म१ आवाभ्याम१ युष्माभिः१ अस्माभिः१ तुभ्यंमह्यौ ङयो१ ङ. स
हितैयोर्युष्मदस्मदोः तुभ्यंमह्यं इत्येतावादेशौ भवतः॥ मह्यम१
युवाभ्याम१ आवाभ्याम१ भ्यसः१ भ्यम१ युष्मदस्मद्भ्यां भयस
स भ्यसः१ भ्यम भवति शापञ्चोर्मवक्ता नादि त्वद्याक्षे त्वेभ्यः१८
तेनात्वए त्वेन भवतः युष्मभ्यम१ अस्मभ्यम१ ङसि भ्यसो ४५

इत्येतावादेशौ भवतः आवामौ१ युष्मदस्मदोः प्राग्वत्‌ नत्वे आम भवति१
युवाम१ आवाम१ यूयं वयं जसि१ जासासाहितयो युष्मदस्मदोर्यु
यं वयं इत्येतावादेशौ भवतः१ यूयम१ वयम्‌१ त्वन्मदेकत्वे१ युष्मद
स्मदोस्त्वत मत्‌ इत्येतावादेशौ भवतः१ एकत्वे त्वम्मागे१ आमेस्मौ१
युष्मदस्मदोष्टेरात्वं भवति अमि सकारे भिसि च परे१ त्वाम्‌१ माम१
युवाम१ आवाम१ सस्य टेर्हेच्छे नत्वे स्तुते शसी ति दीर्घे त्वम्‌१ शसो नोयु
ष्मदः युष्मान१ अस्मान्‌ त्यत्मदष्टेरोत्वकृते१ एकाद्योः युष्मदस्मदो टासि ध

राम राम
राम राम

५५

त्वहादेहेरत्वहो। युष्मदः २ प्राद्ः
वचांसि। पयः। पयसी। पयांसि। मनः। मनसी। मनांसि। आयुः। आ
युषी। आयुंषि। एवं वपुः हविः धनुः वपुः प्रभृतयः। अहस्शब्दस्य स्व
मोर्लुकि कृते। अहः। द्विवचनादौ टेनत्वे कृते मस्यो त्वे। अह्नी। अह्
नि। अह्ना। अहभ्याम्। [redacted] नि स्यादि॥ ६ इति हसान्तान
पुंस्कलिंगाः। ६० ॥ रां ॥ अथ युष्मदस्मदोः स्वरूपं निरूप्यते।
तयोश्च वाच्यलिंगत्वात् त्रिष्वपि लिंगेषु समानं रूपम्। त्वमहौ सिना।
युष्मदस्मदोः सिसहितयोः त्वं अहं इति स्तः। वा देशौ भवतः। यथासं
ख्येन। त्वम्। अहम्। युवावौ द्विवचने। युष्मदस्मदोर्द्विवचने

५५

त्यत१ त्यद१ त्ये१ त्यानि१ त्याभ्यामित्यादि१ तत्।तद्।ते।तानि।ते।तानि।
तेन।ताभ्याम।तैरित्यादि१ यत्।यद्।ये।यानि।येन।याभ्याम्१ एतत्।
एतद्१ एते।एतानि।एतेन।एताभ्यामभित्यादि१ किम।के।कानि।
केन।काभ्याम।कैरित्यत्यादि१ इदम।इमे।इमानि।[illegible]।एभ्या
तीप ५ भ्याम।एभिरित्यादि१ प्रत्यक्१ प्रतीची१ प्रत्यंचि१ प्रतीचा१ प्रत्यभ्या
म।तकारान्तो जगत्शब्दः१ जगत्।जगद्।जगती।जगंति।ज
गता।भ्यम।महत्।महद्।महत्।महत्इति दीर्घः१ हृदि।महता।महभ्या
मित्यादि।पयः पयसी।पयांसि।तेयः१ तेजसी।तेजांसि।वचः।वचसी१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

च स्यादि। नकारान्तो ऽहन्शब्दः। अहः सः। अहन्शब्दस्य नकारस्य
सकारो भवति न से पदान्ते च। सो विसर्गः। अहः। ऊ। ओ। वेऽत्रौ। अह्नी
अहनी। अहानि। ह्वे। अह्ना। भ्यामित्यादि। अहस्सु। ब्रह्म। संबोध
ने नपुंसकानां न लोपो वा वक्तव्यः। हे ब्रह्मन्। हे ब्रह्म। एवं चर्मन्
प्रभृतयः। नाम्ना द्दृह्। नाम्नि ङिश्यो वा लोपः। स्यागमजा
नान्नामयोर्लोपालोपौ च वक्तव्यौ। ही धत्वं न निवर्तते। पचमे। व्योम
न्। सर्वा। भूतानि। त्यदादीनां स्यमोर्लुकि च कृते टेनत्वं न भवति।
स्यादिविभक्तिविशेषणात्। नपुंसकात् स्यमोर्लुक्। स्यत्। स्यदे। त्ये। त्यानि

ता कारान्तो ब्रह्मन्शब्दः ब्रह्मन्शब्दस्य ता ... नोऽव ३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

एते। एने। एता। एनाः। एतया। एनया। एतयोः। एतासु। का। के। काः।
इदमश्च देस्य मेदः इयौ स्त्रियाम्। इदमश्च देस्य स्त्रियामियं भवति। स्त्रि
हितः। इयम्। इमे। इमाः। इमाम्। इमे। इमाः। अनया। आभ्याम्। आ
भिः। अस्यै। अस्याः। अनयोः। आसु। चकारान्तः स्त्री वच् शब्दः। त्वक्।
त्वग्। त्वचौ। त्वचः। त्वचा। त्वग्भ्याम्। त्वक्षु। हे त्वक्। हे त्वचौ। एवं
स्त्र च वाच प्रभृतयः। स्रक्। स्रग्। स्रजौ। स्रजः। स्रग्भ्यामित्या
दिः। अप्शब्दो नित्यं बहुवचनान्तः। अप् जस् इति स्थिते। अस
मे हन्त इति दीर्घः। आपः। अपः। अद्भिः। अपाम्। अप्शब्द स्वयम्भका
मपाहितां।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री गणेशाय नमः

ककुप ३

वां वसानो ने। समित। समिद १ समिधौ। समिधः १ समिधम् १ समिधौ १ समिधः १ समिधा १ समिद्भ्यां हे समित १ भकारान्तः ककुभ शब्दः १ वाव सानो १ ककुप्। ककुभः ककुभा। ककुभाम ककुप्सु १ हे ककुप १ हे ककुब १ स्वकृ १ स्वञ्जौ। स्वञ्जः। स्वञ्जमिति स्याद्वि १ हे स्वकृ १ ६ कानान्तासाहद्रूपः १ तेषां त्यदादेः १ वृतिसर्वत्रान्त्यकानेः १ भावतः स्त्रि यां म। अकारान्तो नाम स्त्रियां वर्तमानादापप्रत्ययो भवतीति प्रकार नः १ पिस्कार्यायिः १ स्या १ स्ये १ स्याः। स्यां १ से १ स्याः १ स्याया १। स्यस्यै १ सा तो १ ता १ या १ ये। यस्यै १ ६ स्याद्वि १ एषा। एते। एताः। एताम। एनाम् १

८१

८१

चतसृ १
चतसृ १
त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृ चतसृ १ स्त्रियां वर्त्तमानयोः त्रिचतुर इत्यनयोरादेशौ
भवतः ऋकारस्य रकारो न चत १ ततस्तु नानन भवति १ सत्रम १ ति
स्रः १ तिस्रः १ तिसृभिः। तिसृभ्यः। तिसृभ्यः १ तिसृ चतस्रोर्नामि न दी
र्घः १ ह्रस्व न्हसि या १ तिसृणाम तिसृणाम तिसृषु १ हे तिस्रः १ चतस्रः
चतस्रः चतसृभिः १ चतसृभ्यः चतसृभ्यः १ चतसृषु १ जिन श्राद्ध स्यमे
दः १ द्यौर्विहसे १ धातोर्नियकारो नकारयोर्दीर्घो भवति नेफ वकारयो
हिसपचणो १ गीः जिनौ १ जिनः जिनम्। जिनैः। जिनः १ जिना १ गीर्भ्या
म गीर्भिरित्यादि १ हे गीः १ एवं पुन धुनाद्यपः १ धकारानात्रामिधर्म

रूपचद्रु०

वन्द क्र०

३२

कि०१

रामनाम्स्य पर्यायेराधिर्वचनम्० कुलेशु द्वितीयान्तो पूपपरे ...सुँ याच्य
वधाने० व र्ते ... मानयेनस्यातिलक्षोः घृहातसंगाः पापयाति० घृह
मत्या... सम्० घृहतर्षम०अत्तसजेनतषी तोन चगवांपान क्रियाच्य
वधीयते० अ्मुघ यायपित्वा घृह मति क्रम्यपुनः पापयामित्यर्थः॥ नाम्नि द्वि
तीयान्ते श्री शिवयरेणः नामा रामा ... वृष्ठः नाम ग्राहमाद्वपतिः अव्य
ये१ यथाभिप्रेतारव्याने० हरभ्यः गः नको रामो व्ययव्याभिप्रेतारव्या ३२
नेनामयप्रिपस्योद्वैः प्रियस्यानि द्वैः कृपनम्० ... उद्वैः हृत्या उद्वैः ५
द्वैकृत्वा० उद्वैः कानं वाप्रि० पदावष्ठः नीद्वैः कृत्य० नीद्वैःकृत्वा० नीद्वैः का
नं० प्रियंब्रुते० तिष्ठि ब्रु० यथहस्समाधोद्व गः ... नको रामो ॥ तिर्यक् ३२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय
श्रीरामराम
राम

यं धातोः ॥ १ ॥ यो आयं धावति । यष्टिं याहंयु धावते । लोष्ठं याहं । अपमु योवाराम्योतिः अ
स्पपगो नेयु धावते । अस्पयगारम । अनुवेस्याऊं द्वितीयान्तो धातोः मं विन्दे पं क
थयति । अनुविकिम् । शिनहृन्निष्य । येन विनान जीवनं तनु वाम् । परिक्लिश्यमाने
द्वितीयान्तोस्या । ऊं त्ता द्वितीयान्ते धातोः ऊनः प्रतिपंथेंनु धावन्ते । स्तनमुनपी
उपनीतमर्थः ॥ ऊ औचि हानं प्रतिविस्कारे नव्यैः । धुया धनिहस्य । द्वितीयान्ते
विशिष्यपयाद्यापि स्वं हाथ्या व्यामानो से धमानयो गम्ययोः गेहादि
स्थाराणां विसपादि क्रियाभिः साकल्येन संबन्धो व्याप्तिः क्रियायाः पौनः
पुन्यपा से वा ० गेहानुप्रवेशमास्ते गेहं गेहमनुप्रवेशम् ० पंगे हानुप्र
यातम् ० गेहानुप्रयातम् ० गेहानुस्कन्दम् ० अससमासे [illegible] गेहस्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम॰
सा॰ ना॰
८६

द्वितीयस्मै द्वितीयायै द्वितीयस्मात् द्वितीयात् द्वितीयस्मिन् द्वितीये। एवं तृतीयः। उभशब्दस्य नित्यं द्विवचनान्तः। उभौ २ उभाभ्याम् ३ उभयोः २ उभयशब्दस्य द्विवचनाभावः। एकवचन बहुवचने भवतः। उभयः उभये॰ मासशब्दस्य विशेषः। मासस्य लोपो वा॰ मासशब्दस्याकारस्य लोपो भवति॰ सर्वासु विभक्तिषु परतः। हलि सेपः। हलादौ सुपि परतः सस्य लोपो भवति। माः मासः मासौ॰ मासौ॰ मासः मासाः मासं॰ मासं॰ मासौ॰ मासौ॰ मासः मासान् मासा॰ मासेन॰ माभ्याम्॰ मासाभ्याम्। भ्यादे वे लोपश्च॰ माभिः मासैः रित्यादि ८७

श्रीराम

सा॰ ना॰

पूर्वैः। पूर्वस्मै। पूर्वाभ्याम्। पूर्वेभ्यः। पूर्वादिभ्यो नवभ्यो ङसिङ्योः स्मात्
स्मिनौ वा वक्तव्यौ। पूर्वस्मात्। पूर्वात्। पूर्वाभ्याम्। पूर्वेभ्यः। पूर्वस्य। पूर्वयोः।
पूर्वेषाम्। पूर्वस्मिन्। पूर्वे। पूर्वयोः। पूर्वेषु। हे पूर्व। हे पूर्वौ। हे पूर्वे। हे
पूर्वाः। परः। परौ। पराः। परे। इत्यादि पूर्वशब्दवत्। प्रथमः। प्रथमौ। [illegible]
[illegible]ः। प्रथम चरम तयाल्पार्द्ध कतिपय नेमानां जसि वा।
प्रथमे। प्रथमाः। चरमे। चरमाः। द्वितये। द्वितयाः। शेषं पूर्ववत्। नेमे। नेमाः।
शेषं सर्ववत्। ॥ तीयस्य सर्वशब्दवत् ङित्सु वा वक्तव्यम्। ८०

ही २

एतैः रेयस श्रेः सिध्यन्ति उकारान्तः पुल्लिङ्गो भानुशब्दः भानुः भानू॰
भानवः। भानुम्॰ भानू॰ भानून्॰ भानुना॰ भानुभ्याम्॰ भानुभिः भानवे
भानुभ्याम्॰ भानुभ्यः इत्यादि॰ सखिशब्दस्य भेदः। सेऽङ्घेः सखिश
ब्दस्येरन्धे ङिभवति ङित्यादि लोपः सखा॰ अघेरिति विशेषणा
देकाराधिविषये हेसखे॰ हेसखायौ॰ हेसखायः रे सख्युः सखि
शब्दस्य एकारादेशो भवति अतोक्तरादिषु चतुर्षु॰ षष्ठी निर्दिष्टस्या
देशः तदन्तस्य ज्ञेयः। सखायौ॰ सखायः सखायम्॰ सखायौ॰ स
खीन्॰ सखिपत्योरीङ् सखिपतिशब्दयोरीङागमो भवति ङ ङे॰
द्विवचनस्यायी औ॰ सखायः ॥३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सा॰
१८

द्वे सा॰ ४

दीर्घत्वादि ज्ञान भवति। सख्या। आगम ऽ मनित्यं सखिनः सखिभ्याम्
सखीभिः। सखा। सखि। सखिभ्याम्। सखिभ्यः। सखे। सखिपतिशब्दयोः
गागमो भवति ङसिङसोरकारे परे। सख्युः इति स्थिते। खतो
ऽधः सकारान्तात्परस्य ङसिङसोः कारस्य उकारो भवति सखीत्र।
सख्युः सखिभ्याम्। सखिभ्यः सख्युः सख्योः सखीनाम्। सप्तम्येकव
चने ङेः ऊ इ औकारे कृते सखिपत्योः सगागमो भवति॥।
सख्यौ सख्योः सखिषु। पतिशब्द सप्तम्या द्वितीययोर्हि निशब्द
वत्प्रक्रिया॥ तृतीयादौ सखिशब्दवद्वक्तव्यः।

१८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सा॰ना॰

सा हौ स्वरे पने पथः पथा पथिभ्यामित्यादि एवं मथिन् ऋभुक्षिन्
प्रभृतयः॥ दण्डिन् शब्दस्य भेदः॥ इन्नां शौ सौ॥ इन् हन् पूषन् अर्य्य
मन् इसे वां शौ सौ च धौ परे उपधाया दीर्घो भवति॥ दण्डी॥ दण्डिनौ॥
नः॰५ दण्डिनः॥ हे दण्डिन्॥ वृत्रहा॥ वृत्रहणौ॥ वृत्रहणः॥ हे वृत्रहन्॥ शसादौ
स्वरे लोपः॥ स्वने इ सकारान्तलोपः॥ हनो घ्नि॥ हन्ते हकारस्य घत्वं भवति न
कारे णिरागति चपरे। घसंयोगे शसादिविषये धात्वर्थः॥ वृत्रघ्नः॥ वृत्रघ्ना॥ वृ
त्रहभ्यामित्यादि एवं सुरासिन् हलिन् तपस्विन्प्रभृतयः॥ ९१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सा· ना·
३०

एवं अर्यम्णः अर्यम्णा अर्यमभ्यामित्यादि पूष्णः पूष्णा पूषभ्या-
मित्यादि। उपधालोपो वेति केचित् पूष्णि पूषणि। पूषसि। संख्या
रोद्धाः पञ्चन्प्रभृतयो वक्ष्यन्ते नान्ताः षट्सरूपाः पंचन् जस्शसिति स्थिते।
जस्शसो लुक् षकारनकारान्तसंख्यायाः परयोर्जश्शसो लुक् भवति
लुकि न तन्निमित्तम् पंच पंच पंचभिः पंचभ्यः २ षकारनकारान्तसंख्या
याः परस्यामो नुडागमो भवति। नोपधाया इति दीर्घः। नाम्नो नलोपः दीर्घो
पंचानाम् पंचसु एवं सप्तन् नवन् दशन् प्रभृतयः॥ अष्टनो
वा डौ अष्टन् शब्दात् परयोर्जश्शसो र्वा डौ भवति डित्वाट्टिलो ३०

श्रीराम
सा॰ र॰ टी॰
३६

अमू। वकुधचनेसर्वत्रादित्याज्ञासीः। अकृष्टः। त्यसिवकृतेवाकृचे
ससदृसरुधकारस्पर्द्धकानोभवति। अमी। अमुम्। अमू। अमून्।
टनाडस्त्रियाम्। अमुना। आमाहे। अदोसोप्ययम्। पश्चाङ्कादे
अमूभ्याम्। अमीभिः। अमुष्मे। अमूभ्याम्। अमीभ्यः। अमुष्मात्।
अमुष्य। अमुयो। अमीषाम्। अमुष्मिन्। अमुयोः। अमीषु। सामा
नेऽ कसः कः स्यादिद्यद्यौ। अमुकः। अमुकौ। अमुके। शेषंपर्ववत्।
इतिहसान्ताःपुलिङ्गाः॥ अथ हसान्तास्त्रीलिङ्गाः॥
तेनहकारांतेउपानहशब्दे। नहोधः। नहोहकारस्यधत्वंभवति

३६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

वन्द्भ्योभ्यामि स्मादि। उशनस् शब्दस्य भेदः। उशनसाम्। उशनस्
पुरुदंशस अनेहसश्चैते बांसे र्ङ्डीभवति। डित्वाट्टिलोपः। उ
शना। उशनसौ। उशनसः। उशनसोधौ नान्ततान्ततावाब
लोप्या। हे उशनन्। हे उशन। हे उशनः। अदस्स शब्दस्य भेदः।
तदादेरैद्विति सर्वत्रा कारादेशः। अदस् सि इति स्थिते। सौ सः।
अदसोऽकारस्य सत्वं भवति सौ परे। असौ। अदसः सेर्भौ भवति
असौ। द्विवचने। औ औ औ। मादू। उरश्च उरश्च ऊः। अदसाम
कारस्य परस्य च स्य फश्चऊ का देही र्घस्य ही र्घउकारो भवति।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

३५ नुसं मैंवोवाध्वेउंस शब्दस्य ककागमो भवति सुपि परे। स्कोर्नाद्योश्च।
संयोगाद्योः सकारककारयोर्लोपो भवति धातोर्झसे परे नाम्नश्च
झसे पदान्ते च। वत्वं। रुवसंयोगेन्त्यः॥ पुंन्हुं॥ सकारान्तो विद्व
स् शब्दः। विद्वान्। विद्वांसौ। विद्वांसः। हे विद्वन्। वसोर्वः। वसो व
कारस्य उकारो भवति शसादौ स्वरे परे तद्धिते ईपो कारे वा। विदुषः।
विदुषा। वसां नसे। विद्वद्भ्याम्। विद्वद्भिः। इत्यादि। सुवचाः। सुवचसौ।
सुवचसः। हे सुवचः। सुवचसं। सुवचसा। सुवचोभ्यामित्यादि॥
एवं चन्द्रमस् शब्दः। चन्द्रमाः। चन्द्रमसौ। चन्द्रमसः। चन्द्रमसं। ३५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

वन्धूयो भ्यामि स्मादि। उशनस् शब्दस्य भेदः। उशनसाम्। उशनस्
पुरुदंशस् अनेहस् इत्येतेषां से डे डी भवति। डित्वादि लोपः। उ
शना। उशनसौ। उशनसः। उशनसो धे नान्तता रन्तताचाव
णो या। हे उशनन्। हे उशन। हे उशनः। अदस् शब्दस्य भेदः।
त्यदादेः अविति सर्वत्रा कायादेशः। अदस् इति स्थिते। सोऽसः।
अदसोऽद् का नस्य सत्वं भवति सौ परे। असौ। अदसः पे औ भवति
असौ। द्विवचने। औ औ औ मादू। उत्व ऊत्व उः। अदसाम
का न स्य यस्य रा चिस्पर स्य च उ का रे दीर्घस्य दीर्घ ऊकारो भवति।

श्रीराम

३५ ऊसं मैवुबा छोऽस शाह सकु गागमो भवति सुपिपचे। रुकोनाधोश्च
संयोगाद्योः सकारककारयोर्लोपो भवति धातोर्भसेपचे नाम्नश्च
नसेपदान्तेच। वत्वं। ऋवसंयोगेन्हः। पुंन्हु॥ सकारान्तोविद्व
शशब्दः। विद्वान्। विद्वांसौ। विद्वांसः। हेविद्वन्। वसोर्धंडः। वसोव
कारस्य उकारो भवति शसादौ स्वरे पचेतद्धितेइयोकारे च। विदुषः।
विदुषा। वसांतेसे। विद्वद्भ्याम्। विद्वद्भिः इत्यादि। सुवचाः। सुवचसौ।
सुवचसः। हेसुवचः। सुवचसं। सुवचसा। सुवचोभ्याम्मिस्यादि॥
एवं चन्द्रमसशब्दः। चन्द्रमाः। चन्द्रमसौ। चन्द्रमसः। चन्द्रमसा। ३५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

दोषांन:। दोषसजुषश्चाशिषहविषप्रभृतीनांषकान्तस्य रेफो भव
तिनसेपदान्तेच। दो:। दोषौ। दोषः। शसादौ दोषशब्दस्यनान्तता
वावक्तव्या। दोष्णः। दोषः। दोष्णा। दोषेत्यादि। सजुषाशिषोनसेपदा
न्तेवदीर्घोवक्तव्यः॥ सजूः। सजुषौ। सजुषः। इत्यादि। सकारान्तः
पुंस्शब्दः। पुंसोऽसुङ्। पुंसशब्दस्यासुङ् आदेशो भवति पंचसु। ङकारो
ऽन्त्यादेशार्थः। उकारो नुम्विधानार्थः॥ पुमस् सि इति स्थिते। उगितो
उमान्संमहतदीर्घः। पुमान्। पुमांसौ। पुमांसः। हे पुमन्। पुंसः। पुंसा।
संयोगान्तस्यलोपः। पुंभ्यामित्यादि। असंभवे पुंसः कर्मसौ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सा॰ न॰ वृत्ति
३५५

भवनः। भवन्तौ। भवन्तः। हे भवन्। पवन्। पचन्तौ। पचन्तः। हे पचन्।
शकारान्तो विश् शब्दः। कृशाषन्तो नो देः। विड्। विड्। विशौ।
विशः। हे विट्। हे विड्। वकारान्तो षष् शब्दो नि-त्यं बहुवचनान्तः
त्रिषु सरूपः। ष्णान्ताः षट् वेदितव्याः। षोडः। षकारस्य डत्वं भवति। षट्
षड्। षड्भिः। षड्भ्यः। षण्णाम्। षकारान्तसंख्यायाः परस्या आमो
नुडागमो भवति। ष्टुना ष्टुः। डकारान्तः परस्य नत्वं भवति नामि परे। षण्णा
षण्णाम्। षट्सु। क्वचित् पदान्तेष्वपि पदान्तत्वं भवति। १ १
३५५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

धौ दीर्घः शौच: सन्तस्याप्शब्दस्य महत्शब्दस्य च दीर्घो भवति प
ञ्चसुधिवर्जिते षुधौ च परे। महान्। महान्तौ। महान्तः। हे महान्।
महान्तम्। महान्तौ। महतः। महता। महद्भ्याम् इत्यादि। उका
रानुबंधो भवत् शब्दः। ~~स~~लयो सौ। अत्व न्तस्य ~~स~~ सन्तस्य
चोपधाया दीर्घो भवति धिवर्जिते सौ परे। भवान्। भवान्तौ।
भवन्तः। हे भवन्। भवन्तम्। भवन्तौ। भवतः। भवता। भवद्भ्या
मित्यादि। सकारानुबंधस्य भवत्शब्दस्य न दीर्घः॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सा॰ च॰ ख॰ लि॰
३३

तिर्यङ्॥ तिर्यञ्चौ॥ तिर्यञ्चः॥ तिर्यञ्चम्॥ तिर्यञ्चौ॥ तिरश्चः॥
ति रश्चेत्यादौ अचः॥ इति अल्लोपे सति दीर्घे तेई पीका रेव॥ ति
रश्चः॥ तिरश्चा॥ तिर्यग्भ्यामित्यादि॥ उदङ्॥ उदञ्चौ॥ उदञ्चः॥
उदग्भ्यामित्यादि॥ तकरान्तो मरुत् शब्दः॥ मरुत्॥ मरुद्॥ मरुतौ॥
मरुतः॥ इत्यादि॥ एवं अग्निचित् प्रभृतयः॥ तकारान्तो धातु
नुबन्धी महत् शब्दः॥ उगितामुम्॥ उकारानुबन्धस्य सकारानु
बन्धस्य च नुमागमो भवति॥ पंचसु शीघ्र॥ सम्महतौ॥

३३

श्रीराम।

नकारस्यलोपोभवतिक्विति च। अञ्चेःपञ्चेसनुभवतोयः। प्रत्य
नेचसिद्धइतिस्थिते। ततोरुँमितिद्धिनकानस्यनकारनः। संयोगा
न्तस्यलोपः। चेऋः। चवर्गस्यकवर्गादेशोभवतिधतोझसि
पचेना अस्वरसेपञ्चानेच। प्रत्यङ्। प्रत्यञ्चौ। प्रत्यञ्चः। हे
प्रत्यङ्। प्रत्यञ्चम्। प्रत्यञ्चौ। अञ्चेर्नधोलोपोदीर्घश्च। अञ्
चेर्नकारस्यलोपोभवतिपूर्वस्यदीर्घः शसादौ स्वरेपरे
क्विते ... पिका ... कानेच। प्रतीचः। प्रतीचा। प्रत्यग्भ्याम्मि

श्रीराम
सा॰ना॰

३२

एनम् एतौ एनौ एतान् एनान् एतेन एनेन एतयोः एनयोः
इत्यादि। छकारान्तस्तत्वप्राछ्शब्दः बलं ऽलं चावसाने। त
त्वप्राट् तत्वप्राड् तत्वप्राछौ तत्वप्राछः हे तत्वप्राट् हे तत्व
प्राड्। थकारान्तोऽग्निमथ्शब्दः चावसाने इति ढकारान्त
त्वनौ॥ अग्निमत् अग्निमद् अग्निमथौ इत्यादि। धकारा
न्तः प्रत्यंबुधशब्दः। नोलोपः। धातोर्हिंसानस्योपधाभूत

३२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री रम १

सा. ना.

संम्राजम् संम्राजौ संम्राजः संम्राजा संम्राड्भ्याम् एवं
विश्वाड्आदयः हकारान्तो स्वदादपः ए बोसपदादेर्ढः
स्यादिति सर्वत्राकारान्तेषु ते सर्वशब्दवद्रूपं नेयं। त्यदः स्य
दादेस्तथान्तस्य सः संभवति सोपदे। स्यः स्यौ त्ये। सः तौ ते
पः यौ ये। एषः एतौ एते एतदोऽन्वादेशे द्वितीयाटौ
स्स्वेनोर्वक्तव्यः। उक्तस्य पुनरुक्तिरन्वादेशः। एतम्

तंजा१ श्री १)

५६ मेर

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री ए
सा॰ना॰
१०५

श्री ४

कति। कति। कतिभिः। कतिभ्यः। कतिभ्यः। कतीनाम्। कतिषु। त्रिषु वा
च्यास्तु एवं। इकारान्ताः पुल्लिंगाः। सुश्रीशब्दः। य्वोः धातोरिति धुवौ स्वरे
धातोरिकारोकारयोरियुवौ भवतः स्वरे परे। सुश्रीः सुश्रियौ। सु
श्रीयः। हे सुश्रीः हे सुश्रियौ। हे सुश्रियः। सुश्रियम्। सुश्रियौ। सुश्रियः।
सुश्रीभ्याम्। सुश्रीभिः। इत्यादि। उकारान्ताः स्वयम्भूशब्दः। स्वयंभूः।
स्वयंभुवौ। स्वयंभुवः। हे स्वयंभूः। इत्यादि। सेनानीशब्दस्य विशेषः।
य्वौवा धातोर्न्वप्रसंयोगः पूर्वो यस्मादीकारान्तादूकारान्ताच्चो
सितादन्तस्यानेकस्वरस्य कारान्तस्योकारान्तस्य च य्वकारौ भवतः। १०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

साना·

पति नसमासे सखिशब्दवद्वक्तव्यः ।। ततः समासान्तास्य नाद्यो भवति ।
प्रजापतिना । प्रजापतये इत्यादि । द्विशब्दो नित्यं द्विवचनान्तः । त्य
दादेष्टेरस्यादौ । त्यदादेष्टेः अकारो भवति स्यादौ परे । द्वौ द्वौ द्वा
भ्याम् । द्वाभ्याम् द्वयोः द्वयोः । त्रिशब्दो नित्यं बहुवचनान्तः । एओ
गासि । त्रयः त्रीन् त्रिभिः त्रिभ्यः त्रिभ्यः त्रेस्त्रयः ।। त्रिशब्दस्यापञ्चा
देशो भवति नामि परे ङिः नाम्यस्य वक्तव्यः त्रयाणाम् । त्रिषु ।
कतिशब्दो नित्यं बहुवचनान्तः । जश्शसोर्लुक् । कतिशब्दात्परयोः
जश्शसोर्लुक् भवति । लुकि न तन्निमित्तम् । लुकि सति तन्नि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ता०ना० ६६

सप्तानां पूरणः सप्तमः। अष्टानां पूरणः अष्टमः। एकादशादेर्डट्। एकादशः। विंशत्यादे
स्तमः। विंशतितमः। संख्यायाः प्रकारे धा। एकाद्ध्यमुञ् वा वक्तव्यः। द्विधा। त्रिधा। च
तुर्धा। द्वेधा। त्रेधा। त्रैधम्। द्वैधम्। क्रियावृत्तौ कृत्वसुच्। पञ्चकृत्वः। सप्तकृत्वः॥
द्वित्रिभ्यां सुः। द्विः कृतम्। त्रिः कृतम्। बह्वादेः शस्। बहुशः। अल्पशः। तयायौ संख्या
याः। द्वितयम्। त्रितयम्। द्वयम्। त्रयम्। जंबशब्दात् जंबूलादयो वक्तव्याः। जंबूलम्।
जांबकानिकुः। जांबिकुः। शेषं निपात्याः कतिधा। ॐ॥ इति तद्धितप्रक्रिया समाप्ता।
भ्वग्निगजेन्दुयुते स्वत ऽब्दे शम्भुतिथौ सित श्रावणमासे उद्दूदलोवालिखत्सुजुपल
नामोऽरूपति ९।
सोमदिने अभ्रसन्ध्याकाले ९

६६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीः

बहोऽत्तरस्येष्ठप्रत्ययस्येकारस्यापि यादेशो भवति बहोस्थाने भूचादेशो भवति

न ३

अतिशयेन प्रियः श्रेष्ठः । श्रेयान् । स्थविष्ठः । स्थवीयान् । ह्रस्वो योज्याशब्दाद्दीयः । वृद्धस्य ज्या देशश्च । अतिशयेन वृद्धः । ज्यायान् । ज्येष्ठः । दीर्घस्य द्राघादेशः । अतिशयेन दीर्घो द्राघीयान् । बहोर्लोपोऽथ । भूयिष्ठः । भूयान् । किमोऽव्ययाद्वाख्यातादुत ततयोगाम्वक्तव्यः ॥ उतस्तनापनमाणवः । कुतस्तमां ते यामानभ्यकत्वम् । उच्चैस्तरां गायति । पचतितराम् । पचतितमाम् । प्रमाणे द्वयसादयः । प्रमाणेऽर्थे द्वयसादयः प्रत्यया भवन्ति । जानुद्वयसं जलम् । शिनोद्वयसं । ऊरुमात्रम् । द्वयोर्बहूनां चैकस्य निर्धारणे । किमादिभ्यो डतरडतमौ वक्तव्यौ । कतरो भवतः । कारकः कतमो भवतां तार्किकः । भवतो यत्तत्स्तार्किकः ततरडतमौ । संख्याया विशेषावधारणे द्वित्रिभ्यां तियः । त्रेः सम्प्रसारणम् । द्वितीयः । तृतीयः । षट्चतुर्थः । षष्ठः । चतुर्थः । पंचादेर्मट् । पंचमः ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सा. ना. मातृभ्रातृस्य ऋकारस्य उर्भवति क्वचित् स्त्रीणां अमातुलव्याः यसं मा
तृष्वसा मूपत्यं धाराभ्रातुलः अनइअन्तेषु आकारान्तानाम्नो ऽनीव
शब्दादपत्येऽर्थे इञ्प्रत्ययो भवति यस्य लोपः देवदत्तिः धौम्यिः दाशर
५८ थिः राणायनीलो पकारलोपाः गर्गनाडात्रिस्त्रौ पित्रिष्ठ स्यादेश्च गा
र्गे देने डादेन आदेशौ लिङ्गात्पित्रिष्ठ स्यादेश्च रायआपन रायप
ण रीरिय इत्येते प्रत्यया भवन्ति अपत्येऽर्थे गार्ग्यः वात्स्यः नाडायनः
चाडायनः आश्वलायनः आत्रेयः कापेयः गाङ्गेयः माहेयः पित्रि
ष्वसुरपत्यं भवतीति विग्रहे मातृपितृभ्यां स्वसुः सस्य षः पैतृष्व

स्यर

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री:

बगामनंयथाः पाहंसजामना॥ दिक्संख्ये संज्ञायाम्॥ दिक्संख्या जायवक्रशादेसं
सप्तग्रामाः ॥ इति समासप्रक्रिया ॥१॥ अथ तद्धिता निरूप्यन्ते ॥ अपत्येऽण् ॥
नाम्नोऽपत्येऽर्थेऽण्प्रत्ययो भवति ॥ उपगोरपत्यमिति वाक्ये ॥ उपगो
अण् इति स्थिते ॥ समासप्रत्यययोरिति षष्ठीलोपः ॥ णकारो वृद्ध्यर्थः ॥
आदिस्वरस्य ञ्णिति वृद्धिः ॥ स्वराणां मध्ये यस्त्वादिस्वरस्तस्य वृद्धि
र्भवति ञिति णिति च तद्धिते परतः ॥ उकारस्यौकारो वृद्धिः ॥ इकारस्यैका
रो वृद्धिः ॥ अकारस्याकारो वृद्धिः ॥ ओतोऽवः स्वरे ॥ उकारस्य औकारस्याव
भवति यकारे स्वरे च परे ॥ औपगवः ॥ वासिष्ठः ॥ गौतमः ॥ अण् ॥१॥

[illegible]

गोवंदेवतो१ देवतः [illegible] मवेयम१

[illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सा॰नी॰
५८

नोतद्धिते वविभक्तेरलुग्भवति। कण्ठ्याम्नतः। सोऽपान्मृत्यः। अप्सुयोनिरस्ये
त्यप्सुयोनिः। ऽनसिऽतोमा। हृदिस्पृक्। करोतेकालः। वाचोयुक्तिः। दिशोद
राजः। पश्यतोहरः। शाकपार्थिवादीनां मध्यमपदलोपो वक्तव्यः। शाकप्रियः
पार्थिवः शाकपार्थिवः। देवपूजको ब्राह्मणः। देवब्राह्मणः। आदेस्व द्वन्द्वो।
द्वन्द्वे समासे क्वचिदादेर्लोपो भवति। माता च पिता च पितरौ। श्वश्रूश्च
श्वशुरश्च श्वशुरौ। दुहिता च पुत्रश्च पुत्रौ। अस्तं द्वन्द्वे। द्वन्द्वे समा
से ऽसङ्गात्पूर्वपदस्याकारो वक्तव्यः। माता च पिता च मातापितरौ।
द्वन्द्वे सर्वादीनां वा जसि। वर्तीश्च श्वा श्रम स्व इत न स्वधर्मा। श्रमेत ने व
त्रीवेति को मुहूर्तध्या॥ ऽपमानात्मं समासकारो वक्तव्यः॥ हंसस्यगमन मि ५८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रसांसध्रिसमित्तिरश्चः। सध्र्यङ्। सम्यङ्। तिर्यङ्। कुत्सिते कोः कत्। कुशब्दस्य त
त्पुरुषे कत् भवति। कुत्सितमन्नं कदन्नम्। ईषदर्थे कादिः। ईषदर्थे वर्त्तमानस्य
कुशब्दस्य का कव कद् इत्यादेशो भवति। कदुष्णम्। कवोष्णम्। कोष्णम्। का
पुरुषे वा। कापुरुषः। षषो धोऽश। संख्यायाः प्रकारे धाप्रत्ययो भवति। षोढा। ष
ट्नामस्य षोऽन्। दन्तस्य दत् आदेशः। षष उत्वं दृदशधासूत्तर
पदादेः ष्टुत्वं च। षोडन्। महतां तापतिः सहस्यातिः। महतष्ठेनकारः समा
नाधिकरणे। महांश्चासौ ईश्वरश्चेति महेश्वरः। द्विवशब्दस्य घाघादेशः
घावाभूमी। आकृतिगणोऽयम्। अउभुकवित। कवित्समासे कद

श्रीराम
सा॰ना॰
५०

तुल्यार्थे एककार्ये निष्ठसति कर्मधारयसंज्ञकः समासो भवति ।
नीलं च तदुत्पलं च नीलोत्पलम् । नतरां वासो ऽनतरां चेतिर क्तव
तासुमंगस्वासो कोकिलश्च पुंस्कोकिलः । उसःखपे संयोगा नास्या
लोपोप कर्यः । नाम्नस्व क्तासमासः । प्राद्यूपसर्गस्य नाम्नश्च
कृत् नोनं सह समासो भवति । प्रकृष्ट नवाहः प्रवाहः । कुम्भं
करोतीति कुम्भकारः । सहादेः सादिः । समासे सति सहादि नाम्ना
दि सादेशो भवति । पुत्रेण सह वर्तमानः सपुत्रः । सह संति ५२

वंकारवहुलोहृस्वश्चो सौकर्मधापपः पस्मेषां बहुलो
षातनतम्हरू षा ता

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

चिन्त्यमहिमः। नोधा। नान्तस्य पदस्य टिलोपो भवति स्वचेन यकारे च परे।
वा ग्रहणात्तद्धके चिन्न भवति। ऽपधाया लोपस्य। अन्होम ध्यम ध्यान्हः।
मघीनां राजा मघविनाजः। टकारो ऽनुवं धः स्य बः। मघवा श्री।।राजा
पूः।राजपुरम्। अंकु नमनस्य वाऽस्मन्ते। ४न्द्रिणा। स्या दिशि पर्याप्त।
इन्द्रिणा पथः। अहोरात्र। दोवा त्रयो वाद्धिता। पंचपात्र। बहुधो नाजी
नौ यसां नगर्यां सैव कुराजा नगरी। अत्र टिलोपे कृते। आप्। बहुवः
कर्तारो यस्य स बहुकर्तृकः। कर्मधारयवत् तुल्यार्थे। पदद्वये
लोपस्य काकारह्वकै नव वे उकार स्य पहूपी हैकको स्तर्वे तो १२

सा॰ ३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम ५

कुरुतां कुर्वातां कुर्वतां अकुरुत अकुर्वातां अकुर्वत क्षिणु हिंसायां
क्षिणोति क्षिणुयात् क्षिणोतु अक्षिणोत् ॥ इति तनादिः ॥ तुह अ
र्दने तुह इरः तुह इ गिराणां हकारप्रसयोर्भवति चतुर्षु परेषु तुहति
तुहतः तुहन्ति तुहेत तुहेतां तुहेयुः तुहतु तुहतात् तुहतां तुहन्तु
अतुहत् अतुहतां अतुहन् स्पृश संस्पर्शने स्पृशति स्पृशेत्
स्पृशतु अस्पृशत् सृज विसर्गे सृजति सृजेत् सृजतु असृ
जत् स्फुर स्फुर स्फुरणे स्फुरति स्फुरेत् स्फुरतु अस्फुरत् ॥ इत्यादि
तुहादेः पोषणगाः ज्ञेयाः ॥ इति अदादिगणे अकारादयः सर्वे ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

१६

नाम्नयादेः क्याहेर्गी राणन्ता प्रसयो भवति चतुर्षु परेषु सुपो ऽपवा

दः या की राति इ ऐसे नाईत्यस्याकारस्य ईत्वं भवति ॥ इति हसे परे

कौ वा रीत् नार्तः नाइत्यस्याकारस्य ओ यो भवति ॥ इति स्वरे परे कौ

राणिते कौ राणस्मि कौ रीभ्यः कौ रीभ्यः कौ राणि कौ रीभ्यः कौ

रीमः कौ रीणाम् कौ याती कौ रीषु कौ राणत्व कौ रीताम् कौ

रीतां कौ राणत्व सकौ राण्त् सकौ रीताम् सकौ राणत्व सकौ

नेपहे कौ रीते कौ रीतत् कौ रीवताम् सकौ रीत यहऽभपप

हाने सकारऽकारसार्थः यहोदिः तिच यहऽपाश्येन देनव्य

धवन्दवशय चप्रक्षमास्त्रवध्वाहिनो

श्रीरामगीता ८

किङितिपरे संप्रसारणं भवति रेफस्य ऋकारः यकारस्य इकारः
वकारस्योकारः गृ ह्रु सिग्ग् क्नि पात ग्रहीतु हस्ताद्य नहि
हसातात् ज्यादेर्गी शांच्छानप्रसपो भवति होपरेननाम्ना
इति है डु कृ ग्रा हारा ग्रहितार ग्रग्गा कौतु पृष्टपृष्टौ
पृच्छति पृच्छीतः पृच्छन्ति पृच्छीयात पृच्छातु हौपृ
च्छातां पृच्छीतात अप्राक्षीत अपृच्छीतो अप्रक्षन पृष्टसे
चे पृच्छाति पृच्छीयात पृच्छातु पृष्टारा पृच्छीतार अप्रा
क्षात एवं सर्वत्र कर्त्तरि प्रक्रिया द्रष्टव्या

श्रीराम
१३ राम

यत्तु विभक्तिचतुष्टयं सार्वधातुकसंज्ञं परमार्द्धधातुकसंज्ञं संपादि
नीयानां ॥ इति स्यादि ॥ अन्यभावकर्मणोर्यक् प्रत्ययो निरू
प्यते अनुद्यि कर्मणि अकर्मकेभ्यो धातुभ्यो भावे सक
र्मकेभ्यश्च कर्मणि [illegible] रापात्मनेपदं भवति ये कर्मणि परस्मैपदं
क्रियामात्रे ऽकर्मकाः भूय धञ्चासधिं ऽ प्रभृतयः
सत्तादिध्याति नागररां ए द्वि केयभय नीयतिमरराम शय ११
न की [illegible] ग रविदीप्य प्रवृ धातुगणांतमकर्मकमात्रः लिं
ग संख्यादिनिर्मुक्तो द्वितय ऽ त्वाहि। वर्जितः अन्तकेः कारकैः सर्वैः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

भु वोभावइ होयते पकचतुर्थ धातोर्भावेकर्म्मणि च पक
प्रत्ययो भवति चतुर्थ पूर्वो क्तौ षुपरतः ककारोगुणनिषेध धा
र्थः भावस्य फलादेकवचनमेवप्रथमपुरुषस्य भूयते भूयेतो
भूयतां अभूयत एधते धार्मिकैः एध्येत एध्यतां ऐध्य
त आस उपवेशने आस्यते साधुभिः आस्येत आस्यतां आस्यत
शीङ् स्वप्ने क्रियतेक्यः शय्यते शूद्रेण शय्येत शय्यतां अ
शय्यत अकर्मकैरपि फलाश्रितस्य कर्म धातोर्मनुभवति ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरामजी

उपसर्गेण धातुर्बलादन्यत्र नीयते विहाराहार संहारप्र
तीहारवत् इति वचनात् सुखमनुभूयते स्वामिना येनुकर्म
सा पेन्द्रां क्रियमाणत्वे सत्य कर्मकाः धातुः क्रियते अत्वात्सेन लङः
खीं क्रियसे रागेः विरागेः सुख्यहं क्रियं ख्यर्षकं अकारस्यारि ञा
देशो भवति म्रम्रस्ये पक्षि चपरे ऽ कारो व्यवधानात्वः तेन
येऽशि दीर्घः क्रियेते क्रियन्ते क्रियेन क्रियेयातां क्रियेरन् १२
क्रियतां क्रियेतां क्रियाजां अक्रियत अक्रियेतां अक्रियन्त
इत्यादि म्र ऽ प्राणत्यागे म्रियते म्रियेत म्रियतां अम्रियत ध ऽ न्नादे

श्रीराम

आङ्ऽ उपसर्ग पूर्वः दानमाद्रियते आद्रियेत आद्रियतां
आद्रियन्त दृ भये नकार उभयपदार्थः क्रियते धनं चौरेण
क्रियेत क्रियतां अक्रियत ये यकारे परे पूर्वस्वरो दीर्घो भवति —
चिञ् चयने चीयते चीयेत चीयतां अचीयत इष्टकाः चीयन्ते —
ह्वेञ्ः स्पर्द्धानादनयोः हूयते ऽ[illegible] न्तं वन्हो हूयेत हूयतां
अहूयत। ह्वेदेरिः ह्वेरावार स्यकारो भवति ङिति परे अनपिविषये

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

१८

दीयते दीयेत दीयतां अदीयत देङ् पिदे अदो दीयतां धनम् नि
धीयते नि धीयेत नि धीयातां धान्यम् भूमौ न्यधीयत मङ्माने
मीयेत मीयेत मीयातां अमीयत कैगैरै शब्दे संध्याऽन्हारास्तामा
सं ध्यान्त्वेरा सां ध्यात् नामा स्ंभवति अनपिबिबच कायते कायेत
कायतां अकायत गीयते गीयेत गीयतां अगीयत उध्रा
सामम् डीयते डीयेत डीयतां अडीयत ओहाक त्यागे हीयते हीयेत
हीयतां अहीयते पाकाने पीयते पीयेत पीयतां अपीयत ॥ १८

श्रीराम १
श्रीराम १

शो तनूकरणे॰ शायते शायेत शायातां अशायत छागत्ति निवृत्तौ
निमित्ताभावे नैमित्तिकस्याप्यभावः स्त्यायते स्त्यायेत स्त्यायतां अस्त्या
यत तनोते नीर्घेपाकि तनोत्ते नकारस्य वा आकारो भवति यकि परे तायते
तायेत तायतां अतायत तन्यते तन्येत तन्यतां अतन्यत
स्नातौ ऋतोः ऽर्त्तिं संयोगाद्योः ॰ स्नानाधित्यस्य संयोगादि स्येवं वी
स्य ऋतो भवति स्नाचा॰ यशो यो द्वौ वेपाकि पङि श्रीतोङि ति
वपरे अर्यते अर्येत अर्यतां अार्यत ॰ स्मर चिन्तायाम् स्म
र्यते स्मर्येत स्मर्यतां अस्मर्यत यक्रमि ऋतां संयोगात्क

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हृ स्तेन विवध्यते स कर्म्म कर्त्ता तस्मो दाहरणम् ३ उपच यथा
पे पच्यते ओदनः स्वयमेव भिद्यि नावि द नेरा भिद्यत्ते भिद्येत
भि[illegible] घतो अभिघत० लू ञ् छेदने लूयते केदारः स्वयमेव
क्रियमाणानु यत्कर्म्म स्वयमेव प्रसिद्धौ ति सुकरैः स्वैर्गुणैः यो
स्मात्कर्म्म कर्त्तेति तद्धि ५ः अन्यादि कर्मकस्मो दाहरणम् येद्वि
कर्म सायेन्द्रौ क्रिया माकृस्ते द्विकर्मकाः ६ द्याचि ब्रुपि प्रच्छि चि
वुशासुजि मं[illegible] नीहृ [illegible] वहः द्विकर्म्मकाः नीनप्रापणे २०

ले७

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

नगरं नीयते नागरिकैर्धनेचनः इपोश्रयंस्यौ ज्ञाम इकार सका
रौकार्यौ नैौ भोजनंपाचयतेयजमानोपाचकेन प्रष्छ गीप्सा यां ग्र
हो क्रिति वेति संप्रसारणाम प० रुच्यते पेल्यांनं पुलिकेन पांच्यः शिष्ये
णा चार्यस्तसंप्रच्छ्यते० पुनः कर्तरि प्रयोगापते परोन्हे णाप ग्र
स० उस० नप० ग्रनुस० ग्र० णाप० व० म० ए० ग्रा ते० इरे० से० ग्राथे०
ध्वे० ए० वहे० महे० धातोपरोन्हे ग्रति ते फारे णावारयः प्रत्याभ
वानो एषां संज्ञा लिटपारिणानीपानीम भूणाप इतिस्थिते द्वि
र्घ णावादि संयोगे च धातोर्द्विर्वचनम [redacted]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

१ श्रीराम यस्मिन् नर्वे ध्रियते स्यादि तव्यादि तद्धिता समासो वा भावे च त्रसठ कः प्रमाः १

२१

…क्रमो रांतिद्वौ पूर्वस्या कारस्याभू शाकस्य वाकारादेशो
भवति णाद्वो सत्ति ॥ ह्रस्वः भूपानां नर्थाः वपाः इतिवचकारः भूवोड
क भुवोऽगागमो भवति णावा द्वो परे । ककारस्यो नतिपमार्थः ॥
वभूव । वभूवतुः । वभूवुः । कादिरादिः इस्य च भच्व दुसुश्रु
स्रु इस्येतस्मात् परस्य णावादि गिणस्य वसादेरिट् न भवति
अन्यस्मात् भवति हि नियमात् ॥ वभूविथ । वभूवथुः ॥ वभूव ॥
वभूव । वभूविव वभूविम ॥ वलि वलिया न्वभूव ॥ अतउप … धाया
धातो रूप धाया अकारस्य वृद्धि भवति ञ्णिति … रिणातिवप्रत्ययो परतः

२१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वर्षाभू पुनर्भूश्चेति नित्यं भूशब्दस्य धीशब्दस्य च न यिरा ॥ वाय
हरादि यंवौ वक्तव्यौ सेनानीः सेनान्यौ सेनान्यः । सेनान्यादि नां वा
मो नुऽव [illegible] व्याः ॥ सेनान्यां । सेनानीनाम् । ग्रामण्ये ग्रामवन्ता
दीवन्ताच्छी शब्दाच्चोत्तरस्य ङे नामादेशो भवति । सेनान्यां एवं
यामराणादयः । एवं यवक्रुः यवक्र्यौ यवक्र्यः इत्यादि । वातप्रमी
शब्दस्य भेदः वातप्रमीः वातप्रम्यौ वातप्रम्यः वातप्रमीम् वात
प्रम्यौ वातप्रमीन् [illegible] ङौ वातप्रमी वातप्रमीषु । ग्रामिवातमी
मा ङः । शसि वातप्रमीनिति ङौ तु वातप्रमी शेषं यामरी शा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ढ शोविडुः। ऋकारान्तः पुल्लिंगः पितृशब्दः सेरा ऋकारान्तस्य
रस्य से रा भवति सवर्णे त॰ पिता॰ ऋरप न्वसृ॰ ऋकारस्या भ
वति प न्वसृपरेषु। पितरौ। पितरः। पितरम्। धे रर। ऋका
रान्तस्य परस्य धे रम् भवति सचाङितः। हे पितः पितॄन्। पित्रा। पि
भ्याम्। पितृभिः। ऋतो ङङः पितुः पितृभ्याम्॰ पितृभ्यः
पितुः पित्रोः पितॄणाम्। ङौ ऋकारस्या भवति ङौ परे। पितरि।
पित्रोः पितृषु। एवं मातृभ्रात्रादयः। एवं नृशब्दः ना॰ नरौ॰ २०
पा

श्री राम श्रीराम

सा· नौ

नरः। नृ। नामि दीर्घः नृशब्दस्य नामि परे वा दीर्घो भवति। नराणाम्।
नृणाम्। नरि। क्रोः नृ। तृ। कर्तृ शब्द सापं वस्तु विशेषः तृ। दार।
सकार तृ प्रत्यय संबंधि नृ सकारस्य आर भवति पंच सु परेषु। १०
सेरा कर्त्ता· कर्त्तारौ· कर्त्तारः कर्त्तारम्। कर्त्तारौ· कर्त्तॄन्· शे
षं पितृवत्। एवं नप्तृ होतृ पोतृ प्रशास्तृ तयः। उकारान्तस्यापि
क्रोष्टु शब्दस्य पंच स्वधिषु तृ प्रत्ययान्तस्य इव रूपं वक्तव्यम्।
क्रोष्टा क्रोष्टारौ। क्रोष्टारः। हे क्रोष्टः· हे क्रोष्टारौ। हे क्रोष्टारः।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सा॰ नो॰

२
२१

क्रोष्टारम्। क्रोष्टारौ। क्रोष्टून्। टादौ यादौ स्वरादौ च प्रत्ययान्त
तृचा वक्तव्याः॥ क्रोष्ट्रा क्रोष्टुना॥ क्रोष्टुभ्याम्। क्रोष्टुभिः॥
क्रोष्ट्रे। क्रोष्टवे। क्रोष्टुः॥ क्रोष्टोः। क्रोष्ट्रोः। क्रोष्ट्रोः। क्रोष्टु
नाम्॥ कृताकृतप्रसंगी यो विधिः स नित्यः नित्यानित्य
योर्मध्ये नित्यविधिर्बलवान्॥ नुडागमे कृते॥ सहाहित्वा
त् तृज्वद्भावो नास्ति॥ क्रोष्टरि। क्रोष्टौ। क्रोष्ट्रोः। क्रोष्ट्रोः। क्रोष्टु २१
षु॥ एकारान्ताः पुंलिंगाः सरे शब्दः॥ रैः स्मो॥ रैशब्दस्याका-

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रादेशो भवति सपूर्व मकारादौ विभक्तौ परतः स्वरादौ सर्वत्र आपा
देशः। सुराः सुरायौ सुरायः सुराभ्याम् ... ओकारान्तः पुंल्लिंगो
गोशब्दः। ओरौ। ओकारस्य आकारादेशो भवति पञ्चसु परेषु।।
गौः गावौ गावः। हे गौः। आम् शसि। ओकारस्य आत्वं भवति अ
मि शसि च परे। गाम् गावौ गाः गवा गोभ्याम् ऽसिऽसो
रत्। गोः गवाम् गवि गवोः गोषु एवं द्यो शब्दः। औकारा
न्तः पुंल्लिंगो ग्लौ शब्दः ग्लौः ग्लावौ ग्लावः ग्लावा ग्लौभ्याम्

गोन्तर ... सी।। गोशब्दात्परस्यामो नडागमो भवति
गोनाम्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

श्री राम

सा॰ ना॰

२२

अथ तत्र स्त्रीलिंगं प्रक्रिया आकारान्तो नाम स्त्रियपा

मित्यादि ॥ ० ॥ इति स्वरान्ताः पुल्लिंगाः ॥ ० ॥ अथ स्वरान्ताः
स्त्रीलिंगाः अ आकारान्तः स्त्रीलिंगे गंगा शब्दः ॥ आपः आवन्तात्य
र सौ लोपो भवति। गंगा औ री। आवन्तात्पर औ ई भवति। गंगे। गंगाः
धिरिः इति धन्तात्परो धिरिर्भवति हे गंगे। हे गंगे। हे गंगाः ॥ टौसोरे। आ
वन्तात् सन्नस्य टौसोः परयोरेत्वं भवति। गंगया। गंगाभ्याम्। गंगाभिः ॥ ङि
तां यट्। आवन्तात् परेषां ङे ङसि ङस् ङि इत्येतेषां यडागमो भवति। गंगायै।
गंगाभ्याम्। गंगाभ्यः। गंगायाः। गंगाभ्याम्। गंगाभ्यः। गंगयाः। गंगयोः।
गंगानाम्। आम् ङेः। गंगायाम्। गंगयोः। गंगासु। एवं श्रद्धामाला

श्रीकृष्णगोवर्धनशोभाग्यः

नामा
एत्स्
ओष व
ती १

ङि॰ ६

गाः ५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

सा.टी.

हेसा हेला प्रभृतयः। अम्बादीनां धौ ह्रस्वः हे अम्ब हे अक्क हे अल्ह्र ।
डलकवतीनां न ह्रस्वः हे अम्बाडे हे अम्बाले हे अम्बिके। सर्वादीनां
तु विशेषः। आवन्तः स्त्रियाम्। आकारान्ता आप्रन्तः स्त्रियां वर्त्तमाना
दाप्प्रत्ययो भवति सर्वा· सर्वे· सर्वाः सर्वाम् सर्वे· सर्वाः सर्वया· सर्वाभ्याम्· सर्वा
भिः। ङि· तांयट्· पठोद्ध· आवन्तात् सर्वादेः परस्य यटः स्युडागमो भवति पूर्व
स्य चापोऽकारः सर्वस्यै· सर्वस्याः सर्वस्याम्· सर्वयोः सर्वासु· एवं विश्वाद
योप्यावन्ताः आवन्तः स्त्रीलिंगो जराशब्दः जरा जरायाः स्वरादौ जरस्वा ब
जरसौ· जरे जरसः जराः जरसम्· जराम् जरसौ· जरे· जरसः जराः
जरसा जरया जराभ्याम् जराभिः जरसे जरायै जरसः जरायाः ११

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

जरसि जरयां जरासु । हे जरे हे जरे हे जरसौ हे जरसः हे जराः इकारान्तः
स्त्रीलिंगो बुद्धिशब्दः ॥ तस्य प्रथमाद्वितीययो हरिशब्दवत्प्रक्रि
या ॥ बुद्धिः । बुद्धी बुद्धयः । बुद्धिम् बुद्धी बुद्धीः ॥ स्त्रीलिं
गत्वान्नाभावः बुद्ध्या बुद्धिभ्याम् ॥ बुद्धिभिः ॥ इदुद्भ्याम्
स्त्रीपुंवर्त्तमानाभ्यामीकारोकाराभ्यां परेषां ङितां वचना
नां वाऽडागमो भवति ॥ बुद्ध्यै बुद्धये बुद्ध्याः बुद्धेः । स्त्रियां
वा ॥ इश्च उश्च यू तस्माद् इवर्णान्ता उवर्णान्तात्परस्य २३
ङेरामादेशो भवति ॥ बुद्ध्यां बुद्धौ आडागमाभावे आमोऽप्य
भावः ॥ बुद्ध्योः बुद्धिषु हे बुद्धे हे बुद्धी हे बुद्धयः । एवं मति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सा॰ ना॰

मूर्तिधृतिस्तुविप्रभृतयः एवं धेनुर् गौ प्रभृतयोप्युकारान्ताः स्त्रीलिंगाः
एतैरेव सूत्रैः सिध्यन्ति धेनुः धेनू धेनवः हे धेनो ईकारान्ताः स्त्रीलिं
गो नदीशब्दः हे सेपः सेर्लोपः हसान्ताद्दीर्घन्ताद्व्यपरस्य सेर्लोपो भवति
नदी नद्यौ नद्यः धौ ह्रस्वः इवर्णोवर्णयोर धातोः स्त्रियां धौ परे ह्रस्वो
का॰ १६ भवति। हे नदि नद्या नदीभ्याम् नदीभिः ङि ता म ट। स्त्रियां वर्तमाना
दीर्घन्ताद् ईकारान्ताद्व्यपरेषां ङितां वचनानामट आगमो भवति। नद्यै न
दीभ्याम् नदीभ्यः नद्याः आम् ङेः नद्याम् नद्योः नदीषु एवं गौरी स
रस्वती ब्रह्मणी प्रभृतयः लक्ष्मी शब्दस्यैवं त्वाभावात् सेर्लोपो नास्ति॰

लक्ष्मीः लक्ष्म्यौ लक्ष्म्यः। हे लक्ष्मि। स्त्रीशब्दस्य वत्तलात्सेलोपो
स्ति: स्त्री। स्त्रियुवोः स्त्रीशब्दस्य भ्रूशब्दस्य च इयुङ्वौ भवतः स्वजेपरे ।।
स्त्रियौ। स्त्रियः। हे स्त्रि। वामशसि। स्त्रीशब्दस्य अमिशसि च परे वा
इयुङौ भवतः स्त्रीम्। स्त्रियौ। स्त्रियः। स्त्रीः। स्त्रिया स्त्रीभ्याम्। स्त्री
भिः शेषं नदीवत्। एवं भ्रूशब्दः। श्रीशब्दस्य विशेषः श्रीः श्रियौ। श्रि
यः श्रीयं श्रियौ। श्रियः श्रियो श्रीभ्याम् श्रीभिः वेयुवः इयुवस्थानात्
स्त्रिपावय नीमानास्ये वांङितीवचना नांवा ऽआमोमवति। श्रियै।
श्रिये। श्रीभ्याम् श्रीभ्यः श्रियाः श्रियः श्रीभ्याम् श्रीभ्यः श्रियाः श्रि
यः श्रिया ह्रीनां वा मो नु ऽवन्तस्य: श्रीणाम् श्रियाम् श्रियि श्रियाम्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

सा॰ ता॰

श्रियौ॥ श्रीषु। अउगमाभावे अमोपभावः एवंहीशब्दः ५ धूज्म्याधिना

णुनदीवत॰ वधूः वधूौ॰ वधूः हेवधु मातृशब्दः पितृशब्दवत॰ माता॰

मातरौ॰ मातरः हेमातः स्वसृशब्दः कर्तृशब्दवत॰ गौशब्दो गोशब्दवत॰

रैशब्दः सु रैशब्दवत॰ इतिस्वरान्ताः स्त्रीलिंगाः अथस्व

रान्ता नपुंसकलिंगाः अतोऽम् अकारान्तान्नपुंसकलिंगात्परयोः स्यमो

रम् भवति अधो॥ अमोयमपराशुः व्याव स्वर्णम॰ कुसम॰ इमौ॰ नपुंसक

लिंगात्परमौ ईकारं पद्यते अदः कुले॰ जश्शसोः शि॰ न

पुंसकलिंगात्परयोर्जश्शसोः शिर्भवति॰ शकारः सर्वादेशार्थः

अमशासोरिरत्पकारलोपः ३

टी॰ २५

प॰ २१

गुरुशिश्च सर्वस्य वक्तव्यः नुम्यमः नुंपुंसकस्य नुमागमो भवति शौ ॥ । यम
प्रत्याहाराणाम्न भवति । मिद न्पा ॥ स्वरात्परो वक्तव्यः उकार उच्चा
रणार्थः ॥ मकारः स्थाननियमार्थः ॥ नोपधायाः नान्तस्योपधाया दी
र्घो भवति पुंसि पंच ॥ सर्वधि सुशौ परे नामिव ॥ कुंडानि । पुनरपि कुंडम्
कुंडे कुंडानि शेषं देववत् । एवं फलम् । जपत्रपुष्पकुंम्या इयः ॥ —
स्त्विन्यादेः अन्यादेः परयोः स्यमोर्लुग्भवति । शकारः सर्वादेशार्थः ।
उकार उच्चारणार्थः । वावसाने । अवसाने वर्त्तमानानां झसानां जवा

सा॰ टी॰ पु॰

२५

श्रीराम
सा॰ना

इच इम न्त वस्तु वा सम्म हरः छ ग्ने घरः तै बा घुरागःइ३

अन्यत् अन्यद् अन्ये अन्यानि पुनस्तद्वत् एवं इतरत् कतरत् कतम
त् । इकारान्तोऽस्थि शब्दः नपुंसकात् समामौर्ङ्कः । नपुंसकलिंगात्परयोः
स्यमोर्लुग् भवति । अस्थि ॥ हे रा्णाम्नपुंसके जौवा गुरो बन्धुः हे अ
स्थि हे अस्थि । उक्तं हि संबोधने तूशनसः त्रिरूपं शान्तं तथा नान्तमथा
प्यदन्तं माध्यं दिनिर्वष्टि गुणं लिगन्ते नपुंसके वा ग्लुप हावरिष्ठः ॥१॥
इको नामि नः स्वरे नाम्यन्तस्य नपुंसकलिंगस्य नुमागमो भवति स्यादौ स्व
रे परे अस्थिनी । अस्थीनि । पुनरपि अस्थि । अस्थिनी । अस्थीनि ।
अस्थ्यास्थ्यां नादौ । अस्थ्यादीनां नुमागमो भवति इकारस्य चाकारो भवति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नम्रः स्त्रीपः स्वरे ऽम्बधुनाकूसाहो। नान्तस्योपधाया आकारस्य लोपो भवति। रा
सौ घोषवरेपरे। वकारमकारान्तसंयोगाद् नस्य न भवति। आत्मा॥ आत्मभ्याम्
आत्मभिः आत्मसु। आत्मभ्याम् आत्मभ्यः आत्मनः। वे औः नान्तस्य ईऔः
परयोरीकारस्य लोपो भवति। आस्नु। आस्नीः आस्निषु॥ एवं दधि सक्थ
न्यस्थ्यक्षिशब्दाः [illegible] नपुंसकस्य ह्रस्वो भवति। ग्रामणि। कुलम्।
ग्रामणीनी। ग्रामणीनि। नपुंसकं पुंवद्वा ।८ नपुंसकं नाम्यन्तं नपुंस
कलिंगमटादौ स्वरे पुंवद्वा भवति। ग्रामण्या। ग्रामणिना। इत्यादि। नुमं तस्या
मि दीर्घः ग्रामणीनाम्। सोमपं कुलम्। सोमपे। सोमपानि। शेषं देववत्॥
वारि वारिणी वारीणि। वारिणा। वारिभ्यां। वारीणाम्।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सा॰ ना॰

रिकारान्तो रै शब्दः अतिपूर्वः ह्रस्वः अतिरि । मधु॰ मधुनी मधूनि । पुनरप्येवम्
मधुना मधुभिरित्यादि । खलपु खलपुनी । खलपूनि । ह्रस्वादेशे संध्यक्षराणा
मिकारोकारौ वक्तव्यौ ।। अतिनु । अतिनुनी । अतिनूनि । कर्तृ । कर्तृणी । कर्तृ
णि । र्तृ भ्याममित्यादि ॥१॥ इति स्वरान्ता नपुंसकलिंगाः ॥ अथ
हसान्ताः पुल्लिंगाः तत्र हकारान्तोऽनडुह्शब्दः । पंचस्वनडुह आमाग
मो वक्तव्यः । सावनडुहः अनडुह्शब्दस्य सौ परे नुमागमो भवति ॥१॥
संयोगान्तस्य लोपः संयोगान्तस्य लोपो भवति रसे पदान्ते च । हसेपः
सेर्लोपः । अनड्वान् । अनड्वाहौ । अनड्वाहः । धावम् । अनडुह्शब्दस्य धौ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सा॰ ना॰
२८

परेऽम आगमो भवति। हे अनड्वन्। हे अनड्वाहौ। हे अनड्वाहः। अनड्वाहं। अ
नड्वाहौ। अनडुहः। अनडुहा। वसांरसे। वसु स्रंसु ध्वंसु अनडुह इत्येते
षां रसे पदान्ते दत्वं भवति। अनडुद्भ्याम्। खसे चपा झसानां। अनडुत्सु॥
गोदुह् शब्दस्य भेदः। दादेर्घः। दादेर्धातोर्हकारस्य घत्वं भवति झसे परे नाम्नः
स्वरसे पदान्ते च। गोघुह् इति स्थिते। आदिजबानां झभान्तस्य झभाः स्ध्वोः
धातोर्झभान्तस्यादेर्वर्तमानानां जबानां झभा भवन्ति स्ध्वे ध्वशब्दे च परे ना
म्नः स्वरसे पदान्ते च। वावसाने। अवसाने वर्तमानानां जबानां चपा वा॥
गोधुक् गोधुग्। गोदुहौ। गोदुहः। हे गोधुक्। हे गोधुग्। गोदुहम्॥ २८

श्रीराम
सा. ना.

गोदुहः गोदुहा गोधुग्भ्याम् गोधुग्भिः गोधुक्षु ॥ मधुलिहशब्दस्य भेदः
हो ढः धातो हकारस्य ढत्वं भवति झसे परे नाम्नश्च रसे पराने व ॥
वावसाने मधुलिट् मधुलिड् मधुलिहौ मधुलिहः हे मधुलिड् ॥ मधुलि
हः मधुलि[illegible]ष्ठु ॥ ड्लादि नांधलद्वत्वं वा ॥ इहादीनां घलद्वत्वं भवति ॥
मित्रधुक् मित्रधुग् ॥ मित्रधुट् मित्रधुड् ॥ मित्रदुहौ मित्रदुहः मित्र
दुहम् ॥ मित्रदुहः मित्रदुहा मित्रधुग्भ्याम् मित्रधुड्भ्याम् इत्यादि ॥
इत्यारान्तो भारवाहशब्दः भारवाट् ॥ भारवाड् ॥ वाहो वौ शसादौ स्वरे ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सा·ना·
२८

वाहोवाशब्दस्यौकारादेशोभवतिशसादौस्वरेपरेनतद्धितेरूपीकारेचामरौहः।
भारौहा·भारवाह्याम्·इत्यादि।तुरासाहशब्दस्यभेदः सहेः षःसादि
सहेःसकारस्यषकारादेशोभवति·सादिरूपेसति·तुराषाट्·तुराषाड्·
तुरासाहौ·तुरासाहः·हेतुराषाट्·हेतुराषाड्·तुरासाहं·तुराषाड्भ्याम्
इत्यादि एवंतस्मुहशब्दः रेफान्तोरेचतुरशब्दोनिसंख्याबहुवचना
न्तःत्रिलिंगाः चतुरामृशौच·चतुर्शब्दस्याऽमागमोभवतिपञ्चसु
परेषुशौचे· चत्वारः· चतुरः चतुर्भिः रः संख्यायाः रेफान्तसंख्यायाः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पनस्यालोपो न तु ञकारो भवति॰ राजंस्थितं॰ चतुर्णाम्॰ चतुर्षु॰ नकारान्तो रा
जन्शब्दः नोपधाया इति दीर्घः नाम्नो नलोपः प्रथमे नाम्नो नका
रस्य लोपो भवति रसेपा दान्तेचाधौ॰ राजा॰ राजानौ॰ राजानः ११
धाविति विशेषणात्॰ हे राजन्॰ राजानम्॰ राजानौ॰ अल्लोपः स्व
रेऽम्बयुक्तो वकसादेः॰ स्तोः श्चुभिश्चुरिति श्चुत्वेन नकारस्य ञकारः ११
ज्ञो॰ राज्ञः राज्ञा राजभ्याम् राजभिरित्यादि॰ षष्ठी॰ राज्ञि॰ राजनि॰ रा
ज्ञोः राजसु॰ एवं यज्वन्॰ आत्मन्॰ सुधर्मन्॰ प्रभृतयः अम्बयुक्ता
दिति विशेषणात् वकार लोपो नास्ति॥ यज्वनः॰ यज्वना॰ यज्वभ्याम्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सा॰ नी॰
२९

श्वोऽर्वऽ — मघवन्शब्दस्य पक्षे ... रूपे

इत्यादि श्वन् युवन् मघवन् शब्दानां पञ्चसु राजन्शब्दवत् प्रक्रिया शसादौ
तु विशेषः श्वादेः श्वादेर्वकारस्य उत्वं प्राप्नोति शसादौ स्वरे परे तद्धितेऽपि
कारे च॰ शुनः शुना॰ श्वभ्याम् इत्यादि युवन्शब्दस्य वस्यो लेकृते ।१
सवर्णे दीर्घः यूनः यूना युवभ्याम् इत्यादि॰ मघवा॰ मघवानौ॰ मघवानः
मघवानम् मघोनः मघोना॰ मघवभ्याम् इत्यादि नकारान्तस्यापि पथिन्श
दस्य भेदः इतोऽत् स[...]ञ्चसु पथ्यादीनामिकारस्याकारादेशो भवति पञ्चसु
परेषु । थो न्थ् पथ्यादीनां थकारस्य न्थ् आगमो भवति पंचसु परेषु ।
आ सौ॰ प[...]थ्यादीनां टेरात्वं भवति सौ परे॰ पंथाः पंथानौ॰ पंथानः
हे पं[...]थाः पंथानम्॰ पंथानौ पंथा टेः पथ्यादीनां टेर्लोपो भवति श

२९

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री०राम

ए०म॰

हे सम्मित्। भकारान्तः ककुभ शब्दः। वावसाने। ककुप्। ककुबु। ककुभः। क
कुभा। ककुब्भ्याम्। ककुप्सु। हे ककुप्। हे ककुब्। स्रक्। स्रग्। स्रजौ। स्रजः।
स्रग्भ्यामि स्राक्षि। हे स्रक्। दकारान्तास्त्यदादयः। तेषां त्यदादेष्ठेविति
सर्वत्रा अकारः। आवतः स्त्रियाम्। अकारान्तान्नाम्नः। स्त्रियां वर्त्तमा
नादाप्प्रत्ययो भवति। पकारः पित्कार्यार्थः। स्या। त्ये। स्याः। स्यां। स्ये। स्याः।
स्यया।। त्यस्यै। स्यात्। ते। ता। याः। येः। यस्यै। इत्यादि। एषा। एते। एताः। एतां।
एनाम्। एते। एने। एतां। एनाः। एतया। एनया। एतयोः। एतासु। का। के।
काः। इदम् शब्दस्य भेदः। इयं स्त्रियाम्। इदम् शब्दस्य स्त्रियामियं भवति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सि
३८४ सिसर्त[illegible] । इयम् । इमे । इमाः । इमाम् । इमे । इमाः । अनया । आभ्याम् ।
आभिः । अस्यै । अस्याः । अनयोः । आसु । चकारान्तस्त्वचशब्दः । त्वक् ।
त्वग् । त्वचौ । त्वचः । त्वचा । त्वग्भ्याम् । त्वक्षु । हे त्वक् । हे त्वग् । एवं स्रच
वाचप्रभृतयः । स्रक् । स्रग् । स्रचौ । स्रचः । स्रग्भ्याम् इत्यादि । अप
शब्दो नित्यं बहुवचनान्तः । अप् जसरशि निश्चिते । न संमहतां तिदीर्घः ।
आपः । अपः । भिस्याम् । अपशब्दस्य भकारादौ प्रत्यये दत्वं भवति । अद्भिः ।
अद्भ्यः । अपाम् । अप्सु । हे आपः । शकारान्तो दिशशब्दः । दिक् ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

सा.ना.

दिशदृशस्पृशमृशदृशादीनां चसेपरान्तेच कत्वंभवति। दिक्। दिग्।
दिशौ। दिशः। दिशम्। दिशौ। दिशः। दिशा। दिग्भ्याम्। भि स्यादि। हे दिक्।
षकारान्तस्त्विषशब्दः। वाचमाने। त्विड्। त्विट्। त्विषौ। त्विषः।
त्विषम्। त्विषौ। त्विषः। त्विषा। त्विड्भ्याम्। त्विड्भिः इत्यादि।
हे त्विड्। हे त्वि[illegible]। हे त्विषौ। आशिषशब्दस्य सजुषराद्द [illegible] वस्त्र
क्रिया। आशीः। आशीषौ। आशिषः। आशिषम्। आशिषौ। आ
शिषः। आशिषा। आशीर्भ्याम् इत्यादि। स्त्रीलिङ्गे ऽदसशब्दस्य से
नविशेषः। द्विवचनादौ उत्वेन त्वे सति। आपत्स्त्रियामिसापा।

श्रीराम
सा॰ना॰
३९

विभक्तिकार्यं पश्चादुत्वमत्वे। असौ। अमू। अमूः। अमूम्। अमू।
अमूः। अमुया। अमूभ्याम्। अमूभिः। अमुष्यै। अमूभ्याम्। अमूभ्यः।
अमुष्याः। अमुष्याः। अमुयोः। अमूषाम्। अमुष्याम्। अमुयोः। अमू
षु॥ ०॥ इति हसान्ताः स्त्रीलिंगाः॥ ॥ अथ हसान्ता नपुंसकलि
गाः॥ तत्र नेपः। नीयानशब्दः। नपुंसकात्स्यमोर्लुक्। वाः। वारी। वा
रि। पुनरपि। वा। वारा। वार्भ्याम्। वार्भिः। वारे। वार्भ्याम्। वार्भ्यः। इत्या
दि। चतुर्नराहो नित्यं बहुवचनान्तः। चतुरश्शौ वा। चत्वारि।
चत्वारि। नकारान्तोऽहनशब्दः। अहः सः। अहन्शब्दस्य नका
रलोपः इति विशेषः॥ नन्न २

३९

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सा.ना.

न स्यसकानोभवतिनसेपरान्तेचास्त्रीर्विसर्गः। अहः। इमौ। वे स्त्रौ। अन्ही। अह नी। अहानि। हेम। अहो भ्यामित्यादि। अहस्सु। ब्रह्मासंबोध नेनपुंसकानांनलोपोवावक्तव्यः। हे ब्रह्मन्। हे ब्रह्म। एवं चर्मन् वर्मन् प्रभृतयः। नोनाहइनाद्धन्दसिडिश्यो वोलोपः। छन्दस्यागमजानाग मयोर्नलोपालोपो वक्तव्यो। दीर्घत्वं नानिवर्तते। परमे। वोमनः। सर्वाभूतानि। सप्तहीनां। स्यमोर्लुकि वक्तव्ये नत्वं न भवति। स्याद्वावि त्तिविशेषणात्। नपुंसकात्स्यमोर्लुक्। त्यत्। त्यद्। त्ये। त्यानि। पुनर पि। त्यत्। त्यद्। त्ये। त्यानि। त्याभ्यामित्यादि। तत्। तद्। ते। तानि।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सा॰ना॰
४०

यः।
तौ। तानि। तेन। ताभ्याम्। तैः। इत्यादि। यत्। ये। यानि। येन। भ्याम्।
एतत्। एतद्। एते। एतानि। एतेन। एताभ्याम्। इत्यादि। किम्। के। कानि। केन।
काभ्याम्। कैः। इत्यादि। इदम्। इमे। इमानि। अनेन। आभ्याम्। एभिः। इत्या
दि। प्रत्यक्। प्रतीची। प्रतीचि। प्रतीचा। प्रत्यग्भ्याम्। तकारान्तो जगत्श
ब्दः। जगत्। जगद्। जगती। जगन्ति। जगता। महत्। महद्। सम्महतः
रिति दीर्घः। महान्ति। महता। महद्भ्याम्। इत्यादि। पयः। पयसी। पयांसि।
तेजः। तेजसी। तेजांसि। वचः। वचसी। वचांसि। यशः। यशसी। यशां
सि। मनः। मनसी। मनांसि। आयुः। आयुषी। आयूंषि। एवं वपुः प्रभृ(ति)

३३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

धनुष्प्रभृतयः । अदस शब्दस्य समोऽकि कृते । अदः । द्विवचनादौ टेर
त्वे कृते मत्वोत्वे । अमू । अमूनि । अमुना । अमूभ्याम् । अमीभिरित्यादि
॥ ० ॥ इति हसान्ता नपुंसकलिंगाः ॥ ० ॥ श्री ॥ अथ युष्मदस्मदोः
स्वरूपं निरूप्यते । तयोश्च वाच्यलिंगत्वात्त्रिष्वपि लिंगेषु समानं रूपम् ।
त्वमहं सिना । युष्मदस्मदोः सिसहितयोः त्वं अहं इत्येतावादेशौ भव
तः । यथासंख्येन । त्वम् । अहम् । युवावौ द्विवचने । युष्मदस्मदोर्द्वि
वचने परे युव आव इत्येतावादेशौ भवतः । आमौ । युष्मदस्मद्भ्यां प
रस्यौ आम् भवति । युवाम् । आवाम् । यूयं वयं जसा । जसा सहि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरा॰
सा॰ना॰
५२

तयोर्युष्मदस्मदोर्यूयंवयंइत्येतावादेशौभवतः। यूयम्। वयम्।
त्वन्मदेकत्वे। युष्मदस्मदोस्त्वन्मदित्येतावादेशौभवतः एक
त्वेगम्यमाने। अम्रामौ। युष्मदस्मदोःष्ठे रात्वंभवति अमिसकारेभि
सि च परे। त्वाम्। माम्। युवाम्। आवाम्। तस्य रे ष्ठे न त्वेतातेश
सीतिदीर्घत्वम्। शसो नो वक्तव्यः। युष्मान्। अस्मान्। त्वेन्मय
हिटौस्कृत्तो। एटङ्योः। युष्मदस्मदोः के चेत्वं भवति टाङीइत्येतयोःपर
योः। एत्वंय। त्वया। मया। युवाभ्याम्। आवाभ्याम्। युष्माभिः। अ
स्माभिः। तुभ्यंमह्यंङया। ङेसहितयोर्युष्मदस्मदोःतुभ्यंमह्यं

६
५२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

ना॰म॰सा॰

स्वति।

३८

ततस्तु नानद्‌ स्यानन भवति। अनम्। तिस्रः। तिस्रः। तिसृभिः। तिसृभ्यः।
तिसृभ्यः। तिसृ चतस्रो नीमिन दीर्घः। छन्दसि वा। तिसृणाम्। ति
सृणाम्। तिसृषु। हे ति[illegible] लः। चतस्रः। चतस्रः। चतसृभिः। चतसृ
भ्यः। चसृभ्यः। चतसृषु। जिनशब्दस्य भेदः। घोर्विहवे। धातो
विकारेोकानयोर्दीर्घो भवति नेफ यकानयोर्हि सुपनयोः। गीः। जिनौ।
जिनः। जिनम्। जिनौ। जिनः। जिना। गीर्भ्याम्। गीर्भिः। स्यादि। हे गीः।
एवं पुनर्धुर्वाद्ययः। धकारान्तः समिध शब्दः। वाधसाने। समित्। समिद्।
समिधौ। समिधः। समिधम्। समिधौ। समिधः। समिधा। समिद्भ्याम्।

३७

सा·न·प्र·

नसेपदान्तेच।यावमानि।इत्यंतत्वंच।उपानत्।उपानद्।उपानहौ।
उपानहः।हेउपानत्।उपानहम्।उपानहौ।उपानहः।उपानद्भ्यामित्यादि।व
कारान्तोदिवुशब्दः।दिवऔ।दिवोवकारस्यौकारादेशोभवतिसौ
परे।द्यौः।दिवौ।दिवः।हेद्यौः।द्यामि।दिवोवकारस्यात्वंभवतिअ
मिपरे।द्याम्।दिवम्।दिवौ।दिवः।उत्से।दिवशब्दस्यवकारस्य
उकारोभवतिनसेपरे।द्युभ्याम्।द्युभिः।रेफान्तः।चतुरशब्दोनि
त्यंबहुवचनान्तः।त्रिचतुरोःस्त्रियांतिसृचतसृवत्।स्त्रियांवर्तमान
योस्तिसृचतसृ इत्येतावादेशौभवतः।सकारस्यसकारवत्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

सा.

हरिम्‌· हरी· हरीन्‌· टा ना ऽस्त्रियाम्‌· इकारान्ता उकारान्ताच्च पर
टा ना भवति· अस्त्रियाम्‌· हरिणा· हरिभ्याम्‌· हरिभिः। ङिति·
इकारान्तस्य उकारान्तस्य ङिति परे एकार स्त्वोक. रश्च भवति।·
हरये· हरिभ्याम्‌। हरिभ्यः। ङसि ङसोरस्य। एदोद्भ्यां परस्य ङसि ङ
सोरकारस्य लोपो भवति। हरेः। हरिभ्याम्‌· हरिभ्यः। हरेः हर्य्योः हरी
णाम्‌। ङेरौ ङितः॥ इदुद्भ्यां परस्य ङेरौ भवति सर्वत्र। ङिति टेः ङिति
परे टेर्लोपो भवति। हरौ· हर्य्योः हरिषु। एवं गिरि रवि कवि विष्णु प्रभृतयः

९

श्रीराम
सा॰ना॰

अधोरिति विसे बराडु ...ो विनात्॰ शं ४ धातोः किं म॰ हा हा ला
...सोमपा

आकारान्तःपुल्लिंगः सोमपाशब्दः १ सोमपाः सोमपो॰ सोमपाः। सोमपाम्॰
सोमपो॰ सोमपा ...श सृइति स्थिते। आतो धातोर्लोपः धातुसंबं
धिनः अकारस्य लोपश्च भवति शसादौ स्वरपरे॰ सोमपः सोमपा।
सोमपाभ्याम्॰ सोमपाभिः एवं विश्वपा शंखध्मा प्रभृतयः इका
रान्तः पुल्लिंगो हरिशब्दः॰ हरिः औयूः इकारान्तादुकारान्ताद्
पर औ पूर्व भवति इत्भवतः हरी॰ ए औ जसि॰ इकारान्तस्य उकारा
न्तस्य जसि परे एकार ओकारश्च भवति॰ हरयः। धौ॰ इकारान्तस्य
उकारान्तस्य एकार ओकारश्च भवति धिविषये॰ हे हरे॰ हे हरी॰ हे हरयः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

एषाम् अस्मिन् अनयोः एषु किम्शब्दस्यसर्वादेटरितिसर्वत्राकारे कृते सर्व
शब्दवद्रूपं नेयम् कः कौ के कम् कौ कान् केन काभ्याम् धकारान्तोस्ति
बुधशब्दः तद्वद्रूपम् भुत् भुद् भुधौ भुधः हे भुत् गकारान्तः
सम्राज्‌शब्दः एषाम् राज्‌ देवः छकारान्तस्य शकारान्तस्य षकारान्तस्य
राज यज सृज भ्रस्ज इत्यादेश्च षकारो भवति धातोर्झसे परे नाम्नश्च
रसे पदान्ते वा षोडः षकारस्य डत्वं भवति धातोर्झसे परे नाम्नश्चरसे
पदान्ते वा वावसाने सम्राट् सम्राड् सम्राजौ सम्राजः सम्राट्

हे०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री

इस्यमः॥ त्यदादिनां इकारस्यमत्वं भवति॥

पः अष्टौ अष्ट अष्टौ अष्ट शसि अष्टन् आ सप्तम्यां विभक्तौ वा आत्वं भवति
अष्टाभिः अष्टभिः अष्टाभ्यः अष्टभ्यः अष्टानाम् अष्टासु अष्टसु मकारान्त
इदम् शब्दः इदमोऽम् पुंसि इदम् शब्दस्य पुंसि विभक्तौ अम् भवति सि सहितस्य
अयम् छिबबनादीत्य दादेटरः स्यादि विभक्तौ परादि नां घे भाव इमम् इमौ इ
मान् अनडो से इदमोऽनादेशो भवति टौसोपरयोः अनेन अनयोः मकारे
मकारे च परे इदम अकारादेशो भवति ... स अद्भ्यां त्वं माभ्याम्
... भवति ... मकारस्याकारः ... वे
भिस् भिस् इदमदसोर्भिसू भिसेव भवति ...
एभिः अस्मै आभ्याम् एभ्यः अस्मात् आभ्याम् एभ्यः अस्य अनयोः

स्न ३

तां। अंत। थास। आथां। ध्वं। इ। वहि। महि॥ अतीतायारात्रेर्यामद्वयरूपा
हर्ध्यागपायदागामिन्याः प्रथमंयामद्वयं दिवसाः सप्रहरः सोऽद्यतनः ना
साद्यतनोपरस्मिन्भूतेतिकालेतत्रहि वाहृपः। एषां संज्ञा लङ्। द्वितीमी
मीनामीकारङ्घ्वारराार्थः। दिवाहावड। धातो। दिवोहापर अड
मोभवति। अभवत। अभवतां। अभवन्। अभवः। अभवतं। अभवत।
अभवं। अभवाव। अभवाम। ह्योभतेत्यस्यपुत्रः। परोक्षे। णप। अतु। वह
स। उस। थप। अथुस। अ। णप। व। म। ए। आते। इरे। से। आथे। ध्वे।
ए। वहे। महे। धातोः परोक्षे अतीते काले लेवाहृपः। एषां संज्ञा लिट्।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

श्रीराम
चं २

विरुच। उक्तार्थता वा हियो गे धातोर्द्विवचनं। सस्वरादिः द्विरादिः
अनेकस्वरस्य धातोः सस्वरस्याद्यो ऽवयवो द्विरुक्तो द्वि भवति।
राराद्विफित। अपि राराद्विफित॥ अभ्यासे राराहो। पूर्वस्याका
रस्य भुरार्वक्ष्यच अकारो ह्रस्वाणां ह्रस्वः। पूर्व संवं धीनोहीर्घ
स्पकृ स्वस्याता। झपा। बांजेवं चपः। पूर्वस्य झपा बांज वच्चुपा
स्त। झढ धघ भा जां जड द ग वा। खफछठ था नो च ट त कपा।
भवोत्रे अभ्यासान्न भवतीति। नियमोहिट। यक्र विच्य।
रुक भवोकारागमा णोरोयमूव-वोरूयात्। भवुः वेय विच-

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मित्र ध्रुग्स

श्रीगम्

ना: ना:

का-ना ३

मित्रद्रुहा मित्रधुग्भ्याम् मित्रधुड्भ्याम् १ इत्यादि १ हकार
न्तो भारवाहशब्दः भारवाड् भारवाड् १ वाहो यौ आसाहौ स्वरे १
वाहो व[illegible]स्यौकारादेशो भवति आसाहौ स्वरे परे तार्हुसेऽपी
कारश्च १ भारौहः भारौहा भारवाड्भ्याम् इत्यादि १ तुनासाहश
ब्दस्य भेदः सहेः षः साढ़ि सहेः सकारस्य षकारादेशो भवति
साढ़ि रूपे सति तुनाषाट् तुनाषाड् तुरासाहौ तुरासाहः हे तु
नाषाट् हे तुराषाड् तुनासाहं तुराषाड्भ्याम् इत्यादि एवं त

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रेफान्तस्य चतुरशब्दस्य नित्यं बहुवचनान्तः चतुराः चतुरः। चतुर्भिः। चतुर्भ्यः। चतुर्भ्यः। चतुर्णाम्। चतुर्षु।

रेफात् नस्य च तुरश्चो नित्यं वह वचनान्तः चतुराः चतुरा

मच्छौ च चतुर्शब्दस्य आमागमो भवति पञ्च सुपरेषु शौ च चत्वारः

चतुरः चतुर्भिः रः संख्यायाः रेफान्तसंख्यायाः परस्य मो नुडाग

मो भवति णत्वं द्वित्वं चतुर्णाम् चतुर्षु नकारान्तो राजन्

शब्दः नोपधायाः इति दीर्घः नाम्नो नो लोपश्च घौ नाम्नो नका

रस्य नान्तमजस्य लोपश्च भवति रसे परे नो चाघौ राजा राजा

नौ राजानः अधाघित्ति विशेषणात् हे राजन् राजा नम् रा

जानौ अल्लोपः स्वरे ऽम्पयुक्तात् च्छसादौ नः स्तु भिर्भिति ३२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

...नाम

...ना: ना:

नङेरनकारसंज्ञौ भवति [illegible]

ज्ञा

स्वुत्येनलकारस्यअकु र: १ अजौ [illegible] रा-ज्ञः रा[illegible]ज्ञा·राजभ्याम

राजभिरित्यादि १ वैङ्यो: राज्ञि·राजनि·राज्ञो: राजसु: एवं

पञ्चन्आत्मन्नस्कधर्मनप्रभृतयः अम्वे पुल्कादिति विशे

षः राज्ञः कारलोपो नास्ति ११ पञ्चन: जोञ्चना· यज्वभ्या

म इत्यादि: श्वन् युवन् मघवन् श्वानौ पञ्चबस्क राजन

शब्दवत्प्रक्रिया श्वसाहौ तु विशेषः श्वाहे: ५ श्वाहेर्वकारस्य हं

उत्वं प्राप्नोति श्वसाहौ स्वरे परे तद्धिते ईपीकारेच· श्रुन: णे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पद्मचं तुर्भ्यश्च रात्रि ...

रेफात्तस्य च तुरश्चा ... नित्यं वक्ष्य च च नो नोः ... णः चतुरा
मश्चौ चं॰ चतुर्णां ... आमा गमो भवति पञ्च सु परेषु श्रो च॰ चत्वारः॰
चतुरः॰ चतुर्भिः॰ रः संख्यायाः रेफान्तसंख्यायाः परस्या मो नुडाग
मो भवति रात्स्य षत्वं॰ चतुर्णाम्॰ चतुर्षु॰ नकारान्तो राजन्
शब्दः॰ नोपधायाः इति दीर्घः नाम्नो नो लोपश्च घौ॰ नाम्नो नका
रस्य नागमस्य लोपश्च भवति रसे पाद नो चा धौ॰ राजा॰ राजा
नौ॰ राजानः॰ अधात्वित्तिविश्रंभरणात्॰ हे राजन्॰ राजा नम॰ रा
जानौ॰ अल्लोपः स्वरे ऽम्यपुंसि पञ्चसार्वे॰ जो॰ स्वचु भिन्नन्ति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

नाम

नाः नाः

अकैरअकारसंतोभवतीति ।

स्वुत्येनलकारस्यअकारः १ जनौ राजा राजानौ राजानः राज्ञा राजभ्याम्
राजभिरित्यादि १ वेङ्ङोः राज्ञि राजनि राज्ञोः राजसु एवं
पञ्चन्नग्रात्मनसुधर्मन्नप्रभृतयः श्वम्वे पुन्नादित्विशेष
खरामइफारलोपोनास्ति ११ पञ्चनः जोञ्चना यज्ञस्त्या
मइत्यादिः श्वनयुवन्मघवन्नरत्नपनाञ्चसुराजन
रावद्वत्तप्रक्रियाश्रसाहौतुविशेषः श्वादिः श्वादेर्वकारस्य
उत्वंप्राप्नोतिश्रसाहौस्वरेपरेतद्धितेइपीकारेचन श्रुनः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सा॰ना॰
३३

मघयन शब्दस्य वस्योत्वे कृते ।२। आं६

स्यभ्याम॰ मित्यादि॰ युवन् शब्दस्य वस्योत्वे कृते १ सवर्णे दीर्घः
यूनः यूना॰ युवभ्याम॰ मित्यादि॰ मघवा॰ मघवानौ॰ मघवानः॰ म
घवानम॰ मघोनः मघोना॰ मघवभ्याम॰ मित्यादि॰ नकारान्त
स्यापि पथिन् शब्दस्य भेदः इतोऽत्पञ्चसु पथ्यनामिकारस्याका
रादेशो भवति पञ्चसु परेषु १ थो न्थ॰ पथ्यादीनां थकारस्य न्थ
गमो भवति पंचसु परेषु १ आ सौ॰ पथ्यादीनां टे रात्वं भवति सौ प
रे॰ पंथाः॰ पंथानौ॰ पंथानः हे पंथाः पंथानम्॰ पंथानौ॰ पथः

८५

३३

पथः पथा पथिभ्या[illegible] मित्यादि एवं मथिन् ऋभुक्षिन् प्रभृतयः
हरिडुनशब्दस्य भेदः इन्हन्पूषार्यम्णां शौ। इन्हनपुषन्नर्यमन् इ
त्येतेषां शौ सौ च उपधाया दीर्घो भवति। हरिडा हरिडौ.
हरिडनः हे हरिडनः ब्रह्महन् ब्रह्महणौ। ब्रह्महणः हे ब्रह्म
हन् शासौ हे ह्वलोपः स्वनेहस्य का नलोपः हनो धुः हन्तेर्हका
रस्य घत्वं भवति नकारे ञ्णिति च परे १ घत्वं यो गे रात्वनिषे
धार्थः ब्रह्मघ्नः ब्रह्मघ्ना। ब्रह्महभ्याम मित्यादि एवं मुश्राणि

श्रीराम

षरोः षकारनकारान्तसंख्यापञ्चप्रभृति २। ष्णा० ७।

सा.ना: प्रियवन्प्रभृतयः एवं प्रथमाः श्रियःप्रमाण श्रियमभ्यामित्यादि यु

ष्मः पूष्मा पूषभ्यां। मित्यादि पूष्मोऽङौ ढिलोपो वेति केचित्॥ पूर्वव

२५ पाद्यपूषाणा। पूषि १ संख्याशब्दाः पंचैव प्रभृतयो बहुवचनान्ता नित्यं

लिंगे ५८ बहुरूपाः पंचन्जस् इति स्थिते। जश्शसोर्लुक्। षकारनकारान्ता

संख्यायाः परयोर्जश्शसोर्लुग्भवति। लुकि कृते नलोपः पंच

पंच पंचभिः पंचभ्यः ष्मः षकारनकारान्तसंख्यायाः परस्यामो नु

डागमो भवति। नोपधायाः इति दीर्घः नाम्नो नलोपः पश्चात् पंचा

नाम् पंचसु एवं सप्तन्नवन्दशन्प्रभृतयः॥ ष्टाभ्यो औडौ ष्ट

ष्टनश्च संख्याभेदः ९

श्रीरामोविजयते

हारा: हारा नहारे । हारा ताम । हारेषु । हेहारा: । वो गुरा ते । ऽ फा वा
धाकु तावा चिनो वा स्त्रियामी प्रत्ययो भवति । प ट्वी । पटु: मद्वी
मृदु: । तन्वी । तनु: । ऊति ऊ: । ऽ का वा ऽ क्ता कु तावा चिनः स्त्रिवा
७प४ मी प्रत्ययो भवति । पंगू: पुनीस्त्रो युवन् शब्दात् स्त्रियां ति
प प्रत्ययो भवति । युवति: । ए यो नाम त्वात् स्यादु: । स्त्रावन्ताहाप
३५६ इति सेर्लोप: । क्तात् सेप: सेर्लोप: । पूर्ववद्रूपं नेयां १० इति
स्त्रीप्रत्यया: ॥ ५ ॥ ४ ॥ मथ धि भत्सच नौ विरूपं लिङ्गमा ते १

नाम्नो सावेशराधौ ३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरामः कृ घाः । श्री । शा अंस । ओ ता: धारी । श्राद्ध कं । ए कः वो । पह ५२

सा: ना:

५२

धातुप्रत्ययावर्जितरिक्त मर्थवच्छुरूपं लिङ्गमात्रस्यैवार्थैसं
ज्ञमात्रे प्रथमा विभक्ति भवति । लिङ्गाद्यो विपुरुषमोर्थीइति
केचित् । सर्वोरिति जैतरा जोरेवाद्यं मारीरो रूपतें । वो भुज्य
ते भुवं भूपालः प्रजास्ता रामलक्ष्मणौ ॥ १ ॥ सति संतः क्रियतं
कुमाराः प्रते स्येरमा रेरू यन्ते वनारका: जेगीतेनयनी
गा मेनपतेनुजा गिता: २ ॥ आमन्त्रणे च । आभिमुखी
करणेपि प्रथमा विभक्ति भवति । मांसमधुनरो विनप्र...

नवं
५२

अबुधातां॥ अबुधत॥ अबूध्याः॥ इत्यादि॥ लुक्विकरणस्यापि॥ हो
त्यादि गणस्य विशेषः॥ कुहोर्नाद्द्वयोः॥ हो हेद्विश्च॥ कुंस्या
दे गीरा॥ कुसल्लस्यापो जभयति॥ सति तस्मिन् धातो द्विवच
नं॥ सस्वर आदिर्द्विरुक्तः॥ सस्वरं चाप्ययपधो ऽद्विरुक्तो स
स्वरो द्विर्भवति॥ कुहोश्चुः॥ पूर्वसंबन्धिनो कवर्गहकारयोश्च
वर्गं भवति॥ हस्य वर्गे चुते व्यः॥ झपानां जबचपाः॥ पूर्वसंबन्धिनां
झपानां जबाश्चपा भवन्ति॥ झष्टयबमानाम्॥ गष्टयाद्यारवप
छत्वानो वटतकपा॥ जुहोति॥ जुहुतः॥ ह्वः॥ द्विरुक्तोड्डुत्तर
स्या नड्इत्यस्याभ्यर्थेति॥ जुहृति॥ जुहोषि॥ जुहुथः॥ जुहुथ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरामो विजयते ।
सा-नरस्ये नमः ।

६२

८२

ग्नहोमि । ग्नह्वः ॥ ग्नहु यः ॥ ग्न ह्यः ग्नहु मः । श्रो चर्मो वर्लोपः ॥ प्रस
प्रसंधिन उकार स्य धर्मोपरयो वीलोपो भवति ॥ कुर्चिम त्वापि
[illegible] रिति यो हि वि धौ याथ नो थ्वः ॥ श्रोगि हो वं ग्नहोति ॥ ग्न उपार ॥
ग्न उपा तो ॥ ग्नहो तु । ग्नहु ता वा ॥ ग्न उ तो ॥ ग्नु वेतु ॥ हो है द्विः ॥ ग्नउस
हु तरस्य हे द्वि भवति ॥ ग्न उ घि ॥ ग्नु तो ढ ॥ ग्नु ग तं ॥ ग्नउत ॥
ग्न हे यानि ॥ ग्न ह धोय ॥ ग्न ह धाम ॥ श्व ग्न हो तु ॥ श्व ग्नउ तो ॥ श्व न उस ॥
द्विरू णो उ तरस्मा न उस भवति ॥ ग्न रा वा है शो ॥ श्व ग्न ह धुः ॥ श्व ग्नो हे ॥
श्व ग्नउ तं ॥ श्व ग्नु तो ॥ श्व ग्नु हवं ॥ श्व ग्न ह्वि ॥ श्व ग्नउ ध ॥ श्व ग्नहन ॥
श्व ग्नउ म ॥ इ यवाहि ॥ १ ॥ श्रोहो कुं तौ ॥ उकारस्य ग्रतमनेपदाभ्यः ॥ १ ॥ ८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

ओकारस्त्रोश्चित्कार्यो र्न्च ॥ हाते इति सिध्यते ॥ द्विवचनादि पूर्वयत
ह्रस्वः ॥ पूर्व संबंधिनो दीर्घस्य ह्रस्वश्च भवति ॥ ८ यांडकि ॥ ३ ८
रे धारराचो बरायोः ओ हुडः तौ मध्याने एते बाम पूर्व सा
कारस्य कारादेशो भवति ॥ ह्रस्वो आपो उवर्त्ते ते ई कोथ्र
हिरू नत्र्य धा तो राधा रस्य ओ पो भवति ॥ ऊति स्युरे ई धारि
स्वः ॥ तिहस परे ॥ जिहीते ॥ जिहाते ॥ जिहते ॥ जिहीषे ॥ जिहाथे ॥
जिहीध्वे ॥ जिहे ॥ जिहीवहे ॥ जिहीमहे ॥ जिहीत ॥ जिहीयातां ॥
जिहीरन ॥ इत्यादि ॥ इति विधौ ॥ जिहीतां ॥ जिहातां ॥ जिहतां

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरामो विजयते

सरस्वत्यै नमः

३

जिहीध्व ॥ इत्याशिषि ॥ अजिहीत । अजिहातां ॥ अजिहत ॥ इत्य
नद्यतने ॥ ५ ॥ भृञ् धारणपोषणयोः ॥ जक्षी रोभयपदार्थः ॥ र ॥
पूर्वसंबंधिनो अकारस्याकारो भवति ॥ भृ पाणि० ॥ बिभर्ति ॥
बिभृतः ॥ बिभ्रति ॥ बिभृते ॥ द्वि मोहसात ॥ हसादुत्तरस्य द्विपति
पे जौ लोपो भवति ॥ अबिभः ॥ इत्यादि ॥ माङ् माने ॥ मिमीते ॥ मिमाते
मिमते ॥ ओहाक् त्यागे ॥ जहाति ॥ जहीतः ॥ जहति ॥ आलोपो वा ८
हौ धकारे च ॥ जहात ॥ जहातां ॥ जहुः ॥ जहातु ॥ जहीताद् ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरामो विजयते

जहीतां ॥ जहतु ॥ ई वा हौ ॥ ई अ ई अ ई जहाते हौ परे वा इकार ईकार
श्च भवति ॥ जहीहि । जहिहि । जहाहि ॥ जहितात् ॥ जहीतं ॥ जहीत ॥ ज
हानि । जहाव ॥ जहाम ॥ अजहात् ॥ अजहीतां ॥ उस्यालोपः ॥ द्विरुक्तो
उत्तरस्यालोपो भवति उसि परे ॥ अजहुः ॥ अजहाः ॥ अजहीतं ॥ अज
हीत । अजहां । अजहीव ॥ अजहीम ॥ डुदाञ् दाने ॥ ञकार उभय
पदार्थः ॥ डुकारो ड्वितकार्यार्थः ॥ दा इति स्थिते ॥ पूर्ववद्द्विर्वचनं । ह्रस्वः ॥
ददाति ॥ दादेः ॥ द्विरुक्तस्य दादेराकारस्य लोपो भवति ङिति परे ॥
घसे चपा झपानां ॥ दत्तः ॥ ददति ॥ ददासि । दत्थः ॥ ददामि । दद्वः ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरामो विजयते
सरस्वत्यै नमः

१० दह्युः॥ दह्यात्॥ दह्यास्तां॥ दह्यासुः॥ दह्याः॥ दहतु॥ दग्धाद्वा दहतां॥ दहन्तु॥
ह हौ॥ दहि जांतौ परे पूर्वस्य लोपो भवति॥ धातोराकारस्य वयकारः॥
दहि॥ दग्धाद्वा॥ दहतं॥ दहानि॥ दहाव॥ दहाम॥ अदहत्॥ अदहतां॥ अद
हन्॥ इत्यादि॥ आत्मनेपदेपि॥ पूर्ववदाकारलोपादिः॥ दहते॥ दहाते॥
दहसे॥ दहीत॥ दहीयातां॥ दहीरन्॥ दहतां॥ दहातां॥ दहस्व॥ दहाथां॥
दहे दध्वं॥ दहावहे॥ दहामहे॥ लिङि॥ अदहत॥ अदहातां॥ अदहत॥
इत्यादि॥ डु धाञ् धारणपोषणयोः॥ नवधार्य भयपदार्थः॥ ङिति पूर्वस्य
कसे धः॥ पूर्वस्य दकारस्य कसे ङिति परे धकारो भवति॥ अन्यत्र द १०
धाति धत्सा धानीयः॥ दधाति। धत्तः। दधति। दधासि॥ धत्थः॥

श्रीरामो ॥ वियपते

धत्थ ॥ दधामि ॥ दध्वः ॥ दध्मः ॥ दध्मात् ॥ इत्यादि ॥ लोट्
दधातु ॥ धत्तात् ॥ धत्तां ॥ दधतु ॥ धेहि ॥ धत्तात् ॥ धत्तं ॥ धत्त ।
दधानि । दधाव । दधाम ॥ अदधात् ॥ अधत्तां ॥ अदधुः । अद
धाः । अधत्तं । अधत्त । अदधां । अदध्व । अदध्म इत्यात्मनेपदे वि
धत्ते । दधाते । धत्से । दधाथे । धध्वे । दधे । दध्वहे । दध्महे ॥
दधीत ॥ लिङ् । इत्यादि । लोट् ॥ धत्तां ॥ दधातां ॥ धत्स्व ॥ दधाथां ।
धध्वं । दधै । दधावहै । दधामहै ॥ लङ् ॥ अधत्त ॥ अदधातां ॥ अ
दधत ॥ अधत्थाः ॥ अदधाथां ॥ अधध्वं । अदधि । अदध्वहि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरामो विजयते
सरस्वत्यै नमः

११

म्र हृध्मा हि । लुङि यकरणां समाप्तं । द्विवुकौ ग । विजिगीषा व्ययका
रघुति स्तूति मोह मरुस्य प्रकांति गतिषु ॥ उकार उदित विशेष
णा र्थः ॥ द्वि या देर्षः ॥ हि या दे गी राणा वृत्तु जीति वा द्विषु परे बुप
प्रत्ययो भवति । मूपो पदा दः ॥ घे र्वि हसे इति दीर्घः ॥ ली हि न
व्या हे ॥ लिंङि ॥ दि येत ॥ ओटि ॥ दो व्यत्तु । लिङि ॥ म्र ही व्यत । इ
त्या घुन ने पं । इति विकरणां । बुज म्र मि षये । रकार उभयपदा र्थः ।
ष्याईः स्मः ख्न ः ॥ धा तो राद्दे वर्त्तमानयोः षकार पोः सकार नको
रौ भवतः ॥ स्या द्रे र्नेडः ॥ स्या द्रेर्गराना लुप्प्र त्ययो भवति चतुर्थ १२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

१ श्रीरामो विजयते

सा स्व:

प्रागभिप्रयोगः। प्रादेश्वत स्वातौ सुनामां। प्रादेरूप स र्गासरेबास्याद्यादीनां च धातुनां सकारनकारयोस्सौ पूर्वभाविनावेव षकारणकारैभवतः। तस्मात्तेषु सुनिमित्तेषु॥ नूपः। विकरणस्यनुप्रत्ययस्य उपग्रहस्य चकरोतम धातिपातिपरे॥ स्वभिषुणोति सोमं सोमपक्वी॥ सुनोति॥ सुनुतः। सुन्वंति। सुनोषि। सुनुथः॥ सुनुथ॥ सुनोमि॥ सुनुवः॥ सुनुमः॥ सुनुम॥ लिङ्॥ सुनुयात्॥ सुनुयातां॥ सुनुयुः॥ सुनुयाः॥ सुनुयातं॥ सुनुयात। सुनुयां॥ सुनुयाव। सुनुयाम॥ सुनोतु॥ सुनुतात्॥ सुनुतां॥ सुन्वंतु॥ स्त्रोयोहेः॥ प्रत्ययसंबंधिनउकारादुत्तरस्य हेर्लुग्भवति॥ वा अहरणात् संयोगादुतोरस्य न भवति॥ तन्व्हूलन्हू ते नू कार रणे॥ तन्वन्तिनकररणा के

तृणोति॥तृणुतः॥तृण्वंति॥तृणुयात्॥तृणोतु॥त
तृणुहि॥तृणवाव॥[illegible]म इत्यादौ न भवति॥घृणु॥घृणुतात्॥
घृणुतं॥घृणुत॥घृणवानि॥घृणवाव॥घृणवाम॥लिङ्॥अघृणो
त्॥अघृणुतां॥अघृण्वन्॥अघृणोः॥अघृणुतं॥अघृणुत॥
अघृणवं॥अघृणुव॥अघृण्व॥अघृणु[illegible]॥अघृण्म॥आत्मे
नेपदेऽपि॥घृणुते॥घृण्वाते॥लिङ्॥घृण्वीत॥घृण्वीयातां

श्रीराम
सा॰र॰स्व
ति ११०

पूर्वस्यात् सादिः शेषः पूर्वस्यादिर्हसः शिष्यते अन्ये लुप्यन्ते
पपाच। सादिः कित्। सादिरपि कित् भवति। लोपः पचो किते
द्वास॥ पचादि नामनादेशादिनां किति सादौ सती पूर्वस्य
लो पो भवति। अकारस्य चैव हसमध्ये चेद् कारः॥ पेचतुः
पेचुः। वेट् थपः अनिटो धातुनो थपो धाइट् भवति॥ से
ट् थ्व थपः किसंयोगवक्तव्यम्। किसादे संपूर्वे लोपः॥ पेचि
पपचिथ। पपक्थ। पेचथुः॥ पेच। रावृ त्रमो वरादौ स्त्रूयः
ते। तौधिकस्येनधाड्डिः पपाच। पपच। पेचिव। पेचिम

वेचिवे । पे चा ले । पेवि च्चे । वे वे । वुच्चिवहे । पेचिम हे । उद्ल
रेष्फर सा । ... सं । रः । पूर्वसिंबंधिन सकात्व स्याका
रौच्छो भवति ॥ ... हो ... रिति वकार । वल्ल ... त्तिस्थिते ॥
धातो ... नामो नः । धातोरीस्य भूतस्य नामिनो वृद्धिर्भवति
... तिरात्ति वपरे । वृक्षार ॥ वल्कतेः । वल्कुः वकल्पौ । वल्लुः
वल्ल ॥ वल्कान । ... व । ... म ॥ रामो रा... वकार । आत्मने
पदेपि । वल्ले । वल्ली ... ते ॥ व... क्रिरे ॥ वल्लषे । वल्ल्वे ।
नामिनो वृत्तुरीधोढः नाम्यंतात् धातोरुत्तरस्य धकारस्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

तिवादीनां चतुर्णां संबंधिनो न भवति। वस्से ह्व। वस्के। वस्व वहै
वस्महे। असमूयि। अकार उच्चारणार्थः॥ पूर्ववद् आयिरादा
यः॥ द्वि र्वचनम्। सवर्णे दीर्घः सहेति दीर्घः। पूर्वमात्मने
परोनिर्देशः पूर्वी जातिः सिध्यते अन्ये उच्यते॥ आस। आ
सतुः। आसे॥ आसिथ। आसथु॥ आसतुः॥ आस। आस
आसिव। आसिम॥ कासादि प्रत्ययादाम् कः सम्भूपरः
कासादेर्धातोः प्रत्ययान्तादनेकाचो परे आम् प्रत्ययो भवति
तस्मिन् कृते सम्भूपरः प्रयोक्तव्यः॥ काम् शब्दः कासादीनाम्॥
सकारो ऽत्र उच्चारणार्थः॥ यस्माद् प्रत्ययो विधीयते। तदादि

श्री नाम १

सा० स्वरि० २३

न तुभ्यसेऽः कासां चक्रे ॥ कासां चक्राते । कासां चक्रिरे । कासां चकृषे । कासां चकृ... ॥ कासां चक्रे ॥ कासां चकृवहे । कासां चकृमहे ॥ कासामास ॥ कासामासतुः ॥ कासामासुः ॥ कासामासिथ ॥ कासामासथुः ॥ कासामास ॥ कासामस ॥ कासामासिव ॥ कासामासिम ॥ कासांबभूव ॥ कासांबभूवतुः । कासांबभूवुः ॥ कासांबभूविथ । कासांबभूवथुः । कासांबभूव । कासांबभूव ॥ कासांबभूविव ॥ कासांबभूविम । चकासे द्विः ॥ चकासांचकार ॥ चकासांचक्रतुः । चकासांचक्रुः ॥ चकासामास । चकासामासतुः ॥ चकासामासुः ॥ चकासांबभूव ॥ चकासांब

भू २३

श्रीराम
सि०

१३

॥ ६ ॥

तु श्रापद्य नोभ्हसे। रुंध्रुः रुध्यान्ति। रुरातिसि० तंध्रः तंध्रु। रुरा
धि रुंध्रुः रुंध्मः विधौ रुध्यात रुंध्यातां। रुध्रुः रुंध्याः रुध्या रुंरुं
ध्यात॥ रुध्यां रुंध्याव। रुंध्याम। आशिषि रें राध्व रुध्यात। रुंध्वा
रुंध्योः नु। भ्रमाद्धिहैः तद्धि तध्वात रुंध्वं रुंध्व रु रा ध्यानि तराध्वा
ध त राध्याम श्रनच तने दिक्ष्वो तसात। वायसाने श्रुरात
श्रुराद श्रुतं ध्वं श्रुतं धन म ध्याम पुरवैकयचनेतिपि

श्रीराम
रानस्व
ति ॥ १

उन्तां

उ

रुन्धीरन ॥ लोटि ॥ रुन्ध्या तां ॥ रुन्धत्तां ॥ लङि ॥ अरुन्तत ॥ अरुन्ध्या तां ॥
अरुन्धत ॥ अरुन्धाः ॥ अरुन्ध्याथां ॥ अरुन्ध्वं ॥ अरुन्धि ॥ अरुन्ध
याहि ॥ अरुन्ध्याहि ॥ अरुन्माहि ॥ अरुन्माहि ॥ इति रुधप्रक्रिया समा
प्तः ॥ रुधिरावरणे ॥ इरनुबंध इरितो वेति विशेषणार्थः ॥ रुधादेर्नम् ॥
रुधादेरीता नम प्रत्ययो भवति चतुर्षु परेषु ॥ अचोपधायाः ॥ मकारः स्था
न नियमार्थः ॥ तथोर्धः ॥ झभां तस्य धातोः परयो सकारस्य कारयो धकि
राद्दशो भवति ॥ वधति वंगौ पिसो ॥ झभेजयाः ॥ शालंच ॥ रुशाद्धि ॥ नम
सोऽस्य ॥ नमइत्येतस्य विकारास्य असर्भूति धातोराकारस्य जोपो

घि १

ताराभोरवलहकुलप्रतिनादितानि पद्मिनासंस्थितमृगीनयनोत्पला
नि प्रोत्कण्ठयन्त्युपवनानि मनांसि पुंसाम् १५ कल्हारपद्मकुमुदानि
मुहुर्विधुन्वंस्तत्संगमादधिकशीतलतामुपेतः उत्कण्ठयत्यतितरां
पवनः प्रभातेयत्रान्तलग्नतुहिनानि हरंस्तरूणाम् १६ संपन्नशालि
निचयावृतभूतलानि स्वस्थस्थितप्रचुरगोकुलशोभितानि हंसैः स
सारसकुलैः प्रतिनादितानि सी

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम चंद्र

६

स्मसकितोहि याहि वी मेट: माङ्‌मोगे अन्ठव मां भवा न्भुत्त मा स्म
भवत् भु प्राप्ता वात्मात् भवते स्मा हा पई अतः परस्मात स्वा
य श्रीं त इ भवति भवेते भवन्ते भवसे भवेथे [illegible] न ध्वे भवे भवा
वहै भवामहे भवेत भवेयातां भवेरन भवेथा भवेयाथां भवे
ध्वं भवेय भवेवहि। भवेमहि भवतां भवेतां भवेंतां भवेस्व· भवे
थां भवध्वं। भवै: भवावहै भवामहै स्म भवत स्म भवेतां स्म भवं
त स्म भवथा: स्म भवेथां स्म भवध्वं स्म भवे स्म भवावहि स्म भवामहि

सि हु व

पहिस्यूतहि: स्यराज्यं भविष्यत्तोहा स्यन्निद्धा भविष्यत अभविष्यतां
अभविष्यन अभविष्यः भविष्यतं अभविष्यत अभविष्यम अभ
विष्याव अभविष्याम भूतेसि धातो भूति मात्र कालेश्री प्रत्यये
भवतीति ह्यापरतः एवांसं आलुङ्‍ हदेष्येपेपरे पिहाया स्याद्‍उप
भूषिवति भ्वः परस्मैल लृङि सा होशाग्राधेनं भ्वा भुवः सिलो
पपङ्‍ लुकिग्रोन अभूत अभूतां अभूवन् अभु अभूतं अभूत अभूवं अभुव अभूम माङि सीरेव

वभुवतुः। वभुव। वभुव। वभुविव। वभुविम। वलिर्वलवान्वभु
व। भ्रुवोसिद्धि। पात। पास्ता। पास्तस। पॅस। पासं। पासि। पासं।
पास्व। पाश्रमंसज्री माम मुपात। श्वसने। ता। तारौ। तारस। तासि
तास्थस। तास्थ। तासि। तास्वस। तास्मसता। तारौ। तारसु। ता
से। तासाथे। ताधे। ताहे। तास्वहे। तास्महे। श्वे। माविन्यर्थे ताद
यः प्रत्यापा भवंति एवां संज्ञा लुङ् सिसता सिस्यपामि धातो
पातला०३
सुः। भुपाः। भुपास्तं। भुपास्त। भुपास्तं। भुपास्थ। भुपास्मा॥ ३०॥ १२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection. Varanasi

श्री राम चंद्र

५

भ॰

भविता भवितारौ भवितारः भवितासि भवितास्थः भवितास्मि
भवितास्वः भवितास्मः श्वो भविता राजं भारः कुमारस्य ला होभ
विष्यति स्यप धातो भविष्यति कालेशपप्रत्ययो भवति तिवा
दि बबा दू सस्परस्तः एवां संज्ञा तट भविष्यति भविष्यतः भवि
ष्यंति भविष्यसि भविष्यथः भविष्यथ भविष्यामि भविष्य
वः भविष्यामः स्यपत्क्रिपा श्रुति क्रिमे क्रीयायाति ऽक्रमेपुतच्छी
दन्नै ष्यतो सत्तां स्यपप्रत्ययो भवति दियाहोपरे एवां संज्ञा लृङ्

५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

ह म:।

१ अनुकूलत्वं गान्तिलात्वं धर्ष्यांश्राद्यमिति यथा २ व त्ता प य स्व स्व भा भा इति ॥ अन्त्य [illegible] य

स्वा मे हेत पी हेता प य स्य ने द: स्वा त हे न्न पि प्र त ध्य र्व द्वि ता दे यो ता प का: स्यो य द्वेष्या: ॥ तथा

च वं के त व्य य स्वा पा स्त्री स्त्रा म ना ग म ने था प्र सं गा त ॥ १ अन्त्य संभोग म सं फा य र्ते ल त्व वं भो गा

चिन्हितं त्यं ता प या नां न नु नापि या ना नां: प्रति न द्वे प ने र सा भा सा प ते रीति ॥ ते वां च न स्य वि व:

यो ह म र्ण वि ठ वे त पि दू व प ने त व्य त द्र ॥ कुपित स्त्री प्र सा ध न यो ह म र्द: ॥ प था यो पं धो पयि

धि: प्र प द्व प न लाज भैर्य यो जा प ता पी प ब द्व व ता पी पा पा वि र म नै र म ना द्विनों दी द्वनी ॥ १ प्रस्तां

९६ था स्य त पा लु हे वा भ ना मि दं ना प तं प न्ती मु कृर्व सैत पु प्यो म त स्य व ल्त रि त पा य न्नाति य न्ता म

है ॥ ९ ॥ यो मे त य यु ना प यो धि हे पि त: ॥ प्रा प तं ह मु दे स य सैं वि ज प तं स र्व द्व ते मा ह तो मं ग

क्रि जै ति ते यो ना ति य द प्रा रा ल्व रो मु ध्य ति ॥ २ तं नि ह र सा प्र स न विलि को यं ह्यो न [illegible] घो

८१ ५१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नं२

त्सयैसानक्वाधियैरसैौ क्रसोदुरिधयंत्यबेतीसिस्वात्स्वति॥१॥संधानयतुस्त्रेचेछ॥पद्या॥सा
यंनूक्र्ररमुत्वो कुचन्द्रॅक्रनुर्दैंधान्तिर्पुँगभेयनंसमुपानगामा॥२प्रुचान्तरेसहुपरस्तररौमव
नेरेपानैवपानभवेतनवरःप्रतत्वो॥२गारिदैयैवैतांत्यपारीवि इवर्कः॥वचा॥२प्रैनीपनीरम
मुर्वींभावनोपर्धंरमुत्कांतिर्तोक्रिपुंयधंभ्युयमोयनोव॥२प्रत्रान्तरेमुहरकारिविदबबेमा
प्रातसनुकहरगाधुं धुदधंतनोह॥३॥लक्रः स्युदेपहेमांवःत्वासंगोर्षंबुवंवधुंःजैवताबे
मभ्रुप्रत्नूवइन्वछे।सावियाग्रुरगाः॥२॥वचामेहांधांवि इवोगरंतंधुयतरेखेदःप्रवंवोध
रेवोसगुगेलतवेवद्रुःप्रुरचितंनीनमनोंक्तछुति॥२बालसंयनवनाश्रीवमधरगावोरक्षःसमु
गक्मातेजाविंराग्रंवधोनिजांमधरगीपालोवमालोकितः॥१३॥इतिस्याद्रापिमांवः॥९२गा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

१० म० दी०

सोह३१५१

न्वीविचिर्धः॥ खमेको गोचिपुल मन्य॥ समेको गोपथा॥ चिपति चि औतिजलनःस्वलतिपिधुमचलति
[illegible]पजनिपपोतः॥ निपतत्तितारधातति हरे पति वौचिदमरधाहित्याः॥२४॥ चिपुलंगोप
था॥ प्राहुर्भूतेनधजनधरेत्याव्यथहूरुधामाः प्रास्ताः पवेसह दृष्टाः पंडदेशां प्रयान्ति॥ पु
न्यात्कंधातधपुरवोविधुंरुमुणीपगुतुंधनुः पन्दुसुगतिविनिगीपीपातेवस्वंह सेन॥२५॥ दे
पिपुरसंमानिनोधयिंतालनतिगुलापौतैनो हृगप्रलोपान्मादथ्याधिनडतानिधनानि दृष्टावं
स्याभवति॥ तत्र संगमेद्वानिलीबः॥ [illegible]॥ तस्यानुतनुसरस्यावेतोनपर्तचानि पतितम॥
सवै चेतो गुरु चिनिमस्नलघुनवंधृतानभ्रमति॥२६॥ दर्शनेनसंतेसबोः पुधातेमिदोतयि तनपथा
मपावि चिपेपामुहरए तस्मीन्थुं जोपधपं ठेधत्वकंठनोदः॥ दर्पोमथोचिन्मसाबहुतो गुर्वीन ने
कोत्यानतोदर्शानि॥२७॥ चिपाकेतवेद्यानुहोचितं स्याद जन्मरोनंन्नातिः॥ पथादमेलन्मेताद चे॥

सं

२१ दुःख चीर्णे तेनाविष्टो रातिष्वपां श्रवासं तो जतरं तं ह तिसादि तं धेतै ने धात नृषि ॥ यत्स पवतोव
र्तमानं हतनं गुदैर तं नन्यदैः स्थितं धीरे हरा नैतनवं नेपः हमरं नवती ते ॥ २ ॥ यविरहवारीन
मानवा वित्तवध कृत्राणा कृतिवाद तं गुणा धी तैनेवधा ॥ स्वर्णी तन तहम सौधीन्नं गांधत्रै धीन्दु
रामा ॥ तन्वा बोलितं भा नाव ववव वव ॥ २ ॥ हो वाग वा सौ वा वीववत्त वं विवव वर्ष हे वनाना न दु
हृत्मा ॥ वधा ॥ वस्त्र डुव कं दौह नृषि पं वंत्रता धारि गधारि सोन्धं व तं ॥ २ ॥ ऋतं नो वास्त्र वते
र्णवा सौ धर सौवं ते म तं पवधि वं तत ॥ ३० ॥ दूधाधि नभान्धीने वं वव पतार बलाव ॥ ४ ॥ पं
नो वाचनं नाम तं धर सौ वने वः ॥ तस्य यति दान मुर्ध ॥ ५ ॥ इ दवि नहातं धन्दोरदु सौमति
तं वन ॥ ७ ॥ इ वत्स तः पाधि र धर्म वि धारि व्याति ॥ ३ ॥ धौ तु धवता पादि धारि तम नो धव २१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री राम
५३

फैंटकरोतिका तंफाहूपंचरपति यावंदूषः॥ राजपप्राब्रोतिध
म्भिब्दः सोम सनोति सोमूपाः॥१॥ श्रीधूसर्वतसोकाप्यां
धिंगृपप्पाहि त्रैषुद्वितियाम्भिडितो वोधुततोऽन्यत्रापिदृश्य
ते १ श्रुभितो आ मंत्न हिवकृति १ सर्वतो आ ममम १ धिग्ज
न्मम १ उपर्युपरिडरो हितंम्भा वंकाः पतंति १ अधोधग्रा
मम १ समयानिकषाहा प्रतियोगेपि १ समया ग्रामम
म. पातिसहूमेयप्राप्यमः पवंगुरा धान्यमलापकर्षणामयार्थ

तस्यावरमाम्रेडितम द्विरु न्तरू स्ववरहूपमाम्रेडितसंज्ञं स्यात्॥ ५

५३

तच्छ्रक मर्षकार कंयतुर्विध म २

कुमारौ स्त्रीरमासाथां त्वम धं मेतवद्धि वः ।१ श्रोसि: श्रोसमन्तो
सम्बुधौस इत्येते शाक्ता लिपात्वदे द्वि विबवे १ त्वम स्व मोहुरा
ताध्यमन्तो स्तु मंन मेचु स्तुते । मूर्धीद्व मेपा तु प्रास धातु
या धौस धंस्म तुभ्य ॥ शेषा: कार्यैकर्तृ साध नयो द्वानपात्रै
विशेलषाव धौसंवंधा धानमाव योः । शेषाविभक्तू को द्वि
तीया व्हाएव वर्णेषु भवन्ति । कार्यै कर्म्मकारके ऽद्त्वाव
श्वाद्ये संकार्यै विकार्ये च द्वितीया विभक्ति र्भवति ॥ ८

सा १

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
श्रीराम
१८

पूर्वम् । पूर्वौ । पूर्वान् । पूर्वेण । पूर्वाभ्याम् । पूर्वैः । पूर्वस्मै । पू

र्वाभ्याम् । पूर्वेभ्यः । पूर्वादिभ्यो नवभ्यो वा ङसिङ्योः स्मात्

स्मिनौ वा वक्तव्यौ । पूर्वस्मात् । पूर्वात् । पूर्वाभ्याम् ।

पूर्वेभ्यः । पूर्वस्य । पूर्वयोः । पूर्वेषाम् । पूर्वस्मिन् । पूर्वे

पूर्वयोः । पूर्वेषु । हे पूर्व । हे पूर्वौ । हे पूर्वे । हे पूर्वाः । परः

परौ । पराः । परे । इत्यादि । पूर्ववत् । प्रथमः । प्रथमौ

त्वनेमु । प्र न्यूर्वस्य समभकाणादेशो भवति । त्यरे परे ४

१८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

क्रश्व इर्दूयः क्रनचोसमा हारः किलं तस्मा किलात्त ५

हे नकानाक्तात्य नुस्यामः सुडागमे भवति। एत्यषत्वे
सर्वेषाम। ङिस्मिन्नं सर्वाहे नकानां जात्य नस्य ङिः स्मि
न भवति। सर्वस्मिन्नं सर्वयोः सर्वेषु हे सर्व हे सर्वौ
हे सर्वे। एवं विश्वादीनामेकत्राख्य पर्य्यन्तानां रूपं
नेयम। उत्तर उत्तमौ विहाय तौ पूर्त्तयवान्त स्तु इत्याः श
ब्दा ग्राह्याः। पूर्वादीनां विशेषः पूर्वः पूर्वौ पूर्वा
दीनां नवानां जसि इकानो वक्तव्यः। पूर्वे पूर्वाः॥ २१

पौ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री

सारस्व
तिनाम

४६ १८

स्वरप्रत्याहारे नैरायकवर्नौरापवर्नौराच मध्ये अयवचा
नेयिषफानवेफ स वर्णे भ्यः पवर्गस्य नफो नेस्वरात्का न
देशो भवति । आम्येन । सर्वेण । सर्वाभ्याम् । सर्वैः । चैर्ये
फु व च नेसर्व ङे इति स्थिते । सर्वा हेः स्मै सर्वादेर्नेकान
दीत्यनस्य ङे इत्येतस्य स्मै आगमो भवति । ए ऐ ऐ स
र्वस्मै । सर्वाभ्याम् । सर्वेभ्यः । ङसिनत्तिः स्मात् सर्वादेर्न
का नान्ता त्यनस्यातः स्मात् आगमो भवति । सर्वस्मात्
सर्वाभ्याम् । सर्वेभ्यः । सर्वस्य । सर्वयोः । सेडामः सर्वा

नु३

१९

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अथ सर्वनामानि पतेषां समाहारः ष तस्मात् पुष

एतद्· इदम्· अदस्· द्वि· किम्· युष्मद् अस्मद् भवत्
एते सर्वादयः त्रिलिंगा॥ तत्र पुल्लिङ्गत्वे नरूपं भेय
मा सर्वः सर्वौ। सर्व जस् इति स्थिते· जसी· सर्वादेय
कारान्तस्य नाम्न जस ई भवति। सर्वे। सर्वं। स
र्वम्। सर्वौ। सर्वान्। सुधौ जौ लोड नेनो॥ ङेकारस्य
अयं तो स्मयः पनस्य अकारस्य सो का बाहेयो भवति। स
र्वौ स्थितस्य न भवति। सर्वो नित्या है। सर्वं कृत्व

यः अथ [illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

४७ मरोहत स्त्ररोहित मन्त्र मन्त्र हसनयो: स्त्रमन्त्र स्त्रमन्त्रीत मन्त्राहेरनो
ऽहउस स्त्रमन्त्रो: ससौ सस विसर्गास्यात तवर्गोपरे चफास्ति गाग्निश
र्गौ पै जागति स्त्रमाम: स्त्रनाग्य तौ स्त्रनागच्छ हरिद्युर्गतो हरि द्युहेरिह्वलोपम्
स्यरेइकार स्वाठितिहसे हरिद्युत्ति हरिरितः हरिद्युति घसादेथ:॥ घरिशासिश
सानेसस घसं भवतिशासु स्त्रनासस्य शायेरि: उपधाया इ संठितिहसे
शास्तिशिष्ट: शासति शिपि सस्मतः सिपिवा स्त्रशाधि हेशरे स्त्रवर्ये हेच्छाहे ऊ श
मांस्व च्चयोहि शासेईशि च्चे स्त्ररै उकारस्य स्त्रोकारोभवति स्त्रवोहैविषये
पितिसि उउ वसु माहेवी पुमि स्त्ररो योति यवीति उत: पुवीत: पुवनिरु ४७

प्यात् उपरमु पे ऽ परमः पम विरमति आरमति परि रमति उपरमति म च्रुमो
वने मचा इमम मुचति वि लुइ लाभे विलुति डुवप् छ हनने जंपति चिव छ र शो
सिंचति शिरितोम डुनाहि संग ढै नंहति वन्हते शंकते पारि त्रभि वाहनसुमः
शवि शंका या शमादिधः शमु दमु उपशमे शाम्यति दाम्यति भ्रमु चलने भ्राम्यति त
मु यानो ताम्यति डु येहते डुक्ष संतस क्रति वकति दीर्घः दुक्षयति हेऽधद्दशु
ने घतिया यघस्मेयज्ञोलोपः शो तनि करतो श्यति पे र रपवज्ञो उत्त
रस्य सधार उरभयति किलितिति वपुरे सपेरोन्हो होम्रिपते परस्मैपदं उरा
ईशु तो फसाहेः उरहेः परे तो फसाहेरि ग ग मोभवति उरिन खुविमे
वने रोहति उरितः उरिनि उराहेहि सोरीऽ ठो उराहे परयोरीट आड इसे नाय

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

५६ सोऽज्ञनो ज्ञा आपत्ते नाऽन्ये देः ब्धा देर्ह सः पूजपवने पुनाति लू न्ये छेदने ।
ऽधुनाति धुवः शट शटोति आङ पूर्व शप्रवेशने निविशते निविशते
विपराभ्यां जेः विजयते पराजयते आ ऽोहो ऽनाम विहरणे आ ङ पूर्व
धाते ऽाऽस्य विहरते आत्मनेपदं भवति आरते व्याहरति मुख्याम्
सः क्रीडोऽनुसं परिभ्यश्च अनुक्रीडते संक्रीडते परिक्रीडते सम
वप्राप्रमः स्थः संतिष्ठते अवतिष्ठते प्रतिष्ठते उदोऽभ्यां तपः तपसंतापे
ऽनापते वितपते पारीभाषपरिभ्यः क्रीनः विक्रीणीते शपथपार्श्वे विप्र ५६
न्रसपते क्रमः सोपसर्गे सपदी धीता वृत्य ऽोध्या क्रमंपाद विन्हेपे संक्रामति

च्छकारो भवति कल्पयति अचिक्लृपत् अत्यक्रादेशे ठो[illegible] यते द
शादेः पश्यादिः दशादीनां पश्यादिरादेशो भवति। अथाशे विषये दृशि
र पूर्वो नोता अस्य पश्यादेशः पश्यति पश्येत् पश्यतु अपश्यत् पापाने अस्य पि
बादेशः पिबति यधुगम् धोपादाने जिघ्रादेशः जिघ्रति धाशब्दाग्निसंयो
गयोः अस्य धमादेशः धमति सौहं सोह कारः स्थागतिनिवृत्तौ अस्य ति
ष्ठादेशः तिष्ठति म्ना नद्याने अस्य यन्हादेशः यन्हति सगतौ सछति ॥
म्ना अभ्यासे अस्य मनादेशः मनति षद्लृ विशरणगत्यवसादनेषु=
अस्य सीदादेशः सीदति गम्लृ गतौ गमादेः गमादीनां छकारो भवति=
अथाहैविषये गछति। इषइच्छायां इछति यम उपरमे। यछति रामनाम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री॰ग॰
सा॰
...ति १
४५

त्व १ प ३

नवो दीर्घो भवति लघु धातौ णौ परे अचकुरात् अचकुरत्तां अचकुरन् डेह ग्रपूर यो होहयति अदूडहत् अडि॰ लेधौ ह्रस्व उपधाया: अडि॰ स ग्रुपधा ह्रस्वो भवति पूर्वस्मात् लघुनि धात्वर्णौ रेपरे ईकार: पाचयति अपीपचत् पर धतो पाचाचि यति अपीपठत् नीरित्त: रिकरितो ऽणपरे उत्कर्षो न भवति लोपदर्शने ठो रूगतौ अरु ठोकत अडि॰ पूर्वस्य ठसाङ्ग: अडि॰ सति पूर्वस्य ठकारस्य तकारो भवति धह ग्रापने वह: धत्ततौ किति संप्रसारे होऽसा वर्द्ध: कु भिनादि ठश्च ऊढी अतिर्डिकरयो सधातु रेर ठं स्वराद् ठि ज तो जि ठ सारे अजिठतां जिठन् रूपू साम चे रूपारोहन: रूपेक्षोर रकारस्य

४५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम ८

सा॰ च पाचयति हन्तिर्धत् हन्ते धातोर्घ्व हा दे शो भवति। इ रा घं न्नि त्तरिता

श्री ति भाति वपने १ फः हन्ति तमन्सः प्रेरयति घातयति रातौ ने वु कू

राम ९ सगतादिस्यस्य धातो रावारानासव जेपरे पुगागमोभवति १ फः सहति

तमन्नः प्रेरयति ग्रध्यति स्थापयति यापयति पारे घुकू पापाने पाचय

ति श्री ते धातोर्जुक् श्री रायति धूञ्कंपरो धन्नयति ग न तेवाधस्वः रोपयति

बुराहेर्जिः ब नाहे गराता स्वार्थे त्रिप्रत्ययो भवति चुरस्य चोरयति पालरन्तु

तो पालयति प्र वपू ज्ञापय मर्चयति गेर ङि च्च सनादातोर्भते ऽर्पि ङ पु

हौ र त्व चोभवति द्वितीये तस्मिन् सति धातोर्द्विर्वचनम् म्रङः कारोत्तरा प्रतिबे

धार्थः मो कितिङिति वपरे नेद्धीपोभवति लोधो वो दीर्घः म्रङि सति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः ॥ प्रादि सि मु स्वरूपमनि परव ह
श्रीशपद धरं रूद्रमाल विशाल जो वन बातं संप ब
मे ध जं धा बूव मानि शश रूजस प्र गा वे दंगम मू
श्रीपीलकंठ ह काल अलपल विख नाग्या विसेसर १
गगसंग प्रसं शालि ना का मद गस्र सेवि तं भाद वेद हं पो
गसा ध नपं वव दन त्र लोव नंम ह म सानी परेसा वितं

श्रीगणेशायनमः ॐनमःशिवायनमः आदिसम्भुस्वरूपमु
निवरं वंदे शीशपद्माधरम् ॥ २ ॥ उमारतप्रियवासरसी ?न
षाहंतत्वमहंदुजं ॥ व्याघ्र चर्मे त्रिशूलवरू मस्मांअं
गविहंगमम् श्रीनिरंजनं ॥ हिमारजरंदधरप्रियवना ?
विश्वेश्वरम् ॥ १ ॥ गंगसंगसंगशारितामदेवसुरसेवि
तं नादवेदसंयोगसाधनं पंचवदनत्रिनेत्रनमाम्य
योगिसिद्धिमुनि सेवितंसुरवंदितंमुनिसेवितं श्रीनिरंजनं ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्वातिरेवतद्दवजोतिसौम्येव श्वद्दस्तातिन्य सौम्येयाम्य वजोतिगुध
सपुद्दस्तातिन्य स्रावोद्रनवजोतिगुणे ए केतावविंशाति ताकुंडोद्दता
वजोतिझ्य ॰ौसवारेकविंशाति॥ ॥ अथ अत्वतविलागः। गतद्दतारिव
सास्वातिफविधनवः तैद्दिमे श्वाधाद्दतिफनव नविलक्षी नक्षेफनेव
म्रानतेरोजालवलवगुरु प्रमाल॥ अथ वाहनविचारः॥ तिथौ यां वनद्दे
नं नामाद्दन समन्वितं॥ नवाहि चेद्दरे म्हागंसौ बं वाहनं प्रव्यते॥ गद्दं यस्तु
नगाहस्ति मेद्दंस मयुका ॰ फाको हंस मयुर नरश्च नवैतेन नवाहनो॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

...ना भाष्या कफ ...स्य हानी भो गी च मा लि नि नी· ता सं ... नगा मा ... रा चौ वा: गक लि लि: फ ... ॥ फफ ...
...फ ... वक ... ॥ गो प ... सं दिन वक्षि तेव ... भागं वृत्तिछि ते॥ सवे पुवृवि जो नी पा ते वि व ने जा ... ने रश्नी:॥२

अथ पंचांगि नीद्रस्ता विचारः॥ अथ रव्यादि जन्म पक्षी नं त्रिपिरवस
र व्रित म· अथ बृपस्पि रथ ह नेम्हागं सोबंद स्ता वि नि दि नेत १॥ मङ्
ला १ पिङ्गला २ धान्या ३ भ्रामरी ४ भद्रिका ५ उल्का ६ सिद्धा ७
संकटा ८॥ अथ अविं सोत नीद्रस्ता विचारः॥ श्रुति कादि नव पं मा ...
च ... व पं म ... दि नव पं ... म ... त्त व ... व म ... धा दि नव पं ...
नि ... ~~...~~ ... का वि सा ति ...

~~ने ...~~ नव पं
सत भिषा दि नव पं ... कुं ... विद्या ते ... नेव ती ... दि नव पं १

मि:४

मासशब्दस्याकारस्य लोपो भवति वर्णा लुपि भ नि षु परतः हसेपः हसैकैर्यैपः ह
ला ना ष्टी चा नानु परस्य से लै पो भवति मा: मासः। मासौ मासौ मासः मासा: औ
सं मासम् मासौ मासौ मासः मासान् मासा मासेन मा भ्यां मासाभ्याम् आ
हे पै औ पश्र मासैः। मासैः। मासे मासाय मा भ्यां मासाभ्यां मा भ्यः मासेभ्यः मास
मासात् मा भ्यां मासाभ्याम् मा भ्यः मासेभ्यः। मासः मासस्य मासोः मासयोः मासां
मासानां मासि मासे मासोः। मासयोः। मास्सु मासेषु इति मासशब्दः आकारान्तः पुल्लिं
गः सोमपा शब्दः। सोमपाः। सोमपौ सोमपाः सोमपाम् सोमपौ सोमपा
शसङ्गतिस्थितो मातो धातोर्लोपः धातुसंबंधिनः आकारस्य लोपश्च
भवति शसादौ स्वरे परे। ॥ ॥ ॥ ॥ ॥०॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सा·ना·

नर्वकेवस्ताप्रसूतिप्रयोक्ताध्यानचक्रेवस्ताप्रत्यय।

पृथमवचरमतप्रा·नेस्योहि कतिपयंनेमानांअसीथां [illegible] ·प्र ६
थमे·पृथमाः·चनमेच्चरमोः।२ै बंपुर्वयतः नेमे·नेमाः।२ै बंसर्व
यतद्वितीयस्यसर्वशब्दयद्धुपंनेपंडिःस्नुपावफनवनः द्वितीयस्मे॥
द्वितीयाय द्वितीयस्मात्·द्वितीयस्मिन्·द्वितीये·एवंतृतीयः·उभशब्द
स्यनित्यंद्विवचनांतः·उभौ·उभौ·उभाभ्याम्·उभाभ्याम्·उभाभ्याम्·
उभयोः।उभयोः।उभयशब्दस्यद्विवचनाभावः·एकवचनबहुवचने·
उभयेः।उभयैः।उभयस्मै·उभयेभ्यः·उभयात्·उभये·नः·उभयैः।उभ
येभ्यः।उभयतः।उभयस्य·उभयेषाम्·उभयस्मिन्·उभयेभ्यः।मौल्लशब्दस्यपिशेषः·
उभयस्मात्·उभयेभ्यः।उभयस्मात्·उभयेभ्यः।

नर्गादिप्रसर्वस्यजादिविधिर्विकार्यंतस्या
२ दिरवधार्य

दिवादौपरेऽगमो भवति २ अट्

स्वेत आदिवादपः॥ एषां संज्ञा लङ्॥ दि सि मी ना मि कार ऽकार स्याद्धेः॥ दिवादाव
ए॥ धातोः॥ अभवत्॥ अभवतां॥ अभवन्॥ अभवः॥ अभवतं॥ अभवत॥ अ
भवं॥ अभवाव॥ अभवाम॥ त्योऽभवत्वत्युत्तुः॥ परोक्षे॥ सादृ॥ अतुस॥ ऽ
सू॥ थुप॥ अथुस॥ अ॥ णप॥ व॥ म॥ ए॥ आते॥ इरे॥ से आथे॥ ध्वे॥ ए॥ एव
हे॥ महे॥ धातोः॥ परोक्षेऽतीते कालेणादपः॥ एषां संज्ञा लिट्॥ द्विस्व॥ ऽ
न्कार्ध्य णादिपोजे धातोर्द्विर्वचनं॥ सस्वरादिर्द्विरुक्तः॥ सस्वराद्योऽवय
वोऽद्विरुक्तो द्विर्भवति॥ णादिः कित॥ अभ्यासादौ॥ पूर्वस्याकारस्य मू
शब्दस्य वर्ग्यकारो णादौ॥ ह्रस्वः॥ पूर्वसंबंधिनो दीर्घस्य ह्रस्वः॥ झपानां
नांजबचपाः॥ पूर्वस्य झपानां जबाश्चपाश्चस्युः॥ झढधघभानां जडदग
बाः॥ खफछठथानां चटतकपाः॥ भुवो वुक्॥ भुवो वुगागमो णादौ स्वरे।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वं.वृ.वि

३

वमूरवा॥वमूवतुः॥वमूवुः॥ कादेशादिः॥ कुस व म स्नुशनुस्तुरुत्येते भ्यःप
रस्यवसादेशोहेरिशान मव त्य न्यस्मा न्नु मवतीतिनियमाद्दिद॥ वमूविथ॥
वमूवव्पुः॥वमूव॥वमूव॥वमूविव॥वमूविम॥ वादिर्वलवानव मूव॥
शिषि॥पात॥पास्तां॥पासुस॥पास॥पास्तं॥पास्त॥पासं॥पास्व॥पास्म॥
सीष्ठ॥सीपास्तां॥सीरन्॥सीष्ठास॥सीयास्थां॥सीध्वं॥सीय॥सीवहि
॥सीमहि॥पाता राशिषिपादादयः॥ रभो सझालिङ्॥ शीर्यो दादेः प
कित॥मूयात॥मूयास्तां॥मूयासुः॥मूयाः॥मूयास्तं॥मूयास्त॥मूया
सं॥मूयास्व॥मूयास्म॥सः श्रीमान भूयात॥स्वस्त्वे॥ता॥तारो॥तारस॥
तासि॥तास्थस॥तास्थ॥तास्मि॥तास्वस॥तास्मस॥ता॥तारो॥तारस॥
तासे॥तासाथे॥ताध्वे॥ताहे॥तास्वहे॥तास्महे॥स्वो माविन्यर्थे तादयः॥ ३

शिव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री राम

अस्येष्वां अस्येतस्ः रवहेर्व्येर्ष्यं हिंसायां च अतडपधापा धातोरूपधापा अ
तोऽलोहिः जिगाति गावुत्तमोवा शात चखार चखर गात्येपसेर्शेति असोह
सोढ्हर्षे घोषीऽलोहिः सेटिसोपे मूर्खाद्दित्त घ्रस्य हीत गहव्यक्तायां वाचि प्रा
दि स्वा भिमिताभ्ने नस्यराः गेराहपत्त पहह अपिहधा स्था माङ मेङ स्या
ति हन्ति याति याति द्रा ति प्सातिवपति वहति साम्यति चिनोति दिहे धी बु
अन्यत्रकर योव बांते आघोषाररावा ॥ प्रशिागहति अगहित अशा
दित्त रहविलेखने रराह लोपः पचा किल्ये चास्प ॥ पचौहिनां लिप्र ना ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कारनकारेयो: षकारस्य ष्कारो भवतः षत्ययात्यनिमित्ते सति निषेधति अड
न्हित्यव्यवधानेपिष: न्यषेधत निषिषेध सिधूसा स्त्रि मांगल्येच ऊदितोवा
ऊदितस्वरस्य यसादेरनापिङ्घ्वा स्वरीतिसृति सूर्यपति धुजरधत्रावत पहपुह
ह महस्नुह स्नोहां च स्वरातिसृतिसूपति धुंजा कव्ह सादेशादे: नित्यमिट
स्यात तथोर्धः भष भा न्ता मिातो: परयोस्तकार थकारयोर्धकारो भवतिदह
धातेर्ध्व भष मेजवा सिषेद्ध सेधिता सेद्धा असेधीत अनिषेधां मिवत:
नामीवतोऽभीटे धातो: पेपरे सो ज्योधि: असैत्सित भष सात भष साद्धत्ररस्य ते
CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
चंद्र

भविष्यध्वे भविष्ये भविष्यावहे भविष्यामहे अभविष्यत अभ
विष्येतां अभविष्यन्त अभविष्यथा अभविष्येथां अभवि
ष्यध्वं अभविष्ये ॥ अभविष्यामहि अभविष्ट अभविषातां
आतोऽनोऽदन्तः आतोऽनो भवति आकारादुत्तरस्यन
अभविषत अभविष्ठाः अभविषाथां धेचसेद्धोपः अभवि
ढ्वं अभविध्वं अभविषि अभविष्वहि अभविष्महि क्वितिसंप्रसा
रणेऽपधायालघोः धातोरुपधायालघोश्चौग्निनोगुणश्चपाद

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वभूवाते वभूविरे वभूविषे वभूवाथे वाभिमोऽचतुर्णां धोढः
वोम्यक्ता धातोः पस्यषिध्वं लुङ् लिटां धस्य ढः सेटो हलो वा वभू
विढ्वे वभूविध्वे वभूवे वभूविवहे वभूविमहे भविषीष्ट भवि
षीयास्तां भविषीरन् भविषीष्ठाः भविषीयास्थां भविषीध्वं
भविषीवहि भविषीमहि भविता भवितारौ भवितारः भविता
से भवितासाथे ध्व भविष्यवहि ध्व भवितास्वहे भविताहे भ
वितास्महे भविष्यते भविष्येते भविष्यंते भविष्यसे भविष्येथे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सारस्वतैनमः

सारस्वती

यो भवतः अस्त्यर्थे किम्वान् धनवान् लक्ष्मीवान् ६ अद्वती भ्रमी ध
नी शमी कामी मडिन्नादिभ्यश्च मडित्वान् विद्युत्वान् मरुत्वान्
एतदः किं यत्तद्भ्यः परिमाणे वतुः यत्तदोरा यत्तदोर्द्रा त्वं भव
ति किमः कियश्च किमशब्दस्य कियादेशो भवति वतोर्वस्य या
देशः। यावान् तावान् कियान् आइश्चैतदो वा एतद आई श्च
स्यैतावादेशौ भवतः चाद्वस्य यः। एतावान्। इयान्। तुन्दादेरिलः। तुन्दादेर्निस्सम
स्यो भवे त्य... त्वर्थे। तुन्दिलः। उदरिलः। फेणिलः। श्रोतुत्पदं ताडनः। उन्न
तादः तायस्य सदृन्तुनः। श्रद्धरे... लुः। श्रद्धा विघ्नेयस्य... श्रद्धालुः। कृपालुः।
निद्रालुः। अस्मायामेधास्रजो विनिर्वर्णमयः। तपस्वी। मेधावी। स्रग्वी। वा ६१

६०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय
श्रीरामोविजयते

सौमनस्यम्। वैडूर्यम्। वसोर्वैडु। कर्मण्यपि य एव भवः। नाटूइदं कर्म नाट्यं।
नाजन्यम्। नोचैतिटिलोपः। लोहितादेर्डिमन भावे। लोहितादेर्भावे इमन् प्रत्य
यो भवति स च डित्। लोहितस्य भावः लोहितिमा। अणोर्भावः अणिमा। अनर इ
मनि। अकारान्तस्य लोपो भवति इमनि प्रत्यये परे। पृथोर्भावः प्रथिमा। बहोर्लोपो
भू च बहोः। बहोरुत्तरस्य इमनादेरिकारस्य लोपो भवति। बहोः स्थाने भू आदे
शः। बहोर्भावः भूमा। अस्त्यर्थे मतुप्। नाम्नो मतुप् प्रत्ययो भवति अ
स्त्यर्थे। उकार उम्विधानार्थः। गोमान्। श्रीमान्। गोमती। श्रीमती। अ
इको मत्वर्थे। वैजन्तीयता [illegible] यन्तः। मादुपकः। मान्तोपधा
दतिवनो। मकारान्तान्मकारोपधा [illegible] धातिवनो प्रत्य

मत्वर्थे मइकौ प्रत्ययौ भवतः २

श्री:

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यांते धातुग्रहणास्यवादितार्थं स्यात्॥ ननु भ्वादिगणपठितत्वे सति क्रियावाचकत्वम् धातुत्वम् तच्च समुदाये ऽभावा
दुक्तो संज्ञा या वा धकाभाव इति चेदत्राह॥ आगमोपजनितैस्तद्ग्रहे तौ वक्ष्यते॥ अत्रोक्ते समुदायस्याप्युक्तसंज्ञा
निषिध्यते॥ ६॥ तथा चाडागमस्य धात्ववयवत्वाद् उक्तसंज्ञा निषेध इति भावः॥ अथ पूर्वीयं तत्त्या हे सुबन्तस्य का
र्यत्वेन तस्य संज्ञा यां वा धकाभावेन सुपो धात्विति सूत्रेण पदधातुग्रहणसामर्थ्यात् ज्ञातोः प्रतिपदिकत्वं नेति
चेदत्राह॥ कथं तत्संज्ञाविधौ तदन्तग्रहणाद्वृद्धौ॥ प्रत्ययग्रहणे यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादेस्तदन्तस्य॥ ७॥ केवलप्र
३ त्ययपदे त्वेव प्रत्ययग्रहणस्य व्यर्थत्वापत्त्यार्थवत्त्वाभावादेकैकवलस्य प्रत्ययस्य प्रातिपदिकत्वाभावः॥ कथं विर्धं
वत्त्वेऽपि कर्णाभावात् न भवति प्रातिपदिकमुच्यते॥ एकवचनादिके तु यत्रागमकं तत्रैवेति ध्वनितमथ यमर्थोऽभावे
केवलस्य पुंस्त्वानुक्तया तथा च प्रत्ययस्य प्रातिपदिकसामर्थ्यात् यद्यपि संज्ञाविधौ प्रत्ययग्रहणे तदन्तग्रह ३
णं नास्ति सुप्तिङन्तमिति सापकात्॥ तथापि संज्ञाविधावपि कृत्प्रत्ययग्रहणे तदन्तग्रहणमिति॥ तेन कृत्त
द्धितसमासाश्चेति कृदन्तस्य तद्धितान्तस्य ग्रहणमिति कथं सुबन्तादेः प्रत्ययान्तत्वाद् उक्तसंज्ञा प्रत्ययस्य धातुग्रहणात्
नयं तम्॥ सुबन्तादेरन्तस्य संज्ञानिषेधे युक्तितरमाह॥ सति ग्रहणसामर्थ्यात् कृतप्रत्ययग्रहणे तदन्तस्य संज्ञा
विधौ तदन्तस्य ग्रहणं च प्र। ध्व॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
राम।
५६

नौ२

अधीयत्वत्त। विज्ञ वयने भित्ता। विस्फुरोर्ण्णीयात्वं वा॰ रा तो औपुक्॥ स्फा
तेरा। र्ंस चपुक् औ। चपयति। स्वार्थे णौ सपादिभ्यो ऽन्येभ्यो न। कृतसं
शब्दने। धातोरुपधाया ऋत ई र। कीर्त्तयति। अचीकृतत्। अचिकी
र्त्तत्। आकुस्मादात्मनेपदिनः। चित संचेतने। चेतयते। अचीचितत। दशि
दंशने। दंशयते। अददंशत। आकुस्मीयमात्मनेपदंत्रिसंनियोगेनैव।
दंशति। नलोपो न। संज्ञिसाहचर्यान्मध्यादेवेव ग्रहणात्। तत्रि कु ऽ टुम्ब
धारणे। तंत्रयते। अततंत्रत। मत्रि गुप्तभाषणे। मंत्रयते।

५६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री गणेशाय नमः
श्री

प्रख्यानेकथनम्

अपीपियत् अपिपीयत् प्रयप्रख्याने प्राययति प्राप्यात् स्मृ‍ह त्वरप्रथम्र द
स्तस्य शोपूर्धस्याऋः परेऔ इत्यापवादः अपपृथताप थप्रन्सेवोपर्थ यति
उपधाया सवर्णस्य सम् इर्राणामपवादः अपीपथत् अपपर्थत् मन्त्रे
अहने अयमन्त्रेते मणाहाने विश्राणायति व्यशिश्रणात् तर आघा
ते अतीतरत् सपशाद सोपनयोः मितम्‌ मितां ह्रस्वः मितां धातुनां उपधा
या ह्रस्वो णौ सेपयति असीसपत् यमोपरिवेषणे मित् यमयति अयीयम
त् वह वपपरिकल्कने मितः वहयति वपयति अवीवपत् अवीवहत्
रह त्यागे मित् रहयति अरीरहत् वलप्राणाने मित् वलयति

उपनेन औ ५

3

उदाह हि

डोर्ङिति । द्वित्संज्ञकस्य ङिति सुपि ... नेत्यनुपेक्षणीय इत्यारम्भ
च ह्रीं ङीत्येवमस्य सुपीत्यनुवर्त्यते तेनाविशेषः ङितीति विशेष
णम् । एवञ्चयस्मिन् विधिस्तदादा वलग्रहणामित्युपतिष्ठते तेन
घाञ्चङ्ङ्हो सुपि ङुरो भवतीति सूत्रार्थः न च प्रवाक्ये त्यादौ
प्रवाकुशा ... लिति ये कृ वचन कृते तस्याने आड्पाजपारामु
पसंख्यानामिति पाणिणिके न आङ्डे भावप्रन्न ङाहित्वा भावा ङुरो
बनस्यादिति वाच्यम् । ङाहेशोजेवनास्ति ङेः न च मत्वामित्या
होङे नामङ्गति कृते त्युरान घाइत्याटप्रनस्यात् । ङाहित्वा भवा
तः अत्राङ्ध्यो ननु नुड्बाधनार्थं त्वा नित्य भावसुना विशेष
लोनानाल्पि धौ विप्तितन्नि षेध्यात् इति वाच्यम् । ङे नामङ्गपरं
ङेञ्मा हृशो नसपक ले द्व विक्ङे: नन्ङे ङामिधत्त ङसङ्गोपि प्रवृ
आङा गमोपि प्राप्तस्त त्रयताहा ङे वलीय इति न्यैघा हि सं ज्ञोवा
धित्वा आङस्यात् । ततस्य च प्रत्यपाहित्या भावान्ङुपारलोपोन
स्यात् आतस्थांत ऽ रङु त्ये गापिपूर्वे ङे कारलोपो न यरा परिभा
षा अ सिद्धपरि भाषायां बाधि के तीय ङ्गनोनेत्व त्वा व पु
र्थमाङाराम इति अत्रसमा धानं मग घे ङ्गत मनिषि षि: ङ्गतिक
स्य तन्नाङ्क्स्यान्ता ङे इति वक्तव्ये आदिं न तु लांपर्थे मूतयपर्याि
पास्मिन् विधिस्तदादौ वल ग्रहणाभिस्यानित्यानल्पानुरोधा
ध्यवस्थातयाच । विशेष्य विशेषणाभावेनन दत्त विधौ उस्यवे
भे सापिल्पथापिनो । ङ्याङ्गनरां भाश्रो ... दापत्तेः तस्माद्यथा
न्यासे एव भद्रम् ।।२।।३।।४।। इति स्वारासमाप्त:
।। ८८ गाम नामः

श्री गीता शयन...

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

राम राम
राम राम

॥१॥

श्री गणेशाय नमः १ संज्ञासंधिर्विभक्तिश्च पुंस्त्रीनपुंसकानि तद्धि ॥१॥
तश्च समासाश्च कृदन्ता धात्वाख्यातानि पातेऽस्तृताश्च प्रत्यया धातोर्विभ
क्त्यंतं पदं सूत्र म· वाक्यं तत्सम्प्रदपश्च सावकाशम चतुर्थ्यते ।२
सूत्रसप्तशतं पश्यन् प्रकृतिस्मानासनवपतीः प्रकृतिस्वरूपापत्तस्यैमै
गनचेलमः ।२। अइउण् ऋलृक् एओङ् ऐऔच् हयवरट् लण्
एऐओऔ अं अः ... अथ वर्णा ... ञमङणनम्
... झभञ् घढधष् जबगडदश् खफछठथचटतव् कपय् शषसर् ह

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री राम

नामिङ्स्नेकारके सर्वसामे अनेनाकृतंत स्यकी दर्घाङ्गः नामि इत्याकारक स्यसूत्रा

र्ज कस लित आमनामंत स्मिन्नामि नामिपरे पूर्वस्य दीर्घो भवती सर्वः॥ नामि इत्याकार

स्नेन कुन ह तांकि मर्वन्यो वर्णा नामि इति सूत्रेन कुन ह सान्नकर्तव्यंत हाकि माकार

दित्वा दर्शः ० उ कार ऊ द्वार रार्थः। नामि० नामिपरे पूर्वस्य दीर्घो भव ० सूत्रं कर्त

ति० हेर्वो नामः० सप्तम्येक वचने हेर्वाङ्ः इति स्थिते० हे वे० हे वयोः॥ व्यम॥

किंसा वैसेः कृतस्य। कुवर्गा हिंसा व प्रत्याहारा कुतनस्यकेनु वि

कृतोवर्तवत्स्तत्र वा यथ पः पुनः स्ति रे

स्ते वैशाकृतस्य सरकोरस्य षकारा ह शो भव ति० हे वे षु० आमन्त्र रो सि

द्धिः। आमंत्रणाम भिमुखीकरणंत स्मिन्न विहि तिः सिद्धिः संराको

भवति० समानाद्धं ध्वौ पोऽ धातोः। समानाकृत रस्य धे ध्वौ पो भवति। म धातोः॥

न स्कंसम्॥ नन्वे दे वा नामित्या हय पि दीर्घोन स्या तु यद्दा गमास्तगु इति भूतास्त इन्द

नामिन्या हय पि किमपि दु वसां नामिः ह्या नामित्वा द्वेतुपर नित्या नरि कं वेषा द्दा ना

प्रत्यय विस्पष्टे नवस्त वता दीर्घ विय स्यात् ० तत श्च इ्या नामित्वेन ह स्यां क द्या जिस्साद॥

नान्या भावे पुंसिनु स्या इवे तिनियम

नमिता

॥ मिता॥ देष्याति॥ मजिष्याते॥ ... ॥ मजिष्यत॥ २॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अस्यपोन्हृ ॥ वाह्य ॥ वेल्लपः२ ता१

वापि॥ विभक्तुः॥ स्वरान्ताद् त्वस्य वृता दौनि त्यानिप स्यपोवेप्र॥ विवापिप्प॥ विवेल्य ॥ आजिप्प॥ विव्यपुः॥ विप्य॥ विवाप॥ विवप॥ विव्यव॥ आजिव॥ विव्यम॥ आजिम॥ वीपात्॥ नैकस्वरादनुदात्तात्॥ आद्यौद्यारोऽनुदात्तादेकस्वराद्धातोः परस्य वस्यादि रादि॥ अनिट्स्वरान्तो भवतीति हृस्पताभिमास्तु सेटः प्रवदन्ति तद्धिदः॥ अदन्त ऋदन्त कृतां व वृङ् वृ णौ श्विडीङिवरी श्वम्य शीङ् श्रि आवापि॥१॥ गत्यस्य ऋदन्त ऋतां व कृ स्तु वोन्तुवन्त प्रोर्णोति मप्यो युरानुज्ञा वः॥ इतिस्वरान्तानिप्रुक्तरोः सन्धिता सत्तो हसांता नपि स न्लि वोपत॥२॥ शाकि सु कातेष्वनिड् केऽ व्यते धातुस्व सांतेषु वसिः प्रसारणी॥ रभि स्वभांतेष्व स्यमैप्प्रुनेयमि सांतस्तीयोत्तिन् हेवनेतरे॥३॥ पाभिन्मांतेष्वनिड्केऽव्यते रमिं द्वि वादावपि पच्छ्यतिष्ठलेः॥ नसि रवदृष्यो हनि र्देपव्य गाम सुपढ्यः पातिपेव वाविना॥४॥ हि हु ड हिन्हति रोहतीवाहर्न हि स्तुष प्लोदहाति स्तप्यालिहिः॥ इमै॥ऽनिर्तोऽध्वावि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

देव ॥ दधीयायान । दाधिष्ठः । वेहारिष्ठयि ॥ वेहारु नरस्येष्ठ प्रस्यप स्यकारस्य
यिरात्रो भवति । वहोमं बाहिष्ठः । म यान्ना भूमिष्ठः । किंमो व्ययाख्या
ता ज्ञतरतमौ यौ रा म्ब कब्यः ॥ किंतराम् । किंतमाम् । प्राकुतस्तरां पर मा
रावः ॥ कुतस्तमां ने आमारम्भ कत्वम् । पचतितराम् । पचतितमाम् ॥ परिमाणे दघ्नट्द्वयसः ॥
परिमाणेऽर्थे दघ्नट् मात्रट् द्वयसट् इत्येते प्रत्यया भवन्ति । जानुपरिमाणमस्य जानुदघ्नम् ॥
ऊरुमात्रं । पुरुषमात्रम् ॥ मानो द्वयसम् । द्वयोर्वहूनां चैकस्य निर्धारणे किमादिभ्यो डतरडतमौ
लौ वक्तव्यौ ॥ कतरो भवतोः । कारावः ॥ कतमो भवतां नाटकः । भवतो पतेरस्तार्कि कस्तन
रउद्गातृ ॥ संख्यापविशेष आव धारणे द्वित्रिभ्यां तीयः । द्वयोः संख्यापूरको द्वितीयः । त्रेस
म्प्रसारणम् ॥ षट्चतुर्भ्यश्च थुट् ॥ षण्णां संख्यापूरकः । षष्ठः । चतुर्थः । कति कतिपयाभ्यां
थः । कतिथः । कतिपयथः ॥ पञ्चादेर्मट् । पञ्चमः । सप्तमः । एकादशादेर्डट् ॥ द्विव्यष्टानां
द्वात्रयोष्टा । एकादशः ॥ द्वादशः । त्रयोदशः । अष्टादशः । विंशत्यादेर्वा तमट् ॥ विंशतितमः ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

ऽर्थेनिमतमरवट्‌ ... अतिशायने तमबिष्ठनौ॥ ... शुक्लतरः॥
ऽयास्त्रिष्ठोडिनावतिवक्त्रौ ... विधानार्थः॥

वैनीत्यत्रावकत्वपः॥ व्याकरणमधीते वेत्ति वेतिवियग्रहणम्॥ नयाभ्यां पूर्वौ तु॥ सर्वे जीवे
सत्रिजोधैतंपा स्यमन्त्रिन स्वरस्य वृद्धिर्न किंतु ताभ्यां पूर्व ऐगमः॥ वैयाविकरण ... पद
रात्पूर्वमैकारागमः॥ वैकारात्पूर्वमुकारागमः॥ पदस्य वृद्धिः॥ वैयाकरणाः। श्वो भवो
ऽश्वः। स्वश्वः। तं वेत्ति सौवश्वः। ... ॥ ... निपुणौ ह्वेवारिकेः। ... तौ जातौ ...॥
नौजातो ... ॥ तरतमपौ द्विबहूनां प्रकर्षे॥ अतिशायने तमबिष्ठनौ॥ ...
लघुपसी। पापीयान्। पापीष्ठः। पापीयसी॥ ... गरिष्ठ ...
पदम्॥ अतिशायने गुरुः गरीयान्॥ गरिष्ठः॥ गरीयसी। गुरोर्भावो गरिमा॥ अतिश
... प्रेष्ठः। प्रियस्य भावः प्रेमा॥ अतिशायेन ... युवा ...
कनिष्ठः। यवीयान्। यविष्ठः। ह्रस्वस्य ...॥ अतिशायेन ह्रस्वः। ह्रसीयान्। ह्रसिष्ठः।
प्रशस्यस्य श्रः॥ अतिशायेन प्रशस्यः। श्रेयान्। श्रेष्ठः। ... ज्यायान्। ...
ह्रस्वः॥ अतिशायेन वृद्धः॥ ज्यायान्। ज्येष्ठः। ... अतिशायेन

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तन्नहेरिवः । तुन्दमस्यास्तीति तुन्दिलः ॥ पिचिंडिलः ॥ उदरिलः ॥ ओनस्ये हत्ता ऽउदरः ऽन्न
ताहत्ता श्रस्य हतुरः ॥ श्रद्धा हेलुः ॥ श्रद्धालुः ॥ दयालुः ॥ कृपालुः ॥ श्रस्यामायामेधा
निगम्या ऽस्यश्च विनिवर्तकेः ॥ तपोऽस्यास्तीति तपस्वी । मायावी । मेधावी । ।
स्वग्वी ॥ वाचोग्मिनि ॥ वाग्मी ॥ अत्यन्तोऽकुत्सि भाषिता ॥ वाचालः । वाचाटः ॥ ईश
हृपार समाप्तोकेऽयं हेश्वप हेश्णीपाः ॥ ईशहृपारसमाप्तः । सर्वज्ञः सर्वज्ञकेश्यः ॥
 ईशहृपारसमापः प ऽः । पटुहेश्वपः । पटुहेश्णीपः । पूज्ञसापानूपः प्रज्ञासौ वैपाकर
 रोगा वैपाकरगाऽनूपः । कुत्सापापापाशः ॥ कुत्सितो वैपाकररगो वैपाकरणपाशः ॥
मूतपूर्वेचरट ॥ पूर्वहृष्टः । हृष्टचरः ॥ प्राचुर्य्यविकारप्राधान्यादिषु मयट ॥
अन्नमय प्रचुरमन्नम्मयोपरतः ॥ मृद्विकारो मन्मयो घटः ॥ स्त्रीप्रधानम
स्यस्त्रीमयो जाल्मः ॥ अश्मनः विकारः अनूपमश्मय अश्मन्तमयश्चन्द्रः ॥ तेहधीन

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ववंहः ॥ वहोऽन्तरेधात्वामिमनादौ नामिकारस्य सोपो भवति वहः स्थाने भूवादेशः ॥ वहे
भीवीभमा ॥ अस्त्यर्थे मतुः ॥ नाम्नोऽस्त्यर्थे मतुप्प्रत्ययो भवति ॥ उकारोनुम्विधानार्थो ॥
गौरस्यास्तीति गोमान् ॥ गोमती श्रीरस्यास्तीति श्रीमान् श्रीमती अइकोमत्वर्थे ॥
नाम्नो मत्वर्थे ऽइकौ प्रत्ययौ भवतः वैजयन्ती पताकाऽस्यास्तीति वैजयन्तः मायिकः मा
लोपधाश्च विनो मकारान्तात्मकेरोपधादकारान्तादकारोपधाश्च वत्विनौ प्रत्ययौ
भवतोऽस्त्यर्थे किंवान् लक्ष्मीवान् धनवान् धनी क्षेत्री दण्डी यशस्वान् यश
स्वी भूमिः तडितो विषयश्च तडित्वान् महत्वान् धनस्थिपतन्भ्यः पदिमो वावतुः य
तदेतः यतदेतेभ्यो ऽन्यभवतिवनोपरे पत्यादिमान् तामस्य यावान् तावान् किमः कि
यश्च किमःशब्दस्य कियदेशो भवति वतोपरे वतोर्वकारस्य यकारादेशः कियद्वादिमा
नामस्य कियान् आइदंदीनदोषी तत्ततदस्य देशो ऽन्य भवति वतोपरे इयमदेश्च ॥
इशब्दावपन्ते ऽनयोर्वकारस्य यकारः एताभ्या दिमारामस्य एतावान् इयान् ॥ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सिस्यता सिस्य पामि भयमि २

ता ३

एषां संज्ञा लुट् ॥ सि स ता सी स्य पा मि ह्ला भविता ॥ भवितारौ ॥ भवितारः ॥
भविसि ॥ भविता स्थः ॥ भविता स्थ ॥ भविता स्मि ॥ भविता स्वः ॥ भवि
ता स्मः ॥ एवं भविताऽस्य भारः कुमारस्य ॥ स्यादौ भविष्यति स्यप ॥ बा
तो भविष्यति काले स्य प्रत्ययो भवति तिवादिष्वष्टादशसु परतः ॥ एषां
संज्ञा लृट् ॥ भविष्यति ॥ भविष्यतः ॥ भविष्यन्ति ॥ भविष्यसि ॥ भविष्य
थः ॥ भविष्यथ ॥ भविष्यामि ॥ भविष्यावः ॥ भविष्यामः ॥ स्यप क्रिया
ति कै मे ॥ क्रियापाति कै मे कुतश्चिद निष्पत्तौ सत्यां स्यप्रत्ययो भव
ति दिवादिपरः ॥ एषां संज्ञा लृङ् ॥ यदि सुवृष्टिः सुराज्यं वा भवि
ष्यत्तदा सुभिक्षं अभविष्यत् ॥ अभविष्यतां ॥ अभविष्यन् ॥ अभ
विष्यः ॥ अभविष्यतं ॥ अभविष्यत ॥ अभविष्यं ॥ अभविष्याव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तुनो नकारस्य स्थानं त्यकृतीवि
रोधरक्षार्थः ९

ञ भविष्याम॥ भूते सिः॥ जातो भूतमात्रे कोलोसिपू सुपो भवतिदि वा दिपरः॥ य
बांसं ना लुङ्॥ दाद्दैः पे॥ पेपरेः [illegible] पिद्दा धास्थाङ् गा भू षिवाति भ्यः परस्य से लुङ्कु
भ्वेति ॥ गाध्वा सा ब्रा वेटां वा॥ भूवः सिलोपेऽ पङ्लुङ् किगुणो न॥ ञ भूत॥ ञ भूतां
॥ भुवः सिलोपे स्वरे वुक्॥ ञ भूवन॥ ञ भूः॥ ञ भूवतं॥ ञ भूत॥ ञ भूव
४ ञ भूव॥ ञ भूम॥ गाङ्ः सिरेव॥ स्म गातेः दिवादिवो॥ मेटः॥ माङ्योगेऽ देलो ४
पः॥ मा भवान भूत॥ मास्म भूत॥ मा स्म भवत॥ भूप्राप्तावात्मनेपदी॥ भवते॥ ञ
दा प्यङः॥ ञ तः परस्यात ञा पश्वातऽ भवति॥ भवेत॥ भवेतं॥ भवेसे॥ भवे सिवंति
घे॥ भवध्वे॥ भवे॥ भवावहे॥ भवामहे॥ भवेत॥ भवेयातां॥ भवेरन॥ भवेथाः॥
भवेयाथां॥ भवेध्वं॥ भवेय॥ भवेवहि॥ भवेमहि॥ भवतां॥ भवेतां॥ भवं
तां॥ भवस्व॥ भवेथां॥ भवध्वं॥ भवै॥ भवावहै॥ भवामहै॥ ञ भवत

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रोहिद्भूतां रिरमयिषुमृष्यस्य वपुषा।।धनुष्पाणेर्यातं दिवमपि सपत्राकृतममुं
त्रसंतं तेद्यापि त्यजति न मृगव्याधरभसः।।२२।।स्वलावण्याशंसाधृतधनुषमह्ना
य तृणवत्पुरः प्लुष्टं दृष्ट्वा पुरमथनपुष्पायुधमपि।।यदि स्त्रैणं देवी यमनिरत दे
हार्द्धघटनादवैति त्वामद्धा बत वरद मुग्धा युवतयः।।२३।।श्मशानेष्वाक्री
डा स्मरहर पिशाचाः सहचराः चिताभस्मालेपः स्रगपि नृकरोटी परिकरः।।
अमंगल्यं शीलं तव भवतु नामैवमखिलं तथापि स्मर्त्तॄणां वरद परमं मंगलम
सि।।२४।।मनः प्रत्यक्चित्ते सविधमवधायात्तमरुतः प्रहृष्यद्रोमाणः प्रमद
सलिलोत्संगितदृशः यदालोक्याह्लादं ह्रद इव निमज्यामृतमये दधत्यंतस्त
त्त्वं किमपि यमिनस्तत्किल भवान्।।२५।।त्वमर्क्कस्त्वं सोमस्त्वमसि पवनस्त्वं हुत
वहस्त्वमापस्त्वं व्योम त्वमु धरणिरात्मा त्वमिति च।।परिच्छिन्नामेवं त्वयि परिण

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ता शतधृतिरगेंद्रो धनुरथो रथांगे चंद्रार्कौ रथचरणपाणिः शर इति॥
दिधक्षोस्ते कोयं त्रिपुरतृणमाडंबरविधिर्विधेयैः क्रीडंत्यो न खलु परतं
त्राः प्रभुधियः॥१८॥ हरिस्ते साहस्रं कमलबलिमाधाय पदयोर्यदेकोने त
स्मिन्निजमुदहरन्नेत्रकमलं॥ गतो भक्त्युद्रेकः परिणतिमसौ चक्रवपुषा
त्रयाणां रक्षायै त्रिपुरहर जागर्ति जगतां॥१९॥ क्रतौ सुप्ते जाग्रत्वमसि फल
योगे क्रतुमतां क्व कर्म प्रध्वस्तं फलति पुरुषाराधनमृते॥ अतस्त्वां संप्रे
क्ष्य क्रतुषु फलदानप्रतिभुवं श्रुतौ श्रद्धां बध्वा दृढपरिकरः कर्मसु जनः॥२०॥
क्रियादक्षो दक्षः क्रतुपतिरधीशस्तनुभृतामृषीणामार्त्विज्यं शरणद सदस्याः
सुरगणाः क्रतुभ्रंशस्त्वत्तः क्रतुफलविधानव्यसनिनो ध्रुवं कर्तुः श्रद्धावि
धुरमभिचाराय हि मखाः॥२१॥ प्रजानाथं नाथ प्रसभमभिकं स्वां दुहितरं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हायचकितदेवासुरकृपाविधेयस्यासीद्यस्त्रिनयनविषं संहृतवतः।
सकल्माषः कंठे तव न कुरुते न श्रियमहो विकारोपि श्लाघ्यो भुवनभयभंग
व्यसनिनः ॥१४॥ अ ■ सिद्धार्था नैव क्वचिदपि सदेवासुरनरे निवर्तंते नि
त्यं जगति जयिनो यस्य विशिखाः ॥ स पश्यन्नीश त्वामितरसुरसाधारणम
भूत्स्मरः स्मर्तव्यात्मा नहि वशिषु पथ्यः परिभवः ॥१५॥ महीपादाघाता
द्व्रजति सहसा संशयपदं पदं विष्णोर्भ्राम्यद्भुजपरिघरुग्णग्रहगण
णं ॥ मुहुर्द्यौर्दौःस्थ्यं यात्यनिभृतजटाताडिततटा जगद्रक्षायै त्वं नटसि
ननु वामैव विभुता ॥१६॥ वियद्व्यापी तारागणगुणितफेनोद्गमरुचिः
८ प्रवाहो वारां यः पृषतलघुदृष्टः शिरसि ते जगद्द्वीपाकारं जलधिवलयं
यं तेन कृतमित्यनेनैवोन्नेयं धृतमहिम दिव्यं तव वपुः ॥१७॥ रथः क्षोणी

नुरह्यामुखरता ॥९॥ तवैश्वर्यं यत्नाद्यदुपरि विरिंचोहरिरधः परिछेत्तुं यातौ ॥
वनलमनलस्कंधवपुषः ॥ ततोभक्तिः श्रद्धाभरगुरुगृणाभ्यां गिरिश यत्
स्वयंतस्थे ताभ्यां तव किमनुवृत्तिर्न फलति ॥१०॥ अयत्नादापाद्य त्रिभुवनम
वैरिव्यतिकरं दशास्यो यद्बाहूनभृत रणकंडूपरवशान् ॥ शिरःपद्मश्रे
णीरचितचरणांभोरुहबलेः स्थिरायास्त्वद्भक्तेस्त्रिपुरहर विस्फूर्जितमिदं ॥११॥
॥ अमुष्य त्वत्सेवासमधिगतसारं भुजवनं बलात्कैलासेपि त्वदधिवसतौ विक्रम
यतः ॥ अलभ्यापाताले प्यलसचलितांगुष्ठशिरसि प्रतिष्ठा त्वय्यासीद्ध्रुव
मुपचितो मुह्यति खलः ॥१२॥ यदृद्धिं सुत्राम्णो वरद परमोच्चैरपि सतीम
धश्चक्रे बाणः परिजनविधेयस्त्रिभुवनः ॥ न तच्चित्रं तस्मिन्वरिवसितरि त्व
च्चरणयोर्न कस्याप्युन्नत्यै भवति शिरसस्त्वय्यवनतिः ॥१३॥ अकांडब्रह्मां
CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

म॰हि॰ ॥२॥

व विधिरनादृत्य भवति ॥ अनीशो वा कुर्याद्भुवनजनने कः परिक
रो यतो मंदास्त्वां प्रत्यमरवर संशेरत इमे ॥६॥ त्रयी सांख्यं योगः पशुपति
मतं वैष्णवमिति प्रभिन्ने प्रस्थाने परमिदमदः पथ्यमिति च ॥ रुची
नां वैचित्र्यादृजुकुटिलनानापथजुषां नृणामेको गम्यस्त्वमसि पय
सामर्णव इव ॥७॥ महोक्षः खट्वांगं परशुरजिनं भस्म फणिनः कपा
लं चेतीयत्तव वरद तंत्रोपकरणं ॥ सुरास्तां तामृद्धिं विदधति भवद्भ्रूप्रणि
हितां न हि स्वात्मारामं विषयमृगतृष्णा भ्रमयति ॥८॥ ध्रुवं कश्चित्स
र्वं सकलमपरस्त्वध्रुवमिदं परो ध्रौव्याध्रौव्ये जगति गदति व्यस्तविषये ॥
समस्तेप्येतस्मिन्पुरमथन तैर्विस्मित इव स्तुवन् जिह्रेमि त्वां न खलु न

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

त्वेतां वाणीं गुणकथनपुण्येन भवतः पुनामीत्यर्थेस्मिन् पुरमथन बुद्धिर्
व्यवसिता ॥ ३ ॥ तवैश्वर्यं यत्तज्जगदुदयरक्षाप्रलयकृत् त्रयीवस्तु व्य
स्तं तिसृषु गुणभिन्नासु तनुषु ॥ अभव्यानामस्मिन् वरद रमणीयामरम
णीं विहंतुं व्याक्रोशीं विदधत इहैके जडधियः ॥ ४ ॥ किमीहः किंकायः स
खलु किमुपायस्त्रिभुवनं किमाधारो धाता सृजति किमुपादान इति च ॥ अतर्क्यै
श्वर्ये त्वय्यनवसरदुःस्थो हतधियः कुतर्कोयं कांश्चिन्मुखरयति मोहा
य जगतः ॥ ५ ॥ अजन्मानो लोकाः किमवयववंतोपि जगतामधिष्ठातारं किं भव

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ नमः शिवाय ॥ महिम्नः पारं ते परमविदुषो यद्य
सदृशी स्तुतिर्ब्रह्मादीनामपि तदवसन्नास्त्वयि गिरः ॥ अथावाच्यः
सर्वः स्वमतिपरिणामावधि गृणन्ममाप्येषः स्तोत्रे हर निरपवादः
परिकरः ॥१॥ अतीतः पंथानं तव च महिमा वाङ्मनसयोरतद्व्यावृत्त्या यं
चकितमभिधत्ते श्रुतिरपि ॥ स कस्य स्तोतव्यः कतिविधगुणः कस्य वि
षयः पदे त्वर्वाचीने पतति न मनः कस्य न वचः ॥२॥ मधुस्फीता वाचः प
रमममृतं निर्मितवतः स्तव ब्रह्मन्किं वागपि सुरगुरोर्विस्मयपदं ॥ मम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीमहिम्नपोथि ६ पत्रं ६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ता बिभ्रत गिरं न बिद्मस्तत्तत्वं वयमिह हि यत्वं न भवसि ॥२६॥ त्रयीं तिस्रो वृत्तीस्त्रिभुवन
मथो त्रीनपि सुरानकाराद्यैर्वर्णैस्त्रिभिरभिदधत्तीर्णविकृतिः ॥ तुरीयं ते धा
म ध्वनिभिरवरुंधानमणुभिः समस्तं व्यस्तं त्वां शरणद गृणात्योमिति पदं ॥२७॥ भ
वः सर्वो रुद्रः पशुपतिरथोग्रः सहमहांस्तथा भीमेशानाविति यदभिधानाष्टकमि
दं ॥ अमुष्मिन्प्रत्येकं प्रविचरति देव श्रुतिरपि प्रियायास्मै धाम्ने प्रणिहितनमस्यो
स्मि भवते ॥२८॥ नमो नेदिष्ठाय प्रियदव दविष्ठाय च नमो नमः क्षोदिष्ठाय स्मरमहि
ष्ठाय च नमः ॥ नमो वर्षिष्ठाय त्रिनयन यविष्ठाय च नमो नमः सर्वस्मै ते तदिदमिति
सर्वाय च नमः ॥२९॥ बहलरजसे विश्वोत्पत्तौ भवाय नमो नमः प्रबलतमसे तत्सं
हारे हराय नमो नमः जनसुखकृते सत्वोद्रिक्तौ मृडाय नमो नमः प्रमहसि
पदे निस्त्रैगुण्ये शिवाय नमो नमः ॥३०॥ कृशपरिणति चेतः क्लेशवश्यं क्व चेदं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

क चिदं गुणसीमोल्लंघिनी शश्वदृद्धिः । इति चकितममंदीकृत्य मां भक्तिराधाद्व
चरणयोस्ते वाक्यपु[illegible]ष्पोपहारं ॥३१॥ असितगिरिसमं स्यात्कज्जलं सिंधुपात्रे सु
रतरुवरशाखा लेखनी पत्रमुर्वी । लिखति यदि गृहीत्वा शारदा सर्वकालं तदपि तव गुणाना
मीश पारं न याति ॥३२॥ असुरसुरमुनींद्रैरर्चितस्येंदुमौलेर्ग्रथितगुणमहिम्नो
निर्गुणस्येश्वरस्य । सकलगुणवरिष्ठः पुष्पदंताभिधानो रुचिरमलघुवृत्तैः स्तोत्रमे
तच्चकार ॥३३॥ अहरहरनवद्यं धूर्जटेः स्तोत्रमेतत्पठति परमभक्त्या शुद्धचित्तः पुमा
मान्यः ॥ स भवति शिवलोके रुद्रतुल्यः सदात्र प्रचुरतरधनायुः पुत्रवान्कीर्तिमांश्च
॥३४॥ दीक्षा दानं तपस्तीर्थं होमयागादिकाः क्रियः ॥ महिम्नस्तव पाठस्य कलां
नार्हंति षोडशीं ॥३५॥ समाप्तोयं समस्तोत्रं सर्वे सौख्यवर्तनं ॥ अनुपमं मनोहा
रि पुण्यं गंधर्वभाषितं ॥३६॥ महेशान्नापरो देवो महिम्नो नापरा स्तुतिः ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

घोरान्नापरो मंत्रो नास्ति तत्वं गुरोः परं ॥ ३७ ॥ कुसुमदशननामा सर्वगंधर्वराजः
शशिधरवरमौलेर्देवदेवस्य दासः ॥ स गुरुनिजमहिम्नो भ्रष्ट एवास्य रोषात्स्तवन
मिदमकार्षीद्दिव्यदिव्यं महिम्नः ॥ ३८ ॥ सुरवरमुनिपूज्यं स्वर्गमोक्षैकहेतुं पठति
यदि मनुष्यः प्रांजलिर्नान्यचेताः ॥ व्रजति शिवसमीपं किन्नरैः स्तूयमानः स्तवनमि
दममोघं पुष्पदंतप्रणीतं ॥ ३९ ॥ ॥ ३९ श्रीपुष्पदंतमुखपंकजनिर्गतेन स्तोत्रेण
किल्बिषहरेण हरप्रियेण ॥ कंठस्थितेन पठितेन समाहितेन सुप्रीणितो भव
ति भूतपतिर्महेशः ॥ ४० ॥ ४० ॥ इति श्रीपुष्पदंताचार्यविरचितं महिम्ना
ख्यं स्तोत्रं संपूर्णम् ॥ ॥ समत १८४४ सल मे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कचिदं गुणसीमोलंघिनी शश्वदृद्धिः। इतिचकितममंदीकृत्यमां भक्तिराधाद्वरद
चरणयोस्तेवाक्यपु[illegible]ष्पोपहारं ॥३१॥ असितगिरिसमंस्यात्कज्जलंसिंधुपात्रे सु
रतरुवरशाखालेखनीपत्रमुर्वी ॥ लिखतियदिगृहीत्वाशारदासर्वकालंतदपितवगुणाना
मिशपारंनयाति ॥३२॥ असुरसुरमुनींद्रैरर्चितस्येंदुमौलेर्ग्रथितगुणमहिम्नो
निर्गुणस्येश्वरस्य ॥ सकलगणवरिष्ठः पुष्पदंताभिधानो रुचिरमलघुवृत्तैः स्तोत्रमे
तच्चकार ॥३३॥ अहरहरनवद्यंधूर्जटेस्तोत्रमेतत्पठतिपरमभक्त्याशुद्धचित्तः पुमा
न्यः ॥ सभवतिशिवलोकेरुद्रतुल्यःसदात्मा प्रचुरतरधनायुः पुत्रवान्कीर्तिमांश्च
॥३४॥ दीक्षादानंतपस्तीर्थंहोमयागादिकाः क्रिय ॥ महिम्नस्तवपाठस्यककलां
नार्हंतिषोडशीं ॥३५॥ समाप्तोयंसमेस्तोत्रंसर्वेषीश्वरवर्णनं ॥ अनुपमंमनोहा
रिपुण्यंगंधर्वभाषितं ॥३६॥ महेशान्नापरोदेवोमहिम्नोनापरास्तुतिः ॥ अ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

घोरान्नापरो मंत्रो नास्ति तत्वं गुरोः परं ॥ ३७ ॥ कुसुमदशननामा सर्वगंधर्वराजः
शशिधरवरमौलेर्देवदेवस्य दासः ॥ सगुरुनिजमहिम्नो भ्रष्ट एवास्य रोषात्स्तवन
मिदमकार्षीद्दिव्यदिव्यंमहिम्नः ॥ ३८ ॥ सुरवरमुनिपूज्यं स्वर्गमोक्षैकहेतुं पठति
यदि मनुष्यः प्रांजलिर्नान्यचेताः ॥ व्रजति शिवसमीपं किन्नरैः स्तूयमानः स्तवनमि
दममोघं पुष्पदंतप्रणीतं ॥ ॥ ३९ श्रीपुष्पदंतमुखपंकजनिर्गतेन स्तोत्रेण
किल्बिषहरेण हरप्रियेण ॥ कंठस्थितेन पठितेन समाहितेन सुप्रीणितो भव
ति भूतपतिर्महेशः ॥ ४० ॥ ४० ॥ इति श्री पुष्पदंताचार्यविरचितं महिम्ना
ख्यं स्तोत्रं संपूर्णम् ॥ ॥ समत १९५५ सन मे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नि २

सिबंति

७

त्रिंशि परे॥ इ दांव कारः॥ इ दांव कतुः॥ ऊ दांव कुः॥ इ दांव कर्पी॥ इ दामा सः॥ उ दा
तुः॥ इ दामा सुः॥ इ दांव भूव॥ उ ह्योत॥ र दीत॥ रीदि कुत्सायां॥ परीदांत॥ नि
५ रव गतौ॥ ओ रवति॥ अ सवर्णे स्वरपूर्वस्य कारो कारयोरि पुवौ॥ उ वौ रव॥
रवतुः॥ ऊ रवुः॥ उ वोरिवृप॥ ओ रवीत॥ अं वुगति पूजनयोः॥ आनंव॥ अ च्या॥
पूना पां अर्च्यात॥ आघि॥ आपामे॥ आहे नुग्वा॥ आंद्य॥ आ नांब॥ आं
॥ ह द्यौ कौटिल्ये॥ यौर्विहस॥ हूर्छीति॥ जुहूर्छ॥ अ हूर्छीत॥ वज गतौ॥
दद वादि गुरास्मृ ताकाराराः॥ नैत्व पूर्व त्योपो॥ ववजतुः॥ अ वाजीत॥ अ
॥ व्रज गतौ॥ वदि व्रज्योः सौ नित्यं वृद्धिः॥ अ व्राजीत॥ अ जगतौ नेपरो वव्र
नेर वतु षु वीव साद्वो वा॥ विवाय॥ नुयातोः॥ विकरराः स्यनोपाती रवे वाय
रीपो रिपुवौ स्वरपरे॥ अनेक स्वरस्यासंयोगपूर्वस्यतु यौ॥ उवतीते

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अरदत॥ रगद॥ लोपः पवो किस्येवा स्य॥ प वादी नाम नादेशादी नां पूर्व स्य लोपो भव स्वा
स्वरके॥ समं व्यस्यस्य वर कारः॥ किति गोदे सेटि पापव॥ रेदतुः॥ रेदिप॥ पद
व्यक्ते शब्दे॥ प्रारी ने दुः॥ नोदिप॥ अ ई गतौ पा वनेव॥ अभ्वो गादौ॥ नुगश॥ उ
ओतेः अ कारादेः संयोगांता कारादेश्च पूर्वस्य नुग्भवति गादौ॥ आनहु॥ ओ
त॥ अत सातत्यगमने॥ आतिष॥ खाद भक्षणे॥ अखादीत॥ अति अदि बं
ने॥ आनंत॥ आनंद॥ डु नदि समृद्धौ॥ ननंद॥ वदि अ... ने दीप्तौ च॥ अवदं
त॥ शुच शोके॥ शुशुच॥ अशुचीत॥ रदिपरस्मै घव पे॥ रे दीत॥ स्वरादेः॥ स्वरादे
तो द्वितीयो ऽवयवति द्विवा लोपरे॥ अ इ प॥ र ...॥ ऐ दत्त॥ कासादि प्रत्यया दाम
के समू परः॥ कास आ रद्व अ पग रूनाम्पादयो ने के स्वरे प्योरा वादौ प रा
भप रपयोभवति॥ सवकु अ समूपरः पू पो क्तव्यः॥ विद ददरि द्रा जाग रु कावं
पूर्वस्य अवर्णस्य अकारः॥ वा तो नामिनः॥ नाम्यंत स्य ... स्यव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सेधिष्यति ॥ सेत्स्यति २ ॥ [illegible]

नाधातोः परस्पोः स्नकारस्य कारयोर्णकारो भवति ॥ दधाते नैं ॥ सेवेजव ॥ सिषेव्दु ॥ सेधित

सेद्धा ॥ असेधीत ॥ असेत्स्यत ॥ अनिज्ञे नामिवतः ॥ नामिवा तोऽवतोरनि धातोः पेपरे सोव् द्विः ॥

सैत्सीत ॥ असात ॥ सा दुत्तेरस्य सेत्सों वोमृ से ॥ असेद्धा ॥ असेत्स्यः ॥ खद सैर्यैगे ॥ सो यां

८ अतरु पधायाः ॥ धातोरुपधाया अतोव् द्वि त्रिसीतिव ॥ वखाद ॥ तावृत्तमो वा सात ॥ व

खाद ॥ व खद ॥ सीत पेपपे सरीति ॥ अखादीत ॥ अतो हसादेर्लघोर्वा वृद्धि सेटि

अखदीत ॥ गदव्यक्तायां वाचि ॥ प्रादिदिस्य निमित्तान्नेनेस्य रातोगद नदपत

स्पा द अपिद्घावी मा माङ्मेङ् स्याति हन्ति पाति वाति । द्राति प्साति वपाति वहति शाम्यौँवि

तिदेग्खिषु ॥ अन्यत्र कखादावषांत अघोद्धार रोवा ॥ प्रणिगदति ॥ अकखादेर्णि

सिवंत प्र ॥ प्रणिकरोति ॥ प्रणिखनति ॥ अपान्तेकिम ॥ प्रनिगाष्यति ॥ जगाद ॥ गद्यात ॥

गदिष्यति ॥ अगदिष्यत ॥ अगादीत ॥ अगदीत ॥ रदविलेखने ॥ रात गरदे

किम ॥ ० प्रणि मवति ॥ प्रनिभव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कुपिपुषिकुषिमुषि हिंसासंक्लेशनयोः। उ... प्वरका

तोधातोर्नुमा।कुं। पति।कु होरचु:।।पूर्वस्यकवर्गहकारयोः चुत्वं भवति।।हृस्वप ग

वतुर्पः।।चुकुंप।।इदितोनलोपोन।कुंप्यात्।विघ्नतया।आदेः ष्यः स्नः धात्वादेः षका

रणाकारयोः सकारनकारौ भवतः।। सेवती।।आदेश्च तस्यातो सुनमो।।आदेः परेषां स्वादि

नांनमादीनांवपातूनां सकारनकारयोः षकारणाकारौ भवतः षत्व णत्व निमि

त्ते सति निषेवाति।। गत्यर्थस्य सेवते नेक्षः।। गं गांवि सेवति।। अटद्वि त्व व्यवधाने ऽपि

षः।। न्यषेवत।।निषिषेव। ... सा त्वेमां गत्येव।।ऊदितो वा।।ऊदितः परस्य वल

सादेरणापीड्।।स्वरति सूति सूयति धूञ् रध नशात्तपहपदुहलहसह रलि

स्वैति सूति सूयति धू ञ्ञां कि ह सादेराि दे नित्या मैस्यात।। सिषेविष्या। तेनेनो दः।। ...

हेमा निपसेमलाशाला । पि ३

वें॥ अमविषि॥ अमविष्वाहि॥ अमविष्महि॥ वितीसेताने॥ उपजायालीबोः॥ आती
धापालेघोनीमि तोगुराः॥ वेताति॥ पूर्वस्य हसादिः शेषः॥ पूर्वस्यादि हसः शिष्यते
लुप्यंते॥ विवेत॥ विवेतिथ॥ वेः॥ शिरा ब्द्वात्पर योर्दिपसिपोरीट्॥ इट ईटि॥ इटः प
रस्य सेलोपि ईटि॥ अवेतीत॥ अवेतिष्टां॥ स्याविदः॥ सेरातोविद रुव परस्यानङ
समवुति॥ अवेति षुः॥ च्युतिर अयवनो॥ च्योताति॥ च्योतेत॥ च्योततु॥ अच्योतत्॥
ते॥ श्च्योत॥ डरितोवा॥ डीरितोवा तो वाङ्‌ प्रत्ययोभवतिसे रपवादः॥ अच्युतत॥ अ
च्योतीत॥ च्युतिरक्षरणे॥ श्च्योताति॥ श्च्योतेत॥ श्च्योततु॥ अश्च्योतत॥ श्चासात् रप
खपाः॥ पूर्वस्य शासात पराः खपाशिष्यंते नैराराः॥ वृश्च्योत॥ अश्च्युतत॥ अश्च्योती सिवंति
त॥ पकोराहितो पेपं॥ श्वोताति॥ मंपवि लोडने॥ मंपति॥ नोलोपश्चांत लोपे पा
पे॥ नसंयोगात्तादिः रविकृते॥ ममंपतुः॥ मंप्यात॥ मंपेत॥ मंपिष्यति॥
ते अमंपिष्यते॥ अमंपिष्यतां॥ अमंपीत॥ अमंपिष्टां॥ कुत्सिपुस्पिर्दे वा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अभवेतां॥ अभवंत॥ अभवथाः॥ अभवेथां॥ अभवध्वं॥ अभवे॥ अभवावहि॥ अभवाम
हि॥ बभूवे॥ बभूवाते॥ बभूविरे॥ बभूविषे॥ बभूवाथे॥ नामिनोऽवतुरां गोठः॥ नाम्यंतस्याती
परस्पैब्वं कुङ् लिटां च स्थूठः से ठे हलोह्वा॥ बभूविढे॥ बभूविध्वे॥ बभूवे॥ बभूविवहे॥
बभूविमहे॥ भविषीष्ट॥ भविषीयास्तां॥ भविषीरन्॥ भविषीष्ठाः॥ भविषीयास्थां॥ भवि
षीध्वं॥ भविषीढ्वं॥ भविषीय॥ भविषीवहि॥ भविषीमहि॥ भविता॥ भवितारौ॥ भवितारः॥
भवितासे॥ भवितासाथे॥ भविताध्वे॥ भविताहे॥ भवितास्वहे॥ भवितास्महे॥ भवि
ष्यते॥ भविष्येते॥ भविष्यंते॥ भविष्यसे॥ भवि [illegible]॥ भविष्येथे॥ भविष्यध्वे॥ भविष्ये
भविष्यावहे॥ भविष्यामहे॥ अभविष्यत॥ अभविष्येतां॥ अभविष्यंत॥ अभविष्यथाः॥
अभविष्ये[illegible]थां॥ अभविष्यध्वं॥ अभविष्ये॥ अभविष्यावहि॥ अभविष्यामहि॥ अ
भविष्ट॥ अभविषातां॥ आतोऽन्तोदनतः॥ आतोऽनोऽन्नवत्यकारादनुदरस्या
न॥ अभविषत॥ अभविष्ठाः॥ अभविषाथां॥ धे सलोपः॥ अभविढ्वं॥ अभवि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

भवति ... विच्चवरगुणस्य नामकं अतः इत्यनुवर्त्तते स्या
दाविति यासुर्वाख्यातप्रकरणात्वाने ३

न्यन्तस्य धातोर्गुणो भवति॥ अपित्तादिङित॥ पकारेतं तादिकं वविहायापरः प्रत्ययो ङि
द्वत्स्यात्॥ क्ङित्यद्धुसि॥ किति ङिति च वृद्धिगुणौ न॥ द्विर्वचनहेतुके उसि स्यात्॥ इति
नामि गुणः प्राप्तो अभ्रिमित्तो गुणः॥ भवतः॥ अदे॥ अतो लोपो भवत्यकारे एकारे
भवन्ति॥ भवसि॥ भवथः॥ भवथ॥ वमो रा॥ वमयोः परतो अत आत्वं स्यात्॥ भवामि
॥ भवावः॥ भवामः॥ स भवति॥ त्वं भवसि॥ अहं भवामि॥ युगपत्प्राप्तौ परः॥ स च त्वं
च भवथः॥ अहं च त्वं च भवावः॥ अहं च त्वं च स च भवामः॥ विधिसंभावनयोः॥ या
त्॥ याताम्॥ युस्॥ यास्॥ यातं॥ यात॥ याम्॥ याव॥ याम॥ ईत॥ ईयातां॥ ईरन्॥ ईथास्॥
ईयाथाम्॥ ईध्वं॥ ईय॥ ईवहि॥ ईमहि॥ विधिकर्त्तव्यो यदेशः॥ संभावनेकदे
नं॥ तत्र पादादयः॥ एषां संज्ञा लिङ्॥ या॥ अतः परो याइः स्यात्॥ भवेत्॥ भवेतां॥
युस इट्॥ अतः परस्य युस इडागमः॥ भवेयुः॥ भवेः॥ भवेतं॥ भवेत॥ याम्यं॥

तिविधिः ८

सिं॰कौ॰

अतः पुरो यामि पं स्यात्॥ भवेयां॥ भवेव॥ भवेम॥ शिष्यो गरु रुङ्ख को भवेहि॥ भ
वेद सो वेदाव द्वा सेरा त्वात्॥ आशी ष्वे रराग्योः॥ तुप॥ तां॥ अंतु॥ हि॥ तं॥ ता॥ आ
निप॥ आ वप॥ आ मप॥ तां॥ आ तां॥ अ तां॥ स॥ आ ध्वां॥ ध्वं॥ ए प॥ आ वहैप॥
आ महैप॥ अप्रा प्त पो ध्पन मा शीः॥ परस्येष्व पद्मं सनं वा॥ ष्वेरसां प्रवर्तनं॥ त
२ त्तु वाद्यपः॥ एषां संज्ञा लोप॥ तु ह्यो स्ता तङ्॥ शिष्विा॥ भवतु॥ भवतात्॥ भव १
तां॥ भवन्तु॥ अतः॥ अस्प हेर्लुक्॥ भव॥ भवतात्॥ भवतं॥ भवत॥ भवानि॥ भवाव॥
भवाम॥ अच्प पनापो घीतो भवसी स्य॥ आ पुष्का न भवतु भवान्॥ अन घतने
ऽतीते॥ दिप॥ तां॥ अन॥ सिप॥ तं॥ त॥ अमिप॥ व॥ म॥ तन्॥ आ तां॥ अ त॥ थास्॥
आ ध्वां॥ ध्वं॥ इ॥ वहि॥ महि॥ अ तीता पा सां पा भद्धयादह्वो ऽपावदगामि न्याः प्र
व्यमं पामद्वयंदिवसः स के लः सो ऽघतनः॥ ना स्य घतने पासि न्नतीते का

त्रे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मुक्त्वालंगतहंग संगमनिशं त्वामेवसंविभाव्यच संततः संयमिनियतोयतोगतमहात्मा
नाश्रमानावसन् ॥ नित्यं तन्मुखपंकजाद्विगलितत्वत्सुरायगाथामृतश्रोतः स
प्लवसंप्लुतो नरहरे ऽहः स्याम हं देहभृत् ॥ २ ॥ स्वयंसमुत्तीर्यसुदुस्तरं द्युमन्नमवा
र्णवं भीममदभ्रसौहृदाः ॥ भवत्पदांभोरुहनावमत्र ते निधाययाताः सदनुग्रहो भवान् ॥ ३ ॥
ये ऽन्येरविंदाक्षविमुक्तमानिनः त्वय्यस्तभावादविशुद्धबुद्धयः ॥ आरुह्य कृच्छ्रेण परं
पदं ततः पतंत्यधोनादृतयुष्मदंघ्रयः ॥ ४ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री मा स्च

सिंबंति २

मे दे वासि वह्नेधनपुर्व भागे वृष व कन्या मकरे तु याम्ये मिथुन तु लायां धनुप्रश्च
मे पांमिने प्रतौ क कर्कट वृतये षु॥१॥ मेषे श्राद्धि वृ हे पंच मिथुने नव कंतन्या कर्कट
पेन से सिंहे कन्यां दस व पत तुले त्रि लिन्ग लौ सप्त धनुर्वे द्व मकने वसु: कुं मे रुद्रमि
ने द्वाद स प्र ते वन्हे घात का॥२॥ मिने मे वे जर्ह वन्हे वृ षे कन्या व क कर्कट तन्नसु को म
वे प्रेमान्या रन्हिने सन मुतु मं कनोति॥३॥ ... नमः॥ धा धना थि ... धा
वत्ती॥ ... पद ... त्वा मा वि र दु त्या र्वं दा सी धर्मे व प्राप्परे। ...
श्रा प्प मा। गु गु रा॥ पा व त्रा पा वा र षा। ... स्यो पे न ... धी
दु ... व ... यो ...

सि ३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

॥१॥

श्री गणेशाय नमः प्रणम्य परमात्मानं बालधीवृद्धि
सिद्धये ॥ सारस्वती मृजुं कुर्वे प्रक्रियां नातिविस्तराम् ॥१॥
इन्द्रादयोपि यस्यान्तं न ययुः शब्दवारिधेः प्रक्रियां तस्य
कृत्स्नस्य क्षमो वक्तुं नरः कथम् ॥२॥ तत्र तावत्संज्ञा संव्य
वहाराय संगृह्यते ॥ अइउऋऌ समानाः ॥ अनेन
प्रत्याहार ग्रहणाय वर्णाः परिगणिताः ॥ ते बासमान
संज्ञा [illegible] विधीयते । ऐते [illegible] संधौ न एषे पोऽयि यबौ

॥१॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

८

पनायेयस्यवा ॥ अनुस्वारस्यय नावाभवन्तियये परे ॥ अस्ययपस्यस्व
रौ: ॥ त्वंकरोति ॥ तउं रोत्ति ॥ तंतोप्नोत्ति ॥ तत्त तोंत्ति ॥ संध्यन्ता ॥ सेव
त्सर१ ॥ सघत्सर: ॥ यंलोक मवच्छोकम ॥ स्परेम ॥ अनुस्वारस्य मकारा
येसांभवत्ति स्वरेपरे [illegible] ॥ रोंदु दुसि ॥ अनु
स्वारख्वड़ांकार मायघतेश बसहरे केषु पदत्त: हंस १६ रांस १ ॥ ५
ति व्यञ्जेनसंधि ॥ अथ विसर्ग संधिर्निगद्यत्ते विसर्जनीयस्वस:
विसर्जनीयस्य सकारोभवति ॥ बसपनो । कस्त्रांनोति ॥ कस्तनोतिक

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

[redacted] ॥प्रत्यय॰ ङ्दम॥प्रत्ययङिः ङेमर॥सूत्रग सा ङह॥सुजरोह्य॥
छ॥हुस्मो दुत्तराद्ध कारो द्विर्भवति॥ खसे [redacted] यपा॥क्सा नाम॥क्सा नोऽख शि
सेपरे यपा भवन्ति॥ तवछ्छत्रम॥ तवच्छत्रम॥कापि दीर्घादपि वक्तव्यः॥
तु छः॥[redacted] ः॥ह्रीच्छ॥[redacted] ः॥मोनुस्वारः॥मकारस्य [redacted] २
नुस्वारो भवति हसे परे॥पदान्तेय॥तम्हसति तं हसति पदं कुर्वत्या॥पदान्ते कि
म॥नश्चापदान्ते म्से॥नकारस्य मकारस्य वापदान्ते वर्तमानस्य नुस्वारो
भवति म्से परे॥यस्य नसि यसंयासि॥पुमन्यां ॥कम्सः॥कंसः॥
पुंन्या॰

भवांनघट:।। षट्सींदं१।।

८

नवछु:।।ढोरंस्यात्।।पदान्तेवर्तमानाटवर्गात्परस्यस्तो:ष्टुर्न्नभवति।।
षट्नर:।।षड्नर:।।षट्सोदंति।।नस्कस्सकछुते।।नान्तस्यपदस्यधुत्वेपरे
सगागमोभवति।।ठितफतावाधंत पेविन्नाच्यो।।राजनीवित।।तांशिवदंस
।। भवन्तनोति।।भवांस्तनोति।।भवान्धछ्यति।।भवांश्छादयति।।
शेयक्का।।नान्तस्यपदस्यशेपरेवाच्छगागमोभवति।।भवाञ्शुर:।।भ
वाञ्छूर:।।भवाञ्च्छुर:।।भवाञ्शुर:।।ङ:णनोह्रस्वादचि:ङ्मुट्चो।।ङु:कारणा
कारनकारह्रस्वादुत्तरस्यपदान्ते भवंलिस्योपदानेय।। [illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ति · ततश्शास्त्रं । तच्छात्रम् । ततटिकम् । तच्चित्रम् नशात् · शकानाहुत
रस्य तवर्गस्य चुत्वं न भवति ।। विशनः प्रश्नः । ष्टुभि ष्टुः । स्तोः सकार तव
र्गयोः षकारटवर्गाभ्यां योगे षकारटवर्गौ भवतः यथासंख्येन । सकार
स्य षकारः तवर्गस्य टवर्गः । कसषष्ठः कृष्णष्ठः · वसष्टीकते · कयष्टीकते ·
तट्टीकते । तोर्लि । तवर्गस्य लकारे परे लकारो भवति । तल्लुनाति
हुँनाति भवान्लिखति भवाँल्लिखति नस्याद्विः प्रभेदा रेफवाजि
ता जवत्सा सानुनासिका ननुनासिकाश्च तत्र नकारस्य सानुनाक
रवल्लकारो भवति । नोषि । षकारे परे तवर्गस्य ष्टुत्वं न भवति । भवा

त ३

२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

फ २ ९

ये परे वा नित्यं समासः स्युः ॥ तत्समयाम् तन्मयम् ॥ मत्तमयम् । मन्मयम् ॥ व
कृमयम् वाङ्मयम् । वपाकुशः ॥ वपाद् उत्तरस्य शकारस्य छो वा स्याद् अति
॥ तत्शिवः । तच्छिवः । वाक्शूरः वाक्छूरः ॥ हो ढ्वाः ॥ वपाद् उत्तरस्य हकारस्य ८
कृतो वा भवन्ति ॥ पद्धर्मे गस्य पस्तद्धं गगस्य तु चौ भवति ॥ [redacted]
[redacted] वा कुहरिः । वाग्घरिः । तत्हरिः । तद्धरिः । स्तो
५ स्युस्तिश्चुः । स्तोः सकार तवर्गयोः शकार चवर्गाभ्यां योगे शकार चवर्गौ
प ध्या संख्य भवतः ८ कस्त्वशेते कश्शेते । तत्त छारयति तच्छा दप

अधप्लुतिप१ सन्धिनर्णवा॥

मनिव॥ दंपतीइव॥ दम्पतीव॥ रोदसीइव॥ रोदसीव॥ ओत्॥ निपातः ओप्रकार ओका
रनिपातस एकस्वरश्च सन्धिं प्राप्नोति॥ एवं मन्यसे नो अस्त्र स्यात्तथाम॥ अ अ वे
हि॥ उ उ त्र पश्य॥ ऊऽ तिकः॥ प्लुतः प्लुतश्च सन्धिं न प्राप्नोति॥ देवदत्ता हि दूरात
आने वदेः प्लुतः॥ दूरात् आह्वाने गाने रोदने विधौ रवेठे प्लुतो भवति॥ इति प्लुत
ति भावः॥ तत्र अवग्रहनकार्यं भवते॥ वपावेजवाः॥ पदान्ते वर्तमानात् ख
पाजवा न वनत्यवेपरे॥ बठवर्णत्र बडत्र वाकुपपा वाव्यचा॥ अनेन मा
वा॥ पदान्ते वर्तमानाश्च पाजमे पारमा वा भावन्ति॥ वाकू मात्रम वाऽभाव
म॥ वाऽमात्रम॥ बठ मम बरा मम ब स्रम मयोठ नित्य म॥ मयरिवेत्य

नी पा१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तवईशः १ तवईस्वधृः १

हरेकारो भवति ॥ तवरथा ॥ तवरे स्वर्थम् ॥ ओ औ औ ॥ अ
वर्णो ओकारे औ कारे च परे सह औकारो भवति ॥ तव ओष्ठम् ॥ तवौष्ठम
॥ तव औ नित्यम् ॥ तवौ नित्यम् ॥ ओ ओं ओ ॥ अवर्णो ओ ओष्ठयोः पर
योर्वा सह ओ कारो भवति ॥ समासे सति स्थूल ओतु अस्थूल वोतु ॥ अ
स्थूलौतु ॥ समास इति किम् । ते नहन ॥ तवौष्ठः ॥ बिम्ब ओष्ठः ॥ बिम्बो
ष्ठः ॥ इति स्वरसन्धिः । अथ प्रकृतिभाव उच्यते ॥ नामी ॥ अद् श्रीनाथ
दः सन्धिर्न प्राप्नोति ॥ अमी आदित्या अमी अश्वाः अमी एडकाः अहो इ
न्द्राः । बोद्धव्याः ॥ इ य उ य स्वरे ॥ इ कारान्त उकारान्त ऋकारान्त श्वराद्दित्ये
यन्ता मानः सन्धिर्न प्राप्नोति ॥ अमी अत्र ॥ पटू अत्र माले अत्र ॥ तनी वादय

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

त ब्रऋधिः॥तवार्छि॥ननऋर्छि॥ननर्छिः॥ऋधि हार॥आवर्णा
त्सवर्णेपरे सह ऋधि हार भवति॥ऋणाऋनत॥ऋणार्णम्॥
[redacted] शीत ऋतः॥शीतार्तः॥दुःख ऋतः॥दुःखा
र्तः॥ऌ अल॥अवर्णात् ऌवर्णेपरे सह अल् भवति॥तव ऌकारः
॥तवल्कारः॥ऌलयोः सावर्ण्यं वा [illegible] व्यम्॥परि ऋकः॥पर्य
र्कः॥पल्यंकः॥ऋऌवर्णयोः सावर्ण्यं वा [illegible] व्यम्॥होतृ ऌका
रः॥होऌकारः॥होतृकारः॥एऐऐ॥अवर्णात् एकारे ऐकारे स

२

५ श्री

सामान्यमाश्रितो नूनं विशेषो बलवान् भवेत् ॥ परेणापूर्वो वा यो वा प्राप्तो
दृश्यते मिह ॥१॥ अइ ए ॥ अवर्णादिवर्णे परे सह ए भवति ॥ तव इदं तवेदं न
म इदं नमेदम् ॥ हलादेरिषा दीर्घलोपोऽन्त्ये षः ॥ हल इषा ॥ हलीषा
। लांगल इषा । लांगलीषा । सक ऋधुः । सकृधुः । क ऋंधुः । क फृधुः । म
न इषा । मनीषा । सिमन्त अंत । सीमंतः ॥ कुल अटा कुलटा । सार अं
गः सारंगः ॥ मार्त अण्डः मार्तण्डः । पतत् अंजलि । पतंजलिः [redacted] ५
[redacted] ॥ अध ओम । अधोम ॥ अ उ ओ ॥ अवर्णादुवर्णे परे सह ओ भवति
॥ गंगा उदकम् ॥ गंगोदकम् ॥ अ ऋ अर् ॥ अवर्णादृवर्णे परे सह अर् भवति ॥ न
नमन उदकम् ॥ [redacted] नमनोदकम् ॥१॥

यदी दीर्घं तं जाति नास्ति दीर्घस्य दीर्घता ॥ पूर्वदीर्घस्यादी व्यापरलोपो वि
धीयते ॥ उरे
पो लोपशर्वाप्य ते ॥ पदंते स्थिता नाम यादी नां यकार वकारयो लोप
रा वा भवति ॥ ते आगता ॥ तयागता ॥ त आगता ॥ पटो इह ॥ पट इह ॥ पटवि
ह ॥ तस्मै यतेत ॥ तस्मा यतेत ॥ तस्मा येतत ॥ तौ इमौ ता इमौ ताविमौ ॥ लोप
रापुनर्नसंधिः ॥ हे ह सि ठ भवंति ॥ हे सखे इति हे सखयिति हे सखयिति ॥
एहीत तिः ॥ पदांते स्थिता हेकारादेकारावपरस्याकारस्य लोपो भवः
ति ते अत्र तेत्र ॥ पटो अत्र पटोत्र ॥ सवर्णे दीर्घ सह ॥ सवर्णस्य सवर्णे परे
सह दीर्घो भवति ॥ अत्र ॥ दाध्यहत्यादि हि भानु उदय मान्दय

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मातृअर्थः मा लृर्थः ॥१

वर

४ अर्थः पितृर्थः ॥ लृ लं ॥ लवर्णो लत्वमापद्यते स्वरे परे ॥ लृ अनुबंधः लनु
अर्थः पितॢर्थः ॥ लृ लं ॥ ... ॥ नेय नेनय नं ॥ ओ अव ॥
वंधः ॥ ए अय ॥ एकारो अयम् भवति स्वरे परे परे ॥ नेय नेनय नं ॥ ओ अव ॥
ओकारो अवम् भवति स्वरे परे ॥ गो अति भवति ॥ गवादेः वर्णाग मो ऽन्ता हो वाव
४ लवः ॥ गौ अहः गवाहः गो इदः गवेदः ॥ गो अजिनं ॥ गवाजिनं ॥ पुरु
ठः औठः स्वरः रौ रं स्वैरं स्वैरि णी ॥ अहादु हिरणी हौहिरणी ॥ विस्वरो वर्धक
रः पद्या व्यपरि मा णो गोपुति गव्कति क्रोश पुगां ॥ अन्येत्र गवांमित्रि
भावगोपकृतिः ॥ ए आय ॥ ऐकारः आयमं स्वरे परे ॥ तौ रहि ताविह ॥

तिर . नोअकः ॥ नायक औ आव

ताइहा१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्वरहीनं परेण संयोज्यं ॥ नयानय इति सिद्धं ॥ गौरीअत्र ॥ अहं इति वि
शेषणान्नरेफहकारयोर्द्वित्वं किंतु राघयो ह्रिः ॥ स्वरपुष्कारे फा सरो
यपोद्विर्भवति ॥ जलतु विं कान्येयेनरेफस्योर्ध्वगमनं ॥ गौर्य्यत्र ॥ स्व
रइत्यनुवर्त्तते ॥ एवमन्यत्रापि यत्र न सूत्रान्तरैः कार्यसिद्धिस्तत्र सर्व
त्र सूत्रात्तनास्याहृत्तरामनुवृत्तिर्ज्ञातव्याः ॥ गं च मू यस्तु न पान्नास्मामि
र्लिखेव्यते ॥ उर्वौ ॥ उवर्णो वत्वमापद्यते स्वरे परे ॥ न वृत्र्यत्र ॥ न व्यत्रा ॥ व
धन्यासनं ॥ वव्यासन ॥ अन्नैौ ॥ ऋवर्णो रत्वमापद्यते स्वरे परे ॥ पितृ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

द्विधैव स्य गुरुः ॥ सुख नाशिक न्यां मु धाघि नारो वर्णोऽनु नाशिकः ॥ इति सं
हो प्रक्रिया ॥ अथ तुनाद्धरसंधिर्विधीयते ॥ ईषस्वरे ॥ इवर्णो य
त्वमापद्यते स्वरे परे दध्यानय इति स्थिते । दध्य आनय इति ताव
द्भवति ॥ हसेर्हसः ॥ स्वरात्परो रेफहकारवर्जितो हसो हसे परे द्वि
र्भवति ॥ इति यकारस्य द्वित्वं ॥ ऋते ऋवा ॥ ऋसानां ऋवे परे नवा
भवति ॥ इति पूर्वयकारस्य दकारः ॥ सवर्णो त्याद्युगौ वर्गे शास
वर्णा इति वचनात् यथा संख्यं वाव न्तु व्यं ॥ अन्ये हसा लुप्य
प्र न वि ते प्राप्ते ॥ द ... त्वविधानाद्वा एव सिद्धते ॥ ...
नो ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम०

नः कस्यैचित्स्कार्यो यो वा यन्नारो वर्णारित्संज्ञको भवति ॥ स्येत्संज्ञातस्य लोप
ः ॥ वर्णादर्शनं लोपः वर्णाविरोधो लोपप्रत्ययादर्शनं लुक् मित्रवदागमः श
त्रुवदादेशः ॥ स्वरानन्तरिता हलः संयोगाः । कुचुटुतुपुवर्गीः उकारः पंच
वर्णपरिग्रहणार्थः २ अरेरो नामिनोऽन्तराः ॥ नामिन स्थानिकास्वरस्त ओत्त
स्तेऽन्तरासंज्ञकाः भवंति ॥ आरे औ वृद्धिः आरे ऐ औ ए स्ते वृद्धिसंज्ञका
भवंति ॥ अंत्यात्पूर्वोपधा ॥ अंत्यादर्शी मात्रात्पूर्वो यो वर्णः स उपधासंज्ञको
भवति ॥ अंसंयोगादिपरः ह्रस्वो लघुः ॥ विसर्गानुनु स्वारसंयोगादिपरो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

२ जिधिन्त्तु ताआद्यंताभ्यामेतेवर्णा आद्यो आदिवर्णोऽन्तेनसहमः स माराः
तेनामाप्रत्याहारः तथा हि अकारो वकारेणासह स्वमारोगावप्रत्याहारः सव
व्यंते ॥ अइउण् ऋऌक् एऐ ओऔ हयवरलण् ञमङणनम् झभ घढधष जबगडदश् स्ये ताव
तसे रव्याकः संपद्यते ॥ यरलव पइति वपप्रत्याहारः ॥ जबड गवइति जवप्रत्याह
रः ॥ भरठ घघम इति भम प्रत्याहारः ॥ जरणानः मइति जमप्रत्याहारः ॥ एवं पत्रप २ १
त्रपेनैः प्रत्याहारे साध्यनसेतत्र तत्र ग्राह्यः संख्यानियमस्तु नास्ति ॥ हसाव्यंजना
नि ॥ हकारादयः सकारांता वर्णा हसाव्यंजनानि भवंति ॥ स्वरहीनं व्यंजनं
तेष्वकारः ॥ सुखमुखोच्चारणार्थं त्वादितः सतकः कार्यः येत ॥ प्रत्याद्यति रि

श्रीराम
श्रीराम

द्विरीति वन्दन्ति ॥ तत्तो लोक त्तरव अच्चादि संज्ञा ज्ञातव्या ॥ एक मात्रो ह्र
स्वः द्विमात्रो दीर्घः त्रिमात्रः प्लुतः व्यंजनं चार्द्ध मात्रिकं ॥ एषां मध्ये ऽनु
दात्तादि भेदास्सन्ति ॥ उच्चैरुपलभ्यमान उदात्तः ॥ निच्चैरनुदात्तः समवृत्त्या
स्वरितः ॥ ए ऐ ओ औ सन्न अन्तराण्या ॥ एषां ह्रस्वा न सन्ति ॥ उभये स्वराः ॥
अकारादयः पञ्चैवात्र ए कारादयः उभये स्वरा ऽ उच्यते ॥ अनुक्रांतास्तावत्स्व
राः ॥ प्रत्याहारं जिग्या हि पिपया व्यंजनान्यनुक्रामीत हयवरट्‌ला ञमङणनम्
झभ घढधबभ ॥ जडदगब ॥ खफछठथ ॥ चटतकप ॥ आद्यन्ताभ्यां प्रत्याहारं

राघश १

सा०प० १

श्रीराम १
श्रीराम

१

श्रीगरोशायनमःसारस्वत्यैनमः प्रराम्यपरमात्मानंवालधीवृद्धिसिद्धये॥
सारस्वतीमृजुंकुर्वेप्रक्रियान्नातिविस्तराम १ इन्द्रादयोपियस्यांतंनजग्मुःशब्द
वारिधेःप्रक्रियांतस्यकृत्स्नस्यक्षमोवक्तुंनरःकथम २ तत्रतावत्संज्ञासं
व्यवहारायसंगृह्यते॥ अइउऋऌसमानाः॥ अनेनप्रत्याहारग्रहणायवर्णाः
परिगरायन्ते तेषांसमानसंज्ञाचविधीयते॥ नैतेषुसवर्णेषुसंधिरनुसंधे
यो ३ अविवक्षितत्वात्॥ विवक्षिततस्तुसंधिर्भवतीतिनियमात्॥ लौ
कीकप्रयोगनिष्पत्तयेसमयमात्रत्वाच्च॥ ह्रस्वदीर्घप्लुतभेदाःसवर्णाः
२ तेषांह्रस्वदीर्घप्लुतभेदाः॥ परस्परंसवर्णा भरायते लोकाद्वेदस्यपि १

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वाचयं
ष्यानिकतयाइकइतिपतिभाषा नोपतिष्ठते जसि चेति तुग्ङ्क्तिवेत्यस्यापवादस्यातथौ [redacted]
[redacted] ग्रुलोनिषेधं नालक्षणवर्णाड्.त्यसामर्थ्यात्तु तद्भयाति
[redacted] स्यानिवस्भावेल घडि.त्येस्तुयात्तविनुपुनिस्य त्रयट्टि गुणोनिषेधंनालक्षणं ... न्यप्यविसह नापयेदिति चेत्
षेधोभविष्यति। तथा वतत्र वर्तितार्थं यासुटोड्.त्येकथंलोडीशेषुला श्रयड्.त्यस्यविसह स्यादित्यवार्थम्। तेनसत्यपि
चते। उतश्चेति वक्तव्ये ग्रहणं संज्ञापूर्वकोविधिरनित्योयथास्यादित्येवार्थम्। तेनसत्यपि
त्यत्रनवृद्धिः। तथाविनुपुनिस्यत्रनगुणः। कसूया वीस्यतोऽत्वीयुत्स्वीजाहो जसिगुणविधानात्। मि
देर्गुणतोऽजुसिचेत्यकारस्य श्लिष्टाः। ससधुसचेतिकर्मधारया श्रयणात्तु चतुर्जुहुविनत्याहवत्तिपुंसगः। गुणोत्तु
उणनिभक्तिकं उजुसिचेतिद्धिः। उकारात्तेजुसिवार्थः। जुसिगुणोयासुट्प्रतिषेधइतियात्तिकमप्युक्तंतं
त्यासिद्धाधीकृथनवरमितितावद्धातोःकात्सप्रहयम्। भाष्यकारमतेतुसार्वधातुकमपिदितिसत्रेऽपि
हितियोजविभज्य डि.हितियाजुवत्सीयतिं वाश्रित्य ड्.वृपिन्नभयतिपिवृद्धि.गुभयतिइतियावध्यार्थ
वपंवार्यते। इइंचहलःश्नइतिसूत्रेभाष्यस्यसम्मतम्। तेनधूतादिस्त्वत्रधूवइरानात्। नातड्.श्चोपदेशिकडि.येनानन डि.रिति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

चेनाति येऽङित्यात्नुक्ङिति चेति च हिनिषेधः स्यात्। न चाल्विधीत्यात्स्थानिवद्भावासंभवः॥ अनुबंधकार्येष्वन
ल्विधाविति निषेधस्याप्रवृत्तेः। अन्यथाऽचिनव ममार्जेर्मित्स्याद्यपित्येन सार्वधातुकमपिदिति ङित्वापत्तेः।
श्रुवः शपके न्व्यपित्त्रम्। अन्वेषणः कित्वाभावेऽपि इत्यप्राप्तो विनिषेधार्थं न सत्वेरा। यनुबंधेऽपि
द्वेति अपिद्वचने साधकमिति। तन्त्रे रामा हि विश्वतः प्रतीत्यादौ स्थानेऽन्तरतमपरिभाषया पित्यादृगुण
नोऽस्यासिपः स्थानेऽगुण तस्यैव हेः प्राप्तोऽऽहानसंपाद नेन चेनितांत्याते। अपित्वसामर्थ्याद्धित अतोऽन्तयतमपरिभा
षाध्यते। प्रतिपादितस्थाभेवार्थे गुणस्तस्यैव हेः वक्ते येऽपिद्वचने ज्ञापकमितिवास्तु। अन्यापीसिद्धेप्ययमर्थः।
अनुबंधो नाम नेकानोत्येन स्थानिकोटाव प्रविष्ट तया स्थान्यथा अपविधिविषयकस्थानल्विधाविति नि
षेधस्याप्रवृत्तेः। अनुबंधाएकांताइतिमतेऽपि स्थानित्वप्रवृत्तेः प्राजेबांतवेगेनक्षेपनतेषामपहारात्
तस्माद्युज्याद्देशानांत्तियादीनां स्थानिवद्भावेन ङित्वं दुर्वारमिति॥ अत्राहुः यासुट् परस्मैपदेषु क्षितिस्
त्रैङिद्वचनं ज्ञापकं। [illegible] वद्भावेन ङित्वेन भवतीति। तथा च यथार्त्तिवं। अवकाशस्तु ङिदो हेः
पुस्थानिवद्भावसंप्रगइति वेघासुटोङिद्वचनासिद्धमिति। न तु तुयादिस्थानिवनि गर न्हेताक द्युप्रतिषेधार्थं
विनुप्रतिषाहेजुसिवेसस्यप्रतिषेधार्थं यासुटोङित्वमस्तु॥ उतो वृद्धिर्लुकि हलि॥ एतइतिर्वि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हैयब
श्रु॰ ६
२

इहान्येवैयाकरणामतेम॰जेरजाद्येसंत्रमेवविभाषामार मतेइति।तत्तुतहाहि परिभाषायदेलम्बवाकथाधातुका
हमाचम्।नतुपरिधीयविधि वाक्यशारोरमिदम्।येनोत्युद्धनोम पं स्नापयेत।श्रुतएवात्रयोम॰जेर्भिद्वादि
पाठाद्इ॰ जगापाठहेयवद्य भावइत्याह॰ म॰जे॰।तस्याय माशयः।विकल्पस्यान्यथानिवारणासंभवेनेपा
न्निकानिष्ठवारणायहितपौतिः।श्रुतएवराच्चितेनापि धातुप्रदीपेपुयंम॰म॰जेममाजैति रूपद्वयम
दाहृतम्।यत्तुमख्यजोरिद्याहिनामतेप्यत्र धातुर्विकल्पोकृवीरण्व।तन्नाहि।मध्यमपुरुषबहुवचन
स्यथस्यपत्तस्यैपद्यानामितिस्तत्रेणविधीयमानेस्य कारादेशोऽस्तोत्स्यस्येत्स्यस्यत्रात्ति।नवै
यं विधियेयर्थ।लादेहीनांयथासंख्यसंपादनेनचरितार्थायाहि स्याशंक्य भाव्यमेवद्वेधासमाधा
स्यति।श्यकारोद्वयाः।मेको यमनेकाल्वासर्वादेशः।यद्वा धातोरित्यधिकारादेःपरस्येति कारमात्रस्या
कारइति।तत्रपन्तद्वयेप्यतोगुणाइतिपररूपस्यवः।पारिमितिस्थानियभावान्गुणरथ्यादित्यमप्यस्येव
कविद्वन्हइमतेद्वयशाम नाम।तन्न।श्राहिति।श्रमार्द श्रीवनोहिति।श्रुत्वाशंका।स्थानिवद्भा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

अव्ययनिपाता इति किंतु प्राग्रीश्वरान्निपाता इत्यव्ययानीति वासत्त्वे पतामृ। ततः स्वरादीनीति। तदुक्तं तस्यैवास्व
यि भक्ति। क्रियाद्यव्ययीभावस्त्वे स्वन्तं सत्त्वे पताम। ततस्त्वाद्यो ऽसावेव इत्यारभ्य यावद्धिधिरीश्वरे विभाषा प्रश्नौ इति।
तत्र यस्मिन्प्रदेशे निपाते ग्रहणं तत्र वा द्विग्रहणमस्तु। अव्ययप्रदेशे ऽव्ययग्रहणं निपाते ग्रहणं चेति। उच्यते।
अव्ययसंज्ञाविरहे ऽन्ये पुंसंज्ञावलम्बे ऽव्ययं च न्यूयमाणप्रयोजनेनास्ति ध्वनिर। निपातसंज्ञायिरहे तु शंजनया वा
यि पाणौ तस्य निपातानां ग्रहणं इति स्फुरस्त। अस्य विषयविभागो न लभ्येत। अपि च प्रादिनैव द्विसंस्रौ नमिव
निपातशब्दस्यान्यतरस्या पो ऽव्ययसाय स्तर्हि अव्ययसंज्ञामात्रेणानिर्वाहः। सुकरत्वे सैवधेयेत्र महासंज्ञाक
रणमन्वर्थसंज्ञाविज्ञानार्थं। न व्येतीति त्रिविधं वि...नं न गच्छति सत्ये धर्मान्लिंगसंख्याकारकादीन्न गच्छतीती
ति पायत। तेनैवावर्जनेन। अस्तु स्रैमा। किं क्रिया जाहे वेष्यते इति। भजंति। माजंति। वाहरतः स्रावी सुव्यम
नेपि यस्मिन्विधिस्तदादावल्ग्रहणे इति सिद्धं प्रादिग्रहणं मुख्यार्थमपि ग्रहणार्थं। तेन व्यपदेशिवद्भावेना
जाहे। युयं मम जव्येयामम जइत्याहैनभवतीति। तद्भिन्नं। मुख्या जाहेपनि ग्रहणे प्रमाणाभावात्। नहि
माछेद्य प्रादिग्रहणं कृतं येन बैद्धुनाते पौलभ्यते॥ किंतु छिद्रं त्वचि वेति पाठितम्। यत्तु ततः प्राप्नुवन्तं भाष्ये॥
त्यो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्वरादि
अ॰ १
१

श्रीगणेशाय नमः ॥ स्वरादिनिपातमव्ययम् । स्वरादयो निपाताश्चाव्ययसंज्ञाः स्युः ॥ प्राग्रीश्वरान्निपाताः ॥ इत आर
भ्याधिरीश्वरे इत्येतत्पर्यन्तं ये वक्ष्यन्ते ते निपाताः । नन्वेवं चादिष्वव्ययस्वरादिष्वपि येऽन्ये ते । प्रकृतसूत्रे चत्वा
ताम् । अव्ययप्रदेशेषु निपातपदेनैव व्यवह्रियतामिति चेन्न । चादीनां त्वसत्त्ववाचिनामेव निपातसंज्ञा य
था लोधं नयन्ति पशुं मन्यमाना इत्यत्र संख्यापशुशब्दस्य । न तु सत्त्ववाचिनां । यथा परः हस्ते स्वश्चैव
व्यानि चादि । स्वरादीनां तु सत्त्ववाचिनामप्यव्ययसंज्ञेष्यते । स्वस्ति वा वयति । स्वः पश्येति यथा । अथ प्राग्रीश्व
न्निपाताः स्वरादीनि चादयोऽसत्त्वे इति कृते न सत्त्वमिति चेन्न । एवं सति निपात एकाजनाङिति प्रगृह्यसं
ज्ञा स्वरादीनामप्येकाचां प्रसज्येत । तेन हि च चादिषु विमो प्रत इन्द्रियाणाम् इत्येकाचौ न हि तौ । केन प्रभृत्ते
ज्ञा स्वरादिनामप्येकाचां प्रसज्येत । तेन हि च चादिषु विमो प्रत
यत्तु आतस्काचेः । यदि तु चादिरेवाङ् अनाङिति क्रियते तेन चादिनामसत्त्ववचनानां न लभ्येत । तत्र स्वराद्यप
त्वमिर्थेह न सत्त्वस्योपधानमेऽयमित्यत्र पशुशब्दत्वं स्यात् । तद्वारणाय इहसूत्रे मा । ननु चादयोऽसत्त्वे इत्यत्र असत्त्व
त्वे इति पाठविशेषणामात्र तथा हि । चादय इति योगो विभज्यते । चादयो निपातसंज्ञाः स्युः । ततोऽसत्त्वे । इह शास्त्र
चादयोऽसत्त्वे याः । ते तत्र चादीनां सत्त्ववाचिनां पाठात्पर्युदासः । एतेन एवमित्यादाहुरेव शेषः । एवं बोध्ये संसेन ताके ।

१९

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

॥ श्रीगणेशायनमः। श्रीः श्री श्रीगणेशायनमः श्रीरामायनमः [illegible]

६२

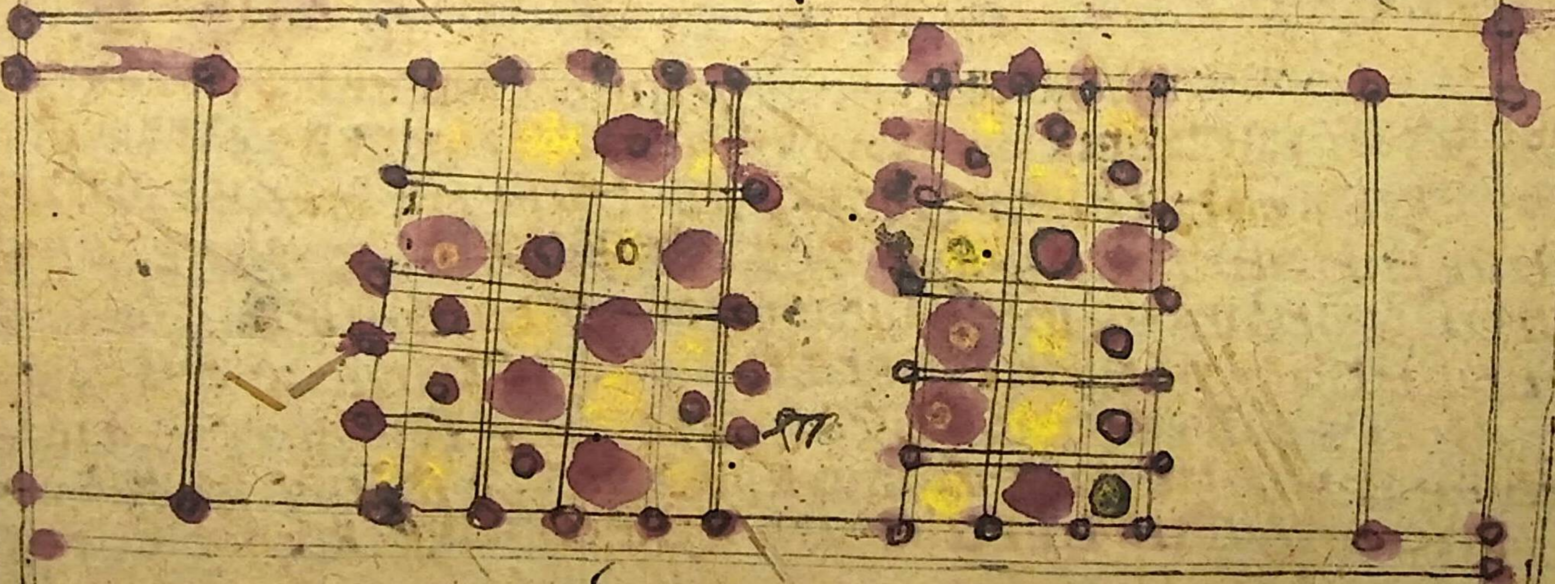

६२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

... चत्वारिंशत्तमः ॥ पञ्चाशत्तमः ॥ ... ॥
सप्ततितमः ॥ नवतितमः ॥ एकेन ऊनविंशतिः एकोनविंशतिः एकोनविंशतितमः ॥ त्रिंशत्तमः ॥ १ ॥

विंशतेस्तिलोपो डिति ॥ विंशः ॥ शततो हि नित्यं तमट् ॥ शततमः ॥ स[illegible]पाः प्रकारे धा ॥ द्वि
धा ॥ त्रिधा ॥ चतुर्धा ॥ एकशो वा ॥ द्वेधा ॥ त्रेधा ॥ क्रियाया आवृत्तौ कृत्वसुच् ॥ पञ्चवारान्भुंक्ते पञ्च
कृत्वः ॥ द्वित्रि[illegible] ॥ द्विः भुंक्ते ॥ त्रिः भुंक्ते ॥ बहोर्देशाध्यासः ॥ बहून भुंक्ते बहुशः ॥ एकं
भुंक्ते ॥ [illegible] ॥ तदस्य परिमाणं सङ्ख्यायाः स्तवपदे ॥ द्वितयम् ॥ त्रितयम् ॥ द्वयम् ॥ त्रयम् ॥ ...
पुंसाम्[illegible] ॥ [illegible]णाम् ॥ [illegible]णम् ॥ श्रोणानि [illegible] ८ कत्याद्यपः ॥ कासंख्या ये
षां ते कति ॥ [illegible] ॥ इति तद्धितप्रक्रिया ॥ ॥ भवानीशङ्करौ स्सह यो स्तुतेराम् ॥
[illegible] विजयते तेराम् ॥ ० ॥ सम्वत् १८६६ ॥
श्री श्रोविजयते विजयतेतराम् ॥ श्री [illegible] श्रोविजयतेतराम् ॥ मासे[illegible] आवणे च जेष्ठ[illegible] योगम पि
षट्[illegible] ॥ ॥ रा[illegible]
शुभम् शुभे ॥ ऽऽ इति [illegible] पारस्त्रालि[illegible] प्रक्रिया समाप्तः ॥ रामः ॥
श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री ऽऽ श्री ऽऽ श्री ऽऽ

श्री ... तमः ॥ ९

वृत्ति श्रीगणेशाय नमः धातोः ॥ इदमधिक्रियते ॥ भ्वादिः ॥ क्रियावचनो भ्वादिर्धातुसंज्ञः ॥
आदनुदात्तादितः ॥ अनुदात्तेतो ङितश्च धातोरात् ॥ अस्वरितेत ऽ मे ॥ ञितः स्वरि दि
तेत शब्धातोरात्मे स्तः ॥ परतो ऽन्यत ॥ ऽ कनिमित्तो हीनाद्धातोर्धं ॥ न वपं ॥ ति वा ना
१ माद्यानि वचनानिप संज्ञानि ॥ परासपात ॥ नास्ति वपुष्मादि बास्मदिव्र मा गेः ॥
तिवाद्येकार्थेषु नामादिषूपपदेष्वेते प्रत्यापाद्विभिर्भोगेः स्पुरात्पंपोः ॥ केना १
श॰६५ ल्लिप्र पुज्यमाने वाऽऽद प्रयुज्यमाने प्रथमः ॥ युष्मादिमध्यमः ॥ अस्मद्युत्तमः ॥ क
र्तरि प स्व ॥ वादात ॥ भू सत्तायाम ॥ व तै मौ ने ॥ ति प ॥ त स ॥ अन्ति ॥ सिप ॥ थ
स ॥ थ ॥ मिप ॥ व स ॥ म स ॥ ते ॥ आते ॥ अन्ते ॥ से ॥ आथे ॥ ध्वे ॥ ए ॥ वहे ॥ महे ॥
वर्तमाना किपावर्तेर्धातोस्तिवाद प्रत्यया स्युः ॥ एवां संज्ञा लट ॥ अपके
र्तरि सर्वेष्वेषु तिवादिषु वर्तुषु दिव्य र्गन्ते षु परो धातोरप स्यात ॥ गुणाः ॥ नो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

...चत्वारिंशत्तमः॥ पञ्चाशत्तमः॥ षष्टितमः।
सप्ततितमः। नवतितमः॥ एकोनविंशतिः एकोनत्रिंशतिः एकोनविंशतितमः॥ शततमः त्रिंशत्१॥

विंशतेस्तिलोपो डिति॥ विंशः॥ शतादेर्नित्यं तमट्॥ शततमः॥ संख्यायाः प्रकारे धा॥ द्वि
धा। त्रिधा। चतुर्धा॥ एकधा वा॥ द्वेधा। त्रेधा॥ क्रियायाः आवृत्तौ कृत्वसुच्॥ पञ्चवारान् भुंक्ते पञ्च
कृत्वः॥ द्वित्रिभ्यां सुच्॥ द्विः भुंक्ते॥ त्रिः भुंक्ते॥ बहोर्धा देशस्तः। बहुधा निर्भुंक्ते बहुशः॥ एकं
भुंक्ते॰ अभ्यस्तस्य शः॥ तद्युक्ततौ सङ्ख्यायाः अवयवे॥ द्वितयम् त्रितयम्। द्वयम् त्रयम्॥ स्त्री
पुंसाभ्यां नञ्स्नञौ भवनात्॥ स्त्रैणम्॥ पौंस्नम्॥ शोभानि यादृशा, कत्यादयः॥ का संख्या ये
षां ते कति॥ ॰॥ इति तद्धितप्रक्रिया॥ ॰॥ भवानीशं हृदयो सह पायोस्तु तराम्॥
श्रीश्रीविजयतेतेविजयतेतराम्॥ श्रीगणेशो विजयतेतराम्॥०॥ सम्वत् १८६६।
षट्पञ्चाष्टकदम्भगणतादकल्पोदर्शके ... वर्णितो॥ मासे पौषे शुक्ले पक्षे आवर्तने च ज्येष्ठा हि योगमपि
शुभशुभे ० ऽऽ इति आत्मनः मोक्षमाप्य लिखितं विनीतादीसार सुलिपि सूर्वादि प्रक्रिया समाप्तः॥ राम॰
श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री ऽऽ श्री ऽऽ श्री ऽऽ

श्री नरम पाचिकजी श्रीश्रीश्रीः॥ श्रीश्रीः।
श्री श्रीसितनमः॥ १

श्रीगणेशाय नमः धातोः ॥ इदमधिक्रियते ॥ भ्वादिः ॥ क्रियावाचनो भ्वादिर्धातुसंज्ञः ॥
आदनुदात्तदितः ॥ अनुदात्तेतोङितश्च धातोरात् ॥ ञि स्वरितेतऽर्थे ॥ ञितः स्वरिदि
तेतश्च धातोरात्मने सः ॥ परतोऽन्यत ॥ ऽकर्मनिमित्तां हीनां ह्वातोपं ॥ न च पं ॥ तिवा ना
१ माद्यानि च चवनानि पसंज्ञानि ॥ परा तपात ॥ नाम्नि च पुष्मादिवास्मदि भ्रमा गैः ॥
तिवाद्येकार्थैषुनामादि षूपपदेष्वेते प्रत्यापाश्चित्रि भीजैः स्युरात्पेपोः ॥ केना १
म्निप्र युष्मा माने वादप्र युष्मा माने प्रथमः ॥ युष्मादि मध्यमः ॥ अस्मद्युत्तमः ॥ क
र्तरि प त्व ॥ वादात ॥ भ्रूस त्तायाम ॥ वर्तमाने ॥ तिप ॥ तस ॥ आन्त ॥ सिप ॥ थ
स ॥ थ ॥ मिप ॥ वस ॥ मस ॥ तो ॥ आते ॥ अन्तो ॥ से ॥ आथे ॥ ध्वे ॥ ए ॥ वहे ॥ महे ॥
वर्तमाना ॥ क्रियावृत्तेर्धातोस्तिवादयः प्रत्ययाः स्युः ॥ एजां संज्ञा लट ॥ अप के
र्तरि तिवादिषु चतुर्षु दिप्प र्षे न्तेषु परो धातोरप स्यात ॥ भुवाः ॥ नो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

[illegible]

श्रीगणेशायनमः ॥ नत्वासरस्वतींदेवींशुद्धांगुण्यांकरोम्यहम् पाणिनीयप्रवेशायलघुसिद्धान्तकौमुदीम्
॥ अइउण् ऋऌक् एओङ् ऐऔच् हयवरट् लण् ञमङणनम् झभञ् घढधष् जबगडदश् खफछठथ
चटतव् कपय् शषसर् हल् ॥ इतिमाहेश्वराणिसूत्राण्यणादिसंज्ञार्थानि एषामन्त्या इतः हकारादि
ष्वकार उच्चारणार्थः लण्मध्येत्वित्संज्ञकः ॥ हलन्त्यम् ॥१।३।३॥ उपदेशेऽन्त्यंहलित्स्यात् उपदेश आद्यो
च्चारणम् सूत्रेष्वदृष्टंपदंसूत्रान्तरादनुवर्तनीयंसर्वत्र ॥ अदर्शनंलोपः ॥१।१।६०॥ प्रसक्तस्या
दर्शनंलोपसंज्ञंस्यात् ॥ तस्यलोपः ॥१।३।९॥ तस्येतोलोपःस्यात् णादयोऽणाद्यर्थाः ॥ आदिरन्त्येनसहेता
॥१।१।७१॥ अन्त्येनेतादिर्मध्यगानांस्वस्यचसंज्ञास्यात् यथाणितिअइउवर्णानांसंज्ञा एवमच् हल् अलित्यादयः
॥ १।२।२७ उश्च ऊश्च ऊ३श्च वः वांकाल इवकालोयस्य ॥

[illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नजुम्नतु नसामेत्वप्रवलोपौ वा॥ म्नेमतुः॥ वम्नमतुः॥ अम्नमीत॥ ऽवमऽडुरश॥ वम एत्वाभ्यासलोपौ वे
तिकेवित॥ वेमतुः॥ ववमतुः॥ अवमीत॥ फणगतौ॥ फेणतुः॥ पफणतुः॥ अफणीत॥ स्वनशब्दे॥
स्वेनतुः॥ सस्वनतुः॥ स्येमतुः॥ शसुहिंसायां॥ शशसतुः॥ शशसिथ॥ तुहिर्दुहिरउहि अर्दने॥
अतुहत्॥ अतोहीत्॥ दोहिता॥ वसनिवासे॥ नवादि पूर्वस्य॥ यजादीनां ग्रहादीनां च पूर्वस्य संप्रसारणं
रग वादेः॥ ववसानी भिद्धुदोः सस्वरस्य संप्रसारणं दीर्घस्य दीर्घो हि स्वस्य ह्रस्वः॥ उवास॥ यजी यवराम्
१२ यतः संप्रसारणं किति॥ यजादीनां संप्रसारणं किति॥ यजिर्वपिर्वहिः स्वैपवेञ्व्येञो ह्वयति स्वपीवदवसी
श्वयतिर्विश्वेरेकादशयजादयः॥ घसादेशः॥ शासिवसिघसीनां सस्यषः॥ निमित्ताभावे॥ ऊषतुः॥ उवसिथ॥ ऽ
वस्थ॥ ऽष्यात॥ व[illegible]त्ता॥ वस्ता॥ नपि॥ सस्यतो॥ नपिस्थे॥ वत्स्यति॥ अवात्सीत्॥ अवात्ताम्॥ वद
व्यक्तायां वाचि॥ उवदिथ॥ ऽवाद॥ अवादीत॥ ऽओ इ श्वयतिवृद्धौ॥ श्वयति॥ श्वयते यादौ संप्र १२
सारणं वा॥ ततो द्वित्वम्॥ शुशाव॥ शुशुवतुः॥ शुशविथ॥ शिश्वाय॥ शिश्वियतुः॥ शिश्वयि
थ॥ शूयात॥ अश्वयीत॥ श्वयतेरिलोपोऽङ्॥ अश्वत॥ श्वयतेर्ङ् द्वित्वं वा एरलोपः॥ अशिश्वयत॥
इति पेप्रक्रिया॥ एधवृद्धौ॥ एधते॥ एधांचक्रे॥ आमो ग्रसो नोत्कतीरि॥ एधामास॥ ए

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

जहर्षा हर्षीत॥ अद्राक्षीत॥ स्व शब्दोपतापयोः॥ स्वरति॥ स स्वार॥ सस्वरिथ॥ सस्व
र्थ॥ सस्वरिव॥ अस्वारीत॥ अस्वारिष्टां॥ अस्वार्षीत॥ अस्वार्ष्टां॥ अस्वार्षुः॥ वुञ्च्रव
गमने॥ बोधति॥ बोभ्वित॥ रु रवाज्नानिप्रादुर्भावेव॥ रोष्ट॥ रोजति॥ अरुजत॥ स्कंदिर्
गतिशोषणयोः॥ वस्कंदिष्य॥ वेस्कंस्थ॥ स्कद्यात॥ सावनिर्टोनित्यंव दि॥ अस्कांत्सीत॥
अस्कदत॥ तृ प्लवनतरणयोः॥ तेरिथ॥ तेरथुः॥ स्तीडर॥ तीर्यात॥ इतो न हान्॥
महादीना मिडुरकारोन तु॥ दौ॥ वड्व अव्डवनां॥ नांवा॥ तरीता॥ तरिता॥
वेतरिणेनदीर्घः॥ सीष्ठ देस्व॥ अतारीत॥ अतारिष्टां॥ दंशंदशने॥ अपरंजश
शं संज्ञ सज्जान॥ रर्धांन स्वलोपो पि॥ दशति॥ अदाङ्जीत॥ षंज संगे॥ सजति॥
अपाङ्जीत॥ कितरोगापनयने संशयेव॥ गुप्यः॥ गुपाते ज कित मानवध भेदानप्यः
स्वाप्य सपृत्यपोपाति रवाद्वित्वम॥ विकित्सति॥ किकित्सांवकार॥ पतॢ पतने॥ पेतं
तुः॥ पतेरे पुम॥ अपप्तत॥ मन्थु वल्लने॥ फेरारा जमान् ... अस्पानेरे

ङो व्यवधानार्थः तेन पेङ् इति न दीर्घः ॥ स्रियात् ॥ असरत् ॥ सु गतौ ॥ सुस्रोथ ॥ सुस्रुवु ॥ स्रूय
त् ॥ स्रु सुद्रु म्योऽओघातोश्चवादित्वं लुङि सेरपवादः ॥ असुस्रुवत् ॥ दु द्रु गतौ ॥ दुद्राव
सिवति थ ॥ दुद्रोथ ॥ अदुद्रुवत् ॥ श्रु श्रवणे ॥ श्रुवः श्रु आदेशो नुप्रत्ययश्चाविषये ॥ श्रृ
णोति ॥ श्रृणुतः ॥ श्रृण्वन्ति ॥ श्रृणोमि ॥ श्रृणवः ॥ श्रृणुवः ॥ श्रृणुमः ॥ शुश्रोथ ॥ शद्लृ
शातने ॥ शीयादेशः ॥ शीयते ॥ शशाद ॥ शेदतुः ॥ शेदिथ ॥ शशत्थ ॥ अशदत् ॥ षद्लृ वि सिवा
शरणगत्यवसादनेषु ॥ सीदति ॥ सादेः स्वंजोर्लिटि परस्य न षः ॥ निषसाद ॥ निषेदिथ ॥
११ असदत् ॥ पा पाने ॥ पिबति ॥ पेयात् ॥ अपात् ॥ घ्रा गन्धोपादाने ॥ जिघ्रति ॥ घ्रायात् ॥ घ्रेया
त् ॥ अघ्रासीत् ॥ अघ्रात् ॥ ध्मा शब्दाग्निसंयोगयोः ॥ धमति ॥ दध्मौ ॥ ध्मायात् ॥ ध्मे ११
यात् ॥ अध्मासीत् ॥ ष्ठा गतिनिवृत्तौ ॥ तिष्ठति ॥ निमित्ताभावेन स्थ्यो ॥ तस्थौ ॥
स्थेयात् ॥ अस्थित ॥ अस्थात् ॥ म्ना अभ्यासे ॥ मनति ॥ म्नायात् ॥ म्नेयात् ॥ अम्नासीत् ॥
दाण् दाने ॥ यच्छति ॥ देयात् ॥ अदात् ॥ ह्वृ कौटिल्ये ॥ जह्वार ॥ जह्वरतुः ॥ ऋदन्तात्स्येपीनेट् ॥

श्रीहरि

श्रीहरि ...

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्पै शब्द संघातयोः॥ स्पायते॥ त स्पौ॥ स्यापात॥ स्पेपात॥ अ स्पासीत्॥ दैप शोधने॥ द दै
दापात॥ अ दासीत्॥ ध्यै चिन्तने॥ दध्यौ॥ ध्यापात॥ अ ध्यासीत्॥ [illegible] पन्ने॥ अ [illegible]॥ [illegible]
शोपः॥ अ वुः॥ [illegible] [illegible] परो [illegible]॥ अ दपात॥ [illegible]॥ [illegible]
पस्यादिः॥ [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]॥ [illegible]॥ [illegible]॥ द
[illegible]॥ [illegible]॥ अ [illegible]॥ अ [illegible]॥ [illegible]॥ अ दशीत॥ [illegible]॥ अ
[illegible]॥ आ [illegible]॥ गुरुणो [illegible] संयोगा [illegible]॥ अ [illegible] संयोगादेः॥ अदंत [illegible]
[illegible]॥ [illegible]॥ [illegible]॥ अ [illegible]॥ अ [illegible]॥ अ [illegible]
नित्यमिट्॥ आरेप॥ अ पात॥ अरेष्याति॥ [illegible] [illegible]॥ सेरप
[illegible]॥ आरत॥ [illegible] [illegible] कैवित॥ आषीत॥ [illegible]॥ [illegible]॥ [illegible]
[illegible]॥ अ [illegible]॥ [illegible]॥ [illegible]॥ [illegible]॥ पादादौ [illegible] भवति
[illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रोतान॥ हिन्वति॥ चिन्विकु स्योर्वस्य लोपो गुरा॥ भावकप्रयस्वान्निषये॥ चिनोति॥ श्रो र्वोर्वी
लोपः॥ अस्पोरप्र बे स्यपुस्य पोक्तार स्य हो बाव मपोः॥ चिन्वः॥ चिनुवः॥ चिन्मः॥ चिनु
मः॥ मिपितुरा॥ वोपकः॥ चिनोमि॥ श्रोर्वा हेः॥ असंयोगपूर्वा स्त्र स्यपोका राड्डे लुंके॥ ति ६
चिनु के विहिं साकरराग्रतिषु॥ करोति॥ स्त्रीन्यू वा प्रो॥ अजो वान्नुप्र स्यपो ऽ विषये॥ अ
स्रोति॥ अजोति॥ आनजि ष्य॥ आनष्ठ॥ श्रूनि तो॥ अप्रष्ठा॥ आनुः॥ तन्न ष्टक्तू तन्कृ क
१० रतो॥ तनन्त नू करशीनु वी ऽ विषये॥ तन्नोति॥ तन्जकाष्ठ॥ तत जिप्य॥ तनष्ठ॥ अप्र
अ तन्नि षठा॥ आतानीत॥ अतन्षा॥ तनू केररोकि वा ऽमः स तन्जतिम स्यपुतीत्यपु॥ रा
मंवु वने॥ प्रशेज्ञाति॥ गेलमैलह षनये॥ संव्यन्नरा राम्ना॥ अनपि॥ आतो रापडो॥ अ
इंताज्ञतोः परोराडो भवति॥ जन्नो॥ श्रातो ऽनपि॥ णा ते रातो लोपो ऽनपि कृति स्व १०
रेड्रिव॥ जग्लतुः॥ जग्लिथ॥ जग्लाथ॥ संयोगादे राड्ड स्यपे या वाद्वे को रोवा॥
ग्ला पात॥ ग्लेपात॥ अग्लासिष्ठा॥ कैगैरैं राड्डे॥ जगौ॥ ददेरे॥ आपिद्दावा मा गेद॥
के दिवतिसो स्या मा तरकारो भव त्या सी पी दादोपे॥ गेयात॥ अगासीत॥ छ

लीः पुडोकः से से च्य पा ... सा ... म ... सा ... स्वसेपरे

पा भवंति

कारस्य सौ नित्यं वृद्धिः॥ अकाक्षीत॥ फलानिष्पत्तौ॥ फेलतुः॥ अफालीत॥ जिजपि॥ सप्रयोज
यौजेगिः॥ जिगाप॥ जिग्पतुः॥ जिगपिथ॥ जिगप्प॥ जिपात॥ अजेपीत॥ कृषविलेखने॥ व
कर्ष॥ चकर्षिथ॥ ... ... से ऽरोरो भ
वति आरोरा॥ कृषादीनां वा॥ क्रष्टा॥ कर्ष्टा॥ क्रक्ष्यति॥ कर्क्ष्यति॥ अक्राक्षीत॥ अकार्क्षी
त॥ कृषस्पृश ... ...
निटः सकृदिवादिपरः॥ ... ... सर्पति॥ ... गति
... ... क्रोष्टा
... ... रोषिता॥ रोष्टा॥ रेषिता
... ...
... ...
लोपो दीर्घ ... ...
... ...
... ...

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सिंवंति

कंमुपादविक्षेपे॥ चाशाम्नोरात्मनुमुक्रमु क्रमु त्रसि त्रुटि लषो पोवा कत्रं येष्ठु षु॥
क्रमः परीदीर्घः॥ विषये॥ क्राम्यति॥ क्रामति॥ अक्रमीत॥ यमउपरमे॥ गमाद्यः॥ गमयमरुच्य
रां छो॥ विषये॥ यच्छति॥ येमिष्य॥ यंपस्य॥ यमिरमि नमातां स च सेरिट्परे॥ अयंसीत
अयंसिष्ठा॥ रामप्र द्यु वेश देव॥ नंमिष्य॥ ननम्य॥ अनंसीत॥ इ नयेई षेइ ष्ठा यां॥ इनयी
ति॥ इष्यति॥ इ न्यात॥ इ निंयता॥ इजिंष्यति॥ ऐ निंष्यत॥ ऐ नसीत॥ इ नसंवकारा॥ इ

२

नयां मासु॥ इ न्यांवि मूव॥ गम्लृगतौ॥ गच्छति॥ गमां स्वरे॥ गमहनजनखनघसामुपधाया
लोपः स्वरे कुि तिनतु ङ॥ जगमतुः॥ जगम जगमिष्य॥ जगंप्य॥ हन्त तः स्यप॥ हेत गदना सिंवें

वपरस्यस्य इ मे अवति॥ गमेस्तुपे॥ गमिष्यति॥ लित्पुषादे ङः॥ सितोवातोः पुषादेरु
ङः प्रत्ययपे॥ सेरपवादः॥ अगमत॥ म्नु वादे वंङः॥ म्नु बु म्लु बु गतौ॥ अम्नुवत॥ अम्नो

२

वीत॥ अम्लुवत॥ अम्लोवीत॥ गुबु ग्लुबुवोर्ये॥ अग्नुवत॥ अग्नोवीत॥ अग्लुवत॥
अग्लोवीत॥ ग्लुबु गतौ॥ अग्लुवत॥ अग्लुवीत॥ त्रिफलाविशरणे॥ तृफल भंज
त्रपां कितरादौ सेटिष्पपि वैत्वपूर्वलोपौ॥ फेलतुः॥ फेलिथ॥ जांन्त स्पत्त्रसमीपा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नान्यायोर्वः १२ नप्योवधपेऽर्वरोहलवत्वं नड़ ७घवन् १११ः   अनपितुवा३

नीपात॥ अनैषीत॥ तुम्यर्हिं सौ पां॥ प्रातं तुं पते सुद गवि क॥ ती रि॥ प्र स्तुं पाति गैः॥ अ
राः॥ अप न पने॥ अरां॥ वकारे॥ वनच्छ न संभक्तौ॥ सेनतुः॥ जन सन खनां मा तंव सोकुति
६३ मे से पादो कुति वा॥ सायात॥ सन्यात॥ वमु अदने॥ छिवु के व्यावमा ही वोऽपि॥ अ
वामति॥ आङ्‌ किम॥ वमति॥ विवमति॥ छिवु निरसने॥ नामधातुष्वष्क छि वां सत्वं न॥
ष्ठीवति॥ छि वेपूर्वेऽ स्यष्ठ्योवा॥ तिष्ठेव॥ टिष्ठेव॥ ष्ठीव्यात॥ अष्ठेवीत॥ केटेवर्णवरराये
त्यं त न रा खवस जाग्रऽ दिता सेटि सोन वृद्धिः॥ अकटीत॥ जुरे हासि॥ अजोवीत॥ गुपू र
क्षणे॥ आयः॥ गुपूधूपविच्छिपणिपनिभ्यः स्वार्थे आयः प्रत्ययः॥ स धातुः॥ यडादि प्र
त्ययांतः शब्दो धातु संज्ञो भवति॥ गोपायति॥ गोपायांचकार॥ आयादयो विकल्पेवा॥
जुगोप॥ पतः॥ यस्यात इवा नापि लोपः॥ गोपाय्यात॥ गुप्यात॥ गोपायिता॥ गोपि
ता॥ गोप्ता॥ अजोपीत॥ अगोपीत॥ अगोप्सीत॥ भ्रसात॥ अप्सं॥ एवं धूपसंता
पे॥ तप संतापे॥ तीपिष्य॥ ततप्प॥ अतापसीत॥ जपजल्प व्यक्तायां वाचि॥ जेपि

पा २

क्षिताऽर्थकारन ब्रूहि ॥ तस्य तत्संपूजनं विप्र कुरुष्व व्रतमुत्तमम ॥ ६ यत्कृत्वा सर्वदुःखे
भ्यो मुक्तो भवति मानवः ॥ तद्व्रतस्य विधानं च विप्राय भाष्य यत्नतः ७ सत्यनारा
यणो वृद्धस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ तद्व्रतं संकरिष्यामि यदुक्तं ब्राह्मणेन वै ८ इति सं
चिंत्य विप्रो सो रात्रौ न निद्रां न धुवान् ततप्रातः समुत्थाय सत्यनारायणव्रतं ९ करि
ष्य इति संकल्प्य भिक्षार्थमगमद्द्विजः ॥ तस्मिन्नेवहि दिने विप्रः प्रचुरं द्रव्यप्राप्त
वान् १० तनैव बंधुभिः सार्द्धं सत्यस्य व्रतमाचरेत ॥ सर्वदुःखविनिर्मुक्तः स
र्वसंपत्समन्वितः ११ बभूव स द्विजश्रेष्ठो व्रतस्यास्य प्रभावतः ततप्रभृति सर्वका
लं च मासि मासि व्रतं कृतं १२ एवं नारायणस्येदं व्रतं कृत्वा द्विजोत्तमः सर्व

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

[redacted] अनन्तरं च मध्ये प्रथमप्रयोजनं निराकृतम्. एतत्कथ्यासाधुरेव इत्यत्र यदीश्वराणां प्र
१२ वृत्तिर्न संतिपद्यञ्चाशङ्क्याइतियन्नेतोतोर्थं वक्तान्तरैरपिहिपरिहारा भवन्तीति भाष्यकारः एत दूषयन्नेवाह सो
ऽनवाचक्तुकपीति यन्ने स्थतेकादयोऽपि दिधुभादिवत्साध्वसाधुयदिमूर्तता: साधवएवव्यानन्तु हि धुभादि
विलम्बताइति लभ्यते ग्र. यथा हि वक्तान्तरैरिति न भूयादिति नचगटसलर तिविरोधः तावतापि
स्तं कृष्णानन्तुत द्वितमिति गटछमुखस्तस्यायोपगमारे दियशब्द साधुताभ्युपगमे बाधकाभा
वात ब्रुहृष [illegible] स्तु साधून पिप्रयुंजानो देवश्राह्मणादिति रकेयाकर्मशास्त्रसंघनात्प्रत्ययेतीव
न्यहेतत वस्तु द्वितीयप्रयोजननिराकरणार्थं वार्तिकम् अनुकरणं शिष्टाशिष्टाप्रतिषिद्धेषु इति॥
तस्यैवमर्थः शिष्टस्य साधोरनुकरणं साध्वेव अशिष्टस्य तद्‌प्रतिषिद्धं च साध्वसाधुवदिमूर्तस्य
धुभादेः तस्यानुकरणमपि तादृशमेव अर्थात् असाधोरनुकरणमप्यसाध्वेवेति। इदं तु भाष्ये दूषित १२
मेव हेत्वदी हे त्यपइस्यादिनोऽशिष्टपरिगृहीतानामसाधुसापांधिजभावात नह्यपशब्दवाच
कत्वमात्रेतातथात्वम अपशब्द इत्यस्याप्यसाधुतापत्तेः नचवप्रकृतिवदनुकरणमित्यनेन
असाधुतातिदेशः अशास्त्रीयस्यातिदेशायोगादितिदिक्। तस्माद्वार्त्तिककृतां दूषितमप्येव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तथा च सति केशवः शास्त्रानुगतत्वात्स्याप्यः स संभवान्नासम्भवसंस्था। तथा च सति कुर्व्यान्त
तद्धितान्मित्वादिन सम्मतिर व्युत्पत्त्या भवतीति एवं च यदि शास्त्रानुगतं हे शब्दस्य याव
त्कृवीमं वा त्वादि नाम क्रियते तदस्याद्धितिस्कु लिकृतमं भ्वादिशब्दा इन्युक्तेरतोऽपि शि
ष्टानुरोधं दृश्यतास्तवार्त्ति स्पृष्टिघीन संततिशास्त्रमप्यादेमुख्यं व्याक्रियमाणास्य
तिधीनुकरणस्याप्यसाधुता दर्शिता तस्मादिष्ट भ्वादिभ्यः कुवीमध्वादिनाम्नियमा
धीनो गणपाठानुकरणं भ्वादीघं प्रत्ययरतिनुकरणस्यापि न्यायतोऽनर्थकं चिवे देवनारायम्
किं तु यावन्नीकृमिति स्थितमः पं॰ त्र शास्त्रेऽनुमानकान्याप्ता दोषीघं प्रत्ययरोर्दप
घापिस्त्रीकृतत्वापि प्राप्तिशास्त्रमन्यापेन अन्यत्र सोनो वयुज्यत इत्यवधेयम् एवं च
यन्तीसाहिना मत्पिशिष्टैरनेगीकृतानां न्यायसाम्या इत्साधुतेन्ताँ। तथा चाहुः न
हि यद्धिरंति परः प्रयुज्यत इति एवं च न्यायभावादितिया ति कैन पूर्वयाति कोनर्थकं

उपमानाच्च· पादस्य लोपोऽहस्त्यादिभ्यः कुंभपदीषु च· संख्यासुपूर्वस्य ६ वयसि दन्तस्य दतृ· छन्दसि च· स्त्रियां संज्ञा
याम्· विभाषा श्यावारोकाभ्याम्· अग्रान्तशुद्धशुभ्रवृषवराहेभ्यश्च· ककुदस्यावस्थायां लोपः त्रिककुत्पर्वते०
उद्विभ्यां काकुदस्य· पूर्णाद्विभाषा· सुहृद्दुर्हृदौ मित्रामित्रयोः ४ उरःप्रभृतिभ्यः कप्· इनः स्त्रियाम्· नद्यृतश्च· शेषा
३२ द्विभाषा· न संज्ञायाम्· ईयसश्च· वंदिते भ्रातुः· ऋतश्छन्दसि· नाडीतंत्र्योः स्वांगे· निष्प्रवाणिश्च· ८ पादघाते
स्यतत्पुरुषे कृतं ककुब्वेष्ठाभ्याम् सपत्रान्वक्ततात्· खार्णानमः ५ः सख्यो वयसि विंशतिः १६० इति पंचमाध्यायस्य च
तुर्थः पादः ५५२४॥ ॐ इति पंचमोऽध्यायः एकाचो द्वे प्रथमस्य· अजादेर्द्वितीयस्य· न न्द्राः संयोगादयः पूर्वो
भ्यासः: सन्यङोः श्लौ· बहिः। दाश्वान्साह्वान्मीढ्वांश्च· ष्यङः संप्रसारणं पुत्रपत्योस्तत्पुरुषे· बंधुनि बहुव्रीहौ·
वचिस्वपियजादीनां किति· ग्रहिज्यावयिव्यधिवष्टिविचतिवृश्चतिपृच्छतिभृज्जतीनां ङिति· लिट्यभ्या
सस्योभयेषाम्· स्वापेश्चङि॥ स्वपिस्यमिव्येञां यङि। न वशः १ चायः की· स्फायः स्फी निष्ठायाम्· स्त्यः प्र ३२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

उत्तमैकाभ्यां च · राजाहःसखिभ्यष्टच् · गोरतद्धितलुकि · अग्राख्यायामुरसः · अनोश्मायःसरसां जातिसंज्ञयोः
ग्रामकौटाभ्यां च तक्ष्णः · अतेः शुनः · उपमानादप्राणिषु · उत्तरमृगपूर्वाच्च सक्थ्नः · नावो द्विगोः · अर्द्धाच्च · खार्याः
प्राचाम् · द्वित्रिभ्यामंजलेः · अनसंतान्नपुंसकाच्छंदसि · ब्रह्मणो जानपदाख्यायाम् · कुमहद्भ्यामन्यतरस्याम् · द्वन्द्वा
च्चुदषहान्तात्समाहारे · अव्ययीभावे शरत्प्रभृतिभ्यः · अनश्च · नपुंसकादन्यतरस्याम् · नदीपौर्णमास्याग्रहायणी
भ्यः · झयः · गिरेश्च सेनकस्य · बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोः स्वांगात्षच् · अंगुलेर्दारुणि · द्वित्रिभ्यां ष मूर्द्ध्नः · अप्पूरणीप्रमा
ण्योः । अंतर्बहिर्भ्यां च लोम्नः · अज्नासिकायाः संज्ञायां नसं चास्थूलात् · उपसर्गाच्च · सुप्रातः सुश्वसुदिवशारिकु
क्षचतुरश्रैणीपदाजपदप्रोष्ठपदाः ८॥ नञ्दुःसुभ्यो हलिसक्थ्योरन्यतरस्याम् · नित्यमसिच्प्रजामेधयोः · बहुप्र
जाश्छन्दसि · धर्मादनिच्केवलात् · जंभासुहरिततृणसोमेभ्यः · दक्षिणेर्मा लुब्धयोगे · इच्कर्मव्यतिहारे · द्विद
ण्डाद्यादिभ्यश्च · प्रसंभ्यां जानुनोर्ज्ञुः · ऊर्ध्वाद्विभाषा · ऊधसोनङ् · धनुषश्च · वा संज्ञायाम् · जायाया निङ् ॥ गंध

इयीतेति लिंकट्टः यस्य कान्ड सोदासी भारतांच· चतुर्थी तदर्थे· अर्थे· त्योच· कर्मे आरथे निष्ठा· अतिमे हृ
तो या· स्तीया कर्मणि· जातिदृन नत्८ तादो चनितिके· यतो लवेवा नश्च प्रयतः अनिशनौवता वप्रत्यये· य
यौ वइव दन्यत रस्याम्· हिरण्य पविमाना ध्वने· पुष्पमो विरोप सम्यतो· कृतर कतमो वा तम जानचे· आ
३६ क्वौ व्याल्पसा वु मारयोः राजा च· बक्की प्रत्यये नसिन्के नित्यार्थे ग्रामः धिल्लिनि· राजा च प्रशंसायाम्· आदि
वा त्वंः ऋषु मीलादि दिशो ३॥ धर्मे हरशो· उक्तेच· हिमा बाध्यक्षो· पापश्च धिल्लिनि· अत्रान्ते वासि मास्तव
व्यालनो बुसे पे· आज्ञा निमे वे पे· भक्तो रथ्या तदर्थे बु· गौविज लासिं हय नेष्ठुपमा ने· अकेजी विका र्थे· प्रावां
कीडा याम्· आशा नितु के· धिल्लिनि वाकृनः संज्ञायाम्· गोतन्त्रि पंच घ्या ते मिनि· ६ पमा नं धा ध्यार्थ
·वकृता वेय· ४ उ का ~~लितु के· धिल्लिनि वाकृनः संज्ञायाम्· गो~~ रो हृदय पञ्च· दीर्घ का मा तुषभा
कथठम्ने अप्रत्या स्पर्थ म कुच· ग्रामे निवसन्तः वोबादिबु· धा ग्या दप शालायाम् प्रस्थे कडम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

भासेवयनेयोः समासे· दायाद्यन्दायादे· प्रति यस्मिंविरत्ये स्तुयोः पदेष्वपदेषो· नियातेयात त्रा सोश्वारदेना
र्तौ त्रौ ग्रपर्णु कणोद्योर्णातो. सदृशप्रति-रूपयोः सादृश्ये· द्विगौप्रमाणे· गन्तव्य पाणपण्या तीते· मात्रोपज्ञो
पक्रमच्छायान्तेनपुंसके· ल्पवि ष्विपयोर्हितेः· श्रीसौवं· स्वस्यामिति· पण्या गैश्वर्ये· नमू याक्रिदिथिष्ठु·वा
जुयेनम· १॥ प्रामाण्यापनेदीपः· कुलम्मा वने· पूर्वे कृतवद्वै· मपिपुंसनो ऽसमर्थादिसर्वेभ्रासदे शेषु·
सामिप्ये· क्षिप्रकादीनि· तु मावंतेषु· अन्यायमेकन्यायं वत्स्किनये कर्म धारये· कुमारश्व· आदिषु
प्रत्ये नसि· पूर्वेष्वन्तरस्याम्· इ.न. जेकारन्नकयास्वम गान्म रावैष्णुद्विगौ· अन्यतरस्याम्·दि ष्ठि
ऽपितल्पोत्रवं सम मी सिद्धेषु कर्मर्थ्ये कालात्· परिप्रत्युपापाद्वर्त्यमानकालात्रापपरेषु· तञ्ज
न्यवत्यवन इन्द्रेभ्येकर्क्षिा षु· संख्या· मात्राश्योपसर्जनश्वान्ते भामी· कार्त्तकौजपादयश्व।मक
श्रीहृ पपरा हृत्त गन्डि व्यासमानावाज्यमारमारत होर्विह वरोरव प्रथ्रदेष्ठ· मेध्येकश्व देधोः श्व ःश्व
सादिवरमोः २ औः सादसादिसारथि षुः कुरुगार्हपोत हिन्नणोर्वसृत जरन्यश्लील दृढ न्कपोपारे वं·

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

झल्युपोत्तमम् विभाषा भाषायाम् न गोश्वन्साववर्णराडङ्क्रुङ्कृद्भ्यः। दिवो झल्· नृ चान्यतरस्याम्· तित्स्वरितम्·
तास्यनुदात्तेन्ङिददुपदेशाल्लसार्वधातुकमनुदात्तमह्न्विङोः। आदिः सिचोऽन्यतरस्याम्· स्वपादिर्हिंसामच्यनिटि·
अभ्यस्तानामादिः। अनुदात्ते च· सर्वस्य सुपि· भीह्रीभृहुमदजनधनदरिद्राजागरां प्रत्ययात्पूर्वं पिति· लिति·
३५ आदिर्णमुल्यन्यतरस्याम्· अचः कर्तृयकि· थलि च सेटीडन्तो वा· ञ्नित्यादिर्नित्यम्· आमन्त्रितस्य च· पथिम
थोः सर्वनामस्थाने· अन्तश्च तवै युगपत्· क्षयो निवासे· जयः करणम्· वृषादीनां च· संज्ञायामुपमानम्· निष्ठा च
द्व्यजनात्· शुष्कधृष्टौ· आशितः कर्ता· रिक्ते विभाषा· जुष्टार्पिते च छन्दसि· नित्यं मन्त्रे· युष्मदस्मदोर्ङसि· ङ
यि च· यतोऽनावः· ईडवन्दवृशंसदुहां ण्यतः· विभाषा वेण्विन्धानयोः· त्यागरागहासकुहश्वठक्रथानाम्· उपो
त्तमं रिति· चङ्यन्यतरस्याम्· मतोः पूर्वमात्संज्ञायां स्त्रियाम्· अन्तोऽवत्याः· ईवत्याः· चौ· समासस्य· २२३ एकाव२४वयो
ऽष्टव पृथग्नेत्र नाद्दिवीन्द्रे गोछन्दं किताक्षिस्वरितं निष्ठा वेणो नति घातिष्ठ ॥ षष्ठाध्यायस्य प्रथमः पादः ६।१
बहुव्रीहौ प्रकृत्या पूर्वपदम्· तत्पुरुषे तुल्यार्थतृतीयासप्तम्युपमानाव्ययद्वितीयाकृत्याः॥ वर्णो वर्णेष्वनेते·

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

लोपिलोपे वेत्यादर्शनात्· कण्ठ्यामूर्द्धाः संपरिभ्यां भूषणसमवाययोः उपात्प्रतियत्नवैकृतवाक्याध्याहारेषु च
किरतौ लवने· हिंसायां प्रतेश्च· अपाच्चतुष्पाच्छकुनिष्वालेखने· कुस्तुम्बुरूणि जातिः अपरस्पराः क्रियासातत्ये·
गोष्पदं सेवितासेवितप्रमाणेषु· आस्पदं प्रतिष्ठायाम्· आश्चर्यमनित्ये· वर्चस्केऽवस्करः· अपस्करो रथाङ्गम्· वि
ष्किरः शकुनौ वा· ह्रस्वाच्चन्द्रोत्तरपदे मन्त्रे· प्रतिष्कशश्च कशेः· प्रस्कण्वहरिश्चन्द्रावृषी· मस्करमस्करिणौ वेणुप
रिव्राजकयोः· कास्तीराजस्तुन्दे नगरे· कारस्करो वृक्षः· पारस्करप्रभृतीनि च संज्ञायाम्॥ अनुदात्तं पदमेकवर्जम्·
कर्षात्वतो घञोन्त उदात्तः· उञ्छादीनां च· अनुदात्तस्य च यत्रोदात्तलोपः· धातोः· चितः· तद्धितस्य· कितः· तिसृभ्यो जसः·
चतुरः शसि· सावेकाचस्तृतीयादिर्विभक्तिः· अन्तोदात्तादुत्तरपदादन्यतरस्याम्· नित्यं समासे· अञ्चेः
छन्दस्यसर्वनामस्थानम्· ऊडिदंपदाद्यप्पुम्रैद्युभ्यः· अष्टनो दीर्घात्· शतुरनुमो नद्यजादी· उदात्तयणो ह
ल्पूर्वात्· नोङ्धात्वोः· ह्रस्वनुड्भ्यां मतुप्· नामन्यतरस्याम्· ङ्याश्छन्दसि बहुलम्· षट्त्रिचतुर्भ्यो हलादि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पदान्ताद्वा · इको यणचि · एचोऽयवायावः · वान्तो यि प्रत्यये · धातोस्तन्निमित्तस्यैव · क्षय्यजय्यौ शक्यार्थे · ४। भय्य
प्रवय्ये च छन्दसि · एकः पूर्वपरयोः · अन्तादिवच्च · षत्वतुकोरसिद्धः · आद्गुणः · वृद्धिरेचि · एत्येधत्यूठ्सु · आटश्च ·
उपसर्गादृति धातौ · वा सुप्यापिशलेः · औतोऽम्शसोः · एङि पररूपम् · ओमाङोश्च · उस्यपदान्तात् · अतो गु
३८ णे · अव्यक्तानुकरणस्यात इतौ · नाम्रेडितस्यान्त्यस्य तु वा · अकः सवर्णे दीर्घः · अमि पूर्वः · संप्रसारणाच्च · एङः प
दान्तादति · ङसिङसोश्च · ऋत उत् · ख्यत्यात्परस्य · अतो रोरप्लुतादप्लुते · हशि च · प्रकृत्यान्तःपादमव्यपरे ०
न्तान्तःपादमव्यपरे · अव्यादवद्यादवक्रमुरव्रतायमवन्त्ववस्युषु च · यजुष्युरः · आपोजुषाणोवृष्णोवर्षिष्ठे
ऽम्बेऽम्बालेऽम्बिके पूर्वे · अङ्ग इत्यादौ च · अनुदात्ते च कुधपरे · अवपथासि च · सर्वत्र विभाषा गोः · अवङ् स्फोटाय
नस्य · इन्द्रे च · प्लुतप्रगृह्या अचि नित्यम् · आङोऽनुनासिकश्छन्दसि · इकोऽसवर्णे शाकल्यस्य ह्रस्वश्च · ऋत्यकः ·
अप्लुतवदुपस्थिते · ई३ चाक्रवर्मणस्य · दिव उत् · एतत्तदोः सुलोपोऽकोरनञ्समासे हलि · स्यश्छन्दसि बहुलम् ·

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पूर्वस्य। द्रवमूर्तिस्पर्शयोः श्यः। प्रतेश्च। विभाषाभ्यवपूर्वस्य। शृतं पाके। प्यायः पी। लिड्यङोश्च। विभाषा श्वेः।
णौ च संश्चङोः। ह्वः संप्रसारणम्। अभ्यस्तस्य च। बहुलं छन्दसि। चायः की। अपस्पृधेथामानृचुरानृहुश्चिच्यु-
षेतित्याजश्राताश्रितमाशीराशीर्त्ताः। न संप्रसारणे संप्रसारणम्। लिटि वयो यः। वश्चास्यान्यतरस्यां किति। वेञः॥
ल्यपि च। ज्यश्च। व्यश्च। विभाषा परेः। आदेच उपदेशेऽशिति। न व्यो लिटि। स्फुरतिस्फुलत्योर्घञि॥ क्रीङ्जीनां
णौ। सिध्यतेरपारलौकिके। मीनातिमिनोतिदीङां ल्यपि च। विभाषा लीयतेः। खिदेश्छन्दसि। अपगुरो णमु-
लि। चिस्फुरोर्णौ॥ प्रजने वीयतेः। बिभेतेर्हेतुभये। नित्यं स्मयतेः। सृजिदृशोर्झल्यमकिति। अनुदात्तस्य चर्दुपधस्या-
न्यतरस्याम्। शीर्षंश्छन्दसि। ये च तद्धिते। पद्दन्नोमास्हृन्निशसन्यूषन्दोषन्यकञ्छकन्नुदन्ना-
सञ्छस्प्रभृतिषु। धात्वादेः षः सः। णो नः। लोपो व्योर्वलि। वेरपृक्तस्य। हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात्सुतिस्यपृक्तं हल्।
एङ्ह्रस्वात्संबुद्धेः। शश्छन्दसि बहुलम्। ह्रस्वस्य पिति कृति तुक्। संहितायाम्। छे च। आङ्माङोश्च। दीर्घात्

ष्यंधकवृष्णिकुरुभ्यश्च· मातुरुत्संख्यासंभद्रपूर्वायाः कन्यायाः कनीनच· विकर्णशुंगछगलाद्वत्स
२१ भरद्वाजात्रिषु· पीलाया वा· ढक्च मंडूकात्· स्त्रीभ्यो ढक्· द्व्यचः· इतश्चानिञः· शुभ्रादिभ्यश्च· विकर्ण
कुषीतकात्काश्यपे· भ्रुवो वुक्च· कल्याण्यादीनामिनङ्· कुलटाया वा· चटकाया ऐरक्· गोधाया ढ्रक्·
आरगुदीचाम्· क्षुद्राभ्यो वा· पितृष्वसुश्छण्· ढकि लोपः· अपूर्वपदादन्यतरस्यां यड्ढकञौ ८।२ महा
कुलादञ्खञौ· दुष्कुलाड्ढक्· स्वसुश्छः· भ्रातुर्व्यच्च· व्यन्सपत्ने· रेवत्यादिभ्यष्ठक्· गोत्रस्त्रियाः कुत्स
नेणच· वृद्धाट्ठक्सौवीरेषु बहुलम्· फेश्छच· फांटाहृतिमिमताभ्यां णफिञौ· कुर्वादिभ्यो ण्यः· सेना
न्तलक्षणकारिभ्यश्च· उदीचामिञ्· तिकादिभ्यः फिञ्· कौसल्यकार्मार्याभ्यांच· अणो द्व्यचः· उदी
चां वृद्धादगोत्रात्· वाकिनादीनां कुक्च· पुत्रान्तादन्यतरस्याम्· प्राचामवृद्धात्फिन्बहुलम् ८ म
नोर्जातावञ्यतौ षुक्च· अपत्यं पौत्रप्रभृति गोत्रम्· जीवति तु वंश्ये युवा· भ्रातरि च ज्यायसि· वान्य-

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इतो मनुष्यजातेः ऊङुतः बाह्वन्तात्संज्ञायाम् पंगोश्च ऊरूत्तरपदादौपम्ये· संहितशफलक्षणवामादेश्च· कद्रुक
मंडल्वोश्छंदसि· संज्ञायाम्· शार्ङ्गरवाद्यञो ङीन्· यङश्चाप्· आवट्याच्च· तद्धिताः युवस्तिः अणिञोरनार्षयो
र्गुरूपोत्तमयोः ष्यङ् गोत्रे· गोत्रावयवात्· क्रौड्यादिभ्यश्च ४ दैवयज्ञिशौचिवृक्षिसात्यमुग्रिकांडेविद्धिभ्योऽन्यत
रस्याम्· समर्थानां प्रथमाद्वा· प्राग्दीव्यतोऽण्· अश्वपत्यादिभ्यश्च· दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्ण्यः ८५ उ
त्सादिभ्योऽञ्· स्त्रीपुंसाभ्यां नञ्स्नञौ भवनात्· द्विगोर्लुगनपत्ये· गोत्रेऽलुगचि· यूनि लुक्· फक्फिञोरन्यतरस्या
न्तस्यापत्यम्· एको गोत्रे· गोत्राद्यून्यस्त्रियाम्· अत इञ्· बाह्वादिभ्यश्च· सुधातुरकङ् च· गोत्रे कुंजादिभ्यश्च्फञ्·
नडादिभ्यः फक्· हरितादिभ्योऽञः ५ यञिञोश्च· शरद्वच्छुनकदर्भाद्भृगुवत्साग्रायणेषु· द्रोणपर्वतजीवन्तादन्य
तरस्याम् अनृष्यानन्तर्ये बिदादिभ्योऽञ्· गर्गादिभ्यो यञ्· मधुबभ्र्वोर्ब्राह्मणकौशिकयोः कपिबोधादांगिरसे·
वतंडाच्च· लुक् स्त्रियाम्· अश्वादिभ्यः फञ्· भर्गात्त्रैगर्ते· शिवादिभ्योऽण्· अवृद्धाभ्यो नदीमानुषीभ्यस्तन्नामि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

श्री कौमु
प्र० २०

पत्युर्नो यज्ञसंयोगे॰ विभाषा सपूर्वस्य॰ नित्यं [illegible] सपत्न्यादिषु॰
पूतक्रतोरै च॰ वृषाकप्यग्निकुसितकुसिदानामुदात्तः मनोरौ वा॰ वर्णादनुदात्तात्तोपधात्तो नः अन्यतो ङीष्
षिद्गौरादिभ्यश्च॰ जानपदकुण्डगोणस्थलभाजनागकालनीलकुशकामुककबराद्वृत्त्यमत्रावपना
कृत्रिमाश्राणास्थौल्यवर्णानाच्छादनायोविकारमैथुनेच्छाकेशवेशेषु॰ शोणात्प्राचाम् वोतो गुणा
वचनात् बह्वादिभ्यश्च॰ नित्यं छन्दसि॰ भुवश्च॰ पुंयोगादाख्यायाम्॰ इन्द्रवरुणभवशर्वरुद्रमृडहि
मारण्ययवयवनमातुलाचार्याणामानुक्॰ क्रीतात्करणपूर्वात्॰ क्तादल्पाख्यायाम्॰ बहुव्रीहेश्चान्तोदा
त्तात्॰ अस्वाङ्गपूर्वपदाद्वा॰ स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादसंयोगोपधात्॰ नासिकोदरौष्ठजङ्घादन्तकर्णशृङ्गा
च्च॰ न क्रोडादिबह्वचः सहनञ्विद्यमानपूर्वाच्च॰ नखमुखात्संज्ञायाम् दीर्घजिह्वी च छन्दसि दिक्॰ पूर्वप
दान्ङीप्॰ वाहः सख्यशिश्वीति भाषायाम्॰ जातेरस्त्रीविषयादयोपधात्॰ पाककर्णपर्णपुष्पफलम् २०

णार्द्धमात्रं केशोषः। सिद्धे· लिङ्गानुशिष्टि· छन्दस्तु मन्यथा· आत्मसंबन्धे समानाधिकरणे स्यात्तद्धितस्य स्व
पिधं सङ्ग्रहः॥ इति प्रथमस्य चतुर्थः पादः ४॥ ङ्याप्प्रातिपदिकात्· स्वौजसमौट्छष्टाभ्याम्भिस्ङे· भ्याम्भ्यस्ङ
सिभ्याम्भ्यस्ङसोसाम्ङ्योस्सुप्· स्त्रियाम्· अजाद्यतष्टाप्· ऋन्नेभ्यो ङीप्· उगितश्च· वनो र च· पादो
न्यतरस्याम्· टाबृचि· न षट्स्वस्रादिभ्यः· मनः· अनो बहुव्रीहेः· डाबुभाभ्यामन्यतरस्याम्· अनुप
सर्जनात्· टिड्ढाणञ्द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच्तयप्ठक्ठञ्कञ्क्वरपख्युनाम्· यञश्च· [illegible] प्राचां ष्फ तद्धितः·
सर्वत्र लोहितादिकतन्तेभ्यः· कौरव्यमाण्डूकाभ्यां च· वयसि प्रथमे १ द्विगोः· अपरिमाणबिस्ताचितकंब
लेभ्यो न तद्धितलुकि· काण्डान्तात्क्षेत्रे· पुरुषात्प्रमाणेन्यतरस्याम्· बहुव्रीहेरूधसो ङीष्· संख्या
व्ययादेर्ङीप्· दामहायनान्ताच्च· अन उपधालोपिनोन्यतरस्याम्· नित्यं संज्ञाछन्दसोः·
केवलमामकभा[illegible]गधेयपापापरसमानार्यकृतसुमङ्गलभेषजाच्च· रात्रेश्चाजसौ· अन्तर्वत्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

श्रीः

९८ आदिकर्मणि क्तः कर्तरि च । गत्यर्थाकर्मकश्लिषशीङ्स्थासवसजनरुहजीर्यतिभ्यश्च ।
दाशगोघ्नौ संप्रदाने । भीमादयोऽपादाने । ताभ्यामन्यत्रोणादयः ४ क्तोऽधिकरणे च ध्रौव्यगतिप्र
त्यवसानार्थेभ्यः लस्य । तिप्तस्झिसिप्थस्थमिब्वस्मस्तातांझथासाथांध्वमिड्
वहिमहिङ् टित आत्मनेपदानां टेरे । थासः से ४० लिटस्तझयोरेशिरेच् । परस्मैपदानां णल
तुसुस्थलथुसणल्वमाः । विदो लटो वा । ब्रुवः पंचानामादित आहो ब्रुवः । लोटो लङ्वत् । एरुः । सेर्ह्य
पिच्च । वा छन्दसि । मेर्निः । आमेतः । सवाभ्यां वामौ । आडुत्तमस्य पिच्च । एत ऐ । लेटो [illegible] टौ ।
आत ऐ । वैतोऽन्यत्र । इतश्च लोपः परस्मैपदेषु । स उत्तमस्य । नित्यं ङितः । इतश्च ५ तस्थस्थमिपां तांतं
तामः । लिङः सीयुट् । यासुट् परस्मैपदेषूदात्तो ङिच्च । किदाशिषि । झस्य रन् । इटोऽत् । सुट् तिथोः ।
झेर्जुस् । सिजभ्यस्तविदिभ्यश्च । आतः । लङः शाकटायनस्यैव । द्विषश्च । तिङ्शित्सार्वधातुकं ९८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

याः यतिविन्दजीवोः चर्मोदरयोः पूरेः। वर्णे प्रमाणात् तु लोपश्चास्यान्यतरस्याम् वेदे क्रोपेः। निमूले संमूलयोः कषः।
शुष्कचूर्णरूक्षेषु पिषः समूलाकृतजीवेषु हन्कृञ्ग्रहः। करणे हनः स्नेहने पिषः हस्ते वर्त्तिग्रहोः स्वे पुषः २। अ
धिकरणे बन्धः संज्ञायाम् कर्त्रोर्जीवपुरुषयोर्नशिवहोः। ऊर्द्धे शुषिपूरोः उपमाने कर्मणि च कषादिषु यथा
विध्यनुप्रयोगः उपदंशस्तृतीयायाम् हिंसार्थानां च समानकर्मकाणाम् सप्तम्यां चोपपीडरुधकर्षः समा
सत्तौ प्रमाणे च अपादाने परीप्सायाम् द्वितीयायां च स्वाङ्गे ध्रुवे परिक्लिश्यमाने च विशिपतिपदिस्क
न्दां व्याप्यमानासेव्यमानयोः अस्यतितृषोः क्रियान्तरे कालेषु नाम्न्यादिशिग्रहोः। अव्यये यथाभिप्रेता
ख्याने कृञः तिर्यच्यपवर्गे ३। स्वाङ्गे तस्प्रत्यये कृभ्वोः। नाधार्थप्रत्यये च्व्यर्थे तूष्णीमि भुवः ४
अन्वच्यानुलोम्ये। शकधृषज्ञाग्लाघटरभलभक्रमसहार्हास्त्यर्थेषु तुमुन्। पर्याप्तिवचनेष्वलमर्थेषु। कर्त्तरि
कृतः भव्यगेयप्रवचनीयोपस्थानीयजन्याप्लाव्यापात्या वा। लः कर्मणि च भावे चाकर्मकेभ्यः तयोरेव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

शाकि लिङ्। आशिषि लिङ्लोटौ॰ क्तिच्क्तौ च संज्ञायाम्॰ माङि॰ लुङ्॰ स्मोत्तरे लङ् च॰ ऽस्मादयानिया सच्च यावद्बनोऽङ्ग
मिच्छा हत्येश्च योताखोर्लिङ् लिङः॰ षोडशः ॥ इति श्रीपा ध्यायस्य तृतीयः पादः ॥ धातुसंबंधे प्रत्ययाः॰ क्रिया
समभिहारे लोट् लोटो हिस्वौ वा च तध्वमोः॰ समुच्चयेऽन्यतरस्याम्॰ यथाविध्यनुप्रयोगः पूर्वस्मिन्॰ समुच्चये सामा
न्यवचनस्य॰ छन्दसि लुङ्लङ्लिटः॰ लिङर्थे लेट्॰ उपसंवादाशङ्कयोश्च॰ तुमर्थे सेसेनसेअसेन्क्सेकसेनध्यैअध्यै
न्कध्यैकध्यैन्शध्यैशध्यैन्तवैतवेङ्तवेनः॰ प्रयै रोहिष्यै अव्यथिष्यै॰ दृशे विख्ये च॰ शकि णमुल्कमुलौ॰ ईश्वरे तोसुन्कसुनौ॰
कृत्यार्थे तवैकेन्केन्यत्वनः॰ अवचक्षे च॰ भावलक्षणे स्थेण्कृञ्वदिचरिहुतमिजनिभ्यस्तोसुन्॰ सृपितृदोः कसुन्॰
न॰ अलंखल्वोः प्रतिषेधयोः प्राचां क्त्वा॰ उदीचां माङो व्यतीहारे॰ परावरयोगे च॰ १ समानकर्तृकयोः पूर्वका
ले॰ आभीक्ष्ण्ये णमुल् च॰ न यद्यनाकाङ्क्षे॰ विभाषाग्रे प्रथमपूर्वेषु॰ कर्मण्याक्रोशे कृञः खमुञ्॰ स्वादुमि णमुल्॰
ले। अन्यथैवंकथमित्थंसु सिद्धाप्रयोगश्चेत्॰ यथातथयोरसूयाप्रतिवचने॰ कर्मणि दृशिविदोः साकल्ये॰ १८

आशंसायां भूतवच्च। क्षिप्रवचने लृट्। आशंसावचने लिङ्। नानद्यतनवत्क्रियाप्रबन्धसामीप्ययोः। भविष्यति
मर्यादावचनेऽवरस्मिन्। कालविभागे चानहोरात्राणाम्। परस्मिन्विभाषा। लिङ्निमित्ते लृङ् क्रियातिपत्तौ।
भूते च। वोताप्योः। गर्हायां लडपिजात्वोः। विभाषा कथमि लिङ् च। किंवृत्ते लिङ्लृटौ। अनवक्लृप्त्यमर्षयोरकिं-
वृत्तेऽपि। किंकिलास्त्यर्थेषु लृट्। जातुयदोर्लिङ्। यच्चयत्रयोः। गर्हायां च। चित्रीकरणे च। शेषे लृडयदौ। उ-
ताप्योः समर्थयोर्लिङ्। कामप्रवेदनेऽकच्चिति। संभावनेऽलमिति चेत्सिद्धाप्रयोगे। विभाषा धातौ संभावनवच-
नेऽयदि। हेतुहेतुमतोर्लिङ्। इच्छार्थेषु लिङ्लोटौ। समानकर्तृकेषु तुमुन्। [illegible]
[illegible] लिङ् च। इच्छार्थेभ्यो विभाषा वर्तमाने। विधिनिमन्त्रणामन्त्र-
णाधीष्टसंप्रश्नप्रार्थनेषु लिङ्। लोट् च। प्रैषातिसर्गप्राप्तकालेषु कृत्याश्च। लिङ् चोर्ध्वमौहूर्तिके। स्मे लोट्।
अधीष्टे च। कालसमयवेलासु तुमुन्। लिङ् यदि। अर्हे कृत्यतृचश्च। आवश्यकाधमर्ण्ययोर्णिनिः। कृत्याश्च।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

१८ कृतः किंच द्विप्रोक्तव्रुव. यजयाचयतविच्छप्रच्छरक्षो नङः स्वपो नन्. उपसर्गे घोः किः कर्मण्यधिकरणे च. स्त्रियां क्ति
न्. स्थागापापचो भावे. मंत्रे वृषेषपचमनविदभूवीरा उदात्तः ऊतियूतिजूतिसातिहेतिकीर्तयश्च. व्रजयजो
र्भावे क्यप्. संज्ञायां समजनिषदनिपतमनविदषुञ्शीङ्भृञिणः [illegible]ः आवृ. ५ इच्छा. अप्रत्ययात्. गु
रोश्च हलः षिद्भिदादिभ्योऽङ्। चिंतिपूजिकथिकुंबिचर्चश्च. आतश्चोपसर्गे. ण्यासश्रन्थो युच्. रोगा
ख्यायां ण्वुल्बहुलम्. संज्ञायां विभाषाख्यानपरिप्रश्नयोरिञ्च. पर्यायार्हर्णोत्पत्तिषु ण्वुच्. आक्रोशे नञ्यनिः।
कृत्यल्युटो बहुलम्. नपुंसके भावे क्तः ल्युट् च. कर्मणि च येन संस्पर्शात्कर्तुः शरीरसुखम्. करणाधि
करणयोश्च. पुंसि संज्ञायां घः प्रायेण. गोचरसंचरवहव्रजव्यजापणनिगमाश्च. अवे तॄस्त्रोर्घञ्।
हलश्च। अध्यायन्यायोद्यावसंहाराधारावायाश्च. उदङ्कोऽनुदके. जालमानायः. खनो घ च. ईषद्दुःसुषु कृ
च्छ्राकृच्छ्रार्थेषु खल्. कर्तृकर्मणोश्च भूकृञोः। आतो युच्. छन्दसि गत्यर्थेभ्यः अन्येभ्योऽपि दृश्यते. वर्त्तमाने

१८

मिलत्यः प्रेक्षोपक्षे· प्रथने वावशब्दे· छन्दो नाम्नि च· उद्धिग्रहः समि मुष्टौ· परिन्योर्नीणोर्द्यूताभ्रेषयोः४ परावे
उपात्प्रपदस्ताः अनुप्रयोः श्रोतेपर्याये· हस्तादाने चेरस्तेये २ निवास वितिशा गीरोय समाधाने छ्वा देशव क४ संबे
वानौतराधर्ष्ये· कर्म्मव्यतिहारेणाव स्त्रियाम्· अभिविधौ भाव इतराः अपाकोशे तन्योर्गेहः प्रेलिप्सायाम्· प
रीपक्षे· नोऽध्याने· उदिश्रयति यातिपूद्रुवक्ष विभाषा ङि· स्रुवोः अवेर्हो वर्षप्रतिबंधे· प्रेद्विप्ताजाम्· र
श्रोव· ऊर्णोते राच्छादने· परौ ग्रहोवे ज्ञाने· परव· आदेरप· जह ऊहति निविवि गमश्व· उपसर्गे दः नौ णद
३॥ वधजयोरचु पसर्गे· स्वनहसोर्वा· यमः समुपनिविषु च· नौ गदनदपठस्व नः क्वणो वीणायां च· नित्यं प
णः पनिमारौ· पक्षे उपसजि· प्रमदसमदौ हर्षे· सकुद्देरनः पक्षु· अक्षेषु ग्लहः· प्रजने सर्त्तेः ह्वः संप्रसा
रणं च अभ्युपनिविषु· आदि ... नियानमानातव४ भावे उपसर्गस्य· हलश्च वधः म... नः अपलोप
भोजनम् करणोपोवि ड्व· ... परौ घः उपघ्नु आश्रये· संघोद्धौ गणप्रशंसयोः नियो निमितावु...

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ल्युट् दसिसिवमिह्यतद्ग्रानह्ः कारो० ह्रस्वकारयोः उपदे सूर्त्तिं ख्युञ्स्फ्यमसह्वरदत्रः उयः संज्ञा
१५ यामः ककार्त्तरि वर्धि देयतयोः जीर्णः कैः मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च १० कर्मणि क्रियार्थः सर्वस्मिस्तथ
उत्तरमध्ये चुनञो४ शानिनि मंजेभासयः कर्मण्यप्छौ ॥ इति द्वितीय४ पाद४ ५ रात्रीदको व उत्थम्
ऋते पिदृश्यते० भविष्यति गम्यादयः यावत्पुनानिमात्रयोर्लट् क्रियाया कदाकर्ह्योः किंवृत्ते लिप्सायां०
लिप्स्यमानसिद्धौ च० लोडर्थलक्षणे च लिङ० चोर्ध्वमौहूर्त्तिके० तुमुन्ण्वुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम्
भाववचनाश्च० अण्कर्मणि च० टः सप्तम्यां न दत्तनेष्ट० पदरुजविशस्पृशो घञ्० स्थिरे० भावे०
अकर्त्तरि च कारके संज्ञायाम्० परिमाणाख्यायां सर्वेभ्यः इङश्च० उपसर्गेऽयः सम्युदुवः श्रि
णीभुवोऽनुपसर्गे० वौ क्षुश्रुवः अग्रहो दोर्नियः प्रे द्रुस्तुस्रुवः निरभ्योः पूल्वो४ ५ यगुः० यज्ञ्यामे० प्रजोरि

ग्रन्तु दात्तेन श्व हल्लादेः त्रुवं के स्यदं ह स्य स्त ग ट प्रि ड्यलें त्रुवं सर्धपतपदः ॐ ध मंग र्धे स्य श्व · नेयः स्त ह्नि
पदी ज श्व · ले धपन पद स्या स्त ङ धह न ऊ म ग म ध ह स्य ङ के म · जं म भि स्य कु ह लं ह ङः वा क वं · प्र जो रि
निः जि द क्लि वि श्री रा व मा य था स्य म प दि भ व स्त स्य श्व० स्त हि ग ह्रि नति जात ह्रा स ह्रा स्य त्रा उ व ·
दा छेद ह्रि ढा द स स दो स्र्व स्त ह स्य दः ध्वा र वं · ट भे ज भा त मि दे त्रु र वं · वि दि भि दि वि दे: कु र वं · इ रा न
शा त्रि म ति स्य र्क रय · ग न्य र श्व · जा य ह्रे कः य ज ज प द श्रा य ङः : ने भि ऊं पि स्य न रा कु म हि र ति पो रः स्ना
धं स भि स ड ः विं ड वि ग्रु : स्या श्रु न्द ति · स्या ह ज म ह न जो नः कि कि नौ · लि ह्र · स्य पि त स्त वो र्न जि ङः । पहूं व पो
रा न्तु: भि पः ॐ क कु नो · स्ये श भा स धि स ऊ को ध र ह्र · पु ४ व य ङः । भ्रू न भा स ध्रुवि ह्रि ब तो ति व त्रु जा व त्तु पः कि प ·
ग्र न्ये स्यो वि ह प त ते · उय: सं शा यां न र पो : वि ग्र सं स्यो तु सं शा पो स्त · पः क म रो ध्न ने · दा स्ना श्रा स उ व त्र

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अवनिष्ठाखलर्थतृनां ऽअकेनोर्भविष्यदाधम[र्ण्य]योः कृत्यानां कर्त्तरि वा तुल्यार्थैरतुलोप
माभ्यां तृतीयान्यतरस्याम् चतुर्थी चाशिष्यायुष्यमद्रभद्रकुशलसुखार्थहितैः ४ ऽअनभिहित इ
त्थंभूतप्रतपश्च प्रैष्यध्रुवो स्त्रियो दृष्टाः ॥ इति तृतीयः पादः द्विगुरेकवचनम् द्वन्द्वश्च प्राणितूर्य
१० सेनां ऽअङ्गवादेवरसानाम् ऽअध्वर्युक्रतुरनपुंसकम् ऽअध्ययनतोविप्रकृष्टाख्यानाम् जा
तिरप्राणिनाम् विशिष्टलिंगो नदीदेशोऽग्रामाः क्षुद्रजन्तवः येषां च विरोधः शाश्वतिकः शूद्राणामनि
रवसितानाम् गवाश्वप्रभृतीनि च विभाषा वृक्षमृगतृणधान्यव्यंजनपशुशकुन्यश्ववडवपूर्वापरा
धरोत्तराणाम् विप्रतिषिद्धं चानधिकरणवाचि न दधिपयआदीनि ऽअधिकरणैतावत्वे च ॰
विभाषा समीपे ऽअव्ययीभावश्च तत्पुरुषोनञ्कर्मधारयः संज्ञायां कंथोशीनरेषु १ उपज्ञो
पक्रमं तदाद्याचिख्यासायाम् छाया बाहुल्ये सभा राजामनुष्यपूर्वा॰ ऽअशाला च विभाषा सेनासुरा १०

दूरान्तिकार्थैः षष्ठ्यन्यतरस्याम् दूरान्तिकार्थेभ्यो द्वितीया च सप्तम्यधिकरणे च यस्य च भावेन भाव
लक्षणम् षष्ठी चानादरे स्वामीश्वराधिपतिदायादसाक्षिप्रतिभूप्रसूतैश्च आयुक्तकुशलाभ्यां चासे
वायाम् २ यतश्च निर्धारणम् पंचमी विभक्ते साधुनिपुणाभ्यामर्चायां सप्तम्यप्रतेः प्रसितोत्सुकाभ्यां
तृतीया च नक्षत्रे च लुपि प्रातिपदिकार्थलिंगपरिमाणवचनमात्रे प्रथमा संबोधने च सामंत्रितं
एकवचनं संबुद्धिः षष्ठी शेषे ज्ञोऽविदर्थस्य करणे अधीगर्थदयेशां कर्मणि कृञः प्रतियत्ने॰
रुजार्थानां भाववचनानामज्वरेः आशिषि नाथः जासिनिप्रहणनाटक्राथपिषां हिंसायाम् व्य
वहृपणोः समर्थयोः दिवस्तदर्थस्य विभाषोपसर्गे द्वितीया ब्राह्मणे ३। प्रेष्यब्रुवोर्हविषो देव
तासंप्रदाने चतुर्थ्यर्थे बहुलं छन्दसि यजेश्च करणे कृत्वोऽर्थप्रयोगे कालेऽधिकरणे कर्तृ
कर्मणोः कृति उभयप्राप्तौ कर्मणि क्तस्य च वर्तमाने अधिकरणवाचिनश्च नलोका

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीः
सु था
१

कारकमध्ये कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया यस्मादधिकं यस्य चेश्वरवचनं तत्र सप्तमी पंच
म्यपाङ्परिभिः प्रतिनिधिप्रतिदाने च यस्मात् गत्यर्थकर्मणि द्वितीयाचतुर्थ्यौ चेष्टायामनध्व
नि चतुर्थी संप्रदाने क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि स्थानिनः तुमर्थाच्च भाववचनात् नमः स्व
स्ति स्वाहा स्वधालं वषड्योगाच्च मन्यकर्मण्यनादरे विभाषाप्राणिषु कर्तृकरणयोस्तृती
या सहयुक्तेऽप्रधाने येनांगविकारः १ इत्थंभूतलक्षणे संज्ञोऽन्यतरस्यां कर्मणि हेतौ अक
र्तर्यृणे पंचमी विभाषा गुणेऽस्त्रियाम् षष्ठी हेतुप्रयोगे सर्वनाम्नस्तृतीया च अपादाने पंच
मी अन्यारादितरर्ते दिक्शब्दांचूत्तरपदाजाहियुक्ते षष्ठ्यतसर्थप्रत्ययेन एनपा द्वितीया
पृथग्विनानानाभिस्तृतीयान्यतरस्याम् करणे च स्तोकाल्पकृच्छ्रकतिपयस्यासत्ववचनस्य ० १

न निर्धारणे पूरणगुणसुहितार्थसदव्ययतव्यसमानाधिकरणेन क्तेन च पूजायाम् अधिकरण
वाचिना च कर्मणि च तृजकाभ्यां कर्त्तरि कर्त्तरि च नित्यं क्रीडाजीविकयोः कुगतिप्रादयः उपपद
मतिङ् अमैवाव्ययेन १ तृतीयाप्रभृतीन्यन्यतरस्याम् क्त्वा च शेषो बहुव्रीहिः अनेकमन्य
पदार्थे संख्ययाव्ययासन्नादूराधिकसंख्याः संख्येये दिङ्नामान्यन्तराले तत्र तेनेदमिति सरूपे तेन स
हेति तुल्ययोगे चार्थे द्वन्द्वः उपसर्जनं पूर्वम् राजदन्तादिषु परम् द्वन्द्वे घि अजाद्यदन्तम् अल्पा
च्तरम् सप्तमीविशेषणे बहुव्रीहौ निष्ठा वाहिताग्न्यादिषु कडाराः कर्मधारये २ पूर्वापरा
धोत्तरम् तृतीयाप्रभृतीन्यष्टादश ॥ इति द्वितीयः पादः अनभिहिते कर्मणि द्वितीया तृतीया च
होश्छन्दसि अन्तरान्तरेण युक्ते कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे अपवर्गे तृतीया सप्तमीपञ्चम्यौ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

६ कर्मधारयप्रयवनमततत्पुरुषसमासनमभ्यविनाशश्च श्रेयादयः श्रेण्यादिभिः कृतेन नञ्विशिष्टे
नानञ् ३ सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टाः पूज्यमानैः कृष्णाचक नागकुञ्जरैः पूज्यमानम् क
तरकतमौ जातिपरिप्रश्ने किंक्षेपे पोटायुवतिस्तोककतीपयगृष्टिधेनुवशावेहद्बष्कयणीप्रव
क्तृश्रोत्रियाध्यापकधूर्तैर्जातिः प्रशंसावचनैश्च युवा खलतिपलितवलिनजरतीभिः ८ कृत्यतुल्या
ख्याऽजात्या वर्णोवर्णेन कुमारः श्रमणादिभिः ८ चतुष्पादो गर्भिण्या मयूरव्यंसकादयश्च
समर्थोऽन्यपदार्थे स्विद्वशः ब्रह्म समासः हद्वादशा। ॥ इति प्रथमः सूत्र ८ पूर्वापराधरोत्तरमे
कदेशिनैकाधिकरणे ग्रहं ईनपुंसकम् द्वितीयतृतीयचतुर्थतुर्याण्यन्यतरस्याम्
प्राप्तापन्ने च द्वितीयया कालाः परिमाणिना ... द्विगुसंज्ञा। ब्रह्म याजकादिभिश्च ६

कालाः अत्यंतसंयोगे च तृतीया तत्कृतार्थेन गुणवचनेन पूर्वसदृशसमोनार्थकलहनिपुण
मिश्रश्लक्ष्णैः कर्तृकरणे कृता बहुलम् कृत्यैरधिकार्थवचने अन्नेन व्यंजनम् भक्ष्येण मिश्रीकर
णम् चतुर्थी तदर्थार्थबलिहितसुखरक्षितैः पंचमी भयेन अपेतापोढमुक्तपतितापत्र
स्तैरल्पशः स्तोकान्तिकदूरार्थकृच्छ्राणि क्तेन सप्तमी शौंडैः २ सिद्धशुष्कपक्वबंधैश्च ध्वां
क्षेण क्षेपे कृत्यैर्ऋणे संज्ञायाम् क्तेनाहोरात्रावयवाः तत्र क्षेपे पात्रेसमितादयश्च पूर्व
कालैकसर्वजरत्पुराणनवकेवलाः समानाधिकरणेन दिक्संख्ये संज्ञायाम् तद्धिता
र्थोत्तरपदसमाहारे च संख्यापूर्वो द्विगुः कुत्सितानि कुत्सनैः पापाणके कुत्सितैः उपमाना
नि सामान्यवचनैः उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्याप्रयोगे विशेषणं विशेष्येण बहुलम्:

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ध्यनुप्रतिगृणाश्च उर्कादिह्यन्द्वितितिरोदश ॥ इति चतुर्थः पादः इति प्रथमाध्यायः ॥ ॥
समर्थः पदविधिः सुवामंत्रिते पराङ्गवत्स्वरे प्राक्कडारात्समासः सहसुपा अव्ययीभावः
८ अव्ययं विभक्तिसमीपसमृद्धिव्यृद्ध्यर्थाभावात्ययासंप्रतिशब्दप्रादुर्भावपश्चाद्यथानुपू
र्व्ययौगपद्यसादृश्यसंपत्तिसाकल्यान्तवचनेषु यथासादृश्ये यावदवधारणे सुप्प्रतिना
मात्रार्थे अक्षशलाकासंख्याः परिणा विभाषा अपपरिबहिरंचवः पंचम्या आङ्मर्या
दाभिविध्योः लक्षणेनाभिप्रती आभिमुख्ये अनुर्यत्समया यस्य चायामः तिष्ठद्गुप्रभृता
नि च पारेमध्ये षष्ठ्या वा संख्या वंश्येन नदिभिश्च १ अन्यपदार्थे च संज्ञायाम् तत्पुरुषः
द्विगुश्च द्वितीया श्रितातीतपतितगतात्यस्तप्राप्तापन्नैः स्वयं क्तेन खट्वा क्षेपे सामि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्राध्वं बंधने जीविकोपनिषदावौपम्ये ते प्राग्धातोः ४ छन्दसि परेपि व्यवहिताश्च कर्मप्रवच
नीयाः अनुर्लक्षणे तृतीयार्थे हीने उपोधिके च अपपरी वर्जने आङ्मर्यादावचने लक्ष
णेत्थंभूताख्यानभागवीप्सासु प्रतिपर्यनवः अभिरभागे प्रतिः प्रतिनिधिप्रतिदानयोः अधि
परी अनर्थकौ सुः पूजायाम् अतिरतिक्रमणे च अपिः पदार्थसंभावनान्ववसर्गगर्हा
समुच्चयेषु अधिरीश्वरे विभाषा कृञि लः परस्मैपदम् तङानावात्मनेपदम् तिङ
स्त्रीणि त्रीणि प्रथममध्यमोत्तमाः तान्येकवचनद्विवचनबहुवचनान्येकशः सुपः विभक्तिश्च युष्म
द्युपपदे समानाधिकरणे स्थानिन्यपि मध्यमः प्रहासे च मन्योपपदे मन्यतेरुत्तम एकव
च्च अस्मद्युत्तमः शेषे प्रथमः परः संनिकर्षः संहिता विरामोऽवसानम् ८ आकडारादे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्थस्यान्यस्य दुगाशीराशास्थास्थितोत्सुकोतिकारकरागच्छेषु · अर्थे विभाषा · कोः कत्तत्पुरुषेऽचि · रथवदयो
३८ श्च · तृणे च जातौ · का पथ्यक्षयोः · ईषदर्थे विभाषा पुरुषे · कवं चोष्णे · पथि च छन्दसि · पृषोदरादीनि यथोपदिष्टं
संख्याविसायपूर्वस्याह्नस्याहन्नन्यतरस्यां ङौ · ढ्रलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः · सहिवहोरोदवर्णस्य · साढ्यै साढ्वा साढेति निगमे ·
संहितायाम् · कर्णे लक्षणस्याविष्टाष्टपञ्चमणिभिन्नच्छिन्नच्छिद्रस्रुवस्वस्तिकस्य · नहिवृतिवृषिव्यधिरुचि
सहितनिषु क्वौ · वनगिर्योः संज्ञायां कोटरकिंशुलकादीनां · मतौ बह्वचोऽनजिरादीनाम् · शरादीनां च · इको वहे
ऽपीलोः · उपसर्गस्य घञ्यमनुष्ये बहुलम् · इकः काशे · अष्टनः संज्ञायाम् · छन्दसि च · चितेः कपि ·
विश्वस्य वसुराटोः · नरे संज्ञायाम् · मित्रे चर्षौ · मन्त्रे सोमाश्वेन्द्रियविश्वदेव्यस्य मतौ · ओषधेश्च विभक्तौ
अप्रथमायाम् · ऋचि तुनुघमक्षुतङ्कुत्रोरुष्याणाम् · इकः सुञि · द्व्यचोऽतस्तिङः · निपातस्य च · अन्येषामपि
दृश्यते · चौ · संप्रसारणस्य · ख्व कव छ्या जाते दिकोऽस्वाहीभावे कोः कदि को वते हको न विंशतिः ॥ ३
इति षष्ठाध्यायस्य तृतीयः पादः · अङ्गस्य · हलः · नामि · न तिसृचतसृ · छन्दस्युभयथा · नृ च · नोपधा

हिमनका सिन्हतिभुव· आवथ४यो धाम्रोष मिथ्रब्राह्मैष्ठ· ऊहक स्पोद्‌: से ग्रायाम्‌· येबांवाम हैं विभुव· एकहला दोषूरते
ध्वै ऽ मतन स्याम्‌· मन्थौदनसक्तु विन्दव अभाय तादविद्य घ नाम्रै षु वं· ३५ इ कोन स्थो वो गाथ लयस्य· एकतद्धितेव·
-ग्रायोः संशाछन्दसीर्थ्र हलम· त्येत· इष्ठ ले पि कामाला मीवित् तन्ले भादिष्ठ· रिव त्यन व्ययस्य· त्र्यत्र हिव दधि
नमुकः ३ व एथ वाम भ्रुत्पय वेषं· वीवंयमडनन्दवैव· कारे सत्याज दस्य· अर्वेनाति तस्यपा तेजेः रात्रेः कृ ति
विभाषा· न लोपो न जे: तस्मा ह्रस्व वि· न ध्रायान पान्येदानी सत्पान नु विनेकुलनरव नवे सक नक्षत्र नकुनाके
भुप्रकृत्या। एकादिश्वेक स्पषाडुकः नगो ग्राणि च म्पतर स्याम्‌· सह स्पहस्य सं नायाम्‌· ग्रन्था नाधिके व०
द्वितीये वांज पारव्ये ४ श्वव्यपि भावेवा काले· योपसर्जनस्य· प्रकृ स्पविषि· समान स्य वन्दस्य कर्ह प्रभूत इ
र्कैवु· ज्योतिर्जनपदरात्रि नाभिनाम गोत्र रूपस्थान वर्णवयोव व नेयंभुव· चरतो ब्रह्मवादि यो· तीर्थे पे· विभोदरे·
द:ह वाबउत्र· इदं किमोरीशाकी· श्रामवं नाम्नः हिमवन्देव पोष्व टेर घ ज्य नाय प्रत्यये· सम: समिः तिरसस्तिः
र्थ लोपे· सह स्पसधिः सधमादस्थयोश्छन्दसि· घनोतु बसर्जे ध्योप इत्‌· उदनो दे मोन्य मवब्य स्त्र मीया

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

३८ तत्पुरुषे कृति बहुलम्· प्रावृट्शरत्कालदिवां जे० विभाषा वर्षक्षरशरवरात्· घकालतनेषु कालनाम्नः· शयवासवा
सिष्वकालात्· नेन्सिद्धबध्नातिषु च· स्थे च भाषायाम्· १ षष्ठ्या आक्रोशे· पुत्रेऽन्यतरस्याम्· ऋतो विद्यायोनिसं
बंधेभ्यः· विभाषा स्वसृपत्योः· आनङृतो द्वन्द्वे· देवताद्वन्द्वे च· ईदग्नेः सोमवरुणयोः· इद्वृद्धौ· दिवो द्यावा· दि
वो द्यावा· दिव उव पृथिव्याम्· उषासोषसः· मातरपितरावुदीचाम्· पितरामातरा च छन्दसि· स्त्रियाः पुंवद्भा
षितपुंस्कादनूङ् समानाधिकरणे स्त्रियामपूरणीप्रियादिषु० तसिलादिष्वाकृत्वसुचः· क्यङ्मानिनोश्च· न कोप
धायाः· संज्ञापूरण्योश्च· वृद्धिनिमित्तस्य च तद्धितस्यारक्तविकारे॥ स्वाङ्गाच्चेतः· २ जातेश्च· पुंवत्कर्मधारयजा
तीयदेशीयेषु· घरूपकल्पचेलड्ब्रुवगोत्रमतहतेषु ङ्योऽनेकाचो ह्रस्वः· नद्याः शेषस्यान्यतरस्याम्· उगितश्च· आ
न्महतः समानाधिकरणजातीययोः· द्व्यष्टनः संख्यायामबहुव्रीह्यशीत्योः· विभाषा च· त्वारिंशत्प्रभृतौ सर्वे
षाम्· हृदयस्य हृल्लेखयदण्लासेषु· वा शोकष्यञ्रोगेषु· पादस्य पदाज्यातिगोपहतेषु· पद्यत्यतदर्थे·

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पमानादन्यतरस्याम्॰ जातिकालसुखादिभ्योनाछादनात्क्तोकृतमितप्रतिपन्नाः॰ वाजाते॰ नञ्सुभ्याम्॰ कपि
पूर्वम्॰ ह्रस्वान्तेऽन्त्यात्पूर्वम्॰ बहोर्नञ्वदुत्तरपदभूम्नि॰ नगुणादयोवयवाः॰ उपसर्गात्स्वाङ्गंध्रुवमपर्शु॰ वनंस
मासे॰ अन्तः॰ अन्तश्च॰ ननिविभ्याम्॰ परेरभितोभाविमण्डलम्॰ प्रादस्वाङ्गंसंज्ञायाम्॰ निरुदकादीनिच॰
अभेर्मुखम्॰ अपाच्च॰ स्फिगपूतवीणाञ्जोध्वकुक्षिसीरनामनामच॰ अधेरुपरिस्थम्॰ अनोरप्रधान
कनीयसी॰ पुरुषश्चान्वादिष्टः॰ अतेरकृत्पदे॰ नेरनिधाने॰ प्रतेरंश्वादयस्तत्पुरुषे॰ उपाद्व्यजजिनमगौरादयः
सोरवक्षेपणे॰ विभाषोत्पुच्छे॰ द्वित्रिभ्यांपाद्दन्मूर्धसुबहुव्रीहौ॰ सक्थंचाक्रान्तात्॰ परादिश्छन्दसिबहुलम् १०
बहुव्रीहौवायज्ञो॰ गोः सादकेसिन्यार्थे॰ उकानलाजिनकूलकूलतीरदेवताविभाषानन्तिभ्यामेकोनविंशं
तिः॰ ॐ॰ इतिषष्ठस्याध्यायस्यद्वितीयःपादः॰ अलुगुत्तरपदे॰ पञ्चम्याःस्तोकादिभ्यः॰ ओजःसहोम्भस्तमसस्तृतीयायाः॰
मनसःसंज्ञायाम्॰ आज्ञायिनिच॰ आत्मनश्चपूरणे॰ वैयाकरणाख्यायांचतुर्थ्याः॰ परस्यच॰ हलदन्तात्सप्तम्याः
संज्ञायाम्॰ कारनाम्निचप्राचांहलादौ॰ मध्याद्गुरौ॰ अमूर्धमस्तकात्स्वाङ्गादकामे॰ बन्धेचविभाषा॰

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

शाला रुपे भ्यः कुर्कादिन्य ज्ञाविाछगः सुद्द्वकारामदीनि · कुत्सायां कन्नः प्रश्नकाभगात्वमः वितीति
त्वावहुवयकुर्वीताथ समसनः ८ भेवनस्यात्वादिष्वप्र गयत्नैः ८ देवताद्वे न्द्वे · नोत्तरपदे ऽनुदात्ताद्
यवि जीर्ग्द्र पूर्वमन्त्रिषु · ग्रनः आथद्वमन्कौ जवि विद्याशान् सर्व्वमानान्तकः । संज्ञायामनाचितादी
नामः प्रवृद्धादीनां च · कारका दत्तश्रुतयोरेवाशिषि · इत्थंभूतेन कृतमिति च · ग्रनो भावकर्मवचनः
मेनेन्किनन्यास्थानद्याचनासन स्थानेयजकदिक्रीताः सप्तम्यां पुरज्यम् · नुनार्थकलहं त्वेतीयायाः
मिश्रं ब्राह्मपसर्गमसंज्ञे · रक्षोत्र्याप्रतिषेधे समाजर्हि तात्समयीत्यद्विताः पश्चात्तदर्थे
ग्रवकावयान्तौ · ग्राम्नौषेव · संज्ञायाम् · कृत्योकेष्णु चार्वादयश्च · विभाषा तन्ततीभ्याश्च दिक्
वकुर्वीत विदमौत न्युष्ठ प्रथ पूरणा योः क्रियागणाने · संख्या सननः विभाषा छन्दसि · संज्ञायामिति
नषोः व्यवायेपिनोत्तरम · तवे स्वाङ्गम् · नान्यपदे फात्कोगोमहतस्थूलसम्न् । छिप्रप्रवत्से भ्यः निको ३७

कर्म्मादीनाम्. मालादीनां च. अमहन्नवं नगरेऽनुदीचाम्. अर्मे चावर्णं द्व्यच् त्र्यच्. न भूताधिकसंजीव
मद्राश्मकज्जलम्. अन्तः. सर्वं गुणकार्त्स्न्ये. संज्ञायां गिरिनिकाययोः. कुमार्यां वयसि. उदकेऽकेवले.
द्विगौ क्रतौ. सभायां नपुंसके. पुरे प्राचाम्. अरिष्टगौडपूर्वे च. न हास्तिनफलकमार्देयाः. कुसूलकू
पकुम्भशालं बिले. दिक्शब्दा ग्रामजनपदाख्यानचानराटेषु. आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासिनि. उत्त
रपदवृद्धौ सर्वं च. बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायाम्. उदराश्वेषुषु. नदी बन्धुनि. निष्ठोपसर्गपूर्वमन्यतरस्याम्.
उत्तरपदादिः. कर्णो वर्णलक्षणात्. संज्ञौपम्ययोश्च. आद्युदात्तं द्व्यच्छन्दसि. वीरवीर्यौ च. कूलतीरतू
लमूलशालाक्षसममव्ययीभावे. कंसमन्थशूर्पपाय्यकाण्डं द्विगौ. तत्पुरुषे शालायां नपुंसके. कन्था च.
आदिश्चिहणादीनाम्. चेलखेटकटुककाण्डं गर्हायाम्. चीरमुपमानम्. पललसूपशाकं मिश्रे.
कूलसूदस्थलकर्षाः संज्ञायाम्. अकर्मधारये राज्यम्. वर्ग्यादयश्च. पुत्रः पुम्भ्यः. नाचार्यर्त्विक्संयुक्त

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तदधीनवचने· देवेत्रा च· देवमनुष्यपुरुषपुरुमर्त्येभ्यो द्वितीयासप्तम्योर्बहुलम्· अव्यक्तानुकरणा
द्व्यजवरार्द्धादनितौ डाच्· कृञो द्वितीयतृतीयशम्बबीजात्कृषौ· संख्यायाश्च गुणान्तायाः। समयाच्च यापनायाम्
३२ सपत्रनिष्पत्रादतिव्यथने· निष्कुलान्निष्कोषणे· सुखप्रियादानुलोम्ये· दुःखात्प्रातिलोम्ये· शूलात्पाके· सत्या
दशपथे मद्रात्परिवापणे· समासान्ताः ४ न पूजनात्· किमः क्षेपे· नञस्तत्पुरुषात्· पथो विभाषा ०
बहुव्रीहौ संख्येये डजबहुगणात्· ऋक्पूरब्धूःपथामानक्षे· अच्प्रत्यन्ववपूर्वात्सामलोम्नः· अक्ष्णोऽदर्श
नात्· अचतुरविचतुरसुचतुरस्त्रीपुंसधेन्वनडुहर्क्सामवाङ्मनसाक्षिभ्रुवदारगवोर्वष्ठीवपदष्ठीवनक्तं
दिवरात्रिंदिवाहर्दिवसरजसनिःश्रेयसपुरुषायुषद्व्यायुषत्र्यायुषर्ग्यजुषजातोक्षमहोक्षवृद्धोक्षोपशु
नगोष्ठश्वाः ब्रह्महस्तिभ्यां वर्चसः अवसमन्धेभ्यस्तमसः श्वसोवसीयःश्रेयसः ४ अन्ववतप्ताद्रहसः प्रतेरु
रसः सप्तमीस्थात्· अनुगवमायामे· द्विस्तावा त्रिस्तावा वेदिः उपसर्गादध्वनः तत्पुरुषस्याङ्गुलेः ३२
संख्याव्ययादेः अहःसर्वैकदेशसंख्यातपुण्याच्च रात्रेः अह्नोऽह्न एतेभ्यः न संख्यादेः समाहारे॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्थूलादिभ्यः प्रकारवचने कन्· अनत्यन्तगतौ क्तात्· न सामिवचने· बृहत्या आछादने· अषडक्षाशितंग्व
लंकर्मालंपुरुषाध्युत्तरपदात्खः· विभाषांचेरदिक्स्त्रियाम्· जात्यंताछबंधुनि· स्थानान्ताद्विभाषा सस्था
नेनेतिचेत्· किमेत्तिङव्ययघादाम्वद्रव्यप्रकर्षे· अमु च छन्दसि· अनुगादिनष्ठक्· णचः स्त्रियामञ्·
अणिनुणः· विसारिणो मत्स्ये· संख्यायाः क्रियाभ्यावृत्तिगणने कृत्वसुच्· द्वित्रिचतुर्भ्यः सुच्· एकस्य
सकृच्च· विभाषा बहोर्धाविप्रकृष्टकाले· ।१। तत्प्रकृतवचने मयट्। समूहवच्च बहुषु· अनन्तावसथे
तिहभेषजाञ्ञ्यः· देवतान्तात्तादर्थ्ये यत्· पादार्घाभ्यां च· अतिथेर्ञ्यः· देवात्तल्· अवेः कः· यावादिभ्यः कन्· लोहिता
न्मणौ· वर्णे चानित्ये· रक्ते· कालाच्च· विनयादिभ्यष्ठक्· वाचो व्याहृतार्थायाम्· तद्युक्तात्कर्मणोऽण्· ओषधेरजा
तौ· प्रज्ञादिभ्यश्च· मृदस्तिकन्· सस्नौ प्रशंसायाम्· ।२। वृकज्येष्ठाभ्यां तिल्तातिलौ च छन्दसि· बह्वल्पार्था
च्छस्कारकादन्यतरस्याम्· संख्यैकवचनाच्च वीप्सायाम्· प्रतियोगे पंचम्यास्तसिः। अपादाने चाहीयरुहोः।
अतिग्रहाव्यथनक्षेपेष्वकर्तरि तृतीयायाः· हीयमानपापयोगाच्च· षष्ठ्या व्याश्रये· रोगाच्चापनयने· कृभ्वस्तियोगे
संपद्यकर्तरि च्विः· अरुर्मनश्चक्षुश्चेतोरहोरजसां लोपश्च· विभाषा साति कार्त्स्न्ये· अभिविधौ संपदा च·

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

७७ नुकंपायां नीतौ च तद्युक्तात्. बह्वचो मनुष्यनाम्नष्ठज्वा. घनिलचौ च. प्राचामुपादेरडज्वुचौ च. जाति
नाम्नः कन्. ८०॥ अजिनान्तस्योत्तरपदलोपश्च॥ ठाजादावूर्ध्वं द्वितीयादचः। शेवलसुपरिविशालवरुणार्यमा
३१ दीनां तृतीयात्. अल्पे. ह्रस्वे. संज्ञायां कन्. कुटीशमीशुण्डाभ्यो रः. कुत्वा डुपच्. कासूगोणीभ्यां
ष्टरच्. वत्सोक्षाश्वर्षभेभ्यश्च तनुत्वे. किंयत्तदो निर्धारणे द्वयोरेकस्य डतरच्. वा बहूनां जातिपरिप्रश्ने डतमच्.
एकाच्च प्राचाम्. अवक्षेपणे कन्. इवे प्रतिकृतौ. संज्ञायां च. लुम्मनुष्ये. जीविकार्थे चापण्ये. देवपथादिभ्यश्च.
वस्तेर्ढञ्. ५॥ शिलाया ढः. शाखादिभ्यो यत्. द्रव्यं च भव्ये. कुशाग्राच्छः. समासाच्च तद्विषयात्. शर्करादिभ्योऽण्. अ
ङ्गुल्यादिभ्यष्ठक्. ९ एकशालायाष्ठजन्यतरस्याम्. कर्कलोहितादीकक्. प्रत्नपूर्वविश्वेमात्थाल् छंदसि.
पूगाञ्ञ्योऽग्रामणीपूर्वात्. व्रातच्फञोरस्त्रियाम्. आयुधजीविसंघाञ्ञ्यड्वाहीकेष्वब्राह्मणराजन्यात्. १० वृ
काट्टेण्यण्. दामन्यादित्रिगर्तषष्ठाच्छः. पर्श्वादियौधेयादिभ्यामणञौ. अभिजिद्विदभृच्छालावच्छि
खावच्छमीवदूर्णावच्छ्रुमदणो यञ्. ञ्यादयस्तद्राजाः. विभाषा [illegible] अष्टादश ११८॥ प्राग्दिशो
मध्यतने विभाषा [illegible] जातिनाम्नो [illegible] न [illegible]॥ इति पंचमाध्यायस्य तृतीयः पादः ४ पादमात्रस्य संख्या

दक्षिणोत्तमतसुच् विभाषा परावराभ्याम् १ अंचेर्लुक् १ उपर्युपरिष्टात् पश्चात् पश्च पश्चा चे छंदसि०
उत्तराधरदक्षिणादातिः एनबन्यतरस्यामदूरेऽपंचम्याः दक्षिणादाच् आहि च दूरे उत्तराच्च पूर्वाधरावरा
णामसि पुरधवश्चैषाम् १ अस्ताति च २ विभाषाऽवरस्य संख्याया विधार्थे धा १ अधिकरणविचाले च ०१
एकाद्धो ध्यमुञन्यतरस्याम् द्वित्र्योश्च धमुञ् एधाच्च याप्ये पाशप् पूरणाद्भागे तीयादन् प्रागेकादशभ्यो
छन्दसि षष्ठाष्टमाभ्यां ञ च मानपश्वंगयोः कन्लुकौ च एकादाकिनिच्चासहाये भूतपूर्वे चरट् षष्ठ्या रू
प्य च १ अतिशायने तमबिष्ठनौ तिङश्च द्विवचनविभज्योपपदे तरबीयसुनौ १ अजादी गुणवचनादेव तु
श्छन्दसि प्रशस्यस्य श्रः ज्य च वृद्धस्य च १ अन्तिकबाढयोर्नेदसाधौ युवाल्पयोः कनन्यतरस्याम्
विन्मतोर्लुक् प्रशंसायां रूपप् ईषदसमाप्तौ कल्पब्देश्यदेशीयरः विभाषा सुपो बहुच् पुरस्तात्तु०
प्रकारवचने जातीयर् प्रागिवात्कः १ अव्ययसर्वनाम्नामकच् प्राक् टेः कस्य च दः अज्ञाते कुत्सिते

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वर्णाद्ब्रह्मवारिणि · पुष्करादिभ्यो देशे · बलादिभ्यो मतुबन्यतरस्याम्: संज्ञायां मन्माभ्याम् · कंशंभ्यां
बभयुस्तितुतयसः तुन्दिवलिवटेर्भः अहंशुभमोर्युस् ॥४६॥ धान्यानां भवने नकि मोविंश काद्विमतः
३० कालप्रयोजनात्स्य आगत्वात्स्माधामे आविप्रातिः १०।४०॥ इति पंचमाध्यायस्य द्वितीयः पादः ॥ प्राग्दि-
शोविभक्तिः किंसर्वनामबहुभ्योऽद्व्यादिभ्यः इदम इश् · एतेतौ रथोः एतदोऽन् सर्वस्य सोऽन्यतर
स्याम् · पंचम्यास्तसिल् · तस्येश्च · पर्यभिभ्यां च · सप्तम्या इति वि · त्रल् · इदमो हः किमोऽत् · वाह
च छन्दसि। इतराभ्योऽपि दृश्यन्ते · सर्वैकान्यकिंयत्तदः काले दा · इदमो र्हिल्: अधुना · दानीं च
तदो दा च · तयोर्दार्हिलौ च छन्दसि॥ अनद्यतने र्हिलन्यतरस्याम् · सद्यः परुत्परार्यैषमः परेद्यव्यद्य ३०
पूर्वेद्युरन्येद्युरन्यतरेद्युरितरेद्युरपरेद्युरधरेद्युरुभयेद्युरुत्तरेद्युः प्रकारवचने थाल् · इदमस्थमुः
किमश्च · थाहेतौ च छन्दसि दिक्शब्देभ्यः सप्तमीपंचमीप्रथमाभ्यो दिग्देशकालेष्वस्तातिः ४

मतुप् । रसादिभ्यश्च । प्राणिस्थादातो लजन्यतरस्याम् । सिध्मादिभ्यश्च । वत्सांसाभ्यां कामबले । फेना
दिलच् च । लोमादिपामादिपिच्छादिभ्यः शनेलचः । प्रज्ञाश्रद्धार्चाभ्यो णः । तपःसहस्राभ्यां विनीनी । अण् च ।
सिकताशर्कराभ्यां च । देशे लुबिलचौ च । दन्त उन्नत उरच् । ऊषसुषिमुष्कमधो रः । द्युद्रुभ्यां मः । केशा
द्वोऽन्यतरस्याम् । गाण्ड्यजगात्संज्ञायाम् । काण्डाण्डादीरन्नीरचौ । रजःकृष्यासुतिपरिषदो वलच् ।
दन्तशिखात्संज्ञायाम् । ज्योत्स्नातमिस्राशृङ्गिणोर्जस्विन्नूर्जस्वलगोमिन्मलिनमलीमसाः । अत
इनिठनौ । व्रीह्यादिभ्यश्च । तुन्दादिभ्य इलच् च । एकगोपूर्वाट्ठञ् नित्यम् । शतसहस्रान्ताच्च निष्कात् ।
रूपादाहतप्रशंसयोर्यप् । अस्मायामेधास्रजो विनिः । बहुलं छन्दसि । ऊर्णाया युस् । वाचो ग्मि
निः । आलजाटचौ बहुभाषिणि । स्वामिन्नैश्वर्ये । अर्शआदिभ्योऽच् । द्वन्द्वोपतापगर्ह्यात्प्राणिस्थादि
निः । वातातीसाराभ्यां कुक् च । वयसि पूरणात् । सुखादिभ्यश्च । धर्मशीलवर्णान्ताच्च । हस्ताज्जातौ ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

२८ वहुपूगगणसंघस्य तिथुक् वतोरिथुक् द्वेस्तीयः त्रेः संप्रसारणं च विंशत्यादिभ्यस्तमडन्यतरस्याम् नित्यं शतादि
मासार्द्धमाससंवत्सराच्च षष्ट्यादेश्चासंख्यादेः मतौ छः सूक्तसाम्नोः अध्यायानुवाकयोर्लुक् ३ विमुक्तादिभ्यो
ऽण् गोषदादिभ्यो वुन् तत्र कुशलः पथः आकर्षादिभ्यः कन् धनहिरण्यात्कामे स्वांगेभ्यः प्रसिते उदराट्ठ
गाद्यूने सस्येन परिजातः अंशंहारी तन्त्रादचिरापहृते ब्राह्मणकोष्णिके संज्ञायाम् शीतोष्णाभ्यां कारि
णि अधिकम् अनुकाभिकाभीकः कमिता पार्श्वेनान्विच्छति अयःशूलदंडाजिनाभ्यां ठक्ठञौ तावतिथं
ग्रहणमिति लुग्वा स एषां ग्रामणीः शृंखलमस्य बंधनं करभे उत्क उन्मनाः ४ कालप्रयोजनाद्रोगे तद
स्मिन्नन्नं प्राये संज्ञायाम् कुल्माषादञ् श्रोत्रियंश्छन्दोऽधीते श्राद्धमनेन भुक्तमिनिठनौ पूर्वादिनिः स
पूर्वाच्च इष्टादिभ्यश्च छन्दसि परिपन्थिपरिपरिणौ पर्यवस्थातरि अनुपद्यन्वेष्टा साक्षाद्द्रष्टरि संज्ञायाम्
क्षेत्रियच् परक्षेत्रे चिकित्स्यः इन्द्रियमिन्द्रलिंगमिन्द्रदृष्टमिन्द्रसृष्टमिन्द्रजुष्टमिन्द्रदत्तमिति वा तदस्यास्त्यस्मिन्निति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तस्यदर्शनः स्वः तत्सर्वोदेः पद्मङ्कः कर्मपत्र पात्रं प्राप्नोति । अप्राप्तपदं प्राप्नोति । अनन्तपद सर्वो [illegible] यान यय [illegible] भ्युः [illegible] तिनेये
भुः परोवरे परं परपुत्र पौत्र मनु भवति । अवारपा[illegible]तस्यनीनुकामं गामी । समांसमां विजायते । अप्रवीमाव [illegible] हे । आगवीनः अ
नुगवलं गामी । अश्वनोपतरो । अभ्यमित्री स्यूवं । शोभा [illegible] लम् । भूते ये । अप्रवयसे [illegible] काहागमः । [illegible] कौपीन अ [illegible]
ये यो ॥ १ ॥ शालेन जीवति । साप्तपदीनं सख्यम् । हैयंगवीनं संज्ञायाम् । तस्य पाकमूलेपी [illegible] आदिकरणादिभ्यः कुणप् जाहचौ । स
प्रोदश्व कोटवे । अधात्कुदारवे । अमैतेनासिका [illegible] संज्ञायां ति [illegible] दृढ अटवः मे ढिंडलिरीसवो । इन [illegible] विकावर्तु ।
उपाधिभ्यां त्यकन्नासन्नारूढयोः कर्मणि घटोठच् तस्य संज्ञा नेमू । तारकादिभ्य इतच् । प्रमाणेद्वयसज्दघ्नञ्मात्रचः ।
पुंवहति श्यामपाव । पतदद्भ्यः परिमाणे [illegible] किमिदंभ्यां वो घः २ किमः संख्यापरिमाणे [illegible] संख्याया । अ
वयवे तयप् । द्वित्रिभ्यां तयस्यायज्वा । उभादुदात्तो नित्यम् । तदस्मिन्नधिकमिति दशान्ताड्डः । [illegible]
संख्यायाः [illegible] मानेमयट् । तस्य पूरणे डट् । नान्तादसंख्यादेर्मट् । थट्च छन्दसि । षट्कतिकतिपयचतुरां थुक् ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रकृते ठञ्· प्रयोजनम्· विशाखाषाढादण्मन्थदण्डयोः· अनुप्रवचनादिभ्यश्छः· समापनात्सपूर्वपदात् ३ऽ
च दक्षिणायज्ञाख्येभ्यः· तत्र च दीयते कार्यं भववत्· व्युष्टादिभ्योऽण्· तेन यथाकथाचहस्ताभ्यां णयतौ· सं
पादिनि· कर्मवेषाद्यत्· तस्मै प्रभवति संतापादिभ्यः· योगाद्यच्च· कर्मण उकञ्· समयस्तदस्य प्राप्तम्· ऋतोर
२८ ण्· छन्दसि घस्· कालाद्यत्· ऐकागारिकट् चौरे· आकालिकडाद्यन्तवचने· तेन तुल्यं क्रिया चेद्वतिः ४
तत्र तस्येव· तदर्हम्· उपसर्गाच्छन्दसि धात्वर्थे· तस्य भावस्त्वतलौ· आ च त्वात्· न नञ्पूर्वात्तत्पुरुषादचतुरसंग
तलवणवटयुधकतरसलसेभ्यः· पृथ्वादिभ्य इमनिज्वा· वर्णदृढादिभ्यः ष्यञ्च· गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः
कर्मणि च· स्तेनाद्यन्नलोपश्च· सख्युर्यः· कपिज्ञात्योर्ढक्· पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक्· प्राणभृज्जातिवयोवचनो
द्गात्रादिभ्योऽञ्· हायनान्तयुवादिभ्योऽण्· इगन्ताच्च लघुपूर्वात्· योपधाद्गुरूपोत्तमाद्वुञ्· द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्च·
गोत्रचरणाच्छ्लाघात्याकारतदवेतेषु· होत्राभ्यश्छः· ब्रह्मणस्त्वः· ६ [illegible] तावदस्य स्यात् [illegible]
[illegible] ३१३४ इति पञ्चमाध्यायस्य प्रथमः पादः ५:१: १५४ धान्यानां भवने क्षेत्रे खञ्· व्रीहिशाल्यो २८
र्ढक्· यवयवकषष्टिकाद्यत्· विभाषा तिलमाषोमाभङ्गाणुभ्यः· सर्वचर्मणः कृतः खखञौ· यथामुखसंमु

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पात्रात्ष्ठन् · तदस्मिन्वृद्ध्यायलाभशुल्कोपदा दीयते । पूरणार्द्धाट्ठन् · भागाद्यच्च · तद्धरतिवहत्यावहति भाराद्वं-
शादिभ्यः · वस्नद्रव्याभ्यां ठन्कनौ · संभवत्यवहरति पचति · आढकाचितपात्रात्खोऽन्यतरस्याम् · द्विगोः ष्ठंश्च · कु-
लिजाल्लुक्खौ च · सोऽस्यांशवस्नभृतयः · तदस्य परिमाणम् · संख्यायाः संज्ञासंघसूत्राध्ययनेषु · पंक्तिविंशति-
त्रिंशच्चत्वारिंशत्पञ्चाशत्षष्टिसप्तत्यशीतिनवतिशतम् · पञ्चद्दशतौ वर्गे वा · सप्तनोऽञ्छन्दसि · त्रिंशच्चत्वा-
रिंशतोर्ब्राह्मणे संज्ञायां डण् · ३ ॥ तदर्हति · छेदादिभ्यो नित्यम् · शीर्षच्छेदाद्यच्च · दण्डादिभ्यः · छन्दसि च ·
पात्राद्घंश्च · कडङ्गरदक्षिणाच्छ च · स्थालीबिलात् · यज्ञर्त्विग्भ्यां घखञौ · पारायणतुरायणचान्द्रायणं
वर्तयति · संशयमापन्नः · योजनं गच्छति · पथः ष्कन् · पन्थो ण नित्यम् · उत्तरपथेनाहृतं च · कालात् ·
तेन निर्वृत्तम् · तमधीष्टो भृतो भूतो भावी · मासाद्वयसि यत्खञौ · द्विगोर्यप् · षण्मासाण्ण्यच्च ४ । अवयसि ठंश्च ·
समायाः खः · द्विगोर्वा · रात्र्यहःसंवत्सराच्च · वर्षाल्लुक् च · चित्तवति नित्यम् · षष्टिकाः षष्टिरात्रेण पच्यन्ते ·
वत्सरान्ताच्छश्छन्दसि · संपरिपूर्वात्ख च · तेन परिजय्यलभ्यकार्यसुकरम् · तदस्य ब्रह्मचर्यम् · तस्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ष्ठः॥ उगवादिभ्योयत्॥ कंबलाच्चसंज्ञायाम्॥ विभाषा हविरपूपादिभ्यः॥ तस्मैहितम्॥ शरीरावयवाद्या
२८ त्॥ खलयवमाषतिलवृषब्रह्मणश्च॥ अजाविभ्यांथ्यन्॥ आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्ख॥
सर्वपुरुषाभ्यांणढञौ॥ माणवचरकाभ्यांखञ्॥ तदर्थंविकृतेःप्रकृतौ॥ छदिरुपधिबलेर्ढञ्॥ ऋ
षभोपानहोर्ञ्यः॥ चर्मणोऽञ्॥ तदस्यतदस्मिन्स्यादिति॥ परिखायाढञ्॥ आ॥ प्राग्वतेष्ठञ्॥ आर्हादगोपुच्छसंख्या
परिमाणाट्ठक्॥ असमासेनिष्कादिभ्यः १। शताच्चठन्यतावशते॥ शतमानविंशतिकापाः॥ वतोरि
ड्वा॥ विंशतित्रिंशद्भ्यांड्वुन्नसंज्ञायाम्॥ कंसाट्टिठन्॥ शूर्पादञन्यतरस्याम्॥ शतमानविंशतिकसह
स्रवसनादण्॥ अध्यर्धपूर्वद्विगोर्लुगसंज्ञायाम्॥ विभाषाकार्षापणसहस्राभ्याम्॥ द्वित्रि
पूर्वान्निष्कात्॥ बिस्ताच्च॥ विंशतिकात्खः॥ खार्या ईकन्॥ पणपादमाषशताद्यत्॥ शाणाद्वा॥
तेनक्रीतम्॥ तस्यनिमित्तंसंयोगोत्पातौ॥ गोद्व्यचोसंख्यापरिमाणाश्वादेर्यत्॥ पुत्राच्छेतिसर्व
भूमिपृथिवीभ्यामणञौ २। तस्येश्वरः॥ तत्रविदितइतिच॥ लोकसर्वलोकाट्ठञ्॥ तस्यवापः॥

मत जन हलोत्कार राजन्यकबंधु· तेत्रसाधुः प्रतिजनादिभ्यः खञ्‌· मञ्ज्ञा सभाः ५ पथि बदोराषः कथादिभ्यः
ष्ठक्‌· गुडादिभ्यष्ठञ्‌· पथ्यतिथिवसति स्वपतेर्ढञ्‌· सभायायः ८ ढश्छन्दसि· समोनेतीर्थवासी· नेमानो
दरे भाषित भवो वाले: सोदरा घः भवे छन्दसि· पाथो नदीभ्यां ड्यण्‌· वयांत प्रियवल्लभगा· स्त्रीनसाधि
भा बाग असे सग र्भसह थवसजुताघत· गुनाडुश· श्रधाघतं· छन्दो च· सप्रभाषुः वहिहि दंत्गाउ
स्वभागकर्मेणि· ६ रक्षोयातूनां हननी· रेवती जगती हविष्याभ्यः प्रशस्ये· असस्य स्वेमनुष्याचाम
ण्‌· तद्वानासामुपधानो मंत्र इतीष्टकासु लुक्‌ मतोः अश्विमानण्‌· वयस्यासु मूर्ध्नो मतुप·मत्व
र्थे मासतन्वोः मधोर्ञ च· ओजसोऽहनि यत्खौ·वेशोयशआदेर्भगाद्यल्खौ· सुर्यैः क्षेत्रियानि योच·
ख भिक्षिसंस्कृतम्‌· सहसेनासं मितौधः मतौच· सोममर्हतियः मये च· मधो:॥ धसौः संच हवीनजेचा
दुः ७॥ सर्वदेवात्तातिल्‌· शिवशमरिष्टस्य करे· भावे च· प्राग्वहते रथमित्यच मे शीर्वंहलसीनात्य
पि बदोरत्स सर्वदेवात्रिणि· ३११४३ चतुर्थाध्यायस्य चतुर्थपादः ५३८४ इति चतुर्थोऽध्यायः प्रोक्तीता

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

२६

अतो न॰ अवृकमः तदस्यपरायम् लयशाधुमः॰ किसरादिभ्यः छन्॰ पालाशुनोत्पत्तस्यामम् शित्यम्॰
मराडुक न्ह भ्ह राद् रान्यतनस्याम्॰ प्रहरात्॰ परश्वधाट्ठञ्च॰ शक्तिपष्टोरीकण्॰ अस्तिनास्तिदिष्टं म
तिः॥३॥ शीलछत्रादिभ्योणा॥४ कर्मी अध्ययने वृत्तम्॰ (बहुच्पूर्वपदाट्ठजवृद्धिः हितं भ [illegible] यते
भुन्तम्॰ श्राणामांसौदनाट्टिठन्॰ भक्तादणान्यतरस्याम्॰ तत्र नियुक्तः॰ अगारान्ताट्ठन्॰ अध्यायिन्यदेशा
कालात्॰ कठिनांतप्रस्तारसंस्थानेषु व्यवहरति॰ निकटे वसति॰ आवसथात्ष्ठल्॰ प्राग्घिताद्यत्॰ तद्वह
ति रथयुगप्रासंगं॥४॥ धुरो यड्ढकौ॰ खः सर्वधुरात्॰ एकधुराल्लुक् च॰ शकटादण्॰ हलसीराट्ठक्॰ संज्ञा
यां जन्याः॰ विध्यत्यधनुषा॰ धनगणं लब्धा॰ अन्नाण्णः॰ वशं गतः॰ पदमस्मिन्दृश्यं॰ मूलमस्यावर्हि॰ संज्ञा
यां धेनुष्या॰ गृहपतिना संयुक्ते ञ्यः॰ नौवयोधर्मविषमूलमूलसीतातुलाभ्यस्तार्य्यतुल्यप्राप्यवध्यानाम्य
समसमितसंमितेषु॰ धर्मपथ्यर्थन्यायादनपेते॰ छन्दसो निर्मिते॰ उरसोण् च॰ हृदयस्य प्रियः॥४ वंधे

२६

प्रा॰ वहतेष्ठक्· तेन दीव्यति खनति जयति जितम्· संस्कृतम्· कुलत्थकोपधादण्· तरति· गोपु
च्छाट्ठञ्· नौद्व्यचष्ठन्· चरति· आकर्षात्ष्ठल्· पर्पादिभ्यः ष्ठन्· श्वगणाट्ठञ्च· वेतनादिभ्यो जीवति· वस्न
क्रयविक्रयाट्ठन्· आयुधाच्छ च· हरत्युत्सङ्गादिभ्यः· भस्त्रादिभ्यः ष्ठन्· विभाषा विवधवीवधात्· अण् कुटिलि
कायाः· निर्वृत्तेऽक्षद्यूतादिभ्यः· त्रेर्मम्नित्यम् १ अपमित्ययाचिताभ्यां कक्कनौ· संसृष्टे· चूर्णादिनिः·
लवणाल्लुक्· मुद्गादण्· व्यञ्जनैरुपसिक्ते· ओजःसहोऽम्भसा वर्तते· तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूल
म्· परिमुखं च· प्रयच्छति गर्ह्यम्· कुसीददशैकादशात् ष्ठन्ष्ठचौ· उञ्छति· रक्षति· शब्ददर्दुरं करो
ति· पक्षिमत्स्यमृगान् हन्ति· परिपन्थं च तिष्ठति· माथोत्तरपदपदव्यनुपदं धावति· आक्रन्दाट्ठञ्च·
पदोत्तरपदं गृह्णाति· प्रतिकण्ठार्थललामं च· २ धर्मं चरति· प्रतिपथमेति ठंश्च· समवायान् समवै
ति· परिषदो ण्यः· सेनाया वा· संज्ञायां ललाटकुक्कुट्यौ पश्यति· तस्य धर्म्यम्· अण् महिष्यादिभ्यः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रेवतिकादिभ्यश्छः कौपिञ्जलहास्तिपदादण् आथर्वणिकस्येकलोपश्च तस्य विकारः अवयव
२५ च प्राण्योषधिवृक्षेभ्यः बिल्वादिभ्योऽण् कोपधाच्च त्रपुजतुनोः षुक् ओरञ् अनुदात्तादे
श्च पलाशादिभ्यो वा शम्याष्ट्लञ् मयड्वैतयोर्भाषायामभक्ष्याच्छादनयोः नित्यं वृद्धशरादिभ्यो
गोश्च पुरीषे पिष्टाच्च संज्ञायां कन् व्रीहेः पुरोडाशे असंज्ञायां तिलयवाभ्याम् द्व्यचश्छन्दसि
नोत्वद्वर्ध्रबिल्वात् तालादिभ्योऽण् जातरूपेभ्यः परिमाणे प्राणिरजतादिभ्योऽञ् ञितश्च तत्प्रत्ययात्
क्रीतवत्परिमाणात् उष्ट्राद्वुञ् उमोर्णयोर्वा एण्या ढञ् गोपयसोर्यत् द्रोश्च माने वयः
फले लुक् प्लक्षादिभ्योऽण् जम्ब्वा वा लुप् च हरीतक्यादिभ्यश्च कंसीयपरशव्ययोर्यञञौ लुक् च
[illegible] शादिभ्य पंचदश ॥०॥ [illegible]

चवाराड्ढक्छण्ढञ्यकः· भक्तिः· अचित्ताददेशकालाट्ठक्· महाराजाट्ठञ्· वासुदेवार्जुनाभ्यां वुन्· गोत्रक्षत्रिया
ख्येभ्यो बहुलं वुञ्· जनपदिनां जनपदवत्सर्वं जनपदेन समानशब्दानां बहुवचने ५ तेन प्रोक्तं· तित्तिरिवर
तन्तुखण्डिकोखाच्छण्· काश्यपकौशिकाभ्यामृषिभ्यां णिनिः· कलापिवैशंपायनान्तेवासिभ्यश्च· पुरा
णप्रोक्तेषु ब्राह्मणकल्पेषु· शौनकादिभ्यश्छन्दसि· कठचरकाल्लुक्· कलापिनोऽण्· छगलिनो ढिनु
क्· पाराशर्यशिलालिभ्यां भिक्षुनटसूत्रयोः· कर्मन्दकृशाश्वादिनिः· तेनैकदिक्· तसिश्च· उरसो यच्च·
उपज्ञाते· कृते ग्रन्थे· संज्ञायाम्· कुलालादिभ्यो वुञ्· क्षुद्राभ्रमरवटरपादपादञ्· तस्येदम्· रथाद्यत्·
पत्त्रपूर्वादञ्· पत्त्राध्वर्युपरिषदश्च· हलसीराट्ठक्· द्वन्द्वाद्वुन्वैरमैथुनिकयोः· गोत्रचरणाद्वुञ्·
संघाङ्कलक्षणेष्वञ्यञिञामण्· शाकलाद्वा· छन्दोगौक्थिकयाज्ञिकबह्वृचनटाञ्ञ्यः· न दण्डमा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

२४ संवत्सराग्रहायणीभ्यां ठञ्च · व्याहरति मृगः · तदस्य सोढम् · तत्र भवः · दिगादिभ्यो यत् · शरीरावयवाच्च · दृतिकुक्षि-
कलशिवस्त्यस्त्यहेर्ढञ् · ग्रीवाभ्योऽण्च · गम्भीराञ्ञ्यः · अव्ययीभावाच्च · अन्तःपूर्वपदाट्ठञ् · ग्रामात्पर्यनुपू-
र्वात् · जिह्वामूलाङ्गुलेश्छः · वर्गान्तात् · अशब्दे यत्खावन्यतरस्याम् · कर्णललाटात्कनलंकारे · तस्य व्या-
ख्यान इति च व्याख्यातव्यनाम्नः · बह्वचोऽन्तोदात्ताट्ठञ् · क्रतुयज्ञेभ्यश्च · अध्यायेष्वेवर्षेः · पौरोडाशपुरोडाशा-
त्ष्ठन् · छन्दसो यदणौ · द्व्यजृद्ब्राह्मणर्क्प्रथमाध्वरपुरश्चरणनामाख्याताट्ठक् · अणृगयनादिभ्यः · तत आ-
गतः · ठगायस्थानेभ्यः । शुण्डिकादिभ्योऽण् · विद्यायोनिसंबंधेभ्यो वुञ् · ऋतष्ठञ् · पितुर्यच्च · गोत्रादङ्क-
वत् · हेतुमनुष्येभ्योऽन्यतरस्यां रूप्यः · मयट् च · प्रभवति · विदूराञ्ञ्यः · तद्गच्छति पथिदूतयोः · अभिनिःक्राम-
ति द्वारम् · अधिकृत्य कृते ग्रन्थे · शिशुक्रन्दयमसभद्वन्द्वेन्द्रजननादिभ्यश्छः · सोऽस्य निवासः · अभिजनश्च ·
आयुधजीविभ्यश्छः पर्वते · शण्डिकादिभ्यो ञ्यः · सिंधुतक्षशिलादिभ्योऽणञौ · तूदीशलातुरवर्मतीकू-

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

॥ श्री॥ घत पतायता चमोत्तम फर्गो॥ दि॰ फं॰ श्रुप ... च॰ श्रामजनपदै कदे ब्राद मठ औ॰ मघा त्ताः ॥ब्रह्मप्रति क॰
वि याद्रुठसघुकं घतः कौमारोम श्राद्धे शार्द॰ यिमा बासो गातपमो॥ जि॰ प्रदे बाभ्यां व॰ दक्ष सम्पद्धः संविधेला
हेतु नक्षत्रे भ्योऽस्य॰ प्रा ज्ञष रुराप॰ व र्गो मघ फ॰ श्रु न्द मि ठ मे व संता ह्रे॥ १ हेम त्तोव॰ सुर्वे त्तारा वृतःये पश्च
सा पंविरं प्रा सेप्रागे अपेन्य मुक्त लोके ठं॰ वि मा का पूर्व पराक्रमा म्नः तत्र जोतः प्री ऋब ठप सं ह्लांक्षा
र दोधुम॰ कर्मी त्तो पना शमूल वृदो बावस्का रा दुमे॰ पूषः पंर्थं वे॰ ॥प्रभा अस्या माघा॰ ॥व॰ सिंघ परा श्यां कव॰
श्रुत श्रौव॰ धनिष्ठ फल्गु मनु राधा स्वा मिनि घ पुनर्व सु॥ ह स्त विशाखा का हव ऊ ला ह्ये॥ श्री॰ स्या नाम्नो गोशाले
रव कृ पाला हे॰ च स्वाभा ला भिजि कृ व घ ठ मधु नमि घ जोया॰ नक्षत्रे भ्यो वधु लक्ष्म॰ कृत ल्यो द्धे॰ कि न गुप्त त्ता ४
प्रायभ व ठ ५ पजान्ता पक्ष गीप नीवेल कृ॰ २ सं कृते जोधा ह मे॰ कोला सा उ ठ ष्ट त्यय मानेषु॰ ५ हे व॰ ॥ प्राश्व
पुज्या भुमे॰ श्री धन व सेता दम्प्ता रत्या मू॰ देयम सो॰ कृ य पा श्व स्य पवपु सा हु मे॰ ॥श्री धमा त्ल रु मा हु मे०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रस्थोत्तरपदपलद्यादिकोपधादण् · कण्वादिभ्यो गोत्रे इञश्च · न द्व्यचः प्राच्यभरतेषु · वृद्धाच्छः · भवतष्ठ
क्छसौ · काश्यादिभ्यष्ठञ्ञिठौ वाहीकग्रामेभ्यश्च · विभाषोशीनरेषु · ओर्देशे ठञ् · वृद्धात्प्राचाम् · धन्वयोप
धाद्वुञ् · प्रस्थपुरवहान्ताच्च रोपधेतोः प्राचाम् · जनपदतदवध्योश्च · अवृद्धादपि बहुवचनविषयात् · क
च्छाग्निवक्त्रगर्तोत्तरपदात् · धूमादिभ्यश्च · नगरात्कुत्सनप्रावीण्ययोः · अरण्यान्मनुष्ये · विभाषा कु
रुयुगन्धराभ्याम् · मद्रवृज्योः कन् · कोपधादण् · कच्छादिभ्यश्च · मनुष्यतत्स्थयोर्वुञ् · अपदातौ साल्वा
त् · गोयवाग्वोश्च · गर्तोत्तरपदाच्छः । गहादिभ्यश्च · प्राचां कटादेः · राज्ञः क च · वृद्धादकेकान्तखोपधा
त् · कन्थापलदनगरग्रामह्रदोत्तरपदात् · पर्वताच्च · विभाषामनुष्ये · कृकणपर्णाद्भारद्वाजे · १४ तेन रक्तमा
गताषरापओलेशान्नोमनगोहरसादिकन्थापाः प्रस्थपुरकन्थापलदवत्यादि १४४ ॥ इति चतुर्था
ध्यायस्य द्वितीयः पादः ॥ युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां खञ्च · तस्मिन्नणि च युष्माकास्माकौ · तवकममकावे

छन्दोब्राह्मणानि च तद्विषयाणि तदस्मिन्नस्तीति देशे तन्नाम्नि· तेन निर्वृत्तम् तस्य निवासः अदूरभवश्च·
ओरञ्· मतोश्च बह्वजङ्गात्· बह्वचः कूपेषु· उदक्च विपाशः· संकलादिभ्यश्च· स्त्रीषु सौवीरसाल्वप्राक्षु· सुवास्त्वादि
भ्योऽण्· रोणी· कोपधाच्च· वुञ्छण्कठजिलसेनिरढञ्ण्ययफक्फिञिञ्ञ्यकक्ठकोऽरीहणकृशाश्वर्श्यकुमुद
काशतृणप्रेक्षाश्मसखिसंकाशबलपक्षकर्णसुतंगमप्रगदिन्वराहकुमुदादिभ्यः· जनपदे लुप्· वरणादि
भ्यश्च· शर्कराया वा· ठक्छौ च· नद्यां मतुप्· मध्वादिभ्यश्च· कुमुदनडवेतसेभ्यो ड्मतुप्· नडशादाड्ड्वलच्· शिखा
या वलच्· उत्करादिभ्यश्छः· नडादीनां कुक्च· शेषे· राष्ट्रावारपाराद्घखौ· ग्रामाद्यखञौ· कत्त्र्यादिभ्यो ढकञ्· कु
लकुक्षिग्रीवाभ्यः श्वास्यलंकारेषु· नद्यादिभ्यो ढक्· दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक्· कापिश्याः ष्फक्· रंकोरमनु
ष्येऽण्च· द्युप्रागपागुदक्प्रतीचो यत्· कन्थायाष्ठक्· वर्णौ वुक्· अव्ययात्त्यप्· ऐषमोह्यःश्वसोऽन्यतरस्याम्·
तीररूप्योत्तरपदादञ्ञौ· दिक्पूर्वपदादसंज्ञायां ञः· मद्रेभ्योऽञ्· उदीच्यग्रामाच्च बह्वचोऽन्तोदात्तात् ॥ ०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

२१ विभाषा फाल्गुनीश्रवणाकार्त्तिकीचैत्रीभ्यः· सास्य देवता· कस्येत्· शुक्राद्घन्· अपोनप्त्रपांनप्तृभ्यां घः· छ च· महेन्द्रा
द्घाणौ च· सोमाट्ट्यण्· वाय्वृतुपित्रुषसो यत्· द्यावापृथिवीशुनासीरमरुत्वदग्नीषोमवास्तोष्पतिगृहमेधाच्छ
च· अग्नेर्ढक्· कालेभ्यो भववत्· महाराजप्रोष्ठपदाट्ठञ्· पितृव्यमातुलमातामहपितामहाः· तस्य समूहः· भि
क्षादिभ्योऽण्· गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रराजराजन्यराजपुत्रवत्समनुष्याजाद्वुञ्· केदाराद्यञ्च· ठञ्कवचिनश्च· ब्रा
ह्मणमाणववाडवाद्यन्· ग्रामजनबन्धुभ्यस्तल्· अनुदात्तादेरञ्· खण्डिकादिभ्यश्च· चरणेभ्यो धर्मवत्· अ
चित्तहस्तिधेनोष्ठक्· केशाश्वाभ्यां यञ्छावन्यतरस्याम्· पाशादिभ्यो यः· खलगोरथात्· इनित्रकट्यचश्च·
विषयो देशे· राजन्यादिभ्यो वुञ्· भौरिक्याद्यैषुकार्यादिभ्यो विधल्भक्तलौ· सोऽस्यादिरिति छन्दसः प्रगाथेषु·
संग्रामे प्रयोजनयोद्धृभ्यः· तदस्यां प्रहरणमिति क्रीडायां णः· घञः सास्यां क्रियेति ञः· तदधीते तद्वेद· क्रतूक्थादिसू
त्रान्ताट्ठक्· क्रमादिभ्यो वुन्· अनुब्राह्मणादिनिः· वसन्तादिभ्यष्ठक्· प्रोक्ताल्लुक्· सूत्राच्च कोपधात्· ० २२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्मिन्नपि यो स्य छिद्रतने जीयते जनपद माध्यातो त्रियादन· सात्ये गां या त्रिभ्यां व· पत्न मगधक लिंगर सेरस
मादया· ऊर्ध्व को सलाजा कदा नजपड· कुरु नादि भ्यो नाय· साल्ला पयव पूर्व ग्रथ कल कुराप्प कादिज· तेन हागा:
कं यो जा छ्रं कस्मिया मवति कुंति कुरु भ्यम्ब· श्वन १४· न श्राव्य गी दि यो थै च्छिन्य: २८ श्राप्प्रा तिद्धि गो: ब्रिगो
राबा हो देव पज्ञि पजि ढ्वी मता कुल्या न्मनो जाता वक्ता दया: १८५। ॥ वतु र्थस्य प्रथमपादः तेन रक्तो गं
त्र· साक्षारो वना हृक् नश्च वेशा उ कजः कार्व: भुव शोडे संग्रीया मश्व वरगात्व वस्थाम्याम्· हन्द्वो वृ: ह
छं सामः वामु देवा ड: प्रडग्रौ पयि व तो ने येष्ठ पाणु फं वला दिनि· द्वैप दे या श्राद ज· कौमारा पूर्व वने·
त त्रौ द्ध तमम ते भ्य: स्थंडिला च्छेपि तरि कुने संस्कृतं भक्षाः पक्लो रवाद्यत् दधून कां य दक्षि वतो
न्यतनस्याम· क्षीराढम· सास्मिन्यौर्णमासीति· श्राग्रहाय राण्यश्व त्थात्वञ्·

सि॰ कौ॰ दि॰

प्र॰ ०

१५

बाधत्र प्रमासमानाधिकरणे संयोग अनेव· स्वश्रयाहेत्वाः क्रियायाः तौसन्· पूर्वज्ञोः थानवः तावरी
ण्यव्ययो वबनन्नाकिञ्चवानश्ल्· ईङ्‌ प्रार्थ्योः ध्रात्रे कोष्ठिय्या· द्वियो मित्रे कुज्ञोपपद संयोगे· गृहः वसंसा
यान् श्चा केशत्तलेत्रिःस्तन्द्रमेतत्साश्वकारिष्णु स्तन्· स्वुः यं कृत्न निराकृ नत्रजनो त्पयोत्पत्तौ न्यदत्र
वाघत्र पश्चात् ष्ठे महत्वर दृष्ट्वैव· सोपच्छन्दसि· मृगश्व ग्राजि स्पष्ट्व गच्छः। त्रसि उच्छिष्ठ त्रि
क्षिपेः थुः षिभ्रम त्पष्ठ माघ्निष्कष· सप वातत्र धास्यनिष्ठ सपरिस्य संख्लअपादेति संज्वरपरि
क्षिपपरिरट् परिवदपरिदह प्रमुहिंस दुहद्विजा क्रीडविविवत्यजरजभातिवशापवरास मोहन
श्व· योकषलस कथस्त्रंभः गृपेव· यमः प्रेत्पसदुमथवदवसः निन्दहिंसक्लिशखादविनाशप
परिक्षिपपरिरट् परिवादि व्याभाषासूजोऽसूयः· देविक्रुशो श्वोपसर्गे· वलनशब्दार्थादकर्मकाद्वुञ्०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

॥ आतो मनिन्क्वनिब्वनिपश्च ॥ अन्येभ्योपि दृश्यंते ॥ क्विप् च ॥ स्पृशोनुदके क्विन् ॥ सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये ॥ कर्तर्युपमाने ॥ व्रते ॥
४ बहुलमाभीक्ष्ण्ये ॥ मनः ॥ आत्ममाने खश्च ॥ भूते ॥ करणे यजः ॥ कर्मणि हनः ॥ ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विप् ॥ बहुलं छन्द
सि ॥ सुकर्मपापमंत्रपुण्येषु कृञः ॥ सोमे सुञः ॥ अग्नौ चेः ॥ कर्मण्यग्न्याख्यायाम् ॥ कर्मणीनिर्विक्रियः ॥ दृशेः क्व
निप् ॥ सुकर्मपापमंत्रपुण्येषु कृञः सोमे सुञः ॥ राजनि युधि कृञः ॥ सहे च ॥ सप्तम्यां जनेर्डः ॥ पंच
म्यामजातौ ॥ उपसर्गे च संज्ञायाम् ॥ अनौ कर्मणि ॥ ५ ॥ अन्येष्वपि दृश्यते ॥ निष्ठा ॥ सुयजोर्ङ्वनिप् ॥ छन्दसि लिट् ॥
कानज्वा ॥ क्वसुश्च ॥ भाषायां सदवसश्रुवः ॥ उपेयिवाननाश्वाननूचानश्च ॥ लुङ् ॥ अनद्यतने लङ् ॥ अ
भिज्ञावचने लृट् ॥ न यदि ॥ विभाषा साकांक्षे ॥ परोक्षे लिट् ॥ हशश्वतोर्लङ् च ॥ प्रश्ने चासन्नकाले ॥ लट् स्मे ॥
अपरोक्षे च ॥ ननौ पृष्टप्रतिवचने ५ ॥ नन्वोर्विभाषा ॥ पुरि लुङ् चास्मे ॥ वर्तमाने लट् ॥ लटः शतृशान

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

आशितेभुवः करणभावयोः संज्ञायांभृतृवृजिधारिसहितपिदमः गमश्च· अन्तात्यन्ताध्वदूरपारस
र्वानन्तेषु डः आशिषिहनः अपेक्लेशतमसोः कुमारशीर्षयोर्णिनिः लक्षणेजायापत्योष्टक्
अमनुष्यकर्तृकेच· शक्तौहस्तिकपाटयोः पाणिघताडघौ· शिल्पिनि· आढ्यसुभगस्थूलपलि
१५ तनग्नान्धप्रियेषुच्व्यर्थेष्वच्वौकृञः करणेख्युन्· कर्तरिभुवः खिष्णुच्खुकञौ· स्पृशोऽनु
दकेक्विन्· ऋत्विग्दधृक्स्रग्दिगुष्णिगञ्चुयुजिक्रुञ्चांच त्यदादिषु दृशोऽनालोचने· कञ्च
सत्सूद्विषद्रुहदुहयुजविदभिदच्छिदजिनीराजामुपसर्गेऽपिक्विप्· भजोण्विः छन्दसिसहः १५
वहश्च· कव्यपुरीषपुरीष्येषुञ्युट् हव्येऽनन्तःपादम्· जनसनखनक्रमगमोविट् अदोऽनन्ने·
क्रव्येच· दुहःकब्घश्च· मन्त्रेश्वेतवहोक्थशस्पुरोडाशोण्विन् अवेयजः विजुपेछन्दसि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

शमि धातोः संज्ञायाम्· अधिकरणे शेतेः· चरेष्टः· भिक्षासेनादायेषु च· पुरोऽग्रतोऽग्रेषु सर्तेः· पूर्वे कर्तरि·
कृञो हेतुताच्छील्यानुलोम्येषु· १ दिवाविभानिशाप्रभाभास्कारान्तानन्तादिबहुनान्दीकिंलिपिलिबिब
लिभक्तिकर्तृचित्रक्षेत्रसंख्याजङ्घाबाह्वहर्यत्तद्धनुररुष्षु· कर्मणि भृतौ· न शब्दश्लोककलहगाथा
वैरचाटुसूत्रमन्त्रपदेषु· स्तम्बशकृतोरिन् हरतेर्दृतिनाथयोः पशौ· फलेग्रहिरात्मम्भरिश्च ०
छन्दसि वनसनरक्षिमथाम् एजेः खश्· नासिकास्तनयोर्ध्माधेटोः नाडीमुष्ट्योश्च· उदि कूले
रुजिवहोः वहाभ्रे लिहः परिमाणे पचः मितनखे च· विध्वरुषोस्तुदः असूर्यललाटयोर्दृ
शितपोः उग्रम्पश्येरम्मदपाणिन्धमाश्च· प्रियवशे वदः खच्· द्विषत्परयोस्तापेः वाचि यमो व्रते· २
पूःसर्वयोर्दारिसहोः सर्वकूलाभ्रकरीषेषु कषः मेघर्तिभयेषु कृञः क्षेमप्रियमद्रेऽण् च ०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पाय्यसान्नाय्यनिकाय्यधाय्यामानहविर्निवाससामिधेनीषु · क्रतौ कुण्डपाय्यसंचाय्यौ · अग्नौ
परिचाय्योपचाय्यसमूह्याः · चित्याग्निचित्ये च · ण्वुल्तृचौ · नंदिग्रहिपचादिभ्यो ल्युणिन्यचः ·
इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः · आतश्चोपसर्गे · पाघ्राध्माधेट्दृशः शः · अनुपसर्गाल्लिंपविंदधारिपा
१३ रिवेद्युदेजिचेतिसातिसाहिभ्यश्च · ददाति · दधात्योर्विभाषा · ज्वलितिकसंतेभ्यो णः ८ श्या
द्व्यधास्रुसंस्रुतीणवसावहृलिहश्लिषश्वसश्च · दुन्योरनुपसर्गे · विभाषा ग्रहः · गेहे कः
शिल्पिनि ष्वुन् · गस्थकन् · ण्युट् च · हश्च व्रीहिकालयोः · प्रुसृल्वः समभिहारे वुन् · आशिषि च · ८
प्रत्ययेमुताः विंशं दीपजनआदिभ्यो यचछुगंमण्याघ्यां दश ॥ इति प्रथमः पादः ॥ कर्मण्यण् · १३
ह्वावामश्च · आतोऽनुपसर्गे कः · सुपि स्थः · तुंदशोकयोः परिमृजापनुदोः · प्रे दाज्ञः · समि ख्यः ·
गापोष्टक् · हरतेरनुद्यमनेऽच् · वयसि च · आङि ताच्छील्ये · अर्हः · स्तंबकर्णयो रमिजपोः ·

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वासरूपोऽस्त्रियाम्· कृत्याः प्राङ्ण्वुलः· तव्यत्तव्यानीयरः· अचो यत्· पोरदुपधात्· शकिसहोश्च· ग
दमदचरयमश्चानुपसर्गे· अवद्यपण्यवर्या गर्ह्यपणितव्यानिरोधेषु· वह्यं करणम्· अर्यः
स्वामिवैश्ययोः· उपसर्या काल्या प्रजने· अजर्यं संगतम्· वदः सुपि क्यप् च· भुवो भावे· हनस्त च·
एतिस्तुशास्वृदृजुषः क्यप्· ऋदुपधाच्चाकॢपिचृतेः· ई च खनः· भृञोऽसंज्ञायाम्· मृजेर्विभा
षा· राजसूयसूर्यमृषोद्यरुच्यकुप्यकृष्टपच्याव्यथ्याः· भिद्योद्ध्यौ नदे· पुष्यसिद्ध्यौ नक्षत्रे· वि
पूयविनीयजित्या मुञ्जकल्कहलिषु· प्रत्यपिभ्यां ग्रहेश्छन्दसि· पदास्वैरिबाह्यापक्ष्येषु च·
विभाषा कृवृषोः· युग्यं च पत्रे· अमावस्यदन्यतरस्याम्· छन्दसि निष्टर्क्यदेवहूयप्रणीयोन्नी
योच्छिष्यमर्यस्तर्याध्वर्यखन्यखान्यदेवयज्यापृच्छ्यप्रतिषीव्यब्रह्मवाद्यभाव्यस्ताव्योपचाय्यपृडानि·
ऋहलोर्ण्यत्· ओरावश्यके· आसुयुवपिरपिलपित्रपिचमश्च· आनाय्योऽनित्ये· प्रणाय्योऽसंमतौ·

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्यात्तिभ्योऽङ् लिपिसिचिह्वश्च आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम् पुषादिद्युताद्यॢदितः परस्मैपदेषु
सर्तिशास्त्यर्तिभ्यश्च इरितो वा जॄस्तम्भुम्रुचुम्लुचुग्रुचुग्लुचुग्लुञ्चुश्विभ्यश्च कृमृदृरुहिभ्यश्छन्द
सि । चिण् ते पदः दीपजनबुधपूरितायिप्यायिभ्योऽन्यतरस्याम् अचः कर्मकर्तरि दुहश्च न रुधः
१२ तपोऽनुतापे च चिण् भावकर्मणोः सार्वधातुके यक् कर्तरि शप् दिवादिभ्यः श्यन् वा भ्राशभ्लाशभ्र
मुक्रमुक्लमुत्रसित्रुटिलषः यसोऽनुपसर्गात् संयसश्च स्वादिभ्यः श्नुः श्रुवः शृ च । अक्षोऽन्यत
रस्याम् तनूकरणे तक्षः तुदादिभ्यः शः रुधादिभ्यः श्नम् तनादिकृञ्भ्य उः धिन्विकृण्व्योर
च क्र्यादिभ्यः श्ना । स्तम्भुस्तुम्भुस्कम्भुस्कुम्भुस्कुञ्भ्यः श्नुश्च । हलः श्नः शानज्झौ छन्दसि शायजपि ।
व्यत्ययो बहुलम् लिङ्याशिष्यङ् कर्मवत्कर्मणा तुल्यक्रियः तपस्तपःकर्मकस्यैव न दुहस्नु १२
नमां यक्चिणौ कुषिरजोः प्राचां श्यन् परस्मैपदं च धातोः तत्रोपपदं सप्तमीस्थम् कृदतिङ् ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

।उरुमिश्रप्रलक्षरागलेगरा घृतजम्भ हलफलकतन्केसे ओहिाव थातो रेकावोह नोदेः किपोसम
मि तारेयष्ठ नित्यंकौटिमेगतो तुमनदेवत्रुजपजमदतदंष्ठ गृह ओभायुगर्नोटाम सःपायथपा
पा न्रूपवीगागोन्नलश्रोकेसे नाओमन्त्येवर्मधतीवुर्गाष्टुतादि ओरीव हेतुमतिव॰ केशदादि॰ गो
पकुः उपप्रपविह्निवतीदविमभ्रापः अतेरीपडु कमेरिाटः श्रापादपु श्राद्ध यातुकेव
सनागनाधातव४ स्पतातीळजुनेःविडुकुल्यंलेटि॰ इजादे४वयेजुमतोर्नक्षैः दपायासत४व॰
उवविदजाजन्मोमतरस्माम् श्रीह्रींभ्र हुधांपञुपक्ष॰ कनकाउवष्टुज्पतेलिटि॰ वहिदांकुर्ब
न्लिस्यन्यतरस्यां॰ श्रभ्रुत्सादयां वजनायांविकापांरमयामकुः यावयाकियाह्विदामक्रेन्निति छुय
सि तुिभुडिःड्रेः सिवः॰ शालहृजपयादनिटःकृः शिलषश्रालिडाने नहशेः॰ सिाश्रिडुसुम्यःकर्ता
रिवडः। धिमाशाधेटप्रश्नोः उपेश्रष्ठन्दसि नोनयति ध्वनयत्येलयत्यर्दयतिभ्यः श्रस्यातिष्यकि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सुपो धातुप्रातिपदिकयोः अदिप्रभृतिभ्यः शपः बहुलं छन्दसि यङोऽचि च॰ जुहोत्यादिभ्यः श्लुः
बहुलं छन्दसि गातिस्थाघुपाभूभ्यः सिचः परस्मैपदेषु विभाषा घ्राधेट्शाछासः तनादिभ्य
स्तथासोः मंत्रेघसह्वरणशवृदहाद्वृच्कृगमिजनिभ्यो लेः ४ आमः अव्ययादाप्सुपः नाव्ययी
भावादतोऽम्त्वपंचम्याः ४ तृतीयासप्तम्योर्बहुलम् लुटः प्रथमस्य डारौरसः द्वित्रूपशौपकेमं
११ धेनो यधिनेतौ ख्यो[illegible]लिंभ्यग्रामः पञ्च ॥ः॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थः पादः ॥ः॥ इति द्वितीयोऽध्यायः प्रत्ययः ४ परश्च॰
आद्युदात्तश्च अनुदात्तौ सुप्पितौ गुप्तिज्किद्भ्यः सन् मान्बधदानशान्भ्यो दीर्घश्चाभ्यासस्य
धातोः कर्मणः समानकर्तृकादिच्छायां वा सुप आत्मनः क्यच् काम्यच्च उपमानादाचारे ३७
कर्तुः क्यङ् सलोपश्च भृशादिभ्यो भुव्यच्वेर्लोपश्च हलः ४ लोहितादिडाज्भ्यः क्यष्। कष्टाय
क्रमणे कर्मणो रोमन्थतपोभ्यां वर्त्तिचरोः बाष्पोष्मभ्यामुद्वमने शब्दवैरकलहाभ्रकण्व
मेघेभ्यः करणे॰ सुखादिभ्यः कर्तृवेदनायां॰ नमोवरिवश्चित्रङः क्यच् पुच्छभाण्डचीवराण्णिङ्॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

छायाशालानिशानाम् पन्चद्विस्त्रिकन्दतत्पुरुषश्चैः पूर्वपदमथवयो हेमन्तशिशिरावहोरात्रे
व छन्दसि रात्राह्नाहाः पुंसि अर्धर्चाः पुंसकम् अर्धर्चाः पुंसि च इदमोऽन्वादेशेऽशनुदात्तस्तृतीया
दौ एतदस्त्रतसोस्त्रतसौ चानुदात्तौ द्वितीयाटौस्स्वेनः आर्धधातुके अदो जग्धिर्ल्यप्ति किति लुङ्स
नोर्घस्लृ व जयोश्च बहुलं छन्दसि लिड्यन्यतरस्याम् २ वेञो वयिः हनो वध लिङि लुङि च आत्मनेप
देष्वन्यतरस्याम् इणो गाङ् लुङि णौ गमिरबोधने सनि च इङश्च गाङ् लिटि विभाषा लुङ्लृङोः णौ च
संश्चङोः अस्तेर्भूः ब्रुवो वचिः चक्षिङः ख्याञ् वा लिटि अजेर्व्यघञपोः वयो रायन्तत्रियोर्बजितोपूनि
लुगणिञोः पैलादिभ्यश्च इञः प्राचाम् ३ न तौल्वलिभ्यः तद्राजस्य बहुषु तेनैवास्त्रियाम् यस्कादि
भ्यो गोत्रे यञञोश्च अत्रिभृगुकुत्सवसिष्ठगोतमाङ्गिरोभ्यश्च बह्वच इञः प्राच्यभरतेषु न गोपवना
दिभ्यः तिककितवादिभ्यो द्वन्द्वे ५ उपकादिभ्योऽन्यतरस्यामद्वन्द्वे आगस्त्यकौण्डिन्ययोरगस्तिकुण्डिनच्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

॥श्री॥ ५५५

मिशाद्दहृभिः पुष्यालोधप्रपुत्तैजलैर्निगदित्ता स्मानंग्रहो त्यापद्यत ॥३१॥ म्र
घत्ताराबलमा॥ जन्म संज्ञाद्दरायेह होहिनाद्धि त्माबधिक्रमातनवभिस्तु
हरे मागंशेषं ताराविनीर्हि शेत्त ॥३२॥ जन्म संपत्त२ विप३ न्होम४ प्रत्यरि५
साधको६ वधः७ मैत्र८ चात्तिमैत्रं वत्ताराजामसदृशंफलम ॥३३॥ कृत्तेम
वलवतीताराशु क्पेचन्द्रस्तुवीर्यवान ॥ सर्वेषु शुभकार्येषु यात्राहो
चिंनायेद्दधीः ॥३४॥ अथ पात्तदोषः ॥ तत्र कोशिनाथनो कं यथा ॥ सूर्य
भुक्ता प्रश्लेषमलोनजत्रादि शुपात्तोलिगघताश्वेषा चमघाचित्रासानुराधा वत्तये
वच ॥३६॥ अवरोनैवात्ति चैवशरावेद्द श्रिवमादित्तः ॥ पातसंरी चनंजत्रे विवा
हादि शुभं त्यजेत्त ॥ प्रसत्नमस्वः पुत्तोहुतेवान्धिः ॥ ननंदचरडुववनुर... धमजो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

राम
॥७॥

श्वा·श्ले·श्व·म·धष्णु: ७ श्वणोत्तमरूपाऽयरू हि वामुहूर्त्ता· निशामुहू
र्त्तिनीयाजपाहाद्रि बुन्ध्युपुवा शिवयमाश्र्यस्च विधाविचन्द्र हि
वाविस्मुर्त्तिगमस्त्रुतिरू त्वाष्ट्र समिन्नास्च॥८६॥ श्वयमनो कीतुहि
किनंरोराजहंसंवा भिसं स्रोपिचगुरेपो न्हिसुताहिने चन्द्र पुयेश्व माजि
चुपियक्वाहोभररुताहिनेराजासौ येयोचजिवे मौजंज्जैसो सासिक्रनन
वेवर्जनीवोमहूर्तौ॥ श्वभाजिन्मुरु तेहिन्हिरा॥ हिरुगमरावर्जी॥ इक
ष्टाधिंचिनिपमनपाइति गोचरता शवलोवेग्रहम मुहूर्त्तप्रकरणम्
लीयं॥ श्वयनन्हाचाईधता॥ श्वश्वो१ यमो२ नलो३ वृत्या४ चन्द्रो५ रुद्रो
हिति७ इसर्पा: ८ पिता९० मगा ११स्चेव श्रुवमा१२ चहिवाकर: १३ त्वं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अर्द्धरात्रौ समयाद्र नन्तरं संक्रमपरदिने हि पुन्यहम ॥८०॥ कार्मुकं च
परित्यज्य मकरे याति दिवाकरः प्रदोषे चार्द्धरात्रौ वा तदहा पुन्यं परेऽहह
॥८१॥ यद्यर्द्धरात्र [illegible] स्यात्सम्पूर्ण संक्रमो भवेः ॥ तदहा दिनद्वयं पुन्यं
स्नानदानादिकर्मसु ॥८२॥ देव ३३ च २ इ [illegible] २ फत्तीं ६ वो छा छो ८ ८ ना
डो का मन या १६ क्रमात् वर्ज्याः संक्रमनेऽर्कादेः प्रायोऽर्धं स्यातिनि ॥३०८॥
न्दिताः ॥८३॥ संक्रान्त्यपूर्वपरनन्दा त्राङ्ग्रायेघ्रु त्रि ३ ठा ८ ६ त्रि ३ व ८ ६ पंच्या
भोगाद्यापावस्था हानि [illegible] विपुलं धनम ॥८४॥ अथ ग्रहाणां गोचरफ
लम ॥ तत्र श्रीपातिः ॥ सद्यो लाभ ११ ग ८ स्थिता स्त्रिष ३ । १० रिपु ६ ख्व ६ १२ ॥
कुजार्को त्रि ३ ष ८ ६ प्राप्तौ । [illegible] २ घ १ ष १० मन्मथा ७ रि ६ गुरावीरवौ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वर्ज्यो मंगलः गुः धीधर्मो सत्धनेषु ५।८।७।२ बोकयतिररि ६ स्थाने ८ च रवस्थो॥
बुधः श्रेष्ठो जन्मगः हानि शौशरवि ७ षष्ठो वि क्षुो नचे स्म्या गृह हैः॥३४॥ ग्र
यग्रहदानम॥ धेनुः संखो ऽ रुरारु पि मणिः कंचनं पीतवस्त्रं श्वेतस्वा
श्वः सुरभिरसिता स्म स्मत्यौ हो महाजः सु पौष्टी नां मुनिभिरुद्दिताह
न्ति नासद्रुग्रहनां हत्या नैव्हा नैर्वै वनवाली मिस्त्रेवस्तु ध्वनितिय स्मातः॥३५॥
अपरं ग्रह वरां पेव्हाया दानं हे यम॥ सूर्य भौम पीतये ग्वरक्त वरां
निदेयानि॥ बुधगुरु पीतये पीतवस्त्र निदेयानि॥ चन्द्र शुक्र पीतये ॥६॥
श्वेतवस्त्र निदेयानि॥ शनिराहु केतु पीतये कृष्णवरां निदेयानि॥३६॥
ग्रहयज्ञहोमा नंत्तत्रराम॥ भाजाकुष्ठवलां प्रियः ८ कुघना सिद्धार्थै

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

०४ ०८ ०११ ०१५	०५ ०८ ०१५ ०२३	५ ५ ५ ५	पत स्म हराड दुं मघ्रा मु	०४ ०८ ०११ ०१५	२४ ५ १२ २०	३ ३ ३	पत स्म हराड ६ कृत्ति घ
०३ ०७ ०१० ०१४	०२३ ०१५ ०८ ५	५ ५ ५ ५ चाम	खपं ज्य घटि कः शात यम नाम ना	०३ ०७ ०१० १४	२० १२ ५ २१	३ ३ ३ ३ ३	ठिक मघ्रा पु ष्हाशातय मराम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

२।१५१
॥५॥

श्राम्यसन्निराज मैत्राख॥ मौमे ऽस्यहि व्यञ्चयुक्तसा नुसार्प्य ज्ञप्रा ऽस्यमैत्रा
क्षिप्रानुचन्द्रम॥ जीयः ऽस्य मन्त्रास्यष्टितिज्यचित्तमशक्र के ऽस्य मेन्द्रास्यहि
त्रिस्नयो भंयानो सुत्ति प्रा ह्यसमित्र मा निसधी व्यसि धोक ष्यित्तानिपद्यै
२६ सू प्य मा गोतक्षके हि ग१० विश्वे १३ नख२० सम्मित्ते॥ चन्द्रहान विया
गास्युहोय सर्ध्वविराम शिफा २० श्रीपति॥ न्हाशक्र के सोमपुत्रे च माह्रा०
रिक्तामन्हे लोहिता रोज पाव॥ वावा चञ्चो या चपुरागाभिधानं सधीरं मे
ध्येयासिधितिषिस्या॥ १२८ ख्ययोगो सू यो गोपिचित्स्या तहाजिमयो निःहति
वढ्ढि तनो तिपरे लघ्नसूधाकु यो गा हि नागहि ना क्रो मारंधिद्धि पू ध्वंचमाल
म॥३५॥ ख्यघसं कानितगोचरप्रकररोच्यते॥ पूर्ध्व तोयिपरतोपिसंक्रमार

॥५॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री राम
श्री राम

संज्ञा च परिभाषा च विधिर्नियम एव च अतिदेशोऽधिकारश्च षड्विधं सूत्रं
अधिकं अधिकं कार्यं करोतीत्यधिकारः उत्तरोत्तरसूत्रेषु कार्याय ...
पठितं अधिकारलक्षम्

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथाख्यातप्रक्रिया निरूप्यते ॥ धातोः ॥ १ ॥
अनुक्रमणात् स्वरूपाः धातोर्रूपाः ॥ भ्वादिः ॥ भू सत्तायामित्यादिशब्दो
धातुसंज्ञको भवति ॥ १ ॥ धातुलक्षणात् पदः ॥ स च त्रिविधः ॥ आत्मनेपदी
परस्मैपदी उभयपदी चेति ॥ १ ॥ अनुदात्तङितः ॥ अनुदात्तेतो ङित
श्च धातोरात्मनेपदं भवति ॥ १ ॥ स्वरितेतः उभे ॥ ञितः स्वरितेतश्च
ञितः स्वरि
रितेतश्च धातोरुभे आत्मनेपदपरस्मैपदे भवतः ॥ आत्मगा
मि चेत्फलमात्मनेपदं परगामि चेत्परस्मैपदं प्रयोक्तव्यम्
आत्मधारणानुकूलव्यापारः सत्ता २ न्यायीता ॥ परतो ...

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नैः पृथक्स्थाप्य गुणितः एभिर्नतः इष्टोनपदेन गुणितो नतिघ्नोऽभीष्टघ्नगुणयोगान्वि
॥१२॥ तवर्जितो वा ॥७॥ अत्रोद्देशकः ॥ वापीवापीस्वयंकुरु सोऽसौ नैव पद्मैर्लीलावति
प्राप्य तां पञ्चकेचक्र मित्राद्याद्विवाकर गुणास्तथा कति स्युर्वद ॥ रूपस्थानवि
भागमवेल्य गुणांते वस्याद्विकल्पाः कृतिनिष्ठिता स्तैनगुणोनयैवगुणिता ॥१२॥
गुणिताः कति स्युर्वद ॥८॥ न्यासः। गुणः १३५। गुणावृ: १२॥ गुणयोगान्तस्मद्:
गुणकेन हत्वा द्विनिहतैर्जातं १६२०। अथवा गुणाद्यविभागे खलो कृता ॥७४॥
अन्यां पृथग् गुणाय गुणितेयं जातं १६२०। अथवा [illegible] गुणा वक्तिमि

विधुतान्याविवद्धिमयाद्दिव्यैके पुनि व्यवकलन मार्गः सिकुश सा ॥८॥
न्यासः। २। १८। १२३। १९८७। १८। १०। १०० सन्धेजेना गानंते ३ ६०। अयुता। १०००० ।
क्षेपितेनाङ्कं ८६ ८०। ३ तिसङ्कुः। तिव्यवकलिते गुणाने पर सवसाद्धं व
गंदयम। गुण्यान पङ्क्ति गुणकेन हन्याःऽसादि तेनैव मुपान्तिमादिहान्। पण गु
ण्यखण्डोऽधो गुणखण्ड तुल्यैःसो खण्डैः सङ्गुणितोनितो युतो वा। भक्तो गुणः शुद्ध्य
निधेन तेन खण्डाश्च गुणितो गुणितः फलं भवेत्॥ ९॥ द्विधा भवेद्रूपविभाग एवं स्था

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

अत्राष्टौ अवधातवः सिस्फोः उपधायाः रो न भवति सिस्फोर
निटो परतः अमित अमिसत्त धातुवर्त्तने अवर्त्तिष्ठ लिसुख
रिडः लिते धातोः पुर्वर अवः प्रसयो भवति स्यादिपरः सेरपवाद
अगमत असपत अपुषत अघुतत्त ऊः यद्वे रमागमो वक्त
व्यः अवोचत तस्य बाम तासकु हान्तात शान्ता सांतान्त
मुपधा[illegible] निटः सकू प्रसयो भवति सेरपवादः अधुन्तर द्वि
हस्यानि अलिन्हत धुक्षिके बरो अधुक्षन्हत ः अयभा
वे कर्म्म णोरेता विभक्तयो निर्णयनेतेसं वा भुविकर्म णी

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

वि ८ ३

२८ आत्मनेपदनिपातनं । एवमनुबभूवे इत्यत्र तेन ० अ-
नुबभूवाते अनुबभूविरे अनुबभूविषे अनुबभूवाथे
अनुबभूविध्वे अनुबभूवे अनुबभूविवहे अनुबभूविमहे ०
पेचे पेचाते पेचिरे मन ज्ञाने मेने मेनाते मेनिरे आत्मनो-
ऽपीति ह्रे ह्राते ह्रिरे पंपास रसिरा मेस्म सस्नेम ह सवि-
ता सेया पत्के तसी तयोसा ऊँम तज्ञानांनोविच नाराः
गे ले ल्ले लषि न्होपें ल्ले मल्ले स्पराना नां हनय ह इत्याभावक-
र्म गाः॰ सिसता सिस्पपामि [illegible] रू सासिमद्धं० श्रीराविसी

३८

श्रीराम

रितासाधङ्गिः स्वयंमनुभविषीष्ठमनुभूता अनुभाविषीया
स्तां० अनुभावि षीरन् अनुभावीषीष्ठाः अनुभाविषीष्ठं।
रितासाभावे अनुभविषीढ्वं शचिषीष्ठ शीयिषीष्ठ का
रिषीष्ठ कृषीष्ठ अवस्तेन अनुभावित्ता अनुभावित्ता सापि
अनुभाविष्यते अन्वभाविष्यत अन्वभविष्यत लघा
तत्समयपच श्रोष्यत इरात न्यकर्त रि धातोस्तनिपरे क
र्तर्य यर्त्रिते भविकर्म रि वहरा प्रत्ययो भवति सेस्यपधा
दः रा धारो धृङ्कार्य:: जोपः इरा सनिपातेत नोजीप

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री नामरु

३६

अन्वभावि भवो भविता अन्वभाविषाँत्ता अन्वभाविषत
ध्वे वसे ह्वोपः अन्वभावि ध्वम् अन्वभाविढ्म अन्व
भाविषा तो अन्वभविषत अकारि अकारिषातां अकृ
षातां अहारि अहारिषातां अहृषातां अपाचि अपक्षा
तां अपक्षतम अभाजि अभञ्क्षातां भ्द ध्ध र धारयो हि
रपूर्वः निर[illegible] धारि अधारिषातां अधृषातां पद्गातौ
प्रतिपूर्वः प्रसपादि प्रसपसातां प्रसपत्सत नीभप्रापरो नि ३८
रपूर्वः निरनायि निरनायिषातां निरनेषातां भराशव्द
अभानि अभाणी अभबन्हातां से ८ अयसीरीलिंबत्तो अभम अवारि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री राम

अग्न्याहि अग्न्याहिषातो अग्न्याहिषातीं अग्नातोऽ उक अआकार
णाऽद्धतो दुगागमो भवति जिगाति चपरे अहापि अहापिबा
तो अहापिबत स्मिन् ऽ ईबज्ञसने असमापि असमापिबा तो
असमेषा तो नयधापि पहाऽ इ: कर्त ष्पपी रावतव्य: ऽ इयाति
अवो धिजनीपा ऽ इमीवे अजानि जानिव धोर्नधृष्ठि: इ
पानीं प्रत्ययान्तो प्यत्ति यापो यो ऽपन्तो अतिशये हसाद्दि ष्ठि ऽ
न् अ हसाद्दि ष्ठौ तो रतिशये ऽ वै य ऽ प्रत्ययो भवति तस्मिन्
साति धातोर्द्धि वचनं पठि पठि ऽ किवसंतिपूर्वस्य नामि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री राम

श्री राम

सा: स्व

६

सं

साधातु पठ: भिन्नस्वपानेः शब्दो धातुसंज्ञो भवति धातुसाति वा ह
प: उः कारानुबंधा त्या ग्रहमनेपदेम स्पष्ट कर्तृ रि ग्नदे हस्य कारले
प: स्वरितश्च येनभवति ति वो भूयते मुह्यते चिन्तो मोमु ह्यते मो
मुह्यते मोमुहार लोलिह्यते त्रिजये तेनीयते विहस्ताने वेवि यते ३८
स्त्रातः यठि सति पूर्वस्य ऋकारस्य ऋकाराद्दे शो भवति पठमति
यं धावि पापयते पपयते स्वराघठदिभ्यो पठः तव्याः स्व
रा हेः परः स्वराहेः परो द्वितिपो ऽवयवो ऽद्विरुक्तः सत्य नोद्विर्भ
वति ऋठजतो ऋठघते धक्षः ऋशाभोजने ऋशाश्यते सरा ति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सा॰ च

३८

ङ्गोत्तिसंयोगो नायो: ऋवरार्थित जमजपोञ्कस्पनमान्तौ याहितांपूर्व
स्ननुस्वागागमो भवति यछिसति गमल त्वौ त्कौठि लेयवप ऽ न्द
गतो जंगम्पते मृम्चलने यंभ्रम्पते हनीहिंसागत्यो: जंहन्ते हनी
हिंसायां धी भावोवनुप: जेघ्नीपते जंपजत्यपतुलायोवाधि
यैन्नम्बते हहभास्मिवरौ हं हं ही ते जभमैलुने जंजम्प ते दंशदश
ने नोलोप: धातोरुपधा भू रसन नकार स्पनोपो भवति किति
दंशाने मासकः मंजन्क्रामई नै वंभज्यते हनीतरन वरफलो घप
रस्यासा वरफलोधीतो यछि पूर्वस्यानुगागमो भवति परसास्व र:

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

सा० स्व
१५०

घार्वितसेवं चूर्ण्यते पपुत्स्यते वरगति भन्द्राता पोपु तनिष्यतौ
रोग दूप धपा सउप धसु धातो पं ठि: सति पूर्वस्य रीगान
मोभवति नतिगो त्रविन्दे पे नरी न सेते नरी सताम। स्वन
रीन्तसते वत्तुव तंन्ने वरी वसते वती सुचितम पर स्वाप
ध्यपु वंतु असपत सत्यहां पाठि: पूर्वस्य श्री रागा मोभवति पनीप
घते सापु ध्यम सुत्सु धा:। पतने सनीस्तापते इनीध्व
ति पनीव च्यते न्मसतीरि: सवकारानासारि श्रा देशो धवति
पठि: सति प भ्यादि वर्धिनम पूर्वस्य हसादि: शेषः:।=

१५०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय
श्रीरामो विजयते
वं॰ रू॰

सपाठार्थम् २४

समाप्त

३२ नाहि पो वा ॥ वे फः ॥ नंकारः ॥ लोका स्तुषस्य सिद्धिः । यथामा तथादेः ॥ ॥ श्रीरामः ॥ इति श्रीरामाचार्यविरचिता सिद्धान्तचन्द्रिका क्रुदन्तप्रकरणं समाप्ताः ॥ ॥ जेष्ठ मासे शुक्लपक्षे पंचम्यां बुधवासरे संवत् १८७४ ॥ इदं पुस्तकं रामधनरामस्य इदं पुस्तकं लिखितम् ॥ श्रीरामो विजयतेतराम् रामराम ॥

३३

श्रीगणेश

श्रीरामोविजयते

त्वा काष्ठम्। गतः। स्वांगे तस्प्रत्यये कृभ्वोः। मुखतः कृत्य गतः। मुखतः कृत्वा। मुख
तःकारम्। मुखतोभूयं गतः। मुखतोभूत्वा। मुखतोभावम्। नाधार्थप्रत्य
यान्ते च्व्यर्थे। कृभ्वोः णमुल् स्यात्। अनानानानाकृत्वा। नानाकृत्वा। ना
नाकृत्य। नानाकारम्। विनाकृत्वा। विनाकारम्। नानाभूय। नानाभूत्वा।
नानाभावम्। एधाकृत्वा। अनेकं द्रव्यमेकं भूत्वा एकधाभूय। एक
धाभूत्वा एकधाभावम्। एकधाकृत्वा। एकधाकारम्। प्रत्ययग्रहणात्किं
हिरुक्कृत्वा। पृथग्भूत्वा। तूष्णीमि शब्दे भुवः णमुल् स्यात्। तूष्णींभूत्वा। तूष्णीं
भूय गतः। तूष्णींभावम्। अन्वच्य शब्दे भुवः णमुल् स्यात्। आनुकूल्ये गम्ये
अन्वग्भूत्वा तिष्ठति। पृष्ठतो भूत्वेत्यर्थः। वर्णात्कारः। अकारः। ककारः।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीः
॥२१॥

आदेशप्रत्ययोः॥ इणःकवर्गाभ्यांपरस्यापदान्तस्यादेशस्य प्रत्ययावयवस्य सस्य मू
र्द्धन्यादेशः स्यात्॥ विवृतस्य सस्य तादृश एव षः रामेषु॥ एवं कृष्णादयोप्यदन्ता॥ सर्वा
दीनिसर्वनामानि॥ सर्व· विश्व· उभ· उभय· डतर· डतम· अन्य· अन्यतर· इतर· त्वत्·
त्व· नेम· सम· सिम॰॥ पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसंज्ञायाम्॥ स्व
मज्ञातिधनाख्यायाम्॥ अन्तरं बहिर्योगोपसंव्यानयोः॥ त्यद्· तद्· यद्· एतद्· इ
दम्· अदस्· एक· द्वि· युष्मद्· अस्मद्· भवतु· किम्· जसः शी· अदन्तात्सर्वनाम्नो
जसः शीस्यात्॥ अनेकाल्त्वात्सर्वादेशः॥ सर्वे॥ सर्वनाम्नः स्मै॥ अतः सर्वना
म्नोङेः स्मै॥ सर्वस्मै॥ ङसिङ्योःस्मात्स्मिनौ॥ अतः सर्वनाम्न एतयोरेतौ स्तः॥ सर्व
स्मात्· आमि सर्वनाम्नः सुट्॥ अवर्णान्तात्परस्य सर्वनाम्नो विहितस्यामः सुडाग मः॥

॥२१॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रामेण ॥ सुपि च ॥ यञादौ सुपि अतोऽङ्गस्य दीर्घः स्यात् ॥ रामाभ्याम् ॥ अतो भिस ऐस् ॥
अदन्तादङ्गात्परस्य भिस ऐस् स्यात् ॥ अनेकाल्शित्सर्वस्य ॥ रामैः ॥ ङेर्यः ॥ अ
तोऽङ्गात्परस्य ङेः य इत्यादेशः स्यात् ॥ स्थानिवदादेशोऽनल्विधौ ॥ आदेशः स्थानिवत्स्यात् ॥
न तु स्थान्यलाश्रयविधौ ॥ इति स्थानिवत्त्वात् सुपि चेति दीर्घः ॥ रामाय ॥ रामाभ्याम् ॥
बहुवचने झल्येत् ॥ झलादौ बहुवचने सुपि परतः अतोऽङ्गस्य एकारः स्यात् ॥ रा
मेभ्यः ॥ सुपि किम् ॥ पचध्वम् ॥ वाऽवसाने ॥ अवसाने झलां चरो वा स्युः ॥ रामात् ॥ रा
माद् ॥ रामाभ्याम् ॥ रामेभ्यः ॥ रामस्य ॥ ओसि च ॥ अतोऽङ्गस्य एकारः स्यात् ॥ रामयोः ॥
ह्रस्वनद्यापो नुट् ॥ ह्रस्वान्तान्नद्यन्तादाबन्ताच्चाङ्गात्परस्यामो नुडागमः [illegible] स्या
त् ॥ नामि ॥ नामि परे अजन्ताङ्गस्य दीर्घः स्यात् ॥ रामाणाम् ॥ रामे ॥ रामयोः ॥ एत्वे कृते

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

न्वेपिप्रियत्रयाणाम् त्यदादीनामः इत्यमकारोनादेशो विभक्तौ॰ द्विपर्यन्तानामे
वेष्टिः द्वौ॰ २ द्वाभ्याम् ३ द्वयोः याति लोकमिति ययीः ययीः ययौ॰ यय्यः हे ययीः य
यीम्॰ ययौ॰ ययीन्, इत्यादि॰ एवं वातप्रम्यादयः॰ बहुश्रेयसी॰ श्रेयस्यो यस्य स बहुश्रे
यसी॰ ह्रस्वस्य गुणो नद्याः॰ इदुतौ नित्यं स्त्रीलिङ्गौ नदीसंज्ञौ स्तः प्रथमलिङ्ग
ग्रहणाच्च॰ पूर्वं स्त्रीत्वख्यापनाय संज्ञित्वेपि नदीत्वं वक्तव्यमित्यर्थः अम्बा
र्थनद्योर्ह्रस्वः अम्बार्थानां नद्यन्तानां च ह्रस्वः स्यात् सम्बुद्धौ सौ॰ हे बहुश्रेयसि॰
आण्नद्याः नद्यन्तात्परेषां ङितामाडागमः स्यात् आटश्च॰ आटोचि परे वृ
द्धिरेकादेशः स्यात्॰ बहुश्रेयस्यै॰ बहुश्रेयस्याः बहुश्रेयसीनाम्॰ ङेराम्नद्याम्नी

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीः
॥१५॥

ध्यः नधनाद्यायन्तान्नीआध्य घडु रात्स्यात्त वडु श्रेयसीपरे शेषंपपीवत् श्री
त्तिलक्ष्मीः शेषंवत् श्रेयसीवत् प्रध्यीः अचिश्नु धातुभ्रु ध्वोरियङ् वङौ अप
त्ययान्तस्यैव दीर्घवर्णान्तस्य धातोर्भ्रुवां इत्येतस्य चाङ्गस्येयङुवङौ स्तोऽ
जादौ प्रत्यये परे इति प्राप्ते एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य धात्ववयवसंयोग
पूर्वो न भवति यइवर्णान्तो यो धातुस्तदन्तस्यानेकाचोऽङ्गस्य परस्यात्॥
अजादौ प्रत्यये परे प्रध्यौ प्रध्यम् प्रध्यैः शेषं पपीवत् एवं ग्रामणीः ङौ तु आम
रायाम् गतिश्च प्रादयः क्रियायोगे गतिसंज्ञाः स्युः गतिकारकेतरपूर्वपदस्यय
णान्यद्यते॥ शुद्धधियौ शुद्धधियः नभ्रसुधियोः एतयोर्यणादेशो न स्यात् सुधीः
सुध्युः शेषं प्रधीवत् ग्रामणीहरिवत् एवं ग्रामण्यादयः॥ नज्योकोवुः॥ अथ सम्बुद्धे

॥१५॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सर्वनामस्थाने क्रोष्टु इत्यस्य प्रयोगः ऋतोङि सर्वनामस्थानयोः· ऋतोऽङ्गस्य गुणो
ङौ सर्वनामस्थाने· इति प्राप्ते· ऋदुशनस्पु· रुदंसोनेहसाञ्च· ऋदन्तानामुशन
सादीनाञ्चाऽ· स्यादसम्बुद्धौ सौ· यतरा धायाहिर्घोऽ ऋच स्वसृ नप्तृ नेष्टृत्व
ष्टृ क्षत्तृ होतृ पोतृ प्रशास्तॄणाम्· अबादीनामुपधाया दीर्घोऽसम्बुद्धौ सर्वनाम
स्थाने· क्रोष्टा· क्रोष्टारौ· क्रोष्टारः· क्रोष्टारम्· क्रोष्टारौ· क्रोष्टून्· विभाषा तृ
तीयादिष्वचि· अजादिषु क्रोष्टुर्वा तृज्वत्· क्रोष्ट्रा· क्रोष्टुना· ऋत उत्
ऽ· सोरत्ति ऽ हे काहे हेग्ना· रपरः· रात्सस्य· रेफात्संयोगान्तस्य सस्य लोपो नान्य
स्य· रेफस्य विसर्गः· क्रोष्टुः· क्रोष्टोः· नुं मचिरतृज्वद्भावेभ्यो नुट् पूर्वविप्रतिषेधेन॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

क्रोष्टुनाम· क्रोष्टुरि· पक्षे हलादौ चशाम्भुवत्· कुष्टुः कुष्टावित्यादि· श्रुतिचमुक्षा
भावे तुन हि ता पं विशेषः हे श्रुतिचमु· श्रुतिचम्बौ· श्रुतिचम्वः श्रुतिचमुना
म· श्रुतिचम्वाम· खलपूः श्रोसुपि· धात्ववयव संयोगपूर्वे न भवति· य
ड्वुरासत्तदनीयो धातुस्तदन्तस्यानेकाचोऽ स्वपरास्यादिचि सुपि· खल
प्वौ· खलप्वः· एवं सुत्याद्यः· स्वयंभुवौ· स्वयंभुवः· वर्षाभूः· वर्षाभ्व
स्व· श्रस्य परास्यादिचि सुपि· वर्षाभ्वापि त्यादि· दन्भुः· दन्करपुनः पूर्वस्य
भुवोपराप कृ व्वः· दन्भ्वौ दन्भ्वः· एवं कारा भुः पुनर्भूः योगिकः पुंसि· धाता
हे धातः॥ धातारौ· धातारः॥ स्वरादिजस्परादिवेवा च्यम्· धातुराम· एवं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीः
॥२५॥

ख्योतीत्याद्युभ्यां कत्तपराभ्यां भ्यांपरस्य ङसिङसोरत्तं उत्स्यात् सख्युः · औत् · इदु
भ्यांपरस्य ङेरौत्स्यात् · सख्यौ · शेषं हरिवत् · पतिस्समास एव · घिसंज्ञः॥ पत्या · पत्ये ·
पत्युः॥ शेषं हरिवत् · पतिसमासे भूपतये · कतिशब्दो नित्यं बहुवचनान्तः ० बहुग
णवतुडति संख्या एते संख्या संज्ञास्स्युः॥ डति च · डत्यन्ता संख्या षट् संज्ञा स्यात् · षड्भ्यो
लुक् · षड्भ्यः परयोर्जस्शसोः लुक् स्यात् · प्रत्ययस्य लुक्श्लुलुपः · लुक्श्लु
लुपशब्दैः · कृतं प्रत्ययादर्शनं क्रमात् तत्संज्ञं स्यात् · जसि चेति गुणे प्राप्ते · न लुमता
ङ्गस्य · लुमता शब्देन लुप्ते तन्निमित्तमङ्गकार्यं न स्यात् · कति · कति · कतिभिः · कतिभ्यः ·
कतीनाम् · कतिषु · युष्मदस्मत्षट्संज्ञकास्त्रिषु सरूपाः · त्रिशब्दो नित्यं बहुव
चनान्तः · त्रयः · त्रीन् · त्रिभिः · त्रिभ्यः · त्रेयस्त्रयः · आमि · त्रयाणाम् · त्रिषु · गौणा

॥२५॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सख्युरङ्गस्यानङादेशः स्यादसंबुद्धौ सौ· अलोन्त्यात्पूर्व उपधा· अन्त्यादलः पूर्वो व
र्णः उपधा संज्ञः स्यात्· सर्वनामस्थाने चासंबुद्धौ· नान्तस्योपधाया दीर्घो ऽसंबुद्धौ
सर्वनामस्थाने परे· अपृक्त एकाल्प्रत्ययः· एकाल्प्रत्ययो यः सोपृक्त संज्ञः स्या
त्· हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात्सुतिस्यपृक्तं हल्· हलन्तात्परं दीर्घौ यौ ङ्याबौ तदन्ताच्च सुति
सीत्येतदपृक्तं हल् लुप्यते॥ प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणम्· प्रत्यये लुप्ते तदाश्रितं
कार्यं स्यात्· नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य· प्रातिपदिकसंज्ञकं यत्पदं तदन्तस्य नलो
पः स्यात्· सखा· सख्युरसंबुद्धौ· सख्युरङ्गात्परं संबुद्धिवर्जं सर्वनामस्थानं णि
त्स्यात्· अचो ञ्णिति· अजन्ताङ्गस्य वृद्धिः स्यात् ञिति णिति च परे· सखायौ॥
सखायः· हे सखे· सखायम्· सखायौ· सखीन्· सख्या· ख्यत्यात्परस्य· खितिशब्दाभ्यां

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीः
॥१३॥

आकारान्तो यो धातुस्तदन्तस्य भस्याङ्गस्य लोपः । अलोन्त्यस्य । विश्वपः । विश्वपा ॥
विश्वपाभ्याम् । विश्वपाभिः । इत्यादि । एवं शंखध्मादयः । धातोः किम् । हाहान् । हरि ॥
जसि च ह्रस्वान्ताङ्गस्य गुणः स्यात् । हरयः । ह्रस्वस्य गुणः । ह्रस्वान्तस्य गुणः स्यात् संबुद्धौ ॥
हे हरे । हरिम् । हरीन् । शेषो घ्यसखि । अनदी ह्रस्वौ याविति इतौ तदन्तं नाम सखिवर्जं
घिसंज्ञं स्यात् । आङो नाऽस्त्रियाम् । घेः परस्याङो ना स्यादस्त्रियाम् । आङिति टा
संज्ञा च । हरिणा । हरिभ्याम् । हरिभिः । घेर्ङिति । घिसंज्ञस्य ङिति सुपि गुणः । हरये ।
हरिभ्याम् । हरिभ्यः । ङसिङसोश्च । एङोऽ । ङसिङसोरति परे पूर्वरूपमे
काहेशः स्यात् । हरेः । हरिभ्याम् । हरिभ्यः । हरेः । हर्योः । हरीणाम् । अच्च घेः ॥ इदुद्भ्या
म्परङेरौत् घेरन्त्यस्याकारः । हरौ । हर्योः । हरिषु ॥ एवमग्न्यादयः । अनङ् सौ ॥ ॥१३॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री

तीयस्य ङित्सूपसंख्यानम् द्वितीयस्मै द्वितीयाय इत्यादि एवं तृतीयः निर्जरः॥
जराया जरसन्यतरस्याम् जराया जरस् वा जादौ प्रत्यये परे निर्जरः पदाङ्गाधिका
रेतस्य च निर्दिश्यमानस्यादेशा भवन्ति एकदेशविकृतमनन्यवत्त इति जरशब्दस्य
जरस् निर्जसौ निर्जरसः निर्जरसा निर्जरसे निर्जरस इत्यादि पक्षे हलादौ वा
भवत विश्वपाः दीर्घाज्जसि च दीर्घाज्जसौ नपुंसि वर्ता दीर्घः अधिः विश्वपौ॥
विश्वपाः विश्वपाम् विश्वपौ सुड नपुंसकस्य॥ स्वौदि पञ्चवचनानि सर्वनाम
स्थानसंज्ञानि स्युरक्लीबस्य स्वादिष्वसर्वनामस्थाने कप्प्रत्ययावधिषु स्वा
दिष्वसर्वनामस्थानेषु परतः पूर्वं भसंज्ञं स्यात् आकडारादेका संज्ञा इत्यधिका
डाराः कन्धिधारय इत्यतः प्रागेकस्यैकैव संज्ञा स्यात् या परानवकाशा च ध्रुवतो धातोः॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीः
॥२१॥

आत्मीया इत्यर्थः ॥ आत्मान इति ॥ आति धनवाचिनस्तु ॥ स्वाः ॥ ज्ञातयोऽर्थीवा ॥ अन्त
रं बहिर्योगोपसंव्यानयोः ॥ बाह्ये परिधानीये चार्थे अन्तरशब्दस्य प्राप्ता संससाज
सिवा स्यात् ॥ अन्तरे ॥ अन्तरा ॥ वाग हावाम्या इत्यर्थः ॥ अन्तरे ॥ अन्तरा वा शाटकाः
परिधानीया इत्यर्थः ॥ पूर्वादिभ्यो नवभ्यो वा ॥ एभ्यो ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ स्तो वा ॥ पू
र्वस्मात् ॥ पूर्वात् ॥ पूर्वस्मिन् ॥ पूर्वे ॥ एवं परादीनामपि ॥ शेषं सर्ववत् ॥ तृतीयासमा
से ॥ सर्वनामता न स्यात् ॥ मासपूर्वाय ॥ तृतीयासमासार्थवाक्येपि न ॥ मासेन पूर्वाय ॥ द्व
न्द्वे च ॥ उक्तासंज्ञा न ॥ वर्णाश्रमेतराणाम् ॥ विभाषा जसि ॥ जसाधारं यत्कार्यं प्राप्तं वा
यं तत्र कर्तव्ये द्वन्द्वे उक्तासंज्ञा वा स्यात् ॥ वर्णाश्रमेतरे ॥ वर्णाश्रमेतराः ॥ वर्णाश्रमेतरे ॥ प्रथम चरम
तयाल्पार्धकतिपयनेमाश्च ॥ एते जस्युक्ता पूर्वप्राप्ते उक्तासंज्ञा वा स्यात् ॥ प्रथमे ॥ प्रथमाः ॥
तयप्प्रत्ययः ॥ द्वितयाः ॥ शेषं रामवत् ॥ नेमे ॥ नेमाः ॥ शेषं सर्ववत् ॥ विभाषाप्रकरणं ॥

॥२१॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

एतद्वत्॥ सर्वेषाम्॥ सर्वस्मिन्॥ शेषं रामवत्॥ एवं विश्वादयोऽप्यदन्ता ज्ञातव्याः॥
उभयशब्दो नित्यं द्विवचनान्तः॥ उभौ॥ उभौ॥ उभाभ्यां॥ उभाभ्याम्॥ उभयोः॥ उभयोः॥
तस्येह पाठोऽकजर्थः॥ उत्तरडतमौ प्रत्ययौ॥ प्रत्ययग्रहणे तदन्तग्रहणमिति
तदन्ता ग्राह्याः॥ नेम इत्यर्धे॥ समः सर्वपर्यायस्तुल्यपर्यायस्तु नेह गृह्यते॥
समानामिति ज्ञापकात्॥ पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसंज्ञा
याम्॥ एतेषां व्यवस्थायामसंज्ञायां सर्वनामसंज्ञा गणसूत्रात् सर्वत्र या प्राप्ता
जसि वा स्यात्॥ पूर्वे पूर्वाः॥ स्वाभिधेयापेक्षावधिनियमो व्यवस्था॥ व्यवस्था
यां किम्॥ दक्षिणा गाथकाः कुशला इत्यर्थः॥ असंज्ञायां किम्॥ उत्तराः कुरवः॥ स्वमज्ञा
तिधनाख्यायाम्॥ ज्ञातिधनान्यवाचिनः स्वशब्दस्य प्राप्ता संज्ञा जसि वा स्यात्॥ स्वे॥ स्वाः॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सम्पड्।।तिपड्ः। [redacted] कोः कत।।कुशब्दस्य कद्यादेशो भवति कु
त्सितार्थे।।कुत्सितमन्नम।।कदन्नम्।।इषदर्थेकदादिः।।इषदर्थे वर्तमानस्य कुशब्दस्य
तत्पुरुषे का कत कव इत्येते आदेशा भवन्ति।।इषदुष्णम।।कदुष्णम्।।कोष्णम्।।कवोष्णम
कुत्सितलवनं कालवणम्।।पुरुषे वा।।कापुरुषः।।कुपुरुषः।।षषड्त्वं दत्त्दशधासू
४८ त्तरपदादेष्टुत्वम।।षोडश।।षट् दन्ता यस्येति विग्रहे।।दन्तस्य दतृ।।षोडन।।षोढा।।
बृहस्पतिः।।महत करात्वं समानाधिकरणे।।महेश्वरः।।दिवो द्यावा।।समासकृते सति
दिवशब्दस्य द्यावादेशो भवति।।द्यावाभूमी।।पायाशब्दस्य दंभावो पंभावश्च वक्तव्यः
दंपती।।यं पती।।आकृतगणोऽयम।।अनुकवित।।कवित्समासे कद्दनो तद्धिते पि वि

न्तिराणिपप अहोरात्रः॥ द्विश्राः। पंचषट्प्रमानं जेषां ते पंचषाः॥ वहवोराजानो यस्यां नग
र्यां सा वहुराजा नगरी॥ अत्रटीलोपो कृते आवतःस्त्रियामिसाप्॥ वहवोकर्त्तारो यस्य
स वहुकर्त्तृको यागः॥ कर्मधारयस्तुल्यार्थे॥ पदद्वय तुल्यार्थे एकार्थे निवेसाति कर्मधार
यःसमासो भवति॥ नीलं च तदुत्पलं च नीलोत्पलम्॥ रक्ताचासो लता च रक्तलता॥ पुमान्
श्चसौ कोकिलश्च पुंस्कोकिलः॥ पुंसःखपे संयोगान्तस्य लोपो वक्तव्यः॥ नाम्न श्च कृ
तासमासः॥ प्रादेरुपसर्गस्य नाम्न श्च कृदन्तेन सह समासस्तत्पुरुषो भवति॥ प्रकर्षे
ण वादः॥ प्रवादः॥ कुंभं करोतीति कुंभकारः॥ सह्वादेः साादेः॥ समासे सति सहादीनां स
ादेर्भवन्ति॥ पुत्रेणासह वर्त्तते सपुत्रः॥ सहसंतिरसां सध्रिसमितिरयः॥ सचेडः॥

२

त्वातिष्ठि वतिस्वं हवामहे प्रसोमम भगवते विघ्नविनाशनाय नमः। नैवेद्य चन्दनसत्यन्तं
गुरु पक्वान्नलतातस्वृकाले चैव दधातु तांबूलं [illegible] प्रतिगृह्णत मन्त्रः॥ अश्वत्थो वेदलिख दत्तं परीधि
यसतिः सर्वता [illegible] भो गणपतिं [illegible] सर्वपापहं नमाम्युत्तमं गणेश प्रार्थना। विघ्न
विनाशनायां सर्वोतिरथ महात्मवक्र॥ कार्यं मे सिद्धिमायातु पूजिते त्वयि धा
तरि॥ वक्रतुंड महाकाय सूर्यकोटिसमप्रभ। अविघ्नं कुरु मे देव सर्वका
र्येषु सर्वदा॥ यथाकृत पूजया चाद्यादि [illegible] श्रीगणपतिर्भगवान्प्रीयतां
[illegible] न तिलकं कुर्यात्। अथ गौरीपूजनम्। हस्तागच्छ [illegible] तो भव।
[illegible] गौर्यै नमः। [illegible] शिवे पार्श्वे [illegible]
[illegible] सर्वलोकस्य [illegible]॥ प्रार्थना।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सावन्द्यवेला महीनां प्रवरोसि। ध्यानम्। कालः करिन्नीर्थी कलाः मृगं गृहाणां वास्तुपुरुषाति
सहस्य तिः प्रसन्ना तासां नोमुक्तये यज्ञेहस्वः। पूजाकलशमं०। हेरम्ब गर्भः समुद्रसंतायमु
तस्य जातः पतिरेक आसीत्। स दाधार पृथिवीं द्यामुतेमां कस्मै देवाय हविषा विधे
म०। ध्यानम्। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहा। अग्निर्वर्चो
ज्योतिर्वर्चः स्वाहा॥ सूर्यो वर्चो ज्योतिर्वर्चः स्वाहा। ज्योतिः सूर्यः सूर्यो ज्योतिः सूर्यः
स्वाहा॥ शिवं। सरितः सागराः शैलास्तीर्थानि जलदा नदाः॥ आयान्तु यजमानस्य दु
रितक्षयकारकाः इति कलशस्थापनविधानं पूजनं कुर्यात्। कलशाधिष्ठित देवेः
भ्यो नमः। ततो गणेशार्चनं। आवाहनम्। एह्येहि भगवन् गणनाथ हेरम्ब महेशपुत्र सम
स्तविघ्नोपविनाशदक्ष मां तुष्य पूजां गृहाण प्रप्रधान गणनाथ गणनायक नमस्ते। इत्यावाहनपूजनं कुर्यात्। ॐ भूर्भुवःस्वः गणपतये नमः। एतत्पाद्यं पुष्पं नमः॥
गणानां त्वा गणपतिं हवामहे। प्रियाणां त्वा प्रियपतिं हवामहे निधीनां

दधिक्षौद्रघृतं शुद्धं कपिलायाः सुगन्धियत॥ सुस्वादं मधुरं शौरेः मधुपर्कं ग्रहाण
मे॥१६॥ मधुपर्कं म॥ पिराड्लोशीरकर्पूरसुरभिस्वादुशीतलम्॥ तोयमाचमनीया
र्थं शौरे शिरं प्रतिगृह्यताम्॥१७॥ आचमनम्॥ पञ्चामृतेन स्नपनं करिष्यामि सु
रोत्तम॥ क्षीरोदधिविलासाय लक्ष्मीकान्ताय ते नमः॥१८॥ पञ्चामृतम्॥ गङ्गा
दि सर्वतीर्थेभ्यो मया प्रार्थनयाहृतम्॥ सुवासितं निर्मलं च कुरु स्नानं तु के
शव॥१९॥ स्नानम्॥ शुद्धं जाम्बूनदप्रख्यं नन्दादसुरार्चितम्॥ मयोपपादितं तनु
ध्यं वाससी प्रतिगृह्यताम्॥२०॥ वस्त्रम्॥ दामोदर नमस्तेस्तु त्राहि मां भवसा
गरात्॥ ब्रह्मसूत्रं सोत्तरीयं गृहाण पुरुषोत्तम॥२१॥ यज्ञोपवीतम्॥ किरीट
कुण्डलादीनि कांचीवलयनूपुरम्॥ कौस्तुभं वनमालां च भूषणानि भजस्व मे॥२२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

॥१३॥

आजरत्नम्॥कुङ्कुमेनसमायुक्तं कर्पूरादिसमन्वितम्॥नानापरिमलाढ्यं च च
न्दनं प्रतिगृह्यताम्॥२३॥चन्दनम्॥मालती चम्पकादीनि यूथिका बकुलानि
च॥तुलसीपत्रमिश्राणि पुष्पाणि प्रतिगृह्यताम्॥२४॥पुष्पम्॥देवकी वसुदे
वं च रोहिणीं सबलानाथ॥सात्यकिं चोद्धवानक्रूरानुग्रसेनादियादवान्॥
नन्दं यशोदां तन्त्रकोलप्रसूनां गोपगोपिकाः॥कालिन्दीं कालियं चैव पूजये
न्नाममन्त्रतः॥२५॥ततो धूपम्॥वनस्पतिरसोद्भूतं कालागरुसमन्वितम्॥
धूपं गृहाण देवेश जगन्नाथ जगत्पते॥२६॥धूपम्॥आज्यं च वर्तिसंयुक्तं
वह्निनायोजितं मया॥दीपं गृहाण देवेश त्रैलोक्यतिमिरापह॥२७॥दी
पम्॥शाल्योदनं पायसं चापि नानाविधिमिश्रितम्॥नानापक्वान्नसंयुक्तं नैवेद्यं प्र

॥३॥

दद्यौ द्विजेभ्योऽथ नमःस्तुतो गवाम्॥९॥ इत्यादिपौराणश्लोकान्पठित्वा जयघंटा
दिनाकर्मजन्मपरिणाम्य। पूजयेत्॥ अवतारसहस्राणि करोषि मधुसूदन॥ न
ते संख्यावताराणां कश्चिज्जानाति वै भुवि॥१०॥ देवा ब्रह्मादयो वापि स्वरूपं न विदु
स्तव॥ अतस्त्वां पूजयिष्यामि मातुरुत्संगमास्थितम्॥११॥ इति पूजार्थं प्रतिस्थाप॥
आगच्छ भगवन्देव स्थाने चात्र स्थिरो भव॥ यावद्व्रतं समाप्येत तावत्त्वं सन्नि
धो भव॥ सहस्रशीर्षेत्यावाहनम्॥ देवा ब्रह्मादयो वापि स्वरूपं न विदुस्तव॥ अन
त्वमासने चास्मिन् स्थिरो भव जगत्पते॥१३॥ आसनम्॥ देवदेव त्रिलोकानां गरुडा
सनसंस्थित पाद्यं गृहाण देवेश विश्वरूप नमोऽस्तु ते॥१४॥ पाद्यम्॥ देवकीगर्भसं
भूत दैत्यसंघविनाशन॥ गृहाणार्घ्यमिदं देव मातुरुत्संगसंस्थित॥१५॥ अर्घ्यम्॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीः

गायद्भिः किन्नराद्यैः सततपरिवृता वेणुवीणानिनादैः शृंगारादर्शकुम्भप्रवरधृ
तकरैः स्तूयमानासुराद्यैः पर्य्यंके स्वास्तृते या प्रमुदिततरमाणा पुत्रिणी सम्यगास्ते सा दे
वी देवमाता जयति सुतनया देवकी कान्तरूपा ॥५॥ पादाब्जव्यञ्जपत्नीश्रीदेवक्याम्बरणा
निके ॥ निषण्णा पङ्कजे पूज्या नमो देव्यै श्रियै इति ॥६॥ तमद्भुतं बालकमम्बुजेक्षणं
चतुर्भुजं शङ्खगदाद्युदायुधम् ॥ श्रीवत्सलक्ष्मं गलशोभिकौस्तुभं पीताम्बरं सान्द्रप
योदसौभगम् ॥ महार्हवैदूर्यकिरीटकुण्डलत्विषा परिष्वक्तसहस्रकुन्तलमुद्
दामकाञ्च्यङ्गदकङ्कणादिभिर्विरोचमानं वसुदेव ऐक्षत ॥८॥ स विस्मयोत्फुल्लवि
लोचनो हरिं सुतं विलोक्यानकदुन्दुभिस्तदा ॥ कृष्णावतारोत्सवसम्भ्रमो मुदा

७५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री

॥१॥

श्रीगणेशाय नमः॥ सुमुखश्चेति॥ शान्तिपाठः॥ अद्येत्यादि॰ मम पुत्रपौत्राद्यभिव
द्ध्यर्थं सर्वपापक्षयार्थं सर्वभोगानन्तरं विष्णुलोकप्राप्तिकामनया वार्षिक
जन्माष्टमीव्रताङ्गभूतं श्रीकृष्णादिदेवानां स्थापनपूजनकथाश्रवणम
हं करिष्ये॥ इदं व्रतं मया देव गृहीतं पुरतस्तव॥ निर्विघ्नं सिद्धिमायातु प्रसा
दात्तव केशव॥१॥ अद्य चास्थित्वा निराहारः श्वो भूते परमेश्वर॥ भोक्ष्यामि पुण्ड
रीकाक्ष ह्यस्मिन्जन्माष्टमीव्रते॥२॥ इति प्रतिज्ञाय॥ केशवं बलभद्रं चैव व
सुदेवं च देवकीम्॥ नन्दगोपं यशोदां च सुभद्रां रोहिणीं तथा॥३॥ सर्वगोकु
लवत्साश्च गोपीजनसमाकुलम्॥ स्वस्वनाम्ना प्रतिष्ठाप्य सर्वानावाहय पूजयेत्॥४

॥१॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हि २

रम्यां सुहृत्पुष्यं चैका स्वां
पुष्यानुराधामघमूलमैत्रं हस्तं श्रवणं मृगरेवती। नवम्यां मुहूर्तं बंधैका स्वां
शक्तिरेति १० नक्षत्रेशे पात्राणां विवाहे वधूयाकमम भे मास्वनीं
चरासौम्यायांमृदौ पुष्यं त्रिवर्णं विनर १२ कुकेगात्ति भिद्ये दोषायास्ति
लिमौध्याः भवाद्या:॥ तुल्यं मासशेवि वर्ज्यास्तु तपना सवा:
१२ स्त्रुकर्कचन्द्रयां हि निम्नेशास्ते शुभा न गृ:॥ केचित्
तोरं चान्ये का त्राकभेच निर्दिशा १३ च यान्तरे वेधतिपुण्यतिपु
तपरिघार्धतं चैव च॥ व्याघाते नवकोष्ठस्तु पर्वा: सकर्कमं १४
विष्कंभातिकारितस्त्र १४ सर्वं च पूर्णांतितह॥ वज्रे च नवनवप्रस्थप
दर्शाद्यातिगतश्च वेः १५ अथान्दपाभः रवेर्व गर्भवर्ज्या: चन्द्रसोमस्य

३

मुखाद्वानमूलाधीरेधिसेभमूलासोमेः श्वगिजपातस्थाः ॥ गुरौ स्वकाथामोपृ
र्शाधिकासंगाः प्रकीर्तिताः ॥ दृश्येरिविनापृक्तौ सोमेचैकादशी तथा ।
दृशमीभोमवारेता नवमी [illegible] धसंपूर्णाः ५ श्रवणमी गृहृताको नेत्रपूर्णभ
गुरुपूर्णाः पश्चिशनैश्चरे ॥ पिकागाः श्वेते वनिन्दिता ६ त्रयोदशीमनु तथ
थैश्व दैवंच सोमेश्वत मिष [illegible] विभौमेवनेषु वैश्रव नीच ॥ शशिधरव
पिनीचेस्वर्णदैगश्रुके रविसक्तमधिहस्तो मूलपुष्पो गाः भवंति ७ श्रीव
तिः । मघार्द्रा [illegible] रे शशिनिहृदैगमाद्रीकुजे सोमात्ते वमूलसम ॥ गुरोधनि
का मृगरौहिणी पश्चशनै वेहस्ताधम [illegible] रादवेरागाः ईश्वरः पंचमीपेत सर्वे
कार्वेपुष्पे त्वार्कपंचमी तिथौ ॥ भौमाश्वनीचसप्तमी [illegible] चन्द्रेष्वेत था ८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

५५

[illegible]

मूलाद्येवेद्दघटिकासु जायते परिमाण यः॥ [illegible] दष्कं पितातस्य मृत्युं नैवाव

लोकयेत २३॥ सर्वेषां नराणां तानां परित्यागो विधीयते॥ तातेन दर्शनं का

र्यं काचत्वा तमासिको भवेत २४ अथवा विधानतः शांतिं कर्तव्या शुभमिच्छता॥

तिथ [illegible] शुभे ने [illegible] पाद्याग्नि प्रकारकः स्पशान्तविधिः संक्षेपः॥ शातोवध

[illegible] रत्नैः सद्बीज गर्भैः कलशैः समन्त्रैः॥ कुर्यात् [illegible] वासका

नं [illegible] स्नानं शुभार्थी [illegible] २६ शातोवधी मूलजं [illegible] सर्वे विधीमूलज

[illegible] न्यां [illegible] ॥ अथ सर्वो [illegible] मूलमासीव [illegible] कु [illegible]

[illegible] ॥ [illegible] पक मुक्तं [illegible] विधीगरासमूतः २७ [illegible] तिका [illegible]

[illegible] जात २ चतुर्थे ३ पं [illegible] ३ [illegible] मात ५ [illegible]

[illegible] २७ [illegible] शांतिकं विधे [illegible] विस्तार [illegible] लिखि

तं पतो [illegible] विस्तात २ [illegible] अथविधिः [illegible] दशमाश्वर [illegible]

[illegible] विधिरेवा॥ [illegible] शातोपि [illegible] लिखितं [illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

धृ ९ [illegible]द्वंतथा॥कुजेबक्षद्वयंचैवयुधेपंचातीपकम॥गुरौसप्ताष्टकंचैवशुक्रे
[illegible]तीप[illegible]कम।शनैश्चांतंबङ्ककवार्द्धेयेतिनिन्दिता१६इतिश्र
[illegible]पामाधात्तद्विताग्रतद्यतिद्विघ्नपत्रवहताप्रकम॰सघेशैकं१६नाधी
शाहकृशुक्रेइचन्द्रमाः१७शौरीजीवकुजाश्चैवकारसहेराधिपास्स्म
ता॥कालसहोरास्तुतत्कार्यंपत्योनकंवासरेष्वके१८वर्जीनोवर्जवेत
स्वंमासानोचद्विनवयं३।[illegible]द्विकाद्वयमजलानोग्रहनादिनसप्तकं
१९विपाशेलवतीतीरेशतघ्नाश्चत्रिपुष्करे।वर्जवि[illegible]भंकामेषु
लोलिकाघ्राहिनाष्टकम२०।अथगंडान्तःतत्रप्रथमशिराः॥अश्विनीमघा
मूलाहोत्रिवेदनवनाडिकोद्भुरेवतीसार्पबुक्रानोमास१२[illegible]१०रस६
स्तथा२१।अश्विनीमघामूलाद्योगरतोद[illegible]वमतम॥रेवतीसर्पसक्रा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

२० ६०
२

उत्ताषाढानक्षत्रेषु मकर १० धनिष्ठार्द्धे शततारा पूर्वभाद्रपादत्रयं कुंभ ११
पूर्वभाद्रपादमेवं रेवत्यंतं मीनः ॥ १२ ॥ अथ योगनामानि ॥ अथ वे
गनामानि ॥ विष्कुंभ १ प्रीति २ आयुष्मान् ३ सौभाग्य ४ शोभन ५ अति
गंड ६ सुकर्मा ७ धृति ८ शूल ९ गंड १० वृद्धि ११ ध्रुव १२ व्याघात १३ हर्षण
१४ वज्र १५ सिद्धि १६ व्यतीपात १७ वरीयान् १८ परिघ १९ शिव २० सिद्ध २१
साध्य २२ शुभ २३ शुक्ल २४ ब्रह्म २५ ऐंद्र २६ वैधृति २७ ॥ इति योगनाम
नि ॥ द्वितीयाधने मीने तृतीयवृषे कुंभे च ॥ मेषकर्कटयोः ष
ष्ठीच मिथुनचापयो ॥ १ ॥ चतुर्थी वृश्चिके सिंहे द्वादशी मकरे तुले ॥
दशमी तु तिथौ दग्धाः ॥ २ ॥ नैतेषु तिथि शुभ
कार्यं तौ तिथि योगः ॥ अथ सर्वसंक्रांतिषु प्रति व २॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हेसपतीडसलसप्तमुक्तिराडश्लुन्त ऐवेपस्य रिपुस्थाने रेत्तो।गस्याशे सिनुत्ते ते विशस्ता
मनेिनुमेखुरां [illegible] मेषुत्तिन्द ओडेडा वेते मो भूर्ध्व मे घ कहवृधीसाडहे
मोमासिडसलस्ताडवुधै [illegible] अभसिर सिषुधे दाभ्रतरेत्त नासिहनोधनि
कु।मोश्रस्ति छिभूरात [illegible] ह रिस्वर्थ भावु युक्ष मो [illegible] डसरभावे रे
होयां विरेयती न रथं नी [illegible] किनका दाहै कं मेष १ [illegible] कादशोनिशी
कभाशिरस्वके [illegible] मिधि र मे भ्राके [illegible] गुनर्धे स्वं भ्रादस्वं पमि भुवे रे
गुर्वसिपार मेषु [illegible] देवा- [illegible] ऐ लग्न स्वभवृधौं पकाश्तुनी डस
रतो रैखेसिंह [illegible] ह: [illegible] के का होच सा डे स्वा
मेव्ह शुक्तपा रस्वेपृ [illegible] मात्पापादो [illegible] सधु तथा चे कामोचु अंशे
न्दे मे सस्वपृधौ घाडडसल [illegible] है भैधो [illegible] डसलघाडकारत्वं पंस्रवे
१व भ

१५१

पापदर्शने गोमूत्रः ५ सर्पस्य दर्शने रात्रौ दिने तद्दर्शनात्समर्थं भूर्जपत्रादुर्पानबोस्थितात्कोर्दर्शनं स्नानम् ६
स्थाहोरात्रमभोजनं तथैव दुःस्वप्ने चाहोपवासः मुक्तिं द्युस्तु भोजनं तथैव स्नाने स्नायात्ततः परम् ७ यस्त्वाश्चैवास्त
मानं तु रथीं दुष्टप्रतीयाहि तयोः पैत्रघृतदीपे स्नात्वा आनवेहे स्नरः ८ धेनुर्वत्सा प्रोक्ता वृषभो गजस्तुरगो हि
२ तावत्तीतेवन्हि दिव्यास्त्रि पूर्णकुम्भौ द्विजनृपगणिका पुष्पमाला पताका सद्योमांसं घृतं वा दधिमधुरजतं
कांचनं शुक्लधान्यं दृष्ट्वा श्रुत्वा पठित्वा फलमिह लभते मानवो गन्तुकामः १ आत्मनो मगुरोर्नाम
नामातिकृपणस्य च श्रेयस्कामो न गृह्णीयात् ज्येष्ठापत्यकलत्रयोः १ श्राद्धे विवाहे सन्यासे
आपत्सु मिश्चारिषु धकवित नाम गृह्णीतां जुकं सर्वे श्रेयस्कामो पहोष भाक् १

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थशब्दकर्म्माकर्म्मकाणामणि कर्त्ता स णौ ॥ लक्ष्मीरमायनमः। गत्यर्थानां शब्दकर्म्माकर्म्म
काणाम् आलोचः कर्त्ता स लोके कर्म्म स्यात् शत्रूनगमयत्स्वर्गं वेदार्थं स्वानवेदयत् आशयच्चामृतं देवान्वेदमध्यापयद्वि
धिम् आसयत्सलिले पृथ्वीं यस्स मे श्रीहरिर्गतिः गतीत्यादि किम् पाचयत्योदनं देवदत्तेन यज्ञदत्तः अण्यन्तानां किम् गमयति देव
दत्तो यज्ञदत्तम् तमपरः प्रयुङ्क्ते गमयति देवदत्तेन यज्ञदत्तं विष्णुमित्रः नीवह्योर्न नाययति वाहयति भारं भृत्येन नियन्तृ
कर्तृकस्य वहेरिति वाच्यः। वाहयति रथं वाहान् सूतः आदिखाद्योर्न आदयति खादयति वान्नं बटुना भक्षेरहिंसार्थस्य न भ
क्षयत्यन्नं बटुना अहिंसार्थस्य किम् भक्षयति बलीवर्दान् सस्यम् जल्पतिप्रभृतीनामुपसंख्यानम् जल्पयति भाषयति पुत्रं देव
दत्तः दृशेश्च दर्शयति हरिं भक्तान् सूत्रे ज्ञानसामान्यार्थानामेव ग्रहणम् नतु तद्विशेषार्थानाम् तेन स्मरति
जिघ्रतीत्यादीनां न स्मारयति घ्रापयति देवदत्तेन शब्दायतेर्न शब्दाययति देवदत्तेन धात्वर्थसंगृहीतकर्म्मकत्वेनाकर्म्मकत्वा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

१श्रीहनुमंसि द्वपतेन नम-

ष्टि: येषां देहा कार्यादि हि मिन्दं कर्माणि संभवन्ति तेऽप्यकर्मका: न त्वविवक्षितकर्माकारणोपि तेन सर्वमासन्नपतिदेवदत्तमि: कार्यो कर्म
चमभवति देवदत्तेन पाकः पच्यते स्पर्द्धेन हृ-कोरन्यतरस्याम् हृ-कोः रणोः कर्मसंज्ञा वा स्यात् हारयति कारयति
वा भारं भृत्येन भृत्यं वा कटम् अभिवादि दृशोरात्मनेपदे वेति वाच्यम् अभिवादयते दर्शयते देवं भक्तेन भक्तं वा २

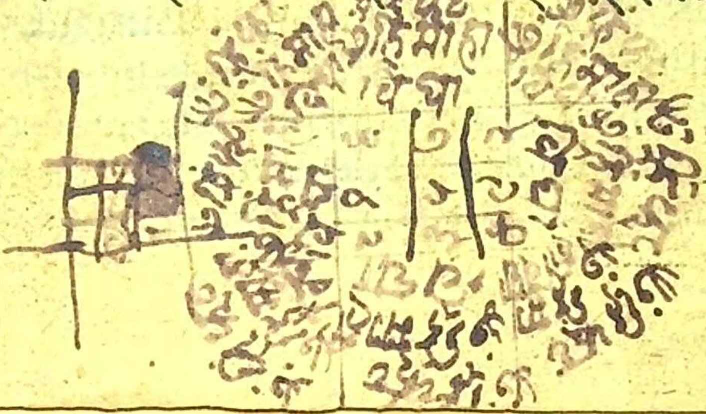

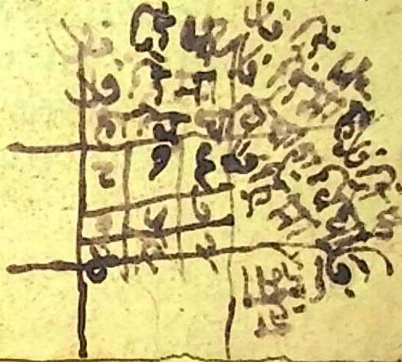

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

३०

क्रियात्मकस्य धातोः सस्य ष ८ प्रेर्यंत इति प्रेरणाप्रयर्वा हि गतावित्यस्मात् इत भावितत्व
र्थो न्स वेपु ८ पुनरणा बिधिरेव स्त्राशीष्व प्र भणा चाश्री ८ प्रेरणेति योः ८ तयोरन्यम
ि प्रप्राप्तेमा हि ना न्त स्यो रित्याद्दि ॥ तथ्व हि ष्व तु हि तयोः स्मन्तातङो डित्वं
गुणाप्रतिषेधसंप्रसारणाद्यर्थ तयोर्भवत प्रयोजन मनोनां त्यादेशं प्रयोजयति अनन्य प्रयोज
नमेवङित्वं मंत्यादेशं प्रयोजयति अतइति ओर्वाहेरित्यातोवेत्यस्यानुवृत्ते ८ तस्यच्यवस्थि
तत्वा श्रयणात् स्थानिवद्भावेनेतान ओहि न्वेपिनलोप ८ आगुणोनिति आतिसयि नायु ८ आ
त्वनुक्तलैकनवरदर्थो अयात्म धारणा क्रियानादि ध्रुवा शुभा शंसा विषयपमूनदीर्घा पु ८
आतुक्लैकभवदर्थ अयात्म धारणा क्रियेनिवार्थ यादादिनु वादीना कालविशेष वा
त्वं १

त्वान्नित्स्वर ४ अवेदविदोऽपि ब्राह्मणा दृश्यंते वेदविदः क्षत्रियाश्च वेदा वा तत्कुलभा
वं नान्तरीयका वेदास्तत्कुलभावेनाश्रया अपरो सैवार्थे निष्ठान्म धारणात्कुलो भावनेति वा
योगः एवं च वेदपंक्तिलेखानन्तरित्रेत्यादित्या दित्याद्विवो ऽमूः याइति अत्र कार्पासड इति
दित्ककरणायोरभेदविवक्षा विभक्तिको निर्दिष्ट ४।१६ अनादाथ इतिनीत्यत इति एतद्वार्त्तिके
अन्त्यादेशः षष्ठीभावान्नपुंस इति इष्टिदित्यादागमः अन्यथा इदित्वान्नस्यात् ककाराविग्रहता
कुर्व्वीत ७।१।२ तिः त्रेस्त्रयो रिति आशासन माशीः आ ५ शासः इच्छायां अस्मात्संज्ञाया
मकर्त्तरि इत्यनुवर्त्तमाने स्त्रियां क्तिन् इति विधिकारे सम्पदादि क्विपेति क्विप् अस्मादेवनिपातात्
नात्र क्विप् आङः शासे लिप्य ने नेत्यं उपनस्येपादिनोग्रहणात् आशीर्बोति निर्देशात् ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

चा·नी·
२

मे॥ मित्रमापत्काले च भार्यां च विभवक्षये ।१६। आहारो द्विगुणः स्त्रीणां बुद्धिस्तासां चतुर्गुणाः
षड्गुणो व्यवसायाश्च कामश्चाष्टगुणाः स्मृतः ।१७। भोज्यं भोजनशक्तिश्च रतिशक्तिर्वरस्त्रियः
विभवो दानशक्तिश्च नाल्पस्य तपसा फलम् ।१८। अग्निहोत्रफला वेदाः शीलवृत्तिफलं श्रु
तम्॥ रतिपुत्रफला नारी त्यागभोगफलं धनम् ।१९। वरयेत्कुलजां प्राज्ञो विरूपामपि कन्यका
म्॥ रूपान्वितां न नीचानां विवाहं सदृशं कुलम् ।२०। विषादप्यमृतं ग्राह्यममेध्यादपि का
ञ्चनम्॥ नीचादप्युत्तमां विद्यां सुकन्यां दुःकुलादपि ।२१। सकृद्दुष्टं तु यन्मित्रं पुनः सन्धान
मिच्छति॥ स मृत्युमुपगृह्णाति गर्भमश्वतरी यथा ।२२। उपकारगृहीतेन शत्रुणा शत्रु

राम
२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मङ्गलिकर्मता ॥ मूर्खं छन्दानुवृत्त्या च यथातथ्येन पण्डितः ॥९॥ यस्य यस्य हि यो भावस्तेन
तेन हितं नरम् ॥ अनुप्रविश्य मेधावी क्षिप्रमात्मवशं नयेत् ॥१०॥ नविनां च नदीनां [illegible] ऋङ्गीशां ॥२
स्त्रपाणीनाम् ॥ विश्वासो नैव गन्तव्यः स्त्रीषु राजकुलेषु च ॥११॥ अर्थहानिं मनस्तापं गृहे दु
श्चरितानि च ॥ वञ्चनं चापमानं च मतिमान्न प्रकाशयेत् ॥१२॥ पितुरन्तःपुरं दद्यान्मातुर्दद्यान्म
हानसम् ॥ गोषु चात्मसमं दद्यात्स्वयमेव कृषिं व्रजेत् ॥१३॥ यस्मिन्देशे न सन्मानं न वृत्तिर्न च बा
न्धवाः ॥ न च विद्यागमः कश्चित्तत्र वासं न कारयेत् ॥१४॥ उत्सवे व्यसने चैव दुर्भिक्षे शत्रुविग्र
हे ॥ राजद्वारे श्मशाने च यस्तिष्ठति स बान्धवः ॥१५॥ पानीयाग्रिव तोमर त्यान्वान्धवान्व्यसनाग
र

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

भा॰ १

अभ्यपसर्वेनाम्नामकश्चाके:
तिङश्चातिङन्तादप्यकच्स्यात्
सर्वैराभ्यस्तावनज: न आनाहितस्यार्थ्वराशस इत्यनादेशस्यात्॥

अत्ययोलतपदयोस्ख: मवर्ण्यन्ययोर्यपूर्वमदस्मदोस्य मोलांटग्र
पयोतानयदङ्यो: १ वस्वेकाजाद्घसाम् कृताद्वित्वानामेकाचा माद्न्तानांवसेरव
घसोरिम्नान्येषाम् भाषायांसदवसश्रुव: सदादिभ्योभूतसामान्येलिट्स्यात्तस्यनित्यंकसु:
अतस्कहल्मध्येनादेशादेर्लिटि लिटिनिमित्तादेशादिकंनभवतियदङ्गंतदवय
वस्यासंयुक्तहल्मध्यस्यस्याकारस्यैकारस्यादभ्यासलोपश्चथकितिलिटिसेटि
थलिच॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कितिब कितिताज्ञते पत्रे वामादेरबो ... ठस्येकः ...
प्रातिपद्यते इति प्रातिपद स्तस्मपदादि ...त्रिकेपू प्रातिपदिभवं प्रातिपादकम् स्व
... ठक्‌ प्रातिपादिकस्यार्थः प्रातिपदिकार्थः ~~प्रातिपदिकस्य~~ ठस्ये
~~कार्थः प्रातिपादिकार्थः~~ प्रातिपदिकार्थश्च लिङ्गं च परिमाणं च वचनं च तानि प्रातिपदिकादे
पदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनानि प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनान्येव श:
इति प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनमात्रम् तस्मिन् मात्रशब्दस्य प्र
त्येकं योगः मयूरव्यंसकादित्वात्समासः नियतोपस्थितिकः नियतोपस्थितिर्यस्य सः नि
यतोपस्थितिकः यस्मिन्प्रातिपदिके उच्चारिते यस्यार्थस्य नियमेन भान
सप्रातिपदिकार्थः १

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अनाचिव १८ अनाचिव ६ अनाचिव - अगोअग्र

गवाक्‌ · गवाग्‌ · गोऽग्रक्‌ · गोऽग्रग्‌ · गोक्‌ · गोग्‌ · गाति । पूजायां । गवाङ्‌ गोऽग्रङ्‌ गोङ्‌ । सु । गोध्री · गाति । पूजायां । गवांध्री · गोऽग्रध्री · गोंध्री · औ । गवांश्वि · गोऽग्रश्वि · गोंश्वि · १२
गवाक्‌ · गवाग्‌ · गोऽग्रक्‌ · गोऽग्रग्‌ · गोक्‌ · गोग्‌ · गाति । पूजायां · गवाङ्‌ गोऽग्रङ्‌ गोङ्‌ । अम्‌ । गोवा · गाति · पूजायां । गवांवा · गोऽग्रवा · गोंवा · औ । गवांश्वि · गोऽग्रश्वि · गोंश्वि · जस्‌ ।
गोवा · गाति · पूजायां · गवांवा · गोऽग्रवा · गोंवा । गवाभ्याम्‌ · गोऽग्रभ्याम्‌ · गोभ्याम्‌ · गाति । गवाभ्याम्‌ · गोऽग्रभ्याम्‌ · गोभ्याम्‌ । पूजायां । गवाभिः · गोऽग्रभिः · गोभिः · शस्‌ ।
गाति । पूजायां । गवाङ्भिः · गोऽग्रङ्भिः · गोङ्भिः । गोवे · गाति · पूजायां · गवांवे · गोऽग्रवे · गोंवे । भ्यां पूर्ववद्‌ रूपम्‌ । गवाभ्यः · गोऽग्रभ्यः · गोभ्यः । गाति । पूजायां ·
गवाङ्भ्यः · गोऽग्रङ्भ्यः · गोङ्भ्यः । गोवः । गाति · गवांवः · गोऽग्रवः · गोंवः · पूजायां । भ्यां भ्यस्‌ पूर्ववद्‌ रूपम्‌ · गोवः · गाति · पूजायां । गवांवः · गोऽग्रवः · गोंवः ।
गोवो । गाति · पूजायां · गवांवोः · गोऽग्रवोः · गोंवोः । गोवाम्‌ । गाति · पूजायां · गवांवाम्‌ · गोऽग्रवाम्‌ · गोंवाम्‌ । गोवि · गाति · पूजायां · गवांवि · गोऽग्रवि ·
गोंवि । गवाङ्क्षु · गोऽग्रङ्क्षु · गोङ्क्षु । गवाङ्क्षु · गोऽग्रङ्क्षु · गोङ्क्षु । गवाङ्क्षु · गोऽग्रङ्क्षु · गोङ्क्षु । गवाक्षु · गोऽग्रक्षु · गोक्षु ·

सु १८ औ ६ जस्‌ १२ अम्‌ १८ औ ६ शस्‌ १२ टा १४ भ्याम्‌ ४ भिस्‌ ४ ङे ६ भ्याम्‌ ४ भ्यस्‌ ४ ङसि · ६ भ्याम्‌ ४ भ्यस्‌ ४ ङस्‌ ६
ओस्‌ ६ आम्‌ १४ ङि १४ ओस्‌ ६ सुप्‌ ४८

१८
६
१२
१८
६
१२
१६
२८ ७ १२
१२
७ २८ १२
७ २८ १२ ७ १०४
७ २८
२८ ७ ५८

४

पुर ६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

शेषाद्विभाषा· अनुकसमासा-द्वेषाधिकारस्याद्धुर्यहि॑ कवास्यात्· आपोन्यतरस्याम्·कप्यावनास्य
हस्वोवास्यात्·

नद्यृतश्च· नानास्यपदस्यटे

शीलिङ्ग...

...

[illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

भगीरथखातावच्छिन्नप्रवाहविशेषत्वं गंगात्वम्.]

स्युः रात्रयो नाक्षि प्र[?]ज्यमानेच सर्व्वाह पूर्ण[?]ज्यमाने प्रथमः ॥

प्र २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

७।५

भगीरथखातावच्छिन्नप्रवाहविशेषत्वं गंगात्वम्:)

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ना१

[illegible] सी ललुटोः। धातोस्यतासीएतौ पुत्यौ पोस्तः लत्लुटोः परत्त शपाद्यपवादः वुबोवचिः आर्द्धधातु
[illegible] तुकंप्रोक्तः तिङ् शिन्धोन्यो धातोरितिविहितप्रत्ययः तत्संज्ञस्यात् चोः कुः आर्द्धधातुप्रत्ययोः [illegible]
संध्या [illegible] स्थ तौसत्तु तौशात् शानचौ सत्संज्ञौस्तः आनेमुक् अङ्गस्यातो मुगागमस्यादानेपरे अद
[illegible] कार्यैनाहेयानाम अवनमानम् नचस्यानिवत्स्त्रार्थानुगुणमितिवाच्यम् नल्यपीति निषेधात्
पदाहनित्यमिहम् प्रधाय प्रस्थाय समानकर्तृकयोः पूर्वकालेक्त्वा समानकर्तृकयोर्धात्वर्थयोः पूर्व
कालेक्त्वास्यात् समासेनञ्पूर्वेक्त्वोल्यप् अव्ययपूर्वपदेनञ्समासेक्त्वोल्यबादेशास्स्यात् घुमास्थागापाजहा
तिसां हलि एषामीत्वंस्यात्कुलादौ किङ्ति आर्द्धधातुके नल्यपि ल्यपिपरेघुमास्थादीनामीत्वं नस्यात् अनुबन्ध
कार्यैत्वनल्विधाविति निषेधेन अत्रनल्यपि मानम् लोअयमनुबन्धकार्यैनाहेयानाम अत्रङिच्छूहरामान
मः पासुडागमस्यात्स चोदात्तोङिच्च सार्वधातुकमपित् अपित्सार्वधातुकंङिद्वत्स्यात् हलश्नश्शानज्झौ
हलः परस्यश्नश्शानजादेशस्य हौलक्ष्यानुबन्धात्वक्छिरनुबन्धकार्यैनाहेयानामित्यत्रदिशल्करामाम

यासुट्परस्मैपदेषूदात्तोङिच्च लिङः परस्मैपदानां२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः धातोः इदमधिक्रियते भ्वादिः क्रियावाचिनो
भ्वादि धातुसंज्ञकः ओंदनुदात्तोङितः अनुदात्तेतोङितः तङ्धातो
रात् ञित्स्वरितेतउभे ञित्स्वरितेतश्च धातोरात्मनेपदं तःपदं तोऽ
न्यत उक्तो निमित्ताहिनाद्धातो त्मनेपदम् क्रियावाही नामाया
लिवनवचना निपंसंज्ञानि परारापात नाम्निच युष्मदि चास्म
दि चभोगे: तिवादिकार्येषु नामादिषु पदेषु प्रयुज्यते यथा त्रिभिर्भागैः
स्युः रात्यपो नाम्नि प्रयुज्यमाने च स्वदि प्रयुज्यमाने प्रथमः =

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नाम
नाम

८

ङ्गोत्रहं· नाभिनरव तुरीं चोदः ❁ इत्याख्यातपादः। कृतक
नौर्नैः तवृत्तौ· प्रप धात्कः पविनद्दिग्रहाद्दे नयुक्ति· इशादेशाः स्वै
लोहेर्ती·।काथेंऽलं· श्रातोऽः नाभिश्रव· श्राढेइव भिाएजांबस· त्यु
ढकवतो· प्रजोयिता· श्रातोमभिपवनिपक्कनि·पः। क्लिपद्दः शेषमस्म
नेकार्थैः लिभिनतीजे· क्लि पवनिपडा· नतोर्ल्किकवन· कूसकानोन
वेवत्तःशात्त्यानौतिपूव क्लि पायं· विदेवीन्नसः· मुगानेतःश्री
लेत्तता· इस्नलकु· बाकोकलाः यद· लकुवान्यत्र· श्राद्दत्तः क्लि
द्दिश्वमुतै· श्रातः संध्यापाप्र· कत्तपिंव· स्वगोदः प्रद्दाप्रः हितोनद्दः।
द्वितसीमप्फ· तस्कृतैनङ्गीं कोनसपुरफेः ऽपुढकन लोहि

॥८॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सधुसि· नोलोपः। गमांस्वरे· आतोलाप डैः जजो मः। असादेम्भिः

संध्य भूराता· आहे सः एम: पिद्दोल वानांत्संहि नांता वाहि वी।

धुयआ हुश्च पंनालो· तन्वे· अवाहावी पिति सिद्ध· ओरो· गमांध

हशादि: पशयादि: साजनोप· ब्यादेहृस्य· मवादेमृम· सितिपह

ष्पः इहितः श्रमाहिदे: जमयादि ति करुसे· लोप ष्विनहस्तानां·

सतङ् नः सिम्पतासि पपामिङ· उपादेश्वतु लिं: हस्वादे: कृतः ध

नतसिपृ· डहितीया· नेफ स्विराहनुहस्तातां· मसे फितः। मा

हिहितः। कृदे लोहि: । कासादि प्रसयाहाम कृल मुपनः मयोपृकु:

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

राम
राम
राम

पुष्टिखे॰ इ हुपा मात्मनेस॥ गुण्य: भ्राप: भावजोप ई ब्दप्र एण॰ भ्रावा नउपम ॥७॥
भावाट:क नृर्वड॰। त्रिड्डि तक नलेंष्णु गादे: सधातु: भ्यादि: सेहाछ॰ प्यो धिह
से॰ पे॰ हाइ्र्वि: श्रती विड॰। भ्रपकि॰ पाहाटै॰ हाटेने॰ सखा नं: द्विनाद्वि:
४ स्यताहे: पन॰ पूर्वस्पह सादिशे षु: नलक्षणा तरवपा: फहोयड्ड:। अं सानां गवे
व्या:।र:। ह्रव:। प: से: ष्ट पां ल्गोक॰ भिजांग्र गा:। भ्रात: जिमज पांलुक:
नीग्र छु पदस्पद॰ मृद्विड्डु लघोह्रस्व डपधापा: लघोर्द्दि। धि: नात: भ्रा प्यो
लोहो॰ न्। रशं लोप श्वां कित्येवा एप॰ दाहो: हुस्से नहे विभा विं:। गुणे:
लप: शीड॰। शीड् तोड् डपधा पा लघो: भा निटसे सिप्या नभिद्वे: ड: हिं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हि स्मोर्हसात् अ स्तेनीह। सेः अनुट् अहो दिस्यो लोपः हस्वात् मेः सेः
ह्छः ड्रौ मे सात् ह्रहे र्ध्वे श्री वहिः मेऽछः आतः आदेः औ गा अहा ल्वई
पाम इप पुसह्छ श्रोर्वमोर्यौ लोपः ह्रू त्रो पे हि त्यडः नात पा इहे
देवो इवहि नमसो एम यासे आतोऽन्तोह नतः हि अनडम ण्यादिवे
आनपडो मे साद्धि ई। नयपन मेपह नि नव आत्मनेपद्य नि गा मवे
पुष्पादिवा समहि वमा गौः। प्रथमम आ प्रो नामाः आनु चिक प्रति कर्तविपं
म मनपदा तडिः तः नि यग्राहेः जित स्व नितेतउभ यन तोऽन्यतः अपितादि
डिः तः ताहिः किंत संयो गान्तम्य। स्को वासेट। तस्को या आतिमापे हसादे गौ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

राम-रा
म-राम
राम-रा
म-राम

२

॥६॥

णप्‌· अनुस्‌ ङस्‌· वप्‌· अनुस्‌· अ· णप्‌· व· म· ए· आते· इते· से· आचे· छे· प
य हे· महे· आशिषि· पा तु· पास्तां· पासुस्‌· पास्‌· पास्तं· पास्त· पासं· पास्व·
पा स्म· सी छ· सो पास्तां सी नत्‌· सी छात्‌· सी पास्वां· सी धाम· सी य· सीयी ह· सी
महि स्वस्ति लै· ता· ता नौ· ता नु स· ता सि· ता स्थः ता स्व· ता स्मि· ता स्व· ता स्म· । ता·
ता नौ· ता नस· ता से· ता साथे· ता ध्वे· ता हे· ता स्व हे· ता स्म हे· आ मु वि क
मिति· य क च नु त्तु· स्यपफ तनि· स्वे दे ले फ· हुा दे· दि व व· स्या दे ले· तु हा दे न·
नु स्या दे लेमि· तना दे नम· न का हे· हा सा हा लै हो· त्या हे अ वि ध्य ति स्य
पू स्य प कि पाडति क मे· मृतेसि· हा त्य· अनि हो भामि वतः· हरा वा त
त्ने कृ· डे न ड· । दि व व· लि ग वा हे दि· । इ ति तो या· डरा त न्य क नी नि ल क्ष

॥६॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वृधा-गतो पावतिवु· पन्यासाद् श्वे· श्रमा हैतन्पुज्ञबः लाञि·वा र्वै द्वन्द्वः पद्
श्रीहि नमार्थैः प म्री धानपस्तु स्मा र्वैः ञडफाः पुपद्दा ना· श्रनः स्वेवे· हसा
दिः श्रोबः प्राहि नपस ओः प्रा धातोः नाम्न रव रू तास मा सछा। वादि भिपा तः
तत्रृ हि वि भन्त्य र्थैः सधाः फाले· तद्द्य पं· ❁ इति समासपादः। धातोः वर्त
माने· तिप्· तस्· अन्ति· सिप्· थस्· थ· मिप· वस्· मस्· ते· आते· अन्ते· से· आथे
ध्वे· ए· वहे· विधिसंभावनयोः पातां पातां· पुस· पातु· पातं· पात· पाम· पाव· पाम·
स्त· ऽपातां ऽनन· ऽथास्· ऽपाथाम्· ऽध्वम्· ऽप· ऽवहि· ऽमहि· ५३। आशीःप्रेरणे
योः ५२। तुप्· ताम्· अन्तु· हि तं· त· आनिप्· आवप्· आमप्· ऽ·तां· आतां· स्व· आथां
ध्वम्· ऐव· आवहैप· आमहैप· अनद्यतनेऽतीते· दिप्· तां· अन्· सिप्· तं· त· अमिप्· व
म· तन· आतां· म· अंत· थास्· आथाम्· ध्वं· म· ऽपं हि· म हि· पनो ने·

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्त्र्याबन्ता सर्वादेः परस्य ङवः सुगागमो र्वेति पूर्वस्य वा। पाः कारः। सर्वस्यैः। स
र्वाभ्याम्· सर्वाभिः। सर्वस्याः। सर्वाभ्याम्० सर्वाभ्यः। सर्वस्याः। सर्वयोः। सर्वासाम्०
सर्वस्याम्· सर्वयोः सर्वासु० स्त्र्याबन्तः स्त्रीलिंगो जराशब्दः। जरा शोऽस्वरादौ जरसे वा
सो० ४ वक्तव्यः। जरा· जरसौ० जरे० जरसः। जराः। हे जरे· हे जरे· हे जरसः। हे जराः। जरसं०
जराम्· जरसौ· जरे· जरसः। जराः। जरसा· जरया० जराभ्याम्० जराभिः। जर
से· जरायै· जराभ्यां० जराभ्यः। जरसः। जरायाः। जराभ्यां· जराभ्यः। जरसः। ज
रायाः। जरसोः। जरयोः। जरसाम्० जराणाम्० जरसि· जरायाम्० जरसोः। पा०
जरयोः। जरासु० इकारान्तो स्त्रीलिंगो बुद्धिशब्दः तस्य प्रथमा द्वितीय
यो हरि शब्दवत्प्रक्रिया। बुद्धिः। बुद्धी० बुद्धयः। हे बुद्धे· हे बुद्धी· हे बुद्धयः।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री॰

२

ए॰ गंगे॰ गंगाः। धिं रिः। अव्ययान्तात्परो धि रि भवति॰ हे गंगे॰ हे गंगे॰
हे गंगाः। गंगाम्॰ गंगे॰ गंगाः। टौसोः॰ आबन्तात्परस्य टौसोः परे ए-
त्वं भवति॰ गंगया॰ गंगाभ्याम्॰ गंगाभिः। ङितां यट्॰ आबन्तात्परे-
षां ङे॰ ङसि॰ ङस॰ ङि॰ इत्येषां याडागमो भवति॰ एऐपे॰ गंगा[illegible]पै॰ गंगा-
भ्यां॰ गंगाभ्यः। गंगायाः। गंगाभ्याम्॰ गंगाभ्यः। गंगानाम्॰ आमहैं॰ गं-
गायाम्॰ गंगयोः। गंगासु॰ एवं श्रद्धामालामाहेलाशालाप्रभृतयः। अम्बा-
दीनां धौ ह्रस्वः। हे अम्ब हे अक्क हे अल्ल॰ सर्वादीनां ङितां सु विशेषः। आपतः
स्त्रियाम्॰ सर्वा सर्वे॰ सर्वाः। सर्वाम्॰ सर्वे॰ सर्वाः। सर्वया॰ सर्वाभ्यां॰ सर्वाभिः।

सामस्य
तिनाम

गोर्नै द्या इ… ५

त्काइ भफाट्टो… पतः स्यात्… आपादेशः… सुमोपो।

… स्याम … ओकारान्तः पुल्लिंग गो गोशब्दः १ औदौ ओका

रस्यौ काराद्देशो भवति पञ्च सुपरेषु १ गौः गावः … गौः ओ मत्यासि

ओकारस्यात्वं भवति अमिशसि परे १ गाम् गावौ गाः गवा गोभ्यां

म… ङसिङसोरस्य गोः गवाम् गवि गवोः गोषु १ एवं द्युद्योशब्दः ओ

कारान्तः पुल्लिंग द्यौ द्योशब्दः द्यौः द्यावौ द्यावः द्याम् द्यावा द्यौ स्याम

मित्यादि ० श्रीराम ० इति स्वरान्ताः पुल्लिंगाः ० ० अथ स्वरा

न्ताः स्त्रीलिंगाः तत्राकारान्तः स्त्रीलिंग गो गंगाशब्दः आपः आव

न्तात्परस्य सेर्लोपो भवति गंगा ओरी आवन्तात्पर ओ इ भवति

२५

…वन्तः … पां आकारान्ता नाम्नां … पां … भाव… रिः

श्रीग
शापन
म:
स०ना:

पं बहुत्वविधिष्वुत्तप्रत्ययान्तोऽस्यैव तृ पंवत्क्रोष्ट्व्याम । क्रोष्टा क्रोष्टारौ
क्रोष्टारः १ हे क्रोष्टो हे क्रोष्टारौ १ हे क्रोष्टारः क्रोष्टारम् १ क्रोष्टारौ ।
क्रोष्टून् ॰ तृतीयादिष्वजादिषु तृप्रत्ययान्तो वा वक्तव्यः क्रोष्ट्रा क्रो
ष्टुना ॥ क्रोष्टुभ्याम । क्रोष्टुभिः क्रोष्ट्रे १ क्रोष्टवे । क्रोष्टुः । क्रोष्टाः
क्रोष्टोः क्रोष्ट्रोः क्रोष्टुनाम ॥ कृताकृतप्रसंगीयो विधिः स नित्यः
नित्यानित्ययोर्मध्ये नित्यविधिर्बलवान ॥ नुडागमे कृते ॥
सहाहि स्यात् [illegible] भावो नास्ति ॥ क्रोष्टरि । क्रोष्टौ । क्रोष्ट्रोः क्रोष्ट्रोः
क्रोष्टुषु ॥ ऐकारान्ताः पुलिंग ४ सुरैशब्दः ॥ रैः स्मी ॥ रैशब्द ए

त्यां २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
श्रीगणे
शायनमः

आपघनै

सोमपः सोमपा। सोमपा भ्याम्· सोमपाभिः एवं किलाल
पाशंखध्मा प्रभृतयः इकारान्तः पुंलिंगो हरिशब्दः ह
रिः औपुं· इकारान्ताद् उकारान्तात् परे औ पूर्वसवर्णः इदु
भवतः हरी· ऐ औ जसि· इकारान्तस्य उकारान्तस्य ज
सि परे एकारः ओकारश्च भवति· हरयः धौ· इकारान्त
स्य उकारान्तस्य एकार ओकारश्च भवति घिसंज्ञके·
हे हरे· हे हरी हे हरयः हरिम्· हरी· हरीन्· टाना ऽस्त्रियाम्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरत्न
तिनाम

२

२०

इकारान्तादुकारान्ताच्चपरस्य ङ‍ा भवति। स्त्रियाम्। हरि
णा। हरिभ्याम्। हरिभिः। ङि। ति। इकारान्तस्य उकारान्तोङि
तिपरे एकार ओकारश्च भवति। हरये। हरिभ्याम्। हरि
भ्यः। ङसि ङस् ओरस्य। एदोद्भ्यांपरस्य ङसि ङसोरकारस्यलो
पो भवति। हरेः। हरिभ्याम्। हरिभ्यः। हरेः। हर्योः। हरीणाम्।
ङेरौ ङित्। इदुद्भ्यांपरस्य ङेः औ भवति स च ङित्। ङिति टेः। ङि
तिपरे टेर्लोपो भवति। हरौ। हर्योः। हरिषु। एवं ... रविक

२०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

भानोः। भानुभ्याम्। भानुभ्यः। भानुन्योः। भानूनाम्। भानौ। भान्वोः। भानुषु। हे भानो॥

एतैः रेवसन्नेः सिद्धाल्लिङ्गकारान्ताः पुल्लिंगे भानुशब्दः भानुः। भानू। भानवः। भानुम्। भानू। भानून्। भानुना। भानुभ्याम्। भानुभिः। भानवे। भानुभ्याम्। भानुभ्यः। इत्यादि। सखिशब्दस्य भेदः १ सेडिधेः सखिशब्दस्य सेरर्थे डा भवति इत्यादिलोपः सखा। सखेरिति विशेषणात् इकारान्तविषये। हे सखे। हे सखायौ। हे सखायः। हे सखायः। सखिशब्दस्य एकारान्ते श्रो भवति श्रौ काराद्दिषु चतुर्षु। बलि लिङ्गिद्वश्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प तीना ४ द्विवचनस्यापादांदसि सखायः १

तद्भावस्य लोपः १ सखायौ। सखायः सखायम्। सखायौ। सखी
न। सखिपत्योरीङः सखिपतिशब्दयोरीङागमो भवति ङे
ङि परतः दीर्घत्वाभावो न भवति। सख्या। आङागमो न भवति।
सखिभ्याम्। सखिभ्याम्। सखिभिः। सख्ये। सखिभ्याम्। सखिभ्यः।
ङसिङसोः। सखिपतिशब्दयोरीङागमो भवति। ङसिङसोः रकारे
परे। सख्युः अस इति स्थिते। ऋतोऽङः ऋकारान्तात् स्वरस्य
ङसिङसोः रफात् स्वरस्य उकारादेशो भवति स चाडितः सख्युः। स
खिभ्याम्। स[illegible]खिभ्यः। सख्युः। सख्योः। सखीनाम्। स

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

~~[illegible] पती पती भूपत्यादि [illegible] सखिशब्दस्य प्र~~

ङसौङि ङ्यो कान्ते सः सेसखिपत्योः स्यगागमो भवति सख्यौ

सख्यो १ सखिषु । पतिशब्दस्य प्रथमाद्वितीययोर्हि विभ्रा

वत्समस्त्रक्रिया ॥ तती याही सखिशब्दवद्बहूनां व्य १ =

पति नसमासे सखिशब्दवद्वक्तव्यः १ ततः समासा

न्तस्य आइवो भवति प्रजापतिना । प्रजापतये इत्यादि १

द्विशब्दो नित्यं द्विवचनान्तः स्यादौ हे नकारो भवति

स्यादौ परे । द्वौ द्वौ द्वाभ्याम् । द्वाभ्याम् द्वयोः द्वयोः १ =

त्यदादेष्टेऽसासौ २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

त्रिशब्दो नित्यं बहुवचनान्तः। ऐत्वं जसि। त्रयः त्रीन्
त्रिभिः त्रिभ्यः त्रिभ्यः। त्रेस्त्रयः १ त्रिशब्दस्य त्रयादेशो भव
ति नामि परे। ह्रस्वनद्यापो नुट्। त्रयाणाम्। त्रिषु। कतिश
ब्दो नित्यं बहुवचनान्तः। जश्शसोर्लुक्। कतिशब्दात्परस्य
स्य जश्शसोर्लुक् भवति। लुकि न तन्निमित्तम्। लुकि स
ति तन्निमित्तं कार्यं न भवति कति। कति १ कतिभिः १ कति
भ्यः। कतिभ्यः १ कतीनाम्। कतिषु त्रि"चावांस त्रयः इका

डु१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सुश्रीशब्दः धौ धीतौ नियुवौ स्वरे धातोरिका नोपा
न्ययो नियुवौ भवतः स्वरेपरे १ सुश्रीः सुश्रियौ सुश्रियः १
हे सुश्रीः हे सुश्रियौ हे सुश्रियः सुश्रीयम् सुश्रियौ सु
श्रियः सुश्रीभ्याम् १ सुश्रीभिः इत्यादि ॥ ऊकारान्तः स्व
यम्भूशब्दः स्वयंभूः स्वयंभुवौ स्वयंभुवः हे स्वयंभूः हे स्व
यंभुवौ हे स्वयंभुवः इत्यादिः सेनानीशब्दस्य विशेषः
धौधीः धातोरनेकाचसंयोगः पूर्वोपसमादिकानाजा
पः श्वय श्वयो तयोः १६८

व्याकरण
ति साम्
23

इकारान्तात्सुसितमङ्गदवनस्थानेकस्यवस्यकानस्यच
वकानवकारेभवतः स्वरेपरे: यथा भूपनर्धात्तिवि
सुमावस्यधीयाशीयजत्यित्यांश्चामहतादिवत्वीवन्ना
सेनानीः सेनान्यौ सेनान्यः सेनान्यादि नांयांमो
उवन्त्रवः सेनान्यां १ सेनानी नाम । ग्रामण्डः ग्रामणा
हिवन्त्रान्नीश्चाचायास्यैतनस्यडे नामाहे श्रो भवति १ सेना
न्यां १ एवंग्रामणीपाहयः एवंयवलः यवल्यौ यवल्यः इत्यादि: 6
सेन्यो सेनानीषु ॥ हश्वक्र ॥ 23

प्र३

वातप्रमीश्चक्रस्य भेदः वातप्रमीः वातप्रम्यौ वातप्रम्यः वात
प्रमीम् वातप्रम्यौ वातप्रमीन् डे वातप्रमी वातप्रमीषु ।
प्रमी वातमी माहुः श्रासि वातमीभिति डे तु वातप्रमीत्रोष
म श्रामरीशिद्ध्यं विदुः १ ऋकारान्तः पुल्लिंगः पितृशब्दः
सेरौ ऋकारान्तात्परस्य सेरा भवति स च डित् पिता औ र
पत्वे सु ऋकारस्य भवति पञ्चस्सु परेषु पितरौ पितर:
पितरम् धेरः ऋकारान्तात्परस्य धेर भवति स च डित्
हे पितः पितॄन् पित्रा पितृभ्याम् पितृभिः स्ततो ङ ङ:

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्यारस्य ति आम सा. ना.

पित्रे। पितृभ्याम्। पितृभ्यः।१।

पितुः पितृभ्याम्। पितृभ्यः। पितुः पित्रोः पितॄणाम् २ ङौ।
ऋकारस्य अर् भवति ङौ परे। पितरि २ पित्रोः पितृषु॥ एवं भ्रा
मातृ भ्रात्रादयः एवं नृ शब्दः। ना। नरौ। नरः १ नुर्वा नामि दी
र्घः। नृ शब्दस्य नामि परे वा दीर्घो भवति। नृणाम्। नॄणाम्
नरि। ओः। नृषु। कर्तृ शब्दस्य पंचसु विशेषः। स्तुरारे। सका
रतृप्रत्यय संबंधिन ऋकारस्य आर भवति पंचसु परेषु १ स्येरा
कर्ता। कर्तारौ। कर्तारः। कर्तारम् २ कर्तारौ। कर्तॄन्। शेषं पि
तृवत्। एवं नप्तृ होतृ पोतृ प्रशास्तृ। १ऽकारान्तस्यापि क्रोष्टुः

तृ १ प्रशास्तृ।

२४ २४

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

राम-राम
राम-राम
राम-राम

॥५॥

ड्पि॰ ङितिटेः नौया॰ अत्यं स्वनादिष्ठिः अंत्यात्पूर्वडिप ध्या॰ कार्यपेत॰ अ ॥५॥
द्विसनम्ग्निणतिवऋछिः। कृचिद्दृपोः नसद्धि ध्यौंपिदूच॰ ध्यातो नोमिनः अ
तदुपध्यापाः अतोयुक् हनोध्वतः हनोव्वुः मतोपुक् मितांह्रस्वः स्थाने औ अछिः
अचेहोनामिनोगुणः ॥ इतितद्धितपादः अथतास्त्रि पाम॰ अताइप॰ ऋतेः गौ
रादेः लडादेः जाते नपोपधात॰ इन्द्रादेनानिपू॰ स्वाङ्गाच्च॰ पुंयोगेच॰ ऐनम
न्यादेः पूजत्तिः पत्न्यादृप॰ ऊतङ्ः यौगणात॰ ॥ इतिस्त्रीप्रत्ययपादः स
मासश्चपित्र्या न्नामः समाहारे ध्यतङ्पि॰ द्विगुः पूर्वेऽप्यपेड अपो भावः अ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

संबंधोवानभावयोः कर्तृ कापवोनि त्काद्वै कृतिषष्ठीवक्तव्यास्यनतौ
नकार्ये· हेतौ तृतीयापंचमी च· षष्ठी हेतुप्रयोगे· इत्थंभावे तृतीयाः येनां
गविकारः जनिकर्तुः प्रकृतिः अपादानेपंचमी· अंडुपियोगे च· अन्योन्ये
प्रथमा· ❀ इति कानकपादः ० अथ षत्वे डाः· रुडुनामिनः· नायथमस्येपस्मी
पागर्भेनगविस्रापितत्पूर्वस्वदेः लृ,वृत्वेचेत· देवतेद मर्थेः शितावा·का
कालिकायापुत्रे· केनेपेकाः लावोपि· वत्म त्ये· भावे तत्पयलाः। अस्त्य वैमतम
नः माना पचाद्वित्थिनौ· तनतमेपास्वछाः प्रकर्षे· वोऽपत्यवै· यस्य लोपः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

राम राम
राम राम
राम राम

॥४॥

श्री

॥४॥

यसां नसे॰ चौः फुः। द्विशाकः ढोऽः मान्नो नो लोपश्चाधौ॰ संयो गांतस्य लोपः स्को
ना द्योरघ॰ हो विसर्गः स सौ॰ अन्हः सः पदादेव॰ अन्हो मो नाविषु॰ हो धांनः
धातोरघ॰ ङसे॰ मोनो ध्यातोः नाम्नश्च॰ होढः ढो ढे धः मंहावा॰ नहो धः दृशाव
नाजादेः घः बदोः सपासे॰ सस्तोनपि॰ द्विपिसस्पतः सिपिवा॰ दसः स्वसेच पाभ
सालं॰ क्रुद्येजया॰ धायसाने॰ आदि जवा नां कू भांत कू मारा आं॰ तुयो ढुः अ
व्ययादि प्रनैः लुक्॰ समासप्रत्ययोः अलुक् कचित्॰ अव्ययी भावात्॰ अ
तो मनतः वातस्तुः सनपुंसकं॰ एकत्वे द्विगुद्वंद्वौ ॥ इति पंचम स्नैः लि
ङ्गार्थे प्रथमा॰ आमंत्रणे सेद्धिः मोसंबोधः॰ अधोस॰ शेषात्कार्ये कर्तरि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्त्रीभृपोः वामशसि॰ घोचा॰ न्यातो॰ ॥ इति विभक्तिपादः पृथमः ॥ स्त्रीबा
न्यौदि॰ सौयाभिस्तेभेषा औवसनसौ॰ त्यमामा॰ नाद्ये॰ वा द्वि भिन्नव॰ त्यन्माद्
कत्ये॰ पुयावौद्धि॰ यवने॰ श्रामो॰ त्यम हसिना॰ यूपंपपं जसा न्प्रमस्वंङ्या॰
तयममङसा॰ ङसिभ्यासोस्त्॰ मसममम॰ समाकम॰ श्रामसो॰ एत स्रो॰ सखिप
सो स्पफ ङे॰ ऋङे। त्रिवतृत्रो॰ स्त्रियांतिस चतस पत॰ काप्पत॰ ह्रस्वोवा॰ म्र
व्यार्थे॰ गोः नपुंस्कस्य॰ स्यहादेवै॰ नस्यादे॰ दसम॰ सौसः सः इन्द्रोऽपंपुंसि॰ ड
पंक्तियाम॰ स्मपः अनडोसो॰ भिसिस॰ अद्सः सेऔ॰ माद्द॰ एसी पञ्चत्ये॰ भिद्दपाम॰

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अ॒चयापयोगयः अ-चयपोगयः अ॒चय २ चाना भोया ... अ॒चपयोग्याधं समर्थेक:
मर्थे २७ अ॒ ... अ॒चपयोगायेस्यस ...

नाम नी
म-नाम
नाम-नाम

प्रत्नाद्धसाद्वै॰ पद्मो: अर्थोहि धत्रिवाहपः धुर्मोतोऽजनेः अ यकृष्णनानेपि॰ छि ला
म:तः कृतास्य॰ प्रादेश्वतथ्या तोमृजमो॰ ॥ इति दितीयपादः॰ न पंस्कोत्समोर्लेफ ॥२॥
ऋतोऽम॰ २त्यव्याद्देः अ जेपान्तृतन॰ त्रित॰ इभो॰ नग्रयासो: नमपम: नामिनः स्वरे॰ अ
घल्लाटेह॰ टादा पुजम पुस्कपंकहा॰ इपि॰ घसो यड: स्वादे॰ ॥ इति तृतीयपाद॰ आ
तोधातोर्द्दीप: पंथाटे॰ इतो पंचस्य॰ थो नट॰ अस्मै॰ दिव औ॰ पादि॰ ङ: नसेचतना मौव: गौ
अनडुहश्च॰ धावम॰ औग्नौ॰ आमराशि॰ एसव्य: हेड॰ वे:डसनसा॰ पोधीतो नि पु

॥२॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इसिनत· इक्षय· टोनः ङेयफ· सर्वादिहे नमद· अतद्विमिन· जसी· सङम: ॥ इति वि
प्रकृ पादः आपः घटोबे· हसेप: लेद्वैप: टे सोने· धिनी: ओ री· ङि सां पद· वा
मङेः निपश्च· स्त्रिपांयोः धौ हृस्वः ङितां मह· वेपय: इङ्यां· ओय· टाना स्त्रियां·
सु· एओ गासि· दौ· हे नो ति त· अतो ङ ङः सेना· धेनन· डो· पंवस· सृ नान· पंसो ङस
ङ ङ तो नम: अ धे ख· वाहि पोशात· अप्पवो नानि त्यं· स मह तो धोहि धियसोच
नोपधायाः· अत्यसेशो· वासि· नामि· नवी ई नां शो सौ· अच्छोपः स्व नेङम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अच्चयापयोगयः अच्चयपायः अच्चय २ वा वा ... अच्चपयोर्याधि समर्थेकः
मर्थे ꣵ व अच्चयपाग्याधि अच्चयपाद्यस्स ...

गाम गाम
गाम गाम
गामनाम

॥२॥

॥ इति व्यञ्जनपादः । विसर्जनीयस्य सः कखयोः २ कपयोर्वा । अतो त्युः हयि । अद
येलोपश्च । भोसः स्य येष त्युम्वा नाम्नी नोरः रः रेफ प्रकृति कस्य वयेवा । नि जोषोदि ॥२॥
र्घश्च । सेषाचुसे ॥ इति विसर्गसन्धिः । अविमा नाम । तस्मात् । सि औजस ।
अम औटशस । टाभ्यां भिस । ङे भ्यां भ्यस ङसि भ्यां भ्यस । ङस ओस आम । ङि ओस सुप ।
समानाद्दीर्घो । पोऽधातोः अस्य शो नस्य । सोनः पुंस । नृणा गामः नः संख्यापाः ए न्वङ
ङ जसपासे लिफ ङ ङतेश्च । अट्नो ङे वा । वासनैसिः अभि एकिस्म यह त्ये ओसि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

धेता भ्याम्ः पंस्वनेऽवमः स नमः ल लमः ए अपः ओ अवः ऐ आपः औ आव
वो हौ पश्वावपद्दानेः ए ह्रे तोऽसङ् प्पः सवर्णो दीर्घः सहः अइउऋऌ औ स अन ः एऐऐ ः
औ औ औ ः अ छे त्यौ वौ ॥ इति स्वरपादः ॥ २२ ॥ भा भी ः धे हित्ये ः ओ निपातः प्लुतः ४
इति प्रकृती भावः देपा वेऽजंवाः अमे अमौ या [redacted] मा वौं धपा द्व ग्नः हे मृ
माः सो भिम्बु नम्रा तेव्द्र भिः द्यु तो द्विलिः ललिषिते नंत्यात्तः नः सफक्ष्व तेग्रोवफ वाः हेता हस्व
द्विः स्वरे ः दु ः हसेऽहसः मो नुस्वोमः नपवाप द्दा नेः मस्से जमा वपेऽ प्प ः या पद्दा नेः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अव्ययपूर्वपदः अव्ययपदं अव्ययस्वात्मा भावार ... ॥
मपि रूप अव्ययपदान्यपि अव्ययपदानामेवसमर्थितं अव्ययपदान्यपि समर्थितः

६३

नाम्ना ॥ नन्वव्ययीभावस्य समासत्वे समासो भवति । यस्मात् द्वैतैर्विना ततो भाव्या-
पुरुषस्य न्यायेन भवति ॥ परस्परं सम्बन्धात् ॥ स च षड्विधः ॥ अव्ययीभा-
वस्तत्पुरुषो द्वंद्वो बहुव्रीहिः कर्मधारयो द्विगुश्चेति ॥ तत्र पूर्वपदप्रधानो
ऽव्ययीभावः ॥ द्विगुतत्पुरुषावुत्तरपदप्रधानौ ॥ द्वंद्वकर्मधारयावुभयपद-
प्रधानौ ॥ बहुव्रीहिरन्यपदप्रधानः ॥ तस्य क्रियाभिसम्बन्धाद् उभयपद-
प्रधानो वक्तव्यो वा ॥ एकपदमेकस्वरमेकविभक्तिकत्वं च समासप्रयो-
जनं ॥ स्त्रीष्वधि इति स्थिते ॥ स्त्रीशब्दात् द्वितीयैकवचने अम् ॥ स्त्रियमधि-
कृत्येति विग्रहे ॥ अव्ययपदस्यार्थैकः पदसमुदायो विग्रहो वाक्यमि-
ति ॥ एतस्मिन् समासे अव्ययस्य पूर्वनिपातो वक्तव्यः ॥ पूर्वं ऽव्यये ऽव्य-

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
यमंत्रे
५१ ॥

यी भावः ॥ अव्ययपूर्वे पदे सति योऽव्ययः सव्ययीभावसंज्ञकः समासो
भवति ॥ इति समाससंज्ञा ॥ समासप्रत्यययोः ॥ समासेवर्तीना
नां प्रत्ययेच परे लुग्भवति ॥ इत्य मीहृकः ॥ नामसंज्ञायां स्यादिविभ
क्तिः ॥ अधिस्त्रि इति स्थिते ॥ स नपुंसकं ॥ सोऽव्ययीभावो नपुंसक
लिंगो भवति ॥ नपुंसकत्वाद्ध्रस्वं ॥ अव्ययीभावात् ॥ अव्ययीभा
वात्तविभक्तेर्लुग्भवति ॥ अधिस्त्रि गृहकार्यम ॥ दायमतिक्रांतमतिरिक्तु
लयम् ॥ नावमतिक्रांतमनुजेलम ॥ हृस्वो ह्नो सध्य स्तरामिकारो कारौ वर्त
र्णो ॥ यथाऽसादृश्ये ॥ यथाशब्दोऽसादृश्ये वर्तमानः समस्यते ॥ शक्तिमन

मा
॥५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

र्येनमः

अथपञ्चविंशति: प्रागफः उवफेः जीवफेः सर्वकः २

६१

णायत्नोपश्च। तिष्येणीयुक्ता पौर्णमासी तैषी। पुष्येणयुक्ता पौर्णमासी पौषी। इयोवा।
क्षत्रियघः। इन्द्रियम्। ऽक्तियघ्। आक्षिकः। शाब्दिकः। सनतो। किमादेनघादेर्भवा
घर्थे त्यतनौ प्रत्ययौ भवतः। कुतस्त्यः। कुतस्त्यः। तत्रत्यः। अद्यतनः। ह्यस्तनः। सनातनः।
स्वार्थेपि। उक्ताः प्रत्ययास्स्वार्थेपि भवन्ति। देवदत्त एव दैवदत्तकः। चत्वारो वर्णाः चा
तुर्वर्ण्यम्। युष्मदस्मदोस्तवकममकौ। तवेदं तावकम्। ममेदं मामकम्। ममका३
तावकीनः। मामकीनः। युवयोर्युष्माकं वायं यौष्माकः। यौष्माकीनः। आवयो
रस्माकं वाऽयं आस्माकः। आस्माकीनः। उद्दिश्यं ... पञ्चतयाः पंक्तेः।

९३

वानका। क्रियायुक्ते। कारकाद्ये तेऽप्रत्यया भवन्ति क्रियायुक्तौ कलगि कमलिा·
चाभिधेये। कुंकुमेन रक्तं वस्त्रं कौंकुमम्। मधुरायाः आगतो माथुरः। ग्रामे भ
वो ग्राम्यः। धुरं वहतीति धुर्यः धौरेयः। केनेयकाः। कईनूइयश्कइत्येते प्र
त्यया भवन्ति भवाद्यर्थे। कर्णाटे भवः कार्णाटिकः। ग्रामादागतः। तत्र या
तो ग्राम्यः। ग्रामीणः। सध्रीचीनः। समीचीनः। तिरश्चीनः। यलोपश्चाक
न्यादीनां यकारलोपो भवति। कन्यायां जातः कानीनः। तिष्यपुष्ययोर

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री श्री गणेशाय नमः ग्रन्थसमाप्त्यव्यप्रचारादिप्रतिबन्धकदुरितप्रशमाय समुचितमपि त्रयनमस्कारं
यमङ्गलमाचरन् शिष्यशिक्षायै व्याख्यातृश्रोतॄणामनुषङ्गतो मङ्गलाय च निबध्नाति। मुनित्रयमिति।
कारकविभक्तौ घुलवत्त्वाद्द्वितीया। परिभाष्येति। नव्यव्युत्पत्त्युपरामर्शकत्वात्। प्राचामुक्तौ सिद्ध
स्य [illegible] मुनित्रयोक्तौ द्विविधा। [illegible] परिभाषास्तिरस्कृ येति केशान्तिरस्कारार्थस्य धातोर्धि
चारार्थ [illegible] जेवाधकमर। धातुनामनेकार्थत्वात्। अत एव परीभुवोऽवज्ञाने इति मङ्गलस्कृते। एतेन स्य ग्र
न्थस्य [illegible] चीनग्रन्थेषु गतार्थतां समुल्लकत्वं च ध्वनितम्। माधिनोपि वृध्याविषयीकरणात् प्रमितानीशाः
सि[illegible] प्रकाशकत्वेनाति [illegible] अन्यान्तरेभ्यः सिद्धान्तज्ञानजीव मानस्य [illegible] सत्वमनापस्यमाम कत्वे
न [illegible] मुख्यमर। अतएव [illegible] सिद्धान्तोपि [illegible] नं पूर्वो [illegible] अधिकारी त्यादि स्वाचि
तम्। एवं क्रमबोधकत्वे घ्यादिनव्येषु। त्यनेनैकवाक्यतया [illegible] त्तिपरि [illegible] कत्वेन समन्वोयम् अत्यम [illegible]
सं [illegible] द्वारेको पयोगात्। एकवाक्यता चादिनकारादिरन्येने तावद् [illegible] कारादिनास हो [illegible] मारास्याच्च नादि
प्रानो [illegible] ति [illegible] जीव स्यादीना मध्येतदेकवाक्यत्वतया सत्यादिसंस्कार्यत्वेन समस्यासस्तत्यम। [illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

एङः यह्ना्नात्त· ङ·सिङ·सोश्चे त्यस्यारं भाहस्यपहांतविशय त्येल ध्येऽता रार्थपहां ताद्दितिस्य च्छार्थ मिहैव कृतम्· ३ म· । एङः पहांनात्· न्युजवोरुयवाह:
ङ·सिङ· सोश्चे त्यस्यारं भाहस्यपह्नाविशयत्येल ध्येऽतरार्थपहांताद्दितिस्य प्रातिपत्तं चेइहैव कृत मिति मनोरमायां स्थितम्· केचित्तुपहानाद्दिस्येत
ताद्दिहाप्पावग्रपकर्मे वान्यप्याऽपहान्त इप्सिस्यात्· ङ·सिङ·सोश्चेतिस् अंतुसुप्तं वांश्रिन्यतिपरत्त· प्रु वीन्· पं-चनु· सिङ·सोरेवातिपर इतिनियमार्थस्यात्· तत्फलं
तुरुरयः गुरत्वः इ·सन् तो यसोसन् तपहत्याहो प्रु धर्णू पापऊत्तिनित्याकुः एङः किमहध्मक्र पंहतांत्यि म्· चर्वनं लवनं प्रु चिनयम्· प्रातिर्किरर यिह वि
ष्मविल· तपरः किं वा चवाघाहिं·

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री नाम
सा॥ स्व

चुरंण्यराः॥ पेअतिशयेन करोतीति तीव्रकिंयते जेह्रीयते वजव
रशौ वेवृीयते म ऽ प्राराम्पागेमेम्रीयते हाद्देरितिश्रा कोरेफ
तोम श्वाहिर्ध चिन्नं द्दीयते ऽ धाजे धाररांपावरापो॥ देधी
यते श्वा धमोरीजेधीयते चमाशर्धातिम्नसंयोगयो॥ देधीयते
स्वपिस्यमिश्रेजो संप्रसारणो स्फुतेदि वं सुषुप्यते स्यमु मरेहेन
सेसिम्यते पापाने पेपीयते यान्यत्र स्तु गेन्हुवर्तते मुन्यत्रे स्फुकः॥
प्र स्प्रयान योगा विनास ऽ ऽ उ ग्याभवति डुकि सति पितापस्मि
वेकरोवत्तव्यः॥ स्वेर ऽपि नोपधापाठ रा॥ दि रूत्तेसस्व धातो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री राम

सा: स्व

उपधायाग्रतो न भवति स्वरे परे पठ: ङ्ग नापूरस्येपरं कार्दिवद्वड़
ढ्वच्चम ॥ पापचीतिरिति पापानि पापनाः पाप वति पापचि षीकापनि
पापकन्नेः पापकच्चपाप चीमि पापच्मि पापचु: पाप च्छ्रः थं ९ या नौपा
णौ बी प्रति शपेन वर्हीतीति वधा हृत्ति धा वति: धावत्तः धा
वतीति धौ चेष्ठा याम संज्ञा धर्णीति संज्ञाहिसंज्ञाधातीति सं
ज्ञाधातौ संज्ञा धि संज्ञाधद्व: संज्ञाधद्व संज्ञाधर्मि सं
ज्ञाधाची संज्ञाधन: संज्ञाधघ्नः संवोभवीति संधीमोति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

संवीभु वतिइसांदि सकारान्तानाम् उपधानोवपूर्वस्य पठि
ङुवि उ हरिक रीगागमो[illegible]तिर्व तफं वः वर्करीति वरिकर्क
रीति वर्कीर्त्ति वरिकर्ति वरि वरीकर्ति वञ्चुत्तः वरिवृत्तः व
रिवृत्तः वर्वृति वरि वृति वृत्तु वर्वर्त्ति नेव र्धतीति वरि वृति
ति वरीतीति वर्तीति वरिवर्ति वरिर्वर्ति वर्ध्वतः वरीध्वतः वर्ध्वतीति
वरीध्वतीति वरीध्वतीति इतियङ्लुगन्तप्रक्रिया कर्तर्य यङ्
कर्तृउपमानाचाचारे क्यप्रत्ययोभवति शीन
इवाचरति इतिरीयते कीफः परिङ्तोयमूपः यङिसंनो

श्री रामः
श्री रामः

अप्सरायते करूपः॥ अर्जुनायते धीमान्॥ पयसत्यु विमाष यायायतेप
५२ य पपस्यते तकृम॥ पडि॥ पुम्यदोधवत्तो कुमारीयाचरति कु
मारायते॥ स्त्रा वार उपमानात उपमानात्य॥ प्रसपे
त्यिाचारे॥ काकार स्वकार॥ प्रमिवाचरति पुत्रीयतीशि
ष्यपाध्यायः प्रासादीयति कुट्यांभिक्षुः॥ पामात्मने॥ धा
तोरिच्छायामन्यतः॥ प्रसयोभवति सा वे त्वयसंबंधिनो ह भवितुमि
च्छति भूषति पुः सेदं स्त्राचेवं तस्माद्वर्णान्ता ह्यपि गतोऽ
संवरे सिध्वीभवति॥ चिकी र्षति॥ चिकोषति॥ पुमिच्छतो पुपूषति
५२ इवर्णान्तात्

५२ २

गुरु्घत्ति घःसि प्रकारः पूर्वइकारो भयतिसेपरे गुरुणः प्रसुसर्वी
ऽन्यत्रसात् काळे नपिपन्होतिपिपासति पगवचोहानौ तिस
न्हाति विचन्पत्ति हंतेः सातितातु सप्रसयो लिभ्इच तिरितात्या
ऋद्धिः जिघांसंति इङोगम् प्रधिनिधांसति। स्ततरन ऽसपा
रस इर्मयतिकिति परे। प्रसार्थविको पंविधिः प्वेविहसे इति
दीर्घः चिकोर्षति पविजिहीर्षति ५ पुत्र यातररायोः तितीर्ष
ति यत पकारस्य कारस्य ऴलोपो भवति प्रनपिपिषये॥ =
विकीर्षति दैयतेन। प्रनपिवहसात। हुँसोऽतनस्य पङोलोपो भवति।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम ८

४३ अनपिविषये अतिशयेन पक्षापाप च्चिता अजादिताइसंघ
हीनांस्वरस्यसेपरे इशाहेशोभवतिपूर्वस्यचलोपः सतोनपी
तीसकारस्यतकारः हित्सतिधित्सतिमा० मानोद्धपोरत्रसमा
नं रूपम। प्रत्मितसति उलभपप्रात्तौरवसेचपा कसानांइति
भकारस्य पकारः स्कोराद्यो श्चेतिसलोपः लिप्सतेरभरामसो
रिप्सते यतोवेद्य तोघा तोर्वा उ उवत्तिप पतनपित्सतिपि
पति षति आप्राप्तेनरीउप्सतिअ सेरनापोवा असेर्धूतोरि छापाप्सा
पैवांअनाय प्रत्ययोभवतिआशनापतिआ शिंशिषति उ०भूः ४२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सा॰ नस्य ति॰

गुपादिभ्यः स्वार्थे सप्रत्ययो भवति ॥ गुप कुत्सने । जुगुप्सते ॥ कित
रोगापनयने संशये च चिकित्सति ॥ तिज निशाने क्षमायां च तितिक्षते ॥
मान विचारे ॥ मानादीनां पूर्वस्येदीर्घश्चाभ्यासः ॥ मीमांसते ॥ बध बंध
हापां आदिर्नेधानांभीस्यादि भकारः ॥ बीभत्सते ॥ दान शान तेजने ॥ दी
दांसते ॥ शीशांसते ॥ आयः गुपादिभ्यः स्वार्थे आय प्रत्ययो भवति ॥ गुपू
रक्षणे ॥ गोपायति ॥ धूप संतापे ॥ धूपायति ॥ विच्छ गतौ ॥ विच्छायति ॥ प
ण व्यवहारे स्तुतौ च । पणायति पनायति ॥ नाम्नो य ईचो स्य ॥ नाम्न
श्चापामर्थे यं प्रत्ययो भवति ॥ अकारस्य ईकारः ॥ आत्मनः पुत्रमिच्छति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री नम

स्वरवा
तस्या
६५

पुत्रीयति। घनीयति। उदकस्योदन्नादेशः। उदन्यति। कामयमपीच्छति पुत्रका
म्यति करणेवयः करणोऽर्थे कं आदिभ्यो यः प्रत्ययो भवति। कंडूं करोतीति
कंडूयति णिर्णिक्करणे। नाम्नो णिप्रत्ययो भवति करणेऽर्थे सत्यापितः। डिला
दिलोपः नकारोवद्धा स्वौ स धातुरिति धातुत्वाति याहयः। मत उपधाया
इत्यिच्छे प्राप्तायां मितां ह्रस्वः। धातु पाठे मित इत्येवं पठितानां ह्रस्वो भवति
स्वपकर्तरि गुणाया हेरौ घं करोतीति घटयति। मह पूजायां महान्तं
करोतीति महयति। उर्वि करोति। उर्वयति। प ख्यादेर्गराणस
सकारस्य रो भवति जोपरे प सुभाचारे प्रत्ययाति धातो प्रेरणे धातोः
प्रेरणार्थे णिप्रत्ययो भवति पचंतं प्रेरयति

६६

अव्ययसर्वनाम्नामकच् प्राक्टेः। उच्चकैः। नीचकैः। सर्वकः।४

॥कशोटे भवः काशोटकः॥ काशिकौ वा ग्रामपादाग्रतो लक्ष्यप्राणो वा ग्रामीणः। सध्रीचि भवः।
सध्रीचीनः समीचीनः॥ तिरश्चीनः। कन्यायां भवः। कानीनः कुचिपलोपः। पुरुषात्
... पुरुषाद्वा ... ॥ ... ॥ जेत्रियः॥ शुक्रस्येदं शुक्रीयम्॥ ऊर्ध्वदमात् ... ।
... शालिः ॥ ... ॥ देवमयैः ... ॥ ... ॥ त्यतनौ
भवार्थे त्यतनौ प्रत्ययौ भवतः॥ कुत्र भवः। कुत्रत्यः। कुतस्त्यः॥ अद्यतनः। सनातनः।
स्वार्थेऽपि॥ ठ्ञः प्रत्ययाः स्वार्थेऽपि भवन्ति। देवदत्त एव देवदत्तकः। चोचो रूपं वर्णी
स्वार्तुर्वर्णिम्। चोर एव चौरः। अणीनपौ पुष्पहस्तहस्ताश्वकादिः। अणी
नपौ पुष्पहस्ते पुष्पाकं वा पयो पुष्पाकः। पौष्पाकीणः। अश्वाकः। आश्वा
कीनः। वतुल्ये॥ तुल्ये सादृश्ये वत् प्रत्ययो भवति। चन्द्रेण तुल्यं चन्द्रवत्। ... व
म्॥ भावे त्वतलौ वा॥ शब्दस्य प्रवृत्तिनिमित्तं भावस्तस्मिन् भावे त्वतलौ प्रत्ययौ
... भवति। ... सामकीनः। पुं वचो॥ २॥ ...

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

न॰ रामो

५५

मा

त्येते प्रत्यया भवन्ति । ब्राह्मणस्य भावो ब्राह्मणता । ब्रह्मणत्वम् । ब्राह्मण्यम् ॥ समाहृते ता
गुणाश्च ॥ त्वपाणा सहारस्त्रेता । जनानां समाहारो गादिंगव्यम् । ऊ सेमहंद्रोप्यम् । ऊ
[illegible] द्रुम्यम् । जनदेहं । वदेपम् । [illegible] । नदीपम् । [illegible] ता
३ [illegible] जन ता । सोमनस्यम् । सोभाग्यम् । वैदुष्यम् ॥ कर्मणि यपपिपरावृत्ते
५८ पः । ब्राह्मणस्य कर्म ब्राह्मण्यम् । राज्यम् । प्राजेन्यम् । नो वेत्ति वाणि चापः । ५८
लोहितादेर्डिमन् ॥ लोहितादेर्भाव इमन्प्रत्ययो भवति । सच वाउत्
लोहितस्य भावो लोहिमा । श्रुगो भावो श्रदिमा । लवो भावो लघि
मा । महतो भावो महिमा ॥ अरे इमनि । अकारस्य रेफो भवति इम
नि परे इष्टे । पृथो भावः । प्रथिमा । दृढ मा । व हो रतो पो मह

ती

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तिक्रमं करोतीति यथाप्राप्तिः ॥ अतोऽमनतः ॥ आकारान्तादव्ययीभा
वात्परस्य विभक्तेरम भवति अंतवर्जं पीवाकुंभस्यैवीपमुपकुंभं
वर्त्तते ॥ उपकुंभम् ॥ वाटाङ्ङः ॥ टाङिङस्येतयोर्वा ऽम भवति ॥ उपकुंभेन कृ
तं ॥ उपकुंभे देहि ॥ उपकुंभादानय ॥ अनत इति विशेषः ॥ त्वं सुप्याः अ
मन भवति ॥ उपकुंभेश्रः उपकुंभे निधेहि ॥ अवधारणार्थे यावत्स्व ॥
अवधारणार्थे यावद्वृत्ते प्रयुज्यमाने ग्राति पोऽव्ययोऽव्ययीभावसं
ज्ञकं भवंति ॥ यावंतः संश्लोकास्तावंतोऽप्यरान्मंत्रपदवेत् ॥ मद्रिका
नामभावे निर्मक्षिकं वर्त्तते ॥ अभावे ऽर्थवः ॥ इति पाठं ते

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

नम२।त्रि२

पूर्वपदे समतिघो द्वन्द्व सनत्पुरुषसंज्ञकः समासो भवति ॥ ग्रामं प्राप्तो ग्रा-
मप्राप्तः ॥ दाक्षेणाहृतं [illegible] ॥ पुष्पाय तरुः। पुष्पतरुः। वृक्षेभ्यो भयं वृक्षभय-
म् ॥ राज्ञः पुरुषः राजपुरुषः । [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] समासान्तसमा-
परत्वम् ॥ [illegible] हितः ॥ [illegible] हिताग्निः । पूर्वं भूतो भूतपूर्वः ॥ समासे [illegible]
[illegible] सरीरां [illegible] वराम [illegible] रांव [illegible] वराम-
त्रि [illegible] नपस्य सो त्रिनपशाः ॥ पानस्य वा [illegible]
नकारस्य णा [illegible] सो भवति ॥ सुरापाः पानं । सुरापाणां सुरापान [illegible]
[illegible] नस [illegible] स्यते । नराणां [illegible] त्रिपः [illegible] ॥ [illegible] ॥ समासे सति

[illegible]

[illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

[redacted] नञ्समास इति ख्यिते ३।३७।
परस्पर निरपेक्षस्यानेकस्यैकस्मिन्नन्वयः समुच्चयः ॥ अन्यतरस्यानुषङ्गिकत्वेऽन्वाचयः ॥ मिलितानामन्वयस्तरेतरयोगः ॥ संहतिः समाहारः ॥१
नञ् सुपा पूर्वपदे सति योऽन्वयः स तत्पुरुषसंज्ञकः समासो भवति । नासमा
सेसतिनञोनकारस्याऽकारादेशो भवति । नाकादि वर्जम् । नधाशनाः रा
अधाशनराः न विद्यते एकं ऽरुब यस्मिन्सनाकः ॥ नरवः ॥ नकुलम् । नपुं
सकम् । नक्षत्रमित्यादौ नभवति । अनस्वरे ॥ समासेसति नञो नकार
स्यानोऽमोभवति स्वरेपरे ॥ अश्वादन्योऽनश्वः धर्मविरुद्धोऽधर्मः । नञ्
तोपस्वतो ऽनन्तः । अहरा स्यामावोऽमरताम ॥ तद्द्वान्यविरुद्ध तद्भा
वेषु नञवर्तते ॥ चार्थे द्वन्द्वः समुच्चयान्वाचयेतरेतरयोग समाहारेषु
वा । अजवतब्वनजश्वतिप्रत्येकमेककीयारिः स स्वन्वेसम
यो: त्रिश्वरंगाः अमजस्वतिप्रत्येकमेकीयाम्

२।१२। ३ तर २

श्री० [illegible] ॥ ८

स
१

अथ धवखदिरौ प॥

च्चेपि समासो नास्ति॥ बहोर्मिः त्वा मिठ गान्धाने पेति॥ कौमेयाक्रियादुपसमान्धौ इन्द्रा
वेपि च समासो नास्ति। परस्परसमुच्चयेतरेतरयोगसमाहारे चार्थे द्वन्द्वसमासो
भवति॥ द्वन्द्वे ऽल्पस्वरपूर्वानेककारकाणामुत्तरेणां पूर्वनिपातो वक्तव्यः॥ पटुश्च गुप्
॥५३॥ श्च पटुगुप्तौ अवकारक्रमैचीनाम प्रयोगः। अग्निश्च मरुतश्च॥ अग्नीमरुतो
मोक्तौ च भोगपश्च भोगे भोगपौ भवपश्च रवो दृशौ। इन्द्रश्च वरुणश्च नित्यश्च इन्द्रावरुणस्यानि ॥५३॥
कचिन्न॥ अग्निवायू। इतरेतरयोगे द्विवचनम्बहुवचनं च स्यात्॥ एकवद्भावो वा समा
हारे वक्तव्यः। प्राणाश्च कुशाश्च। पलाशाश्च प्राणकुशपलाशम्। प्राणकु
शपलाशम्। ~~[illegible]~~ सोमस्यादिनो वा त्वं वक्तव्यम्। अग्नि
श्च सोमश्च अग्निषोमौ॥ अन्यादिनां विभक्ती लोपे पूर्वपदस्य स्य
देवताद्वन्द्वे पूर्वपदस्यादि द्वीर्घो वक्तव्यः॥ ५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

त्रि

गमोवक्तव्यः । अश्वमो । न्यम । पारस्परम । एकन्ते द्विगुद्वन्द्वौ ॥ एव त्वे कर्मधारये द्विगुद्वन्द्वो नपुंसकादिके
भवतः । गजाश्च अश्वाश्च गजाश्वम । पाणिश्च पादश्च पाणिपादम । संख्यापूर्वो द्विगुः । संख्यापूर्वो द्विग
संज्ञकः समासो भवति । समाहारे अत्र पद्विगुः । समाहारे च द्विगुः समासो भवति तत्रोकारा
न्तोदिस्ययं समासो भवति । त्रयाणां ग्रामाणां समाहारः त्रिग्रामी । पञ्चानां अग्नीनां समाहारः
पञ्चाग्नि । पञ्चानां गवां समाहारः पञ्चगवं । अपुंसकत्वात् ह्रस्वत्वम । पात्रादिनां इत्युप
निषेधो वक्तव्यः । पञ्चपात्रम । त्रिभुवनम । वक्तः पद्यम । त्रिफलेति हि
त्रयाणां फलानां समाहारः त्रिफला ॥ बहुव्रीहि अन्यपदार्थे बहुव्रीहि
न्यार्थे । अन्यपदार्थे प्रधाने पोन्वयः स बहुव्रीहिसंज्ञकः समासो भवति
बहुधनं यस्य स बहुधनः ॥ यस्य प्रधाने यस्य कहे सो विशेषता ता... २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नगुणेनतगुणेश्चैवबहुव्रीहिर्द्विधामतः सम्यकतोन्यकाली ५ ॥
नेदृढसागरःपुरुषः १

श्री

सम्प्राप्यधनं २

पापत्रसेषत्नेसततगुणासंविज्ञेयोबहुव्रीहि ॥ सम्यौकर्णौपस्यसलम्ब
कर्णाः दृढसागरोपनसदृढसाग रःपुरुषः बहुव्रीहोविशेषणासपूर्वान्तस्य
पूर्वनिपातोवक्तव्यः ॥ २ धनं पस्यसकरधनः प्राप्यधनंपस्यकर्णो
कौलोपस्यसबहुगोकालः उरसिलोमानिपस्येसउरसिलोमा चक्रपाणी
पस्यसचक्रपाणीः इन्दुःशेखरेपस्यसइन्दुशेखरः । प्रज्ञामेधपोर
स्त्ववक्तव्यः ॥ शोभनाप्रजापस्यससुप्रजाः सुमेधाः दुष्टमेधापस्यसदुर्मे
धाविद्दतादितेषिलोपः दुर्आदेशानिपातितः सुव्रीजाप्यानरमेवाजेनविधीयते यथमेव
वीस्यकोरणशोपकातेनैनदुर्मेधाइत्यादि
सिद्धम् ५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

धाः॥ सुमेधाः। अप्रजाः॥ धर्मादन्॥ सुधर्मा॥ रूपवती भार्या यस्य॥ अन्यार्थे॥ स्त्री
लिंगस्यान्यार्थे वर्त्तमानस्य ह्रस्वो भवति। पुंवद्भाव समासे समानाधिकरणे
सति पूर्वस्य स्त्रीशब्दस्य पुंवद्भावो भवति। पुंवद्भावादिके निवृत्तिः॥ रूपभा
र्यः। वाग्रहणात्केश्या रात्रीप्रियः रुस्या ह्रस्वो न भवति। गोः॥ गोशब्दस्यान्यान्यार्थे वर्त्त
मानस्य ह्रस्वो भवति। ह्रस्वादेशोऽत्युकारः। पञ्चगावो यस्य स पञ्चगुः। सरवा
सव्याघ्रादिपूर्वस्य पादशब्दस्य लोपो वक्तव्यः॥ [redacted] पात्। सुपात्। व्याघ्रपात्। द्विपात्॥ ग्रामादेरस्य वेपरे पदादेशश्च वक्त
व्यः। द्विपदः। द्विपदा॥ उकः॥ समासे सति। अउकः इत्येते प्रत्यया भवन्ति॥
ढकारान्त से उसो से ५: अवाप्यक्षेपदेवन्ना॥ उकामसेवकु ईति। केवोसमीनतः॥

क

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पतीमतः। अचिन्त्यो महिमा यस्य सः अचिन्त्यमहिमः नो वा। नान्तस्य पद
स्य टेर्लोपो भवति पकारे स्वरे च परे। वाग्रहणात्क्वचिन्न भवति। उपद
सोपरश्च॥ अह्नो मध्यम् मध्याह्नः॥ कवीनां राजा कविराजः। कविराजी
राज्ञां पूः राजपुरं। वाकृ चेमनन्वचे वाऽनन्नू सं॥ द्विगुः संख्यादि द्विगुः प्रथमाः॥
इति गणपचः अहश्च रात्रिश्च अहोरात्रम्। द्वंद्वपरश्च द्विगोः। पञ्चगवं परि
माने द्वेपञ्चाम् तेपञ्चमाः। बहवो राजानो यस्यां नगर्यां सा बहुराजा नग
री। अत्रादिलोपे कृते आवतः स्त्रियाम्॥ आएवं बहवः कर्त्तारो यस्य स बहु
कर्त्तृकः। कर्मधारयस्तु त्यार्थे॥ पदद्वयं तुल्यार्थे एकार्थे निबध्यते स
ति स कर्मधारयसमासो भवति। नीलं च तदुत्पलं च नीलोत्पलम्

॥पप॥ वा। ॥पप॥

स्य तो

।रक्ता चासौ लता च रक्तालता। पुमान् अश्वा सो कोकिलश्चेति पुंस्कोकिलः

पुंसः। खपे संयोगान्तो लोपो वाच्यः। नाम्नश्च कृता समासः प्रादेरुपस

र्गस्य परस्य नाम्नश्च कृ इत्ने न समासस्तत्पुरुषो भवति। प्रवर्षेण वदमि

ति प्रवादः। कुंभं करोतीति कुंभकारः। ग्रंथं करोती ग्रंथकारः। सहादेः

सादिः। समासे सति सहादीनां सादिर्भवति। पुत्रेण सह वर्त्तते सपुत्रः॥

सहस्य तिरसां। समासे सति सध्रि समितिरपो भवन्ति॥ सह अंचतीति

ति सध्र्यङ् सम्यङ्। तिर्यङ्। कुत्सिते [illegible]

वेति कुत्सितं नरम्। कद् न्नम् रथ इत्यर्थे॥ [illegible] इत्येवर्त्तमान [illegible] स्य कुत्रा

द स्य का क व कत् र ते अप्रादेशो भवति। किंचित् उष्णं कोष्णं कवो

१०णा०णी लम्भालवणोवा। कुत्सिते ऽर्थे। कालवनम्। पुरुषोवा। कापुरुषः कुरु घः
घघऽत्वं दन्तस्य दृत्य दृशाधासू नरयदादे हृत्वं धा नु वीव मे ध्व म्। घठ
दृता पस्या सो हो ऽन्। दन्तस्य दृत्य ।। घट्टि रविका दृशा हो ऽशा। घघठु का दः।
षट् प्रकाराः षोढा ।। षष्ठा ।। संख्या प्रकारे धा ।। द्वन्द्वस्य दत्। मृहृति ।। वीचस्य न्या दृ
पोनिपान्यंते ।। वावस्यातिः। वहेस्याति ।। महानीश्वरो ।। महेश्वरः। जेपाअंभा ५६
५६ वदृमावो निपात्यते ।। जपा चा पातिश्व। जेपाल दृपती। पावाप्टथिव्यो। त्र्य
क्षीनिगरोायम् ।। प्रत्युकै चित ।। कैवि समासे स्रते ।। ताद्धिते वि म कैरत्युम
वति। ष्ठ ष्टी न्मे गौः स्तोका न्मुगौः प्रपसु जोनिरस्ये स्य पसु जोनिः। उरसिलो
माहृदिस्य कां धरगे कालः वाचोयुक्तिः। द्वित्रो दृश ऽः पश्यतो हरः सभी

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सेस्मिन्समानाधिकरणे साकपार्थिवादीनां मध्यमपदलोपो वक्तव्यः॥
शाकप्रियः पार्थिवः। शाकपार्थिवः। देवपूजको ब्राह्मणो देवब्राह्मणः॥
एकश्चेनिष्ठसत्वे कविभक्त्यन्तपदवाच्यत्वं सामानाधिकरण्यम्॥ ऋद्
श्चद्वन्द्वे॥ द्वन्द्वे सति ऋदादिपदस्य लोपो वा॥ माता च पिता च पितरौ॥ दुहिता
च पुत्रश्च दुहितापुत्रौ। श्वश्रूश्च श्वशुरश्च श्वशुरौ॥ ऋतां द्वन्द्वे। द्वन्द्वे पूर्व
पदस्य अकारस्य आत्वं भवति मातापितरौ॥ द्वन्द्वे सर्वादित्वं वा जसि॥ वर्णा
श्रमेतरे वर्णाश्रमेतराः॥ वैकल्पिक[illegible] गन्धस्येदुत्पूतिसुसुरभिभ्यश्च॥
उद्गन्धिः॥ पूतिगन्धिः॥ सुगन्धिः। सुरभिगन्धिः॥ उपमानाच्च॥ उपमानात्पर
स्य गंधशब्दस्य इकारो भवति॥ कुमुदस्य गंध इव गंधो यस्य स १ कुमु

सार॰

दंगोष्ठिः॥ हंसस्य गमनं मीव गमनं यस्याः सा हंसगमना॥ भिन्नार्थानि छौमि
न्नविभक्त्यन्तैः पदैर्वाच्यत्वे वेपष्ठिकरणम्॥ हे कैसे रव्ये संज्ञापनम्॥ द्विग्वा
चिसंख्या पूर्विपदे संज्ञोपांगम्यमानायमुत्तरपदे तु स्वार्थे समस्यते
॥ अविग्रहो निसमासो [illegible] पदविग्रहो पदे रागाद्धः समपृथ्या मा॥
इति समासप्रक्रिया॥ ◎ ॥ ॥ अथ तद्धितो निरूप्यते॥ ◎ ॥ अपत्ये ऽण्॥ नी ॥ ५८॥
॥ ५८॥ नोऽपत्येऽर्थेऽणप्रत्ययो भवति॥ उपगोरपत्यमिति वाक्ये॥ उपगोः अण्
इति स्थिते॥ समासप्रत्ययोरिति षष्ठीलोपः॥ णकारो वृद्ध्यर्थः॥ अग्रादि
स्वरस्यञ्णिति शाति च वृद्धिः॥ स्वराणां मध्ये यस्त्वादिस्वरस्तस्य वृद्धिर्भ
वति॥ ञ्णिति शाति तद्धिते च परतः॥ उकारस्यौकारो वृद्धिः वोत्परस्वरे॥ उ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

कास्यो कारस्यादेव भवति। पकारे स्वरे च परे॥ औपगवः॥ वसिष्ठस्यापत्यं वासि
ष्ठः॥ गौतमः। आउरसी॥ मातृष्वसुः स्यो अकारस्य उर्भवति। औरसीयरः। षाण्मा
तृणमपत्यं षाण्मातुरः। द्वयोर्मात्रोरपत्यं द्वैमातुरः॥ आतरश्च न्यबः॥ आकारान्ता न्ना
म्नो ऽन्तादिकृत्वा पत्ये ढे अप्रत्ययो भवति॥ वस्य लोपः॥ ईश्च अश्च पः। त
तस्य लोपो भवति। देवदत्तस्यापत्यं दैवदत्तिः॥ श्रीधरस्यापत्यं श्रैधरिः॥
रायापनरो परासौपगर्गेन्द्र चित्स्त्रीपितृष्वस्रादेश्च॥ गर्ग्यादेर्नडादेरश्वादेश्च
स्त्रीलिंगापितृष्वस्रादेश्च रायापनायपरासौप पतेप्रत्ययो भवति। अप
त्येर्थे॥ गर्गस्यापत्यं गार्ग्यः। वात्स्यः। नाडायनः। चारायणः। आसुरका
यणः। आत्रेयः। कापेयः। गांगेयः। माहेयः। पैतृष्वस्रीयः। मातृष्वस्रीयः॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

द्गंधिः॥ हंसस्य गमनं पीव गमनं यस्याः सा हंसगमना॥ भिन्नार्थानि निष्ठाभि-
न्नविभक्त्यंतानि पदानि वा चत्वारि वेपथिकरणानि॥ द्वे संख्या संज्ञायाम्॥ द्विगवा-
चि संख्या पूर्वो द्विगुः संज्ञा पो गम्यमाना यमनेन पूर्वपदं तत्पुरुषो समस्यते
॥ अविग्रहो नित्यसमासो ऽस्वपदविग्रहो वा पदैरन्यार्थः समासः॥
इति समासप्रक्रिया॥ ॥ अथ तद्धितो निरूप्यते॥ अपत्ये ऽण्॥ ना-
म्नो ऽपत्ये ऽर्थे ऽण् प्रत्ययो भवति॥ उपगोरपत्यमिति वाक्ये॥ उपगोः अ ॥५८॥
॥५८॥ इति स्थिते॥ समासप्रत्ययकोरिति षष्ठीलोपः॥ गोकारे वृद्धौ॥ आदि-
स्वरस्य ञिति णिति च वृद्धिः॥ स्वराणां मध्ये प्रथम आदिस्वरस्तस्य वृद्धिर्भ-
वति ञिति णिति तद्धिते परतः॥ उकारस्यौकारो वृद्धिः वोऽवस्वरे॥ उ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

काश्यपो कारस्य [illegible]व भवति। यकारे स्वरे वपरे॥ औपगवः॥ वसिष्ठस्यापत्यं वासि
ष्ठः॥ गौतमः॥ अउरदी॥ मातृष्वसृरपत्यं ऋकारस्य उर्भवति। अग्नीधरः। षासोमा
तृरपत्यं षाण्मातुरः। द्वयोर्मात्रोरपत्यं द्वैमातुरः॥ अतइञ्॥ आकारान्ता
न्नाम्नोऽन्यथिधकारे प्रत्ये च इप्रत्ययो भवति॥ दस्य लोप॥ इश्च अश्चपः। त
तस्य लोपो भवति। दक्षस्यापत्यं दाक्षिः॥ श्रीधरस्यापत्यं श्रैधरिः॥
रायापनरोगुपरायणीपगर्ग्येन ङी स्त्रीयि रुखस्त्रा ईश्च॥ गार्ग्ये इनङ् ईदेरश्याईश्च
स्त्रीलिंगायितृच्छस्त्रा ईश्च रापा। आपन परायणीप एते प्रत्यया भवंति। अप
त्यार्थे॥ गर्गस्यापत्यं गार्ग्यायणः। वात्स्यः। नाडायनः। चारायणः। आश्वल
यनः। आत्रेयः। कौपयः। गांगेयः। माहेयः। पैतृष्वस्रीयः। मातृष्वस्रीयः॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

...: सा. त.

श्रीराम:

मातृपितृभ्यां स्वसु ॥ मातृपितृभ्यां परस्य स्वसृशब्दस्य सकारस्य षकारो भवति ॥ ङ्यकृत्वेक्वचित् ॥ अपत्येऽर्थे उत्पन्नस्य प्रत्ययस्य बहुत्वे
सति क्वचिद् गोपित्र षिऽनृषिविषये लुग्भवति ॥ गर्गस्यापत्यानि गर्गाः ॥ अत्रेरपत्यानि अत्रयः ॥ रपो न मि ॥ विदेहस्यापत्या
नि विदेहाः ॥ वसिष्ठाः ॥ देवताद्वन्द्वे च ॥ देवतार्थे द्वन्द्वे वोत्तरपदस्य मातामहादेशाः भवन्ति ॥ इन्द्रो देवताऽस्य ऐ
न्द्रं हविः ॥ सोमो देवताऽस्य सौम्यम् ॥ देवतार्थमित्यत्र देवतम् ॥ ...विद्वपोः ॥ पूर्वोत्तरपदयोः स्वरयोः वृद्धि
र्भवति [illegible] त्रिशितिवतद्धितेपरे ॥ अग्निमरुतौ देवते अस्य आग्निमारुतम् ॥ कर्मसुहृद्भावः सौ
हार्दम् ॥ अत्र भावे रागवत्त्वम् ॥ शोसोवा ॥ ...प्रत्ययाः विषयान्तरे शोसो वा भवति ॥ अजे गोधिस्य स ५२
अनगः ॥ तस्येदं धनुराजनवमनगन्धा ॥ कुमुदगन्धे स्यान्यमिव कन्या कौमुदगन्ध्या ॥ श्वशुरस्यापत्यं श्वाशुर्यः ॥ अजे गोधिस्य स
रिदं वैस्यवम् ॥ जेसिद्दंगव्यम् ॥ कुलमवकौलम् ॥ कुलस्येदं कुल्यम् ॥ तवेदं त्वदीयम् ॥ ममेदं मदीयम् ॥ विद्धे
५८ भवस्य लोपः ॥ तृथ्यः ॥ तृतीयः ॥ अन्यस्येदं ॥ अन्यस्येदं अन्यदीयम् ॥ अई जरतीयम् ॥ दक्षिणापश्चात्पुर
सस्त्यक् ॥ दाक्षिणात्यः ॥ पाश्चात्यः ॥ पौरस्त्यः ॥ कारकात्रिपादुन्ने ॥ कारकादृश्यते प्रत्ययाभवन्ति ॥ त्रिपादु
कौकतेरिक कविवाभिधेये ॥ कुंकुमेन रक्तं वस्त्रं कौंकुमम् ॥ मधुरायां आगतं तत्र जातो वा भवति
हनीति धौरेयः ॥ धुर्यः ॥ देनेषका ॥ कारकात ड न ड प ड क ड स्यते प्रत्ययाभवन्ति ॥ भवाद्य धेषु शो त्वं वैवं

शि. २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रवां बभूव ॥ रेविष्ठ ॥ ईज दर्शने ॥ ईजांचक्रे ॥ रेजिष्ठ ॥ ष्वष्क गतौ ॥ षष्वष्के ॥ ष्वष्किषी
ष्ट ॥ अष्वष्किष्ट ॥ वेष्ट वेष्टने ॥ विवेष्टे ॥ वेष्ट वेष्टनयाम ॥ अवेष्टिष्ट ॥ अग तौ स्पेर्ये च ॥ अ
घृते ॥ आनघे ॥ आघिष्ट ॥ जिभ जीभ जंभने ॥ ष्वंज परिष्वंगे ॥ स्वजते ॥ स्वजतेर्दोर्वी
कित्वम् ॥ परिस्वजे ॥ परिषस्वजे ॥ स्वङ्क्षीष्ट ॥ अस्वङ्क्त ॥ अस्वङ्क्षाताम् ॥ त्रपूष लज्जायाम् ॥
त्रेपे ॥ त्रपिषीष्ट ॥ त्रप्सीष्ट ॥ अत्रपिष्ट ॥ अत्रप्त ॥ अत्रप्साताम् ॥ तिपृ तेपृ ष्टिपृ ष्टेपृ क्ष
रणे ॥ तेपे ॥ तितेपे ॥ तिप्सीष्ट ॥ अतिप्त ॥ जभी जृभि गात्रविनामे ॥ रधिजभोरचि ॥ स्वरे नुम ॥ जंभते ॥
जजंभे ॥ अजंभिष्ट ॥ ष्टुभु स्तंभे ॥ विष्टोभते ॥ स्तोभिता ॥ अस्तोभिष्ट ॥ क्षमूष सहने ॥
चक्षमिषे ॥ चक्षामहे ॥ कृपो रोलः ॥ कल्पते ॥ चक्लृपे ॥ अक्लृपिष्ट ॥ क्लृप्ता ॥
विधूनने ॥ वक्लृपे ॥ अक्लृपिष्ट ॥ स्फायी ओप्यायी वृद्धौ ॥ पस्फाये ॥ लिड्य
ङोः प्याय पी ॥ पिप्ये ॥ अप्यायिष्ट ॥ दीपजनबुधपूरितायिप्यायिभ्यो वा ॥ इति
के चिण् ॥ अप्यायि ॥ इतः परस्य तनोत्यर्थः ॥ अप्यायिष्ट ॥ तायृ संतानपालनयोः ॥ ततायी
अतायि ॥ वलेवत्स संवरणे ॥ ववले ॥ अवलिष्ट ॥ ...

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीमः
सा॰ तं॰
श्रीरामः

मातृपितृभ्यां स्वसृ॥ मातृपितृभ्यां परस्य स्वसृशब्दस्य सकारस्य षकारो भवति॥ ङ्यृकारान्तेभ्यः कविता॥ अपत्ये ऽर्थे उत्पन्नस्य प्रत्ययस्य बहुत्वे
सति कविरपि प्रत्ययस्य लुग्भवति॥ गर्गस्यापत्यानि गर्गाः॥ अत्रेरपत्यानि अत्रयः॥ रयोगे सि॥ विधेस्तस्यापत्या
नि विदेहाः॥ वशिष्ठाः॥ देवतेदमर्थे॥ देवतार्थे इदमर्थे वोक्ता ठ ण्य मा णाः प्रत्ययाः भवन्ति॥ इन्द्रो देवताऽस्य
ऐन्द्रं हविः॥ सोमो देवताऽस्य सौम्यम्॥ देवतार्थमिदं वस्त्रं दैवतम्॥ कविद्वयो॥ पूर्वोक्तरपदयोः स्वरयोः कवितृ
द्धिर्भवति [illegible] त्रिणि तिवतद्धितेषु परे॥ अग्निमरुतो देवते अस्य आग्निमारुतम्॥ कर्म्मसु हृदो भावेः सौ
हार्द्दम्॥ अत्र भावे ऽप्यावर्त्तव्यः॥ णिमोवा॥ रेफान्तप्रत्ययाः विषयान्तरे णिमो वा भवति॥ अजे गोर्थस्य स
अजगुः॥ तस्येदं धनुराजगवमजगवम्॥ कुमुदगन्धे स्वत्वमिय वृत्या कौमुदगन्ध्या॥ श्वशुरस्यापत्यं श्वाशुर्यः॥ विश्वा
मित्रस्य॥ तस्यैकं स्वत्वम्॥ गेशिदं गव्यम्॥ कुलेभवः कौल्यम्॥ कुलस्येदं कुल्यम्॥ स्वेदं त्वदीयम्॥ ममेदं मदीयम्॥ वर्गोप
सस्यमा॥ दक्षिणात्यः॥ पाश्चात्यः॥ पौरस्त्यः॥ कारकात्रिपावृत्ते॥ कारकाद्यपते प्रत्ययाभवन्ति॥ त्रिपावृ
त्तेभवन्तीति कर्माभिधेये॥ कुङ्कुमेन रक्तं वस्त्रं कौङ्कुमम्॥ मधुराया आगतः मत्त्रं गो लोवा माथुरः॥ धुरं व
हतीति धौरेयः॥ धुर्यः॥ केने एकाः॥ कारकातदनदपदकदत्यते प्रत्यया भवन्ति॥ मवाघ पैथुणिांत्वंवैषं

सि॰ २ ५२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रवां बभूव॥ रेषिषु॥ ईजदङ्र्दशे ते॥ ईजां चक्रे॥ रेजिष्ठ॥ ष्वष्क गतौ॥ षष्वष्के॥ ष्वष्किषी
ष्ठ॥ अष्वष्किष्ट॥ वेष्ट वेष्टने॥ विवेष्टे॥ वेष्ट वेष्टयाम॥ अवेष्टिष्ट॥ अग तौ संपर्यवा॥ अ
र्पूते॥ आनर्पे॥ आर्पिष्ठ॥ अजिभ जीभ जंने॥ ष्वंजपरिष्वंगे॥ स्वजते॥ स्वजतेरदों वा
कित्वम्॥ परिस्वजे॥ परिषस्वजे॥ स्वङ्क्षीष्ट॥ अस्वङ्क्त॥ अस्वङ्क्षाताम्॥ त्रपूष लज्जायाम्॥
त्रेपे॥ त्रपिषीष्ट॥ त्रप्सीष्ट॥ अत्रपिष्ट॥ अत्रप्त॥ अत्रप्साताम्॥ तिपृ तेपृ ष्टिपृ ष्टेपृ क्ष
रणे॥ तेपते॥ तिप्सीष्ट॥ अतिप्त॥ जभी जृभि गात्रविनामे॥ रधिजभोरचि स्वरे नुम्॥ जंभते॥
जजंभे॥ अजंभिष्ट॥ क्षमूष सहने॥ विष्वणे मते॥ क्षमिता॥ अक्षमिष्ट॥ लभ्षम्बसहने॥
वजभितर्हे वलम्बानुहे॥ कृपी माद्वेत्त्ये वा॥ कृपते॥ चकृपे॥ अकृपिष्ट॥ ग्लायौ
विधूनने॥ वग्लाये॥ अग्लायिष्ट॥ स्फायी ओप्यायी वृद्धौ॥ पस्फाये॥ लिड्‌ड
डोः प्यायः पी॥ पिप्ये॥ अप्यायिष्ट॥ दीपजनबुधपूरि तायि प्यायिभ्यो वा इत्येतस्मा
कर्तरि॥ लुङ्॥ इति ताः परस्य तेर्लोपश्च॥ अप्यायि॥ तायृ संतानपालनयोः॥ तेतायो॥
अतायि॥ वलवल्भ संवरणे॥ ववल्ले॥ अवल्लिष्ट॥ डुमोज डुभ्रोसृ डुभ्लाश दीप्तौ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

घ्रेजे ॥ वमाजे ॥ माशयते ॥ माशांते ॥ मेशे ॥ वमाशे ॥ माशयते ॥ माशाते ॥ मेशे ॥ वमाशे
॥ तिज निशाने तम मा पीं व ॥ तितिजते ॥ तितिजांवकै ॥ गुप गोपन कुत्सनयोः ॥ जुगुप्सते
॥ मान विचारे ॥ पक्ष ॥ पूर्वस्मातइत्ते ॥ मानादीनां पूर्वस्यतदीर्घः ॥ मीमांसते ॥ वधबन्ध
पौ ॥ आदिजवानाम ॥ बीभत्सते ॥ पेराव्यवहारे स्तुतौ पूनव ॥ परायते ॥ स्तुतावेवायः ॥ प
राते ॥ परायावकार ॥ पेशे ॥ एवं पनव ॥ कमु कान्तौ ॥ कमेः स्वार्थे णिङ् ॥ अनाजित्वा ॥
१३ कामयते ॥ कामपांवकै ॥ चकमे ॥ मेरङ् द्वित्वे ॥ ण्यन्ताद्वाते क ते ण्यङ् लुङि वा तोम
हि चम ॥ सेरपवादः ॥ णेः ॥ अनपिमेलोपो नपुरङ्गामत्वात् ये त्विलुषु ॥ आङि ल
वै ह्रस्व उपधायाः ॥ आदेः सन्वत्पवायाः ह्रस्वो म वतिपूर्वस्यातो लघुधात्वनेरेफरदृक १
रः ॥ लघौ लीर्घः ॥ आदेः सन्वत्पूर्वस्य लघोदीर्घो लघुनिष्पात्वेरेफे ॥ अचीकम
त ॥ णौ भावे कमेरङ् द्वित्वे ॥ अचकमत ॥ अयपातौ ॥ अपतौ पाद्धेरेफस्याद्वमरा
प्रापेते ॥ पलापते ॥ अपांवकै ॥ अविष्ट ॥ वपदा न गर्तहिंसादानेषु ॥ द

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

युवां च भवथ्युः भवकौ युवां आवां प्रेरयांचकृव इति युवां आवां भावयांचकृव २ यूयं च भूथ भवका यूयं युष्मान्
न मु प्रेरयांचकृम इति वयं युष्मान् भावयांचकृम ३ देवदत्तो भूयात् भवकं देवदत्तं यज्ञदत्तः प्रेर्यात् इति देवदत्तं यज्ञदत्तो भाव्यात् १
देवदत्तौ भूयास्तां भवकौ देवदत्तौ यज्ञदत्तौ प्रेर्यास्तां इति देवदत्तौ यज्ञदत्तौ भाव्यास्तां २ देवदत्ता भूयासुः भवकाः देवदत्तान्यज्ञ
देवदत्ता भूयासुः देवदत्तान् यज्ञदत्ताः भाव्यासुः ३ अहं भूयासं भवकं त्वं मां प्रेर्याः इति त्वं मां भाव्याः १ आवां भूयास्व
दत्ताः प्रेरर्यासुः इति युवां आवां भाव्यास्तं २ वयं भूयास्म भवकाः अस्मान् यूयं प्रेर्यास्त इति यूयं अस्मान्
भवकौ आवां युवां प्रेर्यास्तं इति त्वां अहं प्रेर्यासं इति त्वां अहं भाव्यासं १ युवां भूयास्त भवकौ युवां आवां प्रेर्यास्व इति यु
वां भाव्यास्त त्वं भूयाः भवकं त्वां अहं प्रेर्यासं भवकाः युष्मान् वयं प्रेर्यास्म इति वयं युष्मान् भाव्यास्म ३ देवदत्तो भविता भवि
वां आवां भाव्यास्व २ यूयं भूयास्त भवकाः युष्मान् वयं प्रेर्यास्म इति देवदत्तं यज्ञदत्तः भावयिता १ देवदत्तौ भवितारौ भविष्यन्तौ देवदत्तौ यज्ञदत्तौ
ष्यन्तौ देवदत्तं यज्ञदत्तः प्रेरयिता इति देवदत्तं यज्ञदत्तः भावयिता देवदत्ताः भवितारः भविष्यतः देवदत्तान् यज्ञदत्ताः प्रेरयितारः इति देवदत्तान्
प्रेरयितारौ इति देवदत्तौ यज्ञदत्तौ भावयितारौ २ देवदत्ताः भवितारः भविष्यन्तं त्वं मां प्रेरयितासि इति त्वं मां भावयितासि १ आवां भवितास्वः भविष्यन्तौ
यज्ञदत्ताः भावयितारः ३ अहं भवितास्मि भविष्यन्तं युवां आवां भावयितास्थः २ वयं भवितास्मः भविष्यतः अस्मान् यूयं प्रेरयितास्थ इति यूयं
आवां युवां प्रेरयितास्थ इति युवां आवां भावयितास्थः त्वां अहं प्रेरयितास्मि इति त्वां अहं भावयितास्मि १ युवां भवितास्थः
स्मान् भावयितास्थ त्वं भवितासि भविष्यन्तं त्वां अहं प्रेरयितास्मि इति युवां आवां भावयितास्वः २ यूयं भवितास्थ भविष्यतः युष्मान् वयं प्रेरयि
भविष्यन्तौ युवां आवां प्रेरयितास्वः इति युवां आवां भावयितास्वः २ यूयं भवितास्थ भविष्यतः युष्मान् वयं प्रेरयि
तास्मः इति वयं युष्मान् भावयितास्मः ३।१०। देवदत्तो भविष्यति भविष्यन्तं देवदत्तं यज्ञदत्तः प्रेरयिष्यति इति देव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ताः यज्ञदत्ताः भावयिष्यन्ति देवदत्तौ भविष्यन्तः भविष्यन्तौ देवदत्तौ यज्ञदत्तौ प्रेरयिष्यतः इति देवदत्तौ यज्ञदत्तौ भाव
यिष्यतः भविष्यन्तः देवदत्ता न यज्ञदत्ताः प्रेरयिष्यन्ति इति देवदत्ता न यज्ञदत्ताः भावयिष्यन्ति ३ अहं भविष्या
मि भविष्यन्तं त्वं अहं प्रेरयिष्यसि १ आवां भविष्यन्तौ आवां युवां प्रेरयिष्यथः इति युवां भावयिष्यथः २ वयं भविष्या
मः भविष्यन्तः अस्मान् यूयं प्रेरयिष्यथ इति यूयं अस्मान् भावयिष्यथ ३ त्वं भविष्यसि भविष्यन्तं त्वां अहं प्रेर
यिष्यामि इति त्वां अहं भावयिष्यामि १ युवां भविष्यथः भविष्यन्तौ युवां आवां प्रेरयिष्यावः इति युवां आवां
भावयिष्यावः यूयं भविष्यथ भविष्यन्तः युष्मान् वयं प्रेरयिष्यामः इति वयं युष्मान् भावयिष्यामः ३ [illegible] दे
वदत्तो ऽभविष्यत् देवदत्तं यज्ञदत्तः प्रेरयिष्यत इति देवदत्तं यज्ञदत्तः अभावयिष्यत १ देवदत्तौ अभ
विष्यतां भविष्यन्तौ देवदत्तौ यज्ञदत्तौ प्रेरयिष्यतां २ इति देवदत्तौ यज्ञदत्तौ अभावयिष्यतां भविष्यन्तौ
देवदत्तौ यज्ञदत्तौ प्रेरयिष्यतां इति देवदत्तौ यज्ञदत्तौ अभावयिष्यतां २ देवदत्ता अभविष्यन् भविष्य
न्तः देवदत्तान् यज्ञदत्ताः प्रेरयिष्यन् इति देवदत्तान् यज्ञदत्ताः अभावयिष्यन् ३ अहं अभविष्यं भवि
ष्यन्तं त्वं मां प्रेरयिष्यः इति त्वं मां अभावयिष्यः आवां अभविष्याव भविष्यन्तौ आवां युवां प्रेरयिष्यतं
इति आवां युवां अभावयिष्यतं ३ वयं अभविष्याम भविष्यन्तः अस्मान् यूयं प्रेरयिष्यथ इति ॥
[illegible] त्वां अहं प्रेरयिष्यामि [illegible] वाक्ये [illegible] अस्मान् यूयं अभावयिष्यथ त्वं भविष्यसि
[illegible] त्वां अहं अभावयिष्यामि युवां भविष्यथः भविष्यन्तौ आ
वां युवां प्रेरयिष्यथः इति वाक्ये [illegible] युवां आवां भावयिष्यावः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः॥ देवदत्तो भवति भवन्तं देवदत्तं यज्ञदत्तः प्रेरयति इति वाक्यविवक्षायां देवदत्तं यज्ञदत्तो भावयति· देव
दत्तौ भवतः भवन्तौ देवदत्तौ यज्ञदत्तौ प्रेरयतः इति वाक्यविवक्षायां देवदत्तौ यज्ञदत्तौ भावयतः देवदत्ता भवन्ति
भवतो देवदत्तान् यज्ञदत्ताः प्रेरयन्ति इति वाक्यविवक्षायां देवदत्तान् यज्ञदत्ता भावयन्ति· अहं भवामि भवन्तं मां त्वं
प्रेरयसि इति वाक्यविवक्षायां मां त्वं भावयसि· आवां भवावः भवन्तौ आवां युवां प्रेरयथः इति वाक्यविवक्षायां आवां युवां
भावयथः वयं भवामः भवतोऽस्मान् यूयं प्रेरयथ इति वाक्यविवक्षायां अस्मान् यूयं भावयथ· त्वं भवसि भवन्तं त्वां
अहं प्रेरयामि इति वाक्यविवक्षायां त्वां अहं भावयामि· युवां भवथः भवन्तौ युवां आवां प्रेरयावः इति वाक्यविवक्षायां युवां
आवां भावयावः यूयं भवथ भवतो युष्मान् वयं प्रेरयाम इति वाक्यविवक्षायां युष्मान् वयं भावयामः॥१॥ देवदत्तो भवे
त् भविष्यन्तं देवदत्तं यज्ञदत्तः प्रेरयेत् इति वाक्यविवक्षायां देवदत्तं यज्ञदत्तो भावयेत्· देवदत्तौ भवेतां भविष्यन्तौ
देवदत्तौ यज्ञदत्तौ प्रेरयेतां इति वाक्यविवक्षायां देवदत्तौ यज्ञदत्तौ भावयेताम्· देवदत्ता भवेयुः भविष्यतो
देवदत्तान् यज्ञदत्ताः प्रेरयेयुः इति वाक्यविवक्षायां देवदत्तान् यज्ञदत्ता भावयेयुः· अहं भवेयम्· भविष्यन्तं मां त्वं प्रेरयेः
इति वाक्यविवक्षायां मां त्वं भावयेः आवां भवेव भविष्यन्तौ आवां युवां प्रेरयेतं इति वाक्यविवक्षायां आवां युवां भावयेतम्·
वयं भवेम भविष्यतोऽस्मान् यूयं प्रेरयेत इति वाक्यविवक्षायां अस्मान् यूयं भावयेत· त्वं भवेः भविष्यन्तं त्वां अहं प्रेरये
यम् इति वाक्यविवक्षायां त्वां अहं भावयेयम्· युवां भवेतम् भविष्यन्तौ युवां आवां प्रेरयेव इति वाक्यविवक्षायां युवां आ
वां भावयेव· यूयं भवेत भविष्यतो युष्मान् वयं प्रेरयेम इति वाक्यविवक्षायां युष्मान् वयं भावयेम॥२॥ देवदत्तो भव
तु भवन्तं देवदत्तं यज्ञदत्तः प्रेरयतु इति भवन्तं देवदत्तं यज्ञदत्तो भावयतु· देवदत्तो भवतात् भवन्तौ देवदत्तौ
यज्ञदत्तौ प्रेरयतात् इति भवन्तौ देवदत्तौ यज्ञदत्तौ भावयतात्· देवदत्तौ भवतां भवन्तौ देवदत्तौ यज्ञदत्तौ प्रेर

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पतां इति। भवन्तौ देवदत्तौ यज्ञदत्तौ देवदत्तौ भावयताम्· देवदत्ता भवन्तु भवतो देवदत्तान् यज्ञदत्ताः प्रेरयन्तु इति वाक्यविवक्षायां यज्ञ
दत्ता देवदत्तान् भावयन्तु ३ अहं भवानि भवन्तं मां त्वं प्रेरय इति वाक्यविवक्षायां त्वं मां भावय· आवां भवाव भवन्तौ आवां युवां प्रेर
यतं इति· युवां आवां भावयतं २ वयं भवाम· भवतः अस्मान् यूयं प्रेरयत इति· यूयं अस्मान् भावयत ३ त्वं भव· भव
न्तं त्वां अहं प्रेरयाणि इति· त्वां अहं भावयानि १ युवां भवतं भवन्तौ युवां आवां प्रेरयाव इति· युवां आवां भावयाव २
यूयं भवत· भवतः युष्मान् वयं प्रेरयाम इति· वयं युष्मान् भावयाम ३ ॥ देवदत्तो अभवत्· भवन्तं देवदत्तं यज्ञदत्तः प्रैरयत्
इति वाक्यविवक्षायां देवदत्तं यज्ञदत्तः अभावयत् १ देवदत्तौ अभवतां भवन्तौ देवदत्तौ यज्ञदत्तौ प्रैरयतां इति· देवदत्तौ
अभावयतां २ देवदत्ताः अभवन् भवतः देवदत्तान् यज्ञदत्ताः प्रैरयन् इति· देवदत्तान् यज्ञदत्ताः अभावयन् ३ अहं
अभवम्· भवन्तं त्वं मां प्रैरयः इति· त्वं मां अभावयः १ आवां अभवाव भवन्तौ आवां युवां प्रैरयतं इति आवां युवां अ
भावयतं २ वयं अभवाम· भवतः [redacted] अस्मान् यूयं प्रैरयत इति· अस्मान् यूयं अभावयत ३ त्वं अभवः भवन्तं त्वां
अहं प्रैरयम इति· त्वां अहं अभावयम· युवां अभवतं भवन्तौ युवां आवां प्रैरयाव इति· युवां आवां अभावयाव· यु
यं अभवत· भवतः युष्मान् वयं प्रैरयाम इति· युष्मान् वयं अभावयाम ३ ॥ देवदत्तो बभूव· बभूवांसं देवदत्तं यज्ञद
त्तः प्रेरयांचकार इति· देवदत्तं यज्ञदत्तः भावयांचकार १ देवदत्तौ बभूवतुः बभूवांसौ देवदत्तौ यज्ञदत्तौ प्रेरयांचक्रतुः
इति देवदत्तौ यज्ञदत्तौ भावयांचक्रतुः २ देवदत्ताः बभूवुः बभूवांसः देवदत्तान् यज्ञदत्ताः प्रेरयांचक्रुः इति देवदत्तान्
यज्ञदत्ताः भावयांचक्रुः ३ अहं बभूव· बभूवांसं त्वं मां प्रेरयांचकर्थ इति· त्वं मां भावयांचकर्थ १ आवां बभूविव· ब
भूवांसौ आवां युवां प्रेरयांचक्रथुः इति· युवां आवां भावयांचक्रथुः २ वयं बभूविम· बभूवांसः अस्मान् यूयं प्रे
रयांचक्र इति· यूयं अस्मान् भावयांचक्र ३ त्वं बभूविथ· बभूवांसं त्वां अहं प्रेरयांचकार· इति· त्वां अहं भावयांचका

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नामिति। ऊक्षासनचाहिबरः। छन्दोनाम्नि च। गविउधिभ्यां स्थिरः। विकुशमिपरिभ्यः स्थलम्। अम्बाम्बगोभूमिसव्या
पद्वित्रिकुशेकुशङ्कङ्गुमञ्जिपुञ्जिपरमेबर्हिर्दिव्यग्निभ्यः स्थः। सुषामादिषु च। एति संज्ञायामगात्। नक्षत्राद्वा। ह्रस्वात्तादौ
तद्धिते। निसस्तपतावनासेवने। युष्मत्तत्ततक्षुःष्वन्तःपादम्। यजुष्येकेषां। स्तुतस्तोमयोश्छन्दसि। पूर्वपदात्॥ सु
ञः। सनोतेरनः। सहेः पृतनर्ताभ्यां च। न रपरसृपिसृजिस्पृशिस्पृहिसवनादीनाम्। सात्पदाद्योः। सिचो यङि। सेधतेर्गतौ।
प्रतिस्तब्धनिस्तब्धौ च। सोढः। स्तम्भुसिवुसहां चङि। सुनोतेः स्यसनोः। सदेः परस्य लिटि। निव्यभिभ्योऽड्व्यवाये
वा छन्दसि। मतुवसोरुङि चेडुपधस्य चापो स्तोति र्णिरोर्हस्वादेकोऽन्यथि भाति॥ ॥ इत्यष्ठमाध्यायस्य तृतीयः
पादः। रषाभ्यां नो णः समानपदे। अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि। पूर्वपदात्संज्ञायामगः। वनम्पुरगामिश्रक
काहिध्रुकाशारिकाकोटराग्रेभ्यः। प्रनिरन्तःशरेक्षुधन्वाम्रकार्ष्यखदिरपीयूक्षाभ्योऽसंज्ञायामपि
पि। विभाषौषधिवनस्पतिभ्यः अह्नोऽदन्तात्। वाहनमाहितात्। पानं देशे। वा भावकरणयोः। प्रातिपदि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पतां इति। अवकनौ देवदत्तौ [illegible]

न्तनुम्विभक्तिषु च। एकाजुत्तरपदे णः। कुमति च। उपसर्गादसमासेपि णोपदेशस्य। हिनुमीना। आनि लोट्। नेर्ग
दनदपतपदघुमास्यतिहन्तियातिवातिद्रातिप्सातिवपतिवहतिशाम्यतिचिनोतिदेग्धिषु च। शेषे विभाषाकखादावषा
४० न्त उपदेशे। अनितेः। अन्तः। उभौ साभ्यासस्य। हन्तेरत्पूर्वस्य। वमोर्वा। अन्तरदेशे। अयनं च। छन्दस्यृ
दवग्रहात्। नश्च धातुस्थोरुषुभ्यः। उपसर्गाद्बहुलम्। उपसर्गादनोत्परः। कृत्यचः। णेर्विभाषा। हलश्चेजु
पधात्। इजादेः सनुमः। वा निंसनिक्षनिन्दाम्। न भाभूपूकमिगमिप्यायीवेपाम्। षात्पदान्तात्। नशेः
षान्तस्य। पदान्तस्य। पदव्यवायेपि। क्षुभ्नादिषु च। स्तोः श्चुना श्चुः। ष्टुना ष्टुः। न पदान्ताट्टोरनाम्। तोः षि।
शात्। यरोनुनासिकेनुनासिको वा। अचो रहाभ्यां द्वे। अनचि च। नादिन्याक्रोशे पुत्रस्य। शरोचि।
त्रिप्रभृतिषु शाकटायनस्य। सर्वत्र शाकल्यस्य। दीर्घादाचार्याणाम्। झलां जश् झशि। अभ्यासे
चर्च। खरि च। वावसाने। अणोप्रगृह्यस्यानुनासिकः। अनुस्वारस्य ययि परसवर्णः। वा पदान्तस्य।
तोर्लि। उदः स्थास्तम्भोः पूर्वस्य। झयो होन्यतरस्याम्। शश्छोटि। हलो यमां यमि लोपः। अनुस्वा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रस्य यथि पनसयर्वाः [illegible]रो [illegible]दिसयर्वो ७ दाला दङ्ग दालस्य स्वरि मः [illegible] दाल स्य [illegible]ोदयमना गर्ये का प्य
पगा लया नाम ग्रन्थ · सूत्राणां संख्या ९८ २ [illegible] भांश्च ना तो र्थे [illegible]। सफलसूत्र संख्या ४१८०
इत्यष्टमाध्यायस्य चतुर्थः पादः। इत्यष्टमोऽध्यायः समाप्तः॥ रामो विजयते तराम्॥
कार्तिकस्यासिते पक्षे [illegible] तिथौ या पां [illegible] यासरे [illegible] [illegible] गोपीकृष्णाः
लिखनभूदा॥ गोपीकृष्णा गोपीकृष्णा गोपीकृष्णा गोकृष्णा गोपी कृष्णा गोपीकृष्णा

॥श्री॥

॥श्री॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

निगरणचलनार्थेभ्यश्च ७ अणावकर्मकाच्चित्तवत्कर्तृकात् न पादम्याङ्यमाङ्य
सपरिमुहरुचिनृतिवदवसः वा क्यषः द्युद्भ्यो लुङि वृद्भ्यः स्यसनोः लुटि च क्लृपः ५
कैवादयः कीडेतु येश्पाद त्रिपतेः श्राहृस्त्रायोदश ॥ इति तृतीयः पादः १० आ क
डारादेका संज्ञा विप्रतिषेधे परं कार्यम् यू स्त्र्याख्यौ नदी नेयङुवङ्स्थानाव
स्त्री वामि ङिति ह्रस्वश्च शेषो घ्यसखि पतिः समास एव षष्ठीयुक्तश्छन्दसि
वा ह्रस्वं लघु संयोगे गुरु दीर्घं च यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादि प्रत्ययेऽङ्गम् सुप्ति
ङन्तं पदम् नः क्ये सिति च स्वादिष्वसर्वनामस्थाने यचि भम् तसौ मत्वर्थे
अयस्मयादीनि छन्दसि ७ बहुषु बहुवचनम् द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने १ ५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ग्रुङ् लिङोश्च पूर्ववत्सनः आम्प्रत्ययवत्कृञोऽनुप्रयोगस्य प्रोपाभ्यां युजेरयज्ञपा
त्रेषु समः क्ष्णुवः भुजोऽनवने णेरणौ यत्कर्म णौ चेत्स कर्ताऽनाध्याने भीस्मो
र्हेतुभये गृधिवञ्च्योः प्रलम्भने लियः सम्माननशालिनीकरणयोश्च मिथ्योप
पदात्कृञोऽभ्यासे स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले अपाद्वदः णिचश्च समु
दाङ्भ्यो यमोऽग्रन्थे अनुपसर्गाज्ज्ञः विभाषोपपदेन प्रतीयमाने शेषात्कर्तरि प
रस्मैपदम् अनुपराभ्यां कृञः अभिप्रत्यतिभ्यः क्षिपः ४ प्राद्वहः परेर्मृषश्च ४
व्याङ्परिभ्यो रमः उपाच्च विभाषाकर्मकात् बुधयुधनशजनेङ्प्रुद्रुस्रुभ्यो णेः

सेचनस्ताहस्तिप्रभृति पत्र पुरूष नो [illegible] पोजे भुरूजः १ अथः प्रसहने ऐःभाद कर्म्मणां ४
१अकर्मकाद्व संमाननोत्सञ्जनाचार्यकरण ज्ञानभृति विगणनव्ययेषु नियः कर्तृ
स्थे चाशरीरे कर्म्मणि कृतिसञातापनेषु क्रमः उपपराभ्याम् १आङ उद्गमने २ वेः
पादविहरणे प्रोपाभ्यां समर्थाभ्याम् १अनुपसर्गाद्वा १अपन्हवे ज्ञः १अकर्मकाच्च
४ संप्रतिभ्यामनाध्याने भासनेषु संभाषा ज्ञानयत्नविमत्युपमन्त्रणेषु वदः व्यक्तवा
चां समुच्चारणे १अनोरकर्मकात् विभाषा विप्रलापे १अवाद्ग्रः समःप्रतिज्ञाने
उदश्चरस्सकर्म्मकात् समस्तृतीयायुक्तात् दाणश्च सा चेच्चतुर्थ्यर्थे उपाद्यमस्स्वी
करणे ज्ञाश्रुस्मृदृशां सनः नानोर्ज्ञः प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः शादेर्म्रियतेः ३ म्रियते ४

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नं २

पितामाता श्वश्रूश्वशुरश्वश्रू त्यदादीनि सर्वैर्नित्यम् ग्राम्यपशुसंघेष्वतरुणेषु स्त्री ओ ४
गाङ्कुटादिपदादय कोशवन्दं सिद्धोर्थ्यो स्थयोदशाः भूवादयो धातवः उपदेशेऽजनुना-
सिक इत् हलन्त्यम् न विभक्तौ तुस्माः आदिर्ञिटुडवः षः प्रत्ययस्य चुटू लशक्वत-
द्धिते तस्य लोपः यथासंख्यमनुदेशः समानाम् स्वरितेनाधिकारः अनुदात्तङित
आत्मनेपदम् भावकर्मणोः कर्तरि कर्मव्यतिहारे न गतिहिंसार्थेभ्यः इतरेतरान्यो-
न्योपपदाच्च नेर्विशः परिव्यवेभ्यः क्रियः विपराभ्यां जेः आङो दोऽनास्यविहरणे १ क्री-
डोऽनुसंपरिभ्यश्च समवप्रविभ्यः स्थः प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्च उदोऽनूर्ध्वकर्मणि
उपान्मन्त्रकरणे अकर्मकाच्च उद्विभ्यां तपः आङो यमहनः समो गम्यृच्छिप्र-
च्छ्यर्ति श्रुविदिभ्यः निसमुपविभ्यो ह्वः स्पर्धायामाङः गन्धनावक्षेपणा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रथमानिर्दिष्टं समास उपसर्जनम् एकविभक्ति चापूर्वनिपाते अर्थवदधातुरप्रत्ययः
प्रातिपदिकम् कृत्तद्धितसमासाश्च ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य गोस्त्रियोरुप
सर्जनस्य लुक् तद्धितलुकि इद्गोण्याः लुपि युक्तवद्व्यक्तिवचने विशेषणानां चा
जातेः तदशिष्यं संज्ञाप्रमाणत्वात् लुब्योगाप्रख्यानात् योगप्रमाणे च तदभावेऽदर्श
नं स्यात् प्रधानप्रत्ययार्थवचनमर्थस्यान्यप्रमाणत्वात् कालोपसर्जने च तुल्यम् जात्याख्या
यामेकस्मिन्बहुवचनमन्यतरस्याम् अस्मदो द्वयोश्च फल्गुनीप्रोष्ठपदानां च नक्षत्रे
छन्दसि पुनर्वस्वोरेकवचनम् विशाखयोश्च तिष्यपुनर्वस्वोर्नक्षत्रद्वन्द्वे बहुवचन
स्य द्विवचनं नित्यम् सरूपाणामेकशेष एकविभक्तौ वृद्धो यूना तल्लक्षणश्चेदेव विशे
षः स्त्री पुंवच्च पुमान्स्त्रिया भ्रातृपुत्रौ स्वसृदुहितृभ्याम् नपुंसक ३

पितामात्रा श्वशुरःश्वश्र्वा त्यदादीनि सर्वैर्नित्यम् ग्राम्यपशुसङ्घेष्वतरुणेषु स्त्री ४
गाङ्कुटपुरुपथादद्य क्ऋश्यनृदसिपूर्वस्योऽस्य पोदयाः ॥ भूवादयो धातवः उपदेशेऽजनुना
सिक इत् हलन्त्यम् नविभक्तौ तुस्माः आदिर्ञिटुडवः षः प्रत्ययस्य चुटू लशक्वत
द्धिते तस्य लोपः यथासंख्यमनुदेशः समानाम् स्वरितेनाधिकारः अनुदात्तङित
आत्मनेपदम् भावकर्मणोः कर्तरि कर्मव्यतिहारे न गतिहिंसार्थेभ्यः इतरेतरान्यो
न्योपपदाच्च नेर्विशः परिव्यवेभ्यः क्रियः विपराभ्यां जेः आङो दोऽनास्यविहरणे क्री
डोऽनुसंपरिभ्यश्च समवप्रविभ्यः स्थः प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्च उदोऽनूर्ध्वकर्मणि
उपान्मन्त्रकरणे अकर्मकाच्च उद्विभ्यां तपः आङो यमहनः समो गम्यृच्छिप्रच्छिस्व
रत्यर्तिश्रुविदिभ्यः निसमुपविभ्यो ह्वः स्पर्धायामाङः गन्धनावक्षेपणा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रथमानिर्दिष्टं समास उपसर्जनम् एकविभक्ति चापूर्वनिपाते अर्थवदधातुरप्रत्ययः
प्रातिपदिकम् कृत्तद्धितसमासाश्च ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य गोस्त्रियोरुप
सर्जनस्य लुक् तद्धितलुकि इद्गोण्याः लुपि युक्तवद्व्यक्तिवचने विशेषणानां चा
जातेः तदशिष्यं संज्ञाप्रमाणत्वात् लुब्योगाप्रख्यानात् योगप्रमाणे च तदभावेदर्श
नं स्यात् प्रधानप्रत्ययार्थवचनमर्थस्यान्यप्रमाणत्वात् कालोपसर्जने च तुल्यम् जात्याख्या
यामेकस्मिन्बहुवचनमन्यतरस्याम् अस्मदो द्वयोश्च फल्गुनीप्रोष्ठपदानां च नक्षत्रे
छन्दसि पुनर्वस्वोरेकवचनम् विशाखयोश्च तिष्यपुनर्वस्वोर्नक्षत्रद्वन्द्वे बहुवचन
स्य द्विवचनं नित्यम् सरूपाणामेकशेष एकविभक्तौ वृद्धो यूना तल्लक्षणश्चेदे
व विशेषः स्त्री पुंवच्च पुमान्स्त्रिया भ्रातृपुत्रौ स्वसृदुहितृभ्याम् नपुंसक

३

उदविदन्तग्रहिस्वपिप्रच्छः सं० श्व० इको ऽचेत्व हलन्ताच्च लिङ् सिचावात्मनेपदेषु ।
८५४ आगतः हतः सिच् यमोगन्धने विभाषोपयमने स्थाघ्वोरिच्च तनका सेट् नि
काशीङ् । स्विदिमिदिक्ष्विदि ष्ठ्ठः स्फायितिश्रीयाम् १ उदुपधाद्भावादिकर्मणो
रन्यतरस्याम् पूङश्चाव नोपधात्थफान्ताद्वा वंचिलुञ्च्यृतश्च० नशिमशिकुर्वि
कास्यपस्य रलो व्युपधाद्धलादेः सं० श्व उकालोऽज्झ्स्वदीर्घप्लुतः अवश्व० उच्चै
रुदात्तः नीचैरनुदात्तः समाहारः स्वरितः तस्यादित उदात्तमर्द्धह्रस्वम् एकश्रुति
दूरात्संबुद्धौ० यज्ञकर्मण्यजपन्यूङ्खसामसु० उच्चैस्तरां वा वषट्कारः विभाषा छन्द
सि० न सुब्रह्मण्यायां स्वरितस्य तूदात्तः देवब्रह्मणोरनुदात्तः स्वरितात्संहितायाम
नुदात्तानाम् उदात्तस्वरितपरस्य सन्नतरः २ [illegible] [illegible] तत्पुरुषे

२

नपदान्तद्विर्वचनवरेयलोपस्वरसवर्णानुस्वारदीर्घजश्चरविधिषु ।द्विर्वचनेऽचि ०
अदर्शनं लोपः ३ प्रत्ययस्य लुक्श्लुलुपः ४ प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणम् न लुमता
ङ्गस्य अचोऽन्त्यादि टि अलोऽन्त्यात्पूर्व उपधा तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्य । तस्मा
दित्युत्तरस्य स्वं रूपं शब्दस्याशब्दसंज्ञा । अणुदित्सवर्णस्य चाप्रत्ययः ।
तपरस्तत्कालस्य आदिरन्त्येन सहेता येन विधिस्तदन्तस्य वृद्धिर्यस्याचामादिस्त
द्वृद्धम् त्यदादीनि च एङ् प्राचां देशे ७ वृद्धिराघनोऽदधयो भागः प्रत्ययस्य लुक्
पंचदश । इति प्रथमस्य पादः ।१।२। गाङ्कुटादिभ्योऽञ्णिन्ङित् विज इट् । विभाषोर्णोः ।
सार्वधातुकमपित् असंयोगाल्लिट् कित् इन्धिभवतिभ्यां च मृडमृदगुधकुषक्लि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ऽतिच क्तक्तवतू निष्ठा: सर्वादीनि सर्वनामानि विभाषादिक्समासे बहुव्रीहौ.
नबहुव्रीहौ. तृतीयासमासे द्वन्द्वेच विभाषाजसि प्रथमचरमतयाल्पार्धकतिपयनेमा
श्च पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसंज्ञायाम् स्वमज्ञातिधना
ख्यायाम् अन्तरंबहिर्योगोपसंव्यानयोः त्यदादीनि निपातएकाजनाङ् तद्धितश्चास
र्वविभक्तिः कृन्मेजन्तः क्त्वातोसुन्कसुनः २ अव्ययीभावश्च शिसर्वनामस्थानम्
सुडनपुंसकस्य नवेतिविभाषा इग्यणस्संप्रसारणम् आद्यन्तौ टकितौ मिदचोन्त्या
त्परः एचइग्घ्रस्वादेशे. षष्ठीस्थानेयोगा स्थानेन्तरतमः उरण्रपरः अलोन्त्यस्य
ङिच्च. आदेःपरस्य अनेकाल्शित्सर्वस्य स्थानिवदादेशोनल्विधौ अचःपरस्मि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीः

१ श्रीगणेशाय नमः ॐ येनाक्षरसमाम्नायमधिगम्य महेश्वरात् । कृत्स्नं व्याकरणं प्रोक्तं तस्मै
पाणिनये नमः १ येन धौता गिरः पुंसां विमलैः शब्दवारिभिः तमश्चाज्ञानजं भिन्नं तस्मै
पाणिनये नमः २ अइउण् ऋऌक् एओङ् ऐऔच् हयवरट् लण् ञमङणनम्
झभञ् घढधष् जबगडदश् खफछठथचटतव् कपय् शषसर् हल् इति प्रत्याहा
रसूत्राणि । वृद्धिरादैच् । अदेङ्गुणः इको गुणवृद्धी न धातुलोप आर्धधातुके । क्ङिति च ।
दीधीवेवीटाम् । हलोऽनन्तराः संयोगः । मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः तुल्यास्यप्रयत्नं
सवर्णम् । नाज्झलौ । ईदूदेद्द्विवचनं प्रगृह्यम् । अदसो मात् । शे । निपात एकाजनाङ् ।
ओत् संबुद्धौ शाकल्यस्येतावनार्षे उञः ऊँ । ईदूतौ च सप्तम्यर्थे । दाधा घ्वदाप् । १
आद्यन्तवदेकस्मिन् तरप्तमपौ घः बहुगणवतुडति संख्या । ष्णान्ता षट्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने कारके ध्रुवमपायेपादानम् भीत्रार्थानां भयहेतुः पराजेरसो
ढः वारणार्थानामीप्सितः अन्तर्द्धौ येनादर्शनमिच्छति आख्यातोपयोगे जनिक
र्त्तुः प्रकृतिः भुवः प्रभवः कर्मणा यमभिप्रैति स संप्रदानम् रुच्यर्थानां प्रीयमाणः श्लाघ
ह्नुङ्स्थाशपां ज्ञीप्स्यमानः धारेरुत्तमर्णः स्पृहेरीप्सितः क्रुधद्रुहेर्ष्यासूयार्थानां
यं प्रति कोपः क्रुधद्रुहोरुपसृष्टयोः कर्म राधीक्ष्योर्यस्य विप्रश्नः प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः पूर्व
स्य कर्त्ता २ अनुप्रतिगृणश्च साधकतमं करणम् दिवः कर्म च परिक्रयणे सं
प्रदानमन्यतरस्याम् आधारोधिकरणम् अधिशीङ्स्थासां कर्म अभिनिविशश्च

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री:

उपान्वध्याङ्वसः कर्त्तुरीप्सिततमं कर्म्म तथायुक्तं चानीप्सितम् अकथितं च गतिबुद्धि
प्रत्यवसानार्थशब्दकर्म्माकर्मकाणामणिकर्त्ता स णौ हृक्रोरन्यतरस्याम् स्वतंत्रः
कर्त्ता तत्प्रयोजको हेतुश्च प्राग्रीश्वरान्निपाताः चादयोऽसत्वे प्रादयः उपसर्गाः क्रिया
योगे गतिश्च ऊर्यादिच्विडाचश्च अनुकरणं चानितिपरम् आदरानादरयोः सदसती
भूषणेऽलम् अन्तरपरिग्रहे कणेमनसी श्रद्धाप्रतिघाते पुरोऽव्ययम् अस्तं च अ
च्छगत्यर्थवदेषु अदोऽनुपदेशे तिरोऽन्तर्द्धौ विभाषा कृञि उपाजेऽन्वाजे साक्षात्प्र
भृतीनि च अनत्याधान उरसिमनसी मध्येपदेनिवचने च नित्यं हस्ते पाणावुपयमने

स्यसिवसी वृद्धत्नाक्षिवृभाय कर्म। तोऽनुपदेशोऽनगृहहक्षामाख्याविवावदिद्वः दीर्घोऽको भुङविङ्कृति। आतोलोप इटि च। ईय
ति। हु मास्या जग्गातिसां हलि। इक्षिंङि। व्यान्य स्यासंयोगादेः नघ्यपि। ममते रि द्व्यन्तरस्याम्। ॠ ॡ ॡ उदात्तः आ
ङ्गादीनाम्। छन्दस्यपि दृष्टत्वे नमाङ्योगे। बहुलं छन्दस्यमाङ्योगेपि। इरयोरे। अचि विभाषा लक्षणालोपि दिपङ्
४० वणौ। अभ्यासस्यासवर्णे। ल्यपाः वाभ्यासोः ४ ईशाऽयरः। इन नेच्याचाः संयोगपूर्वस्य। अचो स्तुपि वर्णान्न पव।
न भुवुधि यो। छन्दस्युभयथा। तुमृङ्गो सार्वधातुके। भुवो वुग्लुङ्लिटोः उपधाया दीर्घोऽसो। वाविल्लविराजे।
मिनोहस्यः [illegible] विसनुर्थोर्दीर्घोऽन्यतरस्याम्। ल्योदिनी [illegible] यम्। धादेर्वेषुपसर्गस्य इच्छान्तकिंसुवं। जमतन्
जनत्वनसां लोपः किङ्त्यनङि। तनिपत्योश्छन्दसि। वृक्षिवृसोर्हलि च। ५ तु भुवः स्योर्हलि। शुषश्ट्वप्युद्के कुल्यवब
न्दसि। अङि तथैव। विभाषा [illegible] अश्नोतेः उतश्च प्रत्ययादसंयोगपूर्वात्। लोपश्चास्यान्यतरस्याम्। ओः निन्य
वेतेः। ये च। [illegible] तनुत्सार्वधातुके। श्नसोरल्लोपः। श्नाऽभ्यस्तयोरातः। [illegible] घ्वसोः इद्दरिद्रस्य। भियोऽन्यतरस्याम्।
जहातेश्च। आ च हौ। लोपो यि। घुमास्थाद्यभ्यासलोपश्च। अत एकहल्मध्येऽनादेशादेर्लिटि। थलि च सेटि।
तृफलभजत्रपश्च। राधो हिंसायाम्। वा जॄभ्रमुत्रसाम्। फणां च सप्तानाम्। न शसददवादिगुणानाम्। ४०
धाद

सर्वनामस्थाने चासंबुद्धौ · छाम्रक्तस्य च्छि गमे · सान्तमहतः संयोगस्य · अप्तृन्तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृ
त्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तॄणाम् · इन्हन्पूषार्यम्णां शौ · सौ च · अत्वसन्तस्य चाधातोः · अनुनासिकस्य
क्विझलोः क्ङिति · अज्झनगमां सनि · तनोतेर्विभाषा · कैमपवर्धि · च्छ्वोः शूडनुनासिके च · ज्वरत्वरस्रिव्यविमवा
मुपधायाश्च · १ राल्लोपः · असिद्धवदत्राभात् · श्नान्नलोपः · अनिदितां हल उपधायाः क्ङिति · दंशसञ्जस्वञ्जां
शपि · रञ्जेर्भावकरणयोश्च · स्यदो जवे · अवोदैधौद्मप्रश्रथहिमश्रथाः · नाञ्चेः पूजायाम् · क्त्विस्कन्दिस्य
न्दोः · जान्तनशां विभाषा · भञ्जेश्च चिणि · शास इदङ्हलोः · शा हौ · हन्तेर्जः · अनुदात्तानामनुनासिकलोपो
झलि क्ङिति · वा ल्यपि · न क्तिचि दीर्घश्च · गमः क्वौ · २ विड्वनोरनुनासिकस्यात् · जनसनखनां सञ्झलोः · ये
विभाषा · तनोतेर्यकि · सनः क्तिचि लोपश्चास्यान्यतरस्याम् · आर्धधातुके · भ्रस्जो रोपधयोरमन्यतरस्याम् ·
अल्लोपः · यस्य हलः · क्यस्य विभाषा · णेरनिटि · जनिता मन्त्रे · शमिता यज्ञे · अयामन्ताल्वाय्येत्न्विष्णु
षु · ल्यपि लघुपूर्वात् · विभाषाऽऽपः · युप्लुवोर्दीर्घश्छन्दसि · क्षियः · निष्ठायामण्यदर्थे · वाऽऽक्रोशदैन्ययोः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

गर्वशास्त्रसाधनं जः महाया वृद्धलम्‌ । भस्य । पदस्य यात्‌ वसोः संप्रसारणम्‌ । वाह ऊठ् । श्वयुवमघोनामतद्धिते । अ
ग्र ह्रोपोनः षष्ठ्यर्थे हन कृत राभ्यामसि । विभाषा ङिश्योः । नस्तद्धिते गाहमन्तार्थं अवर्णः उदीचः आतो धातोः । मन्त्रेष्वा
ङ्यादेरात्मनः तिविं थातेर्ऽिलि । टेः नस्तद्धिते । अह्नष्टखोरेव । अपोऽर्यासः टेलोपोऽकद्रू । यस्येति च । सूर्यतिष्यागस्त्य
मत्स्यानां यउपधायाः हलस्तद्धितस्य । आपत्यस्य च तद्धितेऽनाति । क्यच्व्योश्च । विल्वकादिभ्यश्छस्य लुक्‌ । तुनि
ष्ठेमेयस्सु । तिः स्थूलदूरयुवह्रस्वक्षिप्रक्षुद्राणां यणादिपरं पूर्वस्य च गुणः । प्रियस्थिरस्फिरोरुबहुलगुरुवृद्ध
तृप्रदीर्घवृन्दारकाणां प्रस्थस्फवर्बंहिगवर्षित्रब्द्राघिवृन्दाः । बहोर्लोपो भू च बहोः । इष्ठस्य यिट् च । ज्यादा
दीयसः । रख्याव्ययस्य हलादेर्लघोः । विभाषर्जोश्छन्दसि । प्रकृत्यैकाच्‌ इनण्यनपत्ये । गाथिविदथिकेशिगणिप
णिनश्च । संयोगादिश्च । अन्‌ । ये चाभावकर्मणोः । आत्माध्वानौ खे । न मपूर्वोऽपत्येऽवर्मणः । ब्राह्मोऽजातौ । कार्म
स्ताच्छील्ये । औक्षमनपत्ये । दाण्डिनायनहास्तिनायनाथर्वणिकजैह्माशिनेयवासिनायनिभ्रौणहत्य
धैवत्यसारवैक्ष्वाकमैत्रेयहिरण्मयानि । ऋत्व्यवास्त्व्यवास्त्वमाध्वीहिरण्ययानि छन्दसि । २५ आगस्त्यरथ्यो
पो विश्नो वै औषधेरातुर्भ्यः स्वाल्लिव मन्त्रेष्वानर्थं वेदया ॥ इति कौशिका व्याख्यायां चतुर्थः पादः ४ ॥

उवोदनाषौ - आपनेकि नीचिय: दरायर्षं षाम्ब्रन्यपादीनाम्· श्नो ऽ नः। अद स्मस्मात्· आत्मनेपदेष्वनतः॥ शीङो
५१ रुट्· वेत्तेर्विभाषा· बहुलं छन्दसि· अतो भिस ऐस· बहुलं छन्दसि· नेदमदसोरकोः· ट ङ ङसि ङसामिनात्स्याः· ङे
र्यः· सर्वनाम्नः स्मै· ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ· पूर्वादिभ्यो नवभ्यो वा· जसः शी· औङ आपः· नपुंसकाच्च· जश्शसोः
शिः· अष्टाभ्य औश्· षड्भ्यो लुक्· स्वमोर्नपुंसकात्· अतोऽम्· अद्ड्डतरादिभ्यः पञ्चभ्यः· नेतराच्छन्दसि· एकत
रस्माद्भ्रूङ्सोः· ह्रस्वनद्यापो नुट्· श्रीग्रामण्योश्छन्दसि· षट्चतुर्भ्यश्च· रोरस्यत्वात्· आनि लोपः
उ ओत्स्याद्धि· अपवादाः· विदेर्वा दीर्घः· समासे नञ्पूर्वे क्त्वो ल्यप्· क्त्वापि छन्दसि· सुपांसुलुक्पूर्वसवर्णा
च्छेया डा ड्याया जा लः· अभ्यासस्य लोपः आत्मनेपदेषु· च्छमो आतः· यजध्वैनमिति च· तस्य तातङ्· तप्तनप्तनथ
नाश्च· इदन्तो मसि· क्त्वोयक्· इष्ट्वीनमिति च· स्नात्व्यादयश्च· आज्जसेरसुक्· अश्व क्षेम लवणानां नामात्मप्री
ङि दितो नमधात्वोः· ङेप्रावादीनाम्· महिम्नयोर्ष लिङ रश्चि जभो नपि· नेदग्लिटि रधेः रमेरशब्लिटोः· लभेश्च·
आङो यि· उपात्प्रशंसायाम्· उपसर्गात्खल्घञोः· नसुदुर्भ्यां केवलाभ्याम्· विभाषा चिण्णमुलोः॥ ५१

उगिदचां सर्वनामस्थानेधातोः युजेरसमासे नपुंसकस्य झलचः इकोचि विभक्तौ तृतीयादिषु भाषितपुंस्क
पुंवद्गालवस्य अस्थिदधिसक्थ्यक्ष्णामनङुदात्तः छन्दस्यपिदृश्यते ई च द्विवचने नाभ्यस्ताच्छतुः वा नपुंसकस्य
आच्छीनद्योर्नुम् शप्श्यनोर्नित्यम् सावनडुहः दृक्स्ववःस्वतवसां छन्दसि दिव औत् पथिमथ्यृभु
क्षामात् इतोत्सर्वनामस्थाने थोन्थः भस्य टेर्लोपः पुंसोसुङ् गोतो णित् णलुत्तमो वा सख्युरसंबुद्धौ अन
ङ् सौ ऋदुशनस्पुरुदंसोनेहसां च तृज्वत्क्रोष्टुः स्त्रियां च विभाषा तृतीयादिष्वचि चतुरनडुहोरामुदात्तः
अम् संबुद्धौ ऋत इद्धातोः उपधायाश्च उदोष्ठ्यपूर्वस्य बहुलं छन्दसि भ्योरकाभ्यो लोपस्तदिआद्यपनो
उपधायां स्त्रियाम् ॥ ० ॥ इति सप्तमाध्यायस्य प्रथमः पादः सिचि वृद्धिः परस्मैपदेषु अतो ल्रान्तस्य वदव्रजहलन्त
स्याचः नेटि ह्म्यन्तक्षणश्वसजागृणिश्व्येदिताम् ऊर्णोतेर्विभाषा अतो हलादेर्लघोः नेड्वशि कृति तितुत्र
तथसिसुसरकसेषु च एकाच उपदेशेनुदात्तात् श्र्युकः किति सनि ग्रहगुहोश्च कृसृभृवृस्तुद्रुस्रुश्रु
वो लिटि श्वीदितो निष्ठायाम् यस्य विभाषा आदितश्च विभाषा भावादिकर्मणोः क्षुब्धस्वान्तध्वा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

५२

ह्लिक विरि छ्ये फाला, वा कृ निमंथ मनसाम: सक्रावि स्यक्ष स्वानायासम्भो म् ॥ ऊशीशसी थे जान्ये॰ इदक्ष्मूलवाले
यो॰ १ श्रमौ पनिकेवः कृत्धु गह नयोः कवः क्षु बिरविभाद्दने॰ ग्प्रर्दः सन्नि॰॰॰भ्य॰ श्रमेश्वावि दूर्ष्वे॰ सोरज्यनेठ
लनः धादान्तथान्तं कर्व स्यदक्ष स्यप ष्ठ त्रे ज्ञ प्राः उष्य मत्यसहुणास्थ नाम॰ इषे सोमसु॰ श्रपविलश्व॰ उह
रेश्छन्दसि॰ ग्प्रपदिक्षलाश्व॰ सोम ह्रि नश्चुसि नस्क मिन क्तु मितो न्नमि तयन्तः विधात्ता वि य लाविश्वास्नमु
क्ष्यनु श्री उज्यो जिनि क्षमिति यमित्य भि मीति व॰ ग्प्राई यानु कस्येड्ढलादेः ख कमो रना म्नेपद निमित्ते॰
यहो लिटि दीर्घः कतोया॰ न लिङि॰ सिवि परस्मैपदेषु २ इट्न् नविवा॰ लिङ्सि वोसात्मने पदेषु॰ अतश्च सं
योगादेः स्वरति स्मति स्यति धञ्जदितो वा॰ रधादिभ्यश्च॰ निरः कुषः ग्रसिग्राधाम॰ तीष सहलुभरुषा
रिषः सनीवर्तऋधग्रहं न्वसि स्क पर्युभदस पि सोला प्र॰ क्ला नि च योः उमति क्तु यो दिट्॰ ग्प्रे वेः प्रजायाम॰
उ गोवि मोह नेः जुट्ट शश्वोः किः॰ उदितोवा॰ सेसिवि घ्र न केत छ॰ इ न ब दन्न सः ॐ मेदिट्॰ परस्मैपदेषु
नऊभ्यानुभ्यो॰ तासि च क्लृपः॰ उश्च बला स्व त्यय्यको नित्यम॰ उपदेशोऽत्वतः॰ अतो भारद्वाजस्य ॥ ५२

ऋतो भारद्वाजस्य ॥ बभूथाततन्थजगृभ्मववर्थेति निगमे। विभाषा सृजिदृशोः इडत्त्यर्तिव्ययतीनाम्। वस्वे
काजाद्घसाम्। विभाषा गमहनविदविशाम्। सनिंससनिवांसम्। ऋद्धनोः स्ये। अञ्जेः सिचि। स्तुसुधूञ्भ्यः
परस्मैपदेषु। यमरमनमातां सक् च। स्मिपूङ्रञ्ज्वशां सनि। किरश्च पञ्चभ्यः। रुदादिभ्यः सार्वधातुके। ईशः से।
ईडजनोर्ध्वे च। लिङः सलोपोऽनन्त्यस्य। अतो येयः। आतो ङितः। आने मुक्। ईदासः। अष्टन आ विभक्तौ।
रायो हलि। युष्मदस्मदोरनादेशे। द्वितीयायां च। प्रथमायाश्च द्विवचने भाषायाम्। योऽचि। शेषे लोपः। मपर्यन्त
स्य। युवावौ द्विवचने। यूयवयौ जसि ॥ त्वाहौ सौ। तुभ्यमह्यौ ङयि। तवममौ ङसि। त्वमावेकवचने। प्रत्ययो
त्तरपदयोश्च। त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृचतसृ। अचि र ऋतः। जराया जरसन्यतरस्याम्। त्यदादीनामः। किमः
कः। कुतिहोः। क्वाति। तदोः सः सावनन्त्ययोः। अदस औ सुलोपश्च। इदमो मः। दश्च। यः सौ। इदोऽय् पुंसि। अनाप्यकः। हलि
लोपः। मृजेर्वृद्धिः। अचो ञ्णिति। अत उपधायाः। तद्धितेष्वचामादेः। किति च। सिचि प्रभाविद्न्सन्यवक्षा
स्वरान्तो जरायामदादशः ◎ इति सप्ताध्यायस्य द्वितीयः पादः ॥ देविकाशिंशपादित्यवाड्दीर्घ
सत्रश्रेयसामात्। केकयमित्त्रयुप्रलयानां यादेरियः। न य्वाभ्यां पदान्ताभ्यां पूर्वौ तु ताभ्यामैच्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

द्वारादीनां च · न्यग्रोधस्य च केवलस्य · न कर्मव्यतिहारे · स्वागतादीनां च · श्वादेरिञि · पदान्तस्या
न्यतरस्याम् · उत्तरपदस्य · अवयवादृतोः · सुसर्वार्धाज्जनपदस्य · दिशोऽमद्राणाम् · प्राचां ग्रामनग
४३ राणाम् · संख्यायाः संवत्सरसंख्यस्य च · वर्षस्याभविष्यति · परिमाणान्तस्यासंज्ञाशाणयोः · जे प्रो
ष्ठपदानाम् · हृद्भगसिन्ध्वन्ते पूर्वपदस्य च · अनुशतिकादीनां च १ देवताद्वन्द्वे च · नेन्द्रस्य परस्य ·
दीर्घाच्च वरुणस्य · प्राचां नगरान्ते · जङ्गलधेनुवलजान्तस्य विभाषितमुत्तरम् · अर्धात्परिमाणस्य पूर्व
स्य प[illegible]तु वा · नातः परस्य · प्रवाहणस्य ढे · तत्प्रत्ययस्य च · नञः शुचीश्वरक्षेत्रज्ञकुशलनिपुणा
नाम् · यथातथयथापुरयोः पर्यायेण · हनस्तोऽचिण्णलोः · आतो युक् चिण्कृतोः · नोदात्तोपदेशस्य मा
न्तस्यानाचमेः · जनिवध्योश्च · अर्त्तिह्रीव्लीरीक्नूयीक्ष्माय्यातां पुङ्णौ · शाच्छासाह्वाव्यावेपां युक् · लीलोर्नु
ग्लुकावन्यतरस्यां स्नेहविपातने · भियो हेतुभये षुक् २ स्फायो वः · शदेरगतौ तः · रुहः पोऽन्यतरस्याम् · रा
प्रत्ययस्थात्कात्पूर्वस्यात इदाप्यसुपः · न यासयोः · उदीचामातः स्थाने यकपूर्वायाः · भस्त्रैषाजाज्ञाद्वा ६
स्वा नञ्पूर्वाणामपि · अभाषितपुंस्काच्च · आदाचार्याणाम् · ठस्येकः · इसुसुक्तान्तात्कः · चजोः कु घि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

५४

णौ चङ्युपधाया ह्रस्वः । नाग्लोपिशास्वृदिताम् । भ्राजभासभाषदीपजीवमीलपीडामन्यतरस्याम् । लोपः पिबतेरीच्चाभ्यास
स्य । तिष्ठतेरित् । जिघ्रतेर्वा । उर्ऋत् । नित्यं छन्दसि । दयतेर्दिगि लिटि । ऋतश्च संयोगादेर्गुणः । ऋच्छत्यॄताम् । शॄदॄप्रां ह्र
स्वो वा । केऽणः । न कपि । आपोऽन्यतरस्याम् । ऋदृशोऽङि गुणः । अस्यतेस्थुक् । श्वयतेरः । पतः पुम् । वच उम् । शीङः सार्वधातुके गुणः ।
अयङ् यि क्ङिति । उपसर्गाद्ध्रस्व ऊहतेः । एतेर्लिङि । अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः । च्वौ च । रीङ् ऋतः । रिङ् शयग्लिङ्क्षु । गु
णोऽर्तिसंयोगाद्योः । यङि च । ई घ्राध्मोः । अस्य च्वौ । क्यचि च । अशनायोदन्यधनाया बुभुक्षापिपासागर्धेषु । न च्छन्दस्यपु
त्रस्य । दुरस्युर्द्रविणस्युर्वृषण्यतिरिषण्यति । अश्वाघस्यात् । देवसुम्नयोर्यजुषि काठके । कव्यध्वरपृतनस्यर्चि
लोपः । द्यतिस्यतिमास्थामित्ति किति । शाछोरन्यतरस्याम् । दधातेर्हिः । जहातेश्च क्त्वि । विभाषा छन्दसि । सुधितवसुधित
नेमधितधिष्वधिषीय च । दो दद्घोः । अच उपसर्गात्तः । अपो भि । सः स्यार्धधातुके । तासस्त्योर्लोपः । रि च । ह एति । यीवर्णयो
र्दीधीवेव्योः । सनि मीमाघुरभलभशकपतपदामच इस् । आप्ज्ञप्यृधामीत् । दम्भ इच्च । मुचोऽकर्मकस्य गुणो
वा । अत्र लोपोऽभ्यासस्य । ह्रस्वः । हलादिः शेषः । शर्पूर्वाः खयः । कुहोश्चुः । न कवतेर्यङि । कृषेश्छन्दसि । दाधर्त्ति
दर्द्धर्त्ति दर्द्धर्षि बोभूतु तेतिक्तेऽलर्ष्यापनीगन्तीति च । उरत् । द्युतिस्वाप्योः संप्रसारणम् । व्यथो लिटि । दीर्घ इणः किति ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नौक्कापीनां वः तोहृनेमिर्नेषु · अप्सासाद्य · हे रवडि · संश्रितो जेः विभाबांवे: न क्वादे: अजिघृज्यो ४ व ३॥ भुजनमुसौ याछ
पतापयोः दुजाडान्जाजाप भ्राङ्कु । वंदेर्जीतो · मोक्ड्वः के । राप भ्राव ध्यके · पर्य वाव उवपद्व वर्द्ध ४ ४ · य वोऽध्यान्दसंज्ञानां ·
प्रथोऽपानियोऽयो भावार्थे · भोऽयं भवये वोलौवोलिदिटिया · भ्रोन · वपनि · वृ · स्यां जवि · ओ · योहुत तामाम्नमेप देदन्ते · पामाम
धा नान्दीर्घः वपनि ॥ छिव क्रमुवमांशिति · केम: पवस्मे पदेषु · इद्वगामीपमां ओ: पाध्राध्मास्थाम्नादाणा दृश्यर्तिसर्ति
सदसदाप्निवजिघृवृमतिक्क मनपद्धयमपद्धौ औशीयकिदः धूाजनोजी · ध्यादीनां ह स्वः भा क्षीनानेर्नि जमे · मिदे ऽ ग्रा ४
जेश्रिव · सार्व धातुकांया तकवोः जाओदिश्रिस्म लड़ि · स्तु · प्रुजनल हृप घस्प व · नाऽस्य ल स्पावि धितिसार्वधातुके · लुक
वोश्रिडिः । उतो व ढि दुर्जे क्रिहलि · उर्णोतेर्विभाषा · तत्रोऽयन्तैः स्याहेदम · दुवेदटः यडोवा · तउ सि भ्रामाम · सार्वधातु
के · भसिविवोऽयन्ते · यहलंधुन्दसि · उद्ध्वपवमः · अइ गास्पगात्स्ये वोः अद: सर्वे धाम ५ अतोदीर्धोपञि · स्पि
वयहुवदनेभ्यो तः अर्ध्धिव श्राडि · बापः सडुदोवः अम्यार्थनपोर्द्धस्व: हस्वस्यउ याः जसिदो · अतोऽडि सर्वनाम
स्थानयोः वोऽऽिति । आयामव्याः याडापः सर्वनाम्नः स्यादुस्वश्च · विभाषा द्वितीयातृतीयाभ्याम · डे राम्न याम्नी म्यपु ·
इऽम्याम · औदध्धैः आडो नाक्रियाम · देक्विादेय ना स्यादापो भुजमीनानेरतो दीर्घोऽछादपाः ॥ इतिसप्तमाध्या

व्योर्लघुप्रयत्नतरः शाकटायनस्य । लोपः शाकल्यस्य । ओतो गार्ग्यस्य ॥ उञि च पदे । हलि सर्वेषाम् । मो
ऽनुस्वारः । नश्चापदान्तस्य झलि । मो राजि समः क्वौ । हे मपरे वा । नपरे नः । ङ्णोः कुक्टुक् शरि । ङमो ह्रस्वा
दचि ङमुण्नित्यम् । मय उञो वो वा । विसर्जनीयस्य सः । शर्परे विसर्जनीयः । वा शरि । कुप्वोः ≍क≍पौ च । सोऽपदादौ । इणः षः । नमस्
पुरसोर्गत्योः ॥ ३ ॥ इदुदुपधस्य चाप्रत्ययस्य । तिरसोऽन्यतरस्याम् । द्विस्त्रिश्चतुरिति कृत्वोऽर्थे । इसुसोः सामर्थ्ये । नित्यं स
मासेऽनुत्तरपदस्थस्य । अतः कृकमिकंसकुम्भपात्रकुशाकर्णीष्वनव्ययस्य । अधःशिरसी पदे । कस्कादिषु च ॥
छन्दसि वाप्राम्रेडितयोः । कः करत्करति कृधिकृतेष्वनदितेः । पञ्चम्याः परावध्यर्थे । पातौ च बहुलम् । षष्ठ्याः
पतिपुत्रपृष्ठपारपदपयस्पोषेषु । इडाया वा । अपदान्तस्य मूर्धन्यः । सहेः साडः सः । इण्कोः । नुम्विसर्ज
नीयशर्व्यवायेऽपि । आदेशप्रत्यययोः । शासिवसिघसीनां च । स्तौतिण्योरेव षण्यभ्यासात् । सः स्विदिस्व
दिसहीनां च । प्राक्सितादड्व्यवायेऽपि । स्थादिष्वभ्यासेन चाभ्यासस्य । उपसर्गात्सुनोतिसुवतिस्य
तिस्तौतिस्तोभतिस्थासेनयसेधसिचसञ्जस्वञ्जाम् । सदिरप्रतेः । स्तम्भेः । अवाच्चालम्बनावि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

५८

दूर्व्वियोः विश्वक्स्वनो भोजने· परिनिविभ्यः सेवसितसयसिवुसहसुट्स्तुस्वंजाम्· सिवा
दीनांवाड्व्यवायेपि· अनुविपर्य्यभिनिभ्यः स्यन्दतेरप्राणिषु· वेः स्कंदेरनिष्ठायाम्· परे
श्चपरिस्कन्दः प्राच्यभरतेषु· स्फुरतिस्फुलत्योर्निर्निविभ्यः वेस्कभ्नातेर्नित्यम्· इणः
षीध्वंलुङ्लिटांधोऽङ्गात्· विभाषेटः· समासेऽङ्गुलेः सङ्गः॥४॥ भीरोस्थानम्· अ
ग्नेः स्तुत्स्तोमसोमाः ज्योतिरायुषस्तोमः मातृपितृभ्यांस्वसा· मातुःपितुर्भ्यामन्यतरस्या
म्· अभिनिसः स्तनः शब्दसंज्ञायाम्· उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यच्परः सुविनिर्दुर्भ्यः षुपि
सूतिसमाः निनदीभ्यांस्नातेः कौशले· सूत्रंप्रतिष्णातम्· कपिष्ठलोगोत्रे· प्रष्ठोऽग्र

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

२ एकादेश उदात्तेनोदात्तः· स्वरितो वानुदात्ते पदादौ· नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य· न ङिसम्बुद्ध्योः· मादुपधायाश्च मतोर्वो
ऽयवादिभ्यः· झयः· संज्ञायाम्· आसन्दीवदष्ठीवच्चक्रीवत्कक्षीवद्रुमण्वच्चर्मण्वती· उदन्वानुदधौ च· राजन्वान्सौराज्ये·
छन्दसीरः· अनो नुट्· नाद्घस्य· कृपो रो लः· उपसर्गस्यायतौ· ग्रो यङि १ अचि विभाषा· परेश्च घाङ्कयोः· संयोगान्तस्य लोपः·
रात्सस्य· धि च· झलो झलि· ह्रस्वादङ्गात्· इट ईटि· स्कोः संयोगाद्योरन्ते च· चोः कुः· हो ढः· दादेर्धातोर्घः· वा द्रुहमुह
ष्णुहष्णिहाम्· नहो धः· आहस्थः· व्रश्चभ्रस्जसृजमृजयजराजभ्राजच्छशां षः· एकाचो बशो भष् झषन्तस्य स्ध्वोः· द
धस्तथोश्च· झलां जशोऽन्ते· झषस्तथोर्धोऽधः २॥ षढोः कः सि· रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य च दः· संयोगादेरातो धातो
र्यण्वतः· ल्वादिभ्यश्च· ओदितश्च· क्षियो दीर्घात्· श्योऽस्पर्शे· अञ्चोऽनपादाने· दिवोऽविजिगीषायाम्· निर्वाणोऽवाते· शुषः
कः· पचो वः· क्षायो मः· प्रस्त्योऽन्यतरस्याम्· अनुपसर्गात्फुल्लक्षीबकृशोल्लाघाः· नुदविदोन्दत्राघ्राह्रीभ्योऽन्यतरस्याम्·
न ध्याख्यापॄमूर्छिमदाम्· वित्तो भोगप्रत्यययोः· भित्तं शकलम्· ऋणमाधमर्ण्ये ३। नसत्तनिषत्तानुत्तप्रतू
र्त्तसूर्त्तगूर्त्तानि छन्दसि· क्विन्प्रत्ययस्य कुः· नशेर्वा· मो नो धातोः· म्वोश्च· ससजुषो रुः· अवयाः श्वेतवा॥
रोडाश्च· अहन्· रोऽसुपि· अम्नरूधरवरित्युभयथा छन्दसि· भुवश्च महाव्याहृतेः· वसुस्रंसुध्वंस्व

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नडुहांदः तिप्यनस्तेः सिपिधातो रुर्वा। दश्च· र्वोरुपधायादीर्घ इकः हलि च· उपधायां च· नभकुर्छुराम्· अदसोसेर्दादु
दोमः ४ एत ईद्बहुवचने· वाक्यस्य टेः प्लुत उदात्तः प्रत्यभिवादेऽशूद्रे· दूराद्धूते च· हैहेप्रयोगे हैहयोः गुरोरनृतोऽनन्त्य
५८ स्याप्येकैकस्य प्राचाम्· ओमभ्यादाने· ये यज्ञकर्मणि· प्रणवष्टेः याज्यान्तः ब्रूहिप्रेष्यश्रौषड्वौषडावहानामादे ४
अग्नीत्प्रेषणे परस्य च· विभाषा पृष्टप्रतिवचने हेः निगृह्यानुयोगे च· आम्रेडितं भर्त्सने· अङ्गयुक्तं तिङाका
ङ्क्षम्· विचार्यमाणानाम्· पूर्वं तु भाषायाम्· प्रतिश्रवणे च· अनुदात्तं प्रश्नान्ताभिपूजितयोः ४ चिदिति चोपमार्थे प्र
युज्यमाने· उपरिस्विदासीदिति च· स्वरितमाम्रेडितेऽसूयासम्मतिकोपकुत्सनेषु· क्षियाशीःप्रैषेषु तिङाकांक्षम्· अन
न्त्यस्यापि प्रश्नाख्यानयोः प्लुतावैच इदुतौ· एचोऽप्रगृह्यस्यादूराद्धूते पूर्वस्यार्धस्यादुत्तरस्येदुतौ· तयोर्य्वावचि संहि
तायाम्· पूर्वत्रासिद्ध विषयेर्न्लो नतेस्विदिस्य ठो॥ स त्रसं रेखा ॥ इत्यष्टमाध्यायस्य द्वितीयः पाद ४॥
मतुवसो रु संबुद्धौ छन्दसि· अत्रानुनासिकः पूर्वस्य तु वा· आतोऽटि नित्यम्· अनुनासिकात्परोऽनुस्वार ४
समः सुटि· पुमः खय्यम्परे· नश्छव्यप्रशान्· उभयथर्क्षु· दीर्घादटि समानपदे· नॄन्पे· स्वतवान्पा
यौ· कानाम्रेडिते· ढो ढे लोप ४ रो रि· खरवसानयोर्विसर्जनीय ४ रोः सुपि· भो भगो अघो अपूर्वस्य

...नं ग्वादेः तस्मान्नुड्द्विहलः · अश्नोतेश्च · संस्कृ वेति निगमे · निजां त्रयाणां गुणः श्लौ · भृञामित् · अर्तिपिपर्त्योश्च · बहुलं
छन्दसि · सन्यतः · ओः पुयण्ज्यपरे · ४ स्रवतिशृणोतिद्रवतिप्रवतिप्लवतिच्यवतीनां वा · गुणो यङ्लुकोः · दीर्घोऽकितः · नीग्
वञ्चुस्रंसुध्वंसुभ्रंसुकसपतपदस्कन्दाम् · नुगतोऽनुनासिकान्तस्य · जपजभदहदशभञ्जपशां च · चरफलोश्च ·
उत्परस्यातः · ति च · रीगृदुपधस्य च · रुग्रिकौ च लुकि · ऋतश्च · सन्वल्लघुनि चङ्परेऽनग्लोपे · दीर्घो लघोः · अत्स्मृदृत्वर
प्रथम्रदस्तॄस्पशाम् · विभाषा वेष्टिचेष्ट्योः · ई च गणः ॥ ७८ ॥ ॐ ॥ इति सप्तमाध्यायस्य चतुर्थः पादः ॥ [illegible] ॥
[illegible] पूर्वोः अभ्ये नित्य... लोति सपूर्वदाः ॥ इति सप्तमोध्याय ४ ॥ ॐ ॥ सर्वस्य द्वे · तस्य परमाम्रेडितम् · अनुदात्तं च · नित्यवी
प्सयोः · परेर्वर्जने · प्रसमुपोदः पादपूरणे · उपर्यध्यधसः सामीप्ये · वाक्यादेरामन्त्रितस्यासूयासम्मतिकोपकुत्सनभर्त्स
नेषु · एकं बहुव्रीहिवत् · आबाधे च · कर्मधारयवदुत्तरेषु · प्रकारे गुणवचनस्य · अकृच्छ्रे प्रियसुखयोरन्यतर
स्याम् · यथास्वे यथायथम् · द्वन्द्वं रहस्यमर्यादावचनव्युत्क्रमणयज्ञपात्रप्रयोगाभिव्यक्तिषु · पदस्य · पदात् ·
अनुदात्तं सर्वमपादादौ · आमन्त्रितस्य च · युष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थीद्वितीयास्थयोर्वान्नावौ ॥ १ ॥ बहुवचनस्य वस्न
सौ · तेमयावेकवचनस्य · त्वामौ द्वितीयायाः · न चवाहाहैवयुक्ते · पश्यार्थैश्चानालोचने · सपूर्वायाः प्रथमाया विभाषा ·

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नपुंसकं दः त्रिष्वनस्ते क्षिपि जातो उर्वी। दश्व · होऽप धाधाधी घं इकः हलिव · उप धायाश्व · नमकुं छ्रेरामः · अदसोसेर्दाड
दोमः ४ एतद इदं वचने · धाकस्यटे · उदुनदात्तः पुनाभिवादे शरु · उत्तडूतेव · है हे प्रयोगे है हयोः उनोरस्तु लोऽनन्त्य
१८ स्याछेके कस्य प्रावामः ओमस्यादौ · पेषत्र कर्मणि · प्रशावे कौः यांव ना · हिप्लुप्रश्नौ मङ्गौ बडावसनामादे४
अप्रगीस्त्रिष रोपनस्यव · विभाषा पृष्ठप्रति वचने हेः त्रिगणस्तात्योजेव · आम्रेडित भर्त्सने · अंगयुक्तं तिङाका
कुमः · विवा च्यमाधा नाम · पूर्वत्रभा षायामः प्रतिश्रवणेव · अनुदात्तं प्रश्नान्ताभिपूजितयोः ४ विदितिवोपमार्थेच
ङ्ञ्यमाने · उपरि स्विदासादि तिव · स्वरितमाम्रेडिते स्रूपा समति कोपकुत्सनेषु · क्षियाशीः प्रैषेषु तिङाकांक्षम् · अन
न्तस्यापि प्रश्नोरव्या नयोः प्लुतावेवेदूतौ · एचोऽप्रगृह्यस्य दूराद्धूते पूर्वस्याद्रैस्याडुत्तरस्येदुतौ · तयोर्यावचि संहि
तायामः पूर्वत्रासिद्ध विषये न्नैनतेस्विदि त्य ष्टौ॥ इति त्रयस्त्रिंशा॥ इत्य ष्टमा ध्यायस्य द्वितीयः पाद४॥
मतुवसोरु संबुद्धौ छन्दसि · अत्राऽनुनासिकः पूर्वस्यतु वा · आतोऽटि नित्यम् · अनुनासिकात्परोऽनुस्वारः४
समःसुटि · पुमः खय्यम्परे · नश्छव्यप्रशान् · उभयथर्क्षु · दीर्घादटि समानपदे · नृन्पे · स्वतवान्पा
यौ · कानाम्रेडिते · छेचे लोपश्च रोरि · खरवसानयोर्विसर्जनीयः४ रोऽसुपि · भोभगोअघोअपूर्वस्य

ते ग्रादेः तस्मान्नुड्हिहलः ग्रध्नो नेष्व. सस्के ऐति निगमे. निजा त्रयाणां गुणाः १ओ. ॠ आमित्. ग्रलिंगिपिय त्यैश्व. बहुलं छन्दसि. सन्यतः ग्रोः पुयणाज्यपरे. ४ स्रवति श्रृणोति द्रवति प्रवति प्लवति च्यवती नाम्ना. णो णाघ्रके कोः दीर्घो ऽकितः मीग गंडु संरु ध्वं स्वं भ्रंश कस पत पदस्कन्दाम्. ऽगलो णिनाशि ध्या नस्य. जपजभ दह दश भंज पशां च. वरफलो कपेवै. ऽन्यर स्यातः तिच. रीगऋदुपद स्य वऋविकोव बृणिकि स्तिग्नव. सन्यङ्श्च श्वाबिवङ पदेऽन्त्यलोपे. दीर्घो लघोः ग्रत्स्मृदत्वरं प्रथ मदस्तृ स्पशाम्. विभाषा वेष्ट चेष्टोः ईद् गणाः ॥२८॥ इति सप्तमाध्यायस्य चतुर्थः पादः ॥ रोगो ग्रीऽः ग्रा च्छोः स पूर्वाः ग्रस्मे नित्यस्तोति सप्तदशाः ॥ इति सप्तमोध्यायः ४॥ सर्वस्य द्वे. तस्य परमाम्रेडितम्. ग्रनुदात्तं च. नित्यवीप्सयोः पर्नेर्थर्जने. प्रसमुपोदः पादपूरणे. उपर्यध्यधसः सामीप्ये. वाक्यादेरामन्त्रितस्यासूयासम्मतिकोपकुत्सनभर्त्सनेषु. एकं बहुव्रीहिवत्. ग्राबाधे च. कर्मधारयवदुत्तरेषु. प्रकारे गुणवचनस्य. ग्रकृच्छ्रे प्रियसुखयोरन्यतरस्याम्. यथास्वे यथायथम्. द्वन्द्वं रहस्यमर्यादावचनव्युत्क्रमणयज्ञपात्रप्रयोगाभिव्यक्तिषु. पदस्य पदात्. ग्रनुदात्तं सर्वमपादादौ. ग्रामन्त्रितस्य च. षष्ठ्याः ग्रामन्त्रितं पूर्वमविद्यमानवत्. नामन्त्रिते समानाधिकरणे सामान्यवचनम्. विभाषितं विशेषवचने बहुवचनम्. पूर्वत्रासिद्धम् ॥१॥ बहुवचनस्य वस्नसौ. तेमयावेकवचनस्य. त्वामौ द्वितीयायाः. न चवाहाहैवयुक्ते. पश्यार्थैश्चानालोचने. सपूर्वायाः प्रथमाया विभाषा.

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

४५

तिङो गोत्रादीनि कुत्सनाभीक्ष्ण्ययोः तिङ्ङतिङः नलुट् निपातैर्यद्यदिहन्तकुविन्नेच्चेच्चण्कच्चिद्यत्रयुक्तम् नह प्रत्यारम्भे॥
सत्यं प्रश्ने अङ्गाप्रातिलोम्ये हि च छन्दस्यनेकमपि साकाङ्क्षम् यावद्यथाभ्याम् पूजायां नानन्तरम् उपसर्गव्य
पेतं च तुपश्यपश्यताहैः पूजायाम् अहो च शेषे विभाषा पुरा च परीप्सायाम् नन्वित्यनुज्ञैषणायाम् किंक्रियाप्र
श्नेऽनुपसर्गमप्रतिषिद्धम् लोपे विभाषा एहिमन्ये प्रहासे लृट् जात्वपूर्वम् किंवृत्तं च चिदुत्तरम् आहो उता
हो चानन्तरम् शेषे विभाषा गत्यर्थलोटा लृण्न चेत्कारकं सर्वान्यत् लोट् च विभाषितं सोपसर्गमनुत्तमम् हन्त च
आम एकान्तरमामन्त्रितमनन्तिके यद्धितु परं छन्दसि चनचिदिवगोत्रादितद्धिताम्रेडितेष्वगतेः चादिषु च चवायोगे
प्रथमा हेति क्षियायाम् ३ अहेति विनियोगे च चाहलोप एवेत्यवधारणम् चादिलोपे विभाषा वैवावेति च छन्दसि
एकान्याभ्यां समर्थाभ्याम् यद्वृत्तान्नित्यम् पूजनात्पूजितमनुदात्तं काष्ठादिभ्यः सगतिरपि तिङ् कुत्सने च सुप्य
गोत्रादौ गतिर्गतौ तिङि चोदात्तवति आमन्त्रितं पूर्वमविद्यमानवत् नामन्त्रिते समानाधिकरणे सामा
न्यवचनम् विभाषितं विशेषवचने बहुवचनम् ओ हे हेति वक्तव्यम्॥ सूत्रसंख्या ६७।४ इति
अष्टमाध्यायस्य प्रथमः पादः पूर्वत्रासिद्धम् नलोपः सुप्स्वरसंज्ञातुग्विधिषु कृति नमने उदात्तस्वरित

एभ्यो धातुभ्यो णावाहे परे ञमप्रत्ययो भवति स आमकिदशाः ऋ सभुपरः
ऋ ञस भुपरोपस्मात आम स आम ऋ सभुपरः
इंहति स्वराद स्वराद धी नो द्वितीयो ङ ञ गमो भवति दि वाहो परे ञङ
ए॥ एऐऐ न्हत फम दि प्रत्ययाहो म० ऋ शं भुपेरः फा स आस ह्य अयगु स
नाम्यापवे कश्वरे भ्यो प्रत्ययाह्ले भ्यो णावाहो पसे आमप्रत्ययो भवति
स चक्र ञस भुपरः प्रपो तव्यः चिहद्दरि द्रा जोग्र ङ बा वारः पूर्वस्य स
यफस्याकारः स्यात धातो र्णी मिवः नाम्यतस्य धातो र्वृद्धि र्णातिपरे
इंन्द्रं चकारः इन्द्रो चक्रतुः इन्द्रो च कर्थ इन्हा मासतुः इन्हां बभुव इच्चा
त ऐदीत रिा दि कत्सायां प्ररिाहति प्ररिा बिंदुति बिबिंदं ङबा कातो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

५५

अकार आदिपूर्वस्य अवसानः संयोगः अंते पूर्वो गोत्तः संयोगांतशब्दो अकारादिश्च संयोगांतो कार्यादि ॥ अवांतर्पूर्व आदि कार्यं ॥ अकृतिगणोऽयं अकृतिगणा नाम किंतत्रो च्यते प्रयोगात्

हिसादिनां पूर्वस्य लोपो भवत्य कारस्य एकार सम ध्वात्स्य च एकारः एवं क्विति राहि सर्वांपि वरं इत्युक्ति राह्य अव्य राहि प्रशानेद ने

हि थ अहिं लोपा च नेच आम्वा राहि लुग् शां हि लाते स कारो राहिः

संयोगो तो कारो हिच पूर्वं लु भवति राहि अलवई अहीत अत

सातत्य गमने आगिय रवादि भव्यत्र आख्याहीत आति अहिवं

धने आनंत आनंद दुनादि समुहे नंद चहि व्हाद नेस्वेवि

अवाच्हत शुध शुंधो शुशुध अशुंधीत डडिपरमे श्वर्ये ॥

प्रयोगात् अकृतिगणा नाम कृति आख्या तेन इति अकृति गणाः ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

धं मा:

श्रीतीति मंथयिलोडने मंथतिनोलोपः इति नलोपपाप्ते अस
संयोगान्तादित्रिकीत ममंथुः मथ्नपात कुभिर्गल्भिल्ल हिंसा
शंल्फे शलपोः इदितोनुम इदितोधातोर्नुम कुंथति० कुहो
सः पूर्वस्य कवर्गहकारयोश्चुत्वं भवति हल्यं वर्गाश्चतुर्थः
चकुंथ इदितोनलोपोन कुंथ्यात विधुगत्यां श्रादेषात्वः
धात्वादेःषःसः कारराकारयोस्सकाररराकारौ ल्लःप्राद्युपेतष
तोस्सनमी आदेः पैषध्वांस्तादिनांनमादितार्वगोतनांस

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

शपः १

चेतीति पूर्वं स्वहृस्वादिः पूर्वं इश्यादिर्हि शाः शिष्यते ऽन्ये हलो लुप्यन्ते
चि चेत चिं चेतिष सेः सीसङ् त्यरोर्हिपश्चि पोरिङ् इट्ईट् इटः प
रस्य से लोपः इति अ चेतीत अ चैतिष्टां स्याविहः सेरातो चिहुः श्रु
परस्मान्ड स भवति अ चेतिषुः च्युतिर् आसे चुन्ने च्योतति चु
च्योत इरितो वा इरितो धातोर्वा ङः प्रत्ययो भवति सेरपवादः अ
च्युत् अ च्युतत अ च्योतिति च्युतिर् इत्यरा अश्च्योतितन् ससात
वपाः पूर्वं श्रपं शासात्पराच्चपाः शिष्यते न शासाः च्युरच्योत पकारो

५

देवावतु
प्र.ति.
३८

तदेव त्रिघ. ह्लिता: समस्तर्हि स्वदित एव क्रियेरन न वा नेका नुस्वरित सा दिव धसंगा गोरम
वतांतलिरनुबंधकस्यात ग्रहे: स्वरिते लेऽपि स्वकारे तो वतन्निर्धीहात वर्णु हा स्वादिमिरु तो
स्वरितेते त्या हेर पि ते नेव सिद्ध स्यादि ति तत्रादि शाकस्या समिति तदेव प्रवक्ष्या: नव प्र
यत्तथा प्रत्विशङ्क समु बचे परत्व दुर्ध वे स्यादि स्वात्तां तावत नाप्तिवृत्तादि: ति चापव धाने
न तो नंतास्य चुरसंभवात प्रत: परि शेषादि जा हप: एव जेपसन्तो त स्याह शर्णं निकालापुन
दिति नेदि यादि एव वादिषु: इति वरं पुनघृताक्ष सेक पजादि शङ्क: स्तु श्रेपादि तु मचि त: न ३८
पुनाह्यो घृता ह वांश्व स्वदिता एव कृतो न हृता इति चेत. मैथम प्रत्येक स्वकारणे विपतितं
गौरधाप्वतै: न चानुवर्धातरेता स्वकारोनिर्गतुंध का: ततकार्यांनिर्धीह प्रसंगात् आदि
तामिहिताम रितां वा तत्र सत्वात् तथ थापु बीजिह्वौ हति धुशाक घ सादि छ पि त्रि
ता त्रिभिता त्रिह्विह स्त्रिन्सुधात्स्वं हूरूपू इतिपवनं तो वर्णु पवादिषु विषक् संग हइपू

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हस्वोपधो मधु मध्वंकारे मधं श्राद्धे यथिक स्व रव यासि ले लादि ७०० दघुत्ल्लीयो ऽनिदूः सिपी २

प्रस्तामान स्वान्तामान ध्वां न्तामान मधस्तोपे ६२२ सं स्यापांच मघकः मधं प्रलोपधः यथा हे
तेषवेत्ति ६२२ मधीप्रीति सेचन इतितु हासैग्न्य पति तर्ह मे इतिपू जासैश्च त्यतिपु त्यति ति यि वि मि
ति माघ प्रभृति वचनात् न च तत्र रुधादेर्थ ग्रहणम् ७०० संकोचे प्रमाणा भावादिति मैत्रेय पुरुष का
रमाधवादयः रुधुरोधेनो हारति शोके लादि यीप देशा एव स्तु मधुं सेदु माहुः तन्मते शोचिते
त्यादि बोध्यम् निघुघुमिघु ७०५ इडु दितीयो निदुः शिचि धिं धिचि तु त्यति दु त्यति दु ति मि ति व च
विधु नाते यो पदेशस्तु मधुं सेदु माह कैयटा एव इति माद शाक्तात त्यासकार हरदत्तादैव मान माध
वस्यापि संमताकाताः वसल माल्न ६२१ मार्शी भीति मार्शीति रिर्भीतिवर्णः एव सुवर्ततिव्रिवो
नाम भि प्रस्यो नंक मी तीत्यादि पाजि बवेथ वो गो नेति बोध्यम् युष्मादिषु तादि युज धातु मेता
च तुक्त्वे पक्ष्ते माये शिधा सै मूषसे युते से तत्र नेहन्या दिस्वर्द रसते यु ता रि ना त्वपधरा ताः स्वा
य फाते ते हित वधुवे रुपति व मन ने मा पिजयादिः ता न नहि पुजे रुप रि च सारस्वधात वः पदि ये

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सिप्रवृत्तु०
स:ति
३८

रोऽस्तीति मा गमदिति वेन्न ।। सवर्णदीर्घेपि वर्णाश्रयत्वात् ।। प्रत्ययस्याप्रकृतत्वात् ।। किञ्च स्थानिवत्सूत्रेणासिद्धे प्रत्यय
सन्नियोगात्सूत्रं नियमार्थमिति भाष्ये स्थितम् ।। स्थानिवद्भावस्य विशेषणत्वेनाप्यस्याश्रयतो निषिद्धः ।। अन्यथा प्रत्यये त्य
त्रइडागमाप्रवृत्तेः ।। अत एव तु गा हृस्य इत्यत्र अविने स्यनुवर्त्तनेन तु हस्वे इति केयटे स्फुटम् ।। तस्याद्देहशंकामन्देव ।। अ
सिद्धत्वेनैव समाधानमपि भाष्ये स्थितमेव ।। स्थानिवत्सूत्रं प्रत्ययसिद्धत्वं नास्तीति प्रागेव प्रपञ्चितत्वात् ।। अन्यथा णत्वमइत्यव
विसर्गो न सिध्येदिति दिक् ।। लिन्दवृश्चने ।। प्र... लिन्हतीति ।। उपसर्गादसमासेपीति णित्वं णत्वम् ।। वानिसति नृति
शमिति दिक् स्यसत्कृत्येव ।। धातुत्रयेपि तिङन्तेत इहाहरत्यांप्रांवः प्राप्तादिवमेव ।। आसू विरोधादिति भावः ।। अवते ३८
स्यादि ।। स्न्हीत्ता मा दरः ।। ननोऽत्यइस्न्हैता मित्यमरंग्याचे ।। काल्यसूत्रेदश्यते ।। लोमेन पन्हूयमाणोन न्हूंनस्न्हैन्न
न ह्रत्रमिति ।। ते त्रितिय स्नालसोवतन्तन्नसून्हीयम ।। धान्हिधान्हिधान्हि ।। ६७८ ।। एम्योगुरोश्च हल्य इत्यपे प्रत्यये ह
न्हाधान्हाध्वान्हा ।। आघयोरनुनासिकलोपः पयादिगणेनि पातनात् ।। मतो वै स्यं तु त्रि म्पो पिन ।। प्रवचादि भव इत्युक्तेः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अन्त्यानां बाधे हनं यान्त्वहन्ते इति हिंवक्तुं वक्ष्यामाल्लस्याम ॥ विहस्य हश्च वेहन्तेरतिप्रत्यये निपात इति भावः ॥ अन्त्य इति ॥ वा
ऽन्था ह्रस्य भुजपर्यायस्य न्युब्ज स्यान्ते इति निपातितस्य बाह्वशुह्रस्य वनिर्दिवाह त्याहिति भावः ॥ गत्यर्थेति ॥ अरे तु
मिज्जेह मानं यतत्री त्यत्र सर्वेर्मे ह भाष्यकारैः तथैव व्याख्यातत्वाहिति भावः ॥ काश ॥ ६०॥ अकारोपध प्रकरणाह
वमिहपठितः ॥ ऽ८ह ॥ ६५०॥ अनुनासमध्यहमिति पठितो जन इति प्रयोगस्तु अनुदात्तेत्वलक्षणमात्मनेपदमनि
त्यमिति समाधेयः ॥ क्ते विन्तु ओहतीति आङ्पूर्वं पठित्वाऽपसर्गो हस्यतु ष्टोरिति परस्मैपदमाहुः ॥ अगत्केति ॥ कृ
त्तोमहत्वीति सल्लोपः ॥ कत्वा घत्वे कृत्ये कलोपः ॥ सिडलोपात्पूर्वं मध्यभावस्तु न ॥ असिद्धत्वात् ॥ ननु कृते लोपे प्रत्य
यलक्षणेन सप्रत्ययपर[illegible]त्वात् ॥ मध्यमाक्षेत्त्वि त्वाशंक्य सिजलोपस्य प्रत्ययलक्षणतो पूर्वं चासिद्धत्वाहिति भा
वः ॥ अरे हेतुमल्ल्यर ॥ शंका नाव हसंगता न लाश्रये प्रत्ययलक्षणाभावात् ॥ ननु यचेव लोमा जमाश्रीयते
तत्र मा भूत् ॥ यथा गवेहितं गोहितमित्यत्राचाहेशोन ॥ यत्र तु वर्णाश्रितः प्रत्ययः आश्रीयते तत्र स्याहेव ॥ यथा र

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

म
॥७॥
श्री

एकादश्यां नक्रमघो चतुर्थ्यां शहः काळमीपुरी हिमाच भद्रा ॥२०॥ अथ
भद्रा मुखं ॥ हृम्या म ठ मघां वसु ८ घटिका मधः पंचक मघोहरि छ्रः सप्त
मघां तिथिति नाड्यः हुं सच मितं म ॥ तृतीया राकायां त्रिपम २३ घटिका मधः
शचमितं पमुखं विछे: श्रो कं शिवतिथि १४ चतुर्थ्या हेनयु मई ॥ अथ
भद्रा पुच्छं म ॥ मेछं कं नरवनाड्यः हुं भद्रा छं घटि त्रपम ॥ क्रमेतो वशित
पछे ऽ क्रमे राशि नेत्तरे ३०॥ अथ भद्रावास: कं भमिना लिसिह ज्यो विछे
वीसो महीतले ॥ मे रतुहि त्रप कर्कस्य उर्ध्वलोके महीपत्ते ॥३॥ कन्या तु रवामप
गचापे कुपाताः नेज चतत्र फलम २ ॥ इति सं क्षेप स्वाजप नकरणं ॥ अथ विकि
विष्णु मयो ग ऽ व्यतीतत्र राम इति प्रकपन्नो ॥ इति भद्राय क्रम ॥ स्तू ष्टिं ऽ क्रम
अथ फल स्मपन्नो १

॥७॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

राम

सौहे चित्रि ३ वे ह ५ नव ८ नाडिका ७ रेवति सर्पेशा कानलमास १२ रु द्र ११ रस ६ स्त
या २३ मूला हे वे ह ६ ७ घटीकासु जायते यदि मानवाः स मा ब्द कं पितांतस्य म
खनैवापिलोकयेत ॥ १ ॥ सर्वेषां गराजातानां पारि त्यागो विधीयते तानेना द
र्शनकार्य्यं यावत्वा रमासिको भवेत ॥ अथ वा विधानतः शान्तिः कर्त्तव्या शुभ
मिच्छता ॥ विवाहादि शुभे नेष्ठा या चाया विघ्नकारकः ॥ संक्षेपः तुः शान्ति विधि
संक्षेपः शतौषधी मूलच्च शान ॥ अलाभेय श्री बधी मूलं तद्वला मे तुल सी पत्र
श्राम ॥ सप्तमृत्तिका गजस्थानात हियस्थानात चतुष्पथात वीविस्थानात
नदीसंगमात गोसालात राजद्वारात अपर मल्पा तो अत्रग्राम्यशांति कं विधे
यम ॥ ग्रंथ विस्तार भयान लिखितं यत्तो वालानां ग्रंथ विस्तारो दुस्तरः ॥ अथ
विधि ॥ कलशस्थापनं तीयाह ग्रामिचरा गौ सस सप्त मी मृत्ता हेवा च मप्तुा ॥ २ ॥ राम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

...नः

॥३॥ केचिद्यामो तानेत्याप्नेयग्रात्रायां नेव निन्दिताः ॥१३॥ अन्धानानेवैव धृतिं च व्यतीपातं

परिघार्द्धं तथैव च घाताघाते नवनाडंश्च वर्ज्याः सकलकर्मसु ॥१४॥ विष्कु

३॥ भेद्याद्ये॥ काल्तित्रः सुलेपज्येपुक्तिनाता वज्रे च नवनाडंश्च षट् गराङ्गतिग

राड्ये ॥१५॥ अथा यामे॥ नवैवर्ज्यं चतुः पंच ५ सोमे सप्त ७ पंतथा कुजे षड्

द्वयं पंचैव बुधे पञ्च पञ्चतो यकर्म॰ गुरो शप्ता छ के चेव धन्दुके वेद ४ नतीय वं

शानवा घ१ नाथ छ चद्द वारवेलेति निन्दिता ॥१६॥ अथ कुजामे॥ वाराद्दीतोग ॥३॥

शानवाघ१ नाथ छ चद्द वारवेलेति निन्दिता ॥१६॥ इत्यकुजाम॥ वारादितोग

तघटीद्विघ्नापंन तद्वत्तपकेरछसेकद्दिनाघीशाद्दकशकुजं चन्द्रमा॰ शौरिजि

वकुजरस्यैव कालहोराधिपाः स्मृताः कोलहोरास्तु तत्काव्यैतत्स्त्रालौं वासरे स्वके

॥१९॥ षष्ठीनोवर्ज्यं येत्पन्नांमासानो चदिनत्रयंघटिकाद्वयमध्यलौ यह्या दिव

सपूकमर ॥२०॥ विषघ्रोवाविति नीरेयाङ्गश्च त्रिपुष्करे॰ वर्ज्ये येत्सर्वकार्येषु ह

स्त्रीकाप्रागहिना ॥ छकमर ॥२१॥ अथ गराडान्ते ॥ तत्र वाशाछ ॥ अश्विनी मघा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

राम

लोत्रैत्रिउ वेद४ नवर नाडिका४ रेवतिसर्प्पेशकालमास १२ रु १। ११ रस ६ स्त्र
त्या२३ मलाहो वेद६४ घटीकासु जायते यदि मानवाः समासहकं पितांतस्य म
रणं वा विलोकयेत ॥ २ ॥ सर्पे वां गरः जाताना यदि त्या गोविधीयते ताते ना ह
तीन कार्या पा वत्या रा नाश्विका भवेत ॥ अथ वा विधानतः शान्तिः कर्तव्या शुभ
मिच्छता ॥ विवाहादि शुभे ने क्षेत्रपालकायांविधुकारकः ॥ संक्षेपः तु शान्ति विधि
संक्षेपः शान्तीषधीमूलनच ॥ राम ॥ अश्लेषा ज्येष्ठा मूल तत हल मेदुलसी पञ्च
ग्राम ॥ सप्तमृत्तिका गजस्थानात हयस्थानात चतुष्पथात वेदिस्थाना ते
नदीसंगमात गोसालात राजद्वारात अपर मन्या तो अवगम्य शांति कं विधे
यम ॥ अंचयिस्नान मया नो लिखितं यत्तो वा सोना अंचविस्तानो दुस्तनेः ॥ अथ
विधि ॥ क्ष मित्र तीयाह राम चरणी सप्तमी मूलत्ता है वा च मङ्गा ॥ २ ॥ राम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

...म:

॥३॥ केचिद्यामेशा तत्रैवचाग्नेयप्रायाम्ये च निन्दिताः ॥१३॥ अन्यानि नैवै धृतिं च व्यतीपातं
३ परिघार्द्धं तथैव च व्याघाते नवनाड्यश्च वर्ज्याः सकलकर्मसु ॥१४॥ विष्कु
म्भेघाटे ० कास्त्रिस्त्रः सुलेपञ्च प्रकीर्तिता वज्रे च नवनाड्यश्च षट् गण्डातिग
ण्डयो ॥१५॥ अथ यामं ॥ नैवै वर्जितं चतुःपञ्च ५ सोमे सप्तद्वपं तथा कुजे बुधे
द्वयं पंचैव बुधे पञ्चतीयकम० गुरौ शप्ताष्टकं चैव भृगुकेवेद ४ तृतीयकं
शनैश्चरे घ९ नायष्ठं च ६ वार वेलेति निन्दिता ॥१६॥ इति यामं ॥ वारादितो गु ॥३॥
त घटी द्विघ्नापंमल तथा केस ध्वसे कर्द्धि नाधीशाहकं शकुजो चन्द्रमा० शौरिजी
वकुजश्चैव यकास्तुलोराधिपाः स्मृताः कोलहोरासु तत्काप्यं तत्तद्ग्रहाणां वासरे स्वके
॥१९॥ वर्ज्योनोवर्ज्यं येत्यत्कामासाने चार्द्दिनत्रयं धटिकाहृय म ह्यो ना ग्रह सा द्विन
सप्तकम ॥२०॥ विषाश्रेष्ठा वातितौ रेशाहश्च त्रिपुष्करे० वर्ज्ये यत्स वर्काप्ये षुत
सौकाप्राग्ग्रहिना ॥ष्ठ क म ॥२१॥ अथ गण्डान्त ॥ तत्र वाशिष्ठ ॥ आश्विनी मघा मू

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मि भौम वारे सा नवमी बुध संयुता ॥५॥ अष्टमी गुरु रा योगा सप्तमि भृगु
संयुता षष्ठी शनिश्चरे रा पि योगा स्थैते चानन्दिता ॥६॥ त्पजन् मिम तुरी
धे वै श्व रे वं च सो मेश ता मिघ म पि भौ मे च न्द्र पु नि च मा शी धन मा पि जे
वे सा र्प्यं हे वं च मृ ग के र वि स्तु म मा पि ह स्तो म त्यु यो गा भवंति ॥७॥ श्रीपतिः॥
मघा र्क वारे या शी नि द्धि है व मा श्री कु जे सो म सु ते च म लम गुरौ धनौ भा
गुरो हि रा चया मो च ह स्ता य म घरा ह यो गा ॥८॥ राम॥ दुर्जो स र्व का पी भृगु
सो र्क प ञ्च मी ति थौ भौ मा श्वि नि च स स्त म्यां षष्ठ्यां चन्द्र वे न्दु वं त स्या ॥९॥ बुधा
नुरा धा म ष्ट म्यां द्वा द श्यां भृगु रे वति नव म्यां गुरु पु ष्ये चैकादश्यां शनि रो हि णि
॥१०॥ एक पूर्वे यो या त्रा पा णि वा हे च य च का म न ॥ भौ मा श्वि नी श नौ ब्राह्म गुरो पु
ष्ये वि व र्जयेत् ॥११॥ कयो गा सि वा नो या सि भौ या म घा जीः ह न वं गे व षो
ष्व वं व ज्यो स्त्रि त वं जा स्त या ॥१२॥ मृत्यु क र्क च ह धा हा नि हो मा सौ म ड भा न जगुः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

धनु पं धनु १९ ता रा षाढ पा ६ त्रयं श्रवणा धनिष्ठा र्धं मकरः १० धनिष्ठा

धु. र्धं याततमिषपूर्वभाद्र पा ३ त्रयं कुंभः ११ पुर्वभाद्र पद मे कं उत्तरभाद्र रेवत्यन्तो

मीनः १२ ॥ ० ॥ इति होडाचक्रनामानि ॥ अथ योगनामानि ॥ विष्कुंभ १ प्रीति २

आयुष्मान ३ सौभाग्य ४ सोभन ५ अतिगंड ६ सुकर्मा ७ धृति ८ शूल ९ गंड १०

वृद्धि ११ ध्रुव १२ व्याघात १३ हर्षण १४ वज्र १५ सिद्धि १६ व्यतिपात १७ वरियां १८ परिघ १९ शिव २०

सिद्धि २१ साध्य २२ शुभ २३ शुक्ल २४ ब्रह्म २५ ऐन्द्र २६ वैधृति २७ ॥ इत्याभिर्व क्षिवके

सिंह वा इथी मकने तुले एताश्च तिथयो ह धा गुरु मेषक र्कारि स वर्जीता ४२ नन्दा भा

द्रा जया रिक्ता पुर्णा च तिथयः क्रमात् वार त्रयं समावत्ति तिथयः प्रतिपन्मुखाः

नन्दा शुक्रे द्रा तेभाद्रा सोमे च विजया तथा गुरौ रिक्ता शनौ पुर्णा कालयोगाः प्र

कीर्तिताः ४ बाह्थीरक्षिराप्युक्ताशी [redacted] मे चैव राकाह्थी पूर्वाह्या

द्वितीया धनमीनेषु चतुर्थी वृषकुंभयो ॥ मेषकर्कटयोः षष्ठी कन्यामिथुने चाष्टमी ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

टेठापषि उत्तरा॥ पुषनठहस्त॥ पिपोननिचित्रा॥ नुरेनोतास्वाति॥ तितुतेतोवि
शाखा॥ ननिनुने अनुराधा॥ नोया जियुजेष्ठा॥ येजो भभिमूल॥ भू
धफढ पपुर्वाषाढ॥ भेभोजाजि उत्तराषाढ॥ जुजेयो खा अभिजित॥ षिखु
खेखो श्रवण॥ गागिगुगे धनिष्ठा॥ गोशाशिशुशतभिष॥ सेसोदादि पुर्वभा
द्र॥ दुथझञ उत्तरभाद्र॥ देदो चाचि रेवति॥ ० अश्विनी भरनी कृतिकापह
र॥ ३ चक्र गोश्विनादि अ अश्वभरगोश्विना ३ अा
मेके मेष॥१॥ कृत्तिकापाद त्रयं रोहिणी मृगशिरार्धं वृष॥ मृगशिरार्धं आर्द्रा पुनर्वसुपादत्रयं मिथुन॥३॥ पुनर्वसुपदमेकं पुष्य आश्लेषा अन्त कर्क॥४॥
मघा पुर्वा फाल्गुनी उत्तरापदमेकं सिंह॥५॥ उत्तरापादत्रयं हस्त चित्रार्धं क
न्या॥६॥ चित्रार्धं स्वाति विशाखापादत्रयं तुला॥७॥ विशाखापदमेकं अनुराधा ज्ये
ष्ठान्ते वृश्चिक॥८॥ मूलं पुर्वाषाढ उत्तराषाढपदमेकं धनु॥९॥ उत्तराषाढ

स्व. घु.

॥१॥ श्रीगणेशाय नमः॥ भवानिगणानाथं च नत्वा ब्रह्मादिदेवताः बालानां

१२१ चसुवो धाय कुर्वे अवकहडा चक्रं ॥१॥ अथ नक्षत्रनामानि ॥ अश्वि

नि १ भरणी २ कृत्तिका ३ रोहिणी ४ मृगशीर्षा ५ आर्द्रा ६ पुनर्वसु ७ पुष्य ८॥

श्लेषा ९ माघा १० पूर्वा ११ उत्तरा १२ हस्त १३ चित्रा १४ स्वाती १५ विशाखा १६

अनुराधा १७ ज्येष्ठा १८ मूल १९ पूर्वाषाढ २० उत्तराषाढ २१ अभिजित २२

श्रवण २३ धनिष्ठा २४ शतभिषा २५ पूर्वभाद्र २६ उत्तरभाद्र २७ रेवति २८॥

इति नक्षत्रनामानि॥ चुचेचोला अश्विनी॥ लिलुलेलो भरणी॥ अइउए कृ

त्तिका॥ ओवावि वु रोहिणी॥ वेवोकाकि मृगशिरा॥ कुघङछ आर्द्रा॥ केकोह ॥१॥

हीपुनर्वसु॥ हुहेहोडा पुष्य॥ डिडुडेडो श्लेषा॥ मामिमुमे माघा॥ मोटाटिटु पूर्वा॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः अथ कृदन्तप्रक्रिया निरूप्यते। कर्त्तरि कृत्।
वक्ष्यमाणाः प्रत्ययाः कृत्संज्ञकाः सन्तः कर्त्तरि। ण्वुल्तृचौ। धातोः एतौ
स्तः। वसादेः कृत इट्। भविता। कृत्। तृ। गोपायिता। गोपिता। गोप्ता।
सहिता। सोढा। एषिता। एष्टा। युवोरनाकौ। पावकः। नायकः। घात
कः। जनकः। घातकः। विद्रावकः। कर्मण्यण्। कर्त्तव्याद्विधपात्र कृत इ
रा। प्रकृत्या नामुपधात्कः। प्रियः। बुधः। कृशः। प्रीकृ शाभस्वः
प्रियः। किरः। स्वः। उपसर्गेऽप्यादन्तात्कः। प्रदः। सुग्लः। पचिनन्दिग्रहादि
भ्यो ल्युणिन्यचः। पचादेरचः। नन्द्यादेर्ल्युः। ग्रहादेर्णिनिः। पचः। वदः। वचः।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री गणेशाय नमः
श्री राम
श्री गणेश २
राम

आगमस्य ति धर्त्यसाम र्थ्यादिह भ्यास स्य हस्वो हलादि शेषश्च न १ वामसं वर्वेर ...
... पः ... त्य ... हस्व ...

तपः। चवः। चनि चलि पतिवदीनां वा द्वित्वं पूर्वस्याकू अप्रत्यये। वनो वनः।
वलाचलः। पतापतः। वदावदः। हन्तेर्हस्य घत्वं च। घना घनः। पाटेर्णिलुकू
चो क् दीर्घश्च पूर्वस्य। पाटूपटः। हनः पाटः। नन्दनः। वामनः। दूषणः।
साधनः। शोभनः। रोचनः। रावराजः सहनः। तपनः। दमनः। जल्पनः। लव
णः। रात्वं निपात्यम्। ईशीसे। आहि। जसाहि। ङ भ्यासि। ह्याधि। पाधि।
मंत्री। अपाची। अवाची। अपराधी। ईशादेशः। ईशपा घ्राः धमा धेटः शः।
शाति वत्रुवत्। तिबादिषु वतु र्थपत्का र्यमनु नांतविकृतिपचे भवति।

... मूर्धन्तो शवे। ... ३ ... न वर्ति ... ति ... तीति च।
आगमस्थिषा न समर्थ्यात् ... स्य हस्वादेशो ... सति तरस्मिन आगमादेशो ...
...न स्यात् दीर्घ ... धो हस्वो ...

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीग॰ तो॰ २२

वं॰ क॰।

२

घ्रा घ्राती॰ घ्राऽऽस्यमनुकरोति। जिघ्रतीति केऽर्थः। हंतीति व्याघ्रः। यि दृशे नारव्यानमि
शास्त्रे धुवेदयतीति विग्रहः। उत्तेऽर्थे उपसर्गे कम्पते॥ लिम्पाति संख्यातिका

६२ ख्यातिश्च तास्त हाकारातो द्रव्यान्निविन्दतीति प्राप्नोतीति व्याख्येयम्॥

पश्यः। धमः। धयः। जिघ्रः। पिबः। घ्रः संज्ञायां नः। व्याघ्रः। अनुपसर्गाल्लिम्प
विंधारिपारिवेद्युदेजिचेतिसातिसाहिभ्यः शः। लिम्पः। विन्दः। धार
यः। वेद्यः। उदेजयः। चेतयः। सातिः सुखे। सातयः। साहयः। नौ लि
म्पः। निलिम्पाः देवाः। गवादिषु विन्देः संज्ञायाम्। गोविन्दः। अर
विन्दम्। दाञ्धाञोर्वा। ददः। दधः। पक्षे णः॥ दायः। धायः। ज्वला
दिभ्यः। ज्वालः। तापः। कार्येऽण्। कर्मण्युपपदे धातोरण्। कुम्भका
रः। ह्वावामश्च। स्वर्गह्वायः। तन्तुवायः। धान्यमायः। शीलिका
मिभक्ष्याचरिभ्यो णः। मांसशीलः। मांसकामः। मांसभक्षः। २

उपसर्गाकारको नत्वान्तो ... पाक्यां घ्रस्यते इति यदि भाषा वाऽनुपसर्गे कौ पर्य
... ८ कर्मणि समाप्ते तेन पूर्वीकाद्ये सति ... कार्यबोधकार्य॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कल्याणीचारा सुखपूर्तिन्दा वकुन्दो मा। ख्यातो डः। कर्मण्युपपदे ख्या
द्रन्ता डः। जोदः। धनदः। योसि न्नेः। नाम्नि च। नाम्नि उपपदे धातो
र्डः। द्विपः। ग्रहस्यः। जिरि शेः। पादपः। शद्वः शरदि। शद्वं द्भवतीति
शद्व्दः। उरसो लोपोवामुम्च्या डनो गमो। उरगः। तुरंगः। विहायसो
विहम् च्या डनो गमो। विहगः। विहंगः। भुजन्तुरयोर्मुम्च्या तुरगः।
तुरंगः। प्रसारिताम्योडः। कापवादः। प्रजपः। ख्याहुः प्रह्वः। तुन्दसोकयोः
परिमृजापनुदोः। तुन्दस्य सुखाहरणायोष्ठः। तुन्दपरिमृजोऽलसः।
शोकापनुदः। सुखस्याहर्ता। मूलविभुजादेः कः। मूलानि विभुजति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सुरां पिबतीति विग्रहः

सकारा२ जिनतेअयः

३

मूलविभुजादयः। कुध्रः। महीध्रः। गिलः। गलेकुः। सामगः। सुयतः। अ
कार उकार उकारानुबन्धाद्वा स्त्रियामिं प्रत्ययः। सामगी। पिबते
सुराशीधुः सुरापी। शीधुपी। अतो नाम्नि कर्त्तर्यिचाकार उकारौ
प्रत्ययौ। अश्विहनः। कैवंवहनः। कुमारनः। धनुर्द्धनः। कुंडवनः। पुत्र
सनः। श्रेयसनः। पार्श्वशयः। पृष्ठशयः। शर्निग्रहः। पूजार्हो। स्त
म्बेरमो हस्ती। करेजपः। शब्दकरः। यशस्करी विद्या। आढ्यकरनः।
यवनकनः। कर्मकनः। दिवाकनः। पूर्वरवि [illegible] नाम्नि कार्येव खि
तिपस्य। खिदन्तेपदे न ययस्य पूर्वपदस्यामुमागमः तत्करिः।

३

इश्वरश्वेश्वरिस्थते पांसमाह ... पचतनः

रःइरवेयि२ ... रवि ते स्यात्।

श्रीमहेश्वर
श्रीरामः
श्रीरामसम

५८ कृदन्ते सायां

स्तंबकरिः। फलानि गृह्णाति। फलेग्रहिः। फेस्य इत्त्वं निपातनात्। इति हरि।
नाथहरिः। देयाथिः। वातापिः। सर्वंकषः। कूलंकषः। करीषंकषः। वाचंयमा
दयो निपात्याः। वाचंयमः। पुरंदरः। द्विषंतपः। परंतपः। कुक्षिंभरिः। आ
शितभुवो भावकरणयोः। खः। आशितेन भूयते। आशितंभवः। आशि
तो भवति। अनेनेति वा। एजेः खश्। जनानेजयति। जनमेजयः। पंडितंम
न्यः। खशन्ते पूर्वपदस्यानव्ययस्य ह्रस्वः। मुष्टिंधयः। नाडिंधयः। नासि
मु२ कंधयः। कूलमुद्रुजः। कूलमुद्वहः। अनव्ययस्य किम्। दिवामन्याः। रात्रिः।
दोषामन्यमहः। दाराबाहनोऽणान्तस्य च टः संज्ञायाम्। दारुवाघाटः।

दारु आहन्तीति अण्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश

श्रीरामः

वंका॰ ष्ठ॰

४

श्रीराम ९२

अनुप्रामनी त्तिवि...

चौरो वा। चार्वा घाटः। चार्वा घाटः। कम्भरिसंपूर्वा घ्न। वर्णान्संहन्तीति व

र्णसंघाटः। प॰ संघाटः। जायापत्योष्टक्। लक्षणावति कर्तरि।

जायाघ्नः। पतीघ्नी॰ अमनुष्यकर्त्तृके च। पतिघ्नी पाणिरेखा। जाया

घ्नः। तिलकालकः। पाणिघताड्घौ शिल्पिनि। पाणिघः। ताडघः। रा

जघः। भजोर्ण्विणावेक्षोपः। अर्द्धभाक्। प्रभाक्। जुराषाट्। भारवाट्।

अभूतभावे स्रु ग्यासियोगे नाम्नः च्विः च्वौ दीर्घः। ई चास्य। च्वौ परे ऽवर्णस्य

ई इ उ तो दीर्घः। मिश्रीकरणम्। शुक्लीभावः। स तपी स्यात्। शुक्लीभवति।

रेनु कृतो च्वौ सलोपः। सुमनीभावः। अरू करोति। चन्द्रू करोति। राम॰

षड्वचनमाचयम ४ ... पांसु... ग्यानि

राजघस्य ८ ... पाणिघताड़यो नृपपदयो ५ ... शिल्पिवि... ५

नृ रुक्तेसकीति

त्तिव ५

४

श्री ...सीति

स्वैती भवति। नहिभवति। विनजीकरोति। कुचि[illegible]ङुः खाकरोति। सुखा
करोति। शंखाकरोति। द्वितुणाकरोति। बीजाकरोति। अव्ययस्य च्वावित्वं
न। दोषाभूतमहः। दिवाभूता रात्रिः। ह्रस्वात्परस्य पस्य कारस्य लोप। श्चौ।
गार्गी भवति। नोङ् स्तः। मांत्रीकरोति। विविधयेस्य चाप्तासा परा घोसम्बत्वन्।
अग्निसाम्भवति। अग्नीभवति। सम्पदसंयोगे च। जलसात्संपद्यते। अधी
ने च। राजसात्करोति। राजसंपद्यते। देयेत्रा च। विप्राधीनं करोति। विप्रत्राकरो
ति। विप्रत्रासंपद्यते। विप्रसात्करोति। देवमनुष्यपुरुषपुनमर्त्येभ्यो
द्वितीयासप्तम्योर्बहुलम्। देवान्वन्दे। देवत्रावन्दे। देवे नमे। देवत्रा नमे।
वीप्साभिवाङ्नो। स्तुत्यो।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरामोविजयते
श्रीगणेशाय श्री

१४५६१४६५

५

स्वमुकुन्दः । आत्मशुभगस्तु समलितन आध्यप्रियेषु ... र्वे सूपपदे
भुष्य ... कतरोऽऽ र्वेर्खुक् प्रत्ययः । अन्ना ... मा ... अर्व ... नेनाच्छंक
रताम् । अवः खि ... कृतौ कर्त्तरि अनाप ... आ ... भवति । आप्लं भवि
त्रः । आत्मं माधुयैः । आतो मनिन् क्वनिप् वनिपः । नाम्युपपदे आदन्ता
द्धातो रेते भवन्ति । सुदामा । ... तादृशोकिति हो सोमास्यामिर्भवति ।
शाक्षोधी । अपिदधात्याणे हाकृपिवती नामो क्विति हसे । क्वि पिवानसुक्य
पि । सुपीवा । ओरात् अपनयने ... । अववाधा । पारदृश्वा । राजयुध्वा । कृत्वस
स्पिति क्त तनुकृ । सुकृत्वा । नोप धाया इति दीर्घः । धीवा । पीवा । क्विप् धातो ॥
... पस्पतीति क्त तनुकृ । प्रातरित्वा । वनिपि ... मा ... स्या त्येम् । विजावा

पारदृश्वानि ... भुक्त्वा यितं ... ब्रुषि ः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश
रामोविजयते
तन्तु परितः तनो
तीति २७ संयच्छ
तीति २ नम सुष्ठु
नमतीति २ सुष्ठे
च्छतीति गिरोहि
गमादीनां नमस्य
लोपो ७ ॥२॥

शमुधाउपशमे ५ सुप्रेरणे १
आयतं यच्छतीति ४ अग्रं गच्छतीति १ पृच्छति तावाः सुष्ठु ध्यायतीति ५

कर्मण्यन्तरं मो नो धातोः ॥ प्रशान् । अग्निचित् सोमसुत् । सोमपाः । सर्वहृक् ॥
दिव् क्विपि ... वचिप्रच्छ्यायतस्तुकटप्रुजुश्रीणां दीर्घो ऽसंप्रसारणं
च क्विति भसेके नमेव च्छस्य शो वस्य ऊ । आयतं यच्छा भवतीत यास्तीति
आयतस्तु ॥ कटप्रूः प्रुङ्गतौ । तत्त्वप्राट् । तत्त्वप्राड् । तत्त्वप्राशौ । श्रीः जुजै
तौ जवतीति जूः । ध्यायतेः क्विपि संप्रसारणम् सुधीः । गमादीनां नम
स्य लोपः क्विपि वा । अंगगत् । परितत् । संपेत् । सत् । ते । ... अग्रेगः ॥
द्युतिगमि जुहोतीनां क्विपि द्वित्वम् । दिद्युत् । जगत् । जुहोते दीर्घश्च
गच्छतीति
नी च्छति ... धियधिनूच्चि सहि जनि तु कि प ... पूर्वपदस्य दीर्घः २
प्रच्छ गिसां ५
तापप्रत्ययो शह व २

सु ५
अग्रे गच्छतीति २
सुष्ठे भ्रमतीति
सुष्ठु कंचित्त २
गामलगा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश २
श्री रामराम
सि. कं. कृ. ७

श्रासु श्रलु शावेरीः शासिवातोहसेति तिष्ठे वद्द भयति २ अनप्राणे १
श्रीहौ र बीरः २०२४ दृशावराजो अन्हौ री याति ३ ४ फा २

गुह्य पञ्चानुस्यानितेन स्मरात्यमुपसर्ग क्लिमित्रालः हे आरा। मित्रारा
शासीतिमित्रैशीः। आशासः। कांक्षुपधायाइत्वम्। आशीः। गीः। पूः। इस
न्तत्रविकिसूत्वाचेकस्वः। तत्र कृते आन्ध्रु। रेः कुर्वोपः। मूः। मुरौ। धूः। धु
रौ। उहः। कौच्चोनादेश्वा। कामदुघा। दृशेष्टक स कञ्चोपमानेकार्येः। उपमा
नेकर्मण्युपपदे दृशेष्टक् सक्कौ चाद्विपः। आसर्वादेः। एषु पञ्चेषु सर्वादेष्ठे
रात्वम्। अन्यादृशः। अन्यादृक्। अन्यादृक्। तादृशः। तादृक्षः। तादृक्। कि
मिदमः कीश्। ईकार दृश दृन्दो ध्यु कीदृशः। ईदृशः। भवादृशः। यादृशः। अ
स्मदृशः। मादृशः। त्वादृशः। अस्मादृशः। सितानि रतीतिति। धातोरतीतेकाले

दृश् अपधारणे ६ अर्हतोऽमूः अर्हतोऽमूस्या

पोतर २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री जतोश्र। रामोविजयते

मन्मुखो येन यत्रे नत्यर्थे भावितथा नइत्यर्थः १ प्र लम ३

मतो ऽम। नपुंसकलीगे। तपरो ऽस्य प्रोर म भवति ८ सशकाराभ्यां नायते ८ दित्त्वोहतेयान्

शीलेचरितानि। अग्निष्टोमेनायान्वीतः। अग्निष्टोमयाजी। पितृं वंधातोः ऽ लभोजी। वृतेस्य डिलशापा। प्रकि प्रनिपठ्यातो ऽ तीते काले शीले चेतेप्रत्ययाः

[illegible] मुगहा। वृत्रहा। सुकृत। कर्मकृत्। पापकृत्। रोगकृत्।

नयायतेति — यज्वा। अग्निचित्। सोमसुत्। सनसिजम्। सरेजम्। संस्कारजम्। प्रजाः।

अजः। द्विजः। पवितः। खातापनिखा। क्त क्तवतु धातोरतीते काले एतौ स्तः।

क्तो भावकार्थयोः। स्नातं स्नातः। कटः। विष्णुर्विश्वं कृतवान्। गत्यर्थाहकर्म

काद्वकर्तरि क्तः। भावकर्मणोरपि। गं गोगतः। श्रितः। गमानास्य कृति

स्नाती समस्नातुं भावे नपुंसकम् २ वतोन्तु अपका नानुबन्धस्य अ सका नानुबन्धस्य च

अत्यसासो ऽ अत्य नास्य अस नास्य चोपधाया दी

र्घो भवति धिव जितेसोपदे। २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय
श्रीराम
सि॰ कौ॰ पू॰

दार्ढ्यः १ क्लिष्टमितिस्मर श्रजनिष्ठ २ जगद्धनुजौरा॥३

मसे कौवा। शान्तः। घ्रान्तः। क्लिष्ट शीङ्‌ पूङ्‌ अस्‌ वस्‌ जनरुह जीर्यतिभ्यश्च
क्तः। सौ ताम्मा क्लिष्टः। शयः मधिशयितः। स्वर्गमधिष्ठितः। हरिमुपासितः।
हरिदिनमुपोषितः। तमनुजातः। ...नौ वासि
दा। उदुपधात्सेटः क्तौ वा किति। द्युतितम्‌। द्योतितम्‌। प्रमोदितः। प्रमुदितः साधुः।
क्लिष्टः यम ... सेटौ क्तौ कितौ न। शयितः। शयितवान्‌। प्रस्वेदि
तः। प्रस्वेदितवान्‌। न ... क्त्वा नौ। मर्षितः। मर्षितवान्‌। ...किम्‌। अपम
र्षितम्‌। वाक्यम्‌। अविस्पष्टमित्यर्थः। उदुपधात्किति तः तस्मात्‌। पवितः। पूतः।
पवितवान्‌। पूतवान्‌। कितः। उवर्णान्ताद्वर्णा ... श्विङ्भ्यो वा परः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः

ओ॥ मह॥ ५

ल्वादिभ्यश्च॰ ल्वादेरोदितश्च धातोः क्तिनस्तस्य नो भवति १ लिपतेस्म ५ वस्तेस्म ५

स्पर्धि तड् ऽगन। भूतः। वृत्तः। ध्मितः। श्वयतेः संप्रसारणस्य दीर्घः। शूनः। वेत्रेष्ठा

स्यः ऽस्तं। श्वादिदितः। श्वादितइदितश्च क्तक्तवत्वोर्नेट्। गीतं तंत कुर्वत्तमा

नेऽपि। त्रितां धातुनामत्तिषु देपूजार्थीनां वर्तमानेपि तक्त। इ ताःस्तस्य नो इ

श्च। इकारान्तस्य स्पर्धितस्तस्य नत्वं इकारस्य च। त्रिमिदास्नेहने। मिन्नेतमो

भावेकर्त्तरि वादितः क्त क्तवत्वोरिट्। मेदितः। प्रस्विन्नः। प्रस्वेदितः। क्ष्विष्ट

स्सः। क्ष्वेदितः। ग्रहोजन्घेः। किति। तकारे। जं ग्धम्। रः रेफात्किन्तस्तस्य नत्वम्। विकीर्णः। जीर्णम्। जीर्णः। ज्यावयोर्हानौ। जीनः। ष्प्ता यः। धाः किति।

कीर्यतेस्म १ जीर्यतेस्म १ जृ अ ओप्यतेस्म १

ल्वादिभ्यश्च॰ ल्वादेरोदितश्च धातोः क्तिनस्तस्य नो भवति॰ लूनः॰ लूनवान्॰ अजपासीत्॰ ॥ ॥ १

जृष १ रे, नातिस्म १

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री गणेश
राम
हि. धं. क्त.

भ्वायतेस्म१ [redacted] षूञ् अभिषवे (उल्केर्षी राडी पतेहति)
हीयतेस्म२ ज्योहावृ सोगेः
सुज्यते स्म हीयतेस्म३ इति सुवतेस्म३ इति हूयतेस्म गुपूती गोत्सर्गे सूत्नः२ हियतेस्म१ स्वीयतेस्म२

धीनेः। मुक्तो। मुक्तः। लिनेः। सूनः। सनेयोन्। दूनेः। ओऽन्नुबो। उड्डीनेः। डीनेः। सीनेः। शिऽ
श्वदो। शिताः। धीनेः। दुग्ते। गूढ। दो। त्सेभी। उ... वोर्दीर्घश्चो दूनः। द्वियो ... दि धिः।
क्तेरिति नान्त्यो यत्यो नत्वं च। न्दीरोः। न्दीरावान्। कृतेरिति किमु। न्दिनत्तमा पत्नसंओ
राद्दं ताति। किन्तरसस्यन त्वमा। धुराणा। ग्लानेः। चूरासः। फ्रीतेः। फ्रीतेः। नुत्तः। नुन्नः। विद्धवि
वारतो। वित्तः। विन्नः। उ...क्तेन। उत्तः। उन्नः। निर्वाणोमुनिर्वन्चादेनिर्वातस्तु
गते निर्व। ... हति। हाइत्सस्य हति। तिनकारे नत्वं पितः। दत्तः। इत्तवान्। स्वरान्तो वा
उपसर्गात्स्वरात् तस्य तोवाकिते कार्येनत्वं पित्तः। प्रत्तः। प्रदत्तः। अवत्तः। सुवदत्तः।
नान्तोपसर्गस्य दीर्घो दादेशे तकारे। सूत्तम्। नीत्तम्। धाजोहिः। किति ते। निहितः।
म्वानेः। [redacted] नु हवि हित्वा धुहि निधीभ्योवा। मीतः। मापाः। धूतः। पु

धवति स्म४ उन्नति स्म४ शकुत्तायां ज्ञातिस्म५ स्नाव तिस्म ... स्राव तिस्म ५
... पतेस्म३ ... हवीर्ष ... पतेस्म४ ... दावती तीस्म६ ... प्रकर्षे

दृश्यतिस्म२ गाउ ... हृदये ... तावतीतिस्म३

धीऽ धानां रसो धीयतेस्म

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश१ श्रीराम श्री श्रीरामराम

रध्यायतेस्म। पर्युतेस्म। मूर्च्छितेस्म। ध्यायतेस्म१ पोह्वरः पवर्गात्तवकाराच्चूस्तुर्भवति

टुवपडौद्गिरणे। उद्वपतेस्म२ उवपतेस्म२ चितपतेस्म२ हुयतेस्म२ वहेयेन्तो

उद्यतेस्म२ वेञ्। उद्यतेस्म२

ध्यारव्याप्यः मूर्च्छिमदिभ्योनत्वम्। ध्यातः। ख्यातः। पूर्तिः। मूर्तः। मत्तः। यजइष्टः

उप्तः। उप्तः। वेञ्। वीतः। हृञ्। हृतः। उदितः। उक्तः। वसति उषितः

वत्नाम। उषितः। क्षुधितः। सप्तः॥ क्षुविदोः नौ नौवत्योर्नेटि। क्षुब्धः

अभ्यः पूजायाम्। अञ्चितः। सिमनौ। ज्ञातः। पचोवः नौ नौवत्योस्तस्य। पक्वः

पक्ववान्। क्षायोमः क्षैन्जये। क्षामः। क्षामवान्। प्रस्त्यः संघ्रसात्तरांकितिते

तस्यमोवा। प्रस्तीतः। प्रस्तीमः। शुषःकः। शुष्कः। शुष्कवान्। स्फायः स्फीति

किति। स्फीतः। धेट्। धीतम्। गीतम्। हादितम्। सासितम्। मा। मीतम्। स्थितम्

सटो। नौ नौवत्योर्निर्वाणः। वोरितः। वोरितवान्। पाचितः। पाचितवान्

धीवतेस्म। मीयतेस्म। पीयतेस्म२ हीयते पापीतम्२ शुष्यतेस्म३ शुष्यतिस्म३ स्फायीतम्

कितेमादुस्तुध्यानि मितम्२ सीपतेस्म२ शुनशोषणे

दोध्यतेस्म१ घोर पतेस्म१

सम्यक् प्रभवते स्म४ पचते स्म४ पचतिस्म४

हैं शुसेशब्दसंघातयोः प्रस्साप तिस्म२

मामाने मितम् मीयतेस्म१

घोराघोरशब्दः संयोगाद्योः सकारककोनयोर्लोपो भवति धातोर्लोपेनोनासेपवने व३

मासि ... ये

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः
राम
सि° कौ°
२

दुर्मूर्छते स्म श्यैङ् गतौ २ श्यायते स्म २ कूपात् उदकं उद्गतं तवान् इत्यर्थः ३ आ समन्ताद्भावे
जिगीषा विशेषे न दिव्यते स्म २
२२।७४

जलम् २ ५३

द्रवीति नेह। दुर्मूर्तः। द्रवस्य काठिन्ये स्पर्शे चार्थे श्यैङः संप्रसारणं निष्ठातस्य नत्वं च
न तु स्पर्शे। शीनं घृतम्। स्पर्शे तु शीतम्। अञ्चेः निष्ठातस्य नत्वं न त्वपाद-
ने। समक्नौ। अन्यत्र। उदक्तमुदकं कूपात्। दिवोऽविजिगीषायाम्। आद्यूनः। वि-
जिगीषायां तु द्यूतम्। अनुपसर्गात्फुल्लक्षीबकृशोल्लाघाः निपात्यन्ते। फु-
ल्लः। फुल्लवान्। क्षीबृ मदे। क्षीबः। कृशः। ... लाघृ शोषणसामर्थ्ययोः। उल्ला-
घो निरोगः॥ उपसर्गात्तु ... प्रफुल्तः। प्रफुल्लितः। प्रक्षी-
बितः। प्रकृशितः। प्रोल्लाघितः। ... वित्तो भोगप्रत्यययोः। वि-
त्तम्। धनम्। वित्तः प्रतीतः। अन्यत्र। विन्नः। भित्तं शकलम्। भिन्नम् अन्यत्। ऋण-

कृशात् ... २
भित्तं शकलं ... समसके इत्यमरः
निपातो २

समं क्यते स्म २
दिव्यते स्म ४

श्रीगतोश
राम श्री श्री
श्री श्री श्री श्री श्री
श्री श्री श्री श्री

ष्टुभ संवलने २ स्वनसमु शब्दे २
लगे संगे २ ष्ठिवु ध्वनौ शब्दे ३ रेभृ शब्दे २ फण गतौ २ कराटतमशाश्रराधनशब्दे २
ध्वान्त १

माधमर्थे। सतमनपत। न्हे धे स्वान्ता लग्न क्लिष्ट विनि धुफाणा वा धनिमंथमन
तमस्सन्ना विस्पष्ट स्वना नावासम् शब्द। न्हे धे: म भ्र:। स्वौ नां मन: धौ नततम:।
वह प्रापने ४ लग्नम्। सन्नाम्। क्लिष्टमविस्पष्टम्। विनि धे:। स्वन फाणा मनायासस धा:।
शायविशेष:। वौ ष्टम् भ्रशम् फाणितम्। वाहितम्। अन्यत्र तुन्द्रभितम्। ध्वनितम्।
ध्वनितम्। लगितम्। मुन्दितम्। विनेभितम्। फणितम्। वाहितम्। [illegible] ।ध
धि ष्ट शस्तावविनये। धेष्टः। विशंस्त:। अन्यत्र धर्षित:। विशसित:। दृह दृहि कद्वौ
दृढः। स्थूलबलयो:। दृंहितो दृंहितोऽन्य:। वह रहि कद्वौ। प्रभौ पवित्र कपवित्र
हित:। पवित्र हितोऽन्य:। कपुष्ट गहनयो:। कष्टम्। कष्टो मोह:। कष्टं शास्त्रम्। केषिते
त्रिष्ठ व्याप्राग्ल्मे २ शसु हिंसायाम् २ कष हिंसायाम् १
तंत हनं भावि धिमिषि धि:
से अन्यत कष्टि नि पि ऽ रते हर्ष कष:१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री रा तो २२
रामय
सि. कौ. मु.
१०

पृ.ी आप्यावनेभ्यो

रुदः स्वपादवोत्थ:२ ... घुषिरशब्दे ... ऋदितो ...
नेकाच्यमितस्र्पषः २ ... आपाके २ ... वा दान्तशान्तपूर्णदोः४ ... रुष्यमत्वरसंघुषास्वनाम् ... अन्यत्र तु आरात ... २२

मन्यत्र। घुषेरविशब्दने। घुष्टा रज्जुः। अविशब्दने किम्। अवघुषितं वाक्यम्। अभ्यर्णा
माविदूर्ये। अन्यत्र अभ्यर्दितम्। ... णेरध्ययने वृत्तम्। शमु उपशमे।
आराम्। अपितृ न्या। दान्ता द्योः ... निपात्यन्ते। दान्ता द्योः ... स्पष्टच्छन्नज्ञप्ताः
वा निपात्यन्ते। दान्तः। दमितः। शान्तः। शमितः। पूर्णः। पूरितः। दस्तः। दासितः। स्पष्टः।
स्पाशितः। छन्नः। छादितः। ज्ञप्तः। ज्ञपितः। रुष्टः। रुषमत्वरसंघुषास्वनां
एभ्यः क्तक्तवतोरिड्वा। रुष हिंसायाम्। रुषितः। अभ्यान्तः। अभ्यमितः। तूर्णः। त्व
रितः। संघुष्टः। संघुषितः। आस्वान्तः। आस्वनितः। हृष्टः। हृषितः। अपचितः।
अपचायितः। प्यानः। पीनः। ह्लादो ह्रस्वः। क्तिनि ह्लादः। प्रह्लन्नः। निनदी भ्यांस्ता

पोऽप्यते ... ह्रस्वेच ... दो ... हृष्टतुष्टौ २ ... अमगतिशोषणयोः ३

सशब्दधन स्पर्शनयोः४
त्विषसंभ्रमे
याकृ... निशामनयोः२
१०

अपचितस्त्र पचते र्णि पाते ऽपचया

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय   आसद्यवेशते २   धुजयालंनाभ्यवहारयोः २
यद्वापत्ये ना आतोऽः ४   यंतासे ० वेसुश्रेसु धंसु अनु ऽ हस्वेतेभ्यांसेपद
नोचु हाचेभ

तेः संप्रसारणं च त्वं कौशल्यो निघातः । दीर्घः । स्त्रीर्घगतिमन्द्रात्व मो अधिक गतो आपन्नः । वतिः ६
मुकुन्दस्यासि तेमिद जिंघ्यातं नमापते । । मंन्ते मे तदनन्तस्य सूचुगी ख्योदिदन्दधः १
त्री यिते नहन्त् । जग्मत् । जग्मन्तो । दृस्स्कगौतेरावेवत्र धातोनत्तीतेकालेऽष्टतोस्तः । ।
यथा क्रमेणावेवत् । द्वित्यम् । चकृवान् । कृवांसौ । चकुषः । चकृवभ्याम् । चक्रारणः ।
वभज्वान् । जजागृवान् । द्वित्वे सत्येकस्य नाहादन्तात धसेश्च वसइ । नान्य
स्मात् । गमहनविद विशदृशां वा । आदिवान् । वभूवान् । भुवोवुक् । वभूवुषः ।
ददिवान् । ददृविद्वि वान् । वस्योत्यिइ भावः । आदुषः । जन्हिवान् । जग्मिवान् ।
जगन्वान् । जघ्निवान् । जघन्वान् । जघ्नुषः । विविदिवान् । विविद्वान् । विविदुषः ।
वसोर्यः । वसोव कारस्य ऽ कारो भवति शसादेस्वनेपनेतद्धिते   वहल ५ इनेर
इपीकानेच ५

श्रीगणे
श्रीगणेश
राम
त्रि. चं. कृ.

इशगते

शतृ

११ विविशिवान्। विविश्वान्। दद्दशिवान्। दद्दश्वान्। दद्दृशुः। ईषिवान्। ईयुषः। सेदिवान्। सेदिवांसौ। ऊषिवान्। ऊषुषः। शुश्रुवान्। शुश्रुवुषः। शतृशानचौ इति प्रवर्तते क्रियायाम्। क्रियायां गम्यमानायां धातोः शतृशानचौ भवतः। स्तौ इति प्रवर्तते। पचन्नास्ते। गायन् गच्छति। पचन् तिष्ठति। मुगानेतः। आने परे अतः मुगागमो भवति। पचमानः। पठति मन्यानः। यजति कुर्वाणाः पठति। पीयमानः। सोमो भवतः। शीयमाना गावः। आसेरानई। आसेः परस्य आनस्य ईत् ई। आसीनः। विदेः शतुर्वसुः। अचराति स्वरस्य शतुर्वा नुम्। कारे इति वर्तते। तुदत्। तुदती। तुदन्ती। कुलेस्त्रीवा। अपयोर्नित्यम्। अपप्रत्यययप्रत्यययसंवन्धिनो ऽवर्णात् परस्य शतुर्नुम् नकारे इति वर्तते। भवत्। भवन्ती। दीव्यन्ती। ११२
भवती
दीव्यती

११

श्रीगतोश्च
श्रीराम

ऌहतो ऌहन्तो १ ऌधतो ऌधन्तो १ ऌमऌधारतो ५

सेजगतोस्थैर्येच २

दीव्यन्तो। ऌहतो ऌधतो विऌर्थाघस्रः विक्तो पस्वशत्रुर्वीवस्रादेशः। विद्वा न्। विद्न्। माष्प्राक्रोशि। माजीवन्। लन्हागाहेत्वोः क्रियायाः। शयानाः॥ भुञ्जानो। जेवानाः। पचमानः पठति। अर्जयन्वसति। भविष्यतिस्यपुरस्त शानपनः। करिष्यन्। करिष्यमाणाः। लाक्षिकस्य वयोवचनशक्तिष्वानुश मोगंभुञ्जानः। कवचं विभ्राणाः। शृण्वं निघ्नानः। ऌङ्धार्योन कृच्छ्रिनिक तीरि शानः। अधीयन्। धारयन्। द्विषोः कविस्नः। प्रजनिस्नः। जिभुवोर्न ऌगुरगो रतो॥ जिस्नुः। भूस्नुः। ग्लास्नुः। त्रास्नुः। गृस्नुः। गृध्नुः। धृस्नुः। न्क्षिपुः। धाकोकणाः। शोलेऽर्थे धाकु ऌऌ भागाप्रत्ययाः। जल्पाकः। रामु हनहिंसागत्योः ६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश
श्रीराम
सि. चं. टी.
१२

तमाप्तुम्२

इकुत्तिपो धातुःनिर्देशात्स्वरयालुरितिनुपम्२

भिक्षुभिक्षायाम् लाभे
लाभेच१

लोलुकः पातुकः२

भिक्षाकः॥कुट्टनो कुट्टाकः॥लुण्ठिचौर्ये।लुण्ठाकः॥भिक्षो याचायाम्।भि
क्षुः। श्राद्धा श्रद्धुः। विविक्षुः। स्यायुकः। भावुकः। वृषु सेचने। वर्षुकः। घातुकः।
कमुकः। गामुकः। शारुकः। शृवन्दोरारुः वन्दारुः स्पृहि ग्रहि पति दयि निद्रा
श्रद्धातंद्राशीङ्भ्यो आलुच्। स्पृहयालुः। गृहयालुः। पतयालुः। शयालुः।
दयालुः। निद्रालुः। तद्रो नालोप्यम्। तन्द्रालुः। श्रद्धालुः। समादि
भ्योविनुण्। शमी। तमी। दमी। भजोण्वोच्चितम्। ददको नं जकाच्चयोः
ककारजकाराभवतेतः चिंति संपर्के। संसर्जी। योगी। विवेकी। त्यागी।
रंजेर्नलोपो निपात्यते। रागी। भागी। विकासी। पिशाची। प्रलापी। प्रसादी। १२
मान्तस्य से टोनयति: त्रासि ... २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

गोगरीश्वरी
गोरक्षोपि जयति।

प्रमाथी। प्रवासी। निन्दादेर्वुञ् निन्दकः। हिंसकः। परिक्षेपकः। परिवादकः।
च लं शास्त्रधीदक्रमेका बुः। बलनः। मव्येप पवि भावरोचं बुपम न्दायामा गं
तो। कंपनः। शद्नः। नवराः। इगि गतौ। ज्योति धाऊ गते र्युः। ज्योतिति युः।
राः। अनुपत्ते तो हसादक्रमकात्। वर्तनः। ज्वाहे रव। जगतौ वेग वा। जव
नः। सचराः। जर्द्धनः। क्रोधनः। आवराः। मठि भूषायाम्। मराडनः। भूषश्च
लङ्कारे। भूषणः। ज्यादेविनिः। जयी। प्रवही। दमी। न्दयी। दादेउः। दाउः।
सउः। धाउः। सवसदः [illegible]रः। सम्यः। घसमनः। [illegible] घनः। भंजसमिहे भार
बुनः। भञ्जो भ्रामदनो। भङ्गुरं मेदुनः। विदि भिदि छिदे रंकुनः। विदुरः।
कम्र भासुरः
कम्प्र
कम्र

श्री गणेश
श्री गणेशाय
श्रीराम
सि॰ कौ॰ कृ॰

ह्रस्वस्य पिति कृति तुक् ।

ॐ ४

भिदुरम् । छिदुरम् । इणनशजिसर्तिभ्यः क्वरप् । इत्वरी । नश्वरः । जित्वरः । सृत्व-
रः । गमेश्चोपरश्च । गत्वरः । जागरूकः । जागरूकः । यङः उकः । यजजपदंश-
वदिभ्यो यङः तेभ्यः ऊकः । शीलेः उकेसतियङो ऊकः । यायजूकः । दन्दशूकः ।
वावदूकः । भियः क्रुक्लुकनौ । भीरुः । भीरुकः । भीलुकः । नमादेः । नम्रः । कम्प्रः ।
स्मेरः । नञ्पूर्वो जसिः । क्रियापाशातस्य । अजस्रम् । हिंस्रः । कम्प्रः । दीप्रः । विन्द-
इच्छुः स्तौ निपात्येते । वेत्तिन चक्षौ लोपविन्दुः । इच्छतिः इच्छुः । स्वपितृषिधृष-
र्नजिङ् । स्वप्नक्पात्स्नकः । धृष्णकः । स्यादेवनः । एवावनः । भासदीप्तौ । भास्व-
रः । पिते पेसत्त्वन्तौ पेस्वरः । केस्वरः । भ्राजतेः क्विप् स्वम् ते । भ्राट् नाद्
पेत्यनः ।

१२

१२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय
श्रीरामः

इन्ता ज्ञातिगामि नमिभ्यः सासहि वावहि चा वलिपापतिभ्यः किः प्रत्ययो शीलिम्
ति धातोश्च वहि त्यम् । किरि इ ... याः नामः सोमंयर्यिर्यपरै इदि गास्वनि नम्
तम् । याजकान् । वभ्रि राजहिः चौराड इति के महाहि जाता जज्ञिः । नेमिः जग्मिः
सासहिः । कृ आदेर् उण् । कारुः । यातीति वायुः । पायुः । मि नो मायुः । ग्या इत्यास्या
हने । स्वादुः । साधुः । आशुः । हियते दारुः सारुः जनादेर् उरण् । जानुः चारुः
वाहुः किं शरणा तीदिः विं शारुः । जनामेति । जरायुः । ओयस्यलः तनूनपाने
न धरमा इति तादुः । इक के वबः करव । इकके नगलेनव नौति । दधवाकुः
म्नादेर् उः । म्रियते ऽस्मिन्निति मनुः । निर्जलदेशः । शङ्कुः जगनुः । तनुः

त्वष्टृ यन्तृ नप्ताद्यः २　　　　इतागाजौ ३ शिखश्वमे

श्री गणे

श्रीगणेशाय

श्रीराम

सि· वृं· ध्री

पटसामर्थे ५

धनधान्ये

न्यगतौ

चजुः। सनपद्ध चगतौ· त्सनुः नक्रुः धंन्तुः मंयुंः ध्व नुः कढुः शठरात्तीति शजुः। स्यउः नभुः वसद्· ध्रशुः ध्रउः वन्धुः मलुः विनुः स्यन्दिः संप्रसारणम् धस्च· शिन्धुः। ठन्दे नि ब्रा दिः। ध्रुनत्रि· इन्दुः स्यन्दः सलोपश्च· केन्डुः स्कूजे ससमस्तु लोपश्च। नजुः। फस्येत्रुं· फल्गुः। पाठः पाठिः। पाठयतीति पंडुः। मन्येर्धः। मधुः। जने सः। जायते। जनुः। वसेरुधुः। पल्युः। नमेर्नाकुः नम्यतेनेन नाकुः स्वपते ऊरुः स्वपचुः। शिंधुः यात्रोवि स्वपयुः। नमुः। वाधः ऊः। बिधुः। धूम्रोरुः ऊउः। गउः। नवी नक्ष्येत्। श्वनिष्ठं नयतीति निघुः। णम्

शोतवृक्षररोप

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश
रामरामराम
श्रीरामराम
रामराम

६२

अर्जिदृशिकम्यमिपशिबाधां ऋजि [illegible] परितुक्‌ धुभुकुः दीर्घहकाराश्च ।
अर्जेपतिगुराान्जुः सर्वाने विशेषेन परपतीतिपशुः । कन्तुः । अमरोगे ।
अन्धुः । पांशुः । बाहुः प्रथिम्रदिभ्रस्जां संप्रसारणं सलोपश्च । पृथुः । म
डुः न्यकादेः कुः । न्यंकुः भ्रस्जनीतितपसा भृगुः । लंघिबंह्योर्नलोपश्च ।
लघुः याचमूलत्व [illegible] ऊर्णोतेर्नलोपश्च । बहुः उर्णोतेर्नलोपश्च । ऊरुः
महतिह्रस्वश्च । उमहत् । आङ्परयोः खनिशृभ्यां डिच्च । आखनत् ओरा
शुः । पर्शुः हस्वश्च । आशुत धातुर्वेति । शंकुः । इङ्गावस्थानि [illegible] ता: १८
पर्शः तुंरज्ञोतिप [illegible]

त

श्री गणेश
श्रीगणेशाय श्रीराम

सि. चं. कौ.

५

अकि जन्तुगतौ २ शकि शंकायाम् मदि मोदस्वप्नगतिकान्ति गति शु ऊर्ध्वगतौ २ स्तिघ गतौ मन्थ विलोडने वर्ति वेदे आवने

स्कन्दने हनि जने ६

मङ्ग्यातीति मङ्गः। शंकुः। निशुः। मधाद्युः। मन्दुरा। मंधुरा। बन्तुः। अंकुरः। मन्दुरापत्येत्तिनिपातः। माचतीति मद्गुरः। बन्धुरः बन्धूरः। बन्धुरः। कुकुण्ड्राह्वाने। ऊकुः। ऊकुरः असुरः मसूरः शावशोः प्लुतौ। शुः | मकिसुचिपति ... ३

ड्वाश्चर्ये। श्वसुरः। अविमह्योर्निष्यत्। अविष्यः। महिषः। आमेद | मह ... पूजायां

धश्च। आमिषम्। ऊहेयथा। रोहिषः। लिकेषुः। किल्बिषम्। मावाह | कीलं वैश्ये ... नयो: ३

दि २ किशः। मयो। मुदिरः। मदिरम्। तिमिरम्। मिहिरः। उचिरम्। उधिरम्। | ९५

वधिरः। शुधिरम्। अजिराद्ययो निपात्याः। अजिरम्। शशतीति शिशिरम्।

तिम आर्द्री भावे २ मिल संगमे २ शश प्लुतगतौ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश
श्रीराम

थमो चेनो" चिलम्। स्थिरम्। स्फिरम्। स्थविरः। खदिरम्। शिठ। शिवि
रम्। शलगतौ। शलिरम्। अनिलः। सलिलं। कोकिलः। कुटिलः। मङ्गु
पिलः। मध्यनेतिपयो॰ अमिपिलः। कुबेरादयोपि। कुबेरः। केवलः। रो॰
कपोतः। भातेडवतु। भवान्। किशोरादयः। किशरणोति किशोरः। कठो
रः। चकोरः। कपि। कपोलः। पटोलः। मिनाते उरच्। मयूरः। स्यन्देः संप्रसा
रणम्। सिन्दूरम्। स्यास्तुक्। सेतुः। मन्तुः। जन्तुः। मस्तुः। शङ्कुः। धातुः
कोष्ठा। जिवेरात्। कोवध्रिः। स्थः। जैत्र। वात्रकः। कक्षा। हेतुः। कर्बुः॥८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री गणेश

श्रीगणेशाय

श्रीरामः

सि. चं. कृ.

१५

अकि लक्षणे २ शकि शंकायाम् मदि मोदस्वप्नगतिकांतिगतिषु कर्द गतौ २
यति गतौ मच्च विलोडने वते वेह आवने
खुर्वे हयाते

मङ्गयतीति मङ्गयुः। शंकुः निरृङ्गुः मघा है उवः मन्दुरा मंगुरा वैतुनः। मत्स सन्निपरि त्यामेह २

अंकुं नः। मन्दुरा परस्येति निपातनम्ः। माघतीति मङ्गुयः। कंर्दुरः वन्धूयः। वन्धु

नः। कुकूवधूः आह्वाने। ऊकु नः ऊंकु नः असूरः मंस्फूरः शाकशेः चात्ती। शु

इप्पोश्चर्ये। श्वसुरः। आविमह्योनिषद्। अविषः। मंहिषः। आमेदि महेः पुमायां

धरव। आमिषम्। उन्नेवधि रौहिषः। किल्वेषु। किंट्विषम्। माघाहेः कीर्जन्ये मो नयोः ३

टि २ कि। मंनो मुद्रिदः माद्रि नम्। तिमि नम्। मिंर्हि नः। उपचि नम्। उधि नम्। १५

गधिनः शुधियम्। अजिराद्ययेतिनिपात्यः। अजिनम्। शशातीति शिंधिनम्।
तिम आहिम आर्द्री मायेदे २ मिलसे चने २ शरस्त्रुत गतौ २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश
श्रीराम॥

अ॰ अ॰

धमो वेनौ॰ पिलम्॰ स्थियम्॰ सिक्नम्॰ स्थविरः खंर्दिम्॰ शिठः शिवि
नम्॰ शल्जतौ॥ शलिलम्॰ अनिलः॥ महिला॰ रोकिलः॥ कुटिलः॥ कतुब
पिलः॥ मथ्यनौनियवो ऽन्तमिपिलः॥ कुबेरास्योपि॰ कुबेरः॥ केवलरो॰
कपोतः॥ मातेडवतु॰ भवान्॰ किशोवाद्यः॥ किशराणातीति किशोरः॥ कठो
रः॥ वकोरः॥ कपि॰ कपालः॰ पठोलः॥ मिनातेडुनः॥ मधुरः॥ स्पन्देः संप्रसा
रणाम्॥ सिन्दूरम्॥ स्पास्तुकु॥ सेतुः॥ मन्तुः॥ जन्तुः॥ मस्तुः॥ शन्कुः धातुः
क्रोष्टा॥ जिवराल्कोवद्धिरचः॥ जैवात्तकः॥ कया रेतुः॥ कर्बुः॥ ८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

चर्मोसूत्रं

खर्जेयपवे। खर्जूः। चलोधस्त्वं। वधूः। कषेश्छश्च। कच्छूः। कासेर्द
यः। कासूः। पाद्दूः। अणोव्रूः। कशेवृः। हनिहृः। हृदूः। अवास्य। अंबूः।
जनेरूकू। जंबूः। कर्कंदु धातोतिके कर्कंधूः। द्विधिष्वैर्यैः स्पातिदिधिषु
म। ग्रोजुतिः। मजुत। जिचतेः पतिसपतु। जर्मतुः वच्छूः वस्तुः।
ग्रहे चितिः। हवितः। सवितः नो हितः। ग्रहइतिसैः नो धातुः। योषित्
माडोर्डि। तडित्। शमेर्ढः। शंढः। कमादेर्नढः। कमढः जरठः।
रमेर्वद्धिः। रामठः। शमेः ढः। शंखः। फणोढः। कराढः। वरवाद्यः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणाश्र.
राम

कलश्च सयान्तानि पात्याः। कम्बलः। शवशबलः। यलेलं सनलः।
तवलः। कमुकं वलः मुसखंडने। मुसलं। लगिगतौ। लांगूलं। कु
पलः। कुचलः। कश्मलं। कोमलम्। मञ्जुमलम्। चुप...पलम्। शा
कलम्। शमलम्। चोखाजलः। नमान्ताड्डुः। दंडः। वंडः। खराडुम्। व
र्गादिभ्यः कित्तु। गुडः। स्थादेरालः। स्थालं। स्थाली। पतिचंडिभ्यो
मालन्। पातालः। चंडालः। तमादिभ्यः कालः। तमालः। शालः। वि
डालः। मडालं। कुद्दालः। कपालम्। कलालम्। पतादिभ्योऽङ्गः।
पतंगः। लवंगः। विडादेः कित्। विडंगः। मृदंगः। गमादेर्गः। राम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशः
श्रीराम
सि॰ कौ॰

कृ४

गं॰ गाः। क्षामः। खञ्जुः। मे॰ आतात्यः। मृ॰ नमः॰ कुः॰ शङ्कुः॰ शार्ङ्गः॰ यूगः।
ऊष्मः। शब्दस्य॰ यो॰ऽपि प्रसया नाः। निपात्यो॰। शयतः॰ हनतः॰ वर्षतः॰
सज्जे॰ सृ॰ तने॰ तृ॰ पजे॰ यद्दृस्मात्पत्तृ मियोऽति॰ युकस्त्वस्व॰
भिक्षु युष्यसिम्यां मा ग्रि कुयुब इति सौत्रः। युष्म इ। अस्म॰ स्या
देर्मः। स्तोमः। सोमः। होमः। धर्मः। नेमं। भामः। यामः। यमः॰ नेमः॰
जिह्लाद्यः। हा॰ जिह्नः। ग्यामः। सिमः। शुष्मम्॰ श्यामः॰ धूमः॰ यु
ग्मम्॰ तु ... स्तं। तिग्मम्॰ हेनं॰ हिमम्। भीमः। भीष्मः। घर्मः। ग्रसे॰

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

योषा। पुंबेषिवः संप्रसारणाम्। पचिवी। अशादेघः। अश्पः। रयेवा।
विश्वम्। सर्वादि। नपंसकादेर्वः। सर्वः। गर्वः। शर्वः। श्रावादयः। श्रीवा। दि
हनसनया जिहा। चादेकन्। युवा। वषा। तन्वा। राज्ञा। धन्वा। प्रतिदिवा।
श्वपुभांतु। सप्त। अष्ट। नत्रिच्छहतेः। अहः स्वादयः। स्वयतीति
श्वा। उन्ना। पुषा। प्लिहा। होहते। प्लिहा। मुहा। नपसिन्नाहते। मूर्द्धा।
मज्जा। सुस्लिषु। मज्जा। अर्कपूर्वी। माङः। अर्यमा। मातरिश्वनि। इन्द्रे। श्व
यति। मातरिश्वा। मह पूजायाम्। मघवा। इत्युणादिषु तृतीयः पादः

— — — — — — — — — — — —

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री गणेशाय

श्रीः

सि॰ वे॰ पं॰

राम॰

काह भ्यामिणु॥ कवेणु॥ लवेणु॥ कुवादेकः॥ कुष्ठं॰ स्ववमस्व॰ उभारे
स्वः॥ श्रोष्ठं॰ कोष्ठं॰ गाधा॰ सू पं॥ सोचः शमनं तीसार्धः॥ निशीथा
ह्यः॥ निशीथः॥ तीर्थ त्रिकं॥ पछं॥ गृध्रं यूथं॰ प्रोथः॥ स्फायादेनकुः
स्फायं॰ तं वृतकं॥ व चूष्णमते॰ वक्रं॥ शक्रः॥ न्द्रिपुः न्दुः॥ ऊंहीः॥ ऊं ह्रः
स्वित्रं॰ वक्रं वीवः॥ नीवम॰ क्लिन्नं॥ उस्रा॰ शुभ्रं॰ स्वमितम्योहिर्षः॥ स्वा
त्रः॥ तामम॰ निधृष्यः॥ गोधिनिद्रा॰ अर्ह॰ स्वाह्मि॰ गेवं॰ स्वारे
कः॥ सुरः॥ सूरः॥ धीरः॥ जधूः॥ शुनादेयः॥ शुसौत्रः॥ शूरः॥ सिप्रः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः
श्रीराम

१७

वीचम्. वीघुम्. व घुः। वघुम्. वघ्रः। इनः। अगिगतो। अयं वअः। वप्. विप्रः। डव एचः। भी। भेयी। शु वशुक्रः। शुक्रः। गुजोरः इगाइभ्यासो। कुः। शिलि सं स्रयोः। नजकः। वच भन्तोरो। चयकम्. कुह विस्मापने. कुहकः। क्षतकः। भुषकः। क्रियइकः। कयिकः। श्यासाहृतादिभ्यः इनः। श्येनः। स्पेनः। हविराः। व आदेः। कितः व जिराम्. अजेर्वीन। अजिनम्. कठिनम्. नलिनम्. कुडिनम्. हेहिनम्. दुविराम्. हन्हिलाः। अर्तेः। किरिश्च इनिराम्. वेपि तुसी हस्वश्च। विपिनम्। तुहिनम्। तलिपुलिभ्यां वा तलिनम्. पुलिनम्. तुहेः रोहिराः। अप्रातंकिपहस्वश्च। अपः। अमेः। ग्लानुदिभ्यां डैः ग्लैः।

संमहतोः इतिदीर्घः॰ मिदपाम्॰ वपश हसाम कानेपजेदाभवति

कठवालेय ३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश
श्राराम
सि. कौ.
रामः
२४

दमुशामलायाम्

३२ ना

नौ। नायते ईर्थायौ गमेर्डोः। गौः भ्रमेर्डुः। भ्रूः। हमेर्डोस्। होः। दैवौ। यनेविज्ञ
भ्रादेर्धः। मनिकुभ्रशेवसादेसेप्युः प्रत्ययः। नेशनाः उन्देनलोपश्च अभ्रोदनः
गमेर्गादेशः। गाराः। भ्रमेभ्योपियुः। स्यन्दनः। चोदनः। वंशौ केपयुः। न
जेनं। तकिराः। धवेर्धिम। धिवरताः। धाश्रधनं। पचेर्वृहयः। पचुसेव
ने। पचती। तियचत्। यहता। महान्। विपुर्धः हन्। वेहतं। नप्तृ नेष्टृ त्व
ष्टृ होतृ पोतृ भ्रातृ यामातृ पितृ दुहितृ न्हातृ एतेनिपात्यन्ते तृ प्रत्यया
न्ताः। नयतं स्पनेन इति नप्ता। निनेष्टा। त्विषत्वष्टा। होता। पोता। भ्राज
भ्राता। जायां माती ति जामाता। मातृ। मातायातीतियौ ता। दुहिता। नप्तृ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशः
राम

६२

ञ्कार स्त्रुवधा रसो· न्तृता· सैवसे सिंस्वसा· पतेर्डङ्खि:। पाता· नञि नन्दे च।
ननन्द तीति ननन्दा ननं दे स्वंके दिवे सः। देवा· देवरौ· नयतेर्डिः· ना· नरौ· अ
ती हेरतनि:। अरणि:। सरणि:। धवणि:। धमनि:। अशनि:। अवनि:। तपणि:।
मजरीणि:। अर्वी हेविस। अर्चि:। शोचि:। हवि:। सोचि:। सर्पि:। छुते नादेर्यि:। ज्यो
ति:। जनाद्देरुसि: जनु:। अरु:। परु:। वपु:। यजु:। एतेर्णिच्च। आयु:। चीच
नाद्दयः। छन्दस्युप्रत्यया नामानि पात्या:। धीवर:। सर्वरी:। निघण्टन:। पीवर:।
इन्नाहेर्नकु। इनः। जिनः। हीनः। फेनः। स्नः। वेधे वृ धतु औचं वृ धृः। वृ धृः॥
धाहेर्नः। धाना· प्रपुरीमः· पलमः। श्रीराः। नन्दोनस्यअप्सौ। नन्दोराः। नन्दमराः।

श्रीगणेशाय
श्रीमत् राम
राम राम
सि. कौ. ह्री

नाल्मादयः। नाल्मा। शाल्मला। स्थूना। ईरणा। तती। ऋतलम्। निजन्ती। हराम्।
शिलिष श्लन्हराम्। मनोहर्युः। मन्युः। दस्युः। म. ऊ. स्सुकम्। सुप। सर्वयः। सनयः।
20 पारेपः। यापम्। व्याद्दः। कितः। नोपः। सूपः। कूपः। शिल्पादयः। शिल्प। शिल्पः।
शस्युः। शय्यमा। बाघ। याष्वम। तु। तुपम्। श। शर्व्यम। सतनादेः। स्वनादिः। तनुः। स
नयितनुः। श्वम्व शीवो। निपास्याः। श्वम्वशीवः। काद्देशीयः। कशीयः। शद्। शदीयम्।
गभीरादय गभे। भः। पन्देनुमव। गभीरः। जंभीरः। वश। उशिवम्। वस। न्हीनम्। शीऊ।
धुकूलकु। वलवलन। वालपालाः। सिधुशीलम्। शेवलम्। शेवलः। शेवालः।
शेपालमा। उलूकादयः। वल। उलूकः। शम। शम्बूकः। शल्। शालूकम्। मारिः। 20
शबूकः। जलशुनकः।

श्री गणेशाय
श्रीराम

मराठृकम्र निखेमि नेमि अर्त्तेतुरडर्मिः। भुवः कितेभूमिः। श्नोतेनराव नारिम
स्यादेर्निकितःस रोत्कक्रिमः अङे र्नलोपः। अग्निः। वहाद्देनिः। वन्हिः श्री
णिः योणिः। हणिः श्रणिः। वराहयः। घृणिः पचः। पक्तिमा पातणिः
२४ घतिः के सितः शप्तातेः हन्तेयतेः अंहवः हतिः पुनितमानयाः अंहतिः। उदः वृत्रिः सू २
सचिः भूचिः। अर्द अर्द्रिः राद्रिः लिः [illegible] रात्रिः। अत्रीः पतेर्यत्रिः। पतत्रिः।
मरुडर्चिः। मनीवी बेन्नेऽडेत वीचीः पुनर्भुवः। पुनर्अग्रगमनेत पुनर्भवः।
नहिकेलिम्प उषः गडः। जंतासूवः। शाक हे यहः कति गतौ कंकेठः कं कंठः कानि काकः २
कचौ यमः। कं सम कं ईमः। पुल्यादेः फिन्दः। पुलिन्दः। कुपेर्वा यवः उपिन्दः। कंकठः कंकंठः कोकः २
पीपित्नूषः पीप इति सौत्रः पिपूष मस्जेर्तम च मज्जूषा २ शकठः शाकठी गावो नहीश
लंतथा यनेद
कई कुत्सिते शब्दे
पुलमहत्ये
त्रि ४

तंतुवायः कुविन्दः। नैषिके धृविः निषंगधिः। सन्नीति त्रासा वल्लिः कर्णी रन्ध्रः।
वक्रे प्रपने रवकर्त्तनः। कपूयः। वल्लूनम्। जगे वर्द्धिः। लाङ्गूलम्। कुसेलेः। कुवस्व
द्वेहिश्व। कूवी। सिवेक्कनू बासवी। शमेर्वः शंवः। उल्बादयः। एवशमथावे।
उल्वम्। स्यास्तभ्योपकः। स्थावकः। स्तोवकः। शाशयिभ्यां दः। शादः। शदः। भ्रुवा
रुपः। स्तुवती स्तवः। कुन्दः। बलिमलितनिभ्यः कयः। वलयम्। मलयम्। तनयः।
दृ श्रोडुकुः। हृदयम्। मिनोतेरुः। मेरुः। जत्र्वादयः। जत्रुः। श्मश्रुः। तुन्तुः। शातया। ती
तिशतुः। कुषो नुंमोमे दे ताः। कुसुमम्। कुसमम्। कुसीदम्। कुसितम्। तनूतूलादयः।
तनु प्राद्यातो तरापृयः। प्रक्लिन्न ह्रोतो। श्रृकुश्दः। वेपु। वेपासः। यत्ववसम्। जिध
या। सपकायस्य दकारः। धिष्ण्यः। शवशेशेरवसने। शत्यम्। मृशिकेर्भ्यां विभ्यां तः॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय
श्रीरामराम

मृशालम्‌ शलै॥ अमृत॥ अविगतो॥ अंकुः॥ मार्दवः॥ माया॥ छायां॥ सप्तमः
युत्र स [illegible] य॥ जनेर्यक्‌॥ जन्मन्‌॥ जाया॥ अमृत्यः॥ हन अघ्न॥ ह नैर्यकुः
अजम्मनुप धायालोपश्च॥ अघ्न्या॥ कनि॥ प्रै॥ कन्या॥ वन्ध्या॥ अर्त्या
र्वन्‌॥ अवी॥ य पर्वा॥ ध्याप्या॥ संप्रसारणम्‌॥ धीवा॥ पीवा॥ अर्धः॥ अध्वा
धाजोनि॥ यजिः॥ वीटिः॥ जनुः॥ बोधिः॥ छविः॥ यन्त्रिः॥ नाम्युपधात्किः॥ रुचिः॥ स
चिः॥ शुचिः॥ लिपिः॥ तत्सनिः॥ पकैतूलिः॥ कमितपिशमिस्तमामतइतश्च॥ कि
मिः॥ तिपिः॥ धिमिः॥ स्तिमिः॥ मनेयतङः॥ मुनिः॥ यरी॥ बलिः॥ वरीः॥ सौत्रः॥ वलिः॥ वया
नित्र॥ वापिः॥ वाजिः॥ नेहोमः॥ नाभिः॥ जनिः॥ अंजिः॥ अंतिः॥ अशेनुट्‌॥ नाशिः॥
बातेर्डित्‌॥ विः॥ नीध्याग्रयः॥ नीपूर्वीवेजुनीविः॥ पृहिः॥ समानख्यापते जनेनिनि॥

[illegible] २ [illegible] मनसोते २ अतसातगमनेर

जनिघधोर्नवृद्धिः २ अजगतौ२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सत्वा। आङ्पूर्वीन्धे फग्मे॥ आशिः आहिः। कोरे किः कृ। किनिः। शिनिः।
प। पुनिः। मनेर्धातोः। कर्म्म। चर्म्म। भस्म। जन्म। छद्म। सद्म। मामान्ते हेर्नस्य
श्रः। ब्रह्म नामान्यः। व्रा नाम। सिज्र्। सोमा। वेज्र्। धोम। तुत्रोम। याप्मा।
वेज्र्। वेम्। अर्त्तेर्मनिराद। आत्मा। हनिमशिभ्यां सिकः। हंसिका। मंक्षिका।
फोनेन। कवः। गिरुडः। गरुडः। इन्द्रे। कमिन्दे। ओपश्च। इद्मम्। कायतेर्डिम्।
किम्। धातोः ष्ट्रन्। पस्त्रम्। च त्रम्। सिचिमुच्यो। छन्दः। सत्रम्। सूत्रम्। अमो
हि ऽक्तैः। अत्रम्। चित्रम्। मित्रम्। ऽचः। पुत्रो ह्रः। पुत्रः। स्पायते रीः। स्ती॥
ममेत्राः गात्रम्। वर्च्चेर्ति त्रः। भेरि त्रम्। वोदि त्रम्। श्रीराचादिभ्यश्चत्रो त्रो।
श्रोत्रि त्रम्। पहि त्रम्। धवित्रम्। श्रमित्रः। कैङ। श्रोत्रम्। प्रहरणम्। पत्र।

अस्त्रम् ४ स्व ३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीजतोश
श्रीराम

हलादित्वाद्दैर्घ्यलोपः३

अमाद्यः

वनुत्रमः प्राचयत्राप्त्। चितेः कराडुः कश्च। विकूराम सदेवमा॰ सन्हमम॰ यातै
उमत्त पुमान॰ भुजादिकिरूमः। भुजिष्यो हासः। उचि ष्यामिष्टम॰ वसाहीसिताः।
वीसितः। शास्तिः। अग्नमस्यतिः। हलादित्वाद्दैर्घ्यलोपः। अगस्तिः। वैतसः
विनस्तिः। पत्रिः। हराततिः स्वःहतिः। केतर्हलापिस्य॰ कीट्। किरीटम॰ तिधी
टम॰ रूपाटम॰ धातोरसः। वेताः सरः पयः अशेष्टदसतौ। यशः। उत्रीवले
वलोपः। अग्राजः। भिन्नः। शिवः। छिन्नशिवः। अर्तेरुनः। ऊनः। व्याधीस॰।
उदकेनुट्। अस्तिः। इणाग्आगसिः। एनः। सुचीभ्यां तुट्। वास्तोतः वे तसपाते
हकेनुट्। पाप्यत्र अर्देभन्तोधोनुमव। अधध अपि हृत्योनुम्भौ। अम्भः

उदकेन

अशेः३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीपाणिनीय
श्रीराम।
सि·कौ·
२३

अ। बबादि:सद् वन्द:पन्दो:३।

नहिदिविश्यवः।नभः।इरा।अम्रिनाघे.अग्रगः।अमेर्हस्वः।क्र:।नेमश्च।नहः।हरी
ह.व।नमन्ते ऽस्मिन्नहः।नंभाहे.कितः।नजः।भुवश्च।भुवः।भुवसो।धसेर्कि
त्.वास्वः।वन्देरेह्रस्वश्च।पन्दो।नञिहन एह च।अनेहा।अनेहसे।वि
धाञोवेधश्च।वेधाः।चन्द्रेमाडो डित्।चन्द्रमाः।पुंसि धाञः।पुंधाः।ऽ
ष।कित्।ऽषः।हेमनुनसिः।हमुनः।वरोःकनसिः।उषाना।अंगिनाह्य:।
अंगिरा।अंगिनाः।अप पूर्वःसर्तेः।अप्सराः।ऊरुपूर्वीनेतिः।पुरूरवाः।
चक्षिभुयेउतः।अधुतमः।नुधेनूमः।जोधूमः।मसेनूनः।मसूचः।तहे।
औ हस्वेपः।तनामः।इं संज्ञो न अश्वाव।शासः।इंशोश्च।दाशः।सौभोमेःगौ
सीतोर्दृधः।ओषण्यन्दुहातसानामः सन्तः।उओपयोगत्कूद्युश्च।पुराणयः २३

श्रीगणेशाय नमः
श्रीराम

गणजतो ४

स्त्रंसतेः शिरसि स्त्रियां म्रुक्षा शिकामः स्त्रंस्त्रिम्रुड मचा उरसः। उदि दृशाते नः
ड दोश्च लोपश्च। उद्यमः स्वन्निमुदे उ प्रत्ययः मुखम्। स्त्रंसः। स्त्रंसः मुहेः।
खोमूर्च। मूर्खः। नलेर्हलोपः। नरवः। शीङो ह्रस्वः। शिरखा। माङः उखोमप वा
मयूखः। गलेः फ जस्यो च। गुल्फः। स्प शेस्त्रशुश्च तोप च। पर्शुः। पार्श्वम्
श्मनि श्रिञो डुः। श्मन शब्दे मुखवा चीमु स्वभ्रयते। श्मश्रुः। जनेरः जं घ
जंघा च। हन्तेः शरीरावयवे द्वे च। जघनम्। क्लिशेर्लस्य लोपश्च। केशः। फलेरितः।
फलयः। पलितम्। स्मर्तादेर्गुः। कचकः कटकः नचकः कोचकः। चीकयतेश्च
चन्द्रविपर्ययः। चीत्सु २ हे। कीचकः। पचिमच्योरित्ततः। पेचकः मेचकः
जनेन राष्ठ च। जठरम्। हर्यतेः कन्यहिन् च। हिरण्यम्। कृत्रः पाशः। कर्पासः
मथमुचि कत्कतेः २

श्रीसारस्वत
श्रीगणेशाय नमः
सि. कौ.
२८

वःसेः पूर्व... [illegible]

दुरीतिस्तेः। उत्तरा। इधातिर्धातोर्यङ्लुकि। धात्वम्। तनोतेर्डः सव [illegible] श्च। तित्तिडः। श्व
[illegible] कात्ययः। सधुः। स्वर्भकः। पृथ [illegible] पृथुकः पच पाचकः। वनेर्नित्रिप
श्ववचम्। श्ववं। श्ववमः। स्वर्त्ती। स्ववी। [illegible] शकीनासः। वतेर्डुन्। वत्या
नः। हन्तेर्यैधुनवं। घोषम्। न्नमेर्नतोपश्च। नृम्। तनोतेर्डिः। तयः। वहे
र्तिः। व [illegible]। प्रवेनमः। पृथमः वे [illegible] मनुः। वत्सः। मनुः। [illegible] मनि
[illegible] सन्नाहयः। सर्वास्मिन्काले [illegible] हयः। [illegible] पतिग्रिताः
प्रयोगमनु [illegible] समप्रयोन्तो धाः। [illegible] तुमुन्ण्वुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम्। धातोर्भविष्य
ति काले तुमुन्स्यात् क्रियार्थायां क्रियायां। भोक्तुं व्रज
ति। पचि तुमर्थात्। तुमर्थे [illegible] शकधृष [illegible] कालसमयवेलासु तु [illegible] २८

पाम् २

श्रीगणेशाय
श्रीरामाय
नमः

क १ प १

ऋधोतुं कालः स्तोतुं समयः। स्नातुं वेला। कार्ये ध्यकर्त्तरि के बहुलं परेषु घाते।
स्तम्भः स्फातिभो नकम। वीचि वी अकाति शक घ प्ररागा। धवत्र मलभ
मसहीस्ववेषु। शत्कोतिभो नहूम। घ स्मोती स्या हि। पूर्वाता वा वि
क ३ पु सामवीषु। पर्यापो भो नहुम। प्रवीराः कुशलः। पूर्वातो वा किम् पर्या
ते मुंजे। घञ भावे पाकः। त्यागः भागः हापः। संज्ञायामक तीति व।
कन्ते वर्जिते कानके भावे व घुञ संज्ञायां व। प्रसहन् वः। ह्रीयते स्मे हापः।
विक्रियते नेन विकारः। उपाध्यायः। घञ वी कः। विघ्नः। गोघ्नः। स्नुघ्नः
स्वरादः। भावा हो घञ्जो पवादः। चयः नयः। चिजयन्त्वन्ते। विषयः।

मसंख्या ३

श्रीगणेशः। श्रीरामः शरण
सि॰कौ॰ कृ॰
२५

म२

स्तावः। लवः। कः। कनः गृहः गनः। ह्वं घुपसर्गितस्य आङ्हाः ह्वयः अपूर्वस्य प्र
स्यावतेऽनेनेति प्रकाहः। आहेतिसम्। स्वतुप्रस्थानः समवपविष्टाः म.
दाम। नहेनामधु सयुभवाहे। मदः। प्रामः प्रमदः संमदः संदमः शमः श्रमः
मूर्तौ घनः। मूर्तौ काठि न्यपवि चेह नेनप्रत्ययो घो नादेशश्च। दधिघ
नः। सैन्धवघनः। हनोवधोऽप्रत्ययस्य वधः। ट्वितोऽथुः। ट्वितो धातोरथु
भीरादेशे। वेपथुः। नन्दथुः। ड्वितः क्त्रिमकृतम् ते। ड्वितो धातोः क्त्रिमकृ धार्थे
न कृतेऽर्थे कथोनलिवत्तमे। कृत्रिमः। पक्त्रिमः। नङ्की। धातोर्नङ् किंतो
प्रत्ययो स्तो भवाहे। यज्ञ। यत्नः यत्न। प्रश्नविषोः शाने। प्रश्नः। विश्नः। स्वप्नः।
घ्नोर्किः। आधिः। प्रधिः। याप्येधिः। वाविधिः। युद्धभावे सोनम्। स्त्रियाम्। २५

त्य४

श्रीगणेशाय
श्रीरामाय
नमः

ध१

सांनाधायनयोः पुट। पच्यतेऽनेनेति·पचनोऽग्निः। पच्यते यो पचनी स्थाली।
ईषद्दुःसुषु खल्। ईषदादिषु प्रयुज्यमानेषु खल् स्यात् इत्येतौ स्तो भाग्यारौ ईषत्करः।
दुष्करः। सुकरः। दुर्बोधनः। दुःशासनः। कर्तृकर्मणोः स्वा। कर्तृकर्मणोश्च
र्ययोरीषदादिषु चोपपदेषु भूकृञोः खल् स्यात्। आढ्यं नाढ्याने
न भूयते दुराढ्यंभवं भवता। अरवाल्वः स्याद्युचः क्रियते स्वे लंकनं तथा
गोदोभावकर्म्मणयोः। असितनमुष् धनीयस्य वेयस्तव्यः कर्त्तरीरिति
स्व। वास्तव्यः ॥ स्वराच्चः स्वरान्ताद्धातोर्यः। चेयम्। जेयम्। तव्ये ह्योपि
चेतव्यः। चयनीयः। ईच्छातः आकारान्ताद्धातोर्यः आकारस्य चेकारः ह्यियम्
प्रत्ययो भवति। सौकर्य्यं। पचेलिमः। भिदेलिमः॥ १२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री गणेश
श्रीरामा
सि॰ कौ॰ पू॰
२६

गेयम्। सेयम्। पुं कातः। पवर्गान्ता स्फारा स्वप्रत्यये भवति। यम्यम्।
जेयम्। शम्यम्। शक्यम्। सह्यम्। सोऽह् सा चूरा। सर्वणान्ताद् सान्ताच्च घा
तो ण्यत्। काप्यम्। हार्यम्। वाह्यम्। धाप्यम्। पाक्यम्। गेऽपम्। वाक्यम्।
रुक् किन्तु त्वाभावः। पाज्यम्। पाठ्यम्। वाच्यम्। व्यंजीम्। श्रोरावश्यके। उवर्णा
न्ता द्धायस्यके ऽर्थे ण्यत्। श्रोरोतायः। स्यत्। श्रोकारौकारयोर्निमित्तं य
प्रत्यये स्यत्। लुम्पेदवश्यमः कृत्ये तुं काममनसोरपि। समो वा हिततयो
र्मांसस्य पचि युड्घञोः। श्रवश्यलाव्यः। गं तुं कामः। गन्तुमनाः। सहितम्।
संहितम्। सन्ततम्। मांसपचनम्। मांसपचनम्। मांसपाकः। हनो वधादेशोपे।

३६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय
श्रीराम

नामनुपदेशे   मृभत्सिनपूर्णियाः ५

वध्यम्। ऋदुपधात्क्यप्। ऋकारोपधाद्धातोः क्यप्। वृत्यम्। वृध्यम्।
न स्यम्। क्ळपिचत्योर्न। कल्प्यम्। चर्त्यम्। मृजो वा। मृज्यम्। मार्ग्यम्। भुवो
भावे। भुवो भावे क्यप्। ब्रह्मणो भावो ब्रह्मभूयम्। नाम्नि किम्। भव्यम्।
अनुपसर्ग इत्येव। प्रभव्यम्। इणस्तुवृदृशासजुषखनः क्यप्। इत्यः।
स्तुत्यः। वृत्यः। दृङ आदरे। दृत्यः। जुष्यः। शासेरिः। शिष्यः। जुषि प्रीतिसेव
नयोः। जुष्यः। खन इत्यत्र क्यपि। खेयम्। भिद्योद्ध्यौ नदे। भिनत्ति कूल
मिति भिद्यः। उज्झति जलमिति उद्ध्यः। कृवृषोर्वा क्यप्। कृत्यम्। कार्य्यम्।
वृष्यम्। वर्ष्यम्। पुष्यसिध्यौ नक्षत्रे। पुष्यन्ति कार्याण्यस्मिन्निति पुष्यः।
धसोर्हर्षः ५

वृन्मवतीर्थ
पुमस्त्तौर्थ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश॰
श्रीराम॰
सि॰ कौ॰ कृ॰
२८

२

राजसूयाख्यः। राजसूयः सरति आकाशे सूर्य्यः। तथान्यो ऽहिः पविविधौ
राज्ञो वाच्या। दर्शनार्हो दृष्टव्यः। दर्शनीयः। दृश्यः। स्वाध्यायो ऽध्येतव्यः।
अध्ययनीयः। अध्येयः। श्रोतव्यः। मन्तव्यः। तव्यादीनां कृत्य संज्ञा। स्त्रियांप
जो भावे। यजादेः क्तिः। स्त्रियां भावे क्यप्। इज्या। व्रज्या। समज्या। निषद्या
निपत्या। मन्या। सुत्या। शय्या। भृत्या। इज्या। कृत्या। कृञो यकु वा। अय
क्रिया। इच्छेति निपात्यः। इच्छा सर्वे गुरुतः। पचिपच्या। अपाचा। ऊ
र्तेर्गुरुतः। जागर्या। हनस्तः। हत्या। [illegible]ः धातोः निः। स्त्रियां भावे॥
कृतिः। बुद्धिः। स्मृतिः। अमानास्य दीर्घः। शान्तिः। नीतिः। ऊतो येनेट्।

६ क्या ३

सतो ऽङ्घ्रि भवत्य कार्यवस्थेयस्क

श्रीगणेशाय
श्रीराम।

हनस्तोऽचिण्णलोः। हयवत्प्रत्याहारादेः। क्ति प्रत्ययस्य चतेऽसागमः। शस्त्री।१
जुहोत्यो नेट्।

पचपक्षति। संस्वरीषति। हुतिः। चरति निःषिद्। निशु। हिजिषु ष्ठोहिनिः। स्मू
निः। त्यजते र्धिस्थो त्येः। तूरीः। तसः चोरि स्पः नेनेः। कीरीः। गीरीः। लूनिः।
संपहोहेः। स्त्रिया। संपतः। संपत्तिः। कर्ते निनिलः। संज्ञा। पामः। प्रकुर्वते इति
प्रकृतिः। बिभ्रि तमः। चितो धातोर्मिदाहिश्च स्त्रियाम्। पचा। मजा।
जघो ऽङि गुणाः। जाग्रिहा ष्ठिहत्तिहापा। गुहा। गुहोर्हसारा। गुजुमतो
हसा नोति स्त्रियाम्। ननिर्मः। ईहा। ऊहा। कुण्डा। प्रसयपानोति स्त्रियाम्
ङः। चिकीर्षा। लोलूपा। करहपा। पुत्रकाम्या। इक्‌श्तिपौ धातुनिर्देशे।
पचिः। पचतिः। त्यन्तो च कृत्तियप्रियि घञि वंदिविति इषि स्पः स्त्रियांगुः

श्रीगणेशाय

४४

ग्लासा। सि. कं. कृ.

२८

कारणा। अर्चना। चर्चना। घट्टना। वन्दना। वेदना। एषणा। इ ग्लाज्याहाभ्यः
ग्लानिः। ज्यानिः। हानिः। आक्रोशे नञ्यनिः। अकरणिः। अजननिः। इक्कृष्यादिभ्यः
कृषिः। गिरिः। किरिः। पूर्वकाले क्त्वा। धातोः। न क्त्वा सेट्। कि. लोचयित्वा। श
पित्वा। मृडमृदगुधकुषक्लिशवदवसरुदविदमुषग्रहिभ्यः कित्। मृडि
त्वा। मृदित्वा। उषित्वा। विदित्वा। मुषित्वा। गृहीत्वा। नो
पधात् थफान्तो वा। ग्रथित्वा। श्रथित्वा। गुम्फित्वा। अलंखल्वोः
प्रतिषेधे। अलंभुक्त्वा। खलुकृत्वा। उदितो वा। शमित्वा।
दान्त्वा। भमित्वा। भान्त्वा। अदो जग्धिः। जग्ध्वा। समासे क्त्वो ल्यप्। समासे

२८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय
श्रीराम।
राम।

सतिपूर्वकालेक्त्वाप्र समानकर्तृके धातोप्रयुज्यमाने। संभस्यक्तोत्तिं प्राणाम्य
गच्छति। अनञ्पूर्वइत्येके। अकृत्वा। क्त्वायिलघुपूर्वी सन्नस्य अरपृ। पविता
ग ३ मध्व। पवित्वाय्य। अलघुपूर्वस्यक्तिः। संप्रधार्य। आप्नोतेर्वा। प्रापय्य। प्राप्य
क्त्वापियोभावः। प्रहाय। प्रस्थाय। प्रसाय। विधाय। तत्कालेपि क्वचित्
नेत्रे संमील्य हसति। मुखं व्यादाय स्वपिति। पौनःपुन्येणम् पदं द्विश्च
समानकर्तृकेषु धातुषु पूर्वकाले धातोर्णम्। णमन्तस्य पदस्य द्विर्व
चनम्। पायंपायंगच्छति। भोजम्भोजम्। स्मारंस्मारं। गमम्गमम्। गा
मम्गामम्। लंभंलंभम्। लाभम्लाभम्। कषमादिषुच्छोपीलकोत्रो
राम्। कषंकारमम्। अन्यथाकारम्। एवंकारम्। इ ऍवंकारंपठति।

इयंपष्ठीत्यर्थः। अग्रेप्रथमपूर्वेषु पपदेषु न्क्वाणमौ वा। अग्रे भोजं व्रजति।
अग्रे भुक्त्वा प्रथमं भोजं प्रथमं भुक्त्वा पूर्वं भोजम्। पूर्वं भुक्त्वा। अपन्हे प्रसा
याभावः। अग्रे भुक्त्वै ततो व्रजति। आभी... णमुल्तु पूर्वे णानित्यमेव णम्
अग्रे भोजं व्रजति। कर्मण्याक्रोशे कृञः खमुञ्। चौरंकारमाक्रोशति। चौर
शब्दमुच्चार्य्येत्यर्थः। स्वादुमि स्वाद्वर्थेषु कृञो णमुल् स्यात् केचित्तु कृञः पूर्वका
ले पूर्वपदस्य मान्तत्वं निपात्यते। अस्वादुं स्वादुं कृत्वा भुङ्क्ते। स्वादुंका
रं भुङ्क्ते। संपन्नंकारं। लवणंकारं भुं। संपन्नलवणशब्दौ स्वादुपर्य्यायौ।
... अपि। स्वादुं कृत्वा भुङ्क्ते। यथातथयोरसूयाप्रतिवचने कृञः सिद्धा
प्रयोगे णमुल्। यथाकारमहं भोक्ष्ये। तथाकारं भोक्ष्ये।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय श्री
श्रीरामराम

किं तवानेन । कर्मणि दृशिविदोः साकल्ये । कन्यादर्शं वरयति । सर्वाः कन्या इ
त्यर्थः । ब्राह्मणवेदं भोजयति । यं यं ब्राह्मणं जानाति लभते विचारयति
वा तं सर्वं भोजयतीत्यर्थः । यावति विन्दजीवोः । यावद्वेदं भुंक्ते । यावल्लभ
ते तावदित्यर्थः । यावज्जीवमधीते । कर्मणोश्चर्मोदरयोः पूरेः । चर्मपूरं स्तृ
णाति । उदरपूरं भुंक्ते । कर्मण्युपपदे पूरेरूलोपश्चास्य वर्षप्रमाणेऽन्य
गोष्पदप्रं वृष्टो देवः । गोष्पदपूरं । मूषिकाविलप्रम् । मूषिकाविलपू
रं वा । चेले क्नोपेः कर्मण्युपपदेषु क्नोपेर्वर्षप्रमाणे गोरानां । चेलक्नोपं ।
वृष्टो देवः । वस्त्रक्नोपम् । वसनक्नोपम् । निमूलसमूलयोः कषः । अनयोः
कर्मणोः पूर्वकाल इति न संबध्यते । निमूलकाषं कषति । समूलकाषं कषति । निमू

श्रीअमरकोश
श्रीराम.
तृं. कां.
३०

संसमूलंकषतीत्यर्थः। शुष्कचूर्णरूक्षेषु कर्मसु पिषः। शुष्कपेषं पिनष्टि शुष्कं
पिनष्टीत्यर्थः। चूर्णपेषम्। रूक्षपेषम्। समूलाकृतजीवेषु कर्मसु हन्कृञ्
ग्रहां णमुः। समूलघातं हन्ति। समूलं हन्तीत्यर्थः। अकृतकारं करोति
जीवग्राहं गृ[illegible]ह्णाति। जीवन्तं गृह्णातीत्यर्थः। करणे हनः। पादघातं
हन्ति। पादेन हन्तीत्यर्थः। स्नेहने पिषः। उदकपेषं पिनष्टि। उदकेन पिनष्टी
त्यर्थः। हस्ते चैकवर्त्तिग्रहोः। हस्तवर्त्तं वर्त्तयति। करवर्त्तं हस्तेन गुलि
कां करोतीत्यर्थः। हस्तग्राहं गृह्णाति। करग्राहं। पाणिग्राहं। धनार्थे कर्तो
पुषः। धनपोषं पुष्णाति। स्वपोषम्। गोपोषम्। अधोधातौ च बन्धः। चक्रब
न्धं बध्नाति। चक्रे बध्नातीत्यर्थः। संज्ञायां च बध्नाति। क्रौञ्चबन्धं बद्धः। ९ ३०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय
श्रीलक्ष्मीपतये

मयूरव्यंसकादयः ॥१

मयूरि

अट्टालिकाबन्धं बद्धः। अन्धूषिशोषासांसंज्ञा एताः। कर्त्रोर्जीवपुरुषयोर्न
शिवहोः। जीवनाशं नश्यति। जीवो नश्यतीत्यर्थः। पुरुषवाहं वहति। पु
रुषो वहतीत्यर्थः। ऊर्ध्वे कर्तरि शुषिपूरोः। ऊर्ध्वशोषं शुष्यति। ऊर्ध्वः शु
ष्यतीत्यर्थः। ऊर्ध्वपूरं पूर्यते। ऊर्ध्वः पूर्यते इत्यर्थः। उपमाने कर्मणि च। घृतनि
धायं निहितं जलम्। घृतमिव सन्निहितमित्यर्थः। अजकनाशं
नष्टः। अज इव नष्ट इत्यर्थः। कषादिषु यथाविध्यनुप्रयोगः। कषादि
षु ते चैवोदाहृतम्। उपदंशस्तृतीयायाम्। इतः प्रभृति पूर्वकाल
इति संबध्यते। मूलकेनोपदंशं भुंक्ते। मूलकेनोपदंशम्। दंशमास
सामूलस्य भुजिं प्रति करणत्वात् तृतीया। यद्यपि उपदंशिना सह शब्द
संब[illegible]न्धः तथापि भुजिनार्थसंबन्धः। हिंसार्थानां चानुप्रयोगधातुना

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश
श्रीराम
वं॰ कौं॰

समानकर्मकाणां तृतीयान्तेऽपपदे। दण्डोपघातं गाः कालयति। दण्डेनो
पघातम्। दण्डताडम्। समानकर्मकाणां किम्। दण्डेन चोपमाह(?) सगाः
कालयति। सप्तम्यां तृतीयायां चोपपदे उपपीडरुधकर्षः। पार्श्वोपपी
डम्। पार्श्वाभ्यामुपपीडम्। व्रजेऽपरोधं गाः स्थापयति। व्रजेनऽपरो
धं। व्रजेऽपरोधं वा। पाण्युपकर्षं धानाः संगृह्णाति। पाणावुपक स्या२
र्षम्। पाणिनोपकर्षम्। तृतीयासप्तम्योरुपपदयोः सन्निकर्षे धातोः
केशग्राहं युध्यंते। केशेषु गृहित्वा। हस्तग्राहम्। हस्तेन गृहीत्वा।
तृतीयासप्तम्योः प्रमाणे गम्ये धातोः णमुल्। द्व्यंगुलोत्कर्षं खण्डिकां छिनत्ति।
द्व्यंगुलेन द्व्यंगुले वोत्कर्षम्। अपादाने परीप्सायां चेत्येतयां गम्य

ह्योगसमोऽद्यत्वादिर्नाता वत्स्यादयो प्रातिपदिकार्थस्सितः। तेनार्थमर्थेति शेषे बेधवहं
दृष्टिपितुमारभते प्रातिपदिकार्थे स्यादित्या प्रथमादयस्सप्तम्यन्ताः प्रावोसंज्ञास्ताभिर्लि
व्यवहार इति ह्योगसमोऽद्यतिस्य घेमलकारेतो नकौः कौस्तुभेतु इह प्रथमादयस्तद्भाः सुपोत्रि
पुवर्तिनो समस्या इत्थं तस्मादिति पापादिसु नर्के। तथा बन्धपापसिद्धत्वादित्यिशाखे प्रथमादि
शनामकारोऽपि नन्दादिनिर्तिशेधात्। ब्रपत्त्विं चकं प्रातिपदिकार्थ इति। एसते ततोऽलिं
वनन्यहं॥ मनर्थकं प्रातिपदिकार्थ इत्येव सिद्धेः। मात्रे व्यहणा बकमर्मादिष्वविद्धे तानस्
त प्रातिपदिकार्थादनतिरिक्तत्वात्॥ त्रिकपन्नोऽपि सिद्ध्य्यहणामनर्थकमेवेत्याशंक्य विशेषते
दृश्यिति। तिपातो वसित्वादिक इति यस्मिन्प्रातिपदिके ऽर्थात्पश्यार्थस्य नियमेनोपस्थिति
प्रातिपदिकार्थ इत्यर्थोऽयं श्वक इति पाचले। नवोरेसिद्धो मात्रावकइत्यादौ प्रथमानस्याद् इत्याह
शब्दार्थमात्रयप्रथमाविभक्तोऽहं तौ सत्तां पश्यातस्यातास्समाभित्या हारे लक्ष्यार्थ धोधौ
नस्तमत्वादिदिशा॥ मात्रशब्दस्येति। तस्य चार्थबोधानामर्थः मात्रं कात्स्न्ये व धारत्ते स्वमात्राः। प्राति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश
श्रीराम
वै. कौ.

समानकर्मकाणां तृतीयान्ते उपपदे। दण्डोपघातं गाः कालयति। दण्डेनो-
पघातम्। हिंसार्थानां किम्। समानकर्मकाणां किम्। दण्डेन चोरमाहत्य गाः
कालयति। सप्तम्यां तृतीयायां चोपपदे उपपीडरुधकर्षः। पार्श्वोपपी-
डम्। पार्श्वाभ्यामुपपीडम्। व्रजोपरोधं गाः स्थापयति। व्रजेन उपरो-
धं। व्रजे उपरोधं वा। पाण्युपकर्षं धानाः संगृह्णाति। पाणावुपक- स्पा २
र्षम्। पाणिनोपकर्षम्। तृतीयासप्तम्योरुपपदयोः सन्निकर्षे धातोः
केशग्राहं युध्यन्ते। केशेषु गृहीत्वा। हस्तग्राहम्। हस्तेन गृहीत्वा।
तृतीयासप्तम्योः प्रमाणे गम्ये धातोः द्व्यंगुलोत्कर्षं खण्डिकां छिनत्ति।
द्व्यंगुलेन द्व्यंगुले वोत्कर्षम्। अपादाने परीप्सायां चत्वरायां गम्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

भाभ्रो:९

स्वौजसमौडित्यादिना तावत्स्वाद्यो ङ्याप्प्रातिपदिकाद्विहिताः। तेषामर्थविशेषे व्यवस्थां
दर्शयितुमारभते प्रातिपदिकार्थेत्यादिना। प्रथमादयस्संज्ञाः प्राचां संज्ञास्ताभिरिहापि
व्यवहार इति स्वौजसमौडिति सूत्रे ... कौस्तुभे तु द्वे प्रथमादयस्संज्ञाः सुपां त्रिके
पूर्वतन्त्रे समस्तादि ... इत्यादि ... । तथा च ... सिद्धत्वात् ... प्रथमादिसं
ज्ञानामकरणेपि ... तिङो ... । ... प्रातिपदिकार्थ इति ... ततो लिङ्गे
वचनग्रहणमनर्थकं प्रातिपदिकार्थ इत्येव सिद्धेः। मात्रग्रहणात् ...
त प्रातिपदिकार्थ ... । त्रिकपक्षेपि ... ग्रहणमनर्थकमेवेत्याशंक्याह ...
दर्शयति। नियतोपस्थितिक इति। यस्मिन्प्रातिपदिके उच्चारिते यस्यार्थस्य नियमेनोपस्थितिस्स
प्रातिपदिकार्थ इत्यर्थो वक्तव्य इति भावः। ... मात्रग्रहणात् ... प्रथमा ... आह
शब्दार्थमात्रे प्रथमा ...
... । मात्रशब्दस्य ... मर्थः मात्रं कार्त्स्न्ये ... । प्राति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्वौजसमौडित्यादिना तावत्स्वाद्यो प्रातिपदिकाद्विहिताः। तेषामर्थविशेषे व्यवस्थां
दर्शयितुमारभते प्रातिपदिकार्थे स्वादिना। प्रथमादयस्सप्तम्यन्ताः प्राचां संज्ञास्ताभिरिति
व्यवहार इति स्वौजसमौडिति सू. त्रेस्वनक्रते नकं: कोऽसौ तु भेत्तु इह प्रथमादयस्संज्ञाः सुपां त्रिके
पूर्वतनेसंख्याद्यभाताहिति पाणिनिस्तु नकं। तथा चान्यापपसिद्धत्वाद्विंशान्तेषु प्रथमादिसं
ज्ञानामकरणेऽपि न क्षतिरिति तिङो ध्यान्। कृपाद्दिपंचकं प्रातिपदिकार्थ इति। इहतेततोलिंगव
चनस्य ग्रहणमनर्थकं प्रातिपदिकार्थ इत्येव सिद्धेः। मात्रग्रहणमत्र कर्मादिजातद्वैते तत्रस्या
तं प्रातिपदिकार्थादनतिरिक्तत्वात्। त्रिरूपस्तोऽपि सिद्ध्यग्रहणमनर्थकमेवं लाशं काशविद्यन्तिरिति
दर्शयति। नियतोपस्थितिक इति। यस्मिन्प्रातिपदिके उच्चारिते यस्यार्थस्य नियमेनोपस्थितिस्स
प्रातिपदिकार्थ इत्यर्थो नश्यत्क इति याचत। नन्वेवं सिद्धो मात्रावत्क इत्यादौ प्रथमा न स्यादत आह
शब्दार्थमात्रप्रथमाभिन्नोऽहंत्वतो सत्तां यश्वात तता समधिगमाहारेलवणार्थ चौधौगि
न्नल्पभ्राद्दि पिं। मात्रशब्दस्येति। तस्य चावधारणमर्थः। मात्रं कात्स्न्यें च धारणे स्यमर्तः। प्राति

CC-0. Digitized by eGangotri-Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ह०च०तु०
म०ति०
६०

साधय इति तस्यार्थं भावः सूत्रे दीर्घोच्चारणात् पाठसामर्थ्यादविधिः इति अन्यस्मात्तोऽवयवाद्विधिरिति न इत्यत्र
चरणः पुंस्त्वे चेत्तत् कृत्वा न्याय्यं तत्रापि शुद्धं प्राक् प्रयोगे इति हस्तात्पर्यमिति कस्येन कृत्वा विधानमनर्थ
कं स्यात् धातुद्वये नहृस्वत्वं ईदृक्त्वं तिति इह च सिद्धं नाधात्वर्थभेदः धातूनामनेकार्थत्वादिति सूचि
कृतोक्ति ॥ हरतिसूत्रे तिरिस्पृ इति तत्र च सूत्रे तिसृपसोः कथं ग्रहणमस्यापरिभाषावां सू
पवं परिभाषाभावादिति तत्र परिभाषयोः परस्परविरोधे सति उभयोरप्यप्रवृत्तिः स्यादन्यथा
प धातांशापरित्यागेनाविरोधे समुच्चय इति भावः मातातोवा साधय इति शमयन्स्वप्ना
सो धनइत्यत्र हिति शमनकिरिति हृषमस्वासे च न चंपनर्थुतैव स्यान्नमेव पश्चार्थेस्यान्नाको
धर्मइत्याहेयर्त्तिकारादिभित्तार्थेव व्याख्यातत्वादिति भावः साधनमात्रं भिति शास्य चक्ष
स्येतिस्वज्ञेतिहीयस्मान्नह्रति प्रवेशात्मस्तितिभावः एतदर्थे किति वश्यसंज्ञमवपत्तिमा
स्तीति स्वर्थः हिसुतिरपपतिवं तेषपसौ सर्पः संसरपपतित्वं द्रविती सर्पः मत्तान्त ६०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

स्वौजसमौट्‌ इत्यादिना तान्‌ वत्स्याद्यौ प्रातिपदिकादित्यर्थः । तेनामर्थविशेषेष्ववसौ
दर्शयितुमारभते प्रातिपदिकार्थे त्यादिना प्रथमा इयमस्य प्रभृत्यजाः प्राचां संज्ञा स्ताभिरिति
व्यवहार इति स्वौजसमौडिति सू० त्रेधा व्यक्तत्रेकान्तंकः कौस्तुभे तु इह प्रथमा इयमस्यर्थः सुपं त्रिके
पुवर्तनो समस्या इअत त्यादिति पाणादि तु नंक्तं । तथा चास्याप्यसिद्धत्वादिति शाब्दे प्रथमादि
शानामकत्वेपि न क्षतिरिति निजो ध्याय । ... हि पंचकं प्रातिपदिकार्थ इति दर्शने तत्तौलिंगं
वचन्य इत्या मनर्थकं प्रातिपदिकार्थ इत्येव सिद्धेः । मात्रे ग्रहणात्‌ ... द्विवचने तेनास्या
तं प्रातिपदिकार्थादनतिरिक्तत्वात्‌ ॥ त्रिकपक्षेपि लिङ्गग्रहणात्‌ मनर्थकमेवेत्याशंक्य विजानीते
दर्शयति । नियतोपस्थितिक इति यस्मिन्‌ प्रातिपदिके उच्चारिते यस्यार्थस्य नियमेनोपस्थितिस्स
प्रातिपदिकार्थ इत्यर्थः ... इति यावत्‌ । न चैवं लिङ्गमात्राधिक्ये प्रथमा न स्यादित्याह ।
शब्दार्थमात्रे प्रथमा तत्र लिङ्गाधिक्ये ... स्ततो सत्ता पश्चात्तस्यां तात्पर्यमात्रे ... ऽर्थः ...
... मात्रशब्दस्येति तस्य चान्वयः धारणामर्थः । मात्रं कात्स्न्येवधारणे स्यमाः । प्राति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रितत्र व्रत इति तस्य मारि कम कु हि से तस्या निह स्वरूपाद्धो वै वर्ण्यावतेः तस्या कुस्वपग्रसिध्यतेरमु
षंभोधोध्वः गर्भवर्व भवर्धह वर्णावत गीयान्ते पाठडाचत्तः न लिहे
शैशातु रितिहस्व शशशातु रितिप्रावार्थपः श्रौतिकुइतु नकम बहुत्र च हासिति॥ ख्यान्तेषु शश अनुगतो
ताने श्रवंकृत्वा हेमितप्रकरतो ज्वरहे स्वानिद्रुतिका स्थितिम्रत्र च प्रात्यान्मेध सातामम
परम्परा हे रनागतो नाह द्युतहीपो श्रिमिस मिदेर्गताः शीतीसर्णवर्त्तते सावरकम्बिभारपातस्य
मीठुगतान्हिपृथ्व प्रसवोगिशेवाः नपास्मिन्रविधिस्तपादाविति प्रवर्तते तदेतस्य हृदसंग
कशकारणविति पूर्वं आत्मापाक्रमाह वशाद्दिति शिशतीतिवहुर्धी होतु मिमिरे इसत्रग
ताः स्यादिति भावः ववेतस्याद्गतो हेत्विदाद दोरणि सूतिति योधमम॥ अपंथादिश्यु नादिश्य॥
विविह न्यो हतीवय न्येशा कृ मविव्यातिन्वयघतीति स्पहनेमोहनयादिशा हीहिय ती
तिमानप्रनसारतो चुटणीवर्त्ते ७५२ भवंतु हयपि हरणुः ५०८०७५५ श्रा घोप्रथमानो
न्तीवाहितीवान्ताः हावयधाज्ञ्हाति वानो वैसके ज्ञुभसंवत्सने ७५२८ संवत्सनं प्रकृ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

इत्यत्र
म॰ति॰
३९

तिर्विकल्पकं सामान्यं नैव प्रत्यक्षं दिवादिः अथादिश्य नयभ्रांश्चतुर्भि: चतुर्थे हेतांशके चक्षुरादिसर्प
मिति व्यावर्त्तनं तत्रापि निषेधस्यैकत्वात् चतुर्थे हेतांशकेऽस्य नत्वं हेतोस्कुटभवि क्वचित् सं
हते स्फुरिताद्धिक्त्वे प्राप्ते इतरे षां निराकृतिरिति प्रावृत्तिनिषेधोपमत्र नामेति दिवतः परस्मैपदे शिष्ट
र्वर्तते तद्युक्तस्मिन्सूत्रे तत्र नयोरभावं सत्यपि इहापि तयोर्वर्णाभिकल्पात ते नासत्यपि
परस्मैपदे फलितहेतुर्दिक् च निषेधः सिध्यति विकल्पितत्वादिकस्तस्य सिद्धिरिति तदेतदाह तत्र नयोरिति॰
अत्र भावाभावनिर्दिष्टयोः हेतोरीनामात्मनेपदेन समानपदस्य स्यैव वर्ना ८न्य च निषेधइतिसूत्रं
तेन विरतिसिद्धौ पत इन्यात्मनेपदे सपते पूर्ववत्समानपदत्वाभावादन्तरंगो निषेधः प्रवर्ततेऽस ३९
बकतेऽपि वर्णिः न निवर्तते चतुर्थे हेतांशसामर्थ्यात् इति यस्तु तस्तु प... इतिवक्तुमुचितमव
हितासि वे येवांस्तु कुप्र इति सर्पणवत् तादि क्वतिप्याप्तिः परस्मैपदे भावात् तत्र नयो: सत्त्वा
च अनन्विधर्षमानभ्य: प्राप्तिपुनेपुकार्यानि चैतदेव सूत्रेनिवृत्तिपामपि ता याम प्रसज्यप्रति

न१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

बेधेऽसंबिवर्णसमासा पत्नेकिक्रिये स्यवत्ते स्येति भावः कृपेति सतीथी नालादमुवेत्स्वभावात्
ष्ठान्दसात् कपोतोऽसदिति रेफश्शस्वशाइति वर्तोक्केशानांवर्तीयहत्तोनयहात्तामितीति सिद्धान्तात्
पूर्ववाक्ये नाप्राप्तं स्यादिति सिद्धेन द्वितीयपत्ता केवलसामर्थ्याद्वितीयसे ऽप्रति केऽक्रपदे स्या
दिस्यौनिर्देशोभावकारव्यात्यानं चेद्ध्रवमाता मितिभावः ९ कृपशीलेति लिङ् सिवात्सने
दीर्घ इति कित्वान्नगताः सत्ताइति वर्तुवर्तन इसस्मात् विक्रिय प्रत्ये छन्दसि वधातवोन्यत्रा
धीताइह पदन्ते वा समर्थलिवनः वेत्तिहेत्व पदन्ते तेषामुपस्य गौरिद्विनाशपीतरपरस्येऽपि
किमपसस्येगोति न्यासधातु क सारिवृद्धित्वं संदेव ध्वनयपन्न्यहारहरति विग्रहपतीति व्यपो
लिपि हन्ताद्दिश्शवाचवार इति भावना संतत राता स्वपकी स्वक्रिया से रपवार इस्य र्थः प्र
तपवाहपस्येति लियत्त ८१ स्यादि स्वमतमनेन पस्मात्र्य फलकं स्व स्वरे निश्चिकापा
क्रितात्किक्स्वित स्यादि मेत्रेपह हात्तोह्यः हुसवे ८१ स्याभिताकारमतमाह केचिदि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ह॰ म॰ तु॰
म॰ वि॰
५०

माधव इति तस्यायमाशयः सूत्रे दीर्घान्तपाठस्तावदस्त्येव गितः अत्मात्मनेऽपि सिद्धा ग्रहणतोऽ इति पा
चस्तुः पुरुषं चेतनं हत्वा नाधुवनायें हिरण्यप्राप्त्युल्लासोऽपि तिष्ठमानोऽर्थिकस्येव हत्वा विधानमनर्थ
कं स्यात् धातुद्वयं च हन्त्युं ईर्ष्युं तितिक्षू स्विद्धेत्याचार्यभेदः धातूनामनेकार्थत्वादिति युक्तिं
करोति। हरतिस्तु तस्मिन्सूत्रे स्युः ष्टिपत्ने ऽपि सूतिसुपसोः कथं मयूरतामस्याः परिभाषायाः प्र
पकं परिभाषा ज्ञापितेति उक्तं परिभाषयोः परस्परविरोधे सति उभयोरप्यप्रवृत्तिः अन्यथा प्रा
य धात्वंशयोर्यस्यागे नाभिरोधे समुच्चय इति भावः मोरताला तोवाला माधव इति शमस्त्वन्य प्रा
सो धनइ स्वस्य हि लिशासनभि तिहृतम प्रासोचनंधम्युर्जैव स्तानमेव वक्ष्यार्थैर्हिस्वानाको ५०
वन इत्यादौ लिकारादिमित्तथैव व्याख्यातत्वादिति भावः लावनमात्र भिति शलाघनुडि
एव तिस्त्रेति दीपस्य मन्इति प्रयोगात्तिति भावः पञ्चार्थे किति तवश्यसंश मवपति मो
रतीस्वर्थः तिसुति संयपति संतो वयसी स्वर्थः संसपपति रूपं दर्शित तीस्वर्थः मन्ताल्तो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

याया: सार्द्धं त्रिकत्वे मत्स्यमिति ध्येयम्॥ मीलस्थमीले त्याहि॥२५६॥ सर्वे हीर्षेपि धाः मीलस्थले पराइति हृस्वोपधस्य
हाहे॥ शीलस्थले॥ शिलगत्ताविति हृस्वोपधस्य हाहे॥ शीलसमाधौ॥ ऽपधार्यराइति वुराहे॥ शिरं ऽं छु इति स्वोप ६२
धस्तृहाहे। तिलगतौ॥५४०॥ स्तेहन इति वुराहे॥ खोट्ज खोर्ध्य घोस॥५५६॥ त्रयाणामपि मद्दित्यानोपधाहृस्वः
ग्रुवुखोत्सर। ग्रुवुरखोरत्त। मड ध्येरत। धोतित कम। अश्वानां गतिविशेषः॥ निक्काना संस्थाया कर्म। छिवुनि
रसने। ५६५। छीवनम्। छेवनम्। वु ए। खोहराहित्यात्सन्हे हीर्षः॥ तथा च वान्तस्य ज्ञम्। छिवुसिवाहीर्घु
श्वेति। अपूर्वहि माहावपि। सनरिसिटे:। सनसिटनिमित्त इति। यदि तु सनि सिद्धि वपर इति प्राह्ये आ स्यात्समा द्धूये
त तहापङ्कुगन्तात्सनि कुत्वं स्यात्। न वेष्टापत्तिः। माधवादि ग्रन्थविरोधापत्ते रिति भावः॥ हिविदिविधिवि॥
५९०॥ प्रावानुवधिन्दिष्ठन्द्वेत्याहि गतोपवृत्तो॥ तद्वक्तम्॥ तथा हि पाणिनीयमते तावद्दिमे धाहिवन्नतु
स्याही। किंचत्याहि त्याभ्युपगमे तत्सामर्थ्यात्। वन्हेश्शनुः स्यात्। तथा च वस्य ऽठिस्मानिश्चं सक्रमेव। ओपहेमेन

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तुविकरणात्सोमात्तनाहित्वं स्योक्तम्॥ तथा च प्राचोऽग्रभ्यो नित्यसमनस्यैवेत्यास्तां तावत्। अतो लोप इति। न चोपदेशे
ऽकारान्तत्वं नास्तीति वाच्यम्। आर्द्धधातुकोपदेशे इति व्याख्यानात्। इह वधिनिर्देशे रावेपदे इति श्रुतत्वाहकारा
देशेऽकृतेवानुकूलस्य प्रत्ययस्य पश्चाद्विधानात् इति भावः॥ लोपश्च॥ अस्य योगपूर्वोपद इति। प्रत्ययस्य विशेषणत्वं तु
न क्षतम्॥ अभ्युपहेतुस्याहप्रतिव्याप्तेः। उतश्च। इहापि प्रत्ययस्य विशेषणत्वे आ घृहीत्याहप्रतिव्याप्तिः। अत आह।
प्रत्ययोकार इति॥ क्ङिति॥ प्रमितिति। कृतोनिर्दिश्य र्थः। ननु कृत्तिवत्तिभ्रमितम्यम्॥ स्याद्धो हि कृत्सांचापश्यते। तस्य चशवि
षये परस्मैपदे कृत्तिवत्मानुत्स्यातिरूपासिो। आत्मनेपदे तु कृत्सन्तुते इत्याहो सिद्धो हेतु कर्तेनि वत। एवं छिन्तेऽअपवस्याहावे ३५
तिपथाश्रुतो धातुत्रतिगवरपवप्राचो भमकृत्समितिवोध्यम्॥ अवरन्हत्या ६०२ हिंसाहन्नेत्यत्र हिंसा च अहानं वे
ति विग्रहः। एकोनविंशतिरर्थाः॥ तथा च वोपदेवः॥ अवरन्हे रोगतिकान्तो प्रीतोत्स शोषुत्तोभुतो॥ प्राप्तोश्लेषेऽ
र्थ निवेशे भागे प्रक्षोयहेवधे॥ स्यात्मपर्वेऽवगमेथामेक्षुतावित्ति॥ मिन्ह॥ ६१२॥ मिन्हापाविनियाग्नावांइत्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

र्थः ॥ अयोऽर्थाः ॥ न्केश ॥ अत्र स्वामी न्केशे अयम् न्तार्थां वाचि वेत्ति पठित्वा दुःखमाग विपूर्व धातेपर्यौ इति मन्यते ॥ धात्वंत
रमित्ति न हृदः ॥ क्लिश उपतापइति हि वाहे ॥ क्लिश्च बाधान इति अयाहे ॥ देवगीत हि सादृशीनेश्रु ॥ हनेछित्तिपाठान्तरम्
हे आदिनिंसं मतम् ॥ दैवा ॥ मनस्वद्वा ॥ मनीषा ॥ स्कन्ध्वादिः पचोहवाहिवी ॥ मानी वाम मिनि लिषं मनीषितम् ॥ प्रा
तिपदिका आत्वर्थे बहुलमिति लिजन्तात् न्तः ॥ मनीषितंयोरिषियेनडु ऽओतिर हुकाये अयमुंछार्थः ॥ परस्मैपदि
बुकादिपिही औही ॥ हुस्मोद्यस्तु त्रयः ॥ गत्यर्थौ हि वाहे ॥ इच्छार्थस्तु हाहे ॥ आभीन्द्वायार्थः ॥ अयाहे वर्थ स्तेहने ॥ प
बुसेवनइत्यये परस्मैपदि ॥ श्राक्यार्थं श्रुराहे ॥ धकथावइत्याहि ॥ यहाहकेशगस्वामी ॥ कोन्हो कर्द इति पर्द तेगइद वे
रवेतथा हि हसेतुकौ शुश्वरवेभवेवहयजे इवेतहेवेतवेशि ॥ तथाहेवाहवावनिस्यनइत्यश्व पृक्त रतोऽमरः ॥ का
सांवजड इति ॥ दरि ॥ कासृ वृत्यये त्याम ॥ भासृ दीप्तौ ॥ ०॥ अस्य आहित्वं तस्मात्र फ्सकम ॥ भ्राज तिवन्त ॥ भ्राज
भासे स्याहिना ऽपभ्रा हुस्वस्य विकल्पात् ॥ ऽमयोरपानुबंधान्तराकरणं तु प्रकारस्तानुरोधात् ॥ आऽः ॥ शशसि ॥ श

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

द्रव्यशु०
म.नि.
३६

सक्तु तानित्यग्नेयपरस्मैपदिषु ॥ अग्रस्तुतम् । जासित्वा ॥ अस्त्यागमस्तम ॥ यीस्तुरितिहेत्यत्राजीवेसिंनिर्देशेप्रयुनत्तम ॥
भुवश्चेति । वकारस्य अनुनासिकसम्बुद्धयार्थतावाः स्निग्धतोनत्वासमर्थनीयम् । एतेन भ्राजिष्णुर्होपिष्णु व्याख्यातो ॥ ग
हिमहि ६।४ महपूजायां इत्यग्नेपरस्मैपदिषु महीडितिकं डुहिषु । नईनम्स्प्राधान्ये ॥ इमोमाया वौ बुराही ॥ आचो
हिं सायामपित्तेन्नेभ्य हन्याहि ध्रुवमिति इहेनपरस्मैपदिषु ॥ केचित्तिमिमेत्रोदाहवः ॥ अत्रापीतोब्रीजंवेहिक
प्रयोगविरोधः ॥ तथावग्रहुवन्त्रालेतां ॥ प्रवक्तिकोः शंसन्ति । प्रवक्तिकाभिमेहेवाअस्मतान ॥ प्रवस्तार्थे नानस्या
पन ॥ व्याधूतं वेदं भगमः होविन्दस्यामिना ॥ प्रवस्त्रान्न्तं माविश्वेति ॥ यतु ओष्ठाद्येर्दधू दस्यः स्पृशं विं गंधं लं गुणः ३६
ख्यातं भवतीति सुत्वाहनात् । एतेन स्तीर्णा वाहीदित्यपिव्याख्या(ख्या) आच्छादयत्यनेनेत्यर्थी नुगमाहितीयपर्यायपाठि
तयोः आच्छादित्वे प्रमाणमिति ॥ तन्न ॥ बहिंशादस्यसर्वेभवयवेषु प्रधानं भवतीति सुत्वाहनात् । एतेन स्तीर्णा वाहि
रित्यपिव्याख्यातम् । एवंवमतिप्रग्रहहइत्यत्रापिप्राधान्यार्थत्वाहे स्थादित्वेन्याय्यमिति बोध्यम् । वेदमेदमाहे आघहीत

हेत्वन्तु.
म. ति.
३४

टीत्येवगाम्येतन्नतु विकल्पो विइति भावः। यत्तु प्राचा नेटीत्यस्यापवाद इत्युक्तं तद्विकल्पस्याप्युपलक्षणतामिति व्याख्या
नमुचितम्। यत्तु व्याख्यातृभिः। विकल्पस्यापवाद इति। तद्विन्त्यम्। बाधसामान्यविवक्षायामेव धारणाद्योगारे। विशेषवि
न्तायां तु पुरस्तादपवादन्यायेनैवटीत्यापत्तेः। नव येन नाप्राप्तिन्यायेन विकल्पस्य बाध इति व्याख्यम्। मामवनिता
रित्यत्र हलादित्वेन विकल्पस्याप्राप्तेर्हि टिहि क्व। तत्फलस्य तु मिति यद्युपन्यासेन वर्णस्यासिद्धत्वादत इत्ये
व फलस्मत्तो देत्याभ्यासलोपो सिद्धो न तथा पितयोर्ग्रहणमेतद्विधिं प्रति सिद्धत्वज्ञापनार्थं तेन नममवा तुः व
भमतुरित्यादि सिद्धम्। ननु फलनिष्पत्तावित्यस्यैव तत्र ग्रहणमुचितम्। निरनुबन्धकव्याहृतिवेत्ता। मैवम्। नि ३४
रनुबन्धकपरिभाषायाः प्रत्ययग्रहणविषयकत्वात्। सा हि नामहे वा तत्प्रत्याविल्पत्र प्रत्ययस्य डीत्वेन त्वाप
धकमतुं समुपिन्वन्ति। तत्र हश्ववृद्धिहित्वालयोरिस्व सामान्यग्रहणानि मीहार्थं क्रियमाने जहातेः कित्वं परिभा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ग्रिति। एवमैन्द्रं तेतिष्यन्ते ह्व। इद्। इन्द्रैर्ये इष्यते त्याहि। हयगतो। मन्त्रिश्राद्धयोरपीतिके वित्ता। श्रितिश्रिस्त्रीकरणामि
ति। सोममभिषुतो त्रीत्याहोहर्ष्यं नात। सता याद्विति। न स्वकरणो सधानं स्याह भिवगड समरोन्तेः। स्नानमिति। स्नातं स्त्री
नमिषुतानतेइत्याहोहर्ष्यं नात। स्नान परत्त या वान्ते प्ती त्यानत्वा बुं। अतोऽन्तस्य। छडयपबजवनेनान्तशब्देन
ऽश्रीहि: अंगंवान्यपदार्थः। तद्धितग्रहणमनर्थकम्। विशेषणेन तदन्तविधेः सिद्धत्वात्। अथ समीपवाचिनां त
शब्देन बहुव्रीहि समासः। एक्वयकोरणोः समीपान् तस्मानो ह्वद्विरिति ता हल्य परिणाश्वञिप्रभृतिष्वपिस्यात्। अथ
रवं वतदन्तं वेति कर्मधारयः तर्हि अन्तशब्दस्य विशेषणत्वान्नपुंसकनिपातः स्यादत आह। पूर्वपदं कामिति। अ
ते तो बहुव्रीहि स्यादिति। एतेन अन्तइत्यस्य आवश्यकत्वादिकं दर्शितम्। अतः किं। अग्नेोऽतिरात्रान्त स्यागस्येति किम्। शवद्ध्रस्य
युगमने। उश्वत्थीति। अग्राद्योऽस्यपाठोऽकारसमीपभूतः नात्वं गस्यान्तः। द्वितीयस्तु नाकारसमीपः। नेटीत्याहि।
स्वविषये प्राप्तं सर्वं बाधते। बाधसामान्यचिन्तायां पुरस्तादपवादान्यायस्यापवृत्तेः। विशेषचिन्तायां तु ने

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नेपीत्यस्यसाविज्ञत्वात्।अन्तरेण हि द्वौ संभोगौ रितिसूत्रे यत्संभोगौ रितिसार्थकमेतद्व्यूहत्याहिदुस्यकम।।मा धगौ ज्ञागट धा तावि
थमाह।एवं चेदनवद्यो हेतुरपन्हूयगाहिभिश्चिपत।तथा वैरोत्तोपन्हेनोन्तं तत्र तस्याऽपि निर्मर्यतेनास्तीतिगम्यते।अ
तएवदं कास्ता अवीवकासेद्दसुहृज्जनस्य।।तथा वमतमेहाभिप्रायेणापूर्वापरस्यगम्भ्रविरोधः समाधेयः।।यत्तु का
तं चेद्दत्यहिर्ब्यो यो रजो जागर्हिस्सुहृत्त्वनम।।तन्मतद्वयेप्यसंभवाद्दुर्वेन्यमा।।मा धगौ प्येवं जागर्तीत्याह।।यद्यप्येव
व विधः स्यादिति।।सोरिति।सन्निहितामिति।।हेतुगर्भविशेषणमा।अंगमेववेति।तस्यपूर्वपापाल्लेऽभिताकाङ्क्षत्याहितिहेतुस्य
छ एवेति भावः।कैषटेनैवेति।तथाचपूर्वेत्रहृदृत्तमतअपरन्तु कैषटमतमिति विषयविभागः केशिवृन्तो नातीवा
ह्तीस्यइति भावः।वइपदेह्याक्तंर्थअच्छोपविशेषणात्तपापियोजितम्।तस्यफलमाह।रोषेति।अजितामिति।।
पविशुद्धिक्रमिप्रत्तीनां।नहिसंस्तकानांलोपे।इतिवं प्रतीन्हते अश्रा।इतः प्रेरायन्ता पञ्चसाहितः।।छिनुरूपमुवमं
श्रीति।धृतिरूत्तुमानिक्रम्यमाऽग्रहणात्सूत्रे प्रविन्हेया।जिमिके विहिति।तथाव जेमनमितिमोजनेप्रयुज्जते।वा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इ.भ्वादितु.
म.ति
३२

भ्राशृ भ्लाशृ दीप्तौ ॥ फणादिसप्तके ताः स्यान्तौ पठिष्यन्ते । श्यन्विधायके च सूत्रे पित्तपेऽमयोपदेशस्त्वन्त्यानामा

ह । भ्राशादिषु एतानुस्रतः । भ्रमु चलने । भ्वादिर्ज्वलादिः फणादिः । भ्रमु अनवस्थाने दिवादिः । पुषादिः । शमादिः । तत्र भ्वादेः

भ्रम्यति भ्रमति । शमादेस्तु दीर्घो भ्राम्यतीति भेदः ॥ क्रमु पादविक्षेपे । क्लमु ग्लानौ । त्रसी उद्वेगे । त्रुट छेदने । लष का

न्तौ । श्यन्वेति । ऽभयत्र विभाषेयम् । भ्रमु अनवस्थाने इति भ्रमिः । क्रमित्रसी वहिर्दिवादयः । तेभ्यो नित्यं प्राप्ते त्रुटेस्तौदादिकत्वादि

तरेषां भ्वादिकत्वाद्प्राप्ते विधानात् । यत्तु धातोः क्रमिति सूत्रे ऽत्र दैवादिकस्य क्रमा ग्रहणमित्युक्तं पद्युह्दादि ३३

गणेभ्यो धातोर्दिकस्य तु क्रमतीत्युक्तं तत्स्यादिकम् । भ्वादिषु क्रमेः पाठादित्यो ध्यम् । क्रमः परस्मैपदे । दिवु क्रमुव

मांशिती नित्यर्थसूत्रात्तशितीत्यनुवर्तत इत्याह । शितीति । यत्तु प्राचा शपीति व्याख्यातम् । क्रम्यतीति श्यनि दीर्घो न स्यादित

(युक्तम् । तत्रामादिकमिति भावः । यत्तु पाठेऽक्षुर्दश्लिति इषुगमियमां छ इत्यत्रानुदित्पाठ्यन्हे इष्यते इक्षते व्याख्यातं च तन्न

स्याद्यत्तस्यतोऽदीत्यनुवर्त्य शित्यदीति काशिकायां व्याख्यातमेवं बहं श्यपटितेः क्रमः परस्मैपदे जित्यत्राप्यविशितीति सं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रन्था स्वच्छे न भवितुं युक्तमिति तन्न । अधीतिहि यन्होऽनुवर्त्यमानमपि पृच्छ्य विधावेव प्रराप्य कप्पुत्या संगच्छते न तु ततः प्रागपि
लुग्ग्राद् हेमन्त्र संबंधे हलन्य इव मज्जाहावपि तांऽकय स्यहुत्कृपुसंगात् । किंतु अधीत्य स्यानुवृत्तिर्दृश्यते धस्तोन्तेति किमपूर्धीधा
च्यक्तते गोन्त्वात् । किन्तु न तावद्दमिमतसिद्धिः । अनुवृत्तेः पाणिनिकत्वस्य तत्रैव गोन्तत्वाय यन्हृद्वृचे पक्षे सैक ऋत्या र्थं मध्येऽसं
नन्ध्ये गनन्त्वमत्वात् ॥ ह्र निकादाद्दिरेव श्यनिदीर्घ स्योदाहृत तत्या तद्विहृद्ध तदा शूयवक्ष्यनाया अर्संभवात् द्वाय ह्रद्यपिवह
न्ति । किंतु ऋकारे इति सिद्धे ऋमः शुभ्राहे पाठः श्यन्येषामपि नामि दीर्घ इति नियमार्थं तेन ऋमः श्यनिनमवतीति तद्यपि
न । सिद्धे सत्यारंभो हि नियमार्थः । नन्वेवं सर्वेषां श्यनिदीर्घः सिद्धोऽस्ति । येन श्यन्येषामेव नियमः स्यात् । अपूर्वो येन श्य
नि ऋमएवेति नियम इति । तदपि न । ऋमेः साक्षाद्ग्रहणाद्गच्छानामित्युक्ते श्वमहि संग्रहार्थत्व यो पन्हृयत्वा ख्वमा
हि युऋमेः पाठस्य विद्युतोर्थत्वयोपन्हत्यादु ॥ नन्वेवं ऋमिं न नन्न महेरमुत्कृष्यशमांस प्रानामित्येव कूयाहितिवेन्न ॥
एवमपि अजरसन्निधेर्गो स्याद्याभागात् । वस्तुतोऽ मात्राधिक्यात् । मकारान्त संहर्सौ च्छत्र मात्रार्थं महेपर्दृवाठसंभ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

द्वयवतृ
म·ति·
३३

नाह ॥ वस्तुतस्तु नेः श्रामाहिकुपाठ भिन्नत्य प्रयोजन इति हरदत्तेनोक्तम् ॥ नहि विनाशिप्रयोजनतामित्यप्रायमिति हिक् । भाष्यवि
रुद्धमिति । वाहि हि द्वेधा न सम्मतौ स्यातां न हि भेदोपदेशः स्वन्तु तो स्यापति लिंगायम विपर्ययु इत्यपेतेति भावः । पुनर्गतिरि
ति । वस्तुतस्तु वित्त प्रवृत्ति व्यत्यन्तरमित्याहुः । तन्न । तथा हि सति तस्याहृत्ना आपद्यवश्ट्रेसिद्धे तदर्थं विभाषा ऽऽरू
पुजोरिति प्रवः वन्हे धञः विधानमनर्थकं स्यात् । तथा श्रमतिश्र तो वा हि स त्रेयापुम तेन कारस्पेत्यं विधानं व्यर्थं
स्यात् । तद्धि वन्हे ऽप्रपी वृणोहि तिरूपसिध्यर्थं क्रियते । सति वा स्मिन्नने आभिमतरूपसिद्धौ किं तेनेति हिक् । मम ३३
तं धत्ते । ममवेति । वस्यत इति लोपस्तु न भवति । वलौ तिसंधात्र घ्यहणामिति सिद्धान्तात् । भ्रातृ एवं तत्रापीवं तत्परि
भाषा विप्रवर्तीते ते न वुञ् का मे त्या हो लोपो नेति हिक् । आद्गुणिप्रमणात । हलोयमामिति वायल्लोपः । सूर्य्ये त्याहि
तारः । सहसूर्यो । इन्द्रुपी-वकारांत इच्छीम् वलार । एवं क्विपि वलि लोपे स्वौरिति लोपे जरत्युवर्ज्ञ्यपोः सूं ६ ॥ तस्य
स्येति नियमान्नसंयोगान्तलोपः । ऽ आन्त आदेशे वक्ष्यते । तस्या वलेतेदे ... संप्रसारणे तेनुमेदः । स्त्र्यन्नर्यो स्त्री

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

६ व्यवस्त
म. ति.
३२

पि ३

स्यथोऽभ्यास इति सूत्रार्थात्। अव्रतं गामयं वस्त्राभ्यासोन तं गत्वेति॥ वृत्तं च एतत्र॥ अङ्कुस्येति षष्ठ्यां कारकविभक्तित्वसंभवे तद्
ये नृपश्रोये कर्षोत्व कृत्यनापा अन्याय्यत्वात्॥ स्यादेतत्॥ ५ नकसे स्याद् स्याद्ः शेषत्वं त्वाहीन्यनेकान्ह्नुन स्युः न वेच्छापत्तिः॥ इहोि
ह्यसति जिगमिषवती स्यादित्य नृपस्य सर्वसंमतत्वात्॥ तन्निर्धारणार्थं यथो चेद्धा पनृप आश्रीयते इति चेन्नहि हाविसएगोरि
तः॥ अर्थाधिकारयन्नस्ये वाभ्यार्हितत्वात्॥ धस्याहिमुख्यो क्तत्वाद्वेत्य [illegible] भिधेयत्वात्॥ गतंतत इति॥ ङरोहीर्द इति॥ स्यादित्य
नुपपद्यते॥ सच्चेभ्यावक्ष्यते होपयुज्यते॥ रोक्ततस्य स्थानिवद्भावेन नु शब्दचित्वे स्यान्याभ्यासेऽयस्मिन्भागादिति भावः॥ अर्थापय
ताविति॥ अर्थमात्रेव इत्यर्थे लिङ्वायु गाजमेवेत्यर्थः॥ अर्थ ५ पयामान्याभिप्रायस्य तुयवषि जोवद्देजेनार्थाषयतद्रूपिति ३२
कृते प्राप्ते तथ्यात्स्यात् भिश्रवतद्देवपुरस्कृतं तथापि तत्सर्वं तु राहिंगतो भाष्यादिति दोषो भाव नेन दूषयिष्यते॥ एवं स्या
पयति॥ वइयरेरतोयहस्तु इति व्याख्यानेहि येन नाव पव धान न्यायेन एकवर्णव्यवाये अपीयवहिताहावेव मा
यंनत्व नेके व्यवाये॥ नदेजमविन्हहा तादिस्याद्वेस न्नहितीत्यं न स्यात्॥ न्यायसाम्येन सभ्यो योऽभ्यास इत्य त्राप्येके नैव
व्यवायस्य स्वीकार्यत्वादिति भाष्यम्। अत्र सम्भवात्यारेती त्यापवादे नाव वयनेन तु स्वजातीयाये न्हेयसा संयोग व्यव धा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

६८११
श्रीराम

ववनाहंगावयवस्याभ्यासोनत्वद्धस्य ॥ [illegible]
कं हि तं ता वद्धिपु चो गरए वे शिक्षितमा कृ रे ॥ अ [illegible]
हतमेव । एवं यावयवा ववव इत्यपि रमसे नित्यमा [illegible]
हं स्यात् । यद्यपि स्वो नो ऽर्थे माधमसंग [illegible]
क्रिम । अथ विन्हशात् । तत्रावाद्यस्याहि ॥ [illegible]
चाभ्याससंज्ञाकार्यकारा ॥ तेने कायोयेडतयोः [illegible]
क्षहन्तम । तत्वो गाहद्धस्येति कमी तिपषढौ ॥ [illegible]
किज्ञाक्षिमनपंन्हू एक्रा वदृत्यद्गि शेभरा ॥ [illegible]
यं नि वद्धम ॥ तथा च ङुरद्धिया तोमा ध गेनोन्त ॥ [illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सीत्यत्र परत्वात्स्मावलोपे संयोगस्य हिरिह हलादिभिरपि तत्त्वीकारात्॥ सत्त्वसत्सामान्य। यथा सन्नलाममघ पुनःकः इति भाष्योक्तेश्च वेत्या
स्तां मा वत्। दीर्घोऽत्सओ॥ एओयमाससंश्चेति दृष्टिकरतो वध्या। ज्ञामासा नय नस्य लघो तीत्यर्थः। ननु समानाधिकरणतोऽसं
भगात्। नहल्ले समुदायस्य संज्ञा। तदुक्तं लघु इति सत्रेणेत्यात्॥ लघु भिवङ्परके गोपो इति सर्वं सिद्धान्तु गम्यते। तत्र प्राग्वद्धे
व्हे धात्वाप्येवं तदा हसन्तमभावविधय इति। एतेन हल्यादेरिति प्राप्तो न्तं निर्मूलत्वाड् पेन्हपमित्यपि धूतम्यात्। नहि मुनि
त्रयोन्तं विना हल्यादेरिति पूर्वपि तनुमुवितम्॥ नवा हल्यादि कालादिभिरणुन्तम्। यथा चेया व्याख्यातं हल्यादेरिति मध्वी
न मते नो न्तं इति। य वृत्तेनेव हेतु मस्मो। श्री ह्रि रत्र। श्रीडिङ्त्र। इत्यादि व्याख्या न वसरे तन्तं हल्यादेरित्युक्ते रर्थी वीन मते ३०
दीर्घो न। स्वमते तु दीर्घो भवत्येवेति तत्त्वं म। श्रीन्हिद ह्री स्याद्येषु लघुसंज्ञोक्ता भयोरपि विशिष्टप्रवेशे वत्वे दीर्घस्यापा
पे:। वङ्परे हि य हद् कुं ऽऽ इति न तद्दीर्घोऽभ्यासः। नवा वङ्परत्वात् वद्धुज्ज धुतत्परः। एवं वस्य मते दीर्घो भवत्येव
ति ऽनिर्देशं गतेव। श्रीङ्ट हिस्यादि भाष्यादि सकृद्गन्धुगिरजु। एतेन भाष्ये हाहहरतामे वहल्यादेरित्यस्य कृ
तो प्रमादामिति न्हे वा वित्तेऽस्य हापिपृत्पुन्तौ। दीर्घत्वाप्यो हाहरतासो व्यस्योक्तत्वात्। यद्विवदिति। हल्यादेरि
तिसामर्थ्याद्ध्यजभवति। तथाहि वङ्परे तो यहद्कुंतस्याऽभ्यासस्तस्य दीर्घो विधीयते। श्रजादेरनुजादेर्हितीयस्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वयनाहंगावयवस्याभ्यासोनत्वडुस्य।। न वा वयवावयवः समुदायस्यावयवइति निर्वाहः तस्मात्साधिकत्यारइति। अत्रेदं बन्तो ध्यं। आ
कं हि तं तावद्धि पूर्वोगस्यैवेति स्थितमाकूते। अथ तथा स्याते हृर्द्धनमुभयथा विश्वंगावयवएव किं साभ्यासः। सवनांगत्वयवइति ध्या
ह तमेव। एवं यावयवा यवयवइत्यविरभसेन्तिमागम। अवयवएकहायंनतु तस्यागमः। येनतद्धीयमसार्धं अभिकर्तव्यं प्रक्षतेऽपन्या
हं स्यात्। यद्यपि स्वोन्तेऽर्थे माधवमतं वा हत्कथनं तद्धिरभसमात्रमिति समनन्तरमेव माधवमतस्रिमेवने स्फुटीभविष्यति।। सद्भोः
किम्। अविन्दयात्। संज्ञायाङ्स्याद्।। अथं भावः। सन्ज्ञहत्रकुनिदीर्घो रधोरिति सन्नहकुवेनमडुस्येत्यनुवर्तते। अभ्यासस्येति वा न
त्याभ्याससंज्ञाकार्यकालः। तेनैकाचोद्वे तयोः पूर्वस्येतिकरिष्यमाद इत्यत्र वो ग्रारतो इति विशेषसमर्थक्रमध्याहियते तद्यु
ह्यन्तम्। तत्र योगाहडुस्येति कर्मणि लिङ्। तेनाडुः परं ह्रियते तत्र पूर्वस्य दीर्घस्त्वभावो विधीयमानावेकान्हेवफलितो
किज्ञासितपन्हे एकारवइत्यडुभिशोषरांश्रुहतोपिसरुरभम।। एकादेशे इत्यधिकारात्।। तद्धिदं माधवमतं श्लोकरूपेनो
यं निवहम्।। तथावडुदाहृता सोमाधवेनोक्तम्।। ओर्गुनतर।। दीर्घोरधोरित्यभ्यासस्य दीर्घो न भवति। वऽपरे तोयदइं त

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सीत्यत्र वरकरणाच्च लेने वंयारयमिर्हिरिद्द्नादिभिरपि नत्वीकारात्॥ सूत्रस्य रसाद्वा यथा सन्नलामध्यपुनरे इति भाष्योक्तेश्च वेत्य
स्तां न वत्र। दीर्घो लघोः॥ लघोरभ्यासस्य दीर्घः स्यात् सन्वद्भावविषये इत्यर्थः। ननु समानाधिकरणतो ऽस्तं
भगात्। नह्यत्र समुदायस्य संज्ञा स्तत्र स्वयं लघु इति सूत्रे तत्वात्॥ लघुनि वङ्परे ऽग्लोपी इति सर्वं मिहाननुवर्तते। तत्र प्राग्वदे
वदेधाख्यायवं तद्धाहसन्नभावविषय इति। एतेन हल्सादेशिति प्रयोजनं निर्मूलत्वात् पेन्हपमित्यपि विध्वत्रयात्। न हि मुनि
त्रयोक्तं विनाहल्सादेशि विधरपि तु मुनित्रय॥ नवाध्यनिकाधिदिभिरयुक्तम्। यत्तो यत्रा व्याख्यानं हल्सादेशितिमधी
नमतेनोक्तं इति। चङ्गे नेवङ्ङेतुमस्मो। अजीहिरत्। अजिडुदत्। इत्यादिव्याख्यायसदे तन्त्रं हल्सादेशि सुन्ते रधीदीनमते
दीर्घो नास्यमते तु दीर्घो भवत्येवेति न तु सूत्रम्। ओत्रोनिद्देत्यादौ अञ्चुलघुनि भयोरपि विलितवचने शेषाद्वे दीर्घस्या
पे। वङ्परे हिवङ्ङु उन इति न तु दीर्घोऽभ्यासः न तावङ्परत्वा अस्यवङ्गं घुतत्परः। एवं वस्यमते दीर्घो भवत्येव
लिङ्नित्तिरसंगतेव। अजीहटदित्यादि भाष्यादिसकृत्स्याप्रधुणिरऽभ्व। एतेन भाष्योदाहरणामेवहल्सादेशि सस्यपट
रोधमानामिति चेद्वावितिऽत्वेन्द्रापियुक्तो। दीर्घाज्ञायको लोपहरणासो बङ्यो न्यात्वात्। पदविवङ्ति। हल्सादेशि
तिसामर्थ्यापिन्ह भवतो। तथाहि वङ्परे तो पदं तस्याभ्यासस्य दीर्घो विधीयते। अजादेस्तु अजादेर्द्वितीयस्ये

यं प्राप्नुवन्ति ॥ नरो यस्मिन्नेव शिञ्जां परमामिति ॥ अथामन्ता ॥ नेति वाक्ये अथ हेधा वदनं व्याप्य सम्बुद्ध्यादिति स्वधर्मम् । प्रसन्न ध्या न ह्य
अगुरवायोरम्येते । आम । कारयामास । मन्ता । गरुडयन्तो मरुद्यन्तः । अग्रो तादिको भव । भोन्तः । आप्नुव । स्वहयाद्यः । स्वहिंगही स्वा
हिना आप्नुव । आप्यतां तादिषु अन्येते । स्वहया यः । स्तनयित्नुः । इस्तु । पापद्रवः । तेरच्चनस्सीमिह धनुव । गोरिति शीडति यो
सा मान्य गृहणाम् ॥ एवमग्रेपि । वार्तिकस्योक्तिसंभवमाह । दित्सतो पश्यति । लितजन्तामिति । तत्र तिबुक्तो तद्विनिवेधादिति भावः ।
आर्द्धधातुकमिति । मात्रश्छः । कार्त्स्न्ये । लितिभिन्नमपीति भावः । तोरवजीति । ८ पधायाः । किम् । अववक्तान्त्व् । सम्यतः ॥ तपय
करतांहिम । पापच्यते । सन् । पापच्छिद्यते । यन्तुहन्ति । सन्निवेशः । स्वाभासः सन्निधिमिन्दिति जिज्ञासानादित्यापेक्षेगइति ॥ तन्त्री
अधीविकल्पे । प्रतीविवती स्याद्गम्यादेः । नहि कार्यनिमित्तत्वेनाभीयते । आदिशब्दस्य तीप्यादिविधायकत्वे । नन्वेवं पिवन्ती
ती स्याद्भावमाबः ॥ अभ्यासस्य सम्प्रत्याभागारः । नवयेननाम्यवधानं न्यायेन सम्प्रहृत्य व्यवहितेपि प्रसङ्गितिरिति जा बाम ॥
पृति विवतीस्वद्वैता व्यवधानसंभवादिति पेक्षेयम् । सन्नाधातुमाहित्य सन्निमति यो धातुः सन्नन्तः ही यावास स्यात् व्याख्यानात्
। नवोनाव्याख्यानेपूमात्माभावः । नपर स्य तास्येव तत्र प्रमाणात्वात् । किंवा । अप्रकारगृहणमपि तत्र मानम् । अन्यथा स
नइत्येव वक्ष्यात । एवं स्थिते जगद्धानहद्धानशाह । पआचार विवनेभ्यः सन्निरुक्तेद्वित्वं भवत्येव ॥ पापच्यते ॥ सन्निवेश प्राग्

हेमवतु
स. दि.
२९

गतौ वेति काशकृत्स्नधात्वादिदं ह्रस्वमध्यत इति । गोपायतेश्च सेध गत्ताविति अयं पाठः स्वामिनः । मैत्रेयरक्षितमते च सेध सेवने । सेध धृतगत्ताविस्याह । हेतुभे
दस्य विवक्षितत्वात् । रचितस्यादिभ्यः प्रति । अन्याशब्दस्य च शब्दे । अक्लेदकारमकाराः प्रतिपादकाः अप्रेति अन्यच्छब्दे इति भट्टभास्करः । अभिरभी इति ॥
अक्षमा । क्षमः । तथ्या पर्यायं निर्भयितः । अमाम्तः सत्यो पर्यवेसितां लघुहिं पाताहिंसितसलोपः । तथी जन्विति । एवं सत्यपि पत्वे पृष्ठतः प्रवृत्तिरपि निषेधी
जीमित्यर्थः । जभी जभित्याह इति । जघस । जभिविनाभूतत्वे जुगुप्सते । मनार्थे वरस्येपदिद्ध्वपि केवित । सनाद्यन्ताः । सनरया त्वात्म्यव
काङ्क्ष्य बोध्या वाक्यं घृणायां व्यसनि तथा । यत्र यद्यत्र क्रियेति कर्मणामीसनादयः । भ्वादयश्च त्यागानन्तरं तु सनाद्यन्ताश्चेति नस
त्रितम् । सनाद्यन्ता ते पिपन्तायां धात्वार्थपन्तेः । सनाद्यन्तादित्यस्यानन्तरं तु भ्वादयश्चेति वहितु मुचितम् । कासप्रत्ययात् ॥ अवंहसीस्वेव
नोन्तेम् । प्रत्ययोपान्त्यमन्त्यात् । अयेहश्च नःशोयइंकौवर्के । पुत्रमात्मन इच्छति पुत्रीयति । अत्रालोपः । आर्धधातुके स्यादि । एतत्सूत्रं नलोप ३९
देशो स्यादि सुबन्तेर्धातुपदेशात्रूहणात् तुक्स्यात्स्वभवते । तत्र स्वरसंते त्र्यवयवपत ... तो आत्मानं क्रिपिक्लोपो व्योपदिति लोपेऽस्य नो पाभावः । अत्ताय तत्त । न
लोपं व्यात्या हिता हायतो लोपो न स्यात् । आर्धधातुक इत्यस्य विषयसप्तमीत्वे पिलिङ्लुङित्याहीनां च रससप्तमी त्वस्य वार्तिकस्ताभ्यो
कारात् । जधादेशस्यादनन्तोत्वाद्वेति सत्यम् । अतएवाववीतोनामाख्य क्षत्तालिङीत्याहीनामपि विषयसप्तमीत्वं स्वीकृतम् । एतत्सूत्रभाव
कर्मप्रक्रियायां स्फुटीकरिष्यते । विस्तारःशब्दकोस्तुभे बोध्यः । जयादित्यादिमतमाह । केतावेजायप्रत्ययइति । भाहिस्तु विस्तारे व्या

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हे०व्यवतृ०

करेवेटी विट् प्रभृतिषु वर्गेषु थमस्य प्रश्लिष्टत्वाद्दंशांतरं तन्न तमुपेन्हितं। थिड्। इन्। वेटिः। कृतिकायादिहितिडि। वा वेटी। विट्। इगुपध
लन्द्दरसाः कः। विटः। प्रश्लिष्टकाइति। उदाहरन्तिइतिवन्थमानेन संबध्यते। इयर्तु रितिग्रहे। उरत्त्वेपरने कावइतिवर्णाव्याधित्यान्तरंगा
त्सवर्णदीर्घः। ततः इयङ्। केचित्तु यण्णिदंगवत्तीवइतिदीर्घस्याधित्वायण। नवेहसमानाश्रयत्वं नास्तीतिवाच्यम्। अभ्यासोत्तरस्ये
कारस्यसवर्णदीर्घयणोः प्रवृत्तिस्थानित्वात् तयोः समानाश्रयत्वात्। अन्तरङ्गत्वाः कितीतिदीर्घो विधीयते। ननु दात्वर्थलोदभ्यासस्य
यङ्‌ इदुर्लभः। तस्मिन्कर्तव्येऽपूर्वः पदस्मिन्निति हस्तिगुणयोः स्थानिवद्भावेनासमनेऽतिइतिप्रतिषेधाभावादिति चेन्नैवम्। असवर्णग्रह
णासामर्थ्यादेवस्थानिवत्वस्याप्रवृत्तेः। ननु नास्तिसामर्थ्यं इयर्त्तीइय तइत्यादौसावकाशत्वादितिचेन्नैवम्। नह्येवमुदाहरणयो
गारंभं प्रयोजयति। अन्यथा अभ्यासस्यानतीतिब्रूयात्। अतः सार्वधातुकेतिदीर्घः। इयात्। मा भवान्प्रवायाम्। मलङ् तइतिविभाषे
गतम्। अर्तीरतीयान्तः पृथमान्तइत्यन्ये॥ पुट्॥ डान्तइत्येके। पकारादिर्डान्तश्चेत्यन्ये। न्हीरस्वामीतु ह्राचपिड्डहितौपपाठान्तुडि
तुडीति दुर्गः। तुडतोडने। तोडनं हरतां हिंसनंच। गडिवदनैकदेशे। टवर्गीयप्रकरणादिहायंव्याख्येयः। अस्यं तादिह पुंवैतेन
तिङ्गितिबधाइतिके चादिन्नतं प्युत्यादयितु हानिक्षुभिरूपन्यस्ताः। लिङ्सिचावात्मनेपदेषु। आ। अतनेपदग्रहणांसिचो विशेषणा
न्तु लिङोऽसंभवात्। आत्मनेपदपरसिचेति। तेषणकम्पने। अस्य पूर्वकत्रयाठः सुगमं भाष्यः। केचित्तु पूर्वर्ग्रहे पठेय इतिपठन्ति। केप

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

म॰ नि॰

२८

हुडेर्हिः पाठस्यैवेयार्थ्योहरराख्ससंहौत्त योरिपाठस्येत्तेविस्यात्॥ वडिकोपे॥ अयंचुराहावपि॥ घुडि॥ तालव्योष्मादिः॥ शुरडोड
सरपुरोहितः॥ घाडिगतौ॥ नाशार्थश्चुरादौ॥ कुडिमर्दे॥ मेद्रनेचुरादिः॥ भुनिहिहिहेव॥ तुहाहौ परस्मैपद्यौ॥ स्ववडिमर्दे॥ खु
डि इत्येके॥ खडिभेदन इतिचुरादौ॥ हेड होड हेडवेष्टने इतिभ्वादौ॥ होडगत्तावित्यपरस्मैपदी॥ णाड॥ वसादिरिति
वर्गीयोपधेषु शितिक्रत्तौ व्यवहारः॥ ननुद्वन्त्योकौन॥ तथाहिसतिष्रोगस्पी साभात्॥ शाडाडस्वयोत्तेक्रत्यस्मरताक्षा
सत इति काश्यपः॥ श्लथ गलनेश्रेयेसाह च शाक्टीशाल्ये त्युदाहृतम्॥ शोडगते॥ अस्योदाहितृषु इरनवन्ययतो॥ नहेतह
तिशुशेद्दीर्घोडस्योर्मनम छालिइतिक्ल्पतरुः॥ पोडचक्षे॥ पठादिः॥ कटे॥ अवमर्नेहिट्ठ्ये॥ किटखिटत्रासे॥ शावो
मयोत्पादनम्॥ किटिर्गतौपठितव्यते॥ इहपापठ स्त्वर्थमेहात्॥ केचित्विहनपठन्ति॥ वटेइत्येके॥ जटझट संघा जेट
नुः॥ जडझटत्तुः॥ नटनत्तौ॥ खोपटेश्रो इयम्॥ तत्त्वर्युदाहृतो नाट्येतिसहृच्छिकनिर्दिशेनावस्थेनना र्थस्यवोत्तदिक्रस्ये
नन्यहरणात्॥ हटदीप्तौ॥ हाटकम्॥ संत्रायांमोतितलुत्॥ यातुसर्कृढह्लिव्यामपि॥ बटू॥ सट॥ प्रजन्नाद्याप॥ लु
ट विलोडने॥ अयंचहिवादावपि॥ भाषार्थश्चुरादौ॥ पतिमानेच्छुताहोइदित्तस्तयार्थः परस्मैपदिन्युडान्तोऽयमित्येके॥ प
ठवीतः प्रभृतिपठत्यन्तं श्चवर्गीयस्तीयान्ता इतिकोशिक काश्यपाद्यो वहन्ति॥ नवासमाह्नन्तरं स्फिटिहिडिपठन्ति॥ तथापिकटकै २८ ६९

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तस्मिन्श्वाश्वस्मासिकृते याहकारएआयन्निति तुक्तादित्य निषेधात्॥ नयपूर्वत्रासिजीयमहित्य इति निषेधः॥ पूंचः॥ हित्वेहि
सः न तु हित्व निषेधोपीति भावः॥ तोयधइति॥ तथाचपूर्वत्रासिजीयमहिर्वचने इति छत्वस्यासिद्धत्वाभावाद्धकारद्वयसहित
स्य हित्वे हलादिःशेषे अटि हिचत्ते आटि हिदित्यादि सिध्यतीति भावः॥ अयमनादेरेवुदाहृतः॥ अहवसने अयं वुदाहृतापि॥ स्कु
द्॥ अयं कुटादावपि॥ विशारदाणार्थोऽयं परस्मैपदिषु॥ मेदनार्थश्चुरादौ॥ वीहएकवर्ण्यायाम्॥ एकवर्ण्या असहायगम
नं॥ वरोहारंतः कस्य इति हुडश्चेतिसूत्रे भाष्यम्॥ अयमनिहित स्पोत्यासोऽर्थः परस्मैपदिषु॥ मठि कठि शोके॥ मठ मदनिवा
सयोः॥ कठकृच्छ्रजीवने॥ इत्यग्रे परस्मैपदिषु अनिदितौ॥ कठ शोके इति हृदि चुरादौ॥ हेठ विबाधायाम्॥ अयं परस्मै
पदिष्वपि केचित्पठन्ति॥ विबाधनं श्वासम्॥ कुडि दाहे॥ वेकल्यार्थः परस्मैपदिषु पठिष्यते॥ बाल्यार्थः कुटादिरनिदि
म३ त्॥ रक्षणार्थश्चुरादौ॥ वडि विभाजने॥ मैमिव अत्रहितीयोवेद नऽपि अन्तस्थवकारपठितः॥ मडि भूषायामित्यग्रे
परस्मैपदिषु तोहर्षेच॥ भ[illegible]डि परिभाषणे॥ कस्यानाऽर्थः चुरादौ॥ पिडि॥ अयं चुरादावपि॥ मुडि॥ खण्डनार्थः पर
स्मैपदिषु॥ तुडि॥ अयमप्यनिहित परस्मैपदिषु॥ हुडि॥ वरसांग्रहीकारः॥ स्फुडि ड्डि विकसने इत्येके पठन्ति॥ पुनर्वैतत्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

दे०भ०त०
म०त्ति०

२६ नयथा याधे नेत्ये तहृषं हितत्त। यन्नहृप्यमयीदं माकरे स्थित्तमिति मूस्ये षुपलिचक्रम॥ यजमधे॥ अत्रके वित्त। कडमहेति
पठन्ति। एजृ कम्पने। दीप्तौ आत्मनेपदी गतः। टुओस्फूर्जा॥ दितोऽथुच। स्फूर्जथुः। ओकारो निष्ठानत्वार्थः। स्फूर्णवान्॥
क्षादित्वश्चेत्यनिडूम॥ स्फूर्जति स्फूर्जितं यानेन॥ क्षि भाषायां आबाहि क्षमतो रितिवेद। अस्य हो ऊर्ध्व पदेशेनोपधायाम्वेति दी
र्घस्यानित्यत्वज्ञापनार्थ॥ मुर्छ्ति इत्थं इतिभवतीति केचित्॥ क्ष्वेलृ चले॥ अस्या जन्नेषु पाठ ऽचित। क्ष्विविद्यासगत्योरि
तितुद्याहे॥ क्ष्विष हिंसायां क्ष्याहे क्ष्विएड हिंसायामितितनाहे। बोपदेवस्तु क्ष्विक्ष्वे चैवेवं श्रघायोरिति भ्वादि। क्ष्विहिंसाया
मितिस्वादिचेहिक्रयाह॥ स्वज सज्जि॥ स्वजाति। स्वंजाति। ओसजी ओसक्ती कीडने इतितुदाहे। सजप्रकाशने इति कथाहे
सजीतिपठ पुटाह्दादकेभाषार्थः॥ तुजि पालने भाषार्थौऽयं पुजाहे॥ गज गजि॥ गजिमदने च। अयं चुरादावपि
शब्दार्थः॥ गर्जशब्दे सावगे॥ वज व्रज॥ वव्रजतुः। ववजुः। अट हेयविघ इति। नव्रूह इतिनिषेधाद्दकारं विहाय पटिश
हस्यवित्येदरूपस्य वृत्वे वर्द्धेव॥ अट्टिहिंसे। आहिंटीत्याहिंसिध्यति॥ नचपरत्वात्प्रागेवष्टुत्वम। तस्यासिद्धत्वा
त॥ यहाटः॥ पूर्वत्रासिद्धे नास्ति विप्रतिषेधोऽभावादुत्तरस्येति। नवान्तरंगत्वात्टुत्वस्यादेवेति वाच्यम॥ सत्यपि २६

तस्मिन्शास्त्रासिद्धत्वाद्दकारस्याभावमिति वृत्त्यादिषु निषेधात्॥ नयपूर्वत्रासिद्धीयमहित्व इति निषेधः श्रीं न्यः। हित्वेहि
सः न तु हित्वनिषेधेपीति भावः। तोयधङ्गितौ। तथा च पूर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचने इति षत्वस्यासिद्धत्वाभावाद्दकारद्वयसहित
स्य द्वित्वे हलादिशेषे अटि दिवत्ते आटिधोदित्यादि सिध्यतीति भावः॥ अयमनादरे वुराहिः॥ मङ्घ मण्डने। अयं बुराद्यजपि॥ स्फु
ट। अयं कुटाद्यन्तपि॥ विशाद्रस्तार्थोऽयं परस्मैपदिषु। भेदनार्थश्चुरादौ॥ वीलि एकवर्ण्यायाम्। एकवर्ण्या अनुसहायगम
नं॥ वरोहरंडरूप्य इति हड्शषेतिसूत्रे भाष्यम्॥ अयमनिदित्त स्योऽस्याऽर्थः परस्मैपदिषु॥ मठिकठि शोके। मठ मदनिवा
सयोः॥ कठ कृच्छ्रजीवने। इत्ययं परस्मैपदिष्वनिदितौ॥ कठ शोक इति ह्रदि चुरादौ॥ हेठ विबाधायाम्। अयमुपरस्मै
पदिष्वपि फेवित्यत्र ह्नि॥ विबाधनं शाब्दम्॥ कुडि दाहे। अयं कस्यार्थः परस्मैपदिषु पठिष्यते॥ वास्यार्थः कुटादि रनिदि
म३ र॥ दन्तस्यार्थश्चुरादौ॥ जुडि विभाजने॥ ...तीयो वेश्वनडपि अन्तःस्थ चपक पठितः॥ मङ्गिभूषायामित्येके
परस्मैपदिषु रोहर्षेव। भा...दिपरिभाषणे॥ कस्यानाऽर्थः चुरादौ॥ पिडि॥ अयं चुराद्यन्तपि॥ मुडि॥ खण्डनार्थः पर
स्मैपदिषु॥ तुडि॥ अयमयमनिदित्परस्मैपदिषु॥ तुडि॥ वरसां ह्रीकारः॥ स्फुडि विकसने इत्येके पठन्ति। पुनरेवेतत्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सप्तम्यां तु यङ् न स्यादिति भावः। यङ्लुक् त्वस्मान्न भवति। यतोऽलुकाः यङ् आर्धधातुकस्य विषयत्वापहारान्नार्धधातुकाभि
व्यक्तिरिति श्रीभाष्ये नैव प्रसंगः। एतत्सूत्रं नलुमतेति सूत्रे स्थैर्ये यङ्स्य च। मा भूत् सः। ह्वः। डुकृञ् करणे। कृञो हिंसायाम्। हयोर्ग्र
हणां एवं भवतीति भरतीति विमत्यर्थः। हृञ् इति ह्वः। तत्रोः। इह भूः स्यान्भः एवं एकाच उपदेशे इति प्रत्ययाश्रयनिषेधे प्राप्ते भूध
ऽधस्तनोऽस्तु भुक्तः। कित्तीति प्रत्ययाश्रयनिषेधे प्राप्तेति यमोऽयमित्याह। आहीनां चतुर्णामिति निषेधः इति। नेटुशीति
प्रक्रमात्। नत्वाप्राप्तिते स्थेनाभावस्यायं नियमो न तु विभाषाविद्यत्वस्यापि। तेन सिषेधिथ। सिषेद्ध। सिषिधिव। सिषि
धेत्याद्युभयं भवति। यत्तु यावान् कश्चिदिडभावः प्रतिषेधनियम्यतो विकल्पनियम्यतो वा स सर्वोऽपि गाद्यतः इति मन्वा
नाः सिषेधिथेत्यादि एकमेव रूपं न त्वनिड्रूपमपीत्याहुः। ननु विपरीत एव नियमोऽस्तु क्रादिभ्य एवेडिति न तर्हि सिषे
धेति। मैवम्। कृतेऽपि वेतमधीतो भूतः परिहृतो रूपस्तु तस्मिन् यथोरित्याहि निर्देशविरोधापत्तेः। स्यादेतत्। प्रस्तु प्रत्य
याश्रयस्य नियमः। प्रत्ययाश्रयस्तु न भवति स्यादित्याह कस्य वर्णे प्रत्याप्राप्तनिषेधप्रापकत्वात्। न हि तत्र प्रत्ययाश्रयः
प्राप्नोति। सत्यं अहन्तत्वात्। नापि प्रत्ययाश्रयः। धातोः कित्त्वात्। एवं च वद्भूः विवेत्याहे भुक्तः कित्तीति निषेधो दुर्वार इति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वेत्येवम् । केभ्यस्तत्र ध्वजगम्मवचवेति निपात्य मेहतिसूत्रेणाप्नुहस्तिवचवेति निपातनान्मद्भाष्यावधि उभस्वसहट: स्त्रीकर्त
यत एवाधज्यग्रहणस्य फलं विवचत्याचेगात् । अमाहीनो वधि त्वेन नियमस्य सत्वात् । उपबन्धास्तु । उपदेशइति
एतद्वौ नाम सूत्राद्पक्षप्यते नित्यग्रहणामनिटो विशेषणम् । धनित्यमनिड्यन्यवन्द्यापो तासे: संनिधानात्तत्रैवेति ता
यते तासि वृद्धि पदृशि संनिहितं वानुवर्त्तते दुत्वा हृतासेनित्यमनिडिति तासाविति सङ्ग्रहन्ताव्यति: । यथा तासेन भवति एवं यस्य
वौ स्वध्वि: । नित्यमनिट: किम् । दुवावित्थ । नायं तासौ नित्यमनिट् । स्वरत्याहिना विकल्पितेत्वात् । अस्यच लिनित्यमिडिति का
शिका । एतद्ददिकस्य निबन्धनस्याप्यस्ति भावस्य कार्हि निपमेन निवृत्तिरिति पन्थेयोध्यम् । किन्तु निषेधनिबन्धनस्येवेति
पन्हेतु नित्यग्रहणाभावे स्वरते स्पषी दुकल्पोन स्याहिति बोध्यम् । किंवा उत्तरार्द्ध मपीह नित्यग्रहणम् । तेन क्रमेरपि वक्र
मिषेति भवति । नहि क्रमिस्तासो नित्यानिट् । स्तुक्रमोर नात्मनेपदेष्विति निवचनात्परस्मैपदे सेट्त्वात् । उपदेशइ
त्यपकर्षणस्य फलं तु भारद्वाजसूत्रे स्फुटी भविष्यति । उपदेशेऽयतः । उपदेशे किम् । चकर्षिथ । चकर्षिथ । अजन्तः किम् ॥
भेत्ता । भेदिथ । तपरकरणं किम् । राङ् । ररधिथ । तासौ किम् । जिघृक्षति । जग्रहिथ । नित्यानिट: किम् । ग्रं. नता: । अं

जिता ॥ आने जिथ ॥ ऋतो भारद्वाजस्य ॥ दीर्घान्तेषु तासन्नायं निषेधः ॥ ऋत इति तपरकरणात् ॥ ह्रस्वान्तेभ्य एव । तास्वदित्येव सिद्धिः
धृङ्‌ प्रशो यद्यपि सेटौ तथापि धृङ्‌स्थस्य नास्ति ॥ आत्मनेपदित्वात् । ध्वऋ स्तृ वृञ् इसिव वर्ज्ये निपातनाभ्यासाया भित्याभाव्यम् ॥ न
वृद्भ्यो ह्यादिषु परस्मैपदेषु नित्यत्वा वृ गृ तो रपरत्वे व कृतेऽनजन्तत्वाद् वः तास्वदित्यस्याप्राप्तिरिति वाच्यम् ॥ तत्रोपदेशग्रह
णस्यापकर्षणात् तस्मान्नियमोऽयमित्याह ॥ सहन्तस्येति ॥ स्याद्येतत् ॥ सृ द्रु श्रु नाम पिथ्यल्लि भारद्वाजनियमा
दिट् ॥ न वृ क्र्यादिसूत्रे स्त्वादीनां वनुराणग्रहणो नास्य बाधऽ विलः ॥ येन नाप्राप्तिन्यायेन क्र्यादिसूत्रे नियमप्राप्ति
स्य बाधो विस्वादिस्या ... क्वाह ॥ नयेति ॥ अनन्तरस्येति ॥ नन्वेवमुपदेशोऽत्वतः इत्यस्य बाधः स्यात् ॥ सहन्तस्य प्रसंजए न
व नास्तीति यादित्यर्थ वस्तास्वदित्यस्य वस्यात् । तत्कथं योगद्वयप्रापितस्येत्तुक्रम् ॥ आ जाड् ॥ दयोरनन्तरमस्या इं
भावोऽयं तासो नित्यानिट्त्वपर्यीति निषेधः स भारद्वाजस्य मते सकारान्तस्येति व्याख्यानात् सर्वे च सिद्धिरिति ॥ एवं वेह
तासश्चस्य निट्त्वे नित्यं तासी त्वनुवर्त्तत इति फलितोऽर्थः ॥ यद्यप्यादिसूत्रे सृप्रभृतीनां ग्रहणमेव द्रुदयस्यापि बाध
कमस्त ॥ पुरस्तात् प्रतिषेधकाण्डकरणसामर्थ्यात् ॥ अनाभित विधान विशेषे भिधामान्त्र मनाद्र्य पठितेन प्रतिषेधे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

दे० प्रयत्न०१

म० ति०

२८ नयथा याधेनेत्वे नहर्षं हितत्त। पन्हहध्यमपीदं माकरेस्यित्तमितिमहसे पुपलिच छम॥ खजमथे॥ मत्रके बित्त। कडमदेति
पठन्ति। एजकम्पने। दिक्षीत्यात्मनेपदीगतः। डु ओस्फूर्ज्जा॥ हितोऽथुच। स्फूर्ज्थुः। ओकारो निष्ठानत्वार्थः। स्फूर्णवान्॥
क्ष्मा हितश्वेत्यनिष्ठूम॥ स्फूर्तिस्फूर्जितं वानेन॥ क्षि भाषोभावादिकर्मणोरिति वेद। अस्य दीर्घोपदेशेनोपधायां न्वेति दी
र्घस्यानित्यत्वज्ञापनात्॥ मूर्च्छति क्षीमतीति केचित्॥ क्ष्वि न्हृ ये॥ अस्य जन्तोपुपाठ उचितः। क्ष्विनिवासगत्योरि
ति तु द्वा है। क्ष्विषहिंसायां क्ष्याहे। क्ष्विक्षहिंसायामिति तन्नाहे। आयहेवल्स क्ष्वि न्हृ ये वेष्ठ व ची यो रीति भ्वादिः। क्ष्विहिंसाया
मिति स्वादिष्वेहिकं बाह॥ स्वज स्वञ्जि॥ स्वञ्ज्यात्। स्वञ्ज्यात्। ओस्जी ओलस्जी ओऽस्नेदनितुद्वाहे। स्वज पूर्वश्नेद निष्ठाहे २८
स्जीति पठ पुटादिहदल्डवे भावाऽर्थः॥ तुजि पालनेभाषार्थीऽयं पुंजा हे॥ गज गजि॥ गजिमदने च॥ अयं चुरादावपि
शाहाय्यः॥ गर्ज शाह दत्र वशे॥ वज वज॥ वर्जतुः। ववजुः। अह होवधइति। न न्दुद इति निषेधाद्वकारं विहाय पठित
ह स्य हित्वे ह कार स्य क्षुत्वे च वर्त्वे च॥ अहि हिंदि चते। आहि इति स्यादि सिध्यति॥ नव परत्वात् प्रागेव ष्टुत्वम्। तस्यासिद्धत्वा
त्॥ य हडुः॥ पूर्वत्रासिद्धे नास्ति विप्रतिषेधोऽभावादुत्तरस्येति। नवान्तरंगत्वात् ष्टुत्वमस्मादेवेति वाच्यम्॥ सत्य पि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्र.त.
म.ति.
२३

ग्र ३

सक्रिया। स्वार्थे ञ्ण्। महर्लोमहर्षि। सस्य लोपः स्याद्धिति। पदस्येति वर्त्तते। तत्र प्रत्यासत्त्या महर्लोमहर्षिसस्येति
निर्दिष्टानां त्रयाणां मेक पदसंबन्धित्वे विधिरयम्॥ ननु लोमस्कृत स्याचेत्याहो। लोपहे शाश्चेति।
नईशहे। नहैव स्थानेत्युत्पाद्दिः। यत्तान टन्ड नायितिषटाद्दिः। सनेहर्ण हयते। नाटिश्चति हीर्ध
निर्देशात्। नाच्छ नाच्छ याज्याहो। ढ नहिसंयुक्तो। नकुथहे। न्हेन यो न्ती गात्रविन्हेपे। एभ्यो
भिन्ना इत्यर्थः। हृंदश्युक कत्रि मायायामिति। हृंदश्युक कर्तृकायां क्रियामित्यर्थः। क्रिहिपरिदेव
ने ७८ अस्याऽनुशासे स पञ्चितस्य ... पाठः परस्मैपदार्थः। स्वरितेत्स्य पाठेन कृतः क्रियाफल
स्य कर्तृगामित्वेपि परस्मैपदं यथा स्यात्। धृन्ध धृज्ञो। ७५ अयं शीव कर्मलिपुआहो। धुञ्ध्युशो २३
व इति हिंसाहावलिदा। प्रणमे मांगलिक्य एधति हन्तः। नद तुरो धेन तत वर्गीयान्तानन्पठित्वामा
त्मकायाः कमेसाद्ध। अथोति। स्वात्यित्याहीति। स्वात्हाहरकांबोऽयत्ति। बंऽयत्ती स्याहि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ऽपसर्गात्सुनोतीत्येतत्सिद्धे पर्यादिपूर्वयोरेतयोः सिवादीनां वाऽऽव्यायेपीति विकल्पार्थं पुनर्वचनम्
स्यादिषु दृष्टान्तो। अपि निषिषेधे स्यादेः अभ्यासस्य ऽपसर्गात्सुनोतीत्यनेन सिद्धम् अभ्यासात्परस्य
त्यादेशप्रत्यययोरिति। तथापि अड्व्यवायार्थं सूत्रपार्थम्। तथाहि। अष्टोपदेशार्थं से। तथा अभियातु
मिच्छति अभिषिषेक्षति। अड्व्यवायाभ्यासार्थञ्च। अर्थं सनं गोत्रमिहोदाहृतञ्चे। वलिप्रति षि
ध्वार्थं च॥ अभिषिषिक्षति। षिषिक्षत्सोतीति तयोरेवेति नियमान्निवर्त्तितं षत्वं तदप्युपसर्गान्म अभि
स्य भवति। अभ्यासस्येति। द्वितीयया वत्तु नियमार्थम्। स्यादिष्वेवाभ्यासस्य न सुनोत्यादिष्विति
तत्फलं तु पूर्वे दृष्टो। अभिषुषूषति। ततोऽन्त नियमादभ्यासस्य सकारस्य षत्वं न द्वितीयस्यैतेतयो
रेवेति नियमात्। षोऽन्त कर्मेति। अभिसिषासति। इह षणोऽभावादभ्यासात्परस्य षत्वं पूर्वस्य तु न
ऽन्त नियमात्॥ शास्त्रे शास्त्रं शासनमिति। अन्ये तु शास्त्रविषयं स्तौतिमित्याहुः। मांगल्यं मंग

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रवत्तु
म. सि.
२२

न्हरीकृम्। तेन वित्तं भैत्ते इत्यादौ षत्वं न। नन्वेवं ऽन्तं भत्ते इत्यादौ ऽदः स्यात्तमोः पूर्वस्येति न प्रवर्त्तते वे
न्ते। तत्र हि स्यात्तमोरिति मकार विशिष्टं रूपमुपात्तं तत्र द्वौ भयोर्विस्तान्हरीकृमित्यविशेषाऽभयपत्ते हसा
त्। एतत्सूत्रमाधवग्रंथे स्पष्टम्। ननु सहि स्तन्योरित्येव कुतो न सूत्रितम्। तत्राह। योगेति। अवाहेति सूत्रेस
हे: संबन्धो मा भूदिति भावः। नानुवर्त्तत इति। स्तमेरित्यत्र चः। तथा चैतद्वयोर्वियोगविभाग इति भावः॥
प्रवाह॥ आसंवनमाभ्रवसांयथायथ्रविम्नवछ्भ्यास्तो अविदूरसमाभावः। आविदूर्यम्। ननञ् पूर्धी
नात्पुरुबाहिति निबेधे प्राप्ते अत एव निपातनात्मक प्रत्ययः। वेश्व। विछ्वगातिमासम्। सभा रंभुन्तो इत्यर्पीः
।भोजने क्विप्। विबगाति। दीशा। परिनिविभ्यः। वेहसेवने। विजवन्धने। त्तौ तष्ठअजन्तश्च। विषित्तः २२
विबयः। प्रत्यय विशिष्ट ग्रहणात्किम्। विक्षिनोति। यत्तु विविशावन्ति इति विषयाइ-ति प्रयुञ्जते। तत्र वि
ग्रहे बहुत्यतात्वे प्रामाहिके। विवुत तन्तु संताने। वहमवबतो। साह। आगमः। परिष्करोतीति यथा। सुसञ्यो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ऽपसर्गस्याहिति। इत्यनेनाद्युपसर्गाद्हितितु न व्याख्यातं। निःप्रुणोतीति निःप्रेधतीत्यादावव्याप्तेः। सिद्धान्ते तु नु
म विसर्जनीयशर्व्यवायेपीति षत्वं भवत्येव। न तु दुष्प्रुणोतीति दुःप्रेधतीत्यादि प्रांच उदाजहुः। तच्चिन्त्यम्।
दुरः षत्वणत्वयोरुपसर्गत्वप्रतिषेधात्। यत्क्रियायुक्ताः प्रादयस्तंप्रत्येवोपसर्गा इत्युक्तम्। तेन इह न। निर्ग
तः सावकोऽस्मान्निःसावकः। सायन्ते तु प्राहीनां पृथक्त्वपक्षे विशेषकत्वेऽभिधाययति। तत्पक्षे विशेषक
त्वेनुसूनोतिं प्रत्युपसर्गत्वाभावान्न षत्वम्। अभिसावयति। एवं सनादिष्वप्यूह्यम्। स्याहिष्वभ्यासे
न प्राक्सितादिति वक्ष्यते। तत्र सौत्रक्रमज्ञानस्योपजीव्यत्वात्सौत्रक्रमेणैव षत्वप्रकरणं व्याचष्टे
सहिः स्पृतेः। पूर्वमेत्याहाः सहे इति। स्तम्भेः सौत्रस्येति। स्तन्भु स्तुन्भु स्कन्भु इति सूत्रे निर्दिष्टस्य
रोधनार्थस्य। न तु ष्टभि स्कभि प्रतिबन्धे इति पठिष्यमानस्येति भावः। एतत्तु सन्तताप्रतिपद्यान्ते परि
भावयास्यते। षत्वविधौ हि नकारनकारविशिष्टरूपमुपात्तं तत्तु सौत्रस्यैव प्राप्त्येन्हाम्। इह तु स्ता

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ष्यन्त.
प्र. ति.
२०

त्वायामिड्डिक स्यात्॥ निष्ठायामिणन्यात्॥ यस्य विभाषेति निषेधात्॥ मतस्य ण्यन्त्या सप्रदमंजयोरपिसि
षेध इत्वमतार्थमिस्सुन्तम। उपसर्गात्सुनोतीत्यादिनो षं वा नोऽशित्वानिर्दृशो यङ्लुगिन्हस्वर्थः। ते नाभिशो
षणीतीत्यादौ षत्वं नेत्याकरः॥ स्थादिष्वभ्यासस्य षत्वम्॥ न स्तुनोत्यादि भि निमित्त यमनापि गतार्थमेतत्॥
सेनयेति तायन्तः॥ सेनयाऽभिषणाति अभिषेणयति॥ शपानिर्दृशो यङ्लुगिन्हस्वर्थः। न वानेकाकृत्वेनय
ङ्संभवः। स्तोतिण्योरेव तत्स्म्या वारेको [illegible]ः यङः संभवादित्याहुः। सिध्येतिशपानिर्दृशो यङ्लुगिन्हस्वर्थो हेवादिक
निहस्वर्थश्चेति हरदत्तः। तेन सुप्रतिसेविधीत्यत्राभ्यासे षत्वं न। सतमाधवेन मतांतरमुपन्यस्तं सिध्यति निहस्वर्थ ए २०
वायं शपानिर्दृशः शितपा शपानिषेधस्तु नेह प्रवर्तते॥ सेधतेर्गतावितिनिषेधस्तु नेत्ति॥ ॥ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सेवृ षेवृ इति धातुरूपपाठे मांद्वितीयधातुपाठस्तम वैपिन स्मादित्योपपत्तेः॥ ताद्दशायत्तविशे
षविरहेऽप्य योगव्यवच्छेदस्य निर्दोषत्वादित्याहुः॥ [illegible]॥ इदित्वं स्वीदितो निष्ठायामिति इड्भा
वार्थम्॥ स्वदो नि ष्ठायामिस्युपधातुरवः॥ अपात्स्वन्तः॥ अपात्स्वन्तमानं। स्वाद अास्वादने॥ अत्रैषा
पदेशत्वादिष्विरवदत्त॥ [illegible] इतो व्ययमिति॥ नपारवपध्यन्ते॥ मधुश्रुतं ऊतमिव मधुपूतामि
ति॥ मंथ विलोडने॥ हिंसासंक्लेशनयोरपीत्येके॥ अयं काशवीय॥ इह वा स्रिदनु बंधुएह इत्॥ वि
भुवस्याम॥ श्वयमुदिदिति का श्वपादयः॥ तद्धजिहितो भाष्यमुक्तमिति माधवः॥ तथाहि॥ अनिदक्षति
ता न कि निष्पति॥ उधस्तोः अपनातिर्हे शास्त्रविधितं ड धितमिति क्षन्ताउदान्तो ऽ इत्येतु उदितो वेति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रश्नतु०
स-त्रि-पि
२०

यपन्हेपिविधोपदेशत्वं न [illegible] निवर्त्तते न चेतस्यबोपदेशानात्यइतिनियमस्तेन तथाहि सतिद्वितीयप्रकारइतिपन्हेप
त्यनिषेधोऽनर्थकः स्यान्नाप्नेते बो[illegible]पदेशास्येतस्यबोगोपि अवच्छिद्यते। सेवतिर्हन्याहिरण्यंस्तीतिमैत्रेयन्यासका
ताहिमिरन्रूत्वात। अतः संभवमात्राभिधानमेतदिति॥ अत्रेदं वक्तव्यम्॥ यद्यबोऽनात्यबेग्गो न व्यवच्छेद्योतर्हि
अपर्थमिदं स्यात्॥ अविवेकस्य तदवस्थत्वात्॥ किञ्च विवेकाय बोपदेशत्वं सन्तृतोनबोधयतीस्योन्तायजा
रिकाण्यसंगता॥ अपि च धातुपाठे येषामाद्यो पकारो तेन पठ्यन्ते॥ ताभ्यतिष्ठास्तस्याहीनांते बामनेन बोपदेशत्व
माबेधरेइति स्पोन्तिरपि व्याहते वा॥ यन्तु अन्यबोगव्यवच्छेदे विधेः सत्यनिषेधानर्थक्यं स्यादित्युक्तम्॥ २०
तन्न॥ सत्यनिषेधप्रत्याख्यानार्थमेवाकरे द्वितीयप्रकार इति पन्हस्य प्रक्रान्तत्वेन इष्टापत्तेः
यद्यबोयोगव्यवच्छेदे सेवतिर्दन्याहिरपी। [illegible] ति मैत्रेयाहिमत्त विरोधो भावनं तदविन॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्यावत्र षोपदेशव्यवस्थाप्युचिता॥ तथापि साधादिषु सादिपाठस्यैव दृश्यमानत्वात् पाठस्य संकीर्णत्वात्तालव्यन्तानामु
खेन षोपदेशत्वेऽव्यवस्थापद्यते॥ षोऽजित्यादि॥ दन्त्यश्वस्रबुदन्त्यावोतौ मूर्धन्यौ मूर्धन्यमहितयोस्ययः दन्त्या जन्तेः॥ सः
त्यादि षेषान्ते एकारः षोपदेशो बोध्यः॥ तथाच ष्णातिनिहनोधिधुजत्यामिस्याहो वच्यमानः षकारः शुद्ध एव सा
धोहेतु सांप्रतमवच्यमानोपि षकारः प्राक्स्थितइत्यनुमेयमिति भावः॥ इत्येत्यादि॥ किम्॥ उखस्रत्॥ एकारः किम्॥
सोसस्रपते॥ सोसत्र्यते॥ सुविसत्रीतुदाहारदन्तो॥ अतिव्याप्तिवारणायाह सेजित्यादि पतेसृजतो॥ सृ पृ जतो॥ सृज
तो॥ सृजत्रहणे॥ सृजविसर्गे॥ स्वेषाद् संज्ञा तयोः॥ एमोऽन्त्ये॥ ऽन्तस्तन्द्रालोनासंग हीतानष्टऽधातून शं
जग्राहिकृतया संग्रहन्ति॥ ष्ठिवेत्यादि॥ ष्ठिवु गतौ॥ त्रिष्ठिदागात्रप्रच्छादनयोः॥ ष्वद आस्वादने॥ ष्वञ्ज परि
ष्वंगे॥ त्रिष्वप् शये॥ ष्मिङ् ईषद्धसने॥ एते षोपदेशा इत्यन्वयः॥ धातुष्कारद्धितेनोन्नम॥ तत्र सुविसर्गाह
तति व्याप्तिः स्वषेक॥ पन्तुव्याख्यातारस्त्वाहुः॥ ये धात्व तस्थ षकारादित्वेन पठति तेषां ष्वष्कादि नोतेषां दन्त्यादित्वेन षोपदेशा इति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सारस्वत
म॰ ति॰
९१

सत्वमात्मगुणाः॥ महिस्तुतौ॥ मोहो हर्षः॥ मह्यो गर्वः॥ स्यन्दू प्रस्रवणे॥ मह्यो हर्षो हि मोहो॥ हर्ष्यन्ते शानयो र्द्धदोहे॥ मद
त्वप्नियोग इति वृत्ताहो॥ नभ्रासदृद॥ शस्रु हिंसायाम्॥ हन्यान्तः॥ यन्तुप्रावा भृशोति तास्यान्तं पठित्वा शृणुभ्रु तगता वि
तिधात्ताविदं सूत्रं संबाधितं तत्तदाकरणियो धातुपेन्द्रमम्॥ गुणाश्वेदभावितस्येति॥ अवयवा अवयवीभावः प्रका
र्थः॥ भावितत्वं च प्रयोजनत्वम्॥ सान्तात्परं प्रत्यासाधारणम्॥ तथाहि॥ शश्वत्तुः प्रवर्तुरित्याहो गुणाश्वेदन
व्यक्रियते तदव्ययमोऽकारः स्तुत्यायित्याहो गुणाश्वेदनभ्रोकारः॥ तस्य अबाद्देशः॥ तदव्ययमोऽकारः॥ सक
र्मिक इति यथा॥ स्वदस्वदध्वान्यनुभवेत्यर्थः॥ अकर्मक इति यथा॥ अर्थांहित्वा प्रापणवाचिधातुत्वात् द्रुःस्तगति॥ ९१
स्वदत्तेनुस्वादीति॥ नस्वदतेनसो वातहत्यर्थः॥ धात्वाद्देवः॥ यदि तु धातवं प्रवृहत्याद्देवः पठो रन्तदाद्यन्ता
वृङि॥ अक्षिप्रदत्तक्षिवेधेत्याहो अद्देशाप्रत्ययवर्णोति पावं नस्यात्॥ अतः क्षोपदेशान्पठित्वा सादेशः क्रियते
येषां तु षत्वं नेष्टं ते हन्त्याद्देवः पठन्ते॥ स्तगतावितियथा॥ एवं स्मिनेधातुपाठः श्रुतो वतास्यपदन्यायाहि अव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अनिट्त्वेनैव लेव इत्यर्थः॥ तथा च वानुस्वारम्॥ विहरन्नुक्कृति॥ भाष्यानुक्ता इति॥ अनुक्ताः॥ ननु प्रस्तारव्याप्ताः॥
तथा च भाष्यमप्युपलक्षणम्॥ तथा नेयम्॥ तेन रन्तेरागात्॥ शब्दकौस्तुभे॥ तेन नमेर्विशिष्टे नानमर इत्यादि सोऽत्र प्रयोग हा
तर॥ तन्त्रान्तरसंवादात्॥ अनुपपत्ति वक्तुमित्यादि सार्द्धश्लोके व्यवहारा प्रवृत्तिभावः॥ आगद्य र्द्धाः॥ शर्द्धा इत्य
तद्गुणसंविज्ञानो बहुव्रीहिः॥ तेन भाष्यो नशोः किन्तु धामेनेति बोध्यम्॥ गाध॥ आस्पदं स्थापना बस्थानं
वा प्रतिष्ठा॥ एकत्र स्थापने आसं हर्षे भोजने॥ नाथ नाथ॥ उपताप रोगः॥ उपद्यात इत्यन्ये॥ आशिष्येवेति
अनुदात्तत्वादेव सिद्धे नियमार्थं वेत्याह लिङि नियमार्थमिति॥ किन्तिलिटीतिवत्॥ यत्तु प्राचा लिङ्क्षु ताभ्यासाद्धेतुर्हिन
स्येति व्याख्यातम्॥ तन्न॥ अभ्यासग्रहणस्याधिक्यात्॥ आहि ग्रहणान्यथा ने न स्यात्॥ ये वनुरित्याद्येतहस्ता
दिप्रोवेता भ्यासस्या नाहेर्हयोऽनुप्रत्यासमना च॥ अभ्यासस्यैकहेतुस्याद्धेतुः स्यः ननु कृत्स्नस्याभ्यासस्येति च
तर्हि मा भन्नषि प्रसिद्धिः॥ वक्तव्यानुरीत्याहाव स्येकहेतुस्यैव वृत्यादि प्रवृत्तेः॥ माहि॥ कस्याणीमंगलम्॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

क॰१ वह्का॰१ ला॰१५ ला॰१५ ह्रा॰ ११ खंडश्री॰२ गरु॰ धु॰४ सा॰१० छ॰११ खं॰२ जा॰ ८।३।

१८ इहिरद्यतिम्नादिसकृवेहगहजतइतिसंप्रहप॥ गाहवन्धने॥ मिहसेचने॥ हहजनिमनिप्रादुर्भावे॥ सिहब्रग्रवाहने॥
वहप्रापने॥ हान्ताः श्रष्ठौ॥ कवछजाइधनयासमशाः ब्रसहाः क्रमात्॥ पृ्र्बोक्तश्लोकेक्रमात्कादिजर्णान्ताः॥ उक्त
राईश्लोकेकादिवर्णसंख्यकाअनुदात्ताः॥ स्त्तान्यर्थः॥ स्त्तानिसंग्रहः॥ तद्यतिह धतिशब्दानितिहे शास्य फलमा
हतुदादाविति॥ अन्यानिघनत्यइति॥ निवर्तनीयास्तत्रिविधानितेहत मोचनयोः॥ पहष्योर्थे॥ सेधतिबोधनीनेतिभो
वादिकौ॥ मनुबोधनेतनादिकः॥ पुषपुष्टौ॥ वोधातिपुश्नातिश्च॥ शिलषदाहे॥ भौवादिकः॥ वसब्राच्छादनेब्रादा
दिकः॥ एतेसेटः॥ पुष्यन्धनेक्रयादिः॥ अनिट्॥ तथाअन्यानि हन्त्रवेसानुबन्धानिर्दिष्टाइत्यर्थः॥ तत्र्यादि॥ नि
जिरशुद्धाविद्यादिः॥ ऐविजीभयचलनयोर्जितुदादिः॥ शक्यातिश्चसेडेव॥ यद्यपिमाधवादयः शक्यते १८
ह्यनिडुक्तिवत्ति तथापिवन्द्रगोमीसप्रभृतीनांमतेनेदंबोध्यम॥ अतएवबोपदेवोधातुढ्येनरूपढ्यंच
स्तीस्वाशयेनभान्तोतिशक्याचोर्ह्यर्पोरपिडकारमनुबन्धमासजत्॥ विन्दतीति॥ लाभार्थः॥ ८६षइति

दुमेर भाहिवे दूो॥ दुह पाठस्तू अनुहान्तस्यवे स्यमर्प्यः॥ सिवडपदेहे॥ सुपू छेहने॥ ह् व पवीजसंतानो॥ श्रावडपैल
म्रे॥ जिव्वपश्च्ये॥ स्फ्ज्ञातो॥ पान्ताम्रवोह्ण॥ वभ्रेमेपुने॥ रभाभमस्व॥ ड्रसमथ्व प्राफ्रे॥ भान्ताम्रः॥ जम्रग
तो॥ स्तामपुहुत्वेश हृ॥ यमडपरमे॥ हमुक्रीडाधाम॥ मान्ताश्चत्वारः॥ कुशान्मा क्रोषे॥ हंशा हंश्रौमे॥ हिशाम्रतिस
र्जने॥ हशियवेन्हतो॥ मशाम्रापशीने॥ [illegible] हिंसायाम॥ हिशाभ्रस्वीभावे॥ हिभ्रगतौव॥ मिशपुवेषने
॥ स्पृशसंस्पर्शने॥ शान्ताः हश॥ स्कपविजेबने॥ भोजादिकतौ हादिको॥ त्विबदीप्तौ॥ तुबतुछो॥ हिबनप्रीतो॥
डबवेस्करो॥ पुबपुछो॥ विपूसंवर्तो॥ विपूव्याप्तौ॥ शिषु विषोवतो॥ इहजि पु विभु मिपु इति रूपरचे शिपेति
वहस्तू कटचेपठितो॥ भ्वादिभ्रपिधि षिषिषाइति यासाविति माधवादयः॥ नेति वोपदेवादयः॥ शुषशोष
णे॥ श्लिषश्लाषिदाहे॥ पान्ताएकादश॥ [illegible]॥ धाछि करणः पुष्करान्तरम॥ भुन्ते दहेषामितु स्पा
न्युपदेष्णोऽनुदात्तेनाधिधिदुम॥ वसनिवासे॥ सान्तो है॥ दहभस्मीकरणे॥ दिहउपचये॥ दुहप्रपूरणे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

म.ति. वृकोदरायोः॥भजसेऽग्रयाम॥भंजोऽग्रामर्दने॥भुजपालनाभ्यवहारयोः॥भुजकौटिल्यद्युतिव॥भ्रहसपाके॥ह्रुम
[illegible]भृङ्क्षौ॥यजदेवपूजाहि॥युजिर्योगे॥रुजोभंजे॥रञ्जरागे॥विजिरपृथग्भावे॥वंजपरिवर्जने॥षंजसं
९८ गे॥सृजविसर्गे॥जान्ताःपंचदश॥अटगमने॥तृहिंसासंक्लेशने॥किटदेने॥खिटत्रासे॥चिटप्रेष्ये॥शिटपैश
ति॥बिटधिक्कारे॥तुडसंघाने॥नुटप्रेरणे॥वटगन्तो॥भिटदविदारणे॥भिटसन्तापने॥घिटघिषार्णे॥शाटुश्लाघने॥बु
डविशारणादिषु॥इडिहिंसानवपन्यहरणे॥कुविदंगतिशब्दवलयोः॥इडवृतिबलिसर्गे[illegible]॥डान्ताःपञ्चदश॥कुथपू
ति॥गुधगुमुच्छाया॥बुधअवगमने॥बंधबन्धने॥युधसंप्रहारे॥रुधिरावरणे॥व्यर्थोदुधकामे॥इतिदिवा ९८
दिश्च॥शाधसंसिद्धौ॥श्रधसाडने॥शुधशौचे॥साधसंसिद्धौ॥सिधसंराद्धौ॥धान्ताएकादश॥मनज्ञाने॥दि
वादि॥हनहिंसागत्योः॥नान्तौद्वौ॥आप्लृव्याप्तौ॥क्षिपप्रेरणे॥दिवादिरक्तवदिह्व॥गुपव्याकुले॥तपसंतापे
तपऐश्वर्ये॥दिवादिः॥तपदाहे॥डुवपिबीजसन्ताने॥लिपउपदेहे॥लुप्लृछेदने॥दपहर्षविमोचनयोः॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

(भ्मावेट इतिकोविधो ख्य गृहस्यां होय स्रीय ई न्यावेन व्यतिपि नत्य रखेगीत ह ये ख्य इति कोवित १

तान्तां इगास्व रत्मामावातेषीतहाह इ इ भिन्नइति ॥ डि ह ह नैरीति ॥ अकारस्तत्पेन्हि तः ॥ तबीजतून्त मेव ॥ डि हन्ता ः भ्र
व्रम्नतय ः ॥ न्यव हन्ता ः ॥ स्रवम्नतय ः ॥ युमिश्रश्रतामिश्रतोयो ः ॥ कशहे ॥ हङ गतेरे बलोव ॥ नखुतेजने ॥ शीङ् स्वप्ने ॥
धौ० २ (सुप्रश्रवसो ॥ युञ्जस्तैतौ ॥ डु, नुवाहे ॥ डु, म्रो श्विगतिसकुौ ः ॥ ठीङ् विहायसागते ॥ भ्री ज्रसे वायाम ॥ सञ्ज संमन्ते ॥
घस्रवरसो ॥ निहतांप्र नुहन्त्रा ः ॥ इहा नीं हल न्तानकान्ता हिरू मेयाह ॥ श्वान्स् प्रान्ते ॥ कान्तएक ः ॥ स्वगद्ध ऽन्त
नसंस्येग ॥ वान्ता अदिप कादात्म्य दीनायेवरीतिहाह योनस नत्येस इस्याशयेनाहपवइति ॥ डु, पच पाके ॥ पच य
न्तीकरसो ॥ हाव धिपवश्र भाह यो नसंती स्यासयेनाह ॥ मुवीति ॥ एवमग्रेपिबोध्यम ॥ मुछा मोचने ॥ रिविर विरेके ॥
रिवयिको जनसंपर्वुनयोरीतिपो जाहि कश्च ॥ वच परिभाषतो ॥ युक्षो अविरधि ॥ जोवि यै जाहि को विभ्वाहयपि
से वे ॥ खिदिर पथ आवे ॥ विवन्हरसो ॥ वान्ता ः घट ॥ बुक्क शीघ्नायाम् ॥ छान्तएक ः ॥ स्वजहनो ॥ निजिर सो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्वयं तत्त्व नच अजन्तानामिति वाच्यं नच अनुपो धातुः ऽस्माभ्यामभाव एव
म॰ वि॰ शस्याहि निंग्याठस्यैव त्यापकत्वात् ॥ २ ॥

तिकारकोपपदानां इत्याहेद् छत्वात् ॥ अनन्त्यत्वेऽपि त्वादिति निर्दिष्टोपनसंभवात् ॥ तद्धत इति ॥ नव मन्तर्णत्वंतानां मा
१६ नाभावः ॥ वसस्यादिनामनुहत्तपाठस्य चतञ्चमानत्वात् ॥ वधीति ॥ अस्तु त वाच्य सप्तयेऽनिट्कारिकास्य अद्न्तपर्युदास
ऽन्तो व्याघ्रभूतिनासस्वस्वपा वानुस्वतः स इत्यहोपेन्हितः स्त्रोनुगमात्वात् ॥ तथाहि कर्तृहर्त्रे त्वादौ सर्वे सर्वोपहादेशाद्
तिन्यायेन करिष्यादिरादेशः तस्य यथास्थानुपदेशांगहित्वान्निषेधः प्रवर्तते ॥ एवं अधातविषवर्तमानः केनबाध्यताम् ॥ अह
न्तत्वपर्युदासस्तामर्थ्येनेति वेन्न ॥ स्त्रकारेण पर्युदासत्यागादिति भावः ॥ कृताः सीढ्वम् ॥ दुहद्रुतकारस्याधिकारे पिपुन
रिराग्रहणं करणीति हृत्यर्कम् ॥ तेनेह न ॥ पन्हीध्वम् ॥ अकुस्यरेणामिति ॥ सिहितानामितितुलो नम् ॥ अहिहुमित्या १६
हावयाप्तेः स्विहदुहनहो हस्त्येधत्ये धत्येभुलिन्हीध्वम् ॥ धुन्हीध्वम् ॥ नसिं ध्वमित्यत्राप्ति आप्तेश्च ॥ अकुलाकिम
वेषिषीध्वम् ॥ अर्धमन्ऽदुहत्पाहेजसिकेधकृविहर्धमऽदुहतापरिभाषानप्रवर्तत इति त्वापनार्थमिदं तेन अनिस्मन्द ८२
त्वाहिषिढम् ॥ एधिषीध्वमिति ॥ इत्ताः सीध्वमिति छत्वनुनेनमग्रतिः सीध्वंमन्तस्यद्रागमस्य तऽदुहत्ते नग्रहणाद्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

फलं वक्तुं गन्तुमित्यादेर् इति निषेधः॥ नित्यत्वेनासंप्रवृत्तुप्रान्तत्वात्॥ ऊर्णोर्नवपद्य अनुवृत्तिमित्यस्यापि विवक्षितोत्यादेर्निषेधः॥
हि त्वेधकृते नेकाचत्वात्॥ स्वादेः तत्त॥ जिघ्रतेरपदस्य मे ऋतर्हि मा स्थितिरिति शंकते॥ एकाचः किमिति॥ ननु जिघ्रिमित्सतीत्यादिरिटो स्या
५२ दुंडुकायित्यादेर्न तत्राह॥ स्वरतीति॥ श्रिये॥ स्यादीतिपाथया॥ स्वरतिहन्तियातिवातिद्रातिस्नातीत्यादि॥ शपा
शीङ्वन्तेति सूत्रे प्रयते॥ अनुवृत्तेनानिर्देशे तुदादिभ्यः स्वरूपेणाद्यसंज्ञकत्वेन च॥ स्मार्तोवपथा॥ श्रीङः सार्वधातुके
गुणः शीङोपुडिति॥ द्वितीयस्त अनुदात्तङितइति अत एवनाग्लोपिशास्वृदितामिति सूत्रे शासेर्यङ्लुकि न
प्रवर्तते स्वरूपेणानुबन्धनिर्देशात्॥ सूत्रे शासिग्रहणं कृतं तथापि अशास इति माहिषद्भ्योवहतिमत्तेतु इत्संज्ञ
कत्वेनानुबन्धनिर्देशात्॥ यत्तु उदङ्कु इत्यपि ध्वनितं तत्सूत्रे शासेक्षारोनपठ्यते॥ गतोनपथा॥ वेभिद्वीति॥ वेवि
द्वीति॥ वृधादिभ्यः श्नम्॥ एकाज्ग्रहणं कृतं तत्सूत्रे नैव वेभिद्वितावेविद्वितेत्यत्रोपि निषेधो न॥ एतत्त्वेति॥ ननु शिति
वाधावेत्याच्छयो कथमिदं ज्ञापकमिति चेत॥ एकदेशानुमतिन्यायादूर्ध्वावार्थबहितपरिभाषायाः ज्ञापनस्य ग

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

म-ति

ङ्क्तिविति निषेधापत्तेः॥ नैवं सन्नन्तस्य कार्यित्वात्॥ डुयुञ्न विवतीत्यपि नस्यादिति वाच्यम्॥ मतुब्वीप्से न दुनिना कार्यि
१५ मनुभवत एककार्यित्वाभावात्॥ डुरोर्णोतेर्हि नुधातुरेव बहिरङ्गं कार्यमनुभवतीति न तु सन॥ अपीति किं ततो परत्र नुरीक्षशब्दः कार्य
भागित्येवमस्मात्॥ अपीति किम्॥ जेघ्रीयते देधीयते शाशय्यते॥ इह ह्रेधा कोरितीत्याकारः। अपयङीति ङ्त्वपयङ्हे शाशय
निषिध्येतेति प्राञ्चः॥ वस्तुतस्तु अपीति पर्यधीयधीयशय्यतीति ह्रितीयाजवधिकस्ये कावः कार्यितया पञ्जोहुत्यनि
मित्तत्वाभावात्॥ अवः किम्॥ अस्तुप्यत्॥ इह स्वापेश्व ङिति संप्रसारणो निषिद्धेऽभ्यासेऽजन्तेन भूयेत॥ नवहित्ये स्व
तेपुनः संप्रसारणं न संप्रसारणेइति निषेधात्॥ यद्यपीह स्वजोदेशः स्थानिवत्स्यादिति ह्रपातिदेशपरतया सूत्रव्याख्या
नं कार्यिकाहेपुषि हुंफलं वत्स्यमेव तथापि स्थानिवत्सूत्रं लिङ्गं स्थापि न जो बानुवर्त्यनिषेधपरतया व्याख्यानमपिमा १५
ष्याह स्वसमुवीतितदेवाश्रितम्॥ एवं हि सतिस्थानिवद्वितिशब्दः क्तिकारप्रयुक्तान्त्ये शोनास्ति॥ नपहन्तेति निषेधान
न्तरं पाठश्वानुगृहीतो भवतीति दिक्॥ ऽसवर्णयोरिति॥ मध्येपाठादस्यैतत्रान्नवर्णस्यपरवणप्तत्रऽन्तरान्वय

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

आघव॥ इहतं आहन्याघाभ्रवणो न कालस्यावधारणमपि क्रियते इत्याह॥ छित्ते कर्त्तव्ये इति॥ क्रतेतु छित्ते यथायथमाहेश्वरः स्या
द्वेत्यर्थः॥ छित्त्यनिमित्ते किं॥ छिद्यते॥ नहूच्छिन्निमित्तम॥ नन्वेवं वक्तुरत्र नयमास्याहेय। अनुसो छित्वे
निमित्तत्वेप्यकारस्यात्तथात्यात्त॥ सत्येतु वक्रे इत्याहे शावकाशमिति वेत्सत्यम॥ इह निमित्तथा हेनसान्नाद्वासमु
हायधुटकतयाबाछित्त्वपूर्वो जकं पर्धं जह्यते॥ लक्ष्यानुरोधात्॥ एतद्बृहत्येकस्मृत्रे के पटेस्पष्टम॥ अतएवउ
र्णातेः सनि [illegible] वन्तेनी इप न्हेतिमाभोरीति निङ्न्त्वविरहेऽपुर्णुनविषातिइतिसिद्धम॥ सन्नन्तस्य छित्वविधा
नेऽपि सन्नो छित्त्वपयोजकत्वेन तस्मिन्नापूर्वो गुणावाहेशावो छित्वे कर्त्तव्ये निषेधात्त इहनुः॥ तस्याद्रमाविमात्रे रोह छि ॥६
त्यनिमित्तत्वमिति॥ नन्वेवमरीरिषतीत्यत्र न सिध्येत॥ अधातोः सनिसिमयूङ् र जबृशां सनीति इति हते इस्य शहनिमि
त्तकस्य गुणस्य निषेधेऽजादेर्द्वितीयस्येति इत्वो छित्त्वप्रसंगात्॥ इष्यते तु रिरिषहत्यादि छित्वम॥ सत्यम॥ नेहइस्य शहनि
मित्तकार्यविघातात॥ नहि कार्यनिमित्तयाश्रीयते॥ एवमरीरिषन्तीत्यनेतिप्राप्नोति॥ अन्यथा ऽरिरिक्षेनोन

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हे॰प्र॰वृ॰टी॰

प्र॰ति॰

१४ तत्पश्चात्तात्संयोजयांगिधियमहापद्मसमेतवत्सुः॥ प्रथमं स यांयोनहुषं बभूवरे॥ तस्याहि प्रमादस्मायमा॥ नवविपरीत
...निह्नितिमात्रेसूत्रस्य तात्पर्यमहित्यिति माधवम्॥ विपर्यासानि प्रत्यर्थमगृहीतनिस्तर्कबोधितार्थी कृधियोधा
त॥ अमेहन्नवेति॥ एवं च आमप्रकृत्यर्थगतत्वकारकसंबोधिनिरोधमिमन्तिरनुपयोगस्य फलम्॥ तेनानुप्र
युज्यमानयोर्भस्योत्तमं तवसेन सकर्मकत्वात्तोभयं कर्मीति सिद्धम्॥ तथा च माघः॥ तस्य तत्पत्रं विभरां बभू
वेति॥ श्रीहर्षश्च॥ तत्पर्तु कर्णीव पिमहसंभरता विभावतीनिर्विभरां बभूविरेति॥ अत्रेस्तभोकर्मणोस्त
दिःस्थितिसिद्धिर्वरूपे विप्रतिपद्यते॥ तथाहि एभवधापिहयतीति हाहेशेषकृतेएधामाहइन्द्रामाहइति केचित्॥ ता १४
न्निसाहवर्ष्माहिघेजहत्यभिस्यन्तो॥ साहवर्ष्माहेजसार्धधातुकएजइति हत्वम्॥ नतत्तुदंघयोपितेन एधामासेदन्ना
मासेदृस्यैवरूपमिस्यन्ते॥ गाकयमेहेनेति॥ अत्र आमप्रत्ययइति मवनमेवप्रमाणम्॥ अन्यथा पूर्वविहितयनुह
न्येवयाहिष्ठेकिन्तेन॥ छिर्ववनेऽवि॥ हित्वनिमित्तेऽवीति॥ छिर्ववने शाहस्य तन्निमित्ते स्नुहणा॥ तात्मिनाऽस्त्रवा
र्सेमौधिवरूरतयायोगाहिति भावः॥ यद्याहुरस्वतेऽस्मिन्निति छिर्ववनम्॥ अथवा छिर्ववनमस्यास्मिन्निति स्यर्ना

न॰१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ङ्रः परस्मात्वं नेति केचित् तन्न ॥ एवं हि सिजन्तेस्मात्वं स्यात् तच्चाधर्वविरुद्धमिति भावः ॥ यद्यपि भवस्येवमात्वमि
ति भाव्यम् ॥ तद्यपि परमसमाजम् ॥ अन्तःशब्दस्येति ॥ अस्य ङ्कविधो इत्युपसंख्यायते तत्र तु प्रहृतानुपपयोगा
दुपेन्हितम् ॥ मिहादिपाठेन पूर्वाश्च ढे निनिपातनेन ब्रामनार्थत्वात् ॥ शेषे विभाषा ॥ नेर्गदनदेति सूत्रोक्तापेक्षया शे
षदत्याह ॥ गदनदेति ॥ उपदेशेऽञ्जिम ॥ पूर्णिवकार पूर्णिवस्यादेत्वानिनिषेधो यथा स्यात् ॥ अकान्तेच्छिम ॥ पु
निपिनष्टि ॥ उपदेशग्रहणात् पूर्णिवकृशे अत्रापि निषेधः ॥ उपसर्गस्थामिति ॥ कूर्द खूर्द गूर्द क्रीडायामेव
त्येव कारो ज्ञापकः ॥ याङ्गादीति ॥ भ्वादिसूत्रे धात्वन्तोभयम् ने इति सूत्रे वाक्ये स्येषु नियमः ॥ टितआ ॥ पूर्व
तैस्ति आदिभिरात्मने पदानां विशेषणान्नेहा पचमानो ज यमानः एवं तु टितस्तङ्ङटेरित्येव ववतु मुचितम्
॥ आमः ॥ एतन्नृतत्प्रतिपदेनानु परिभाषयानेह ॥ अमगत्यादिषु ॥ आम ॥ आममनुः ॥ तिबादयपयादित्वाद्भावस्य
यामेव वाचं दुहुः ॥ तेनाम नत्स्यात् तिङन्तत्वान्नानिघातः ॥ ततः परस्य निघातश्च ॥ लिटः त्यात् प्रत्ययस्य नहो
न मूर्द्धन्त [illegible] ति समानत्स्या मयत्वा सुजो दुहु ॥ धनं वा ॥ कथं तर्हि तेयातयां पृथममा पा

मं १

ह्रस्वनुसह न च परत्वाद्वृद्धिश्चेति प्रथमस्यो वर्णे हः स्यादिति चा वाच्यम् । हल्त्यस्यासिद्धत्वाहश्परत्वाभावात् ॥ ३

पं॰ ४

म॰ ति॰ निषेधात् ॥ संयोगान्तस्य हं इति व्याख्यानेन तु नेह संयोगान्तलोपः ॥ किन्तु सकारस्य रुत्वे कृते ऋतो रीत्वेन नणकृ
त्ये कृते न भविष्यति ॥ विधेयभि [illegible] सोऽकृत्यस्य पश्चेक त्वं वहिर्यन्त्रितत्वाद्वोरिति नातिपरनिर्द्दिष्टे नातः परत्वस्य पूर्वत्व
स्य च संभवात् ॥ न वाभ्रवाहसिद्धत्वमिति वाच्यम् ॥ स्थान्यं वर्णेन थात्वेऽपि निमित्तीभूत हश्वर्णेन ह संभ[illegible]सिन्नेव:
९३ ॥ विस्तारस्तु शब्दकौस्तुभे बोध्यः ॥ अचन्तस्य हस्वद्वति ॥ यत्तु प्राचोक्तम् ॥ अपृक्तसार्वधातुकस्येति तन्न ॥ हे छिदि
इत्याह चतिप्राप्तेः ॥ सार्वधातुकग्रहणव्यावर्त्याभावाच्च ॥ आ तः ॥ क्ङिग्ग्रहणमनुवर्तते ॥ क्ङिद्व आकारान्तात्तु
परस्य औ इति ॥ ततः प्रत्ययलक्षणेनाक्ङिद्वः परत्वम् ॥ आकार्त्तिग्भुत्वा । एवं स्थिते कृञि [illegible] तमाह ॥ सिज्लुकीति ॥ प
र्यस्कत्रे रामा सिद्धेलि ऽयभोऽयमित्याह ॥ अहन्ताद्धेवेति ॥ पूर्वोगवेति ॥ न परतः नाधिव्यवहिता इति भावः ॥ मत ए ९३
व छन्दसि परे व्यवहिताश्चेति सूत्रितम् ॥ आनिसोऽट् ॥ निसोऽपि सिद्धौ सिद्ध आनिग्रहणमाजमश्वास्त्रस्यानि
त्यत्वं ज्ञापयितुं तेन साजरन्तत्तु कामस्य त्याहि सिद्धम् ॥ सोऽग्रहणं स्पष्टार्थम् ॥ पूर्वत्रासिद्धमर्थे [illegible]येषां तानि पू[illegible]
वासिमोसा नीत्यत्र तूपसर्जनग्रहणा[illegible] ॥ इर्यवङ्गुहणाद्ब्रनभविष्यति ॥ इरः ब्रवेभि । यत्तु प्राचोक्तम्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

५१ सवतिसत्ँसो॰ स्तृजग्रहणम्॥ तिङो विकरणो नव अधानात्॥ अस्तिसिचो॥ अनुप्राल्कः॥ अस्तेः सिचश्चपरस्येति
आवश्यकः॥ तद्विनयम्॥ अस्तेर्भूरिति भूभावस्य स्थानिवद्भावेनास्तित्वात्तत्रापि प्रसंगात्॥ गतिसिच्येति सिचोऽपृक्तेपि
स्थानिवद्भावेन अगादस्यादभूदित्यादौ सर्वत्रापि प्रसंगाच्च॥ तदेतद्धृनयन्न व्याचष्टे॥ सिचश्च अस्तेश्चेति। एवं च समासा
न्त प्रसंगो नास्तीत्यपरमनुकूलम्॥ अस्तिश्च सिच्चेति प्राचां व्याख्याने तु द्वन्द्वाद्चुदषहान्तादिति टच् स्यात्॥ सिचश्चा
प्राधान्यतरत्वेन पूर्वनिपातः स्यादिति भावः॥ विद्यमानादिति॥ तेन लुप्ते सिचः कृतम् भावादस्तेश्चनेति भावः॥ भाष्य
कारास्त्वाहुः॥ अस्तिसिचोऽपृक्त इति द्विसकारको निर्देश इति॥ अत्र माधवः॥ असस इति समुदायस्य धातुत्वया स्ति
पप्रत्ययेन स्यादिति तद्भ्रमेण निर्मातृम्॥ इत्थं हि भाष्याशयः॥ सिवइत्यस्यानन्तरं सकारः प्रश्लिष्टः तेन तु सिचः प्राक्
॥ अत एव अस्तिसिचोऽपृक्त इति द्विसकारको निर्देश इत्युक्तं भाष्ये अन्यथा अस्तीति निर्देश इत्येव ब्रूयात्॥
एवं च सान्तादस्तेः सान्तात्सिच इति वार्त्तो निर्बाध एव दीर्घसकारो लुप्यते॥ संयोगान्तस्य पदान्तस्येति
न्नापरणानात्॥ नवतस्यापि ऋद्या द्वोरत्वं दुर्लभमिति भावः॥ संयोगान्तलोपो लोपे तत्त्वे इति वार्त्तिकेनासिद्धत्वा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रत्वार्थमिदं ॥ जागर्त्तेर्ह्रस्वो हेतुमति सर्वम् ॥ जागर्त्तेर्गुणो हि ङिति वर्द्ध इष्यते ॥ ङित्त्वं चेह विशेषविहितेन कित्त्वेन बाध्यते
१२ ॥ स्वरोपधस्ते ॥ मृदस्वरसंयोगादित्वेन यासुटः सस्य लोपः स्फुटस्य पदान्तसंयोगादित्वे नेति भावः ॥ इग्यन्तादिति ॥ इकारं
स्येजं विहितं इत्यर्थः ॥ इग्लन्तात्किम् ॥ एरेजव्यायनः ॥ स्त्रिगोर्नोड्डादित्वात्फक् ॥ इहादिस्थले तोर्गुणस्य वेवस्तिगस्याह
कः स्थानिकत्वे पि नानिषेधः ॥ मृग्याहीनि ॥ इहस्को दितिलो वस्याविष्कृत्यानन्तरमस्य संयोगान्तलोपः प्राप्तः पदान्तसंयो
गादित्सोपेनान वक्ष्यते नाध्यते । नन्वेवमपि संयोगादित्सोपस्य पूर्वत्रासिद्धमिति सिद्धत्वात् । हलन्ताद्दित्सोपस्था
हितिवन्मैवम् ॥ स्फुटपाकृतेः पतो लोपं विशिष्य स्पष्टप्रत्ययत्वेनापेक्षाभावात् ॥ हलन्ताद्याः प्रकृतेः परत्वाभा
वादेति दिक् ॥ विरुङि ॥ इकारादुव्वर्णतार्थः ॥ भापाद्यपवाद इति ॥ आदिशब्दात् गुणवृद्धयन्तानांश्च नाहीनां ग्र १२
हणम् ॥ इवापिति ॥ तत्रेदित्वे प्रयोजनं नेत्यमन्तेऽस्य आनिद्दिता मिसुपधालोपाभावः ॥ गापाविति ॥ गातीति स्तिपा वि
करणा अहस्तामिति वस्मिन् अन्यस्यानिर्देशार्थं लुग्विकरणाद् गाहे शोगच्छतीति ॥ लुग्विकरणादलुग्विकरणा
योरलुग्विकरणस्य ग्रहणमिति परिभाषया पिबतिग्रहणेन तु पातीत्यर्थः ॥ भस्फवोः ॥ अदुः प्रातिगर्भ विमोचने

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पात्तव्यापारस्य विषयविभागेन हेधात्वचेतात्त्वर्थग्राहकत्वासिद्धह्यद इति वर्ण्यमशानात्त ॥ घोतकतावन्हे एवज्या
पानएवं सिद्धमिति तत्वम् ॥ प्रार्थनं यान्वा ॥ कृविहिति ॥ स्तावनेष्वसंतु यन्नमात्रोत्वाहेदि द्वित्वहेम्न्हुणाऽिव भावं इत्य
वोवाम ॥ स्ट इति ओः ॥ नकारादिह्कारऽवृारतार्थ्यः ॥ लिङः ॥ सेतिलुप्तबक्षीकम ॥ अनन्यास्ये त्यनेन विधेयते ॥ त
दाह अनन्यस्यस्येति ॥ सकारद्वयपाणीति ॥ अवयवावयवस्य समुदायं प्रति अवयवत्वात्स्तरेपि लिङ् भन्तात्वाद्दिति
भावः ॥ आशीर्लिङीति ॥ भूयात् स्तामित्यादाविति भावः ॥ नन्वनाद्वित्वेतिसकारद्वित्वेनापीहंसिद्धम ॥ नवसकारद्वित्वे
फलम ॥ ऽवृारतोविशेषस्यऽदीर्घन्होयात ॥ किंतु ॥ स्ट इत्व तेस्कोरिति वा स्टः सकारोलुप्यते ॥ हलि परे यः संयोगः
तदादित्यात ॥ अतन्त्रा ॥ स्फुटतरान्वेति ॥ एधिषीष्ट स्यादाविति भावः ॥ अतोपेच ॥ सार्वधातुके तिकिम ॥ विकीर्ष्य
त ॥ सार्वधातुकान्तेषु सतोहि मध्येऽयजाहन्यायेनातोलोप एव आधेत भवेदित्याहे तु यत्त्वादीर्घः स्यात ॥ अत
रंगत्वाद्दिति ॥ प्रत्ययमात्रापेक्षत्वाद्दिति भावः ॥ मामेयामिति ॥ एतस्तु विषयविषयते भस्त्वे भावेस्य च्छम ॥ आर्द्धधा
तुकेति ॥ एवकारोत्रोधम ॥ किंवाद्विविषि ॥ ऽिन्त्येनैवगुणावृद्धिप्राप्ति देवेसिद्धे किक वनमिन्त्याद्दित्याहे संप्रसा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

न्सूत्रे सकर्मकेभ्यो भावे घञादिवल्लकाराः स्युः ॥ ततश्च अयं क्रीयते देवदत्तेनेत्यादि प्रसज्येत ॥ तन्निवृत्त्यर्थमिदं सूत्रम्
। न चैवमकर्मकेभ्यो भावे इत्येवास्तु । भावे अकर्मकेभ्य एवेति नियमयमार्थमिति वाच्यम् ॥ भाव एवेति विपरी
तनियमापत्तेः ॥ तस्माद्भावे चेति चकारस्यावश्यकः ॥ नचैवं भावे चेत्यादेवास्तु इति वाच्यम् ॥ भाव इव कर्त्तर्यपि
अकर्मकेभ्य एवेति नियमापत्तौ सकर्मकेभ्यः कर्त्तरि लकाराभावापत्तेः ॥ नन्वेवमपि लश्चेत्युसूत्रे चकारमिति नु
ज्ञापकाद्विधिष्वन्तीतिचेन्न ॥ उत्तरसूत्रे तयोरित्यनेन परामर्शार्थं कर्मणीत्यस्यावश्यकत्वेन ज्ञापकानुप
रत्नान्कैश्चस्यैवेयर्थ्यात् ॥ तस्माद्यथान्यासमेवास्तु मरति यम् ॥ अत्रैते याज्ञिकाः ॥ सकारान्तां धूर्तावेव शान्तः सि
द्ध्यात् ॥ ननु कर्त्तरि कृतिमतः कर्त्तृत्वेन तत्र गौरव्यात् ॥ प्रथमान्तपदेनैव तदभावात् ॥ देवदत्तः पचती २
त्यत्र हि देवदत्तो विशेष्यः पक्तो विशेषणं ॥ आश्रयत्वं तु संसर्ग इति ॥ तन्न ॥ पचन्तं देवदत्तं पश्य पचते देवद
त्ताय देहीत्यादौ धात्वर्थानन्वयिनामपि तिबादिवाच्य आदेशत्वादिशेषणतत्तेभ्यः कृतिमात्रबोधापत्तेः ॥ नचैवं ते२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीः

नित्यत्वात् अभिरूपम्॥ तत्सर्वमिहोपेक्षितम्॥ योगविभागस्य निर्विजत्वात्॥ इणोति॥ अनुबन्धवैलक्षण्याय्या
दिति भावः॥ प्रदश्वन्ता इति॥ यद्यपि पञ्चमलकारे रूपाणि हन्नभुत्वा घन्तेन तथापि लाघ्रूपेणा एकारः प्रदश्वन्ते
॥ तस्याः कर्मणि लस्स्य इत्यादि सूत्रविषयत्वं भूत्वादिपि नुमिति भावः॥ वर्तमाने लट्॥ वर्तमान इति प्रकृत्य
र्थविशेषणम्॥ तदाह वर्तमाने त्यादि॥ लट् स्यादिति॥ तस्य वाक्यं तु उत्तरसूत्रे स्फुटम्॥ वर्तमानकालस्त्वघोत्य
एव॥ एवं लङादिष्वपि भूतादिकालो यथायथं बोध्य एवेति निरूढः पन्थाः॥ वस्तुतस्तु त्वेपि नन्वतिरिति ॥ वा ५
विध्यादिसूत्रेष्वन्यत्रमः॥ सः कर्मणि च॥ वात्कर्तरीत्यनुवर्त्यते सकर्मकविषयं चेदम्॥ अकर्मके तु कर्मणीति सं
शस्य वाधितत्वात्॥ उत्तरवाक्ये न तत्र विशेषविधानात्॥ तदेतदाह सकर्मकेभ्य इति॥ भावे चेति॥ चकारे
णाकर्तैवानुकृष्यते॥ न कर्म असंभवात्॥ तदाह भावे कर्तरि चेति॥ यद्यपि भावकर्मणोरात्मनेपदविधानाद्ध
इति॰ चात्कर्तरि परस्मैपदविधानाच्च तायकात् लकारानां भावकर्मकर्तृष्वर्थानुमातुं शक्यं तेन तथापि असत्यसि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पत्तुमहा- तेनावित्तद्रुतिवशात् वेदाध्ययनकर्तृत्वेन वपुषि हि इत्यर्थः २

प्र.सु.ति.

१ श्रीगणेशाय नमः॥ ॥अथ श्रमश्लोके हतेमकृत्स्नं शिष्यश्रुतीन्द्रार्थमुपनिबध्नाति॥ श्रोत्रेति॥ हायनानन्तगुणादिभ्योऽति
तिसूत्रेभ्यो त्रेप्रत्ययप्रत्ययस्तोपश्चेति वार्त्तिकात् स्त्रेत्रभ्यो ज्ञिप्रत्ययम्॥ अर्हन्तीयेऽयपला॥ गुणवचनब्राह्मणादिभ्य इतिसू
त्रेणार्हतोनुमश्चेत्युक्तेः ताभ्यां विनेतेः किं स्वगुणेषु गुणाभिः॥ रूपाद्याहतप्रशंसयोर्यविति सूत्रेऽन्येभ्योपि दृश्य
त इत्युक्ता गुणाद्यारुह्णस्तादि यस्य भाष्याद्गुणाहृतेत्यत्र॥ तोष्यमान इति॥ स्तोत्रेर्थेऽन्तात्कर्मणि शानच्
॥अविशब्देनापाततो विरोधं ध्वनयति॥ वस्तुतस्तु न विरोधः॥ स्तुतिपूर्वो जन्मीभूतानां मननात्कस्याणां गुणानां
भुक्तिसिद्धत्वेऽपि विवक्षादिवशात् बहुहीकृत्यात्र॥ तद्भावस्य परमार्थिकत्वात्॥ एतच्चोत्तरमिममंशमुपेनिरूढमेव १
॥१॥ पदवीर्हेति॥ हलन्तेषु किन्त्वाहेद्धुत्पादनप्राप्तिरिकत्विति भावः॥ अवेति॥ इत्यपि सूत्रतस्तावः स्त्रियामम
तिन्नृतो इत्यादि प्राप्तिर्जिकं वाध्यम्॥ पूर्वाव्येन तु तृतीयाध्यायस्थापि एवेहोन्नन्त इति भावः॥ इह पुंवाद्यातोः अ
तृतीयाध्यायान्ते बन्दुमानाः पुरस्याद्यातो न्नेयाद्युक्तम्॥ यद्दविधौ धातुग्रहणं योजविभागेन व्याख्यानेह

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

षष्ठ्यन्तं प्रथम॥ ननु स्थानेऽतित्तत्रेरेफप्रत्येवेतारेफात्स्वादिषट्सं ज्ञाविधेयार्किंवत्तुर्त्र
हतोनन्निका इत्यत्र रेफान्तत्वेन षट्त्वेपि सान्निपातपरिभाषया न षट्त्व इति चेत्तत्र षत्वात्रि
क्लीत्पत्रन लोष द्वृति वेन्न॥ ननु अर्थवादद्वयस्य लोपे लुगापत्तेः तत्प्रतिषेधार्थं ष्ठोनेत्यादि लुगाप
त्तौ ९ तत्प्रतिषेधार्थं ष्ठोनेत्यादिपत्ते लुगिपरित्तगौरवम्॥ नचैवमपि षट्त्रिचतुर्भ्यो हलादिरित्य
त्रचतुरः ग्रहणाकरणानलापत्त्याम इति वाच्यम्॥ चतुरः स्थानिवत्त्वात् लोपात्पूर्वं षट्संज्ञापत्ते ९
श्चतुरे रेफान्तत्वात् अन्वयाधत्वेन स्थानिवद्भावस्याभावात्॥ नवत्तत्रवैत स्त्रो पुष्टतानिपा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ऋग्वेद १ यजुर्वेद २ सामवेद ३ अथर्वण ४

व्याकरण शास्त्र १

न्याय शास्त्र २

वेदान्त शास्त्र ३

ज्योतिष शास्त्र ४

मीमांसा शास्त्र ५

सांख्य शास्त्र ६

ब्रह्मपुराण १

पद्मपुराण २

विष्णु पुराण ३

शिवपुराण ४

भागवतपुराण ५

नारद पुराण ६

मार्कण्डेयपुराण ७

अग्निपुराण ८

भविष्यपुराण ९

ब्रह्मवैवर्त पुराण १०

लिङ्ग पुराण ११

वाराह पुराण १२

स्कन्द पुराण १३

कूर्म पुराण १५ वामन पुराण १४

मत्स्य पुराण १६

गरुड पुराण १७

ब्रह्माण्ड पुराण १८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वानवोऽहमवोऽ त्यत्रापि नित्या वृद्धिः स्यादिति चेन्न॥ शिशिवस्य हरणमयनीयन्त स्यादे
ऽविमवोऽयुपन्ने येण वृद्धिनिषेधात्॥ न चैतस्मिन्पक्षे शिशिवसेह एगम पयुज्यते॥
ओनवोऽस्व योऽदि त्यत्रानेरङ्ग्वा गुणस्य वादेशयोः कृतयो वीन्ता नानेत्ये वृतिवे
सा०भा० ६३ धासिद्धेः॥ नत्वेवमवोऽरिवमेवरपि नित्य निषेध एव स्यात्॥ इत्यतु विकल्पः॥ नेव
रोधः॥ अतो त्वान्त स्येयत्र वकारप्रश्लेषेणापानित्या वृद्धिः प्राप्ता सैव हत्वाविमवो
नित्यत्वेन तानिषि[illegible]ध्यते॥ नन्वत्रो हत्वादेः हृस्वेषाविम धोऽयवा हाऽपूर्वान्निषिधा ६३
न्वाधतै नोनगानित्याया पाद॥ न चैवं जागर्तेर्‌रपित्त पाप्रसङ्गः॥ तत्र वो धसाका
र्य वितन्मा मानित्य स्य विधयेप्र प्रसक्तिका ध्यते इति स्वीकारेण॥ पक्षा॥ अयवादे
निषिद्धेऽस्य गोर्‌व प्रवर्तते इति जागर्ति ताभ्यपरीणि वंभवनोऽय प्रवर्तते इति ध्यय

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ऋग्वेद १ यजुर्वेद २ सामवेद ३ अथर्वण ४

व्याकरण शास्त्र १
न्याय शास्त्र २
वेदान्त शास्त्र ०३
ज्योतिष शास्त्र ०४
मीमांसा शास्त्र ५
सांख्य शास्त्र ०६
ब्रह्मपुराण ०१
पद्मपुराण २
विष्णुपुराण ३
शिवपुराण ४
भागवतपुराण ५
नारदपुराण ६
मार्कण्डेयपुराण ७
अग्निपुराण ८
भविष्यपुराण ९
ब्रह्मवैवर्तपुराण १०
लिङ्गपुराण ११
वाराहपुराण १२
स्कन्दपुराण १३
कूर्मपुराण १५ वामनपुराण १४
मत्स्यपुराण १६
गरुडपुराण १७
ब्रह्माण्डपुराण १८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पा०भ०
६३

वानमोऽहमनीषि त्यत्रापि निमित्ताद्वृद्धिः स्यादिति चेन्न॥ णिश्रिसहणमवनीयन्न स्याद्वे
ऽविमओऽपन्त्वेषेणावृद्धि निषेधात्॥ न चैसिन्नन्त्वेसि णिश्रिसेहणमुपपुज्यते॥
श्रोननपीऽन्यवपीदिन्त्यत्रानेरङ्गत्वाद्गुणस्यादेशपोः कृते यो पीत्वानानेत्ये वतिषे
धासिद्धेः॥ नन्वेवमवोरिवमेवरूपिनित्यनिषेध एव स्यान्॥ इष्यते एव॥ इक्कत्व्यः॥ नेव
रोषः॥ अतो ह्रान्तस्येत्यत्र वकारप्रश्लेषेणापानि त्यावृद्धिः प्राप्ता सैव हन्मगि मया
नित्यनेनानिषि ध्यते॥ ननु अतो हलादेरित्येवा विमथे ऽपकाहाऽपूर्वान्विधि ६३
न्वाधन्ते नोतरानिति न्यायात्॥ न चैवं जागरतेरपि न प्राप्त इति॥ तत्र वाधसामा
न्य चिन्ता माश्रित्य सर्वविषये प्रसंगे वा ध्यते इति स्वीकारात्॥ पह॥ अपवादो
निषिद्धोऽस्मणोऽन प्रवर्तते इति ज्ञा ग त्तो राम्रपरतांचंभरतो न प्रवर्तते इति भाव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

गोवरवृद्धिसंज्ञकेमतेगः ॥ स्यादेतत् ॥ अन्तरङ्गं बलीयइति तावदन्तरङ्गपरस्मिन्निमित्तमत्र स्या
पविष्यते ॥ तद्विशेषास्तित्वमप्यस्तु ॥ नवेवमचेवीद्वितीयः ॥ तास्स्यादितिवाच्यम् ॥ तस्ये
पवृद्धिसंभवेनेष्टापत्तेः नहीहाभीरद्धितिधातोर्व्यवहारामस्तिपनेकारस्यवृद्धिनेलभ्ये
त ॥ नचैवमस्तोचीद्वितीया स्यपन्तरङ्गत्वाद्वृद्धोसकृते आतोमेतिव्याख्यानपक्षेकथं संभवः ॥
वरुस्यव्यवहारागाद्विशानानांमेतिपक्षेत्वचेचीद्विता स्यपिद्वोषएवेतिवाच्यम् ॥ श्री
तोधातोरेवधातोर्नदुनामधातोरितिस्तीयान्नाश्रपत्तोनसर्वसमाधानात् ॥ अका
वीद्वितासोत्तुहस्रनासन्नरागाकधिदस्तु अतास्ति द्वितासोत्यं तरंगत्वाहुसोस्फतेहलन्तो
सन्नतांपात् ॥ औमेक्षीतिप्रतिषिद्धापायतोहलाइतिविकल्पंचवाधित्वातोल्यानास्ये
तिनिस्पद्यत्वृद्धिः ॥ अचेचीद्विता स्यपप्यन्तरङ्गत्वादूणवादेशयोः कृतयोरतोल्यानास्ये
स्यप्रसोपाख्योरितिलोपेनवकारस्यापिआरम्भानान्निलस्यालिद्विर्भविष्यति ॥ मध्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्यादेः द्विविधा यिचश्चिति निषिध्यते इति पर्यवसन्नम्॥ तस्मान्निषेधस्य पर्यायेणालन्त्व
णत्वं प्राप्तं यित्तु सुत्वमिति स्थितम्॥ स्यादेरन्तत्त्वम्॥ कृत्तः कृत्तवान् छिन्नः छिन्नवानित्यादि
ग्रा॰ म॰ निषेधफलं यत्र गुणेन हलामस्तु वाऽजन्तहलन्तवर्णम्॥ न च सम्यक् छवानित्यादौ निषे
६२ धसिद्धिः स्यादेव लम्॥ योगविभागेन सिद्धत्वात्॥ नयाहि॥ मज्जेर्धातुः स्यान्नत्वम् मज्जो
क्ति इति वैरस्यं वैरस्यं वर्ण पंचचन मवयवकार्यम्॥ मज्जतिर्मार्जनेत्यादि स्यात्पर्यायेण वंश्यते ६२
ऽजाहौ क्ति नेति योगो विभज्यते॥ नियमार्थं वेदम्॥ क्तिचेद्भवति अजाहावेवेति॥ तेन छो स
छगानित्यादि सिद्धम्॥ तत्तोऽजाहावपि विकल्प्येते नैमित्तत्वं गेति योग इति॥ तस्मादुद्धिस्रहे
स्य फलं तद्रूपादमिति॥ अत्राहुः॥ गुणस्तु नो धवि धन्वते॥ इति कटादिकुपयते॥ नो भ्यास
ऽनुडिः अनुवीद्धु वीदिति ध्यते॥ तत्र सिचि वृद्धिः ङिति निषेधायेऽलन्त्वणत्वं प्रा
हयितु मिह वृद्धिमहणमिति॥ तान्नेह तत्र भ्रंतसि न्यायात् लतादन्तं गेउ वडिः केते
हन्ने तत्रान्ते निति निषेध सिद्ध इति चेन्न॥ सिच्यन्तरङ्गत्वात् सिद्धान्ता हुवङः प्रा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मिति व्याख्यानादिति कैयटादयः॥ ननु नेदं केवेः अकृतार्थीन॥ विधेः अविधानीन्
“अविततीति॥ अन्तरङ्गमपि गुणादिविच्छिधीयते इति वदन्नाभवेऽपि विरुध्यते। सत्यं॥ यदपि
रेधस्ते पासेनैपः इत्यागमहस्ताहीस्विवर्त्तीनियमः॥ धातो रितिवत्र हेतुइत्यनुवर्त्तते तान्न याथ्य
मेहेनसंबध्यमानं निपमार्थं संपद्यते॥ अपो इनास्यधातोश्चेद्बच्छित्ताहि धातोरेव धातोः
नतु भामधातोरिति। यद्वा· नेति लक्षणे ति वोगविभज्यमराणूकेच्छु त्वासंबंधाच्छ त्वाया
गोतइत्यनुवर्त्य अपोऽस्याएनास्यच्छिन्निबिध्यते अथवा यकुलं छन्दसि इत्यतो बहुलमित्य
नुवर्त्य सिविच्छिन्नेमधातापि गन्तास्यमयतिनत्यो इनास्येति कथं चिसमा
धेयम्॥ यजनेष्वतु अन्तरतमपरिभाषाय जनेधाजुनासिकपरसव र्णविधिरिति
प्रसंगइच्छन्त एव॥ अमगुपेत्यापिधूमः। नापापाणो सि विच्छन्नाभ्य माहित्यनानान्ताणा
च्छिधीयिका भवि ष्यतिनेतीति निषेधस्तु हस्वनास्यपाव तीच्छि इतिगाहस्वनास्य
च्छि धीयिका भवि ष्यति नेति निषेध स्तु हस्वनास्य पावतीच्छि इति साहस्वनास्य
तिधातस्याः सर्वस्याः ननु सूत्रविशेषप्रापित्तये आग्रहः॥ तेन कोची इमाषादि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नौ या पति भावाभावस्याख्यानपक्षे तत्त्वं गान्ते अप्रत्यये नाज्झिरो भवते॥ येन नाव्यवधा-
नस्यायाज्ञे सिद्धम सार्द्रस्याद्रूपम्॥ सि वि द्धावधिविधेयापांनाम्नी स्यतिभाषाया-
प्रा०भं० ऽवपोगः व्यावर्त्यभावात्॥ नचाचिकीर्षिरित्यकारो व्यावर्त्यः॥ हापलोपाग्निपङ्पा-
६१ गुणवृद्धिदीर्घेभ्यः पूर्वं विप्रतिषिद्धमिति वचनाद्लोपेनैव सिद्धत्वात्॥ अन्यथा चिकी-
र्षकेऽति न स्यात्॥ चिकीर्षकइति प्रयोगेष्वेत॥ आकारस्य न्तु नास्ति विशेषः॥ सति॥
मांवाध शेस्तु न्कम्॥ एजंतमपि नकंभवति॥ आत्वविधानात्॥ उपयोगश्चामित्याद्दौहलो ६१
यस्या सिद्धत्वात्रैहैतौ ग्लो ष्व द्रा नामावा स्यकि वित्ता नां स्य स्या मत्यामा स्यौनेकाभिविद्
केकः॥ गोशब्दात्क्विपगतोदित्यत्रनातिप्रसंगः॥ अतइआतोरित्यतोऽनुवर्तनेन धात्नुस
हत्तेनसि जाति प्रसन्न जातो विशेषणेसति धातुरेव योधातुर्नतु कर्णविस्यातिपरके

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पस्यासिद्धत्वमश्नसोरल्लोप इति तपरकरणेनानित्यत्वज्ञापनात् आभ्यकेनाप्रत्ययात्या।
नाञ्च॥ पणेञ्जादिः पदणादिः ततः परस्मिन्निमाः॥ न पाचान्दिप्रत्यये द्वयोर्वेणा आदीयका
रदकारेण ततः परस्य शब्दस्य लोपः॥ तोभ्यामेव च पूर्वस्ये कारस्य उकारस्य च गुणाउ स्मर्थः॥ नि
दिसंगुणा सर्वत्र किति श्नान्तः मजेर्वृद्धिरव्यवहु स्यये लोकयतो॥ मजेर्वृद्धिरचः ततो जिणन्ति॥
अवइत्यर्थः॥ नचैवमभावे इत्यज्ञातो पिढ्डित्स्यादिति गोच्यम्॥ सार्वधातुकेन ङित्वनिषेधात्
परत्वाद्गुणे सत्यामनद्भावे पुनर्वृद्धिर्न भवति॥ मृजेरजादौ संक्रमे वा वृद्धिर्वाच्या॥ परत्वा
सिद्धत्व स्यादप्रत्ययात्याप्यन्ताय हेतुङिन्निहिकारके निर्देशमाश्रित्य उपदेशे आङ्घ्रपादकेत्या
नयोरत्यन्तरद्वनुवर्त्स्यैवालोवस्था यामेवाट्क्रियतेऽ॥ एरनेकाच इति विभज्य यस्यनीपलिम
नुवर्त्सेऽअनेकाच एवेत्तहि इणः एवेति नियममाश्रित्य अश्वैधातामित्याहीवणोर्वाप्यते॥ न
रत्वावस्थायां यद्यपि वृद्धिर्न भवति तत्वकारस्थानिङ्त्येनस्त इत्याद्याविवक्षानि छेधातोः॥ तत
श्नान्तत्त्वाद्भावमएवतच्छाप्यलगा घेन्त्यसदेसोतिपरिभाषामाश्रित्याधोरवृद्धिर्निवर्त्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सर्वभाष्यकृता एवं चेऽनिमित्ते प्रत्यये इत्युच्यमाने
स्यात्॥ एषश्ची करिष्यतेवेदश्चेष्ट हि रिति प्रत्येव॥ गौत्र गौणं प्रत्ययि स्वरूपं पोयत्ना
यि हापय इति मा च पति द्रुत्वा योग्यता नया यारा॥ न चेतत्फलोपधानं विविनक्ति तं॥
ता॥ व स्या गुणो वा धेत्रि वमव तो द्रष्टव्य पगमात्॥ अन्यथा घञ्युचेणप्रत्ययान्त
ग्र०भ० स्यात्वप्रसङ्ग बये मा गोवमद्र तो तस्मा दानं भवत्येव॥ गुणाहलो कोपे पदेपा
५५ ष्टि तिएमनर्द्वमे वो ऽन्मोम॥ ५५
पक्षा ध्य प्यन इति सिद्धतम॥ म जो नां नां गुणस्यादितिपरमवश्यं प्यते
॥ तत एव हि ईहिते न्यायेन कारस्य कण्वत्वादृका ण्यता॥ उभिन्नेत्यत्रम का
रस्यो च्चत्वा हे कारे तत एव एता उनवितेति स्यात् ईकारस्य पतिकृते
अकारस्येत सहा गुणस्यात्॥ नत्वल्लोपः॥ आङ्धातु कोपदेशे पद
कारान्तेस्य लोप इति आरभ्यानत्वात्॥ उभे ध्वान्तस्य परस्वर्णो पो गुणो

तन्नैवमादेङ् इत्येव ब्रूयात्॥ न चावेज्ञ्न हृत्गां निरवकाशमेवेति वेन्न॥ उत्तरार्थत्वात्।
मीनातिमिनोतीत्यत्रैव चेङ्ग्रहणं कृतस्याकौनान्तानामेजन्तेङ् प्रकृतयङ् यजन्तानां
मयीकारान्ता इति पुसंज्ञा सूत्रे वार्तिककारस्पष्टीकरिष्यति॥ अथाङ् ४॥ अन्तरङ्गा
न्नैवसंभवे उभयबाधकत्वेन तावद्व्यापकम्॥ अतत्रयपनुपि विशेषो नावधा
र्यते तर्हि विदितगमनाविरहात्स्याद्वोभयबाध ४ आमिवेहावितिगमकम्॥ नञ्चालो
न्त्यसूत्रे ध्यायतेङ्कृतात्वबाधत्यतिदेशेनात्वाबाधलोपनात्॥ किंत्वेज्ञ्नहृत्गा सामान्ये
इत्यात्वं भवति॥ यहान्के मुत्तरार्थं चिनितव्यं॥ मीनातीनि सूत्रे णाहितेचः स्यात्वे अ
त्वं विधीयते॥ किञ्चेजिमितेमत्यपेषि विगन्हितेउपदेशावस्थायामेवात्वमा
त्रस्यात्वं विधीयते॥ अन्यथा दायद्व्यादेभावे यञ्जंयधितोरस्यात्॥ इष्टद्व
हान ४ हावदानङ्कृत्यादावपि पुवन स्यात् अवदायपङ्क्ति दायाधेतिगानं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

५६ रौ

अनाद्न्तत्वेन सन्निहितत्वं संभवादिति भाव्यम् ॥ ज्ञेयोऽन्यो रित्यवलोपे कृते सामान्ये सुसमत्वात् ॥
संनिपातपरिभाषात्वमित्येति कृत्वा अयहतोऽशा वचिष्यते ॥ तेन यत्र सन्निपातेन कृतोपलोपो
यत्सन्निपातनिमित्तकमपि प्रवर्तितिष्ठत्वेव अतिस्पष्टाश्रयतो नैव हि हानिः गोरद्दस्या
पदस्यात्वैवः अन्यथैकप्रत्ययोऽप्रतितं पाद्प जीव त्याद्द्योपोन स्यात् अस्तु वा सन्निपातप
दिभाषाश्रयणाद्न्यालिङ्गमितादिन सिध्येदित्यपि यातोपदेशे होषानारम्भ ॥ सर्वथापि
संधान्तराणामुपदेशसामर्थ्यादुत्तोन । आपा इव स्तुभवं सर्वेति सिद्धम् ॥ स्यादेतत् ॥
आदेच इत्यात्वमपि तर्हि याध्यताम् ॥ नह्येजुपदेशः आत्वस्यानिमित्तं एजुपदेशोऽपि तस्य ५६
गुकरत्वात् ॥ शितियतो नाशस्यात्वं नैचोपहारेऽप्रवृत्ते गुपदेशसप्रयोजनताया त्य
पोभिश्चोकतरद्धं कत न्नेस्यत्र विनिगमनाविरहे तोऽभयवाधधेजोत् ॥ नचैव
मात्यधिजेः कोऽवकाशः इति वाच्यम् । येदपाने शोत तज्जकरतोइत्याहुरकारेत्यस्य सत्वात् ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कः। किन्तु स्यान्नस्यार्थवत्तां वदन्भाष्यकार एवात्र प्रमाणम्॥ एतेन स्तुभं याश्वदस्य नपुंसके ह्रस्व
त्वे उक्ते देशो दीर्घं च स्यात्तो धातोरित्यालोपश्च स्तुभं व्याहृत्यादि माधवोक्तं भाष्यविरोधाच्चि
त्यम्॥ अत एव नपुंसके श्रीपं ज्ञानवदिति श्रीपायतिरूपं यत्तत्पद्मा श्रुतमेव समञ्जसम्। ङन्को
माधवानुरोधेन प्रायेण ज्ञानवदिति व्याख्यानम्। अपि प्रत्युक्तो॥ तथा ग्लायतीत्यादौ सध्यन्त
रणामप्युपदेशसामर्थ्याद्गुणो न भविष्यति। इममर्थं हृदि कारे मेवोपरिहारमाश्र लाघवविर
हेयं प्रक्रियालाघवस्मत्वात्॥ नवैवमध्यापादेशोऽन स्यादिति वाच्यम्॥ येविधिं प्रत्युपदेशोऽ नन
र्थकः सविधिर्बोध्यते॥ यस्मिंस्तु विधेर्निमित्तमेव नास्ति बोध्य इति व्याख्यातम्॥ गुणं प्रत्युपदेशे का
र्योपदेशो। नर्थकः ग्लेइत्यस्यापि ह्रस्वपठत्वात्॥ आयादेशस्य तु निमित्तमेवेति न च ग्लायति त्येव
प॰ अन्तामिति वाच्यम्॥ तथासति हि त्व पा ग्लायते इति रूपं न स्यात्॥ यकारं दृश्य पश्च वणग्र
संगात्॥ जग्लावित्यादिसिद्ध्या यत्ते इष्टा॥ पत्वे कार्ये तत्वा भावादि दूप्रसंगेन ग्लातेत्या
दि न स्यादित्तितत्त्वा॥ अनुदात्तोपदेशेष्वेवास्य पठनात्॥ नवैवमग्लासिष्टामित्यादौ सिद्धिः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वरुणमावाहयामि ध्याइक वक्र ब्रह्माविष्णुमहेश नवग्रहादि पृथिवी आसन

सर्वमन्त्रे आदित्यरूपमादिवेनो यामि स्मान्ति ब्राह्मणा अमि ब्राह्मणा सर्वलोकं मथी ब्राह्मणा ॥ प्रार्थना ॥ सं
साद भीतितवि क्षेत्री त्राहिमामि हवाहीन प्रतिता येनकामेन देहिमह्यं मतेस्यादि ॥ कलशादि
देवगणापति प्रथम तपः श्रियकाम ॥ पञ्चरत्नहां कुर्यात् ॥ [redacted]
[redacted] ॥ पंच लोकपालाः ॥ विनायक ब्रह्मा केशव शिव दुर्गाः ॥ [redacted]
[redacted] ॥ गायत्री सहितं ब्रह्माणमावाहयामि ॥ आवाहयेत् ॥ सन्ध्या सहितं केशवं आवा
हयेत् ॥ उमा सहितं शिवं आवा ततो ब्रह्मा ॥ ब्रह्मा नाभि संवितं ब्रह्म ने त्रे चतुर्मु
विनायत्री सहितं देवं ब्रह्म मावाहयाम्यहम् ॥ ब्रह्म यज्ञानं प्रथमं पुरस्तादि रासमन्त्र ॥ क
खं वेदा आवः सवृ प्राउपमा अस्य विष्ठाः सतश्च योनि मसतश्च विवः ब्राह्मणः प्रबोधये ॥ त
केशवं पुण्डरीकाक्षं माधवं मधुसूदनं ॥ लक्ष्मी तो सहितं देवं विष्णुमावाहयाम्यहं ॥ विष्णो
रराट मासि विष्णो [redacted] स्थानि विष्णो ध्रुवासि वैष्णवमसि विष्णवे त्वा प्रबोधये ॥ शिवं
शिवं संकाशं नीलकण्ठं वाहनं नीलाद्रि धर्मजो वनं उमया सहितं देवं ॥ शिवमावाहयाम्यहम् ॥ ३१ न

शिवं ... (right margin, vertical, illegible)

प्रथमतो आवाहनं १। ततः पाद्यम् २। ततोऽर्घं ३। ततो ... आचमनीयं ... [illegible]
ततः स्नानं ५ ततः पुष्पम् ॥ ८ ॥ ततो धूपम् ॥ ९। दीपम् ॥ नैवेद्यम् ॥ १० पुष्पाञ्जलिं ॥ ११ ... आवर्त्तनीयम् ॥
आचमनीयं ताम्बूलादिकं ... जलदानदाः ॥ अथा
स्वाहा ४ ५
ज्योतिः सूर्यः सूर्यो ज्योतिः ... स्वाहा होमम् ॥ ... जलदानदाः ... कलशादिकान्
नु यजमानस्य ... ॥ ... धारयेत् ॥ ... नाशं ...॥
देवेभ्यो नमः ॥ ततो गणेशादि ... अग्निं ... समस्तानि ... नाशय ॥
महं ... प्रथमं प्रधानं ... गणपतिं ... ॥ इत्यावाहयेत् ॥ ... गणा
पतये नमः ॥ एतत्पाद्यं ... नमः ॥ गणानां त्वा गणपतिं हवामहे। प्रियाणां त्वा प्रियप
तिं हवामहे निधीनां त्वा निधिपतिं ... ॥ ... पुष्पपत्रं ... न
... ताम्बूलादिकं ... ॥ ताम्बूलदानमन्त्रः ॥ अथ ... प्रार्थना ॥ विघ्नानि नाशमायान्तु
नाभोग ... प्रार्थना ॥ ... वक्रतुण्ड महाकाय ... गौरि २
सूर्यकोटि समप्रभ ... कार्येषु सर्वदा ॥ ततो गौर्यादि ... ॥ ... सन्त्रे
... ॥ ... गौर्यै नमः ॥ ...

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इति गोमयम्॥ अथ तत्रे घृतकलशं स्थाप्य
मा नो गोषु मा नो अश्वेषु रीरिषः। वीरान्मा नो रुद्र भामितो वधीर्हविष्मन्तः सदमित्त्वा हवामहे॥ इति गोमयम्॥ पुनः स्थापयेत् एवमेव हविः पदन्ता
पिबन्त्विन्द्र॥ पुनः द्वाभ्यां तेन तीर्थं सान्तः सकलं धुन्वतो दधाद्य पयसी पुनः स्माद्विपानाद्दविः॥ [redacted]
सो लं मम नेमथि च हृता स्वदकम्म सर्ज्जनी स्योगहृता मन्त्रे ननदन साति दः॥ [redacted] ततो फलं॥
याः फलिनीर्या अफला अपुष्पा याश्च पुष्पिणीः। बृहस्पतिप्रसूतास्ता नो मुञ्चन्त्वंहसः॥ फलं॥ ततो
तो द्रव्यम्॥ हिरण्यगर्भः समवर्त्तताग्रे भूतस्य जातः पतिरेक आसीत्। स दाधार पृथिवीं द्यामुतेमां
कस्मै देवाय हविषा विधेम द्रव्यम्॥ ततो धान्यम्॥ धान्यमसि धिनुहि देवान् प्राणाय त्वा दानाय
त्वा व्यानाय त्वा। दीर्घामनु प्रसितिमायुषे धां देवो वः सविता हिरण्यपाणिः प्रतिगृभ्णात्वच्छिद्रेण
पाणिना चक्षुषे त्वा महीनां पयोऽसि धान्यम्॥ ततो दीपम्॥ अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा
सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहा अग्निर्वर्च्चो ज्योतिर्वर्च्चः स्वाहा सूर्यो वर्च्चो ज्योतिर्वर्च्चः स्वाहा
ज्योतिः सूर्यः सूर्यो ज्योतिः स्वाहा॥ ॐ प्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहा अम्बे अम्बिके अम्बालिके न मा नयति
ततो आम्रपल्लवम्॥ ॐ सस्त्यश्वकः सुभद्रिकां काम्पीलवासिनीम्॥ श्रुतिः ४

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रथमतो आवाहनं ।१ ततः पाद्यम् ।२। ततोऽर्घः ।३ ततो आचमनीयम् ।४ ततः स्नानीयम् ।५। ... ।६। ... ।७ ... गंधम्
ततः वस्त्रं ... ततः पुष्पम् ।। ८ ।। ततो धूपम् ।९। दीपम् ।। नैवेद्यम् ।।१० पुष्पांजलिः ।। ... आचमनीयम् ।।
आचमनीयं ताम्बूलादिकं ... ।। आपो
स्वाहा १५
ज्योतिः सूर्यः सूर्यो ज्योतिः ज्योतिः सूर्यः स्वाहा होमम् ।। ... जलदानम् ।। कलशाधिष्ठातृ
न् यजमानस्य ... ।। ... सर्वविघ्नविनाशक
देवस्थानम् ।। ततो गणेशादीनां ... आगच्छ ... इत्यावाहनं पूजयेत् ।। ... गिरा
मह ... प्रधान ... ।। ... प्रियाणां त्वा प्रियप
पतये नमः ।। एतत् पाद्यं ... ।। गणानां त्वा गणपतिं हवामहे । प्रियाणां त्वा प्रियपतिं हवामहे ... पुष्पप
ति ... हवामहे वसोमम ... ।। ... न
... ।। ... ।। ततो ... ।। ... गौरि २
... ।। ततो ... नम ।।
... ।। ... नमः ।।
CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

माता गौरद्ग रुद्रमाति नोव धीर्हि शिरसनाः सह मित्वा इ वामहे॥ इति गोमयम्॥ आपो ते धृक्कलशांस महान्त्वा
विशन्त्विन्दवः ४॥ पुनरूर्जा निवर्तस्व सानः सहस्त्रं धुक्ष्वोरुधारा पयस्वती पुनर्म्माविशताद्रयिः॥ यजुः
स्योनंमम नेमधि वहन्ता स्वक्रम्म सर्जौनी स्यो वहन्ता मृन्नो नसहन मा शीद॥ [redacted] ततः फलं॥
[redacted]
याः फलीनी र्या फला अपुष्पा याश्च पुष्पिणीः बृहस्पतिप्रसूतास्तानो मुञ्चन्त्वंहसः ४॥ फलं॥ ततो
धूपम्॥ हिरण्यगर्भः समवर्त्तताग्रे भूतस्य जातः पतिरेक आसीत्॥ स दाधार पृथिवीं द्यामुतेमां
कस्मै देवाय हविषा विधेम॥ इति धूपम्॥ ततो धान्यम्॥ धान्यमसि धिनुहि देवान् प्राणाय त्वा दानाय
त्वा व्यानाय त्वा दीर्घामनु प्रसितिमायुषे धां देवो वः ४ सविता हिरण्यपाणिः ४ प्रतिगृभ्णात्वच्छि
द्रेण पाणिना चक्षुषे त्वा महीनां पयोसि धान्यम्॥ ततो हवनम्॥ अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वा
हा सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहा अग्निर्वर्चो ज्योतिर्वर्चः स्वाहा सूर्यो वर्चो ज्योतिर्वर्चः स्वाहा
ज्योतिः सूर्यः स्वाहा॥ ॐ प्राणाय स्वाहा अपानाय स्वाहा अम्बे अम्बिके अम्बालिके न मा नयति
ततो आम्रपल्लवम्॥ ॐ
कस्य नस सस्यस्वकः ४ सुभद्रिका काम्पीलवासिनीम् ॥ इति ४

द्विजवन्धिरसा स्वधया द्रुतामोधि दामदेवं स्वर्ज्योतिः॥२॥ आप्तिर्होमं कर्मारि पुरापाकां द्विजवृताद॥ प्रजापादम॥३॥ ग्रामसेतोर्वृक्षयात॥ भोद्विजा सजयमा गृहे कल्याणवद्दताद कल्याणा३॥ ग्राम
(तो वृद्यात॥ यथैमा वावं कल्याणी मावदानिर्जनेभ्यः धात्रसेणा जल्पाभ्या द्यं सत्कृत्या वायीय
वस्वायवद्दत्तापवस्त्रियो देवानो हाल्लेतायै हानृदिक्षमेषां समयमेकात्मे: तमसधाता मु
पमादेनमत्र॥ द्विजास्य नृष्ठि श्रुतात॥ पुष्टिः३॥ वृद्यात॥ दर्धिवमेदाजंवमे पुष्ठि स्वमाधिमे
वमेपूर्णांविमे कुपवज्यमेन्हितञमे [redacted] यज्ञेनवकुत्सिताभि त्यादिना सव
पानौताद्दिग्रन्तां कुर्यात॥ पर्वदन्वानुवादाह आग्नेयं गृहदध्वज४। हर्विर्होपद्मनाभ
गृ। नैः सत्यामधुसूदन४॥ पार्थिमवेवगाविन्दो वायोदेवो जना र्दनं४ ऊर्ध्वं दनृत्युधाता
वैश्वधोननकमवद्रन्तु अनुतमादियस्यानंदन्तीमा ममाद्रिषकतात४॥ दत्तावधनमंत्र४॥ येनव
ज्योवलीराजाद्दनवे नोमहाबलः॥ तेनत्वां प्रतिब धामिरक्षेमा चलमा चल॥ यजमानग्ने महेन्द्रबामधुमा मित
ताव लीयात॥ स्वस्तिकेलमास्यापनम॥ स्योनाप्टथिवि भवानृक्षरा निवेशनी यच्छानः शर्म सप्रथाः॥ पृथिवी
पृथिवीन्द्रयोर्हि पृथिवी माहि स्वंसीति ३७ मानतो केतनयेमानयेमान आयुषि मानोगोषु मानो अश्वेषु रीरिषः
पृथिवीन्द्रयोहि पृथिवीमाहि स्वं सीति ३७

स्वस्तिपृथिवी२:१
मनोगामयम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीः

पञ्चस्य भद्रप्रत्ययस्वरः॥ विभानो सुजना इत्युदात्तत्वे स्वरितत्वम्॥ देवं पचाद्यच्। फिट्
स्वरेण धुसप स्वरेणाद्यन्तोदात्तः॥ सत्विक् शब्दः ऋक् इणो पदप्रकृति स्वरेणान्तो
दात्तः॥ होत शब्द स्य न प्रत्ययान्तोनित् स्वरेणाद्युदात्तः॥ ऐन शब्दोन ए विष स्य साधु
६३॥ दात्तः॥ रत्नानि धनानि दधातीति रत्न धा स माप स्वरेण कृदुत्तरपदप्रकृति स्वरेणा
न्तोदात्तः॥ नमपा पिवादत्वे दात्तत्वं स्वरितत्वं पाविस्यादि यथाशास्त्रमन्ते पम॥
इत्थं वैदिकशब्दानां दिङ्मात्रमिह दर्शितम् तत्र दस्तु प्रीतये श्रीमद्भवानीविश्वनाथ
यो॥ इति श्री सिद्धान्तकौमुद्यां भट्टोजि दीक्षित विरचितायां वैदिक स्वर प्रक्रिया॥ २
मं शुभं भूयात् १९ १३॥ शाकाब्दः॥ =॥ १७७८॥ माघे मासे सिते पक्षे चतुर्दश्यां शनि वा॥
=॥=॥ लिखितं विप्र सकेमिदं कमला कर शर्मणा॥ =॥=॥ शुभं भूयात्॥ गपदु गे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रूपावतारः
सि॰कौ॰ख॰

६२।

खनिपन्नो किबइ संतोदात्त इति माधवः। यस्तुतस्तु घृतादित्या द्य तेतोदात्तः।
पुरुषत्वो डुलिग्रत्वस्यतेत्या अमसुमाद्रुङ्ग दात्तः। अभिपूर्व इत्येकादिशा स्ये
काश्शिड दात्तेऽयोदात्तः। इत्वीतितिङ् इति निघातः। संहितावतृ दाता द्रुङ्ग दात्त
सेतीबाए: स्वरितः। स्वरितात्संहितायामिति से इत्यस्य प्रचयपाप्रर्यात्वाप्रक
स्रुतिः ग्राः शब्दोऽन्तोदात्तः। पूर्वाधलवसातामिसिप्रसपचस्वरात्। हितश
ब्दोऽयिधान्तो धान्तो लिखबवांद धातेर्हि तिति ध्यादेशे प्रसापचस्वरेताऽन्तोदात्तः
पुरेध्यपभितिगतिसंज्ञायांकुगतीति समासे समासान्तोदात्ते तत्पुरु
षेतुल्यार्थेति अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरेण गतिर्गतिकारकोपपदात्कृत्
इति कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरे यथा [illegible] दिस्वरेच पूर्वपदमर्द्धनप्राप्तेर
तिगतिरनन्तर इतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरमा। पुरःशब्दोऽकारस्वसं
हितावाप्रेचपेप्राप्ते। डदात्तस्वरितपरस्यसन्नतर इत्येकश्रुतिः। ६२

कुत्सने च सुप्यगोत्रादौ। कुत्सने च सुबन्ते परे सगतिरगतिरपि तिङन्तं हतः। पच
ति पूति। प्रपचति पूति। पचति मिथ्या। प्रपचति मिथ्या। कुत्सने किम्। प्रपचति
शोभनम्। सुपि किम्। पचति क्लिश्नाति। अगोत्रादौ किम्। पचति गोत्रम्॥
क्रिया कुत्सन इति वाच्यम्। कर्तुः कुत्सने माभूत। पचति पूतिः हताः। पूतिचाद्
धन्ध इति वाच्यम्। तेनाप भवेत्कालः नुवंधस्यादन्तोदात्तः। धातुः पर्मनुदात
मिति वाच्यम्। पचति पूति। गतिर्गतौ। अनुदात्तः अभुदत्ति। गति किं हतः
प्रपचति। गतौ किम्। आमे दे तिरूहारिष्याहि मन पूराम्भिः। तिङ्ङ्चोदात्तवति॥
गतिरनुदात्तः। यत्प्रपचति। तिङ्ग्रहणम् उदात्तवतः परिमाणार्थम्। अन्य
था हि पं प्रति स्तन्न धातावेगो दात्तवति स्यात्। तस्मिश्चवेन स्यातोऽदात्त
प्रति किम्। प्रपचति॥ ६॥ इति तिङन्तस्वराः॥ ४॥ ६॥ अथ वैदिकप्रक्रियायां छुस्व
रसंचारप्रकारः कथ्यते। अक्षीभ्यासे इति प्रथमा सक्। तत्राभिशावो धु

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

१ प्यप्रनु
सिकौस्य
६१

पदकात्पाल्लिति सत। पत्रपदे पवक्कुकस्तितऽपरं तिङ्ः नं नानुदात्तम्। वोधुर्वक्ते प्रापद्रुता
पूर्धाति। अत्र पद इति कापमिष्यते ।। पूजनात्पूजितमनुदात्तम्।। काष्ठादिभ्य
इति वक्तव्यम्। पूजनेभ्यः काष्ठादिभ्यः पूजि: पूजितवचनमनुदात्तम्। काष्ठा
ध्यापकः। दारुणाध्यापकः। परमाध्यापकः। इति व्यतिषक्तम्। समासान्तोप
धारुणात। एतत्समासेऽपीष्यते। नेह। दारुणमध्यापकः। मलोपश्च वक्तव्यः।।
दारुणाध्यापकः। पूजनात्। इत्येव पूजित यहतोऽसिद्धे पूजित यहताम नेतरपू
जित स्वाम्यार्थम्। एतद्वैयाकरणमत्र प्रकरणे पञ्चमीनिर्देशेऽपि नाना ६१
र्थमाश्रीयत इति।। सगतिरपि तिङ्। पूजनेभ्यः काष्ठादिभ्यस्तिङन्तं पूजि
तमनुदात्तम्। यत्काष्ठं प्रपचति तिङ्‌ तिङ इति निघातस्य निपाते पर्य
दिति निषेधे प्राप्ते विधिरयम्। सगतिग्रहणाद्गतिरपि निहन्यते
गति यहतोऽनुपसर्ग यहतामिष्यते ।। नेह। यत्काष्ठं शुक्लीकरोति।।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

णीञ् हृताता नानाप्रयोगे अजेर्लिपोगेह्नि पातो च त्यमहत्ग्रामं गच्छत्यमहरत्येनच्च
रांप गच्छ ॥ ह्निपाकम ॥ स्वेपमरध्ये नपा ति ३।५ पाधातवंप हार्तिं नप ति ॥ बाह
लोपवधे सजधारत्तामव । अह बत्तपो सेर्नैट प्रथमा ति द्वि भक्ति णीञ् हृता ।
दैधप ग्रामं गच्छतु । रामपवारत्तप गच्छतु ग्रामम कोप स्वमरत्तप कोप सं गच्छति
गिहस्तोपः सचकेजसार्थैः । अव धारत्तां किम । देवधु जमोन्तपसे न कृ चिदिस
र्थः । अनवरुह प्रायेद । चारिलोपो विभाषा । वचाहा हेधानां लोपे प्रथमा ति द्वि-
भक्ति णीञ् हृता च लोपे । ८।१ धातेजेषु ने अद ३।४ कृ धीत्पो भवन्ति ९ये ताम
मा अपावहुहेति । ता लोप । प्रीहिभिधिपेते । वेकावे ति छन्दसि । अहवै देवा ना
सीत । अपवा अहत्त भ्रा स्नातत्यका न्वाभ्यां समर्थाभ्याम । अपुक्त प्रथमा ति
द्वि भाक्ति णीञ् हृता छन्दसि । अग्नामेकां जिनति अजामेकां रज्ञाति ॥ तोपा
रत्पः पिप्य सं स्याद्रति । समर्थाभ्यां किम । वको देणपाति क ता प्रकति संत्पा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः १ पचति गोत्रम। देवः कस्य पचति॥ देवः पचति पचति। अगते: किम। २७३।
पचति १

सिकौ स्य०
६०

पचन खित्ति इवगोत्रादिस्ते छिता मेति ते छगते: प्रभुष प्रभु पतत सिङः नामानम् हातम
देवः पचति वन। देवः पचति चित्त। देवः पचतीव। देवःप्रपचति वन। चादिश्व च वमाहः
हेव प्रभु परे श्रुतिङः नाम नाम्हातम। देवः पचति च खादति व। अगतो रित्येव। देवः प्रप
चति व खादति वा अगते रित्येव। देवः प पचति च खादति व। प्रथम स्य चवा वोग
इति निघातः प्रतिषिध्यते। द्वितीयान्तु निहन्यत एव। चवा वोगे प्रथमा च वे त्याख्यां
वो गे प्रथमा तिङ्विभक्तिर्नानुदात्ता। गाश्च चा स्पष्टा अर्ता वधारणं पशुना। इत्ते
प्रसाति मी महेडत्त स्पा का वो र नु च जानीप तिङ-ना पे न्हो पम। प्राव्वमि
ति किम। वो गो किम। पूर्व भूत वा र यि पा नेऽस्मि पा ता र्थं प्रथमा यह तां द्वितीया
देतिङन्ता स्य मा भूत॥ हेतिन्निपात॥ हदु नाथ प्रथ मा ति ङि-भ क्तिर्न नि
हाता धर्म मिष्य तिच्छ मे॥ स्य पह र थे न पा ति ३।१ पा ध्या व वहा तिं ग म्य पति॥
न्निपासि रिति वृत्तः॥ अहे ति वि नि पो ने च॥ अह दु नाथ प्रथ मा ति ङ्विभक्ति ६०

न्यसे। अगतपूर्वं स्योगुरुस्तद्धि सनेनैव सिद्धे नियमार्थोऽयमारम्भः। एहि मन्यपु
क्ते प्रहासे एवनान्यत्र। एहि मन्यसे ओदनं भक्ष्ये। जातु अपूर्वम्। अविद्यमानपूर्वं
यज्जातु तेन युक्तं तिङ्न्तं नानुदात्तम्। जातु भोक्ष्यसे। अपूर्वं किम्। कटं
जातु करिष्यति। किंवृत्तं च चिदुत्तरम्। अविद्यमानपूर्वं चिदुत्तरं यत्किंवृ
त्तं तेन युक्तं तिङ्न्तं नानुदात्तम्। विभक्त्यन्तं डतरडतमौ तदन्तं च किंवृत्तं किं
वृत्तम्॥ कश्चिद्भुङ्क्ते। कतरश्चित्स कतमश्चिद्वा। चिदुत्तरं किम्। को भुङ्क्ते।
अपूर्वं किं त्वेव। रामः किं पचति। आहो उताहो चानन्तरम्॥ आहो उताहो इत्या
भ्यां युक्तं अभ्यां युक्तं तिङ्न्तं नानुदात्तम्। आहो उताहो वा भुङ्क्ते। अनन्तरमि न ४
त्येव। शेषे विभाषा नपति। आहो एवं पचति। निपातैर्यद्यदिहन्तकुविन्नेचेच्चण्
कच्चिद्यत्रयुक्तम्॥ एतैर्निपातैर्युक्तं नानुदात्तम्। यद्भुङ्क्ते। यदि हन्त कुविन्नेदिति॥
जात्वपूर्वम् ... हि च। गतपूर्वं सोदात्तम् युक्तं स्वर्लोऽनिघातोऽस्य वक्ति॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः
प्र कौमुदी

भूतादिघातते विघूत। विकल गूढम्य अभूत शब्दः। परिषत्ता किम। नत्तेन समुपधिते
चिताति तेऽभवभूत। न निःसद्गुरे पसतापाम। नमि स्पर्नेन भुनक्ति तिङन्तं नानेद्यात
मनुष्याधर्मीत्पाम। नहि गतष्णुपि भोः। अनुज्ञो नीहिमा गच्छ नाभि त्वया पोऽस्य
ति किम। अकार्षिः कटं त्वं ननु करोमि। पठ पति वचनमेतत्। किं क्रियाप्रश्ने
ऽनुपसर्गमप्रतिषिद्धम। क्रियाप्रश्ने वर्तमानेन किं शब्देन युक्तं तिङन्तं नो
नुदात्तम्। किं द्विजः पचत्याहो स्विद्गच्छति। क्रियेति किम। साधन प्रश्ने माभूत्।
किं भक्तं पचस्यपूपान्वा। प्रश्ने किम। नहेतोऽवमा। अनुपसर्गं किम किं प्रपच
ति। उत प्रकरोति। अप्रतिषिद्धं किम किं द्विजो न पचति। लोपे विभाषा। किं
माप्रयोगेऽन्तकर्म्या। द्विजः पचत्याहो स्वित् पठति। इहमन्य प्रहास उदृ। एहि
मन्ये इत्यनेन युक्तं ऽडन्तं नानुदात्तमाक्रीयाम। एहि मन्ये भक्तं भोक्ष्य
से भुक्तं वा तैरतिथिभिः। प्रहासे किम। एहि मन्यसे ओदनं भोक्ष्यसे सुष्ठु म

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

लिपुक्तं साकांक्षं साकांक्षं लामनेकमपि नानुदात्तम्। अन्यत्र माहि भूतो यदिति वाच्यम्।
न वैनै पुनासि। तिङन्तरूपमपि न निहन्यते। पादद्वयं यथाभ्याम्। आभ्यां योगेति
ङंतं नानुदात्तम्। यथाचिरं कराव मातम्।। पुञ्जापां नानंतरम्। पादद्वयं यथाभ्यां युक्तं
तिङन्तं पूजायां नानुदात्तम्। पावकस्य वति शोभनम्। यथा पचति शोभनम्।।
पूजायां किम्। पापमभुक्तो। अन्वनारं किम्। पाठं दृढ य दृताः वति शोभनम्।।
पूर्वे शास्त्रेनि घातः प्रतिषिध्यते। उपसर्गव्यवेतं च। पूर्वे शास्त्रान्तरमिसुक्तम्।
उपसर्गव्यवधानार्थं यजन्ते। पाठ प्रपचति शोभनम्। तुपश्य पश्यता हैः पूजायाम्।
रभिर्युक्तं तिङन्तं न निहन्यते पूजायाम्। आदहस्व धामनुष्ठनं गर्भं लभेति
रे। हो व-प्त घोगो नानुदात्तं पूजायाम्। इपनेन युक्तं तिङन्तं चानुदात्तं
पूजायाम्। अहो देव दत्ताः पचति शोभनम्। शेषे विभाषा। अहो कटं करिष्य
ति। पुत्र चपतीक्षायाम्। पुरी वनेन युक्तं नानुदात्तं परायाम्। अधीक्षम्।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

...स्यजनु-
...सकौत्य-

तेनान्यत्रापि गोत्रादित्यहृतो कुत्सनादिवेलकांक्षेत्रेपम। गोत्रादीनि किम्। पचति
५८ पाकम्। कुत्सने ति किम्। स्वनति गोत्रमा समे सपकुपम्। तिङ्- तिङः। अतिङ्-ना
दामर्थे तिङ्-तं निहन्यते। अग्निमिसे। न लुट्। लुडन्तं न निहन्यते। पद्गत्रे स्पाम
हंसत्यम। प्रकांपचपक्रथा। कुलिं ... गआसेन। अविभिश्च क्रमाकडीतमू आसी
पच पित्तरो भवंति॥ नहप्रत्यारम्भे नहे सने नपनकेति तिङ्-नां नानुदात्तम्॥
प्रति घधपनक्रं भारंभः प्रत्यारम्भः। नहमोक्ष्यसे। प्रत्यारंभे किम्। नहवेक्षि
ग्रीकेदन्निशयामि धूति। सत्वेप्रश्ने। सतपनकं तिङ्-तं प्रश्ने। सतंभोक्ष्यसे। ५६
प्रश्ने किम्- सत्वतिक्र ५ तयपभिन्त्तधामः। अंगाप्रातिलोम्ये। अंगे स
नेन्पनकं तिङ्- नं नानुदात्तम्। अंत्रकुरु। अपातिलोम्ये किम्। अंगकुमति
कवाएः। आनभिप्रेतमसौकुर्वन्प्रति लोमोभवति। हिच- हिप्रनकं तिङ्-
नं नानुदात्तम्। आहिधापाति। आहि हुतम। छन्दस्यनेकमपि साकांक्षम्।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

एतस्यैव ज्ञापकमनिसः समासान्तो भवतीति पदद्वयेऽपि च तत्समासान्तः क्रियते तथापि
बहुव्रीहिकार्य्यस्यात्तदेकदेशत्वाच्च समासान्तोऽवयवोऽत्यपन्दो भवत्येव। द्विमूर्द्धः।
द्वित्रिभ्यां किं। कस्यापाम् मूर्द्धा। बहुव्रीहौ किम्। द्वयोर्मूर्द्धा। द्विमूर्द्धा। सक्थ्यंचाक्रा
न्तात्। गोरसक्थः। श्यन्तरात्सक्थः। अक्रान्तात्किम्। चक्रसक्थः। समासान्तस्य
षचश्चित्वान्निलसमेवान्तोऽदात्तं भवति। पद्भिश्छन्दसि बहुलम्। छन्दसि पा
दस्य पच्छब्दस्यादेशो वा। अजिसक्थसात्तसमे तु।। अत्र वार्त्तिकम्। पदा
दिषु पन्नान्तस्य पूर्वान्तास्यापि दृश्यते। पूर्वे इपशब्दस्य तो न्यपदो उदावसे
न्ततद्धितान्ति।। पुंसि नाता। ऐरहत्तपाः। पदन्तः नपेन। मुक्तिहस्पपादपञ्चित्र वक्रः।
पूर्वजितः। शिश्यातुर्ह्रहि। ०ः इतिसमासप्रत्ययाः। ०ः तिङो गोत्रादीनि कुत्सना
भिक्ष्यवादेः। तिङन्तात् परं गोत्रादीन्यनुदात्तान्यचतनिशः। पचतिगोत्रम्। एवं प्र
वचनप्रहसनप्रकथनप्रत्यायनानादयः। कुत्सनाभिक्ष्णमहणं पापाद्यपि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

कुम्भत्रिनेत्रंचान्तोदात्तंतत्सुदृढेगौरादीन्यर्जपिता ऽपयेवः। ऽपेन्द्रः। ऽपाजिनम्।
म्रगोरात्पः किम्। ऽपगोरः। ऽपतेवः। तत्सुदृढे किम्। ऽपगतः सोमोऽस्मात् सऽपसो
मः। सोराद्यनसेपरो। सुमस्वर्णसितः स्तुत्यपूजायामेयवाक्यार्थस्तयत्रानि न्यू।।
म्रस्तूपवातथाभिधानात्। सोः किम्। कुधान्वत्राः। म्रव्यसेपतो किम्। सुकृतरां।
विभाषोत्पुच्छे। तत्सुदृढे। ऽल्कान्तात्। ऽपुच्छात्। ऽसुपुच्छः। पदान्त्पुच्छमुदस्यति ५८
ऽसुपुच्छयते पुरवेऽसुपुच्छः। तत्पाद्याधावाहृत्यरेतानित्यमन्तोदात्तत्वेप्राप्ते वि
कल्पोऽयम्। सेपम्भवत्र विभाषा। तत्सुदृढे किम्। ऽदृस्तहस्तं पुच्छं पेन सऽदृस्
पुच्छः। द्वितीयं भांपादन्मूर्द्धसु यज्ञश्रीरो। आभ्यां परे बहुव्रीहावन्तोदात्तौ वा। द्विपा
च्चतुःपाद्वरथापवित्रिणाहृदं। शीर्षमूर्द्धानं सपूरस्ति। मूर्द्धन्निसर्कतत्समाहा
म नपदं। दर्द्धशिरकः। तस्मैतेऽत्रपादोऽजन्ये सर्वपि समासान्तेऽन्तोदात्तसंपद्या।

= रा = म =

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पतिर्जातोऽनन्तः। उपतीर्थं किम्। अधिकरणम्। अनोरप्रधानकनीयसी। अनोः प
रमप्रधानवाचिनीयपश्चान्तोदात्तम्। अनुगतज्येष्ठं अनुज्येष्ठः। पूर्वपदार्थप्रधानः
प्रादिसमासः। अनुगतः प्रधानार्थं च कनी[illegible]यो ब्रह्मणाम्। अप्रेतिकिम्। अनुगतो
ज्येष्ठः पुरुषस्यानादिकः। अनोपरोऽन्यो दिक्पाची पुरुषोऽनोदात्तः। अन्या
दिकः। पुरुषोऽनुपुरुषः। अन्यादिकः किम्। अनुगतः पुरुषोऽनुपुरुषः। अतेः क्रान्ते॥
अतेः परमक्रान्तं पदशब्दस्यान्तोदात्तः। अतंकुशो नागः। अतिपदा गायत्री।
अक्रान्ते किम्। अतिकारः। अतेर्धातुसोपदे तिवाच्यम्। इह मा भूत् शोभनो गा
र्ग्योऽतिगार्ग्यः। इह च स्यात्। अतिक्रान्तं कारकमिति काष्ठकः। नेर[illegible]धाने। नि
निधानमप्रकाशता ततोऽन्यन्निधानं प्रकाशनमित्यर्थः। निमूलम्। न्यक्षम्।
अभिधानं किम्। निहितो दण्डो निदण्डः। प्रस्वरं श्वादयस्तत्पुरुषे। प्रतेः परं श्वा
दयोऽन्तोदात्ताः। प्रतिगतोऽश्वः। प्रत्यश्वः। प्रतिजनः। प्रतिराजा। समासा
न्तस्यानीयसान्तत्वं॥ उपाध्यजनिनमगोरादयः। उपात्तं रूपं [illegible]

यै नमः १
सि॰कौ॰स्व॰
५६

समन्तात्। नजिविभ्याम्। अनन्ताः। अवन्ताः। पूर्वपदस्थप्रकृतिस्वरे प्राप्ते। ५ तत्स्वरि
तयोर्विधानार्थमित्युक्तं रितेः। परेरभितोभाविमण्डलम्। परेः परमभितोभावि पस्या
स्ति तत्कूलादि मण्डलं चान्तोदात्तम्। परिकूलम्। परिमण्डलम्। प्रादस्वाङ्गं संज्ञाया
म्। प्रगण्डम्। अस्वाङ्गं किम्। प्रपदम्। निरुदकादीनि च। अन्तोदात्तानि। निरुदकम्
निरुपलम्। अभेर्मुखम्। अभिमुखम्। उपसर्गात्स्वाङ्गमिति सिद्धे बहुव्रीहौ ध्रुवा
र्थमस्यां गार्थञ्च। अभिमुखा शाला। अपाच्च। अपमुखम्। योगविभाग उत्तरार्थः।
स्फिगपूतवीणाञ्जोऽध्वकुक्षिसीरनाम नाम च। अपाद्दिमान्यन्तोदात्तानि। अप
स्फिगम्। अपपूतम्। अपवीणम्। अञ्जस्। अपाञ्जः। अध्वन्। अपाध्वा। उपसर्गा
द्ध्वन इत्यस्याभावे इदम्। एतदेव ज्ञापकम्। समासान्तानित्यत्वम्। अपकु
क्षि। सीरनाम। अपसीरम्। अपनाम। स्फिगपूतकुक्षिग्रहणमवृद्ध्यर्थम
धुदार्थमस्यां गार्थञ्च। अधेरुपरिस्थम्॥ अध्यारूढो दन्तोऽधिदन्तः। दन्तस्यो ५६

पि न श्र सुस्पं बहुव्रीहौ। अव्रीहिकः। सुमाषकः। पूर्वस्मिन्नवर्तमाने पूर्वं अहसां प्रथक्ति मे
हेन नियमार्थम्। हस्वान्तो त्यादेव पूर्वमुत्तरान् न कपि पूर्वं स्मिति। अज्ञकः। कवन्तास्येवा
न्तोदात्तत्वम्। बहोर्नञ्वदुत्तरपदभूम्नि। उत्तरपदस्य बहुत्ववाचिनो बहोः परस्य पदस्य बत्रः
परस्येव स्वरः स्यात्। बहुव्रीहिकः। बहुमित्रकः। उत्तरे सिद्धिं। बहुभ्यमानोऽस्य स बहुसा
नः। न गुणादयोऽवयवाः। अवयववाचिनो बहोः परे गुणादयो नान्तोदात्ता बहुव्रीहौ।
बहुगुणा रज्जुः। बहूच्छ्रं पदम्। बहुध्यायः। गुणादिराकृतिगणः। अवयवप्रकिमा बहुगु
णो द्विजः। अध्यायन श्रुतसदाचारादयो गुणाः। उपसर्गात्स्वाङ्गं ध्रुवमपर्शु। प्रपृष्ठः।
प्रललाटः। ध्रुवमेकरूपम्। उपसर्गात्किम्। दर्शनीयपृष्ठः। स्वाङ्गं किम्। प्रशाखो वृक्षः।
ध्रुवं किम्। उद्बाहुः। अपर्शु किं। विपर्शुः। वनं समासे। समासमात्रे उपसर्गादुत्तरपदं व
नमन्तोदात्तम्। तस्येत्येव। प्रवणमाली। अन्तः। अस्मात्परं वनमन्तोदात्तम्॥ अन्तर्व
णो देशः। अनुपसर्गात्किम्। अन्तश्च। उपसर्गादन्तशब्दोऽन्तोदात्तः। पर्यन्तः।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

श्रीतत्त्व

सिकौ०स्ता० पद१

५५ पूर्वप्रकृतिस्वरोऽस्य। गोमुखिवत्सपदस्योपमानं यन्न्यरोपि त्रिकःस्तोऽनेन पाठ्यते।।
निष्कोपमानात् ... रूपतरसाम। निष्कानाऽनुपमानं वाच्छिन्नस्य पदं मत्वस्याग जान्तौ पूर्वपद
प्रातौ बहुव्रीहौ। ... छादितमुखः। पञ्चस्निकापसर्गे ति पूर्वपदान्तोदात्तत्वं पूर्वपद
प्रकृतिस्वरत्वेन नाति ख्याति भवति। उपमानात्सिंहमुखः। जातिकालसुखादि
भ्योऽनाच्छादनात् क्तोऽकृतमितप्रतिपन्नाः। शार्ङ्गजग्धः। मासजातः। सुखजातः।
अनाच्छादनात् किम्। वस्त्रच्छन्नः। अ
कृतमितप्रतिपन्नाः। जातिकालेति किम्। पुत्रजातः। अनाच्छादनात् किम्। वस्त्रच्छन्नः। अ
कृतेति किम्। कुण्डकृतः। कुण्डमितः। कुण्डप्रतिपन्नः। अस्मात्पकान्तिकाल स्य ५५
परं निपातः। वा जाते। जातिकालसुखादिभ्यो परो जात शब्दो नोदात्तः। दन्तजा
तः। मासजातः। नञ्सुभ्याम्। बहुव्रीहावुत्तरपदमन्तोदात्तम्। अव्रीहिः। सुमा
षः। कपि पूर्वम्। नञ्सुभ्यां पूर्वमुदात्तं कपि परे। अब्रह्मबन्धुकः। सुकुमारी
कः। ह्रस्वान्तेऽन्त्यात्पूर्वम्। ह्रस्वान्तेऽन्त्यात्पूर्वमुदात्तं कपि परे समासे यान्त्यात्पूर्वमुदात्तं का

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ऽध्वगतामिहम। अपं प्रथम एषां ते इदं प्रथमाः। इदं प्रधानाः इ स पर्थः। ऽत्ता एपद
स्वकार्यिखाकार्यि एवमिन्तो दत्तामा इदं प्रथमकाः॥ बहुव्रीहावन्तो दत्तो-
द्वित्तना-बहुव्रीहा विसर्धिकाः। से एकापास्तः नः। बहुव्रीहावनो दत्ताः॥
द्वित्तना-चतुस्तनाः। सेरुपापाः किम। दर्शीनीपस्तना-स्तनः किम। द्विशिराः।
विभाषा बहुन्दासि। द्वित्तनां करोति स स्तानं किम। अग्निजनायोः इयमित्रः॥
कस्माजिनम-सेत्तापो किम-प्रियमित्रः। स्वत्विमतिबधो मित्रे। विश्वामित्र
ऋषिः। षयानिनोतरम। षध धानवावकास्यान्मनाम नो दत्तमा। यत्र
मनात्म। षयधान्यिकं वस्वसवस्त्रानाः। षयावीनः। किम। श्वास्मा नाः।
विभाषान्वइस्पर्थः। मलरसंज्ञागम। स्वांगं किम। हृद्धी मूलाश्वत्थाः। नाधु
ध दिक शब्दगोम एतस्थूरं मुष्टिपथुवत्से भ्यः। ऽश्वे मूलेः। प्राङ्मूलेः।
गोमूलेः। महामूलेः। स्थूलमूलेः। मुष्टिमूलेः। पथमूलेः। वत्समूलेः॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कान्तो हा ता धा क्रोशो। अपचो नास्त्रः॥
ऽपंच चाद्‌पचः। आक्रोशे च नञः। पाप क्रान्तो हा ता धा क्रोशो। अपचो नास्त्रः॥
पन्तुं न शक्नोति स पचमा क्रोश्यते। अचिन्त्यितः संज्ञायाम्। नञः पचमनो हा तो
संज्ञायामा क्रोशे। अदेय इत्तः। कृत्सार्के। स्वार्थी वाद्‌पश्च। नमः ऽपचे ऽनो
हाना स्तु। अकर्तयः। ऽकः। अना गामुकः। इस्तु च। अलंकारिष्णुः। इस्तु च यह तो
विस्तुनो यनुयस्कत्याचियहाा मिथ्या दिहिर्ध धानसामर्थ्यात। अना ज्ञा भवि स्तुः
वार्तिकैः। अचारुः। असाधु। एनान्हो च्छुन्दसि। अनन्। अनह। भाषायां नञ्‌
स्वर एव। विभाषा त्वन्नन्ततीन्ता श्रु विधुः। तनंअकर्तरि। अनन्त। अनन्तम्
पतीन्ताम। अश्र्य ब्रिपन्ते। अपचपस्वरः। बहुव्रीहाविदमेतत्तद्भ्यः प्रथम
पूरणयोः क्रिया गणने। पञ्चोऽनयो रेतो हा ता। इदं प्रथम प्रस्वरः इद प्र
थमः। एत द्वितीयः। तत्प्रथमः। प्रथमपूरणयोः किम्। तानि बहून्य स्वय
त दृऽ। क्रिया गणाने किम्। अय प्रथमः। प्रधानं प्रस्वरः इदं प्रथमः॥ ५८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नञः किम् । गर्दभरथमर्हति गार्दभरथिकः । गुणप्रतिषेधे किम् । गार्दभरथिको
ऽन्यो गार्दभरथिकः गुणो हि तद्धितार्थे प्र तिनिमित्तं संपादिया घुष्यते ॥
तत्प्रतिषेधोपपद्यते तत्र अपंधि धिः कर्णवेष्टकाभ्यां न संपादिमुखमिति स्वध्ये
ति किम् । पाणिनीयमधीते पाणिनीयः । न पाणिनीयः । अपाणिनीयः । तद्धि
ते किम् । योद्धुमर्हति योद्धा । अयोद्धा । पपतो स्यात् इत्यर्थः पवतोपोतद्धितो तद्
नास्योत्तरपदस्य नञोऽगुणप्रतिषेधविषयापरस्यानाउद्ताः पाशान्तो त
समूहः पाशाः । न पाश्या अपाश्या । अदन्तपम द्यूं ईर्थे किं अपाघमतद्धिते किम्
अद्यैपम् । गुणप्रतिषेधे किम् । दन्त्यान् द्यद्दन्त्यम् । तद्धुपन्धकयहोना
तद्धुपंधकस्येति नेह । अधामद्व्यम् । अधनावशान्तो । अजनांकोन्नाश्व
नञः परम जोदान्तमशान्तो गम्यापाम । अपवः परं न शान्तः । अवि
लिरवः । अशान्तो किम् । अपजो हीत्लितः । गुणप्रतिषेधे इत्येव । अन्यो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीः१ ग

त्. जीघायर्थपदप्रकृतिस्वरापवादोयम्॥ अत्र केचिदर्थे इति स्वरूपग्रहणमिच्छन्ति॥ धान्यार्थः
१ पुनःशब्देनत्यस्त्वर्थनिर्देशात्पूर्वेनं ग्रहणमिति प्रतिपदोक्तत्वादेव सिद्धत्वात्तृतीयाग्रहणं स
५३ ष्ठ्यर्थम्॥ मिश्रं चानुपसर्गमसंधौ॥ पणबन्धेनैकार्थ्यं संधिः॥ तिलमिश्राः॥ सर्पिर्मिश्राः॥
मिश्रं किम्॥ गुडधानाः॥ अनुपसर्गं किम्॥ तिलसंमिश्राः॥ मिश्रग्रहणे सोपसर्गग्रहणस्ये
ष्टमेव ज्ञापकम्॥ असंधौ किम्॥ ब्राह्मणमिश्रो राजा॥ ब्राह्मणैस्सह संनिहितः पैकार्थ्य
मापन्नाः॥ नञो गुणप्रतिषेधे संपाद्यर्हहितालमर्थास्तद्धिताः॥ संपाद्याद्यर्थतद्धितान्ता
न्नञो गुणप्रतिषेधे वर्तमानात्परे॥ तोदात्ताः॥ कारीवैष्ठकाभ्यां सपादि कारीवैष्ठ
किकम्॥ नकारीवैष्ठकिकमकारीवैष्ठकीकम्॥ छेदमर्हति छैदिकः॥ नछैदिको
ऽछैदिकः॥ नवत्सेभ्यो हितो वत्सीयः॥ न संतापाय प्रभवति॥ असंतापिकः॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तेनप्रसपितार्थापि कृतं भवति॥ ततो पाकर्म्मी राशीत्यस्यापवादः॥ अन्नोभावकर्म्मवचनः॥ कारको
त्यरमेन प्रस्पयानं भाववचनं कर्म्मवचनं वानोहानाम॥ पयःपानं सुखम॥ राजभोजना
श्शालयः॥ अनङ् किम॥ हस्तहास्तुः॥ भोत्ति किम॥ दन्तधावनम॥ करणाधुद्र॥ कारका
त्किम॥ निदशनम॥ मनः। निरेचनः। व्याख्यानशयानासनस्थानयाजकाक्रीतोः॥ कारका (दि
त्यराशपतान्युत्तरपदान्यनोहानोनित्यकृद्वेषकृत्स्वरापवादः॥ रथवर्त्म॥ पाणिनिकृ
तिः॥ छन्दोव्याख्यानम॥ राजशयनम॥ अश्वस्थानम॥ ब्राह्मणयाजकः॥ गोक्रीतः॥ का ल
रकादिकम॥ प्रभृत्तौ। सजितम। अत्र तादौ वनितीति नित्स्वरः॥ सप्तम्याः पूरणम॥ अ
नोहात्तम॥ अध्यापनपूरणम॥ ।तत्पुरुषे तुल्यार्थेति प्राप्तम॥ सप्तम्याः। किम॥ देवेन पू
रणम॥ देवपूरणम॥ ऊनार्थकलहं तृतीयाः॥ माषोनम॥ माषविकलम॥ वाक्कलहः।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

श्रीतत्त्वोऽधस्तु
सिकौस्व

५२ उपहूतः। शाकल्यस्य। परिजग्धः। अनेति किम्। आचितम्। आस्थापितम्। प्रश्नान्तादीना
म्। एषां नामुत्तरपदस्यान्तोदात्तम्। प्रश्नः। प्रश्नुतः। असत्योपरिमार्यमाणे। आगच्छतिग
तोयम॥ कारकाद्दत्तश्रुतयोरेवाशिषि। सस्योपामन्त उदात्तः। देवदत्तः। विष्णुश्रुतः। कारका
त्किं संभूतो रामायणः। दत्तश्रुतयोः किम्। देवपालितः। अस्मान्नियमादत्र सस्योपामन्नेति
न। तृतीया कर्मणीति तु भवति॥ एवं किम्। कारकावधारणं यथा स्यात्। दत्तश्रुतावधार
५ णं मा भूत्। अकारकादपि दत्तश्रुतयोरन्त उदात्तो भवति। संश्रुतः। आशिषि किम्। दैवैर्दा
तो देवदत्तः। आशिष्येवेत्येवमत्रेष्टो नियमः॥ तेनानाहतो न दत्ति देवदत्त इत्यत्र न॥ स्वं देवैर्वि
तो देवखातः। आशिष्येवेत्येवमत्रेष्टो नियमः तृतीया कर्मणीति पूर्वप्रकृति स्वरत्वमेव भवति॥ इत्थंभूतेन कृतमि
शेषस्य संक्षेपम्॥ तृतीया कर्मणीति पूर्वप्रकृति स्वरत्वमेव भवति॥ इत्थंभूतेन कृतमि
शेषस्य संक्षेपम्॥ कृतमित्येतस्मिन्नर्थे यः समासः। तत्रं नाक्षान्तमुत्तरपदमन्तोदात्तं स्यात्। उ
न्मितो इत्थंभूतेन कृतमित्येतस्मिन्नर्थे यः समासः। तत्र नाक्षान्तमुत्तरपदमन्तोदात्तं स्यात्। उ
न्मितो इत्थंभूतेन। कृतमिति क्रिया सामान्ये करोतिर्नाभूतत्व्याहुर्भवे॥ एवं तु
प्रप्रलपितम्॥ प्रमत्तगीतम्॥

ध्वताः। अपत्वविषये तेऽपि। घृतादयत्विधी गणपत। आघुहता लोधाया निपात्यते।
पत्विधी सन्तो द्रताः। सोमहं हो तेरे तिर्धक्के तिरग नो दह्म शक्टः। इन्द्रा पूषतो।
२४ वृन्द्रा न्नृषण्निति पूषा अनो द्वात्तो निपात्यते। उत्तोप इयहता मन्द्रता ता
द्रविसुत्त एपद्विशेषणं पथा स्यात। इन्द्र विशेषणं मा भूत्।। अकुदाताद
विति निप्रतिषेध पार्श्व पविभागार्थम्। अन्तः अधिकारोपमा थाद्यध
र्ना गतिश्च कारणम्। [illegible] थ अथघ गन्ति अथ अ१६ [illegible] क पुर्वन्ता
भां गतिकारकोपपद ग्रांत पत्रेषां सन्तोदात्ताः। प्रभप पस्या वा: अर्वं सप: । घर्भ
प्रभेदः। नतिः धतिप्र गीपुडकुताः ऊरुभद्रभेदः शोघ्र स्तुतः इति विग्रहः। अपवर्ग
न्यापः। अपप्रत्ययः। इत्यस्य ति क्रमः। कृतो उर्बहु मूलविभुज्यादिष्या कः। ग
तिकारकोपपदादिविधसु स्तुतं भवति।। सूपमाना तन्नः। सोपमानाख्य
पर्णानाम न्तोदात्तम्। सातत्यपो नो रहस्तलप्व। शशाकुतः। संस्नोपामन्त
वितादि नाम।। गतिकारकोपपदात् न्तानाम न्तोदात्त मां वितादि न्यजै

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम०
सिद्धौ ह्य०
५१

वस्य ऽऽकृन्‌ नं पकृतिस्यं तस्युहत्ते। प्रकारकः। प्रहरणाम्। शोराणा धु समुच्चाहसाद्
अधश्चनः ऽवघ्रातः ऽत्रैः कामे। इषाकारः। जेति किम्। देवस्यकारकः। शोवेष औ
[illegible] अपवर्तिनाम् [illegible] पञ्चनीन समासे कृते आम। तत्र
ति [illegible] भवंत्येकः। अपवर्ति [illegible] संग्रहणानि सन्ति ऽभेवन
स्य त्वा द्विपुगपत्। एभपूर्वे पुगपदे पुगपत्वं कृत्या। वनस्पतिं यज्ञ [illegible] उच्चस्य २६
तिं पः। उच्च [illegible] निपात्यते। हर्षपाशाचीपतिम्। शार्ङ्गधारिता
[illegible] शचीभिर्न हृति [illegible] तन्नूनपात्। नातीसंधा जिनम। नि सं८
पातनादीर्घः। शुनः शेपम। देवता द्वन्द्वे चा ऽऽमे पुगपत्वं कृत्यातः। आ
पद्मावहतो। इन्द्राग्नस्यती वपम। देवताकिम। भ्रुवंन्ना न्यग्रोधौ। द्वन्द्वे किं ५१
अग्नि [illegible] पृथिवी [illegible] विभा। पृथिव्या
भ्यैग्नि [illegible] शोमः। नोत्तरपदे ऽनुदात्तादौ [illegible] ना। इन्द्रा अग्रभ्यां किम्
दिवर्जिते ऽनुदात्ता [illegible] पदे प्राग [illegible] ना।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

भ्रातकेभ्यो मातापितृसंबन्धेन यान्यपत्यानि । ज्ञातिपुत्रः । भ्रातृपुत्रः । चूर्णादिनि प्राणि
षष्ठ्याः । एतानि प्राणिभिः - बधकजनानां लवणादाग्रहणातानि तसृष्टे । मुग्र चूर्णिन ॥
अप्रेति किम् । मत्स्य चूर्णिन । षड्दौगादीनि । अप्राणि पक्षज आग्रहणातानि । दध्
कालम् । दध्न चीरम् । तिलपलस्यम् । मुग्रसूपः । मूलकशाकम् । नदीकुलम्
द किम् । राजसुदः । अप्रेति किम् । दातकालम् । कृतं वनम् । कुलामो चोदितं व
नयाचितानि तसृष्टे । दधिकुलम् - कुलाशाक्ते यवादशये । वनं किम् । मतकुलम्
भक्तणाभ्यागालम् ॥ भागा लवणात् तदपदंतसृष्टे प्रकृत्याः कुम्भीभक्ता कुम्भा
कुम्भीनलम् । कुम्भी कपालम् । मध्ये दातापते । प्रकृते वाधि स्नात मनोद
तिपावसे ॥ दिते निर्दिष्टावस्थ बहुधीतावभसते ॥ दितेः परं निसावृद्
पक्षभक्ष्या । शितिपादः शितंशाः । पादशक्तो दक्षाद्यादप्रहाताः । प्रेश
शक्तः प्रतपस्विनिसात । शितेः किम् । दृष्टिनी वपादः । अभसते किम् । शिति
भसते । शितीति तद्ग्रहातः । पूर्वपदप्रकृतिस्वराववादोपवो गः । गतिका

कूलसूदस्थलकर्षाः संज्ञायाम्। आद्युदात्ताः स्युस्तत्पुरुषे। दाक्षिकूलम्। शाण्डिसूदम्। दा
ण्डायनस्थली।। दाक्षिकर्षः। ग्रामसंज्ञा एताः। संज्ञायां किम्। परमकूलम्। अकर्म
धारये राज्यम्। कर्मधारयवर्जिते तत्पुरुषे राज्यमुत्तरपदमाद्युदात्तम्। ब्राह्मणरा
ज्यम्। अकेति किम्। परमराज्यम्। चेलराज्यादिस्वरादव्ययस्वरः पूर्वविप्रतिषेधेन।।
कुचेलम्। कुराज्यम्। वर्ग्यादयश्च। अर्जुनवर्ग्यः। वासुदेवपक्ष्यः। अकर्मधा
रय इत्येव। परमवर्ग्यः। वर्ग्यादिर्दिगाद्यन्तर्गताः। पुत्रः पुम्भ्यः। पुंशब्देभ्यः परः
पुत्र आद्युदात्तस्तत्पुरुषे। दाशकिपुत्रः। माहिषपुत्रः। पुत्रः किम्। कौनटिमातुलः।
पुम्भ्यः किम्। दाक्षीपुत्रः। नाचार्यराजर्त्विक्संयुक्तज्ञात्याख्येभ्यः। एभ्यः पुत्रो ५०
नाद्युदात्तः। आख्याग्रहणात्पर्यायाणां तद्विशेषाणां च ग्रहणम्। आचार्य
पुत्रः। उपाध्यायपुत्रः। शाकटायनपुत्रः। राजपुत्रः। ईश्वरपुत्रः। नन्दपुत्रः।
ऋत्विक्पुत्रः। याजकपुत्रः। होतृपुत्रः। संयुक्ताः सम्बन्धिनः। श्यालपु

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्नाशालान्ते तत्पुरुषे नपुंसकलिंगे। उत्तरपदस्याद्युदात्तत्वम्। ब्राह्मणशालम्। तत्पुरुषे
किम्। दृढशालं ब्राह्मणशालाकुलम्। शालायां किम्। ब्राह्मणसेनम्। नपुंसके किम्। ब्रा
ह्मणशाला। कंथा च। तत्पुरुषे नपुंसकलिंगे कंथाशब्दे उत्तरपदस्याद्युदात्तत्वम्। सौश
मिकं गाथ्यम्। आह्वरकंथम्। नपुंसके किम्। दाक्षिकंथा। आदिश्चिहणादीनाम्।
कंथान्ते तत्पुरुषे नपुंसकलिंगे चिहणादीनाम् आद्युदात्तः। चिहणकंथम्। मद्रकंथम्।
आदिरिति वर्तमाने पुनरादिग्रहणं पूर्वपदस्याद्युदात्तार्थम्। चेलखेटकटुककाण्डं ग
र्हायाम्। चेलादीनि उत्तरपदान्याद्युदात्तानि। पुत्रचेलम्। नगरखेटम्। दधिकटुकम्।
प्रजाकाण्डम्। चेलादिसादृश्येन पुत्रादीनां गर्हा व्याघ्रादित्वात्समासः। गर्हायां किम्।
परमचेलम्। चीरमुपमानम्। वस्त्रं चीरमिव वस्त्रचीरम्। कम्बलचीरम्।
उपमानं किम्। परमचीरम्। पललसूपशाकं मिश्रे। घृतपललम्। घृतसू
पः। घृतशाकम्। भक्ष्येण मिश्रीकरणमिति समासः। मिश्रे किम्। परमपललम्।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ह्रिवेश्वरः १
सि॰ कौमु॰
५९

कः। कशाह्वः। सोऽपि आयुधशालास्थः। सुकर्णः। सुप्रतीकः। सुदर्शनः। सुप्रवृत्तिम
ल्हणम्। आयुधशालां वा कुन्दसि। प्रत्यायुधशालां च वर्त सोऽह॰ तरं कुक्षी
मायायुधशालतम्। अधस्याश्चाः। सुप्रथा आप्तिविरचे। निस्तोरणास्ता यथायु
शालो। आयुधशालं किम्। पासुवाकुः। च च किमा सुग्रसमस्य हिरण्यः। हिरण्य
शब्दश्च च। धीरधी श्री च। होः पदे विकुर्वी हो छुन्दस्यायुधशाला सुधीरोगारयित्वा॥
सुधी धीस्वगो मतः। धीर्श्च शब्दो पत्नस्य पानतः। तत्र पतो नाव इत्यायुधशालसेने ५९
त्रिधीर्ष्य ग्रहतो शापकम्। तत्र हिस ततिपूर्वे तौव स्मिंहस्यात। कुलतीर कुत्यम्
यथा सान्तासममण्वभावे॥ उपकुल्यम्। प्रतितीरम्। उपतटस्यम्। उपम
सम्। केसमेयस्तूर्णपाथकारांत् हि गो। हिकेशः। हिकेथः। हिस्तूर्णः। हिप
पम्। हिकारांत्। हिगो किम चापमकेशः। तस्मुहृद्वेशशालो पानपुं सकेश। श

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नाडीजंघः। श्रीवत्सेरत्नकेराटः। गोष्ठकः। अश्वग्रीवः। गोजंघः। शंगमव
स्यापां वा। शंगशब्दोऽयं स्यापां सस्तो कर्णवोश्वा गुह्यतो यतुष्ठीहे। उत्त
शंगः। घाडे स्यशंगडुः। अयं शब्दो नमनादिकृतो नयादेर्यक्तोलिशेबोधस्या।
सस्तापाम। सख्व शंगः। उणमापाम। त्रेधशंगः। अव स्पोतिकिम। स्पृस्यशंगः।
नत्रोगाम तत्रिश्रीमता। नयः पर एते आयुह्रतायुतकुष्ठीहे। तामजरा
वजरमा। श्वाप्तिवर्मद्रिपः। धृतोदिश्मतम। नयः किम। धालताम्रित्रः। नेति
किम। अथशत्रुः। सोभिनसीश्वसामेहसी। सोः परं स्पोमोद्धसीयर्ज पिस्यामना
नमसनीचायुह्रता स्यात्। नम्यमाक्षि स्पस्यापवादः। सुकर्मतेताः। सुयुजः।
स्मोधन्वा इतिमा सुधर्मा। शिवापश्यभः सुमनाः। सुवर्णः। सुपेशस्का
ति सोः किम। कृतकर्मा। मनसोतिकिम। सुराजा। अयसोमोद्धतोकिमा सु
सोमा। सुकः। कपितृणः साकपिवृद्धिभितिभवति। सुकर्णकः। सुश्वोत

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

षेषु । अनुदात्तं इत्यत्र नञ्सुभ्यामिति भवति विप्रतिषेधेन । नदीबन्धुनि । बन्धुश
ब्दे परे नद्यन्तं पूर्वमन्तोदात्तं बहुव्रीहौ । गार्गीबन्धुः । नदी किम् । ब्रह्मबन्धुः । ब्रह्म
शब्द आद्युदात्तः । बन्धुनि किम् । गार्गीप्रियः ॥ निष्ठोपसर्गपूर्वमन्यतरस्याम् ।
निष्ठान्तं पूर्वपदमन्तोदात्तं वा । प्रधौतपादः । निष्ठान्तं किम् । प्रसेवकमुखः ॥
उपसर्गपूर्वं किम् । शुष्कमुखः ॥ उत्तरपदादिः ॥ उत्तरपदाधिकार आपादान्तम् । आ
द्यधिकारस्तु प्रकृत्या भगालमित्यवधिकः ॥ कर्णो वर्णलक्षणात् । वर्णवाचि
नो लक्षणवाचिनश्च परः कर्णशब्द आद्युदात्तो बहुव्रीहौ । शुक्लकर्णः । शं
कुकर्णः । कर्णः किम् । श्वेतपादः । वर्णलक्षणात् किम् । शोभनकर्णः ॥ संज्ञौ
पम्ययोश्च । कर्ण आद्युदात्तः । मणिकर्णः । गोकर्णः ॥ कण्ठपृष्ठग्रीवाज
ङ्घं च । संज्ञौपम्ययोर्बहुव्रीहौ । शितिकण्ठः । काण्डपृष्ठः । सुग्रीवः । ७८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

दृशाकृत्स्नपरिवहार्थम्। आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासिनि। आचार्योपसर्जनान्तेवा-
सिनि परे दिक्शब्दा अन्तोदात्ता भवन्ति। पूर्वपाणिनीयाः। आचार्येति किम्। पूर्वान्तेवा-
सी। अन्तेवासिनि किम्। पूर्वपाणिनीयं शास्त्रम्। उत्तरपदवृद्धौ सर्वं च। उत्तरपद-
स्य वृद्धिरित्यधिकृत्य विहिता या वृद्धिस्तद्वत्युत्तरपदे सर्वशब्दो दिक्शब्दाश्चान्तोदात्ताः॥
सर्वपाञ्चालकः। अपरपाञ्चालकः। अधिकारग्रहणं किम्। सर्वभासः। सर्वकारः। बहु-
व्रीहौ विश्वं संज्ञायाम्। बहुव्रीहौ विश्वशब्दः पूर्वपदभूतः संज्ञायामन्तोदात्तः स्यात्॥
पूर्वपदप्रकृतिस्वरापवादः। विश्वकर्मा। विश्वदेवः। आ विश्वं
देवस्य वित्ति। विश्वे च देवाश्च विश्वदेवाः। संज्ञायां किम्। विश्वदेवः। प्रागव्ययीभा-
वाद्बहुव्रीह्यधिकारः। उदराश्वेषुषु। वृकोदरः। हर्यश्वः। महेषुः। क्षेपे। उदरा-
श्वेषुषु पूर्वमन्तोदात्तं बहुव्रीहौ निन्दायाम्। घटोदरः। कटुकाश्वः। चलाच-

बहुव्रीहौ किम्। ३।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम:१
सि०कौ०त०
५६

पदे नगरं नपुंसकं यहराताच्छेहा। स्मरतीपसभम। ब्राह्मणाकुसमा। पुरे प्राचाम॥
शिवदत्तपुरम्। नान्दीपुरम्० प्राचां किम्-शिवपुरम्। अरिष्टगौडपूर्वे च। पू
र्वपदेऽरिष्टगौडपूर्वे समासे पुरमन्तोदात्तम्। अरिष्टपुरम्। गौडपुरम्। पूर्व
ग्रहणं किम्-इह विभाषा स्यात्। अरिष्टाश्रितपुरम्। गौडभृत्यपुरम्। नहास्ति
नफलककर्मार्देयाः। पूरपदे ऐतान्यन्तोदात्तानि। हास्तिनपुरम्। फालकपुरम्
मार्देयपुरम्। कौपौ पुरस्मिन्मिति प्रभृतिप्याहठकं। कुसूलकूपकुम्भशालं बिले॥
एतान्यन्तोदात्तानि बिले परे। कुसूलबिलम्। कूपबिलम्। कुम्भबिलम्। शा ५७
लाबिलम्। कुसूलादि किम्। सर्पबिलम्। बिले किम्। कुसूलस्वामी। दिक्
शब्दा ग्रामजनपदाख्यानचानराटेषु। दिक्शब्दा अन्तोदात्ता भवन्ति
। पूर्वेषुकामशमी। अपरकृष्णमृत्तिका। जनपद। पूर्वपञ्चालाः। आख्या
न पूर्वकापोतम्। पूर्वचानराटम्। १।२कृ यहराताको ऽचवाचिनो विद्दि

प्राप्तग्रामजीविकापन्नः। कुमार्यां श्रवणेवपसि। पूर्ववदुपसर्जनोपसर्जनम्। ७ कुमारि। कुमा
रिश्रमणः। पुंसासहायं प्रयोगमात्रं प्रवृत्तिनिमित्तमुपादाय प्रयुज्यते। ७ कुमारादिभिः
समासाधिकाराः। तत्रैव पद्दृश्यते न कुमारश्रमणेव यथासिद्धिमा। परम
कुमारी। उदके केवले॥ अथैकदेश संनिभिन्नं तद्धितार्थे निसमासे उदके परे पूर्वम
नोपसर्जनम्॥ गङ्गोदकम्। स्वोरकूते तत्र एकादेशस्यप्रतीतो बान्ध्यात्तेण्पा
तिपदान्ते स्यादिति। अथैवरसे किम्। इतिते उदकम्। द्विगौ कृतो। द्विगावुत्तर
पदे कृत्तद्धितान्निसमासे पूर्वमनोपसर्जनम्। गार्गिप्रियः। द्विगौ किम्॥
मतीप्रत्रः। कस्तौ किम्। गिः ग्लौमस्वस्पृशतः। दिव्यसमृतः। सभायां नपुं
सके। सभायां परतो नपुंसकलिङ्गे समासे पूर्वमनोपसर्जनम्। गोपालसभम्।
स्त्रीसभम्। सभायां किम्। ब्राह्मणसेनम्। नपुंसके किम्। राजसभा। प्रति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

घच्चाच किम। कुविज्ञ साक्षिम। अमहत्तयइ सेव महाक्षिम। नवाक्षीम। नभ
ताधिकसंजोयम ह्रस्वकं जलमा। अक्षौ परेक्ष्येतो नेत्रा घृताली। ति। भ तो क्षीम॥
अधिकाक्षिमः संजीवाक्षिम॥ मद्दास्मयहतो सं चात विनः होताक्षिमि। मद्दाक्षिम०
अश्माक्षिमा मकृश्माक्षिम कुंजं साक्षिम। प्राघुतात प्रकरतो द्विवोदासाद्दिनो
कृन्स्मृपसंख्यानम। द्विवोदासा पदादुके॥ अनः। आधिकारोयम। प्रागतत्
रच हादियहतो गः। सर्व ग्रताकारस्वे। सर्वशब्दः पूर्वपदस्य नोदात्तम।
सर्वश्वेतः। सर्वमहान्‌ सर्वकिम। पामश्वेतः। आश्रवप्या वृतापस्तलयंश्वे
श्वेतस्य तिग्मताकारस्वेवर्त्तते॥ ग्रतो किम। सर्वसोवर्णः कास्त्वे किम। स
त२ वैश्वाश्वेततैः सर्वश्वेतः। सरूपाणामिति निकायपयोः एतयोः परतः पूर्वमन्तो
दात्तम। अज्जनानि रिः। मौटुलि कायनः। सरूपां किम। पामकारिः॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

निःस्पृहः। छात्र्यादयः शालायाम्। छात्रिशाला। व्याडिशाला। यदा तु शालान्तो
स्समासो नपुंसकलिङ्गो भवति। तदापि तत्पुरुषे शालायां नपुंसके इत्येतस्मात्पूर्व
विप्रतिषेधेनायमेव स्वरः। छात्रिशालम्। प्रस्थेऽवृद्धमकर्क्यादीनाम्॥ प्रस्थ
शब्दे उत्तरपदे कर्क्यादिवर्जितमवृद्धं पूर्वपदमाद्युदात्तं स्यात्। इन्द्रप्रस्थः॥
अवृद्धे किम्। दाक्षिप्रस्थः। अकर्क्यादीति किम्। कर्कीप्रस्थः। मकरीप्रस्थः। मा
लादीनां च॥ वृद्धार्थमिदम्। मालाप्रस्थः। शालाप्रस्थः। अमहन्नवं नगरे
ऽनुदीचाम्। नगरे परे महन्नववर्जितं पूर्वमाद्युदात्तं स्यात्। तच्चेदुदीचां न
सुह्मनगरम्। अमहन्नवेत्यादि किं। महानगरम्। नवनगरम्। अनुदी
चां किम्। कार्तिनगरम्। अर्मे चावर्णं द्व्यच्त्र्यच्। अर्मे परे द्व्यच् त्र्यच् पूर्व
मवर्णान्तमाद्युदात्तम्॥ गुप्तार्मम्। कुक्कुटार्मम्। अवर्णं किम्। बृहदर्मम्।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कृतावेव॥ उपमानवाचि पूर्वं णिन्यन्ते परे आद्युदात्तं उष्ट्रक्रोशी। ध्वाङ्क्षरावी॥
उपमानग्रहणमस्य पूर्वयोगस्य च विषयविभागार्थम्॥ शब्दार्थप्रकृतौ किम्।
वृकवञ्ची। प्रकृतिग्रहणं किम्। प्रकृतिरेव यथोपसर्गनिरपेक्षा शब्दार्थी तत्रै
व यथा स्यात्। इह मा भूत् गर्दभोच्चारी। युक्तारोह्यादयश्च॥ आद्युदात्ताः। युक्ता
रोही। आगतयोधी। क्षीरहोता॥ दीर्घकाशतुषभ्राष्ट्रवटं जे॥ कुटीजः। काश
जः। तुषजः। भ्राष्ट्रजः। वटजः। अन्त्यात्पूर्वं बह्वचः॥ बह्वचः पूर्वपदस्यान्त्यात्पूर्व
मुदात्तं जे उत्तरपदे। उपसरजः। आमलकीजः। बह्वचः किम्। दग्धजानि तृ
णानि। ग्रामेनिवसन्तः। ग्रामे परे पूर्वमुदात्तं तच्चेन्निवासवाचि न। मल्लग्रा ७५।
ग्रामः। ग्रामशब्दोऽत्र समूहवाची। दैवग्रामः। दैवस्वामिकः। अनिवसन्तः किं०
दाक्षिग्रामः। दाक्षिनिवासः। घोषादिषु च। दाक्षिघोषः। दाक्षिकटः। दा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्वके किम्। एमतीयकर्ता। नीचैः कार्ये किम्। उच्चैरुभ न्हिकर्म धारयति। प्रा वौक्री
डयाम्। प्राग्देशवाचिनोपाञ्चीडत द्याचिनि समासे उत्तरपदे प्रवणे पूर्वमाद्यु
दात्तं स्यात्। उदक्पलाशकुक्षय इक्का। संज्ञायामिति रायुस्तः। प्राचां किम्। नीचैपञ्च
प्रचायिका। इषुमुखीं अंकीड। क्रीडायां किम्। तव पुष्पप्रचायिका। पर्यायिकेत्यायु
स्वः। अपतीतिलिघुके।। अग्रान्ते परे लिघुनाकृयान्विनिसमासे पूर्वमाद्युदात्तमाद्यु
दात्तः। लिघुन्के किम्। कागुत्सावः। शिखिनिधा कूजः। शिखिनिधायिनि समा
से ग्रान्ते परे पूर्वमाद्युदात्तं सर्वे ग्राक्कोऽनभ यदि। तनुयावः। तुन्नयावः।
शिखिनि किम्। काग्युत्सावः। अधकूजः किम्। कुम्भकारः। स्वरसापायम ग्राग्रान्ते
परे तनुयावो नाम क्रुमिः। अधकूजर इहैव र स्वकारो नाम धान्यलाः। गोतन्तियव
यं पाल्ये। गोपालः। तन्तिपालः। यवपालः। अनिघुन्तोपार्योगः। गौ इति किम्।
वत्सपालः। पालो किम्। गोरक्षः। तोनि। पुष्पहारी। उपमानं शब्दार्थप्र

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्य भार्याप्रधानतया क्षेपः। अन्तेवासी कुमारीदाक्षाः। ओदनपाणिनीयाः कुमार्या
दिलाभकामाय ये दाक्षादिभिः प्रोक्तानि शास्त्राण्यधीयते ते एवं क्षिप्यन्ते। भिक्षा
माणवः। भिक्षां लप्स्येह[illegible]ति माणवः। भयब्राह्मणाः। भयेन ब्राह्मणाः संपद्य
न्ते गोत्रादिषु किम्। दासीश्रोत्रियः। क्षेपे किम्। परमब्राह्मणाः। अङ्गानि मैरे
ये मधुविशेषो मैरेयः। मैरेये किम्। पुष्पासवः। भक्ताख्यास्तदर्थेषु। भिक्षाकंसः
भाजीकंसः। भिक्षादयोऽन्नविशेषाः। भक्ताख्याः किम्। समाशशालाः। समशनं
समाश इति क्रियामात्रमुच्यते। तदर्थे किं भिक्षाप्रियः। बहुव्रीहिरयमत्र पूर्व
पदमन्तोदात्तम्। गोबिडालसिंहसैन्धवेषूपमाने। धान्यगवः। गोबिडालः। तृण ५५
सिंहः। सक्तुसैन्धवः। धान्यं गौरिवेति विग्रहः। व्याघ्रादिः। गवाकृत्या संनिवे
शितं धान्यं धान्यगवशब्देनोच्यते। उपमाने किम्। परमसिंहः। अके जीवि
कार्थे। दन्तलेखकः। यस्य दन्तलेखनेन जीविका। नित्यं क्रीडे ति समासः

मधुविकारस्वतस्वमधंगमन ६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तो धर्म्मे ऽहताे । सप्तम्यन्तं हारिवाचिव म्राघुहातं धर्म्मविदे ॥ देपंपः स्तोकरोति
सहारीत्युच्यते । धर्म्मस्मि स्माचारनिपतं देवम् । मुकुटे कार्षापणाः । हस्तोद्विपदि
का ॥ सरस्तापामिति सप्तमी समासः । कारनाम्नि च सकुक् । पाञ्चिकाश्व । ग्रैप
म कारहति । क्वचिदपमाचारः । कुनारृगुकार्षापणोरितत्पमे । पाञ्चिकारादिनाम्ना
श्यादिरिति । धर्म्मे किम् । स्तम्बेरमः । अहरतो किम् । पाइवहरणम् । पाइवावाश्च
पंपाइवः । तत्स्यवीज निवेका दुन्दुरकार्य शरीरपुत्रजर्थपद्यते तन्दरणसि
युच्यते पतेवि स्फाचित्तोहारी स्परेणावाध्वात इत्याह रणाइतिनिवेधेन साध्यते
ते नपाइव हार्व्वमिति रातिस्वाः सिध्यति । पूक्ते च ॥ पूक्तपाचिनिसमासे पूर्व
मा घुराताम् । जोपस्यवः । कर्त्तव्येत स्पतेपूक्तेः । विभाषा ध्वन्तो-नवाध्वन्तः २ ।
पापव शिखिनिवा । पापनात्पितः २ । पापणाकेदिति प्रतिपदे नक्ते यहराा स्वकीस
मासेन । प्रोश्रानेचासिमाणाव श्राह्मणोभन्ते वे । भार्या सोश्रुतः । स्रुश्रुतापस्त

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम०
सि०कौ०
६३॥

क्रमात्कर्मधारयो॥ राजभ्राहृताः॥ राजकुमाराः॥ २ ॥ पोतादिश्चात्ऽतत्पुरुषः॥ षष्ठीप्रत्ये
न सि॥ बज्जनतो राजाध स्तेनसिवदेयाप्रकृत्या॥ राजेभस्तेनाः॥ २ ॥ षष्ठी किम् अन्न
त्रनः॥ नके निसाव्यः नतान्तेपरे नि त्यार्थे समासे पूर्वपद प्रकृत्या॥ नित्यप्रहसितः॥
२॥ कालाद्इति द्वितीयासमासोयम्॥ नित्यशब्दो ह्यत्र वर्त्तते आधुहात्तः॥ हसितइ
त्यिपा थादिस्वरेणान्तोदात्तः॥ नित्यार्थे किम् मुहूर्त्तप्रहसितः॥ ग्रामः शिल्पि
नि॥ वा प्रकृत्या॥ ग्रामनापितः॥ २ ॥ ग्राम आधुदात्तः॥ ग्रामः किम् परमना
पितः॥ राजा च प्रशंसायाम्॥ शिल्पिवाचिनि परे प्रशंसार्थ राज पदं वाप्र ६३॥
कृत्या॥ राजनापितः॥ राजकुलालः॥ प्रशंसायां किम् राजनापितः॥ शि
ल्पिनि किम् राजहस्ती॥ आदिरुदात्तः॥ अधिकारोयम्॥ सप्तमीहारि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इविरन्यतरस्याम्। इवर्कगनःशाड्वातिरूपमनोसान्तः। इवर्मेदइत्यादेशस्तस्यदेव॥
तिरूपपतिमातांधने॰ सुवर्णपतिमातारावाचि पूर्वपदं यावद्रूपा धने देहूपरो
पतिमातामस्येति द्विस्तुवर्णमाता देवधनं द्विस्तुवर्णधनम्। यद्धीत्वावयिपर
पादिकास्यएव। हितोवतिकिम् भ्रस्त्ध धनम्। पतिमातांकिम्। फात्वनधनम्॥
धनेत्किम्। निष्कमाता। प्रथमोचिरोपसम्पत्तो। प्रथमशब्दोवाप्रकृत्याभिनव
त्ये। प्रथमगेपाकरणाः। सप्रतिव्याकरणामध्येसंप्रवृत्तइत्यर्थः। प्रथमशब्दःप्रा
रंभअन्तः। अवीतिकिम्। प्रथमोवैपाकरणाः। कतरकोतमौकर्मधारये॥
वाप्रकृत्या। कतरकठः। २। कर्मधारयेवहणाम्। तत्राथमिा। इत्यनुप्रतिपदोक्ता
देयसिद्धम्। आर्तिप्राहणोकुमारयोः। आर्यकुमारः २ आर्यधनस्नाण॥
आर्तात्सपदन्ते तारन्तस्पादि तः। आर्यकिम्। परमब्राह्मणाः। अस्तेकिम्।
आप्नान्साज्ञिपद। कर्मधारयइत्येव। राजाच। ब्राह्मणकुमारयोः परतो वाप्र

ग

कारकपूर्वपदस्य सति शिष्टस्वरबाध्याभ्यादित्येव । हरिर्गतः ॥ तादौ च निति कृत्यतौ ।
तकारादौ निति तुशब्दवर्जिते कृति परे अनन्तरो गतिः प्रकृत्या ॥ अग्रेरातोऽन्त
मस्यप्रभृतो । सं गतिं गोत्र । कृत्स्वरापवादः । तादौ किम् प्रंस्थाकः । निति किम् ।
प्रकर्ता । अनन्तः । अतो किम् आगन्तुः । तवै चान्तश्च युगपत् । तवैप्रत्यया
न्तस्यान्तउदात्तो गतिश्चानन्तरः प्रकृत्या युगपच्चैतदुभयं स्यात् ।
अन्वेतवै उ । कृत्स्वरापवादः । अनिगन्तोऽञ्चतौ वप्रत्यये । अनिगन्तो गति ६२
र्वप्रत्ययान्तेऽञ्चतौ परे प्रकृत्या । ये पराञ्चस्तान् । अनिगन्त इति किम् ॥
प्रत्यञ्चो पत्र । सुस्थरो स्त्यादू पमेव । न हि उ स्यानि कृदुहीपरो वहाव
प्रत्यये किम् । उदञ्चनम् । न्यधी च । प्रत्ययान्तेऽञ्चतौ विगन्तावपि न्यधी
प्रकृत्या । न्यङ् । उदात्तस्वरितयोर्यणः स्वरितोऽनुदात्तस्य इत्यन्यतरः । स्वरितः । अ ६०

व

बवस्येत्याप्तः पुरशब्दः। चतुर्थीतदर्थे तुर्थ्यन्तावयवतत्त्वविन्यस्य एपरे चतुर्थ्य
न्तं प्रकृत्या। पूर्वपदस्य। अर्थे। अर्थपरे चतुर्थ्यन्तं प्रकृत्या। द्विजार्थम्। क्ते च। क्ता
न्ते परे चतुर्थ्यन्तं प्रकृत्या। गोहितम्। कर्मधारये निष्ठा। क्तान्ते परे पूर्वमनिष्ठान्तं
प्रकृत्या। श्रेण्यादयः कृतादिभिः। श्रेणीशब्दस्याद्युदात्तः। पूगकृताः। पूगशब्दोऽन्तोदात्तः।
कर्मधारये किं। श्रेणीनां कृतं श्रेणीकृतम्। अनिष्ठा किम्। कृताकृतम्। अहीने द्वि
तीयासमासे क्तान्ते परे द्वितीयान्तं प्रकृत्या। कष्टश्रितं। ग्रामगतः। कष्टशब्दो
न्तोदात्तः। ग्रामशब्दो नित्स्वरेण। अहीने किम्। कान्तारातीतः। अनुपसर्ग इति
धनकम्। नेहात्समागतः। थाथेत्यस्यापवादोऽयम्। तृतीया कर्मणि। कर्मवाचके पा
क्तान्ते परे तृतीयान्तं प्रकृत्या। त्वोतासः। इन्द्रहतः। महाराजहतः। इन्द्रेण गतः। कर्म
णि किम्। रथेन यातो रथयातः। गतिरनन्तरः। कर्मार्थे क्तान्ते परे व्यवहितो ग
तिः प्रकृत्या। थाथे स्वरापवादः। पुरोहितम्। अनन्तर इति किम्। अभ्युद्धृतः।

कृद्ग्रहः। कमेरित्तिवाच्यम्। कञ्जिगार्हपतम्। कञ्जिराघुदात्ततः। रित्तको ग्रहः। रित्तको ग्रहः।
रिकौ विभाषेति रित्तशब्दस्याद्युदात्ततः। अस्पृता जाती। अश्वक्रीत्या हृदहृत्या। अश्वक्री
हृदहृत्या। अश्वक्रीत्यो न समासत्वात् स्याद्युदात्ततः। क्रीर्त्तस्यान्तित तत्अश्वक्रीत्यन्
सिद्धादिग्रहणे च ॥ कृत्विभक्तादिग्रहणस्वतन्त्रं पाठेऽद्यदेवपाठेऽपि। निपातना
दिपाथे समासेऽविभक्तिसोपसर्गः पारश्चाद्ये घटनादिपादन्तोदात्ततः। तेतिसान्तो
कृद्ग्रहः तेतिसकृद्ग्रहः तितिलिसेनो ऽपलंघान्त्रोऽपाद्गुल्लसां तः। पत्रपशब्दोऽपदन्तस्याद्यु
घुदात्ततः। पत्रपकप्लवस्तः। संस्तापामिति यत्त्वान्यम्। अन्यत्रपातितब्धे कप्लवत्वे समा
सान्तोदात्तत्वमेव प्रतिपदोक्ते समासे प्रकृत्याद्युदात्तत्वं स्यादिति हितः। हस्यामाते ह ५१
सीभावः। देवहूतिः। पप्सतेसुहृपत्पपूर्वे पदं प्रकृतिस्वरं स्यात्समिच्छते विशिष्ट
वनविहितं स्व। ओहसीभावादिबहुव्रीहयः ॥ सत्यवेसपुरं धाम पुरंधा तीरं धीव
तेऽस्या मितिकर्मधारयाधि कारोऽयं चेतिकिमत्र पः अष्टकु छान्दसत्वात्। नोघ

अन्तेवासि किं आपिशलपाणिनीयाः शलस्त्रेः कार्तकौजपादयश्च । एषां द्वन्द्वे
पूर्वपदं प्रकृत्या कार्तकौजपौ । कार्तस्यापत्यं कुजपस्यापत्यं इति सराणा नाम वेत्तो सावर्णि
माण्डूकेयौ । महान्व्रीह्यपराह्णगृष्टीष्वासजाबालभारभारतहैलिहिलरौ
रवप्रवृद्धेषु । महत् प्रकृत्या व्रीह्यादिषु दशसु । महाव्रीहिः । महापराह्णः । महागृष्टिः ।
महेष्वासः । महद्वृद्धे ऽन्तोदात्तः । सन्महदिति प्रतिपदोक्तः समासः एवं चापवादः नेह
महतो व्रीहिर्महद्व्रीहिः । क्षुल्लकश्च वैश्वदेवे । चात् महान् । क्षुल्लकवैश्वदेवम्
महावैश्वदेवम् । क्षुधं लातीति क्षुल्लकम् तस्मात् स्वार्थे वृद्धेऽन्तोदात्तः । उष्ट्रः सा
दिवाम्योः । उष्ट्रसादी उष्ट्रवामी उष्ट्रो वृद्धि उष्ट्रस्य घृणाताः । गौः सादसादिसारथिषु ।
गोसादः गोसादिः गोसारथिः । कुरुगार्हपतरिक्तगुर्वसूतजरत्यश्लीलदृढरू
पापारेवडवातैतिलकद्रूःपण्यकम्बलो दासीभाराणां च । एषां समासानां दा
सीभारादेश्च पूर्वपदं प्रकृत्या । कुरूणां गार्हपतं कुरुगार्हपतम् - उप्रत्ययान्तो ः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

दिपनम:
सि॰कौ॰ल॰
६०

नामन्वेकवछिपुर्वतमानेद्वन्द्वेपूर्वपदंप्रकृत्याः श्वाफट्कवित्रकाः शिति
धातुदैवाः शितितापुत्तातोसन्नायापातद्वसेवतिनेएगन्वेतिकिम दैव
धेनापना: दीवभजादेवा: धेमे रथसे पुत्राभे मापदः भ्रन्थकच्छ लेपर
तेनगुणअन्यो: एगे लपयेहत्ता भिहाभिषि नकं यं श्या नान्तृत्रिया तांथहत्ता
र्थम-नेतेतथा-वजुवचन किम-संकर्षतावासुदेवौ-द्वन्द्व किम-कछाला
कुमारात्र न्वकच्छिपु किम कुरुपथाला:।संरत्वा संरत्वाधाविपूर्वपदंप्रक
द्वन्द्वे दारश-प्रपोर्श-चेत्वपसार्श्वोद-नोदातोचिपातयते।प्रावार्थोपस
र्गनश्चा-नेवासी-प्रावावोपवर्जनानीथासिनोद्वन्द्वेपूर्वपदंप्रकृत्याः पाति ६०
नीपदेशापा:।कुञ्चोत्तामधोदात्ताएतेप्रावार्थोपसर्जनयदृतांद्वन्द्व
विशेषणाम-शाकोस्रोद्वन्द्वप्रावार्थोपसर्जनोपथाभिवाचेत तद्देहन
पातितानीपदेयदेतौ प्रावार्थेतिकिम-छान्दसवैयाकरणाः

परिणामस्य प्राप्तस्यापि तत्पुरुषे इति भवति । द्विगि वित स्योश्वाप्येतयोः पत्तः पूर्वपदं
प्रकृत्या थाद्यो तेषा वारि द्विः २ सप्तमी सिद्धशुष्कपक्वबन्धेष्वकालात् ॥ अका
लवाचि सप्तम्यन्तं प्रकृत्या सिद्धादिषु । सांकाश्यसिद्धः सांकाश्ये ति एवन्तः आत
पशुष्कः धापक्वः श्वाबन्धेति बन्धनतो व कर्मधः व कुशब्देऽन्तोदात्तः अकाल्या
किम् पूर्वाह्नसिद्धः कृतस्वरेणाधधित सप्तमी ह्रस्व प्रतिबन्धे पति प्रथमप
वोव उर्ध्वमाना होरावयवे भुवपरते प्रकृत्या वर्ज्यमानवाचिनि अहोरात्रावयवा
चिनि चोत्तरपदे परे द्विगतद्धि ते देवः अस्ति पूर्वाह्नम् अस्य परात्रम् ऽपपू
र्वरात्रम् ॥ अपवि गन्तर्मि ऽपसर्गाः आघुदात्तः लुह्मीहि तत्पुरुषयोः सिद्ध
त्वाद्यतिभावार्थभिस्य ऽपपवणे रिवर्ज्यमानोत्तरपद्म तवोरेव उर्जनार्थ
लाते अहोरात्रावयवा अपि वर्ज्यमाना एव तत्पुरुषे भवन्ति ज्यों ति किम् अ
भिमंपति राजन्यबहुवचनद्वन्द्वेऽन्धकवृष्णिषु ॥ राजन्यवाचिनां बहुवचना

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

भै नमः
पिकोष्टः
३९

क्रम गमने अत्रापः गमनागमनम् गमयकनिक्रम गमनं पापिक्रम श्रेति कित्
गम्न शोभनगम्य भावे क्विप गम्यते ऽनेनेति गमनं श्रवो गमनमश्रेपः केति किम-
वक्रिम समासमा [illegible] तः कुमारश्च कर्मधारये कुमारश्रमणा कुमारश्रमणे ऽतोह
तोः ॥ आदि ऽप्रत्येन हि । कुमारस्यादि हृद्यतः प्रत्येनसिपरे कर्मधारये प्रतिग
तमेनो । त्यप्रसेनाः कुमारप्रसेनाः । पूर्ण सहयतर स्याम पूगागणास्तेपुनः
कुमारश्चातकाः कुमारजीमूताः आघृतस्याभावे कुमारश्चेसेवभवति
ऽग तकासदूपास्य गायशाखेपृ गो वभुपरेभ पूर्व वि कुस्याप वा रात्रपः
ममारताम स्यपञ्चारत्निः पञ्चमासा भूतः पञ्चमास्यः तमधीकृ इत्यधिकारे
द्विगोर्वपर पञ्चकपालः पञ्चभगालः पञ्चशरावः त्यसंख्यापार इति पञ्चने शब्दस्था
५२ पुरालेः ऽगंतारिं किम पञ्चश्वः द्विगो किं परमारत्निः पञ्चनवतरस्याम गरुश ३९
दस्तथा पञ्चारत्निः पञ्चमास्यः २। पञ्चकपालः पहुशाको ऽन्तो रात्तः तस्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

उक्तविषये भुवनपतिः भूतधर्मविजिगमादिति विवृत्तनोः भुवनशब्दः । आशंका
बाधने शेषस्य संभावने । अस्ति सा ऽभवत्सापः संभावनेम्- गमनोः शंकयास्ति-
गमता बाधनम् गमनं ने शेषः गमनमाशंक्यते । आबाध्यते निकटतमास्ति
धा संभाव्यते संभावने किम्- परमने शेषः पूर्वभूतपूर्वः आढ्यो भूतपूर्वः आढ्य
पूर्वः । पूर्वशब्दोऽत्र विषये भूतपूर्वे वर्तते । भूतपूर्वे किम्- परमपूर्वः । सन्निध
समीप समर्याद सदेशसदेशेषु सामीप्ये । वृषपूर्वे प्रकृतसा- सद सन्निधम् गोधा
री सन्निहितम् कशमीरसमर्थ्यादम्- विसर्गः कोहितं ह्रस्वात् ययनेषु- विसर्गक कुकम-
वि सर्गकशब्दो गतिरन्ताऽ इसा घुदात्तः विसर्गकेति किम् परमस्य यशात् ग
तोऽतिकिम् विसर्गकथा तयता: विसर्गकविधिवित्रप्रकृतसंपन्नपरितृप्तकुशल
ज पक्षनिपुणा । अनवमकव्यापक व्यभावे कर्मधारये । अव्यकनिरनर्थदेश
यति अगमपापयाचितिचो तारपि भावयाविपूर्वपदं प्रकृतसा- गमनं अ

श्रीराम १

सि॰कौ॰ स्व॰ ३

वे नपुंसके मात्रास्त्रियुपज्ञो नपुंसकवाचिनि तत्पुरुषे एतस्याभिन्नापात्सुखप्रभा
तांभिन्नामात्रंभिन्नाशब्दो गोष्ठस्य हलत्वस्य पूर्वपदानोः पातिं नृपसभं पाति
निशब्दस्याद्युदात्तः। नलोपक्रमं नन्दशब्दः पदावाद्यन्ताः इषुच्छायम्। इषु
शब्दोऽद्युदात्तो निपातः नपुंसके किम्· कुड्यच्छाया। सुखप्रिययोर्हिते· एतयोः
परयोर्हितवाचिनि तत्पुरुषे तथा। गमनप्रियम्· गमनसुखम्· गमनं शा
ब्देनिस्तीर्णः हितेति किम्· परमसुखम्· प्रीतौ च· प्रीतौ गम्यायां प्रागुक्तम्
ब्राह्मणसुखं पायसम्· छात्रप्रियोऽनध्यायः ब्राह्मणच्छात्रशब्दौ प्रत्ययस्य
रेणान्तोदात्तौ प्रीतौ किम्· राजसुखम्· स्वं स्वामिनि। स्वामिनि शब्दे परे स्व
वाचीपूर्वपदं प्रकृत्या गोस्वामी स्वं किम् परमस्वामी· पत्यावैश्वर्ये· दमूनागृहप
तिर्दमे। न भूवाक्चिद्दिधिषु पतिशब्दे परे ऐश्वर्यवाचिनि तत्पुरुषे नै
तानि प्रकृत्या। भुवः पतिः· भूपतिः· वाक्पतिः। चित्पतिः· दिधिषुपतिः· वा भुव ३

वरतो १

वतयो:॥ मातिथाचिनितत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृतिस्वरम् कलाधर्म्यः होवानिककथा
यम्.कटशब्दः पवाघनं नाः तस्मात्द्वेसंपापनान्तेवासिष्यस्वेति तीनेकव्यं
रकाक्षुगितितुर्क्षं द्वौनिपुन्तोऽइति ठवक्तो हातः नातो किम्.परमाधर्म्यः।
सदृशप्रतिरूपोः।सादृश्ये अनयोः पूर्वं प्रकृत्या पितृसदृशः सादृश्ये किम्.प
रमसदृशः समासार्थोऽत्र पूर्वप्रमातृतानसादृश्यमा द्विगौ प्रमाणे.द्विगावुत्त
रपदे प्रमाणवाचिनि तत्पुरुषे पूर्वं प्रकृतिस्वरम्.प्राच्यसप्तसमः सप्तसमाः।प्र
माणस्य प्रमाणे सोऽद्विगोनिस्वमितिमात्र बोध्युक्.प्राच्यशब्दः प्राधुदात्तः प्रा
च्यस्यासौ सप्तमश्च प्राच्यसप्तमः।द्विगौ किम्.व्रीहिप्रस्थः प्रमाणे किम्.परमस
प्तसमः।गन्तव्यपण्यं वाणिजे।वाणिजे शब्दे परे तत्पुरुषे गन्तव्यवाचि पण्य
वाचि च पूर्वपदं प्रकृतिस्वरम्।मद्रवाणिजः गोवाणिजः सप्तमीसमासः म
द्रशब्दो रकेप्रत्ययान्तः।गन्ते किम्।परमवाणिजः।मात्रोपज्ञोपक्रमच्छा

श्रीगणेशाय नमः
सि॰कौ॰
८७

गमनं कारणं विकल्पतयाचिरकालसमासविरूढकुवेतिगावुतियन्निर्जायते प्रति
पत्ति किमभूतरूढम पदेऽपदेशे व्याघ्यादिनिपरस्थह्यंडाद्यादेपूर्वपदं प्रकृ
त्या तत्पुरुषेमत्र पदेन प्रसिद्धतः ऽङ्गाद्यादेनमूत्रशब्दोयमन्तःतस्माद्ध्यादित्य
देशान्तो तातः यदेशे किमविष्णुपदं निपातेयान्तरान्तो निपातशब्दपदे यात
देशान्तो ततः यदेशे किम विष्णुपदं निपाते यातं कुटीशब्दो
यामाध्यादिनितत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृत्या कुटीनिपातमकु पूर्वनिपाते कुटीशब्दो
गौतादितिपन्तःकुमारशब्दो प्रमन्ताः पन्नयाद्यस्त्यो यातरान्तो किमराज नि
पातेयस्तितिनिपातशब्दोपदेहूः पार्श्वशारदेनार्तेके ऽस्तेप्रथमार्थेयितदन्त
यावतिशारदशब्देपरे तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृतिस्त्वात् रज्जुशारदमुदक
म् शारदशब्दोन्ततनार्थः तस्मात् स्वपदविग्रहः रज्जोः सद्यउद्धृतम रज्जुशा
दः सजैरमेलापुत्रतोपुत्राद्वितः अन्तार्थक्किम ऽता शारदम यथार्थ

सिद्धान्तकौमुदी
८७

तृतीयस्य सुहृदः शत्रोश्च स्वामी भवन् अवनिभृत्कुलीनोत्तमानमेव प्रयाणे वधःपरिगताने
किं स्वात्मानं स्वकैः सुहृत्सखा समयोगे ग्रहा यत्र तौ शत्रौ विजेतुः पत्नी चित्त सुत
रपदे यतेच्चारिरे ज्ञातिसो वा च पूर्वं परं पुर्वा सातसुहृद शत्रुसा ॥ ॥ योहितकस्वामिनः
कर्मशत्रो नवम प्रसापानः सो हितशत्रोऽनन्तःवर्ता ॥ किं पामसत्पः पतौ भू
किमस्व कतिधाः मन्ते ते किम स्वसेतः गाधस्थ यत्तायोः पतिमातौ ॥ पतयो ह
नरयदयोः प्रमाणानां चिन्तितसुहृद पूर्वपदे प्रकृता सारित्र गाधमुख्य मत्तस्य
मातामिस पर्यः ने स्वतांयाय ह्येसौ पतेतावदिरपर्यः पत्निव शाकल्य नौमध्ये
हृतः प्रमाणामि पतावरिछि दमान मनवगनपामरय प्रमातो किमपरमान
धर्म नानाग्रहनावे तसुहृद प्रकृताः धनत्यादः धनशाद प्रसयकानः प्रसप
८२ चोताः पुरुणाः पाघं किं परमत्वपादः ॥ प्रतिवधि चित्रस्वपो ॥ प्रतिवधिवा
चिपूर्व पदे प्रहतानयतयोः पातस्तसुहृद गमन विदमेवा हका सास्व.म ॥

श्रीराम

सि०कौ०

३६ विशेषे च विहितः विसर्ग कृते पदधीते चिरि छि विरिच्यो नेति च च्चय्यमा इच्छेतम्
वत घातु तास्य व व ये तिस् ने भाष्ये च्छेदित न ख्यादिः सिद्धोऽन्यता एतामा। विज
तस्यनादिक रातो धापा सिद्धे इति ति द्वि नो च लिच व से ष्ठाऽ नो च वा सेद्धिथ स नेपदे
स्थुरन्तः श्रनीषा ख्यादि स्यात पर नेते च पत्तरा लितीति प्रसपा पूर्व मुह ते
पुनः अथ च वस्याते विवक्षिवि तोपर सा ५ वोत्तम इति। इय सर्वस्यो पो त — ना
मध्ये हु स्पाते पहरत च भीच इ इति प्रसपस्मा ः इ समासस्य श्च नो उ स तोः प
रश्वि पक्ष वहुधी हो प्रकृ सा पूर्वपदस्य उन्ना स्यादिते चोगि पूर्वपदे प्रकृ ता स्यात
शम्भि पत्र वहुव्रीहौ प्रकृ सा पूर्वपद म ५ उन्ना स्यादिते वोगि पूर्वपदे प्रकृ सा स्यात
समपाद च तत्पुरुषे तु स्यार्थेस्ती पा सप्र भुप माना च्चव द्वि ती या प्रकृ त्याः। स पूर्वे ते ३६
पूर्वपदस्य ता ल सूत्र ह प्रकृत्याः तुल्य शेषे तः कृत तुल्यार्थेतृतीया सप्तमी तत्पुरुषः कि
रित्पादाः किरिकाणाः पत पञ्चकपत्स राम मंदपतिं मातृके इन्द्रे सहोसिस

ततो यादेव सेना नामप्रिय अज्ञातीनाम् चेमुक्तो जैह जपन्तीश्रीम हतोपन्नु बहुविव
नुर्व्रीहस्तादि॥ वध्योहत्वादिरीमन्त्रितहतो श्राव छिर्हूपमानः त्रिधिच्छुम नगोरह
स्याद्वयतीणड इ ऊ इ॰ हृङ्गयः वधयः प्राग्नर्जन गवांशतो नोध्योगर्तुः शुनविव न्हेर्णक
सोधयसेकवचनेऽवर्त्तान्नात् तेभ्यो वृक्ष्याम् तेभ्यो वाहिंश्च धीवहदैम॰ हिंवाभह॰
रिधः पराभव्वादिविंभिक्तिमें हतो वृभिरकुमिः फलसितिविम ऽपदा येरिजेदि
ये॰ नवान्वतास्यान्नुः पराभवादिरीहतो नभिर्वमानः तित्वतीनम॰ तिगद्या
स्यातम धेनुनम लासवनु सतोर्द्व॰ हुप देशास्त्रे सार्द्ध धातुकमणु सतमात्रिंङः
अस्मात्सं स्तसार्द्ध धातुकमणुसतं स्वात्॰ तासिः कति प्रतपय स्वात्यय श्वगुसतोत्॰
अवादि ति॰ तः स्वयिच बशबन्ते मिः अदुपदेशात पुरुषज्ञायनश्वतम चित्ते
रोव्याने नगाधातेवर्द्धिमानं हिदमेतास्यादिभ्यः किम स्वभिकधेमहितः इप श्रं
स्या यहाणान्नेह हतो ध्म यापाया ऽपयहतांकिमः कतिकलि घ्राणीः सो नेति के

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

श्रीराम सी२
सिं कौ व
३५

शशरूपस्वपूत्त इन्ना इन्नोद्दता सा तन्दी आमादिस्वशसादिर्धिमाक्लिहृतालास्वा
मे अन्नारेअप्रपसा आनती कृ गवते अन्नोदादिक्लिम इधसी अध्यत्ता नामादि
पि साधुतातः अनुमः क्लिमतुहृन्ती वकारेशीऽ अऽततः। अरूपदेशा सा त्या स्शातुर्व
सार्धधातुक इति निचातः। ऽवतेयतोमाह स्पृधीत ऽत्त [illegible] स्या मे को वाण हरं पूर्व
तस्मा स्वा नदिशसो धिर्धिमा कृ श्वऽत तास्यात चोहृति श्री श्रं इ याप कृ गवतेः त५
साधिस्रे नो इ धातोः। अनपोवितः परेशसादिहृततानस्युः धृतलंवं धा सेस छिनः
सृन्वे कृ त्वि नृ ऽभ्यां मतुप कृ त्यान्ता इन्नोदता न्नृऽश्ववपतेमतुप हतोः वोप्य
द्विमान ऽ इन्निमान इवत्तिद्भुः अस्ता न ताः अन्नोदता क्लिम मा स्याधिदृदि
भुमान स्यात् धीधो प्रज्ञान मस्ति उमानचदिता मदचन महत्यानि न्दुलिगुपान
यावयान हि श्शक्ना स्व रेतो नइन्द्रयतः। नामनयतरस्याम मतुपिवो कृस्वस्त दन्ना
इन्नोदता स्तो नाम ताला या चैतन्नी सुमती नाम प्राश्च न्दसि। प्राःप रोनामु ३५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वड्तरं परमनोहतमेकाच् ततः परस्य तीयादिर्विभक्तिरन्तोदात्ता स्यात् परमवा
चा। अत्रेरघु स सर्वनामस्थानम् अन्येडु वत्त विभक्ति हृत्ता इन्द्रोदधीचः चाति
तिसूर्य पदान्तोदात्तसंज्ञा श्रम ऊतीयादिरि सजुधर्त मातेः सर्वनामस्थान ग्रहणात्
शत्वरि यहा धर्म प्रतीवोधा हृदन दुर्दिन पदाघ पञ्चमे चुभ्यः। पथो सर्वनामस्थानवि
भक्तिहृताता वृक्णोहः प्रक्णोहाः कुगुपधा ग्रहणा कर्तव्यम्। इत्यमभूत अप्स्वग्न्धर्ग्व
पुवेहृम राधिर्नाम अन्यास्मिन। अनोदात्ताद् सन्तुष्टेः नच तत्र नोदात्ता
ततिपाधाम् इदमोऽन्वादेशे शानुदात्त स्तीया हवति सर्वेणा घुता तस्य अस
विधानात् प्रते मम्मभाक्षा गान्धर्व परवोमा सहस्रिवार इति च च्छन्दसः पञ्चा
मूर्भिः पाभिर्नजिहा जेभ्यते माति माति मनस्विन्योहस्त्या अप भवता केनेन पु
मम्भातेवपुंसः नैतपादयम तबो धर्ता दिवदिवेदिवे। अक्षणोतीधीत
शस्यादि विभक्ति हृता अक्षभिर्ईशा छित्। धातुरन्तमो न घना सात्रे जुमप

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

सि.कौ.टी.

३४ दिये इति शतान्तावर्णप्रतीतेर्वृद्धिः स्यादेवेत्युत्तरीयपवादः। आगुणात्तस्य प्र
त्यय आगुणात्तस्यात् आग्नेः कार्यम् अन्यत्रासौ सुष्वितौ पवर्गस्य नपि पुष्य ति
शपिवोरनुगुणात्तस्येन्धतित्व प्रभवौ-चितः अनुदात्तात्ः चितः स्यप्रकृते अन्तःकुत
र्थम् चिति प्रसवेत्तति प्रकृति प्रत्ययस्यानुदात्तौ या व्याइत्यर्थः नभन्तौ म
केसमैपदे सार्वधातुके तत्कृते तद्धितस्य चितस्तद्धितस्यानुदात्तात्ः पूर्वे तासिके
प्रत्यये धातुनाथ्वीमिद्धम्-कृत्यनापवादाः कृतः। कृतस्तद्धितस्यानुदात्तात्ः प्रह
न्तेपः तिस्रोपसत्ः। अनुदात्तात्ः तिस्रो घायः विसुः स्याजेकाचस्तीया सिर्वि ८५
भक्तिः स्याप्प्रभिजुकुचवनेतपवरकाय ततः पतरत्नी पाश्चिर्भक्तिरांघुरा
ता धा वागिरूपः को किम राज्ञे सानुनेक्तो विभाप्यास्य मोभूत राज्ञोनते
रुकाद्युक्तिम विधते राजन्निर्ये देती पाश्चिः किम नहर्थावमः अन्तौ ह ३४
तादुत रपहान्नवत्तरस्यामनित्यसमासे नित्याभिकाराधिहितसमासाद्स्वत्रे

रामः ३

नन्वस्य गुणानामन्तः स्थितत्वात् तिरोभावं भवतं स्तोत्रं तिरस्थम् यतो नाव
इति वाच्यं तिरोभवन्ध्यौपाधिकानि शुन्यत्वे भवन्ति स्थितानि यत्र समासे स्वन्
धानि स्थितिरत उत्तरः स्वभं नभस्तामन्तर्वके समे सिमके सिमस्यापर्वतो
ऽन्तः स्तोः स्वापर्वताइति व्यापिकम तत्र एकस्य खेवपल्लो ते नवासत्तनुते
सिमसे इति समे स्यवसेव निपातो वा घु ताताः स्याहुः उपसर्गाश्चाभिधे
यमपरवाही नामन्तः। एवमाहीनाभिति कारणनाम एव एयम् नहनम्य स
र्ते पूत्रं सतिभिः सहस्पसइति प्रकाशोसह शब्द व्याघ्रुतालइति प्राचस्त
धि नयमनावाहीनाम्भावु रातोऽश्मो वहाणामगुरातं पस्मे कवर्णमिस
स्पर्शावलोप चाहको गुरुणाः वधेति पारत्ते तं ने भिमभयो पथापारते
किम पथानोऽस्तिकि कातं। प्रकाशस्थितिरत्नौ पारस्या नोऽरतः पटव ६०
शीघ्रसर्वमनुहोत्तम शीघ्रमिमाग्निहि हनौ स्वपरामितसर्वः। प्रथमं शिष्टौ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्वत्र
सि.कौ
सु.
३३

रवहत्दपक्ष्रि रायारत्कपस्वदेवरात्ताम्· रवाणगुलतस्स्यात्· महिच्छवाटपे
नीवे कका रव्याम्वेत· व्यारिदृत्तः। महिषी जापा व्या त्राका उपद्ध ति।९। नृति
ल्तैप्पाद्ः।१०। शाकद्विशाकचोर वारमन्दारपर्णीपे रत्ता उत्तः शक्षिः ३
शकली ३। गोळूजस्यव्रात्त्ता नामधेपस्या। मन्दा। मन्दरपर्णीपेत्तो हातम
गोळूजोणात्रिताः मन्वयथगेळूजः। पश्रुः कुतापद्द्रक्कतिकस्यरेरात्तो
तः। पाएयत स्योपोत्तमव ऋमि शेषंकमोत्तात्तम पाएवतः धूम्रोजानुम
मकेशका यत्रास्याः सीपाका नोमधूजोयस्यानाम· पणोवत्तृ गाधू
प्रभतीश्वतृ रोपजे तिसा। शिकानि क्रमेरात्तानि धूम्रजोनः। मुकं
केशः। का रथा रः स्याः श्रीपार्कः ३। कपिकेशा हरिकेशवोश्वछन्दसि। कपिकेशाः ३२
हरिकेशः।४। न्याद्स्यते स्यात्तेत्तो स्वकस्य न्यड्· भानः वचन्नापत्तेः। न्युः
दधस्कशवोनरितेः॥ स्यातिस्यात॥ तिसर्पिकाका सर्वधान्यकन्यारो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वादितश्चानु आदनुबन्धः इवाद्नीपम। पुतान्वत्यन्तानाम्। प्रुत अपुतं श्रादि
धमनि। श्रिता ञिपताः मकारव ह्रठ पाऐयत ञितत स्तैलाजि द्विन्ताकारः सोमाका
त्राकाशतिन्नमादि। द्यिग्रा मादिर्द्वितीयो धातुः। मकारः यह ठइति छन्दसिव
श्रमकारघुर्ष श्रामः। सन्नानुसारादि द्वितीयं जो तातं लोपम कई माहिवा
व्य॥ श्रादिर्द्वितीयवो द तमा सूगं धितेजन स्यातेजा श्रादिर्द्वितीया नेशक
स्येति यपः पर्यापेतोतातीः सुगंधितेजनाः नपइ फुत्याता नाम। श्रादिर्द्वि
तीयश्चो तलम्। तजादनेपक्ष्मम पा नत्स्वान्या स्पूर्वम कुलपः पांतत्स्व वे
ना नाः घुनीशगैः सघुवडतातो त्तः सना थासमा। श्विशुमा रेनुवरवसी
धर्दे श्रा शुहरयासाध्वः सन्यास्पूर्वंमिततं द्वितीयं वा सांकाश्यपकांपि। सना
८० सिकारार्थ धातानाम्। तिपष्ठत संबा। इश्वा नत्स्व रूपा दे तादि र्जो। ह्रस्वीवा
तोइ। शीषा। दशता दाशेरक पा यप लालशे वा यश्वा माकेश ता सिर शेवा व

श्रीराम

सि.कौ.स.

३२ शेल्नी हरीणी अन्यशार्ङ्गरवादिभ्यो येषां ते ऽन्ये पूर्वोत्तरपदे ॥ शाकुलीनां च स्त्रीपूर्वमि-
पूर्वस्त्रीउक्तं स्यात् ॥ कुक्कुटः तित्तिरि- ननु आरण्यपशूनाम- व धान्यन्तानां प्राक्प्रमुख
तथ च चयेतेः फलकस्तस्य धान्यानां च व्यह ज्ञानानाम अयादि हहतोः कात्योनां
तथ च यसेतः फलकेत्यादि- धान्यानां वृद्धि स्थानानाम अयादि केकयः ॥ हयाद्वीनां
श्वापाकाः बाबा नाम माघाः संनयः शकटोऽयम बालानाम हयादीनां किम
मुसंघ फलानां नाम नः पूर्वं गा हयपित्ति हलस्य सङ्ख्या पञ्चमम हयादीनां किम
पक्षः सेय्य केति विभमस्त्रः द्रुगतानां च बाणाम अयादि हहतोः फलिः ॥ इति द्वितीयः
पादः ॥ अथ तृतीयं आतीशात ईशांत स्पर्हसादे तीमत् ः चागर ॥ द्वितीयाधिकारः ॥
चक्रप्रा प्रकरात मकरस्य हृदे स्वतः प्राक् चावा विसमधिकारः ॥ स्वकृतानाम कुरीदि ३२
नाम ॥ करण क्रियका दिनिर्जनियि साक्षात् चांस्याद्गतोऽद्वितीय हृतम स्.
स्वांत कुथीदीनानुकबोधः ॥ स्वनायहन्ं मादिनाञ्च मस्वेपः स्वकः शासिता
शाका नाम शतिन ना- शतदृश्या- पांतोनां गुर्वादीनाम- पादपः स्वात पः ॥ स्व

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्यमन्तात्रद्धीत्स्ये॰ सद्यमौघिकृत्स्वौस्वादिमूलं कृत्स्नमु ता त्रं स्यात॰ मुनिः अन्तस्या
दुनस्य॰ अरिहत्तात्‌ः तत्स्यज्ञान्तः देवजेतु अन्तेर्मर्षाद्धो घः। अर्द्ध स्यास्म
त्रातने॰ अर्द्धी यावस्य शमेशाके तु अर्द्धेविषस्याः। घाते कृष्णी नाम॰ अरिहत्तात्‌ः
पातकुः सस्तिः यामादि नाश्च॰ यामः सोमः धामः लुवन्तेस्यापमे गजामधेयस्य॰
वक्षेव ... वक्ष्यापि गन्तेस्ये तिपाद नाम॰ पिउ भितितु लुपः धावं सस्तोन
वल्लपर्वति विशेषण्या चूसिंह मर्हिषाणाम॰ एषोमुपमेय नाम्ताद्रिकृत्तोन॰
तोयपुवंतायः मेहरीविमेहः व्याघ्रः सिंहः महिषः राज विशेष स्य पम व्यात॰
मन आजन्दः सांकुडुहांतामे॰ व्याघ्र जेत्पोश्ववह बोनु हः। अनेनस चौप
कोश्व घोसस्तोर्द्धि बधुस्य गहह्ह्तातः कल्याणा॰ जो साम्यः। क्षीविव
यतीन्द्र पूर्वीताम एषो त्रयाणामाघ्रत्तः क्लीबि समपमो त्रिका यतीः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

३१ सेधा मृ नवोर न स्यति तो ज स्वा यन्ते ऽ ता न्त: ऽः इ तिषि ह स्त्र वे भ वृ षभ:
वाह: ऽः मृ था दि: श्रा कृ श कृ देघ ।। मृ धि का तेप मे: शा क टि कवो ति ति वा वं सं हृ
स्वा न्तं सं श्री षिष पस्य स्या दि हृ स्ता त: स्या तं यवि: तनु: नधि वप स्या दिर्से नास-
य मे नं धाप: पुसं सस्य तु सर्वि मप नं पु स कम- रू ता धा न्या नां व घ वाम ।।
घ वाभि स्वर्य: कुशा: काशा: मा षा: तिया: वर्ह यांतु मोषु मा: न्बु सं रुया पा: प
८ स्व- स्या दृ शि पर न्ता जा मे शिा ट शर्व ना मक ता भ्यां चु घु का इ धि श्रो का
वि यम धु वि शे वि हा पा: प्रा ति नां कु वर्त्त कु य गो सुर्व स्या दि हृ स्ता त: का कु:
ठ कं- पु के मुमे प्रा ति नां कि मः ऽ क्र कृ पे तण्पुवं ती कृ श्रि मा रुया चे त- लपि
प ऽ व तमि पु तं स्या त क नु क: । ऽ नर्व न्त न्ता नाम ऽ न इ ज हृ ता वो रि शा ३१
स्स म- स्स च सा कूस्सो यो वे वन वी का नं मे षम- वर्ता नां त रा ति नि ता
ना नाम- स्या दि हृ स्ता त: पत: ह रि या: शि ति: प सि: ह रि त- हृ च्या न्त स्य हृ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

न्दस्यन्तोऽहतस्यात यामाबामाम- पञ्चम- अगर्जन्स्यन्तापान्यचेत्। ऽपंनवं
तोनाभिसा घुहृता तस्यापवाद्ः अर्घिस्यस्यामासान्यचेत् पानस्यानासूर्यमिति
पतोनाद इति वा घुहृस्ये प्रापूर्वचनमा अशाखामास्मिन्लं चेत्- दिनान्यान्या
पस्यर्थमिहम- अतएवसा पञ्चादिकृ पर्वापवस्या घुहोत [illegible] ता इन्दुश्राशाभ्यस्वीः
नक्षत्राणामाश्विन्यादीनाम- अनाऽहतःस्यात श्रेयमानुराधादीनां स्वयान्
इति प्रापूर्वज्येष्ठाभ्र चिलधनिष्ठा- नामिष्टन्नता सेना घुहाते प्रापूर्वचनमा नेर्ड
पूर्वस्य कृत्तिकाख्या चेत्- अनोहतोनक्षत्रिकानहत्रं केचित्तु कुपूर्वेषि प्रापू
र्वाणामिति व्याख्यान अपिकादहुसिका इसत्राख्यनोहतोनेसार्हुः । घुता
हिना च- अनोहतः घुतं मिमिन्से अप्राकृतिगरोणपन्ज्येष्ठकृनिष्ठपोर्ववसि
श्वनोऽहतस्यात- ज्येष्ठमापचमसा कानि [illegible] ष माहचतुरः उपसिकिम्
ज्येष्ठः श्रेष्ठः कनिष्ठोषिष्ठः इहनि सप्तसा हधुत एव । मि...ति बकोस्लुति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्यापां सर्वजा मतपा स्याऽ-शिक्षामिता वृतेः प्रथीना रेतु संघाय ना इति गुरुस्तत्तः
हन्नि ताह्स्य सो तारच छन्तानुवर्ति क्षितिकोश:। स्यात्त्वाया पामादिषी-ह्य्हनि
ता हयाचजौ वर्णवेत्ता नो तातौ स्तः॥ द्विती यो वर्गः भारसंध्य्रहतां किम प्राप्नुवेमा
सो न स्पवा भपालोर्ई जितोभवति। च नसिव-अस्या पूर्थ क्षिहम हन्निता:इह
वर्षायेणाघन्नाधृताती। स्तस्यापृ गा त्यां चेत०थ तिन्ना त रो स्या पुता ते प्राप्तृ
ऽनो हतो विधीयते कृस्यानांधी हिंसां कृस्नो नो नाम वधमः मग्नास्या पा नु कृ
चैन्त अवे-धा नाम धेय स्य-कृ स्य स्येसेन अवंधा कृस्या क्षिना कृ सन्मधिः।ध्रु
रकृ मोरध पा नृरिः। निसमा घृतनाः स्यान्निसेके वेसन्नुवर्त इति व-कृम-सते गो एप था
पिपूर्वे स्पचा नो हत दर्शनाता भकृ-त्तो दक धक वशानो छुन्स्य नाः। म्र ऽ-कृ स्य
स्याज्ञा नाम कुर्वीहि नामिति द्वितीय स्या ताते प्रापृः नो हताथ भार म्भः वशा ३०
यहतां निपमार्थ छिन्नस्येयेति तेन सोके म्राप्नुहातते सा हुः क कस्य च॥ छ

घुहातइप्यशावः ल्ताघ्रिपशाश्च लुयोतस्वा न्या सूर्द्धि त्तिमध्योरात्रौः।रवा न्तस्याश्मादेः।
नरगम उत्वासुत्वम-ऽःस्वम नतस्य स्याऽ-शिक्षाक्षि त्याघुहातत्ये प्राप्ते उत्वा नाम भाशा
विशेषः॥तस्य कृत्रिम सातत्व पुनर्वर्त्ती कृ श्रेमात्वाजे हि सुवर्त्ता स्यो हातत्ये प्राप्ते सु
त्वऽः त्वको नैद्विज नस्येति प्राप्ते अश्मादेः किम शिलो मुलम-मुलस्य स्याऽ-शिक्षा
ति नरविषय स्येति॥अथ घुहातत्वं शिरवापा स्तुथी ऽः तोति संस्य श्वेति ऽ गणादि
पुत्तिसो के रनारऽ-त्साहायः प्राणेयस्याऽ-शिक्षा त्तिति।ओ ध्यम-हि क्वचत्सरतिश
स्या नाजाम-एवाम नो हात स्यात अतिशवे नमकु लोव हि कः तिस्याघुहात
ते प्राप्ते व हि के रश्चैः सुधतारयो नय हि कस नातिविधे इसादेःप्यसराघुहातः
सपसारः अयपपूर्व पदप्रकृति स्वरो न्या धंतइत्याहुः॥सवृत्तिः अशीतिः रवाप
वे इति प्राप्ते चत्वारिंशत इत्यपि प्रा०व अभुसर्वानाग्रम्प्यस्वापोः अयपपूर्व
पदप्रकृतिस्वरोऽत्र वा अंत इत्याहुः पापादिस्त्रये राजाता घ्येतत। हन्तिता स्मस्ताप्ते
अन्तऽहरोत स्यात साधुता विराभावेद्यव=

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ह्यसाः॥ इहस्वं तस्यापि प्राग्यत अहीवती॥ अपधिहत्सन्नातीति॥ द्विवोऽजाऽऽदुत्तात्तः
प्रातिपदिके भिहत्तस्यान्तोदात्तत्वस्यातो सेः॥ पादलोपोकों धासोऽर्थिनाम॥ प
हरथीनामन्तोदात्तः॥ पादः॥ पाद्रुपे हहस्य हकपाकले तिपर्ण्यापाः॥ एचाधन्तोति
ग पे अर्धकस्याद्विघात अपेवत अपारगंधश्चेतिपर्ण्यापाः॥ आपार्थीमातादुनर्तन्ते
नाभिसाधुहातत्ये प्राप्ते सागरसमुद्रः॥ जेहार्धी नामाशिव्यापां जोहनेव क्षिप्रवस्येतिप्रा
अशिव्यपां किम शताब्याः आद्युदात्तोपम॥ इहैव पर्णसमासत्तापवत्त गृहस्यच॥ अन्ता
उदात्तः स्यान्तेन क्षिप्रपाम गृहस्य॥ अशिव्यपां किम॥ अभ्रैभ्यश्चे गृहाभ्यः स्याऽ॥ शि २७
का नामहन्ता नामतिसंतरद्वमाद्युदात्तस्य मत तत कार्य॥ अपूर्वस्पस्त्रौ विषपस्य॥
धकारपकारपूर्वयोः अयोऽवैस्युरन्ताः॥ अन्ता ऽऽ स्त्री विषपवर्गानामित्यामितित्र
पे॥ स्थपापापा॥ जापा पानोस्पान्यासर्वभिसाधुत्तत्ये प्राप्ते स्त्रीतिकिम याद्यम
पजन्तस्यादद्युदात्तत्स्वं विषपयहता किम इभ्या न्दोविपा॥ वतोनावइसा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

जकारेति यक्षु इसि॰ आघुस्तेयास्तः पुरुषैर्थिः त्रिसंमंत्रे॰ एतत्तद् वंकतु मिश
काम॰ नह्मोऽ मनाः बसर आहुर्वित मिसा ४ः पूर्वे सोच सिंदुः छन्दसि पाठस्यव
स्यात तपावि पतीता पाद नाघो गात आपिंताः घंकोर्न चचास्ता सइस त्रा नो तत
र्शना च॰ पुरुष स्मते ऽसि॰ आदिहस्त स्यात॰ नहिघस्त यो मम इषिव॰ तुभ्य
हि॰ धानः म संवातः पवताम॰ पतो नाघः पचसपात स्य हुव आदिहस्तः नावहीना॰
पुरु मनास्य काम्या कमेर्शिंड॰ नाद्‌वोपत ।६।४ धन्दयशं सहुंराखतः। एकातव
ता नां आदिहस्तः ई प्रो नत नै स्ता आऽ ऽदु नई प्रो वन्वस्व श्रे छ नोहे हिया
ऽ कथ मि न्नोपशं स्यम॰ दिघा घाअे पिय धा नवोः आदिहस्तः ३ धा नोऽ स्त्रिम। ला
गातेगहास कुहरेश्व ऽ कथा नाम॰ आदिहस्ता तोधा आ घास्त्रो चोघ अ नाच्यप ऽ पवा
घचे नो। मतो॰ पूर्वपा संखापा स्त्रिपाम॰ मतोः पूर्व आ काऽ ऽ हातः स्त्रि नाभि
ऽऽम्बणवती॰ भ नोचस्याः अवतीशब्द स्या नाऽ हातः वेत्रवती सिपः पिलाद्न

श्रीहरयेनमः
सि·कौ·व्या·
२९

ओ

न्येभ्यः छिवृत्ताचः अरत्ताः। कत्तावाची गणपशब्द आधुदात्तः स्यात्·गणपत्वमेनज
पेश्यः। कताहनो च·आदिरुदात्तः स्यात्·आकृतिगणोयम्·धाजिभिर्यजिनीय
ती·निकाचघ्मनात्·निकान्तस्य घचः संस्थायामादिरुदात्तो नानाकारः। स्ताः।
घवकिम·चित्ततः। अनात् किम·यातः। संस्थायामित्युक्ते नेह·कृतं·हृतम·
शुल्कधके·स्ताधाधुदात्तोऽस्तः। असंस्थार्थमिदम्·अतसन्तशुल्कम्·आशितक २९
तौ·कर्त्रवाची आशितशब्द आधुदात्तः स्यात्·यजेवदवंचा। कनोत्रश्च·प्र·वत
हैयस्थापयति धकचित्स्वरविधौ प्रत्ययस्वरमन्तोदात्तं नेति·संस्थायां कि॥ अधिर्मीता
धकः। उपमानं किम·चैत्रः। रिक्ते विभाषा·रिक्तशब्दे धादिरुदात्तः स्यात्·रिक्तः।
संस्थायां तु लिकाचघ्मनादिति नित्यमाधुदात्तत्वं पूर्वविप्रतिषेधेनेति॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

सर्वशब्दं छान्दित्वात् नो दात्तः सर्वस्वाभिकाः सार्वमनुदात्तं ... अस्य
४ उभयत्राविभक्तित्रिवत्स्यतो मनुत्रिवत्सप्तः ३
महत्वादिः २

कनिनन्ता ः १

अथ ... पुंभिः पञ्चभिः नवभिर्गौरैर्न्यभिती च सप्तभ्यो जापमान भ्यां ईशाभिर्विस्पतः॥
उभौ तमे किम् आबद्धिर्हपमानः॥ विशे रै गै स्त्रिभिः। अहलि किम् नवा नाम नवती
नाम त्रिभाषा भाषा वार्णा॥ उक्ते विषये सर्वस्य सुपि सुपिपो सर्वस्यादि हृदात्तः स्यात्
सर्वे नन्दति प्रशंसा श्रीत्वादिर्नित्यम् त्रिरन्तस्य तीदन्तस्य चादिहृतः स्यात् प
स्मिन्निश्चानिपोस्याः॥ पुंसः कर्मितीधाललितादित्या ... सूते दधि ... नश्वनः॥
वोपतेरसुन् चावरन्ते हृस्वश्चेति चकारादेसुनो नुडागमः॥ पथिमथ्योस्सर्वनाम
स्थाने आदिरुदात्तः स्यात्। अपपन्त्याः। सर्वनामस्थाने किम् पथोति ... तः। पथोर
न्ता उदात्तो निर्दतिस्वरेणान्तोदात्तं पदम्। अन्तश्च तवै युगपत् तवैप्रत्यया
न्तस्याद्यन्तौ युगपदुदात्तौ स्तः। हर्वे से दातवा॥३॥ न्यवनिवासे अद्युतः स्यात् स्य

अथ उदात्तस्वरयोरोदात्त ... मनिकरुदात्ता २ युगपदस्य ... पर्यायनि ... सर्व अन्यथा पदकाव ... ववना॥

प्रसपन्नाद्युदात्तेष्वाद्वे॥३॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सि.कौ.स्व.

२८

वोग्रहोवंजुहोति ममतुन: परिमामातावह्वीर्ं ध नतगागर्ष्षिसम लिति प्रवयातमूर्ध
मुहातंस्यात विकीर्षिक: म्प्रादितीमसन्वारस्याम ममस्तानामाघुतंवास्यात सामुलिव
वेरसोसूवमस्वन्तोलि: मेवंकरं वकि उव्हेशो:मतानांकरं वकिपरे माघुहातोया
सूवते केहा: स्ववमेव वप्रनारस्याम वप्रते धातायुवोतमगुहातंया माहिवीकरताम
का धात्वेहुहात: वन्त्रानारेवडुहात:।६।इतिधातुस्वरा:।७।कर्बात्यतोधमोऽनोऽहात:क
वंते धीतोरकारयतस्व घञ्मनोस्यानोऽहात्तस्यात कर्ष: शवानित्ईशान्तु दाहेताघुहात्त
स्वकर्ष: पाक:ऊंडादीनाम्वमनोहातस्यातउछादिवृषु गशब्दो घञ्मनो:गतोमिया सते
कास्वविशेषेरथा घवपवेच वैस्यानेर:कुशिवेभिर्वृतगुणे मन्यचवोनवोनेतयसर्वं २८
मन्व शब्दो वमन्त: गाथस्तोमस्यप्रथमस्यमन्त्र: उतोमध्यशततमावयि उडुतामेयर
मन्त्रशब्दोवमन्त: गाथस्तोमस्यप्रथमम्नस्तमन्त्र:
गाशश्वतमसीसते।वृत्तरश्वासि।चतुरोनाडहातेश्वासिपदे चतुर:कृत्वयन्त: मवि
रइतितदेशास्यपूर्वहि वोत्सानिवत्ता महे वत्स:वश्यवतेहान विला हाधुहातता ८
मथुवेतामम वदत्रिचतुर्मेवापामह:तादिर्मिक्ति स्तदनोप दउवोतमवे हातांस्वा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सुभत्सताणबेद देशा प्रपत्ताण इतिपत्र नात त्र पूर्वेणि स्वरितस्यो दात्तत्वे प्राप्ते नेनानुदात्तो विधीयते॥ देशा धत्सा [illegible] इति द्विमत्सावोर्धे पधिकत्तो
वोरखा गुदात्तत्वं ततः परस्यानुदात्तस्य स्वरितः तस्या न्तेना नुदात्ततः॥१॥ इन्द्रस्मात्धः प्रातिपदिकस्य दोषा न्तोदात्तः [illegible] त्निक स्तुदात्तो स्वदा
त्येकादेश उदात्तः इन्द्रत्वनुदात्तं। तस्याधस्तात् स्वरितः तस्मात् [illegible] भीनाम्नेकश्रुतिः॥२॥

सुप्रतिरशंपात्र देवर्षीम्हतासाङ्गाराजहुत स्वरितात्संहितायामनुदात्तानाम् स्वरितात्स रेबामद्
दात्तानां संहितायामेकश्रुति स्यात् इमं मे गङ्गे यमुने सरस्वति उदात्तस्वरितपरस्य सन्नतरः
उदात्तस्वरितयोः परस्य स्यात् स्यादनुदात्तस्यानुदात्ततरः स्यात् सरस्वति शुतुद्रि पर्यन्तस्य
स्वः तस्य परमाम्रेडितम् अनुदात्तं च द्विरुक्तस्य परं रूपमनुदात्तं स्यात् दिवे दिवे। इतिसा
धारणास्वराः॥ धातोः अन्तोदात्तः स्यात् गोपायतं नः। अविसन्तपः स्वपादिहिंसाम च्यनिटि। स्वपा
दीनां हिंसेः स्यानिटि लसार्वधातुके परे आदिरुदात्तो वा स्यात् स्वपन्ति हिरन्ति ध्नन्ति गात्ताः
स्वपन्ति २४ इसन्ति हिंसन्ति वन्देपद्मपसावे एवामधुना दात्तः [illegible] स्वेदभिश्यास्ते नेह स्वपानि
हिनसानि अभ्यस्तानामादिः अनिटि अजादौ लसार्वधातुके परे ऽभ्यस्तानामादिरुदात्तः ये
ददति प्रियाय सुपर त्यादि [illegible] रमयञ्जते दधनयेद अनुदात्ते च अजादौ अवलसार्व
धातुके परे ऽभ्यस्तानामादिरुदात्तः दधासि रत्नं द्रविणं च दाशुषे॥ भीह्रीभृहुमदजनधन
दरिद्रा जागरां प्रत्ययात्पूर्वं पिति॥ भीप्रभृतीनामभ्यस्तानां पिति लसार्वधातुके परे प्रत्य
यात्पूर्वमुदात्तः ततः तिङ्ङतिङः इति घातः। स्वरितिन्यङ् स्वरे स्वरितः [illegible] स्वरितस्त्वसि न्वरेप कारा कारस्त्सन्नतरः॥१८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सिकौ० प्र०

२६

अ॒न्त॑श्च॒: क्वि॒ बो॑ न्त॒ ड ह्रा॒त॒: पु॒र्वी॒ष॒ स्य॒ नेत॒स्मा॒ कि॒ नि॒ [illegible] का॒ न न प्र॒ त्य॒ या॒ न्ते॒ अ॒ न्तो॒ दा॒ त्त॒: द्वि॒ व॒ ण॒ हा॒ द्द्वि॒ द॒ प॒ द॒ पु॒ ह॒ ष्ट॒ का॒ हि॒ तं॒ प॒ द॒ स॒ म॒ स्ये॒ न ड॒ स्मा॒ द्दि॒ सु॒ प्र॒ स॒ म॒ त॒ दो॒ द्वि॒ स॒ त्व॒ म॒ स्य॒ त ज्ञ॒ ल॒ हे॒ प्रो॒ हि॒ तै॒ अ॒ [illegible]
[illegible] नि॒ प्रा॒ ता॒ नि॒ प॒ हि॒ क॒ सो॒ र॒ स्त्रा॒ न्तो॒ दा॒ त्त॒: १॒५ [illegible]
[illegible] दि॒ वि॒ स्या॒ च॒ [illegible] सं॒ प्र॒ सा॒ र॒ णा॒ प्र॒ [illegible]
[illegible] य॒ था॒ [illegible] नि॒ श॒ ब्दः॒ पु॒ क॒ र्णा॒ ऽ॒ सं॒ [illegible]

कर्म्म विला अग्निमर्मृ [illegible] रिव: पहे तिकिम स्याधाव काले चै स्वर्ण्ये व अन्न चेतिकिम तंत्रा
प्रुवचेतिव हवे ब्रस्तुन बो नाम ऽ वांश्य प्रयोगा: यथा नसे निमपन स्वर्णा नाम बोऽश प्रो
काल: मीतिपु साम लो ऽ ह्ये स्तस्तं पा दब हुर: व सकस्थिती व व स्वश ऽ ह्वे स्तरां गा स्वा
हि कश्रु तिर्द्वि विभाषा कुर्वन्ति पुन सिति भाषाव कश्रुति स्यात् पव द्वि लिता विभाषे व प
संहिता यां त्रे स्वर्ण धाह्मलो क श्रुतिर्द्वि पुराम अन्य वा मति यथा संप्रदाय व्य व स्या नेषु
प्रलक्षणं स्वरित स्यात् दात्त: सुर्थ स्त्र लेय नि गदे पर स्व कस्थितिर्वि भाषा छदसीति प्रा
पुरा व कश्रुति र्न स्यात् स्वरित स्यो दात्त स्वस्यात सुब्रह्मलरा याम अस्वर्णि सन्न: तरिम न्ले प दि
न दे व धर्मा तस्या ना ऽदात्त स्यात्ते गा । वै य न ते नि सत्वा सुब्रह्मण्या पुरा तो नेन य स्त्रे अन्नम
को स ना व व जन्न स्याति प्रा ।वते ता न्दे: पिता य न ते स्वा ना स्यो यौ तमय । बो दन्त: मे द
दाधदातो गा । वै वाचि ता य न ते या नामधे य स्य स्या नस्य नामधे य स्य ऽ को ता मे ऽ दा त्त
था स्वात देव दत्तो स पिता य न ते देव धस्तोर र्न दात्त: अनयो: स्वरित स्या न्ये ति:

२८

२९

[illegible]

प्र॒ ल॒ स॒ रा॒ शब्दो॒ य॒ धी॒ स॒ क॒ [illegible] नि॒ ग॒ द॒ वि॒ शे॒ ष॒ स्य॒ ना॒ म॒ । सु॒ ध॒ ल॒ ना॒ पा॒ मि॒ ति॒ । न॒ त्र॒ सा॒ धु॒ स्ति॒ ति॒ य॒ त॒ ति॒ स्वा॒ रि॒ त॒ म॒ य॒ तो॒ ना॒ य॒ [illegible]
[illegible] श॒ ब्दे॒ [illegible] स॒ र्वे॒ [illegible]
प्र॒ थ॒ मा॒ ना॒ स्तो॒ पा॒ स॒ न्ना॒ ना॒ म॒ ५॒ ॥ व॒ [illegible] ना॒ म॒ ३॒ । [illegible] मा॒ ३॒ ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सुभलत्तामवेदस्याध्रह्लाताद्दतिपदनातत्रपूर्वेसितासितस्वोहातत्वेश्रायेः नेनान्हसतोधिषीवर्तो। दस्याधहस्तूति। इदध्यस्सरावोर्थैर्विधिकालोद
वोस्वाद्युहातसंततः वस्वस्तुहाससस्यारितः तस्वानेतान्हहातः॥१॥ दुस्मरार्धः धातिवदिस्वरेतानतोहातः श्रिभन्किरतुहश्रापद्व
पेरकारेश्रउहातः केइ्तनुहातं। तस्याहसतदुहातस्यारितः तस्मात्वरेवांनगोंचतीनामेकश्रुतिः॥२॥

सुधहिसकंवाम देवौ ध्वहातात्मागस्वत्स्वारितासंहितावामनु सत्तानाम स्वरितासरेवामडु
हातानंसंहितायामेकश्रुतिस्यात् इमंमेगंगेयमुनेसरस्वतिउदात्तस्वरितपरस्वसन्नतर
उदात्तस्वरितोपरेतस्वसात्तस्यानुदात्तस्यानुदात्ततरः स्यात सरस्वतिशुतुद्रिस्वर्थन्स्व
स्वः तस्वपरमात्रेदितमनुदात्तंवदितासपरंहृयमनुदात्तंस्यात दिवे दिवे ।६। इतिसा
धारणस्वराः। धातोः अन्तोदात्तः स्याते गोपायतेनः। श्रविसन्तपः स्वपादिहिंसामच्यनिटि। स्वपा
दीनां हिंसे श्चानिटारौ हेल सार्वधातुके परे आदिरुदात्तो वास्यात स्वपादिरगचन्तर्गतः
स्वपन्ति श्वसन्ति हिंसन्ति पक्षे पृत्यय स्वरेणमध्योदात्तः दि ते वे द भिद्यते नेह स्वपानि
किन सानि अभ्यस्तानामादिः अनिटाजादौ सार्वधातुके परे अभ्यस्तानामादिरुदात्तः पेद
इति श्रियाव सुपरत्वाच्चित्स्वरम पंडा धते दधतपूर्ण अनुदात्ते च भागप्रमानो हि तेल सार्व
धातुके परे अभ्यस्तानामादिरुदात्तः दधासिरत्नं इति शीर्ष दधुवे॥ भीह्रीभृहु मद जन धन
दरि[illegible]गाना लंश्रलघा[illegible]पिति॥ भीप्रभृतीनामभ्यस्तानामपिति सार्वधातुके परे प्रत
प्रीतुदात्तः ततः तिङ्तिनिघातः। स्यात् तिङ्गःस्याते स्यारितातिति स्वरितस्तस्मिन्परे पकारादकारस्सन्नतरः॥१८

(left margin) ... तासत सरस्वति ... तानाद्यसः ... सन्नतरः॥

(right margin) ... श्रवे उदात्तपूर्वं स्वरितं ...

[illegible] सिके· स्य· २६

अथ प्रकृत्यर्थः क्रियानाऽऽहात्तः पूर्वीय स्यनेतस्मात्कालिन्द [illegible] माहोकानन प्रत्ययान्ते अलोहात्तः द्वि व [illegible] दृ [illegible]
तत्वं कृकुन [illegible] मानि पाद्रिक [illegible] तन्त्लोहात्तः ६१ [illegible] द्रोर्ई. सी त्या प हेतेन अगन [illegible]
धस्यामैश्चित निधातः [illegible] ऽङ्गा १ पुनप्रसपा नात् [illegible] संप्रसारणां प्रपणपे [illegible] ता: १५ [illegible]
[illegible] तिते [illegible] यथा [illegible] तिमिशार्क: पुकर्ण ऽद्ध्वे [illegible] प्राप्यते [illegible] तरांगाघातद्धि
वर्ज [illegible] कालम्ब [illegible] किस्म स्याधापकारे [illegible] स्पर्शमेव गानवेति किम [illegible] कमीतानी
[illegible] हृदेवस्तु न वोनाम ऽङ्गश्च प्रयोगाः यथा [illegible] मास [illegible] नामबोऽदशा यो [illegible]
काए: [illegible] ऽद्ध्वैस्ततरां [illegible] शाकु ऽद्ध्वेस्ततरां [illegible] पाशब्दे
[illegible] कश्रुतिर्न [illegible] कश्रुतिस्स्यात् [illegible] विभावपा [illegible]
संहितायां [illegible] कश्रुतिर्न [illegible] यथा [illegible] स्या [illegible] २६
प्रत्ययस्वरितस्यात् स्यात् ततः सुध [illegible] निगदे [illegible] तीतिभाषा [illegible] दसीतिप्रा
[illegible] कश्रुतिर्न स्यात् स्वरितस्योदात्तस्य स्यात् सुध्र [illegible] असामि [illegible] तस्मिन्न [illegible]
[illegible] तस्यानोऽदात्तस्यात् [illegible] ते [illegible] नेनयाख्यते [illegible]
[illegible] स्यापि [illegible] ते [illegible] तमेव [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] ऽनोतामेऽदात्ते
[illegible] [illegible] स्यानुदात्तः
[illegible] पिता [illegible] ते [illegible]

[illegible] साधुरितिपततिस्वरितम [illegible]
[illegible] शब्दे [illegible]
प्रथमो [illegible] ५॥ [illegible] ३। [illegible] कारं भाग ३।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अथ पञ्चम्या स्यादुदात्तशिवाभिस्वाघुदात्तः २ स इति [illegible] प्रथमैकवचनं [illegible] उदात्तेनोदात्तः सुइति [illegible] उदात्तः स्वरितः

उदात्तो वर्त्तते [illegible] उदात्ते नोदात्तमनेयोर् [illegible] पदान्ते इति पूर्वरूपे [illegible] स्वरितः [illegible] इकारयोः स्वरितो दीर्घः [illegible]

[illegible] दीर्घः [illegible] ६ ॥ उदात्तस्वरितयोर्यणः स्वरितोऽनुदात्तस्य [illegible] इति [illegible] इकारः

[illegible] इति [illegible] निघातः ८।१।२८ [illegible]

उदात्त स्वस्वरितस्यात [illegible] स्वरितपरतः [illegible] ॥ [illegible] स्वरितस्य [illegible] विकल्पेन

सिद्धत्वा [illegible] ॥ एकादेश उदात्तेनोदात्तः ८।२।५ उदात्तेन सहैकादेश उदात्तः स्यात् [illegible]

[illegible] स्वरितो वानुदात्ते पदादौ ॥ अनुदात्ते पदादौ परे उदात्तेन सहैकादेशः स्वरितो

वा स्यात् [illegible] पूर्वस्य [illegible] उदात्तः [illegible] इति [illegible] भावयारि

कारयोः स्वरितः [illegible] इति पूर्वरूपं स्वरितं च [illegible]

[illegible] उदात्त [illegible] स्व

स्वरितः [illegible] स्वरितस्यात [illegible] सिद्धत्वा [illegible] घातो

[illegible] उदात्तपरः स्वरितपर

[illegible] स्वरितो न स्यात् । [illegible]

[illegible] एकश्रुति स्यात् ॥ [illegible]

[illegible] एकश्रुति स्यात् [illegible]

[illegible] ॥ [illegible] एकश्रुति [illegible] प्रथमा [illegible] वचनं [illegible]

उदात्त स्वरितोऽनुदात्त [illegible] इति [illegible]

[illegible] इति [illegible] उदात्त [illegible]

[illegible] स्वरित [illegible] एकश्रुतिः ।

[illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हेमन्तप्रवृत्तिसंबोधिनं प्रतिकाकेतं सामर्थ्यं चापति
सामन्ता तिसर्थः ॥२॥

दीपो० १
प्रकोष्ठ

२५ सामान्यवत्वमकिं वर्णीरे भ्रमाम वतं अष्टौ देति सरस्वति । विभावितं विशेष वचने वृत्
यवनम ॥ अत्र भत्र कृता धकृत सिद्धिपूरितम पूर्व सूत्रे सामान्य वचन क्लिष्टिवाजि तम ।
मामंत्रिता ने विशेषं वोतापदे पूर्वं पदुगवर्मोते [illegible] प्रगिच माने यद्वा दृष्टीः षडुर्धीहिहनः
स्त्रोतु अत्र देवी नां गिस्ते वतं वा इति देवाः शरतयाः इह द्विःतीयस्यानिघातो वैकल्पिकः ॥ सु
शमंत्रिते परादुवत्स्वरे । सुवन्तामामंत्रिते परे पराङ्गवत्स्यात्स्वरे कर्तव्ये पूर्वस्यापि आष्टमिकस्य तीश्यम
इति श्रुमेः क्लिवत्ता सच्यानाम ग्रहाशक्षितं नु प्र [illegible] देशो बाह्यिकमामंत्रिता घुहान्तत्वम नवाष्टृ
सिकोनिघातः शंका पूर्वामंत्रितस्याविद्यमानत्वेन वा हाहित्यातं पते ह्रोऽनुहितं मर्तिभोजनम
इह द्विपश्यनस्याक्लिष्टोनिघातः परश्रृताळस्वतं । षष्ठ्यामंत्रितकारकवचनम् ॥ षष्ठ्यन्त
मामंत्रितं प्रतिपत्कारकं तवाचकं चेतिपरिगतानंकर्तं प्रतिपर्धः तोनेहन अत्र पमअनेरिता
पसेनाग्रे ग्रहनता समर्थानिं [illegible] तस्याधासिद्धम ॥ पूर्वाङ्गवद्वेति वक्तव्यम् ॥ वासेवितमर्ही हतानम प्र
ति तोऽनुहितं र्दिवः अव्यवाणीन ॥ ऽह्वेरधीवानः अध्यपदीभावस्यापि वक्तव्ये ॥ ऽवाक्य [illegible] वानः ऽ
हतास्यादितपोवर्तत्र [illegible] रितोऽनुदात्तस्य ॥ ऽहतात्स्थाने स्वरितस्यानेच वौ परा तातः परस्य २५
यतो मनिक्षिसुधं तमामंत्रितानन्तेषरे पूर्वाङ्गवत्स्यात् ३।
तेइति अध्ये हतास्या शाद्वर्धं इहततार

धी २

साइयस्थानु घुहात स्पष्टति
शब्दयहा घुहातसा २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तेनोन्नो हे हरे तोगच्छेधीः उत्स्वरः। आपद्य सपस्वरस्य न पिशाच्यते अन्यत्रे किम परं पदस्म पिञ
वे गच्छतीतः अत्र सति निघातो पिहन्ता दुस स्वस्य ते न निहन्यते किन्तु तस्य रूपं। अनुदात्तस्य च यत्रोदा
त्तलोपः पाणिन्यं दात्ते परे उदात्तो उदात्तस्यो दात्तस्वरितौ इति याचम अवग्रहीष्य दात्तौ वौ
॥ उदात्तादनुदात्तस्य स्वरितः। उदात्तान्निघातितस्य दधातेः दे ह्री वीं नयते देव
॥ उदात्तात्परोऽनुदात्तः स्वरितः स्यात्। उदात्तान्निष्ठितस्य दधातेः देधी दीं नयते देवप
ग:। अत स्थितः इति याचम। हाधी वः मा धूर्वः। प्र सपस्वर एव तत्र। आमंत्रितस्य च। आमं
त्रि तौ तिमि क्रि। नास्यादिहदात्तस्यात्। अग्न इन्द्र वरुण मित्र देवाः। आमंत्रितस्य च।
पदात्परस्यापदादिस्थस्यामंत्रितस्य सर्वस्यानुदात्तः स्यात् प्रागन्तस्य षाष्ठस्यापवादः
तेपमाब्रुक्मिकः इमं मे गंगे यमुने सरस्वति। अपदादौ किम् सुतुष्टि मम। आमंत्रि
तं पूर्वमविद्यमानवत्। अयइन्द्र अग्नेन्द्रादीनां विघातो न पूर्वस्याविद्यमानत्वे प
दात्परत्वाभावात्। नामंत्रिते समानाधिकरणे सामान्यवचनम्॥ समानाधिकरणे
आमंत्रिते परे विशेष्यं पूर्वमविद्यमानवन्न। अग्ने तेजस्विन्। अग्नेत्यादेः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

१ श्रीमतो शतवनमः॥ छन्दसि पुनर्वस्वोरेकवचनम्॥ द्वयोरेकवचनं वा स्यात्। पुनर्वसु
र्नक्षत्रम्॥ पुनर्वसू वा। स्तोके तु द्विवचनमेव। विशाखयोश्च। प्राग्वत्। विशाखा न
क्षत्रम्। विशाखे वा। वक्तीपुनर्नक्षत्रं छन्दसि वा। अक्षत्तेन पुनः पतिशब्दश्छन्दसि
घिसंज्ञो वा स्यात्। क्षेत्रस्य पतिना वयम्। इत्यत्र तिपाताङ्गविभक्तयः। छन्दसीत्यनुव
र्तते तेन सर्वे विधयश्छन्दसि विकल्प्यन्ते। बहुलं छन्दसि। सा हि रस्येव प्रयन्त्रः। पतिभमा
प न्नमो गिरे मन्त्र वाचत्सु संख्यानमः॥ नमसा तु स्वं नमस्यते भयादु साभायः श्रृंगिर
स्यात। श्रृंगिरः मन्त्रवृत श्रृग्रे। मने दृसीति विहितप्रसपेसमनेरति चाकुरुकात॥
छघतारवस्वश्चयोः छन्दवर्जकं वसुपस्यसध्वराणवसुः छवाप्रश्लोपस्यसधुवगा
श्वः इत्यत्र नर्वति नीति विभक्तिमात्रितपरत्वे सति नलोपः प्राप्नोति भसंज्ञा वाधितेऽत्र १
तएवपदं तस्येति सालनिषेधोपि न प्रदृत्तोपो न इति तु न प्रनद्रतात॥ प्र वसम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इकोवे नमः
सिकोपे

घनसमयवर्षाः नामस्वरूपहः सभा पांदी जेवुः। चतुर्थपर्वे पृथुलं छन्दसि वक्ष्यात॥ पुरुषघनग
न्दमसो गोधा कालका तथी ह्याद स्तैवमस्याती नाम गन स्वातीभाद्रपदः घनकर्षे चतुर्थीतिथ
२ प्रम। जलवैताविजति तस्थे लर्थः। वजेश्वरकारतो। इह छन्दसि पृथुलं वक्षीछत स्वघ्र तेन
यावजते॥ पृथुलं छन्दसि। अहो घस्रात्मथः। घस्तान्नजमा पुष्टि मंत्रे घसेतिश्वेर्दुकश्या
भावः सञ्चिश्चमे॥ हेमन्तशिशिरतमहोरात्रे च छन्दसि॥ इन्द्रः पूर्ववच्च लिङः हेमन्तश्च शि
शिरश्च हेमन्त[illegible]शिशिरौ अहोरात्रे च अदिप्रभृतिभ्यः शपः। पृथुलं छन्दसि। अचहहन
तिवस्त्रसा। अहिर्यतऽवच्कमवर्तुया। अहारित्र्यिन्ने विध्नविश्रुक त्राधंनो हेयाः। गहे
तारिभः एतुः॥ पृथुलं छन्दसि। हातिभिपातितिदिवयन्य पत्रापिपूर्णाविवद्धि। मन्त्रेघ २
सह रताशङ्क हा हृवक्तगमिजनिभ्योले: पमोलेर्दुकि ल्यानमन्त्रे अस्त्वनो मीमद
नाहि घस्रात्हृशत्वगमहनेमुपधालोपशासिवसीतिवः मांहमिच स्वधतिः प्रश्ने

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वा॥ति॥ छन्दसि। एतानि कृंइसि साधूनि। भवद्वसव्यस्त्याद्विकारा द्यथपथ्यो गवंसरस्त्याद्यं
तनम३ यो धाम। तन्वाविधातिंकिम। उभवस्सस्त्याव्यपीतिथुरूपमिति॥ सस्तु कुभास स स धन्ता
गतो न पद्दत्ला कुं भवागो श्लाभतापः। ते प्राग्धातोः। छन्दसि परेपि। व्यवहिताश्च। ह
ति भांवा होक आ आमन्द्रैरिन्द्र हरिभिर्याहि। इह भवति भावं। आभावंप रोसिद्धकिं
स्वात। समीधे दस्युहन्तमंपुत्राईधे अथ वृति। भ्रइ इंद्व सायात मा ईन्धे श्वांते
विश्वपला ते भुवोधु कोनिसस्यात ताम्वांसिद्धः किं इवनानर्पकवमिति॥ इतिप्र
यमो धावः॥ इतिवाव होश्छन्दसि। इहोते कुमीतात तीवा स्याद्धितीयाव। वदा
यथा अहोवंजुहोति। अग्निहोत्र शब्दोऽवहविर्विधर्त्तिपस्याग्निहोत्रमधिश्रित मेधामा
पद्य तेस्वादि प्रवेशागाहदर्शनात। अग्नये जुहवपसद्गति जुस्वपते श्व। वदा यास्तं हविर्दिं
तो हशेन सपन्कृप्राह्णपतीयपर्णःस्वितीयो धातलतो धाहलताधिवधे प्रयो गो दिजस्ताद

प्रर्वस्य न शोर्वेस्त्रि कुसम मृदञोर्वेन ष्माव.मान ष्माधूक ष्मात्रिसाकात्न्त यह हताम ष्माप्रा
घ्रा गपथि जीपसद्य। प्रीम्भघ्यथा ष्माकन्र्यु बास.से रत्यिंआ गरजंसो श्वर्णु ग्रमेन मन्त्र ग्रह
तांप्रस्तता स्वाप्युवस्नन्हताम। ष्मा इतवा ष्मास्पद्नता. विभाषान्ग्रसैमेहनता ष्माग
भिन्न मनि कहिव: ॥ इति श्विगिणाध्यापस्समाप्त: ॥ ष्मभुसाद्वांप्रजनवांविकवार
मवामर्क: पाद्यवांक्षिपाद्विहामकान्तिसिद्धन्हसि॥ मैचेवुवत्युर्भुजुर्ति. ष्माम ष्माकरि
स्पनुप्रचोमधर्व। ष्मभुत्साद्वामर्क: ष्मभुद्रसीबद्रितिलोकेप्रगत्म वामर्क: प्राजी
जनत्रिस्पर्श: विर्कवामर्क: ष्मवेबीत्रिसर्वेविनौतामध्विवचनं कुत्स्वात्मवाम ३५
र्क: ष्मसीरमतवा वर्पांक्षिपात वा न्तात्तिलोके विहामकन ष्माद्र रघु॥ गपेरसून
सि लेखहु गरहान वागुपतमयुग्म ष्मगोप्रविसर्पः। नोस्यातिध्यान वसेलवपर्ईप
तिस्य: बुर्वडु॥ मात्यावताजनीतु:कामप्रभुनवी: मासप्तविर्धनवीत स्रम्हहह
हिमश्रेन्दसिधवेऽहु॥ इत्स्येष्मोकरन्नम: ष्मामरतं ष्मइरत पत्सानो: सातु

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः

सि.कौ.वै.

९१

३

वप्रशोचिषो न्ती वो विविक्षम सर्वस्तात्पाप्म धर्मस्वलन्वत्वे
माहृत ऋषून्हिसि निकर्ष इत्यत्र पप्रशोचिषोन्ती वो विविक्षम सर्वस्तात्पाप्मधर्मस्वलन्वत्वे
श्वेद्य वस्वाच्छा प्रतिबीध्य प्रत्यगाघ भाजोप वा पप डानि ॥ ऋ ९ नो निर्मिस पूर्वा ।
क्यवि प्राप्रे रपत आघ नवोधिवि वसिः निसः पल न निकर्ष वि न्नीत पश्
काम: इत्य शाके ऽपपरे रूपते ऽहीते वक्तिपृत्तीचीश्व स्वरुई नो वा ऽ इत्य रूपे ॥ प्र
ऽत आभ्यां नवते: क्यप प्रतीपः ऽ नीप: ऽतनूर्धि विवे: क्यप ॥ ८ विवृस्य: प्र
ऽ: तत्र सर्व एव आपत मर्वस्तवीस्त्रिपाने यापन धर्मः स्वन्तेर्वर तप
तो त्व: स्वा व्य: ॥ व ते वि: ॥ ऐ धर्म इत्याव कर्मणो इत्य वस्यावे ॥ आइ: पूर्वी स्वके
: क्यप आपन्न व हतां या ऽ पदी ति ॥ सीमतः क्यप त्वयं प्र प्रतिकी यः प्रस्वति
व इतिपत श्रेत्र याघ मे नोकेतु द इः मृषिक्यप व तो भय ते: सोते श्व रापत
भाव: स्ताय: ऽ पपूर्वी विनो ते तव र आपा इश श्व वर्द ऽ पपर ऽ प वाच्य

ऽस्मा । हिरण्यइतियज्ञम् । उपवेपवऽएमेधानवत् मऽऽस्तुतेन ऽऽचे तस्मात्क्षि
पयल्स्ततः कः ॥ कुन्दसिवनसनेरक्षिमथाम । रभऽऽकर्मत्तपपदेइन्स्यात प्र
स्वथनिंत्यान्स्त्रवत्निमाऽउत नोनोबलिंध्रिपमा । वेवथांपविरन्हपः वतुर
न्तोवाक्ष पविरन्सीहविर्मथीनामभि ॥ कुन्दसिसहः । सेवस्यात । पतना
बाह्व । यहश्व प्राग्वत इति सवाह वोमाविभाग उत्तरार्थः । कव्यपुसेबपुतिबोधुरुपुरुः ॥
एषुयहेऽपहिस्या कुन्दसिकव्यवाहनः । हओरोनाऽऽपादमा । अग्निंनोहंव्यहनः
अग्निश्वहव्यवाहनः पादमधोतुयहश्व । सिवरेवहव्यपाऽग्निरजः पितानेः । ज
नसनरखनत्रमगमोविदा । ति इनोरित्यात्वमगोजा अवजानोबा इन्द्रोक
बामसिसनोतेरन इति वत्सम । इपश्यु बोधिविंसवाइयाहजनुं ओइधि
कासेवशेतपर्वकृधीः अग्ने यहाः । मन्द्रोश्वेतवहोवक्राशसहूसोऽशोशिवनः ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्वेतवहादीनां डस्पदस्येव वक्तव्यम् पदत्वं भावितत्र लिव नोपधाया इस्य
न्त्यपडित्वं पदं श्वेतवा ... श्वेतवाहौ श्वेतवाहः । उक्थानि उक्थं वा शंसति उक्थ
शाः यजमानः । उक्थशासौ उक्थशासः । पुरो दाश्यते दीयते इति पुरोडाः । अव
४ येजयाः अवयाजौ अवयाजः । अवयाः श्वेतवाः पुरोडाश्च । पतेः सम्बुद्धौ
न्दसि कृतदीर्घानि निपात्यन्ते याज्यशाः । विजुपे छन्दसि । उपे उपपदे
यजेर्विच् उपपदे ॥ आतो मनिन्क्वनिब्वनिपश्च । सुप्युपसर्गे चोपपदे आदं
न्तेभ्यो धातुभ्यश्छन्दसि विषये मनिन्क्वनिप्वनिपः स्युः चाद्विच् सुदामा सु
धीवा । भूरिदावा घृतपावा विच् कीलालपाः । बहुलं छन्दसि । उपपदान्तरे ४
पि हन्तेर्बहुलं क्विप् स्यात् । मातृहा पितृहा ॥ छन्दसि लिट् । भूतसामान्ये
लिट् स्यात् । अहं द्यावापृथिवी आततान । लिटः कानज्वा । क्वसुश्च ॥ छन्दसि लिटः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कानवक्षस्थूवासः चक्राराग्राहृ। स्निग्ध केन्तो श्राग्ने श्र रदिवा ऽश्र घाणुः कुन्दसि
परे छापामपिवच न्ध नाकृष्यः। कथा कुन्दसि उप्रलपपस्यात् श्र घाणुः। वरुज छिका
रैमवसा ये कुन्दसिवाक्यो॥ दुर्वेस्तुमेजयः इथस्यसवितुः सवे॥ मन्त्रे ऽछ बेब
पवमनादि स्मृधीराऽ तातः॥ सुधा इभ्वः नित्किन्त्या सयो हातः ऽछिंदिःयः सृन्त
भिकवे पवात्पन्तीस्तृत॥ इवंतेनघ्यसीमतिः चितिः भूतिः श्र घनपश्चाप्या
हिःतितपे तातो स्यामो नवासः। कुन्दसि लुङ् लङ् लिटः। धातुपथीनांसं
वन्धेसर्वकासेवेतेयासुः पन्हेतवथास्त्वं प्रत्यपाः इयोइयेभिरागमता॥ लोङ्
र्थे लुङ्॥ इदंतेभ्योकरन्नमः। लङर्थे लिङ्। श्राग्निमघहोतारमबृणीतातांपंव
नमानः। लिट् श्रघमाः। श्रघाग्निपतइसर्पः। लिङर्थे लेट्। विश्वादेहेतुल्म

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यै नमः
देव्यै नमः
सि॰ कौ॰ जे॰

म्नायासैव धातोर्लेर्हिस्याच्छन्दसि॥ सिब्बहुलं लेटि॥ इतश्च लोपः परस्मैपदेषु॥ ८
५ लेटस्तिङ्भितो लोपो वा स्यात् परस्मैपदेषु॥ लेटोऽडाटौ॥ लेटः अडाटावागमौ
स्तः तौ च पितौ। सिब्बहुलं लिङ्क्ष्यः। ऊं॰ छि॰ प्राता आप्नुविताऽरिवत् सुपेशसस्क
रोति जोषिषत्। आसाविषत्। अशसानावसिपद्। लोप स्वपवाभावे पतानि थिपु
तेष्विपः स्युर्लेटि विकल्पेनाभ्यागमाति। स्यऽतामस्य। लेटः उत्तमस्य कारस्य वा लो
वः स्यात् करवावः देवेयं आत ऐः। लेट आकारस्य ऐ स्यात् सुते भिः सुप्रत्यप ५
सामाहवेते आतामित्याकारस्य ऐकारविधानसामर्थ्यात् दीर्घौ स्थानमप
६२ वाहिवे। वैतोऽन्यत्र। लेट एकारस्य
वैः स्यात् भाषा लेद्वदावाहिवे अषां तोपनाति पनातेद्दति। वैतोऽन्यत्र। लेट एकारस्य ... महागणसातैः। मन्व

चकिमस्रुपुप्रसामाद्देचेतेः॥ उपसर्ग्याहसंकयोश्च॥ पराप ऽबेश्वाशंकापांवस्येद
स्यात ग्रहमेवपशूनामीशो नेजितापने नरकं पताम हस्सः श्नः शान ऽज्ञोक
न्द्रसिशापजेवि॥ अविशब्दाच्छानव ह गहोर्भ छुइसीतिहभः गभाव जिह्वेपाम
धुपधान्द्रेथरपिताः अनिद्विताम्मितिवन्धातेर्न स्तेपः गभ्याम्मिते स्पष्टात्र
भार॥ पासबोधहुस्सम॥ शवाद्दिविकरणानां वकुलं प्यत्पवस्यात्रं छन्दसि
आत्याश्रुक्नस्पर्भे इतिमिनतीतिप्रापृ गंसा मरतेपतिः भिवते इन्द्रोपस्तोन
नेपतु नपते ष्टुं इसावसिचोद्वो विकरतो इन्द्रेणापुजातस्त्रबे मध्वम तरते
द्धिष्यातेलिङः ऽः श्रापसिप चेतिन वोविकरणाः॥ सुपतिङः ऽपग्रह लिङ नरणां
कालहलर्च स्वरक द्वव ऽनवप्यत्यपमि ष्वतिशास्त्रेरुद्रं बांसात्पिवे सिध्वातिपा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पैनमः
देव्यै नमः
सि॰कौ॰जे॰

म्यावासैवधातोर्लेहस्याच्छन्दसि॥ सिबहुलंलेटि॥ तस्यलोपः परस्मैपदेषु॥ ८
५ सेटस्तिडभितोलोपोवास्यात्परस्मैपदेषु॥ लेटोडाटौ॥ लेटःआट्आटावागमौ
स्तस्तौ च पितौ॥ सिबहुलंलिङ्गतः॥ ऊङ्किः प्राप्तआपूर्षितारिवत सुपे शासस्त
रीति जोषिषद्धि आसाघिवत प्रशसानावसिपड्लोपस्वराभावे पतातिघिष
रपिपः स्वर्वेविपेप्यजाभवाति। स्वाडतामस्वा। लेटउत्तमस्यकारस्य चासौ
वस्यात्करयावःटेरैत्वं आतवैः। लेटआकारस्य वेस्यात सुतेभिः सुयतपप ५
सामाहवेते आतामित्याकारस्यवैकारविधानसामर्थ्याल्लट वैत्वंनमर्य
६२ धाहिवैटमेधाविआत वोपनातिपजातेइति। वैतोऽन्यत्र। लेटएकारस्य
वेस्याद्धामात वेदस्यस्वाविषयंविना पशूनामीशे। महागण्यातेः। मन्व

चक्रिम सुप्रपसामाह्वेते॥ ङवसम्याहस्यं कयोश्च॥ पराध्यै आशंकायां च ल्येट्
स्यातं अहमेवपश्चनाभीशोने जिल्लापतोजरकं पतामहः स्वः श्वः शान अंकोक
नसिशापजपि॥ अपिशब्दात्वक्रानवद् ह गहोर्भ छुहसीति हभः ग भाव जिह्वाम
धुजधानदैथस यिताः अतिरितामितिवन्धातेर्नस्तोपः ग भ्ताभि ते सप्तार्ज
भारः॥ अप्यपोवहुस्म॥ शवादिविकरणानां वहुलं प्यतप वस्यातें छुन्दसि
आत्मशुकसभे इतिमिनतीति प्रावृ गेसा मरतेपतिः क्षिपते इन्द्रोयस्तोन
नेषतु नपते छ्वौं हिराय सिवौ ह्वौ विकरणो इन्द्रेणापुजातरुवेमज्ञ वम तरते
दधिस्तोलिङः ङः पास्पि वेति च वो विकरणाः॥ सुपतिङ्‌ ङपग्रहलिङ्‌ नरणां
कालहलचस्वरकर्तृ यङां च व्यत्ययमिच्छति शास्त्रकृदेषां सोपि च सिध्यति बा
हुलकेन॥

सिद्धान्त

६ धुरि हरिहिरण्याः हरिहिरण्यामिति प्राप्ते: चक्रासंवे अशयपुणापतन्त्सं तितन्सती
ति प्राप्ते:ऽप्यग्रहः परस्मैप दात्मनेपदे प्रलचा तिरामिश्रते इत्यतीति प्राप्ते:अतीमन्पु
म्भिर्पं धातिपुध्मते इति प्राप्ते मधोस्तु प्राइणसते मधुन इति प्राप्ते नरः पुरुषः स्व
धातवीरै ईशामिर्भिभूवाः विभूयाद् इति प्राप्ते: कासः कासवाची प्रत्ययः शवो श्वधि
नाधास्वमानेन उ लोविधवे स्त्र तमसोगा अइन्तत अधुन्ताद् इति प्राप्ते:
भित्रयपञ्च धूरपः मित्रायपमिति प्राप्ते: स्वर प्रत्ययस्तु यन्स्पते कर्तृ शब्दः का
रकमात्र परः तथावंत ल्लाव नांस्फुत क्लिता नां प्रत्ययः अन्नाहापः अ(स्ति)व
वेऽव अवयग्रहे विशेषः पञ्चपरागा हारस्यालिसा [illegible] शिवाल्लिङ्-लिङ्-कारे ६
ताप्रत्याहारः तेषां प्रत्ययोमे इति लाल्लिङ्गपुनःक्त रय लिङ्गशिवाऽऽ: अष्टाम्लिङ्-

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वरे धातोरः इः स्या वक्ष इति ॥ णवडमा ॥ मंत्रे गो वे माग्रवे ॥ दृशोरः यत्रत्वः ॥ पितरं च
हशो वंमातरः च यदि॰ तु सद्दशेतर लितिमत॰ स्यात् ॥ कुन्दस्युभवथा ॥ धातव घिका
रोक्तः प्रत्ययः सार्वधातुकार्द्धधातुकाभयसंज्ञ स्यात् यद्वन्नुलासुकृतपः वर्द्धि
पंचितपर्थः आर्द्धधातुकत्वास्मिल्लोपः विशदत्विरे सार्वधातुकत्वात् स्युः शप्मा
धश्वकुश्नुयो रिति परा ॥ आद्गमहनजनः किकिनौ लिट्च ॥ आदृतादृत्यगी
नातं गमाद्देश्च किकिनौ स्तत्तो लिट्वत ध मित्रं ग्रम पवि: सोमम इति तिः
जगिमर्पुया जघिषु ऋत्रम मिश्चपम जन्हिः लिट्व ह्मावाद्देव सिद्धे स चपता
मिमितग्रता धाध नार्थक्तितम यत्तुलं पं हसी सुतम तातुरिः जजुरिः ॥ तु
मर्षे सिसेनसे असेन्वसे कसेन धौ अधोन कधो कधोन शधो शधोनत
पेसपेड॰ तवेनः ॥ सधन्से रापः सेनतया मेजे असेशए दानीव सेधाः असेन

दूर्यैनमः
सिकौ वे०

७॥

नित्याहाघुसातः क्षेप्रेबेकस्येन गवाभिवभ्रिपसेश्वधौ म्रक्षेन जठरं पतोधौ
पन्से म्राचुस्तातम कधौ कधौन म्राडुवधौ पन्से निस्वाद्ः शधौ साधसः सहमाह
पधौशधौन पावक्षेपिवधौ तवै हातजड्डुत वेङ् सूतये तयेन कर्तीजे ॥ प्रमैरे
हक्षे म्रव्याविक्ष्ये रतेतुमर्थे निपासन्ते ववातु रोहु म्रव्याविातुमिसर्थः। दृशे
वितोब।इकुंविस्मातु मितर्थः शक्तितामुल्कमुसो ॥ शक्रोतापुपपदेतुमर्थेव
तोस्तः। विभाजं नाशकत म्रपलुपन्नाशकात ॥ विभाल्नकुमपसोवुमितपर्थः। ईश्व
रेतोसूनकसूनौ। ईश्वरेविचरितोः ईश्वरे विलिखः। विचरितुं विसे खितुमितपर्थः ॥ ७॥
कृत्यार्थेतवैकेनकेन्यत्वनः। नम्लेच्छितवै म्रवगाहेदि ठन्से तापः। भूर्वस्यव्रक
सैमा॥ म्रवचक्षेत्यापुरिपुत्तानावव वस्ते ॥ म्रवचरमातवमितपर्थः। भावल
सतोस्येरातकृञ्वदिचरिहुतमिजनिभ्यस्तोसुन ॥ म्रासंस्थातोः सौदंति

आसमाप्तेः सीदन्ती सर्पः। ऽरेतोः। अपकर्त्तोः। प्रवदितोः। प्रचरितोः। होतोः। आतमि
तोः। काममाविजनितोः संभवाम॥ सृपितृदोः कसुन्॥ भावलक्षणादसेव पुरा क्रू
रस्य विसृपो विरप्शिन् पुरा जत्रुभ्य आतृदः॥ॐ॥ इति तृतीयाध्यायः॥ॐ॥ रात्रेश्चाज
सौ॥ रात्रिशब्दान्ङीप् स्याद् अजसि सर्वे छन्दसि ङीप् रात्रीभिरवसपन्ती॥ लोके तु स्तृ
कारात् किन्ङीबन्तोदात्तः। नित्यं छन्दसि॥ बह्वादिभ्यश्च छन्दसि विषये नित्यं ङीप्
बह्वीषु हि सा नित्य वहतामुततर्थी भुवश्च॥ ङीप् स्याच्छन्दसि विभ्वीः प्रभ्वीः
विप्रसंभव इति ऽग्रस्वपपान्तां सूत्रेऽङ्क्रिपतेऽतरइस्यनुपतेः। उवङादेशस्तु
सोचः॥ मुद्गलाच्छन्दसि लिच्च॥ ङीबो लिच मार्गकागमः स्यिरस्यः रथितम्
मुद्गलानी॥ दीर्घजिह्वी च छन्दसि। संयोगोपधत्वात् प्राप्तो ङीब् विधीयते
भ्यासूतये दीर्घजिह्वी देवानां पशवे। कद्रुकमण्डल्वोश्छन्दसि॥ ऊङ् स्यात्॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ऋग्वेदनमः
सि.को.वे.

दी॥

कद्रूश्चवैकमरसलः। गृत्समदस्तुपतवारुनामितिवा यमा। गृत्सरूतःमधु-
ग तः पवासः। अथ पात्यव॥ आलिब्व स्यापसंख्यानमसहूसि॥ आविष्कोयद्धी
तो। छंदसिदश। वर्णभ्यक्छकोपधाहः। स्वरेमहः। आर्धिकमा। वसनाद्धि। ठस्याक्छ
न्दसि पासन्तिकमा। हिमन्ताद्ध। छन्दसिठश्। हेमन्तिकमवोत्तविधागः। उत
राणः। शौनकादिभ्यश्छन्दसिलिनिः प्रोक्तो घातोपधाहः। शौनकेनप्रोक्त
मधीयते शौनकिनः। सजेयिनः छन्दसिकिम॥ शौनकीपाणिन्ता। छाव
श्छन्दसिव कारेमपद्यात। शरमयंवर्हिः। पस्यपर्तीमपीजहुः। नोत्वध दी॥
र्धविस्यात॥ उत्तानकारस्वानः। मौंजंशिक्यमाद्य। धर्मविभक्तिस्वविकारे-
यार्धीरजः। येतोः पूपः। समापाणुः ठश्छन्दसि॥ समेपोपुषा। मवे छंदसि॥
सपूर्ध्वानामपार्थेयता। मेधावचविपुत्वापवप

पाठवंशोधिकाराणामरत्नादीनां घादिनां बाधकादेवं पतत् ॥ पञ्चोते पिवं त्ति। सर्वविधी
नां घञ्चन्दसिद्धे कालिकत्वात् ॥ तच पाठमं जथा ञ्जामपर्तिः सोमस्य वभोजनपतेत
साभन्तः श्रा चतुर्थ समापृश्ञ्चन्द्रोधिकारः। पाठो नहीभ्यां प्रतरः। तमुत्यापाठवा
ळबो वनोऽद्धीतना घोऽतिमे ॥ पाठसिभयः पाठ्यः नघांभयो नाघः। वेस
नादिमवभ्यामस्य भये वेशन्तीभ्यः स्यात् ॥ ञ्चोत सो वभावा प्रञ्जोपञ्चे पतेः ।
प्रत प्रवासरमेद्द्ः ॥ ञ्चोत सिभयः ञ्चोसः ञ्चोतस्यः। सगर्भ सपूथ सनुता
घनः। अनुभातासगर्भ्यः। अनुसत्या सपूथ्यः। पोनस्सनुतपञ्तवोज्निघ
तुः। नुतिनुतिम नपुंसके भावे क्तः। सगर्भादयो विकल्पी धारपाः समानस्य
बनस्तीति सः ततो भगार्थे पद पतोऽवधाः तुस्याविछ्न। भवेऽर्थे वन्तोप
दृपि। श्रावः सम्नं ळघभंतुत्यास्विति वळ्हुचां तुल्यावास्विति सात्वान्तरे ॥
धनाकाशपरस्य रिळ्वतुगशब्दइति ळति। अथ्याघतरघ वैधचाहचेन ॥

धेनमः
कै कै:

६ अग्ने भयो गम्यः अग्निवः अग्नीपः। अग्निवः॥ समुद्रभ्राज्यः॥ समुद्रिया अप्सरसो
मनीषिणाम॥ जाने इतो भि पस्वेव चो षुः यदिहिविरतम प्रातरिश्चा ता पद्धिसेव य हि
केषु निषिक्त इत्स्य भाग के मंती॥ भा गोशः दुतम। इन्द्रोवा तूनां हनन्तीपाते।
अग्ने रक्षस्यातर्नः पात पा देवतानामन्तीहविर्षोयमवःप्रशास्य। प्रशंसनेपस्वार
देवपाश्रुतं प्रशंसनं देवत्समम जगतयम हविष्यम। अस्तु स्वस्त्यम अप्सू किम्
देवे मिधीति विश्वम। मा पापामता। अग्नासुरीमापा। तद्वानासामुपधानोम
त्र इति कात्सुकुकवमतेः वर्वस्याज्य धानोमन्त्र आसामिककानां वर्व ६
स्याः रसतव्याः अश्विमानरात आश्विनी हव्यं भाति॥ ययस्यासमनुडूमि तुप॥ ६॥
तदानासामितिसूत्रं सर्वमनुवर्तते मतो रिति वरमाव त्वपं व व्यन्तं योध्या
॥ मतुपनोवाम इति न शाकृत्त्तौ मतुक्वार प्रथमस्य मतुपोऽकृप
यच्छकृयन्न त्रीण धैवासिककासूप क्षिप्तं मंत्रे मत्वर्थप्रत्ययः शकृतो तस्ते

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नोपधायाः सुमूर्द्धन्यो तीहृवदंपाती तिप्रको गाः। मत्वर्थे मासतन्वोः नभोभ्रंतस्
स्मिन्नस्तीति नभस्वोः मासः प्रोजस्यात्तनूः। मधौर्णवि मध्यः। माधवः
प्रोजसो हृनिपातलौ प्रोजस्वमहः प्रोजस्वीन्नत्वा। वेशंतिपशं व्रादेभ्र्नाव
लौ। यथासंख्यं नेष्यते वेशंत यसंतदेयभगाद्वकर्म्मधारयः। वेशंतभ। यः।
वेशंतभगीनः। यशंतभगयः। यशंतभगीनः। पूर्वैः कृतमिनयौ च। गंभीरे
भिः पूर्वतोभिः येते यथाः स्वजितः पूर्व्यविः प्रोमिमस्संस्कृतम्॥ यवेचम
अंहृभिः सहस्राताभितौ चः। सहस्रवासो न्ववांनोर्भ्र्यः सहस्रेताजुष्वाद्
स्वर्पः। मतौ च शत्सहस्रशब्दान्मेर्वच्चः स्यातु शतसहस्रमस्यास्तीति सहस्रि
वः सोममर्हतिपः॥ सोमप्रोधान्नेताः पस्ताहृदि इत्यर्थः। मयेच। सोमस्य चासवा।
मापरूर्वे सोमाममधु सोममपड्त्यर्थः॥ मधोः। मधुशब्दान्मयपत्यूर्वेव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

दृष्यै नमः
सि.कौ.वै.

१३

१०

मघृष्यः। मधुमवदृत वर्थः। पसोः सम्मूहेच॥ चान्मवदर्थे पितरवसप्यः अन्नसम
हे घंद्रसिद्धपसंख्यानमः कुन्द्रश अद्दन्नसमहेपर्तमानास्त्वाथे पत्तित्वर्थः
श्रोभाव है चेति चतुरन्तेम अस्तु भ्रोवदिति चतुरन्तात्म पजेति वा इन्नात्म
पेन पामहे वान्नरो यच कूरः दवसे सप्तस्थान्त्रा रश्मुरस्वः। नन्नामा इच्छः
स्ताथें। नन्नात्रवेमस्त्वाता॥ सर्वदेवतातिस्याथे सविता नः सुवतु सर्व
तातिम पदन्निहिता इव ताति मुरासः। शिवशमरिष्टस्वकरोकरोती तिकरः
शिवंकरोतीति। शिवतातिः पाभिः शंतातिभव इहाश्रुबो। अपरोऽरिष्टताता
तये॥ भावेच॥ शिवाच्छिवो भावेतातिः स्याद्वक्तव्यं इति॥ शिवस्वभावः शिव ९०॥
तातिः। शन्तातिः अरिष्टतातिः॥ इति चतुर्थः। सप्तमोऽनुवाकः इति तद्स्वाप
रिमासामितिायर्गदृति व सप्तसा पूर्णि॥ अस्य जगराशन अशातोऽसि निश्वं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

दृशिग्रहणमपि व्याप्तविस्पष्टार्थे वा वाच्यः । पञ्चदशिनोऽर्धमासाः । त्रिंशिनो मासाः । त्रिंश
तेस्वेति वा वाच्यम् । विंशिनोऽङ्गिरसः ॥ युष्मदस्मदोः सादृश्ये वतुब्वाच्यः । त्वावतः पुरूव
सोऽन्तयाथां प्रयः परां विप्रस्य मावतः ॥ छन्दसि च ॥ प्रातिपदिकमात्रात्तदर्हतीति
यत् । साहत्वं विदथ्यम् । वत्सरान्ताच्छश्छन्दसि । निर्वृत्तार्थे भ इद्वत्सरीयः ॥
संपरिपूर्वात् ख च । चाच्छः । संवत्सरीणाः । संवत्सरीयः । परिवत्सरीयः ॥ छन्दसि घ
स् ॥ ऋतुशब्दात्तदस्य प्राप्तमित्यर्थे घस् ऋत्वियः ॥ उपसर्गाच्छन्दसि धात्वर्थे ॥
धात्वर्थविशिष्टसाधने वर्तमानात्स्वार्थे वतिः स्यात् । यदुद्वतो निवतः
उद्वतो निवतः ॥ थट् च छन्दसि । नान्तादसंख्यादेः पञ्चदशादेः थट् स्यान्मट् च
पञ्चथम् । पञ्चमम् ॥ छन्दसि परिपन्थिपरिपरिणौ पर्यवस्थातरि ॥ अ
पसं परिपन्थिनम् । मा त्वा परिपरिणो विदन् ॥ बहुलं छन्दसि । मत्वर्थे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः

सि.कौ.

पे.

११

घ न्तो ति ति प्रकृत्तौ। अकृष्णमेत्वेत्साद्धु वोभवह्नाह् स्वानांसि चश्चेति वनत्यप
मिति रीघः मं हिकमुभवाति नम शुनम कृ ध्वर्त्तं घन्सीव निवो ववर्ती
ज्यौ॥ इत्यतिरभूत खुमं गत्सीरिवं धः मघवान मीमहे। तवोही हिं सोवघु
न्दसि। इत्येतौ हेर्व धासंख्यं स्तः इत्याहिर्व टपत्तु लिम त हिं॥ वाहितौ छन्दसि।
किम स्था स्याद्धि हेवकारेच कथा यामं नप छुति कथा इशेमा। वश्वपश्वा
छन्दसि। अथ रस्या स्ता सपं निवा स्वो। पश्व हित्सः नोत वश्वा। तुरवं
सि। गवाद नन्ता घं इ कन्तीवसु मोत्तः यासुतिं करिकः रो हिवसोधे
गः। पत्न पूर्व गिरो मा त्यावसृन्दसि। इ आर्षे तं प्रत्न था पूर्व था विश्वथेम
था। प्रमथे छन्दसि। किमेति इ वथा घाहि त्येवा प्रतन पत्र तरम्॥ अकिचे
कथाति यतो तिसोच छन्दसि॥ त्वार्थे वानो पूर्वेओथ्यकृत्तिः त्वेक ११

तास्तिंथ र्हि वित्स्व। भ्रन स नता न जपुंसकात्व छन्दसि॥ तस्य ह्रस्वाद्दीर्घात्समासान्ता
धलसाभेभवति हेपे छंदसानि यजु प्रजाश्च छन्दसि। पशुप्रजानि सर्वति माधि
येश छन्दसिव तनास्वरहस्वाद्दुरुधीहे। उभयो ह्रतः प्रति गल्लाति॥ सत
नं ५ रंधुहसि संहंता दुडुधीहैकु हिता माता पथ्य हत माता। इति पञ्चमः॥ एक
वो दक्षहसिवेतिव न्तुध्यमा। वो जा गारा। हाति प्रिवाति। तु जाहिनांद्धिची
ऽभ्यासस्य॥ तुजादित्वात्तिगतः। प्रभरात्तु तुजानः। सूर्क्ष्मा महानम स
धाश्वः वाविधीम सतूतावा। वहुलं छन्दसि। वः संप्रसारणं स्यात् इन्द्रमा हुवे
ऊतये। साधये हृता वत्सा हितोवस्य छन्दसि। सकृ शब्दे परे वेः संप्रसारणं
मुत्सप्यहसिवत्रवेतिव नुहृध्यम॥ एवं सामच्छन्दसि किम ज वानि
रुपेभितो पत्नुसवम रेवाम रवि मानक पुष्टिवर्द्धनः॥ वा प. कौ॥ श्रनं चि

श्या ९

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कुर्वन्निति विकुर्वाणम् लिङ्युसि ह्रूपमा। [illegible] नञ्ञ्जते हेहा श्राय्य र्षीति निं
पायम्। अपस्पृधेथामानृचुरानृहुश्चिच्युषेतित्याजश्राताश्रितमाशीराशि
तीः। एतेषु छन्दसि निपात्यन्ते। इकः श्वति। सोपस्पस्पृधेथाम स्वर्दे से प्राथाम
अर्कमानृचुः। वसून्यानृहुः। अर्चे[illegible] श्वलि च्युसिच्युषे च्युङ्ञ्लाशिति पासिपति
प्यामस्जे तांसि श्वतास्तः इन्दु सपा। श्रितो नोग्रहाः। श्रि म पाके नि[illegible]म
नाशिरंदुहे मधाः। प्राशितः श्रिम रयधिष्ठिपि निका पान्वं। स्विइशश्छन्दसि। स्वि
इहैन्ये श्वसेव व्याख्यात विताइ। विरोहे सर्पः। शीर्षञ्छन्दसि। शिरः शब्दस्य शी
र्षन्स्यात् शीर्षभिन्नगतः। या छन्दसि। इ[illegible] सि इ विच पदे पूर्वं सं इ[illegible]या
स्यात् या न हि यात [illegible] मानुकी [illegible] शः [illegible] तारस्त्रे पीइ पां [illegible] मे [illegible]
ते तैनामिपूर्व इपर्य यास्यात शमीन्च सम्यन्च सूर्मं सुबिरामिय संप्रसारणा १२

अभिपूर्वः संप्रसारणा र्घ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

चेतिपूर्वरूपमपिया इत्यमानः पन्यमानः शेषश्च छन्दसि वकुल मानः सोपस्थ्यात् पाते गात्रा
णामताता विरात्रनाम॥ इमन्नारित्रस्रुच्छं दसि परस्य, पंचा वाम॥ आपो त्येमन्नमुष
कंलोधून। भवाग्रयेवेश्छन्दसि। विभेत्पस्थापित्तिभन्यः येतेः प्रथव्या इतिस्त्रिया
मेवनिपातनम प्रये पक्षि सन्धवं छन्दसि किम प्रेवंप्रयेवमा॥ हृदयव्याप्यवउपसं
ख्यानं लोपश्च॥ हृदेभव्या हृदय्या आपः भवेछन्दसीति वत्॥ प्रकृत्यान्तःपादमव्य
परे॥ अन्तःपादमव्यपरे प्रकृत्या स्यादिति वदेनतु वकार यकारे इति उपद्रवन्तो
अध्वरं सूनाते अप्सस्तूनते अन्तःपादं किम एतासरते वन्ति॥ अव्यपरे किम
तेयदन्र॥ अव्यादवद्यादवक्रमुरव्रतायमं संयस्रुवव॥ एतेभ्यपरे व्यतिप्र
प्रकृत्या अवसुभिन्नैश्चवंतुकुसिकाः शेअवस्युः वघुपिप हू वै स्तेनोऽयन्तु र
थतः होत्रीयमगात तेरूलोभिरस्यादित्रबस्कृतिभावो न क्रिप ते तथापि वाहु स्व

अप्यात त्रिन्नमहो अवधातं मा सिवासोऽव वं कं भू: तेनोऽअप्रत शत धारो वं मताः तन्ना २

हयवतु
सिद्धौ वे

कुर्वन्निविविकुष्मम लिचुसि हपमा। पदुष्यहलानुक्ते तेमेहा श्राय्य ग्रीति नि
वापम। श्वपस्वधे पथमान्त चुतान्त हाश्व चुवेति लाग श्रातणिपूत माश्रीतावि
ती:। एतेचुन्त सिनि पातंते। इन्दुश्वति सोपदपस्वधे थाम स्वदुंसि श्रा थाम
श्वर्क मान्त पु:वसूत्पान्तदु:श्वर्वैतेश्वाति चुसिव कुवे चुडेलायदि पासिपति
पाम सजे तोसि भ्रतासत:इन्दु सपमा। ष्ठितो नोपहा:। ष्ठिमपाके निछापमा
नाशिरंइहे मधात: श्राशित:ष्ठिमस्वयष्ठिपिनिछपाम्त्व। सिदिश्ष्ठन्त सि। दि
दिने श्वसे व श्राश्यात सिता इ। विशेइस पॅ:। शांर्व ष्ठुन्तसि। श्रिा:शावस्परी सव
र्वस्यात शशिश्रिजि गत:। पाकुन्तसि। ष्टिच्छीगम सिइवि व पदे पूर्व सा ष्टिच्छी पा
स्यात पा तहि पात चो मांदुषीसितेवि शा:ऽता रसूवे पीहे पाकाम्मे इनेह वधव
तो ते नाभिपूर्व हपर्सपा स्यात शमीत्व समत्व सूर्व सुपिराभिय संप्रसारता १२

श्वभिपूर्व:संप्रसारणा वं॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

चेतिपूर्वरूपमपि च। द्वयमातः पञ्चमातः शेस्म्भुन्दसिवक्तलमा। सोपसर्गात् पाते गा ञो
णामतातानाविराणनाम्॥ एमन्तादिग्रहणं दसिपरस्पंञा चाम॥ आवो येमन्तमुच
कं लो पूर्व न। अपपत्र्यपे च छन्दसि। विभेव स्मादितिभव्यः जेतेः प्रव व्या इतिस्त्रिपा
मे य निपातनम पुन्वे वक्षि सन्वञ्च छन्दसि किम् भ्रे वंप्रपेवमा॥ हृदय्या आपडुपसं
ख्यानं लोपश्च॥ हृदे भवा हृदय्या आपः अभे छन्दसीति वर्त॥ प्रकृत्यान्तः पादमव्य
परे॥ अवपादमध्यस्था एङ् प्रकृत्या स्याद् इति वदे नतु वकार यकारे इति उपद्रवन्तो
अध्वरं सूनाते अवसृन्ते अन्तः पादं किम् एतास रतेर्चिन्ति॥ अव्यपरे किम्
ते यदन्दा। अव्यादवद्यादवक्रमुरव्रतायमवंसयस्पुपव॥ एतेषु व्यपरे वति एङ्
प्रकृत्या अवस्युभिन्ते भिवं तु कुसिकाशे अवस्युः वधुपिव हवे स्तेनोऽयन्तु र
थतारु सोवमगात तेस्तोभिरित्यादिषु प्रकृतिभावो न क्रिय तेतथापि यानु स

अयात सि न मह्यो अव या तं मा सिवा सो गय चं कं मु : तेनो अव्रत शत धा तेवं मसि ताः सन्तो २

१३ कात्समासे पदसंज्ञा तिसात्खेतुयावतिकृदपत्यर्थः। पजनः बुरः। ऽरश्शाकृदद्ःनोऽति
प्रकृत्यापजन्। वि ऽरो मन्तरिवक्षम पजन् विपासभावा द्नाः पात्साथे विवनम्॥ आपो
नृषाराता ढ़स्ोवर्षिकेऽजेवाराभिकेपूर्वे॥ पजन् वि अतिप्रकृत्याणा आपो असमात्पातेः
नृषा लतो अग्निरसंप्यएण्डखोश्रंशन् भावभावम् वीर्ष [illegible] के अधिनाके अमध्य अमवा
से अवधिके असमाद्वितापकारस्मायेतिह्रस्वोन। अकृद्दापाद्देच॥ अनुशंकू पद
ऽत तोहोव अकारोपदऽ पूर्वः सोतिप्रकृत्यापजन् विप्रातो अंगे अंगे अद्यन्त॥
अनुत्तातेवकुभपदे। कपगंधकारेपदेऽनुत्तातेऽतिपदऽ प्रकृत्यापजन् वि अपसे
अग्निः अपसे अधरः अनुत्ताते विं अधोग्रहेऽसे अयशब्द आदुत्तातः कुधपदे किम्
सोवमयित्मन्तः। अवपथासिवा। अनुत्ताते अकारांतो अवपथाः शब्दे पदे तोप
नृषिपदऽप्रकृत्यात्रिहृद्भवो अवपथाः पवे थासिप्रदि तिऽ तिऽ द्वत्ताते त्यन् १३

मनुदात्ते किम् वद्रुद्रे यो ऽयथवथाः॥ निपातैर्यद्येति॥ निपातो न। आङोऽनुनासिक-
श्छन्दसि। आङोऽचि परेऽनुनासिकः स्यात्स च प्रकृत्या। अभ्र आँ अपः। गभीर आँ उग्रपु-
त्रे॥ इकां यभि व्यवहितानां छन्दसि प्रकृतिभावो वक्तव्यः। ईषा अक्षो हि। ज्या इयम्। पूषा अ-
विष्टु॥ स्यश्छन्दसि बहुलम्॥ स्य इत्यस्य सोर्लोपः स्याद्धलि। एष स्य भानुः।
ह्रस्वाच्चन्द्रोत्तरपदे मंत्रे॥ ह्रस्वात्परस्य चन्द्रशब्दस्योत्तरपदस्य सुडागमः स्यान्मंत्रे।
हरिश्चन्द्रो मरुद्गणः। सुश्चन्द्र दस्म। पितरामातरा च छन्दसि। द्वन्द्वे निपातः। आ मा ग-
न्तां पितरा मातरा च। चाद्विपरीतमपि। न मातरपितरा नू चिदिष्टौ॥ समानस्य छन्द-
स्यमूर्धप्रभृत्युदर्केषु॥ समानस्य सः स्यान्मूर्धादिभिन्ने उत्तरपदे। सगर्भ्यः। छन्दसि
स्त्रियां बहुलम्। विष्वग्देवयोर्द्र्यादेशः। विश्वाची च घृताची च देवद्रीचीं नयत दे-
वयन्तः। कद्रीची॥ सधमादस्थयोश्छन्दसि। सहस्य सध इत्यादेशः स्यात्। इन्द्र त्वास्मि-
न्सधमादे। सोमः सधस्थम्। पथि च छन्दसि॥ पथिशब्दे उत्तरपदे कोः कव का

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

या। कवपथः कापथः कुपथः॥ साक्षैसाक्षासाक्षेति निगमे॥ स्त्रेः कोपत्स्वेच्छा छंदपम्रु
नि तिस्तृतीयं निपात्यन्ते। महद्भिर्हृद्यः पथ तन्नास्मुसाल्हा भ्रवो भवि धवस्वस्वल्लः छस्य
२८३ क्षवेतिप्रातिशाख्ये विहितः आह हि छन्दोऽश्वास्यस्यस्वरयो मध्यमे त्वसं पद्यते सदकारोसको
रः स्हकालतामेति सव्यञ्जनस्य ऋकारः सन्तूक्तागासंप्रयुक्तइति॥ छन्दसि च। व्यच्छन्
स्पसंस्यादुत्तरपदे भकापरि। मन्त्रे सोमाश्वेन्द्रियविश्वदेव्यस्य मतौ दीर्घः स्यात् अश्वा
वती सोमावतीम। इन्द्रियावान्मदिन्तमः विश्वकर्म्मर्ता विश्वदेव्यावता। ओषधेश्च विभक्तावप्रथमायां दीर्घस्यान्मन्त्रे यदोषधीभ्यः अदधात्योषधीषु। सहि
पृष्णवमन्वृत्त ऋकौ रानाभ्यासानामादीर्घस्यात्तन्नातृन इन्द्र नर मर्तः। पृतनाषाह्या
ऋताभूम्रगोमन्तमग्निमहे मरत्तामातये इस्म तहितिपादेशस्यादित्यन्वत्वते
लताम तेनेहन॥ ऋत्तोत सोमायाराः कूमनाः भुञ्चाते मद्दाव यो नश्वक्रोऽस्त्वाता॥ १४
इकः सुञि॥ सप्रवि दीर्घ इत्येव। अभीषुणः सखीनाम्। सृजन्ति ऋवः। नश्च धातुस्थोरु

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सुमङ्गलि ताः । छायो तस्तिङः । पन्थ्वे दीर्घः । चिर किंवक्रमस्सम ॥ निपातस्य च । एवाहि ते । छन्द
स्युभयथा । नामि दीर्घो धाधातु धाहृ तामिति बहुचाः ते तिरीपास्त्यूहमेव पठन्ति । वाच पू
र्वं स्यानिनामे । बपूर्वस्याव द्वयं वावा दीर्घो ऽसंयुद्धो सर्वस्थाने स्वभुन्दैतां त्रिगमे
किम तन्त्रा तन्त्रौतौ । जमितामन्त्रे । इमादेस्तवि शासतो को निपात्यते को नः पिता नः नितो
शमितायसे ॥ शमितेत्यपि । पुरुषो दीर्घश्छन्दसि । स्वधीस्यनुवर्तते विपूर्व विषूपा । आ
ऽनादिनामः छन्दस्यपि दृश्यते । आन मानि नामि त्वर्थः आनङ् आवः नमानुङ्को ने
बहुलं छन्दस्य मात्राणामिति । नानिका ऽध्यः स्वहूस्वे भावः । स्तोत्रे परधी नान्यथा
स्तुः । इट्वीरे । प्रथमे द्वध्र आपः रेभाव स्याभीयत्वेनासिद्धत्वाद्धातोः त्वोणः आवरे शक
स्पृश्यते पुनरपि रेभावः तत्र्यपे सूत्रे द्विवचनान्त निर्देशं इत्योरपि ॥ छन्दस्युभयथा ।
भस्य द्विवर्णितास्यादि पड़ उ ङौ च यनेशुचिनम त्रिभा त्रिभुवं वासुधो नयमन्ने ॐ
सुधी वो वा ॥ ततो हि नाम्बहुलं छन्दसि ॥ तन्वं पूर्वेम तन्वं जा त्वमकम त्रिपम्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ऐ॰ नमः १
सि॰ कौ॰ वै॰
१५

अ ३ पा ६

तनिपत्योश्छन्दसि वा॥ एतयोरुपधाया लोपः क्ङिति। वितत्निरे कवयः। शकुना इव पप्ति
म॥ घसिभसोर्हलि च॥ सग्धिश्च मे। बब्धां ते हरी धानाः। हुझल्भ्यो हेर्धिः॥ श्रुशृणुपॄकृवृ
भ्यश्छन्दसि॥ श्रुधी हवम्। शृणुधी गिरः। पूर्धि। उरुणस्कृधि। अपावृधि। ...
हि च॥ अङितश्च॥ हेर्धिः स्यात्। रारन्धि। अस्मे प्रयन्धि। युयोध्यस्मत्। ... शपः श्लुः। मंत्रे
ष्वाङ्यादेरात्मनः॥ आत्मनशब्दस्यादेर्लोपः स्यादाङि। त्मना देवेषु। विभाषाजोर्
श्छन्दसि। ऋजुशब्दस्य ऋतः रः स्याद्वा इष्ठेमेयस्सु परे। रजिष्ठम्। ऋजिष्ठ
म्वा। ... बहुलं छन्दसि। ...
...निमजन ... मध्वशब्द ... ॥ १५
... हि ...
... इति वैदिके ... ॥ ... छन्दसि। ...
... तत्त्वं ... ॥॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पा १

धेनयो दुह्रे स्रोतोभ्या वेह्यतं दुह्रते अदध्नमस्य ॥ आतो भिस ऐस् वहुलं छन्दसि ॥ आग्निर्देवे
भिः । नेत्रात छन्दसि । स्वमोर्न्दहान् पात्रे घुम्रितरम छन्दसि किम इतरत्काण्डम् ॥
समासेनञ्पूर्वे क्त्वो ल्यप् । त्काचापि छन्दसि ॥ यजमानं परिधापयित्वा सुपां सुलुक्पूर्व
सवर्णाच्छेयाडाड्यायाजालः ॥ ऋजवः सन्तु पन्थाः पंथानः इति प्राप्ते सुः परमे व्योम
र्ग न व्योमनि इति प्राप्ते ङे लुक् धीती मती सुष्टुती धीत्या मत्या सुष्टुत्येति प्राप्ते पूर्वसवर्णः
या सुरथा रथीतमोभा दिविस्पृशा अश्विना पौ सुरथौ दिविस्पृशावित्यादि प्राप्ते आत
नताधूलस्तपनं नतममिति प्राप्ते आत पादेवलिपद्ये तात्यानपु जोयाजवन्धवः
असमे इन्द्राबृहस्पती युष्मासु अस्मास्विति प्राप्ते शे उहूपाध स्पा ऽहूताधसूने
ति प्राप्ते याना भा पृथिव्याः नाभाविति प्राप्ते डा ता अनुष्ठ्या च्यावयतात् अनुष्ठान
मनुष्ठया च्यावयत्वत् इ आ धीप्सा साधुया साध्विति प्राप्ते याच् उपसेता यजेत उ
पसेत इति प्राप्ते आ स्वाइपादि याजीकारातामुपसंख्यानम् ॥ ऽऊर्मि यादार्वि यो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नान्तः

१९ उहृताम् हृतो तिप्राप्ते द्वा सुन्तो खि पासुन्तोखैतो ति प्राप्ते ङिवाच इती नशुष्कं सरसी
शपानम ङे तिकार इत्याहुः तत्राधुघाते पदे प्राप्ते असवे ना नो हातौ ता पत्तु तत्तु ङीष
नान्ते ऐकि ईकारादेश स्यात् हृहृताम् नतं मनपम्॥ आङ् याजं पारामुपस इत्यानम्.
प्रवाहृ पा सिस्तम यातु नेति प्राप्ते आङ्हे धाः चौर्ङ् तीति गताः स्यप्रपा॥ सापुंने ति
प्राप्ते अपाव स न सिंधु मिथ नाथ पा नावे ति प्राप्ते अपा रतिस्यङ्ः। आमो मश्र॥
मिथादेश स्यामो मश्च स्यात अकार उ आरताम्पर्वः शिखा सचो देशश्च आसिसिचड्
तीहृ पथिं च त्रम अथ छि बमिति प्राप्ते॥ लोपस्त आत्मने पदेषु॥ कुन्दसि देवा अदुह
अदुहते तिप्राप्ते इन्दित्तातः शवेशेते इति प्राप्ते आत्मने तिकिम दत्साहं दुहन्ति॥
धमोधात॥ अन्तरे जो स्मातां यारपधात यारपथ मिति प्राप्ते॥ पञ्चधेभाति १९
तिवा॥ एवं मिस्पसिन्वरे धमोऽन्तस्योपो निपात्यते पञ्चधेनं प्रिपमे धाःप
कारस्य पकारोनिपात्यत इति वृत्तिकारोक्तिः प्रामादिकी॥ तस्य तातताम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ॐ

ममपूर्वदेवानस्वस्थानेतास्यात गात्रमस्यन्नूनं रूण्यतात रूण्यतेतिप्राप्ते सूर्यचन्द्रु
र्गमयतात गमयतेतिप्राप्ते तपनभनथनाश्च॥ तस्येवेषशद्दतात आपातःशप्यते
तिप्राप्ते तपसुनोतनवतनथन। वाहसे दधातन इतितातनप[illegible]हतस्त गृगृभ्णन
गृभ्णामितिप्राप्ते । स्पवेन पसे पं शर्शव विश्वे देवा सोमस्तेपतिभ्णन॥ वसंत्या
कः स्वेत र्थः व[illegible]स्रोऽतिः प्रतिस्तस्पथनादेशः। इदंतोमसि। मसीत्यधि
भक्तिकेनिर्देशः इकारः उच्चारणार्थः मसइत्यपभिकाररूपचरमावयवशिष्टः स्यात
मसइगागमः स्यादितिपादर्थ नमोभरन्तेएमसि तमस्पार्कं तवस्मसि इमः स्यादि
तिप्राप्ते। त्वोतपद्। इदंस्पपरार्तोमत्यार्थे। स्यात्स्याद्दपश्च॥ आदिशब्दः प्रकार
र्थः आकारस्यइकातिनिपात्यते स्विन्न स्नातीमस्तादिव पीत्वीतीतस्यप्राप्यधेस्ना
त्वापीत्येतिप्राप्ते। आगमसोतृकृ॥ अधरार्तिनामत्स्वमसोऽस्मकृत्यात्तेदेयासः। धा
सिदासः। श्रीग्रामणीपाश्च नर्दसि। आम्नोनुद्धि श्रीराणामशुदारोधरस्यतोरपीराणमा। स्तत्यास
इष्टीनमितितयाःपरत्यपस्य इनं भनादेशेनिपात्यते इष्ट्वीनं देवान् इष्ट्वा इतिप्राप्ते ४

सिकौ॰यै॰

८७

गोः पादान्ते ॥ विद्मा हित्वा गोपतिं शूर गोनाम् पादान्ते किम् गवां शतानि पादे
षु पादान्ते पि क्वचिन्न ॥ छन्दसि पर्वे धां वेके च्चिकत्यात् विराजं गोपतिं गवाम् ॥
छन्दस्यपि दृश्यते ॥ अस्थ्यादीनामनङ् ॥ इन्द्रो दधीचो अस्थभिः ॥ ई च द्विवच
ने ॥ अस्थ्यादीनामित्येव अक्षीभ्यां ते नासिकाभ्यां ॥ हकु स्य जः स्यातयसां छंदसि ॥
रथांगस्या तेषो कोई दीर्घः स्यात पान स्यापन ॥ उदात्तवूर्ध्वस्या च कुलं छन्दसि तनु
हुल्हे छन्दसि ॥ हृदो बिस्तारा पो हृस्यादेशः स्यात् अहुतमसि हविर्धानं ॥ अपरिकृता
स्व ॥ पूर्वे ताश्राधृस्यादेशः स्या ऽभावे निपा स्यते अपरिहृताः सनाम सवा गमा ॥ सोमे
हरितः ॥ हरितौ निपास्ते ते मानः सोम ह्वरितः ॥ याः सितस्कन्नि तसम्भिते तानि चितव तानि
कत्ता विशास्त शं सथा स्तृ विशस्तरा स्त पहास्तवरात्स्वसंव दस्त्री हयनलि ति निन्दारि तिवभि सनि
ती तिवा ॥ अत्रादशानपांसंतो तन्त्रग्यस्रस्कन्म सामुरवा हृहितयान्निक्षपाभिन्दप्रति

॥ सिद्धान्तकौमुदी वै॰ ॥

८७

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पुंशब्दीभिर्मीलितामनुच्यतमविक्रामते आगरेपेन स्वस्तमितम सलेनोतमितामभूमिः
क्षामिते स्वेव सिद्धेऽसूर्यस्य पुनर्निपातनमन्वोपसर्गपूर्वस्यनाभूरिति यते पावने क
सगते आभ्यां त्वस्येड्भावः यतोऽइतस्वतामतः त्रिधा हस्याधमाश्चि नाविकस्तमऽत्त
पाहस्यंपद्धिकत्तमनिपातयहुत्वावन्यंसत्त्वेयहुवचनांधिकत्ताइति तेनेकवचना
नोपिप्रयोगः साधुरेऽशासुशंसुशासुदभ्यस्तवयइभावः एकस्यकुरश्वस्याविशस्ता
शं वाधयाभऽतेत्ता प्रशस्तावोता तरने ऊँऽ॰ वभोश्वरस्तुवऽऽऽ दत्तायागमेनि
पात्यते तरुतारं रुणानाम तरुतारम् वरुतारम् वरूतारम् वरूत्रीभिः शुश्रारतोनो
त्रुभवऽनीयनानिपातनं प्रपञ्चार्थम॥ वरूहशब्दोहि निपातित तत्तोऽनिपानाता
पतिपातऽश्य स्ताश्चिमवश्वत्तं भवथ्शपइकारतेह शोनिपात्यते। ज्यस्तहीघ्रेनात सं
यस्वने। इद्यपाञ्चिदरत्तो ममतापादिषु इहन्दरिति स्वस्थानन्तरं न्तुमीती स्यधिके
विलपतिति तवनन्तमूत्रसहने इति धातुर्यैधः भाबावान्तुमस्तास्कूर्वस्तद्योतपे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

व तित र्गिं कसि ता: चिशसिताशसिता ततरिता तसीताथ रितावसीतात् उ क्नयस ति न्सतति पाड़ना
ते न्सामति धमति ख्मति॥ यमू धा ततं थ ग ग म्नाथ थ थ र्ये ति निगमे॥ छिघ्रा तमुसंपत
मापमू था येनान्त रिन्ना मुर्थतितं थ ग ग म्नाते दस्ति सामिन्दसतम त्वंर्यो ति कावितमे
वर्यर्षे भावा पांनु यमूवि थ मातेति थ म ग हिम यच रिघे ति॥ सानिसस सनिवासम॥ सनि
मि स्तेपूर्वा सनं ते: सनोति र्थी क्र सोरि द्दरवाम्वाल ज्ञेया भाव श्वे लिपासते॥ पावकादि
नां छन्दसि॥ प्र त्वप स्पा कारित्वं नेति वा ध्यम हिरत्ताथ सर्पि: शुच पः पावकाः घोरर्षे वो
सेदिवा। द्धङ्त्वानि शु प्र सोमेन्द्ध गर् न्नर्धी पपदक्रिरग्नवेदशात॥ मीनातेर्निगमे
शितिकृत्य: प्रोमिनं ति धता निस्योरू प्रमीताति॥ मास्तासि वोप ने यकु स्तं छंदसि॥ सर्वमा
द्दस्ना। हृस्व स्वगराः गा व गसा दिषु छन्दसि पाव वर्त्तं प्राङ्तो व प्रुप धा वा: ख्याधा
शक्रतो पूवम शतक्रत व:। पश्चेन्द्र भ्वोपध्यागवे वशाये॥ नाम्य स्तस्या वीति त्रिवे धे
यकु स्तं छंदसी ति यनकृ ध्यम। माणु षाम मोक्त॥ त्रिसं छन्दसि। छन्दसि विभवेव प्रुप
धा पा छ सधातीस्य सनि तम। स्वधीध्धाता। न छन्द स्यपुत्रस्य॥ पुत्र भि न्तस्या दना स्व १९

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्याविदुईश सीर्धेन रि षि अ पुः कया वृधुन्दसीसुः अपुत्रस्य किम पुत्री पनाः सुदानवः अपु याहि नामिति
था अप्रम जनिपतो अग्रवः जन त्रिष्टुप्नादइत्यर्थः॥ दुरस्युईं गितास्यार्थं वर्तयति॥ स घराय ति एतेक्या
विनिपास न्ते भाषा पान्नष्ट थ स्ववाभाधात दुर्छोवति दूथीरति पढ़ जीवति सच्छोवति॥ अस्याद्य
स्यात॥ अश्व अघ घरत पोः कयाव मा त्वा वृन्दसि अश्वा पन्तो मघवन्मा ता ऌका अधा
वः न हुन्दसीतिनिषेधो न ईत भासि किन्तु दीर्घस्यावीति। अथ इमे वसु वं शापकमा देवसु
मयोर्वजपि काठके॥ मनयोः कया चित्र आ त्वा घज्जविकठशाखायाम् देवा पन्तो पजमानाः सु
म्नापनो हवामहे इह पज्जुः शब्दो न मंत्र मात्र परः किंतु ये हि वसन्ह्यकः तेन स गात्मकेषि मन्त्रे
पज्ज ये दृश्यो भवति॥ किं च न ये देतिभवतिस वेन्मंत्रः पज्जविकठशाखायां हुछ्यः जपज्जुर्वी
तिकिम दैधान्त्र न्नि गातिसुभ्यपुः वव्ह यानाम व्यक्तिक ठशाखा ततो भवति म सुदा हरता
मितिहरहतः॥ कपधारव तनस्यात्रि लोपः सपूर्वा नि गिदा कव्यता वो ह स धं कुं वाम धू
वासाम दमपनांच तन्वम हधाते हिः महातेस्य लिङि विभाषा छन्दसि॥ हिलाश शरीरम हितला ५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हयैनमः
सकोयेः

सू

९८ सुषित व सुषितनेमधिनाविद्यामिधीयव॥ सुय सुनेमरत ॥ स्यिद्धातेः कोप्र स्ववे इत्यं निपा त्यते ८२
गर्भमितासुषितं यज्ञातातु यधित मघ्नोनेमधितान चौ स्वं॥ किं चिदृश्यते। उसस्येतं सुषि
तिंनिरेकेधिछ यथे दृस्सितां इदृहत्ते धस्येतिप्राह सुरेतारेतोधि वीय माशार्लिड्‌‌‌‌ ‌दुइ्देत ८
धासीवेतिप्राहुः भवो मिमासरथ्य न्सीतिय तं मम॥ ताभिः शरभिः। स्यधः स्यतय सोहृव सर्वे
कते स्यधभिः। भवते रसुन। शोभन मयीवे बांते स्वय सः तेः तुइ ति सो ओधातु त्तस्मा हसुन स्वे
यतोवेबां ते स्तुत यभिः समभिर जाय थाः मिथुनेसिः धसैः किंचे स्वासि मत्य पइति हर इताः प
च्वपादीरी स्यातु ऽ षः किंदृति प्रा॰ व्याख्या तम। नकथते वंदि॰ सवेश्व न्दसि॰ वदि॰ मभासस्य
धुत्सं न कतीस्कृ बाते॥ तधर्तिर्द्धर्ति दुर्धर्षि जे भूतु ते ति न्तेऽस बीपवी फणात वसनिजा
रिकरि कालनि कर भरिभ्र हवि छ तेरवि गातेरिच तः सती स्वपतं च ॰ रीत्यजन्तं जसिदृ स्यात ९९
नीगानतीतिच॥ एते छान्दसविपातयन्ते॥ भ्राचास्त्रयः धसे धारयते यमि भयते पडि॰ धुजांत
स्यगुस्तामावः तेन भाषायामपि गतोस्मभवते तिमेर्वेइ॰ धुग नो तार्डि॰ इयर्तेः रिच हन्तादि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

र्शोभावहेरेफस्य लं इत्वाभावश्च निपात्यते अस्य षिधुं धारय जनक तु रं हर सिवा निर्दिश्यते न
तं बम अस्सर्ति दृह्वाऽदत् फलाते रङ्पूर्वस्य वङ्लुगन्तस्य शतरि अभ्यासस्य नीगागमो नि
पात्यते अपानी फलात स्य रेः सं पूर्वस्य पङ्लुकि शतरि अभ्यासस्य निक् धातुसकारस्य व त्वं क
तेते पङ्लुगंतस्याभ्यासस्य तुगभावः क्रन्दंदु दि ख्रुरहः ध्रुविनम अभ्यासस्य तुत्या
भावो निगागमश्च कनिक्रदज्ञानुषम अकन्दीदिति षिः विभर्तेरभ्यासस्य गश्याभावः वि
वेभ्रति भ्रदेव धीधु धरते र्यङ्लुगन्तस्य शतरि अभ्यासस्य निगागमः धातोः ईकारस्य
वश्च इति ध्वतोरस्य पः सपूर्वस्य घुरभ्यासस्य संप्रसारणाभावोऽत्वं चि गागमश्च इति घुतहि
घव्होऽशृ यानः तरतेः शतरि श्लौ अभ्यासस्य रिगागमः स्यपेशतरि श्यो द्विती वै कृच वने
रीगागमो अभ्यासस्य कन्ने श्शतरि अभ्यासस्य स्रग मज ले लिटि तास भ्यासस्य ह कृ धातोश्च प्र
क गमे रङ्पूर्वस्य स्ट टिश्सधाभ्यासस्य नुत्वाभावो नीगागमश्च वन्हानीये सगनीग
निकतीम॥ ससृवेति निगमे। सृतेर्लिटि परस्मै पदं धुगागमोऽभ्यासस्य चात्वं निपात्यते

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ऋच्छि सत्तयस्यो स्म उवुवइ ति भाष्यम्॥ बहुलं छन्दसि॥ अभ्यासस्य इकारः स्वा
न्दसि। पूर्णां विविष्टि। वशी रेत उपम॥ ॥ इति सप्तमः॥ ॥ प्रसमुपोदः पादपूरणे। एषां द्वे स्तः
पादपूर्तौ प्रप्रायमग्निः। संसमिद्युवसे। उपोप मे परामृश। किं नोदुदु हर्षसे। छन्दसीरः। इव
र्णान्ताद्रेफान्ताद्व परस्य मतोर्मस्य वः स्यात्। हरिवते हर्यश्वाय, रेवतीर्नः॥ अनो नुट्॥ अ
न्नन्तान्मतोर्नुट् स्यात्। अक्षण्वन्तः कर्णवन्तः। अस्थन्वन्तं यदनस्था। नाद्घस्य॰ ना
न्तात्परस्य घस्य नुट् सुपथिन्तरः। भूरिदाव्नस्तुड् वाच्यः। भूरिदावत्तरो जनः। ईद्रथिनः। रथी
तरः। रथीतमम् रथीतरं नाम॥ नसत्तनिषत्तानुत्तप्रतूर्तसूर्तगूर्तानि छन्दसि॥ सदेर्नै
पूर्वान्निष्ठायां नत्वाभावो निपात्यते नसत्तमञ्जसा निषत्तमस्य चर
तः। असन्नं निषण्णमिति प्राप्ते। उन्देर्निपूर्वस्यानुत्तम्। प्रतूर्तमिति त्वरतेः। पृर्तीवि स्वथा
सूर्तमिति सृ इत्यस्य गूर्तमिति गुरी इत्यस्य। अम्नरूधरवरित्युभयथा छन्दसि। उ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मू १

धीरे कोया ख्वभः दय भं॰ रेय ३ ध वय ३ ध रेय ख्वय रज ख्वय रेय। भुवस्य महाव्याहृतेः भुव
इतिभुव रिति। ओमभ्या ताने॥ ओमशाद्‌ स्यपुतःस्याहृ रम्भे ओ३मग्निमीळेपुरोहितम्‌ ओभ्या
ताने किम ओमिति केवास्ते ब्रूते। वेवश्कर्मनिति। वे ३ कामहे व्रे ३ किम वेवजामहे। प्रजाय
केः वश्कर्मीति। देतमहत्वाद्देशस्या। ऐ ख्वपरे नासि जिन्वतोम ३ देः किम हव ते ऽन्वस्य
नाभूतर॥ वाग्धान्तः। वेवाग्यमन्त्रास्ते वाभं। पस्य दे ३ पुतो वश्कर्मीति। जिह्वामध्येव हृ व
ह्व्यवाहाम ३ भन्तः किम पञ्चानाम ग्घाया क्य स भूत व हृपारां प्रति वाचां देस्या त्स्वर्गीत
स्यचे ब्रूते॥ धूम्रे व्याघ्रो वदयो व ३ जाथाहानामाईः॥ रवामा दे ३ पुतो पश्वाकर्मीति। ख्रय
वे ऽनधु ३ हि ख्वन्वे गोमपानि प्रे ३ ख्वय ख्य सु ब्भ्रो वद सोमस्याग्ने विहीयो ३ च ण ख्वभिमोव
ह भ व मो वो वेवजामहश ३ वेधू स्या दे भूप संक्षेप ३ सु न्कम॥ तेन कृतो वेवश्कर्म
तीति सत्ये ता वे दे या स इत्य वा पि प्राप्नोति प्रसंगो या तीत इति॥ ख्वनी ब्रेव तोपरस्य वा॥
ख्वन्तीधः वैवतो ओ ३ दे ३ पुत त्तस्मा त्सत्यव ख्रो ३ ख्वाय व ३॥ ग्निभा वा व रुद्र प्रीत

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इति नम-
सिकौ ये.

क्रि हेतु क्रिम १

करोति ननु ४

२१ यत्नेहेः॥ पुतः प्रकार्थिः कर्म प्रकार्थहिः इत्युक्ते तिकिम कर्तृ कारित्व ति... करोति ननु ४ ... एवं यथा
तिगर्त्साम्यकोतेव। अत्र धातूपत्तत्पदेः पुतो धा... मामाय सोत्या स्यात् इत्युक्ता धात्व स्वेषया
ह्निंपुत्तया स्वमताल्प्र धातुप्रत्ययमनुपुज्यते। आत्मनेपदं तं भर्त्सने। इत्यो इत्येषा धातु विषया
मिसाम आत्मनेपदंतत्यहतांस्हिहेत्तो पलन्ताणामबोरइ बोः। अडुपुर्त्तं तिङ्गावस्तमत्रड-
त्वनेनपुर्त्तं तिङ्ग्रयते॥ येताकुर्ताइत्यनींशात्स्वसि जात्स्वा॥ तिङ्ग क्रिमन्त्रड इवेवतां स्रि
एकाध इति आत्कां त्तां किं यं गणवनैतदपरमात्कां त्तातिभर्त्सीनइत्येव यं गाधी धातु भर्त्ति
तय तास्यात्मिवि वार्थिमाणानां धातूनां नोदेः हौत एवेत्यादित्स्य इत्यादइत्यत्तोतत्व्याइ
मितिहोतत्यमइतिधा धार्थ्यति प्रमातो देस्तु तत्पत्तिन्त्रांशिवाः॥ पूर्वत्र भाषायां।
विवार्थमाणानां पूर्वमेव प्रवते अहिन्देत्त्रइत्येनगवेन्द्रतं पूर्वत्यं इहभा बाध्यहतां २७
पूर्वकोगः इत्यसितिरलवते। प्रतिभुवरोव॥ धात्वस्वरदेपुतोऽभुपनामेप्रतिहाने
अवत्तात्मिमत्येवगांबेइह मोः इहात्ते इत्यामिश्रनिलःशक्तौभवितुमर्हतिइत्तकिं
१

अनन्त्यस्य सानन्त्यस्यापि प्रश्नाख्यानयोः ॥ अनन्त्यात्ऽप्लुत स्यात् टेः कुतस्वप्लुतस्यानन्त्यात्तमा
नमने नाग्निधीपते अग्निभूता३इ पटा३उ अग्निभूते पटे इत्यत्र वा प्रश्नान्तो टेरन्त्यात्ः प्लु
तः शोभनः खल्वसि माणवका३ ॥ विहृति वाक्यमर्थे प्रयुज्यमाने ॥ वाक्यस्य टेरन्त्यात्ः
प्लुतः अग्निचिद्भ्या३त् अग्निचिद्भ्या३त् उपमानार्थे किम् ॥ कथं त्वं च प्रत्युः प्रयु
प्रश्नाने कि मञ्चाग्निमी लावण्यमापात् ॥ उपरि स्विदासीदिति च ॥ टेः प्लुतोऽनन्त्यात्ः
स्यात् उपरि स्विदासी३त् अधः स्विदासी३त् इत्यत्र तु विचार्यमाणानामिति प्लुतः ॥ प्लु
तः ॥ स्वरितमाम्रेडितेऽसूयासंमतिकोपकुत्सनेषु ॥ स्वरितः प्लुतः स्यादाम्रेडिते परे स
वा है माणवक अभिरूपक३ अभिरूपक रिक्तं ते आभिरूप्यं संमतौ अभिरूपक३
अभिरूपक शोभनोसि कोपे अविनीतक३ अविनीतक इदानीं ज्ञास्यसि जाल्म
कुत्सने शाक्तीक३ शाक्तीक रिक्तास्ते शक्तयः ॥ क्षियाशीः प्रैषेषु तिङाकाङ्क्षम् ॥ आकाङ्क्षस्य तिङ
तास्वटेः स्वरितः प्लुतः स्यात् आचार्यमे देवपहास्थेन पाति३ उपदेवय हाति नम

द्यै नमः

सि.कौ.वै.

प्रार्थनायाम् पुत्रांश्च लप्सीष्ट धनं च तात३ प्रेरणायां कटं कुरु३ ग्रामं गच्छ आकांक्षं

२२ किम् सिद्धिपुरस्सि आभ्रस्त्रीविग्रहः॥ अनन्त्यस्यापि प्रश्नाख्यानयोः। अनन्त्यस्यापि

पदस्य टेः स्वरितः प्लुतः पर्यायेण। अगमाः३ पूर्वा३न् ग्रामा३न् सर्वं पदानामयं अत्या

ने अगमः३ पूर्वा३न् ग्रामान्॥ प्लुतावैच इदुतौ। दूराद्धूतादिषु प्लुतो विहितस्तत्रैव ऐचः

प्लुतः प्रसंगे तदवयवाविदुतौ प्लुतौ वे ऐ३तिकायन औ३पगव कालेषु मपि वाच्यः

चोः संप्लुते। एचोऽप्रगृह्यस्यादूराद्धूते पूर्वस्यार्धस्यादुत्तरस्येदुतौ॥ अप्रगृह्यस्य

एचोऽदूराद्धूते प्लुतविषये पूर्वस्यार्धस्याकारः प्लुतः स्यादुत्तरस्येदुतौ स्तः प्रश्ना २२

न्ताभिपूजितविचार्यमाणप्रत्यभिवादयाज्यान्तेष्वेव प्रश्ने अगमा३ः पूर्वा३न् ग्रा

मा३न् अग्निभूता३इ पटा३उ अभिपूजिते सिद्धोऽसि माणवक अग्निभूता३इ पटा३उ॥

विचार्यमाणे होतव्यं दीक्षितस्य गृहा३इ प्रत्यभिवादे आयुष्मानेधि अग्निभूता३इ पटा३उ याज्यान्ते

स्तोमैर्विधेमाग्नया३इ परिगणनं किम् विष्णुभूते३ घातयिष्यामि त्वाम्॥ तयोः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अहल्याद्भुतदुतिनवनत्थवना॥ वसंतयहतांत्कर्तव्यमदृहत्माभ... तमइंकरोषि
गोरेरीति भश्रम सत्पक्रियशोभनेमालेवे॥ आमंत्रिते कुन्दसिंदुगाचिकरोवर्णकोपा:
अथ्या३ वलीधतवोर्द्धायविसंहिताकामा१ इतोवकारवकातेस्तोत्यसंहिताकाम
वशाध अथ्या३ पिलरुथा१॥ अथ्या३ पिदंपवल३थु... एकमथ्याविकिम अथ्या३ संहितायांकिं
अथ्या३ संतापाभिलाधायसमापूरधिका:।:६३ तोरसिधलाद्यमारंभ: सवर्ती
धुंसत्वशाकस्यस्वजालिखर्त्य वर्जकोरसिद्धसात उत्तरात्यरितवोर्वता: स्वरितेगुह
तस्वस्यवाधनार्थं॥ मनुष्यसोहमनुद्धौ छन्दसि॥ हेइत्यविभक्तिकोनिर्देश: स
संततस्वयस्यनास्वंवेह:स्यात अत्रोसपरिभाष पानकारस्वइन्द्रमहत्वइहवाहिसे
प्रम हतिकेमेदिनंत्याप छन्दसीइतियत्नम॥ दाहात्रसाधानमीदंस्वे॥ वतेक
सन्तानिपात्यतेमीदंत्तोकापवालनावा॥ यनेउपसद्धानम॥ कतिधनिपास्तामा
न्यग्रहणाम अनुधपरिभाषानोपतिकतेमनुवन्धस्येहनिर्देशात वस्त्राव
ं१

...नमः

सि.कौ.वै.

रं वसुना ॥ प्रातरित्यः इणः क्विनिपा ऽभ्यपत्य नुर्गु ॥ अभ्यर्चे ऋगिनर्भवत्यर्धावद्धेसोऽस्य क्वे ॥
२३ दीर्घादटि समानपादे ॥ दीर्घान्नकारस्य रुः स्याद् अटि तौ चेन्नाटौ एकपादस्थौ स्याताम् देवाँ अ
च्छा सुमती महीं इन्द्रोपगो नमसा ऽभ्यपद्ये स्वगुरु तेनैर्ह ब्रा रिसा नागिग्रामहे ॥ आतोऽटि नि
त्यम् ॥ अटि परतः रोः पूर्वस्यातः स्थाने नित्यमनुनासिकः महाँ इन्द्रः ते ति सिध खु अवगुस्सा
रमधीपतेत अबुध्नस्तो असववृ इति प्राप्तेः एवउक्तस्य संवापद संधि चपम ॥ स्वतवान्पा
यौ ॥ रुर्वा भुवस्तस्य स्वतवाः पायुरग्ने ॥ छन्दसि वाऽप्राम्रेडितयोः विसर्गस्य सो वा स्यात्
कुप्वोः प्रशाद्धमाम्रेडितं च वर्जयित्वा अग्ने चातस्तिलक वि: बिहितं हि स्यात् स्थपुः नेहव
सन्नः पूर्वः पतिः अपृषेसादिः किम् ॥ अग्निः प्रतिदान पहुबः ॥ कः करत्करतिकृधिकृतेष्व २२
नदितेः विसर्गस्य सः स्यात् प्रवृद्धे ऽयस्फः यथा नो अस्मास्सस्कारस्य वेशस्सस्करति उरुणस्
कृधि सो अनड्वाहं मघवस्सुनस्कृत सम् अनदितेरिति किम् यथा नो अदितिः करत् ॥ पञ्च
म्याः परावध्यर्थे ॥ पञ्चम्या विसर्गस्य सस्यादुपरिभावार्थे परिशब्दे परतः दिवस्परि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पत्रे १ सं ३

ध्रुवमपदेश अधः [illegible] किम दि अस्य धि धीः पर्वतीय पातो ध्रुवं । वे न भ्याइसे वसूर्वो नोरि व
स्यात् ॥ घ कक्षाः पतित्व जवकः पार व हय पवस्तो वेषु ॥ धावस्यं तितिश्य [illegible] कर्मा ॥ मम दिव स्यु चा
पसूर्वो पदि स्यः के स्वन्द भानः तमेस्या रमस्य पदिवी । तइस्तस्य दे दिवस्य वोरि मुषा ताः प
पस्वोपं पजमाने षु ॥ ऽङ्गा पायाः पतिषु न रि बुपरे बुइस्ता पा स्तु वेः ऽस्ता पाः परे ॥ निवृत्त
पता पनासेवने ॥ निसस्स कार स्यमर्ध्दि ण्यादेशस्स्वात निकृष्टं रक्तो निकपूा म ता पः
अनासेवने किम निस्तपति सुवर्णं पुनस्तपतीत्यर्थः । पुबाली ता तन्त्र [illegible] पाहम पा
रमध्वस्य स्वमर्ध्दिः स्याता पुरादि द्वेषु परे पुप का हरे शाः संसातेत पाः त्रिभिर्कुद्रेय
साचितः तेभि कुर्माप्ति केर्थ स्याने सधि कु अ अग्निः कदिविश्व म घापाप [illegible] निकु त
णुः अनतः पाद किम तदग्नि सादर्थमापन्मथ्या तमनो निन्दाधिभूः प्रसात पुनत्ता पा
तोवसाचि वर्षसिताः तत्राधिपरितिपूर्व पदस्यान्तो नर्धु मध्यमः ॥ पज्ञाके याम । पुकताती
तन्नु परत तस्सस्यम् ई को जा अग्निर्भि कुम अग्नि कयम अग्निर्भिक तन्तुपन्तोर्वि
भिस्तपमि स्यादि ॥ सुतसो [illegible] मवोश [illegible] न्दसि । नभि कुतस्य नभि सुतस्य गो छो मन

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री गणेशाय नमः

सि.कौ.

२४

गोस्तो मम पूर्वविप्रतिषेध सिद्धेः प्रयत्नार्थमिदम्। पूर्वविप्रात्॥ पूर्वपरस्या न्निमित्तो वि र
स्यैकोऽयस्यात् व्दिग्भ्रम्णेति विभक्तः पूर्वहिस्वस्य वर्त्ती स्त्रः पूर्वस्या न्निमित्ताद् उत्तरस्य
सुन्नो निपात स्वस्य स्वः स्यात् ऽर्थ ऽ बुद्धाः अमीपु राः सनोते रनः॥ गो पाइन्द्रो न्द्रा
पसि श्रनः क्रिमनोपसनि॥ स्रे काननि भावस्व॥ क्तं ना वाहन स्वतो वाहन वाते स्वती
वाहनं॥ उन्दुमन्दन्यहात्॥ स्वकार नो हृथ यहा रस्वलस्याः ऽदम् प्राणाः पि रुपातप्य
निपातिषो पथा वेवाक्षं हरि॥ सस्य मर्ङ्न्पः वधी धत्र अभवछोतो नश्च धातुस्यो
रुभ्रपः॥ धातुस्या रवोर न्हाता सिन्नातो अस्मिन्नो ऽहृता स्य धि अमीबुराः
मोबुराः॥ ऊँ॥ इस द्भमः॥ ऊँ॥ अपदस्य रकारात्॥ अनुदात्तो पदे अकध न्मिापूरि
भावेपम स्वरविधिर्वि वच पपसि न्य हेय स्यो हात्तं स्वरितो दातिधी पते तमेकं ऽवैद
गंपिरया सेवतत्त्वं अनु दाक्षं स्यात् गोपोपतनः अन्वस नाय नाइति धातुले धा
तुस्वरेत्ताव का ऽदात्तः शिकमन्तु हतमा सतिशिष्ट स्वरवलो वस्य न्य वोपकारतो २४

धातो। प्रसऽर्न् २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

...ये नमः
सिद्धेश्वये नमः
स्त्री · लि ·

श्रीगणेशाय नमः ॥ लिङ्गम् ॥ स्त्री ॥ अधिकारसूत्रमेतत् । ऋकारान्ता मातृदुहि
२४ तृस्वसृयातृननान्दरः ॥ ऋकारान्ता एते पञ्चैव स्त्रीलिङ्गाः ॥ स्वस्रा
दिसप्तकस्येव ङीप्निषेधे नान्यस्त्रीत्यादेर्ङीपाईकारत्वात् ॥ तिसृचतस्रोस्तु
स्त्रियामादेशतया विधाने विप्रकृत्योः स्त्रिपत्रोर्ग्रहणं तावाभावात् ॥
अन्यप्रत्ययान्तो धातुः ॥ अनिप्रत्ययान्तोऽपप्रत्ययान्तश्च धातुः स्त्रि १
यां स्यात् ॥ अवनिश्चमूः ॥ ग्रन्थपञ्चगहणाति म ॥ द्विवपतेः ॥ कि मः दृषा ।
विशेष्यलिङ्गः ॥ अशनिभरण्यरणयः पुंसि च ॥ इयं अयं वा अशनिः ॥ मिन्य

१२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

क्षिप्रत्ययान्तो निप्रत्ययान्तश्च धातुः स्त्रियां स्यात् ॥ भूमिः ग्लानिः । यन्निरुक्त स्वगणपः पुंसि·
पूर्वस्यापवादः । धातोरिति कोऽन्यूर्मयः पुंसि च ॥ इयं अयं वा · धातोरिति ॥ क्तिन्नन्तः । स्वच्छम् ॥
कृतिरित्यादि · इकारान्तश्च · ईप्रत्ययान्तः स्त्रियां स्यात · लक्ष्मीः । प्रन्तश्च · ङीप्रत्ययान्तः
स्त्रियां स्यात · देवी · कुहूर्वती । गौरी · शार्ङ्गरवी · ऊङन्तश्च · कुहूः चिघा · यन्तमेकान्त
रम · श्रीः भ्रूः । एकान्तं किम् · पृथुश्रीः वरोरुश्च भ्रूः इस्य च मा भूत् · विंशत्यादिरानवतेः ॥
इयं विंशतिः । त्रिंशत · चत्वारिंशत · पञ्चाशत · षष्टिः सप्ततिः अशीतिः नवतिः । दुन्दुभिर
क्षेषु · इयं दुन्दुभिः । अक्षेषु किं · अयं दुन्दुभिः । पाशविशेषस्ते चेत्तदर्थः । नाभिरक्षत्रिये·
इयं नाभिः । उभावन्यत्र पुंसि · उदुभिर्नाभि स्वोक्तौ विधवाद्न्यत्र पुंसि स्तः ॥ नाभिः । नर
त्रियः । कथं तर्हि समुत्स्वतसू · ग यत्र कोमलसे ह्याहित तथा श्रीरूपपनीति नाभिरिति भारविः ।
उच्यते · इदं मक्तिरित्यादाविव कोमलसेरिति सामान्ये नपुंसकम्यो ध्वम । यत्तु तस्तु ॥ लि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सि॰कौ॰लि॰

२ ऽभिधानं लोकाश्रयत्वाल्लिङ्गस्येति भाष्यात्। पुंस्त्वमपीह साधुः। अत एव नाभिर्मुखे
न्दधेव क्रमधामन्त्वाश्रयवोः पुमान्नरद्धवोः प्रातिप्रातीके स्यात्। स्त्रियां कस्तूरीकामदः मेद
नी रभसोप्याह। मुष्कस्तु पुंसि प्रोक्तो नाभिः पुंसि प्राण्यङ्गके द्वयोः चक्रमध्ये प्रधाने च स्त्रियां
कस्तूरीकामदे इति। एवमेव विधिर्न्यायोऽवधिर्धाम॰ तद्वन्तः। अपि स्त्रियां स्यात्। १५२८
स्वभावः। १५२९ फता। धाहलपासक श्रीधाहसातो। ग्रामस्य समूहे ग्रामता। देव एव देवता।
भूमिविद्युत्सरिल्लतावनिताभिधानानि। भूमिः। विद्युत्। सौदामनी। सरित्। निम्नगा।
लता वल्ली। वनिता योषित्। यादो नपुंसकम्। यादःशब्दः सरिद्वाचकोऽपि क्लीबं स्यात्।
भाः स्रुक्स्रग्दिग्दृगुष्णिगुपानहः। एते स्त्रियां स्युः। इदं भाष्ये स्तात्। स्थूणोर्णे नपुंसके च। २
एते स्त्रियां क्लीबे च स्तः। स्थूणा। स्थूणं। ऊर्णा। ऊर्णं। तत्र स्थूणा काष्ठमयी द्विर्स्तिका।
ऊर्णा तु मेषादिलोम। गृहशशाभ्यां क्लीबे। विषमार्थमिदम्। गृहशशाभ्यां स्थूणा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तेपि यासंख्यं नपुंसके स्तः। ग्ट हस्पूरातन-शशोर्णाम-शशोर्णाशश शस्त्रोमनी स्यमर्ः। प्राक्षदवि पुरुष्
८२ द्रल्ले गिरलियव:। एते स्त्रियां स्युः। दृगिविरिवि रि तलि शान्वश्रीविवेधा स्कन्धोवधि कचडु-स्वपः
एते स्त्रियां स्युः। पन्नेऽधा दर्विः। दर्विद्दुसादि- तिविनादि स्तुतिवि चीनादि धूसिविकि कि के ... क रि
विनीति एत्याद्दवः। एते प्रागवत्-इवं तिथिरिसादि-अमरस्याह- तिथयो द्वयो रिति- तथा च प्रा
रवि:। त स्व भुवि बहुतिथास्ति व्यय इति- स्त्रियां ये हि बहुतिथ इति स्यात्। श्रीहर्षश्च-निशि रसां
निशि पौर्णमासि तिथी इति- शष्कुलित्तजि कुटि शर्ति वर्ति भ्रुकुटि-त्रुटि वल्लि पत्रु पः। एते स्त्रियां
स्युः। इवं शष्कुलि रिसादि- प्रतिपदापद्विपसंपत शरत्सं सरित् षड् पः। सविनं-सतपत भस
मिधः। इवं प्रतिपदिसादि- ऽस्वा-ऽस्वेती-ऽस्वा-प्रात रधि छ्ला यी देवता- आशीर्धूः। पूर्गीर्द्वारः। इ
पमाशी स्वादि- अप्सुमनस्समासिकतावर्षाणां बहुत्वं च- अपवादित्वोवचानां स्त्रीत्वं स्याद्बहुत्वं
च। आपइमाः। स्त्रियः। सुमनसः पुष्पम्- सुमना मालती जातिः। देवतावीतु पुस्येव- सुपर्वाणः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

देवयजु·
सिकोलिं·

विभाग २

पु॰१

३ सुमनसः। उकृतं विक्रमः। एकाच सिकता तैरस्वानेऽसमर्थे इति अर्थपत्सूत्रे भाष्यप्रयोगात्
समां समां विजायत इत्यत्र समायां समायां विजायत इति भाष्याद्धा। धूपाधेरिति सूत्रे अप्सु भासाताम्
सुमनासाविति वृत्तिव्याख्यायां हरदत्तोक्तेश्च। स्रक्त्वक्ज्योग्वाग्यवागूनौस्फिज्भः। इयं त्व
त्वक्ज्योक्वाक्यवागूः नौः स्फिक्। स्त्रि सीमासंध्याः। इयं स्त्रिः सीमा संध्याः। चुल्लिवेला
स्वातिपञ्च स्वच्छम् तालाधान्यो ह्रस्वाद्यश्च शलाका स्त्रियां नित्यम्। निरयगृहतामन्वेषां कवि
चमिवातं स्त्रापयति। इति स्त्र्यधिकारः। पुमान्। अधिकारोऽयम्। घञबन्तः। पाकः। त्यागः। क
रः। गरः। भावार्थ एवेदम्। नपुंसकत्वविशिष्टे भावे क्तः। ल्युट्भ्यां स्त्रीत्वविशिष्टे तु क्तिन्ना
दिभिर्बाधे नपरिशेषात्। कर्मादौ तु घञाद्यन्तमपि विशेष्यलिङ्गम्। तथा च भाष्ये सम
र्थमनुवर्तिष्यत इति। घाजन्ताश्च। विस्तरः। गोचरः। वपः। जपः। इत्यादि। भयलिङ्गभगपदा
नि नपुंसके। एतानि नपुंसके स्युः। भयं। लिङ्गं। भगं। पदं। नङ्। नाँ। नङ्। प्रत्ययान्ताः पुंसि स्यात्तं ३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पदः। पत्नः। एष्वास्त्रियाम पूर्वस्यापवादः। क्तान्तो घुः। द्विप्रत्ययान्तः घुः पुंसि स्यात्. आधिः। निधिः।
उदधिः। क्तान्तः किम. दानः। घुकिम. नन्दिषीजम. इषुधिः स्त्री च. इषुधिशरः. स्त्रीपुंसि च स्यात्.
दधे स्यापवादः। देवासुरात्मस्वर्गगिरिसमुद्रनखकेशदन्तस्तनभुजकण्ठखड्गशरपंकाभि
धानानि. एतानि पुंसि स्युः। देवाः अमराः २ असुराः दैत्याः २ आत्मा क्षेत्रज्ञः २ स्वर्गः नाकः २ गि
रिः पर्वतः २ समुद्रः अब्धिः २ नखः कररुहः २ केशाः शिरोरुहाः २ दन्तः दशनः २ स्तनः कुचः २ भुजः
दोः २ कंठः गलः २ खड्गः करवालः २ शरः मार्गणः २ पंकः कर्दमः २ इत्यादि. त्रिविष्टपत्रिभुवने
नपुंसके. स्वक्रम. तृतीयं विक्रमम. स्यगिरिधानेन पुंस्त्वे प्राप्ते। अपमातंभः। द्योः स्त्रियाम्
द्योदिवौ स्तन्धे गोपादानन्निर्दिष्टम. ऋतु अहः स्त्रियाम. चात् पुंसि. यातायातौ नपुंसके च. चात् पुं
सि. त्रिविष्टपे स्यादि च तुः स्त्री देवासुरेत्यपवादः। ज्ञानाः। आपः पुंसि राजा. तन्वा. नव
वर्णवर्णादि खतित्यादिः। मनरघोचाडकर्तरि इति नपुंसकप्रकरे तोयमपमातासात्.

सू २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

लिंगानु॰
सि॰कौ॰लि॰

८ ऋतुपुरुषकपोलगुल्फमेघाभिधानानि॰ ऋतुः॥ अब्दैः॥ पुरुषः॥ नरः॥ कपोलः॥ गल्लः॥ २ गुल्फः॥ प्रपदः॥ २
मेघः॥ नीरदः॥ २॥ अभ्रं नपुंसकम्॰ पूर्वस्यापवादः॥ उकारान्तः॥ अयं पुंसि स्यात्॰ प्रभुः॥ इक्षुः॥ हेतुः॥
हरः॥ विलोपिन्यो न स्तारम्भो न हे स्त्रियां द्वयोस्ताय पव इति॰ मरुनीकरेत्युक्त्यां स्त्रियां नेमे तमरः
एवं जातीयकविशेषवचनानां अन्यानामस्तु परस्तात् नस्यात् विधानः॥ उत्तरं च॰ लिंगशेषविधिर्व्यापी विशेषैर्
यद्यबाधित इति॰ एवमन्यत्र॥ धेनुरज्जुकुहूसरयुतनुरेणुप्रियंगवः॥ स्त्रियां॥ समासे रज्जुः पुंसि च॰
कर्कटरज्जुः॥ कर्कटरज्जुना॰ श्मश्रुजानुवसुस्वाद्वश्रुजतुत्रपुतालूनि नपुंसके च॰ वसु चार्थवा
ची॰ अर्थवाचीति किम्॰ वसुर्मयूखाग्निधनाधिपेषु॰ मद्गुमधुशीधुसीधुसानुकमण्डलूनि
नपुंसके च॰ अयं मद्गुः॥ इदं मद्गु॰ रुत्वन्तः॥ मेरुः॥ सेतुः॥ दारुकशेरुजतुवस्तुमस्तूनि नपुंसके ८
रुत्वन्त इति पुंस्त्वस्यापवादः॥ इदं दारु॰ सक्तुर्नपुंसके च॰ सक्तुः सक्तु॰ प्राग्रश्मेरकारान्तः॥ रश्मि
दिवसाभिधानमिति लिंगनपुंसकत्वं प्रागेतस्मादकारान्तत्वं विधिः क्रियते॰ कोपधः॥ कोपधोकारान्तः

स्तबकः स्तबकं। चिबुकशाल्यकप्रातिपदिकांशुकोल्मुकानि नपुंसके। पूर्वसूत्रापवादः। कं-
टकानीकसरकमोदकचषकठंपकमस्तकपुस्तकतडाकनिष्कशुष्कवर्चस्कपिनाकभाण्ड-
कपिंडकपुलकानि नपुंसके च। अयं कण्टकः। इदं कण्टकमित्यादि। टोपधः। टोपधो का-
न्तः पुंसि स्यात्। घटः। किरीटमुकुटललाटवटवीटशृंगाटकराटलोष्टानि नपुंस-
के। किरीटमित्यादि। कुटकूटकपटकपाटकर्पटनटनिकटकीटकटानि नपुं-
सके च। कुटः कुटं। णोपधः। णोपधो कान्तः पुमान्स्यात्। गुणः। पाषाणः। ऋणलवणपर्ण-
तोरणरणोष्णानि नपुंसके। पूर्वसूत्रापवादः। कार्षापणस्वर्णसुवर्णव्रणचरणवृषणवि-
षाणचूर्णतृणानि नपुंसके च। थोपधः। रथः। काष्ठपृष्ठरिक्थोक्थानि नपुंसके। इदं काष्ठ-
मित्यादि। काष्ठादिगणस्याकृतिगणत्वात्। इमाः। काष्ठाः। तीर्थप्रोथयूथगूथानि नपुं-
सके च। अयं तीर्थः। इदं तीर्थम्। नोपधः। इनः। फेनः। जघनाजिनतुहिनकाननवन

लिं

५

धन क्षत्रि न छिपि न चैत न थास न सोम न थिपु न श्मशाना र ज्वलिम चिन्हानि नपुंसके। पूर्व-
स्यापवादः। मान पानाभिधान पुलिनोद्यान शयनासन स्थान चन्दनालान समान संभव
न विभावन वितान विमानानि नपुंसके च। अयं मानः। इदं मानम्। बोधः। वृषः। शिपः। सर्वः
पाचकोपत्यस्थि रसपञ्चशत समितकं तरीतानि नपुंसके च। इदं पायमित्यादि। शर्क कु
तपकुल्यपद्धिविदलानि नपुंसके च। अयं शर्कः। इदं शर्कमित्यादि। बोधः। स्तम्भः। कुम्भः।
रत्राप तस्यां नपुंसकम्। पूर्व...दः। रक्षं नपुंसके च। रक्षः। रक्षम्। बोधः। सोमः। भीमः।
धाहकन्दलिप्रभु मेघमरुसाधकात्सं कुंकुमानि नपुंसके च। इदं हृदयमित्यादि। संग्राम हातु
मकुसुमायम न्योम स्रोम महोत्साहामानि नपुंसके च। अयं संग्रामः। इदं संग्रामम्। बोधः।
समयः। हयः। क्लिरशायहृद्वेन्नि चेतरीतानि नपुंसके च। एषु करम्। गोमय कपाचमलपा ल
पाप्यानि नपुंसके च। गोमयः। गोमयम्। बोधः। रक्षः। सकुरः। दानास्कारतकवक्रव
प्रनिहन्ताकृन्ति इत्यौरहस्य पूर्वं धावारव भसार तिमिरकूटशिवि भकेपाकेतातेर ५

राजसूयशरीरकन्दरमंदरपञ्जरगजरजहराजिरवैरचामरपुच्छकरगह्वरकुहरकुटीरकुसीदव
त्सरश्वभारवीरमरमिथिरतन्त्रमंत्रपत्रसूत्रसेत्रमित्रकलत्रचित्रसूत्रवक्त्रनेत्रगोत्रां
गुलित्रशस्त्रशास्त्रवस्त्रपत्रपात्रनक्षत्राणिनपुंसके॰ इदं घाममित्यादि॰ शुक्ले देवसा
धाम॰ इदं शुक्लम॰ रेतः। चक्रव्याघ्रकारसारप्राकारपारक्षीरतोमरशृंगारमंदारमहासेशिरतिमिर
शिशिराणि नपुंसके वा। चक्रः। चक्रमित्यादि॰ लोपधः। वषः॰ वर्षः। शिलितर्जितवामीरवपी
यूषपुरीषकिल्विषवक्त्मावाणिनपुंसके॰ पुष्कलीतवमिषविषवर्षाणि नपुंसके च॰ अयं पू
षम॰ इदं पूषम॰ सोपधः। वसः। ज्ञापसः। पनसविसबुससाहसानि नपुंसके च॰ चमसांस
रसनिर्यासोपवासकार्पासमासवासकासकंसमांसानि नपुंसके च॰ अयं चमसः। इदं
चमसम॰ कंसचारानि॰ कंसः॰ भाजनं॰ प्राणिनि तु कंसो नाम कश्चिद्राजा।
रश्मिदिवसाभिधानि॰ एतानि पुंसि स्युः। रश्मिः। मयूखः। दिवसः। घस्रः। दिधितिः। स्त्रियाम॰
पूर्वाकपधाहः। दिनाहनी नपुंसके॰ अपमपपधाहः। एतानि पुंसि स्युः। कुद्धः। प्रत्यः। हरात

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

फे॰ लिं॰

पत्तनकान्ति नगरि पिन ये तन षात नसो मनाथि पुनश्मशानार भनिमञ। चिन्हानि नपुंसके: पूर्व-
स्यापवाद:। मानपानाभिधानपुलिनोद्यानशयानासनस्थानचन्दनालयानसमानसंभाव
नविभावननिताननिमानानि नपुंसके च। अयं मानः। इदं मानम्। बोधधः। यूपः। दीपः। सर्वः
५ पावहके पत स्वशिरवपुरघशरवसमिथरतरीतानि नपुंसके च। इदं पादमित्यादि। शूर्पकु
तपकुणपद्वीपविटपानि नपुंसके च। अयं शूर्पः। इदं शूर्पमित्यादि। ओषधः। स्तम्भः। कुम्भः
तल्पं नपुंसकम्। पूर्व॰॰॰ह:। गर्भं नपुंसके च। गर्भः। गर्भम्। सोपधः। सोमः। भीमः।
एतदपवाद: रुक्मसिध्मयुग्मेध्मगुल्माध्यात्मकुङ्कुमानि नपुंसके च। इदं रुक्ममित्यादि। संग्रामदाडि
मकुसुमाश्रमक्षेमक्षौमहोमोद्दामानि नपुंसके च। अयं संग्रामः। इदं संग्रामम्। योपधः।
समयः। हयः। किसलयहृदयेन्द्रियोत्तरीयाणि नपुंसके च। इदं किसलयम्। गोमयकषायमलयान्न ५
पायानि नपुंसके च। गोमयः। गोमयम्। रोपधः। क्षुरः। अङ्कुरः। द्वारायस्फारतक्रवक्रवप्र
क्षिप्रक्षुद्रनारतीर्थोदरसूत्रवज्रधान्याभ्रश्वभ्रसारशिशिरकुहरविवरभयकेदारकेतार

प्रासश्च शरीरकन्दरमंदरपञ्जरगोपुरजठराजिरवैरचामरपुष्करगह्वरकुहरकुटीरकुलीरच
त्वरकश्मीरनीराम्बरशिशिरतन्त्रमंत्रपत्रसूत्रवस्त्रनेत्रमित्रकलत्रचित्रमूत्रवक्त्रनेत्रगोत्रां
गुलित्रशस्त्रशास्त्रवस्त्रपत्रपात्रनक्षत्राणि नपुंसके· इदं घासि स्यादि· श्मश्रुकेश्यसा
पाम· इदं श्मश्रुकुंकुम· रेतः। वज्रं यथा अभ्रकारसार अरपार क्षीरतोमरशृंग मारम मतेशिर लिबिर
२ शिशीराणि नपुंसके वा। वज्रः। वज्रमित्यादि· शेषवधः। कवः कण्ठः। शिरिषजीवामरीचपी
रुषपुरीषकिल्बिषकल्माषाणि नपुंसके· पुरुषादिवत्विषविषयवृषाणि नपुंसके च· अमर्पू
षम· इदं पूषम· शेषधः। वत्सः ज्ञापसः। पनसवित्सपुसस्साहसानि नपुंसके च· चमसांस
रसनिर्यासोपवासकार्पासमासकासकांस्यमांसानि नपुंसके च· अपं चमसः। इदं
चमसम्· कंसचापाग्राणि नि· कंसस्त्रीपानभाजनं· आतीति तु कंसो नाम कश्चित्राजा·
४ रश्मिदिवसाभिधानानि· एतानि पुंसि स्युः। रश्मिः। मयूखः। दिवसः। घस्रः। दीधितिः स्त्रियाम·
पूर्वाह्णादयः। दिनाहनी नपुंसके· अपरमध्यपूर्वाह्णः। एतानि पुंसि स्युः। कुड्यः। प्रत्यूषः। द्वाराग्र

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कौ॰ लिं॰ ङ्कौ नपुंसके च॰ इदं स्मरणीयमपं स्मृताः। स्त्रीत्वादी मानि केऽस्त्रियाम॰ इयं खारी॰ इयं मानिका॰
दाराक्षतलाजासूनां बहुत्वं च॰ इमे दाराः। नाप्सुमनोपपद्दानि थ एता गपदानित्यधा
संख्या नाप्राधुवयत्तनिषु ता ता दी नित्तं पुंसि स्युः। अपं नाडीध ताः। अपं वाताः जनपदः। धरादी ६
नां तु मपालिंगा। देविः क्रीयत्य निसुस पर्षस्तु त्रम॰ महाह्द्रता ह्लिजः। अपंमहता॰ अवि
६ राशि इति यं विक्रिमि धुमिया सिकोसिमोलिरषिकविकपिमुनयः। एते पुंसि स्युः। अप
स्फटिकः। धि अजगजनमुज्ञाउज्जाः॥ इत्ते पुंसि हस्तकृतान्तघातयारं इत्ते यूतस्तमुहूर्ताः॥ इत्ते पुंसि अ
मरकतमहूर्तोऽस्त्रियामित्याह॰ षराडमशडुघराडवरराडुतुराडगराडमुराडुपाखराडुशिखराडुः॥ अप॰
षराडः॥ धनांशपुरोडाशाः॥ अपं वशाः॥ पुरोडाशस्यते इति पुरोडाशाः॥ कर्मणि घञ् स॰ भयव्याख्यान
पोऽप्रकरणे पोडाशापुरोडाशाश्च निति॰ विकारप्रकरणात्रीहेः पुरोडाशा इति च निपातनात्प्रसक्त
स्तत्वं निपातनाद्ध्रस्वत्वम्॥ पुरोडाशाभुजामिष्टमिति माघः॥ कुन्दं कुन्दं कुद्धशाकाः॥ अपं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हूः। मार्गपरिमलरथमुकुन्दनिस्तम्भनितम्बपूगाः। अपमर्दः। वक्त्रव्रणपुरुषशरकफस्फे
फेनहनिर्यूहमन्दमखितातरंगतुरंगगन्धस्कन्दमृदंगसंगसमुद्गपुङ्खाः। अयं वज्रव
इत्यादिः। सारथ्यतिथिकुक्षिवस्तिपाण्यञ्जलयः। एते पुंसि। अयं सारथिः। इति पुंल्लि
ङ्गाधिकारः। नपुंसकम्। अधिकारोऽयम्। भावे ल्युडन्तः। हसनं। भावे किम्। इध्मप्रव्रश्चनः
कुठारः। निष्ठा च। भावे या निष्ठा तदन्तं क्लीबं स्यात्। हसितं। गीतं। त्वष्यञौ तद्धितौ। शुक्ल
त्वम्। शौक्ल्यम्। व्यञः षित्वसामर्थ्यात् त्वन्तः स्त्रीत्वं। चातुर्यं। चातुरी। साम्राज्यम्। साम
ग्री। औचित्यम्। औचिती। कर्मणि च ब्राह्मणादिगुणवचनेभ्यः। ब्राह्मणस्य कर्म ब्राह्म
णम्। यद्यढग्यगञ्ण्वुञ्छाश्च भावकर्मणि। एतदन्तानि क्लीबानि। स्तेनाद्यन्नलोपश्च। स्ते
यम्। सेयं। सख्युर्यः। सख्यम्। कापित्यं। आस्तीकं। कापेयम्। पात्रं। पुरोहितादिभ्यो यक्।
आधिपत्यम्। व्रातादिभ्यो मनुष्यवाचिना। द्वन्द्वादिभ्यो वुन्। औद्गात्रम्। पानीयम्। मामुवो
दिभ्यो रः। द्वैहायनः। द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्च। पैतापुत्रकम्। द्वैत्रीमाश्छः। अ

श्रीराम
सिकौसिं·
6

ष्यावाकीयम्·अव्ययीभावः। अधिस्त्रि· द्वैवत्यम्· पातीयावरम्· च भावार्थो हेमन्तोशि
शिरवहोता त्रेग· रसाटम्· अन कर्मधारयस्तत्पुरुषः। अधिकृते यम्· अनस्ये छापा· शाकछा
सुरालेनाछायाशालानिशास्त्रियां च॥ परवत·
पम· राजोमनुष्यपूर्वा सभा· इनसभमित्यादि· सुरालेनाछायाशालानिशा
अन्यस्तत्पुरुषः। परवल्लिंगः स्यात्· रात्राह्नाहाः पुंसि· अपथपुण्याहे नपुंसके· संख्यापूर्वा रा
त्रिः। त्रिरात्रम्· संख्यापूर्वं किं· सर्वरात्रः। द्विगुः स्त्रियां च· पञ्चमूली त्रिभुव
नम्। इसुसन्तः। हविः धनुः। अर्चिः स्त्रियां च· इसन्तोपि अर्चिः स्त्रियां नपुंसके च स्यात्· 6
इयमिदं वा अर्चिः। छर्दिः स्त्रियामेव· इयं छर्दिः। छाद्यत्यनेन इति खास्खुतादित्वनाद्दर्वि
ग्रीवाइत्यादिनाइस्त्व· इस्मन्नित्यादिनाहस्त्वः। पदस्य छर्दिरित्यमरः। तत्र पदस्य मुखच्छ
द्विवः· र· सीव तां च दंतोऽस्य रश्मातोनारख्ये न्यासः। मुख नयन · लोहवन मांसरुधिर का
मुक वित्तर गर्भहृदय धनान्नाभिधानानि स्वते छामधिधाय कालि· रुहीव पुः। मुखं·
आननं २ नयनं लोचनं २ लोहं· कार्ष्णं · अयः २ वनं · गहनं २ मांसं · आमिषं २ रुधिरं · रक्तं २

कार्मुकं॰शरासनं२ चिन्हं॰चिह्नं२ नत्त्वं॰धाति॰तोयं३। हस्तं॰स्याङ्कुरमं२। धनं॰इति ताः२ अवतंसः अवश
नं२ अवस्थापधारा नाहि चित्त आसारात्थैदिनाः पुंसि॰पक्षमेवार्त्तयं गाडीचानिपुंसि च॰पक्षो
पक्षान॰नेत्रः नेत्रं अरत्न...ः। अरत्नाप्तम॰गातिडायः। गातिडायं॰अष्टधी स्त्रियाम॰सोपधः। म
स्त्वं॰स्वच्छ॰तत्त्सोवत्स्यतास्य कुसुमस्य तरस्य कम्पस्य देवस्य उभयस्याः पुंसि च॰अतत्वः। शीरम
स्तमंगस्य शास्य कमस्य तस्य मृस्य कुसुमस्य वस्य स्मृताम्य गस्य निगस्य पक्षस्य विडस्य
विस्य शस्त्याः पुंसि च॰शतिन्नं शतिस्य इत्यादि॰शतादि॥ संख्याः। शतं॰सहस्रं॰शतादि॥ क्रिम॰
एकः द्वौ च हयः। संख्येति किं॰शतशृङ्गो नाम पर्वतः। शतापु... प्रभुताः पुंसि च॰अयंश
तः। इदं शत स्त्रियत्यादि॰स्वनन्ताक्कोटि स्त्रियाम॰इदं स्वन्ता॰इदं कोटिः। धात्स्वन्ता निपुतं च
तादित्वमाः। र-क्रीवे विस्वन्ताम॰शंकुः पुंसि॰सहस्रः क्वचित॰अवसहस्रः। इदं सहस्रं॥
पक्षौ मन्व... ऽकर्त्ति॰मन्मुत्यपान्तो ...कः। र-क्रीवे स्वन्तु कर्त्ति॰चर्म॰वर्म॰...र्कः क्रिम॰
वरिताना॰महिमा॰अकर्त्तरि क्रिम॰दन्तातीति नाम॰पलं पुंसि च॰अपपलं॰।

श्रीरामः
सिकौ टिं.
६

नाम रोमशीरानपुंसके· मन्थः कइत्यस्यापं प्रपंचः। अन्नसन्तोचक्रः। पशाः। मनः।त पः।
च्छकः किम· चक्रमा· अप्सरः स्त्रियाम· एता अप्सरसः। प्रावेशापं थकुयचनान्तः। श्रोतः।
सुचं· अमित्रः। तस्यमित्राणामित्रा स्ते इति माधुः। स्यातामभित्रोमित्रे चेति च· पतुहिको
मित्र इतिसूत्रे हरदत्तेनोक्तम· अमेर्द्विबतिविद्ध्योगाणादिकं इत्र च· अमेरमित्रम·।
अमित्रस्य अथ वेस्याशेम ध्वोरातास्तु चित्यः· नञ् समासे अधम· पत्यत्रिंगताचि
स्यादितिगुतत्र रावान्तरमिति। तत्प्रकृतसूत्रायमौस्यो वनमूसकम· स्यरहोबोभ्स
वनमपिनमोजरमरमित्रमेता इतिबाळ स्मरणामलकमिति द्विकं· पत्रपात्रपवि
त्रसूत्रपुत्राः पुंसिच· बलकुसुमसुल्चपतनरणाभिधानानि· बलं बीजं· पद्मकमलो
त्पलानि पुंसि च· प [illegible] प्रात्यः शस्त्राः कुसुमानि धापिते ऽपिद्विलिङ्गाश्च। अमते व्याहृ·
वापुंसिपद्ममिति· एवञ्चार्द्धर्चादिसूत्रेजन्यजे पद्मं नपुंसकमेवेति कृत्ति· व्योम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नानारेतासेषः। आहवसंग्रामौ पुंसि॰ आजिः स्त्रियामेव॰ फलजातिः। फलजाति
धावीशब्दैर्नपुंसकं स्यात्॰ आमलकम्॰ आमलकजातिः स्त्रियामेव॰ धवि देवधेर
म॰ हरितकी विपणात्मगक्षकृतकृघतशकघलकृडुष्वितः। एते क्लीबास्युः। नवनी
तावतानृतामृत निमित्त चित्त वित्त पित्त व्रत रजत वृत्त पलितानि॰ श्राद्ध कुलिश
दैव पीठ कुण्डाङ्क दण्ड दधि सक्थ्यक्ष्यास्यास्पदाकाश कण्व बीजानि॰ एतानि क्ली
बे स्युः। दैवं पुंसि च॰ दैवं॰ दैवः। धान्याज्य सस्य रूप्य पण्य कृष्य पत्य पथ्य तापि धिस्य हव्य कव्य का
व्य सत्यापत्य मूल्य शिक्य कुड्य मद्य हर्म्य तूर्य सैन्यानि॰ इदं धान्यमित्यादि॰ द्वन्द्वमह
ड: त्वय द्विशति सहस्राधि माकंद वचय रश रष्ट न्हारकाणि॰ अन्ताभिस्थिते॰ इन्द्रियेकम॰
स्थं गाहेमाभतं। इति नपुंसकाधिकारः। स्त्रीपुंसयोः गोमातापविपाटलिय
स्तिशा...मनिसिकुरि मसिनीवपः। इयमपंसो: मृत्युसिंधुकर्कन्धुविद्युकण्

श्रीराम १

सिकौलिं.

रेताव: । इयमचंचला स्मृ: । गुणवचनमुकारान्तं नपुंसकं त्रिलिंगमिष्यते: । पटु-पटुः पटि-
२ यपस्यार्थति ह्निते-श्रोपगव: । श्रोपगवी-इति स्त्रीपुंसाधिकार: । पुंनपुंसकयो: । घृतभ
तमुस्तान्येलिखिते एवतयुस्तकयुस्तलोहिता: । अथ पंधृत: इदं धृतम-शंटगार्धनिह
घोघमथास्यादृढा: । अथ पंशटना: । इदं शटनम-धजकुञ्जकुथकूर्च पुंसदर्व्याम र्धर्वदृ
र्भपुच्छा: । अथ पंध्वजस्त । इदं ध्वजम-कं धोघधावुवान्ता: । इलयरलय स्वस्यस्य मंपशवसे
नयवपाश्वरकाशकुशाकुलिशा: । एते पुंनपुंसकयो: स्मृ: । कुश्रेतराम सूते इमेयो ।
द्वेविकुशं जलेइतिविश्व: । शासाकोधा चीतुस्त्रियाम-तथावनानय हरिसूत्रेला २
वोधि कारेडीष-कुशी-इहलित एव-कुशाचान स्वस्या: । स्वस्याप्रायाते इति श्रुते: ॥
समत: स्फकभालिसूत्रे कुशाकर्त्तीखिविति प्रयोगश्च-आसम्यूत्रेच हानोत एवान्यप्रन
शब्देपोषत्याकु शोष्टहति तत्र शासिके भाख्ये ॥ एव स्वश्रु लिसूत्र

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम।
सिकौसिं

भा ख्यातामेकवाच्यत्वे स्मृते ग्राह्यन्त्इत्याह॥ प्रशस्ते बाढं प्रतो भामनीयं थः श्रो
१० त्रियादमात्रपर इतिविभाजने पंजकुश्रुतैः॥ स्कृमेहृदेहपदहृपदहा ख्यापत्यमुरकंकुट
श्वा॥ इति पुंनपुंसकाधिकारः॥ अविशिष्टलिङ्गम्॥ अव्ययं कति युष्मदस्मदः ष्णान्ता
संख्याशिष्टापरवत्॥ एकः पुरुषः। एका स्त्री। एकं कुलम्॥ गुणवचनं च॥ शुक्लः पटः
शुक्ला शाटी॥ शुक्लं वस्त्रम्॥ कृत्याश्च॥ करणाधिकरणयोर्ल्युट्॥ सर्वादीनि सर्वनामा
नि॥ स्पष्टार्थं विस्तरः॥ ॐ॥ इति श्रीमद्भट्टोजिदीक्षितविरचितायां सिद्धान्तकौ १०
मुद्यामुत्तरार्धे कारिकानीपलिङ्गानुशासनसूत्रवृत्तिः॥ समाप्तम्॥ शुभं भवति॥
संवत १८१३॥ श्रावणशुक्लप्रतिपदायां भृगुवासरे मध्याह्नकाले अस्य लिखि
त पुस्तकम्॥ ग्राम कोटविषय॥ श्रीगणेशाय नमः। शिव शिव शिव शिव
कमलस्य शुभं भवतु॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रा जयंतिलैः पृत्येकमष्टसहस्रमंत्रेणाष्टवैपचारैः संपूज्य स्नापनेस्थापयित्वा देवं
सर्वोपचारैः संपूजयेत् स्कंधपत्तनजलादिनिर्मितं गणपतिं दत्ता ॰ पहस्त्रानिष्ठा
पांचवेदिषु यावत् तत्र सर्वतो भद्रमंडलं तत्पश्चिमतः अ॰ स्थलाग्रे पूर्वोक्तप्र
कारेण स्कंधपत्तराशिं जलाके पात्रे न्यो न्मीलनं विधाय पंचपल्लवेत्तोपचपद्म
पंगजाख्यस्य पश्मीक पर्वताग्र सत्तो पर गोकुलपद्म अश्विभस्मसर्वौष
धिजलपुष्पैश्च चतुर्भिः कलशैर्देवपूजनमंत्रमेव त्रयोति चूर्णस्नानः क्रमेण स्नापयित्वा पंचा
मृतेन स्नापयेत् ततो मंडलोपरि देवं स्थापयित्वा मंडसर्पषक्षितलसर्षपैर्देवं विलिप्य समुज

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रा जयंतिलैः प्रत्येकमष्टसहस्रमंत्रेणाष्टवौपचारैः संपूज्य स्नापयित्वा नेस्थापयित्वा देवं
सर्वोपचारैः संपूजयेत् स्फटिकान्नजनादिनिर्मितं गणपतिं देवतां ७ऽहप्रतिष्ठा
पं वेदिपि यावत्तत्र सर्वतोभद्रमंडलं तत्पार्श्वमतः अ ७ पुलाग्रणपर्वोक्तप्र
कारेण स्फटिकाशिवार्के पार्थिवोन्मीलनं विधाय पंचपल्लवैः लिप्तोपचपल्लवेन
यगजास्यस्य वल्मीकपर्वताग्रसतोयगोकुलपदा अश्विभस्मसर्वौष
धिजलपूर्णैः चतुर्भिः कलशैर्देवं पूजनमत्र मेवं करोति चतुर्थ्याभिः क्रमेण स्नापयित्वा पंचा
मृतेन स्नापयेत् ततो मंडलोपरि देवं स्थापयित्वा मधुसर्पिःक्षीरसर्षपैर्देवं विलिप्य समु

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

३२

वस्त्रेणाच्छादयेत्. ततश्चत्वरमन्त:कुंडे स्थंडिले वा स्वा० गृह्योक्तप्रकारेण वह्निं स्थापयित्वा कुशकंडि
काविधाय आघारावाज्यभागांते कशोद्भराथत्वयापमार्ज्य समीपालाशसमिधां प्रत्येकं संप
शतं वा पूर्वोक्तप्रकारेण मंत्रैर्हुत्वा. एकैकसहस्रमष्टोत्तरशतं वा क्रमेण देवपादयोर्म
ध्ये मध्ये वक्षसि शिरसि च संस्पृशेत्. ततोऽर्घ्यं दत्वा नमस्कृत्य यथाविधि पूजयित्वा ॐ नमो
भगवते वासुदेवायेति द्वादशाक्षरमंत्रं ततोऽष्टोत्तरशतं जप्येत्. तेन मूनागतीर्थिकं परिपूर्णं भवति. त
तो देवं गंगादितीर्थोदकेः स्नापयित्वा सर्वोपचारैः संपूज्य परितो लोकपालेभ्यः पूजनपूर्वकं ब
लिदानं कुर्यात्. ततो होमं समाप्य पूर्णाहुतिं कृत्वा कलशोदकेन यजमानमभिषेचयेत्. मामनं
गलो जजमानं. आचार्याय दक्षिणां दद्यात्. अन्येभ्योपि यथाशक्ति दानं दद्यात् ॥ इति प्रतिष्ठाप
द्धति समाप्तः ॥ श्रीभवतु ॥ कल्याणमस्तु ॥ देवदत्त ॥ राम ॥ + + + ॥ ॥ ॥ ३२

ना॰ स॰
म॰ नाम
७

इति श्रीसूत्रपाठ समाप्तः ॥१॥ शुभमस्तु सम्वत्‌ना १८८८
ई८ कार्त्तिककृष्णपक्ष द्वितीयायां १ क्रमवासरे हरिप्रजननयामेता
स्वहस्तेन लेखि श्री गणेशाय नमः । गुरवे नमः कृष्णाय नमः । गुरवे पनमः श्रीः

॥७॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

फ नसायोः ग स्यर्थाद् फ मिकाद्वे. फ त्तिनितः। अथ फार्य्योः ऽष ढु
सृघुरवेलप्तु। तथा भीपो. स्व गाध पुंस फात् ६ गतः अहसांत खलेः स्त्री
रावस्य फे। अद्रुपधा फचप्: स्त्रिपां मावोन्तिः षि म्हिए मङ्। ग्रनोहसा
तं. प्रत्यया न्तात्स्वजोः फ गौधितिः हृस्वस्य पितिकृतितुक् शितिवत्तुवं
वत्. ए हातो पिङ् प्रस्पवः स्व नाघतिः दिदो लोपा हो धृस्व. सहि वहो गोद
व तोस्य. यबो नलोको. नानो ऋ सेदहशांः यञो पच नारां धुतः। संप्रसा
रणं कि ति. ग्रहां क्ङि मिव रा वाहै पु वयिवहे द न्तिस्व नतो वा. क्यांमिद्
सि प्पनो ह्यब. नोलो धी वाति पा सनो. ज्योलो थो हिनः इ द्वार्थेषु. श्रम
पूर्वफालेत्का. समासे क्तिप्. पोन. पुनो न मा। छिव. तज्ञय मः ६ गा
दाहृ नेटैः पुनः। विकार्येव. लोपाद्धे षस्य सिद्धिः ॐ इति कृतपादः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री गणेशप्र
प्रक्रिया॥
॥१३॥

२५

ंतिसंस्तात्व परस्यस्य षइट भवति॰ १ मेस्तुपे॰ गमिष्यति॰ लिङ्गाहेडेः॰
लितो धातोः पुषादेस्यङ् प्रत्ययः पसेरपुवादः॰ अगमत॰ म्रुचु म्लुचु
गतौ॰ म्रुचादेर्वाङः॰ अम्रुचत॰ अम्रोचीत॰ अम्लुचत॰ अम्लो
चीत॰ ग्रुचु ग्लुचु चौर्ये॰ अग्रुचत॰ अग्रोचीत॰ ग्लुंचु गतौ॰ अग्लुच
त॰ अग्लुंचीत॰ ञी फला विशरणे॰ तफलभजत्रपांश्चेति शाशादे
सेटि थपि चेत्वपूर्वलोपौ॰ फेलतुः॰ फेलिथ॰ लुंतस्य लुम्सनी पाका
रस्य सेजि स्वरादौ हुः॰ अफालीत॰ फलजीर्णतौ॰ फेलतुः॰ अफालीत॰
चर गति भक्षणयोः॰ चचार॰ अचारीत॰ जि जये॰ संपरोर्ह्वेकोः जो गिः॰ ॥१३॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अतापसीत्। जप जल्प व्यक्तायां वाचि। जपति। ऋ मृषा हविषि दीपे। न्याशाल्मी
शाल्म ऋ कमन् ऋ मृ भीसि वृष्टि(?) लबोबोधक विर्थेन्तु चतुर्मु। ऋ मः पेही धो
पि विधये। क्राम्यति। क्रामति। स्तु क्रमो रानिजेदं। पम उपरमे। गमो स्व क्रमीत्। २
धेः। गमय मड्छ राण्डुऽपि विधये। पचति। पेमि पपञ्ज। शनि जमा यमि ४
नां तकसेरिटके। अमंसीत्। अंसिषं। तामथ हवत्यशादे च। जेमिथ॥
जेंप। अजंसीत्। ईर्ष्य ईर्ष्य ईर्ष्यायां। ईर्ष्यति। ऐर्ष्यीत्। ऐर्ष्यीत्।
गम्लृ गतौ। गच्छति। गमांबभूव। गमि न जावन घसामुपधायालो
पः स्वरेपि किति न तु ङे। जग्मतुः। जगामिथ। जगंथ। हन्तः स्वपः।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

न्नेसमसमसपसबहुलेसतिकविदृष्यन्धविषयेलुग्भवति॥गार्गः॥अत्रयः॥विदेहाः॥दे
वतेदमर्थे॥देवतार्थइदमर्थेवोक्ताःप्रत्ययाभवन्ति॥इन्द्रोदेवतायस्येतिऐन्द्रंहविः
सौम्यम्॥देवदत्तार्थमिदंदैवदत्तम्॥वस्त्रम्॥अविमूर्वपदोत्तरपदाद्योर्वृद्धिर्भव
ति॥आग्निमारुतंकर्म॥सौहार्दम्॥सौभाग्यम्॥अत्रभावेऽणावक्तव्यः॥णितो
वा॥उक्ताःप्रत्ययाविषयान्तरेणितोवाभवन्ति॥अजोगौर्यस्यासोऽजगुःशिवः
तस्येदंधनुराजगवंआजगवंवा॥कुमुदस्यगंधइवगंधोयस्येतिकुमुदगंधिः॥ ५९
तस्यापत्यंस्त्रीवेत्कौमुदगंध्या॥आवृतःस्त्रियामिमाप॥श्वशुरस्यायंश्वा
शुर्योग्रामः॥विश्वास्यपेवैश्वदेवम्॥गोरिदंगव्यम्॥कुलायहितंकुल्यम्॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

१२ नी२

राणा॥ मातृशब्दस्य अकारस्य उर्भवति॥ क्वचित्संख्यानां संभाद्रद्व्याः॥ पंचानां मातॄणां अ
पत्यं पांचमातुरः॥ अतन्त्र रूपे:॥ आकारान्तान्नोऽन्योषशब्दादपत्येऽर्थे इञ् प्रत्ययो भव
ति॥ यस्य लोपः॥ दैवदत्तिः॥ श्वैरिः॥ दाशरथिः॥ रायायनलोपनणीयाः॥ गर्गनडा
दि स्त्रीपितृष्वस्रादेरव॥ गर्गादेर्नडादेरयाद: स्त्रीलिंगात्पितृष्वस्रादेरवाएय आयन
तारएयेयणालीयइत्येते प्रत्यया भवन्त्यपत्येऽर्थे॥ गार्ग्यः॥ वात्स्यः॥ नाडायनः॥
चाडायनः॥ आमुष्यायनः॥ आत्रेयः॥ कापेयः॥ गांगेयः॥ मौहेयः॥ पितृष्वसु
रपत्यं भवतीति विग्रहे॥ मातृपितृभ्यां स्वसुः सस्य षः॥ पैतृष्वस्रीयः॥ मा
तृष्वस्रीयः॥ क्वचित्स्त्रीलिंगाद[illegible]मः॥ [illegible] वहुलं कौ बेत॥ अपत्येऽर्थे उस

पुद्गविंड ।। हंसस्यगमनमिवगमनंयस्यासौहंसगमना ।। द्विकृताल्पेसंज्ञायाम् ।। द्विग्वादि
संख्यावाविनरवसंज्ञायामेवसमस्यते ।। अविग्रहोनित्यसमासः ।। अन्यस्वपदविग्रहोनि ।।
दान्हिणाग्निः ।। सप्तग्रामाः ।। इतिसमासप्रक्रिया ।। अथतद्धितानिरूप्यन्ते ।। अपत्येऽण ।।
नाम्नोऽपत्येऽर्थेऽणप्रत्ययोभवति ।। उपगोरपत्यमिति वाक्ये ।। उपगोः अण इतिस्थिते
५० समासप्रत्यययोरितिषष्ठीलोपः ।। णकारोवृद्ध्यर्थः ।। आदिस्वरस्याञ्णितिवृद्धिः ।।
स्वराणांमध्येयआदिस्वरस्तस्यवृद्धिर्भवतिञितिणितिचतद्धितेपरतः ।। उकारस्यौ
कारोवृद्धिः ।। इकारस्यैकारोवृद्धिः ।। अकारस्याकारोवृद्धिः ।। वोऽवःस्वरे ।। उकार
स्यओकारस्यावभवतियकारेस्वरेचपरे ।। औपगवः ।। वासिष्ठः ।। गौतमः ।। आउ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मन्कोरलुग्भवति॥ कुष्ठान्मुक्तः॥ स्तोकान्मुक्तः॥ अप्सुयोनिः रप्स्वेमप्सुयोनिः॥ उरसिलोमा॥
हृदिस्पृक्॥ कंठेकालः॥ वाचोयुक्तिः॥ दिशोदंडः॥ पश्यतोहरः॥ इत्यादि॥ समासे सति समा
नाधिकरणे शाकपार्थिवादीनां मध्यमपदलोपो वक्तव्यः॥ शाकप्रियः पार्थिवः शाकपार्थिवः॥
देवपूजको ब्राह्मणः देवब्राह्मणः॥ आदेरस्य द्वंद्वे। द्वंद्वे समासे ऋविदादिपदस्य लोपो भवति।
माता च पिता च पितरौ॥ श्वश्रूश्च श्वसुरश्च श्वसुरौ॥ दुहिता च पुत्रश्च पुत्रौ॥ ऋतां द्वं
द्वे॥ द्वंद्वे सति पूर्वपदस्याकारादेशो भवति॥ मातापितरौ॥ द्वंद्वे सर्वादित्वं वा॥ वर्णाश्र
मेतरे वर्णाश्रमेतराः॥ वैयधिकरणे बहुव्रीहौ मध्यमपदलोपो वक्तव्यः॥ उपमानो
ष्ठ॥ उपमानामरस्यगंधशब्दस्यकारादेशो भवति॥ कुमुदस्येव गंधो यस्य सः कुमु
CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

धराभूधौ:

२

वर्तते तेन धातुसंज्ञा जायते ये सर्व्वयवसास्तु न द्वन्द्वघटिता वाचकत्वं नास्ति ततो धातुसंज्ञाभावात् पुनः क्रियाव
न ग्रहणं किमर्थं तन्नेरवति ये सर्व्वयव स्वपि विकरणघटिता वाचकत्वं वर्तते एवं ततस्तेषां धातुसंज्ञा स्यादेव अतः
पं ३ क्रियावाचकग्रहणं सर्व्वस्वकर्तव्यम् ननु भ्वादिग्रहणं किमर्थं क्रियावाचका धातुग्रहणं संज्ञा ए तावन्वेव यार्थ
स्वीकर्तव्यं इति तन्नोच्यते तेन रथि हिरुक् पृथक् वजति पृथक् गिते ले इत्यादीनां धातुसंज्ञापत्तिः स्यादिति त
न्निवारणार्थं भ्वादिः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

भूस्व भूस्त भूवो भ्रादिश्च भ्रादिश्च भ्राहि भुवौ भ्रादीपस्य सम्भादिः एवं भ्रादिशब्द भ्रादि या वको द्वितीय स्साद्दथवा वको
भवति ते भू प्रभृतयो भूश इशाधातु ग्रहणं नन्वत्र शाद इवं किं नाम तस्मिन्नत्ये सति तन्हू को धर्मिव तयं शाद इथं वतथा
वात्र क्रिया वाचकत्वेन साद्दत्वं ग्रुते भ्राह क्रियावचनो भ्वादि धातुसंज्ञः धातोरित्यधिकार सूत्रा ...तो रिति स्पष्टं नन्वेकि
पावत्वन ग्रहणं किमर्थं भ्रादयो धातुसंज्ञा स्युः भ्रव पर्यो भवतु तनो यते भ्वादि धातुनां मध्ये या वा इत्येवं हि तां वाहो वर्त
ते तततो यो धातुसंज्ञा पास डादि ड संतिस्यात् नच स्यापु सत्वा सडा हीनां बाधा भविष्यति ततः क्रुता भावाद्धातुसंज्ञा न
भविष्यति इति वाच्यम् वत्स इत्य सहा घसे ग्रापत स्त्रियां इत्यादि पाशब्दो जायते ततः शप्सि भ्रातो धातोरित्या लोपः स्या
तो न धातुसंज्ञा पाः सा स्या धातुसंज्ञा भविष्यति तं ल्लि धार रार्थं क्रिया वचन ग्रहणं कर्तव्यम् न वसन्नरा प्रति व हो नको:
प्रतिपहो न्कस्यैव ग्रहणं ननु सन्न रिाक स्येति वसि भाव पाव पाया वरो इत्यादि न गतोरिदित्तानां धातू नां भ्रातोरित्या सो
वस्या न्नवं इशानां सन्नरां व ल्लि पानां नामकारा नां शब्दा नामिति वाच्यम् पशूव इति भाषा पवो गोन भ्रातो लोप इति सू त्रे
णाकार स्योपे कर्तव्यं सन्नरा प्रतिपदे नक्त यदि भावेपा ग्रुनि सत्यातं तथा चेस भा स्वारसे धातुसंज्ञायै धारणा क्रिया ग्रहणो
कर्तव्यम् तनो यते अवतु धातुत्वं पाशब्दा हीनां भ्रातो धातोरित्याकार लोप सत्तुन स्यात् भ्रातो लोप इति वार्तिके भ्रास्तान
स्यार्थः भ्रादन्नि न्त स्या कारस्य भ्रातो धातोरिति सूत्रे रा लोपो न स्यात् प्रत्यय कारस्यैव ... वते लोप धारतो न धातुसंज्ञा
पादि प्रकल स्याद्धातुसंज्ञा यो भ्रांति ... स्यै वाला कि अर्थ क्रिया वचन ग्रहणं नच वेस या व सा क्रिया वचनं ग्रहणा भाये धा
तुत्वं स्यात् तथा च धातुत्वे सति सङ्घाद्युत्स त्वेसी ति प्रयोगे पिति रितिवाच्यम् वेबीज वगराणा न्वर्थ जिवायकत्वं
वर्तते एवा न्येन सूत्रे रा धातुसंज्ञा जेतरे पा पीड शानां तथा च धीतव्या धातो गीति गन्धार नाधीनिवाचकत्वं ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ईशाय नमः १

ननु वच्यपि गव्यमित्यादौ भत्वात् स्त्रोपः
शार्करव सवर्णसवर्णे छा मित्यत्राप्यसो प
न प्राप्नोति यापि गव्यूतो कृतो नैवत श्रा
ह्मिवान्तेद्रूपत्रेति ० नैव सूत्रे कृत्स्नाभावोग
व्याद्वैभत्वेन बाधरतात् ० नैव गामिच्छति ग
व्यतीत्यादौ प्रत्ययः ० तथापि नः क्ये इति नि
यमेन नान्तस्यैव पदस्य प्रतिपादनेतरेषां
भत्वबोधनाद् इति वाच्यम् ० यानन्ते इत्यस्य
वार्त्तिकेन भ्रूवज्ञात् तावकोरा त्वाद्दीर्घ इत्यस्य
संपादनकृत्स्यत्वात् ० ननु विधिर्वै इत्यादौ तस्य
सो वद्धति ह्रस्वनिर्धारतो गव्यूतौ वद्वाररात् स्व
वार्तितार्थ्यो हिलिवेत्ते ० गविच पूजा इत्यादौ
निर्देशाद्वाररात् ० ननु यान्ते चतुरा भेव
भाव्यप्रत्याख्यातम् ० ननु चेचज्ञेचमि त्या
दौ वान्तादेशापत्तिः । वो गवि भागत् ० तद्
व्यञ्जनादित्वेकृतो गः पूर्णं रा प्राप्ते नि
यमार्थः ॥ एवं च तु धान्तादेशतर्हि न्तज्ये
रेव तत्सवर्णा र्था ० न्तिज्योश्श कृतोर्थ ए
व तेनाल्ही च वर्णे ह्येव पापमित्या दौ नदोषः
० नवान्ति र्योरिति सजातिपाथेन्ती दे
कारांशे तिपमैकांशे तिवमाव द्याव
मि वृत्तीरैवतित्युत्र यान्तावृत्तिः । तापिच्छ
ददिति भाव्यो नके । छन्दसि ऽ छान्दो
धापिच्येन रूढवान्तात नापादनीत ० वाही
प्रत्यपे दैवशा रूश्यछन्दसि वर्त्ते ते तिकैवदः ॥
एतत्सर्वं स्थाने ऽन्तरतम्य सूत्रे भाष्ये
स्पष्टमिति चेत ० एवं न हि वार्त्तिकृएवप्र
श्लेषोचित इत्यभिप्रेत्याह ० छकाराद्धतिः प्र
त्येन छन्दस्यान्तरसोवः सरशा प्याभं गा
वृत्तेः ० भूत एव रघुनाथशर्मणा हि पूर्वपद
सरशा मिति नित्यस्य त्याभावः ० ननु सवर्णसि
नीसूत्रे सवर्णनामानि त्यत्र तात्यं प्राप्नोति इ
ष्यते पूर्वोत्तरपदयोर्निर्दिश्य चत्वावृत्तिः
संसाशक्तेस्त्रे नैवतद्दीर्घा इति चेन्न ० श्री
धुनिकवि तिपोगसप्रसंशोस्त्रोत्र नगत
स्यैव विनिपोगऽमी तो न तु शास्त्रावरो
धस्य सर्वे सर्वं नामानीति व्याधुनिको
चिलिवागः ० प्रतं एव महर्लोपास्ताभावः के
तो एतत्सर्वो ज्ञ नन्मित्याभि प्रेत्याह ॥ १

श्रीराम

भूश्च भूश्च भूवौ आदिश्च आदिश्च आदी भूवौ आदी येषां ते भ्वादयः एकश्चा दिशब्दः आद्यर्थको द्वितीयश्च प्रकारवाचकः तथा च
भवति ते भूप्रभृतयो भूसदृशाः धातुग्रहणं नन्वत्र शाब्दं किं नाम तदिदं त्वत्ये सति तत्प्रकारो वा यन्त्राद्यर्थकत्वं तथा
वात्र क्रियावाचकत्वेन सादृश्यं भूतमाह क्रियावचनो भ्वादिर्धातुसंज्ञः धातोरित्यधिकारसूत्रात् धातोरिति स्वष्टं ननु कि
पादवन ग्रहणं किमर्थं आद्यो धातुसंज्ञः स्युः अव यत्नो यान् तत्वो चयते भ्वादिधातुनामवो पा या इत्यौ ही नां पाठे वर्त
ते तत तत्तो धातुसंज्ञा वाच्यशब्द स्यातिस्स्यात् नचस्यामुपपाद्य हीनां वाधा भविष्यति ततः कुत्स्नमा धातु संज्ञा न
भविष्यति इति वाच्यम् यत्सत्व स्य तत्र च सेग्राधरास्त्रिवाइत्यादि पाठकेनापत्ते ततः शब्दिश्चातो धातोरित्यात्वोपः स्या
लो न धातुसंज्ञा पासा स्या धातुसंज्ञा भविष्यति तल्लिवाराय क्रियावचन ग्रहणं कर्तव्यम् नन्वेवमत्रापि प्रतिपदोक्तो
प्रतिपदोक्तस्यैव ग्रहणं ननु संज्ञेति राकस्याति पवि भाव पाठ पाश्चा परोइत्यादि नवगतो निविता नां धातूनां मातोरित्यात्वो
पस्यान्नन्वेहश्चानां सन्नृणांवल्लि पानां नामकारानां शब्दानामिति वाच्यम् पश्यव इति भाष्यप्रयोगेन आतो लोप इति सूत्रे
णाकारलोपे कर्तव्ये सन्नृणां प्रतिपदोक्तत्वाद्भावोपा अनिष्पत्ते तथाचेत्सूत्र स्यात्र धातु संज्ञा येथाररा पक्रिया ग्रहणो
कर्तव्यम् तन्नो चयते अवतु धातुत्वं पाशब्दानां आतो धातोरित्याकारलोपस्तु न स्यात् आतो लोप इति वार्तिकप्रतिसूत
स्यार्थः आप्तमिन्त स्याकारस्य आतो धातोरिति सूत्रेणालोपो न स्यात् एवं प्रयक्तारस्यैव स्यात् लोप धाररोल धातु संज्ञा
पाति च्यकस्य धातुसंज्ञा ओपधि स्यैव लौकिक मर्थं क्रियावचन ग्रहणं नचवे स्य वा पस्या क्रियावचनग्रहणं आवेधा
तुत्वं स्यात् तथा च धातुत्वे सति स्यडाद्युत्पत्तेरिति प्रयोगेऽपि निरिति वाच्यम् वेवो नवगरापान्यार्थानि पापकर्तव्यं
वर्तते एवान्येन सूत्रेण धातुसंज्ञा जेतरे पापीदृशानां तथाचपीतं च वा धातो गतिगन्धनार्थानि वाचकानां ॥

ऐं नमः

ननु व घ पिन गव्य मित्वाद्वैभत्वा स्त्रोपः
शार्करस्य सह सि सघे बामितिद्यावस्त्रोपो
न प्राप्नोत पापिन पुत्रोकृतो नेस्वत श्रा
हावानेद्वस्येति · नयेसूत्रे कस्माभावो
गव्याभावेन वारसात् · नव गामिद्धति ग
व्यतौपो इतिफलम् तच्चापि नः पयोइ तिमि
वनेन नात स्वेव पदस्य श्रुति वादिने तदेवा
भावजोधनानि तिवा वाम · धीना इत्य स्व
वार्तिकेन भूवमासावकोरालाइ शब्दस्य
संपादन कस्यवतात् · ननु विस्तवे इसो हितस्य
सोवइ तिदुनिर्वार्णा गन्यूता वद्धा रसास्य ·
वारिताप्यौदिति येन · गवित्र पूर्ण इत्याहि
नि हैश्वा द्वारसात् · ननुयान्ता व्हसा भेव
भाव्य व्रणोण्या त् सि० ननु चेव जैव मिस्वा
हवान्द्वाहे शावति ॥ वो गवि भागा तहि
व्य न व्याविल्वेको वा ग · पूर्वे सा प्राप्ते नि
वमार्थः॥ एवश्चेत वानां हे शत हि निज्यो
रेव ततस्य प्यापौ · न्हिज्योश्श क्योर्प्य ए
वतेनाही घर्षे न्हैव पाव मिस्वा हो न हो वः
· न वाह्न ज्यो रिति सजाति पावेन्तो है
कारांश्चे ति वमे कारांशे त्ति वमाव द्वाव
ति ब्रुती रे वति त्र पान्तावत्ति ॥ सा पि ष्ठु
हे स्ह ति भाव्यो नोः ॥ द्धु रसि द्धो नाहि
धा पित्रे तह वान्ता रनापा दनीतं० वा हो
व स्वपे रे ४ कट ४ छन्द सिवर्तते तिके वटः॥
एतस्य सी वे स्यानेऽन्तरत मस्त्र सूत्रे भाव्ये
स्यकामि तिचेत० एवन्त हिं वार्तिक एवप
१ स्रेवावित इलसिये लाह · द्धु का राद्य तिःश्र
न्यत्र छन्दसत्यान सावः सं ता प्यो भंगा
वत्वेः · म्रत एवर घुनाथ शर्मा दि पूर्वप
क्षे सं ता मिति लिखत प्याभावः ननु सघोलि
नी सूत्रे सर्व्व नाम निस्य त्र तापे प्राप्ते तिइ
त्या स्य चिनिपातना लो भाव इत्युक्तं तन्न
वमते पृथ्वी तार वइ वोलि ईन्वलावत्तिः
सं सा शक्ये लो मेवत दुवा हो ति चेन्न · श्री
धुनि केपि ति पो ग स्य संशो स्वान गत
हैव वृत्ति योगऽजी तो नत शास्त्र विरो
ध स्ये यौ सर्व्व नाम्ना नीति त्या धुनि को
चिनिका गः · स्वत एव मह त्या स्तत्रा नाः के
हो एत स्यवोऽजन मिति सामि प्रेत्याह ॥१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशायनमः। ग्रंथमध्येविघ्नविघातायकृतंमंगलंशिष्यशिक्षार्थंनिबध्नाति। श्रौत्रेत्यादिना॥ श्रोत्रियस्यभावः
श्रौत्रं हायनान्तयुवादिभ्योऽणिति सूत्रे श्रोत्रियस्य यलोपश्चेति वार्तिकाद्यलोपे ऽण्प्रत्यये च यस्येति चेतीकारलोपः।
अर्हतो भावः आर्हंती। गुणवचनब्राह्मणादिभ्य इति सूत्रे ऽर्हतो नुम् चेति सूत्रे नुमश्च। षित्वात् ङीषि हलस्तद्धितस्येति यलो
पः। ताभ्यां विलैः श्रौत्रार्हंतीधरैः। तेन विना इति वरताम्। श्रोत्रियत्वयोग्यताभ्यां प्रसिद्धैरित्यर्थः। किंच गुणैर्गौरतावद्भिः
प्रशस्तगुणयुक्तैरिति यावत्। अर्हः प्रशंसायामिति सूत्रे अर्हयोग्य इत्यर्थेऽन्तरेऽचु गुणवचनब्राह्मणादिभ्यस्य स्वभावाव्यापादपुरुह
हृतेत्याह। अर्हद्द्ध्यमिति। अर्हन्महति। प्रशस्यहमित्यर्थः। अर्हतेरेत्यादिना निपातनात्साधुः। तो यत्यमान इति। सेतोते
र्यं तेनाक्रमेणशानच। साधै धातुकेषणिति धातोर्यक्। आने मुगिति मुक्। अपिशब्देन विरोधं द्योतयति। श्रुतिप्र
योजकीभूतानाममंतकल्याणानां श्रुतिस्मृतिसिद्धत्वेऽपि विषया दिव्य व्यवहारिकत्वात् भावस्य पारमार्थिकत्वा
देनवौर्ने तेरभिमांसापांस्यवामेव। विभुर्व्यापकः परमेश्वरः। व्याप्तिविजयते ऽपि जयतेतराम्। सर्वोत्कर्षेण वर्तत इति
भावार्थः। विपराभ्यां जेरिति तङ्। तरपमातद्धितवचन विभज्येत्यादिना तरपि किमेत्तिङव्ययघादाम्। नन्विह ....

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ईश्रेनमः

कल्पेक्षान्त॰सवेनवाशब्दाम्भो ३

नयेति॰इति॰सौके ऽर्थपदार्थकस्यशब्दपदार्थकात्यमते॰
इहतु स्वंरूपमिति परिभाषणात् ऽदपदार्थकस्यार्थपदार्थ
प्रत्येकं संबध्यते व्याख्यानात्॰ तेननवाशब्दयोरर्थोमि
लितो स्वंरूपमित्यस्य प्रत्याने त्यितिशब्देनार्थपदार्थ
कार्यस्याबाधात्॰ तयोरेवसंज्ञित्वेतु विभाषाश्वयोरित्या
देर्नवाशब्दयोर्निर्देशो व्यर्थःस्यात् ततोऽन्यत्र पूर्वकार्य
स्यबाधेपि ऽपस्थिततया हासेइत्यादौतज्जन्यबोधेप्रकार
त्याभासमानस्यराजनशब्दस्यैव ग्रहणं माभूदिति व्यवस्था
तिव्यर्थं सिद्धम्॰१ सप्तिड॰ सुपितिसुपः॰एकदेशापस्याहारे
व्याख्यानात्॰यद्यपिप्रत्ययग्रहणेतदन्तग्रहणमिस्तुतेः
शब्दस्वरूपविशेषमाश्रयतेइत्तो ग्रहणंसिद्धं॰ यतुप्रत्ययेन
स्यप्रकृत्यबयवकसमुदायस्या ग्रहणादित्येवप्राप्तेनत
ग्रहणेनव्यभिचारेरागोपासंभवात्॰ प्रातिपदिकशब्द
ऽनन्यथासिद्धे॰तथाहि॰ संतोविधेःप्रत्ययग्रहणभावेसो
ऽपि तेनगौरिति ग्रहणमिति तरेत्यत्रेनहृस्वः तन्निषेधसामर्थ्या
देयप्रदेशोऽव्यपिनेतदन्तविधिः नबसापितेपिव्यर्थः॰पद
प्रदेशप्रत्ययग्रहणेतदन्तग्रहणेनेयसिद्धेरितिवाच्यम्॰प
हत्यस्यप्रकृतिप्रत्ययसाधारणात याप्रदेशे प्रत्ययग्रहणा
स्यायाभावात्॰यस्मात्प्रत्ययविधिरित्यादौतुयत्नेः पदसमु
दायस्यनपदत्वम्॰इत्यादिस्थानेयस्मात्प्रत्ययविधिस्तदा
हितेद्वितीनोत्यंयपदेशिवद्भावेनबोध्यम्॰तेनोशास्त्री
पस्याप्यवयोहरीतेहशात्॰विशिष्टविश्वव्यवहारनि
मित्तकार्यानिसप्रहायेपिकर्तृत्वानीतितेदर्थान्तरम्
तस्यैवपन्मात्रमित्याहीयत्तोनाश्रयार्थेइतिमात्रावधि
हेः हीकृइत्यादौसोऽस्तुनेयंइत्यंहासिसर्वेषामिति
निर्देशोसहायेतहप्रवृत्तेः ।।१।।

यस्मात्प्रत्ययविहितस्तदादेस्तदन्तस्य ग्रहणम्·१ प्रत्ययग्रहणे [illegible] [स विहितः] यस्मात् स तदादेस्तदन्तस्य ग्रहणम्·१ दिवंकस्य ह्रस्वस्पर्श
आधेयानां विशेषआधाराबोधकत्वं प्रथमैव सन्नास्त्यम्·१ धर्मार्थपरिकल्पितेन तावत् तस्यविशिष्टतो·प्र नोल नाद्यि
नंयरम १ यदङ्गशास्त्रीयसमुदायमध्ये अन्तरङ्गतानि [illegible] भितानि अङ्गानि यस्य तदङ्गं तदन्तरङ्गम्·१ अन्तरङ्गशास्त्रीयसमुदायमध्ये
बहिर्भूतानि [illegible] अङ्गानि निमित्तानि यस्य तद्बहिरङ्गम्·२ बहिर्नाबहिर्घोऽत्र कार्यं शतोऽसिद्धं वा स्यः·१ प्र पगयानामेको
पस्थितिनियामिकासमुदायशक्तिः ऐकार्थीभावः·१ नञिवयुक्तमन्यसदृशाधिकरणे तथा ह्यर्थगतिः·१ लिङ्गभावादिलोपयर्थेनार्थकथनं·१
अइउण्· एषां क्रमबोधकाये व्याहिरन्यनेतयनेनैकवाक्यतयाव्यत्तिपरिच्छेदकार्येन सम्भवात्यम्·१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम १

यान्तोपिप्रत्यये· योगविशेषणं प्रत्यय इति विशेषणम्। तदा चेन्नविधिरिति प्राप्तः तदा अस्याः यकारापत्तिभावयोर्बाधः क्रियते॥
तदा यादेशे अपकर्षः तर्हि वर्णव्यक्तिं यातिकिं न कार्यं। यदाऽयमर्थो न स्यात्· अयमर्थस्तु स्यादेव कुतः यान्त इत्यस्य असंभवा
त्। तदाऽयमर्थः तदा यान्त इत्यस्य संभवत्वं जायते· कुत्र· गव्य इत्यत्र तदा गव्यं नाऽक्षिप्त्यस्य सिद्धिर्न स्यात्। यान्तत्वाभावात्
तदा यस्मिन्विधिरिति अनेन यातिकिं न यादेशे अपकर्षः तदापि किम्· गोभ्यां· प्रत्यये किं· गोयानम्· तदा उपदेशो नास्ति तदाय
दंन्यासः कर्तव्यः यान्तो व्यः स्य· वकारादेशे परे ओदौतोऽवः स्यान्तादेशः स्यात्॥ तदा गोयानमित्यत्र उपदेशो नास्ति पुनः प्रत्य
वकिं· तदा ग[illegible] यादि इत्यस्य सिद्धिर्न स्यात्· तदा यदि पतन्निरूपितं गोशब्दस्यादेः संज्ञाभावत्· अतः प्रत्ययग्रहणम् पुनः
प्रत्ययः किं· यदि सर्वत्र यकारादेशे परे यान्तादेशः तदा गोर्यूतौ· अध्वपरिमाणे॥ उभो यातिकिं किं तदा गोयानं उपदेशो नास्ति
पुनः प्रत्ययकिं तदा नियमः यादेशो यान्तस्य प्रत्ययग्रहणं को सो नियमः तस्य गोर्यूताचेव· अध्वपरिमाणेऽस्वा। पुनः प्रत्ययग्रहणं
कें। प्रत्ययग्रहणं नियमार्थं वा तदापि गोशब्दस्य विधयकः यदि यकारादेशे गोशब्दस्य यान्तादेशः स्यात्। तर्हि
उपसिद्धताचेव॥ अध्वपरिमाणेऽपि· तदा गव्यं नाव्यं इत्यस्यापि सिद्धिर्नैव भविष्यति। एतदर्थं प्रत्ययग्रहणं कर्तव्यम्॥ गव्य
नाव्यमित्यत्र वकारस्य लोपः कुतो न· केन लोपः शाकल्यस्य हलि सर्वेषामित्यनेन वकारस्य लोपः प्राप्तः तदा यान्तो
वियप्रत्यये इत्यस्मिन्सूत्रे वकारस्य प्रश्लेषः कर्तव्यः अत आह वकार· तद्धि· सूत्रे यान्त प्रश्लेषो न कार्यः तदा गव्यतीत्यत्र
लोपः स्यात्॥ तदा ओजोनकृतः असंज्ञायां वरसंज्ञायां बाधः क्रियते॥ तदा वलोपोन पुनः सूत्रे प्रश्लेषे च· यदि गव्यति
नाव्यति। इत्यत्र लोपः स्यात् इत्यत्र अन्यथैव यात्रा भविष्यति॥ केन· [illegible] नः क्वे· इत्यनेन परसंज्ञाभावात्॥

यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादि तदादेस्तदन्तस्य ग्रहणम् १ प्रत्ययग्रहणे यस्मात् प्र तदादेस्तदन्तस्य ग्रहणम् २

यल्लोपो न पुनः प्रश्लेषे न । न च प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणात् तदा पदत्वम् आपादि । तदा लोपः न च कृतः संज्ञा पदं भंगापत्तेः । तदा चल्लो
पोन गच्छतीत्यत्र हृदयचनं किं विशेषणात् जिः समः क्वौ । न च समुत्वात् संज्ञायामिति सूत्र प्रामाण्यात् किमनुमातुं शक्यते इदं
वचनमनित्यो भवति ॥ अतः लोपस्यात् कर्त्तृनिपः पदाङ्ग्धुनिकी संज्ञायां ते तदानिपः पदाचिरं तासंज्ञापतो तदात्वे नित्यो भवति ॥
गच्छतीह चिरंतारा तदा च लोपः प्राप्ते तत्र किं चिरंपदो आधुनिकी चेत्तदा एकं बीजं दातुं शक्यते । सर्वाणीति सर्वनामानि इह
पूर्वपदा संज्ञा वा मग इत्यनेन तालप्राप्तेः तदा भाष्यकारेणैव नैकमत्राणां त्यागे निपातः रघुनाथ इत्यत्र विरतो
संज्ञा अतः तालं नभाष्यप्रमाण्यात् ॥ १ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हे व्यवत्र १ है०

श्री गणेशाय नमः पूर्वत्रासिद्धम् यद्यपं स्यात् त्रोविधि
स्यात्तर्हि त्रिपादि पूर्वप्रत्यक्षिकेस्येवलभ्येत् त्रैपादि कन्तु पू
तिपरं नासिद्धं स्यात् तथा व प्रशान् इत्यत्र मोनो धातोरिति न
सिद्धत्वान्नलोपः स्यात् नत्वविधेस्सम्बुद्धौ वचितार्थत्वात्तथा
न ङिनित्यत्र संयोगान्तलोपस्यासिद्धत्वान्नलोपः स्यान्नुम्विधेस्तु
द्धौ वचितार्थत्वात् अत आह अधिकारोयम् इति नासिद्धं स्या
हि तितस्र्व गोधुक्षानित्यादौ घायजश्त्वान् नासिके घुभव भावो
न स्यात् वन्वादितिहेशान्तरवत् स्यादि त्रिपाद्यां प्रवृत्तौ न हो ढः स
पाद सप्ताध्याप्यामपि पूर्व प्रतिपरासिद्धत्वाय तेः मध्ये पाठस्य
विप्रतिषेधस्य त्रस्य सामर्थ्याश्रयतो तु विनिगमना विन
त्रिपाद्यामप्यप्रवृत्त्यापातिरिति भावः १ नवपूर्वेऽनेस्येवम
त्रमत्यतिर्यातयम पूर्वशास्त्रस्य प्रतिषेध इत्यर्थे नलोप स्तु चिन्ते
गुत्रो प्रसङ्गे तेः तद्विनियमार्थमिदं वेदहिस्याराजनेश्व इत्यस्य हशायां
कस्यापि पूर्वशास्त्रस्याप्राप्ते तन्निषेधाप्रवृत्तौ नलोपे जाते जन्तो
यनो भिति पाये नेत इप्रवृत्तौ राजाश्वेतिदीर्घ सि [illegible] ध्यानि
पमाणुपयोगात् राजभ्यामित्यादावपि दीर्घापत्तेश्व पूर्वशास्त्र
विषयसंभावनायामित्यर्थे राजभ्यामित्यादौ नलोपस्य चिन्तदीर्घ
विषयप्रसभावनेयासर्वथा नलोपानापत्तेरिति दिक् १
वर्तहिंसा

अंगा१ यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादि प्रत्ययेऽङ्गम्॥१ प्रत्ययग्रहणे यस्मात् ते विहितः स तदादेस्तदन्तस्य ग्रहणम्॥१

यलोपो न पुनः स्थलेषु न नवप्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणं तदा पदसंज्ञा प्राप्नोति। तदा लोपः न च कुतः संज्ञा यतः अंगायत्तेः तदा यलो
पो न गच्छतीत्यत्र इदं वचनं किं विशेषमेतत् जिः सभः क्वौ नलोपमुक्त्वा संज्ञायामिति सूत्रं प्राप्नोति किमनुमानं यदि शक्यते इदं
वचनमनित्यो भवति॥ अतः लोपस्य स्यात् कदाचित् पदं धुनिकी संज्ञा पते तदानित्यः पदाचिरं तत्संज्ञापते तदा तु नित्यो भवति॥
गच्छतीह विरंतारा तदा यलोपः प्राप्ते तत्र किंचित् पदं आधुनिकीचेत्तदा एकं बीजं दातुं शक्यते सर्वाणि सर्वनामानि इद
पूर्वपदसंज्ञा यामगा इत्यनेन णत्वं प्राप्तः तदाभावः का तेन एवो नकि मत्राणात्याभाव निपातः रघुनाथ इत्यत्र विरतरे
संज्ञा अतः णत्वं न भावे प्रसाम्यात् मम १॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हे व्यवत १ हे०

श्रीगणेशायनमः पूर्वत्रासिद्धम्. यद्ययंस्यात् त्रेधाविधि
स्यात्तर्हि त्रिपादी पूर्वंप्रत्यक्षसिद्धस्यैव लभ्येत त्रैपादिकन्तु पू
तिपत्तं नासिद्धं स्यात्. तथा च प्रशान् इत्यत्र मो नो धातोरिति न
सिद्धत्वान्नलोपः स्यात्. न त्वयं विधेयस्य च द्वौ वचितार्थत्वात्तथा
न ह्यनित्यत्रसंयोगान्तलोपस्यासिद्धत्वान्नलोपः स्यान्नु विधेस्तु
उ द्वौ वचितार्थत्वात् अत आह. अधिकारोयमहति. नासिद्धं स्या
हितितत्तश्च. गोधुक्षानित्याहो घायजश्यान्नु नासिके धुमब मा बो
नस्यात्. वनयातिहेशान्तरवह स्यापि त्रिपाद्यांप्रवृत्तौ न हो बः स
पाहस प्राप्याप्योमपि पूर्वप्रतिपूरासिद्धत्वात्पन्तिः मध्ये पाठस्य
विप्रतिषेधस्त्र त्रेस्यापसामर्थ्याश्रयतोत्तु विनिगमनाविन
त्रिपाद्यामप्यप्रवृत्त्यापातेति भावः १ नन्व पूर्वत्रेनेत्येवम
गमकेयतिथायम. पूर्वशास्त्रस्याप्रतिषेध इत्यर्थे नलोपस्सुपिति
तुत्राप्रसङ्गतेः तद्वितेयमाथमि च्वे हीत्या राजेनेश्वे इत्यस्याहशाया
कस्यापि पूर्वशास्त्रस्याप्राप्तेतन्निषेधाप्रवृत्तौ नलोपे जाते अनो
यन्नोभिति न्यायेनेत इप्रवृत्तौ राजाश्वे तिहीघी सि [illegible] ध्यानि
यमाङ्गयोगात् राजेभ्यामित्याहावपि दीर्घापनेश्वे. पूर्वशास्त्रे
विषयसंभावनाया मित्यर्थे राजभ्यामित्याहौ नलोपे सुपिति दीर्घ
विषयसंभावनया सर्वथा नलोपा नाप्ते तौ सितिहैक्ती १
कंहीता

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

...नमः

ॐ अथ तेन मुः॥ प्रमं तं प्रमगाम पुनतं सुबुद्ध्या लंजडाल्पिवं । प्रपन्नं विरथं भीतं नरिपुं हन्ति धर्मवित्‌ १ ॥ आपपन्नं दुर्विरां हानं स्यामा
न्निर्विपापरतां तथा । एवं हि पुत्रा पन्थं नीवधोनान्योस्तिहैहिकः २ त्रिल्यो नेमितिक द्वेवेयत थाप्रकृतिकोऽलय ।

यसहारि स्पेवतु नोन्तं । रवरिह कारय हतापतोऽहरि ह सानित्या होवि सभीपते ः १ अन्यो न्वा भवानि का व्यीतो माक्षोन
तं नकेनोनविध्वध्याने तरत्रा तापभथति । नोऽश्शकदं यहति शकंदनावं यहति तवस्तुतीवमा स्तिनसंजरने
कं दं वहति स्परसे शकंदनावं यहति तत्रापि आवक्त्वान्निर्वीहः २

...व घृतलत पसताखुन ...यामतुमसपाव ...
...पथ तत्स्य पुमारा ...
त्रैवहत्ति तोतमासं ततकृतं वैव सरितसं विधि पते २ ...वहस्त मात्पचकरोतप न्नं प्र
न्तिसां त इन्नां किंविवंतुस्यांत मासं हधिरा मपम ॥ ३ ॥ मराइक मस्य मात्रं वत्पजेसईतु
भ मिथाल्पान्नु पितरो भमेग्या हंसत्वंतु देवहताथु । राम । राम । राम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वेन मात्रे त्रिलिङ्गानु धावनं कृतं तस्य को ह्यशोऽभिप्रायः तस्याव नाशयः पृच्छारभ्योऽइत्यासम्नस्त्रे इत्याशयं
नत्वशाकृत्स्न नसीसंज्ञापत्तौ मात्रे इत्यादेवेते: तवोच्यते: स्वकांतनानां नसीसंज्ञानमापतेन कृतस्येति सावकांतं एवञ्च
नानानां नदीसंज्ञास्यात् तत्रोच्यते भाव नानां नदीसंज्ञा नवर्तेकु तः हस्वनद्यापइति सहचे भाव यहणात्
तत्रोच्यते सधन्या तायां स्त्रीलिंगानां नदीसंज्ञास्यात् नदीसंज्ञा वाको दोषः तथाच संबुद्धौ भाष्यार्थहस्वः सवेनेः
हस्वापत्तेः एवंच संघ हातानां नदीसंज्ञान प्रविस्यात् द्विगोनीव इस्य नावः इतिनि इशात समाधानं तु दृत्तेनि
त्वहस्वघत्वनेवंधरं नभव तीं

नमः

ऽयतेन मुः।।मतं प्रमनामु मतं सुब्रह्मयालं जडाद्रिवं प्रपन्नं चिरथं भीतं नरिपुं हन्ति धर्मवित् ॥११॥ वपनं हृषीकेशं नत्वा ना
न्निचापरास्तथा ॥ १२॥ हृष्ट पुष्ट चन्द्र ना च धो नान्योऽस्ति हैहिकः २ नित्यो नैमित्तिकश्चैव तथा प्रोक्तेति कौल यः
ब्राह्मं पाद्मं वैष्णवं च शैवं लैङ्गं स गारुडं नारदीयं भागवत
मान्नेयं स्कान्दं संज्ञितम् ॥ भविष्यं ब्रह्मवैवर्तं मार्कण्डेयं सवामनं वाराहं मात्स्यं कौर्मं ब्रह्माण्डाख्यमिति
त्रिषट् ॥ विशालाक्षि पविनसानाहि शान्तमिन्द्रांनेवायूपाः परिभ्रतः परितोषपशुध्वन् ॥ २ ॥ द्वादशाक्षिमन्त्रितोऽव
तिनोपव सन्तीन्के स्यामं जनिकचयोधनतु में धान् ॥ गोचीवल्गुर्षीय रक्षेत्तुपजाड्गार्चिनं दुर्गरहोलि
कापाद तस्य पूजा शिवरात्रिरेता वरा [illegible] विधूतिनष्टपेसतानुर ॥ वामेतु जसपाचे चलपा
त्रैव हन्ति तोत मास्ते तत घृतं चैव सहितसं विधि पते ॥ ब्रह्म बहस्त मासपक्ष लेतन्नंप्रह
त्रिसांत इन्नं किंविवतुस्वांत मासं हृधिरामवमा ॥३॥ गरुडकमेस मात्रं चतपजेसं हेतु
मभिषातवान्तु पितरामं मोग्या संस्कांतु देवहताम् । राम ॥ राम ॥ राम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अथ जननमरणाशौचनिर्णयः। आदन्ताज्जननात्सद्यः आचूडान्नैशिकी स्मृता। त्रिरात्रमा
व्रतादेशाद्दशरात्रमतः परम्॥ मुहूर्तमिश्रितावासः पञ्चत्वं यदि गच्छति पितुः शुद्धिर्दशाहेन स
द्यः सोदरस्तु गोत्रिणः॥२॥ गर्भमध्ये विपत्तिश्चेद्भ्रयते पोषितो प्रजः यावन्मासास्थिते गर्भे दि
नैस्तावद्भिः सूतके॥३॥ यदाशौचसमुत्पन्ने पुत्रजन्म यदा भवेत् सद्येन शुध्यते तावत्तेन स्नाता
शुध्यते सद्यः॥४॥ ग्रहणास्य घृताशुद्धिः सर्वधुमानेनैत गुरो। सूतके सूतकं हत्वा सूतके सूत
कं तथा। पश्चादूर्ध्वभागाद्वै पापसूतकस्यात् सूतके। द्वितीये पतिते चाघा सूतके
शुद्धिरिष्यते ॥६॥ पितृमरणे तूर्त्ता सौवं भिन्नान्नानापं। आज्ञा गावो महि ब्यास्वं ... नायां
तीव प्रसूतिकोमध्ये शास्त्रोक्ताशुद्धंति॥ ० । अथ ग्रहणां किंचित्॥ नच तत्र भावे ईदृदे तिर्थ ...
सपूर्णा सर्वगतिः॥ तथा च पति त्याग्रागे ज स्यात॥ ... देशाद् ... गोतीत्या इति सिद्धार्थमा ... क
सिद्धाम॥ ईदृतो सपूर्णा ... मा ... द्विजवन मी सेव सिद्ध ... सकारतो न तत्र कराणा ... बोधनात॥
... सर्वसं भवा ... ईदृतं सपूर्ण ... प्रश्नः पती ...
... सतिति॥ ... दोषः॥ से
... सा ... दोषस्या ... सेव या ता
... समासे ... ईति ... समासे।
... ति समास॥ ...
... सभा ... समासेन ...

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

राम रेफयवत्‌ रामराम राम

नवेति इतिसौ केऽर्थ वर्णार्थक स्व
शब्दवर्णार्थ किमर्थ अतर यथागलि
ते यथा हेस्व त्र करतो इत्युच्यते
मिति वरिधा वर्णा द्धत्र वर्णार्थ
वर्णार्थ वर्णार्थ केयर्थ अतर रामराम
मवमव मो मव मव मवमो मो वम्बोव
ते मुः मुं तस्व मुं तस्व मतो ऽयधा
वुडव धाव ऽयधा मतो वऽय
वेवतोः मुं तोवधाः मतो यधाः
वस्यसः तस्मातो यथः तस्मात्‌

रामश्रीगतो शाप नमः
रामश्री गतो शापनमः रामरा
राम राम राम राम राम राम मतोम

राम राम

ऽवदे शेऽमनु नासिक इतः ऽवदेश
इति कुम्भर्य प्रथम मां यथः ऽवदे शे
मेऽनुनासिक स्वमान् इति ॥ कः पुन
रि देशो वदेशवो लिङ्गेवः प्रथ स्मा
स्वानमुपदेश्यः विगुतोः प्रापतामुहे
शः य सम्पतामहस्थानमुपदेशः
तद्यथा मगो सायकस्थितं गोमर्थ
यतिकर्तोया रहितं यादर्य स्वतीप
मौ रिति ॥ सप्तम्य [illegible] माहय
रि कोमे गोरिति ॥ गुतोः प्राप्य मातामु
देशः तद्यथा कश्चित्कं चित्र देश
तं मेय धावु हि [illegible] तिसद्द स्यः पा
दलिपुत्रस्य देवता मुरिश्चति मूं ग
दी कुंजस्य कि लिपुत्रो रक्षोऽन्त
धाहुल्लो हिता नस्य [illegible] न सो विधि
धाम सो इति शो देवता इति सग
तोः प्राप्य मोता मा होति कि देवे
तोइति ॥ इवं सर्वं प्रवं गोऽवग
शेवा ता ॥ इवं स्यापांसर्व प्रवं गः
सर्वस्यानुनासिक स्वे सं नमाप्तो ति
मस्या विप्राज्ञोति । अथ को अयः ।
किंकारा [illegible]

अथ जन्ममरणाशौचनिर्णयः। आदन्ताद्यजननात्सद्यः आचूडान्नैशिकी स्मृता। त्रिरात्रमा व्रतादेशाद्दशरात्रमतः परम्॥ मुहूर्तं त्रीणि षड्रात्रं तावान्तः पञ्चवर्षके सनिगद्यते पितुः शुद्धिर्दशाहे तस्य गर्भस्थिताः शौचशुद्धिस्त्रिणि ताः गर्भमध्ये विपत्तिश्च भ्रजते वाभितोप्रजः यावन्मासस्थितो गर्भस्तावद्दिनानि सूतकम्॥ सर्वाशौचं समुत्पन्ने पुत्रजन्मप्रसवे तत् सचैलशुद्धास्तैः स्नातैर्न सूतकं सूतकं ग्रहास्तेषु। स्नातेषु शुद्धिर्धिपुत्राणां निर्गते मृतके मृतकं हन्यात् सूतके सूतकं शुद्धाः तेषु च ४। गृहस्थस्य पुनः शुद्धिः पितुः स्नानेनैव। सूतकं तथा पाप्यूर्द्धभागाद्भवं पावनं सूतकं स्पृशेत् सूतकं। द्वितीये च पतिते वा घातस्य सूतकं सूतकं तथा॥ आज्ञा गायत्री महिमा श्वेत हि दूरं नान्तरा च्छिद्रे इति ४। पितृमरणे तोपूर्वाशौचं मितान्न्यासान्तं पर्वा॥ आर्षग्रहतां किंचिदिति॥ नचतत्र भावे ईदृशे इति च हि नाना संस्था प्रसूतिका मासदशाहात् त्रिशत्रिरात्राशुद्धं इति॥ ७। आर्षग्रहतां किंचिदिति विशेषणार्थमा। तत्रापि शाक

सपिण्डी सर्वर्णिति॥ तथार्थे च पञ्चि त्वा तारागे जस्यात॥ एकादशाहपर्यन्ते विभागेन एकामी स्यात्तु जोगी शिवा दशाहात् इति सिद्धार्थमा। तत्र विशेषणात्॥ वीर्यन्याम॥ ईदृशेषु पूर्वीय जन्मनः मरणः एक द्विवर्ष मी सेव सिद्धा गुरु मृत त्यागे सकारात् न तत्र सकरात् वेदाङ्ग पादैस्तात्र बोधनात्॥ उपातं तेषां भवा पूर्वं सङ्ग्रहाति धात्विति तरं स महतानि वेधा प्रयत्नाई इदं सम्पूर्णमानमित्यर्थे नेच्छयिद्धिरिति प्रश्नः। पतीस्त्वार्थेरनीयमा नेवये तिपरे॥ एकाहिति॥ आर्षग्रहतां साम पवित्र पूर्वार्थमाने च पञ्च सन्नामित्यर्थे मान्वतं तस्य सच्छन्दे पापपर्वविच्छेत्तेन दोषः। अंशा पाणिति समासेन स्याण्वावायन्तोपूर्वपदस्यानर्थक्ये तिसृपसुवेति समासे अन्यहस्त्याख्यावां प्रसत्का दोषस्तेन एतत् सेवया ताम्। ति तिप्राय॥ नेति आर्धविभाषा इत्यादि अपतारूपाणामेव। नोति पाद्ये धाराविकरणास्तान्दपदः इति नोपदिधिकरणादेः सच्छ्रः ताणां माना भावदिति नन्तत्र दोषः। पणाम रूपदिति सुपसुपेति समासः॥ संप्रदानेति। तिजनान्ता उपायिति समाये।
पर्वेन संस्थानं च गमतानि सम्प्रसस्ता सत्येन पिपठिषेः नलि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ननु प्रथम हस्त नहातां प्रथम हस्त ताल रे वो सो को गा त सो प सं भागत श्रु
संवो गान्त सोरतोवहि न सोवा रेन्न सिद्धा ति ततो तनेधा तोवस्याद्ध रर
द्धीयते तथाहि सर्वत्रै नरोवा नस्वोत। संवोगा न्त सोप स्यात्सिद्धा
स्यासत संवो गो त सोपा ता सिद्ध सम नामु सम्यु क्वा रि सत्र संयु द्धि य
तात सा वका त नवै वम पि गो मा नि ला हा वा धन सोप त्या वति सा व
स्यादि शेवधि व वत्या त पत्र द्वि नकार धि भनन्यो रा न ना भ्य त त्रै गा सिद्ध
त्वं एव त्या नात वस्याद्धः हद्र त्रहि तिन वुं स्वा र्थ स्यान्ते त जुगा पक
मिति तन लुवा लु पूर्वे प्रत्यय स्सर तात प्रावेन सम्यु क्वो वा न पुंसक
ताव स्याद श पवे त वा व सम्यु द्धि यह ता स्य नपुं सक गि व वत्या सद्यि वनो वे
सेत्सेन स्यात त हितेन नरो वान प्रयो गन्नो क्षितिच्चत र हस्त दीर्घा नोत्र सर्वे
त निरन्तुन नरो वा तु ति तथा श्यधि यम वेवान श्र गागा विवाल

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

त्रिरा चमा

यत्वतिस्त्रोवोन स्यात्‌ तस्य स्यादित्यिव माय तेः। एतेनैस्तत्र न लोपस्तु न दिः समुध्यो
रिति णत्वे केन साधितं एव शिवमुपिताग्रेस इउस्य प्रथितस्य वा एकस्य संयोगा
न्तस्य पेरानुत्येद् इति सिद्धका ते पक्षात् नित्वोप्रदिनेय स्वित्य धा ऽयम पि याति
त्राविनदोषः नास्य सत्त्व तत्रापि स्याप्रिपुरुषेयेच्चैव नास्य स्यादित्युदारेन्त नुडवद्
प्रि दिस्त्र हे सेव्याणादिलोपस्यादिति चेन्न इत्येतेतेतदृचाप्वंः ऽसिद्धे स्यादिति चेन्न
द्वकारोस्य स्यादित्युत्त्रस्यमितिपक्षातं नित्यवत्तात्वात् इत्वं न स्यादिति चेन्न साध
मिव दं प्रथतेलिप न्याभुपपत्तातं न वेइं नामे स्यादे नरनायेसंते लोहसंयिसर्गोस्ति
तोस्मितिद्यच्चम इतो ऽ दिति सिद्धे यद्विम प्रथीतया कारविधानेन प्रथम मुलोपस्य
णत्वकारनकुलैन लापदं संयुक्तो यादितत्वैवत्यात् दैवताः तद्यहि दीर्घोस्य पुन
विति य केंद्र इत्त नलोप श्वानि सिद्धः इति चेत् स्य स्वेत है न नोपात्राक संयोगा
न्तलोपइत्वं न इति दिः समुध्योरिति सत्वमेव त्वापक मस्तु तथाहि दिः समुध्योरिति
एकोनन्तु समुद्रमीडे पुंकाउ हेत पाक्षस्य पसन्हारामावात्‌॥

श्री वाभिसाता...
मितिभावः। नेति मिश्राश्चित्विइ साधितश्चावस्याः केवाद्यामयप्रादि... सेवा वामिति...
ता वामाना भावइति नतन्त्रहोषः धावामप्यइति सुपसुपेतिसमासः॥
फल्येन संस्थान यगमास्मि स समा स लेन

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीना अ।लादि त्यगदि। सप पं आवः
ग्रिधे प्रथमे देवाच्च मेजा स प्रथ नवा
मेप धाकनापात द पो गतिदु ।यो स
भि स्वस्थ ना अ।नादि त्य स्थ च र प
न पंच ल दतो ग्रीष्म आ लभि आदि ।मा
स्व प्रपल स व राशिभि त्य यो भु चैप ते
त्र अ।राभिलो स च पर स्यादि स पितु
स्य ।दिविशिष्ठा स्वप्र पल फो पा वे आ
लो त इ अ पाप लक्षोधि अतेस्र [illegible]
पपाहु स्य ही घी घात म के व रा: के
व से नात दू शन तु ।यो स्वप्र पल सा इ
मप्रिभ स्व र राशि अयीत। त्थापे
हे ।नातु ।या स्वप्र प लवं हलत इ
वे शिभ: सव रांत्र॥ पश्य दी घं [illegible]
पु [illegible] ताप को व रोपि त ह।वा दुया
स्व प्रपल स्त इ अपधा पीथि अथ स
व राशि त्य थ: फलीत:॥ नतो इ स्व
मे न स्र व ध पेन स्य य राशि सं शा प्रा दि
आपो स राशिहि स व रा स्यो ति ग्र ह
प श स्वप्र य तति नेहुतत। प्रज
तो जो अ।नादि स्व ने ने ब्रु इ र स या
स्नापि का ना जव सा व रापे अ पव
स्पते। नाकुस पेषु तिन वी दि की
श व स्र फ स्रा व राप अ स्य वी ति त द इ
ना पा स व रा इ प जो वी स व इ
नं पु स्र मे ति प दे तु पर र ग औ घ
हि प्त त स्त चारि क व ना अ।नादि ति
जे पु स्र रस्य पु तरे ह स च रा स र
उ नी ति ना नु वर्ती प ता हो पी प सो
[illegible] सो इ स्व दो इ सो र ने ते इ पा का
इ स्व पु ती इ तो ते त पर स्य स इ रा
प र चे मे व स्य स्व त। ना औ ।नादि
त्व ज्ञा की स्व श्व वि रा दि०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

होघिहथारयोस्थानराषिस्थावेत्य
ग्गञ्जरस्यहधारसवसीचेइस
त्योदिपारीफवतेसम्स्रावन्का
श्रेमा२बत्रा२चेतिवन्दुकूस
सवर्णादीर्घरातीधाम२गेस्येतीऽ
पिप्रश्लिष्टतेइतिश्रुविध्यारस्यान्
नप्राप अपरौपम्रापिरखावप्राँ
रेन्यायादीठस्वाइरवपसाति
स्वरायामपमरायान्युपेत्तेमे
देनसावरापीमाजारीतिरगझो
इपयन्नश्राम्रवोफीत्येचेतिम्
वोकिदीर्घ इस्येजेत्यर्थः
म्प्रयपस्यानेइकुतितुनोरमअस्य
पसंइ: स्वरिवीरि: गौ२पासौपारि
२चेतिविग्रहेइव्वाधु१
पातास्त्रियोगस्यवोइत्यार्थ
२पुकारस्तुहगपीवमीतनेर्से
पाधनार्थेश्न त्रिप्रथावाप्रथ
मोयोनस्यात।प्रधुपयत्रमो
व्यासरा।कौसिवपो
त्र्यप्रापत।प्रथनातेपत्रस्यात।
अनवोपरवोइगनोगेस्योउरासेरा।
२प्रयोगरोत।अपांतंगास्यवहिस्यात
त्रिगातिचपई॥सार्थधातुव्ययवृ।पवित्र
पिवपाती योसंप्रसारणोवेति
प्रस्तुरैतिलकंवासेयाणेसाकुरमाकुर
साकेशराड्मापरावोकदूरेत्राति तमस्व
ड   ७।   ॥   श्रीगणराय॥
रारा७।   ररा   रामरा।

श्रीरामः

श्रीगणेशाय नमः ॥ अन्यथा स्यात्त्वानपू
र्वस्मात् इत्यस्य सूत्रपवित्रेति सूत्रे प्रवृत्तस्य
रूपं किमर्थं पूर्वस्य पूरणं भावेस
र्विके त्यादेर्दीर्घविधायकं शास्त्रं बाधि
त्वा स्थानवत्स्यमा भूत्तु इत्यामक उत्तरव
र्तिकत्वात्स्यक्तवेभाभम् नतस्मात्
भुतस्येतिपरिभाषया गानप्रवृत्तः स्व
सर्वशेषीर्घःबाधकः तस्मात् भुक्तस्य
दीर्घविधायकस्य शास्त्रस्य बाह्यता
संगं बलि परं पर परिभाषा बाधिका भव
तितस्मात् भुक्तस्य बाधकं दीर्घविध
यकं शास्त्रं सवर्णदीर्घः स्यात् इत्यंतम
वतिप्रत्ययस्यान्यातात् इत्यस्य परि
ईसूत्रं किमर्थं मलिनस्का सोलिधित्रप
वाहः भ्रयवादेवान्तरागा संगं बलीयपरि
तिपरिभाषा लिक्षलत्वात् नस्तुनस्तु
भ्रत्ययेकि इतिसमसीलि ईयातन्त्रोवि
नःनोस्मि भिन्नि लि निर्दिष्टे पूर्वस्यापि
परिभाषया पस्मिन्निधि स्त दावल
यस्तेइति परिभाषयाका दोप्रत्यय
वैइत्यर्थः नुलोनसर्विकारतिरायक
यकासकाश्या दीनां मिकानोल
भवति नवासपरिस्म सूत्रं किमर्थं
नदेव न्यायवति सूत्रइ यं परिभाषाली
भति व्रतिपाशाबनावबतोभवत इतिनेदे

२॥ ओ॥ अशास्त्रीये स्थानिवद्भावो न स्या
त् शास्त्रीये स्थानिवद्भावः अत्र स्थानि
वद्भावेन कृतः अशास्त्रीयत्वात् प्रधाव
ग्रहण इत्यत्र किं अशास्त्रीये स्थानि
वद्भावो न स्यात् घुमास्थागापाजहा
सामित्यनेन इकारो न भवति न स्य
पि इदं सूत्रं सावकाशपति इदं सूत्रं किमर्थं
तदेव सूत्रं सावपति अशास्त्रीये स्था
निवद्भावः स्यात् पादृदपद लोपदे
वृत्तो ङि-च इति सूत्रे ङि-तकारोस्त
किमर्थमिभ्रुवादित्यत्र स्थानिवद्भावे
न सिद्धिर्भवति ङि-तकारतां किमर्थं
म ङि-तकारोतुस्तुपात इत्यत्र छिद्या
धनार्थं ङि-तकारोऽतो लुक्
छिद्र्हलि ॥ कृति च नित्यं ङि-न्निमित्ते
इगन्तस्तो गुणावृद्धि न स्तारि त्यने
न निषेधो न स्यात् ङि-न्नतासा
भावात् अनिगन्तोपि निषेधः
किं प्रमाणोऽतो लुक् छिद्र्हलि इति
सूत्रेऽत ओत लुक् हलि इत्येव सूत्रं कर्त
व्यं छिद्ग्रहणं किमर्थं मतेऽपच्छि
ग्रहणं सावपति अनिगन्तोपि
निषेधः पुनः ङि-तकारः किमर्थम
र्थात् इत्यत्र स्थानिवद्भावेन विला
सेष्वधुपः इदं इत्यनेन इदं सार्वधातुक
मपितस्तत्रेऽपितः सस्याद्यर्थं ङि-च
पिन्न पिद् ङि-न्न ॥ तमः ॥ अथ स्वहलां
कार्यं प्रथमं वचनं आत् अथ सर्वाचं
कार्यं निपातः स्यात् अनपत्याधिकारः स्या
तेन ङीप्प्रत्यये भवति दैवादेव स्याप संदे
ष्टाइत्यत्र अथ सर्वाचे कः पथश्चोपसर्वा
चकोर्ते पथनात् ताद्भिपाङीप्स्यादित्यनेन
ङीप्प्राप्तः अथ स्वहलां कार्यं इति वार्ति
कं भाष्ये प्रत्याख्यानं कर्तव्यं कारकोऽपज
श्च गणी त्रिकोऽपथ गार्गी ति ङीप कार्ये
कैश्च त्याख्यानं तु कस्मै कस्मै तेस
त्या वार्तिकं देवाङ्कत्र ङीप्प्राप्तः सति त
र्हि के देवा ङीपन्न प्राप्तः इत्यर्थं किमप त
कार्यं नित्यं अथ सर्वा चकोर्ते अथ स
... निपात स्यात् अथ वाधि

यन्त्यते इति वन्स्वमात्ताः स्टद व॰ भवि ब्राह्यर्थी धातोः ष्ट स्यात कर्मणीति स्टट। स्टदश्श वु॰ तोसत॥
तोशतःशानवोसतरं सं सौत्तः। स्वतासीस्टलृ टेः धातोस्स्वे तासीयतौ वलयोस्तः स्टलृ टोः परतेः। नाकु
वधकार्कव्यनलि धेनो भूवस्तापर्क। घुमास्था गापा जहाती साहलि। वंधा ध्यातेः इत्स्याकिति
हस्नाहो॰ नस्पपि॰ स्थ थियरे ऽतेः इतं नस्यात॥ हपात्सत्तु पाहिता टि॰ धि धि नि मि मन्त्रतामंत्र
तााधिकसंप्रश्नप्रार्थने लिङ्। वघुर्थे लिङ् स्यात स स्याती आस्यूः। इतश्च॰ ङि॰तोस
स्वपरस्मैपदानामिका॥ नंवत्तोस्वरोप स्स्यात। कीर्ति सप॰ स्यात्‍ि श्रुती भ्यः शपः लुके
स्यात॥ पाष्ठघ्वत्स्मैपदे घ्व॰ हातोः॥ टि॰ ध्व। लिंगः परस्मैपद नावास्तुङागमः स्यात्स वो दाती
टि॰ ध्व। सुभान स्कुमान सोट व॰ वि ध्या स्त्रिवर्थे ष्टुसोट स्यात। लस्यतिवा पः सेरसिव पित्वे
सोटमेहिं स्यासो विध्व। काल्भः २ना॰ हान्ट २४ नः स्थान अभ्रो। हस्तः पर स्यश्ताइ सस्व स्थाने
वस्यालेपरे॥ कचित्स्या नुवंध कार्यमधलिविधाविति॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

शा भो
स शा
धमा
प्र द
धमा
सामि
विइ
तदेव
निय
पृ
किम
नसि
मक्ति
धना
छि हि
इगत
नलि
भावा
किं प्र
स्त्रे
ध्वं
महतां
निवेभ
भृता
सेव्य
मवि
पिन्न
कर्त
कानि
तन्द्री
आइस्व
वकी
दीप प्रा
कृभा
स्व गार्ग
केप्र
निवार्ति
र्ति के
कार

स्या
नि
धाव
नि
नहा
स्वे
र्थे
स्या
वदे
नास्
रुये
र्थ
वा
रे
ते
नि
सा
र्थः
ति
कर्त
त्वि
पि
म
वसा
तुक
घ
महतां
र्थ
स्था
दे
वा
नेन
र्ति
पम
करी
स
तिवा
तदि

श्रीराम

अर्थवदधातुः॥ प्रत्ययोऽनाम अर्थवदिति सूत्रे
ऽर्थवत्त्वं च सार्थकत्वं धनजनकत्व सर्थवत्त्वम्
ज्ञाति: मांगलिक [illegible] सावय॥ तदेवार्थवत्वं
सूत्र तत्र सार्थकाधिकार यासिद्धस्य एकार्थी
भावेन लोके ऽर्थो धनजनकत्व सर्थवत्वम् न
थाय इत्थं कर्थसूत्रे ऽर्थवत्त्वं तदर्थकत्वे या
त्रेण [illegible] नुतोन स्यात् एवं चेत्तत्समाख्यानं
गतिः किं तस्मात् आम अर्थवदित्यनुवर्तते
[illegible] ता नार्थवत्वं न केवलाः [illegible]
[illegible] तावेति [illegible] तेन तस्मिन्सूत्रे नास्ति नकार्थं
नन्वेवं यदर्थकत्वं सूत्रे ऽर्थवत्वं तदर्थस्य
पर्वतिने। पिराकरणेन एवं चेत्तर्हि प्रत्य
य पदेन तो अर्थ स्यात् केवलप्रत्ययस्य
रकार्थीभावेन लोके ऽर्थो धनजनकत्वाभावात्॥
इत्यं हि प्रत्ययोऽनाम तथा च नेति नानार्थताम
एतत्सर्वं [illegible] तविभक्ती तेन पेन्नत्वा
लोके ऽर्थो धनजनकत्व सर्थवत्वम्॥ अने
न लक्षणेन तर्थ त्रनिर्बोहात् वादिनम
तं नाद तर्थ गौरवम् अहत्वात् वदर्थकेप
येसूत्रे तदर्थकमनुवृत्त सूत्रे नास्तीत्येक मू अप
दर्थ्यादिवते अलौकिके [illegible] के वाक्ये कास्यितैकां पदर्थ
र्थीभावस्य तत्रारोपतो गौरवमिति भावः अप
र्थ [illegible] नार्थवत्वे इत्यत्र [illegible] भावाय एकार्थीभा
पस्य यस्य प्रातिपादिकत्व रसादि कीर्तितात न्मा
त्र [illegible] मिति यदि स्यात्तदपि गौरवं
अपि वार्थवत्त्वे प्रत्यय पदेन [illegible] गौरव८
नो गौरवः॥ नव्यमते तु [illegible] धिकारत्वेन प
रकार्था [illegible] वने अलौकिके प्रक्रियाया वपक
त्वेन मेतत्स्य [illegible] प्रत्यय पदेन [illegible]
नकार्थः [illegible] तः [illegible] वपालाभात् अप प्रातिपदि
न [illegible] पादेहू [illegible] नयमते गंगा [illegible] प्राति

नेत्रनिर्विशेगोरवम् अर्थवत्वदे १५

२०

पदिकसंज्ञानस्यात्कुतः घटादीनिरपेक्षत्वेपि
विभक्तीतरत्पदार्थादिकं तस्य सापेक्षत्वं
त दिति भावः॥ घटादीनां प्रातिपदिकसंज्ञा
नस्यात् विभक्तिसापेक्षत्वेपि घटादिनि
रपेक्षत्वे घकारादीनां सापेक्षत्वात् किंच
घटादीनां घटादिनिरपेक्षत्वेपि विभ
क्तिसापेक्षत्वेनातिप्रातिपदिकसंज्ञान
स्यात् अर्थवत्त्वादिसापेक्षत्वात् अतः तिङ्
समासादिघटितसमप्रत्ययानार्थिकात् अप
स्थिपि प्रथांव क्रे॰॰ इत्यत्र विभक्तिसापेक्ष
त्वेनापि घटादिनिरपेक्षत्वेऽपि प्रातिपदिक
संज्ञानस्यात् कंसादिसापेक्षत्वात् त
त्रैव तत्समाधानं विभावनीयम् गंगादीनां प्रा
तिपदिकसंज्ञार्थे अन्तरंगा विभक्तिपदं प्रत्य
यमात्रोपलक्षणम् घटादीनां प्रातिपदिक
संज्ञानिवृत्ये प्रत्ययान्तोपपदस्य प्रातिपदिक
संज्ञाविधीयते तत्समुदायातिरिक्तनान्त
रपेक्षत्वं घटोत्ती त्यादीनां प्रातिप
दिकसंज्ञासिद्धये तिङन्तादिकोनिरपेक्षत्व
मित्यपिपरागीयम् अत एवार्थवत्त्वाज्ञिङ् नस्यात्
किंच विनापि प्रत्ययं पदयोत्तरपदयोर्लोपः इत्य
ध॥ इत्यनेन घटो गच्छति पश्याम्यानयति इत्यादौ
न दोष इति॥ न चैवं तन्त्रेणे इतरपदं किमर्थमिति वा
च्यते एवंच इतरग्रहणाभावे वीथी प्रस्य प्रातिपदि
कसंज्ञा नस्यात् कुतः विभक्तिसापेक्षत्वाभावात् उक्ता
पदाभावात् समीतरग्रहणेन तु विभक्तीतरनिरपेक्षत्वेस
ति विभक्तेः सापेक्षत्वं प्रसमर्थ इतिनात्र हेति
दिक्॥

नवा२

समर्था नाम॰ परस्त्र पमिति तेन प्रत्येकं पदानां स्वारितत्वाद्धस्य प्रागिरिशादुत्तरमपि समर्थः शेषद्द्रत्व
१२ त्रापि ते समर्थ विभक्त्य नविशिष्टोऽर्थएव प्रवर्धिप्रदर्शनं तु विशाद्ध स्येतिबोध्यम्॥ तद्धिता नामेकार्थीभावएव प्रवृत्तिः
समर्थः पदविधिरित्युक्तेरित्युक्तं समर्थानामिति सामर्थ्यशब्दः शक्तिपर्यायः शक्तत्वं तत्पर्य प्रतिपादकत्वं तच्च पद निष्ठितत्वे
यं तदाह कृतसंधीति नहि सुऽस्थित इत्यस्य कस्य न पाचीयस्त्वम्॥ समर्थानामिति निर्धारणे तावद्धा समर्थानां मध्ये प्रथ
मादित्यर्थः तत्र सूत्रेषु प्रथमो स्वारितशब्द प्रतिपाद्यत्वं च प्रथमत्वम्॥ एवं चानेकसमर्थसंभवे एवास्य संबंधः शेष
इत्यत्रापि तत्र समर्थविभक्त्य नविशिष्टोऽर्थएव शेषद्द्रत्वनेकसमर्थसंभवः स्यात्किं त्वनेकसमर्थासंभवात्प्रागि
शादुत्तरं नास्य समासंबध इति बोध्यम्॥ प्राग्दीव्यतोऽणा॰ तेन दीव्यतीति सूत्र पठितदीव्यतिशब्दैकदेशा दीव्यच्छेऽप्य
र्थे सति तेन चैकदेशविकृतमनन्यवदितिन्यायेन दीव्यत्यर्थ ... डुपस्थाप्यत इत्यर्थस्यावधित्वं प्रथममेव च
निर्देशस्तस्य स्थापक इति बोध्यम् एवं चावधिमन्तो ऽप्यर्थाः एवं तत्र इत्रिस्यादे नास्यसंबंध इति बोध्यम्॥ श्रीदेवइ
ति तेन निर्दिष्टस्थानिकत्वादिकं परिभाषाया अप्रवृत्तिरिति बोध्यम्॥ ग्रामादिकमेवेति गणपतिन्दोत्र पसादि
नामस्थ पत्यादिषु पाठादिति भावः॥ नैत्र पत्यं बहु निर्वचेत्तितु छान्दसम्॥ इत्यादि॥ पत्यन्तादिति नोक्तं पत्य मनोपति
शब्दा दृष्टं तेः॥ एतदपि गृहपतौ तु सकृदेव प्राप्तिपदिकं प्रतिपत्तिशब्दान्तरप्रयोगस्यैव ग्रहणात् न दोषः॥ व्रत पतिधे
तरन्ताग्रहणेन परमदितिशब्दान्न ण्यो दीनां पूर्वविप्रतिषेधेनपदाणापवादयाधकत्वज्ञीपं नाभ्यामपि विदुः १०
विशिष्टपरिभाषया सावधौ प्रेदैतेत्यादि नेवाऽवसाधू॥ नचादिंग विशिष्टपरिभाषाऽनित्या। अत्रामयतोर्मानाभावो ६
स्या॰

दितिय न स्पतिभ्यामण ... सममूहे योर्ति सैवैकत्वा तापाभावा इत्यभावा तयोः न्किंचित तदन्यद्वि विहितघमानाभावा च प्राप्त
त्वेभावोलिंगतिशिक परिभाषा दोषवत्वस्यानुक्तेश्च दोषः॥ एवंश्चपि साकल्येन गति ता इति भाव्यो ... न्यत्रानि स्वये
मानाभावाच्च॥ तस्यापसम तत्संधं धाप सामि स्यप स्यर्थे सूत्रे समर्थानां मध्ये प्रथमा नात प्रातिपदिकादणादयः
स्युः॥ धकारत नो त्रितिशाप का स्यार्थे चि तिसमापूस्वेषा वीनारान्यपेन सत्वना तत्रिते स्पसाध्य वहितं ततः परस्मै
पत्तु प्रातिपदिकादिपरं तस्मरूतिके सान्ताणिक मिति तित्त्व-पक्ष न्यक्ति करणा नावा अन्या व्यत्यात॥ सुपवतस्य
पदेन पपस्थित घ ब्जयत फलितमाह घक्ष नादिति॥ तत्येति॥ सामान्य श क्तोपियुक्ति स्य त्येन सर्व विशेषबोधक
इति ड्वा वा दिग्पड त त्तिर्न्न निरुक्त॥ आदि कृद्विरिति॥ स्वाविषय इति शेषः। तेन व्यसोर्भावो वेपसर्ग आपदिमर्व
वैपापदमि त्याद्येनेषः॥ न चाति कृद्विचा प्राप्ति पूपस त्यात॥ रेञ्जिधापके ननिषेधइत्यन्यत। बाधतइति। अन्ते
सतिकादिवृद्धके स्वेत शत्रुपा नान सहि वो ... रसा साधुभपप रक धार्थ कृतादिस्तु तसो नान मिधानादिति भावः॥
परत्वाद्बाधइतित्तु न पुनकम॥ पुन स्वकार्य त्वासंभवे एव विप्रतिषेध प्रव तेः॥ नात्ति तक्र कौ दिन्य न्याये नापवादस्यात
उभयोरपि गोः पावकः सोप्यु तद्दसा दोषा रितार्था त स्यकं वे इमाद्वे॥ तस्येदमिति॥ सामान्ये सर्व विशेषांतर्भा
वादयत्वेषिता स्वेदमि सेव सिद्धत्वात स्याप त्यमत इत्रि त्वेवकार्य मर्थं वो गविभाग इति प्रश्नः॥ परिहरति॥
बाधनार्थ मिति॥ मानवा दोषस्य विशेषः। ननु शैषिकेणा नेन स्वचिषये प्राप्तस्य क्वस्य कथं बाधः किंत्वत
स्येदमित्यपत्येपीति पूर्वपन्नोऽप्यसंगतः अशैषिक विषये शैषिकेणात्मिद्देरिति तत्तीपस्याशंका समाधा

आदि सद्धि विकत्व। नोपधा गुद्धिर्न्न तिसामान्यापेन्ना ... तत्फा साधुप धा वृद्धिनं न्यत ... सप्त्र युराम
परिणा पति ... समान ताबाधनार्थं तास्मिन्नु ... प्रतिषेधा गुणो ... आवश्यक
सद्धि ति प्रति षेधान थै ... वेर्ता का नात वेड्सादिनि दिशास्या ...

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नुमाहडत्त्वर्गलइति॥ योग्यविभागाभावे प्रकृतविशेषसंबन्धस्य पदार्थस्य विशेषत्वसमिति न दोषः द्वयं योग्यविभा
गेऽप्यताल्लिङ्गि ध्वायचतस्सेनापत्स्व्योपयोगान्न शेषत्वसमिति सुप्यप्रादि रेवात्र बाधः इदं शब्दो हि इदं त्वेन सर्व
विशेषजेऽधकत्वानुगतं शब्द इति सूत्रे भाष्ये इदं विशेष्य बाहेतेऽप्यसन्निवासः समूह इति॥ इदं पदार्थप्रवृत्ति
निमित्ताश्रयान्वितविशेष्यादित्तितदर्थः तत्र शेष इति विशेषणाना हृदयसाहीनाभिरेत्याश्रयपदायान्यहता
मितिधीभ्रम॥ शेषपदसंबन्धेन रूपे देवप्रयागानुसन्धानाभावे इदं त्वेन यहतामितस्येत बोधप्यितुमेव उत्तमः शे
षत्वासाधितु नकं पेयिरे त्वेन बोधे शेषिकत्वमिच्छतिधार्तिकं तु शाब्दबोधस्य तद्विशेष्यानाहता प्रवृत्तस्मिति
यदिति तद्धामेत द्वितीयः स्यातृत्व किं च भानो रूपी इत्येनापत्यबोधे द्व्यत्वे छत्येनास्यते ऽधकत्सोनके:
स्यात्स्यसंगतिः श्योपसंधागोत्रमितिवार्तिकप्रयोगे शिवादित्या हृतारबोधः हशात् पापेरयादित्यसाधये
तिवार्तिकस्यासत्इति विभावनीसम्भिः॥ ७॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

[illegible]

भूवादयो धातवः भूश्च वाश्च भूवौ आदी येषां ते भूवादयः । भ्वादेः शब्दस्वरूपस्य धातुसंज्ञा स्यात् अपि तु क्रियावाचिनः । [illegible] क्रियावाचिनः इति [illegible]

भूवादयो धातवः ॥ क्रियावाचिनो भ्वादयो धातुसंज्ञाः स्युः ॥ ८००

सति हि तस्मिन् [illegible] धातोरिति स्यात् । भ्वादयः किम् ॥ [illegible] इति [illegible] धातुसंज्ञा [illegible] ॥ [illegible]

[illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

संवृतः स्यात्० तदित्थम्० अ इ उ ऋ एषां वर्णानां प्रत्येकमष्टादश भेदाः। लृवर्णस्य द्वा
दश तस्य दीर्घाभावात्० एचामपि द्वादश तेषां ह्रस्वाभावात्० तुल्यास्यप्रयत्नं सव
र्णम्० ताल्वादिस्थानमाभ्यन्तरप्रयत्नश्चेत्येतद् द्वयं यस्य येन तुल्यं तन्मिथः
सवर्णसंज्ञः स्यात्० अ कुहविसर्जनीयानां कण्ठः। इचुयशानां तालु० ऋ
टुरषाणां मूर्धा० लृतुलसानां दन्ताः। उपूपध्मानीयानामोष्ठौ। ञमङ
णनानां नासिका च० एदैतोः कण्ठतालु० ओदौतोः कण्ठोष्ठम्० वकारस्य

नासिका चेति। चकारेणास्यस्थानमी
वनुकृष्टं तास्थानादि समुच्चीयते १

कस्यचिन्मते स्थानं इत्याकांक्षायामाह अकुहेति २

लषसव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

थनमः

स.श.त्ले.

श्रीराम

मेभ्हीयधलीदमावेर्मधुधारसाघापत्ति४॥ च तृतीदमावे मुख्यराहा घापत्तिरर्थवशी भासाघनुभवापत्तिमेवत्तिवोऊ दाहादिसत्तुरसा
वात्॥ तथा च भगवान पतञ्जलिः॥ शब्दज्ञानानुपाती वस्तुशून्यो विकल्प इत्याह॥ शामांशृंगादिशब्दजन्यज्ञानविशेषोत्त
न्नश्यौवी_ऊ एव या च वस्तुशून्यो विकल्प इ[...]तितदर्थ४॥ दशाऽनकारो प्याह अत्यंतासत्यपि ह्यर्थे ज्ञानं शब्दः करोति हि॥
विवरतोऽध्यासलन्ताप्राशेनेष्वाःधस्तमनन्देपत्तथाप्रतिभासायोगादिति टीकाप्रतीकमादायप्रत्यन्तप्रतिभानोनस्पष्टिह्य
२० र्थ४॥ प्रतिभा समाश्रीनराकरणेऽन्यन्यनभासत्तइतिवाक्यस्यावोधकत्वप्रसंगादिति॥ एवमर्थशब्दस्य वस्तुवो धकत्व पक्षे
मत्वकार्थमुक्त्वाऽभिधेयवोधकत्वपक्षे तदंतार्थमाह॥ स्वस्व केयत्युत्तरार्द्धेन॥ स्वमाकेयत्य स्वप्रार्कृतितुपर्व[...]वत्॥ नन
धात्तुरिति पर्युदासेनैवैतादृशार्थवत्वस्यलाभेऽर्थवदग्रहणं व्यर्थमि तिचेन्न॥ अर्थवद्ग्रहणाभावे[...]त रार्थत्याहितिभाष्यानुसारि
त्वंपा४॥ धातुप्रत्ययशाब्दविहि[...]निषेधंवाचकाकाकारे गौव पोजितौ समस्तावसमस्तौवेति॥ ननु नजासह योजितौ नस
स्प तस्कृत्बेस्वलेपर्युदासस्योत्सर्गिकत्तयाऽर्थवदित्यस्यवैयर्थ्यापत्तौ स्त्यपिकथंवत्त॥ वस्तुतस्तुपर्युदासे[...]किंचित्र २
यो३ स्मिन्यायेनोत्तरार्थत्याहितिनदोष४॥ धातुरितिकिम॥ अहन्॥ धोतोः प्रातिपदिकसंज्ञायां सत्यांतिङ्ख्याघपवादत्या
२ हह्नितस्यत्रतिपक्षत्ते इत्मर्थजिकारलोपे[...]हलङ्यादि ये व प्राकृत ताप्रातिपदिकसंज्ञानापगतेतिनलोप४ प्रातिपदिका
न्तो [illegible] स्येतिनलोपश्स्यात्॥ अहन्निति रूपं रो सुपीति रत्वं चेहन संवयं लुन्सीताकस्यात्॥ नव कार्यकाले
न्तेप्रत्ययानन्त्याशन्नियेधइतिवाध्यम प्रत्ययलक्षणो नेनत्पर्युदासाप्रवृत्ते४॥ नङिसंबुद्ध्योरिति लोपकातो॥
न च सुपो धात्विति लुक्प्रातिपदिकात्स्यपेग्धातोर्धकेराआतोने[...]यंमनेतिवाच्यम्॥ स्कंधो पतीत्याहैपदेश्याप्तेयं॥

सो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

स्वप्रमाक्षोपस्थापको यः सोर्थवानप्यवामत ४।। ५।। अपशब्दा अशक्ता इत्यस्य स्यान्नो भ्रमात् साधुस्मरणाद्वार्थबोधः ४।। ते साधुष्वनुमानेन प्रत्य
योत्पत्तिहेतवः।। वंववेति यदा बालः शिक्ष्यमाणाः प्रभाषते।। अव्यक्तां तैर्द्दिशानेष्वनेकां भवितनिश्चयः ४।। इति हर्यनेक ४।। अनुमानेन साधुस्म
रणेन।। असाधोः साधुस्मरणं त्वस्याप्रतीति भाव ४।। इति मतान्तरमिवाये सार्थकस्य हीनत्वान्।। एवं च स्वस्वप्रमाण्यप्रमा[illegible]त्ववस्तुपस्थापकत्वमर्थव
त्वम्।। अपभ्रंशादि व्याप्तिव्याप्ति[illegible] वारणाय स्वप्रमाण्येति।। परकीय शक्याते षामप्यर्थोपस्थापकत्वात् सेति।। केचित्त्वेवं सत्रे प्रत्ययशब्दः स्वप्रत्य
यान्तपरत्वमिति कोरिवस्न दर्शितिमप्यपास्तम्।। प्रत्ययान्तस्य शक्तिग्रहे सार्थवत्त्वाभावे नैवातिव्याप्तिनिरासात्।। यद्यपि वेदः पचतीत्या
दौ वाक्येऽतिव्याप्तिवारणायोत्तरसूत्रे समासग्रहणं स्यान्नियमार्थं चमभ्युपेतं तदपि ग्रामगहिकं नियमस्याव्यावर्त्यकत्वात्।। वाक्ये
मात्यभावे न समासे पदवृत्त्रे राप्रातिपदिकसंज्ञाप्राप्तेरभावेन नियमार्थत्वायोगादित्याहुस्तन्न।। भवेदेवं बलाभन्दातनयोगि[illegible]
ध्यार्णाम तेन।। वैयाकरणानुभ[illegible] त्वंप्रातिपदिकत्वं परस्य वाक्यस्येति प्रत्ययान्तस्य वाक्यस्य वारण· न्यायवस्तु स्थापकत्वेनार्थवत्त्वा
प्रातिपदिकसंज्ञाप्राप्तिरस्तीति न तु नर्ह हरिदृशा।। पदेन वर्णविधनो वर्णोऽवयवानव।। का क्वात्यहाना मस्यन्तं प्रवि वेकोनक स्व
नेतिकिं भाष्यादिविरुद्धमतानुसारेणान वै च वं व्यासुत्तोपाति माशास्त्रं गाधनुर्वेद ४।। सगत स्माभसि स्यात् ४ रवपुष्पकृत्त
मक्ताक ४ इत्याद्यवस्यर्थके [illegible] समासेत्तथावं व्यासत्तमावछेयं व्यासतय तीतिवं व्यसु इत्यादिकि
दनोरव पुष्प[illegible]त्यादि तद्धितान्तो वाव स्त्यके वस्तु पस्थापकत्वाभावादर्थवत्सूत्रेणाप्राप्तौ कृत्तद्धितेति संपर्त्तासत्र
स्यविध्यर्थत्वेऽर्थवत्समुदायानां समासग्रहणं नियमार्थमिति भाष्यविरोधः स्यादिति [illegible]।। धा प्र।।।
माम श्रंगादिपदानां वा स्वरूपस्यार्थस्याभावे पि वोद्धस्य पदार्थस्य सत्त्वात्।।। पदव्यांपि वोद्धम।। अतर प्रादौ पेरान्तानां

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीनाम सं० ध०

यथाऽव्य पाठप्सु पठति लुडवव तं गमकम्॥ नहि प्रवृत्तेनेति निष्प्रयोजनेन भवितव्यमस्तीति॥ न च समुदायस्यैकार्थ्यात्तु वर्णानां वर्णानिह यवरद सत्र भा
ष्यो नेऽ॥ समुदायाव्यवयावार्थ गतमेवं त्वं समुदायादुत्पन्नाविभक्तिप्रत्यायपिष्यति॥ एकैकमवर्णिको रेवात्वं तैश्च केनचित्प्रत्यायितमित्यर्थ धवेभो
२ॱश॰ विभक्तिर्निस्याद्विति वाच्यम्॥ वर्णानामर्थवत्त्वपक्षे तभ्राणायस्व प्रसात्॥ न च धातुपाठे धकाराद्युच्चारणासामर्थ्यान्न स्त्या घभाव इतिवाच्यम्॥
वनं चनमित्यच्युत्पन्नप्रातिपदिकमिस्यापायात्॥ अनुपपत्तिनती॥ स्यादि पदेस्त्यज्यत इदुपन्यस्तम्॥ अत्र सुपः अवकाशमपि॥ धातुप्रत्ययपोस्तर्व नरे
यवपरत्वेन नद्धारलोनु द्वैधाः॥ यत्तु तत्तु संख्याकर्मादेरभावाद्विभक्तेरनुत्पत्तिरेव॥ अर्थनियमादिप्रकारान्तुप्रत्यय इति महासंज्ञाविरोधा
१ रमके सत्वेवन सर्वत्र॥ एतत्स्थावर्त्वे तद्धातिडिमानि षड्पापकुकाडमजाजिननंपललिपिकाऽ॥ अथ शारक मैत्कुमार्याः स्त्रैय नस्यापित्ताप
२० ति श्लीन इतिनरेतत्सक जम्भिभंग्या माह॥ अर्थग्रहणाभावे सर्वस्यापि प्रसंगः॥ व्याव स्वंन स्वद मोति महाभाष्ये गौरवात्॥ २ निरा
व्याख्यातम्॥ स्तदयपादिरतास्तु एताद्वशार्थवत्त्वमन्तरानरुगुतामपुंसिकभाव्यविद्राज्य॥ तथाहि॥ अर्गसंज्ञास्त्रे भाष्ये प्रत्ययग्र
तोपस्मास्तत्सविहितस्तदादेस्तदन्तस्य ग्रहणमिति परिभाषाया॥ फलानिरूपणाव सरे देवदत्तोगार्ग्य इति समुदायस्य यञन्तत्वे नतत्क्रिता १
न्तत्वात्प्राप्तप्रातिपदिकसंज्ञाभाव॥ फल स्येनोक्त॥ एताद्वशार्थवत्त्वेनु तद्धिनात्तत्वप्रयुक्तसंज्ञावारणोप्यर्थवत्सत्रेणाप्रातिपदिक
संज्ञा दुर्वारेति॥ किंचैवमधातुरप्रत्यय इति निषेधोपि व्यर्थः स्यात्॥ नहि केवलस्य धातोः प्रत्ययस्य वाताद्वशार्थवत्त्वमस्तीत्य
तआह॥ अर्थाभिधेयरेव स्तुप्रयोजननिवृत्तिषु॥ स्तोपि स्तुरूपोऽर्थोऽभिधेयोवेलर्च्यते॥ ॥ अत्र पचस्यार्थोविक्लव्य इत्यत्रार्थ
शब्देनाभिधेयरूपं वस्त्वभिधीयते॥ तस्मादर्थ तमर्जनं कुरु सत्वेद्रव्येषु सर्वविशा इत्यत्रार्थशब्देन धनरूपं वस्त्वभिधी धी
यते॥ स्वप्नपदार्थ इत्यत्र वस्तुपरोऽर्थशब्द॥ केनार्थेनागतोसीत्यादावर्थशब्देन प्रयोजनमभिधीयते॥ मशकार्थो धूम इत्या
दावर्थशब्देन निवृत्तिरुच्यते॥ मशकस्यार्थो निवृत्तिर्यस्मादिति न्युत्पत्तेः॥ तत्र प्रयोजनधननिवृत्तीनां वाचकानां ग्रहणासंभ नो.
भवात्॥ किंतु वस्तुरूपस्याभिधेयरूपस्य वाग्रहणामित्यत्र सर्वेस मतार्थमाह॥ स्वसंज्ञायोगाद्वचस्तुपस्याकस्मोर्थ आनिह॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

तत्रार्थं प्राह स्वत्र पोऽर्थाः ॥ प्रयो
अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकम् ॥ अत्रायोगविभागे तदप्यन्नर्थवत् ॥ अर्थवदर्थवत्त्वे ज्ञप्ते नपुंसकलिंगनिर्देशात् ॥ नाविधनवाचकस्य
जनधनाभिधेयः ॥ प्रयोजनवाचकस्य प्रकृतेन ग्रहणमव्यभिचारात् ॥ सर्वेषां शब्दानामर्थप्रत्यायकत्वरूपप्रयोजनस्वज्ञानगरूकत्वात् ॥ नाविधनवाचकस्य
संभवात् ॥ अतः प्रकृतिसूत्रेऽभिधेयपदं व्यन्यस्यार्थं शब्दस्वरूपमित्यपत्तन्नाह ॥ अभिधेयार्थोऽर्थशब्दः प्रयोजनवाचकानन्तु पत्त्विह श्रीमहाभाष्यव्याख्यात् केय
तद्विकृतमतेऽ ॥ प ॥ अभिधेयो नाम शक्तिविषयः ॥ एवञ्च शक्तिमत्त्व स्वरूपं प्रातिपदिकत्वमस्य धेऽ ॥ न यावप्रभृतीनामपि शक्तिमत्त्वेन कुंडीभवी स्यादि
शब्दानामपि प्रातिपदिकसंज्ञा स्यादिति वाच्यम् ॥ अथ शब्दानुशासनमिति भाष्यस्यानुशिष्टानो विविक्त्याऽसाधुभ्यो विभज्य बोधनेन शब्दाश्चे
नेतिव्यवस्या वसाधुशब्दानाख्यानार्थत्वात् ॥ व्याकरणस्यासाधूनां सत्त्वेऽपि व्यवस्थानिराकरणात् ॥ साध्वनुशासनेऽस्मिन्शास्त्रे इति भाष्यो
क्तेश्च ॥ अत एव गावीत्यादेरसाधुत्वमुक्त्वा साधुरेवेति सिद्धान्तः ॥ एवेव यदुक्तो यत्र गावीत्याह यदि प्रतीतिऽ ॥ न च एवमर्थवत्ताति पदेसेनैवशानु
निर्णयत्वरूपस्यार्थवत्त्वस्य लाभादर्थवत्त्वग्रहणं व्यर्थमत आह ॥ प्रमाणाभावमिति ॥ तथा चाव पदसेन प्रमाणार्थवत्त्वस्य लाभो न स्यादिति भा
वः ॥ भाष्यप्रमाणार्थवदिति अवदेशापेस्यु संज्ञापरार्थाधानितिऽ ॥ अवदेशापेस्य प्रमाणवदिति प्रबदिति केयटऽ ॥ प्रमाणार्थमाह ॥ एतत्संज्ञाफलीभूत
विभक्त्यानयेन यथा ॥ लोकेऽर्थबोधकं यत्तदर्थवदिति उच्यते ॥ २ ॥ तथा चैतत्संज्ञाफलीभूतविभक्तित्तदर्थमभिव्याहारान्वयेन यथा लोकेऽ
र्थविषयबोधकत्वमिति तन्त्रप्रमाणमन्ययऽ ॥ अह एनदृष्टस्य संग्रहापवन्दोमेद्वेनिवेशः ॥ अर्थवदिति किम् ॥ धनं वनम् ॥ समान्यतः प्राति
पदिकसंज्ञाविधाने प्रतिवर्णसंज्ञायां धनं वनमित्याद्यो नदस्य नलोपापत्तिरूपत्तेऽ ॥ नवस्यादिविधेर्घ्यकयोर्द्विवचनैकवचने च भैरीद्वितीये
इत्यादीनामेकवाक्यतया लोकत्वविशिष्टे संस्कारादेव प्रातिपदिकाद्धितीयाद्येकवचनं भवतीत्यादीनि यमासंऽ ॥ स्यादकर्मादेरभावात् स्याद्यनुत्पत्ते
परत्वाभावान्नत्स्यात्तभावइति वाच्यम् ॥ अविशेषेण स्यादयस्तु स्युस्तते तेषु च न्नेष्वर्थानि यमाश्रयणात् ॥ अत्र एवार्थविधिश्च न प्रकरणपाठोऽपि
संगच्छते ॥ कर्माद्यर्थयोग्यप्रातिपदिकाद्वितीयादयः कर्मत्वेवचनकरणादिति प्रकृत्यावेन्नप्रत्ययनियमाश्रयणाद्वा ॥ अव्ययादिवस्याद्यु
त्पत्तेऽ ॥ यस्यैकवचनमुत्सर्गतः करिष्यत इति संख्याद्यभावे योत्सर्गिकमेकवचनं स्यादेवेति तन्न ॥ यत्र किंचित्प्रमकं तत्रैव तत्प्रवृत्तेऽ ॥ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नाभावइतिभावः । द्वित्वन्नेति । परोमयइतिप्राप्तन्नेत्यर्थः । द्वित्वप्रकारोद्इति । तथा च भाष्ये रेफस्यानुना
सिकपरस्यवर्णो द्वित्वं न प्रतिषेधो यन्तोऽयः । हयवरति कुसूतं र्थेन महूहः । जयन्तोऽप्यः । रेफोष्माणां सवर्णा
न सन्ति । येनोहितो काष्ठिरोतो फिन्नोहि तिमितं द्वित्वं न स्यादिति । अन्यथा येचेनारम्भेन द्वित्वेन मात्रस्य निषे
धेन फलमेहे प्रत्याख्यानोनोपपत्तेः । सान्तौ चतुर्नपरिशेषशाद्धोधितेन यत्र यत्र द्वित्वम्भिमितत्वं
तत्र सर्वत्र प्रत्याख्यानेरोगानवीत्यनेनकाष्ठ्यायप्रेश नोरनवकाशेनतेन माभ्यप्रमारायात्समान्यतए
व द्वित्वे काष्ठिन्यं बाध्यत इति भावः । नवाध्यतइति । इहं चेयन्निलोपन्ते यायशपकम् । अन्यथाके । सव
र्णो इत्येतस्य व्यासोऽत्वेनया श्रीश इत्यादि विषयकपराशना द्वाभावकेत्यनवतसैयाहके वाचकेइके ।
स्यानियतत्वश्रवणात्तोद्दिषपकेयन्नेरोभावस्यैयकस्येनं स्यादिति स्पष्टमिकोपरावीत्यत्रये
यटे । केपटइति । अत्राहश्रिथीजंनतु अत्र स्यानियतयुस्यानानवकाशत्वं मध्येऽस्यत्र निमित्तायाप्रा
प्ता तत्र स्यानियतत्वस्पाद्येदितार्थीतात्रेकोहिन्यन्यायोपनवकाशविषयत्वेति स्पष्टम् । तद्दिते छथा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तिसंस्कारकं शास्त्रं तात्पर्यविषयप्रयोगविधिश्च पुरुषसंस्कारकमेवेति तत्त्वं शब्दः ततः शिष्टानितम्· यथाग्निष्टोमे
मित्तिककाम्यविधीनां तत्करणात् अन्यप्रत्यवायपरिहाराय फलं नापवादाभ्यासे इन्द्रियं शास्त्रीयप्रयोगस्तु नैः पुनः
प्रत्यवायार्थं तथा समाप्यसाधुप्रयोगे प्रत्यवायश्रवणान्निरूपसमानं प्रयोगविधेरेकः शब्दः सम्यक् ज्ञातः शास्त्रान्वि
तः सुप्रयुक्तः स्वर्गे लोके कामधुग्भवतीत्यनेन नैकाम्यार्थं श्रुतिरिति तद्विषयाकोन्ते वाक्यान्यप्युक्तेन भवन्त्येव मात्सेन्द्रा
दिप्रयोग इति· एवं प्रयोगविध्यंशस्य नित्यकाम्यार्थत्वस्थापनेन गुणविध्यंशस्य शुद्धसंस्कारत्वमपि ज्ञेयमेतो
म्· एवं च तस्याधानादिवदेव श्रुतिस्थानीयत्वं अन्येषु सर्वेषु प्रवर्तितार्थविधिरूपकार्यविधेरेव अन्येनापुनरुक्ति
रितिपूर्वपरयोर्भेदे शब्दार्थविषयासंवितितात्पर्यमेवं वस्तुतत्त्वमेव पूर्वपक्षे सिद्धान्ते पारंपर्यन्यायः संस्का
रविधिविषये सिद्धान्तितः क्षीरमाथेः संप्रसारणाश्रुतिस्तत्र भाष्यस्फुटीयम्· वैकल्पिकत्वाद्धि इति एवं च पक्षे
धित्वाभावमात्रं स्यात् स्यात् परिनिष्ठितत्वाभावापत्तिः न वाच्ये तु न तु इष्टापत्त्यापत्ति प्रयुक्तेष्वपरिनिष्ठितत्वम
पक्षत्वं च नोऽवाधकमितिवाच्यम्· तं त्वन्नाश्रित्य प्रत्येकं वैकल्पिकत्वेन प्रयोगतो ह्येतत्त्वमहितप्रयोगपरिनि
ष्ठितत्वसम्भवात्· अपवृत्ति नित्यत्वे धुं इत्यत्र तात्पर्यं कौनाकान्तत्वं हि परिनिष्ठितत्वमिति वाच्यम्·

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

...ये नमः

...र.शा.टी.

पत्र २

ऽत्रितयं द्वित्वं च ८ अनुभयवृत्तित्वेऽप्येकधर्मेकपम् ९ स्योपाधिकत्वान्यतरद्वित्वयोः समव्याप्तता संभवमात्रेणातुल्यद्विनोः

१८ एकःपूर्वापरयोरिति   तत्राहि प्रधानयोःफलयोः फलं कुर्वीस्याद्वावेकस्यापायेनयोर्वयोधात् एकव्यपदेशोनोभयसं

येन्त्येकैकारणाश्चतानितस्तथाप्याह द्विपूर्वापरयोर्गुणाऽनुपादाय पठन्तुमिद्देशादिधेयगतसंख्याविवक्षिता श्रो

भयोःस्थानेएकएवादेशोभविष्यतीत्येकग्रहणं केचित्त्वेवंव्याचक्षते शाख्याधिकारीणः पुरुषान्प्रति प्र

त व्रतं संस्कारकं तेषांशास्त्रप्रतिपुरुषमेकवाक्यतयासमूहे याथार्थबोधकं प्रधानेमात्रमेतत्संकुप्याहित्यर्थकंव

सन्ते व्याहन्तेऽर्थोऽनाह्यधीतेतिवाक्यंप्रतिपुरुषंणाम् सूक्ष्मेद्यस्यविषयेप्रवर्तितव्यंनात एवपुनः पुनर्न्तीधाना

हि संस्कारस्तथाव्याकरणशास्त्रस्यावर्णार्ह द्विपूर्वापरयोर्गुणोभवति गुणावान् शब्दशास्त्रसाधुमर्थयतिस

द्विप्रयोक्तव्य इत्येतावत्स्यथ्यन्ते व्यापारितत्वे संस्कृतस्यैकस्यापदेशेनस्वप्रयोगेणाशा[illegible]त्रार्थस्यकरणा

त् मा वेन्नाद्विप्रयोगेनस्यात् अतस्तद्विषयकं वाक्योपप्रवेनगाक्यभेदोऽवश्यंवाच्यस्तद्वत्पूर्वापरविषये

पिस्याहिति तेनैकग्रहणमावश्यकमिति तेनगुणोभवतीत्यादेशोवयन्त्यसंस्कारफलकेएवयथाधानेम

१८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कसंयोगान्तलोपोपि चाहिरुक् इत्यवध्येयाह । अनन्तपूर्वीति । कारकेष्वन्तलोपस्यासिद्धत्वान्निषेधाद्धलोपो न्यायादिति स्फु
ते शान्तायामित्युक्त्वा कुर्वीर अनेकवचनस्येति तस्मिंश्चेत्यो पंचाधित्योः कुर्वीर इत्यर्थः । धिर्वीति कामशब्दे इति शेषः । य
लोपस्यानित्यत्वान्निषेधात् । एवं च प्रायोरीनां संयोगान्तलोपाप्राप्ता हस्तान्ये मधुनोमिति भावः । शास्त्रेऽपि तस्य
पादेः स्यानित्यत्वान्नतेन तु पूर्वस्मिन् विविधोधनम् । अन्तमेवेति । अस्य चाप्राप्तेति शेषः । तस्मात्तोऽन्त्येपि याक्यमे
हे न व्याख्याय हि जियोडिथिय्यु अन्तयाप्राप्तस्य व्याख्यानयोः पक्षभेदः स्यादिति भावः । द्विगिति द्विगर्थस्तु संयोगान्त
लोपसंयोगलोपविषयस्य भेदः लोलोपाद्दिति कृत्याख्यानमते पदेन संयोगान्तलोपो भेदलोलोप इति व्याख्याकृतावपि
रङ्गे सन्देशात्यो इत्यव्ययेहि रुग्ध्यस्याहेश्वः अन्तरङ्गे लोप इति व्याख्यानेनेवान्निषेधस्यापरस्येन वृद्धशान्तोस्ते
त्याशंतामनभिधानमेव । वस्तुतस्तु एतेनायन्यायनिकेविससौ नोमे अथ कक्ष्ये भाष्ये काष्ठेकाल मुपरैस्याप्रान्तोयं
पाहिलानेव हिरुक् । सन्देहात्पादेन्त्यनेन न दृष्टितं इत्यलम् । उभयद्वित्वे इति । द्वित्वे द्वियमेकम् । २ पुनर्द्वित्वे त्रिधम् । त्रियं वे
रूपम् । ३ अन्यतरेति । एकधं द्वैयं त्रियेवेति । ४ एकधं द्विधं त्रिधं वे । ५ द्वयोरपि द्वित्वे अन्यतरस्य पुनर्द्वित्वे द्विधं त्रैधं ७॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

व्येनमः

ऋ॰ श॰ नं॰

१८

तत्र बहुत्वाविवक्षायां पराम्नया कथमेदे संयुध्यते तेन पूर्ववाक्यस्य धर्मविरहमन्त्यविप्रह. त्रिङन्तवाक्यैनतस्यकार्वित्वेत्यर्थं
साध्यते तेन नास्ति प्रसंगः छंनितरथेदमसोमं प्रोत्य भाष्यते श्रीहि द्वयात्मकमादेशं विधायशित्वं प्रत्याख्यात
मेकमस्य संयोगान्तलोप इति वैके यो न व्याख्यातम् अनित्यत्वोदिति तत्रैवैके राद्वृतिनिर्देशः कृदन्त्यग
इति स्थिते लन्त्यगतपरत्वमाशयप्राप्त इकारस्य परत्वसिद्ध परिभाषेया भाव्यते ऽन्तरङ्गं वलोप इति परिभा
षान्तरं नास्त्येवेति भावः यस्तुत अत्रोमाङोश्चेत्याङ्ग्यहरणादनित्यमिदं तद्धि शिव आइहि इति स्थितेपर
मपि सवर्णदीर्घमाधित्वा धातूपसर्गकार्यत्वेनान्तरङ्गं त्वादाङ्गुणवृद्धियाधनोर्थमः अस्याः हरणान्तु
अन्तर्गतभूतिति अन्यथान्तरङ्गं य[illegible]ऽ अप्रसिद्धः स्यात् मतोमेदे इति नयोतिथ्याशब्दस्यारस्येनयन्ना
रम्भयाहि नहवत्याख्याप्रकारो भाष्यकृतुत तहिं यन्तोव्यं नयन्तोथ्यानिस्याहिशब्दे रेव प्रत्यावष्टे इति सर्वमनि
कैकत एवेतिभावः ८ कावित्यादि संयोगान्तलोपाद्दि भावः नतु पूर्व पूर्वस्यानियकमन्तरङ्गं मित्यर्थेप्रमा
णाभावात् किन्तु पूर्वनिमित्तकमित्येव किञ्चिद्व्राति परिकाशिकोत्पत्तेरेव भाष्यसम्मततत्पायहि मध्ये तत्पुनिमित्त

१८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हयवरट्सूत्रस्य भाष्यरीत्या तत्र सवर्णग्रहणाय करोरेशात् तस्यापि सवर्णविधित्वादित्यन्यत्र विस्तरः । सूत्रे णाम इति । सं
हिथ स्त्री सह भोजनमिसमराते सहस्य स्त्रीहरा इति पृष्टोयते भ्रूलोभ्रूरिति पि वप्सल्लोप इति पक्षे कुन्द सेवर्लोमोवा
योध्यः स्वच्छन्दं धीयेति सूत्रे भाष्ये लोकेतु संधिरिस्य पाध्येयेति बोध्यम् । विशेषणेन पदस्येत्यधिकारप्राप्तविशे
षणेन संयोगस्य संबन्धेन । संख्यासंख्येति । अभेदैकत्वसंख्येत्यर्थः । संख्यासामान्याभाव इति यावत् । विग्रहे ए
कवचनं त्वौत्सर्गिकं सुबन्तायं संख्यामात्रपरत्वकमिति यमर्थ सूत्रे भाष्ये स्पष्टम् । भाष्यस्थितमिति । संयोग
संज्ञासूत्रस्थं इत्यर्थः । इथं न्यूत्वकं संयोगसंज्ञापक्षे स्थानेनैरा इति सूत्राणामाधारस्य विधिनेन फलाभा
वेन वा संगतार्थमिति । तत्रैव भाष्ये ध्वनितम् । तथा तत्र समसंख्यग्रहणमर्थमेव न तु फलान्तरेऽभिनिवेशः का
र्य इति भावः । यत्तु संयोगेति सूत्रवर्तीकं तद्वपदस्यान्तो विशेषणं संयोगान्तस्य सतः पदान्तस्येत्यर्थः
पक्षेऽर्थ मनायहणमिति तन्न [illegible] शासन्नाभावात् । अत एव [illegible] सूत्रे द्विसकारको निर्देश इति भाष्य
उक्तम् । [illegible] संयोगान्तलोपस्य दुर्वारत्वेन शकारद्वयाभावो नात्र संगतिः स्पष्टैव । स्पष्टमेवेति ०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

...मः

रे.२१.ग.म.

१६

त्येनतत्वंफलाभावात् · ततघटितसंनिवेशापेक्षस्य ततः पूर्वत्वस्यातिदेशाद्वाह हलोऽन्त्यमिति इत्युमशाकयत्वं भो
मगोहृतिसूत्रेस्य भाष्ये हि स्वातत्स्यस्यान्निमित्ततोऽलः न्तोर्थ मात्वे नास्ति धातोर्विधिनिषेधात् · विशेषणात्तया
सान्नयपरात् · भाष्ये तु पूर्वत्रासिद्धमित्यस्य स्मनेनचरेपरलोपहुरमिन्नमांद्विर्वचनाहीनां ग्रहणात्स्यात्र प्रत्याख्याने
नतस्य चरमाय प्रतिप्रसवेनात्रस्यानित्येन परस्य वर्णाभावे स्ववर्णाभावादिह मुहुर्हरतीत्यत्र रम् · णत्वग्रहणात्
प्रतिप्रसवचार्थिकेन्द्रेणाप्रतिपदोक्तेपरिभाषाने सुपपादयिष्यते · किञ्चैवंदीर्घोऽधियाणामित्युत्तरमनु
त्यास्य यथाविप्रतिषेधहीनं तस्यतोऽर्द्धि उदस्याभक्तोयोहोशरष्टकोटीतिषट्प्रत्ययपाठेऽलं भक्षांजेशभक्षशिक्षाभ्यासे
वर्षे यथेव वोवसाने अरात्रेऽपवर्गस्येति · पंचवस्रचापः पाठ इति भाष्यसंमतो साध्यायोपन्हे परसवर्णे
दृष्टान्तं भक्षं सांजेशभक्ष शीत्यस्यभक्षे भक्षीत्यस्यचासिद्धत्वेन यथापरत्वाभावात्तोदृष्टप्रवृत्तिरिति वैतत्सत्वमु०
पाद्यते: · हिषिं पिण्डं सतीस्याहो भक्षपोह इति पूर्वसवर्णे पंचमी समासेन प्राप्तस्यापि मध्ये भाव्यधारणार्थत्या
ते · हरितेशष्ठा हवाक्षीरराये नो हिपिर्दार हिसतीस्यादुत्तो रीस्याप्राप्तस्य तस्य धारणार्थत्यात्रं · अत्राहुः
पस्यापि तत्स्यात्स्याधोक्ते तस्मिन्नित्यस्यविषयस्य चन हरिन्ने सतीस्या हायने नौ मितिकेतेत् ध्वाव पूर्वत्यात्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यपेक्षार्थं दृति आल्लोपे कृतेऽनु उपधोपधत्वे हसती लोहे यताः स्थानिवद्भावादिह न होऽ इति सलोपाभावश्च दृशः शास्ती
यन्निति रूपम् उपेर्द्धत्वं न स्थानिवदिति अन्धे नो निषेधोऽहिनिलेत्यम् अनिष्टं नीति यो धूयसंस्कारयन्ने प्रत्ते त
त्रेपन्ने पूर्वी पक्षित्व निमित्त निवर्तते त्या हृपा नोऽहं शब्द माहायान रङ्गु शास्त्रं पूर्व पूर्व तेऽधिकाराई स्थानिभूताद्वे पूर्व
त्वं ह्रस्वम् एतन्मूलकमेव योऽस्य संस्कारयन्ने शुद्धवती अभेदोपादेऽन्ने संस्कार हि निवर्तते न स्थानिवदिति
तेनातोऽलोपे न स्थानिभावः नव पूर्वे मध्ये लोपे अचः परस्मिन्निति अभवत्यादेकारस्ताद्दृ धातुकत्यायैन भावेऽथम
निहेशे तु न स्यामः संभावनेनाने साधिते स्यामस्य परेण हलोऽनसोपनीते अपि तथात्रोपपरि पूर्व यलोपः स्या
तोऽहाकारे सा प्रत्ययार्थं दर्शस्याहिति संभावनोपलक्षणं तु याति तिरस्याहि सिद्धिरिति दिक् नित्यमिति निरयेन्नोऽवे
संस्थाना मिस्वेनेन न नित्यं न तु न प्रत्ययाहित्यनेनेथाधातेः न स्थानिवदिति स्थानिवत्त्वोहि स्वरप्रवृत्ति रेव स्यात्
अकारस्यात्तु न स्वपि यो स्थानिवत्त्वनिषेधात् सिद्धे नुपकारकं इत्याहे सापेक्षाशर्मीति भावः शिशीति
न व्यां अनुदारस्यादिहार्दवेः पूर्वत्वेन स्थानिवत्त्वो प्रवृत्तिः नचोऽस्मादेव सोपपत्ता तस्याशास्त्रीय

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

फलमाह॰ यणन्त इति॰ विजिति॰ क्ङिति च॰ स्यादिति भावः स्थानिवदादेशादिति॰ णिलोपस्य टिलोपस्य वा स्था
निवत्त्वादित्यर्थः नन्वत्र पदत्वाभावात् कुतो विसर्ग इत्यत आह॰ स्वौजन्तादिति॰ स्वौजसमौडित्यादिपूर्वनिमित्तक
पदत्वस्यैकदेशविकृतन्यायेनानपायात् पदत्वमिति भावः प्रत्ययलक्षणमिति॰ स्थानिवत्त्वेन प्रत्ययनिमि
त्तकार्यमित्यर्थः वर्णाश्रये नास्तीति॰ इत्यनेन न प्राप्तमिति शास्त्रस्यापादितेऽशास्त्रीयवर्णाश्रय
मू॰ इयं च स्थानिवत्त्वस्यापवादभूता॰ कार्यातिदेशेऽपि वर्णनिमित्तेषु नैव प्रयुज्यतेऽपदेशात् प्रवर्तितेऽस्तं निमित्तानि
रिक्तं सर्वनिमित्तेष्वेकत्वमतिदेशस्यापीत्यङ्गीकारात् वर्णाश्रयत्वान्नेति॰ प्रत्ययलक्षणसूत्रं तु भाष्य
७ कृतोऽप्रत्ययस्य यथा साधारणं रूपमाश्रियते तदैव प्रत्ययलक्षणमिति नियमार्थं तेन स्थापिते न त्वप्रथाये
नोऽन्तरङ्गत्वेऽपि विप्रयोगार्थमिति भावः नचाचः परस्मिन्निति णिलोपस्य स्थानिवत्त्वेन भत्वं स्यादिति वाच्यम्
णिलोपस्य टिलोपस्यापि स्थानिवत्त्वापत्तौ यानो भत्वस्य तु यथा भत्वेन तद्वपदत्वानिवृत्तेः॰ पूर्वत्रासिद्धीयमद्वि
र्वचनविषयप्रवृत्त्याचेनिषेधविषये तस्मात् धातुस्थानिवत्त्वापत्तौ पदत्वे॰ हयवरडितादिमते इत्यनेन हवि
र्वो धिताते दीर्घं जं त्वयं पन्थो नेत्यर्थादिकमाख्यसंमतत्वात् प्रातिपदिकात्तद्धितप्रत्ययाभाव इति॰ स्वरमा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

वितरत्यन्यत्र इत्युक्तत्वः अनेन तु वाध्यत इति । स्थानिनि सति यत्प्रवर्तते तदादेशेऽपि भवति तत्र सति यन्न भव
ति तदादेशेऽपि न भवतीत्यर्थात् । अजादेशोऽयं स्थानिवत्त्वं लभते न लभते वेति वाच्योऽर्थः तत्रोपपत्तिमाह शब्दे
ति । पूर्वसूत्रे स्थानिवत्त्वप्रसक्तं भवतीत्येतन्मात्रमर्थकस्य हि भवार्थक यात्तदास्य परामिति भावः पदोपदी
घीति । पदोपदीघीवाहिपेवाभित्यर्थः पदोपाहपोहीघीहीयपश्चते वाभिति वाचत् । तेनस्य पदीनामपि स्थहः
पदोपाहीत्वेयसिद्धं स्वमपि तिथे त्रिव्यापनं हि पदोपाहीति विषये भाषा तिष्ठेत् शाब्दशाब्दिकमिति भावः कश्चिद्वि
ति । अत उपधाया इति वृद्धिरिति भावः किउणुपधायांतानिषेधस्तु उपधाया इति मित्वकप्रत्ययविधायेना
न्यत्रेति भाष्यस्यम् । अपादेशापत्तोऽसिति । पराप्स्थानिवत्त्वेनो वधो इति भावः पूर्वत्वं वात्र स्वयंहिता व्यव
हितसाधारणं स्वरे निषेधात् । अतो यदि नामि तावकारावेदपाद्येकार स्वपूर्वत्वमस्तीति तत्वन्द्वेऽप्ययं हेत्व
दु इति भावः आदेशेनापहारात् । कथं स्थानिनोऽवधि यमित्यत आदेशपदे न्द्वेऽयाममिति अन्तेशब्दस्य चरमा
येर्न पदं वाच्यायं विधिशब्दो भावसाधनः कर्मणि षष्ठ्या समासेन वा रमायपदे पद्येर्थे इत्येवं व्याख्याने

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीनमः

श्री· स·शा·टी·

१३ १४

देशभावकल्पने मानाभावादिति हिकु· अनन्विधायितिकिमिति· विधिविशिष्टचहत्ताकिमर्थमितिप्रश्नः साव्यंप्राप्तम
ति० नचसंस्कारेस्वतोऽभिन्नत्वेसत्योऽभिन्नत्वयोरविरोधात्कथंसाध्यप्राप्तिरितिवाच्यम्· अतिरिच्यमानधर्म
विरुद्धत्वाश्रयधर्मप्रवृत्तेनोक्ताव्याभावस्यातिदेशात्वभावसिद्धत्वात्· इदमसिद्धवत्सूत्रेकैवरेस्यष्टम्· घुकामइति·
यद्यपिचत्वंहस्तत्वाद्यपेक्षयाविशेषधर्मस्तथापि एतद्वाक्योपस्थितेचकारवदुकारइतिवाक्ये उपात्तधर्मापेक्षयानत
त्वम्· सूत्रेऽनेकोपस्थानादेशभावमादायैवैतत्कृतवाक्योपस्थित्यादितिभावः· केऽष्ट इति· यद्यपीदंरूपमुत्वे
उरोत्युक्तादेशपक्षेऽपिकेवलोपेत्वसिध्यति तथापिपक्षे कथितष्ट इतिस्यात्· कथितष्ट इतिचेष्यतइतिभावः· स्थान्यव
यवेति· उपलक्षणमेतत्स्थानिरूपोऽपिबोध्यम्· अतएवादेशिन्यस्याश्रियमाणात्वप्रतिबंध इतिभाष्ये उक्तम्·
नतुस्थान्यवयवइति· अतःप्रत्ययत्वंस्थानिवत्त्वेनभवत्येवेतिभावः· अथहोदित्याहे चहोदितिसूत्रेण
टेर्दीर्घविधानानोऽवयवेनतस्यस्थानित्वमितितद्धितीदत्वाश्रयस्यासिद्धत्वेनोपपत्तिसिद्धिरितिबोध्यम्· यथाकथं
चिदिति० व्याख्यानादितिभावः· दूषयित्वेति· अरुङ्स्थितिसूत्रेभाष्य इतिशेषः· एतदसिद्धेच दूषयित्वेत्यर्थः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

च॰ङ्गादीनामिति॰ आदिनाग्रिमाणां ग्रहणं आदेशानामेव संग्रहइत्याह॰ स्थानेऽदेशस्येति॰ तद्भावे सुप्यादिकानामित्यत्रेरानस्या
त् कस्मात्ङादीनामित्यं न स्यात्॰ शान्ते च॰ शस्य चेतन्नेस्यात् आदिदेशादिस्थाने अङ्॰ गुरोरनस्याविति भावः नतु सि
जादीनां प्रत्याधिकारपाठात् तन्मध्ये त्वप्रत्ययेषु सीति न स्यादित्यं योपयोगः नन्वेतेषां प्रत्ययत्वे विधानं चे
थ्थम न्ये घसेतिसत्रे च॰ङ॰ङि च चामिति च यात्रांगोनयापत्ते॰ सिचोऽनुकित्तौ द्विवचे आदिः सिचइति सुप्राप्यतेश्चेति भाष्य
कैयटयोः स्पष्टमित्यरुचेराह॰ वेति॰ तेनार्थग्रहीत्यागविधादेशस्य संग्रहेऽस्पर्थः इदमुपलक्षणम्॰ अव्ययस्य
५ पदस्य॰ ग्रहणाद्वे पर्थमपि होषइतिबोध्यम्॰ अव्ययस्येति॰ अव्ययस्यैव होषार्थमिति भावः अभिसङ्कृपायेति ने
नेऽव्ययस्यांगत्वेप्रत्ययाभावेन प्रत्ययलक्षणेनाप्राप्तेनैव तद्प्राप्त्या कथं तेनाव्ययसंग्रहोऽत आह॰ पदेति
तोत्त्वे अतः परस्य निघातार्थमावश्यकम्॰ प्रत्ययलक्षणेन सुबन्तत्वाद्वृत्तत्वमिति भावः सिद्धत्वाद्वेति॰ अ
तएवात्रतुकूं॰ नचसमर्थसूत्रपदादेशाद्विति न्यायेन प्रसज्यादेत्स्य स्थाने प्रस्तुत्य इत्यादेशे नतु स्यादव्यवधाय
सिद्धिरिति वाच्यम् पदेतिबोध्यम्॰ अर्थवत्वेन स्यादित्यमिति तात्पर्येण त्योऽर्थवत्वेन तादृशस्यान्या

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रा.त्रि.

१३ खु मद्भकारादीन्भीरू प्रसादश्चपेनसर्वं मद्भकारादि प्रतीतीनिरिति वा वाच्यम्· अग्रे नादि छ्यपि ग्रहणमित्यर्थ साफकता या प्रत्ययात्·
न इद्युक्तम्· अस्य इउरास्त्रे भाष्येरूपसामान्याद्वासिद्धमिति· अस्तु इदं सूत्रेऽण्ग्रहणानुप्रत्याहारादिव सौत्रराकारादिभिश्चिन्हैः प्रत्या
हारसूत्रस्थोपमिति प्रत्यभिज्ञा स्यादुपायान्तर मार्गणीयाः क्रत्योनानिवर्त्ततइति न्यायादिदमेवाभिप्रेत्य तत्रत्यमण्ग्रहणं प्रत्या
ख्यातं भाष्यकृत्या हि इति दिक्· विकारश्च न इति· अग्रे नाचीत्यनुवर्त्य पर्युदासपरत्वं प्राहरिसपरत्व निषेधइति व्याख्याने वेति
भावः विकल्पइति· इयं च सर्वत्र शाकल्यस्येति विधिरूप अपि प्रपञ्चार्थमिति भावः अप्रसक्तीति· यत्र नादिनीत्याद्येव तावन्नचीति प्रा
प्तिमनुभाव्य त्रिप्रभृतिषु सर्वत्रेत्यनयोः प्राप्तिमनुभाव्य पुनर्दीर्घादित्यत्रानचीति प्राप्तिरूप्य विधिनाह नहीत्येन तस्यापयशायः
निषेध [illegible] विकल्पप्राप्तुमाह येनानार्थशपकं तो विकल्पस्य विकल्पस्य तायेन विधेरेवा प्राप्तविषयविकल्पस्य संभवात्· नि
त्यनिषेधे तु तदुभयेन मावश्यमिति तन्नो· विकल्पस्यापि निषेधप्रकरणान्ननु सा स्यावश्यकत्वेन प्राप्तुमुभयेन स्यावश्यक
त्वात्· मध्येन सोऽसंयं थोमराद्रकानुवृत्तिरर्थे इत्यत्र मानाभावाच्च· सर्वत्रेति सूत्रे स्याद्वित्यमात्रनिषेधकत्वेति वोध्यं तु
नेह इवेस्या च· त्रिप्रभृतिष्वित्यस्यैतद्विषये नकारयकारयोर्द्वित्वं नाभाव इति मिश्रा ग्रन्थेन प्राप्तुयस्य स्यकृते
प्राप्यायो वं· अतिहरइते योन्नाहिन्याः शारोचीत्यनेयोरपि प्राप्तुस्य स्य यकृब्रुवस्तकेछ्यन्तपत्नभ्याच्चेति दिक्·

नसंख्यातानामभावाद्यथासंख्यासंभवाद्धेन्यापि दिश्चेति भावः॥ परेतु व्यक्तिपक्षेऽणुदित्सूत्रादि प्रत्याहारसूत्रेषु सवर्णग्रहणारा
हीनां ग्रहणानुरूपपाठम्। नहि तत्र लक्षणे नृणायेन्तुं शक्यमेतावद्वृद्धेरकोग्रहात्। एवं चैतत्र प्रत्याहारसूत्रेषु जातिनिर्देशेनैव
निर्वाहे नान्यथा एवं चाइउण् इत्यादावपि जातिनिर्देश एवोचितः। अइउ जातीयस्यानौचित्यात्। अतएवाणुदित्सूत्रेभा
ष्ये प्रत्याहारे व्यक्तिस्थितिसाधिते वउक्तानुपपत्तिमाशंक्य जात्याश्रयणमेव कृतम्। यथासंख्यसूत्रे च व्यक्तिसाम्यस्य धर्मसाम्ये
व प्रत्याहारे व्यक्तिस्थितिसाधने व उक्तानुपपत्तिमाशंक्य जात्याश्रयणमेव कृतम्। यथासंख्यसूत्रे च व्यक्तिसाम्य इयधर्मसाम्ये
पिप्रवर्तिते स्थानीसोऽलुकोरत्वादौ यथा नाप्यत्र पक्षे अकारादेरकारादेरुपपत्तिः। ऌऌ इत्यादिना तेऽप्यकाराद्यभावात्॥
नचजातिपक्षेऽणुदित्सूत्रेऽणा ग्रहणप्रत्याख्याने। उपसर्गादृति इत्यादौ ऋकारेणाॡकारग्रहणाय सावर्ण्यवचनस्यानेत्व
नचजातिपक्षेऽणुदित्सूत्रेऽणाग्रहणप्रत्याख्याने उपसर्गादृतीत्यादौ ऋकारेणाऌकारग्रहणाय सावर्ण्यविधेवचनस्यानेत्व
यक्षीत्य सवर्णे दीर्घः इति वा अत्र ऋकारे रेफस्य ॡकारे लकारस्य प्रतिविधानेत्यावश्यकत्वात् तेन पक्षेऽणा
दराप्रत्याख्यानेऽप्युपस्पृश्यस्य शोधनाऽच्येनेन विधीयमानेऽजातिग्रहणाप्राप्तसवर्णग्रहणनिषेधकत्वपरसूत्रे हि इति
स्यहीनामदस्यादेनैव दोषः। एवं वात्र पराणपदेन जात्याश्रयणे नापि न सवर्णग्रहणार्थं मिति स्थौजसित्यादेः अत्र
न्तुनासिकस्यानेपि निरनुनासिके एव। अतएव स्थानेऽन्तरतमसूत्रे भाष्येऽप्यतेदुदाहरणमाशंक्य यथासंख्य
मित्यनेनापि सिद्धमित्युक्तम्। तेनात्रैतयोः फलविशेष उक्तः। उक्तादिसूत्रेणाख्यानामप्रमादः एव। नच भद्रग्रादि

…नमः
…श्रा लं

१२ न्तराणामावश्यकत्वात्· अग्न्यादिस्मृत्यन्तरे हि तत्तत्स्यताविच्छेदिकाले न्तराणां विधीयमानानि तिथि न्त्य विषये चाप्रस्य
यत्वेन्यतो: अत एव यस्य हाहि नामेत्याही नत्वसमद्दशया चैव पुलन्तराणां नाऽमेत्यौ अग्न्यादिहिरस्य मनुनैतन्त्र
णां न तच्छेदकाले तेनन्त्यताविच्छेदकाथ न हाहित भावः तेन तत्तन्तराणां द्वीकारेण भाव्यमानत्वेनेति· विधीय
मानविषयेऽनन्तराणां भावस्यानुन्नतेत्यात्· अग्नेर्हेकृत्येनेति· शास्त्रे उद्दीपितगुणानां भेदेकत्वे भावेऽपि स्वरूप
कृत मेहमाहात्म्यसमुच्चयसंख्यानविस्ष्यते· यदि तु अग्न्यादिस्मृतेस्तत्र ग्रहणापत्ति [redacted] घ ये गुणा
नां मेहकत्वेऽपि चतीति विभाव्यते तदापि वृत्यादौ यथा हि तथा संख्यामसंगतमेव तत्र न तु … पन्नाहे· अत्रतो ना
स्तीति· तत्स्थरूपेन एव यागहोमेनतु समुच्चयसंख्यायामिति भावः … शब्दार्थबोधमाहात्म्येति· एत्यादिभ्य इत्या
दिनिर्देशेऽहितात्स्वत्वानुपपत्तिर्यह स्यात तत्र … एव संभवेनेति· बोधश्चावश्यकत्वात्र यथासंख्यसद
वेनवा शब्दार्थे निष्पन्ने एत्यादिभ्य इत्यादिनिर्देशादन्तरं न्तराणां यागानां पञ्चाने पुनर्वा शब्दार्थबोधे सन्निहितहि
धीहितं तथा चैकान्येषां न्योन्यापेय इति भावः स्याने ऽनारमसत्रे योगेति· अन्तिपन्ने अन्तीनामानन्त्ये

१२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

थैकस्यत्वं तत्र षष्ठ्या स्थानेद्देशः नस्य नु पूर्वं व्याख्यानात् । यत्तु सन्निध्यसंस्कारानुरोधात् । सप्तमीतु सप्तम्यन्तानामेव तत्र षष्ठ्यर्थ
त्वमिति बोधनाय । तद्वाध्यार्थ स्थानिद्दिष्ट इत्यनेन समानाधिकरणाय चेति भावः । शब्दार्थैकत्वेनायेनुकरणाय व्यवह
र इति बोध्यम् । हिरिगु द्वारा । अत एव जनपदे लुपि स्याहेन हो षः । नैर्थप्रवाचितो नापिशाच स्थानिनोऽन्तरतर इति भा
यः । अविपरीतास्त्वन्ते इति । अनुपूर्वश्लिष्टस्यापितास्वन्तो इत्यर्थः । इह किं क्रितायामिति स्फुटे भाष्ये स्पष्टम् । फलितेति ।
सप्तम्यन्तार्थेऽव्यवहिते षष्ठ्यन्तार्थे पूर्व्वव्यवहित एवेत्यर्थः । तस्मिन्निति । एवं तु पामित्यत्र ते । प्रागिग्निशेषः । तत्राहेति
वृ पथे । वाक्यम् । तन्त्रोऽन्तरस्य स्यनुवर्तते स्थानषष्ठी चेयं पञ्चमीनिर्देशेन पाक्ताय्यंतऽन्तरसं यथाऽतरस्य
स्थाने विधीयमानं त्वादेशो ध्यामिति वाक्यार्थद्वयं वाक्यभेदस्सामर्थ्याद्बाहेनित्यं रथिनापि कुचिद्दिशान्तरप्रवृत्तेः । अत्रा
हेरसंशत्यनुवर्त्तो नारस्यास्य स्यापरत्वे बोधकशब्देन यत्र विधानं तत्रैवेति नित्यं ङितद्द्याहेन प्रवर्त्तते इति
भावे । वन्स्यतीति । नेवाधने कासि त्यतः पूर्वमेव तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्य तस्मादित्युत्तरस्याहेरिति स्त्रेष्कृतान
पठित इति बोध्यम् । अत्राहेति संशो षष्ठीस्थाने इत्यस्या संबंधे आज्जसेरसुगित्याद्य गपितस्यप्रवृत्त्यापत्तेः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पद्यांशो दुर्लक्ष्य यदि भाष्यानुपस्थितावनिश्चयान्तरतम्याभिन्नमित्याहे गुणानिषेधानार्थमित्याह ऽपेक्षेः किं त्वस्यापि ग
न्तरतम्ये पि गुणानिषेधपूर्व विज्ञापकोच्चाश्रयेणोत्तुलस्यपदापस्थितिपन्त्रे सापेक्षत्वमेवोचितमिति हिक्‌ डत्याहावितिश्राहिनो
जम्हभोन्तरतम्योनुमित्याहिवे। अवो ऽसंभवाहिति। तुमोमित्यंतु स्तानोनीत्याहोचीर्तार्थमितितमु वाहाचेन्त्यपेक्षेव स्याहितिभावः
हीर्घः सिद्ध इति। तद्वद्वेनयस्यपि गृहितः ससमुदायः परामर्शन इति भावः यद्यपि तस्यान्त्याचेइति व्याख्याने भवति तेत्याहातास
वयवे टौ लघूपधागुणे प्रवृत्ये न प्राप्तस्य गुणस्य हीधीवेवेटं त्विमितिनिषेधारम्भेणालोकव्यवहारेणाचावयवस्य समुदायावय
वत्वाङ्गीकारो इत्यत्रेन होषस्ताथापि तथानव्याख्यातम्‌। पंचार्यतिनीत्याहापदस्य विभज्यान्वाख्याने उत्तरपदस्यापिनांतत्वा
पत्ताविगनोतिस्वरानाय तेरितिस्पष्टंभाष्याहे त्रपुराणां सुसेपलेन्तराणां। नातापिराडानामितिवत्वोपसिद्धस्तानितानीसर्थे
शेरद्धन्तसीतिस्वरे दृष्टोपेतद्दुराहरणाम्‌। स्थानेनेति। स्थानशब्दार्थेनेत्यर्थः तात्रिरूपितसंबंधः षष्ठ्यर्थो न तु तदुपसर्पधः
स्ताहर्थइत्यनेनध्वनयति। एत्येमिति। यधिकरणतावकुब्रीहिरप्यतएवेतिबोध्यम्‌। गुणाप्रमाणोति। प्रमाणास्यक्तुच्यायाहे गुणा
त्येपि। गोचलिवद्न्यायेनप्रयुक्तिः गुणाशब्देनोक्तौश्रितयातिरिक्तधर्ममात्रम्‌। तेनानन्तोर्थमेवैतयोरान्तर्यमित्या
दिस्थानेऽन्तरतमस्सूत्रस्य भाष्यरीत्यानविरोधः अन्तरतमाभावइवगुणाविधौ अकारोकारयोः साहश्यमितितदर्थः०
वाक्यानां विचारादीनां सान्तर्यादरौ। तित्येष्योपवीरितं गुणात्वं बोध्यम्‌। अनेकरूपाणामिति। अवीत्याहिसप्तम्यन्ता

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

गुणाद्यमाहोनुलिङ्गस्य प्रत्ययेन्त्याद्युर्वं लक्ष्यतोत्प्रथमनन्तरो तात्पर्यार्थीहितिघ्नो तत्वाक्यार्थबोधे पूर्वकत्तेनिर्दिष्टस्थानिकार्ये नो
पस्थितस्यापीकृपदस्य वाक्यार्थेन ऽन्वयः सार्वधातुके इत्याहोतदुपस्थितं विनाऽस्थान्याकांक्षासान्त्वभावेन बोधएवनेति
विशेषः एवं च परश्रुतिनिमित्ते कार्याद्ये वाक्यतयान्वयवर्त्तनेन रंगास्थानषष्ठ्यावनिर्णये उपस्थितस्तोन्त्यपरिभाषयाऽय
नेन्त्यस्य गुणाद्यायातये वाक्ये च वाक्यतयान्वयवर्तितया हि रंगासान्तेशाहेगन्तस्यागस्येत्यादि. म. ज्योप्रयवस्येति. एवं च स्थानष
ष्ठ्यापो भावनिर्णये नालोन्त्यस्य प्रवृत्तिरेवनेतिभावः नियमार्थमिति. तत्रापि धापयो र्घिहित योगुणाय. ध्यो रसोन्त्यस्येति
वहिहमूर्धिस्थानिनियमार्थमितितदाशयः. तत्सार्वमाध्यति. इयोर्नियमयोः सार्वधातुकेत्याद्यर्थविरोधेनेकतुपस्यान्तस्य
त्यर्थोवाक्यः अन्तस्येकइतिवा. उभयथापि द्वयोर्विशेषविशेष्यभावस्त्वात् तत्रैव पक्षपर्यवसानं से च्यलोन्त्य
स्येतिनियमः शेषोऽविशेष्यश्रणामस्येतितदर्थः तस्माल्लोन्त्यस्यैव स्यादितिशेषइतिवा. एवं च मिदेर्गुण इत्यस्येहापास्यरविरो
धाद्द्वयोस्त्वागोन्त्यविरोधेगुणापत्यातद्धितोधातुभावयस्ताह ' न वृद्धिमिति. इकोगुणवृद्धीइत्यिति. मिदेरित्यत्रामिद
इमिद्रस्तस्येति व्याख्यानादिहदोषः. पुगन्तेत्यत्र पुकन्तोलघूपधेति व्याख्यायमित्याह भोजक्ता. तत इको गुणवृद्धीत्यस्य
र्थः नवयापयतीत्यादौहोयः सन्निपातपरिभाषयाधारणात्. गुणोप्रकृतो ऽच्प्रसिद्धेरर्थएवसमर्थाप्यापना
यामितिनिर्देशः संगच्छते. तदाहकौस्तुभेस्पष्टमुक्तमिति. नन्वेवं तर्हि किमर्थं प्राग्यो पन्हो ऽपेन्नितइतिचेत्तः ऋत्युपधू

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नमः

ल॰श॰लं॰

२

त्वप्र

धानान्नांशनिकः अपि चैवा साहश्यमन्यानिभिहि तन्निपाया चकत्वेन होषोऽत स्याह चेति॰ सत्रथोबमाख्योन्ते ख्यारणावपति चहय

तोस्माहि श्रुधातुत्वेशास्त्रविषयत पासाधुत्याप त्तिरितित ख्यातो पत्तीइति भावः उन्नित्यफरतोनेति॰ इदमुपल न्नरणम् तत्प्रक्र

तिकाय खण्डुवाहेनाद्धि॰ धानेनसार्ध धातुके परेविकरणाविधानेन च धातुत्वम्॰ ज्ञुवं क्रेम्यत्तत्रपठितत्रो॰ जयजमेत्यत्रपाठ

तपसः स्यात्तिप्रभृती नावके धाविद्धात्वधिकारविहितकार्यादेश्यत्यात्तद्धोध्यम्॰ एतेश्ववेस्यितस्यतेषांपाठस्य अंशतोऽनु

मीमतइतिभावः मैत्रे याय न्यसंमतसमानाधिमोह॰ यकुलामिति॰ सम्यगर्थइति॰ नचलु धूम खंनयान्तिपरं मन्यमाना

इति निरन्तो पशुमितिसानुस्वारपाठात्तत्रपशुइतिउपविभन्तिकं सायथाबीतिवाच्यम्॰ सोधमित्यनवगतमितितम्हा२

स्पोन्तेयातन्मात्रनिर्णायकेनिरन्तो पशुशाद्वस्येऽन्यथापाठे मानाभावात्॰ स्वछं चेद्प्रस्तुतस्के महनइतायंपेहशधा

तौमाधवग्रंथे चेतिहिकु॰ धानमोप्यवमिति॰ तत्राहि इस्सान्त इतितेनोन्तोम्॰ ः इतिसंसाधुकन्नरणम्॰ ः योजनयेति॰

यथापितहनुयत्पेयसिद्धे सामर्थ्याद्धुव्यापाराश्रयत्वानलभ्यते मूलोन्तोर्थस्तथापिमन्दधुद्धिसाधारणेनस्फुटत्या

पैवमेयोन्तोरःसइति॰ अत्रनेवस्याहितिभावः इममिति॰ अत्रइकारस्येवस्थानेनायेत्तस्येतिभावः सोद्धुमिति॰ अत्रर

वहोर्घोनेतिभावः तच्चेति॰ इकइतिपदं चेत्यर्थः अनेनात्रसूत्रेपदद्वयमस्तीतिपन्नोइति सूचयती॰ अत्रचोऽम्निगातिस्त्री

२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ननुनिपातस्यानर्थकस्येति वार्त्तिकेऽनर्थकग्रहणं न कर्त्तव्यम्. तथा च निपातशब्देऽपि प्रातिपदिकत्वं सिद्धमिति न चेत् यदि बहुरिति चेन्न. एवमप्युत्पन्नस्यादिप्रकृतस्य धातुत्वेऽप्रा
तिपदिकत्वात् स्याद्युत्पत्तौ ह्रोत्वस्य स्यादिति. इदं न्यूनं दृष्टिमिति अंतु अन्नरदूरस्याहायोनिष्ठाया एकमेव स्यात्. भिन्नत्वे भकवारीभावाद् उभयसंभवे एवोपस्थानात्. किञ्च. नायन्ना
प्रोक्तौ स्वेधशब्देऽपि धातुत्वापत्तिरिति-६ . स्यादेः २ स्या. र्गजे॰

मानेऽर्थे न्यायप्राप्ताहस्यादेवमुक्तम्. भाष्येऽप्युक्तमिति. अनेनाकारप्रश्लेषे मानं दर्शितम्. शाह स्वं चेति. पाधातौ धात्वाद
शप्रयोगभ्रेदेनवोध्यम्. आतो धातोरित्स्यादिति. नव्यस्यार्थ भिन्नितत्वकथाथोर्थहिरङ्गसिद्धत्वेम्. नाजानन्तर्य इति निषेधा
पं३ त्. तत्तौ अर्थहि भूतसंख्यानिमित्तकभसंज्ञानिमित्तकाल्येन लोपस्यार्थहिरङ्गत्वाद्. अर्थकृतबहिरङ्गस्यानाश्रयणाद्. नाप्य
पेलान्ताः लोकः नकारजावङ्गस्यार पदे मो भगिरधातुषु. सकारजः शकारेश्चेबाद्वर्गे इत्यभियुक्तोक्तेः गोदिष्यसान्तरा
कौनामपिहर्तिनेनत्तद्विशयेत्त सरिभाष्यप्रवृत्ते. आतो धातोरित्यत्र प्रातिपदिकान्तस्यारोगस्य पथ्यनुमशाकंपथुष्ठुदृ
त्यासिध्यापतेः. पशुंसनोतीति विद्गुनोरित्यात्वेम्. आतोऽनापइति वार्त्तिकमतेनुविकल्पार्थकनिपातवाशद्बस्य धातुत्वेन
प्रातिपदिकत्वाभावेऽप्यनाप इतीदि. क्रियार्थवसाध्यत्वे नप्रतीयमानत्वं साध्यत्वं बोध्यमानार्थमिस्यमात्रोविस्त
रः॰ हि ठगि स्याद्. एवं क्रियासामान्यादिकरणत्वाक्लिंगाधनन्वयित्वे इत्यस्य क्रियार्थमित्यभिमानम्. एवं भाष्येषु
पाठस्य प्रातिपदिकत्वे ककुजर्थः स्यात्. एतेन तेषु पाठसामर्थ्याद्धातुत्वाभावादसिद्धिः. नन्वेवं नक्रियावाचकत्वेऽपि तत्राह.
शिश्ववाद इति. कालोऽपि धात्वर्थ एवेति न क्रियावाचित्वहानिस्तस्य च धातुत्वेऽप्राद्येव उपदेशोऽस्यार्थस्य तत्कं चेति
स्पष्टमेव. अत्र प्रत्ययस्यैव धातुत्वापत्तिर्वोध्याति ङ. नस्यानुपदेशाभावान्नित्यप्रशान्तिकारित्याहुः नन्वषष्ठे तत्र स
धातुग्रहणसंबंधेऽन्तो भाष्य इतिनत्त्वं धातुत्वनिमित्तकम्. किं च. अशरीतीप्रशस्य प्रतिषेधोविशिष्यर त्वयोऽपस्येवात्यवि
साध्यत्वं क्रियान्तराकांक्षा अनुत्पादकता च ॥ इदं केचेदुक्तम् विकल्प्यस्य क्रियाकांक्षाद्वित्वैरिति केचित्तन्न पचति भवति धावतीत्यादेरेवा तर॰ ६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

थ्यनमः

ल.श.र.त.

८

विधियेन च संस्कारेणानरणात्याभिन्नकालाग्रहणोननतस्यस्यानियत्यम्. न चाहेशात्यंप्रशान्तमिति यार्थतत्स्यात्. न चैत
रस्य-त्रे णात्यकालग्रहणार्थं तेष्वस्थानेऽन्तरतमपरिभाषया संस्कारस्य स्थाने तस्य यानरोफलाभावात्. नैवैवं सोपिते
पिभाव्यमानत्वात्सवर्णग्रहणाप्रशान्तेः तद्धयत्वं. तथा त्वाभावे आदेशान्तरनिवृत्त्यर्थत्वे च स्यनूपाभ्यनु सोनाप्ति
याऽपूर्वयोध्यात्वाभावेनाविधेयत्वात्. कृतेतु तत्परत्वे भाव्यमानतापीत्यन्यदेतत्. अनिष्यतोरिति. वर्णानामुपदेशा
स्तावत्तदुत्तरकालमित्संज्ञा तदुत्तरमादिरन्त्येन प्रत्याहारस्तदुत्तरकालो सवर्णसंज्ञा तदुत्तरकालेमणुदिदिति०
एतेन समुदितेनान्यत्र सवर्णानां ग्रहणमिति वाक्योपि पिप्रमाप्तिन्यायादित्यर्थः अयं भावः आदिरन्त्येनेति प्रत्याहा
रक्षिद्वैनाऽणुदित्सावित्येक तद्वाक्यार्थबोधे सति निर्णीते तद्विषयपरिहारेणासवर्णपर्योध्यनिश्चयेणुदिदित्यनेनता
वतां ग्रहणां बोधनोपमन्यथा बाधकसंभावनया तुल्यास्यसूत्र अजशक्तिग्रहे अप्रमाण्यसंदेहेन तद्वाक्याजबोधनाय
पितः नैवैतद्वाक्यार्थबोधतः प्राकृतन्निश्चयपद्धतिभावः यतु निषेधवाक्यार्थबोधात्पूर्वं विधेर्वाक्यार्थबोधरू
थनेतितन्न. पदार्थोपस्थितौ वाक्यार्थबोधे बाधकाभावात्. निषेधस्य प्रतियोगित्वानोपपादकतया विध्यपेन्द्र
त्वेविधिविधेस्तद्रूपेन्द्रत्वेमानाभावाद्. १ माहित्यपत्र बाध्यमिति. सर्वस्यापेक्षया प्रत्याहारग्रो नापाद्य

८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

याद्दिति भावः॰ नासिद्धं स्यादिति॰ ततश्च गोधुङ्मानित्यादौ घत्वजश्त्वानुनासिकेषु कृतेषु भषभावो न स्यात्॰ न चास्ति देशान्तरव
र्णे द्दस्यापि त्रिपाद्यां पूर्वत्वेनो न हानिः॰ सपादसप्ताध्याय्यामपि पूर्वं प्रति परासिद्धत्वापत्तेः॰ मध्येपाठस्य विप्रतिषेधसूत्रेस्य च साम
र्थ्याश्रयणात् विनिगमनाविरहात् त्रिपाद्यामस्य पूर्वत्वापत्तिर्नेति भावः॰ रोरीत्यस्य प्रसंगादिति॰ सिद्धेऽसिद्धत्वाद्रोरीत्यस्य त्रै
पादत्वे रात्संघत्वे परत्वात् ऊन्त्वे कृते पूर्वत्रासिद्धमिति तत्र रोरि ... तेतत्रा भावप्रतियोगित्वे रोरेपि ह्रस्व
ह्रस्वत्वे ह तत्र पाये न स्यादिभूत रोर भावाद्रुशिद्वेत्यस्याप्रवृत्तिरिति भावः॰ स्यष्ठं वेद प्रभृत सूत्रे ऽचः परस्मिन्निति सूत्रे व तत्तुल्यो
क्तिस्य त्रैभाष्ये॰ तथाचेति॰ शास्त्रस्यास तद्वोध्यका यस्य च शास्त्रजस्तानबोधाया मसिद्धत्वाभावे रोरि त्याद्दः प्रसंगे वेत्यर्थः॰ व्याकुप्य
तेति॰ न च ममाविपूर्व पर पदयोः पूर्वशास्त्रजन्यबोधवैविषयकार्थे स न्हणायाः शास्त्र एव कार्यासिद्धत्वमिति वाच्यम्॰ लन्ह
णायां मानाभावात् कलात् गौरवाच्च॰ ननु मनोरथ इत्यत्राभावत्त्वेपलोपे ऽभावारोपस्य हर्शनारोपरूपत्वेन न ह्रोऽभावाभावस्य
प्रतियोगिरूपत्वाद्दित्यत आह॰ अमू अमी इत्यादि॰ अदस् अद्यो॰ अदस् अस् इत्यत्र स्यात् आतस्यात्यसामान्यसपादसप्ताध्यायीस्थ
कार्यं हव्यो ऽसिद्धत्वे पि पूर्वत्रास्याश्रयाभावेन परत्वाद्रूपाद्याभावात्॰ मुत्वे स्वासिद्धत्व निषेधसामर्थ्याद्दीर्घतात्ति अन्यथा
प्रवृत्तिरिति चेन्न॰ शास्त्रासिद्धत्व मेव साधयितुं युक्तं॰ एवं श्रीभावात् पूर्वमदसोसेरितिमुत्वे ह्रस्वत्वे ऽत्र रोरभावेनेत ईश्चत्वं
स्मपि व्यर्थं स्यादत्रैव साधकमस्तु॰ न चैतो सरित्याद्दि निर्देशेन हेत्वं ... तेन्याविनित्य इति वाच्यम्॰ हृते हे यद् तेन तद्

...यनमः

ले.श.र.

ई

संहितवद्द्वेत्यर्थः यथाहि नामाद्युहाना नाम संहितवाद्विस्वनारमस्य पाठात् अथ संहितवादिस्यनेन केवलमनुहानायं संहितवद्द्वेत्यनेना
द्वानुहानोच्चरितकार्यमित्ति महाभ्यस्य ष्ठम् तथेति लन्धस्यदर्शनवस्तुशिरशाख्यमपिप्रमाणमस्तीत्यर्थः ० स्वतन्त्रोहनायेन्थ्ये
ति श्लोके उहनाहितिस्यतन्त्रो हनाहित्स्यर्थकमिति भावः [redacted] ९ कान इति तच्चरवा यां हि धीहि ख्वपिसमा सोहना
कस्यचरितस्यैवपाठाहितिभावः एतेनैतोपन्नौ वैकल्पिकाधिस्यपास्ताम् याशाद्वस्तुपापूरणा पेतिबोध्यम् अप्राधान्य इति स्वरि
तइत्यर्थः स्वार इति स्वरएव स्वारः स्वरितोहनान्भ्यापूर्धिगयरागि इत्यर्थः लन्धपेतेति तदुन्तं भाष्ये अर्द्धह्रस्वशद्वेऽ
र्द्धमात्रायां वृद्ध इत्यर्थः हविरध्याहे प्रमाणमेवहृस्याहवनुपान्तप्रतीयत इति भावः अनुपान्तमपि अर्द्धमात्रां नूपंप्रमा
णमेवोपलन्धपेत इत्यर्थः स्तस्य हेला राजेश्चाह एवंचलोकेऽन्यशास्त्रास्वपि चरणाधीहि ख्वपि अर्द्धमात्रैवोहनेतिभावः मन्ता
न्तरे इति प्रातिशाख्यान्तरमतापेन्थये न तरवेइलोके साधरणामतानतरेत्यर्थः ० कथं विहिति लन्धरो वंशापरमिहंभाष्य
तोनूपिशान्ते रेवप्रतीतेहितिभावः ० आस्यशब्देन कथं न इव पवेनाप्याहि यहणामत आह आस्यभव इति प्रशाद्व वेत्याहि
ति प्रधक्षोपातेः प्रयत्नः प्रकेश्वशवर्णेस्य व्यवहितप्राधक्कालिकापरूप इति भावः ० वकारेणेति अत्र नासिकायाः
स्थानात्वंतथान्यत्रानिरूपितम् गुनतुतापकालेति ९ बांधिनहाग्रुनापथीनवाहकोपेनात्र शास्त्रप्रवृत्यभा

ई

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

बाहुलकादिति। भावघञन्तादर्श आद्यजित्यपि बाहुलकादिविशिष्ट इति भावः। एकपायादिंशादिति। एकसमान्तः अन्तावसाद्य
न्तां प्रस्त्रियाः एकसमामाः स्युः। ते यौवयोश्चतुर्भ्योऽपि पञ्चमेभ्यः शतोषड्भ इति तदुन्तोरिति भावः। सौत्रंप्रत्ययमिति। यद्यपि ह्तेः
तनयोगेऽपि सौत्रेभ्य एवेनेवगुंशब्दान्तयापि लिङ्गमाशिष्ट स्त्रीकाष्यपत्याहिङ्गुसाहि लौकिके त्याष्ट प्रत्ययके स्यन्नमेवोचि
तम्। न तु शास्त्रीयवचनेन प्रत्ययके स्यनमिति भावः। फलितार्थमिति। उपरेन स्तोकस्तोकालसहशालनोरतायाः कालशब्देन समाना
धिकरणाद् बहुव्रीहौ न त्वप्लुतेतीति भावः। यां कालइतितु न विग्रहो यधिकरणात्तदादि विग्रहस्यापि। कालइति। आत्पायाभमक
वचनम्। स्तोकास्ता कालइति स्तोकानेता कालसदृशा इत्यर्थः। सादृश्यमूलके कार्येऽपि भेदप्रव्यवसाये तु यथाश्रुतमेव साधु।
फिट्स्वरेणेति। अन्तोदात्त इत्यर्थः। अतः सुपस्त्याद्युदात्तत्वं कार्येषाऽदात्तेनैकादेश उदात्त इति भावः। अनुदात्त इति। फिट्स्वर
णेति रक्षोदात्तत्वे शेष निघातेनेति भावः। अभिकृष्टवा आयुत्यन्तं प्राप्ति पादिकमद्यीडिति। अविवक्षितमित्यर्थ इति। इह
चैवन्वयमात्सां प्राप्ति शास्त्रं यद्वा स्याप्यन्त ग्रन्थान्स्यवेदकोदाहरणाद्विषयम्। ननूपात्तवोपतिशब्दयोरिति। अस्य यद्यपी
त्यादि। शेषनिघात इति। अस्य तथापीति शेषः। तेनोदात्तावग्रहनैौ प्राप्नुत इति भावः। जात्यावधेति। पूर्वपदभूतयोस्तनूशब्दी
शब्दयोरन्तोदात्त्यवदिति। अन्तोऽन्त्यस्वरितस्याभंजात्यमावन्नाते परे इति लक्षितो जात्यः उदात्तस्वरितपूर्वस्वरितो
दन्त्येकपदे स्थितः स्वरितो जात्य इति तदर्थः। तेन तु त्यंतद्वत् अस्यान्तोदात्तो श्रुतिकेऽत्यर्थः। तथा वा असंहितवद्वा।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

…नमः

स॰श॰टी॰

५ मिति॰ मन्देषु प्रयोजनमस्येति बहुव्रीहिः॰ एवं विधिश्लोकप्राप्ति शास्त्रीयाहिभिः संप्रति प्रयोजनमित्यर्थः॰ अभ्रं अ॰ आं अपदुति॰ अत्रे
संप्रयोगाभावे लोपः स्यादिति भावः॰ विधानसामर्थ्यादिति यन्तर्ये अनुनासिकविधाने नेत्यर्थः॰ नेत्यमिति तत्फलं लोपस्यसा
मर्थ्यादभावे इत्यमपि फलाभावान्नेत्यर्थः॰ ननु अभ्रं अं आं अपि तदित्यत्रानेकान्ता अनुबन्धा इति पक्षे आदितश्चेति निष्ठाप्र
तिषेधः फलं नवलोपाभावे इति महासंज्ञाकरणात्॰ संज्ञापि नेति वाच्यम्॰ महासंज्ञापि लोपसिद्धा तस्य लोपइत्यस्य
वैयर्थ्यापत्तेः॰ इकइत्यादौ ककारोच्चारणसामर्थ्यापत्तेश्चेति चेन्न अनुबन्धा नामेकान्तत्वमेवेति मुख्यपक्षे हि ह्रस्वाभावइत्या
शयात्॰ तथाहि मुख्ये वयविन्या न्यपदार्थे बहुव्रीहिः॰ नवापत्ताकारोटेद्धितोरयवयवइत्यादौ लाभात्॰ प्रतिसेति॰ प्रतिसाधिषयमित्य
र्थः॰ प्रतिसाधुस्येति॰ भावाऽनोस्येत्यर्थः॰ शिक्षेति॰ शक्तिग्राहकं व्याकरणा[redacted]सायां च कथं वत्तदर्थयो धसंभवेपन्
त्यात्ययसंक्लेश इति भावः॰ लन्डरांचिन्नेवेति अत्र लन्डरााया व्याख्यानं कुर्वतापि तत्र लन्डेसांचिनामङ्गतोपिस्येवव्याख्या
नमेवं वपूर्धीपरविज्ञोधसास्येति भावः॰ नवोभयोर्विधाने पिलाघया भावे शान्तिः॰ कामिणिलन्डरता अनुशासनम
पिलान्तरीकार्थानुशासनमेवेति वाच्यम्॰ लः कर्मणीत्यादिनामपि तथात्वापत्तौ तिङ्कत्रीक्षेशान्तिरितिसिद्धान्तासं
गत्यापत्तेः॰ व्याकरणतास्याभियुक्तोक्तो शान्तेयाहकस्यचस्वभंगापत्तेश्च॰ टकारस्यापीति॰ अत्रयद्वक्तव्यं तदन्यत्रोक्तम्ः

५

धासंज्ञा स्यादित्यर्थः पिबतेश्चेति · तत्राहिलोपधिरिति भिन्नोपदेशाद्रुतिश्च पूर्वस्य श्रुत्वेनशः अस्येहायाम स्यरसंयोगादिश्चे
पिस्कोरितिविस्यानप्रवृत्तिः ष्ठलो जश्शि माहे जश्चयेस्य वशकारस्य धात्वोघन्ताभावः स्यष्ठ एवेति भावः ० किंच नमो वसिवच्
श्चित्र ङः ड्रपस्यासंग्रहोत्रेपन्नोऽस्यपियो ऽयं एकोऽलस्ययोग नृत्यि नित्यु न्के ऽस्यपभिगशानेतो धात्वस्याभात् · योगस्यैवेति
नेनु दृदेनित्यर्थः पचिभ्रयानस्येति · धात्वादिग्रहणानस्येत्यर्थः ० वैषम्यस्येति · भाष्यकृतस्याकरणाभ्युत्पत्त्यैव सर्वसंग्रह इति भावः ०
उपदेशताप्रयोजकेति · योगमात्रे स्थिते ऽप्युपदेशत्वे ऽपदेशकरणतानाहितप्रयोजके धात्वादि भवतीति तत्कि विरोधः
संसाधयेत्तु उपदेशतो ऽपदेशसंशब्दार्थं उपदेशशब्दस्य शब्दपरतायात् इत्यादि न्नस्य प्रयोजकं तद्रूपार्थताव कृतया
धात्वादियन्तुं शक्यमिति भावः ० आकारस्येति · नह्येतेन किंचिदुपदिश्यत इति भावः ० नेनूपादिश्यते ऽनेनेति तदर्थः ० धात्वादि
भिर्हि प्रयोगो साध्यते न ह्यनेनापि शाकारेण सर्वादेशायें साध्यते ऽत्यन्तु वैयाह आदेच इति सर्वेति · भाष्यकाराहेत्यर्थः
यत्रानुकरणा व्युत्पत्त्यैवार्थसंगतिस्तत्रागत्यास्तु सत्यमुदाहृतिवक्तुलेका ध्युष्टऽभाव ० यथाया न्नामि तथैवक्लृप्त्यप्युन्नोपदेशाप्रवृत्तौ
नावश्याहृयिति हि पू · नासिकानुगत इति · नासिकामभिहत्य यायुनोऽभिव्यज्जित इत्यर्थः ० प्रातिशाख्यशिक्षादौ लोके वेतद्घाव
गानय्यत वैवोपदेशे ऽनावश्यकमिति तात्पर्यम् · अतएव मुखवग्रहणाप्रत्याख्यानभाष्ये ध्वनितो प्रमाणुश्चारयोरनुनासि
कव्यवहारः सूत्रमते संगच्छते · यदेतेनुनासिके ऽस्योहेस्य स्वरूपग्रहणाभावस्तु पशुरपत्यमित्यादिवदिति ध्येयम् · मन्दप्रयोजन

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

फलं तत्रैव तत्प्रत्यक्षपदस्य ग्रन्थे किं न सिद्धं तत्र हेतुरुदाहरणं किन्तु क्वचित्कं वाक्यं तत्। किंचोच्चारणं विना हि उपदेशानामेवरणादु
त्यादि भाष्यादुपदेशशब्दस्योच्चारणार्थत्वनिर्णयात् संकीर्णलोके व्यवहारस्य लक्षणायामनुपपत्त्याभावे प्रत्यक्षबाधकाभावः॥ किंचो
पदेशशब्दस्य प्रत्ययादि परत्वे तत्स्ववहेलन्यामित्यत्रान्वयेन पञ्चिके चितं समुदायान्तस्य धारणासंभवे तदर्थं अन्त्यग्रहणासाम
र्थ्यादिह यत्नेन क्लेशो भाष्यकृतो व्यर्थः स्यादिति बोध्यम्। उद्देशस्य प्रातिपदिकानां नोपदेश इत्याहैव। उपदेश इति सूत्रे तत्स्थयोगस्था
राद्वेतिहि कं धातुसंज्ञेत्यादीति। धातुसूत्रे गणे गणपाठादि वाक्यलिङ्गानुशासनम्। आगमप्रत्ययादेशा उपदेशाः प्रकीर्तिता इत्य
र्थः॥ उपदेशायमिति। उपदेशशब्दव्यवहारपरत्वार्थः॥ धातोरेवेति। प्रत्ययेभ्य इत्यादेरपीत्यपिशब्दार्थः॥ वाक्यशब्देन वार्ति
कम्। शीङः सरट् वोरुः आचारे ऽवगल्भ धुन् अरए आनङ् इत्युदाहरणानि। उपदेशसंज्ञेति। उपदेशपदं योगरूढमेतेन हि
ति भावः। ननु संज्ञाशब्देन व्यवहाराय याभिमतोऽत आह मइत्यादि। नवाका नोच्चारणाय्यर्थत्ते नास्मत्पक्षोपज्ञायेनस्योच्चेत्यादि
ति भावः। आदिर्नायकानां तं तुम्भुपुरस्तापादि त्यादि संग्रहः॥ उपदेशाभावादिति। आदेशस्योपदेशाभावादित्यर्थः॥ ततो धातु
संज्ञेति। सूत्रादि एव धातुसंज्ञः केवलमसौ जिज्ञास्यते भवत इति भावः॥ नन्वत्र सूत्रे साहचर्यादागमप्रत्ययादिशब्देन तद्
कपाठ एवादि पठितान् पूर्वोक्तानां ग्रहणं तं बाधायादि व्यवहारस्तु भाविसंज्ञाविषयघटितायेन धातुपाठ इत्यादि व्यव
हारादिति चेन्न। आद्योच्चारणविषयाणामित्येव सिद्धं तत्स्यानुपयोगादित्यत आह वेराह। अपि वेति अलोन्त्यसूत्रेति। उप

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पक्षादिनैवान्यस्यलक्षणार्थं वाचारीत्युक्तः किञ्च अप्रधानत्वादिस्थेव सिद्धेः तत्रोपानि र्दई शाद्युत्यधिकमित्यलम् माधेतिच्चु
त्रीहिउपदेश इतिकिम् अभ्र अग्ना अपः प्रकृत्यन्तमाख्यानमुपदेशोच्चारणं प्राप्यतामुपदेश इति केनाम्बुपदेश इत्युक्तोपदे
शोदेशयोर्लौकिकयवहारेणासंकीर्णत्वेमाथ कथोपदेशानेऽजेनु नामिक इतिवार्त्तिके हे इति शिलन्यायस्य रक्षाडेना यापदेश इति क
रणेघञ्जुपदिश्यते ऽनेनेत्युक्तमित्यत्र शास्त्रे शासनकरणं प्रत्याख्यात्मने स्त्रीप्रत्ययोपधोयोगमप्राप्तिर्यादिके प्रत्याहारस्य त्रोपु
त्पादेशत्वम् प्रोक्तिवादमात्रमिति वार्त्तिके ऋदुन्नोन्यासौ यावयस्य कर्षाचित्य त्रतोपिलामसंभवान्न्यासांतरप्रवृत्तिरसेव
येवेति प्रोक्ताबोधयितुमेवं वाह इतिभावः वृत्त इति अकर्मीरिवेत्यत्रसंसा यामित्यस्य प्राप्तिकत्वात्तत्प्राप्तिरितिभावः
पाधादिति यासनृपविधिस्तु नास्त्युक्तत्वम्न त्वस्य प्रतिषेधः न चतत्र साहचर्यवैरा भावस्तुद एव यह्त्वामिति वाच्यम् इत्यस्या
नः स्वेभावतेत्यत्रकर्मशिरस्वेनेति भाष्यादि प्रामाण्यनात्रेस्यादे वैयर्थ्यानाश्रयणादितिभावः लिङ्ग्यत्वादिति गुणप्रधानसं
निधान्नस्यविशेषणोग्रासाकंन्नोवेड्नरान्वयतस्याद्युक्तं स्त्रीशब्दतिभावस्तत्राह महीत्यादिनामाष्येकृतेति अस्यार्थस्येति शेषः एवंबो
भयप्राप्तेकर्मणोनियमाच्चकेत्त रिषष्ठीतिवोध्यम् अवहेलनान्तेति वोहेतोयतोऽवहेलनमतः लिङ्ग्यत्वमित्यर्थः
घापवाद इति ल्युडपवाद इवेतिवोध्यम् तत्रापिसंसायामित्यनुवर्त्ततेति भावः अगतिकगतिरिति नचरचनोघनेतिघविधा
नमन्यतोपितथैमित्याकरेस्पष्टम् तेनात्रघः सिध्यतीति वोध्यम् तस्मादगतिकगतिकत्वात् भगःपद्मित्यादौ यत्र घित्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इत्यैन मः
व:श:टी
३

मामुपदेशसत्त्वावत्· उदुपदेशो नाकालेऽत्संसाहत्संसो नाकालः प्रत्याहारस्तदुत्तरकालासवर्णसंसात्तदुत्तरकालासमर्णादि
त्सर्वसंख्याहस्यमित्येनेन समुदितेनान्यत्र सवर्णानां ग्रहणं भवति· नत्वच्मिन्नापि स्यादुक्तेत्येवं वाक्यापरिसमाप्तिप्रतिप
हक भाष्येसात्वि· अन्यथा तत्र्याहारप्रनयनोनुपपत्त्यापाति नेस्तथासो नस्यपूर्वमपि सायेनावाप्येसात तथा प्रयोगे प्रोक्त
कथंवा नोऽसवर्णसावित्यत्राष्टादशानां ग्रहणं सावर्ण्यसाभाष्येनेतेसं
सामपि क्रमेसात पार्यो धेऽउपपन्नेकिं तेन कृते स्यात्· आद्यन्ताभ्यामिति· अवयवप्राधान्येनबोधकाद्यन्तशब्दाभ्यामित्यर्थः तस्यस
गतं स्यादितिपरिभाव्यतामूलहार्हः तस्मादिति· अहकालस्यवतयोपारार्थ्यमितियादित्यर्थः परामर्शित्वयादिति·
मुदायस्य तयोः परार्थे तिसंसाख्येरूपबोधकेनयाशक्ति आद्यन्तशब्दाभ्यामाद्यन्तघटितसमुदायस्यापेक्षेपरान्यैषांमिवतयोः प्र
वस्तुतो सापकादिनाऽस्यापि नसंसाकृत्येन आद्यन्तशब्दाभ्यां तत्परत्वसूचितार्थकथनमेवस्य स्वरूपस्येति· संज्ञा
प्रायाः प्रकारान्तरेणाशक्यवाचस्याति· स्वशब्देन च तेरवकृत्सम भाष्ये तत्परस्वरितार्थकथनमेवस्य स्वरूपस्येति संज्ञा
प्रायाः प्रकारान्तरेणाशक्यवाचस्याति· स्वशब्देनच तेश्वपक्लृप्तम् यथा अवृद्धेषि स्याहीगुरुत्वदर्शनेन द्विशब्दस्यापि द्विसंज्ञा
स्वरूपार्थविशिष्टस्यास्तु प्रत्येकं स्ववोध्यार्थं यास्तुतोविरोधः यथा अवृद्धेषि स्याहीगुरुत्वदर्शनेनद्विशब्दस्यापि द्विसंज्ञा
स्वरूपार्थविशिष्टस्यास्तुप्रत्येकंस्ववोध्यार्थं नैद्यस्थस्य अकारयकारयोरपि प्राप्तेरेवं किञ्च· स्वशब्देनकेवलान्यप
बोध्यते· तद्द्वैयाद्यादिसंज्ञास्वसंज्ञिघटकेकारादिष्विव अकारवकारयोरपि प्राप्तास्येवं किञ्च· स्वशब्देनकेवलान्यप
बोध्यते· तद्द्वैयाद्यादिसंज्ञास्वसंज्ञिघटकेकारादिष्विवअकारवकारयोर्विध्याऽनि प्राप्स्यति तस्मात्परा
रामर्शित्वमपि विशिष्टपरामर्शेनबाधकम्· तत्र समुदायेफलाभावादवयवयोर्विध्यानि प्राप्स्यति तस्मात्परा
रामर्शित्वमपि विशिष्टपरामर्शेनबाधकम्·

३

तन्मात्रयद्धसाधुत्वात्वम् । ततो विशेषजिज्ञासायामाह निवेशे वा फलतया विशेषतो वाक्यार्थेऽन्यसंस्कारकः । किंच सहवि
वक्षासहत्वं कुविक्षासत्वेन प्रयोगविनानुपपत्त्या पाणिनेस्ततः पूर्वमपि वहत्यर्थसाना इत्येवं बोध्यं वस्तु अमेरेवेति वाच्यम्
व्याघातादित्याह यथासंख्यसूत्रार्थं भसामर्थ्येन तथा साधुत्वं ज्ञात्वा प्रकारेण तस्य साधुत्वे केवलं मानाभावात् । किंच
श्रोतॄणां सहबोधो भवति चेत्तदा यासहत्वं कुविक्षायां च वसहविवेकातेन श्रोतॄणामपि सहबोध एवोचितस्तादृशेच्छया
तेषां तादृशबोधजनके शब्दप्रयोगे पाणिनेर्भ्रान्त्यापत्तिः मस्तु नयनं पक्षे स्यादेतन्नेदोषः उभयसत्वेन ज्ञातं प्रत्येव
तादृशशब्दप्रयोगात् तेन रूपेण सामानं सत्त्वप्रमाणं वेदेत्यन्यदेतत् । किंच पाणिनेः पूर्वं वहत्यर्थसानोपितदभिप्रायेण
न प्रयोगः अन्यथा व्याख्यातृपरंपराये ततस्तत्वेन तात्पर्यानुपपत्त्यारे सैमाइति सूत्रे स्वकेपटोनकेशास्त्रसन्देहायातत्त्वा
तवेयप्रथमादिव्यवहारेणापूर्वमादिपदानां नियमेन शक्यत्वनुमानाद्वा । ततः श्रोतॄणां बोधस्य भवेनेतरेत्यस्यैवाभावेत
दृशं कालस्यैवेति यत्नो व्यभिचारादिसमाधानेनैर्भाष्यासंगत्यापत्तेः । नैवयमनादिव्यवहारस्यापि सन्देहेणादिनैवोपपत्तायाहिर
न्यैर्नास्त्येवैय चर्चेनम् । कश्चिद्दन्तेहेराणादेर्नावबोध इति सर्वत्र सन्देहेणाधाप्यणामेवेति नियमाभावात् । नासपाकतत्त्वापत्त्या
जगमः इत्यादितिपदानां विशन्ति इति सूत्रे भोग्यान्तेः तस्मात्प्रतिपन्नमारात्खण्डोयोहोपायकपदस्यतदभिप्रायेणामैवापि
नीत्य पूर्वमप्रयोग इत्येव केऽस्य नात्पायसौ ध्वनितस्वायमर्थो नाम्न्याधिति सूत्रेऽष्टादशानां ग्रहणाभावापत्तेः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यवासमासस्याकृष्टत्वोमति भावस्तत्र्याह · नोहि त्याहि नाव जातिष्ठ इत्यंतेन · चित्रगवीत्यादिमिति · कुमति वेति रायं · इत्यपाचस्य देवक त्रपादात् · एवं ... गवीशाभित्येकत्व
नोऽपरतान्तरे त्वेके यट प्रयोगे पिवो ध्यम · अत्तरन्ते नतरे समीपे वेत्यादि भाष्यत्वेन नतरादिपद व्याहारेण नान्तीरमि पितसम्बंधा र्थिका व्याख्यानपरत्याहारेणतस्य नरूपितसम्बंधा
सपूर्वरतान्तरे त्वेके यट प्रयोगे ... अतएव मतुप्सूत्रे केयटेन गावोऽस्यस्य त्यनन्तरादि त्वर्थे मतुप् शंकापर भाष्यव्याख्यावसरे अनन्तरमित्यर्थे यस्य कृत्यर्थो पाधी सुन्तं नतस्य
न · त्येकीयायां षष्ठी त्यभिप्रायकम् · अतएव मतुप्सूत्रे केयटेन गावोऽस्यस्य ... भाष्यकृतां वा सामर्थ्यात्तत्र षष्ठ्यभावे उक्तः · षष्ठ्यर्थे त्वेतु प्रत्यया र्थत्वात् षष्ठ्या सामर्थ्यम् · तस्मात्तत्र षष्ठ्यन्तो मा अप्रयोगे ऽत्रान्तोऽन्यादि प्रती
षष्ठ्यर्थत्वेन प्रत्यया र्थत्वेमुक्तं

हारो मतुप्प्राप्त्यशिभावेन परस्परायत्तत्वेन वेति केयटेन स्पष्टमुक्तोरे · तन्मूलकत्वपेवतत्व व्याख्यासंभवस्य तेनोक्तेश्चेति भावः ·
दिकृष्टत्याहि इति · था ... रास्य के ... स्याहावसत्यापि पृथक् नराहेस्वस्वामिभावादि प्रतीतिवत् · अनंतरसमीपादि शब्द प्रयोग
मंतरासामीप्याद्यप्रतीतेस्तत्र षष्ठ्यन्तपर्याभावात् · तत्प्रयोगे त्वसामर्थ्यात्त्व षष्ठीसमासाप्राप्तिरिति माऽ मपर [illegible] स्यनंतरा
दिस्वाद्यर्थे वृद्धिर्हि मत्वर्थी योन भवतोऽनभिधानादिति मतुप्सूत्रे भाष्ये स्पष्टम् · अनंतरादि मत्वर्थीयेत स्वहमिति शोधिकोप्यनभि
धानात् · वेतित्तस्वहमित्य त्रभाष्ये उक्तम नन्तरादि षु न समासोऽनभिधानादिति स्पष्ट माकरे इति तत्र समासग्रहणं तद्धितस्यो
रप्युपलक्षणम् · अनन्तरादि शब्दे षष्ठीतत्पुरुषादि संभवस्त्वेव · ग्रामकूपो गङ्गातीरमित्याद्येस मीपस्थावयव त्वारोपे
ण समासः स्पष्टा वेयं रीतिमप र्यन्तस्यैति सूत्रे केयटे दृष्ट्व्यैकं · किन्त्वेहस्वादिहित्यर्थे हलधि ते वने इति धातोलस्याच्या
पत्तिः न वक्तव्याभावेः इवदन्तहल इत्याहो डिन्यसामर्थ्यादस्यापि टे पिवृद्धिः त्वसामर्थ्यात् प्रत्ययापूर्वेत्याभावेपि
लित्स्वरस्येव फलत्वेवतु शक्य मित्यपि वोध्यम · यद्यपिहेल सोरादितिनिर्देशेन तस्यानेत्य मितिके यद्येतु शक्यं तथा
पि सोपके त्यौकारायेन्द्रपास्त्राव्य तिरेक लक्षायेसी तिदिक् · भल सो सोपेति · सोत्रलोपाश्रयरोत्तमुल्लोन्ते मेवल्लघु ·
असंभवादिति · न चाद्यन्तौ टकितौ वित्याहोयथासंख्यान्ययोर्विपृथमतः साहित्यावधिन्ने सा हित्यावधिन्नान्ने यमा
त्रेशासहविधन्नो माकिरस्य यथोद्दन्द्वः साधुस्तथेहापि पृथमतो लकारोहलपदया व्यो श्चेहिति सामान्यतोवोधं कल्पि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नामायेलकारस्यापि निष्प्रयोजनत्वादाह · इदंमत्रमिति · यत्साहि प्रत्याहारेश्वयेपि सौवर्णन्तु हरन्त्यमित्यत्रान्योन्याश्रयपूर्वि
हानत्सुरन्त्यं हलीति न्यासेन आव त्याहर प्रत्याहारबोधकस्तत्र समुदायान्त्यमिति त्यर्थनिवासस्य कन इति भावः · यहरणायेति
णानत्सुरन्त्य हलीति न्यासेन श्राव त्याहर प्रत्याहारयोधकसत्र स्वमुदायान्त्यमि त्यर्थनिवासक स्यकनइति
ति · शाबसह रिसेवतु नोक्तम् · त्वरि हकार यहरणाय नोहर्निह सतीत्याहे विसर्गोपनेतः · समुमिति अधिकनराकारकेस्यक
त्रीघन्ययधरात्रयान्ययाहस्तिसामर्थ्यमिति भावः · अस्य योगविभागस्य भाष्ये ऽदर्शनादाह · समुपेति · अत्रनेनापि
साधनस्यागतिगतिकत्वादाह · यद्वेति · हलोहलितिसत्रस्यान्त्यमितिथि यह इति भावः · षष्ठीस्थानेइत्यस्य वोऽपधाया
गोह इत्याह विषय गुणानां च परार्थत्वादिति न्यायेन वाऽप्रवृत्ति मितियोध्यम् · तन्त्राव त्वेकशेषान्यतमस्त्विति ·
यद्यपि इदं शोविषये ऽद्वापियतु स्तत्रैकशेषान्यतरेणा द्वारस्यां बोध स्त्वाव त्वाबोध इत्येवानुभवसिद्धम् · तथापि व्यव
स्थितेयान्यतमसत्ता नेन बोध्यत इति न दोषः · एकशेषश्च प्रत्याख्यातोऽसहविवक्षायामपि शास्त्रमात्र प्रक्रियाप
योगित्याशयेन पृथगुक्तः · सामीप्यं षष्ठ्यर्थ इति · षष्ठीस्थानेइत्यस्य गुणानां चेयनार्थत्वादिति न्यायेनाप्रवृत्तिः
नचैकोग्गुणाद्वृद्धिरिति सत्रेत एकशब्देन परिभाषयोरपि गुणागुणभावऽनीतियाच्यम् · सार्वधातुकार्धधातु
कयोरस्योन्यस्यैकोग्गुणावृद्धीति सत्रत्रयस्य सन्निधानं सकारकमहायीको विशेष्याविशेषणाभावमाहायेवत एकस्य

हे॰शे॰म॰

ल॰श॰टी॰

१

श्रीगणेशायनमः शेषधिभूषणामि डेशेषाशेषार्थलाभाय हर्तुं राकृत्समभीष्टं फलमीष्टे यार्हपादह्रिः ११ ध्या
यमिति॰ ध्यात्वाध्यायेत्यर्थः शाकुलनोमततं परम्॰ सर्वज्ञगद्गुपादाने कार्यवृत्तहितेनरायगर्भव्याच्तयेदहम्॰ ध्या
नविनापरयप्राप्यं स्मत्स्वनुकूलयापापनन्त्रूपम्॰ स्मरणानुतज्ञान्यमितिविशेषः गुणैरित्येकवचनेन सर्वे विघा
लाभ एकस्माद्धेतुगुरोरितितस्य चितम्॰ प्रोक्तेनां मनोरमयतीत्यर्थिकां मनोरमाम्॰ प्रोक्तेयं सकलदर्शनार्थसान
पूर्वकमहाभाष्यकृताऽर्थसानवत्यम्॰ असाग्रहणोक्षित्ति॰ अन्यिदं न्यूनं न्यूनमग्रहणेपिग्रहणात्॰ तस्य संतुवेङ्कुप
मकुहीत्याहेपुमः स्वयीतिरूत्यम्॰ गयित्यपमाहेत्याहि चपरपहानोत्याकोकानोहेन्नजस्त्वमितिचेन्न॰ सुटतिथोरि
स्याद्धिकाराधुद्वारेणेनशास्त्रायोधितजन्यैवहितहल्स्वगुहास्यासाधुत्वपोधनात्॰ अतएवोद्वारेहित
इतिस्त्रेभाष्यम्॰ नपुनरन्तरेणायंप्यज्ञनेस्याद्वारेणामपिभवति स्फोतिनात्माद्दिस्तु सोत्रःप्रयोगः॰ अतएवादि
हकारप्रयोजनकेपनाभावेसनेभाष्ये शब्दोऽडिसुवन्यस्यतद्ग्रहणेनरानोपन्यस्तम्॰ हकारपरत्वाकारासंभवेनश
शब्दोऽतिप्रसंगोद्वानितमिति के यटेन व्याख्यातम्॰ अभिहकारप्रयोजनमितिचभाष्येनोक्तमितिदिक्॰ हको

प ८

१

नामायेत्वकाय स्यापिनि ख्रू योजनत्याह · इदंस्त्रमिति · यलादिप्रस्याहार्यश्च ये पे सौवस्तु हरन्त्वमित्यत्रान्योन्याश्रयपुलि
हानस्तु रन्त्वह मीति न्यासे न श्रावत्याह रप्रत्याहारयोर्धकस्तत्र समुदायान्यभिहित्यर्थनिवासक नइतिभावः ० यहणाचेत्
त्ति · शाखसहरि स्यवेतु नोक्तम् · खरि हकार यहणापन्नो हनिर्हस नीत्याहे विसर्गोपनः ० सप्तमिति अधिकनराकारकस्यक
त्रीघन्येयध्वराक्रियान्येयाहस्तिसामर्थ्यमिति भावः अप्यस्वो गौविभागस्य भाष्येऽदृष्टत्वाह · सम्पूर्वति · अत्रेनेति
साधनस्यागतिगतिकेत्याह · यद्वेति · हलोहलितिस्त्रस्यान्यमितिपि यह इतिभावः षष्ठीस्थाने इत्यस्य वोऽउपधाया
गोह इत्याह विवगुणानां च परार्थत्वादिति न्यायेनवाऽप्रवृत्तिरिति योध्यम् · तन्नाया त्वेकशेषाभावात् मास्त्विति ·
यद्यपि इहशोविषयेऽद्वारिपितुस्त्वेकशेषाभ्यन्तरे गोद्वारसां वा युक्त्याव त्यावोध इत्येवानुभवसिद्धम् तथापि व्यव
स्थितैवान्यतमस्यतानेन बोध्यत इति न दोषः एकशेषश्च प्रत्याख्यातोऽस्य हविचन्तायामयि शास्त्रमात्रप्रक्रियापप
योगित्याशये न पृथगुक्तः ० सान्निध्यस्थोर्थ इति · षष्ठीस्थाने इत्यस्य गुणानां च परार्थत्वादिति न्यायेनाप्रवृत्तिः
नचैको गुणाव्य द्धीतिस्त्रत्र ... पशब्दे न पाणिभाष्ययोरपि गुणागुणभावः उक्तो इति वाच्यम् · सार्वधातुकार्धधातु
कयोरन्योन्यस्यैको गुणावृद्धीतिस्त्रत्र यस्य लन्य संकारकमहावाक्ये विशेषणविशेष्यभावमाहेत्यवतरे ... सम्प्रय

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हे॰दे॰म॰
ल॰श॰शे॰

१ श्रीगणेशाय नमः॥ शेषाहिभूषणमीडे शेषाशेषार्थसाम्नाय हर्तुं राकुलमभीष्टं फलमीहे यत्प्रसादतः॥१॥ ध्या
यमिति॥ ध्यात्वा ध्यायेत्यर्थः॥ शाकल्ये नोक्तत्वं परम्॥ सर्वज्ञगद्गुरुं पाणिनं कार्यं पुष्पलिखितं राघवं भट्टाचार्यं तयेदमुहम्॥ ध्या
नविलापनयद्यपि स्वानुकूल्यपाद्यापादनं पमर्॥ सम्बन्धज्ञतेज्ज्ञ्यमिति विशेषः॥ गुरोरित्येकवचनेन सर्वे विद्या
लाभ एकस्माद्गुरोरिति तत्सूचितम्॥ प्रौढ नाम मनोरमयती त्यर्थिकाम नोरमाम्॥ प्रौढ इत्यसकलहरीनाथे सान
पूर्वकमहाभाष्यमत्र्यर्थ स्थानवाचम्॥ अथ यहरोशिवनिति॥ नचिदं सूत्रेणं श्रमयहरोपियहहरणात्॥ तस्य संनुवेतु
मकोहीत्सोहेमुमः स्वयोत्तिरत्यम्॥ गपित्यपमाहत्याहिचपरपहानीत्यौके कानोहेत्वीजत्त्वमिति चेन्न॥ सुदतिथोरि
त्याहाविकारलघु च्चारणेन शास्त्राद्योधितोजप्येपहितह॥ समुदाय साधुत्वबोधनात्॥ अतएव चोच्चारस्रहात
इतिसूत्रे भाष्यम्॥ नपुनस्तरेणा बंधव्यज्जनेस्सो च्चारणामपि भवति स्कोनित्याद्दत्सुसौत्रः प्रयोगः॥ अतएवाहि
हकारप्रयोजनकं यन्नाभावेस्ते भाष्य शब्दकौस्तुभ व्यस्यतदुहाहरणं नोपन्यस्तम्॥ हकार पनशाकारासंभवेनश
ब्दकोटितिप्रसंगोद्भावितमिति केयटेन व्याख्यातम्॥ अमिह कारप्रयोजनमिति च भाष्येनोक्तमिति दिक्॥ हका

५८

१

ॐ ऐं ह्रीं नमः १

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सु २

तीयप्रयोजनं भावयतीत्यास्थितमयह्यविस्तीयप्रयोजननिताक्त तावरं वार्तिकं एकदेशविकृतस्यान
न्यत्वा[illegible]ताद्वदिति तस्यायमर्थः नन्वेकदेशविकारेशविनामेषु प्रतिविधानमिति वक्तव्यमातासाहका
ऐकदेशस्वरे कस्यास्य से कृते एकदेशविकृतन्यायेनाव कार्यसिद्धिरिति न चेदमनन्तरमिति नि
बेधाप्रवृत्तिः स्यादेत इति न्यासात न ह्येकदेशविकृतन्यायेनैकवता व्याप्तिः सोके विहितं हिन्तपु
ष्ट्ये स्यपुवद्दस प्रयुक्तं कार्यं नाचा लेच्या नचेवं हेतद्भकारोऽदीर्घस्याप्यस्व तदिति कृत प्रति
बेधः प्रवृत्तिः कस्यास्य सोनेतिन्यासात किन्त्येवं सति वक्ष्यस्यष्टको ऽस्य प्रसा(ला)नाप सूत्रे भं नाश्रय
तोषिप इति समे येनोरथमितिसेदेश हा भावयकारः से वमहसोवंश स्तेषा स्वं क्षुन्न कृतमत इति सङ्गु
पन्निविशेषः कस्यविशेषोऽयास्यऽऽ[illegible]स्यो स्वेइति धातो रथुवुधिरदिकीतास्वाठिविशिष्टः कान्ति
स्वोरात्तरिकः कृतने इशि कृतीतिऽनाव स्य स्थ्याकरं नभे स्यात्फले ऽयधेरव गानरे इति वि
ननु कृपो रोल इति सूत्रं च प्रवद्दस्य सस्वात्पूर्वमस्तु वयं वलय स्य स्योसिद्धस्या रेयपुता स्वस्से स्व
लितनचान्त तदिति निषेधाप्रवृत्तिः प्राचामिति को नाथविभातोन ववक्रियसविभावाश्रवर्ता

इ॰ शे॰ न॰ मः

२१.सौ.

नतु प्रकृतेः भ्रानतिकग्रसाभ्रवरांनु सर्वे बांसमक्षितिचेन्न एवं हि सति ओ वङी सस्याछु लक्ष्णः स्यात् न तस्य
स्वस्य स्वरसिद्धत्वपालिनो भिस्वतङ् सत्र हासिये ति दीर्घ स्यात् नन्वेवं च प्रातिशाख्ये स्वकारस्कारदावपवक
९३ ङुक्वाजिह्वामूलीयाइति ख्वरदर्त्तोपस्या न सामेया न के स्तु ष्ठीलाग्रहता कशास्त्रे तोपनिर्धा हात स्वकारे पदे
शो मास्त्विति चेन्न ॥ ङ्नकृतीसा भ्रस्वधात्तोपो स्साग्रतेर्पि वसंप्रोनंपरं प्रत्या ख्यापतां स्वकारे पदे शास्तु ङ
नकृतीसाद्स्ताः पुग्रशिखे सत्र पुत स्विद्धपे साधतपालिनां साधयितुं कर्तव्य एवेति दिक्॥ एओङ् ऐऔच् पच
यि घंद्दाग्रान्तांमधेसास्प ऌक्रिराताप नी पा अर्द्ध मेकारं अर्धमोकारं चाधीयते सत्यमुग्रा इति तेषां तः
पारस्पस्पा अपाद्य अकारस्ये द्ङ्रस्य तदीपप्रातिशाख्ये अर्द्धमेकारं मोकारं चाविदधति तथा च प्रातिशा ९३
ख्य समान्म्राधत्वादेवस्वर्ण शापोसाधारतोग्र स्विन्सात्रे तस्य न ग्रहणाम् साव काव पदि हि अका
रादिभिरष्टादशानामिव एङोऽपि एकमात्रातांग्रहतां समतं स्यात्तर्हि हलाघवार्थमेकमात्रा
येवएङ्धुपदिश्येत अकारादिवत् ॥ नचैवमैचोऽग्रताइत्यत्र पारत्यान्मात्रिकयोरेवग्रतां सं
स्यादिति वाच्यम् । तत्र अदोऽइति स्य रूपतोऽवसिद्धे के नि र्दिशे अनन्तरत्वेन सयेतां ग्रहणात्

एकमण ईमात्रासास्यासत तद्वहितत्तोपि १।४।४ ओइति दीर्घपोर्मा गाचतुर्द्धवंगुप्तासंज्ञावामेति तिसार्द्धवर्पं
संकसनपोसार्द्धीः षण्मात्राः मनुत्वतोपि १।२।२७ मात्राद्धूवंगुप्तासेशावोर्णचत स्वइति प्लिखिताः षडेव मात्रा तस्मा
द्विमात्रनिर्देशसामर्थ्यादेकमात्र वोनभिमतत्वं निर्णीयते न चैवं एवइ ७ ग्रश्था १।४ इति अर्थस्यात
तद्विव्याने उन्नतत्तमपति भाषपाश्रा ध्रुवतोरईकाराईकारयोर्निर्धत्वार्थं क्लिपत इति चेन्न नैकस्य क
श्रावृत्तमतोऽकारस्यव्याख्यैत तारंभात एवं हि पूर्वेभागोऽकार शश १।२।९ शः एतरस्तु इवरोधितीशश१ शः
तंत्र उभयान्तरमस्याह स्वस्वाभावात एवीपताश्रकारः स्पाताइकोलकारोवस्यातामतस्मान्माक लक्षणार्थ
तेभिरिति सूत्रार्थः थत्तुत सुघसगव्याख्यतेसूत्रे॥ तथाचतत्रवार्तिक कारोपन्यति सिद्धमेतः संस्थ
वो नत्वात वैस्वोत रभ पस्यादिति नस्यार्थः शब्दपरविप्रतिषेधेन एव उत्तभागानारत्तमोइउ
थत्तिवेवेति सिद्धमा प ह्रापकारः शुद्धतास अः ओकारस्तु शुद्धो इति मतेसिद्धमित्यर्थः तथाच
थह वानोंमाति साराम मतोस व्यागेकारच पणी विकारोकारोपकारः शकारा इति शषओ बुपपा
चइतिचपूर्वो नैकभाःशेबोधतीतधिरोदाभ्यामुवपाद्यितव्यः उवर्णोरपवर्गः ओमो उपधाल्नी

श्च योबया इति सूत्रार्थः इदं च प्रातिशाख्यकृतिकृतां व्याख्यानमतमनुरोधेन शेषवन्त्रोबोपयाहोत्तिवा ६॥
तत्र अयवयावेत स्वदुतरस्मेत्रे वत्तमानानि चिह्नावेतर्था॥ न्यायसिद्धेयेवयाव्यवाधकभावस्य स्फुटीक
१६ तार्थं वेदन ते दं शब्द परविप्रतिषेधानन्तर्भेदे नस्यात सामान्यविद्धिमिति समाधानद्वयं एदमन्
फलितमपताप्रपद्यपेन्द्रय यिन्नुस्यमतथापितत्र समाधानान्तरमप्यस्ति त्याह यवोश्चेति वक्काले
भिन्नक्रमः हेतोरनन्तरं बोध्यः अर्द्धमात्रा प्रवर्ति स्याधार्द्धमात्राव र्तेर्थसीयोरिति पक्षे मन्त्र या
मादिवद्भूपसाव्यपदेशादयिदकारेकारो भवितव्य इत्यर्थः समप्रविभागपदास्यस्तीत्यक्षरेर्न्दयते॥
तत्र तु पर्वोक्तसमाधानद्वयमेव शरणमितत्रापि शब्दपरविप्रतिषेधपरं प्रथमसमाख्यानेव
घपिविधयरतोस्यातहि तथापितदनुपपत्तमे प्रप्रतिपत्तिर्वेभयोरित्यादि विप्रतिषेधपरमिति
सत्रेधार्तिकं भाष्यचविरुध्येत नहि गास्त्रियोरितिसत्रेतानोशब्दे विधीयमानेऽह्ल्यो ऽन्यत्र
चरितार्थः वेनाप्रतिपत्तिस्यात नन्वप्रतिसन्दाभेदे विकल्पप्राप्ते परमेवेतिनिपमेस्विवेति १६
वेऽन्तपदं सति अवड्पर स्मिन्निति सूत्रे निषेधः परवरणारेशः परस्यासोध्यव स्यपाधु

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

गपत्संभवो नास्तिच एहिरं गेतासि ऋतीसादिभाष्यसंदर्भे विरुध्येतेत ह्रस्वेन हि सन्स्तावाकायेः पृ
थीपतिभाव पचगिधनिबंधसत्रस्य विघयोऽस्तु अनंतरं गंधलवदित्यस्यैतिसभ्यातेऽन्यत्वतत्रै
थ स्फुटीकरिष्यामः द्वितीयव्याख्यानमपि चित्रं ईकारादिष्वप्राप्ति शास्त्रेण रूपस्य भावे तानाहरात्तदुर्धरमनभयपद
नेगणनामभिमतस्या विचतुर्मात्रस्यतपरकरणाध्यावर्त्तितो नेत्सदहिता विमभ्युपगमात्सर्हिन्हस्व
कारको नत्तरीत्यात्र ऋकार ऌकारयोः सवर्णविधिरिति वार्त्तिकमपि प्रत्याख्यातुं शक्यम् अथ यशिन्हा
त एव ऋसारसाधार्थिकार्यं भसाहि वदइतिसूत्रारंभोपितथैवास्थितिरिहितस्मादेवइतीतिसूत्र
यसेना ईकारदीर्घकारी नतद्भवेत इति स्थितम् ननु भातिशाख्यान्ताथापितावि हस्ये तेचेतास
किमनिक्रमाणावृते येन तयोरग्रहणा पत्नतः प्रतिपाद्य पर्सीतिचेन्न एवोह्रस्यविधौ मतं रत
भूतयेन तयोरेय प्रसंगा त एव इति सूत्रं तु प्रत्याख्यातमेव एतदर्थमेव सूत्राभ्युपगमेतु गौरव
मेव शेषः स्यादेतत् एत भ्रातऽद्यादि ऋमेराततपरानेवाहिर्हस्वामः तथा वेङुकास सूत्रे
मयपशब्देनतपरातामवडप स्थितोसत्यां तत्कास ग्रहणाद्वई एकारैकारयोर्ह्रस्वसंज्ञा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श.कौ.
९५

नसम्भतेत्तेन ह्रस्वविधिरिति ध्येयोऽप्यसौ नेति मैवम् त्रिमात्राणामप्यनच्त्वापत्तेः ततश्च गोत्रा
त इत्यत्र अनचि चेत्यवः परस्य विधीयमानं द्वित्वं तकारस्य न स्यात् प्रसज्येतेति कायन ऽ६ऽ हेय
ग येतिऽमुराणस्यान्तेप्लुतस्सस्वाविरतस्प्लुतविधिर्न प्रवर्तेतेति न च अ्गमभ्यासेन इत्यादिविधि
सामर्थ्यात्तत्सिद्धिः ऽयत्नविधानेन चरितार्थत्वापत्तेरिति दिक् तदेतत्सहवार्तिककारः संध्य
क्षरेप्लुतवैशेषदेशस्थेतपरो आरराम ऽप्लुतादिश्योक्षेत्ताद्योऽपशइशावचयत्वात्संधीयमानम
क्षरसंध्यक्षरमित्यन्यथापूर्वीचर्मसिद्धेरवां संज्ञातपदोऽपदिश्यते ऽनेनेतिकरताप्लुत
ताप्रयोजनमुच्यते स पावयचांतपरस्याधारत्वाकरुत्मास्तिवेतत् हितपरे आरातातावस्के ९५
र्ण्यमप्लुतत्वे सत्यपि अच्विधि द्वित्व इ ऽ मुडादिर्न सिध्यतीत्यर्थः अभ्युपेत्य वा हेपंच प्लुतस्तु
अनचत्वात्प्लुतसह्वैव न सिध्यति तस्मात् ऽ कस्तपरनि ईशइति वार्तिकत्रयेणोक्तम पञ्चा
न्यासयोहे ऽत्याह मत परइति सूत्रं कर्तव्यं स्यादुक्तैकारादिनिवृत्तयइत्यर्थः प्लुतस्तु ऽ आभ्या
मेधिः प्लुतसहस्राय अतपरे द्व ऽ ध्रुस्यादेशे एकदेशे दीर्घग्रहणमिति प्रस्यार्थः
क्षिवाभा ई ३ द

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मपि तत्र कार्यम ङमाभ्यां मपि यानकर्तव्यमिति समनन्तरमेवोपपादितमतस्मान्तावन्तेन वः
म्हवं नार्हः पन्त ह्रस्वस्याधारत्वात स्वाद् ततत्परत्वाभाव एवन्ते गो नोदकं रमेश इत्सौ त्रिमा
त्र चतुर्मात्रातास्या न त्रिमात्र चतुर्मात्रा एवादेशाः स्युः स्थानेऽन्तरतम्यात्ते न चाकः सवर्णे इति
सूत्रे दीर्घ इति योगं विभज्य एकः पूर्वपरयोरित्यधिकारे वा विहितः स दीर्घो भवतीति व्याख्या
नान्न त्रिमात्राद्यादेश इति वाच्यम पश्यं विद्धपर्वतीत्यत्र दोषप्रसंगात नन्वश्मीत्येव
सूत्रमस्तु प्रथमयोरिति सूत्रात्पूर्व सवर्णेतीनुवर्तते एकः पूर्वपरयोरिति च एवं सिद्ध
पूर्व ग्रहणं पथ्यता जातीयकः पूर्व स्वरूप यथा स्यात दीर्घो मामूदिति ते न पश्यमिति
ताथ सिद्धम संप्रसारणाच्चेत्यत्रापि सवर्ण पूर्वशब्दोऽनुवर्तते ह्रस्व इति सूत्रारंभसामर्थ्या
व सं[illegible]सारणाच्चेत्यनेन दीर्घो न विधीयते तेनाखिद्धमित्यपि सिद्धम अतो गुणाद इत्य
त्रापि पर इत्येव सिद्धे रूप ग्रहणं सामर्थ्याद्वा दशः परत्वादेशवारशेषा न तु तत्र द्धियन्त ॥ ८ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री नमः
श. कौ.
६

तेन यथं तीयविषि द्धमतस्य चेण गृह्यमाणेन एकादेशो दीर्घो भवतीति यन्तो निर्देश एवेति मे
न एवं सति कर्मार्द्धिसवर्णाग्दिसाद्यविच्छिन्नसंगात इह दीर्घवचनात् एकारे न स्यात अतां
दीर्घ इ तातोन तस्य दीर्घ इति वा न विभाषो गुरुध्वम तेन ने तो एकं स्मेश इत्यत्र त्रिमात्रचतु
र्मात्र प्रसक्तिः इयारे गेति नन प्लुतश्च विधेयः स्यादिति वाच्यम् प्लुताप्लुतप्रसंगो सर्व एव तरि
ति वक्तव्यमात्रत्वात् ननु तथापि चतुर्मात्रः कथमापद्यते तस्य लोके ये द्वयोरप्रसिद्धेरि
ति चेन्न छान्दोग्ये प्रसिद्धेरिसाहुः स्तुतस्तुसो के प्यक्षितप्रसिद्धिः तथा च प्लुतावेव इति वि
तिसूत्रे भाष्यकारेणैव न्यपतिदृष्यत एव चतुर्मात्रः प्लुत इति यद्यप्याश्यसे गृतासंज्ञापनार्थं द्विः
संज्ञापनं च तपरनिर्देशान्तर्यानर्थं ह्यवः तहेतु ननु एवं तर्हि किं कृता एकादेशो दीर्घग्रहणात्
ति तस्यैव संज्ञितादिति भावः न स्येत स्यात् किं दीर्घग्रहणात् कर्तव्यापरं नापि वा न विभा
न परे ऽनर्थकं पुनरुक्तः स्यादेतत् सवर्णसूत्रे ग्रहाताः तपरकरणे तो पि एव नोः कथं

१

कार्यः सप्तम्याधिकरणे ... कारतो सप्तमीसप्तम्या धातोऽधिकरणमिति सूत्राद् आधारः ॥ ८२

क ३

अथ तद्ग्राम्यं वसथम् तत्राश्रयांशः शकटः तस्य मध्ये ... न चात्र वस्तु मात्रेणाकर्तृ
करणाभ्यामाधार संज्ञा स्यात् स्यादेव व्यवहिताभिरस्या न चाव स्यात् कारक इत्यधिकृत्य
विहितसप्तम्याः क्रियाश्रयद्वयेव व्यवहिता सर्वेत्यात्र कर्तृकर्म द्वारा तदाश्रयवस्तु म
स्येव स्यात् स्यादेतत् कटादेश्चेति स्यात्स्यां पवति भक्तस्य वसति कटे शेत इत्याद्युपपद्यते
... कर्म व्यवहिता ... कार ... किया ... कर्तृ ... क्रियाभिः ...
शास्त्रं अधिकरणोक्तं तत्र त्रिविधम् औपश्लेषिकम् वैषयिकम् अभिव्यापकं
च कटे शेते गुरौ वसति मोक्षे इच्छास्ति तिलेषु तैलमिति एतद्धि संहितायामिति सूत्रे भा
... औपश्लेषिक ... नमिति सूत्रा
... क्रिया ... नमिति ... अधि भक्त
मिति भावः ... संज्ञा ... ध्रुवमेवाता
... ध्रुवमवाये ... श्लेषः ... तस्या ...
पतने ... ध्रुवमिष्यते ... ध्रुवे ... अभिप्रायेति

श्रीः तस्माभ्यवपत्यम् तत्राभ्यवांशः शब्दाः तस्य सर्वकेष्टकर्म नयानाभ्यवत्य स्मात्रेणाकर्ति
करणत्ता नामाधार संज्ञा स्यात् स्यादेव पद्दिताग्निरस्या नथांव स्वात् कारक इत्यधिकृत्स
विकृतसप्तम्याः क्रियाश्रयइ सेव पद्यपिता सर्वैतथाप्यत्र करणेऽपि द्वारा तस्याश्रयत्व म
सेव स्यात् स्यादि भूतस्य कदाचिच्छ्वेति स्कारस्यां पदविति भूतसे वसति कटे शेत इत्याद्युपपद्यते
उक्तं च वाक्यपदीये कर्तृकर्म्म व्यवहितामसाक्षाद्धारयत् क्रियाम् उपकर्तृक्रियासिद्धौ
शास्त्रेऽधिकरणं स्मृतम् तच्च त्रिविधम् औपश्लेषिकम् वैषयिकम् अभिव्यापकं
च कटे शेते गुरौ वसति मोक्षे इच्छास्ति तिलेषु तैलमित्यत्र संहिताया इति सूत्रे भा
ष्ये स्वबकम् अव्ययीभावः ध्रुवमपायेऽपादानमित्यत्र तद्धि ध्रुवमपायेऽपादानमिति सूत्र
स्य पाकेविश्लेषस्ततम् कर्मक्रिया तत्रावधिभूतमपादानमित्यर्थः अवधिभूत
मिति भावः उक्तं च वाक्यपदीये अपायविषयमिदं संवृतं वस्तु ध्रुवमेवाह
वेशात् त्यागात्तनमूच्यते पततो ध्रुव एवाश्वो यस्मादश्वात् पतत्यसौ तस्याप्यश्वस्य
पतने कुड्यादि ध्रुवमिष्यते उभावप्यध्रुवौ मेषौ यद्यप्युभयकर्मके भिन्नाति प्रति

ते

तन्मते फलत्वं तत्क्रियावान्नाश्रवस्तेन तत्क्रियापाकानुकूलव्यापारसंयोगानुकूलक्रियावाचकधातुर्थेन
नुस्यन्दः तेन फलतः फलविशेषजन्यविभागावच्छिन्नक्रियाकर्तृत्वं तत्र विभागजनकेष्वेव तस्यैव
तावत्संयोगानुकूलव्यापारकिंस्वयं चेष्टेऽन्तरा मास्म हि तीयाध्वनि फलसीताप्रयोगातिप्रसं
गस्यावश्यकत्वेन च काकेनैव पुंडेशस्यागोस्त्वे गसंभवातिदिति नु पृति भाति तद्वैयमपि फलन्ता
स्वान्ते इति स्यादिति शक्यत्वं प्रत्यासन्नात्सु सिते तस्या भाति इति वक्रि फलता त एतेन पच्यमी
मन्यावाह न तयोर्द्धे सकर्मकधातु रन्कोथ सिद्धौ हेतु स्यादिति समाधानाना सोऽपवास्तः तद्वे
प मप्ति फल त्वा तज्यतीति द्विधारं कर्मसंज्ञयाणाद्यानसंसाधा योजेन पचन्यस्य समवात धात्व
र्थ्यते तथा प्रवो गेव हि बोधाभावोऽन्यत्र सिद्धत्तर्हि पञ्चमी तत्वावाद्यानस्य बोधे सत्यादि
भिन्नधातुर्भवनबुद्धे हेतुत्वं च स्वाहकाद्विघोतते इत्याहो नित्रः फलेतर आहार्या महत्वं रसादृ
ति सवत्र बुद्धि वारिकस्थितेः मवाद्यानलं इष्ट रूपमव्यक्तिने त्तिप्रकृतिवाइ इत्थं निर्दिष्ट विषयम
कि च्छिद्रपात्ते विवृत्तं तथाम्भ्रवोन्नितन्त्रिपञ्चे तिविधा पादनप्रभृ व्यते इति वाक्य पदीया विविवि
धं व ग्रसान्ता स्वार्थमनानामप्रतिनिर्दिश्यते तन्निर्दिष्ट विषयम् यथा श्वात्तलतात्तिपच्चधात्व

दे ख चतु २
पै. ५४०
२६

नार्थाति ङ्स्वार्थे धातुराहतु पात्ते विषयम् यथा वत्साहकादि द्योतेमिस्सरणाद्वि
द्योतने पुत्रि वर्तते अत्रोपान्तिताकोपापचेत इत्यादि यथा कुतो भवान् पाटलिपुत्रात् आ
गाग्मनन्तर्थविधाना हि सान्वयः कार्यः उद्देश्य स्वतु पर्यर्थः। तथाहि संप्रदाने चतुर्थीत्यत्र
कर्मणा यमभिप्रैति स संप्रदानमिति सूत्रात्कर्मीताकारणभूते नवमपि प्रेति इत्यस्ति
त्कारकं संप्रदानमित्यर्थकादुद्देश्यम् इदमेव शेषितम् तदुद्देश्यके चत्राविषयत्वांच
शेषिते नमिवेव पूर्वतो वेति दूषितम् अत एव प्रासनवत्मे अवहरणाय इत्यादि प्रदानमित्यादि
कर्तोक्तीते सोक्षमेत्राच हरणाय इत्यादि प्रपञ्चितीति विपन्ते इत्युदानै प्रतिपत्तिः किन्तु चतु ६
र्थी प्रमुसार्थः कर्मेति तत्र निरर्थीतम् रजकाय वस्त्रं ददातीत्यपि रजो रिक्तायापाद्यायः शि
ष्याय चपेटं ददातीति मा ब्रोत्यहरणादिकमेव कन्तिकारास्तु सम्यक् ॥ प्रदीपते यस्मैत
त्संप्रदानमिति तन्त्रर्थसंज्ञा याहस्याल निरुक्तिपर्यन्तमर्थमर्हता वनोरजकस्य वस्त्रं इत्ये २६
वाहुः इत्यौनिराकरणात्कर्तुरस्या गांगं कर्मणा रोपितम् प्रेरतान्मतिभ्या त्वं स्वभते
संप्रदानतामिति वा त्यपसि पानि विधम सूर्ष्या पा त्वौं ददातीत्याघमनात्र सूर्व्यः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रार्थ्यते नानुमन्यते न निराकरोतीति प्रेरकं विप्राव गोः इत्यादौ लक्षणमते ऽध्याधवात्तार
त्याति अत्र सर्वत्र प्रकृतिप्रत्ययार्थयोरभेदः स्वसंसर्गः विभक्तीनां धर्मिवाचकसात धर्ममा
त्रवाचकत्वेकर्मादिनिरूपितेति स्वरसः भंगायतेः कर्मार्थकृत ठि(?)ता होतथा स्पर्शनाद्य
छितीयाधर्थवत्वं ही होभावेष्वैकंस्यादेधर्मिवाचकत्वसामान्यव्याप्तिश्च यस्या विभक्तेः
तेन राभावात् विभक्तित्वावाताधि न्यायश्च समात्रंवाक्यमतदेयता हात्वेनाव च्छेदक
करतात्वती वाधाश्च व्याप्तौ रोधिवत्वमप्याविभागमाद्वंचतु र्थ्यादेः देश्यत्व मात्रमन्यत
यत्राहसधिकरत्तामत्वनविरुध्यातेः इत्यपि प्रेसाह शान्तोरवेति व सामर्थ्यतिशेषः शे
षेव ष्ठीति सूत्रात्तस्यात: सत्वं धमात्रंवाचकः कारकषष्ठ्याः शक्तिरेवेसु घमस सप्तमी
यत्र यो कारकमषष्ठेतिसूत्रेशतिःकारक मितिपदस्यभावोऽदर्शनात्तरएवकत्व इवतत्स्व
मेऽधिकरणाव मेहाकुंत्वाहस्तेनमयादापत इत्यत्र देव इत्तस्मर्वाधिकरणीयाजोस्तइ
भिन्नाश्रयकस्यागानकुंलेत्राध्यारोप्य इश्वको मेहानिष्ठविभागजनकोगड्डाधि
करणाको हस्तकरणको निमित्तको व्यापारइति मेघधेः पथावयमुक्तप्रकारेणाप्यत्र

द्रव्यवस्तु·
वै·म·०

२८ मानमुपदर्शनिमर्घादंजानातीत्यादौ द्वितीयापादिविषयतापांसन्नरोतिवद्धाकुर्संवद्
तोनैवाधिकात्तिन्प्रताह सुपांकर्मेति मवंभावः सुपांकर्मा द्योवाच्यार्थीसंख्यावेवतथा
तिज्ञापरवृत्तिसिद्धौविपमस्तत्र नियमः प्रवृत्तेषु वेति वार्तिक तम्स्याभ्यां कर्मादेवाच्यता
पास्त्तान्नियमस्याचेज्ञापकः तथाहि स्तोत्र सप्तमोटकार्थं तीति द्वितीयाद्योककाद्विवचनैकव
वनेद्रुत्वाद्दर्शस्यातिपत्तरस्ति तानेकवचन द्विवचनेत्वादिरेकवाक्यतापत्तेः कर्मादे
स्तसंख्यावोश्ववाच्यता सभवतेत्यातं नियमस्वद्विधा धोसम्भवते द्वितीयाकर्मत्वे
वरद्वितीयाकरतोरवेस्यादित्यर्थ नियमः कर्मणि द्वितीयेवकरतोरतीयेवेसप्तशब्द
नियमश्च उभयथापि सिद्धं नियमविरुद्धं सन्नस्तत्तादिक मसाधुत्व प्रवोत्रक भितिव
जकर्मीति नान्तमितिनिषेधविषयो भवस्येवेति स्वोक्तं पालन्नाताविधिमन्तावश २८
वाजिकेव मत एव विभक्तौ नसन्नतोत्वादिने वाधिकं ज्ञातोव्यवहारः ॥३॥ इति
ये वाक्यतात्पर्यवस्तासारस्य वर्णनिरूपितस्य मावृः ॥४॥ नामार्थनाह एकं द्विकं त्रिकं च
पदतुष्कं पञ्चकं तथा नामार्थ इति सर्वे अमी पक्षाः शास्त्रे निरूपिताः एकं जाति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

लाघवेन तस्यापेक्षावाच्यत्वौचित्यात् अनेकव्यक्तीनां वाच्यत्वे गौरवात् न व्यक्तीनाम
पि प्रत्येकं शक्तत्वाद्युक्तिगमनाविरहः॥ एवं हि एकस्या व्यक्तेः शक्यत्वात्पृथगनन्तानन्तरव
स्तराणां वाच्यत्वमपेक्षितं अपरं संगृहीतं इति गौरवमस्माभिरनुसृतं अपत्यप्रेरणं संसर्ग इति
लाघवमस्ति किं च विशिष्टवाच्यत्वे वाच्यगतेविशेषणानां वा ज्ञानं तिर्यगवाच्य
त्वापत्तेरध्यासितो बोधस्तु संसृष्टतया वाच्य तत्राविशेषणतया अथ वा पुष्पवद्गतं इति दिक्॥ ८०
पद्यादेर्वस्त्वभिन्नेरेव कृशब्दार्थः केवलस्वभिन्नवस्तुत्वं यथा अन्यमहत्तायां केशो वस्त्रवा
रमेतात्तस्यापि शक्यत्वसिद्धत्वात् पुनरेवैतत् प्रतिपादनोत्तरार्थेनाविवक्षितं गृह्यतात् सं
यधितावच्छेदकीकृतात् तेरेवचाच्छिन्नत्वेनैकैवेति न गौरवमपि न च एवं घटत्वमपि वाच्य
स्यावच्छेदकतावच्छेदकत्वात् तथा वाऽनन्तहीनविशेषणान्वयप्राप्तेरेव यथा व्याप
स्थितिसंबन्ध प्रकारतातात्पर्यकारतावच्छेदकत्वद्रूपत्वेऽपि स्वन्याय वच्छेदकं
सकलवाच्यत्वसंभवात् उक्तं च अन्वयव्यतिरेकाभ्यां वाच्यत्वमेव विशेषोपत्त्यत्वे तत्समर्थः
लाकार संबन्धेन च व्यभिचारित्वातीतिवस्तुतो न साक्षात् तद्विषयत्वं नपर्यायाः इति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

धेनमः २
भः
२

मात्राद्वित्वसंख्यायामेकापि संख्या यावन्मात्रप्रत्ययः शक्तिस्तासे विषयतावच्छेदिकाना
तिरेकैयत्तथा वधुत सविशिष्टो धे घुटत्वा शेऽन्याप्रकारके शक्तिस्तानयेनहेतुरेति
कार्यकारणताभाव इत्यादि प्रपञ्चितं भूषणे तत्र कमिति नातिप्रसक्ती सर्थः पूर्वपन्ना
द्विरोधपरिहारः पूर्ववतो विंकमपिति नातिप्रसक्तिलिङ्गानि सर्थः सत्त्वं रजस्तमो गुणा
नां साम्यावस्थानं नपुंसकत्वमभिप्रायुत्तामभवपः स्त्रीत्वमित्वछक्तिकंत
तो घाठं चेति तमेव विसेहधर्ममात्रपरतया द्विशब्दामिघन्ते केबांचि दनेकलिङ्गस
व्यवहारस्तु समानतान्यपूर्वीकलेत शब्दानामभेदतात्पर्यपवपदार्थपदे पुंस्त्वम
विवक्षितपदे स्त्रीत्वमेव वस्तु परे नपुंसकत्वमेवेति सर्वत्रैवापंपदार्थइवंप
क्तिरिदं चदित्यलि व्यवहारस्तटस्तथो तठमिति चापपघते तच लिङ्गमर्थपरिच्छेद २६
कत्वेनान्वेतीति वश्यादिशब्देनर्थं पश्ठस्त्रप्रोनास्तीति वश्यते स्तादिविभ्रिन्नेक
र्यादिनाङ्तेन प्रयोगस्त तिति विभावनीयम् न च प्रनत्वादिशब्दान्तलिङ्गस्यव
वश्यादिशब्दान्तस्यापि साधारतां प्रशंकाम प्रक्तिशब्दस्यानित्यस्त्रीलिङ्गस्येत

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

धासंभगेपिपशुशब्दस्यानित्यंपुलिङ्गत्वेप्रमाणाभावात् पश्वानयावापृथ्व्यादावपरत्वंपश्चे
त्र्यकेणयथागवेइत्यादौगेरेदर्शनाच्चमीमांसापाश्चात्यपेपशुनापजोतेतपत्रैकत्वपुंस्त्व
योर्विवक्षितत्वान्नानेकपशुभिःपशुस्त्रियावापागइतिपाहितत्वाच्चवस्तुतस्तुविशेष
पुंस्त्वाभावेऽप्रतत्वानांतंपुंस्त्वस्यप्राकरतोननिर्णीतत्वात् पेदृभाष्यविग्रसारिपुस्त्व
ह्रसिपावचनत्वमितिनाभावाभावइत्युक्तेःपशुशब्दस्यानित्यंपुंस्त्वानिर्णयात् प्रकृतेछागो
यानन्वयत्वादितिप्रावेननिर्णीयःप्रत्ययस्त्रीहिछागस्यवपावाप्रेदसइतिश्रूयतेतत्र
छागस्येतिछागत्वासमन्वितमितिभवतिपुंस्त्वनिर्णयःचतुःकारसंख्यासहितत्रिक
मिसपर्थःपञ्चकंकारकसहितंचतुःकमित्यर्थःतन्नत्वपव्यतिरेकाभ्यांप्रत्ययस्यैवतद्वा
च्यमततएवलिङ्गादीनामुपस्थितेःप्रकृतिवाच्यत्वमानाभावाच्चेतिसत्यप्रत्ययगोर्जे
तेदधिपश्चेत्वाहेप्रत्ययवत्त्वात्तेपिवेधात्प्रकृतेरेवधावकत्वंकरणत्वेलिङ्गानुशास
नस्यप्रकृतेरेवदर्शनाच्चेतिभ्रतएवैतद्भवन्हेतुननिर्बन्धःप्रत्ययस्यैववाचकतापाप्त
त्वात्ध्येतिकावाविकावासुद्धिवादीनामिवभन्नपद्इतिवाक्यपदीयेविपन्नस्य

CC-0. Digitized by eGangotri Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

दव्यवतु
२०म०
२९

को ३

शाब्दे इति वदुहस्य लेगुणत्वसाहत्तं व्यक्तापितुं प्राधान्येन साहचर्यस्त्रांदेवच्छकम् शब्दस्य
वचनात् दोषो भासते नसो स्तिप्रत्ययो लोके वर्णशब्दश्च गमादहतो श्रुत्वा विद्धन्मिवज्ञानेव
र्णशब्देन भासते इत्याद्यनुमानेन दूरत्वे :विसज्ञमुचारे वे इत्यादव थोच्चारणासंभवेन वि
नासैकविषयं शब्दबोधासङ्गतिस्त्वे तिसाविप्रातिपदिकार्थः नैव वस्त्रावानिर्वाहः॥
तिहन्त सत्त्वराणा वा : शब्दानतिरेकात् ० नयनाद्दृशाद्युच्चारवेपाहेशब्दयांग्रहेतोश
व्दासमानाग्रहवत्वन्तराणावाभ्रयतामेत्रशक्ताताश्चवत्ते रजवचोनात गाङ्मुखार
वे हित्यादिभाभाशब्दानामनुकरणतोसाधुतासंप्रतिपत्तोस्तेवांशब्दयाभाग नवरनवे
सन्तराणावाभ्रसंभवान्द्वेत्वभिप्रत्वबोधापिच्छविप्राप्तिपदिकार्थ इत्याहुः शब्दे २९
तिवदमेहेतवैव न्त्रास्यात्तदातं भानचेच्छोनारिमि:सिद्धोपसावर्त्ये भाव ते०
वहाकार्यानुकरणतोभ्यं इविवन्त्रास्यातां सशब्दोविप्राप्तिपदिकार्थः वदिनमेदवि
वन्त्रात हाथ्रोवाग्निहत्वातोविमर्थवमत्रासते अपिहेतो एव स्यात्तथाभासते
इत्यर्थः अवंभाव: अनुकार्यानुकरणयोर्भेदेऽनुकार्यस्यपक्षद्वयवस्थितत्वात्ता

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सिद्धवेशब्दिः स्वेच्छाप्रमेदे प्रत्यन्तोपि वचस्य हेतुत्वात्स्वप्रसक्तत्वात् हृत्वं पदत्वार्थाविस्थिति
माहत्वं शाब्दबोधत्वे वचसो वचाति रिति वधव्यतिप्रसङ्गः धारणावच्छेत्ति जन्यत्वहेत्व
स्थितिरेव हेतुस्तथाप्यत्राभ्रमपतयाऽवच्छेत्ति मत स्य सत्यान्तात्वपत्तिः निहृपकताभ्रव
तान्वतरसम्बन्धेन स्तिमत्त्वं शाब्दबोधविषयत्वं कल्प्यमिति इत्यनच व्यक्तसम्बन्ध स्यो
पपत्तिस्वाच्य पदार्थस्यैव तद्बोधकत्वेन स्व ख्यापितानसम्भवाच्चेति ऽनन्ये वीको
पसीवेद्या सीलं ग्राह कत्वं वद्दुशान्तीतेजसो यथा तथैव सर्वशब्दानामेतेप्य पाव
स्थिते इति विषयत्वमनादरव्यशाद्वै नार्थः प्रकाश्यत इति चेति २६ प्रसंगात्कृत्स्नाज्ञा
करत्ववारमेद्दपन्ते साधकमाह अतएव गावित्याद्यमुसत्तावाश्मिती हसम नप्राति
पदिकंनापि वंहसाधुत्वं तत्स्य ततर गावि यवमाहमुसत्ता बाधिरेव माद्दाका वतोऽ
करताशब्दाऽनुकार्ये नामि घसेश्नत स्तेबामर्थवत्त्वाघभावादर्थवद्धातुरित्या
१२ घेभ्वतौ नपदत्वं नवाप्रातिपदिकत्वं अथचसाधुत्वमुपपद्यत अन्यथाप्रसवः परस्व
अवदं नप्रयुञ्जीतेति निषेधादित्वं घनाद्दसाधुताव तिः २७ इति श्रीहरिकोणिभट्टात्मज

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ह्मबेनवः १
टि०भ०

३०
कौण्डभट्टकृते वैयाकरणभूषणसारे नामार्थनिर्णयः समाप्तः। समासा न्निरूप्यते सु
पां सुपा तिङा नाम्ना धातुनाथ तिङां तिङा सुबन्तेनेति विज्ञेयः समासः षड्विधो बुधैः। सुपां सुपा
पद्धं मपि सुबन्तं राजपुरुष इत्यादिः सुपां तिङा पूर्वपदं सुबन्तमुत्तरपदं तिङन्तम् प
र्यभूषत् अनुव्यचलत् गतिमतोदात्तवति तिङपि समास इति वार्तिकात् समासः सु
पां नाम्ना कुम्भकार इत्यादि उपपदमिति द्वि० समासः स च गतिकारकोपपदानां कृद्भि
स्सह समासवचनं प्राक् सुबुत्पत्तेरिति परिभाषया भवति सुबुत्पत्तेः प्राक् अश्वक्री त
रपरे सुबुत्पत्तेः प्रागित्यर्थः अन्यथा चर्म[illegible]क्रीती सा हो न स्यात् अप्राप्तावतेः।
सुपां धातुना उत्तरपदं धातुमात्रं न सुप् तिङन्तं कटप्रूः अजस्रमवतस्तः क्विप् चेति प्र
क्कापत सुकटप्रू गन्धी तां दीर्घो संप्रसारणाच्चेति वार्तिकात्। तिङां तिङापि वत
रवतापवतं पचतभृज्जता इत्यादि आख्यातमाख्यातेन क्रियासातत्ये इति मयूरव्यंसका ३०
दिगणे तीसूत्रात् तिङां सुबन्तेन पूर्वपदं तिङन्तमुत्तरपदं सुबन्तम्। जहिस्तम्बः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नहि कर्मता बहुल सभाभीक्ष्ण्ये सोपकर्तारं चाभिदधातीति मयूरव्यंसकादयश्च गणराश्रि
त अव्ययं बहुव्रीयोचि समासः सहसुपेत्यत्र योगविभागेन भाष्ये प्रत्युदाहृतः सचकंशमे
कौस्तुभे दोषत्वं भाष्यादिसिद्धं तस्मादेवं तृतीयाया प्राचीनैर्वैयाकरणैर्न विभा
नस्यार्थाख्यानमिति व्याख्यायमिति स्तत्थ्यं नास्ति तन्न स्यात्प्राप्तिकं त्यं दर्शयति समासस्तु च
तुर्धेति प्रायेणाभास्तथाव रः यो वं पूर्वपदार्थप्रधान्यविषयत्वेन प्रोक्तु
र्थी सोपि रेखा गणपाठादि वदविशेषतः वस्तु शो अव्ययीभावस्य हषटुन्द्व
उद्व्रीहिषे पद तत्पुरुषप्रायो वादः भूतपूर्वः ऊद्यमः कलमः आपन्नत्वे वा गये तथेति
वेस्माघुसंग्रहात् तथा पूर्वपदार्थप्रधानोऽव्ययीभावः उत्तरपदार्थप्रधान
स्तत्पुरुषः उभयपदार्थप्रधानो द्वन्द्वः अन्यपदार्थप्रधानो बहुव्रीहिरित्यादित्य
न्यस्तास्तत्वविप्राप्तिकाम उन्मत्तगङ्गमस्यपतिः अर्धपिप्पली द्विगाः शशकु
शपलाशाभि सोपि परस्पर व्यभिचारात् तथा हि उन्मत्तगङ्गमित्यव्ययीभा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ये पूर्वपदार्थप्रधान्याभावादव्याप्तिः अन्यपदार्थप्राधान्यात् सुबहुव्रीहावति
व्याप्तिरव्ययीभावाव्याप्तिश्च सूपप्रति नाममात्रार्थे इति समासः दिवसीति
त सुहृबै पूर्वपदार्थप्राधान्यसत्त्वादव्ययीभावातिव्याप्तिस्तत्पुरुषाव्याप्तिश्च अर्द्ध
नपुंसकमिति समासात् एवं पूर्वकायइत्यादौ द्वन्द्वे द्वियाइत्यादि अकुशीहावु
भयपदार्थप्राधान्याद्वन्द्वातिव्याप्तिः धेनुश्रीत्यादिपूर्व्यादिः शशकुशपलाशता
मित्यादि द्वन्द्वे समाहारान्यपदार्थप्राधान्याद्वहुव्रीह्यतिव्याप्तिः द्वितीयाऽत्तेऽव्य
यीभावाधिकारपठितत्वमव्ययीभावत्वमित्यादि इत्युक्तम् अस्वभावश्चैवाम्नि
तात् सोतद्धीत्यादिरेवाऽनयवादिति निरुक्तानुस्मादेर्वाऽस्तवप्रस्युसन्तताव
हितेऽप्यविनमप्रसोससंज्ञातान्तं बोधकत्वात् तन्द्वेष्वस्यादिति भावः नत्र पूर्वप
दार्थप्राधान्यादि समासेष्वव्यभिचरत थाहि समर्थः पदविधिरिति सूत्रे भाष्यका
रैरनेकधोक्तं व्याप्तिपक्षे एकार्थीभावपक्षे च पारवैकार्थीभावव्यव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ॐ तीतेषुत स्त्रि धामे इस्सं सर्गि ङ्भ पं चे तित ह्वा व्यय स्थिते: २

तत्राज हत्स्यार्थीवन्होऽन्तव्यवस्था नासंभ नीत्वशंकां मन सिद्धत्वाद्धा महत्स्यार्थीनं
हत्स्यार्थे है [illegible] महति पत्तानिस्त्यार्थे वस्थां सा महत्स्यार्थीपदे वर्सीवड़ तोवस्
नामानर्थकोमि सर्पः अवंभावः समासश तोषेव राजविशिष्ट पूरुष भिन्न संभवेन रा
ज पुरुष पद कार विग्रत स्त बोधक त्वं कल्पयम व्याभ पादकादि वदेषु पदादि वत्ता नाभि
व ग्रन्थाताज्ञ व हेतोर्विग्रहवाक्य इव राजः स्यात् अत एव स्थिति सर्वा हष्ट स्वराज्ञः पु
रुष इत्यत्रेदं सह स्वराज पूरुष इत्य स्यावावलोरिति व्याजह इति नजह इति वहाति
स्यार्थे व स्वां साम्य महत्स्यार्थी अवपमत्रि प्राप: राजपुरुषा दि समासा हेतोना तिरि क्तो
शक्तिः कल्पना भावात् कृष्ण राजादिव पाहेद्यार्थेप विस्थिति संभवे तत्कल्पन स्य गौरव
परा तत त्याग्रे लकृत्ये पृशक्ति त्यागे नाव्य प्राप्ता तो कः कल्पेत स था वाक्यान्तादिव सर्वत्र कु
शक्त्यैव विशिष्टार्थ बोधः अयमेव व्यपेक्षा वन्तो मतां तर खेन भाष्यकारे रूक्तः नवा
ये मते समासे सर्व स्वेति विशेषरात्र्यपावत्तिः स विशे षस्तानो ङिति नञ्च तस्य वादि
शेषरात्र्यापा ते नेति वार्त्तिकात् तथा चैतन्मतं वादि नो पूर्वेति रपदार्थ प्रधान इ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

द्वेवेनम: २

३३

तादिव्यवस्था सूपपादेति भावः प्रसंगात् कलिभेदमपि निरूपयति तेन पुनरिति द्वे
ष्विकतीत्रिविधे वन्मो त्रैगिध्यातेर्याच्छेते वाहमेद इत्यादिग्रन्थेनोपाभावः तथा च
रात्पुरुष इत्यादावरामकोपयि इति बोधः प्रत्यक्वावाचले च राजपुरुषः सुंदर इति
वद्रात्पूरुषो हेवर्ती सचेत्य पिस्यात् वावाचले तद्धि रोधान्नैव प्रवोग इति भावः रा
नसच्छन्वे वालि लेवशार्क भातेभेद तत्र तत्कालमनुवति ऊ ता इत्याशयेनाह
गिरतिविलितमनादि सहदुमवेदा व्यमित्याह अभवचेतित थावारगकीयष्विन्नो
राजसंबंधधाराख्यायमिति बोधः ३० अपवेक्तायाइस्येव पुन्ति भाष्यवि... तोन्नमे
सकः पूर्वपदार्थप्रधान इत्यापुत्से तोष्वपुन्तकः किन्तु रेदवीगवचन्याचेनोासतो
लिपदं पदेवकेविकइत्याशयेन समाधत्ते । समासे त्वेकुभिन्नैव शक्तिः पंकजपद
कवतवहुनां कतिचमनीसांचवनैरेव साधने स्वान्तमहमेदो एवं तत्समासादिकार्थेभि
पमानाश्रिते समासइतिकतिमात्रापसंन्हत्ता समर्थः वहविधि रिपत्र पदमुरि
शपवाविधिपतेसमासादिस्वसमर्थः पिग्रहवाक्यार्थाभिधाने शक्तः सन्सा धु

३३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri, Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्यादित्यत आह स्यादेवं इति भावः प्रसंगात् कॢप्तिभेदमप्युपपादयति तेन पुनरिति दे
वदत्तेति त्रिविधे दृष्टान्तं त्रेधा आत्रेयाः काशेत्याह भेदइत्यादि अन्यत्राभावः तथा च
राजपुरुषइत्यादौ राजकीयः पुरुषइति बोधः अन्यथा चाले च राजपुरुषः सुन्दरइति
वद्राजपुरुषो देवदत्तः स्यादेव यदि स्यात्तदा यद्यपि तद्धि तेधादिव प्रयोगइति भावः रा
जसम्बन्धवान् विलक्षणशक्तिभाने भेद स्तत्र एकार्थ्यमुपपत्तिकृत इत्याशयेनाह संब
न्धइति विलक्षणा नाप्रति राहु भवेदाक्षिप्याह इमपंचेति तथा चा राजकीयाभिन्नो
राजसम्बन्धवान् पुरुष इति बोधः ३० अथवेत्यादि यदास्येवं पुरुषो भावि समर्थिति नेन
लक्षणः पूर्वपदार्थप्रधान इत्याद्युक्ते मो व्यवतः किन्तु रेद्धा यागवगत्याचेनो समे
विषयं तवैक एव विकल्पः इत्याशयेन समाधत्ते समासेत्यादि भिन्नैवशक्तिः पंकजश
ब्दवत्तद्वदनेकत्तिधर्मीशानां वचनेतदेव साधनेन व्याख्या मेरुसमतस्मादेकार्थी भा ३२
वव्यापेक्षितः समासइतिव्यक्तिमात्राप्युपसन्नतासमर्थः वृद्धिविधिरित्यत्र बहुश्रुति
श्यापादि निधीपते समासादिष्वसमर्थः विग्रहवाक्यार्थाभिधाने शक्तिः सम्बन्धा यु

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

२ ति सत्त्वार्थस्य साध्यत्वाभावात् पक्षे देशपक्षविधित्वं चकृतत्वं हि तत्समासैकदेशे षसन्ना
घनान्वर्तुत्वात्सुखं वस्यचिन्तित्वात्स्य च श तत्र श्रीकर्ट राज्यम ल्लाना त्रां मते हव
त्तारानि श्वधक पैवे त्ताशवेनाह पंक श शत्र्य रिति पक त्रनिकर्तृ रव्विके ताई वौ
वत्त्वितो त्राप्तिसमूल्लावशात्रि न विधेयात् तो वद्यात्रहवे तोव स्थित वेतत्कस्य
तदृत्ति या वाम रविं त्र पादि वहे त्त्विस्यापि स्येनो वस्थित वेतत्के रव नोर्थ शपके त्यात् तन्त्र
रातेवत चा वस्थिति रिति ते त्वं कमव हेपि सालुवचा त्वं रथ कारवहे पितापावे
यच्चासूरपकाराभिमाद्धीते सत्रापि वि चिन्ता सन्त राति कृपको नेन धान्वराताहि वि
षवस चोवव तोतर्थे रव ता कल्या भातिधि शेषस्याधिकारित्वं प्रकल्प्यपूर्व षिधाक
रवतम प्र पुत्रे स्पतृति भावः साधकारमाह वहूनामिति । जे ईन्ना विशेषता
त्विङ् संख्या घको ना हवः तेषां यत्रने स्साधने गोरवमित्यर्थः न पम भाव विशिष्ट
शत्तात्स्यो कोरता हुःहुंबइत्य ते यरा वहूबई त्यत्रापि स्यात् विशेषतायन्य पः
राजपदे सम्यत्र्यापास्थिति स्यात् विभावा पच तं वस मास निपमवारताव का

३३ नन्वसाधारणेषु सत्सु तत्तदभिधित्सितं न्वालभ्ये शेषसत्ता घटत्वप्रतिभासो वक्तव्यस्तत्प्रके
त्याशङ्कं समाधत्ते यावन्तेदवेति न्यायसिद्धमेव स्वतन्त्रं च न्यायसिद्धमन्तराले वाच्यमेव
यैभिन्नेषु समानसत्तेति स्वभावत एवेत्र तेनाभिधायमसमवायात् सविशेषत्वतो व्यापि विशिष्ट
शब्दोऽराध्यः पदार्थेकद्देशत्वान्न वास्य मतान्तरं न्यायसिद्धमिति भावः अत एव न्यायवेन्ता
वन्तामुद्द्याद्युक्तं वेति सिद्धं न्यायवेन्तावां सामर्थ्ये चोसावेका भावसत्तो विशेषः
स च न्यायेति भाव्यकारेरत्रा द्रव्यसामर्थ्यं जन्मर। ३२ तत्पार्थवस्तवैः सो तिष्ठत्कोशमिवार्गो
रथोऽद्युत ग्रन्थेऽन्तः केशवः स्ववर्ती न को रोद्रिस्थाः। स्वभूपर्ती इस्याप
वित रेत तत्त्वोमार्हक्रान्तपुन्नं पुरोभिध्यसंघातविकारपुत्रवत्स्वयं सोऽयं वीक्ष्याय
र्थो वा च वत्रिकोवाया इत्यतिगौरवं स्यादित्ति इद्वयरान्तर माह। वक्तारादिति वेधो
यवपुनुव तिभा संनमकर्तृयन्ते न्यायपरिसिद्धत्वस्थाकं तदिति स्वमतिः। व्याद्विना ३३
घनःस्याप्रः इवगमने व्याघ्रानां पुर्यो न्यायेन संग्रहः इद्वयरान्तर माह वक्तृपुत्स
ति प्रजानविति यप मानैः चित्रगीरिसमत्र स्याम्यादिप्रतीतिरन्तभव सिद्धा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नन्वस्तुत्तप्राप्तोदको ग्राम इत्यादौ तद्दसमभगात् प्राप्विकर्तृभिन्नमुदकाभिन्ना
येधोत्तरं तत्संबंधियाप्रसन्नसाणापामुणुदककर्तृकप्राप्विकर्मियाम इसपपीसभातः
प्राप्वृतिन्नप्रतापस्येवकर्तृत्वं धैस्यकर्मिरितासन्नराणेति चेत्तर्हि समानाधिकरणप्रा
तिपदिकार्थयोरभेदान्वयव्युत्पत्तेरुदकाभिन्नं प्राप्विकर्मेति स्यात् अन्यथा समा
नाधिकरणप्रातिपदिकार्थयोरभेदान्वयव्युत्पत्तिभङ्गापत्तेः प्राप्वैधात्वर्थत
पा कर्तृतासंबंधेनोदकेस्य तत्रान्वयासंभवाद्ध्रु नयोदय इतः पवमत इत्तत्र
कर्तृतासंबन्धेन देवदत्ते स्वान्वयप्रसङ्गे वेतानन्वयापत्तेः अयोदकाभिन्नकर्तृ
काप्राप्विरिति बोधोत्तरं तत्संबंधियाप्रसन्नत इति चेन्न प्राप्वैधात्वर्थतपान्वया
र्थकर्तृविशेष्यतया अप्रसमभगात् प्रकृतिप्रसजार्थयोः प्रसवार्थप्रधान्यमिति व्यु
पत्तेः प्राप्वैपदप्राप्वैविशेष्यत्वस्याप्व नामार्थयोर्नोदकेन समभेदान्वयापत्तेरवः भे ३८
६१ वस्मैदयः ऊढरथः उपहृतपशुः उद्धृतौदना यहु पाविकेसाद्दावयिद्दस्यमस्तन्नहि २

चकर्मणिक प्राप्तिकर्तापश्यकर्मकोपहररोगोहेश्य श्रोऽल्कर्मकोधारणात्पक्षिः वहु
वाककर्त्तुधिकरणाप्रिति बोधा भुंगमा इति रित्यकलिपन्त्येव घटलघिशिकर्त्त्
घटपहस्वबोहककर्त्तृक कर्मतपवििशिष्टे प्राप्त्युहकइत्यादिसमुहापशत्तोयतिर्थो
हइति भावः ३ २स्याधकातार माहाषष्ठ्यर्थवहुव्रीहावुसनन्तरर्थस्वनाइक्तेप्र
३६ समाश्यापितत्वय्विशेष्टतिंनकल्पयेः यवंभावःविज्ञगुरिस्यादिपुविज्ञगोस्वाम्यादिप्रतीति
र्नविनाशक्तिमुपपद्यते नवतत्रलन्हगोसाहित्नविज्ञ पदेविज्ञ स्वामिगोरितिबोधा
वतेः नापिगोपदेगोः स्वामिविज्ञइत्यर्थबोधापतेः विज्ञादिप्राज्ञस्वलन्हेगो वाभकइसे
येनतत्रगवाहेरुण्याषोगात् नच विज्ञाभिन्नागोरितिशलमुवस्याववोत्यवबोध
नात्तरेता इशगोस्वामिगोपदेनलप्यवतइतिवाच्यम विज्ञपदस्वगोपदस्यचाविति ३६
गाभनाहिरहेतास्यत्नाघकत्वासम्भवात् नचगोपदेसान्नासंबन्धएवमकइतिवाच्यम्
एवमपिप्राप्तोदकः कृतविशव इत्यादिषष्ठ्यर्थवहुव्रीहेविनिगमकाभावः वोति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कान्तोवस्त्री पर्षित्त पासान्ता संबंधाद्धि शेषात्तेर्च वद्द पेसन्नहारोतितिने पाविकोन्तं पुत्रं
बोधाकृदितिप्रसंगात् नव पर स्वारं ता सर्व्व या हकाथाहर्म स्येव कहासन्तणान द्वैरिति
न बोधासंक्तिरितिना व्याम पवमधिविति गम ता विरहता हव स्यो नं सन्नहाराणावा व्यासंप्र
वात् नववरमप दृष्ट वसाध्र सपाथी नवपान्नु रोधात् प्रसपातां सन्निहितवदार्थ
मतस्यार्थबोधकत्व पुंसेते रिति वा व्यम पवव्युक्षी ह्यसंभ पापतेः अनेकमन्यपदार्थ
इत्यनेनानेकसुवंतानामन्यपदार्थप्रतीतिवाह्कस्येत द्विधानात् किंच एवं सति घटनंदि
परेस्थ पिंबमि वर्ति पवना वक्ताकत्त्वनाह्वाते पूर्व पराण्नां तासर्व्यमाह कसेनोपपी
नसमयात् एवं सति चरमप तां मात्र श्रुत्वे रोऽर्थ बोधापत्तिरिति चेन् इत्रा पुरुषमात्र
श्रवणाहर्थ प्रसा पत्तिस्तु स्वे तन्मात्र वित्तः व्यत्याप्य व्यवार्थ व्युत्पत्तिहेतु तन्ततर
कत्वनाप्युक्तं पुनतेः अानसाशत्त्वपन्नरकत्वनाह्हूप्रशानबोपपत्तिरिति पुत्रलतिस
स्यागश्चेतवास्ति तरिक्के समासे सर्वत्र शक्तिं नकत्त्ववरिति वाव्यार्थः वस्तु व्यये न्त्वार्थ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

द्वैतेनमः १
द्वैतेनमः १
मे॰ भं॰

हि ऽतेत्वलिकणीमांसकारपनसमासेशक्तिःतान पुरुषइत्याहेराजनपदादेस्संवंधित्वन्वेता
वेवराजसंबंध्यपि-न्नःपुरुषइतिबोधोपपत्तेःश्वत एवराजःपत्याधैकदेशतयान्ते तेचशेत
प्रन स्येसारिवि शेषणान्यपःनवाघनप्रवमाविःकौशलविभेरिरथइसाघवितवाहित्र
३५ कोमावतिः५ ननार्थतयाइत्याको नारिप्रबोगासंभवात नचाविभावेतिसूत्राजश्वक
तसंयन्नतावाराजसंबंधाभिन्नइतिवोधयिवाकासमासस्वराजसंबंधवानिति
पुवोधयिवाकोविग्रहस्येसारिप्रवेगानिपसमासभात्र नायिपदु जनपदप्रतिवंहे
शक्तिःसाधिकानव्यादपद शक्तिमत्वानसोपिवोधांत नचश [redacted] ग्रहेतयन्वतापातेभो
विशिष्टार्थप्रतयपस्यसमभजतिश्वतएवतजादिपदेराजपुरुषाश्चित्र गृहितसाहेनबोधः
नविवित्रगृहितसाहेयन्वतासंभवेव्यपघनार्थगुप्तीहोःयन्वतापात्रसंभवःव
उपुसत्तिमनानापत्तेरितिवाचस्पत्रीइकइत्यादावुद्दकपदेदवसन्वतमाहो
कातातपूर्वपदस्यवौगिकसेनतदुन्वतापाधात्तुप्रत्ययतःर्थस्यानसाधा ३५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पुरुषपानो संबद्धितत्वप्रदर्शनत स्यार्थबोधकत्व प्रसन्नुरोधाहं घटादिपदेष्वातिरिक्तशक्तिः
कल्पनानाथित्वे केवलस्य तेष्वविशिष्टस्येव संकेतितत्वात् बोधकत्वं स्यादिति स्वेवं अस्मि [illegible]त्वात्
यदुक्ते वाक्यत्नो सन्निधानेन शक्यवार्थान्वयबोधस्य प्रकारतत्वेद्देश्य साकल्यतेत इति विशेषः॥
स्त्री कृत्स्नघटादिपदे [illegible] विवर्णवर्णेत्यादेव [illegible] वकत्संनिधाने सकमन्वेरिसाकुः [illegible]तेभ्रमा
त्मवनत्वस्त्री कोरेते स्वप्रातिपदिकत्वेनत्वादिकं नस्यात् अर्थवत्तो प्रावेनार्थवत्त्वं ईश्वातुरप्रत्ययप्रा
तिपदिकमितिस्या अत्रबते: [illegible]लैत विशेषसमासाश्वेति समासग्रहणात् सात स्वाभिप्रमार्थत
वाधा [illegible] सिद्धापावे वाक्येराधू यतो स्वक्तप्रतिपादित्वात् समासवाक्येशनत्वभावेन प्रकृत
वंधकत्वन्नताणावा अत्र संभवेत सान्त्रितोकार्थवत्स्याणसंभवात् अवति पदशयमेवा
रभ्यश्रोतस्यविति तिसूत्राहारोभावविरुद्धः तमादापाति प्रातिपदिकमि सेवसूत्र तासमतमे
र्थवत्तादिसूत्रं द्वेवे नसमासयहरांवनियमार्थं मास्तु तथावस्युयति [illegible] प्रातिपदिक
मित्यर्थीति समासस्यापि प्रातिपदिवेत्तत्वापि प्रत्येकं वर्सेषु संज्ञापारतावार्थं वसावश्वक
तेन समासाधिकृतान दवसत्याये वतपारपतिपदिकस स्ताहवंकार्यमेवार्थवत्त्व मेवा
नुमावत्तिधुमइच्छन्निम्र किन्नैवं विश्रगुमानवेत्ताहेवकमिलाघतन्त्र्यावति:प्रसा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः १
जै. म.
श्रीगणेशाय नमः
जै. म.

पात्तो प्रकृत्यर्थान्वितस्वार्थबोधकत्वं युज्यते विशिष्टोत्तरमेव प्रत्ययोत्पत्तेर्विशिष्टस्यैव प्र
तिपत्तेः पदसन्निहितपदार्थगतस्वार्थबोधकत्वं युज्यते एव कस्मात् इति तन्न उपकुम्भ
रूप्रकृत्यर्थव्यक्तिसादेः पूर्वं पदार्थविभक्त्यर्थान्वयेन अभिधानात् [illegible] तत्राभिसन्निधाने
२८ दृष्टान्तस्य सति कृत्तद्धितेर्विवक्षितत्वात् [illegible] वाद पद तारं पानुशिष्टात् इत्यर्थ गते
स्वार्थबोधकत्वमिति समासेन साम स्वमानदर्शनेन रमेव विभक्त्यनुशासनमिति यावत् प्रकृत्यर्थ
वत्सत्रेत्याविशिष्टस्यैव प्रातिपदिकत्वेन विशिष्टोत्तरमेव विभक्त्यनुशासनात् प्र
पप्रकृति सामान्ये विभक्त्यर्थान्वय इत्येव कस्यचित् इति केचित् हि पदं जमात पदं द्वितं प
स्वशक्तिं नं पूर्वं पेत्याहोपद्रु इत्यत्र शूलेनैव आनय दर्शनं पूजना इत्येव प्रसङ्गः प्रघटना
न चैत्र च घटेमानवता न च पावतो श्वन च इत्यादीनां विशेषणात् यानं तत्रानयता
घन च पः पाक कानी सोधमीतास्तुतो त्याहो पाक धर्मादिर्जन्यतापादृत्यस्य स्व
नन वपसङ्गात् तद्वप्रकृत्यर्थस्य मतं जन्यस्यानामि विभक्त्यर्थं तत्राविहृतं मिति तद
घटं पश्येत्यत्र घटपदात्समभवायेनातिरिक्ताकाशवारराापकत्वात् प्रकृत्यर्थस्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्यावश्यकत्वात् तन्मते प्रसज्यप्रतिषेधे इत्यत्रोपस्थितिविशेषाणां प्रकृते सर्वत्र समितिचे
न्तःग्रामान्ययतिस्तको हसो नेतव्य इत्यत्र कर्तीवार्थान्वयप्रसङ्गात् प्रयसमासमात्रप
दार्थगतस्यार्थबोधकत्वं समासात्तदविधान्तः कल्पत इति चेन्न प्रत्येकं एकत्वातो
न विधत्ते पत्तिलागं वा चान्यसमुदायशक्तिकल्पनमेवेयुक्तं स्यादिति दिक् क्वचित्
समासे विशिष्टशक्त्यस्वीकारे राजपुरुष इत्यत्र ऋद्धस्य सत्त्वमिथा हे सर्वत्रान्व
यप्रसङ्गः। राजपदार्थस्यैकदेशिनो ऽन्यत्रत्तया वा नवयित तद्गुरुः पदवृत्तौ स्यादि कर्मत्वादि
संसर्गेता तद्गुरुत्वादिवाकाङ्क्षायां वन्धवधारतावशालिवादि कार्यप्रकारकबोधं प्रतिवि
भक्तिजन्योपस्थितेर्हेतुतया आवश्यकत्वात् पुरुषादेस्तथात्वाभावात् तद्गुरुः
शु भ्यइत्यादौ च प्रतिपत्तिकार्थीर्थके प्रत्ययमात्रे तद्गुरुत्वादेस्तत्त्वचशूरके ऽभे
देनैवान्वयः शुभ्रेतात तद्गुरुस्तेनैस्यादौ चविशेषताविभक्तिरथे दार्थता
र्किंकोवान्वयइति नातिप्रसंगः तथाच समासे परस्परान्वयासम्भवादाव

देवोनमः १ मन्त्र इत्यत्र न समन्त्रमुद्दिश्य प्राप्यमपि विधानं पुनर्नाम एकत्र सरत्व प्रसङ्गावतो रितिल्लतोवे १
वे.भ. ३८

स्यरवचेयत समुदायवत्त्वाद् दृशोपि शिक्षार्थे शक्तिः किञ्च राजपुरुषवत्त्वादेः स्वं यं धिति संबन्धो
धान्यन्तराता नाप्युः राज्ञः पुरुषइतिविग्रहरातिविरोधात् समासस्य नानार्थकथा कि स्वेव विग्रह
लातत्वयथा समा वक्तुिनिति वा न स्यात् नान्यः राजसंबन्धि पुरुषः पुरुषइतिबोधप्रसङ्गा र
३८ धिरूद्धविभक्तिरहितप्रातिपदिकार्थबोरमेप्यवयवशक्तेरित्यादिप्रपंचितं चैयाकर
ताभूषणे ताश्चतद्व्यवहकर्तुःप्रपञ्चे शंखडे शिलिकितं अपतीयत्राकुञ्चदाद्वैनतविलि
प्रधानं पुनर्नाम एकैसरत्वप्रसङ्गावतो रितिदृशमेवनिरूपितं संगच्छते संगच्छते चाहराता
धिकरणारम्भः अन्यथा हाता वा एकह यत्वापि कुन्त्वासोनं क्रीडातीलवचाहतावरद्व
दितस्येरपि एकावस्यादिरितामात्रधावचतपाऽभूर्तसाल्मी राता तो कराताल्वास ३८
न्मयस्य तुल्यता इहताप्रस्यैवयाकाये दृशंका वाम्रसंभवादिति प्रपंचितं भूषणे तो त
स्मात्समासशक्तिवन्तोमेप्रिनीयेर वश्यामघुवे [illegible] स्तां विस्तरः इत्थे राजपुरुषवद्
त्वादेराजतावासो पुरुषवेस्येसंगविग्रहः विग्रहरित्या दिघि ग्रातो नवोभयमपिसेव ह
समानार्थयोगरे धीत वद्यपि प्रथप्रातानामिवबद्धधीहि रिति स्वत्राध्ध्रव

इत्या ३

न्से १

वस्येत्येवं संभवत्येव षष्ठीति समासविधानाद्रा
इति प्रथमान्तपदे वाक्यं चित्रा गावो यस्येत्येवं संभवत्येव ... गृहं तं प्रिन्नार्थे स्यात् किंतु तत्स्येवेति मी
वं २ मांसकपुरुषवदत्रैव नञ्चेवाक्यं तथापि तस्य न तत्र गृहं तं भिन्नार्थे स्यात् किंतु तत्स्येवेति मी
मांसकाः सान्निध्यसंगात्रिरस्यति॥ भाव्यानां तद्धितकृतार्थकत्वेऽपि चित्रगुत्वादौ कर्मधारयत्वाद्गत्वाप्रथमा
न्तार्थेति तद्धितकृत्तोऽपि ... बाधकोऽस्ति बहुव्रीहिः भाव्यानां तद्वत्
भावाद्यो हेतुर्भवेत् तथा हि भ्रान्ति कः कुम्भकारः इत्यत्रान्तकरतोक्या वाराश्रयः कु
म्भकारपदवाच्यः तथा हि ... बाधः अत एव ... कर्तास्त्यत्रान्तकरतोका
भानुकूलव्यापाराश्रय इति बोधः ... बोधः कृत्तद्धितयोकारकाणामाख्याते
ष्वेतानुकूलताभावतानुकूलानुकूलाभावनेति बोधः प्रधानप्रावीण्यस्य सोऽनभिव्य
भावनायाः प्राधान्यं च हेतोः मीमांसकस्याधीति गतत्वं प्रधानप्रावीण्यस्य सोऽनभिव्यर
भावनायाः प्राधान्यं च हेतो मीमांसकस्याधीति चित्रा गावो यस्येत्यादौ विग्रहस्य बाधकमस्तीति भा
तात्पर्यबाधक इति नात्र वाक्यत्व ... समासेऽशक्तिरस्त्वत एव तथाविग्रहः तथापि षष्ठ्यर्थत
त्र इत्यत्र ... सर्वत्र समासे शक्तिरस्त्वत एव तथाविग्रहः ... वाक्यबाधकस्य ... सिद्धान्तसि
पुरुषकर्मधारयं वाक्यशक्तिमत्त्वं ... शक्तिबाधस्याप्रत्यक्षिकर्तासिद्धान्ते सि
कि ... न्तं स्याद्वितत्याहा॥ ... तद्भवान् ... चिन्तितम् ... येऽवा

वक्रार्थो भावितृप्राक्नत्रास्थिते शक्तिर्यहे १

देव्यै नमः
जै. भ.

३९ सो शाकल्यो ध इव तस्मा हीह इ रस्या सो प्राकृन्तु गाणाश्चत सार्जितस्य गोग्रजमा हापाधिप
रत्ना धिरोध इस वर्षे: ग्रंथभावः निषाद स्ववति वह सवास शक्ति पदहेन निषाद द्धे धनिषात
नो वस्य पतो निषा दस्या मिके पुरुषा णा रेवधे सेव सर्वत्रे शक्तेव्या न्ता ना धे मातणा
यं ना नार्थे ता तपस्वी द्विशे षाव गतिरि ति न्यायेन तत्वे स्य नावा व द्दवेन पूर्वो ह्यता
र्थे एवो पाख्यया पिस्या ग्रवा ता त्वं च न मिलिय रे छा मधि सति ता तपर्वे व केः पूर्व शवे
ति य द्धत्र न्तरा ता ता या दुष्टी रस्या ता ता तपस्वी भेव कस्य कोटा व शिक्षत इति दिक्॥०॥ इति वैया
करणा नारेखमा लशक्ति निरूपणा समाप्तम्॥ शक्ति ग्रह संगाना स्या: स्वरूपमाह इन्द्रिया
णां स्वानुभवे व्यजनादि थी गपता वथा श्रवणादि र थैः शक्तानां संबन्धो धीगपता तस्या
इन्द्रियाणां वस्तु राद्दी नां स्वानुभवे सु घटादि षु वथा ऽनादि थी गपता तद्विपदा न्तु वा स्थिता ३६॥
रता ता तथा शक्तानाम वार्थे स्वहस्त बोधकारणा तैव वो गपता सेव शक्तिरित्यर्थः न
नु न बोधकारणा तथ मनादि स्मृते शक्तिः श्राद्धु निके रेव हता ह्रिपरे तदध्याजात र मल ३८
क्षादिषा दि संकेता शाने व्यञ्जप बोध प्रसङ्गः साक्षा रीता कालि क्या प्रेश्वे ति संकेत

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

न्यतो ज्ञात: प्रमेयत्वादिना तज्ज्ञाते अबोध व ३ ग्गतत्वं चाबेत्यत्रेत्यर्थः

ज्ञानमपि हेतुर्भावान्तथा व्याव श्यकत्वात्स एव शक्तिरस्तु सर्वाधुनिके पित्रादेर्गवादे
येश्य रस्यपदेत त्रओ अते संकेतो नस्वरूपेता हेतुः अन्य हीत शक्तिकोऽर्थबोधप्रसंगात्
नापि समासदृगात नापि संकेतस्येतत् ज्ञातहेतुः गवादिरवेदविशेषश्च राहसंकेतेतेनतज्ज्ञा
नशून्यानां लौकिकमीमांसकानां तत्तादर्थबोधजनकत्वग्रहवतामेवबोधे तथा
प्रियातत् नवार्थधीजनकतावच्छेदकत्वेन तज्ज्ञानहेतुः ततोपिसाधुत्वेनार्थधी
जनकत्वेनैव हेतुतावाप्रमाणवत्ता सिद्धे: नवाधुनिकेच्छा तत्ताहो संकेतज्ञानादेवबोधेनो
पपत्तिवार: तत्रापीदं वश्येन नमर्थबोधयति तीच्छाग्रहेवदत्तदर्थबोधकत्व स्यावग्रहे
नेनप्राप्तिचानाभावात नवस्वातंत्र्येताबोधकता ज्ञानं करणांवाच्यम व्युत्पन्ने इतद्वे
तनकमिति मानतोऽस्मावच्छेदकमथापुष्कौ नेने तिज्ञानत त्यग्रहावतेरितिनेदं
तद्विजनकमिति ग्रहवतो बोधेतपदेपदग्रहं मानतोपि तग्राहसंभवात अन्य पाच्या
लिसोर्थैपि प्रयानत्याय तेरितिइदं वार्थधीजनकत्वं पिवा दिसंकेत ज्ञानागद्घातेप्रतस
ज्ञानासूर्यजबोधः नापि सान्तरीताकोच्छेतापत्तिरिच्छ ससातशक्तिग्राहकस्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

दे॰जैनतः

वै॰मु॰०

३८॥ यहारमुखव्यत्त्वसाध्यरतावात् किंच प्रत्यक्षत्वादिजन्योपस्थितेः शाब्दबोधाजनकत्वात् वह्नि
बोधे प्रतिबन्धकीभूतजन्योपस्थितेर्न्यूनसत्ताजन्योपस्थितेश्चैकारतावत्वाभाव तथाच
कार्यकारणभावघटकत्वेनैवोपस्थापकं पुनः शक्तिजन्योपस्थितत्वेनैव हेतु
तेति लाघवं अपि च स्वत्तारतासंप्रत्तीकारे कार्यकारणताभावस्य प्रवेशे व्यभिचारः
शक्तिजन्योपस्थितिं विनापि स्वत्वस्य शब्दसत्ताजन्योपस्थितितः शाब्दबोधात् न चाप्यवहि
तोत्तरत्वसंबन्धेन तत्तदुपस्थितिप्रवेशं कार्यतावच्छेदके तत्तदुपस्थितेः सत्त्वकार
णतावच्छेदकमप्यनन्तकार्यकारणभावप्रसंगात् किं च वहात्पर्योपस्थितिप्रसं
पि शक्तिसत्तानस्येन स्वत्वसत्तासानस्येन तद्वहेतुत्वे तिव्यभिचारो गौरवं च प्राग्वदेवे
ति द्वकव्याप्यनचेदं पदमेतदर्थबोधकमिति शक्तिसामान्यकार्यकारणभावकल्प
नेपि पदतदर्थभेदेनानेककार्यकारणभावकल्पने गौरवमतो वापि संसृतम् प ३८॥
रस्परव्यभिचारवारणाय पाश्चात्यहेतोत्तरत्वघटिते वसृततामितिवाच्यं शक्ति
भ्रमोत्तरोघेन तत्तत्पदत्वं तदर्थभेदेन कार्यकारणभावानन्त्यस्य तथापि सं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

त्वात् तन्निरूपिताकांक्षाकारणताभावकल्पनागौरवं परं तन्नास्ति स्यात्ते अथ कतिनबोध
स्थितित्वेनैव शाब्दबोधहेतुता इति ज्ञानत्वेन च पदार्थोपस्थितिकारणतासंबंधमवा
च्यमिति चेन्न शक्तिलक्षणान्यतरत्व स्वशाब्दबोधहेतुपदार्थोपस्थित्यनुकूलप
पदार्थ दसंबंधत्वस्यवाहतित्वस्य कारणतावच्छेदकत्वात् शक्तिसमवेतत्वगौरवात्
शाब्दबोधहेतुतावच्छेदकस्य पदार्थोपस्थितित्वेतरत्वेन तद्व्यक्तित्वकार्यकारणभा
वग्रहस्यासंभवात् पदप्रमापितशक्तिज्ञानत्वेनैव हेतुता संबंधहेतुत्वलक्षणता
याशक्तेरविशिष्टत्वेनेति चेन्न शक्तिज्ञानजन्यपदार्थोपस्थितेः कार्यकारणभावे
वप्रमाणाभावादस्यावश्यकत्वात् तथा गङ्गायां तीरबोधस्संबंधग्रहस्तत्र गङ्गापदे श
क्तिज्ञानतोऽपि भेदाभावे घोषइति वाक्यात्तीरबोधप्रसंगः शक्तिज्ञानस्य हेतोः स
त्वात् अपि च घटमानयेति वाक्याद् हस्तिनं च स्मरतो घटपदार्थमानयनेऽपि ज्ञाहस्ति
पदकस्य च समूहालंबनस्मरणवतो घटानयनपदार्थहस्तिपदकस्यानादिशाब्दबोधापत्तेः स
मूहालंबनस्य पदार्थोपस्थितेः न जनकत्वात् तथापि सपदत्वपाशाब्दबोधं प्र

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ॐ नमः
ॐ मः

तित इं शक्तिवाचकत्वं तिं गव्यादिष्वपि तदेव तु इति ध्वनयन् एवमेव सत्तातातु विशदिके शानलेत
हेतुपमसंभवकुंतिकमिति पतेन शक्तिप्रकारेण च इति ति ति सत्तारात शान काल्यका
६० रतामाचान्तरं स्य बाधितिपरास्ताम प्रपाऽयस्यान ति प्रसन्ते स्युइर्वंचसा ऽत्पाद्वि
वञ्चितं विस्तरैस्ताम बतो नव्यं भ्रमा बाह्ति तो बोध दर्शना द्वोधक ताशक्तिस्तत्रापिस्या
त्तथाव साधुतापिस्यात् शक्यस्यैव शाधुतायाव्याकरणाधिकरणोप्रतिपाद्यना
त्सारो कां द्विधा समाधत्ते अ साधुत्वमानेन वाचकः केचिदिष्यते वाचकत्वादिशि
षवा नियः पुरुष पाद्याः अ साधुर्गाव्यादिः अनुमानेन साधु शब्दमनुमापय वाचकः
बोधकः केचिदिष्यते तथा चलिपिवत्तेषां साधुस्मरणात् प्रयोग पर्यो नानतु साक्षाद्वा
चकत्वमतो न साधुत्वमितिभावः ऽता दिवाचकत्व ऐवते साधुत्वमनुमानेन प्रयोजन
तिहेतवः ता द्यतत्वमुपनाय्यैव शब्दार्थस्य प्रकाशकेन शिष्टैरेव गम्यते पवर्गीयाइ ६०
वसाधवः नयतः स्वरूतिम्ना प्रेणात्तस्मात्सारवर्णो द्वावचकाः मच्यामेति वचनात्सर्वः
शि व्यापाताः प्रमाणते चव नौस्त द्विधांतेनच व्यक्ते पदाति निरिप वचं साधोप्रयोगे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

६

ज्येचापभ्रंशाः प्रयुज्यन्ते न साधुप्रयोगा हि तत्र कश्चिद् दुर्जीयपि धीयते इति नन्वपभ्रंशानां सा
ध्वादिवाचकत्वे किं मानम् शक्तिकल्पकव्यवहारादेस्तुल्यत्वादिति चेत् सत्यं ततो हि शमे
व नियन्तेच्छ वदन्तो बुते भ्रंशान् किं कल्पने गौरवात् नच वर्णानुपूर्वतुल्यतया शक्त्यारोपे सर्व
देशे शक्तिकल्पना किंतु नाम तादि व्यवहारे तारिक सर्वत्र शक्तिकल्पनात् नन्वपभ्रंशे तथा अन्य
थाभावाशाविकांवत पारगता जायते श्च पचत्रंशान्कृत्य मेमा स्तु साधुत्व मिति यन्ने वापि
कमीमांसकाताम्मते तत्र मते तेन इष्टवान् इत्यनीश्वरमते माह वाचकत्वाविशेषेपीति
अपभ्रंशाः अपभ्रंशानामपशब्दत्वेतत्तो बोधकत्वं न स्यात् नच साधु स्मरणात्तत्तो बो
धः तान् विदुषां बोधा मतत्वाभावेपि बोधात् तेषां साधोरप्योधाच्चेनच शक्तिभ्रमात् बोध
धः बोधकत्वस्याबाधेन तत्र ग्रहस्याभ्रमत्वात् ईश्वरेच्छारूपशक्तिरिति मतेपि समान्त्र
विषयिताया स्तत्स्याबाधाभावात् शब्दैः पदार्थपदविशेषघटिततात्पर्यमासमभवा च्चेति
उनांचवाचकपदविचारं पर्णीपभ्रंशा द्विगुत्ते स्वाभिधात् प्रसिद्धिमानाता वेनते षां
साधुरयत्वकः दैवी वागप्यवकीर्तितिपिम शब्दैरभिधात् प्रि: अनित्यवर्शिनानप

अथवाचकः अवाधकः बुद्धिविपर्ययः एते स्वयवाचकानां वेद् इति विपर्य
वश्यार्थः १

५१ स्मिन्न्यास्वेबुद्धिविपर्ययइति किं वा गतिनामनाहिरलोभ्रंशा आपाभ्रंशशक्तिः नयता संना
मर्थ हेव सस्कृतवन्महाता कुम्भा वापाः सर्वत्रैकैस्येनप्र सर्वं विनिगमनाविरहतोध ६२
स्यात् किंवा गुपूर्वविरेवक्कोदिका साव पक्वा वद्धि वभा बाधाम व्यन्या न्वै वेतिक
साधोर्विशेष इति विभाव्यं सुधीभिः तथाच संस्कृतवभ्रंशा बाधशब्दान्शक्ताश्व तथप
र्यपत पाधा बाराणगणानाव त्तिः साधुनामेव को शाहोविभ्रंगाभिधाना तेनव्ये वं
साधुत्वातेषां स्यादित्यत आहा नियमइति पुण्यजनननबोधनाय साधूनां साधुभिर्धी
यित्वमिति विधिः पापजननबोधनायनासाधून्निति निषेधः तथाच पुण्यजनत
वे ३ यत्वमसाधुत्वम् पापजननत्व ३ वमसाधुत्वं तत्र जनकतावच्छेदिका वच्याति तं त
स्मात् पक्ष्य कोशादि व्याकरणादिव एव मेव वराणसपारेधी लसैता कम्या जनक ५१
तं वं वादि शब्दानां नाश्वाहे साधुत्वमिति संगच्छते साधु लिकेव इत्यादिनामताम
विघ्नरमित्यादिभाष्ये साधुसादृश्यात् तदुरस्कारेता प्रथते साधुत्वमेव
आधिक सान्नाणीकानां सत्साधुत्वमिवमेव भ्रसपदं प्रास्तराणां वदेहे सर्व

घात्वतां हेतीनां स्फिकं सन्तूत्तायाप्रसाधुरिस्तादि वित्तो ताप्रवेचितं भवतो ऽव्यतिरिक्तं
शक्तिमत्त्वेहोवाच माहसमस्तशब्दे समस्तघवे । वतां प्रति वो । धता समन्वाद्यवोधकता सेव
नातापि आश्रिता । ते तत्सर्वं ज्ञेयविषयः वोधकता प्रति वो । धता शब्दप्रति वोधकताविषय
इति सम्बन्धात् ऽवगतार्थको । धता सिद्धा तशक्तिग्रहः घटपदमात्रवोधावच्छेदकं धीति
ऽवगतात्सा नत्वेस ... र्थः ॥ इति श्री वैयाकरणभूषणसारे शक्तिनिर्णयः तत्र मा
पूः तत्रार्थमाह न समासे चापरस्य प्रधान्यात्सर्वनामता श्रारोपितस्य न ... सेन च
सोऽस्तीति सर्वं वेत न समासेऽवयवस्य उत्तरपदार्थस्य प्राधान्यात्सर्वनामतासिद्ध
तीति शेषः आरोपितस्य केवलं न ... मुवेपश्चिति शेषः अवयवः प्रसर्व इत्यादावा
[redacted] रोपितस्य सर्वं इस र्थे सर्वशब्दस्य प्राधान्याद्बाधा सर्वनामता सिध्यति प्रन
पाट इति सर्व इत्यत्रैव सानस्यात घटो नास्ती साधान्य भावविषयक वो धे तस्य विशेष्यता
पादर्व इर्शनात् अस्म इतिसा वार्थे बोधो मानसः तथा नासर्वस्मै इत्यादिसिद्धिवस
ऽः इति भवत्यारोपितस्य मात्व विषयस मश्वारोपमात्रमर्थोविवक्षितं से सर्वमिति निष्क

राम

भ.

५२

र्थः घोतकस्तो निर्दिष्टिपाता नां द्योतकत्वमभिप्रेत्य इदं घटो नास्ति अधुना लतादयस्तावारोप
कोऽधस्यस्त अनुमर्थापि हृद्यस्यास्त न्तान्तर माहन्नू भावे आवात इत्यर्थः ऽतु भावस्य हितस्य
शवात ख्यिशवतांविशे वाचा न्यावत स्यच घोतिताम तद्यर्थः नत्र अर्थः अर्थपदे द्यो
त्य यथा च्य च नस्योस्ता धात्तोपन कीर्तेना पधाववस्यति तथा वनस्पत्कैम
लाभाववानिषुक्ते पदार्थक इतिनिह तं पदार्थो वस्पनपुंसके भावे क्ता इति क्तः अप्रधा
वार्थक इत्यर्थः पत्तुनि क्तः पदार्थो पस्थितिस्तत्यर्थस्ता इष्टापत्तिः प्रधारोपित
प्रात्वस्वपाः स्तोत्रपा इवोऽर्थापक्ये अर्थ इतिके पदः संक्त॥ आरोपित प्रात्वस्वपस्य ना ६
न्यापिपाद्यन्ते नरवा चपात अन्वया सादृश्यादेरपि वाच्यता पते वस्तुशादृश्यं ५२
नन्दपाद श्वासाद्यन्वयस्नात्वे इत्यत्वता न अप्राशस्त्वविरोधश्चनत्वर्थीव दप्रकीर्ति
ताइतिपठित्वा अधात्वसाः अपावमन अन्नश्च अनुद्दिराके न्या अपशयोवाइन्वेतो
ऽशक्यः अधर्मादि इत्युदाहरन्ति तत्तु औचित्यकार्थमभिमेत्येति स्वचक्र मन्यत्र वि
शेषणानि ति प्रति वाचिनीति विशेषः तथा वासर्वनामपदे सर्वनामसंज्ञा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

नेकप्रत्ययवत्त्वं सेत्स्यते मूलेकपालान्नतापाद्वैसाहृ इकशब्दप्राधान्यादेकवचनमि
त्यमः अथास्त्रे ताऽइत्याहेधुसरपदार्थप्राधान्यासुत्लहुबसं अस भ ग सिअनहं भवामी
सोहेपुहबवव ता हि अवस्या वेपपघ ते अन्यपदार्थ प्राधान्यमन्तर्भावइतिबहु भागो सेपुम
हस्स हारवर्वेनपु स समानाधिकरणस्य लिङ्गस्य स सा सुहवपव स्या नस्यादमु
स्य न तेच भेद इति वाच्यं तदभित्राभिधायिकाभवनक्रिवे ति अन्यपदार्थ समानाधि
करणम् नानेपपन्नमिति भावः विशेषणविशेष्यभावे लिप्रतिपदिकार्थे विशेषणं । भावः तो ता
सेप्वित न समासे व तत्त्व हेतुः सुलोपात्कोरन न समासे ह रीति राप का सर्वनाम संज्ञा
नानुपपन्ना अस: शिव इत्य ग्रहो पधा ता राताया न न समास इति हि विशेषरणाम् न च तत्र
तब हु ब्रु स्य सर्वनामता ऽस्ति गो ता या न अकारि सक बहुब्रीहि तत्वात्त्या सर्वनाम्नो र
व तत्र ग्रहता स्या भात्र तथा वान न समास इति राप कं स अ व म अनेक प्रत्यय पहार्थे
इत्याहवेमव वर्ते विशेषणा तेरोधात सूत्रा प्रवृत्ते पत्नु वत्त्वो इत्यतो ग्र त सुव
यहतां विशेषणमेकवचनानां मेव किन्त्वानेक शब्दाद्विवचनोपादानेव ह नांव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हुवचनोपात्तत्वे हेत्वोर्व्यर्थत्वमिति चेन्न विधेयत्वस्य भवत्येव तावदेकवचनत्वमित्यभिप्रायकमौ
त्सर्गिकस्यापवादत्वे इने कचे सत्त्वापि चोपपत्तेरिति विशेषानुरोधात्पाक्षिकं सवचनान्वयबोध
नापद्येऽवयवन्तं नतु तत्र पदार्थप्राधान्यमपुरुषतं तस्य वर्तनात् नेत्येतस्यैवेरितो मण्
पद्यमानस्त्रिकं न पितरमानयादान् मन्त्रवं मवदीला हेतुप्रकल्पकभिन्नत्वे तन्तुत्वात् नत्येतत्कः तत्पाव
भिन्नेतत्पुरुषार्थे नेति ऽः समानाधिकरणत्पात्पुरुषत्वात्स्यात्संभिन्नत्वभिन्नताश्रयिका
५३ भवनेच्छि पतिशान्द बोधः स्वनपदार्थतावच्छेदकभिन्नताश्रयपदार्थानुकूलभावनाभि
यः घटो नास्तीत्यत्र घटाभिन्नताश्रयवकास्तित्वाभाव इति रीत्या बोधः अस्मन्मते नञः
कि यावावेदा नपातं सर्वाभावेऽसत्ताभावत्वान्योन्याभावत्वादिरूपेणाशक्यः तद्भवे
तावोधादिस्त्वापान्यत्र विस्तरः ॥७॥ इति वैयाकरणभूषणसारे नञर्थनिर्णयः समा
प्तः ॥७॥ ।। प्रादयो द्योतकाश्चादयो वाचका इति नैयायिकमतं तत्र पुनः केचिन्मते सर्वेषां
धारेति ध्येतन्न ब्लितनातानोध्यातकत्वं समर्थयते ॥ द्योतकाः प्रादयो येन निपाता ५३
श्चादयस्तथा । उपास्यन्ते हरिहरौ लकारो दृश्यते यथा ॥ येन हेतुना प्रादयो द्योत

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कालेनैव हेतुमत्वादेव तथा द्योतकादित्यर्थः अवेभावः ईश्वरमनुभवतीत्यादावनुभवादि
प्रतीयमानोत न धात्वर्थः भवतीत्यत्राव्याप्तेः नापसर्गार्थः तथा वाश्रद्धत्स्यधितपातत्रा
ख्याताव्रतीनन्वयापत्तेः पंचानांप्रकृत्यर्थान्विततत्स्वार्थबोधकत्वप्रसक्तेः मनुना द्युती
त्यादावनुभवादिप्रत्ययापत्तेश्च न विशिष्टार्थे गौरवात् तथा च धातोरेव विधमा
नत्वादिवाचकस्यास्तु सन्तताउपसर्गस्तात्पर्यग्राहक इत्यस्तु तथा च तात्पर्यग्राहक
त्वमेव द्योतकत्वमिति। तद्धादिद्वापितुरनुयमवेत्र भीववश्यतीसोसेशत इत्यपविशिष्ट
त्वेनोपदत्वमइयशब्दस्तात्पर्यग्राहक इव स्वव सुवचत्वादिति स्वचेपुनयिनारमाह ८
वास्वत इति भ्रओपासनाकिमुपसर्गार्थः विशिष्टस्वधानुमात्रस्ववानाघः। तथाव
तिस्वार्थकत्वव्याप्तिकरताव्यापार बावकत्यरूपसकर्मकत्वस्यासधातोरुपासना
रूपकत्ववाचकसाधावादेनापतेस्ततेऽकर्मतितास्वकारोनस्यातन ह्रितीयः गौरवात्
स्त्रीवैयागतंद्योतकत्वंतात्पर्यग्राहकत्वसाधनादिति भावः ८शपत इत्यत्र कर्मत्वातिरे
कः [redacted] वादि द्वापितुस्वमित्राहत थान्यत्रानिवातेपिसवीरःकर्मवाव

इच्छावति
ध्ये. म्.०

य्याद्विकेसमः अन्यत्रसाप्तात्क्रियते अलंक्रियते इतीक्रियते शिवइत्यादि अत्रापि धातोरुक्तइत्यर्थे
कर्मादिष्वकारसिद्धार्थं सता इत्यधिक कर्तृपाठ अभिद्युपसर्गस्य द्योतकत्व मभीष्ट मिद्धार्थं
वा वि सृ धातोः सकर्मकत्वमस्त्येवतत्पाठेष्व र्थे भुसकर्मकताःस्यात् अन्यथा वावृधे
५९ कुरुतेसेव्याधिकुर्वते इत्यादिस्यादिभावः अथोपासनासान्त्वाकारादिरूपिपातार्थोस्तु
सान्त्वान्त्वनस्य वादिति कोशस्वरसात् तत्रकृत्स्नो व्यापार एवधात्वर्थोऽस्तु स्वस्व पुन्ते
निपाताः पतन्तरार्थफल आविष्करता व्यापारवाचित्वं सकर्मकत्वाविषयस्ववर्मिति इष्टा
त्तिकावपुनरुपि ति तत्रैस्त्वाधकमिति चेन्न नामार्थ धात्वर्थयोरभेदेन सान्त्वा इत्यत्रा संभ
वान्निपातार्थ धात्वर्थयोरन्वयस्यैवासंभवात् अन्यथा तण्डुलः पचतीत्यत्रापि कर्म
तापातात् एतेनांधातोरर्थे ऽन्वयाभावे रितिकिंच प्रातीतिकावक लोमून्मप्रकर्षकी इत्या
त्तिस्वव इतिवमू वान्प्रकीर्द्दशो निरस्तमिव्यात्प्रसमन्ताते प्राद् ... नर्थकत्वान्तरा ५९
न्यवहरणतत्र य द्योतकतात्वेवास्यादिति साधकान्तरमपि प्रेत्याह विशेषणोति शेषास्य
न स्समथे दाय द्वद्व इतिततेरिसाम्रिवेत्या व्याघ्राद्विति धवखदिरौ स्समव इतिय
ब्द्ध्यो भन्नस्य द्वद्व इत्यस्याव्याप्तेस्तुत्यसंभवः अन्यथा राजपुरुष इत्यत्राप्यव्याप २३७

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

ह्रस्वत्वविरहस्य चैवेत्यादि इति भावः। परन्तु प्रातिपदिकार्थबोधे ऐनान्वयबोधे विप्र
तिपत्त्योपस्थितिर्हेतुरिति काक्षिकारताभावे निपातातिरिक्तविवप्रत्ययेति मौनं हेतुवदुक्ता
न्वयाशक्यस्थितिर्हेतुरिति काकारताभावे निपातातिरिक्तविभपदे इति नो हेतुबहुक्त
धंवयाह पदार्थस्सदृशान्येति निपातो नक्तदावन निपाते तासंकोचप्रमाणं किंचिभावे
पा। सदृशासदृशेन समानाधिकरतोनेति वावत्तसमर्थः समानाधिकरताप्रातिपदिकार्थयोर ति ९
थ सदृशेन असमानाधिकरतोनेति वावत्त अयमर्थः समानाधिकरताप्रातिपदिकार्थयोर
धेतत्वपयुक्तिर्निपातातिरिक्तविभवेति कस्यत प्रानाभाव गौरवं च असमा कांचि
पातीनां द्योतकत्वाद्रत्वत्वपदत्वनास्तीति नाव हेषः। अत एवं घटेनास्ती त्यादौ हेतुत्वप्रदत्त
त्वतिपरीभिकेत्यान्हा। गोकमिति नैयायिकाः अपि च निपातानां वाचकत्वे काव्यहादव्य
वानस्यात्स्तीति साधकानां रमाहासरेत्येरित्यादि व्यान्युक्तिरेव नरस्तानिवहस्पा हाव
च वानस्यात्सुपात्वप्रवृत्तानांतः अत्रोत्सव सदृशेशशरैर सदृशान्तरीव्यानुक्तिरेव
तिसर्थः अत्र चन्द्रोहात्यादिशब्दानां सत्सदृश पदस्येव शब्दस्य द्योतकत्वे सवेव सं
म घटेत मन्यथा वस्ववानां प्रकृत्यर्थविशेषस्यार्थबोधकत्वयुक्तमिति विरोधः। त

व्या॰ हि ऽसत्त्वेरित्विकर्त्ततोऽरत्तीयानन्धोऽसत्त्वो नकररसांऽप्यार्थसहशास्यकरतासे पितस्वकर
तासंनानेनओधपितुंशब्दस्य ॰॰॰स्वार्थत्वात इवशब्दस्य वाततय्येत यासङ्गता रत्ती
यायाम्नसंभवात सम्पदेवाभवरताप सङ्गातेऽस्त्वपहोतारत्तीयानन्यवप्रसंगाद्
यत भाह सूया स्येति तुवोभवरताये सर्थः वकास्तुक्त्व पहोता रत्तीयानन्यवस्त्व
प्रुष्टीयत इत्यादि विसादिः पहहागथि विसंवन्नो पार्वतीयरमेश्वरो वन्दे इत्यत्र
पानर्थयोर्भौतिक म्मिताभावात्तोऽतार द्वितीयायाम्नन्ये पदार्थस्य कर्मीत्य बोधक
त्वाभावप्रसंगात्यते पदिवविशेषणतायिपन्नि रमेहार्थो साधुत्वमाशार्थिवातहा
वीवशब्दस्य चार्थकत्वेन सपवद्ध ऽस्यसहशशारतोसमानाधिकरत्तापहोपस्थानत
यामेऽरतान्ययावोगात्यधाहमेदेनाविनसः न तुस्याभिन्नसहशाभिन्नः सहइसर्वे
ऽह्वः नतुस्यन्वतेऽप्रास्तताइत्याहोतस्तुहस्वसन्तताप्याप्नावतिपूर्वपदस्थानर्थ
त्येनोत्तरपदार्थप्राधान्याभावातेऽपवसर्गस्यार्थविलाभाव प्रातिपदिकत्वाभावा
द्धमनिश्चयतातोनस्यादित्यतंप्राहनेसमासेचापरस्यवोलंप्रसेवमुरवतापो ६५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सर्वेषामर्थं प्रातिपदिकार्थं तेनाप्रतं स्तुपः ऽअसमासाहोवातरपहार्थ [illegible] प्राधान्तता सा घो
सार्थं प्राहावेऽतमेधार्थं प्राहपार्थवसालमातिपदिकस्य भित्यर्थः यत्तु तस्य प्रपाह
मुपइति सावकास्युपस्पति: निपातस्या नर्थकस्य तिवा तिका वाप्रातिपदिकस्य सु
तो क्विात समासाश्चेत्यणु नर्थ समुच्चयार्थक चकारेतानिपातानां संग्रहइति वाको ध्यं
तस्माघुनं निपातानां घोतकत्वम् ऽ तेन्वं कृसाधिकरणाधातिकेवसुविधिपरेन
य दुधिधस्यार्थनिर्तीयः क्रिपते संशयोसतेन्नौपसर्गानिपातयोः तयोरर्थाभिधाने
हिफलावान्नैवाभिघते पस्र्थघोतकोतोनुवाव कस्साधिवाकीतेइति ऽउपसर्गेता
धात्वर्थविशेषाहस्याऽप्रतीवतेप्रहारादाहारसंहारविहारपरिहारादिवतऽहोन्नीवु
वसमीपदंनिषातोवस्त्वत्ताताम धातुपदंपहान्तातस्येतिमोधवमरऽ ऽ नऽवपक्षीति
रेकार्थनिपातानांतद्र्थैवावकत्य वेवपुनत्म मवोधकताहूपापाः शान्तोरयाधा
चेकिंखोनकृरीत्यापचतीत्यादोधातोरेवकर्तृविशिष्टभावनापासत्तराता
गुतात्वर्थग्राहकत्वमाऽातिऽहस्याद्विपरुचेऽ वन्तान्तरप्राह निपातानां

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्वप्नतु

वे.म.

धावक त्वं भ्रम वध्यति रिपो: पुण्यैः आनन्तु तद्घुणीं परेशं मतामेनः स्वधर्म धातर्थप्रतिपा
दिकार्थेको त्मेदेना-ज्वइत्यवचित पदेश गत्स्या कः । एवं नीवक्षिति भावः । नचितिा तन्मे वाचि
४६ क्रान्तेः प्रातिपादिकार्थे ग्रन्थाभिलर्थः । पत्तु सर्वे वा नि पातता धातव कल्वेऽर्थवित्सम्मे रोचते
वोप्राति पदिकत्य संभवानिपातस्याऽनर्थकस्य ति विधिर्यप्रतिपादवके वि छोत
काः केचि दाचकाः इत्यभ्युपपत्तिमिति तत्तु खल एवं हि वाच्यो द्योतकाः प्रादयो वाचका
इति वेपरीत्यवात्र तात्तर्वस्यानर्थकात्वे पादयः गतो स्याः अप्रर्थभूता ना संज्ञाः पवास्त
र्निकारं भस्यकैव जोहे स्वरूप्यात तस्यश सात्मात सापूः परेषां भिति विच्छेद वचनं मी
मासकसंज्ञानाम केवल कन्दशब्दात्मगुणपाणेधातुकारक भवतोतद्वोधातुकार
एवं तद्बोधकोऽनतु द्योतकः किंच द्योतकत्वे पदान्तराणां तत्र शक्तिः कल्प्या वकार
दे द्योतकत्वे शक्तिः स्वकल्प्यति गौरवं स्यादिति हि समुदायाधिकरणो विवक्षित तद्
धिनद्युनिक्ति मिति भावः तथा हि सद्गुणं च प्रवतिरेको ताः स्वर्थ्याहकसे नाण्वप्रतौ घ
टादिपदानामेव समुदितेस्यन्दराणां तावर्थ्याहकं प्रकरणादिव द्यादित्सि ४६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स

तयोरेव कृत्यक्तखलर्थाः इत्येव सिद्धम्॥ अत्राहुः मूले इत्यग्रिमसूत्रस्थलिङ्गेति सत्त्वे सामान्यविहितस्य क्तस्य भा
वार्थत्वेन विहितः। अनेन तु कार्यसामान्ये नपुंसके भावे क्तोऽभिधीयते॥ अत एवायं सर्वविषये बाधाद
बाध्यते न विहितः। अनेन तु कार्यसामान्ये नपुंसके भावे क्तो विधीयते॥ एतदेततदुक्तं भावे चाकर्मकेभ्य
भेजयं बाधकः। परिशेषात्तेषां विविषयत्वेऽपि अप्रवृत्तिर्न कर्म। एतदेततद् इह भावे चाकर्मकेभ्य
इत्यासंनिधाना सकर्मकेभ्यो प्रयं स्यात् यत्र दिवदिति चेत्। इष्टापत्तिः। गतं तिरश्चीनमित्यादि
दर्शनात्। नन्वेवं तद्योगेकर्मणि द्वितीया स्यात् कयोग सन्धाता षष्ठ्या नलोकेति निषेधात्। एवं
घटं कृतम्। प्रत्युक्तं छिन्नमित्यादिप्रसज्येतेति चेत्। नपुंसके भावे क्तस्य योगे षष्ठ्या उपसंख्यानात्तस्या
त। अनुशेषविवक्षामाश्रित्य सा त्वाततत्फाकारइति चेत्तर्हि तस्यामसायां तत्र भावे ताशेषविवक्षैवे
त्यस्तु। क्वचित्तु द्वितीयापि दृश्यते॥ भाष्ये तद्देशमन्येकदृशीति च गमिमित्तिपथा॥ अन्ये त्वाहुः भावप्रत्ययेन
अकर्मकेभ्य एव। तथाहि तयोरेवेति सूत्रे भावे चाकर्मकेभ्य इत्यनुवर्तते बाधप्रभेदेन प्रत्यक्षम्। तच
था॥ कृत्याश्चेव तत्सूत्रविहिता॥ तानन्वूचभावकर्मणोरेव स्पर्धविधायकमेकं वाक्यमाते नलिङ्ग
ति विहितस्य क्तस्य भावो व्याप्तार्थोऽनिषेधः॥ अत उक्तेन वाक्यान्तरेणास्तु भावे वर्णकः इत्यन्तक्तवत्
र्मकेभ्य इति विषयत्वाच्च स्याद्यते। न चानर्थाद्दालिङ्गेति नपुंसके भावे क्त इति च विहितयोः कृत्यप्रत्ययवो
रविशेषः। आ[illegible]षात्तु कृतेतिसत्त्वस्वभावस्य केवलादिकं चात्राद्युक्ताम॥ अभिनिवेशप्रत्ययो आ
पि बाध्यत्वककर्मत्वेनाकर्मकतामाश्रित्य गतं भेदकमित्यादि समर्पणीयमिति दिक्॥ कर्मणि च॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कर्तृरिति कर्मणि घञ्। ऽभयप्राप्तौ कर्मणीति नियमात्। येनेति स्वदतीपात इह। येन स्पृश्यमानं स्वेपादिस्तु
दस्यादिति। नपुंसके भावे इति वा धम्। अत एवाह- पूर्वेरातेति- नेहेति। स्ता न र्थे प्रतीति भावः। करणाधि
करणयोश्च। येन नाप्राप्तिन्यायेन घञोपवादो ल्युट्। अजयोश्चौ प्र स्वपांश्वयत्सा वाधते। ऽकं हि। अ
रम्पा श्रीत्वे जनाः स्त्रियाः त्वं सनो विप्रति षेधेनेति॥ आकुर्वन्तीति। पस्य कुर्वंति व्यवहारमास्मिन्नसः
अकर्त्तः ऽत्र विस्यानमो नो वशेदेशइति। तथा च भाष्यं विः ऽपा गता: पश्चिमराविनो वणरिति॥ विष व पर्यावो व्ययम् त
था च प्रयुज्यते॥ ऽपास्तन गो वंसा नमिति। संचरन्तेनेति- समस्तु नी पाणि नारिसा मनेयस्म॥ एते न स्वचरती
ति प्राचः परस्मैपद्याह ऽप्रयुन्जीसस्य व्यवहारे स्वादि। ऽ प तिकारस्तु- आधारा वाप शब्दो सूत्रे प्रन्लित्यवकारे
तावहार शब्दं संज्ञायाह॥ तत्रेये रूपं निर्मूलम्। ऽ दंकोन्द्रके- इत्स्येति सिद्धे ऽदके प्रतिषेधार्थं वचनम्॥
ऽदंकोदं वचनं इति। ननु पुंसि संज्ञायामिति घप्राप्ते घञ् विहितः॥ ऽदके तु घञ्प्रतिषिद्धे घ एव स्यादिति
चेन्नैवम्॥ प्रतिषेधसामर्थ्यात् घस्याप्रवृत्तेः। नहि घे घञि वा रूपे विशेषोस्ति। न च स्वरे विशेषः।
घे हि सति कउवा रप्रकृतिस्वरे ण णोदात्ततो घञ्यि च थाथा दित्युणे दात्तत्वेवेति। गोसमान॥
न स्वधाने- न्यसिति कसने भ्योणरिति आस्वशकः सिद्धः। अत स्तन्निपातनमिह शंकाम्॥ रजनोघ ३६
याघंककाणामिति। नहि खनस्खनोरिति कुर्यार्थः कश्चिदुपपदोस्ति। येन दिघंककाणामिहोपयुज्यते
ति भावः॥ पतादेति- आश्व ना रूपः पादिरुपर्णः। ईषद्दुःसुषु। इह सामान्यो न्यायविनोगत्तायस्या दि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

शेषत्वविवक्षायां विभाषा समासे । स्पष्टार्थं तु । भक्ष्यार्थं वोरितः एवोरितित इत्यादर्शयति स्पष्टार्थं वृद्धः करमित्यादिना ॥
भवतेति । नन्वो केतिष्ठक्तो निषेधात् कर्तरि स्थितिपा । कष्टे स्वादिकिमाद्व स्पार्वमन्‌ ॥ भक्ष्यमित्यर्थः । निमित्ता तिमि
नातिमीनोति हि इति स्यति विभाषा वाक्ये ती यतेरिति प्राप्ते विविधाने नियमः । इत्यत्र उपसर्गात्सुधरो ः
॥ सम स्वेत्वसिद्धे नियमार्थमिदमा उपसर्गात्स्वनुधओरिति ॥ गदेत स्म उपसर्गा इत्येति । कर्तृक
मणोश्च भक्ष्यश्रेः । वृर्जार्थः संनिधेर्गत्यर्थः । यस्त कर्तृकर्मणोरिति षष्ठीनां च पुनाप्रवृत्तो न स्त इत्यत्र सर्वो
विजय स्यात् । नचकर्तृकर्मणोः प्रत्ययार्थयोर्व्याप्तिर्वाच्या । तथा च इषदादीनामेवोपपदत्वात्तत्र सः
तदाह । इषदादिष्वेति ॥ इह कर्तृकर्मणोः द्वयं कर्मोच्चारणे योग्यतायां संख्याप्राप्तं सोऽनुक्तं चतन्येऽवधृतिः कृतो ॥
तदितरत्सर्वं न द्वितीयमितिस्य घनपन्माहः यथा संरक्ष्यते व्रत इति यथा संख्या सूत्रे भाष्यवस्य
कमिति भावः स्यात् । अर्थपोति तावदिर्ह्वैवसूत्रे भाष्यवार्तिकयोरस्य कमा ॥ एवं च यथा संख्ये ति
एकदेशात्स्वपक्षान्तं दुर्गमम् । न हि भवतेः कर्म ते । संभवेः प्रायेणाकर्मकत्वात् । अप्युक्तं भवाद्विसक
सूत्र स्वं भाष्यादिकमपार्थकमिति प्रत्ये ॥ नव्यस्य गतिं पश्यामीति चेत् श्रुतः अनाभी विराप
र्यभवतेः कर्तृतिनां कर्म कर्तृधिषयेऽस्य कर्तोतस्थ भवति नान्तःप्राप्तिर्नाभवतेः कर्मता क

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रीतेः कर्त्तरि चोपपदे खल्प्रत्ययसिद्धिरेव यथासंख्यनिराकरणस्य फलमित्यवधेहि ॥ स्यादेतत् ॥
उपपदयोर्मध्ये पूर्वापरीभावे न सिद्ध्यति ॥ ईषत्करमिति हि मकारेणोरव्यवहितेऽद्यते ॥ विपरीतं च
प्राप्नोति ॥ ते प्राग्धातोरिति वचनेन सुदुरोः प्राक्त्वमयुक्तं भावात् ॥ न च व्यवहितेऽपि प्राक्त्वमस्त्वेवेति
१२ वाच्यम् ॥ छन्दसि परेऽपि व्यवहिताश्चेति सूत्रारंभेणाव्यवहितप्राक्त्वमेवार्थ इति चेवोरा
त ॥ न चैवं खलः खित्त्वस्य वैयर्थ्यं स्यादिति वाच्यम् ॥ कर्मत्रयो गतिकारकपूर्वस्यापि ग्रहणा
मिति सुदुर्भ्यां विशिष्टस्य स्यरिवदन्तयानतेः पूर्वस्य कुत्र मध्ये न यावनियमः संभवात् ॥ किंच
ईषदाढ्यंकरः स्वाद्यकार इत्यादि संग्रहार्थस्तेन तत्र प्रागिसेते स्तैत्रागेऽपि ईषत्पदस्याव्यवहितत्वप्रयोगासं
भवेन तत्र ममर्थ्य खित्त्वमस्तु तस्मादिह व्यवस्थाकथमस्योति चेत् ॥ अत्राहुः । ईषदुःसुग्रहणा २२
देवगतार्थतायां पुनर्ग्रहणमित्यादि भाष्योदाहरणाद् ईषदव्यवस्थासिद्धिरिति ॥ तदेतत्स
कलमभिप्रेत्याह ॥ कर्त्तृकर्मणोश्चेति ॥ भवतेः कर्त्तृकर्मणोरिति व्याख्यानेनेति ॥ कर्मणि तु
नाढ्य आढ्यो भूयते इति विग्रहः ॥ भाव्यते इति तदर्थः ॥ एवं मन्येऽपि विग्रहरूपमूह्यम् ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पतु प्राचां भ्रम इति लोके इत्यादौ न भवेत इत्यादि विप्रतिपत्तिं तन्न अर्थविशेषणकस्य इदः ग्राह्यत्व शब्देन सह संभ
धाभावात् समासाभावो गौरवाच्च । प्रत्युदाहरणं तु ते प्राणधा तोरित्यवयवनिर्धारणे षष्ठी न । तृतीयपदं इति काशिकाकारोक्तस्था
लो न भवेत इत्युक्तम् एतन्मतमादिकमिति हरदत्तः । लिङ्गवचनो प्राचां तु लिङ्गच रिति तौ वेति वर्णितमालिङ्गवक्त
धत्तानीति पररूपस्य षष्ठ्युक्तिः । लिङ्गवाधाधा माभूदिति इति पठितं तदा करोति सोधाद्ये भवेन्द्रस्य च मा । लिङ्ग
श्वकाले न लिङ्गवीति विशेषणार्थ इति प्राञ्चः । तन्न एकं गुणं धर्मरूपतिभावैवैग लिङ्गे नो प्याउ
तिसिद्धेरिति हरदत्तः पतु पदेति । तितुते तत्र लिङ्ग न लिङ्गवोः सामान्य यहतात्पर्यरूपकारः । अत्र न्यवेक्ष
गुणं धर्मत्वादेव स्यवहतांस्यात् तन्नान्तरदिति । तन्न । तितु त्रेति सूत्रे अनुबन्धविशिष्टग्रहणं न त्वा
रतो नेत्यपरिभाषायाः प्रवृत्तिसंभव स्योपाभावात् । एतेन तितुत्रेति सूत्रे एकगुणं धर्मवत्त्वाति
वेदस्पष्टं तत्रावतारति लीतीरन्यानीति शङ्का ॥ कृतीत्यनुक्तसाहत्तमाधानं अत्रेति द्वयमपि व्र
तु नेन । भवतीति । पद्मपीतवत्त्यात् स्थित्युक्तेः कितीत्यवइत्तिलब्धोन्वापाः । तथापि विर्यतीति तो
त्ववश्यकत्वात् तदुक्ते विशेषाभावात् अतितु त्रेत्युपन्यस्तम । तमं अपरस्मै ननको डाकं पतु पापनेन
तनुपित्ताः । अन्तरतस्मै । पूजार्थमिति ॥ ननु हि कारस्यार्थमस्तु अत्रेवमहदिवाश्वरावहनेनेति
रूपद्वयं हि ध्वतइति चेत् । न । अत्र सरूपन्याये वैयसिद्धेः । ननु रूपस्थिपासरूपन्यायो नास्ति कृ

स्युदत्तमन्यत्सर्वेषु नेति सिद्धांतादिति चेन्न । तत्पुरुषः एकोपपदा इष्मतः स्वपाधान्ये ति संधाधांत इति हित
स्वार्थः । इहतु लक्षणवाक्यद्वयेः रूपे तिपेषस्यात । अन्यथा दिक्संख्ये चवनेन स्वाधिकारात् इत्यर्थः सत्तूपवि
धिनीय स्वमस्तीति तावित मिति चेत् । किं तावत् । इहतत्पुरुषपगमेवाधकाभावात् ॥ अलंदये ति । अपा
त्रैनरेप मि पर्वः । एति पी० मे ऽः कृ ... सस्त्रावनि दिशः । नानुपबन्धे सति मनेजंतये मिति सी
पपति । तेन घुसंज्ञाणां इ पाध्यताति ति पर्यु दासः सिध्यति । अपमि सेति । समासेन अपूर्व इति
यन्दपमातो नत्को स्पष्टं । पलाश पोगेय । अप्रापणीति । इन्दिरता इ शस्थानां गंगा मप्रापपेति व्यवे
गंजाप्रा पिति रहतिशिष्ठ इश स्पष्ट सर्वः । अत्रति धात पए गंगेति गम्पते । अति कम्प तिः पर्व
तस्यप स्तादि सर्वः । प्राग्रको एव विषये अपसापिम पो गः विशेषणविशेष्यभावसंसर्गास्तु
भवत्पइति स्पष्टमेव । इहत्रिसत्र्यांतिधे पस्य रूपा सपस्पयघ पि भागमात्रमपर्य स्तपापिदि
तीपक्रियापाः पूर्वकालत्वस्य बाधाभावात् अयंसवज्ञोऽ त्ति पए चरे तिवा भ्यतो । ऽध्ती वा
भितितु पूर्वकालत्वाभावादि तिविवेकः । एवं वेहम ध्यमं विलापसूत्रे द्वपे अधिकालस्तथं धा
उसम्य न्व इवेत न्न संव धनीपम । कथं च सत्यं धनीप मिसापयहे तु अपूर्वकालत्वे
पत्रिसत्री सवधेपम ॥ सन्नानवकर्त्तकपो ः इहचायधिकारे पिसमा० रकाद्ले क्रिपयोरेव

३८

सं भवतीत्यर्थः ॥ ननु धात्वर्थयोरिति निर्द्धारणे षष्ठी सप्तमी वा । पूर्वकाले यस्य धात्वर्थस्य तस्मिन्निति सर्वः
स्मात्स्यादिति स्वभावे प्रत्ययः स्यात् इति वचनात् ० तुमर्थ इत्यनुवृत्तेर्वा । नन्वसौ विभाव इति कथं संभव
ताम्मिति चेन्न ॥ तुमर्थे सेसेनिति सूत्रकेना स्वाभात ॥ तथा हि कर्तरि कृदिति कर्तरि प्रसक्तौ तुम
र्थ इत्युच्यते ० तथा च तुमर्थे नकर्तरि ति स्थिते भाव एव पर्यवस्यति ॥ अनिर्दिष्टार्थाः प्रत्ययाः स्वार्थे
भवन्तीति न्यायात् अत्र मिहति निष्कर्षः । भावोपि घञादिष्विव हि सिद्धावस्थः किन्तु साध्यावस्थः सव
धातुदेवसंबंधः । स्फा प्रसयार्थभूता क्रिया च क्रियान्तरप्रतिनिर्देशवान् । धातुसंबंधाधिकारात् ०
संसमिश्येह सामानाधिकरण्यमन्तरकाल संचत्तवसंस मिति । शोषतावपि ग्राह्काः ऋ । राज्ञसा इवः
वे वसमानकर्तृकयोरिति सूत्रेणेन सामानाधिकरण्यमुपनिबद्धं धातूपात्त व्यापाराश्रयस्य
कर्तृतया तथापर्यवसानात् ॥ निर्द्धारणविभक्त्या च योगसंस्पष्टीकृतम् ॥ अन्यथा हि समानकैः
र्तरि इत्येव बहूपात्तं । निर्द्धारणविभक्तिश्च यस्येत्र पूर्वकाल इत्यस्य यद्बुद्धौ हि सं निरूपिते । निर्द्धार
णात्स्वसजातीयपरिग्रहपता नियमेन निर्द्धार्यमाणा स्वक्रिया लाभात् । अत एव तत्र द्विघमाता
दिति व्याख्यानम् एवं कर्मधारयमात्रिस्वपर्वं सिमन्स्को सेवावेबको भवतीति केचिदित्व्याख्या
नमप्युन्मत्तमेव ॥ [illegible] व पूर्वकालोनयाच्याः ॥ दिशोभ [illegible] योधापतेः । नकेवलं पविहि किं पाप्रा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

धात्वर्थविरहेतात्माभी न्यायद्विलाभावापत्तेः ॥ नव गतौ ॥ तत्क्रियामात्रविषयत्वमिति वाच्यम् पाचका इत्यत्र प्रसे
गात् ॥ अथिच यत्र सति धातुसंबंध इत्यस्य धात्वर्थ इति ॥ नचैवं परंपरासंबंधस्य सत्वात् ॥ अभिकृत स्वपत्नादि
धानुप्रयोगात्साहित्ये तदुभयविशेषसाध्यासंबंधयत्तायाः इष्टत्वात् ॥ तथा चैकाद्यर्थाद्यर्थ अतएव धात्वर्था
र्थस्याना - नेसंबंध बोधे यदोनन्तु पदार्थमितः इति कर्मप्रथमान्तपदेनोचनम् ॥ तत्रापि उच्यत इति
तेः पाका पचा इत्यादि संबंधस्य पदार्थलोपितत्वात् ॥ क्रियापदाहित्ततयोन्नाये संबंधस्य नत्वावकः ॥ ना
पि क्रियापदान्तरेपि संबंधस्य तुभे इन इतिव्युत्पत्तेः ॥ किंच यत्रैव कर्तृप्रत्ययस्य कारके तत्रापि
तिना इत्यादावहूणाद्वहाधितवोपाचितम ॥ नहि सप्तमी निर्देशमात्रेणाधात्वर्थतं स्यात् ॥ उन्हे
दृष्ट कर्मणि - कार्ये स्वेच्छाश्रीरिक्षमिति - प्रपनैवावशकेः ॥ गोव्रजाद्राशः पूर्घारायाका एतदुपैते
खिसाद्रे सह स्वशो व्यभिचारात् ॥ तत्रानुभूतसन्तानस्य ततद्विशेषाभावगतिरन्येपादेवभव
तीत्यपास्ततव्यमिति परित्वहीं हापितुरत्र यमिति दिक् ॥ द्विलामिती ॥ ननु प्रभावाद्यात्त्वता नापु
ष्मानपेतुनेकस्य मानानीपतेतत्वे हापिवत् क्रियासमभिव्याहारेसंबंधक्रियावाचकत्वे ॥
प्रत्ययो न स्यादिति चेन्नैवम् ॥ इष्टेहि आख्यातार्थक्रियाप्रधानं तावत्कालिकत्वं तेषामित्व
तासकी एव विशेषणानाम ॥ नतु तासां परस्परं संबंधः ॥ उत्तरं नोच परार्थपदान्तादिति न्यायवत्तौ ॥
ममाएवानिपातः प्रयोगः शीतांशुरूपकापिता व्रजंतीत्यादि ॥ स्यादिति सत्तीति विकल्पेप्राप्ते ९

मान्ह· स्यात्स्यादिति। सिंचेति। एकाच इति नेट्। मस्जू मस्जू इत्युक्तत्वे नेः मस्ज्· शुद्धौ· गृध परिष्वञ्जने· गृध्यतेऽब
च कुष निष्कर्षे· क्लिश हिंसायां क्लिश्यादिः क्लिशू विबाधने· अन्वादिः [illegible] पाचि· वस निवासे· [illegible]
येति· वसति न्युधोरिति ट· पञ्चादिना संप्रसारणम्· शास्ति वसीति षः· जोपधात· ग्रेत यहतां स्वकार्य[illegible]
कोपिलारेकि त्येति· कुष पूतीभावे· रिक्त स्यन· पुष्ठ निंसा हिंसा दानेषु। [illegible] धूपधा इति विकल्पो
पि नभयति नेपधय्य हतां सामर्थ्यात्। लुं चितेति· कुंब [illegible] नर्पने· [illegible] ति· स्वतिः सो [illegible] छ्णा
र्थः। तस्याद्धातुकतिव पर्के विकल्पनात इष्यते किं समनेन विकल्प्यते· [illegible] त्रित ब
पिपासायाम् [illegible] शतनूकार्ति· [illegible] यहतां पूर्वान्[illegible] ब्रतिहि वर्तते· [illegible] इति विकल्पप्राप्ते आह॥
ग्रेवति· न कासे नुति केसाभावान्नसेरेव न [illegible] ह नांचेः पूजायामिति नसोपो नेति प्रसादे
कि [illegible] विपा। [illegible] इत्यस्मात् [illegible] क्तिति निषेधे प्राप्ते [illegible] विकल्पे प्राप्ते
ध नम् [illegible] निवेति। [illegible] इति। [illegible] ति· [illegible] समासे [illegible] दश
म [illegible] तत्पूर्वपदं [illegible] इति [illegible] प्रशब्दः [illegible] गतं [illegible]
धातपन्कु गतिप्रादयः [illegible] निसं समस्यते॥ [illegible] रसिद्धः। [illegible] सिद्ध इति· [illegible] पह्ता
तीति पूर्वरूपमेकादेशस्तस्यासिद्धत्वात् [illegible] तिपरादि [illegible] सिद्ध इति [illegible] तेन सका
रस्यापहृतिपा [illegible] निषेधाभावात् [illegible] प्राप्तम्॥ एकादेशस्यासिद्धत्वे [illegible] कारे ताव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

८१

भ्यामात इत्याः वत्साभावान्नभवति। प्रासेति कथं त्वमुत्सहते, स प्रकृतं स्वपि कार्यमुत्सहरति ॥ प्रधीयेति
विधायेति ॥ इष्यते हि नि: प्रत्याय। सद्धोरिति नाप्रथमश्चात्र न सर्वे स्तनेस्यात्पंन। प्रसवापः घतिस्व
तीतित्यन्त ॥ प्रक्रमस्य। क्रमश्चकीति दीर्घो नि। आपच्छ्वा। प्रदीव्य- च्छ्रा: शश्नोन। इड्भावस्तु प्रत्ययव
प्र ईग्येला एवैवदोधा:। न्यत्वात्। कथं तहि विविधापप्यीति। पाड्- पानेद्द्वतिदिवादिस्यदेवः॥ इत्प्रशा
यप्रच्छापे लद्वशावच्छो रन्यतरस्यामिति प्रासस्य सत्स्या व्यभावो धोधा: वि गता व्येतीन नित्यत्वो
र्तत्स्या स्तोपस्यपूर्व स्मा इपि इ धौ स्या नियमात् स्य पूर्व धी सत्वं नास्ति। नवा इम साम
र्थ्यम। आतु गमच्छे सारे भितयुचरितार्थं स्यात। आच्छ्रायते: पूर्वस्माद्विधौ स्थानिवत्स मति
त्यम्नि ष्ठापासे धीति सिंगात। तथाहि। तत्र से धीति पर्नेन ताव दिङ्व्याव स्य पदि ॥
रीतन्नात इसंभवात नतु संज्ञपितः पशुरित्यत्र पयस्यविभाषेतीत्यनेधे संभवत्येवात्र ऋत:
तनीवंते तिकत्यैते इत्सादित्रिवेत् ॥ वस्यतिभाषेत्यत्र यकाचे इत्यनुवर्तते:। अन्यथा द ८०
रिद्रिति इति राय स्यात ॥ तस्मात्का साध धारणार्थे से गृह्णाति इदि सते त्रित्ते धोनतु ततः
प्राणोति- अन्यथा कृातिति भिता हेतो रोपेसूते एकाच उपदेशाड् तीति निषेधः स्यादि
ति ॥ यदि पूर्वस्माद्विधौ स्थानिवत्त्वं न हि रित्यायाः धानाद्विनिषेध प्राप्तिरेव नास्तीति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वेति सन्नर्थकं स्यात् तस्यानित्यत्वं ज्ञापयतीति स्थितम्। यत्तु धस्येकाजिति सूत्रे केवटदेन प्रत्युक्तं =॥
तइति सूत्रे हरदत्तेन चत्सस्य मैत्रो नाम॥ माधवस्तु परिहृत्यगत इ सत्रे आभीयसे नास्ति द्वितामाशंक्या
श्रयपतेन परिहृत पूर्वस्मादपीति स्यान्निवृत्त्यमाशंक्य यद्यपि रूप-यस्त्वनष्ट्वेत्यादि भाष्यो दाहृत्या
धस्वेन तत्र भाष्यमाहः। अथवा पूर्वस्माद्धीति पंचमी समासपदस्यपतामात्रे तिपो दाहृतानां वेति
रितामे [illegible] त्यिकः। अपीय वक्ति सेषां प्रकारं तत्रे तेषाह निर्देहस्य प्रागेवानकत्याचक्रुः कोस्तुभे
प्रपंचितत्वाच्चेति दिक्॥ प्रत्ययनिमित्तं तं हस्यः। प्रत्ययमिष्यते। भिद्यन्ते। तासि चिम्भः प्रपे व
स्यहस्यः इति वक्तव्यः। नवहूर्षयमस्त्रोपानां नाभीयसेनासिद्धत्वाद्वद्वि प्रथा पराति नीता तिवा
धान्। व्याख्यवस्तते। प्रत्ययग्रहणे हिगौ। गोत्वारेश स्तुस्याचि पत्ता इति। आत्रातेतिति। एगन्तेश
स्यन्नुस्याद्यतिताकस्यान्तेह यत्नग्रहणमिति भावः। प्रत्योति। एतेन भवम योगे व धूर्वध पातर्फी भ्राति
मधाद्यवद्विधः स्त्रेक्षु पा स्यते इति व्याख्यातम्। अथैवं सत्स्वाचायवत्स्वपी तो॥ एतेनेत चात भवि
तत्पूर्वतेति केशवमनुभवंतः परस्ताः व्याख्यति। स्वादे द्वार्स्य स्यानिभृतः नो प्रत्ययेव इत्यभः।
तद्धितो पूर्वकालेऽस्य इत्युक्तेः। नवहूत दृस्ति। पूर्व यसोस्याषितिपश्चात व्यादेसे पदेव हसति तदेव
समीपस्तीति प्रश्नः। समाधत्ते। व्याहनोति। एतेन मईश्वराः सर्व व्याख्यवर्तते। नयो व्यातिकत्रि
स्पाद्यपि व्याख्यातम्॥ श्रीशेषकृष्ण रचिते हन्ला प्रजेर्हलन्तेविघातइको द्वौ समानकर्तृक

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सू॰प॰ ८

ता निर्धारणे सिद्ध तस्ये स्थाने यथासंभवमभ्यासार्थम्। पावकं पावयिति॥ अभीपेषु कन्यादीर्घ इति। ग
मे सति तन्स्वम् सिद्धमिति तौ हलि इति सिद्धे स्त्रो का ते धातोः दीर्घ इस्वर्णः। रायत स्याति ति। पतु भावाराय न ते गते
शिवरामु स्ते वी दिति मत्तु गुव्यस्तं तद् पाति तीप ह्मिति भाव तः। नाव दि। अन्ता कां न्ह इति
पवाघ गंते ने न समासः॥ तद्धीयति नाकं नर्से तेक्षे रि ति। डेति। नव्यनं त रस्ति त्वा पाते एभु
त्माभृतकां गुत वां तेरे राघ्या दी तिवेत। पूर्वकालेव स्त्राभ्युते तित न्ने ति व्या स्त्याने न प्रकार
गा पेञ्ज पैव व तिवे धान् भूप गमात। तिमावाने. पद्य प्रश्नशब्दो देशादिशेषवचनो प्यस्ति प्र
भारस्ये मुञ्ले इति तत्र पिहका सवि शेषता ध्येय न. युते प्रथम शब्द साहचर्या त। अथेर
तिसृ म्वतस्या नुका ग्राम॥ अतएव विनये तत्र यः। भ्र स्वधा भी ष मि ति वत्॥ अथेभो
ति सृमतस्या नुकाणाम्॥ अतएव विभ नक्ते लं नः तितः। अत्र स्वधा भी वमिति वत्॥ अग्ये भो
नमिति अव्ययभावो नहि भ वः पूर्वं मुख्ये स्वर्णः। यदि तु भये वृभ्ये तिभि धुजिनादे क्रिया वन्तं
प्रभ्यादेः पूर्वकाल स्य मु वेत त रा नका राम स्ते न स्या ताभेव ताभ्यां वो स्य पूर्वकाल स्य
स्याभ्ये प्रभे तिभि रेव निर्देशी तस्या तस्या ५ मी स्वर्ण यह राध्या त्या नास्ता॥ ते हि स्यात्
वै विति मानस्यमिति। ननु मा स्तु राम स्य रामुभे व ततु यति ते। अहर्दिव इति मुनभ
विद्यति एवं च मातत्य नियातन मापि यार्थ स्तिति वे तो नैवम्। तथा हि स्ति॥
षु॰

पौंतस्य भूम्याख्यातो। मनव्यवक्वेसिद्धमासतोतश्च स्याद्वाकारम्भिसत्वब्बोचेत्तिरिघिः स्वात। संपन्ना
रिघु अस्यद्यतितिलंस्यात किंवद्विपायोतो गुणायचनादितिङ्गिस्यात॥ ततश्च स्याद्धिकार
मितिप्रद्वयेत॥ मुमः स्वरूपेणाविधाने क्वेसेहेपाः। अतः स्याद्भुमी तिरूपं निषाद्यते॥ ततश्चा
नं तत्वान्नेत्यरिघौ। नङ्गुलिप्र। निवातंतं मभावप्रतपमा यं विषयकं तेन स्याद्रूपे स्वातिति
कमा। वार्णिसाद्यिति। निःप्रकाम नत्यादिसर्पः। तादेयमर्शीवति। इत्यंभु तक इत्यर्थ इति कल्पितार्थ
कथनमेतत॥ शताब्द्योधेनुवेस्यन्तासप्रमस्येव। तथाहि क्रियासामान्यवचनः करोतिः। तहि
वस्तुप्रकृतो भ्यन्वाधात्वर्थवत्वन्नोचते॥ एवं अन्यथाकारमित्यादिभिश्चतुर्भिः प्रकार
विशेषविशिष्टा क्रियाकोध्यते। साचमम्सुतत्तत फलसिद्धिरा क्रियांप्रतिविशेषणतात्पापं
धाते। एकस्य श्वपिक्रियापाविशेषणतोपरागेराभिव्यापः विशेषणतां विशेषप्रभावसंभवा
त। कर्णंतर्हिसिद्धप्रयोगश्चेदिसुनामितिचेत॥ अनतिप्रपोजनयापिगृह्यतां। नात्रिह सर्वथा
निष्कासपसिति अभिधेयपदरूपत्वसिद्धिधान्नमितत्यमाभेदनिर्बंधस्य वोर्थकार स्वसमान
कर्तृकत्वस्य चाभावे राग्रु सप्रदथ इ इत्रीभत्वात॥ धातुसंबंधाधिकारधाधापते स्वा। अथापिवचनसाम
वर्णीसमुत्स्य। अपार्थकमेवताम्रुत्यंतं प्रयोगव्यात इतिधूवेवयमपिवासरूपविधिवसपस्यभृःपा
निकः स्थानासिध्येत॥ नवेत्यापतिः। भाववत्सतैवमतव्रतत्रेप्रत्युनकस्यात॥ वतेनव्याकरणाधि

कत्तो ऽन्यथा कृत्वा चोदितं अन्यथा कृत्वा परिहारः । कथं कृत्वा बाधकमिता दि महात्मा अप्रबो
धानु द्वारित्ते षां प्रमादिकर्तांव इंतो भद्रवाद्र अत्रापि वर्द्ध पक्षे सिद्धि त्याशो ऽपि मात्रं च कुरित्यप
धेयता ।। नन्वनु क्तिः पारमार्थिकत्वेन याथार्थ्य प्रकारवचनबलेन रामसंत मपार्थकं प्रयोज
पलिति स्यात्कारे भावाकारव चनवलेन रक्षा नोपि तथा लक्ष्यमुपचत्वात ।। वस्तुतस्तु कार्यपार्थ
कार्थे नेतु नत्वात् । न च औपाधिकभेदमादाय रक्षाप्रसंग निवीह स्यात्संप्रदायिकत्वं शंक्यं
मावकारत्वधिकस्य सांप्रदायिकस्याप्रसिद्धत्वात् ।। तदपि प्रायस्यच यथात प्रत्येकास्त्विति ह
गेहरद्रत्तो हि ग्रि तीत्यमेव लिङ्गत्वात् । ऽतएव श्रीधरा चार्याणामपि श्रद्धो ऽपि स्मिन्न नरवौ न्या समकतामध
स्य सत्वाद्ध ते मिथुनी कृत स्तो कयव धनार इतिभाष्यकारैर्व्याकृतत्वात् । तथापि त्रिवरणाद्ग
रूपमेव समर्थितं तत्र चेतिदिक् । भीतोऽन्यथा कृत्वेति । इह हि कर्तातेरभावे भुजिक्रियागतपव
प्रकारो गम्यते न तु शिरसो ऽन्यथाकरणं । भीत आवश्यकः कारोतिरितिभावः ।। यथाकारमिति ।।
अकुमनर्हः तन्यत्र दिष्टक्ष्य तेन हेतुमुत्तरम् । अन्यथा विधास्य हू पन्नापेन पक्षे रक्षा बोध्यः क
न्यादृष्टं मिति । अन्य दृष्टं नियिर्षपी भूता नोसम्भीसांकण्या नोधाकृत्यापि प्रेङ्गन्यापस्तन्मका स्वं
यो धर्म । सर्वं दृष्टि । दृष्टनिर्विषपी भूताः सर्वा इत्यर्थः । श्रुतिशापप्रतिपादनपरमेतत् ।।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

आनातीत्वादि। सत्तार्थस्यविदेरकर्मकत्वान्नेह ग्रहणां किंचित्तरेबा भेदेति भावः। पावत्ति विं
नीयोः विदेर्लाभार्थस्यानुकरणाम्॥ तस्य ह्लि दीत्यादेशे मुधा इनामिति नुमस्ति। पाठस्त्रीम
तद्इति। अर्साकल्यमनेनेदं प्रवृत्तितासाकल्य हि पूर्वे तो असिद्धमा। व मर्को द्दुरवोः। कर्मणीति स्वेचेति॥
एवं यपूरे रितिरूपनास्यति ईशः नतु कैवस्य। अकर्मकत्वादिति भावः। उक्तमिति उक्ता
विशिष्टानुजिघ्रियार्थः। इह पूर्वकाल इति न संबध्यते ऽसंभवात्। अप्रतीतेश्च। एवमन्वत्राति
पथा संभवं बोध्यम्। वेदे श्रौतः। यावतानाद्धर्थ ग्रहणानित्याहा वेत्यर्थ इति। चेत्सकृदापत्ति
ति। यथाव छितो वेसानि शब्दाये ते स्थापकछ इत्यर्थः। निर्मूलमिति। निर्गतं मूलं यस्य निर्मूल
म। सहमूलेन समूलम्। विशेषणता विशेष्यभाव इति॥ तामूलप्रसास्यानुप्रयुज्यमानो
ऽनाच यथा चकवर्तार्थे ऽपादित्ततया विद्युपपदार्थविधि विकेरणामूलप्रकृत्यर्थैर्नुप्रयोगात्
वं प्रतिविशेषणतामिति भावः। स्वेहने पिषः। शुष्कचूर्णेति सत्व एव स्वेहनग्रहणं न कृतं। तत्र
लिकर्मणि ति हरिति विरितिसूत्रात्कर्मणीत्यनुवर्तते। इह तु पूर्वसूत्रोक्तकरतो इति। संज्ञायाम्॥
अजनिका णार्थ आरंभः। मूलकोपदंशमिति। अपमर्थः मूलकेन भुक्ते। किं सा प्रा। ऽ
पदस्याध्कुभुपदस्य आर्धनिमूलकमिति। एव च नसामर्थ्यादिति विपरीते हितेसी पानोत्तरशा

देशत्वेऽस्येव प्रसक्तो भवेत् तर्हि करणे इत्येव ब्रूयात् कर्तोऽहन इति बद्दितिभावः। कांस्यपतीति। कांस्य
विन्दोपे चुरादिः। देउ तपु मिति। पाउ श्राघाते चुरादिरेवं। उपपूर्वे भवइति। सूर्ये पीडादीनां समाहार
द्वंद्वे संसा उपपूर्वकी यो दीहिति उत्तरपदलोपी समास इति भावः। पुंस्त्वं तु सोऽत्र मसर्पे वर्यप्रथमा॥
कबति शपानि हिशः कृतेन धा गता स्या आरणात। तत्र संपूर्ण राहे कर्षणसः। पद्मविधि स्वेरवन
मा तु पवंचते दादिना तत्का प्रत्ययवद्भवति न्दोत्रेउ पकृया। हयेनोपकृष्य न चिरु रामुसि
वाभूतं। चंदसोत्कर्ष मिति। द्वयोर्द्रयस्योः समाहारे द्वंद्वत्वं तमुरुष स्या। द्रव्येति समासे
तः। वो गसेमो रूपणादिचिद्येलर्थः। हस्वः संउः वंदिका। द्वितीयपांचा अथवत्व मनु हातं वदमिकव
अमिति। नत्ववत्सहागम्यते॥ अत्रार्थः। हाविसताविवन्हितार्थाहि। परिभावे पं। तेनो हातः स्यरितो
पापत्रविधिपितैतत्र तस्समकाल मेवैकैकमर्चवर्जे वि ला पतिशिकमनु रातवंकर्त वन
विसञ्चित अमिति। पङ्क्तियाहतितिं। बना मधुद्घापल्लं तेपदा सन्नापेक्ष्या दिकमपि
गृहिता धार्वति नाबुधे प्रतीक्षातं इति भावः। अव्यये। अपथाभिप्रेत शब्द अल्पान

कृ पाविरिशेषराम। यथाभिप्रेतं न भवति तथा ख्यापने इत्यर्थः तदेतत्सहायार्थे साधिनानीचैःकृ
त्वेति। यद्यपि प्रियाख्यानमनभिप्रेतं तथापि तत्प्रकारस्य नीचैस्त्वस्यानभिप्रेतत्वमस्त्येवेति भवं
पुरस्कृराम· अत एव अयथाभिप्रेताख्यान इति सूत्रितं यत्पुनः कृत्वाख्यान इति॥ तिर्यक्कृत्येति-
अप्रज्ञगत्या ह्यतः स्थितं यथा स्यात्तथा समाप्येत्यर्थः। स्वाङ्गे तस्प्रत्यये कृभ्वोः। तत्स्वासौ प्रत्यय
श्चेति कर्मधारयः। तस्य प्रत्ययपरे ... तो वस्वाङ्गे तस्मिन्नुपपदे इति प्राञ्चः। तत्र पघति
स्वांगमात्रं नोपपदं तथापि तस्मिन्निति त्येतत्प्रकृतिप्रत्ययसमुदायपरमिति वोध्यम्॥ इहत्व
पासंस्वेनैव ख्याते इति धनयत्नमुदाहृत्य। मुखतः कारमिति। मुखतो भूयं वेति च आघाटि
यानस्वभ्रमर्थे तसिः। प्रत्ययग्रहणं किम्-मुखे तत्स्वति मुखतः। तत्पुरुषं न स्यात् किम्। अथातो
दिशु नेकेरलसंतस्येति हि चेन्न॰ मुखतः कृत्यागतः इति काशिका। एतच्च प्रत्ययाप्रत्ययपरिभा
षायकस्याभिप्रायेण॰ वस्तुतस्तु नाधार्थः प्रत्ययग्रहणे तौ न तु नाधार्थः। नार्थे विनानाभ्यां धाः
धमुञ्च आदयः। द्वैधंकृत्य· द्वैधंकारं· द्वैधंभूय· द्वैधंभावं· यद्यपि धमुञ्ञा द्विविधो द्वसि
वर्तते धामादेशेत्यायशयता स्यादिति व्याख्यानादि सिद्ध तथापि धमुञ्ञंशात्स्वार्थे इ द्री
न लिङ्गिद्वयस्य पाठे तत्स्वसंग्रहार्थमर्थग्रहणं द्वैधीकृत्येत्यादि। तूष्णीमिति· कृञो लिख

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

न. ३

६५॥

स्पर्शभूमहत्ताम्॥ अन्यच्चानुसोम्भे। नन्विह श्राव इत्याकारस्योपेच्छा विविति दीर्घे भवनुवीतितिर्देष्टु
मुचितम्। ऊहकप्रतीचोपदितिवत्। स्यादेतत्-अथ इसर्पवितो यहत्तामात्तवाधो लोकप्रसिद्ध एवम्
लते-अभिव्यनक्तिपदार्थाइतिव्याख्यानात्। अतोऽणुकरोनभिधिज्वतीति। एवं तर्हि द्विवेतिघीदिसा
द्विपञ्चद्विकं नस्यात्। प्रकृतिवद्गुकरत्तामिस्तति देशाभ्दवतीति चेत् तर्हि हाप्याप्ति देशादे
वास्तु। एवं च तिर्पप्याप्यज इति सूत्रेपि निरस्थीसेव तिर्देष्टुमुचितमिति चेत्। सत्यं-प्रकृति
वदतिपतिदेशस्यवैकल्पिकत्वा इत्येष। वैकल्पिकं च पत्त इतेन इति सूत्रे सद्घत्यस्यक
रणादिकशेषाभावदर्शनात् ध्वनिरीपितइतिप्रागेव प्रपंचितम्॥ अन्यत इत्यादि। अथवक
शब्दस्यानुरूपमात्रे द्वित्रिं त्रिदेशविशेषप्रमाता नास्तीति सूचयितुमिदम्। एवं तोभ
लेत्ति। इह अनुरूपस्याभेपि अन्यशब्दस्य तावलपठितो व्यापारविरहात्तरामेलन किन्तु
एकेवेति व्यवस्थायोध्या॥ ॐ॥ इति श्रीवैदर्भे हांत प्रतिपादिता द्वैतसिद्धान्तस्यापदनाचार्य
लक्ष्मीधरपुत्रमहोजिदीक्षितविरचितायां सिद्धान्तकौमुद्यां टीकायां [illegible] प्रौढमनोरमायां पा
कृन्ताप्रक्रिया समाप्ता॰ संवत् १९०१ [illegible] कृष्णेका दशभ्यां रविवासरे॥ देवेभ्यो नमः॥
सोऽननुकूलोऽवेतिशब्देन नजस्यास्पते। अन्यच्छब्दस्य देशाविशेषमात्रे पर्यवसानात्॥ प्रमा ६
णान्तरेणाधिक्यवितर्ण्ड कैर्भे [illegible]॥

हैमवृ.
म. ति. ५
२५

णुगतिप्रजनयोः।गतियाचनयोरित्यग्रे स्यादित्येतद्विशेषणार्थं पुनर्ग्रहणं॥गृधु उपगतौ।आत्मनेपदपीति।हेतुमतिस्व
त्रेयद्दभिप्रायेणुप्रन्नतइतिभाष्यप्रयोगाद्दितिभावः।गुजि अव्यक्ते शब्दे।अयमनिदिदपीति शाकटायनाद्वयः।गुजश
ब्दइतितुहाहै।अर्बुदपूजायाम्।अयं पठ्नोहीत्यदित्येतत्।इहपाठस्तु कर्तृगेपि फलेपि परस्मैपदार्थः।शाकटायनस्तु
अयमात्मनेपदीत्याह।प्रयोजनं तु अकर्तृगेपि फलेतङ्।एतद्द्वयं हेमसर्वमाधवेनोक्तम्॥पुनर्ग्रहेतु तेनैवात्र स्पष्टयधे
यम्॥पुर्व्वप्रमाहे॥पुर्व्वतीति।अन्तरङ्गत्वात्तु किञ्च लघूपधत्वान्नगुणाः।नवाणातिहिंजंबक्षीयइतिवामम्।यज्ञोगबा
दीयोर्यजपन्नापिः समानाश्रयत्वं तु तत्रैवतत्वोतिकेपटाहिभिः सिद्धान्ति तत्यात्र।इहबने पतीत्यात्र।ऽं छइति ऽं
छतीति सूत्रे ऽविन्तोतीत्यप्पेइतिन्यासः।बहुत्वं पुर्व्वतीति याहीदिकः।शपमाकान्युर्व्वति शपमादिकृद्धत्तु हुहैतोपत्ति २४
कारस्यापित्वात्पित्त्वेनोपदिश्यनार्थत्वमेवाभिप्रेतम्॥धुर्जधुर्जि।बङ्प्वेतेत वर्गयतुर्थादयः।तरंगिणीकारादयस्तु आ २५
द्यौद्दन्त्योष्ठ्याहीत्याहुः।तर्जि भर्त्सने।अयं तु राघवपि।ध्वजेर्धी।धीर्धान्तआहेशः हूस्वान्तोत्वेनु सम्भितः सम्भितिदित्सा
हिनसिध्येत।आर्द्धधातुकविषय इति।तेनयात्ययोत्पत्तेः प्रागेवद्वाभावेहिस्याहित्याघर्डेः जीवतइत्याहिसिध्यति।पर

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

राम

नेनादिहल्लोपद्विर्भवति अश्नोतेरेवेति नियमात्। न चाप्य अश्नाति मात्र निषत्त्वर्णाचं शंक्यम्। तथा त्वेहि नाश्न इत्येव
कुर्यात्॥ यद्यपि हलग्रहणं प्रत्याख्यायते। अनर्गोपि धस्य द्विर्भवति अश्नोतेरेवेति नियमात् सर्वं सिद्धमिति भाष्य के
यटयोः स्थितम्॥ आजिभजी॥ द्वितीयद्वित। श्वीद्वितो निष्ठायामिति नेट्। भक्तः भक्तवान्। भजपाके इति। तो नौ
द्वाहिकस्य भक्तः भक्तवान्। अंजोवक इति। संमतान्तर जिरायोक्त आनंजे इत्युदाहृतं तत्प्रामादिकमिति भावः॥
एज भेज भ्राज। अत्र न्यासकारः अवश्यं पठितव्येन फणादिकेन भ्राजत इत्यादिसिद्धेरिह पाठो नार्थ इवेत्याह। तन्न
अश्वेति चात्यविरहार्थमिह पाठात्। तत्र राजिसाहचर्यात् फणादेरेवग्रहणमिति स्थितम्। यन्न्यासे पीनश दि
नायमर्थः सूच्यते। इह भ्राजेर्भीदित्त्वमनुदात्तेत्वमात्रफलं न त्वाग्लोपीति निषेधः भ्राजभासेत्यादिना चङ्परे तो
डपधायाह्रस्वस्य विकल्पितत्वात्। अबिभ्रजत्। अबभ्राजत्। अनरेजिरपि केचित्पठन्ति। तदनार्षम्। रेजते अ
ग्लेपृ दिप्तीमरवेभ्यः इत्यत्र राजतेश्छान्दसमेत्यमिति भट्टभास्करोक्तेः। कुवश्डे। अयं ङितावित्ति स्वामी। न्यासादौ तु इ
दोपार्थान्तरेवन्यूयते। कुञ्च कुञ्च गतिकौटिल्य इति पठित्वा गतेः कौटिल्ये इत्यास्यात्वेवेति न्हीरस्वामी व्याख्यानात्। अ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ऽध्यायः तु

भ॰ गी॰ मा॰ टि॰ अ॰ २६

यडयोरानन्तर्यं तत्र नाजानन्तर्य इति निषेधस्य सत्त्वादप्यसिद्धत्वं दुर्वचमिति। इहोरवड्रवीति हल्लक्षानन्तरत्वगि
क्रमेइति पठ्यते तत्रशत्तौ प्राक्पठितस्य गतिविशेषविधानं बोधयितुम्। अनन्तिप्रयोजनत्वादुवेन्हितम्। बवस्येय
नेसेवनेवा। यद्यपिसेवनइत्येव प्रावेशाय पठ्यते तथापि सेवनार्थो विश्रामालिकः। वंचुरयोसत्रहसांसवने इत्याहेम
मि॰ ४ हमाकृत्याहितथेव व्याख्यातत्वाहितिभावः। अयंसमवायेस्वरितेदन्त्यते। लोधहर्षावे। असिहिन्। स्वदुसोवनायविन
यन्तीकरणो। इहिन्। अनिहितिदुर्गवर्द्धमानप्रभृतयः। न्यासकारस्त्वनिहितं परस्मैपदिनं स्तुमत्यते। तथाव
तिङ्गतो ग्राहीनीतिस्त्रेववर्तिणः अमित्युपाद्यावपविध्यन्तीकरणो इतिव्याख्यातापतान्येवएरूहेधिमता २६
निगृहीत्याऽनिट्कारिकाव्याख्यायामस्याग्रहणमित्यवोचाम। संमताकारादयोपिअनिट्प्रसंगे दूयो वदि इत्यनु
बुः। यदि विस्तारवचनइतिवुराद्यो। मजगति। अर्जनं प्राधान्येन ऽपार्जनं तु प्रासंगिकम्। अयं पाठोमेत्रेय
स्य। क्षीरस्वामीप्रभृतयस्तु ऽर्जनेविवितिवेदुः। तुडिधावितिं। तत्र हिडिहरग्रहणं गोत्रास्येहशस्यहरः पदि
ग्रहणं पूर्व। अन्यथा तस्मान्तुडित्येव ब्रूयात। (वजविहरग्रहणं) न वाहन्तुरित्याद्याचतिप्रसंगः। श्नोतेश्वेय
अ॰

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरामः

एतच्च माधवे प्रत्याख्यातम् । तथाहि धात्वादेरिति सूत्रे ऽपदेश इति वर्त्तनेन वस्तुतः ध्यातृनामुपदेशोस्ति । किंतु छन्दस्कृतीति तु
यथा तर्हि होपो ओरिति यलोपः । यत्तु प्रासादस्य ध्यातु छो छन्दसे त्वनुत्तम् । छायती मुहूर्तेत्व ॥ तहनाकरम् । भाष्यवार्ति
कयोः छो इत्यस्य सत्वनिषेधाभावात् । स्यः प्रपूर्वस्य प्रस्तेपा । स्यातरस्यामित्यादेः स्याद्रूपापन्नयो ईवो ग्रहस्ता मितिध
त्वादि महाग्रन्थविरोधात् । एवं वोभयोरपि स्पायतिप्रस्तीतः प्रस्तीम इत्यादिरूपाणि तुल्यान्येव ॥ यनुवहन्ति ॥
वानुपाठे स्यैक्ष इति पथरूपा तसामर्थ्या त्वेत्यं नेत्याशय इतितन्त्र । जिघ्रासति प्रतिघ्नयहित्वा हो ष । यप्रस्त्याव
त्यं ९ रित्तार्थस्य माधवादिग्रन्थे स्पष्टत्वात् ॥ राध्न साध्न प्राध्न । अत्र प्राध्न आयाम इत्यपि पठ्यते । आयामो दैर्घ्यमिति कौशि
कः । कहदर्शनमिति स्वामी । ऽस्वऽद्वि । सकृत्पूर्वस्य स्वीत्याहिति । यत्तु माधवेनोक्तं मध्यासमाश्रभ्यन्त्वेना न्तरङ्गेह्रस्वे
कृते ऽपि ऋदुपरत्वयस्य बहिरङ्गस्यासिद्धत्वात् सिद्धं स्याहितिद्वयं न स्यासिद्धत्वाच्छुस्यो नेति तन्निपतनम् । ह्रस्वस्यांगत्वेन बहिरङ्गत्वा
त् । अस्य प्रसमाप्रेरङ्गाधिकार इति सिद्धान्तात् । प्रागभ्यासविकार इति पक्षस्य वक्ष्यमाणत्वाघसिद्ध्यापत्त्याद्
चिन्तत्वात् । अत एव नाभ्यासाहीनां ह्रस्वत्वे इति वार्तिककृतान्तभ्यावप्रतिषेधश्चारब्धः । किं च यत्रान्तरङ्गे बहिरङ्गे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्वप्र सु
म॰ति॰
४१

ऌल्लिन्यासो दीत्तितस्याहि नपाद्स्मितिसूत्रे भाष्याप्यवपत इत्युहा ऌत्यपमोवरिव वरार इति मिलंघु
लिविधत इतिऌ ताधुन्नर्हमतत्रन्यासे नकम्यामिवमाविस्यतोन्नेस्यन्धयतोत इत्युन्नर्हम् तथाव
मैत्रेपाद्वो ऽघिनेसनुवर्त्यपा वरत्युः एवं हि लिवेधानंतरंपा ठद्युपपद्यते अन्यथानकमीत्वतः
प्राणेनंत्रिसूत्रिपको लेति भावः सामर्थ्यादिति तवाक्फारत्वात्स्यमनत्कासाव धारत्वांहृत्स्वध सु
यरितार्थ्यंदि द्वैवत्तु बाधात्प्रवर्तेत इति भावः ॥ ४१ ॥ इदमके चिरस्मन् हितंपठंतिवा स्याव मिसे
तिऽस्माहं लिवत इनाकारमत थाहि काशिकायामादिस्येति चक्रा । स्यो णुनर्हमघ्यपार्थ ल
माश्रीत्यानिष्ठायांतइत्यत्रेऽभावः साधितः ऽदिहितेतुपस्यादिभावेस्येयसिद्धेस्तत्स्त ग
तंस्यात एवंचल्याप्रत्यवेभिसेयसाधुसुधाकर इति अन्वेगहूरत्ता इति सगत्ताम यपह
तिमागवकत्वाद्युतिअत्रैपमुपपत्तिः नसस इत्येतिसूत्रे भाष्याहिग्रहत्तां व्यर्थं मेवे साकार
तसेघातग्रहतोन्नेऌ सिद्धेः एवं चाहिग्रहत्तामैापदिशीकस्य प्रेति वस्यपर्थम् अन्यदंधनं॥ ४१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

श्रीरामः

एतच्च माधवे प्रत्याख्यातम्। तथाहि धात्वादेरिति सूत्रे उपदेश इति वर्त्तते न च सख्यातॄनामुपदेशोस्ति। किंतु ष्वष्कतीति तु
यकारादिर्लोपो यो ऽस्तीति यलोपः। यत्तु प्रासादख्यातृच्छे छ्वरे स्तुनुत्वम्। छायती स्तुहरु तच्च॥ तदनाकरम्। भाष्यवार्ति
कयोः षष्ठ इत्यस्य सत्त्वनिषेधाभावात्। स्यः प्रपूर्वस्य पुस्त्येषु ऽन्यतरस्यामित्यो हे स्याद्रूपापन्नयोर्द्वयोर्ग्रहणमिति प्र
त्यादिमहाग्रन्थविरोधाच्च। एवं वो भयोरपि स्त्यापतिप्रस्तीतः प्रस्तीमः इत्यादिरूपाणि तुल्यान्येव॥ यत्तु वदन्ति॥
धातुपाठे स्त्यैष्ट्यै इति पृथग्रूपाठसामर्थ्यात्स्त्यं नेत्याशय इति तन्न। निष्कासति प्रतिष्ठस्य हि त्वाद्दोषात्वय्यप्रसत्त्याद्व
त्य ६ रितार्थत्वस्य माधवादिग्रन्थे स्पष्टत्वात्॥ राध साध संसिद्धौ। अत्र हृद्धा आयामे इत्यपि पठ्यते। आयामो दैर्घ्यमिति कौशि
कः। कदर्थनमिति स्वामी। रध्यति। स एव तप्रसक्त्याहिति। यत्तु माधवेनोक्तं मध्यास्तमा भ्रयत्वेनान्तरङ्गत्वे
ऽपि चोर्ध्वपराश्रयस्य बहिरङ्गस्यासिद्धत्वात् सिद्धं त्वा कृत्स्नेनेति तच्चिन्त्यम्। दृश्यस्यांगत्वेन बहिरंगत्वा
त्। अभ्यासप्रमसमाप्तेरंगाधिकार इति सिद्धान्तात्। प्रागभ्यासविकार इति पक्षेस्य च यद्यपि त्वाद्यसिद्धत्वादपत्त्याद्
सिद्धत्वात्। अत एव नाभ्यासादीनां द्वित्वे इति वार्तिककृतान्तर्भावप्रतिषेधश्चारब्धः। किंच यत्रान्तरंगे बहिरंगे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ष्टलिन्यासस्यासिद्धत्वात् ... न पाद्भिति सूत्रे भ्रावामपत इत्युक्तं स्वपमोपरिव परार इति भिन्नं
ति विधत इति ... तानुन्नमत त्रन्या सेनकन्यामिवमाकि तस्तो ने स्वन्यर्त्ती तदिलुन्नकेन तथाव
मैत्रेपादिवा १ धिनेसजुय स्वप्ना वरम्भुः एवं हि निबेधान्तरं न ... ते अन्वथा न कमीतरत:
प्राने वेत्रिस्त्रिवन्नेतेति भावः सानर्थदिति तद्वाक्यत्ता ... त्या... धारत्ता हस्वय सु
परितार्थदि दीर्घ... धाता ... तेइति भावः ८५१ इयम केचित् ... दितं पठन्ति ... भि से
तिऽस्तातं हि चरति ... काशिकायामाहि स्वेति वक्ता । स्वा ... पार्थ लु ५१
भाश्री... नि ... इत्यत्रेऽभावः साधित: उदितोत्तु पत्ववत्त्वमावे सेव सिद्धेस्तस्त गा
तंस्वात ... वेवमिसेव साधु सुधाकर इति अन्वेगहत ... इति सगता मे वयपठं
तिभागल्लाधिति अत्र ... पपत्ति: नसस इति सूत्रे भ्राहि... वर्ण ... साकारा
तसेघात ग्रहतो ने ष्ठसिद्धः एवं चाग्रह... ता... दिशो कल प्रति ... प्रव ...

नं० ७

रेतु ये धवती स्वर्थः प्रख्यापयति यारं तीन्द्रिया निकते ति स्वर्थः स्यादेतत् सं माधं यमसेरसी व्यपानो
रोधयति तु मभिप्रेत इति रातिथं थस्यका त्रग मति स्तु त्राह राय मिन्नेस्ति सायन मिति तथा वयो
धने धातु भेरैन हृप द्वं कलित मिति भावः वराहट्यः नानाती ति शनि सिद्धेत ख्यापयति तु
पुनर्मरणा हेघन देशौ मिसे पीरं रस्य हव मिति पर ख्यापने मात्मा हो ते नापी स्त्राव
५६ ने ऽर्थे ख्यापयति वद्धर्वं तु ॥ ख्यापये दित्यपि स्यादिति कं पनेव रिसः धातु मिर्दिशाइक् पर्यंधि हि
र्गं जो जिये नपदे न तिरि स त्रापि योधम घवद वा मितः माधवादीनां व्याख्या न माह ॥
मितं शाई तिम का तन्दुव आइस्तन्ये यं संदेह सख्यामि तामिति मित इस्वनुर तं क्लेशे नव्या
ख्ये पमिति भावः यं संहृतमह लिप्तनमोऽनुपसंगा दि हृति पाकां त रं तत्र न क्लिश्यि तक्लेशः प्राप्ति
भावेति यस्तादीनां पूर्ण त्रपा तान्तरमन्त्यम नत्योरिति भावः कपंस नामव तीति पतु
सु धाकरे तो नमस्वति घम नासि मित्रिति तन्न जो हातासे यति रस्थि निबधा दिति भावः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रवर्तितिपत्तौ लिङ् इति भाव इत्याह नन्विति । भावे ल्युट् । तदन्तं हि तिङ् किं कल्पयेदिति पत्त । लिङ् नप्र कृत
र्थे लिङ्कल्पनेनुपपत्तिरेव स्वर्गं स्त्रापि ततो लिङ्गसमभिव्याहारेणैव कार्यसिद्धिरिति कल्प्या नप्रातिपदिकार्थे ति
नेन गतार्थत्वात् । द्रोणादिति नचैवं प्राप्तिपरिकार्थ इत्येवं प्रथमा स्यादिति वाच्यम् । तथा सति हेतुप
पत्ती छेदक भावस्यैव सतीविधया भानानौचित्यात् नाम्नामर्थयोरभेदसंसर्गस्यव्युत्पन्नत्वात् । प्री
हि ति । नातावेकत्ववत्त्वं व्यक्तिविशेषणत्वादिना बोधो हि यद्यपि भवत्येव । अभेदेनेति । नच प्रकृतिप्र
त्ययार्थयोरभेदे प्रत्ययानुशासनभङ्गः स्यादिति वाच्यः । एवं चाचाय इत्यादौ सर्वत्राभेदान्वयस्यैव बहुकत्वात्
तिवाच्यम् । देवतार्थकाद्धितार्थप्रभेदान्वयस्य दृष्टत्वात् । देवं नूनमिति तत्र महेन्द्रदेवताकं हवि
रिति बोधात् । सर्वैरेवाभ्युपगतत्वादिति शंकावसरमिति भावः । वचनं संख्येति । वा अथवा बहुत्वे
मेत्यादयश्चापेन तन्नैव पूर्वाचार्याणां व्यवहारादिति भावः । अप्राधान्येन वचनामिति । सूत्रे वचनं
वचनं संख्यानाकिं सर्वथा । धनुस्तत्त्वं त्रैमात्रं यहर्ता न पर्याप्त । विशेषविहितत्वात् कर्मत्वाद्द्वितीयेत्याह प्रा
प्राधितत्वेन कर्मणि सैव प्रथमा का अपवादः । कर्मत्वाद्द्वितीयेत्याहि प्रकर्मत्वाद्द्वितीये कारके कार

द्विप्रवृत्
त २८

त्तृतीयैव च सा त्वाविभक्तिः। इत्येवमर्थीनियमाभ्युपगमात्॥ न च कर्मण्येव द्वितीया कर्तर्येव तृ
तीया नान्यत्रेति प्रत्ययनियमपक्षे प्रथमाया अपि कर्मादिष्वप्रवृत्तिसंभवान्मात्रग्रहणमावश्यकमेवेति
वाच्यम्। प्रत्ययनियमपक्षेऽपि हि प्रातिपदिकार्थ एव प्रथमा जायते त्येत्थर्थ्यवसानात्कर्मादिषु प्रथमाया
अप्रवृत्तेः। वचनग्रहणमपि व्यर्थमेकत्वादेर्वचनेकत्वार्थप्रकृतिः प्रत्ययेति सिद्धेः। इत्यप्रथमोऽस्त्विति सिद्धेः॥
न चैवं द्विशब्दाद्बहुशब्दाच्चैकवचनं एकशब्दाद्द्विवचनमिति व्यस्तमप्यस्त्यादिति वाच्यम्। अनभि
हितार्थत्वं प्रयोगानपेक्षया अनुवादकविभक्तिः प्रयोगास्यान्तस्यानाम्। गौणी हि काचिद्वृत्ति तद्धिताशब्दस्य
तत्तद्विमितेऽपवादाम् द्विशतोश्रीतिरित्यपि सिद्धमिति मनोरमा। गवे प्रातिमातान्यग्रहणमपि प्रत्याख्यातम्।
ग न चास्मिन्पक्षे द्विताग्रा पाक्तिन्तिन्ताभिन्नोश्रीहिरित्यभेदान्वयः। नामार्थयोरभेदान्वयात्। परिमाणे
प्रत्येयर्थ इति पक्षे द्विताग्रा पाक्तिन्तिमानांत त्तद्विन्नोश्रीहिरिति प्रत्ययार्थनामार्थयोरभेदान्व
यत्वात्पर्यायेण्मेदकं यंश्चरस्यासांगत्या नमिति चेत्। अत्राहुः शाब्दबोधप्रकृते पदेलत्याविहान
दृत्यपरिमाणान्यग्रहणमत्यपि तं अत एवैवं पंगवाहो तदन्तार्मितनेनेवाप्रत्ययसिद्धं तस्मा
त्प्रमितिसरूपंश्चिकर्णमिति त्यातो वामस्य पौ पेरनि नेचसिद्धं प्रप्टे तेन प्रदत्तायिकारे पांडुके

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

घटादिनिति ति निमत्तपदविधानं किमर्थमिति तान्तेषष्वन्त्यर्थीत्तस्तं गच्छते यादितु सर्वत्रैव शाब्दबोधप्र
कारे वैलक्षण्यापत्तिर्प्रसज्यते तर्हि बाधवार्थं कृतं भवेदिति समाधानस्यापाततोबाधनार्थमिति प्रत्यय इति
समाधानस्यैव पर्यवसिततेति ॥ नन्वेकविसंख्यकं प्रातिपदिकार्थः कश्चित्त्रिकं कश्चिद्द्विकं प्राति
पदिकार्थ इत्यादि प्रवदन्ति ते तत्र तेषां मताः केषांचिन्मताः कथं च बाधाभावानुपपत्तिरिति चेत् ॥ अत्र प्राच
श्चः ॥ स्वार्थद्रव्यलिंगसंख्याकारकेति पंचकं प्रातिपदिकार्थः ॥ दधि धौतस्यादि विनापि विभक्तिं
प्रातिपदिकादेव तावतामर्थानां प्रतीतेः ॥ [illegible] ॥ [illegible] तोस्य दैवपधिपि विभक्त्यर्थ
वेतिप्रतीपन्ते नइ पत्ता [illegible] तर्थत्यहानिः द्योतकत्वेनैवोपयोगादिति भाष्यकारोमन्यते ॥ आदितश्च
तुष्टकमिति केयटः ॥ तत्रोपपदं सप्तमीत्यादिसूत्र चतुष्कपन्ते पंचकपन्ते वा प्रातिपदिकार्थइत्य
भिधानात् ॥ आदितस्त्रिकमिति [illegible] लिकारः ॥ अत्र व्युत्पत्तिरेकाभ्यां संख्यासंख्या एकादेविभक्त्य
र्थत्वनिरासात् ॥ पघापिह ग्रिम धु इत्यादौ विनापि विभक्तिं संख्याकारकं च प्रतीतेनैव पता
कन्ते ध्वन्याइत्यादयविविभक्त्यर्थत्वे हीयते न हि तेन हि गंगा इत्यादौ विनापि वचनम

ई॰व्याकरण॰

न॰ल॰ सं॰

॥गम्यते इति तदपि प्रकृत्यर्थः। न चाभिरिक्तो ऽनन्तरोत्पत्तिः स्वयं कर्त्ता प्रतीयत इति चेत्तोत्पत्तावपि कृ
र्त्तप्रकृत्यर्थ एवेति पुष्यते वक्तुम्। आह्निकमेव प्राप्तिपरिकार्थः। संख्या कर्म [illegible] पत्तु विभक्त्य
र्थ इति। लिङ्गं द्वारिकाख्यमितिपन्नो ऽप्याहितो ह्निकमेवेत्यर्थो। तत्र ह्याधर्मविशेषणात् द्रव्यविशेष्य।
लिङ्गे स्त्रीत्वादि। संख्या एकत्वादिः। कारकं कर्मादि। संबोधनं च। मात्रग्रहणप्रयोजनमाह लोवि
भ्रातिवर्त्तिकार्थ एव प्रथमेति नियमार्थः। संबोधनाधिक्ये ऽप्राप्तो ऽप्रस्यारंभः इह संबोधनं प्रकृत्य
र्थं प्रति विशेष्यं रूपं प्रति विशेषणम्। तथा च धजानिर्देशे तोत्पत्त एकलिङ्गवाक्यमिति वाक्य
त्वे सिद्धे प्रामेश्वितस्यैव निविधातो भवति [illegible]पो ऽप्रत्ययविशेषणात्वे तु भिन्नवाक्यत्वान्नैतत्सि
द्धम्। एतावता वाक्ये निघातप्रसङ्गस्तदेशाय वक्तव्या इति वार्त्तिकात्। तथा च वुत्तं। संबोधनपदं
प्रत्यतलि[illegible] प्रायविशेषणां धजानिर्देशतोति निघातो न प्रथा स्तीति॥ एवं च समं प्राहेति
वाक्यस्य समसंबंधि संबोधनविषयो मतः [illegible] प्रत्यत्त्वाप्रमर्थः। धजानिर्देश तेन स्वयं तु देवद
त्त संबंधि संबोधनविषयो मत्तक्कर्तृकं गमनमर्थः। २। इति प्रथमा। ३। कर्तृ तृप्रकृतकर्म

कर्तुरि"त्यस्य च प्रतिमान इति कर्तरि षष्ठी। अत एव ते स्वतन्त्र दि लमाप इत्य धामीत्। अत्र लोपे ऽस्या तस्ये ता
भ्यास लोपः। मन्ति बुद्धिपूजार्थे भ्यस्येति वर्तमाने क्तः। मतिरिह इच्छा न तु बुद्धिः पुनर्बुद्धिग्रहणे
न। ततो ऽत्र तिश गायने तम भिक्षु नाधि[illegible] तस्य पेतमपु। एवं च कर्तृ ग्रा पुम्भिका मा तो कर्मे स्वर्थ:
कतिव धातु पात ब्या या र भूप: स चके ना पुम्भिष्ठ ती तिक रणा। को ब्रू पांति शेष स्तीभूतेन ब्यापा
रेण स्वर्थी स्वभ्य ते। तत्र हि व्यत्यये न प्रथमार्थे सप्तमी। मति सूत्रे च वाक्याभि त्या का केसं ज्ञा विधीपते
तथा अणायेधुवं का के लं संस्यात्। तत्र भाषा इतं तु तन्ने का के मपा ता न संज्ञं स्यात्। भने कारक
शब्दात्र धर्ति सामार्थ्या विशेष संज्ञो भिस्सा मा देश सिद्धि: ते स्तम्भ एम इ स्यत्र अधिकरणा त्या तस्मि
का रकेत्या गु तिका कोणप त्तात्क हिति क्रडता रणप्र कृतिश्च रश्च सिध्यति॥ अथाण्य ता न तु हवे
तु:स्थार्थे इत्यादिना पूर्व पद प्रकृति स्वर स्यात्। न चा ऽत्रो पपद स्य रेणा मध्यासिद्धि: शक्या॥
स्तम्ब करणा यो रिति निर्देशात्मा तिप्रतिक स्यो पपदस्ये ति सप्तम्य न स्यात् त थात्यात्। यद्यपि इह
थादि स्वरे तां तो हन्त त्वे सिध्यतित थापि अथप साह बध्धेति परत्व एवात्रोपा हाल्लाबा
धिथो थादि स्वरे णा ते तिर्द्धि रिसाह:॥ अथ यथा षे पसंज्ञा क ते तीति कारक मि ति तेन

ईप्सितत-
मम्-

आहरणस्य तु अंशद्वयी स्वक्रियोपयोगी न संभवति। आह ततो द्व्यंशस्य विशेषतां तु क्रियान्तरापेक्षितामि-
पयसेति। भुजिक्रियां प्रति पयसः प्रकृष्टोपकारकत्वेप्योदन एवात्रेप्सिततमः। पयस्तु सं-
स्कारकत्वात्करणमित्यसौ कथं सः पानेन संतुष्यति। किन्तु तत्संस्कृतेनौदनेन। यत्र पय एवेप्सि-
ततममस्य भवति तत्र कर्मत्वं भवत्येव पयः पिबतीति। कर्मण्यत्र कुतो वेति। अधिशीङ्स्थासां क-
र्मेति सूत्रात्। अनभिहितेति। ननु वटुं पटुं तं पाहीत्यत्र च प्रत्ययेनोक्तार्थत्वात् स्यात् द्वि-
तीया न भवतीति तथाच्युपतेः कटं इत्यादौ अपि तत्रापि अभिहितार्थत्वात् द्वितीया न भविष्यति। कि-
म कटं करोतीत्यादौ सा कस्मात् द्वितीया हेतुः कटं इत्यादौ तिङ्ककारश्च प्रथमयान्वीयते। नव-
वन्तः प्रत्ययः प्रथमयोग्य चकारः ॥ तत्र अभिप्रती पक्वान्नात्र तिङ्क्रियां प्रति कर्तृत्वेनान्वय इति
पाणिसंगात् ॥ अथो चोक्तमीत्य भिदेन एकाभिसाहेति शेषः ॥ तत्र क्रियान्तरस्य कर्म-
क्रियाया अनन्वयस्य कृत्यात्मनः पार्श्वस्य यावत् कश्चन इति ॥ तर्हि उभयोरस्यान्वयः कार्यश्चेत्तत्
प्रथमैव स्यात् ॥ तथा चानभिहिताधिकारोऽव्यर्थ इति चेत् ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रमाहुः। संख्याविभक्त्यर्थ इति पक्षे सूत्रारंभ इति भावः। तथाहि सूत्रांशे कर्मणीत्यादि
तीयैकवचनाभिहिते कर्मणीत्याद्येकत्वे द्वितीयैकवचनमित्यर्थः। सूत्रारंभस्तु कर्मणीत्यादेरेक
त्वे तत्र द्वितीयैकवचनमिति विधिवाक्यार्थः। तथा सति सत्रः कटं इत्यादौ कर्मणः कर्मत्वव्यक्त्याऽनाव
च्छिन्नैकत्वस्यानुक्तत्वान् द्वितीयः स्यात्। न च यत्र त्वात्र प्रथमैव स्याद्विभक्तिवचनम्। कर्तव्यः कट
इत्यादौ तत्रापि प्रत्ययेनाकृतोऽत्रास्त्यातःसिद्धिप्रसंगात्। अतः संख्याविभक्त्यर्थ इति पक्षोऽनुक्ता
रकस्यानुक्तप्रस्थापितादिद्योत्यत्वाभावात्परिकार्थप्रवृत्तता पाठः प्रथमापाठकत्वादिद्योतन
संभवाद्वा द्विविभक्तेरप्रवृत्ताव नाभिहितसूत्रे प्रसंगाभावात्। कारकं प्रति परिका
र्थ इति पक्षे तु अनभिहित इत्यस्य द्योतक इत्यर्थः। तथा च अनुक्तप्रस्थापितादिभिर्द्योत्ये
कर्मणीत्यादि द्वितीयेत्यादिवाक्यार्थः॥ तत्राख्यातेन द्योतिते द्योतकत्वात् न प्रवर्तत इ
त्यभ्युपगमेऽप्यनभिहिताधिकारो नोपपद्यते इति दिक्॥ हरिं भजतीति। भजन

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

देवदत्त-
तत्व-

क्रिया हरौ प्रीतिहेत्वाङ्मप्रीतिविशिष्टया क्रियाव्याप्यत्वेन हरिः कर्म तद्विशिष्टं भजनं वाक्या
र्थः। हरिनिष्ठप्रीत्यनुकूलदेवदत्तादिनिष्ठो वर्तमानो व्यापारः इति प्रकृष्टोऽर्थः। हरिः सेव्यते
इत्यत्राप्येवमेव। क्रियाप्रधानमाख्यातमिति सिद्धान्तात्॥ धात्वर्थविशिष्टा क्रिया तिङर्थे प्रतिवि
शेष्यानुकूल इत्यर्थप्रतीति विशेषणमिति हितस्यार्थः। अत एव पाचकोऽयं व्रजतीतिवत् पचति
व्रजतीति नैकवाक्यता॥ पाककर्तृकर्तृकं गमनमिति पाचको व्रजतीत्यस्यार्थः। एककर्तृका
पाकक्रिया एककर्तृका गमनक्रियेति पचति व्रजत्योः एवंगतोऽर्थः। एवं च प्रथमान्तविशे
ष्यकबोध इति नैयायिकोक्तबोधो वैयाकरणानां हि भिन्न इति व्यस्तमतः पाककर्त्रभिन्नो व्रजना
नुकूलकृतिमानिति पाचको व्रजतीत्यस्यार्थः। पचति व्रजत्योस्तु पाकानुकूला कृतिर्व्रज
तीत्यपि इत्येवंरूपेण वाक्यार्थपर्यवसानात् तस्य व्यभावात् धात्वर्थविशेषणधारा किं च हरिं
भजति देवदत्तः हरिः सेव्यते देवदत्तेनेत्यत्र एकरूप एव शाब्दबोध इत्युक्तम्॥=॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नेपथिकानां तु मते विघातं वर्ण्यं । हरिति कश्रीरामानुकूलस्य काकाश्रयो देवदत्ताः । देवदत्तादि छः कृतिजन्य
श्रीरामाश्रयो हरिरित्युभयत्र समे देशाधाराध्यार्थ पर्यवसानात् ॥ तत्र प्रथमान्तार्थ विशेष्यकबो
धोऽभीष्ट अन्यानां तु भिन्नविशेष्यः । यो क्कोप्याह । सत्वभावप्रधानमाख्यातं सत्वप्रधानानि नामानीति ।
यस्येह गोधावती स्यात्सेत्यागकर्तकं गमनं तु धात्वर्थ कर्त्री ॥ प्रधानं तु हरिशक्तिर्वेद्यादिकं
च सुपनां हि पथानेकं तिङन्तस्य विशेषतां तत्पातिङन्तमप्यादिस्तिङन्तस्य विशेषणतामि
ति । नचस्तोकिक्रमप्रयोगे भुक्ति ङन्तास्य तिङन्ता विशेषणता त्येकदृष्टेभमिति तत्यमापु
म तिविगस्कन्दपुनीतिहलतनमिनिमाघश्लोके पूर्वपक्षरूद्वन नेनदृतलयनादिरूपाश्रा
स्याप्यक्रियेति बोधः । सत्युभुवेऽन्वतास्याप्तितिस्तैनेरूतेस्य श्रमपिववमात्तात्यातर ॥
पवंपचतिभवतीत्यत्र पचिक्रियाभवतीति बोधः इति दिक् ॥ आभिहितेत्यिति । नन्वेवं
पथमोदनं भक्ते इत्यत्रापि द्वितीयानस्यादिति चेत ॥ मैवम् । इहहि पचिभुजि तिङ

हैमवकु

स्व. जो.

तत्र प्रधानीभूतमजित्क्रियाति हृपिता मनभिहितांशानौमाशपद्विती येत्यतेः अत एव
भावेऽत्रासे इत्यत्र स भूमीसंग छते। सुशधिकत्तासो नापि पिनिडनोपस्थाप्यक्रिया नि
हृपिताधिकात्तात्यस्यानुनीत्यात्। शानशति। शता अधे पता यशात इति पता प्रानूनन्दइति।
इह गत्यर्थीकर्म्मके तिकाति नकः। अनन्दकाद्धिक प्रामूक साभूत इत्यर्थः। प इ नकं यातोति तस्य
फलमाहाधविक्लिपातेनेति। विधन्दृइति। संयोगमित्यत्र येतु मिसन्नवा विध इत्
मिति गम्यत इति ध्येयम्॥ पुनः पत इत्यर्थ इति। एतेनानिपाताना तांघोतकत्वमेवेति निपमो
नास्तीति ध्वनितम्। तत्र पाइनकम। तथेत्यनकयाय नकमिति जिज्ञासा पामहा। इक्षिता
मध्यदिति। सत्रैव शब्दः अपि शब्दार्थे वर्तते इति ध्वनयन्नाह। अनीप्सितमपीति। इप्सि
ता एव ईनीप्सितमिति पर्युदासोपत्ते तद्धपेन्द्वपयुक्तंतद्धपमपीह गृह्यत इत्यापाद्या
नाघमुक्तइति। ग्रामं गच्छन्तृणमिति। यथा स्यस्य मानस्य गादेरिति भावः। इह हिग्रा
मं गच्छतस्तृणस्पर्शनं नानारंगकम्॥ तृणस्यानीप्सितत्वात्॥ यद्यपि तृणा नीप्सि
संयोगादिफलाधारत्वात्तथैवानीप्सितस्य तृणादेः कृति २॥ पतिरिह्यप्यव्ये।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ततं भगवति तत्पदं वै रोचसि हृदि। जेवल्यं च तो चे त्वादृग्विषय:। नं त्वाकृतं कर्षतीत्यचेतनेन तदसंभवात्। किं तु य
चेप्साद्यवातम्भागस्तद्वेत्स्वपि विहितवत्त्वम्। विषमिति। अत्र विषं दुःखमघोरनवमृजिनासंबंधात्क
र्म। मनुवपणमनुष्ठो याधाति नापा प्रमानोभरणामेव श्रेयो भवते। तस्याविषमीप्सितमेव। केचिच्छ्रा
स्वाभक्ते स्यादिगम्य हित्वा कुध्याध्यवसीयमानविषमीप्सितमेव। कथं चेत्प्रवर्तेरन्। तस्मादिदमुक्त
त्वामप्रकोप्येवेति चेत्। अत्राहुः परकृ विनमरणादीनरोपितेति त्यागारमा तो विषं भोक्तव्यं महद्
हरणमिति। अन्नीप्सितस्यहं त्यक्तुप्रतिपत्त्यर्थम्। तथाकमित्याभ्यादेयेष्यसिद्धेः। स्वात्तत्त्वातत्पलाः
पक्वाधिप: कर्मसिद्धाः त्विमने मनु रीप्सितामिता दिवकथनेनेति चेत्। अत्राहुः अनुभीप्सितकं
वारपतीत्त्वावाणार्थानभीप्सित इतिस्त्रे त्वामारागक्त्वापात्तर्नर्थं प्राप्य तद्बाधावकर्तुमीप्सि
ततमनभिति थनःअमेवा एवंभ्वद्यो हास्तीवये स्वंग्रहार्थं तथाप्रनकमिस्यापि आवश्यकमस्येति।
मकपितत्वं केनाप्सितमितात्को सोमाहा। अपातानादिविशेषैरिति। अपादानं अधिकरणं केन करणाक
र्मीहेतुरीत्येते विशेषैरीत्यर्थ:। अविवक्षितमिति। अपादानादिविशेषविवक्षातु ततो हेतुरुपपप:
पत्तेपीवतेवसुधाम। अत्रे ऽयहस्ताद्गामि सेवंप्रच्छ्यास्वपवर्धवतीति भाव:। पतेनपाप्ति
संप्रदानं ३

स्यजु.

तत्य.

के

नाकांक्षप ध्यासेऽधीत्यत्र करणाधिकरणयोरिति प्रसंगस्तथापोलुदंऽऽनेकरोतिकटेति ततीस्यादिर
वकाशोऽहलदिपतिगणानादित्वान्ऽयोनिरस्तः। करणाधिकरणसंज्ञयोरिह विवक्षितत्वात्। वदिसूत्रे
ऽकथितशब्दोऽप्रधानपर्य्यायः। नत्वकं नकपर्य्यायः। इत्यनुपगम्यतत्व स्वाद्युपमान्यायेन तन्पया।
कारकमिति। ततश्चप्रासहणास्त्वपंचवत्तिद्वस्त्रना तैस्यगः। दुह्याजिति। दुहंदंड निपातने च दुहादिः। दुह
दुहंदि ग्रहणार्थो न तु नियहार्थः। पउष्ठा णगनुकेनेकारे णानि ईशान चिक्। यदि हि यति सं
भवाणोप्रसंगात्। कर्म्मयुजिति। कर्मणाऽप्युपते कर्म्मयुक्। सतमुद्विस्यादिनाक्षिपा। कर्म्मणा
पयुज्यते इति। मुख्यकर्मणा सह क्रियया संबन्धमानं कारकमेवापादानादिविशेषैरके
थितं सत्कर्मसंज्ञकं भवतीत्यर्थः। एतेन दुहादीनां द्विकर्मकत्वं स्फोरितम् अन्ये त्वाहुः। कर्म
णोऽप्रधानकर्मणा शब्देन क्रियाऽभ्युच्यते इति तेन क्रियायां स्पर्शः। परिगणनमिति। तेन नट ...
स्य शृणोतीति गाथामित्यादौ नातिप्रसंगः। इह हि गाथा कर्मकं नटसंबंधि श्रवणमिति वाक्यार्थः।
तेन क्रियायोगित्वाभावेऽपि कारकत्वमस्त्येव। गोर्दोग्धीति। पयः कर्मकं गोसंबंधि दोहनम्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ग

वपो ञमन्त्यकर्मकर्तृ रीत्यस्त्ततमत्वात् । गोत्तु पपसो निमित्तत्वमात्रेण तोपातान्नत्ववस्तुस्वताष्व द
ष्टिभावे नेत्वपात्नसत्रयात्मप्रसक्ते रर्जैके ऽमसंज्ञिकाभवति । तन्नकं हर्द्दतेन पघणिगोषपेधिभा
वोहि घतेत थाव्यविधान्द्वतेतस्मिन्निमितमात्र हिवन्त मह हत्तोपपत्तिरिति । एतेनापधित्वविवन्ता
त्वंगोरितिपञ्चमप्ये तित्वप्त्वम् । पद्दातु गोरित्येतत्वपत्ता संव ध्यते तदा गोशब्दात्षष्ठ्येव भवती त्यपि
गोधाम । पत्तु प्रावाड्ड्याच्चर्थ स्थिप्रष्ठि विधु शास्त्रजिकर्मकं । निहत्व स संथव ह ह्यहमेव पवि
कर्म भागत्तिपरित्तम ॥ तत्रयाह : पातेड प्रामाणिकः इतरे वान्तु द्विकर्मकत्वं पघपि प्रामाणिकं तथा
पिसंदर्भानुद्धिः तथा सतिद्व्यो हिन्वादिंश्च द्वेराक्षेपपठितत्वाभावकमप्रक्रिपाशेषेलक्षणत्वनकाल
स्पर्धीः किं द्विकर्मके भ्यो मुख्ये कर्मतिति स्मुगौ तोत्पाकां स्तापां स्वयमेवपठितमः न्यार्ह् वेदांव २
त निष्कर्मनात्प धीमुख्येकर्मणि त्पस्त्वयं पां ति द्व्याग्निरौ तोम्येत्तु पथाह चिः एवञ्च इहि म
तिभ्यामपि मुख्येस्यात् नवेच्छापत्तिः गर्गाः शतं दण्डता मिति भाव्यविरोधात् । शतं घन्नम
धानंनगर्गाः । अविनिस्य एजाजोहि त्तिपन भवंति यात्पयशेषात् । इतिन्त्रेयाह ताभ्ये मि

ती

स्थवनृ.
ल.स.

सुन्तं मतं एवात्र समुदायवाक्यपरिसमाप्तिर्गौणानुरोधेन प्रधानाद्भूतोरसंभवात्॥ तथा च मंजू
षायां प्रधानेस्यात् इत्यत्रेन गौणेतत्र भावबोधः वनातादिद्धसाद्धिर्नस्फुटं नागसघादेवासुरै
प्यं तमनपेक्ष्य निर्वाहोऽन्वो इति॥ अत आह्नं करणमुद्देस्यताम॥ अप्रधाने गौणाः वलिं पावतइ
ति। अत्र प्राप्यनार्थस्य पाचेर्द्विधामुख्यं कर्म तेन पुन्कोधलिर्वस्तुतोद्वबलिरपितादीप्सितत्वाभा
वेनेनकर्म भवति। अविनीतमिति अनुनयार्थस्य पचेरेवेनो मुख्यं कर्म। अविनीतं विनया
पानुनयति सर्पः। निनयस्य तस्य ईप्सितत्वाभावमकथितं कर्मसंज्ञा। तंडुलानामोति। निर्वर्ति
नार्थस्य पचेरेवेनो मुख्यं कर्म ओदनं निर्वर्तयति पचतीत्यर्थः। तण्डुलास्तु करणत्वादीप्सितत्वा
पामकथितं कर्म। अन्ये त्वाहुः। अर्थः पचिर्द्विधा विभाज्य पर्यालोचनात तण्डुलानोदनं पचतीत्य
स्य तण्डुलान्विक्लेदयन्नोदनं निर्वर्तयतीत्यर्थः। इत्यादिरूपचेः परिगणनमप्रमाणिकं भा
के पदवोदनं कतलमिति। गां दोग्धीति। यहणार्थस्य दोग्धेश्शीतं मुख्यं कर्म। गौस्त्वपादानत्वा
विवक्षितमकथितं कर्म। धर्ममिति। अत्र गोर्मुख्यं कर्म। धर्मस्त्वधिकरणत्वादीप्सितत्वा

२५

नकचितं चेति कस्मिभवति एवमग्रे घुहायमर्थानियम्ये इति· ननु स्वहनाथा वा। अहमपी रमयोघं चोघ इतित
नकपितं चेतिकस्मिभवति एवमग्रे प्रत्यक्षाणि नियम्येति· ननु स्वरूपाख्या। अहमपी इत्यत्रोध्यं चोघे इति
ग्गास्तत्र भाव्येकष्ट्रिय पक्षीवस्य घटे रपि केवलत्वं स्पर्शीति अत एव स्यान्तुरत्तोसार मृत्ते ज गाद्मारी बनुच्चैवचन
महार्थ मिति भट्टैः प्राङ् नाः· एवं च नाथ स्यादेयो बहुवोदिकमीकारोपः। स्यादेतत्· पद्धथानियम्यनासंस्तातर्हि
नीव छोगन्यतरो नपठनीयः। उभयोरेकार्थत्वा दिति चेत्सत्यम्· भारं वहति भारं नयती त्यत्र यदि विस्वन्तरो
पोऽनुभूयते तदा न्यूनम विपठनीयमेव॥ यदि तु नानुभूयते तर्हि न्यतरो नपठनीयः। उभयथा विस्वन्यस्य ति
धीधत्वात। अत्र वदंति· अत्राह घटः रूपशब्द मिता घटा हारामपन्त्र मिति मनो त्मा नकं विंत्यमेव। स्वरूपावा अ
पनिबन्धनार्थत्वात्· रसोऽहंता नार्थत्या चेति· यदि भिन्नते इति· भिन्नाभिन्नावाभलाभेलाभेच। भिन्नतोया
यत इत्यर्थः। देश इति· कुरुक्षेत्रवासादिरेव गृह्यते। तेनाधिशीङ्स्थासामित्यस्य नचे यथिम। अधि पूर्वशास्त्रे वेषा
माधारः कर्मेति तिलमार्थत्वाभ्युपगमेपि वैकुंठ वसति इत्यादिसंग्रहः स्यादेव स्याशये न तथैवो दाहरति। कुरुक्षे
नितिः। मासेहमिति· नचेहकाल स्याप्तिसिद्धिः लोके कालत्वेनप्रसिद्धस्य मासादेरेव कालत्वेन ग्रहणात्· ते
न घट मास्ते इत्यादि न भवति· ननु मात्रका लोपाधिरिति घटादेरपि कालत्वात्· पलप्रयाचारकर्मके
धातुभिर्योगे देशः कालो भावो गन्तव्योऽध्वा कर्मसंज्ञक इति वक्तव्यम्। ननु मासमास्त इत्युदाहरणं तदसंगतं ग्राम
समकुर्वादिरेव देशोऽत्र गृह्यते ननु प्रदेशमात्रं तेन

ते॰ १

ख॰ नी॰

२

ग्रामे स्यपि ती ति नभवति साक्षात्‌। अयोति चन्दुनं स्यपि तीत्यपि प्रसं गात्‌। अतएवाकर्षे ग्रामं नाय
त्वेन विशेषितं गंतव्यत्वेन प्रसिद्धो निपतत्‌ परिमाणाः क्रोशादिरिति व्याख्याते द्वितीयेऽपव्यसं गात्कर्मसं
ज्ञा या अविहितत्कर्मत्वालादयो न स्युरित्यादि स्यते यास इत्यादि प्रयोगाभावप्रसंगोऽत। केचित्तु नैतत्तन्मते
दोषी स्यसूचनायेति कथं चि ग्रामायपूर्वो नावसेयपरिहारेऽपि न दोषमालोऽत इत्युदाहरणस्या संगतत्वा वस्तुद
वस्या एवेति चेद्‌ ग्राम॰ गतिबुद्धीति॰ प्रत्यवसानं भक्षणं शब्दकर्म्मकाणामिति॥ शब्दः कर्मकारकं येषां तेषा
मित्यर्थः कर्मशब्दोऽत्र कारकपरः। ननु कर्तारि कर्मव्यतिहार इत्यत्रैव क्रियापरः। कृत्रिमे कार्य्यसंप्रत्ययात्‌
कर्म्मग्रहणसामर्थ्याच्च। अन्यथा हि गतिबुद्धिप्रत्यवसानशब्दार्थाकर्मकाणामित्येवं ब्रूयात्‌॥ अणौ यः कर्ता सः
अत एव नैताविसृद्धधातुग्रा ग्रांक्रियां प्रतियः कर्ता सएव णौ धातुना याँ क्रियां प्रतिकर्मसंज्ञस्यादित्यर्थः तेन
नियमार्थमेतत्सूत्रमिति प्राञ्चः। तौ अर्थेनाप्यमान स्य यदि भवति तर्हि गत्यर्थादीनामेव कर्तुरिति तेन
पाचयति देवदत्तो यज्ञदत्तेनेत्यत्र प्रयोज्ये कर्तरि प्रकृतार्थं प्रति कर्तृत्वस्ये वाविवक्षाया दत्वेना वस्थाना न्तरी
यासिद्धाति। उक्तञ्च गुणक्रियायां स्वातंत्र्यात्‌ प्रेषणे कर्मतां गतः। नियमात्कर्मसंज्ञायाः स्वधर्मेणाभिधी
यत इति। कर्तुः स्वधर्मेणातो ये पाये त्यर्थः। ननु णिजर्थं प्रति कर्मत्वबाधे प्रकृतार्थं प्रति कर्तृत्वं परत्वा । २
देयसिद्धम्‌॥ अन्तरङ्गत्वाच्च। स्वव्यापारे विशिष्टा हि क्रिया णिजर्थेन संबध्यते॥ हेतुमति णिच्‌ विधानात्‌
कर्तृप्रयोजकस्य हेतुत्वात्‌॥ अत एव उपजीव्यापि कर्तृसंज्ञा एवञ्च परत्वादन्तरङ्ग त्वाच्च बलीयस्त्वात्‌ पा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यंप्रयोज्यकर्म्मभूतवेनो
धेनुगंधमा
पा

सिद्द २

विचप्रयोज्यस्यास्तु फलं स्वर्गस्यादिति विधितो नित्रां। यद्यपि विधिवत्स्वेन न्यायेन विधिमेवतत्त्वापि नियमसूत्र
मितियत्रं धात्वर्थांगतिरितिचेत्। अत्राहुः। तत्र अथस्विश्वार्थं प्राधान्यं गुरुत्वप्राधान्यं च गुरोर्विधिना कर्मे
संज्ञा पा: प्राप्त स्यात्। विप्रतिषेधश्च नास्तीति परत्वात्कर्तृत्वासिद्धिरित्येतन्न संगच्छते। मतं तदं गत्वो
पजीव्यत्वेविप्रधानं प्रतिप्राप्तस्यैव प्रयोज्यत्वतः। ततश्च नियमार्थं त्वोनिष्कः प्राचां निर्वाध्येवेति। गत्यादि
एपनानक्रमेणाहुः इति। शत्रूनिति। अत्र शत्रवः स्वर्गमं करोति। तानथी हरिः स्वर्गमिगमपादिति गमिलप
नाथस्यापि शत्रवः कर्तारः तेष्वेनानर्थस्यापि कर्माभवन्। स्वर्गकर्मकं शत्रुनिष्ठं पद्मनन्तरदं गुलोपनि
कोव्यापारः। सथी हरिर्नेगतिरितिवाक्यार्थः। एवमन्येण्यभ्यवेदार्थमिति। स्वेस्वकीयोवेदार्थमतिर्दसता
नथी हरिवेदार्थमवेत्स्यात्। तथादेवास्मन्ते आश्वन तान आशयत्। विप्रिर्वेदं अत्रधं तं प्रह्लातांबेस्म
ध्याप्यते। साक्षिलेयथी आसत्त॥ तं योहरि रासयत्। स्थापयति पस्सहरी मेंगति इत्यर्थः। ननु शत्रूणांमए
नेनकर्म त्वेक्तेकर्मसंज्ञा इति सिततमः स्वर्गो नतु कर्तृ इति। कर्तुरीप्सिततमत्वाभावात् स्वर्गस्य कर्मत्वं न स्या
ता अत्र केचित्। गतिबुद्धीति कर्मत्वस्य व्यवहिरं इत्येनततः स्वं मेव धात्वर्थव्यापार प्रयोजकं कर्मत्वं स्वर्गे
स्यति बोधनिसस्तेषइति। अन्ये कर्तुरीप्सिततमत्वस्य कर्तृस्वं गृहणात्स्यात्तोपलब्धं तां। स्यांतत्र
वधातूपात्तव्यापाराश्रयत्वमेव। तत्र प्रयोजकसंनिधाने विप्रयोज्यस्य। स्वेषेवेति न का व्यक्तं पद्यतिः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

पो॰ ९
ख॰ नी॰
२

ग्रामे [redacted] स्वपितीति गमयति स्वाकरात् । अध्येति चन्द्रनं स्वपितीत्यपि प्रतं गात् । अत एवाकर्मकेत्य ग्रामा नाम
त्वेन विशेषित गंतव्यत्वेन प्रसिद्धो लिपत्त परिमाणाः क्रोशादिरिति व्याख्याता द्वितीयेत्य व्याख्यं गातं कर्मसं
ज्ञा या अविहिता कर्मत्वा लादयो न स्युरित्यादि स्वते यासदृत्यादि प्रयोगामावद्युसंगोत् । केचित्तु लक्षिते लभ्यते
ऽयं स्वसूचनायेति कथंचि व्याख्याय पूर्वोक्ता सपरिहारेषिन्नी मासते इत्युदाहरणस्यासंगतत्वादिवस्तु
वस्य एवेतियो ध्यम । गतिबुद्धिति । प्रत्यवसानं भक्षणां शब्दकर्मकाणामिति ॥ शब्दः कर्मकारकं येषां तेषा
मित्यर्थः । कर्मशब्दोऽत्र कारकपरः । ननु कर्तारि कर्मव्यतिहार इत्यत्रेव क्रियापरः । कृत्रिमे कार्यसंप्रत्ययात्
कर्मग्रहणसामर्थ्याच्च । अन्यथा हि गतिबुद्धिप्रत्यवसानशब्दार्थाकर्मकाणामित्येव ब्रूयात् ॥ अणौ यः कर्ता सः
णौ कर्म स्यादित्यर्थः
अत्र नैतावता चित्सुब्धातुपाठाः क्रियापरत्वेऽपि कर्तासा एव नो धातुना चा क्रियाप्रति कर्मसंज्ञा स्यादित्यर्थः
नियमार्थमेतत्सूत्रमिति प्राञ्चः । तान् अर्थेनान्यमान स्यपदिश्यते तर्हि गत्यर्थादीनामेव कर्तुरिति तेन
यापितिदेवदत्तो यज्ञदत्तेनेत्यत्र प्रयोज्यकर्तरि प्रकृतधर्मप्रतिकर्तृत्वस्येव नियमस्य वाद्दत्तेनावस्थानादतो
पासिध्यति । उक्तञ्च ग्रतान्ति पायास्तानं आत्मनेपदस्तोकर्मतां गतः । नियमात्कर्मसंज्ञायाः स्वधर्मेणाभिधी
यत इति । कर्तुः स्वधर्मेणात्मनेपदमपेक्ष्यते । ननु णिजर्थं प्रति कर्मत्वबाधे प्रकृतधर्मप्रतिकर्तृत्वं परत्वा
पत इति । कर्तुः स्वधर्मेणात्ततौ यापेक्ष्यते । नहि तान् अर्थेन संबध्यते ॥ हेतुमतीति त्रिविधानोत । २
द्वेयसिद्धम् ॥ मजारङ्गसा ब्र । स्वकार्के विशिष्टाहि क्रियाणां नर्थेन संबध्यते ॥ नारङ्ग स्याद्युक्तमीप्सत पा
कर्तृप्रयोजकस्य हेतुत्वात् ॥ अत एवउपजीव्यापि कर्तृसंज्ञा एवञ्च परत्वादनारङ्ग

मि॰ ६२

पिच प्रयोज्यस्यास्तु फलमित्यं गत्यादि विधितो श्रितं । यद्यपि विधिवन्तोऽसन्त्वं निर्विधमेव तथापि नियमस्तत्र
मितिगंधा नांके गतिरितिचेत् । अत्राहुः । तिाज ... शास्त्रप्राधान्यं गुणत्वात्प्राधान्यं च रोषिभिन्नाः कर्म
संज्ञायाः प्राबल्यात् । विप्रतिषेध एव नास्तीति परत्वात् ... सिद्धिरित्यत्र न संगच्छते । अंतरंगत्वो
पजीव्यत्वेपि प्रधानं प्रति प्राबल्येन प्रयोगापत्तेः । ततश्च नियमार्थो योनिकिः प्राचां निर्विधेवेति । गत्यादि
रणत्ता न्नरकमप्येगमदहति । शत्रूनिति । अत्र शत्रवः स्वर्गमधि ... । तान्नथीहरिः स्वर्गमगमयदिति गमिलण
न्तावस्थायां शत्रवः कर्तारः । ते एव न्तावस्थायां कर्माभवन् । स्वर्गकर्मकं शत्रुनिष्ठं पदमनंतरं ... लोपति
क्रोव्यापारः । सच श्रीहरिर्गतिरिति वाक्यार्थः । एवमग्रेपि घोषो वेदार्थमिति । ... स्वकीयो वेदार्थमविदुस्तां
न्नथीहरिर्वेदार्थमवेदयत् ॥ तथा देवा अमृतं आश्नन् तान् आशयत् । विभिवैदं ... तं ब्रह्मणावेदस्म
ध्यापयत् । सलिलेपि थी आसत ॥ तंमोहरिरासयत् । स्यापथ लिपस्स्यहीर्मेगति रित्यर्थः । जनशत्रूणाम ए
जेनकर्मत्वे ... कर्मत्वं ... ततमः स्वर्गो न तु कर्त्रिति । कर्तृशक्तिस्ततमत्याभावात् स्वर्गस्य कर्मत्वं नस्या
ता । अत्र केचित् । गतिबुद्धीति कर्मत्वस्य व्यवहारं ... ततः एवं प्रेरणधात्वर्थव्यापारं प्रतिकर्मत्वं स्वर्गी
ता । अत्र केचित् गतिबुद्धीति कर्मत्वस्य ... अन्ये कर्तृशक्तिस्ततमपि तत्र कर्तृग्रहणात्स्वातंत्र्योपलब्धौ । स्वातंत्र्यं
स्यानिर्धारणस्य दोषइति । अन्ये कर्तृशक्तिस्ततमपि तत्र कर्तृग्रहणात्स्यात् ... इति न कार्यानुपपत्तिः
वधातूपात्तव्यापाराश्रयत्वमेव । तत्र प्रयोजकसंनिधानेपि प्रयोज्यस्यास्त्येवेति न कार्यानुपपत्तिः

१० नवस्थानं ये संकेतितस्य कर्तृपदस्य तत्रैव लक्षणा न संगच्छते। एकस्मिन्नेवार्थे शक्तिः स्वीकारोभ
पाभ्युपगमस्य शास्त्रकाराणां संमतत्वात्। संज्ञानां त्वनुपहितस्य स्वातंत्र्ये संकेतितस्य संज्ञानामुपहितानु
पहितसाधारणेष्वेव तत्र लक्षणाभ्युपगमे बाधकाभावात्। अत एव जिधातोर्न वेशक्तिः ... नवेलक्ष
णाशक्यार्थेन रूपेण ज्ञाते भवति लक्षणेति। तेन प्रजपतीत्यत्र प्रशब्दो द्योतकः ... जप स्तु जिधातोरेवा
र्थ इति वैयाकरणानां सिद्धान्तः। ... कर्तृपदस्य तत्र लक्षणा प्रमाणाभावः संक्षेपः॥ प्रधानकर्मणि
त्वेपेक्षादि ... प्रधाने दुहादीनामिति स्मरणात् प्रत्येकं कर्तृ श्व कर्मता इति व ... ताभाव्यकार
स्यैव प्रमाणत्वात्। नहि लक्षणां विना ... तानां द्विकर्मकता लभ्यते येन तत्र कर्तृश्व कर्तृत्वेति
यच नशाब्दकाशस्याहितामुः। नीवहोरिति। यद्यप्यनेयाः प्रापणामर्थः नागालितम् ... गतिरिह विवक्षिता
भूपमापणमध्ये प्रविष्टेति प्राप्तिमत्त्वाप्रतिबंधरूणः। लिपन्निति। लिपन्ता पशुप्रेरकः। नेतुशारणि
रेवेति तेन याहपतिषस्तीव ... निर्तिसिद्धाति। अस्मादेवभाष्यो दाहरणात् ... पहरतीति
न्यायो ह्यक्षिपते॥ अभिदधेदिति। अपेक्षया कर्मत्वेन ... समिति फलितोऽर्थः। येषु प्रमाणं निशब्दे १०
नगच्छेति तेषामनवस्था ... प्रमप्रेरतिति लिपन्ता प्राजीपनागतः लक्षणा चसात्विकितिप
मतः। प्रस्पदसानार्थत्वात्कर्मत्वे प्राप्ते निषेधमाह। आदिखाद्योरिति। अत्र भक्षणा ... लोकभक्ष

ता २

भक्षतो· प्राणानुं आदीति पक्षतो तत्र प्राणिनां स्यास्याजकरणमिति बोध्यम्। आदयतीति· इह निगरणचलनार्थे
भ्यश्चेति परस्मैपदनियमो न प्रवर्तते· अदेः प्रतिषेध इति तस्याप्रवृत्तत्वात्॥ ते नाकर्त्रभिप्राये क्रियाफले शे
षात्कर्तरीति परस्मैपदम्। कथं भिक्षा पेचिता वटुनेति· आत्मनेपदं भवत्येवेति बोध्यम्। भक्षयतीति। नन्वेगति
बुद्धीति सूत्रेण तेषां कर्तुः शेषे कर्मत्वं विधीयते न तु शेषे कर्तुरिति प्राप्तेरभावान्निषेधो व्यर्थ इति चेत्राहुः
हेतुमति चेति णिजन्तेषु इति निषेधोपपत्तिरिति विषयसन्निधानाद्धेतुमति चेति णिजेव स तेन तदादीनाम्। नन्वेपि भक्ष
यतेः प्राप्तिसत्त्वात्प्रतिषेधस्य सङ्ख्यातमिति। भक्षयतीति· भक्षीय दासं स्वं भक्षयन्ति तानं भक्षयतीत्यर्थः॥
न्नेत्रस्यानां यवानां भक्षणमात्रानां हिंसाद्दृष्ट्वातस्या मनसाऽपां ते याचेत न स्यात्। जल्पति प्रभृतीनामिति· ज
ल्पत्यर्थानां वाचि· पुत्रो धर्मं जल्पति तं देवदत्तो जल्पयतीत्यत्र राजन्तस्य जाप्यपुत्रः कर्ता कर्तेत्यन्ताय स्या
पाक्रमा भवतु। न च पुत्रो धर्मं भाषते तं भाषयति देवदत्तः। न च जल्पतिभाषणयोः शब्दक्रियत्वेन गतिबु क जु
द्धीति सूत्रेणैव सिद्धेरुपसंख्यानं व्यर्थमिति न भ्रमितव्यम्। शब्दकर्मणामित्यस्य शब्दः कर्मकारकं येषा
मित्यर्थः। अन्यथा वेदमध्यापयति शिष्यमित्यादेः सिद्धिप्रसङ्गात्। एवं पुत्रो किंचिद्विज्ञापयतीत्याद्य
प्यूह्यम्। स्मारयतीति। आध्यानार्थकस्येव स्मरतेर्ग्रहणमिति मित्यर्थं न चिन्तार्थकस्येति भावः। दृश
तेर्वेति। स्मरयति· गन ग्रसमइत्यत्र तुरोत्तीतिसूत्रेभावप्रयोगादेयकर्मत्वं बोध्यम्। शब्दायतीति॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

शब्दं करोतीत्यर्थे शब्दवैरेत्यादिना क्यङ्। ततो हेतुमति च। धात्वर्थसंगृहीतेति। एतेन शब्दायति शेते निके
११ रिपून तिकर्मत्वं अभ्युपगताः। न त्वविवक्षितकर्मणो वेति। यथा धातोः कर्मणि तिचेति सूत्रे अविवक्षित
कर्मणोऽपि अकर्मका इति गृह्यन्ते। येनेह नाविप्रादिं गृह्यहरन्। यो देवदत्तो विवक्षायां पाचयति दे
वदत्तामिति स्यात् न तु देवदत्तेन पाचयतीति। एवं गत्यर्थकर्मके तिसूत्रे अविवक्षितकर्मतोऽपि कर्मका
इति न गृह्यन्ते। एतावान् पक्षो निःसंदेहः इत्यन्ततः। यत्तु प्राचाऽप्रकृते शब्दायते देवदत्तं
पुत्रम्॥ अपते निर्निषेधस्य निर्मूलत्वेन श्रोतोः कर्तुरतो कर्मत्वस्य तत्र बलात्। कन्ह्रेऽतो तु शब्दक्रिय
त्येपि शब्दः कर्मकारकं नेति प्रापुरेवाभाषा चेति स्थितं मनोरमायाम्। यद्यपि ध्रुव ग्रहहृदेशा कमीति कर्मत्वम
मम्। तत्र दृशिग्रहणाप्रामाणिकमेव। अतोऽतो तु शब्दकर्मकत्वासिद्धिः प्राहुर्द्विकर्मकत्वं। तेषामयमिय
हं तैलमकोधत्तु स्वादिति प्रयोगस्य अप्रामाणिकत्वं नहि देव देवमतिप्रसूतायाः ह्यपि तु शाकेति कालिदासप्र
योगस्य चानुपपत्तिस्तथापि बहूनां संमतमेव। अत एव तेषु तर्जितवन्तौ षोषितावन्दराः सूताया ह्यपि तु
प्रायत्नेन बोधयितुमित्येव ... कपयोगं समर्थयां चक्रिरे॥ नच ... विना विषयत्वाभ्युपगमे एवमा ११
हेद्विकर्मकत्वमास्थितिपाच्यम्। तथाहि तावति यापयति यमीता गन्धमादनमिति पत्र न दुष्प्रयोगे नाभिधा

॰यंभवादित्येके॥

गंप्रयोज्यकर्मीभूतत्वेनोःस्यात्-ननु गन्धमात्यकर्मणः सांवतेकर्तृस्वकर्मणाइत्युक्तेः। जत्याप्रेरितहि[illegible]॥
धेनुंगंधमात्ये प्रतिग्रहीतातोतिभवत्येवंधेनुः प्रयोज्यतत्स्वआपागंधमात्येप्रतिग्रहीतामितिस्यात्। कर्मत
पानभिहितत्वेन गन्धमात्यकर्मणाद्वितीयास्यात्। सिद्धान्तेतु आपाप्रतियहीते गन्धमात्येवयेतिविग्रहः। द्वि
कर्मकत्वाभावेन गंधमात्यस्यैवकर्मत्वेनाभिहितत्वात्॥ वयेतिरूपतीयातुतोजर्थप्रतिपादकः। करि त्येपिति
य प्रकृत्यर्थप्रतिधेनोःकर्तृत्वाद्युपपद्यते एवमेवरूपाणानिक्रप्रेरणाविवक्षयी गंधमात्यकर्मीकृत्यप्रतियह
णांतत्कर्थीमिता[illegible]र्थः। यद्यपिधेनुकर्तृकं जापातिक्रप्रेरणाविवक्षयीभूतंप्रतियहणां तत्कर्मीभूते गंधमा
त्येतिविग्रहार्थः। तद्यथान्यपदार्थोनाभावेनाचविशेषणाविशेष्यभावयेपतीसेनएकार्थीभावःकथमितिनत
स्यात्। अप्रकृतिरितिदिक्॥ हिनो। हाचकाचहृकतो तिपोतितिविग्रहः। गतिबुद्धीत्याहि नानुवर्तते। तेन हिमपत्र
विवेपम। अम्बवपूर्वस्यहृतेर्भिन्नराणार्थत्वात् विकारार्थस्वकतोतेश्चाकर्मकत्वात्। गतिबुद्धीत्यादिनाप्राप्तौक
पुरीषकर्मणेप्रापृअप्राप्तेरेवानवोस्तकर्मकत्वात् प्राप्ते अप्राप्तेरभः। अप्राप्तेपुरुषहरतामाहःहरयतिहरतिकते
तिकेन[illegible]अभ्यवहारपतिसेन्धवान् विकारयतिवोधनम्। नतुगतिबुद्धीत्यादिहिनानुवर्तते एतामभ्यव
हारयतिसैन्धवैः विकारयतिसैन्धवान् विकारयतिवोधनम्। नवेतिविभाषेतिसत्रे उभयत्रविभाषारम्भाज्ज्ञातास्यतिसत्वै
नाश्रैवमानंनपश्यामः इतिवेद्यंबम्। नवेतिविभाषेतिसत्रे उभयविभाषा[illegible]माज्ज्ञातास्यतितैर्वंस्या

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

शब्दं करोतीत्यर्थे शब्दवैरेत्यादिना क्यङ्। ततो हेतुमति च। धात्वर्थसंगृहीतेति। एतेन शब्दायति शेनिके
११ रिपूनतिकर्मकप्रयोगाः परास्ताः। नच विवक्षितकर्मकत्वमेवास्तीति। यथा भज्यते कर्मेति चेति सूत्रे अविवक्षित
कर्मकत्वाच्चाकर्मकाः इति गृह्यन्ते। यथैव हा [illegible] गृहे रन्धनं। यथेदनादिकर्मतो विवक्षायां पाचयति दे
वदत्तमिति स्यान्नतु देवदत्तेन पाचयतीति। एवं गत्यर्थकर्मकेति सूत्रे अविवक्षितकर्मकाः कर्मका
इति न गृह्यन्ते। एतावान् विशेषः अविवक्षितकर्मकाः इत्यत्र पत्युप्राचा ऽप्रकं शब्दायते आनेतुं तत्
प्रकरणम्॥ अपतेर्निषेधस्यानिमित्तत्वेन अतोकर्तुरतो कर्मत्वस्य तत्र छत्वात्। कर्नृहेऔतु शब्दक्रिय
त्वेपि शब्दः कर्मकारकं नेति प्राप्तेराभावाच्चेतिस्थितं मनोरमायाम्। पदपि श्रयहदृशास्त्विति कर्मत्वम्
त्वेपि शब्दः कर्मकारकं नेति प्राप्ते [illegible] न्यासं सिद्धिः प्राहद्विकर्मकत्वं। तेषां प्रत्यभिज्ञ
कम्। तत्र दृशिग्रहणं प्रामाणिकमेव। अतोतेस्तु शब्दकर्मकत्वात् सिद्धिः प्राह द्विकर्मकत्वं। ते प्राप्यजिग्र
हं तेन कोपि दृष्टान्तादिति प्रयोगस्य अप्रमाणितत्वं न हि देवदर्शनं स्ताया हापितुंश शाकेति कालिदासप्र
योगस्य चानुगुण्यं तथापि यद्दृशामसंमतमेव। अतएव तेषां धनुरत्रं शिरत्रांणु योधिताः। सुताया हापितुमु ११
हायसे न बोधयितु मित्येव सुकप्रयोगं समर्थयांचकिरे॥ नच कर्मार्थविना त्विय थाश्रुतार्थ एव आ
हेद्विकर्मकत्वमास्थितिया च्यम्। तथा हि तानि जपाप्रति ग्रहीता गन्धमाल्यमित्यत्र न कर्मसपेन अभिधा

न प्रयोज्यकर्म्मीभूतधेनोः स्यात् नन्वत्र गन्धमाल्यकर्म्मणः एवं तेन कर्तुरीप्सिततमं कर्म्मण इत्युक्तेः। ज्ञापयाप्रेरितहि[illegible]॥
धेनुर्गंधमाल्ये प्रतिगृह्णातीति भवसेव धेनुः प्रयोज्यत्वस्य ज्ञापा गंधमाल्ये प्रतिग्रहीतारमिति स्यात्। कथं प्रत
पानभिहितत्वेन गन्धमाल्यकर्म्मणो द्वितीया स्यात्। सिद्धान्ते तु ज्ञापयाप्रतियाहिते गन्धमाल्ये पचेतिति ग्रहः। द्वि
कर्म्मकत्वाभावेन गंधमाल्यस्यैव कर्म्मत्वेनाभिहितत्वात्॥ विवक्षितत्वीप्सया तु तात्पर्यं प्रतिपाद्याः कर्तृत्वे विवक्षिता
च प्रकृतार्थं प्रति धेनोः कर्तृत्वाद्युपपद्यते एव[illegible]पयापानिष्प्रेरणाविषयी गंधमाल्यकर्म्मकं प्रतिग्रह
तां तत्कर्त्रीमित[illegible]र्थः। यद्यपि धेनुकर्तृकं ज्ञापानिष्प्रेरणाविषयीभूतं प्रतिग्रहणं तत्कर्म्मीभूते गंधमा
ल्येतिति ग्रहार्थः। तथाप्यन्यपदार्थी नाम्नावेशाच्च विशेषणविशेष्यभावये पति सेन एकार्थीभावः कस्यत इति नम
स्यात्राप्रकृतिरिति दिक्। हृक्रोः। हाचकाचहृकते तयोरिति विग्रहः। गतिबुद्धीत्यादीह नानुवर्तते। तेन उभयत्र
विषयम्। अस्य च पूर्वस्य हरतेर्भक्षणार्थत्वात् विकारार्थस्य करोतेश्चाकर्मकत्वात्। गतिबुद्धीत्यादिनाप्राप्तौ क
पूर्वोक्तकर्म्मणि प्राप्ते अप्राप्ते नारे चान्यो स्तकर्मकेत्याद्यप्राप्ते अस्यारम्भः। अप्राप्ते उदाहरणमाह। हारयति हरति करो
तिं कं[illegible]। इत्यत्र स्थापनार्थस्यापाकर्म्मीभूत- प्राग्भावुदाहरतां तत्रामभ्यवहारयति सैन्धवान् तत्रामभ्यव
हारयति सैन्धवैः विकारयति सैन्धवान् विकारयति को भ्रमः। न ह्यगतिबुद्धीत्यादीह नानुवर्तते तदैवं स्या।
तात्रैवमानं न पश्यामः इति वेदवेद्यम्। नवेति विभाषेति सूत्रे उभयत्रविभाषा [illegible] कृतास्याति[illegible]

गतित्योनोक्तःशंकापाम्र नवतारात। अभिवादीति। दसंदेहववने कुतार्दिरोपः। अभिपूर्वत्वान्त
स्कारार्पिता। अभिवाद्यतेरप्राप्तौ इष्टे तु प्राप्ताय वैकल्पिकः। अभिवंदति देवं भक्तः स्तौत्येव प्रमः अभिवाद्यतेरिति
वस्ये। पालनेपस्थ। परस्मैपदे तु अभिवादयति देवं भक्तेनेत्येव। तथा पश्यति देवं भक्तः दर्शयति देवं भक्तं॥
इत्यादि। अभिनि। नेरव्यावधानेन पूर्वनिपाते कर्तव्ये विपरीतोच्चारणमिह इश संघातविवक्षार्थमित्याहुः संघा
तपूर्वस्येति। तेनेह नाभिविशते पर्यङ्कशिलापदे इति। कल्याणेति। एवमर्थमिति विकल्पानामिति समर्थस्य
साभावाप्रयोगोऽस्मान्मिति भावः। उपान्वध्याङ्कर्णाल्लुक्विकरणांवलीपइतिवसान्विवासइतिभोवादि
कस्य ग्रहणं तेनानुभोवादिकवस आच्छादन इत्यादादिकस्याभिप्रेतस्य श्यपानि ईशमाह। उपादिपूर्वत्वंवसते
रिति॥ वसेरत्यार्थस्य प्रतिषेध इति वार्तिकमर्थं तेषामप्रयोगस्य स्यात्। वार्तिकेऽर्थशब्दो निवृत्तिव
चनः। भोजननिवृत्तिवाचकत्वं वसेराधारः कर्मनेत्यर्थः। वनेऽपवसतीति। कल्पतरुहि गतधीकरोकृतिस्त
वेहादिन उपोषितइत्युपहरणांसिगच्छतइति। अत्राहुः वसेरत्याख्यातिरर्थः। भोजननिवृत्तिस्त्यागविकी
तिनसेषः उपपदविभक्तिमाह। उभसर्वतसोरित्यादिना उभसर्वतोवत्तसो उभसर्वतसोरर्दनायोधोगो 12
द्वितीयाकार्यर्थः। प्रकृतिद्वित्वेन तसोरितिद्वित्वनि ईशः। अत्र उभशब्दाद्युपचयन कृताः अकारणा

शब्दत्वेन असंख्यावाचित्वात् । तथा च उभशब्दे न उभयशब्देऽपि इति केवलात् तत्र तसिलोऽसंभवादित्येके ॥
यस्तु तत्प्रकृतिविषयपर्यायग्रहणार्थमिति उभशब्दाद्विहितो यस्तासः तन्नाम तस्येति यथाश्रुतं साधु इत्य
तिमते स्मापंगाख्यातम् । धिगिति । धिक्शब्दयोगे द्वितीया कार्येत्यर्थः । अत्र प्राञ्चः । धिगित्यव्ययं निन्दायां कैरपीय
शोगविलयमाहेतिवत् इत्याहुस्तन्न । तथा सति पदान्ततया हलन्तो लोपः शाकल्यस्येत्यादिना
स्याव्ययप्रकृतिप्रसंगात् ॥ कथं च ररस्यनेनहि कानो अव्ययस्य अव्ययं च सर्वविभक्तिगोन इत्थं विधीयते तुल्याधितिवि
भक्त्यन्तमेव । परं तु प्रकृतिवदनुकरणमिति अतिदेशेनाव्ययत्वात् सुवो लुक् । यदि तु धिक् सविभक्तिको निर्देश इत्येतत्
तानेव प्राञ्चां ग्रंथस्तदा सम्यगेव अव्ययत्वात् सुवो लुकि अविभक्तिको निर्देश इति वक्तुं शक्यत्वात् ॥ उ
भयतः कृष्णं गोपा इति । कृष्णस्य पार्श्वद्वये इत्यर्थः । आम्रेडितात् तसिः उपर्युपरि द्वितीया । एवमुपर्यधिभक्तिको सर्वत्र
वोधयम् । अत्र व्याचक्षते । उभसर्वतसोरित्यत्र उभसर्वयोर्ग्रहणं ततो परस्य तसः साहचर्यात् तसिलेव गृह्यते ।
नैताघाद्व्यस्तासिस्तथा चोभयतः इत्यादौ तसेर्वे तेन तसिलादेशोऽपि गानप्रयः । तेन यत्र संख्यायां तस
तसिलादेशभावतात्र न द्वितीया किं तु पञ्चम्यर्थ तसिलभावस्तु तसेश्चेत्यत्र किं सर्वनामग्रहणम् इत्यव्यव
र्तनाद् इति । धिक्कृष्णमभक्तमिति । तस्यनिंद्य इत्यर्थः । वस्त्रेवे द्वितीया - प्रतिनिन्द्य इत्यर्थः । प्रथमाद्वितीये त्येके ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कश्चिद् मुरारेति । संबोधनपदस्य क्रियान्वय इति भ्रान्तोक्तं तया क्रियाशब्दे नाभावात् द्वितीयानप्रवर्तत इति ।
संबोधनेऽथेति प्रथमैव भवतीति क्रियापदं च कश्चिदध्याहृतं कविनाह्लादिताः ॥ तथा च कश्चिद् मुरारेनिर्विकारावर
तामितो तरिहकार्यं मुरारिसंबोधितकर्त्रिनिर्विकारावतारोऽस्य भिन्नतेति वाक्यार्थः । प्रथमा वैभक्त्योनाद्वितीयेति
यादि नं तु मूर्तसंबोधकनिषिद्धतरो निन्द्यामितिवाक्यार्थः । उपर्युपरीति । कथं तर्हि उपर्युपरि बुद्धीनां
चरंतीश्वरबुद्धय इति । अत्राहुः । उपरिबुद्धीनां उत्तमबुद्धीनां उपरि चरन्तीत्यर्थः तत्र नामोपपत्त्याभावा
न्नाद्वितीयाप्रयुक्ता । प्रतिपदोक्तस्योपर्यधोऽधसः सामीप्य इति कृता द्विरुक्तस्य पालिक्रियहाणादिह च वीप्सा
दिर्धनत्वान्न तत् द्वितीयाप्रसक्तिरिति । अभितः परितः इति । एतच्छ्रान्त्यप्रयोगोऽपि दृश्यत इति पूर्वोक्तस्यैव
व प्रपञ्चममृतमितिव्याचख्युः । अभितः कृत्स्नमिति । पर्यभिभ्यां चेति तसिल् समया निकषाशब्दो सामीप्य
वचनाः पयोधिं जं धौ लंकां निकषा हनिष्यतीति माघः । हेति खेदे तं देशं हा हतस्य पश्यति ब्रूत इति । बु
भुक्षितमिति । बुभुक्षितस्येत्यर्थः । एवमन्तिशब्दः क्रियाविशेषणत्वात् उपसर्गः । ननु कर्मप्रवचनीयः
॥ तेनात्र कर्मप्रवचनीययुक्ते इत्यनेन गतार्थता न शक्या । अन्तरा अन्तरेण । प्रतिपदोक्तत्वा
न्निपातयोरेव ग्रहणान्तु नाव नात्द्वितीयानापो । परस्परसाहचर्याच्च । तं यथा गृहमार्ग

याति सुन्केयह चोरेच प्रतीतिजसा चार्प्य वस्थ्यु र। मयो त्तेनकिम नवोरन्तारं गोत्तागते जेतिसिद्धम किमव
योर्हिशेषेराशतिजे त्यर्थः। अनारातांमामिति। तवममवमध्येत्यर्थः। हरिशब्दात् द्वितीयान भवति। अनार
ङ्गः तय प्रथमापाद्यो तोतेः। अनारे राहरिमिति। हरिर्विचेत्यर्थः। मध्ये इत्यर्थे अनारेत्ताशब्दो वर्तते॥ मध्या
स्सूत्राम त्सं तरेणाच्छिला स्वल चामरयो ई इंस इति चेत् चामरयोर्द्वयोर्मध्ये इत्यर्थः। पुनक्यहाणा नेके.
अनारातां नां कृत्स्यपप्रवृत्तिः इह कृत्स्ना नाद्वितीया। अनाराभाव प्रयोगेपि अनारेत्यनेनान्वयात्॥ कर्म
प्रवचनीयाद्युक्ते इति। ईश्वरा नानियो धाम। गृहलंशाकरणा मन्यथैव॥ कर्म्मः क्रियांप्रोक्तव
न्तः कर्म्मप्रवचनीयाः। या हृत्वं कानकर्तृत्वनीयर। तेन संप्रति क्रियां न द्योतयन्तीति लभ्यते। तथा च ह
रिः। क्रियाया द्योतको नायं सम्बन्धस्य न वाचकः नापि क्रियावाचकः संबंधस्य तु भेदकः इति। तथा हि जप
मनु प्रावर्षत् इत्यत्र अनुना न क्रिया विशेषो द्योत्यते। अनुभूयते सुखमित्यादौ यथा। नापि विशिष्टो यसंभवम् व
च्यते। किंतु वैवतत्स्योक्तात्। नापि प्रादेशविपरिलिखतीति विभाषा [illegible] परिलिखतीत्यत्र विशब्दे न क्रिये
व क्रियान्तरमाक्षिप्यते कारकविभक्तिप्रसंगात्। किं तु जपसंबन्धिवर्षणमिति द्वितीयावगतः। सच नहोल
क्षणलक्ष्यभावरूपेत्यवगमात्॥ संबंधस्य त्वनुना विशेषो बोध्यते। क्वचित्तु क्रियागतविशेषद्योतकेषा
वं संज्ञा वचनात् प्रवर्तते। स्तः पूजायामतिरतिक्रमणे चेति यथा। उक्तसूत्र इति कर्म्मप्रवचनीयसंज्ञा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इत्यर्थः। अनुपसर्गसंज्ञापदादित्ति। ननु जपमनुप्रावर्षदित्यत्र कथं प्रत्ययो। भावे नाक्रियायोगाभावादि
वतयोरसंज्ञयोरप्राप्त्यभावात्। कृपमपवादत्वमस्याऽसंज्ञायामिति चेत्। अत्राहुः। गम्यमाननिरामनाक्रियाम
पेक्षत्वयोः प्राप्तिरस्तीति संभावनामात्रेणात्मनेपदस्य निषेधः स्यात्। नचैवं कर्मत्वाद्द्वितीया सिद्धेति मनुपा
संज्ञयेति वाच्यम्। जपस्य निश्शमनप्रयुक्तहेतुत्वात्तत्संबंधविवक्षायां कर्मत्वाभावेन तृतीयाप्राप्तिर्या
तत्राह। नचैवमपि जपमनुनिशम्य देवः प्रावर्षदित्यर्थावगमात् ल्यबन्तो पंचम्यापवादत्वे पंच
तस्याः स्थितिर्वाच्यम्। यप्सोपे हि कर्मणि यादृशी करणोचपत्वमपि जपस्यानुकर्मत्वादिनाविवक्षायोगादिति
पराणि हेतौ। तृतीयेत्यादि। अयं भावः। लक्षणेत्थंभूताख्यानेति कर्मप्रवचनीयसंज्ञा। पञ्चम्या अवकाशः। को न हेतुः कस्य मनुति यो
गते विशुद्धिति। हेतुतृतीयाया अवकाशो। धनेन कुलमित्यादि। जपमनुप्रावर्षदित्यत्र हेतुभूतेत्यन्तगोपरत्व
तृतीयास्याप्रसिद्धिनाङ्ग्रहणसंज्ञा इति पुनः संज्ञाविधानसामर्थ्याद्द्वितीयैव भवति। नचतृतीयार्थ इति
चेत् तोहगतार्थता स्यात्। तस्य पुरस्तादपवादान्यायेन सह पूर्वोक्तेताथे आत्मबाधकत्वात्। सामर्थ्यादिति अ
तत्र हेतुत्यर्थं नामत्विशाख्य बोधे विभक्तिरिति क्विप तदिति भावः। नदीमन्विति। दिशिकाया स्वंधं योऽर्थः
वक्ष्यावदस्यात्वात् द्वितीयः सचेह सम्बन्धस्तादृशे पक्षे सप्तनागो यवति। उत्कृष्ट इत्यत्र द्वितीया नत्यचे
कृकात्। ॥ शान्तिश्च भाग्यश्च विकल्पो सहर..ति। अत्र नहरमिति। उपाधिके च। चकारेणा हीनेइत्यपक्ष

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रस्य क्राम्बपट्ट श्रेयस्त्रि वद्धि पयइ श्रिइ
ला पा ग्मा पा नावे नपइ पर्कच हाशे तेयसहप: ५

रंहसपेनामसी

ति छेअ. भ्व्वा ते जयजजपाः। छिछेद. छिद्यात्। अच्छेदीत्. अच्छैत्सीत् [illegible] वरस्तावोः [illegible]
[illegible] श्वस्तनाग्भ्शेये इतसिति सोनच [illegible] अकदित्. गुरंहसि. नाह [illegible]
[illegible]: अनपिपिवचे उत्ती पच पसंन। गुगुपतुः गुगुपुः अगोपीत् गुपू रक्ष
णे. नायः गुपूधूपविच्छिपणिपनिभ्य आयः इत्याय प्रत्ययो भवति अनेन
पितुवात धातुः। पश्चात् सनाद्यन्ता धातवः इति धातुसंज्ञको भवति गोपायति
गोपायांचकार. जुगोप. पतः वस्यात श्यानपि सोपः। गोपाय्यात्. गुप्यात्
गोपायिता गोपिता गोप्ता अगोपायीत्. अगोपीत् अगौप्सीत् [illegible]
गोपैत्याम [illegible] धूप संतापे. तप संतापे. ते पिछ. [illegible] अतापसीत् [illegible]
[illegible] खि. नपनि [illegible] तं नपतुः अजेपत. [illegible] नेपिछ.

मा१
विंबंधि

।परमो निकलि·

११ कमुपादहिन्स्रेपे । भाशप्राभाभ्रमुक्कमुत्रसिन्तुदिलखोयोधाकर्त्रर्थे
पुचतुर्वी ॥ कमः वेदिचोऽपिपिहिपवे ॥ कामाति· कामति· स्तुकमोपाति
नेदाभ्रकमीत· पमउपरमे· गमोष्ठः । गमर्जमइषूतांषोऽग्निवपे· प
ठति· पेमिथ· पपन्प· पमिरमिनमातांसर्कसेरिदते । भ्रूवसीत· भ्रप
सिखाम· गामप्रहृते शठेव· नेमिथ ननन्य भ्रनंसीत· ईन्सोइर्ष्य १२
इर्ष्यायाम· इर्ष्यति देखीत· गमहनतो· गमति· गमोघरे· गमहनंम
नरवन घ्रसामुपधापासोपःस्यते दुःतिनतुडे । गंगमतुः गच्छिथ· गं
ग· थ· तन्तः स्पप· हन्ते सदन्ता बपरस्यांइजामोभवतिगमेस्तुपेन

स्प२१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रथमयाहत्याभिसिध्याख्यातमन्यत लिं... पस्य ष्यर्थः। भावेऽनुपसर्गस्य-इट् इति। एतेन वापवापा
ति व्याप्य विहृत शब्द व्याख्यायस्वरे प्रति धातोर्ह्रस्वे च नह्सातिसंप्रसारणो सत्युकारेऽन्त
... इहाविलिवंदेतो भाष्यकारैः प्रस्तु नहः। छित्तः। क्लिः। स्वपमिति। तथा च वार्तिके मत्रिकत्वमिति
तिग्घ्यते॥ नतु पर्धमेनेति। यत्तु प्राचोक्तं भावा... इति। तन्नेतिभावः। ऋण्मिषः। तत्क्तेभ्युपा
ख्यात क्लिदम। निसर्गहृताकृति। तत्रापि निलभि... विभज्यते तत्साम... विशेष
नाद्दरे सोवमदृष्टपत्वं निर्दिश्यते ... सिध्यते इत्यस्मिकाप्त निरुक्तार्थस्य विव
[illegible] पितद[illegible] विवक्षायां ... अप्रसज्यते तिभावः। पक्षे ... भाव... कर्त
रिकाक्के च अतएव पज्ञोन् ... सत्र इत्यत इति बहुः इति व्याख्याते। उपसर्गे
घोः किः। ... मातृधवः। अतएव ... उपसर्गे ...
ति व्याख्यास्यते॥ यत्तु तत्तु तत्रकालो प्रत्ययः ... तदेतदाह। उपधेपते ... इति स्वं
विधाता विश्वसृट्... विभूत किः। विधि विधाने इत्यस्मादिपरधातोः कि ...
इति इत्यसिद्धेः। विपाक्कूलं ... पदा हृदिति। यत्तु प्राचो ... व्याख्यातं तद्दुः भाष्ये
स्यधिकः कार्येधिकार इति चरुपहृत इति तदृति तदृति रभसात्। अपि तत्र स्थाने वि...

कौशेयत्वोः। ग्रसिष्णवापुं। परोवडे-आदेवधिप्रवं धेनिभावा।
उदियहः। स्वभिमुक्तो-आ-कौशेयत्वोः। इत्यत्र स्यान नर्ता(आदि-हस्वोरियतु। तथातु नकृतमि
प्रवलिता-आमिस्यादि। परेभुवोधशीने-इत्यत्र। तथा वपूर्वविप्रतिषेधो वर्कलितः।
त्रेव। कादिनिकस्यर्थमिति परत्वादिनो ह्युहोप्रापे। वधमिति। ऌ सभो यवरत्वादितिभाव्य
ववता सहृपत्यापे नास्ति। अनपदत्वादितिभावः। एतद्ध ऌविमावाशिघपकयोध्यम्। अतएव
का(प्रवचोगात्स्युइ विभवतीति केवलदृपः। पासत्रं यमुपाद्यप भपनामिति तु काविको पचादि
भी-त्रौतामिति सूत्रे भवंभीति ति। नपंतकाः। किं तर्हि हका(नित्यपो पुरुषोरित्यार्भात॥
सन्-नासादृपः। ऌहोर्। अयःपव इतिवशि(रोपारिति-घस्त्रिप्रावेवचनार-
इत्याशत्वेन दीर्घांतिर हृष्ठ हाहाति। संग्रामः। घतेइतिविघसः। देहि दैवविशि
धरातंधशाः। रात्रो तिशशापंते। क्षिल्लितिरणाः संग्रामः। इत्यमरः। उपजावो मेत्रभेदः। प्रजनै
ऌमन्तकः। घासश्वपतु। अत्र आमन्त्ययाशत्वात्ताघास इत्यमरः। वद्यासंपताद्देश
सतेः। प्रजननं प्रजनः। भावे घञ्। अनिवृत्तोत्य ऽनेतिवृद्धिप्रतिषेधः। प्राग्भविस्यावे पतिसंचराम
प्रशब्दोत्र धात्वर्थं विपरीतयति पथा प्रतिष्ठतं सूत्र। इत्येके। हाहेतास्य(घोघ्येयम्। ऌतोर्
ग्रहाणां तच्च मथनं क्षितीपादिके ...प्रनाग्रह

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

देव्यै नमः॥

नामाग्नेय यथासंख्याक हुताज्येन वतिल धान्यशाकं अर्क समिद्धोमे विनियोगः॥ ॐ आकृष्णेनेति॥ अथ सो
मस्य॥ ॐ इमं देवा इति वरुण ऋषिः त्रिष्टुप्छंदः यजमानो देवता सोमप्रीतये पिंगलनामाग्नेय हुता
ज्येन वतिल धान्यशाकं पलाश समिद्धोमे विनियोगः॥ ॐ इमं देवा इति॥ भौमस्य॰ ॐ अग्नि
र्मूर्धेति विरूपाक्ष ऋषिः गायत्री छंदः अग्निर्देवता कुजप्रीतये धूमकेतु नामाग्नेय हुताज्येन व 6
तिल धान्यशाकं खदिर समिद्धोमे विनियोगः॥ ॐ अग्निर्मूर्धेति॥ अथ बुधस्य॰ ॐ उद्बुध्यस्वेति
परमेष्ठी ऋषिः त्रिष्टुप्छंदः अग्निर्देवता बुधप्रीतये जठरनामाग्नेय हुताज्येन वतिल धान्यशाकं
6 अपामार्ग समिद्धोमे विनियोगः॥ ॐ उद्बुध्यस्वेति॥ अथ गुरोः॥ ॐ बृहस्पते इति गृत्समद
ऋषिः त्रिष्टुप्छंदः ब्रह्मा देवता बृहस्पतिप्रीतये शिखिनामाग्नेय हुताज्येन वतिल धान्यशा
कं अश्वत्थ समिद्धोमे विनियोगः॥ ॐ बृहस्पते इति॥ ॐ अन्नात्परिस्रुतेति प्रजापति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

देव्यै नमः॥

६।२ ६।२

हुतिषु तत्तद्धूतस्य नंतरं स्रुवावस्थित हुतशेषद्रव्यस्य प्रोक्षणीपात्रे प्रक्षेपः॥ ॐ प्रजाप
तये स्वाहा इदं प्रजापतये॥ ॐ इन्द्राय स्वाहा इदमिन्द्राय। ॐ अग्नये स्वाहा इदमग्नये॥ ॐ सोमा
य स्वाहा॰ इदं सोमाय॥ ॐ भूः स्वाहा इदं भूः। ॐ भुवः स्वाहा इदं भुवः। ॐ स्वः स्वाहा इदं स्वः।
एता महाव्याहृतयः॥ ॐ त्वन्नो अग्ने इति॥ ॐ स त्वन्नो अग्ने इति। ॐ अयाश्चाग्ने इति॥ ॐ
ये ते शतमिति॥ ॐ उदुत्तममिति॥ इदं वरुणायेति च॥ एताः सर्वप्रायश्चित्तसंज्ञकाः॥
इति पंचवारुणी॥ अथ देवतानां होमः॥ तत्र साधिदैवत विनायकादि पंचलोकपाल
इन्द्रादि दशदिक्पाल सहितानां नवग्रहाणां [illegible] एकसंख्याके स्वाहादि यथास
ख्याकहोमं ग्रहयज्ञे विधाय पश्चात् [illegible] प्रधानहोमः॥ कर्तव्यः॥ सूर्यस्य
ॐ आकृष्णेनरजसेति हिरण्यस्तूप आङ्गिरसस्त्रिष्टुप् छन्दः सविता देवता आदित्यप्रीतये कपिल

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हरये नमः॥ अग्निप्रणीतयोर्मध्ये प्रोक्षणीपात्रं
हत्वोत्तानं। प्रोक्षणीजलेन यथास्थानं तत्पुरस्तादेव॥ तयोर्ध्वं प्रोक्षणीपात्रं
हृत्वोत्तानं। प्रोक्षणीजलेन यथासादितं तत्स्थानं हस्तानिधि(?)प्रयत्नं॥ ततो ज्वलता तृणानि निर्दहेत्
निरस्यात्॥ ततः आज्यस्थाल्याम् आज्यं कृत्वाधिश्रयणं॥ ततः स्रुवं त्रिः प्रतप्य सम्मार्ज्य तत्कुशानामग्रैः तद
हविर्वेष्टयित्वा यज्ञो तत्स्रुक्प्रक्षिपेत्॥ ततः स्रुवं हस्ते गृहीत्वा निदध्यात्॥ ततः आज्यमग्नेरवतार्य त्रिः प्रोक्षणी वदुत्पव
तोमूलेनोत्पूयतः स्रुवं हस्ते गृहीत्वा निदध्यात्॥ ततः प्रोक्षणीं पूर्ववत्प्रोक्षणीं वदुत्पवनं दृङ्गलं वहन्त्यावपप ६
नं। अवेक्ष्य सत्यपदुच्येत निरसनं। पुनः पूर्ववत्प्रोक्षणीं वदुत्पवनं हस्ते मनसा ध्यात्वा तूष्णीं मन्त्रेण हुत्वा ततः स
६ मनकुशान्वा मनहस्ते कृत्वोपस्थाय प्रजापतिं मनसा ध्यात्वा दक्षिणपुरस्ताद्येन प्रदक्षिणं कृत्वा गतिपदु
मिधः क्षिपेत्॥ ततोऽपविश्य। सपवित्रप्रोक्षणीपुरस्तेन प्रदक्षिणं कर्मणा निधायपवित्रं ततः कुशेन ब्रह्मणान्वारब्धः ह
स्य। प्रणीतापात्रे पवित्रे निधाय पवित्रं तत्र दक्षिणं जानुः। कुशेन ब्रह्मणान्वारब्धः ह ६० ६०॥
मिद्धत्वमेवाग्नौ स्रुवेणाज्याहुतिर्जुहोति॥ तत्राघारावाज्यभागौ हुत्वा

देव्यैनमः॥

देव्यैनमः॥

६१

न्निरातो हृत्तुम्पासनोपरि कुशाग्रा नेउपरस्थ ततः प्रणीतापात्रं पुरतः कृत्वा वारिणापूर्य कुशैराच्छा ६२
द्य ब्रह्मणो मुखमवलोक्याग्नेरुत्तरतः कुशोपरि निदध्यात् ततः परिस्तरणं बर्हिषश्चतु
र्भागमादाय आग्नेयादीशानान्तं ब्रह्मणोऽग्निपर्यन्तं ततो अग्नेरुत्तरतः पश्चिमदिशि
पवित्रच्छेदनार्थं कुशत्रयं पवित्रकरणार्थं साग्रमनन्तर्गर्भं कुशत्रयं प्रोक्षणीपात्रं आ
ज्यस्थाली संमार्जनार्थं कुशत्रयं उपयमनकुशाः समिधस्तिस्रः स्रुवः आज्यं पूर्णपात्रं पवित्रच्छेदन
कुशानां पूर्वपूर्वदिशि क्रमेणासादनीयं ततः पवित्रच्छेदनकुशैः स्वप्रादेशमितपवित्रे छि
त्वा॥ ततः सपवित्रकरेण प्रणीतोदकं त्रिः प्रोक्षणीपात्रे निधाय व्यस्तहस्तयोरनामिको
गुष्ठाभ्यामुत्तराग्रे पवित्रे गृहीत्वा त्रिरुत्पवनं ततः प्रोक्षणीपात्रं वामहस्ते कृत्वा
द्वाभ्यामनामिकाङ्गुष्ठाभ्यामुत्तराग्रे पवित्रे धृत्वा त्रिरुदिङ्गनं प्रणीतोदकेन प्रोक्ष

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ई श्रीनमः

ऐशान्यां परिसमूह्य गोमयोदकेनोपलिप्य श्वेतेन पुष्पमण्डले नवा गणनाथपूर्वे ईशानाय चतुर
स्रं तत्र । ॐ मेखला त्रिहस्तविस्तारं उच्छ्रितेन ॐ मेखला नाभिकां गुष्ठाभ्यां मन्त्र उच्चनसेना
मन्त्रस्य कोस्यपात्रे तोयेन स्नापय · स्वाभिमुखे विधि ध्यान ॥ एतन्तर्मो न वन्दे ईशान देहि तिष्ठ
ततो वृक्षवरस्तो · पुष्पवनन्तामूले वस्त्रादरादापय ॥ ब्राह्मणं संपूज्य · पुष्पवनन्तामूले
वस्त्रादिकं ब्राह्मणाय हस्ते दत्वा · श्रावणिकामहस्ते न ब्राह्मणाय हस्ते स्वच्छ ॥ हरिद्राहस्ते
५ न कुर्यात् जलेन स्नापय संकल्पं कुर्यात् । अस्यां रात्रौ कर्त्तव्य अमुकव्रतोद्यापनोपलभूत होम ५
कर्म हेतुकृत्वा हुत्वा वेन्दत्तान्वृत ब्रह्मकर्म कर्तुं अमुकगोत्र अमुकशर्माणं ब्राह्मणमेभिः पुष्पव
नन्तामूले वासोभिर्वस्त्रेन त्वामहं वृणे ॥ इति ब्राह्मणं वरणापात ॥ वृतोऽस्मीति प्रतिवचनं ।
यथाविहितं कर्म कुरु · करवाणीति प्रतिवचनं । ततो गिनिग्रहस्थितां कारयित्वा ब्रह्म

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

देव्यै नमः॥

देव्यै नमः॥

ॐ भगवति तुलसि धात्री रूपाय हरिप्रिये इति ध्यात्वा वा समपूजयेत्॥ इत्यावाहनमस्तु तुलस्यै नमः॥ ततस्तत्रमंत्रं पठेत्॥
नमस्ते सर्वदेवानां वरदासि हरिप्रिये॥ या गतिस्त्वत्प्रसन्नानां सा मे भूयात् त्वदर्चनात्॥ नामोच्चा
रे कृते तस्याः प्रीणाति सततं हरिः॥ पापानि विलयं यान्ति धर्मसंभवति वन्हायं॥ इत्युच्चा
र्य तुलस्यै नमः॥ इति त्रिः पूजयेत्॥ ततस्तोत्रं पठेत्। तस्य कुंतिसमीपे तु सा विप्रारोपने
कृते॥ पुष्करे पाने स्थाने गुप्तं शिलां नमाम्यहं॥ प्रीतिमायाति देवेशस्तस्तुष्टो लक्ष्मी प्रयच्छ
ति॥ तुलसी नाममात्रे तु तुष्टो भवति केशवः। यत्वाग्रे यो वने वा स्थेयो मोरे वा कृते कृतम्॥
तत्सर्वं विलयं यान्ति तुलस्याः पूजनेन कलौ॥ इति स्तोत्रं पुनस्तत्र तुलस्या पावनं संभवे सति
वन्ता पवकं विच्यवेद्योतन्। ततः पुनरावाह्यः। कुंडसमीपे उपविश्य श्रुवमागच्छ देवां स्थंडिले
देवो गन्ध्याप नेच्छुर्धान। तत्र ॐ नमः कुशैः हस्ते जपारिमित वतुरस्रां भूमिं परिसमुह्य। ता

...देवेभ्यो नमः॥

॥छ॥

ततो नैऋत्यां दिशि कलशं संस्थाप्य तत्र पश्चिमाभिमुखं ध्यात्वा॥ ॐ भूर्भुवः स्वः साधिदैवत
सप्रत्यधिदैवत राहो इहागच्छ इह तिष्ठ स्थाप्य संपूजयेत्॥ कयानश्चित्र इति मंत्रेण॥ पुनरत्रै
कालकाय नमः। सर्पाय नमः। ततो वायव्यां केतुं धूम्रवर्णं खड्गहस्तं पश्चिमाभि
मुखं ध्यात्वा। ॐ भूर्भुवः स्वः साधिदैवत सप्रत्यधिदैवत केतो इहागच्छ इह तिष्ठ स्थाप्य
७ स्थाप्य संपूजयेत्॥ ॐ केतुं कृण्वन्निति मंत्रेण। पुनरत्रैव ॐ चित्रगुप्ताय नमः॥ इति पूजयेत्।
ततो ग्रहवेद्या उत्तरभागे पत्रग्रहपूजा कर्तव्या॥ तस्योत्तरभागे॥ ॐ गणपति दुर्गा वायु ८
आकाश अश्विनी कुमार क्षेत्रपालेभ्यः चतुर्थ्यन्तेन मंत्रेण पूजयेत्॥ ततः कुंडस्य पूर्वोत्तर
दिशि शांति कलशं स्थापयेत्। ततः तुलसीसमीपं गत्वा तुलसीं पूजयेत्॥ ॥

छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

देव्यै नमः॥

मुखं ध्यात्वा॥ ॐ भूर्भुवः स्वः साधिदैवत सप्रत्यधिदैवत बुध इहागच्छ इह तिष्ठ स्थावा सपूजयेत्॥
ॐ उद्बुध्यस्वाग्ने इति मंत्रेण। पुनः नारायणाय नमः॥ विष्णवे नमः॥ उत्तरस्यां गुरुं पी
तवर्णं पद्माकृतिं उत्तराभिमुखं ध्यात्वा॥ ॐ भूर्भुवः स्वः साधिदैवत सप्रत्यधिदैवत गुरो
इहागच्छ इह तिष्ठेत्यावाह्य पूजयेत्॥ ॐ बृहस्पते इति मंत्रेण। पुनः ब्रह्मणे नमः॥ इन्द्रा
य नमः। ततः पूर्वस्यां शुक्रं श्वेतवर्णं चतुरस्रं पूर्वाभिमुखं ध्यात्वा॥ ॐ भूर्भुवः स्वः सा
धिदैवत सप्रत्यधिदैवत शुक्र इहागच्छ इह तिष्ठ स्थावा पूजयेत्॥ ॐ अन्नात्परिस्रु
त इति मंत्रेण। पुनः इन्द्राय नमः॥ शच्यै नमः॥ ततः पश्चिमायां शनिं कृष्णवर्णं इं
कृतिं हन्निलाभिमुखं ध्यात्वा॥ ॐ भूर्भुवः स्वः साधिदैवत सप्रत्यधिदैवत इहागच्छ इह
तिष्ठ स्थावा पूजयेत्॥ ॐ शन्नो देवी इति मंत्रेण। पुनः यमाय नमः॥ प्रजापतये नमः॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

देव्यै नमः॥

३॥

सूर्यं रक्तवर्णं वर्तुलाकृतिं मंडलमध्यस्थं पूर्वाभिमुखं ध्यात्वा॥ ॐ भूर्भुवः स्वः सावित्रदैवत सप्त
हित सूर्य इहागच्छ इह तिष्ठ त्वा वा त्व पूजयेत्॥ आकृष्णेनेति मंत्रेण पुनस्तत्रैव ॐ वकाप
यनमः॥ ॐ आग्नये नमः॥ ॐ र्धवनन्तताम्बूल पुष्प धूप दीप नैवेद्य वस्त्रादिभिः पूजयेत्॥
एवमेव सर्वान् ग्रहांश्च पूजयेत्॥ अथ आग्नेयां सोमं श्वेतवर्णं अर्द्धचन्द्राकृतिं दक्षिणा
भिमुखं ध्यात्वा॥ ॐ भूर्भुवः स्वः सामधिदैवत सप्रत्यधिदैवत सहित सोम इहागच्छ इह ति
ष्ठ त्वा वा त्व पूजयेत्॥ इमं देवेति मंत्रेण॰ पुनस्तत्रैव ॐ अप्सवे नमः॥ ॐ उमायै नमः॥ ततो
दक्षिणस्यां॥ भौमं रक्तवर्णं त्रिकोणाकृतिं पृथिव्यामभिमुखं ध्यात्वा॥ ॐ भूर्भुवः स्वः
सावित्रदैवत सप्रत्यधिदैवत भौम इहागच्छ इह तिष्ठ त्वा वा त्व पूजयेत्॥ ॐ अग्निर्मूर्द्धेति ३
मंत्रेण॥ पुनस्तत्रैव नमः॥ ॐ पृथिव्यै नमः॥ ततः ईशान्यां पीतवर्णं धनुषाकृतिं पश्चिमाभि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हरेर्नमः

त्री अमुकमासे अमुकपक्षे अमुकतिथौ मम जन्मजन्मनि कायवाङ्मनोभिः कृतं तत्सकल
पापक्षयपूर्वक पुत्रपौत्रादिपरिवृतत्व धनधान्यसमृद्धिपूर्वक दिव्यविमानाधिरूढो
गंधर्वैर्गीयमानस्तुतः गमनविष्णुसहक्रीडनोत्तरविष्णुलोकगमनवासकामनया
पापक्षयार्थं कृत अमुकव्रतोद्यापनमहं करिष्ये ॥ इति महासंकल्पः ॥ अथ कलशस्थापनं ॥ तत्र
पूजाविधानं ॥ आलेख्य वर्तुलं संपूज्य आस्तारहस्ते पुष्पाक्षतवस्त्रादिकं दत्वा ॥ वा
महस्तेन आसनस्य हस्तं गृहीत्वा ॥ दक्षिणहस्तेन कुशत्रयतिलजलान्यादाय ॐ अद्या
मुकमासीयामुकपक्षीयामुकतिथौ कर्तव्यामुकव्रतोद्यापनांगभूतहोमकर्म कर्तुममु
कगोत्रममुकशर्माणं त्वां आसनस्थैर्भिः पुष्पचन्दनताम्बूलवासोभिः आचार्यत्वेन त्वाम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशायनमः॥ अथतुलसीलक्षदीपव्रतनोद्यापनं॥ आकाशदीपदानव्रतोद्यापनं॥ धात्रीसहि
पदानव्रतोद्यापनं॥ मत्स्येनोदकदीपदानव्रतोद्यापनं॥ हविष्यान्नादिमुष्टिकान्नभोजनोद्या
पनं फलंसर्वं चादिसर्वव्रतोद्यापनविधिर्लिख्यते॥ तत्रपूर्वेद्युरेवयजमानएकभक्तं कृत्वा॥
अग्रिमदिनेतुतैलेस्नात्वा रामसंनिधौ आरामतुलसीदीपदानपक्षे॥ अथव्रतोद्यापनेतुमंडपंकृ
त्वा॥ तत्रचतुर्हस्तमंडपंनिर्मितोवेदींचकारयेत्॥ तन्मध्येहस्तमात्रंवर्तुलंवेदिमंडलं
कुंकुमालं॥ अथवागृहान्तेतत्रएवकार्यं॥ तत्रगोमयपंचगव्यादिभित्तौपरिलेपन
मलंकृतभूमौ॥ यजमानः अलंकृताहारःस्नातः॥ शुक्लाम्बरधरः॥ कुशहस्तः आचान्त
पूर्वाभिमुखः॥ कुशत्रयपवित्रःसजलोन्याक्षतसंकल्पंकुर्यात्॥ ॐविष्णुः॥३ अद्यत्यां

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सर्वति
२३६

धिन्वः धिनुवः धिन्मः धिनुमः॥ त्रिचित्र गतो बाधकः॥ धिनोमि॥ अधिहेः
असंयोगपूर्वात् सत्यवोकारात् उवर्णलुकि॥ धिनु॥ कृवि हिंसाकरणयोः तिबुके
तोति कृणुतः अद्भुतन॥ अन्तु आप्नोति॥ अन्तोधीनु प्रसपश्चाद्धिवदे
अन्तोति॥ अन्तति॥ आनन्त॥ आनन्तिथ॥ आनक॥ आन्तिता॥ अ उःरितोभा
का॥ आन्तीत॥ आन्तिकाम॥ आन्तिषुः॥ आन्तीत॥ भूसातत आकाम
स्कोरघास्य॥ आन्तुः॥ तन्तु त्यन्त तनुकरोति॥ तन्तु तनुकरोति तनुर्वी
द्विवचे॥ तनोति॥ तनुते॥ फाकाम॥ ततन्थ॥ ततनिथ॥ ततक॥ अ १४
तन्तीत॥ अतन्तीकाम॥ अतान्तीत॥ अताकाम॥ तनुकरोति किम

मानः

भ्यासेचनमाप्रीकरसाय२

न्टतो२

रेका शेका भ्याशिन्नात उपहाहे भ्रोषति भ्रोबांवकार उयोप भ्योबीत
मिहसेचमे दिनेस्योर्वसोर्घस्य टेपोटस्पसोपः पूर्वस्यचौदीर्घी
मिन भ्रमिन्नत स्हमसमीकरौ नास्ट्रर्घः इहिय इयं इधा एन्यति
भ्यादिजबानाम भ्रधान्नीत मदसात भ्रश्रहा धाम इविप्यापुो इन्यति
इन्यो वफाः दन्वीत किपि दिपि धिपि जिपि श्रीराने हिन्यति धिपि
कसेपा र्वस्पसेचो गुसताभावउपसनस्यापितिवचे॥ नेवः विकारसास्य
जुप्रसपस्पउप्रसपस्पच गुससामव तिपितिपरे। धिनेतिधिन्यति
भ्योर्क्रीर्की सोयः। भ्रसंयोगपूर्वस्यप्रत्ययोकारस्पसोपाधमयोः।

गुश्चउय
भ्रनयोस्समा
हारः कुपतस्य

भ्योर्क्रीर्थसोयइति भ्योर्धीहेदिसतोयेसनुबसियवस्वाःसंयोगपूर्वमप्रत्ययोकारस्याधः१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रवरा स्वरा लुप्त १ आर्वं आर्वं आरः लुप्त १ रा आरः १ करहो१ आरके राहो १ १

अजै वीतः। क्रुबधिं से वलते। चकर्व। वकांक्षिप। तोंतें भूंसे हशांमे। दशान्
म क्रुध भ्रश स्य शात्त्यपदपस्त्यांभूसे डेत्तेभवति आरोत्व। कुबाहिना
स्या। कष्ठा। कष्ठी वहोः कस्से। धातोः षडपोऽकत्वं भवति सपरे। क्रन्त्यति।
पर्वति अक्रान्हीत। अकान्हीत क्रुधभ्रश स्य शात्त्यपदपांधासि।
हसवांतासंबं। लानातसानात्वानातन्नामुपधा इनिः सक्ष्या हिपर
न्तु हशोस्से रूपवाहः। अक्रुन्सत। हृपु गतो। सर्पतिससर्प। सृपृ अस्त
वर्त। कुशांहानेतेहनेव। कोशति। कोष्ठा। अकुन्सत। हृवरि वशिव
हिंसा पाम। इष सह लुभ रिष रुष वामनपित्से डा। तेषितारेष्ठा रेषिता १३
हरवस स्ववस्वस्तेषांसमारः हसवं हसवं अन्तात्पथ आपसंश्रसोर हसवांततस्मात् हसवांतात् रथ अस्य तमसवत्पूर्व यमानः

गमि ध्याति · लिपु वा २६ · ढालितो धातोर्दुग्धादेश्च ङ प्रत्ययो भवति पे से
२ पवा २६ ॥ अगमत् · मुचादेर्वा ङः ॥ ग्लुचु ग्लुञ्चु गतौ · अग्लुचत अग्लोचीत्
गुचु ग्लुचु चौर्ये · अग्रुचत अग्रोचीत · अग्लुचत अग्लोचीत ।
ग्लुंचु गतौ · अग्लुचत अग्लुंचीत श्री फल्लतिविशरणे · फल भजश्चपं
ति शालेसेरिप पि चैल पूर्व लोपो ॥ फलेतुः फेलिथ · अतो ... नास
स्य समीपात्कारसा सो निसंयुक्ते ॥ अफालीत् · फल निष्पत्तौ · फेलु
तुः अफालीत् · चर गतिभक्षणयोः ॥ अचारीत् · जि जये · सन्लिट्
कोः जेर्गिः ॥ जिगाय · जिग्यतुः · जिगयिथ जिगेथ · जिगेजीयात्

व
मा
तस

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम १ धातुस्त्र गतो ताद्दिधाका तिकुल्लसास्तं॥
सिबंति आगमा प्रत्यया देशाऽयदेशाप्रकीर्ति ता:॥१
११

येता॰ अजेधीत आजीत त्नित्नवे॰ चित्नताप॰ चे॰ अन विप्रकारे वरे पूर्वस्व
रस्य दीर्घः नुडीपात॰ अन्नैधीत। नुमयहिंसायाम॰ प्राप्तं पतेःसुद् नमेकं ति
प्रसंगुपति गोः आस्रात अपनपने॰ आरसां चकार॰ चन चन संभ त्तौ। पन तिप
नेत॰ पनतु॰ अपनत पपान॰ पपनतुः पपनुः पन्पाते पनितापनि ख
ति॰ अपानीत॰ ससान॰ सेनतुः सेनुः। जन सन खनां मार्त्सेडु ति अहवे
पाद्हेडि ति याहेवम सवे। सापात सन्पात॰ चमु अर ने। छिदुः के अच्चोव
मा दीर्घो इपि। आचामति॰ आइ॰ क्रिम चमति॰ चिवमति॰ छिदुनिरसने।
नामधातु च च छि थांसंसने। लीयति धु छिवेः पूर्वस्य नस्यपो ता। ११

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

गमिष्यति · लिखु बाधे १६ ह्वालितो धातोर्घुङ्काद्येश्च ङप्रत्ययो भवति पेसे
र परा ६ः। अगमत · गुचाद्यैङि ः। ग्लुचु ग्लुञ्चु गतौ · अग्लुचत अग्लोचीत
गुञ्च ग्लुञ्च [illegible] चौर्ये · अगुचत अग्रोचीत · अग्लुचत अग्लोचीत।
ग्लुंचु गतौ · अग्लुचत अग्लुंचीत ककृ तातिशरतो · तृफस भजअपं
कितिरा [illegible] पिचैल दूर्जशोषौ। कुषुन्तुः केलिष · अतेरजौ तस
र्वसमीपा कारस्य स्तो निसंघस् क्षिः। अपक्षीत · फक्ष निखातो · कस्य
तुः अफाक्षीत · वर गतिभक्षणयोः। अवारीत · जि जये · सपरेभ्यो
वाः जेनिः। जिगाय · जिग्यतुः जिगयिथ जिगेथ · जिगे जीयात

२६

श्रीराम १ धातुस्त्र गतो सादि याव लिङ्गान्ता सक्तं ॥
आगमा प्रत्यया देशा डपदेशा प्रकीर्तिताः ॥१
सिवंति
११

येता· अजैषीत् आजीत् लिलावे· लिलाव· वे· अन विपकारे वरे पूर्वस्य
रस्वदीर्घः न्दीधात्· अन्दैषीत्· पुष्पाहिंसाधाम· धातुं पते· सुद्ग गाऽकेत ति·
प्रस्तुपति गोः· औणात् अपणवने· औणत् वकार· वन वन संभक्तौ। वनति व
नेत· वनतु· अवनत् ववान· ववनतुः ववनुः वन्यात् वनिता वनिष्य
ति· अवानीत्· ससान· सेनतुः सेनुः। जन सन धनामात् सेद्धिति षष्ठे
पात्तदेहिति याहे वय सवे। सायात् सन्यात्· यम अर्ने· क्षिपुःक्रम्यो च ११
मां दीर्घो ऽयि। आचामति· आङः क्रमः चमति· विचमति· क्षिपुनिरसने।
नामधातु ल वक्ष्क्षिधांसत्यं न। क्षीयति धुक्षिवेः पूर्वस्य दस्यणे गा।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

धिं धं धि सा धप: कृष्ण नृ धी शृ धा ति शृ धा ती ग्रधिं: ई मे तु धा न्ता दृश वा लि
ता नेमे स्तत: परे सि धा तिरे ये ने स हे ो ता॥ शिं विं विं शृ ख ति वु खा ती ति विं ति विं
श्री यं विं तृ ख ति दृ ख ती धि विं दृ मा न्द शे ये व दृश न्प नि द्वि धे ो गतो वृ धा न्ता
नक विक वर्ती त था दी। त पिं ति पिं वा पि म थो व पिं स वि लि पिं सु पि स ख ति
ख ति स्त पिम स्यो ता न्ती चे न शि पिं न्दि पिं न्द्रु पिं ब्र ती हि पा न्ता न्र ग रि ता ता
सि यो ऽ श: रे भा रि हृ रिं स्वं हि भि रिं हिं हु हिं कु रिं श रिं सा हिं स्वि घ ति प घ ती विरिं मं
तरिं तु रिं घि घ ति गिं त इ स पि ब्र ती हि त न्ता न्र श प ज च्या नि ढ: १० व विं य विं
गि विं रिं वि र जि प ढ़ ती न ा नि जिं सि वें मु वि भ जि भं ज़ी भ ज्ञा ती र॥ स जि
व जिं घ जि ह जि सं जि म ज्ञा ती न मु जं स जिं ह ज़ि म ज़ि वि ख नि ढ स र न्र ११

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम पुवमितिशेषः लारनुबंधकासानुबन्धकपोर्नि
रनुबन्धकस्येयग्रहणम् १

सि.वं.ति.

१०

मैसमचितास्तोहसानान्ऽपिसंनियोगत ॥२॥३॥ क्लिस्तुकान्ते ह्यनिऽकइ
कते घुसिस्वसानेभ्रुथ सिंह प्रसाररतिरम्भिश्वभान्ते कः पञ्चप्रेणुने पमिस्त
तस्तीकाय भ्रिवनेतरे ॥३॥ पञ्चिर्वमान्ते कानिऽऋइब्बते रम्मिर्दिवाद
पफिपञ्जतेमलिः नम्भिश्वनुर्योहलितेदपञ्चमोः गमिस्तुषकः प्रतिबधपा
भिनामर्ध ॥४॥ रिहिंईहि र्मेहिति तेहतीयहिर्नहिस्तुषकोदहसिसपालियहिः इमे
निते ऽक्काहिम्भु नङ्शी सपाः गसोप्रहान्ताः प्रथमञ्जपक्ति र्लिताः ॥५॥ इंशिदशिं
इंशिमपोमश्शिंस्वशिरिशिंहुशिंकृशतिमब्रमंतिशिंलियशिंवशान्ता
नलिदपुरातानाः पइंतिपाहेभुदशैयनेततानर ई हृधिस्सरांभिर्प १०

लतुमनुश्चपयोधनेतनारिः
ऽनहसंशयोभ्रमस्तोमनन्द संशयाः ३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

शिशुः अत्र वकारस्य ह्रस्वत्वात् । उपधायाश्चेति दीर्घो प्राप्ते ॥ अचः पर
स्मिन्निति स्थानिवद्भावेना चपरत्वा । नचनपदांतेति निषेधः स्या
द्दीर्घयलोपे पूर्वस्मात्संभवेत स्थानिवद्भिस्तु नेति ३॥

प्रकृतिभावत्वा भिधीयः पतति स्वविकल्पि: ।
उवर्णान्ति ने हुन्धोरेव । हुन्धो घेति हि अनेकव २॥

अनेरचतुर्थीयसंसे चा । शिवाय । नुधातोः ॥ श्रीकृती स्वतोऽईत्यत्र स्वेदलिते ॥
वर्णीवोरियुवौ स्वरे परे ॥ अनेकस्वरस्यासंयोगपूर्वस्य धातोः ॥ उवर्णान्तो हुन्धो
रेफा त्वि । असंयोगपूर्वस्य किम् यवक्रियः ॥ शिरवः ॥ शियुः ॥ शिशुः ॥ उतवपः स्वरान्ताद्
सतश्च तौ हे नित्यान्निटस्यात्वो यादौ ॥ शिवधिया । अजिय । शियवः शियः । शि
याय । शियव शियिव शियिम । आजिव आजिम । चीपात् । नेकस्वरादध
तो तु । आघोषात्तोऽनुदात्तादेकस्वराद्धातोः परस्यवस्याइडिन ॥ कृ ॥ तं ॥ मृ
भ्रिति दर्शनतोभवतीति ह्रश्वतामिका स्तु संदः ग्रथ इत्वितरङ्कि ॥ अदन्तामद्दन्त
मतोऽथ उ ह उ मौ श्रिवि ह ॥ धर्त्तोवर्ण श्राउ । श्रियावर्णि १" गणस्य मद्दन्तम
ताथवद्दसुवौ न्हुवन्नाथो तोतिमन्धो ग्रन्थन्हन्ध्वः इति स्वरान्ताविधि

नचवनिरूपसंसत्तोऽनिट् । ग्रतोऽन्तो यस्य सत्स्वरान्तः
स्वरान्तो धातुरनिट् भवति इति ह्रश्वतामिपत्य वपः ३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इन्द्रं यज्ञस्य · इन्द्रो यज्ञस्य पातु: इन्द्रं यज्ञस्य पुः इन्द्रयात ये न्द्रीता । तिाद् कुत्साचां प्र
तीन्द्रति · निविन्द्र · ऽवगतो · अोवति · अस्यर्तौ ल्वरे पूर्व स्येयतोर्विसर्गो वे
रिपुको ऽयोल · ऽत्वातु: ऽभ्युः ऽयोतिश · अोतीत · एवं वुगतिपूजनयो: ॥
आनन्द · अव्यात · पूजापातु अन्यात · आच्छि आपवे · आच्छति ध आ
च्छन्दीवा · आच्छ · आनन्द · आच्छीत उव्रो कोहिल्वे · चोर्विहसेह
छुति · हच्छैत हच्छैतु · अहच्छैत · गहच्छि · अहच्छैति यजगतो · यवाज · शवे
दृश्याद्गुताभूताकाराणां नैत्य पूर्वलोपे · जेयजतु: यवजु: । अयजीत अ
यजीत यजगतो · यदिध ज्वो: सोमिन्द्र: अध्ययनीत · अजगतो वे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कासश्वासर्दिवस्यः सो कासादि: कासादिश्च प्रत्ययश्च अनयोस्समाहारः कासादिप्रत्ययं तस्मात् कासादिप्रत्ययात् [illegible]
तेषां समाहारः कृअस्त्र भ कृञस्त्र भ परो यस्मात् स कृअस्त्रभपरः ६॥

शत्रु अक्तेति सकारादेशो यो गा ना काल दिश्च पूर्वस्य अन्यभवति दाता [illegible]
नई अहर्तिः स्तात् सान्त सगमने आत अतिथ ख्याङ भनगतो [illegible]
अतिमारिधन अने । अतेतिअन्तिः आनन्ताः आनन्द इनाद्दिसंख्यो [illegible]
नरिश्च अहा हने शिशोव अवन्हीत ग्रु धृश्रुडो श्रश्न्ध अश्रधीत [illegible]
मेश्वर्वे इति खनाद्दे खतद्दधीतो दितीयोऽऽगमोभवति दितीयाहै [illegible]
त कासादि प्रत्ययाद्दाम कृश्भ परः । कास आल इव अयगाह नाम्ना इनेकास्वर [illegible]
यो गतो हेपरे आमप्रत्ययो भवति स कृअस्त्रभपरः प्रवोनमेव्याः । [illegible]
आस्ते स्ववोधा रः पूर्वस्य स्य व तीय्यअः धातोर्न भिन्नः । नाम्नानास्य [illegible]
क्रियते ति ऋणाति परेण इन्हाख्याका इन्द्रां वकृते: इन्द्रां वकृः इन्द्रां [illegible]
दिंधवति ज्ञाति व रे॥ इन्हाम्ब काए इन्द्रां वक्रन्तु: इन्द्रां [illegible]

इति श्रीधुकसनकृत [illegible] अभधावतपास: इषिषु मद्यं [illegible]
सैवयः सेथारे: लवप्रसादयोऽनपन्नो [illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरामं सिद्धं ति-
९

उवर्णे तो मालाचार्येविसर्गः ह्रस्वप्रतिपदे। महाल हारसंहार विहार परिहार इति ३ ध्यानाभिध्येयुधानुपरेषु प्राहिदानि मितासरसं नेस्वरास्वारस् ४॥

परचरपवकतो आपस्य असो परकाहिः नकणादिः असकणादिः तस्मि नकणादो मन्तोपवयतोपस्य असो घनननाना असा नानसि न... मानो २॥

अन्यत्र कोर्थकाद्या ह्रस्वाधापारस

फ... ९

मादुः भेदः स्वलिहन्ति पाति पाति हूतिप्रसाजिधपति पहति शाम्यति चिनोति ९॥
गिष्ठु॥ अन्यत्रोकवादृ या मानो मा पुखारतो था। प्रलाना इति काहो किं प्रति
कतेति लोहे किम। प्रतिरवाइति अहानो किम प्रनिदुधाति अन्यत्र किं प्रति
भवति प्रतिभवति। आपुखार तो किम प्रति भरवाद अगा हीतर अग हीतः। ह
लियेरवने रहति रहेत रहतु अरहत॥ ओतः पर्वकिसे वास्वः। परादीनां पिध
प्रजाद्देशानां पूर्वस्वरस्तोको भवति आकारस्त्वकारः। एकेहसमधास्य स्यकिति
तारैवेदिथ चिव पत्यपूर्व सोको। रहतुः रेडुः रेडिप। तारग्रथ नेरशड्के प्रतिनि
रति नरेतं नरहतु अनेरत। प्रति नजा ह प्रातीनिरहतुः प्रतीतानेडुः। प्रतीतने
दिथ नघातं अनाहीतं अनहीतं अईग तोपा पने व आभोरातिहो नुग

ह्रस्वपिरेरवने लेरलम ५

९

एकश्च एकश्च एकोहसश्च हस्वहसौ एकौ च तो हसौ च एकहसौ एकहसौ विधं एकहसमध्यं एकहसमध्येति बहुतीति
एकहसमधास्यः तस्य एकशद्दो आसहाय पाति नस्तेन हि विमधास्या कारस्ये तामर्ध। अप्राप्नुप्राप्तनिमं॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कांस्यपारिषद्यः कोशः कांस्यादिः कांसादिश्च प्रत्ययश्च अन्योऽन्यसमाहारः कांसादिप्रत्ययं तस्मात् कांसादिप्रत्ययात् ॥ शंसःस्वः ॥ श्च
तेषां समाहारः कुम्भसम कं भसम परोपस्मात् तस्य कुम्भसमपरः ॥ २॥

शतम। अस्त्रोते अकारादेस्थे योगान्नामकारादेश्च पूर्वस्य न भवति रामे होत्या
नई। आर्हिति। आत्मात सगमने आते आतिथ। शाठमल्लरो। अस्ता सीत
मतिअस्ति धमने। अतति अनृति। आनन्त। आनन्द। इनदित्वं स्पृष्ठो ननन्द
वरिस्याच्छा इन्ते हि शेव। अवन्हीत शुध्यशुद्धे। शुध्यन्ध। शुध्यभीतडस्वर
मेश्वर्थे। इन्दति। स्यादेः स्यादेधितोदिती केऽडागमो भवति दिवादे परे वेन्द
त। कांसादिप्रत्यये मध्ये कशमपरे। कासयाल इव अथ गृह्नात्। नेकस्वरे
मोणे इयरे भामप्रत्ययो भवति सत्यकु अवसमपरः प्रयोगः यथा। गिरइरिद्रा
नाम इशंकाथा। इ पूर्वस्य स्वरीत्यस्य धातो नकिनः। नाम्यन्तस्य धातोः
द्विर्भवतिसाति परे॥ इन्द्रास्य वक्रा। इन्द्रां वकृतः। इन्द्रां वकुः। इन्द्रामास। इन्द्र

इति सिद्धधुकस्य कृदत्यस्य थास्य पाश्रा: श्रीधुमच्चंत्री लंस्वभावः
सैवरः सेपार्यः अग्रप्रसारणानन्दे दृत्यइति पाद: २

श्रीरस्तु ॥ उपसर्गेति । प्रत्यये चित्तस्त्र इत्यन्वये प्रतिपत्ते । प्रहारः हारसंहारः विहारः परिहारः इति ॥ ३ ॥ प्रान्ताभिन्ने धुधातुषु परेषु प्रादिस्थानि मितासम्बन्धे नेरस्वरास्यात् ॥ २ ॥
पचवपवकतो आपस्य प्रसो फणादिः नकणादिः अकणादिः तस्मिन्नकणादो घनीपवयतोपस्य अस्थे घान्तनवानाः आर्थानां तस्मिन् धानो २ ॥
अन्यत्र कोऽर्थ कारिका
सिद्धं ति ९
इच्छाव्यापार

ताऽइ बेइ लिहन्ति पाति याति द्राति प्साति धपति वहति शाम्यति चिनोति दे
ग्धि षु ॥ अन्वर्थ क थाहृ षा बान्ते ग्या धुआरतो या । प्रतोताद् इति । कोहे किं प्रति
करोति । त्वाहे किम् । प्रतिरत्वा इति । अरत्वाने किम् । प्रतिदुष्यति । अन्यत्र किं प्रति
भवति प्रतिभवति । आधुआरतो किम् । प्रतीतावत्वाद् अगाहीत अगहीत । रहे
लिये त्वने । रहति रहेत रहतु अरहत ॥ नेपः पर्वाकि ते वास्वः । पवादीनां स्विच
मनाहेशाहीनां पूर्वस्य रसो भवति आकारस्य एकारः । एकहसमध्यस्थस्य कि ति
ताते इवेदिथ चिवपस्य पूर्व स्यो वो । रहतु रेदुः रेहिथ । ताद् अथ नेशो । प्रति न
इति नदेत । नहतु अनेहत । प्रतिनजाद् । प्रातीने दतुः प्रतीने दुः । प्रतिने
दिथ । नदातं । अनादीत । अनदीत । अईनतोपाधनेब । आभ्योराति सोनुग

इहगुणिरेव ने मेरनम ५
९

एकस्य एकश्च एकोऽहसश्च हसस्य हसेोऽपरयोः यतो हसौ च एकहसो एकहसौ विध्यं एकहसमध्यं एकहसमध्येति बहुतीति एकहसमध्यस्थः तस्य एकशब्दो ग्रासहायवाचिनस्तेन हि विमध्यस्थाकारस्येत्यर्थः । आप्राप्तप्रार्थनम् ॥

अधीतिश्च ते पश्यस नामी धान्तस्मात् ४
स्यारस्यामात्रः स्वोपी तस्मिन् स्योर्वे ६

साम्र तिका भवे भपूर्वनाति
रावृषित्ते ३

वीऽया। स्वरति स्मृतिसूयतिधम्न रधनशालृपच्युमुहस्तुहस्त्रीहाज्वा। स्वासृतिस
धृ मंकि दुसाहताऽदर्दिसप्रिः। विवेधि थ० तथोऽर्दुः। अहभानाख्या तोपरवोस्त
कारथकारयोऽद्द् कारादेशोभवति दधासेनं। अद्वेजवाः। विषेच्छ। सोधिता। से
ज्ञा सेधिष्यति सेत्स्यति असेधीत्। असिधनान्निध्यतः। अपतोनामिवतस्था
निटधातोरुदि स्यात्परे सो। असैत्सीत्। अदसात् अद्साद्वार स्यस्वः गेधे
अद्से। असेत्स्यन् असेसुः। खदस्थैर्ये हिंसायाम् अतउपधाया। धातोरुपधा
या अतो वृद्धिर्भवति ञ्णिति। खखाद। चखदिथ। ऌवुदमोधारि। चखदतुः। चखदुः। खेदिथ
चखदिथ। अतोहलादेर्लघोः। वा सिचि परस्मै। अखादीत्। अखदीत्। गदव्य
क्तायां वाचि। घ्रादिस्यान्तिमितान्तेरासवरताः। गद नद पत पद अति इत्यादयः

घ्रादि स्योपन्तिमितं तस्मात् परस्य नेर्णकारस्य णत्वा तं। गद नद
दिवधातुषु परेषु गद नदादि धातुपर्ये त्यक्तिन्न धातुषु परेषु
घ्रादिस्याभिन्निरितं नस्यात्। ९।

श्रीतम १ संकोगेवातः गृह संज्ञास्यात १
सिद्धंति घस्वरास्या नवो समाहाः सस्व नस्या नवो समाहाः

पूर्वदिशवतिस्यागान्नकुत्स्य प्याकारमुत्तारदेशत
नगमनं गतिः सर्वज्ञाय पंचिका नाम पंचमोध्यायः ३

८

वर्वसं यो गास्तालदिर किंत ॥ मर्त्र यत्नुः म थ्यात संधिता संपि व्यति श्य संपा व्य तस्य
मथ्यतित । कुथि पुथि गुथि हिंसा संक्लेशनयोः । इदितो नुम इदितो धातो र्नुम्
कुंथति ४ कुहास्यु । पूर्व स्यकव गौ हकार वो शर्वूलं स्यात हकारस्य ध गौ चतुर्थः
कुंथ । इदितो नलोपो ना कुंथ्यात । वृधि वृद्धौ संगो मे । षिधु गत्याम् । आ
दैर्घ्ने षैः धात्वाद्योः षकार साकार वो स्य कार नकारौ भवतः । सेधति ४ प्रादे सिधेध
स्वतथातो सुन ना मा प्रादेः परे षो स्याद्येनान मा हि नो धातु नो सकार नका
रयोः षकार णाकारो भवतः । घलरा तव निमित्ते सति । निषेध ति ४ मृदइल
सर्वधाने षिधः नषेधत । निषिषेध । सेधते गौ तोनकः । नं गा निषेध ति ॥ ८
षिधू शास्त्रे मांगल्ये च । [illegible] इदितो धातोः परस्य वसादेरन

कादद्भिन्नाधाऽद्सयताॅव्रुती भात्रोरवस्वन्सरात्न १
सिश्च श्चाव्हिस्त्वं ए ते पांसमाहारः ३

पूर्वस्यां ह्रस्वात् ऋशोवः। पूर्वस्यात्ऋहस्वशिशब्दतेऽप्र ञ्चोहस्वात् उव्यनो।विवेता।वि
वेतिप॰ सेः।सिशब्दात् सर्वो ऽस्य विसर्गःतिदा॥ऋरः ऋरि॰ ऋरः परस्य सेऽसौ वऋ
ऋ अवेऽतीत अवेतिकाम॰ स्यातिरः।वेतातो ऋ इश्चयस्यान ऋ स्मि
यतिअवेतिऋः युतितसेयने॰ क्योत ति क्योतेत च्योततु अक्योतत।
इतोधा॰ इतितोधातोऋिऋ॰प्रत्ययो भवति पे सेस्य धाऋः। अयुतत अक्यो
तीत।श्च्युतिराद्रतो॰ श्च्योतति श्च्योतेत श्च्योततु अश्च्योतत॥
नशसातेवा॥ पूर्वस्य शसात्परः तयाशिशब्दनोनशसाः युश्च्योते॥
अश्च्युतत अश्च्योतीत। पकार रहितोप्यपमाश्चो।तति॰ मंथविलोड
नेमन्थति मन्थेत मंथतु अमन्थत। समंथ॰ नोसो पेति सोपे प्राप्ते॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम १ यत्रांधविनिर्मुक्तस्येव धातुसंज्ञा इति केचित्। प्रत्ययस्य नाधिपंकस्य दृष्टा दर्शनमिति पार्श्वे १ सामान्ये संज्ञाने संज्ञाने ति स्मि न संज्ञाने॥ द्विधा सनेकार्थाविति धातुसंज्ञस्य धातोः॥ ६॥

सिचंति

६

भविता भवितारौ भविताः भवितासे भविताथे भविताध्वे भविताहे भवितास्वहे
भवितास्महे। भविष्यते भविष्येते भविष्यन्ते भविष्यसे भविष्येथे भविष्यध्वे भवि
ष्ये भविष्यावहे भविष्यामहे। अभविष्यत अभविष्येतां अ
भविष्यन्त अभविष्यथाः अभविष्येथाम् अभविष्यध्वम् अभविष्ये
अभविष्यावहि अभविष्यामहि॥ अभविष्ट अभविषाताम् आतोऽनतो
ऽन्तः। आतः। अनतोऽस्मद्यतस्मकारात्परस्यान। अभविषत अभवि ६
ष्ठाः अभविषाथाम् ढेच से धीपः। अभविढुम् अभविषि। अभविष्वहि
अभविष्वहि अभविष्महि॥ चिती संज्ञाने॥ उपधायाः लघोः। धातोरु
पधायाः लघोरनीकिनोगुणाः। चेतति चेतेत चेततु अचेतत॥ ५॥

गुणाः इत्यनुवर्तते नीमिम इति स्मभवते॥ उपधायाः किमर्थमिन्तति लघोः किम इहते २

भवध्वे भवे भवावहे भवामहे भवेत भवेयातां भवेरन् भवेथाः भवेया
थाम् भवेध्वं भवेय भवेवहि भवेमहि। भवताम् भवेताम् भवन्ताम्
भवस्व भवेथाम् भवध्वम् भवै भवावहै भवामहै। तनोमकार इत्याते
त्वकर्तऽर्षः अभवत अभवेताम् अभवन्त अभवथाः अभवेथाम् अ
भवध्वम् अभवे अभवावहि अभवामहि॥ बभूवे बभूवाते बभूविरे
बभूविषे बभूवाथे। नामिनोऽवद्युसंधौ ढः॥ नाम्यन्ताद्धातोः परस्य
षीध्वंलुङ्लिटां धस्य ढः। सेटो हस्य वा। बभूविढ्वे बभूविध्वे बभूवे बभू
विवहे बभूविमहे॥ भविषीष्ट भविषीयास्ताम् भविषीरन् भविषीष्ठाः
भविषीयास्थाम् भविषीढ्वम् भविषीध्वम् भविषीय भविषीवहि भविषीमहि॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

१

भिभ्यत तत्राशुर्लिङ्स्मभयभिभ्यत अभभिभ्यताम अभभिभ्यन् अभभिभ्यः।
अभाभिभ्यतं अभभिभ्यत अभभिभ्यम अभैभिभ्याव अभभिभ्याम भैते
सिः। धातोर्भूत मात्रकासे स्विप्रत्ययोभवति दिया दिपरः तद्वासंज्ञा लुङ्॥
हदेः पे। वेपरेऽपि तधाश्याइत मूर्धिवतीभ्यः परस्य सेर्लुङ्कु। साद्वाश
घ्राधे टंधा। भूमस्सिस्योपे। पट्-सुकिन्सोना। अभूत अभूतां अभूवः
सिस्योपेसलैधुक्। अभूवन् अभूः अभूतं अभूत अभूवम अभूव अभूम
स्मस। मोङि-स्मिरेध। स्मसहितेतदिवादित्ति। मेदः। माङ्-योगेऽडेन माभवा
न्भूत मास्मभूत मास्मभवत्। भूपोप्राधात्वान्रभवते। आतिपड्ः।
भूत् परस्वभात आथश्वातद्रूभवति भवेत्। भवनो भवसे भवे यो-

१

अ॰ओं॰आज्ञाप्रथः इति द्वि॰२

सिश्च सश्च ता च सी श्च स्य एव ते षि
स्य तो सि स्य पा: ते षां सिस्य पा च हिटकं पदम २

ताहे तास्वहे तास्महे। लोभाद्गिजन्यर्थे ता ह्यः प्रत्ययाः स्युः एवं संज्ञा लुट्। सिस
तासीस्यपाकिट्। धातोः परेषां सिसतासीस्यपाकि डागमो भवति। भविता भ
वितारौ भवितारः भवितासि भवितास्थः भवितास्थ भवितास्मि भविता
स्वः भवितास्मः। लोभावेतारांज्यभावः कुमारस्य। स्यादौ भविष्यति स्यपू
र्णातोर्भविष्यति काले स्यप्रत्ययो भवति तितिपाच कादशस्परतः। एवं
संज्ञा लृट्। भविष्यति भविष्यतः भविष्यन्ति भविष्यसि भविष्यथः भ
विष्यथ भविष्यामि भविष्यावः भविष्यामः। कस्मीधर्मपासंकेभव
ति। स्यादक्रियातिक्रमे। क्रियायाः अतिक्रमे कृतश्चिद्दनिष्पत्तौ सतां स्यप्र
त्ययो भवति दिवादिपरः। एवं संज्ञा लृङ्। यदिस्युः। [illegible] ःस्तराज्यं याभ

श्रीराम १ क्रादेर्नित्यादेरिति वचनादयं भ्राजेधिः क्रादेरित्येव क्रादेर्नित्यादेरित्येकार्थो मः । तथाच धातोरुच्चरितकालाद् इति संज्ञेन प्राप्त
सिवंति· सेडेरनिषेधो यक्तिति तत्सर्वम् १ सस्य येकापसासनमाश्रित्य सर्वं धातोर्योपादानदयः २

५ बभूविथ · बभूवथुः बभूव बभूव बभूविव बभूविम ॥ क्रादेर्नित्यादेः कृ
सृभृवृस्तुद्रुस्रुश्रुव इत्येतेभ्यः परस्य वसादेर्नित्यादेरिड् न । अन्यस्मात्तु भवतीति
नीपमादिट् । उपलिर्जलिद्यानव भूव ॥ क्रोशिषि । भविता भवितारौ भवितारः
भवितासि भवितास्थः भवितास्थ भवितास्मि भवितास्वः भवितास्मः भविष्यति भविष्यतः म
भविष्यन्ति भविष्यसि भविष्यथः भविष्यथ भविष्यामि भविष्यावः भविष्यामः ॥ भवतु
लोट्सिप्सीयहि सीमहि । धातोरात्शिविपादादयः । एर्वास्सैल्लिड्
शिवादिर्हेः वर्णितः । भवात् भवतात् भवताम् भवन्तु भव भवतात् भवतम्
भवाव भवत भवानि भवाव भवाम ॥ हो श्रीमान् भवतात् हो इति ५ ता तातौ तारस्तासि ता
स्थ तास्थ तास्मि तास्वस् तास्मस् ता तातौ तारस्तासे तासाथे ताध्वे ·

लभवः इति तानि तस्मिन् २

अन्तराः परः परोन्तेत स्थिन्यणन्ते॥ सान्सा कतोमीखेताह
ते विषयतासा स्त्रियानामिषणर्थे परोन्त्यम्. १

स्यादेनवद्वर्तते सस्वरः सस्वररादिर्वीस्वा
सौ सस्वरादिः ३।

परोन्ते लाप अतुस् उस् थप अथुस् अ लाप् व म व आते इरे से आथे ढ्वे व
थ हे महे॥ धातोः परोन्तेऽतीतेकाले रूपाप्यतः पुत्त्वपाद्युः। एकाचो द्वे प्रथमस्य लि
द्वित्वं उन्तार्थतायाद्वित्वाद्धातोर्द्विर्वचनमसंसस्वरादिर्द्विरादिः। अनेकस्व
रस्य धातोः सस्वरोद्यत्यवयवोऽद्विरुक्तो द्विर्भवति॥ शर्पूर्वाः खयः अचिस्वादिद्वितः॥
अभ्यासस्य दे॥ पूर्वस्याकारस्य ह्रस्वशक्यसावाकारो भवति॥ दीर्घः पूर्व परे॥ ह्रस्वः पू
र्वस्य दीर्घो नोदीर्घस्य ह्रस्वो भवति॥ झपानां जबचपाः॥ पूर्वसम्बन्धिनां झ
पानां जबचपाः स्युः झढधघभानां जडदगबाः॥ खफछठथानां चपटतक
पाः॥ भवतेरः॥ भवतेर्गुणागमोऽस्यातरस्यादेः परे। बभूव बभूवतुः बभूवुः।

अस्य अ आ ११२४ १

अपश्यं भूस्व आभः। योः। ता आदिर्विस्वसमादिः धकान्तिस्य तान्डुयाधान्विधिसे १
तस्मिन्नेरासे तानो परे अभ्यासास्यातपूर्वस्य ४

भूतम् अस्मिन्नतीतमद्य यावदभवः भूयतनः नभूघतनः
सिवं ति अनद्यतनः तस्मिन्ननद्यतनेऽ॥

३

भवतं भवत भवानि भवाव भवाम ॥ अधनानो ह्यतो भवस्तो म्याद्याव्या
न्भवतु भवान्तरा अनद्यतनेऽतीते ॥ द्वितीयास्वरस्मिपुतं त अभ्यिपदम । तन्
प्रातामस्य ना यास्वामध्यामद्वमहेहिमहि ॥ अतीतापास्ते णामद्वापा
द्ति। नाद्य हनक्लिन्वाः प्रथमपामद्वंद्विवस्य स्त्रोऽद्यतनः । नास्यः य
तन्नो वास्मिन्नतीते फासेत चहिथा द्वः । एवंवासंस्थाऽस्य इद्विविभिन्नानीकाए ३
ऽब्धारसार्थः । द्विजाद्यवद्दः । द्वितीयोपरे धातोरडागमोभवति । आदेशाभ्ये
श्वाद्दणायासनो अभवत् अभवद् । अभवताम् अभवन्। अभवः । अ
भवतम् अभवत । अभवम् । अभवाव अभवाम । माहोऽभवत् त्यमुक्तः ॥ प

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

दसौजे ३

आशीश्च प्रेरणां च आशीः प्रेरणा त यो राशी प्रेरणायोः ३॥

भवेत भवेताम् । युसद्द । अतः परस्य युस् इ आगमस्यात् ॥ भवेयुः भवेः भ
वेतं भवेत । यासिव्यम् अतः परो यामिवं भवति । भवेयं भवेव भवेम । आशि
षोर्लङ् लृङ् लकारो भवे इति विधिः भवेद्दि प्रार्थनायां । आशीः प्रेरणायोः ॥
तुपतां अनुहितं तआमिप् आयप् आमप् । तां आ ताम अ न ताम स्य आ
याम ऊं येव आय हेप आमहेप ॥ अप्रा पूर्वार्थ निमाशीः परस्मै वत्तार्थशं
सनं या प्रेरणां पूर्व तनितं अतु याह्पे ॥ रबो संज्ञा सोऽनु यो स्तात ङ आशि
षि वा । भवतु निरयकाशोहि विधिः भवतात् भवतां भवन्तु । अतः अतः प हेः
रस्पहेर्लुक् । अपवादो यमन्यत्र चरितार्थी तर्हि परस्येन याध्यते ॥ भव भव हि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम १ अवएवअर्हंइउप्रसपृथिकंपहम धस्थमश्वथमोतवो: २
अतइसर्वत्रति १
सिद्धांति०

व १

त्रो आशुषितोन्यता: । भवतु । आई: अतो लोपो भवत्यकारे एकारे भवन्ति ।
२ भवसि भवथ: भवथ · थमोतो । अमेको वरत: ऽत आत्वं स्यात् । भवानि भवा
व: भवाम: सभवतित्वं भवसि अहं भवामि । दुर्गीपत प्राग्नोपर: ॥ सचत्वं
च भवथ: अहंत्वं च भवाव: । अहं चेत्य असव भवाम: ॥ विधिसंभावने
वो: । पात पातां पुस्पात् पातं पात पाम पाव पाम ईत ईयातां ईरन् ०
ईथास् ईयाथाम् ईध्वं ई वई यहि ई महि । विधि: कर्तव्याणवो विदेश: । संभा २॥
वनं कस्यनं तच वाहहव: । एषां संरोगलिङ्ग पा · अत: पोवाहुस्या त् ।

पासंसचस्यांनत्त
याकासपम

अात्मधातुगणानुकूलव्यापारस्ताः॥ अपदं नप्रयुंजीत इति भाष्यम्॥ मध्योर्थवाचेपदुक्ते दीयमानेन दनुकर्तां अनुकर
णाचानत्याद्युत्पत्तिः॥ पूर्वं भवक पदं महाकाहति स्मर कनयामा कूलिक स्वात स्तापिस्वनिर्दे शो ऽध्ययनसत्तो॥
व्यपवृत्तरणानः॥ भवनभवविध्य हिनत्वचन्ते मानत्वम्॥ कार्यानुकर्तापोमे इतिवन्ता प्रतिमे इतिवन्ताव

कर्तरि पंच·वा·प्रागत·भूसंज्ञा पाम·वर्तमाने·तिप्·तस्·अन्ति·सिप्·थस्·
थ·मिप्·वस्·मस्·ते·आते·अंते·से·आथे·ध्वे·ए·वहे·महे·वर्तमाना
र्थ क्रियापदस्ते धीतो लिङ्ग्थाद्व·पूर्ववास्मृ: एकोसे स्तास्ते ट·भवक
र्तरि·कर्त्तर्येव तिवादि भुवन्तुर्थ दिवपर्व्व नो भपरतो धातोरप्रत्य
त॥ गुप्ताः। नामना सस्य था तो ऽहं ताः भवति·भवति तादि दिं ति। प्रकारेत
ना दिके व विहिता पाद्वः अस्य वोङि·दासा त। दि·एपघुसि·क्रिति दिं·ति
वक्रिर्गसोन·दिविव न हतु केऽ सिस्वीता। इति तक्लिगताप्र

वसिन्प्रत्ययेपदेरनुदात्तद्धिर्
ईप्प्रते सातादि:२॥

पदेतिपस्यपदिर्यताम्यादिर्वस्यासोतादिः पित वतादिस्व पितादि:
कथ:चवदन्तौकमनितोपदस्य संक्ष्ति तस्मिन्कृति २ व्याकरणोनद्धे तेर्कि

श्रीराम १ आरम्भ नाम प्रक्रिया आरभ्यते इति आरम्भात: आरम्भात तस्य प्रक्रिया आरम्भात प्रक्रिया १ आगमादेश विधौ पञ्चाशत्
प्रत्यय विधौ पञ्च पञ्चाशत् - २ आदन्तेहातग्रि-तः। इति निपातितो धातोः। किमर्थं कृविरेण समाहात कुत्र कौशानी
सि. ५ सि ते। अनुहात श्वड्-चानुहात ङोइपइवइतो अनुहात ङोइतीपस्या सो तस्मादनुदातङि-तः २।
इदानीं भुवमानपदप्रसोकमेत्यसम्बधते २।

तामरतमपा
श्रीरामसतो
अथनमः

१॥ श्रीगणेशाय नमः। अथ सारस्वत प्रक्रिया लिख्यते। ॐ तौः इत्यादि क्रियते। आ
दिः। क्रियाया चित्तिर्भ्याद्रिन्तु संस्कोभवति। आदन्तु हातंग्रि-तः। अनुह
सेते ग्रि-तस्य धातो रतः। सिस्वरिते तङ् प्रे-। सितः स्वरिते तस्य धातोरत तं०
वेस्तः। परतौं न्वेत उन्नर्न नियमि सहि ना ध्यातोः पम न्वे पमे। तिथा हि नामाद्या
नि नवय न नानिपं संस्थानि। पतरामात्० नामित्र य ७ सादि या समादिव १॥
नातेः। ति याचे कार्ये ७ नामादि भूपवदे ह्वे ते प्रतपा स्त्रि भि र्भगेः
स्पुर सपोः। नामित्र ७ उपमाने प्रथमः। ७ समादि मध्यमः। आसम्पुतमः

आर्तस्य पश्च
श्रा तौ तवोः १

विपरितो आररासाम थ्पति के विभ्रणहातेय
लत्रारामामाकाजे पदमनितपं मृनुनकमया हतिण
तिङ्तोपजः। ई उ गम्यते विभिते वङ्नको नेभितं
उनकविपितेनहिनः उनक निधिर्हि नः तस्मात ६॥
तों

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

चैनदनुकाां श्रवकर
'श्रवनसतो॥
न्सावं १

ल्यायनलोयँत्तीं गर्गनडाश्वि स्त्रीपितृष्वस्रादेश्च। गर्गादेर्नडादेरश्वादेः स्त्रीलिंगात्पितृ
ष्वस्रादेश्च ल्यायनत्तोय त्तीय इत्येते प्रत्यया भवन्त्यपत्येर्थे। गार्ग्यः। वात्स्यः। नाडायनः। वा
रायणः। आमुष्यायणः। आत्रेयः। कापेयः। गांगेयः। माहेयः। पैतृष्वस्रीयः। मातृष्वस्रीयः।
लुग्बहुत्वे क्वचित्। अपत्येर्थे उत्पन्नस्य प्रत्ययस्य बहुत्वे सति क्वचिद्यस्मिन्विषये लुग्भवति।
वसिष्ठाः। गर्गाः। अत्रयः। विदेहाः। देवतेदमर्थे। देवतार्थे इदमर्थे चोक्ताः प्रत्यया भवन्ति।।
इन्द्रो देवतास्येति ऐन्द्रं हविः। सोमो देवतास्य सौम्यं तेजः। देवतार्थमिदं दैवतं वस्त्रम्।।
क्वचिद्द्वयोः। देवतार्थे इदमर्थे पूर्वपदोत्तरपदयोः क्वचिद्वृद्धिर्भवति। आग्निमारुतौ देवतेऽस्य

अथ चौत्तरवष्पोऽथ·

सा ४० ति। आग्निमारुतं कर्म। सुहृदो भावः सौहार्दम्। अत्र भावे अणवत्कृत्यः। तितो वा ऽण् कोः प्र
त्यया विषयान्तरे तितौ वा भवन्ति। अङ्गो गौर्दस्य स अङ्गयुः शिवस्तस्य धनुः राजगवं अजग
वं वा। कुमुदस्य गंधइव गंधो यस्य स कुमुदगन्धिः। तस्यापत्यं स्त्री कौमुदगंध्या। अवंतः स्त्रि ४०
यामित्यापत्यप्रत्ययो भवति। श्वशुरस्यापत्यं श्वाशुर्यो ग्रामः। विद्वस्रोरिदं वैद्वस्रवम्। गव्यं। कुल्यम्। राम
त्वदीयम्। मदीयम्। चतुरश्च लोपः। चतुर्नगरादस्य चकारस्य लोपो भवति तद्धिते परतः। तुर्यो
तुरीयः। अन्यस्य दुक्। अन्यशब्दस्य दुगागमो भवति तीयछप्रत्यये परतः। अन्यदीयम्। अ
र्द्धजरतीयम्। कारकाद्भिक्रियायुक्ते। कारकादपत्ये प्रत्यया भवन्ति क्रियायुक्ते कर्तरि कर्मणि

वष्ठो· बिंबवाना देवरूपो वात्पयो भवतः २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

गर्भिरादेश्च पलगराद् लोपश्च गरिमा
महिमा २॥

भवति ३

राज्ञः कर्म· राज्यं· राजन्यं· नदस्य कर्म· नाघ्यं· [illegible] कवेः कर्म काव्यं। लोहितादे
र्डिमन्। लोहितादेर्भावे इमन् प्रत्ययो भवति स च डित्· लोहितिमा। अणिमा। मनइ
मनि· अकारस्य होँऽमनि परे। पृथूनां भावः प्रथिमा· द्रढिमा। बहोर्भाव इति विग्रहे। बहोर्लो
पो भू च बहोः। बहोरुत्तरेषामिमादीनामिकारस्य लोपो भवति॥ बहोःस्थाने भू आदेशः॥ भूमा· ४
अस्यार्थे मतुः। नाम्नो मतु प्रत्ययो भवति अस्यास्मिन्वास्तीत्येतस्मिन्नर्थे। उकारोनुबन्धा
र्थः। गोमान्· श्रीमान्· गोमती· श्रीमती: अ इकौ मत्वर्थे॥ मत्वर्थे अ इकौ प्रत्ययौ भवतः। बै
जयन्तीपंकाय [illegible] सवे जयन्तः। मायायास्त्यस्मिन्निति मायिकः। मान्तोपधाद्धस्विनौ। मकारान्तान्मकारो
पधादकारान्तादवर्णोपधाच्च वत्विनौ प्रत्ययौ भवतः। इषदस्यास्तीति इषद्वती भ्रमिः =॥

ता २

ससो प्रत्यर्थीये मत्वर्थीये प्रत्यये परे तान्तसान्तयोर्भसंज्ञा स्यात् २ देशात् ३

वी २ तु २

सा।
५८
कृत्तद्धित
कराः इतोत
वतिवतो
र्थकाः ४॥

दण्डी। छत्री। दृषद् स्यामस्तीति दृषद्वती भूमिः॥ लक्ष्मीवान्। ग्रामवान्। भूमिमान्।
मी। कामी। कामवान्। नडिशादिभ्यश्च। एभ्य इत्वं स्तुप्रत्ययो भवति। नडित्वान्। एतस्मिन् यत्नेभ्यः पूर्व
मालेवतुः। यत्तदेता। यत्तदेतेभ्यो ... त्वं भवति॥ नतो परे॥ यावान्। तावान्। किमः कियेरव॥
रस्य यकारो भवति। यावान्। तावान्। कियान्। आद्ध्मेतदोवा। एतस्य वत्सो भवति। विकल्पेन
उत्त्वं भवति। चकारादतुप्रत्ययस्य वकारस्य यकारादेशो भवति। शकारः सर्वादेशार्थः। एतावानिति
...। तुंदादेरिलः। तुंदमस्यास्तीति तुंदिलः। ...त्येदंतादुरः॥ उन्नतादंतायस्य सदंतुरः। श्र
द्धादेर्लुः। श्रद्धास्यास्तीति श्रद्धालुः। कृपालुः। दयालुः। अस्मायामेधास्रजो विनिः। ... विनिर्भवति
...ः। तपः अस्यास्तीति तपस्वी। मेधावी। मायावी। स्रग्वी। वाचो ग्मिन्। वागस्यास्तीति वाग्मी॥

सा
५८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

आलोपेकुन्तितमाविति। वाचालः। वाचाटः। ईषदपरिसमाप्तौकल्पदेश्यदेशीयाः। ईषदस
माप्तः सर्वः। सर्वकल्पः। पटुदेश्यः। पटुदेशीयः। कविदेशीयः। प्रशंसायांरूपः। प्रशस्तोवै
याकरणोवैयाकरणरूपः। भूतपूर्वेचरट्। दृष्टः पूर्वंदृष्टचरः। स्त्रीचेद्दृष्टचरी। प्राचुर्यविकार
प्राधान्यादिषुमयट्। अन्नंप्रचुरमस्मिन्निति अन्नमयोयज्ञः। मृण्मयोघटः। स्त्रीमयोजाल्मः।
अस्नतमयश्ववन्दुः। तदधीतेवेदवेत्यत्राणप्रत्ययः। व्याकरणमधीतेवेदवावैयाकरणः। शोभनो
श्वः स्वश्वः। तंवेत्तीतिसौवश्वः। नसन्धिर्य्वाभ्यांयुक्ता। सन्धिजौयौसन्धिर्हितयोःसन्धिर्य्वोर्य
कारवकारयोः स्वरस्यवृद्धिर्नभवति। किंतुतेय्वौयुगागमौभवतः॥ इटोऽत् इत्येतावाद्यौभवतः। व
र्णविश्लेषंप्रत्याययकारात्पूर्वमिकारः वकारात्पूर्वमुकारः। टिड्ढाणञ्। वृत्तिसिनोवैकृसोवा।
वैयाकरणाद्वृतिसिद्धम्। सौवश्वइतिच। इतोऽनात्यै। तेऽज्ञाजातायस्यसंजातः॥ न[illegible]खि ॐः
मेघ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

३।२

सा ५०

प्रकर्षे। अतिशये प्रकर्षे तरतमईयसुइष्ठ इत्येते प्रत्यया भवन्ति। अतिशयेन ह्रस्वः ह्रस्वतरः॥ अत्राप
ति वन्मतुर्लुकः मतुर्लुकेनमः। ईयस्विष्ठयोः डित्वाद्वितिवत्कार्यो। डित्वाट्टेर्लोपः। उकारान्तुभविमाना
र्यः। अतिशयेन लघुर्लघीयान्। पापीयान्। लघीयसी। पापीयसी। लघिष्ठः। पापिष्ठः। गुर्वा
देरिष्ठेमेयस्सु गर्तादिस्य लोपश्च। गुर्वादेर्गरादिरादेशो भवति इष्ठ ऊमन् ईयसु इत्येतेषु पर
तः। देश्च लोपो न भवति। वकारस्य लोपोपि न। अतिशयेन गुरुर्गरीयान्। गरिष्ठः। गरिमा। श्रे
यान्। श्रेयसी। श्रेष्ठः। स्थविष्ठः। स्थवीयान्। ईलोपोऽस्याशब्दादीयसः। ज्यायान्। ज्येष्ठः। दी राम ५०
स्प२ र्घ द्राघिः। अतिशयेन दीर्घो द्राघीयान्। अतिशयेन प्रशस्यः श्रेयान्। श्रेष्ठः। बहोरिष्ठे यिः।
बहोर्बहुशब्दादुत्तरस्य इष्ठप्रत्ययस्य उकारस्य यि भवति। भूयिष्ठः। किमोत्र यादस्त्यान्ताव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तरतमयोरामवन्त्यः। कुतस्तरांपरीमाणं वः। कुतस्तमांनेषामारंभकत्वं। उच्चैस्तरांगायन्ति।
पचतितरांपठतितमां। परिमाणे रुद्घ्राद्यः। परिमाणे चेद्दघ्नाद्यः प्रत्यया भवन्ति। जानुप्रमाणं
जलमस्य जानुदघ्नं। नाभिदघ्नं जलं। शिरोद्वयसं। पुरुषमात्रं। द्वयोर्बहूनां चैकस्य निर्द्धारणे किम
दिभ्योऽतरऽतमौ वक्तव्यौ। कतरो भवतोः कौरवः। कतमो भवतां ब्राह्मणः। कतमो भवतां त्रिकः।
भवतोर्यत्तरस्ताक्किकः। ततरउ [illegible] डुन्हीनु। संख्येयविशेषावधारणे द्वित्रिभ्यां तीयः। द्वयोः स
ख्यापूरकः द्वितीयः। त्रेः संप्रसारणं तृतीयः। षट्कतुरो [illegible] षष्ठः चतुर्थः। पंचादेर्मट्। पंचमः।
सप्तमः। एकादशादेर्डट्। एकादशः। संख्यायाः प्रकारे धा। द्विधा। त्रिधा। गुणोऽन्ताद्वा। द्वैधं। त्रैधं। २२
क्रियायाः आवृत्तौ कृत्वस्। पंचकृत्वः। द्वित्रिभ्यां सुच्। द्विर्भुक्तं। त्रिर्भुक्तं। बहोर्[illegible]रेत्यादि

प्रकर्षे। अतिशयेर्थे तरप्तमप् ईयसुन् इष्ठन् इत्येते प्रत्यया भवन्ति। अतिशयेन ह्रस्वः ह्रस्वतरः॥ अत्र

सा ति यन अणुतरः। अणुतमः। ईयसि इष्ठे डित्वादिति टेर्लोपः। उकारान्तमविधाना

पं० र्थः। अतिशयेन लघुर्लघीयान्। पापीयान्। लघीयसी। पापीयसी। लघिष्ठः। पापिष्ठः। गुर्वी

देरिष्ठेमेयस्सु गतौ दिस्य लोपश्च। गुर्वादेः गरादिरादेशो भवति इष्ठ इमन् ईयसुन् इत्येतेषु पर

तः। टेश्च लोपो न भवति। चकारात् यलोपोपि न। अतिशयेन गुरुः गरीयान्। गरिष्ठः। गरिमा। श्रे ग्म

यान्। श्रेयसी। श्रेष्ठः। स्थविष्ठः। स्थवीयान्। ईलोपो ज्यादादीयसः। ज्यायान्। ज्येष्ठः। दी पं०

स्थ२ र्घ। द्राघिष्ठः। अतिशयेन दीर्घो द्राघीयान्। अतिशयेन प्रशस्यः श्रेयान्। श्रेष्ठः। बहोरिष्ठे यिः।

बहोर्बहुशब्दादुत्तरस्य इष्ठ प्रत्ययस्य उकारस्य यि भवति। भूयिष्ठः। किमोत्ययादात्वान्ताद्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तरतमयोराम्वक्तव्यः। कुतस्तरां परीमाणं वः। कुतस्तमां नेषामारंभकत्वं। उच्चैस्तरां गायति।
पचतितरां पठतितमां। परिमाणे तु द्घ्नादयः। परिमाणे चैव द्घ्नादयः प्रत्यया भवन्ति। जानुप्रमाणं
जलमस्य जानुदघ्नं। नाभिदघ्नं जलं। शिरोद्वयसं। पुरुषमात्रं। द्वयोर्बहूनां चैकस्य निर्धारणे किमा
दिभ्योऽतरडतमौ वक्तव्यौ। कतरो भवतोः कौरवः। कतमो भवतामाह्लाः। कतमो भवतां त्रिकः।
भवतोर्यतरस्तार्किकः। ततरउ[illegible] ड्कौ तु। संख्येयविशेषावधारणे द्वित्रिभ्यां तीयः। द्वयोः स
ख्यापूरकः द्वितीयः। त्रेः संप्रसारणं तृतीयः। बहुतुरो स्यय षष्ठः चतुर्थः। पंचादेर्मट् पंचमः।
सप्तमः। एकादशादेर्डः। एकादशः। संख्यायाः प्रकारे धा। द्विधा। त्रिधा। गुणोऽस्यावयवे धा। त्रैधं।
क्रियायाअभ्यावृत्तौ कृत्वसच्। पंचकृत्वः। द्वित्रिभ्यां सुच्। द्विर्भुक्तं। त्रिर्भुक्तं। एकस्य सकृत् स्यादि

२२

१८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

सा॰ ५१ ८३

तयायंकेसंख्यायां। द्वितयं। त्रितयं। द्वयं। त्रयं। शेषाणिस्पष्टानि। क्त्वादयः॥ इतिसमा
प्ति[illegible]प्रक्रियासमाप्ता॥ ॥ अथाख्यातप्रक्रियानिरूप्यते॥ धातोः। वक्ष्यमाणाः प्र
त्यया धातोर्ज्ञेयाः॥ भ्वादेः॥ भूसत्तायामित्यादिशब्दो धातुसंज्ञो भवति। सचत्रिविधः॥ आत्मने
पदी परस्मैपदी उभयपदी चेति॥ अनुदात्तङितः॥ अनुदात्तेतो ङितश्च धातोरात्मनेपदं
भवति। ञित्स्वरितेतश्चोभे॥ ञितः स्वरितेतश्च धातोरुभे आत्मनेपदपरस्मैपदे भवतः॥ आत्मगा
मि चेत्क्रियाफलमात्मनेपदं। परगामि चेत्फलं परस्मैपदं इत्यर्थमन्वर्थात्॥ परतोन्यत्॥ पूर्वोक्तनिमि
त्तेभ्योन्यस्माद्धातोः परस्मैपदं भवति। नवपराः॥ तिबादीनामष्टादशसंख्याकानामाद्यानि नववचना
नि परस्मैपदसंज्ञानि भवन्ति॥ पराण्यात्म॥ पराणि नववचनानि आत्मनेपदसंज्ञानि भवन्ति॥ ॥

धो३

वर्त्तमाने। तिप्·तस्·अन्ति·सिप्·थस्·थ·मिप्·वस्·मस्·ते·आते·अन्ते·से·आथे·ध्वे·ए·वहे·महे·प्रा
रब्धोपरिसमाप्तश्च वर्त्तमानः कालः तस्मिन्वर्त्तमानेऽभिधेये तिबादयः प्रत्यया भवन्ति। अस्य ति
बादेः प्रातिनीयाधीतिंत्वडिति संज्ञा। नाम्नि च युष्मदि चास्मदि च भोगेः। नामादिषु पदेषु सत्सु
त्रिभिर्भागैरेते प्रत्यया भवन्ति। नाम्नि प्रयुज्यमाने च शब्दादप्रयुज्यमानेपि प्रथमः। युष्मदि मध्य
मः तथैवास्मद्युत्तमः। कर्त्तरि पंच। पं परस्मैपदं कर्त्तरि भवति च कारादात्मनेपदमपि। तत्र भू इत्ये
तस्मात्परस्मैपदिनोऽ द्विकरणान्तिबादयो यो ऽवन्ते। भूतिप्रकृतिस्थिते। पकारः पित्कार्यार्थः।।
अपकर्त्तरि। धातोरप्रत्ययो भवति कर्त्तरि विहितेषु त्यादिषु चतुर्षु दिपर्यन्तेषु परतः। पकारोऽ
द्विकरणाभेदज्ञापनार्थः। गुणः। धातोरन्त्यस्य नामिनो गुणो भवति पिति परे। अवादेशश्च भव

भू १

ति। वेत्थ विवक्षायां तस्। अपित्वादङित्। एकारे तं तादिकं च विहाय अन्यः प्रत्ययोऽङित्संज्ञो भव
ति। ङित्यद्गुणि। किति ङिति च परे धातोर्गुणो न भवति। बुभुव ऽऽर्द्धे यित्वा कृते द्विर्वचनादुविष
सा. ये गुणो भवतीति। ततोऽङित्वात्तसि गुणप्रतिषेधे प्राप्ते पित्प्रत्ययनिमित्तो गुणो भवत्येव।
५२ त्योर्विसर्गः भवतः। बभूथ विवक्षायां भू अन्ति इति स्थिते। अदे। अकारस्य लोपो भवत्यकारे
एकारे च परे। भवन्ति। भवसि। भवथः। भवथ। वमोरा। अकारस्य वकारे मकारे च परे आत्वं भव राम
ति। भवामि। भवावः। भवामः। स राजा धार्मिको भवति। त्वं साधुर्भवसि। अहमात्मविद्भवामि।
इत्यादि प्रयोक्तव्यम्। अथ भवधातोश्चतुर्षु विशेषः। साधू स च त्वं च भवथः। विधिसंभा ५२
वनयोः। यात्। यातां। युस्। याम्। यातं। यात। याम्। याव। याम। ईत। ईयातां। ईरन्। ईयास्। ईयाथां।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ईध्वं · ईय · ईवहि · ईमहि · विधिः कर्त्तव्याद्यर्थोपदेशः। संभावनं कल्पनमूहः। तत्र यासुडादयः प्रत्यया
भवन्ति। लिङिति संज्ञा पाणिनीयानाम्। पा। अकारात्परो याङ् ईर्भवति। अ ३१। भवेत् · भवेतां · यु
स् ३५। अकारात्परस्य युस् झ्यादेशो भवति। भवेयुः। भवेः। भवेतं। भवेत। याम् इयम्। अकारात्पर
स्य याम् इयं भवति। भवेयं। भवेव। भवेम। शिष्यो गुरुं शुश्रूषको भवेदिति विधिः। भवेद्वेदो वेद
पारगो ब्राह्मणत्वादिति संभावनं। आशीः षेरणायोः। तु प · तां · अन्तु · हि · तं · त · आनिप · आव
श्री १ प · [illegible] आमप · ताम् · आताम् · अन्ताम् · स्व · आथाम् · ध्वं · ऐप · आवहैप · आमहैप · अप्राप्त
प्राप्तेनमाशीः। परस्येष्टार्थशंसनं वा। षेरणां प्रवर्त्तनम् · तत्र तुबादयः प्रत्यया भवन्ति। एषां सं
[illegible] लोट्। तुह्योस्तातङ् शिषि वा। भवतु · भवतात् · भवतां · भवन्तु। अतः। अकाराद्धु

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नेरस्य हेत्वर्थे भवति। भवा। भवतात्। भवतं। भवत। भवानि। भवाव। भवाम। आयुष्मान्भवतु भवान्।
अध्यापनायोद्यतो भव सोम्य ॥ अनद्यतने लङ्। दिप्·तां·अन्·सिप्·तं·त·अमिप्·वस·मस·
सा आ तां·अन्त·थास्·आथां·ध्वं·इ·वहि·महि·अतीताया रात्रेर्यामद्वयादागामिन्याः प्र
५३ थमयामद्वयं सोऽद्यतनस्ततोऽन्योऽनद्यतनः तस्मिन्नतीते काले दिवादयो भवन्ति। एषां संज्ञा लङः।
३४ दिसिमितीते साधिकारउच्चारणार्थः। ततोऽनकार इत्तत्समकेन्द्रीतिविशेषणार्थः। वावसानेऽनको
रस्य तकारः। दिवादावट्। दिवादौ परे धातोरडागमो भवति। अभवत्·अभवतां·अभवन्। अभवः।
अभवतं·अभवत·अभवं·अभवाव·अभवाम· सोऽभवदायुष्मान् इत्यादि। एधवृद्धौ। अकार आ
त्मनेपदार्थः। ततः परस्मिन्वचनानि योऽस्मानि पूर्ववद्वादिः। आत्यषडः। अकारात्परस्या रम ५३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ता· औपसंबंधित आकारस्यैकारो भवति। एधते· एधेते· एधंते· एधसे· एधेथे· एधध्वे· एधे·
एधावहे· एधामहे· धर्मादेधते अदोराऽपमित्यादिप्रयोगः। विधिसंभावनयोः। ईतादीनिपरा
णि नववचनानियोऽयानि। एधेत· एधेयातां· एधेरन्· एधेथाः· एधेयाथां· एधेध्वं· एधेय·।
एधेवहि· एधेमहि· धर्म्मतः साधुरेधेत· आशीः प्रेरणयोस्तामादयः। एधतां· एधेतां· एधन्तां।
एधस्व· एधेथां· एधध्वं· एधै· एधावहै· एधामहै· स्वादेः। स्वरादेर्धातोर्द्वितीयोऽडागमो भवति
दिवादौ परे। ऐधत· ऐधेतां· ऐधन्त· ऐधथाः· ऐधेथां· ऐधध्वं· ऐधे· ऐधावहि· ऐधामहि· ईन्हे द
५२ शीनाङ्गयाः। ईन्हते· ईन्हेते· ईन्हन्ते· ईन्हसे· ईन्हेथे· ईन्हध्वे· ईन्हे· ईन्हावहे· ईन्हामहे· विधिसं
भावनयोः। ईन्हेत· ईन्हेयातां· ईन्हेरन्· ईन्हेथाः· ईन्हेयाथां· ईन्हेध्वं· ईन्हेय· ईन्हेवहि· ईन्हेम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सा·
५४

हि· आशीःप्रेरणयोः। एधतां· एधेतां· एधंतां· एधस्व· एधेथां· एधध्वं· एधै· एधावहै· एधामहै·
अनद्यतने। स्वरादेरिमडागमः। ऐधत· ऐधेतां· ऐधन्त· ऐधथाः। ऐधेथां· ऐध्वं· ऐधे· ऐधा
वहि· ऐधामहि·। डुपचष्पाके। डुकारषकारौ कार्यार्थौ। चकारेत्वकार उभयपदार्थः। पूर्ववद्
वादिप्रयोगः। पचति· पचतः। पचन्ति· पचसि· पचथः। पचथ। पचामि। पचावः। पचामः। पचेत्। पचे
तां। पचेयुः। पचेः। पचेतम्। पचेत। पचेयं। पचेव। पचेम। पचतु। पचतात्। पचतां। पचंतु। पच। पचत
तइत्यादि। अपचत। अपचतां। अपचन्। इत्यादि परस्मैपदे रूपं नेयम्। पचते। पचेते। पचंते। प
चेत। पचेयातां। पचेरन्। पचतां। पचेतां। पचन्तां। पचस्व। अपचत। अपचेतां। अपचंत। अपचथाः।
इत्याद्यात्मनेपदे। इलतीलुग्विकरणादनादेर्गणान्केनैरिति वादयश्चत्वारो गणाः एवं ज्ञे॥

राम
५४

अदभक्षणे। अकार उच्चारणार्थः। अदादेर्लुक्। अदादेर्गणात्परस्य शपो लुग्भवति। वसे च पर
स्मैपदी। अत्ति। अत्तः। अदन्ति। अत्सि। अत्थः। अत्थ। अद्मि। अद्वः। अद्मः। अद्यात्। अद्यातां। अ
द्युः। अद्याः। इत्यादि। अत्तु। अत्तात्। अत्तां। अदन्तु। झसाद्धिर्हेः। झसादुत्तरस्य हेर्धिर्भवति। अद्धि।
अत्तात्। अत्तं। अत्त। अदानि। अदाव। अदाम। अदो दिस्योरडागमो वक्तव्यः। आदत्। आत्तां। आद
न्। आदः। आत्तं। आत्त। आदं। आद्व। आद्म। शीङ् स्वप्ने। ङकार आत्मनेपदार्थः। पूर्ववल्लुगादिः।।
शीङः। सर्वत्र शीङो गुणो भवति। शेते। शयाते। शीङो रुट्। शीङः परस्यात इत्येतस्य रुडागमो भवति।।
आतो ङितः। आत इत्यात्मनेपदस्यान्त इत्यस्यादेव इति। अन्तकारादुत्तरस्य। शेरते। शेषे। शयाथे।
शेध्वे। शये। शेवहे। शेमहे। विधिसंभावनयोः। शयीत। शयीतां। शयीरन्। शयीथाः। शयीयाथां।।
शयीध्वं। शयीय। शयीवहि। शयीमहि। आशीःप्रेरणयोः। शेतां। शयातां। शेरतां। शेष्व। शयाथां।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

त्रिरु नै१

सा० शेध्वं। शये। शयावहे। शयामहे। इत्यादि। अनेघत्तीते। अशेत। अशयातां। अशेरत। अशे
५५ थाः। इत्यादि। ब्रू व्यक्तायां वाचि। नकार उभयपदार्थः। अवादीपेति स्मि। ब्रुव ईकार
प्रत्ययो भवति। तकारसकारमकारादौ पिपरे। अवादेविषये। गुणाभावादेशो। ब्रवीति। ब्रूतः। ब्रो धु
तोरियुवौ स्वरे। ब्रोवे तिव त्रैमाने। नुधातोः विकरणस्य नोः ह्नौ तोश्चवत्सौ वर्तीयोरियुवौ भवतः।।
स्वरे परे। अनेकस्वरस्यासंयोगपूर्वस्य तु वो।। नान पूर्वः। अनपि विषये धातोः उवर्णस्य स्व
रे परे वकारो न भवति। ब्रुवन्तु। इत्यादि प्रयोगे। किंतु नानपूर्व इति अनपि विषये उवादेशो राम
भवतीति दृष्टव्यम्। ब्रुवन्ति। ब्रवीषि। ब्रूथः। ब्रूथ। ब्रवीमि। ब्रूवः। ब्रूमः। ब्रूते। ब्रुवाते। ब्रुवते। ब्रूषे। ५५
इत्यात्मनेपदम्। ब्रुवस्त्रौ अस्त्ववपवानाम्। ब्रुव उन्नरेषां तिवादीनां पंचानां णपस्वतुस्वपस्वथस्वयु
सि इत्येते पंचादेशा भवन्ति। ब्रुवश्चाहादेशः। णकारोर्थः। आह। आहतुः। आहुः। तथा।।

उसर

ब्रुवो १ भवति १

वकारे परे हकारस्य तकारादेशो। आत्थ। आह पुः। विधिसंभावनयोः। ब्रूयात्। ब्रूयातां।।
ब्रूयुः। ब्रूयाः। ब्रूयातं। ब्रूयात। ब्रूयां। ब्रूयाव। ब्रूयाम। ब्रुवीत। ब्रुवीयातां। ब्रुवीरन्। ब्रुवीथाः। ब्रुवी
याथां। ब्रुवीध्वं। ब्रुवीय। ब्रुवीवहि। ब्रुवीमहि। आशीःप्रेरणयोः। ब्रवीतु। ब्रूतात्। ब्रूतां। ब्रुवंतु। ब्रूहि।
ब्रूतात्। ब्रूतं। ब्रूत। ब्रवाणि। ब्रवाव। ब्रवाम। ब्रूतां। ब्रुवातां। ब्रुवतां। अब्रवीत्। अब्रूतां। अब्रुवन्। अब्रवीः।
अब्रूतं। अब्रूत। अब्रवं। अब्रूव। अब्रूम। अब्रूत। अब्रुवातां। अब्रुवत। अब्रूथाः। इत्यादि। लुग्वि
करणस्यापि ङ्रु होत्यादेर्गणस्य विशेषः। हु दानादनयोः। तिवादयः। कादेर्द्विश्च। हु इत्यादेर्गणाद्
त्यन्तस्य प्रोः श्लुर्भवति सति तस्मिन्धातोर्द्विर्वचनम्। सस्वर आदिर्द्विः। सस्वर आद्यो अवयवो
द्विरुक्तो द्विर्भवति। कुहोश्चुः। पूर्वसंबन्धिनोः कवर्गहकारयोश्चुत्वं भवति। झपानां जबचपाः।।।

सा
५६

पूर्वसंबन्धिनां झपानां जबाश्च चपाश्च भवन्ति। जुहोति। जुहुतः। द्वेः। द्विरुक्तादुत्तरस्यां तत्स्थाने तस्या भवति।
जुह्वति। जुहोषि। जुहुथः। जुहुथ। जुहोमि। ओर्वे मोर्नलोपः। प्रत्ययसंबंधिन उकारस्य वमोः परयोर्वा लो
पो भवति। क्वचिदन्यत्रापि। जुहुवः। जुह्वः। जुहुमः। जुह्मः। जुहुयादित्यादि। हु इति वा। हेर्धि धी
वा वक्तव्यः। अग्निहोत्रं जुहोति जुहुयादित्यर्थः। [illegible] जुहोतु। जुहुतात्। जुहु
तां। जुह्वतु। जुहुशब्दादुत्तरस्य हेर्धिर्वक्तव्यः। जुहुधि। जुहुतात्। जुहुतं। जुहुत। जुहवानि। जुहवाव। २४
जुहवाम। अजुहोत्। अजुहुताम्। द्विरुक्तादुत्तरस्यानुस् भवति गुणश्चात्र भवति। अजुहवुः। अजु
होः। इत्यादि। ओहाङ् गतौ। ङकार आत्मनेपदार्थः। ओकार इत्कार्यार्थः। हा इति स्थिते। द्विर्वचना राम
दि पूर्ववत्। ह्रस्वः। पूर्वसंबंधिनो दीर्घस्य ह्रस्वो भवति। श्नाभ्यस्तयोरातः। डुभृञ् धारणपोषणयोः। ५६

अनउम ३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ओहाङ् गतौ माङ् माने एतेषां पूर्वस्याकारस्येकारादेशो भवति। लुकि सति। हेर्त्तौ लोपो नुवर्त्तते ईकारश्च·
द्विरुक्तस्य धातोराकारस्य लोपो भवति ङि·त्स्वरे परे ईकारश्च ङि·ति हसे परे। जिहीते। जिहाते। जिहते। जिही
षे। जिहाथे। जिहीध्वे। जिहे। जिहीवहे। जिहीमहे। जिहीत। जिहीयातां। जिहीरन्। इत्यादि विधेयेनेयं। जिहीतां
। जिहातां। जिहतां। जिहीध्वं। इत्याद्याशिषि। अनद्यतने। अजिहीत। अजिहातां। अजिहत। अजिहीथाः।
डुभृञ् धारणपोषणयोः। बिभर्त्ति। बिभृतः। बिभ्रति। बिभृयात्। बिभृयातां। बिभृयुः। बिभर्त्तु। बिभृतात्।
बिभृतां। बिभ्रतु। अबिभः। अबिभृतां। अबिभरुः। अबिभः। इत्यादि। माङ् माने। मिमीते। मिमाते। मिम
ते। मिमीत। मिमीयातां। मिमीरन्। मिमीतां। मिमातां। मिमतां। अमिमीत। अमिमातां। अमिमत। ओहाक् त्या ओ२
गे। जहाति। जहातेरालोपो वा दाहोश्च [illegible]। जह्यात्। जहातु। ई वा हौ। हौ परे ईकारः सिद्ध एव विकल्पेनाकार

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इकारश्च भवति। जहाहि। जहिहि। जहीहि। जहीतात्। हा इत्यादि। अजहात्। उस्यालोपः। उसि परे ह्नुङ्का
ड्वत्तरस्य आकारस्य लोपो भवति। अजहुः। डुदाञ् दाने। ञकार उभयपदार्थः। डुकारो ड्वित्कार्यार्थः। दा इ
ति स्थिते। द्विर्वचनं ह्रस्वश्च। ददाति। दादेः। ह्नुङ्कादुत्तरस्य दादेराकारस्य लोपो भवति ङिति परे। दत्तः। दद
ति। ददासि। दत्थः। दत्थ। ददामि। दद्वः। दद्मः। दद्यात्। दद्यातां। दद्युः। ददातु। दत्तात्। दत्तां। ददतु। दाहौ। दादी
नां लोपे परे पूर्वस्य लोपो भवति धातोराकारस्य चैकारः। देहि। दत्तात्। दत्तं। दत्त। ददानि। ददाव। ददाम। अदद
त्। अदत्तां। अददुः। अददाः। अदत्तं। अदत्त। अददाम्। अदद्व। अदद्म। आत्मनेपदेऽपि पूर्ववदाकारस्य
लोपादिः। दत्ते। ददाते। ददते। दत्से। ददाथे। दद्ध्वे। ददे। दद्वहे। दद्महे। ददीत। ददीयातां। ददीरन्नित्यादि। दत्तां।
ददातां। ददतां। दत्स्वेत्यादि। अदत्त। अददातां। अददत। अदत्थाः। अददाथां। अदद्ध्वं। अददि। अदद्वहि।।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अरुन्नहि। टुधाञ् धारणपोषणयोः। पूर्वस्याङितिमसे षः। मभान्तस्य दधातोः पूर्वस्य दकारस्य धका
रो भवति ङितिमसे परे। दधाति। धत्तः। दधति। दिवु क्रीडाविजिगीषाव्यवहारद्युतिस्तुतिकान्तिग
तिषु। उकार इत्। हलि च। इत्यां दीर्घः। दिव्यतिस्यिते। पूर्ववत्तिवादयः। दिवादेर्यः। दिवादेर्गणात्परेषु चतुर्षु
यप्रत्ययो भवति। अपोपवादः। प्वोर्दीर्घ हसे। इति दीर्घः। दीव्यति। दीव्येत्। दीव्यतु। अदीव्यत्। इत्यादि॥
[illegible] षुञ् अभिषवे। ञकार उभयपदार्थः।
आदेः ष्णः स्नः। धातोरादौ वर्तमानयोः षकारणकारयोः सकारनकारौ भवतः। स्वादेर्नुः। स्वा
देर्गणान्नु प्रत्ययो भवति चतुर्षु परेषु। अपोपवादः। आगमिप्रयोगः। आदेश्च न धातौ सनुमाम।
आदेर्नुपसर्गात्परेषां स्वादीनां नमादीनां धातूनां सकारनकारयोस्तौ पूर्वभाविनावेव षकारणा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्नोति ३

सा ५८ सौमवतः तथा तेष्वेव निमित्तेषु। नूपः। विकरणस्यानुबन्धयस्य उप्रत्ययस्य च गुणो भवति तिति प
रे। अभिषुणोति सोमं सोमपाः। द्विवचनेऽचि ङित्वात् गुणाभावः। सुनुतः। सुन्वन्ति। सुनोषि। सुनु
थः। सुनुथ। ओर्वमोर्वा लोपः। सुनुवः। सुन्वः। सुनुमः। सुन्मः। सुनुयात्। सुनुयाताम्। सुनुयुः।
सुनोतु। सुनुतात्। सुनुताम्। सुन्वन्तु। ओर्वा हेः। प्रत्ययस्य वन्धिनउकारात् उत्तरस्य हेर्लुग् भवति। राम ५८
वा ग्रहणात् संयोगादुत्तरस्य तन्नोत्वेन्ह न तनू करोत्यस्य तत्त्वात् हि इत्यत्र न भवति। सुनु। सुनुतात्।
सुनुत। सुनुत। सुनवानि। सुनवाव। सुनवाम। असुनोत्। असुनुताम्। असुन्वन्। इत्यादि। आत्म
नेपदे। सुनुते। सुन्वीत। सुनुताम्। असुनुत। टुधिर आवरणे। इरनुबन्ध इरितो वेति विशेषणा
र्थः। टुधञ् इति स्थिते पूर्ववन्निवादयः। टुधादेर्नम्। टुधादेर्गणस्य नम प्रत्ययो भवति चतुर्षु परेषु·

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अत्रापवादः। मकारस्यानननियमार्थः। नयोर्ढः। झभान्तस्य धातोः परयोस्तकारथकारयोर्धकारा
देशो भवति। झभे जबाः। णत्वं च। तृणेढि। नमसोप्या। नम इत्येतस्य विकरणस्य असभुवीति धातोरकार
स्य लोपो भवति ङिति परे। तृण्ढः। तृंहन्ति। तृणेक्षि। तृण्ढः। तृण्ढ। तृणेह्मि। तृंह्वः। तृंह्मः। तृण्ढे। तृण्ढाते।
तृंह्यात्। तृंह्याताम्। तृंह्युः। तृंहीत। तृंहीयाताम्। तृंहीरन्। तृणेढु। तृण्ढात्। तृण्ढाम्। तृंहन्तु। झसाद्धि
हिः। तृण्ढि। तृण्ढात्। तृण्ढम्। तृण्ढ। तृणहानि। तृणहाव। तृणहाम। तृण्ढाम्। तृंहाताम्। तृंहताम्। दिस्यो
र्हसात्। हसाद्धत्तरयोर्दिपसि पूर्वस्येतयोर्लोपो भवति। वावसाने इति विकल्पेन धकारस्य दकारतका
रौ। अतृणत्। अतृणद्। अतृण्ढाम्। अतृंहन्। मध्यमपुरुषैकवचने सिलोपो धकारस्य विकल्पेन दका
रश्च कृते। दः सः। दकारस्य वा सकारो भवति सिपि विषये सस्य विसर्गः। अतृणः। अतृणत्। अतृणद्।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

धा २

सा ५९

अतनुह्म। अतनुत। अतनुणवम। अतनुध्वं। अतनुथा। अतनुढ्वं। अतनु। तानाम्। अतनुवत इत्यादि। तनु विस्तारे। उकार उच्चारणार्थः। तनु इति स्थिते तिवादिः पूर्ववत्। तनादेरुप्। तनादेर्गणादुप्प्रत्ययो भवति चतुर्षु परेषु। पकारः पित्कार्यार्थः। नूप इति गुणः तनोति। तनुयात्। तनोतु। अतनोदित्यादि सुनोतिवन्नेयम्। डुकृञ् करणे। पूर्ववदनुबन्धलोपादिः। तनादेरुप्। नूप इति गुणः। करोति। ङित्यदुः। करोतेरकारस्य उकारो भवति ङिति विभक्तौ परतः। कुरुतः। कुर्वन्ति। करोषि। कुरुथः। कुरुथ। करोमि। कृञो नित्यं वमोरुलोपो वक्तव्यः। कुर्वः। कुर्मः। कृञो ये। कृञ उकारस्य उकारलोपो भवति यकारे परे। कुर्यात्। कुर्याताम्। कुर्युरित्यादि। करोतु। कुरुतात्। कुरुताम्। कुर्वन्तु। कुरु। कुरुतात्। कुरुतम्। कुरुत। करवाणि। करवाव। करवाम। अकरोत्। अकुरुताम्। अकुर्वन् इत्यादि। आत्मनेपदे पि कुरुते।

राम ५९

५६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कुर्वाते। कुर्वते। कुर्वीत। कुर्वीयाताम्। कुर्वीरन्। कुरुताम्। कुर्वाताम्। कुर्वताम्। अकुरुत। अकुर्वाताम्।
अकुर्वत। इत्यादि। तुद व्यथने। अकारः परस्मैपदार्थः। तुदादेरः। तुदादेर्गणात् अ प्रत्ययो भवति चतुर्षु
परेषु। तुदति। तुदतः। तुदन्ति। तुदेत्। तुदतु। अतुदत्। इत्यादि भवतीति ज्ञेयम्। डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये।।
अनुबन्धलोपादि पूर्ववत्। नाक्र्यादेः। क्र्यादेर्गणान्ना प्रत्ययो भवति चतुर्षु परेषु। क्रीणाति। ई ह
से। नाप्रत्ययस्याकारस्येत्वं भवति ङिति हसे परे। क्रीणीतः। नातः। नाइत्यस्याकारस्य लोपो भवति ङिति स्व
रे परे। क्रीणन्ति। क्रीणासि। क्रीणीथः। क्रीणीथ। क्रीणामि। क्रीणीवः। क्रीणीमः। क्रीणीयात्। क्री
णीयाताम्। क्रीणीयुः। क्रीणातु। क्रीणीतात्। क्रीणीताम्। क्रीणन्तु। क्रीणीहि। क्रीणीतात्। इत्यादि।
अक्रीणात्। अक्रीणीताम्। अक्रीणन्। अक्रीणाः। इत्यादि आत्मनेपदेपि क्रीणीते। क्रीणाते। क्रीण

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

गो ९०

तो। क्रीणीत। क्रीणीयाताम्। क्रीणीरन्। क्रीणीताम्। क्रीणाताम्। क्रीणताम्। अक्रीणीत। अक्रीणाताम्। अक्रीणत। अक्रीणीथाः इत्यादि। ग्रह उपादाने। अकार उच्चारणार्थः। ग्रहां क्ङिति च। ग्रहिज्याविव्यधिवष्टिविचतिवृश्चतिपृच्छतिभृज्जतीनां क्ङिति परे संप्रसारणं भवति। रेफस्य ऋकारः।॥ गृह्णाति। गृह्णीतः। गृह्णन्ति। क्रीणातिवन्नेयम्। हसादनहौ। हसान्तादनस्य आनादेशो भवति हौ परे।॥ अत इति हेर्लोपः। गृहाण। अगृह्णात्। पुष पुष्टौ। पुष्णाति। पुष्णीतः। पुष्णन्ति। पुष्णीयात्। पुष्णातु।॥ पुष्णीताम्। पुष्णन्तु। पुषाण। पुष्णीतात्। अपुष्णात्। अपुष्णीताम्। अपुष्णन्। मुष स्तेये। मुष्णाति। मुष्णीयात्। मुष्णातु। अमुष्णात्। अमुष्णीताम्। अमुष्णन्। अमुष्णाः। इत्यादि। सर्वत्र कर्तरि प्रक्रिया दृष्टव्या। एतच्च विभक्तिचतुष्टयं सार्वधातुकसंज्ञं पाणिनीयानाम्। परमार्द्धधातुकसंज्ञम्।

राम ९०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सन्मात्रं भावलिंगं स्यादसंपृक्तं तु कारकैः धात्वर्थः केवलः शुद्धो भाव इत्यभिधीयते ४
लिङ्गसंख्याविनिर्मुक्तो द्विवचनादिवर्जितः।। अनुक्तः कारकैः सर्वैः शुद्धो भाव इत्युच्यते ४

अथ भावकर्म्मणोर्यकि प्रक्रिया निरूप्यते। आडुविकर्म्मणि। अकर्म्मकेभ्यो धातुभ्यो भावे सकर्म्मकेभ्य
श्च कर्म्मणि आत्मनेपदं भवति। ये कर्म्म निरपेक्षां क्रियामाहुस्ते अकर्म्मकाः। सत्तालज्जास्थितिजा
गरणं वृद्धिक्षयभयजीवितमरणम्। शयनक्रीडारुचिदीप्त्यर्थं धातुगणं तमकर्म्मकमाहुः। भू एध आस
शीङ् प्रभृतयः। यक् चतुर्षु। धातोर्भावे कर्म्मणि च यक् प्रत्ययो भवति चतुर्षु पूर्वोक्तेषु परतः ककारो गु
णप्रतिषेधार्थः। भावस्यैकत्वादेकवचनमेव भवति। प्रथमपुरुषस्य। भूयते। भवता। भूयेत। भूयताम्।।
अभूयत। एध्यते धार्म्मिकैः। आस उपवेशने। आस्यते ङ्गिः। शीङ्। अयादेशो यकि वक्तव्यः। शय्यते
भूदेन। अकर्म्मकोपि कदाचित्सकर्म्मकतामनुभवति। उपसर्गेण धात्वर्थो बलादन्यत्र नीयते। प्रहारा
हारसंहारविहारपरिहारवत्। सुखमनुभूयते स्वामिना। ये तु कर्म्मसापेक्षां क्रियामाहुस्ते सकर्म्मकाः।

नु।
क२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सा
६१

कटः। क्रियते देवदत्तेन। त्वं दुःखी क्रियसे रोगैर्विरोगैः सुख्यहं क्रियै। अयक्ङि। अकारस्य रिङ् आदेशो भवति
अकारे प्रत्यये यक्चि चाङ्कारो व्यवधानार्थः। मृङ् प्राणत्यागे। म्रियते। दानमादियते। ह गतौ। हृञ् ह
रणे। ये। यकारे परे पूर्वस्य दीर्घो भवति। इष्टका श्चीयन्ते। चिञ् चयने। अकार उभयपदार्थः। चीय
ते। चीयेते। चीयन्ते। हूयते हविर्वह्नौ होत्रा। हु दानादनयोः। दादेरी। दादेरीकारादेशो भवति क्ङिति परे॥
धेद्विदे अदो धनं दीयताम्। निधीयतां धान्यं भूमौ। डुधाञ् धारणपोषणयोः। माङ् माने। मीयते। कै गै ২४
रै शब्दे। संध्यन्तराणाम्। संध्यन्तराणां धातूनामात्वं भवति अनपि विषये। कीयते। कीयेते। कीय राम
न्ते। कीयेत। कीयेताम्। कीयेरन्। गीयते। गीयेते। गीयन्ते। गीयेत। गीयेताम्। गीयेरन्। इत्यादि। ६१
रीयेते। रीयन्ते। रीयताम्। अरीयत। शोतः। अकार उच्चारणार्थः। अहाक्ङिति चेति संप्रसारणम्। ष्ठ्यूयते प

नूकरणे। शीयते। ओहाक् त्यागे। हीयते। पा पाने। पीयते। छा ओनिष्ठो आदेः स्मः स्त इति षकारस्य सकारः निमित्तापाये नैमित्तिकस्याप्यपायः इति ठकारस्य थकारः। स्थीयते देवदत्तेन। तनोतेर्नवा। तनोतेर्नका
रस्य वा आकारादेशो भवति यक्ङि। तायते। तन्यते। गुणोऽर्तिसंयोगाद्योः। अर्तिसंयोगाद्योर्गुणो भवति अकारस्य गुणः अर्। आर्यते। अर्यते। स्मृ स्मरणे। स्मर्यते। यक्कर्मगुणाय कर्तृत्वेनावि
वन्यते सकर्मकं। नत्रापेतं देवोऽपहरणं भवति। पच्यते ओदनः स्वयमेव। भिदिर् विदारणे। भिद्यते काष्ठं स्वयमेव। लूञ् छेदने। लूयते केदारः स्वयमेव। द्विकर्मकस्योदाहरणम्।
णीञ् प्रापणे। नाम नीयते नागरिकैर्वनेचरः। डुयाच् याच्ञायाम्। याच्यते। याच्यमानो याचकेन वत्सो दीप्सायाम्।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

च ३ उ १

यानं पथिकेन पांथः। शिष्योणाचार्यस्तत्त्वं पृच्छ्यते। पुनः कर्त्रि श्रिणीयते। परोक्षे। णप्· अतुस्· थप्· अ
थुस्· अ· णप्· व· म· ए· आते· इरे· से· आथे· ध्वे· ए· वहे· महे० धातोः परोक्षेतीते काले णलादयो भवन्ति। णका
रो वृद्ध्यर्थः। पकारः पित्कार्यार्थः। द्वित्वं णलादिसंयोगे धातोर्द्विर्वचनं भवति। आभ्वो णादौ। पूर्वस्या
कारस्य भूशब्दस्य चाकारो भवति णलादौ परे। ह्रस्व इति ह्रस्वत्वम्। भूपानां जवचपा इति वकारः। भुवो वुक्
भुवो वुगागमो भवति णलादौ स्वरे परे। ककारः स्थाननियमार्थः। उकार उच्चारणार्थः। बभूव। बभूवतुः
बभूवुः। क्रादेर्णादेः। कृसृभृवृष्टुद्रुस्रुश्रु इत्येतस्मात् परस्य णादेर्गणस्य सादेरिट् न भवति। अन्येस्मा
द्रवतीति नियमादिडागमः। बभूविथ। बभूवथुः। बभूव। बभूव। बभूविव। बभूविम। बलिर्बलिवान् बभूव।
१। अत उपधायाः। धातोरुपधाया अकारस्य वृद्धिर्भवति ञिति णिति [illegible] प्रत्यये परतः। पपाच। णादिः कित्।

ह ३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मध्यस्य २

सा ६२ णादिरपि क्ङिद्भवति। लोपः पचांकित्ये चास्य। पचादीनामनादेशादीनांकिति णौ सति पूर्वस्य लोपो भवति
अकारस्यैकहल्मध्येकारः। पेचतुः। पेचुः। थेव्यपः। अनिटां धातूनां थपो वा इड्भवति सेटश्च थपः कित्वं वक्तव्यम्।
कित्वादेत्वपूर्वलोपौ। गुणप्रतिषेधः। पेचिथ। पपक्थ। पेचथुः। पेच। णबुत्तमो वा णिद्वक्तव्यः। ततो विक
ल्पेन वृद्धिः। पपाच। पपच। पेचिव। पेचिम। आत्मनेपदेऽपि लोपादि पूर्ववत्। [illegible] पेचे। पेचाते। पेचिरे। पेचिषे।
पेचाथे। पेचिध्वे। पेचे। [illegible] पेचिवहे। पेचिमहे। रः। पूर्वसंबंधिनः अकारस्याकारो [illegible] भवति। कुहोश्चुः। च
५३ कृ णाद्रिति स्थिते। धातोर्नामिनः। धातोरंत्यभूतस्य नामिनो वृद्धिर्भवति ञिति णिति च परे। चकार। चक्र राम ६२
तुः। चक्रुः। चक्र। चकार। चकर। चकृव। चकृम। णमोराऽयं चकार। आत्मनेपदे। चक्रे। चक्राते। चक्रिरे। च
कृषे। चक्राथे। नामिनो चतुर्णां धोढः। नाम्यंताद्धातोरुत्तरस्य धकारस्य ढत्वं भवति। चतुर्णां संबंधिनो न

चक्रिधाचकर्थ। २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

भवति। चकृढ्वे। चक्रे। चकृवहे। चकृमहे। अस भुवि अकार उच्चारणार्थः। आस। आसतुः। आसुः।।
आसिथ। आस्थ। आसथुः। आस। आस। आसिव। आसिम। कासादिप्रत्ययात् आम् कृञ् अस भू परः। का
सादेर्धातोः प्रत्ययाच्च णिजादेः परे आम्प्रत्ययो भवति स च कृञ् अस भू परः प्रयोक्तव्यः। कासृ शब्दकुत्साया
म्। सकार उच्चारणार्थः। कासांचक्रे। कासामासे। कासांबभूवे। चकासृ दीप्तौ। चकासांचकार। चकासा
मास। चकासांबभूव। जागृ निद्राक्षये। जागरांचकार। जागरांचक्रतुः। जागरांचकुरित्यादि। एधांचक्रे।
एधांचक्राते। एधांचक्रिरे। विद ज्ञाने। आमि विदेर्न गुणः। आमि परे विदेर्गुणो न भवति। विदांचकार। वि
दांबभूव। ईक्ष दर्शनाङ्कनयोः। ईक्षांचक्रे। यन्त्रमन्त्र [illegible] यन्त्रांचकार। ऊह वितर्के। ऊहांचक्रे।
इति कासादयः।। अधुना प्रत्ययान्तेभ्य आम् निरूप्यते। डुकृञ् करणे। कृणाप् इति स्थिते।।।

हसन्तयोः २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मध्यस्य २

सा ६२ णादिरपित्किद्भवति। लोपः पचां कित्ये वास्य। पचादीनामनादेशादीनां किति णौ सति पूर्वस्य लोपो भवति
अकारस्यैकहलमध्यस्यैकारः। पेचतुः। पेचुः। वेच्यपः। अनिटां धातूनां थपो वा इड्भवति सेट्। एच थपि पः कित्त्वं क्रव्यम्।
कित्त्वादेत्वपूर्वलोपौ। गुणप्रतिषेधः। पेचिथ। पपक्थ। पेचथुः। पेच। णल् उत्तमो वा णिद् [illegible] ततो विक
ल्पेन वृद्धिः। पपाच। पपच। पेचिव। पेचिम। आत्मनेपदेऽपि लोपादि पूर्ववत्। [illegible] पेचे। पेचाते। पेचिरे। पेचिषे।
पेचाथे। पेचिध्वे। पेचे। [illegible] पेचिवहे। पेचिमहे। रः। पूर्वसंबंधिन अकारस्याकारो [illegible] भवति। कुहोश्चुः। च
९३ कृ ण। ऋ इति स्थिते। धातोर्नामिनः। धातोरंत्यभूतस्य नामिनो वृद्धिर्भवति ञिति णिति च परे। चकार। चक्र राम
तुः। चक्रुः। चक्र। चकार। चकर। चकृव। चकृम। णमो णध्वं चकार। आत्मनेपदे। चक्रे। चक्राते। चक्रिरे। च ६२
कृषे। चक्राथे। नामिनो चतुर्णां धो ढः। नाम्यंताद्धातोरुत्तरस्य धकारस्य ढत्वं भवति। चतुर्णां संबंधिनो न

चक्रिथ। चकर्थ। २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

भवति। चकृद्धे। चक्रे। चकृवहे। [illegible] दे। [illegible] वि अकार उच्चारणार्थः। आस। आसतुः। आसुः॥
आसिथ। आ[illegible] आसि म। कासादिप्रत्यया[illegible] दाम् कृ सभूपरः। का
सादेर्धातोः [illegible] कृ अस भूपरः प्रयोक्तव्यः। कास् शब्दकुत्सायां
म। सका[illegible] वभूव। चकास् दीप्तौ। चकासांचकार। चकासां
माम[illegible] चक्रतुः। जागरांच कृ इत्यादि। एधांचक्रे।
एध[illegible] परे विदे गुणो न भवति। विदांचकार। वि
दांवभूव[illegible] तांचकार। ऊह वितर्के। ऊहांचक्रे।
इति[illegible] चकार। कृञाप इति स्थिते॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इच्छायामात्मनः सः। इति सन्प्रत्ययः। पूर्वस्य हसादि शेषः। पूर्वस्यादि ह सः। ह्रीयते अन्येष्वप्युत्पन्ने। कि
सा ६३ किन् समाप् इति स्थिते। कुहोश्चुरिति चकारः। घोर्दि हस इति दीर्घः। किलात्य इति षकारः। रेफ
स्योर्ध्वगमनम्। कासादिप्रत्ययादाम् कृञ् समभूपर इति आम्। चिकीर्षांचकार। भुज पालनाभ्यवहारयोः।
अकारउच्चारणार्थः। भुज आप इति स्थिते। द्विश्चेति द्वित्वम्। पूर्वस्य हसादि शेष इति जकारलोपः।
चोः कुरिति ककारः। किलादि त्विषत्वम्। कषेतिन्दः। बुभुक्षांचकार। पुत्र आप इति स्थिते। आचार राम ६३
उपमानात्। उपमानादाचारे यप्रत्ययो भवति अकारस्य चेकारः। पुत्रीयांबभूव। पुत्रीयांबभूवतुः।
डुपचष् पाके। पिपक्षामास। वर्त वर्तने। वर्तीयांबभूव। भीहुभृहृ ह्री एतां द्विरुक्तानामाम्वा वक्तव्यः
ञिभी भये। ञिकारोनुबन्धार्थः। भी आप इति स्थिते। द्विश्चेति द्वित्वम्। ह्रस्व इति ह्रस्वत्वम्।।।।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ऋपानां ज्वचपाः। इति भस्य वः। गुणा इति गुणाः। एत्व्य। आमागमश्च। बिभयांचकार। बिभयामास॥
बिभयांबभूव। बिभाय। बिभ्यतुः। बिभ्युः। बिभयिथ। बिभेथ। बिभ्यथुः। बिभ्य। बिभाय। बिभय। बिभ्यिव॥
बिभ्यिम। हु दानादनयोः। जुहवांचकार। जुहाव। जुहुवतुः। जुहुवुः। जुहविथ। जुहोथ। इत्यादि॥
डुभृञ् धारणपोषणयोः। बिभरांचकार। बभार। बभ्रतुः। बभ्रुः। बभर्थ। बभ्रथुः। बभ्र।
बभार। बभर। बभृव। बभृम। ह्रीलज्जायाम्। जिह्रयांचकार। जिह्राय। जिह्रियतुः। जिह्रियुः। जिह्रि
यिथ। जिह्रेथ। इत्यादि। जि जये। सन्परोर्न्यायेऽर्जि गिः। जिगाय। जिग्यतुः। जिग्युः। जिगयिथ। जिगेथ।
इत्यादि। वैविद्यापन्नयोरन्यकालेपि लिटि धिङ्कृव्यः। सुप्तोहं किल विललाप। लप प्रलापे। विलेपतुः। विले
पुः। विलेपिथ। नाहं कलिंगं जगाम। गमांस्वरे। गमहनजनखनघसां इत्येतेषामुपधाया लोपो भवति।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सा
६४

स्वरे क्ङिति ङिति परे। गम्लृ सृप्लृ गतौ। जगाम। जग्मतुः। जग्मुः। जगमिथ। जगंथ। जग्मथुः। जग्म। जगा-
म। जगम। जग्मिव। जग्मिम। जगाम। गस्त्योदन्हि ताः दिशम। हन् हिंसागत्योः। हनोर्घ्नः। जघान कंसं
किल वासुदेवः। जघ्नतुः। जघ्नुः। जघनिथ। जघंथ। जघ्नथुः। जघ्न। जघान। जघन। जघ्निव। जघ्निम।
जनी प्रादुर्भावे। ईकार इत्कार्यार्थः। आत्मनेपदे एप्रास्नतेपः। पूर्ववद्द्विर्वचनम्। उपधालोपः। स्तोः
श्चुभिः श्चुरिति चुत्वेन जकारः। जज्ञे। जज्ञाते। जज्ञिरे। जज्ञिषे। जज्ञाथे। जज्ञिध्वे। जज्ञे। जज्ञि-
वहे। जज्ञिमहे। जज्ञे जगज्जनार्दनात्। खनु खनने। कूपं च खानपूर्णं कृत। चख्नतुः। चख्नुः। चखनिथ।
। चखन्थ। चख्नथुः। चख्न। चखान। चखन। चख्निव। चख्निम। इत्यादि। घस्लृ अदने। घा सया सज
घासगोः। उपधालोपे कृते खसे चपा झसानाम्। इति ककारः। घसादेः षः। घसादेर्धातोरुत्तरस्य स

राम
६४

कारस्य घकारादेशो भवति क्ङिति परे। जघ्नतुः जघ्नुः। जघ्निथ। जघस्थ। इत्यादि। आतो णपो डौ॥
आकारान्ताद्धातोः परो णपो डौ भवति। दद्रौ पः। ददौ दानं ततो दाता पपौ पेयं मुदा पुनः। तस्थौ डीति
स्तदा स्थाने धनं हित्वा वनं पपौ॥ आतो नपि। अविद्यमाने अप्रमपोपत्रसोऽपि नास्मिन् क्ङिति स्वरे
परे आकारस्य लोपो भवति। ददतुः। ददुः। ददिथ। ददाथ। ददथुः। दद। ददौ। ददिव। ददिम। ष्ठा गति
निवृत्तौ। आदेः ष्णः स्नः। इति सकारः। निमित्ताभावे नैमित्तिकस्याप्यभावः। स्था इति स्थिते।
द्विश्चेति द्वित्वम्। शसात् खपाः। द्विर्वचने कृते यत्पूर्वं रूपं तस्य शसादुत्तराः खपा अवशिष्यन्ते।
न शसाः। ह्रस्वः। चपादेशश्च। तस्थौ। तस्थतुः। तस्थुः। तस्थिथ। तस्थाथ। तस्थथुः। तस्थ।
तस्थौ। तस्थिव। तस्थिम। इत्यादि। पा पाने। पपौ। पपतुः। पपुः। इत्यादि। ष्मा शौचे। पू

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सा
६५

र्थस्य सस्मादिरेव॥ सस्तौ। सस्ततुः। सस्तुः। सस्तिथ। सस्ताथ। ष्टुञ् स्तुतौ। तुष्टाव। तुष्टुवतुः।
तुष्टुवुः। तुष्टोथ। यजादित्वान्नेट्। यज देवपूजासंगतिकरणदानेषु। अकारः स्वरितेत उभयपदा
र्थः। यज्ञाप्रश्नितिस्थिते। द्विर्वचनादि। णावादेपूर्वस्य। णावादेपरे यजादीनां ग्रहादीनां च पूर्वस्य सं
प्रसारणं भवति। यकारस्य इकारः। स इयाज ज्जना ईनमा। यजां यवरां णां छन्तः संप्रसारणं किति। यज
वचस्वपवहव्येञ्ह्वेञ्वदवसां यकार वकार रेफाणां छन्त इकार उकार ऋकारा भवन्ति किति परे
नेच संप्रसारणसंज्ञका भवन्ति सस्वाग्यसस्वार संप्रसारणम। र्धीर्दस्यादी र्धः संप्रसारणम्। ईजतुः। ईजुः। ईजि
था। इय । ईजथुः। ईज। इयाज। इयज। ईजिव। ईजिम। आत्मनेपदे। ईजे। ईजाते। ईजिरे। ई
जिषे। ईजाथे। ईजिढ्वे। वचपरिभाषणे। उवाच। ऊचतुः। ऊचुः। उवचिथ। उवक्थ। ऊचथुः। ऊच।

ष्ठ२
ईजे। ईजिवहे। ईजिमहे।

राम
६५

उवाच। उवच। ऊचिव। ऊचिम। ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि। ब्रूञो वचिः। ब्रूञः परोक्षे। आत्मनेपदे वच इत्यादेशो
भवति। ऊचे। ऊचाते। ऊचिरे। इत्यादि। ञि ष्वप् शये। सुष्वाप। सुषुपतुः। सुषुपुः। सुषुपिथ। सुष्वप्थ।
इत्यादि। सुष्वाप सषुवि ससावा। नुगशां। अशादीनां पूर्वस्य नुगागमो भवति। आवादौ सति। अश् व्याप्तौ। ऊ
कार आत्मनेपदार्थः। आङ्वो ... वि व्याप्तिविपूर्वः। व्यानशे विश्वं भगवान्। व्यानशाते। व्यानशिरे।
अंजू व्यक्तिम्रक्षणकांतिगतिषु। आनंज। आन्जितीति इडागमेन कार्यितं। आनंजतुः। आनंजुः। आनंजि
थ। आनंक्थ। आनंजथुः। आनंज। आनंज। आनंजिव। आनंजिम। आनंजे। आनंजाते। आनंजिरे।
अर्च पूजायाम्। आनर्च। आनर्चतुः। आनर्चुः। चिनोतेः सन्त्वावाहे वा कित्वं वक्तव्यम्। चिञ् चयने इत्यस्य
धातोः सप्तम्येकादेशपरे किं इत्युपमादे शो भवति। निर्पूर्वः। निश्चिकाय चिं राज्ञा। निश्चिक्यतुः।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सा
९९

निश्चिक्युः। निश्चिक्यिथ। निश्चिकेथ। निश्चिक्यथुः। निश्चिक्य। निश्चिकय। निश्चिकाय। निश्चिकि
व। निश्चिक्यिम। चिचाय। चिच्यतुः। चिच्युः। इत्यादि। ग्रहिज्येति चेति संप्रसारणम्। जग्राह। ज
गृहतुः। जगृहुः। जग्रहिथ। जगृहथुः। जगृह। जग्राह। जग्रह। जगृहिव। जगृहि
म। वेञ् तन्तुसंताने। व्येञो वयि लिटि। वेञो धातोरन्यविषये वय् आदेशो भवति। लिटि स्वेति द्वित्वम्।
पूर्वस्य हलादिशेषः। इति यकारलोपः। णावाले पूर्वस्येति संप्रसारणम्। द्वितीयस्य ञाय वराणा
मित्यादि। उवाय। ऊयतुः। ऊयुः। उयिथ। व्यध ताडने। विव्याध। विविधतुः। विविधुः। विव्यधिथ। वि
व्यद्ध। विविधथुः। विविध। इत्यादि। प्रच्छ ज्ञीप्सायाम्। पप्रच्छ। पप्रच्छतुः। पप्रच्छुः। पप्रच्छिथ। पप्रष्ठ
पप्रच्छथुः। पप्रच्छ। पप्रच्छ। पप्रच्छिव। पप्रच्छिम। प्रच्छादेः संयोगान्तकित्वम्। कित्वाभावेन संप्र
व्येञ् संवरणे। संविव्याय। स्वाङ्गानां संवृतः। संविव्यतुः। संविव्युः। संविव्यिथ। संविव्येथ। ५।

राम
९९

रामं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्तारत्तम्। हठपौनःपुन्ययोर्लोट् मध्यमपुरुषैकवचनान्तनानि पात्यते। पुरीमवस्कन्दलुनीहिनन्द
नं मुषाणोरन्नानिहरा मराङ्गनाः। विग्र प्रचक्रेनमुचिह्विषावलीयइत्यमस्वास्थ्य आशिषि।
यात् यास्ताम् यासुस् यास् यास्तम् यास्त यासम् यास्व यास्म सीष्ट सीयास्ताम् सीरन् सीष्ठास्
सीयास्ताम् सीध्वम् सीय सीवहि सीमहि धातोराशिषियादयोभवन्ति भूयात् भूयास्ताम् भूया
सुः भूयाः भूयास्तम् भूयास्त भूयासम् भूयास्व भूयास्म सश्रीमान्भूयात् जीवप्राणधारणे
शतंशरदो जीव्यात्भवान् दादेरे दादेराकारस्यएकारादेशोभवति यादौपरे देयात् धेयात् येयात्
इत्यादि यादादौ यादादौपरे ऋकारस्य रिङादेशोभवति क्रियात् क्रियास्ताम् क्रियासुः करोतेम
ड्लवः क्रियासुः कृषीष्ट कृषीयास्ताम् कृषीरन् कृषीष्ठाः कृषीयास्ताम् कृषीध्वम् कृषी

सा॰ ६७

य॰ कुर्वीवहि कुर्वीमहि विप्रसुस्तेमंगलंकुर्वीष्ट उः अकारस्यतिस्योरनिटोर्गुणोनभवति चेषी
ष्ट स्तोषीष्ट श्वोभाविन्यर्थे ता तारौ तारस् तासि तास्थः तास्थ तास्मि तास्वःतास्मः ता तारौ ता
रस तासे तासाथे ताध्वे ताहे तास्वहे तास्महे श्वोभाविन्यर्थेधातोस्तादयोभवन्ति सिसतासीस्यपाणि
ट् धातोःपरेषांसिसतासीस्यप्रत्ययेतेषामिडागमोभवति भविता भवितारौ भवितारः भवितासि भवि
तास्थः भवितास्थ भवितास्मि भवितास्वःभवितास्मः श्वोभवितारास्यभारःकुमारस्य नैकस्वराद
नुदात्तात् एकस्वराद्धातोर्धातुपाठेअनुदात्तइत्येवंपठितादिडागमोनभवति पक्ता पक्तारौ प
क्तारः पक्तासे पक्तासाथे पक्ताध्वे पक्ताहे पक्तास्वहे पक्तास्महे एवंदातापाताधाताभेत्ताहंता
होतानेताकर्ता इत्यादि स्यादौभविष्यतिस्यप् धातोःस्यप्रत्ययोभवतिभविष्यकालेतिवादिषुपरेषु

ताम

राम ६७

स्तुपरेषु। भविष्यति। भविष्यतः। भविष्यन्ति। भविष्यसि। भविष्यथः। भविष्यथ। भविष्यामि। भविष्यावः।
भविष्यामः। यजुस्सृप् इति स्थिते। छ्शषराडादिना षत्वम्। षढोः कः सि। धातोः षकारढकारयोः कत्वम्भवति
सकारे परे। यक्ष्यते। सोता ज्ञा। यक्ष्येते। यक्ष्यन्ते। यक्ष्यसे। यक्ष्येथे। यक्ष्यध्वे। यक्ष्ये। यक्ष्यावहे। यक्ष्यामहे। हन्‌ग
मः स्यपः। हन्तेः ऋकारान्तात् क्रमेश्च वेस्यप इडागमो भवति। हनिष्यति। हनिष्यतः। हनिष्यन्ति। हरिष्यति। हरिष्य
तः। हरिष्यन्ति। गमिष्यति। गमिष्यतः। गमिष्यन्ति। सस्तोनपि। सकारस्य तकारो भवति सकारे परे अनपि विष
ये। वस निवासे। वत्स्यति। दह भस्मीकरणे। हो ढः। आदि जबानामित्यादिना धकारः। वसे च पाभ्यसानामित्यादि
नाके न्तं षत्वञ्च [illegible]। धक्ष्यति। धक्ष्यते। दुह प्रपूरणे। धोक्ष्यति। उपधाया लघोः। धातोरुपधाया लघोर्नामि
मिनो गुणो भवति। भेत्स्यति। छिदिर् द्वैधीकरणे। छेत्स्यति। तुद व्यथने। तोत्स्यति। एधिष्यते। शाधिष्यते। हास्यति।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हास्यते। दास्यति। दास्यते। धास्यति। धास्यते। स्तोष्यति। स्तोष्यते। भुजपालनाभ्यवहारयोः। भोक्ष्यते। इत्यादि। स्न
द्। स्यप् क्रियातिक्रमे। क्रियाया अतिक्रमे कुत्रचित् निष्पन्नौ सत्यां दिवादि परतः स्यप्रत्ययो भवति। यदि सु
सा ६८ वृष्टिः सुराज्यं चाभविष्यत्तदा सुभिक्षमभविष्यत्। अभोक्ष्यद्वान्यथासिष्यत्। आस उपवेशने। अपक्ष्यद्वा
न्यथाग्निः प्राज्वलिष्यत्। ज्वल दीप्तौ। शाक्ष्य शके। अहनिष्यद्वान्यथा शत्रून्। इत्यादि। भूते सिः। धातोर्भूत
मात्रे सिप्रत्ययो भवति दिवादि परतः। इकारः सेरिति विशेषणार्थः। दिवादिवत्। अभू सादि विति स्थिते। दादे राम
प३ वा। पैरस्मैपदे परे दाधास्थादूणाभूपिबतिभ्यः परस्य सेर्लोपो भवति। अभूत् दृष्टिः। अभूताम्। भुवः सिलोपे स्वरे ६८
वुग् वक्तव्यः। अभूवन्। अभूः। अभूतम्। अभूत। अभूवम्। अभूव। अभूम। डुदाञ् दाने। अदात्। अदाताम्। स्यादिः।
सेराकारान्तादिद्रस्वोन्तरस्यानुस भवति। उस्याल्लोपो वक्तव्यः। अदुः। अदाः। अदातम्। अदात। अदाम्॥

मा२ मा८:१

अदात्। अदाम। अधात्। अस्थात्। इणः सिलोपे गाव कृत्यः। अगात्। इत्यादि माङ्शब्दे प्रयुज्यमाने अटोलो
पो भवति। ब्रूचै ह्यायाम। वैदिष्ट। आरे मा गाः साध्वसं। मा गा गर्वितमन्दिरम्। स्मयोगेपी ... एवं स्म भूत्। वर्त्तमा
नार्थेन या अविभक्तेः स्मयोगे भूतार्थे न वर्त्तते। आह स्म हारीतः। यजति स्म युधिष्ठिरः। ... परस्मैपदे परे
सिसिद्धि वतितोत्वा वृद्धिः। अकार्षीत् इति स्थिते। सेः। सि शब्दात्परयोर्दिस्योः ईडागमो भवति। आविरकार्षी
त्। आविरकार्ष्टाम्। आविरकार्षुः। आविरकार्षीः। आविरकार्ष्टम्। आविरकार्ष्ट। आविरकार्षम्। आविरका
र्ष्व। आविरकार्ष्म। आविरकार्षीत् सुज्ञानं योगी। पर्यहार्षीत्। निराकार्षीत्। वद व्यक्तायां वाचि। भूते सिः।
द्विवावदत्। अत उपधाया वृद्धिः सिमतासी स्वपामिट्। अवादिस् इति स्थिते। सेरीडागमः। अवादिस ईड इति
स्थिते। इट ईटि। इट उत्तरस्य सेर्लोपो भवति। ईटि परे। सवर्णे दीर्घः सह। अवादीत्। प्राव्राजीत्। स्यंतन्हाशब्दस

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सा
६९

जागृहसादिवर्ज्जं वृद्धिः। हकारान्तान्मकारान्तात् यकारान्तात् क्षणश्वसजागृहस आदिश
ब्दान्तश्विएभ्यः परस्य सेर्वृद्धिर्न भवति। ग्रह उपादाने। अग्रहीत्। अमहीत्। वम उद्गिरणे। अवमी
त्। अय प्राप्तौ। आयीत्। क्षणु हिंसायाम्। अक्षणीत्। श्वस। अश्वसीत्। अजागरीत्। हस हसने।
अहसीत्। ह्रस्वाज्झसे। ह्रस्वादुत्तरस्य सेर्लोपो भवति झसे परे। अकृत। अकृषाताम्। अकृष
त। अकृथाः। अकृषाथाम्। अकृढ्वम्। अकृषि। अकृष्वहि। अकृष्महि। तथा मिसा वा तने पदे
वक्तव्यः। मकारो ऽन्त्यस्वरात् सादेशार्थः। अदित। अदिषि त। अदिषाताम्। अदिषत। इङो वा गीसौ।
इङ् अध्ययने। इङः गीत्यादेशो भवति सौ परे। अध्यगीष्ट। अध्यगीषाताम्। अध्यगीषत। स्वरादेति। २
द्वितीयो ऽडागमो भवति। अध्यैष्ट। अध्यैषाताम्। अध्यैषत। नु शब्दे। सिप्रत्ययादिकं पूर्ववद्वृद्धिः।

५२

राम
६९

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इञागमईञागमश्च। अरावि इट् ईट् इति स्थिते। इट ईटि। दीर्घत्वम्। अरावीत्। अराविष्टाम्। अरा
विषुः। अरावीः। अराविष्टम्। अराविष्ट। अराविषम्। अराविष्व। अराविष्म। क्रमात्। क्रमादुत्तरस्य
सेटोऽपि भवति क्रमे परे। अपक्र। अपन्हाताम्· अपन्हत। अपक्थाः। अपन्हाथाम्। अपकष्ट्वम्। अपन्हि·
अपन्ह्वहि। अपन्ह्महि। अपान्हीत्। अपाक्राम्। अपान्हुः। अपान्हीः। अपाक्रम्। अपाक्र। अपान्हम्·
अपान्ह्व। अपान्ह्म। प्रष्ठहूपिषायाम्। अप्रान्हीत्। अप्राह्णाम्। अप्रान्हुः। क्रमादिति किं। ऐधिष्ट। ऐधिषाताम्
ऐधिषत। [illegible] अशयिष्ट। इरितो वा। इरितो धातोर्वाङ्प्रत्ययो भवति दिवादिपाः। अरुधत्। अ
रुधताम्। अरुधन्। इत्यादि। अनिटो नामिवतः। नामिवतोऽनिटो धातोः परस्मैपदे सिच्प्रत्यये भवति। परे वृद्धिः २
अरौत्सीत्। अरौद्धाम्। अरौत्सुः। अरौत्सीः। अरौद्धम्। अरौद्ध। अरौत्सम्। अरौत्स्व। अरौत्स्म। अच्छिदत्।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अस्यैत्सीत्। अभैत्सीत्। अदेवीत्। असेवीत्। षिवु सेवायाम्। णो क्रमनित्यम्। अदर्शत्।। नतो हसेद
सा॰ शाम्। दशादीनां हसेपरे अतो नाभवति॰ अद्राक्षीत्॰ अद्राष्टाम्॰ अद्राक्षुः॰ दृशिर् प्रेक्षणे॰ स्पृश संस्
७० स्पर्शने॰ अस्प्राक्षीत्॰ मृजूष् शुद्धौ॰ परान्हीत्॰ मृश आमर्शने॰ सिस्योः॥ उपधाया गुणो न भवति
सिस्योरनिटोऽपरतः। अभित्त। अभित्साताम्। अभित्सत। अवर्तिष्ट। वृतु वर्तने। लिपुषादेर्ङः। ऌदित्का
न्ट४ रइँ पस्यासो लिप् सिचो धातोः पुषादेश्च ङः प्रत्ययो भवति दिवादिपरः। अगमत्। अस्रुपत्। अदृपत्।
अघुतत्। गम्ल सृ गतौ। अपुषत्। ङे वचेरुमागमो वक्तव्यः। अवोचत्। अवोचाताम्। अवोचन्। अवो
चः। अवोचतम्। अवोचत। अवोचम्। अवोचाव। अवोचाम। हशान्तान्सक्। हकारान्तात् शकारान्ता राम
न्यकारान्तान्नाम्युपधात् विद्यमाने दिवादिपरः सक् प्रत्ययो भवति। अधुक्षत्। अधुक्षेताम्। अधुक्षन्। ७०

सेरवाद:४

अलिक्षत। अलि[illegible]क्षताम्। अलिक्षन्। लिह आस्वादने। विश प्रवेशने। छशषराजादिना षत्वम्। ष
ढोः कः सि। प्राविक्षत। प्राविक्षताम्। प्राविक्षन्। कृष विलेखने। अकृक्षत। अकृक्षताम्। अकृक्षन्॥
अथ भावकर्म्मणोरेता विभक्तयो निरूप्यन्ते। तत्रार्द्धुविकर्म्मणीति नियमादात्मनेपदानि प्रयुज्यन्ते। त्व
९४ त्वमनुभू[illegible]वे देवदत्तेन। अनुबभूवाते। अनुबभूविरे। अनुबभूविषे। अनुबभूवाथे। अनुबभूविढ्वे॥
अनुबभूवे। अनुबभूविवहे। अनुबभूविमहे। पेचे। नेते। मन्त्रज्ञाने। मेने। ददे। सस्नेहं सविलासया॥
रेहर्षन्त्वये। जग्ले। मम्लौ। स्वरान्तानां हनग्रहदृशां भावकर्म्मणोः सिसतासीष्यपाति दिदृ वा वक्तव्यः।
आशिषि सीष्टादयः। णित्वाद्वृद्धिः। त्वमनुभाविषीष्ट भवता। अनुभाविषीयास्ताम्। अनुभावि
षीरन्। अनुभाविषीष्ठाः। अनुभाविषीयास्थाम्। अनुभाविषीध्वम्। अनुभाविषीय। अनुभाविषी

हेतु

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वहि। अनुभाविषीमहि। णिजभावे। अनुभविषीष्ट। अनु शापिषीष्ट। शापिषीष्ट। कारिषीष्ट।
कृषीष्ट इत्यादि। श्वस्तने। अनुभाविता। अनुभविता। स्यापि। अनुभाविष्यते। अनुभविष्यते। स्तुवे दे
रा ८२ वदत्तेन। क्रियातिक्रमे स्यापि। अन्वभाविष्यत। अन्वभविष्यत त्वया न त्वं पच ओष्यत। इतैतन्यकर्तरि।
धातोस्तनि परे कर्तृवर्जितेऽर्थे भावे कर्मणि च इण् प्रत्ययो भवति सेरपवादः। णकारोऽनुबन्धार्थः।
लोपः। इण् सन्नियोगे च तनो लोपो भवति। अन्वभावि भवो भवता। द्विवचनादौ णिणादिरूपवत्।
अन्वभाविषाताम्। अन्वभाविषत। अन्वभाविष्ठाः। अन्वभाविषाथाम्। ध्वे च से लोपः। अन्वभाविढ्वं राम
अन्वभावि षि। अन्वभाविष्वहि। अन्वभाविष्महि। पक्षे द्विवचनादौ। अन्वभविषाताम्।।।।।। ८२
अन्वभविषत। अकारि। अकारिषाताम्। अकारिषत। अकृषाताम्। अकृषत। निराङ्पूर्वः।।।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

निराकारि। अहारि। अपाचि। अभोजि। धृञ् धारणे। निरधारि। निरधारिषाताम्। निरधृषाता मित्यादि। पदगतौ·
प्रतिपूर्वः। प्रत्यपादि। प्रत्यपत्साताम्। प्रत्यपत्सत। अमाति। सेटश्च सेटि त्वं वक्तव्यम्। ततोऽन्तउपधाया वृद्धिः॥
अग्राहि·अग्राहिषाताम्·अग्राहिषत·अदर्शि इत्यादि। णीञ् प्रापणे·निरपूर्वः·निरणायि। आनोयुक्। आ
कारान्तस्य धातोर्युगागमो भवति ञिणति परे। अदायि·अम्लायि·निपूर्वः। न्यधायि·न्यधायिषाताम्·न्यधायिष
त·पदादेः कर्त्तर्यपि एवं वक्तव्यः। उदपादि· बुध अवगमने· अबोधि· अजनि· जनिवध्योर्न वृद्धिः॥ इदानीं प्रत्य
यान्तेभ्यस्तिवाच्योपोऽन्ते॥ अतिशये हसादेर्यङ् द्विश्च। हसादेर्धातोरतिशयेऽर्थे यङ्प्रत्ययो भवति। तस्मि
न्सति धातोर्द्विर्वचनम्। यङि। यङि परे पूर्वस्य नामिनो गुणो भवति। बोभूयते इति स्थिते। स धातुः। यङन्तादिप्र
यान्तः शब्दो धातुसंज्ञो भवति। धातुत्वात्तिबादयः। ङकारानुबन्धादात्मनेपदम्। अपकर्त्तरि। अदेऽस्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सा· कारलोपः। अतिशयेनपुनःपुनर्भवतीति बोभूयते· बोभूयेते· बोभूयन्ते· बोभूयसे· बोभूयेथे· बोभूयध्वे· बोभूये·
७२ बोभूयावहे· बोभूयामहे· बोभुज्यते· मुह वैचित्ये· मोमुह्यते· लेलिह्यते· जोहूयते· वेविद्यते· आतः· यङि स
तिपूर्वस्याकारस्य आकारो भवति· पापच्यते· पापठ्यते· स्वरादावदादीनां यङ् वक्तव्यः· स्वरादेः परः· स्वरादे
र्धातोः परो द्वितीयोऽवयवो द्विरुक्तः सस्वरो द्विर्भवति· अटाट्यते ऋष्टः· अश भोजने· अशाश्यते· आरार्य्यते·
ऋगतौ· भ्रमजपानुक्· भ्रमान्तस्य जपादीनां च पूर्वस्य नुगागमो भवति यङि सति· जंगम्यते तुर ऊः· भ्रमु चल
ने· बंभ्रम्यते· हन्तेर्हिंसायां घ्नीवाच्यः· जंघन्यते· जेघ्नीयते· जप जल्प व्यक्तायां वाचि· जपमानसे च· जंज राम
प्यते· जंजल्प्यते· दन्दह्यते· जभ मैथुने· जंजभ्यते· दन्दश्यते· दंश दशने· द्वित्वं पूर्वस्य नुक्· दन्दशायदुतिस्थिते· ७२
नोलोपः· धातोरुपधाभूतस्य नकारस्य लोपो भवति क्ङिति हसे परे· दन्दश्यते· मशाकः· भंजू आमर्दने· ।।।।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पनीपत्यते ३

धेसर

वंभज्यते मन्त्रो दन्दीत नूनित्यादि· रीगृदुपधस्य· ऋदुपधस्य धातोर्यङि सति पूर्वस्य रीगागमो भवति· नृती गात्र
विक्षेपे· नरीनृत्यते नेनृट· अनुवर्त्तते· वरीवृत्यते वार्त्तास्तु चिन्त्यम्· पद् स्रसु ध्वंसु भ्रंशु कस पत स्कन्दां यङि पूर्वस्य
नीगागमो वक्तव्यः· उपपनीपद्यते· सनीस्रस्यते· दनीध्वस्यते· बनीभ्रश्यते· चनीकश्यते· चनीस्कन्द्यते· आ
हशिनामादेशो निर्दिश्यते इत्यादि· ऋतो रिः· ऋकारान्तस्य रिगादेशो भवति यङि परे सति· पश्चाद्द्विर्वचनम्· क्रि कि वङि· ४
यते इति स्थिते· पूर्ववदूसादिशेषः· चुत्वं गुणः· येदीर्घः· अतिशयेन करोति चेक्रीयते· जेह्रीयते· दम्भवर
ते· वेव्रीयते· मङ् प्राणत्यागे मेम्रीयते· हादे रितीकारे द्विर्वचनम्· देदीयते· पेपीयते· नेनीयते· माङ् माने·
माङ् शब्दे· मेङ् प्रतिदाने· हादेरितीकारे कृते· मेमीयते· इत्येवं रूपम्· वान्यत्र लुगनुवर्त्तते· अन्यत्रेत्युक्तेऽन्य
पदसंयोगं विनापि वा यङो लुग्भवति· अनपिचहसात्· हसादुत्तरस्य यङो लुग्भवति· अनपि विषये· लुकि स

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तिपिति न्निमवेकारोवक्तव्यः। हेः स्वरे पिति लोपधायागुणः। ह्रिस्वकस्य धातोः पिति स्वरे परे उपधायाल
सा· घोरिति प्राप्नोति· बोभुजीति इत्यादि· यङ्लुगन्तं परस्मैपदं कादिवत् इत्यर्थम्· पापचीति· पापक्ति· पाप
७३ क्तः· पापचति· पापचीषि· पापक्षि· पापक्थः· पापक्थ। पापचीमि· पापच्मि· पापच्वः· पापच्मः· वदव्यक्ता
यांवाचि· अतिशयेन वदति· वावदीति· वट चेष्टायाम्· संजावटीति· संजावट्टि· संजावट्टः· संजावटति·
संवोभवीति· संवोभोति· संवोभूतः· संवोभुवति· नानष्योर्वउव्· संवोभवीषि· संवोभोषि· इत्यादि· ऋका
रान्तानाम् ऋदुपधानां च यङ्लुकि पूर्वस्य रुक्रिक्रीगागमो वक्तव्यः· चर्करीति· चरिकरीति· चरीकरीति· राम
चर्कर्ति· चरिकर्ति· चरीकर्ति· चर्कृतः· चरिकृतः· चरीकृतः· चर्क्रति· चरिक्रति· चरीक्रति· ७३
वृतु वर्त्तने· नृती गात्रविक्षेपे· नर्नर्त्ति· नरिनर्त्ति· नरीनर्त्ति· इत्यादि· कर्तृयङ्· कर्तृनुपमानादाचारेऽर्थे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

दुर्वलः २ रो३

पण्डितायते मूर्खः· यङि सलोपो वक्तव्यः· अप्सराय
यङ्प्रत्ययो भवति· श्येन इवाचरति श्येनायते काकः· पण्डितायते मूर्खः· यङि सलोपो वक्तव्यः· अप्सराय
ते कुनूपा· ओज्ञायते· पयसस्तु विभाषया· पयायते पयस्यते वा· तत्कोन· आचार उपमानात्· उपमानादाचा
रेऽर्थे यः प्रत्ययो भवति· अकारस्य चा पिईकां भवति· पुत्रीयति शिष्यमुपाध्यायः· प्रासादीयति कुटीमि
च्छुः· इ छायामात्मनः सः· धातोरिच्छायामर्थे स प्रत्ययो भवति साचेत्स्वसंवन्धिनी इच्छा· भवितुमिच्छति वु
भूषति· वुः से· उश्च ऋश्च ताभ्यां तस्मात् ग्रहगुहोश्च से परे इडागमो न भवति· नानिटि से· इड्डुर्जितेसप्रत्यये
यो गुणो न भवति· से दीर्घः· से परे दीर्घो भवति· चिचीषति· जिगीषति· पुच्छमि अणोः पिपिअणो· पुपूषति·
जुहूषति· तुनूषति· एःसा· अश्च इश्च एकारः· अकारस्य पूर्व इकारो भवति से परे· गुणः प्रत्ययोऽन्यत्र
सात्· काश्चैव पिपक्षति· पिपासति· त्वजहानो· तितपक्षति· विवक्षति· जिघृक्षति· हन्तेः सोऽतिन·

सा
७५

जिह्रांसति · अनतइन् · अवर्णस्य इत्वं भवति ह्लि ति परे · असार्वत्रिकोयं विधिः · य्वो विहसे इति दीर्घः · चिकीर्षति ·
जिहीर्षति · न न्नवनतारणोः · तितीर्षति · पतः · पकारस्य पूर्वाकारस्य च लोपो भवत्यनापिविषये · चिकीर्ष्य
ते देवदत्तेन · पापचिता · इस्से · लदालंस्वरस्य से परे इ सादेशो भवति पूर्वस्य च लोपः · सस्तोनपीति सकारस्य
तकारः · दित्सति · धित्सति · प्रमित्सति · दुलभवज्राप्नो · ल्वसे च पाभ्यसानामिति मकारस्य पकारः · स्को र
घोश्चेति सकारलोपः · लिप्सते · रभ राभ स्यारिप्सते · पित्सति · पिपतिषति · पतो वेट् · पतो धातोः से परे वा इट् राम
भवति · आप्नोतेरी · आप्नोते धातोः स्वरस्य से परे ई भवति · पूर्वस्य च लोपः · ईप्सति · अशेरनायो वा · अश्ना ७५
तेर्धातोरि च्छायां वा अनायो भवति · अशनायति · अशिशिषति · गुप्यः · गुपादिभ्यः स्वार्थे सप्रत्ययो भवति ॥
हिस्व · गुप कुत्सने · जुगुप्सते · कित रोगापनयने संशये च · चिकित्सते · विचिकित्सति · तिङन्तम् समाप्तम् ॥॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तितिक्षते। मानविचारणे। मानादीनां पूर्वस्याभ्यासे दीर्घो वक्तव्यः। मीमांसते। वधनिंदायाम्। आदिजवा ना
मितिभकारः। बीभत्सते। दान्‌शान्‌तेजने। दीदांसते। आयः। गुपादिभ्य आयप्रत्ययो भवति स्वार्थे। गु
पूरक्षणे। गोपायति। धूपायति। पणाव्यवहारेस्तुतौ पनच। पणायते। पनायते। नाम्नो यईचास्य। नाम्न
इच्छायामर्थे यप्रत्ययो भवति तत्सन्नियोगे चाकारस्येकारो भवति। आत्मनः पुत्रमिच्छति पुत्रीयति। धनी
यति। काम्यमपी छन्ति। पुत्रकाम्यति। करणे च यः। कंडूं करोति। कंडूयति। णिङ्‌ करणे। नाम्नो णिप्रत्य
त्ययो भवति करणेऽर्थे। स च ङित्। अत उपधाया वृद्धौ प्राप्तायाम्। मितां ह्रस्वः। धातुपाठे मित उक्तस्ते वं पठिता
नां ह्रस्वो भवति। अपकर्त्तरि। गुणायादेशौ। घटं करोति घटयति। महान्तं करोति महयति। ऊढिं करोति।

नमस्यति। तपस्यति। ३

सा० ७५ ऊढयति। दंडं करोति दंडयति। पृथ्वादेः। प्रथयति। द्रढयति। धातोः प्रेरणे। धातोः प्रेरणे प्रयोजकव्यापा
रे णिप्रत्ययो भवति। कुर्वंतं कारयति यः स प्रयोजकः। पाचयति। शासु अनुशिष्टौ। अनुशासयति। ह
न्तेर्घत्। हन्तेर्घादेशो भवति णौ परे। घातयति। शदेः शत्। शातयति। णौ पुक्। अगतावित्यस्य धातोरा
कारान्तस्य च णौ परे पुगागमो भवति। दापयति। स्थापयति। यापयति। अर्प्प यति। स्मिजिक्रीङ्नामी आ राम ७५
त्वं वक्तव्यः। । इङादेशौ पुग्वक्तव्यः। इङ् अध्ययने। अध्यापयति। पुगन्तस्य गुणः। ह्रीव्लीङ्लायाम्
गुणश्च पुगागमः। ह्रेपयति। लीङ् विलयने। लीङः। लीङ आकारो भवति। विलापयति। भीस्मिङोर्न
योः हेतुभये आत्वम्। पुगागमः। विस्मापयते। भापयते। पादेर्युक्। पापाने इत्यादीनां पुगागमो भवति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पुक्कोपवादः। पाययति। शो तनूकरणे। शाययति। प्रीञ्धूञोर्नुक्। प्रीञ् तर्प्पणे। प्रीणयति। धूञ् कंपने।
धूनयति। ज्ञानातेर्वा ह्रस्वः। ज्ञापयति। ज्ञपयति। वेडि स्मदीर्घता च वक्तव्या। ज्ञापयतेः सप्तम्यां स्य च वा
इकारो गमो भवति। इड्भावे इसादेशश्च भवति। ज्ञीप्सति। ज्ञपयति ज्ञाने ज्ञापने च। जिज्ञापयिषति। चुरादेः।
चुरादेर्णिच् स्वार्थे णिच् प्रत्ययो भवति। चुर स्तेये। चोरयति। पाल रक्षणे। पालयति। चिती संज्ञाने। चे
तयति। अर्च पूजायाम्। अर्चयति। अर्चयतः। अर्चयन्ति। णकारानुबन्धादात्मनेपदमपि। णेरङ् द्वि
र्वा। ण्यन्ताद्धातोर्भूतेर्थे ङ् प्रत्ययो भवति द्विवादिपातः। धातोर्द्विर्वचनम्। ङकारो गुणप्रतिषेधार्थः।
अचुचुरिअत इति स्थिते। णेः। ङिति चेति णेर्लोपो भवति। लघोर्दीर्घः। अङि सति पूर्वस्य लघोर्दीर्घो भव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ति। अचूचुरत्। अचूचुरताम्। अचूचुरन्। विद ज्ञाने। अवीविदत्। अदूदुहत्। अङि लघौ ह्रस्व उपधायाः
सा॰ ७६ अङि सति पूर्वसंबन्धिनो अकारस्येकारो भवति। उपधायाश्च ह्रस्वो भवति। लघौ धात्वक्षरे सति। अपीप
चत्। अपीपठत्। अपीपलत्। पाल रक्षणे। पालयति। प्रत्यपीपदत्। वट वेष्टायाम्। मितां ह्रस्वः। वटयति।
अजीवटत्। न टिलः। अकारेतो धातोरङि उक्तकार्यं न भवति। ढौकृ गतौ। अडुढौकत्। अटिटीक
त्। ऊढिं करोति ऊढयति। भूते तु ऊढि अत इति स्थिते द्वित्वम्। ढस्य जः। अले लोपः। औजिढत्। अङि पू
र्वस्य जः। औजढत्। पा पाने। पादेर्पुक्। पावि इत्यस्य धातुसंज्ञा यामङ। अेरिति अेलोपः। ढादे राम ७६
रितीकारे कृते द्विर्वचनम्। यत इत्यलोपः। अपीप्यत्। कृपू सामर्थ्ये। कृपेरोलः। कृपो धातोर्ऋकारा
वयवस्य रेफस्य लकारादेशो भवति। कल्पते। ण्यादौ। प्रेरितो कल्पयति। भूते तु अचीकृपत्॥॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अचीकृपताम्। अचीकृपत। इत्यादि॥ ॥ अथादेशविशेषनिरूपणं॥ ॥ दृशादेः पश्यादिः ॥
दृशादेर्धातोः पश्यादिरादेशो भवत्यवादौ विषये। दृशिर् प्रेक्षणे। अस्य पश्यादेशः। पश्यति। अद्विकर
णात्वा इवति वद्रूपं ज्ञेयम्। पा पाने। पा इत्यस्य पिवादेशो भवति। पिवति। घ्रा गंधोपादाने। अस्य जिघ्रा
देशः। जिघ्रति। ध्मा शब्दाग्निसंयोगयोः। अस्य धमादेशः। धमति लोहं लोहकारः। ष्ठा गतिनिवृत्तौ।
अस्य तिष्ठादेशः। तिष्ठति। दाण् दाने। अस्य यच्छादेशः। यच्छति। म्ना अभ्यासे। इत्यस्य मनादेशः॥
मनति। ऋ गतावित्यस्य रिच्छादेशः। रिच्छति। सृ गतावित्यस्य धावादेशः। धावति। शद्लृ शातने।
इत्यस्य शीयादेशः। शीयते। षद्लृ विशरणगत्यवसादनेषु। अस्य सीदादेशः। सीदति। गमां छः। गमा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

दीनां छकारो भवति। अवादौ विषये। गच्छति। इषु इच्छायाम्। इच्छति। यमु निपमे। नियच्छति। ज्ञाजनोर्जा·
सा॰ ज्ञावबोधने। जनी प्रादुर्भावे। अनयोर्जादेशो भवत्यवादौ विषये। दिवादेर्यः। जायते। ज्ञा क्र्यादेः। जानाति।
७७ जानीतः। श्रुवः शृ। शृणोति। धादेर्ह्रस्वः। पूञ् पवने इत्यादेः शादौ परे ह्रस्वो भवति। पुनाति। लुनाति·
धुनोति। निविशादेः। निपूर्वाद्विशादेर्धातोरात्मनेपदं भवति। निविशते। विपराभ्यां जेः। विजयते।
पराजयते। संपश्यते। संगच्छते। संशृणुते। संवित्ते। संपृच्छते। आपृच्छते। आङो दोनास्यविहरणे। आ राम
ङः पूर्वाद्ददात्यात्मनेपदं भवति। ननु मुखविप्रसारणे। आदत्ते। मुखविप्रसारणे तु मुखं व्याददाति। क्रीडोऽ ७७
नुसंपरिभ्यश्च। अनुक्रीडते। परिक्रीडते। समः शब्दार्थान्न। संक्रीडति तूर्य्यम्। समव विभ्यः स्थः।

ते २ प्रोप १

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

उत्तपते। वितपते २ नोलोपश्चेतिनकारस्यलोपः २

संतिष्ठते। अवतिष्ठते। प्रतिष्ठते। उपान्मन्त्रकरणे एव। गायत्र्योपतिष्ठते। अकर्मकाच्च। अन्यत्र गुरुमुपतिष्ठति।
उद्विभ्यां तपः। आङो यमहनः। आयच्छते। आहते। उदश्चरस्त्यागे। सूत्रमुच्चरते वटुः। समस्तृतीयायुक्ता
बासमपूर्वाच्चिरते। त्मनेपदम्भवति तृतीयायोगे। अश्वेन संचरते ग्रामम्। अन्यत्र संचरति धृष्टः। व्यव
परिभ्यः क्रियः। विक्रीणीते। ...उपालम्भे। शपते। अन्यत्र शपति तापसः। ज्ञाश्रुस्मृदृशां सान्नानामा
ता सप्रत्ययान्नानामेषां ... पदम्भवति। जिज्ञासते। शुश्रूषते। इत्यादि। कर्मव्यतिहारेऽन्यत्र हिंसा
देशात। विहन्ते वादिनः। प्रच्छाप्रतिभवते। क्रमः सोपसर्गस्यापि वृत्तौ च तावत्क्रम्या। संक्रामति। व्याङ्परिभ्यो
रमः। विरमतीत्यादि। वृद्भ्यः स्यसनोर्वा। वृतु वर्त्तने। वृधु वृद्धौ। शृधु शब्दकुत्सायाम्। वर्त्स्यति। वर्त्स्य
ते। वर्त्स्यति। वर्द्धिष्यते इत्यादि। मुचादेर्नुम्। मुचादेर्नुमागमो भवति। श्वे परे। मुञ्च मोऽन्ततो।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सा॰
७७

दीनां छकारो भवति। अवादौ विषये। गच्छति। इषु इच्छायाम्। इच्छति। यमु नियमे। नियच्छति। ज्ञाजनोर्जा॰
ज्ञा अवबोधने। जनी प्रादुर्भावे। अनयोर्जादेशो भवत्यवादौ विषये। दिवादेर्यः। जायते। ना क्र्यादेः। जानाति।
जानीतः। श्रुवः शृ। शृणोति। प्वादेर्ह्रस्वः। पूञ् पवने इत्यादेरवादौ परे ह्रस्वो भवति। पुनाति। लुनाति॰
धुनोति। निविशादेः। निपूर्वाद्विशादेर्धातोरात्मनेपदं भवति। निविशते। विपराभ्यां जेः। विजयते।
पराजयते। संपश्यते। संगच्छते। संशृणुते। संवित्ते। संपृच्छते। आपृच्छते। आङो दोनास्यविहरतो। आ
ङः पूर्वाद्दा[illegible]ात्मनेपदं भवति। न तु मुखविप्रसारणे। आदत्ते। मुखविप्रसारणे तु मुखं व्याददाति। क्रीडोऽ
नुसंपरिभ्यश्च। अनुक्रीडते। परिक्रीडते। समः शब्दार्थान्नो। संक्रीडति तूष्णीम्। समव[illegible]विभ्यः स्थः॰

ते २ प्रोप १

राम
७७

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

उन्नपते। वितपते २ नोलोपइति नकारस्य लोपः २

संतिष्ठते। अवतिष्ठते। प्रतिष्ठते। उपान्मन्त्रकरण एव। गायत्र्योपतिष्ठते ऽर्कम्। अन्यत्र गुरुमुपतिष्ठति।
उद्विभ्यां तपः। आङो यमहनः। आयच्छते। आहते। उदश्चरस्त्यागे। सूत्रमुच्चरते वटुः। समस्तृतीयायुक्ता
त्। समपूर्वाच्चरतेः। आत्मनेपदं भवति तृतीयायोगे। अश्वेन संचरते ग्रामम्। अन्यत्र संचरति वृषः। व्यव
परिभ्यः क्रियः। विक्रीणीते। शप उपालम्भे। शपते। अन्यत्र शपति तापसाः। ज्ञाश्रुस्मृदृशां सान्तानाम
त्। सप्रत्ययान्तानामेषामात्मनेपदं भवति। जिज्ञासते। शुश्रूषते। इत्यादि। कर्मव्यतिहारेऽन्यत्र हिंसा
देशात्। विहन्तेवादिनः। अत्र ह्यातिभवते। क्रमः सोपसर्गस्योपेदी वृत्तावक्रम्या। संक्रामति। व्याङ्‌परिभ्यो
रमः। विरमतीत्यादि। वृद्भ्यः स्यसनोर्वा। वृतु वर्त्तने। वृधु वृद्धौ। स्यन्दु शब्दकुत्सायाम्। वर्त्स्यति। वर्त्तिष्य
ते। वर्त्स्यति। वर्द्धिष्यते इत्यादि। मुचादेर्मुम्। मुचादेर्मुमागमो भवति। अवाहोपरे। मुद्र मोन्हतो।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

इदितः। इदितो धातोर्नुमागमो भवति। टुनदि समृद्धौ। स्वादित्वादप्। नन्दति। १

सा० ७८ तुदादेरः। मुंचति। विद्लृ लाभे। विन्दति। वधक्षिवादनस्य सोः। वृन्दते। शकि शंकायाम्। शंकते। शमादीर्घः।
शमादीनां दीर्घो भवति। अवादेशपरे। शमुदमु उपशमे। दिवादेर्यः। शाम्यति। दाम्यति। भ्राम्यति। ताम्यति।
दुषवैकृत्ये। दूषयति॥ य्वोः॥ यकारपरे धातो लोकारस्य लोपो भवति। दो। अवखण्डने। द्यति। षो अन्तकर्म
णि। स्यति। शो तनूकरणे। श्यति। पोनुन। पवर्गादुत्तरस्य मकारस्य उत्तर भवति। मृङ् प्राणत्यागे। प्वोर्बहिस
इति दीर्घः। मुमूर्षति। ममार। सपरोन्नादेर्म्रियतेः परस्मैपदम्। तुदादेश्च तुर्णादिकसादेः। तनुर्णांतिवादि
नां३ गणां मध्ये हकारादेर्वसप्रत्याहारादेश्च प्रत्ययस्येड् भवति तुदादेः परस्य। अदादित्वादपो लुक्। रुदिर्
अश्रुविमोचने। रोदिति। रुदितः। रुदन्ति। रुद्यात्। रोदितु। रुदादेर्दिस्योरीडागमो वा वक्तव्यः। अरो
दीत्। अरुदत्। अदादित्वादगमः। श्वस प्राणने। अन चा। श्वसिति। प्राणिति। ञिष्वप् शये। स्वपिति।

राम ७८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यन्त्तमन्त्त हसनयोः। यन्क्षिति। यन्क्षितः। यन्त्ताहेरन्तोऽनउस। यन्त्त। जागृ शासु चकासृ दरिद्रापंचानां
अन्त इ यस्याद्भवति। अनउस् भवति। यन्क्षति। चकासति। जाग्रति। दरिद्राहेरिल्लोपश्चङिति। दरिद्र
डुर्गतावित्यादेर्दूतो राकारस्येकारो भवति ङिति हसेपरे। आलोपश्चङितिस्वरेपरे। दरिद्राति। दरिद्रितः।
दरिद्रति। शास्ति। शिष्टः। शासति। ईडीशोः से ध्वे इड् वाच्यः। ईड स्तुतौ। ईश ऐश्वर्ये। अनयोः सका
रे धु शब्दे च परे इड् भवति। ईड्स्ते इति स्थिते। टकारः। ईट्टे। ईडाते। ईडते। ईडिषे। ईडाथे। ईडिध्वे। ईडे। ई
डहे। ईड्महे। ईश ऐश्वर्ये। ईष्टे। ईशाते। ईशते। इत्यादि। ओरौ। ओकारस्यौकारो भवति पि त्सिसत्र
वाहे। यु नु स्तु अपईवा। योति। यवीति। नु स्तुतौ। नौति। नवीति। स्तौति। स्तवीति। स्तुतः। स्तुवन्ति। स्तौषि।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

सा॰
७९

लोपस्त्वनुदात्ततनाम्। अनुदात्तानां तनादीनां च अमस्य लोपो भवति क्ङिति झसे परे। हन्ति। हतः। गमां
स्वरे इत्युपधालोपः। नमः। नमः प्रत्ययान्तात्परस्य नकारस्य लोपो भवति। हिसि हिंसायाम्। नुधादेर्नम्। हि
नस्ति। हिंस्तः। हिंसन्ति। इत्यादि। भञ्जू आमर्दने। भनक्ति। भंक्तः। भञ्जन्ति। भुनक्ति। भुंक्तः। भुञ्जन्ति॥
अपि रञ्जिदंशिसञ्जिष्वञ्जाम्। रञ्जादीनामपि प्रत्यये परे नकारस्य लोपो भवति। रञ्ज रागे। रजति। दंश द
शने। दशति। षञ्ज सङ्गे। सजति। ष्वञ्ज परिष्वङ्गे। स्वजते। इत्यादि। विदो नवानां त्यादीनां णवादिर्वा। वि
द उत्तरेषां त्यादीनां नवानां णवादिर्नवको वा भवति। वेद। विदतुः। विदुः। वेत्थ। विदथुः। विद। वेद। विद्व।
विद्म। वेत्ति। वित्तः। विदन्ति। वेत्तेरन्तो वा रुट्। अन्ति विद्रते। संविद्रते। विद्यात्। विद्याताम्। विद्युः। वेत्तु।

राम
७९

वित्ताद्। वित्ताम्। विदन्तु। विद्धि। वित्तात्। वित्तम्। वित्त। वेदानि। वेदाव। वेदाम। अवेत्। अवेद्॥ अवित्ताम्·
स्याविद इत्यन उस्। अविदुः। दः स इति विकल्पेन सत्वम्। अवेः। अवेत्। अवेद्। अवित्तम्। अवित्त। अवेदम्·अ
विद्व। अविद्म। अस्ति। न मसोऽस्या इत्यकारलोपः। स्तः। सन्ति। सोऽसः। सकारस्य लोपो भवति सिपि। असि। स्थः·
स्थ। अस्मि। स्वः। स्मः। स्यात्। स्याताम्। स्युः। स्याः। स्यातम्। स्यात। स्याम्। स्याव। स्याम। अस्तु। स्तात्। स्ताम्।
सन्तु। जहेधिशाधयः। हन्तेः जहि शब्दो· अस्तेरेधि शास्तेः शाधि शब्दो निपात्यते हि विषये। एधि। स्तम्·
स्त। असानि। असाव। असाम। अस्तेरीट्। अस्तेः परयोर्दिस्योरीडागमो भवति। आसीत्। आस्ताम्। आसन्·
आसीः। आस्तम्। आस्त। आसम्। आस्व। आस्म। लिह आस्वादने। हो ढः। ष्टुभिः ष्टुः। उपधाया लघोर्गुणः·
लेढि इति स्थिते। ढिढोलोपो दीर्घश्च। ढकारे परे ढकारस्य लोपो भवति पूर्वस्य च दीर्घः। लेढि। लीढः। लिहन्ति·

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

लेक्षि। लीढः। लीढ। लेह्मि। लिह्वः। लिह्मः। लिह्यात्। लेढु। लीढात्। लीढाम्। लिहन्तु। लिहो ढे रिद्वावक्तव्यः
लिहिहि। पदान्तमात्रि त्यहो ढ इति ढत्वम्। हुझल्भ्यो हेः धित्वम्। लीढि। लीढात्। लीढम्। लीढ। लेहानि। लेहा
व। लेहाम। अलेट्। अलीढाम्। अलिहन्। अलेट्। अलीढम्। अलीढ। अलेहम्। अलिह्व। अलिह्म। च
सा· ८० क्षिङ् व्यक्तायां वाचि। चक्षते इति स्थिते। स्कोरा घोश्च। संयोगा घोः सकारककारयोर्लोपो भवति धातो
र्झले परे नाम्नश्च पदान्ते च। अन्यत्र सोऽजः। लङ्क्तने। लस्त्रीवी ङे। व्याचष्टे। व्याचक्षाते। व्याचक्षते। चक्षेः ते ध
कः स इति कत्वम्। व्याचक्षे। व्याचक्षाथे। व्याचढ्ढ्वे। व्याचक्षे। व्याचक्ष्वहे। व्याचक्ष्महे। व्याचक्षीत। व्या राम
चष्टाम्। व्याचक्ष्व। व्याचक्षाताम्। व्याचक्षताम्। चकासृ दीप्तौ। चकास्ति। चकास्तः। चकासति। चकाहेर ८०
तो हन उस इति सूत्रे णान्त इत्यस्य प्राप्नोति। चकास्यात्। चकास्तु। इत्यादि। दिपिसस्यन स्थिपिवा॥

दिस्योर्हसादिति सूत्रेण दिस्योर्लोपः। अचकात्। अचकास्ताम्। अचकासुः। सिचि वा तकारः। अचकात्
अचकाः। ख्या प्रकथने। आख्याति। आख्यायात्। आख्यातु। आख्यात्। आख्याताम्। आख्युः। मृजे
र्वृद्धिः पिति च। मृजूष् शुद्धावित्यस्य पिति वृद्धिर्भवति। एतत्कालोपलक्षणम् अन्यत्रापि भवति। मार्ष्टि
मृष्टः। मृजन्ति। मृज्यात्। मार्ष्टु। मार्ट्। अमार्ट्। निजां गुणः। निजादीनां पूर्वस्य गुणो भवति लुकि सति।
णिजिर् शौचपोषणयोः। जुहोत्यादित्वात् द्विर्वचनम्। नेनेक्ति। नेनिक्तः। नेनिजति। हेरिति
अन्त इत्यस्यात्। अवनेनिक्ते। अवनेनिजाते। अवनेनिजते। अवनेनिक्ताम्। अवनेनिजाताम्। अवनेनि
जताम्। अवनेनिक्त्वा इत्यादि। अवानेनिक्। अवानेनिजाताम्। अवनेनिजते इत्यादि। विजिर् पृथग्भावे।

अ ४ अवनेनिजीत २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वेवेक्ति। विष्लृ व्याप्तौ। वेवेष्टि। वेविष्टः। इत्यादि। अप्रोरिः पूर्वस्य। अगतोऽपाल्पनपूरणयोरिश्येतयोः पूर्वस्येकारो
सा॰ भवत्यपि विषये। व्याङ्पूर्वः। व्यापिपर्त्ति। व्यापिप्रियात्। व्यापिपर्त्तु। अप्रोर्दिस्योर्वाऽगमः। व्यापिपरत्। व्यापिपः॰
८१ व्यापिप्रताम्। व्यापिपरुः। अगतौ। असवर्णेस्वरे पूर्वेकारस्येयादेशो वक्तव्यः। इयर्त्ति। इयृतः। इयुरति। इयर्षि
इत्यादि। इयृयात्। इयर्त्तु। स्वरादित्वाद्द्वितीयोऽगमः। ऐयः। ऐयृताम्। ऐयरुः। ऐयृत। इतिस्थिते। रिप्रोर्दिस्यो रम
रितिवाऽगमः। ऐयरत्। इण् गतौ। एति। इतः। यन्ति। इयात्। एतु। आइहि। एहि। अयानि। ऐत्। ऐताम्। आयन्। ८१
ऐः। ऐतम्। ऐत। आयम्। ऐव। ऐम। इयाय। ईयतुः। ईयुः। इययिथ। इयेथ। ईयथुः। ईय। इत्यादि॥॥
धातूनामनन्तत्वान्नानार्थत्वाच्च सर्वं वाभिधातुमशक्यम्। इत्यलमाख्यातव्याख्यापनेन ॥१॥ ॥१॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अथ कृदन्तप्रक्रिया निरूप्यते ॥ कृत्कर्तरि । वक्ष्यमाणः प्रत्ययः कृत्संज्ञकः स च कर्तरि भवति ॥ ॥ तृच्तुणौ । धातोस्तृच्तुणौ प्रत्ययौ भवतः । पक्तृ इति स्थिते । नामसंज्ञायां स्यादिविभक्तिः । पक्ता । पक्तारौ । पक्तारः । हर्त्ता । कर्त्ता । क्रतः । धातोः परस्य कृत्प्रत्ययस्य वसादेरिडागमो भवति । भविता । भवितारौ । भवितारः । एधिता । ऊदितो वा । ऊदितो धातोरिड्वा भवति । गोपिता । गोप्ता । गुपू रक्षणे । सह मर्षणे । वह प्रापणे । सहवहोरोदवर्णस्य । सहवहोरुपधाया अकारस्यौकारादेशो भवति । सोढा । वोढा । युवोरनाकौ । युवु इत्येतयोरनाकावादेशौ भवतः । यथासंख्येन । पचतीति पाचकः । णित्वाद्धत उपधाया वृद्धिः । पठतीति पाठकः । कारकः । लावकः । यु मिश्रणेऽमिश्रणेपि । यौतीति यावकः । याजकः । इत्यादि । नाम्युपधात्कः । नाम्युपधाद्धातोः कप्रत्ययो भवति । ककारो गुणप्रतिषेधार्थः । भिदः । क्षिप प्रेरणे ।

सा
८२

न्द्विपः। जानाते स्खकः। जानाते र्धातोः कप्रत्ययो भवति। जानातीति ज्ञः। आतोनपीत्याकारलोपः। पचिन
न्दिग्रहादेर्युल्णिनि। पचादेर्न्न्। ग्राहादेर्ग्रहादे स्व अयुल्णिनि इत्येते प्रत्यया भवन्ति। यथासंख्येन। पचः। दे
वः। देवः। सेवः। टुनदि समृद्धौ। नन्दयतीति नन्दनः। रमु क्रीडायां रमताः। रोर्युणः। रौति रुवीति वा रावताः।
गृह्णातीति ग्राही। विरावी। दृशादेः शः। दृशादेर्धातोः शः प्रत्ययो भवति। शकारः शित्कार्यार्थः। शिति चतु
र्वत्। शिति प्रत्यये परे यच्चतुर्थकार्यमुक्तं तद्भवति। पश्यः। प्रियः। गमां स्वर इत्यकारलोपः। गां हन्तीति गोघ्नः।
ज्वलादेर्णः। ज्वलादेर्धातोर्णः प्रत्ययो भवति। ज्वल दीप्तौ। ज्वालः। क्वचिद्वा णः। ज्वल इत्यपि भवति। तपती
ति तापः। पथि गतौ। पाथः। कर्मण्यण्। कर्मणि प्रयुज्यमाने अण् प्रत्ययो भवति। कुंभं करोतीति कुंभकारः।
ग्रंथकारः। आतोऽडः। आकारान्ताद्धातोः कर्मणि सति डः प्रत्ययो भवति। गोदः। धनदः। नाम्नि च। नाम स

राम
८२

धा

त्रेप्रयुज्यमानेडप्रत्ययोभवति। द्वाभ्यांमुखेनासिकाभ्यांपिबतीतिद्विपः। द्विजः। गृहस्थः। डुगतौ। सुचं
द्रवतीतिसूद्रः। सुचःसूद्रे। सुचडुत्येतस्यसूद्इत्यादेशोभवतिडेपरे। उरसःसलोपोमुम्वावक्तव्यः। उरसाग
च्छतीतिउरगः। उरङ्गः। तुरगः। तुरङ्गः। विहायसोविहश्च। विहायस्शब्दस्यविहइत्यादेशोभवति। चकारात्तु
रस्शब्दस्यतुरादेशोभवति। विहगः। विहङ्गः। अटौ। नाम्निकार्येसतिअकारटकारौप्रत्ययौभवतः। टको
रईववर्थः। अस्थिहरःश्वा। कवचहरःक्षत्रियकुमारः। धनुर्धरः। कुन्तुचरः। स्त्रीचेत्कुन्तुचरी। इखखि। धा
तोर्नाम्निकार्येसति इ·ख·खि·इत्येतेप्रत्ययाभवन्ति। स्तंवंकरोतीतिस्तंवकरिर्ब्रीहिः। आढ्यमाने। देवाना
प्नोतीतिदेवापिः। खितिपदस्य। खितिप्रत्ययेपरेपूर्वपदस्यमुमागमोभवति। क्षेमंकरः। प्रियंवदः। आत्मं
भरिः। एजांखश्। एजृकंपनइत्यादीनांखश्प्रत्ययोभवति। खकारोमुमागमार्थः। शकारएवानुवर्त्यका

ने ३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

ता २

पर्यर्थः। जनं च जयतीति जनमेजयः। पण्डितंमन्यः। खुट् करोतौ। करोतौ परे खुट् प्रत्ययो भवति। नग्नः
क्रियते अनेनेति नग्नंकरणं घृतम्। स्थूलंकरणं दधि। भञ्जादि॥ भञ्जादीनां धातूनां कर्तरि णिः प्रत्ययो
सा० भवति। वेः। वेर्णो भवति। भज सेवायाम्। अर्द्धं भजतीत्यर्द्धभाक्। तत्त्वभाक्। वह प्रापणे। भारवाट्। वाहो वौ श
८३ सादौ स्वरे। वाहो वा इत्यस्य औकारादेशो भवति शसादौ स्वरे परे। भारौहः। भारौहा। भारवाड्भ्यामित्यादि। सहेः ष
७४ सोढि। सहेः सकारस्य षकारादेशो भवति ढकारे परे सति सेपदान्ते च। तुराषाट्। तुराषाड्। तुरासाहौ। तुरा राम
साहः। मोनो धातोः। धातोर्मकारस्य नो भवति विलिपरे। शमु क्लमु उपशमे। प्रशान्। प्रशान्तौ। अभूततद्भावे ८३
कृभ्वस्तियोगे च्विः। च्वौ दीर्घ ईः चास्य। च्वि प्रत्यये परे पूर्वस्य दीर्घो भवति अकारस्य च ईकारः। अमिथुनं मिथु
नं क्रियते इति मिथुनीकरोति। अशुक्लः शुक्लो भवति शुक्लीभावः। असहायः सहायः स्यात् सहायीस्यात्॥

ता ३

शुक्लस १

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हेतूकृतम्। धौसलोपश्च। अमनीभावः। डा वृक्कचिह्न कृत्यः। दुःखाकरोति। आतोमनिपृक्वनिब्वनिपः। आको
एन्त्राद्युतोर्मन्निपृक्वनिपूवनिपइत्येतेप्रत्ययाभवन्ति। कर्त्तरि। सुष्ठुददातीतिसुदामा। राजन्शब्दवत्प्रक्रिया॥
स्थामी॥ स्थापागादीनामी भवतिक्तितिपरे। नक्किपि। इश्चइश्चई। सुष्ठुपिबतीतिसुपीवा। क्विप्। सर्वधातुभ्यःक्वि
प्प्रत्ययोभवति। ह्रस्वस्यपितिकृतितुक्। पितिकृतिपरेह्रस्वस्यतुगागमोभवति। क्विपःसर्वापहारीलोपः। कर्मक
ता। अग्निचित्। देवस्तुत्। सोमपाः। सर्वदृक्। दिशांकइतिकत्वम्। त्रिजसेवायाम्। प्रशादेहीर्घताचवक्तव्या। क्वि
पिपरे। सुश्रीः। नत्वप्राट्। णहबन्धने। क्विपिपरेनहुपोपसर्गस्यदीर्घतावक्तव्या। नहोधइतिधकारस्यतकारः॥
उपानत्। कर्त्तुंचिकीर्षतीतिकर्टचिकीः। यतइतिसकारस्याकारस्यलोपः। संयोगान्तस्यलोपः। र्वोर्विहसइ
तिदीर्घः। रेफस्यविसर्गः। अस्यगिरशब्दवत्प्रक्रिया। ध्यायतेःक्विपिसंप्रसारणम्। दृशेष्टक्। सकोचोपमाने

सुधीः२

सा. ८४

कार्ये। दृशेर्धातोष्टक्सकौ प्रत्ययौ भवतः। चकारात् क्विप् कार्ये अर्थे उपमाने सति॥ आ सर्वादेः। तेषु प्रत्य
येषु सर्वादेः परस्य आत्वं भवति। अन्य इव दृश्यते इति अन्यादृशः। अन्यादृक्षः। अन्यादृक्। स इव दृश्यते इति
तादृशः। तादृक्षः। तादृक्। किमिदमः कीश्। किम्शब्दस्य इदम्शब्दस्य च की ईश इत्येतावादेशौ भवतः।
शकारः सर्वादेशार्थः। कीदृशः। कीदृक्षः। कीदृक्। ईदृशः। ईदृक्षः। ईदृक्। भवादृशः। भवादृक्षः। भवादृ
क्। भवच्छब्दस्य सर्वादित्वादाकारः॥ णिनिरतीते। धातोरतीते काले शीले चार्थे णिनिप्रत्ययो भवति। अग्निष्टो
मेन इयाज अग्निष्टोमयाजी॥ क्विब्वनिड्डाः। धातोरतीते काले क्विप् वनिप् ड इत्येते प्रत्यया भवन्ति। वृत्रहा। राम ८४
यज्वा। सरसिजम्। सर्वगः। सामगः। क्तक्तवतू। धातोरतीते काले क्तक्तवतू प्रत्ययौ भवतः। भावकार्ययोः
क्तः। भावे कर्मणि च क्तप्रत्ययो भवति। कटः कृतः। कटं कृतवान्। नपुंसके भावे क्तः। भावे क्तप्रत्ययो भवति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नपुंसकलिंगे। आगतम्। स्थितं देवदत्तेन। लोपस्त्वनुदात्तनामितिमकारस्य लोपः। स्यामीतिइकारः
गत्यर्थादिकर्मकाद्धकर्त्तरि क्तः। गत्यर्थादिकर्मकाद्धधातोः कर्त्तरि क्तप्रत्ययो भवति। आदितः। स्थितः।
श्रान्तः। दान्तः। क्तो वा सेट्। सेट् क्तप्रत्ययो वा किद्भवति। प्रद्योतितः। प्रद्युतितः। रोदितः। रुदितः। मुषितः।
मोषितः। क्त्वापन्हेस्यामीति ईकारः। ग्रहं ङ्किति चेति सम्प्रसारणम्। गृहीतः। क्त्वाभावे न संप्रसा
रणं न ईकारः। ग्रहितः। नोदितः। नुदितः। क्लितः। उवर्णान्ताद्इवर्णान्ताच्च श्रिञ्श्रधातोः परस्य क्तः प्रत्य
यस्य इट् न भवति। भूतः। स्नुतः। धृतः। हुतः। श्रितः। आदीदितः। आदित ईदितश्च इट् न भवति। ञीतान्त
वर्त्तमानेपि। दत्तस्य नो दश्च। दकारादुत्तरस्य क्तिनस्तशब्दस्य नत्वं भवति। दकारस्य नकारः। ञिमिदा स्ने
हने। भिन्नमन्नं तैलेन वर्त्तते। ञिष्विदा गात्रप्रक्षरणे। आयासेन प्रस्विन्नः। ञिक्ष्विदा सं चूर्णने। न्हि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अ॰ द॰ त्रम्५

ता:। अदो जग्ध। जग्धम्। र:। रेफादुत्तरस्य तकारस्य नत्वं भवति। कॄञ् हिंसायाम्। ॠत इद्धातो। र्वोर्विहस
इति दीर्घः। विकीर्णम्। ज्हषा हृषववयो लोमनि। जीर्णम्। शीर्णं शरीरम्। ल्वाद्योदितः। ल्वाद्येभ्य ओदितश्च धा
तोः क्तकारस्य नो भवति। लूनः। ञिक्ष्विदा क्ष्वि। न्हीणः। म्लानः। ग्लानः। हीनः। प्यायः पी। पीनः। दो दद्घोः। घु
संज्ञकस्य दद् भवति तकारादौ किति परतः। दत्तः। दत्तवान्। स्वरात्तो वा। स्वरादुत्तरस्य दादेस्तो वा भवति
किति परे। प्रत्तः। प्रदत्तः। अवत्तम्। यजां यवरा णामित्यादिना सम्प्रसारणम्। व्रश्च राजादिनेति षत्वम्।
इष्टम्। इष्टवान्। डुवप् बीजसन्ताने। उप्तं बीजम्। वह प्रापणे। संप्रसारणे। हो ढ इति ढत्वे कृते तथो
र्धः। ष्टुत्वम्। ढि ढे लोपो दीर्घश्च। ऊढो नदु हा प गुः। व्येञ् संवरणे। संवीतम्। ह्वेञ् स्पर्धायां शब्दे। आहूतः। व
दव्यक्तायां वाचि। उदितः। उक्तः। वसि निवासे। उषितः। उषितः। स्तुवः। त्रातो घ्राणि पात्यन्ते। त्रातः।

सा॰ ८५

राम ८५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ह्रीणः। निर्वाणः। वा गति गन्धनयोः। त्वन त्वनने।
त्रातः। त्रैङ् पालने। ह्री लज्जायाम्। ह्रीणः। ह्रीतः। ह्रीणः। निर्वाणः। वा गतिगन्धनयोः। खन खनने।
खातः। सं परि उपेभ्यः करोते र्भूषणे सुट्। संस्कृतः। परिष्कृतः। उपस्कृतः। जनै ज्ञा। जातः। पचो वः।
पक्वः। पक्ववान्। शुषेः कः। शुष्कः। शुष्कवान्। स्फायः स्फी। स्फीतः। क्वसु कानौ लिड्वत्। क्वसु कानौ
प्रत्ययौ भवतोऽतीते काले तौ च लिड्वत् भवतः। लिड्वद्भावाद् द्विर्वचनम्। यथा लिट् परस्मैपदे तथा क्वसुः
यथात्मने पदे एव तथा कानः। बिभिद्वान्। चकृवान्। चक्राणः। शतृ शानौ तिङ्वत् क्रियायाम्। क्रिया प
देगम्यमाने शतृ शानौ प्रत्ययौ भवतः। तौ च तिङ्वत्। इति वत्परस्मैपदात्मनेपदे भवतः। पचन्। पचति।
पचति। गायन् गच्छति। मुगाने तः। अकारस्याने परे मुगागमो भवति। पचमानः पिवति। यजमानः स्तौति। मन
ज्ञाने। मन्यमानः। आसेरानई। आसीनः। वा ईदिदो शतुः। अवर्णात्परस्य शतुः नुर्वा नुमागमो भवति।

स ४ ददति ३

ईकारे ईपि च परे। तुद व्यथने। तुदादेः। तुदत्। तुदती। तुदन्ति। स्त्रियाम्। तुदन्ती। तुदती वा। शप्श्यनो
र्नित्यम्। शप्कर्तरि दिवादेर्यः। इति द्वयोर्नित्यं नुमागमो भवति। भवन्ती। दीव्यन्ती। दृश्यते। द्विरुक्ता
सा. नां जक्षादीनां च शतुर्नुम्प्रतिषेधो वक्तव्यः। शौ वा। ददत्। ददती। ददन्ति। दधत्। जाग्रत्। दरिद्रत्। कुर्व
९६ न्। दरिद्रत्। अनुशासत्। विदेर्वा वसुः। विदेः शतुः शत्रन्तविषये वा वसुप्रत्ययो भवति। विद्वान्। विदन्॥
अत्रभवं तत्रभवं च पूज्ये पूज्यार्थे निपात्येते। अत्रभवन्तो महर्षयः। तत्रभवद्भिर्भगवत्पादैर्भणितम्।
शीले तृन्। धातोस्तृन्प्रत्ययो भवति शीले स्वभावेर्थे। करणशीलः कर्ता। इष्णुस्नुक्नु। इष्णुस्नुक्नु इत्ये राम
ते प्रत्यया भवन्ति। अलंकरिष्णुः। निराकरिष्णुः। भ्रमु परिभ्रमे। भ्रमिष्णुः। विष्लृ व्याप्तौ। व्यापनशीलो ९६
विष्णुः। भविष्णुः। भ्राजिष्णु। षह मर्षणे। सहिष्णुः। जिष्णुः। स्थास्नुः। गृध्नुः। गृधु अभिकाङ्क्षायाम्।

स्नु ३ व ४

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

षाकोकणौ ॥ शीले र्थे षाक उकण् इत्येते प्रत्यया भवन्ति । वृञ् वरणे । वराकः । षकार ईवर्थः । वराकी ॥
भिक्ष याच्ञायाम् । भिक्षाकः । भिक्षुः । सान्तासंशयोश्च । सप्रत्ययान्तात् आशंस धातोश्च उ प्रत्ययो भ-
वति । विविक्षुः । आशंसुः । जिहीर्षुः । कमुकाम्रौ । कामुकः । भिक्षुकः । भावुकः । नमादेरः । नमादेर्धातो र प्र-
त्ययो भवति । नम्रः । हिंस्रः । घसादेः । घस्मरः । स्मरः । अद्मरः । भासादेर्घुरः । भासते भासुरः । भंगुरः । पड-
ऊकश्च । पड-न्तात् धातो ऊक प्रत्ययो भवति शीले र्थे ॥ लूकः । तस्मिन् यो गे यङो लुग् भवति । यायजूकः ।
ईह्मूकः । वावदूकः । आदृतः किर्द्विश्च भूते । आकारान्तात् ऋकारान्ताच्च धातोः शीले र्थे भूते काले कि प्र-
त्ययो भवति धातोर्द्विर्वचनं । पपिः सोमं पपिर्व- ह्ले ददिर्गाश्च क्रिरद्भुतम् । याङकान्वविराजन्ते । पोतश्री-
के महाद्विजातयः । सहेलोदयः । सर्वस्मिन्काले उणादयः प्रत्यया भवन्ति । करोतीति कारुः ।।।।।।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वा गतिगन्धनयोः। वातीति वायुः। आतो युक्। कुश आह्वाने। क्रोशतीति क्रोष्टा। तु प्रत्ययः। अव रक्षणपालने।
अवतीति ओम्। मक् प्रत्ययः। क्वित्वात् संप्रसारणम्। ऊकारः। अत सातत्यगमने। मनिण् प्रत्ययः। अतती
सा ८७ त्यात्मा। बृहि बृंहि वृद्धौ। बृहत्वाद् बृंहणत्वात्। ब्रह्म। मनि उपधाया अरः। मनिप्रत्यये परे उपधाया अ
कारस्यारेफो भवति। ध्रियते धारयति वा धर्मः। मप्रत्ययः। धूलादेर्नुलिः। धूञ् कंपने। धूयते धूलिः। अगि
रगि लगि गत्यर्थाः। ड्लानार्थाश्च। अङ्गतीति अङ्गुलिः। इदितो वेति नुमागमः। आगमिष्यतीति आ राम ८७
गामी। भावे णिन् प्रत्ययो भवति। भविष्यतीति भावी। ईश ईश्वरः। वरप्रत्ययः। स्थावरः। राजादेरन्। रा
जा। युवा। युमिश्रणेऽमिश्रणेऽपि। अनुप्रत्ययः। नुधातोरिति। उवू। व चादेर। वचः। सरः। तेजः। महः

भावे अण् प्रत्ययः २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पूजायाम्‌ महः।सौकार्य्येकेलिमः।सुखेनक्रियतेसुकरम्।तस्यभावःसौकार्यंतस्मिन्न
र्थेकेलिमःप्रत्ययोभवति।कित्वान्नगुणः।भेत्तुंसुकरंभिदेलिमंकाष्ठम्।सुखेनपच्यन्तेप
चेलिमामाषाः॥उणादयोपरिमिताः।प्रयोगमनुसृत्यप्रयोक्तव्याः।तुमुन्तदर्थायांभ
विष्यति।धातोर्भविष्यतिकालेतुम्प्रत्ययोभवतितदर्थायांक्रियायांगम्यमानायाम्।भोक्तुं
व्रजति।पठितुमीष्टे।स्नातुमीहते।घञ्भावे।धातोर्भावेऽर्थेघञ्प्रत्ययोभवतिञित्वाद्वृद्धिः॥
चजोःकगौघिति।चजोःककारगकारौभवतःघितिपरे।पाकः।त्यागः।विभागः।यागः।इण्
गतौ।अयनंआयः।भवंभावः।दावः।पावः।आतोयुक्।संज्ञायामकर्त्तरिच।कर्त्तृवर्जिते

नं १

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

सा०
८८

कारके भावे कर्मणि च घञ् प्रत्ययो भवति संज्ञायां विषये। प्रतिकार्य्यमाह्रियत इति प्रत्याहारः॥
दीयत इति दायः। विक्रीयते अनेनेति विकारः। स्वरादेः। स्व[illegible]रान्ताह्वानोरप्प्रत्ययो भवति भा
वादौ। चयनं चयः। संचीयत इति सञ्चयः। हु अक्तौ। स्तवः। नुस्तुतौ। नवः। उन्नयः। न्यविद्धे पे
न्निपातो विनिपात्यते कर्मादिभिरिति निम्नः। मदश्चे। मदादीनामप्रत्ययो भवति। भावादौ। मदी हर्षे। मदः।
प्रमद्यते अनयेति प्रमदा। पणः। शमु उपशमे। शमनं शमः। दमु दमने। दमनं दमः। यम उपरमे। य
मनं यमः। विश्रबन्धने। विशोषणामिनीत इति विव[illegible]पं। मूर्त्तौ घनः। मूर्त्तौ काठिन्ये परिच्छेदे चाभि
धेये हन्तेरप्रत्ययो भवति भावादौ हन्तेर्घनादेशश्च। मूर्त्तं कठिनं दधि। दधिघनः। परिच्छिन्नः स्तोकं

राम
८८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सैन्धवं सैन्धवघनः। वर्णविपर्ययश्च। अप्रत्यये परे वर्णानां हसानां विपर्ययो भवति। हिंसि हिंसायाम्।
हिनस्तीति सिंहः। इदित्वान्नुम्। ड्वितो ऽथुः। ड्वितो धातोरथु प्रत्ययो भवति भावादौ। टुवेपृ कम्पने।
वेपथुः। टुन्होपृ न्होपते। न्होपथुः। टुओश्वि गतिवृद्ध्योः। श्वयथुः। ड्वितस्त्रिमक् कृते। ड्वितो धातोस्त्रि
मक् प्रत्ययो भवति तेन धात्वर्थेन कृते ऽर्थे वाच्ये सति। क्रियया निर्वृत्तः। कृत्रिमो ऽध्वरः। सम्भृ, त्रि
मं युद्धम्। नङ् क्वि। धातोर्नङ्क्वि इत्येतौ प्रत्ययौ भवतः। भावादौ। यती प्रयत्ने। यतनं यत्नः। प्रछः स्ने॥
प्रछ इत्येतस्य शकारादेशो भवति नकारे। प्रश्नः। स्नोः स्नुभिः स्नुः। यज देवपूजायाम्। यज्ञः। आ
तो नपीत्याकारलोपः। विधिः। निधिः। सन्धिः। आधिः। अम्भोनिधिः। युट्। धातोर्युट् प्रत्ययो भवति

भावे। करणम्। हरणम्। दानम्। भूषणम्॥ उदः स्थादेः सलोपश्च। उदः परस्य स्थादेर्धातोः सस्य लो
सा० पो भवति। उत्थानम्। उत्तम्भनम्। रुध्म रोधने। साधनाधारयोः। साधने आधारे चार्थे युट् प्रत्ययो भव
८९ ति। पच्यते अन्नमनेनासौ पचनोऽग्निः। पच्यते अन्नमस्यां पचनी स्थाली। ईषद्दुःसुषु खल्यू। ईष
दादिषु प्रयुज्यमानेषु खल्यू इत्येतौ प्रत्ययौ भवतः। भावादौ लकारो भेदज्ञापनार्थः॥ खकारो
गुणप्रतिषेधार्थः। ईषद्भवः। ईषत्करः। सुकरः। दुःकरः। दुर्योधनः। युध सम्प्रहारे। तव्यानीयौ॥ राम
धातोस्तव्यानीयौ प्रत्ययौ भवतः। भावादौ। भवितव्यम्। अशनीयम्। करणीयम्। कर्तव्यम्। इटो ८९
ग्रहाम्। ग्रहादीनां इट ईकारादेशो भवति। ग्रह उपादाने। तव्यः। क्तः इट्। तस्य च दीर्घ ईकारः।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

गृहीतव्यम्। हन्त्रसंभक्षौ। वरीतव्यम्। वरणीयम्। स्वराद्यः। स्वरान्ताद्धातोर्यः प्रत्ययो भवति भावादौ।।
चिञ् चयने। चेयम्। णीञ् नेयम्। क्षय्यजय्यौ च शक्यार्थे। एतौ शक्यार्थे निपात्येते। क्षेतुं जेतुं वा शक्यं
क्षय्यम्। जय्यम्। अन्यत्र क्षयणीयोऽयः। क्षेतव्यः। क्षेयः। जयनीयोऽयः। जेयः। जेतव्यः। चकारात्।।
न जीर्यति अजर्यं साधुसङ्गतम्। माद्यते नेनेति मद्यम्। पुगाकात्। पवर्गान्ताद्धातोः शकादेश्च यः प्रत्य
यो भवति। जप्यम्। लभ्यम्। शक्यम्। सह्यम्। ईचातः। आकारान्तात् यः प्रत्ययो भवति। आकारस्य च ईका
रः। देयम्। धेयम्। गेयम्। पेयम्। ऋहलान्ताद्घ्यण्। ऋवर्णान्तात् हलान्ताच्च धातोः घ्यण् प्रत्ययो भवति।
कार्यम्। धार्यम्। वाध्यम्। वाच्यम्। हस हसने। हास्यम्। क्विन्त्वात् के कारोपि। वाक्यम्। पाक्यम्। एते येमा

वकार्ययोर्विहितास्तव्यादयः ते अर्हे विधौ च वक्तव्याः ॥ णोभक्से दृशाम् । दर्शनार्हो द्रष्टव्यः । दर्शनीयः ।
दृश्यः । स्वाध्यायो अध्येतव्यः । श्रु श्रवणे । श्रोतव्यः । ध्यै चिन्तायाम् । ध्यातव्यः । मन्तव्यः । मन ज्ञाने । सप्रत्य
सा॰ ८० यान्तादपि । नितरां ध्यातुमेष्टव्यो निदिध्यासितव्यः । विजिज्ञासितव्यः ॥ ओरवश्यमि ॥ उवर्णान्तादवश्य
केऽर्थे घ्यण् प्रत्ययो भवति । ओदौतोर्यः स्वरवत् । ओकारौकारयोर्यः प्रत्ययः स स्वरवद्भवति । अवश्य
लाव्यम् । अवश्यपाव्यम् । समासे अवश्यमादीनां मलोपमिच्छन्ति । लुम्पेदवश्यमः कृत्ये तुं काममन
सोरपि । समो वा हिततत्योर्मांसस्य पचियुड्घञोः । संहितम् सततम् । मांसस्य पचनं । मांस्पचनम् । मां राम
सस्य पाकः । मांस्पाकः । ऋदुपधात्क्यप् । ऋदुपधाद्धातोः क्यप् प्रत्ययो भवति । भावकार्ययोः । वृत्यम् । ८०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ह्रस्वात् क्यप् पित्वात् तुक्। स्तुत्यः। इत्यः। स्त्रियां [illegible]पजां भावे। यजादेर्धातोः स्त्रियां भावे क्यप् प्रत्य
यो भवति। किन्त्वात्सम्प्रसारणम्। इज्या। व्रज्या। अजनतौ। समजत्यस्यामिति समज्या। ब्रह्महत्या।
लोपस्त्वनुदात्ततनामिति नकारलोपः॥ क्तिः स्त्रियाम्। क्तिप्रत्ययो भवति स्त्रियां भावे। अनुभूतिः।
पचि विस्तारे। इदित्वान्नुम्। पंक्तिः। अक्तिः। संवित्तिः। शान्तिः। ग्लानिः। क्लौनेर्गुणः। स्फातिः। की
र्तिः। रिक्तिः। प्रकुत्तुन इति प्रकृतिः। इक्श्तिपौ धातुनिर्देशे। पचिः। पठतिः। षिद्भिदामङ्। षितो धातो
र्भिदादेश्चाङ् प्रत्ययो भवति। पचा। मृजूष् शुद्धौ। मृजा। भिदा। छिदा। जरेत्यत्राकारानुबन्धरहितो अ
प्रत्ययो भवति। जरा। लेखा। शोभा। गुरोर्हलात्। ईह चेष्टायाम्। ईहा। ईक्ष दर्शनाङ्कनयोः। ईक्षा।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ऊहा। प्रत्ययान्तात्प्रत्ययान्ताद्धातोरप्रत्ययो भवति। चिकीर्षा॥ धातोः पूर्वकाले क्त्वा॥ पूर्वकाले क्त्वाप्रत्ययो
भवति समानकर्तृके धातौ प्रयुज्यमाने। स्नात्वा भुंक्ते। भुक्त्वा व्रजति। क्त्वा सेट् किद् वा। वर्त्तित्वा। हतित्वा। लिखि-
सा॰ त्वा। वेदित्वा। अलंखल्वोः प्रतिषेधे क्त्वा। अलं भुक्त्वा। खलूँक्त्वा। उदितः क्त्वो वेट्। उत् इत् यस्य स उदि-
८९ त् तस्मात्परस्य क्त्वाप्रत्ययस्य वा इट् भवति। इष्ट्वा। एषित्वा। समासे क्यप्। समासे सति पूर्वकाले क्यप् प्रत्ययो
भवति तत्कर्तृके समानकर्तृके धातौ प्रयुज्यमाने। संभूय करोति। प्रणम्य गच्छति। अनेन भूपूर्व इत्येके। अ-
कृत्वा। क्यपि न गुणः। क्यपि परे भिप्रत्ययस्य गुणो भवति। क्वचित्स्वरव घकारः। परिणम्य भुंक्ते। तन्क्त्वोरे राम
विहस्यते। नेत्रे संमील्य हसति। मीलम्मीलने। मुखं व्यादाय स्वपिति। पौनःपुन्ये णमुद्विश्च। समानकर्तृकेषु धा- ९२०
तुषु प्रयुज्यमानेषु पौनःपुन्येऽर्थे धातोर्णम् प्रत्ययो भवति। तस्य पदस्य द्विर्वचनम्। पायं पायं गायति। भोजं भोजं व्र-

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ति। कथमादिषु स्वार्थे त्थमकृत्वा। कथमादिषु प्रयुज्यमानेषु स्वार्थे कथमादीनामर्थे करोते कृञो र्णमुत्प्रत्ययो भवति॥
कथंकारम्। इत्थंकारम्। कथमित्थमित्येवा। भुवो भावे क्यप्। भूधातोर्भावे क्यप्प्रत्ययो भवति। ब्रह्मणो भावः। ब्रह्मभूयम्·
सा· कित्वान्न गुणः। लक्षेरीमुट्। लक्ष दर्शनांकनयोः। लक्ष्यते लक्षयतीति वा· लक्ष्मीः। स्त्यापतेः स्त्रीत्वे ड्रट्। स्त्यै स्त्यै
८२ शब्दसंघातयोः। टिलोपः। संयोगान्तस्य लोपः। टित्वादीप्। स्त्री। वर्णात्कारः। ककारः। रादिफो वा। रइति वर्णाद्रिफप्र
त्ययो भवति। पक्षे कारः। रकारादीनि नामानि। लोकाच्छेषस्य सिद्धिर्यथा मातरपितरादेः। स्वनूपात्त्रोनुभूत्यादिः। शा
ब्दोभूयत्र सार्थकः। समस्कारी शुभांच के प्रक्रियां चतुरोचिताम्। श्रवनाह्णो हयग्रीवः कमलाकर ईश्वरः। सुरासुर
नराकारमधुपावीतपङ्कजः॥ ॥इति सारस्वती प्रक्रिया सम्पूर्णा॥ ॥शुभं भूयाच्छंकरप्रसादात्·सं·१७८२ राम
वैशाखवैद्‌तीयायां लिखितं शुक्रवासरे॥पाठायवात्मने हिंमं दलमतिना पुस्तकम्·सं·१७८ [illegible] ॥~ ८२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीः
॥श्रीः॥
॥१॥

श्रीगणेशाय नमः श्रीगुरवे नमः॥ नत्वा [illegible] देवीं सु [illegible] म्॥ प [illegible]
नीयप्रवेशाय लघुसिद्धान्तकौमुदीम्॥ [illegible]
यवरट्। लण्। ञमङणनम्। झभञ्। घढ [illegible]
व्। कपय्। शषसर्। हल्॥ इति माहेश्वराणि [illegible]
हीष्वकार उच्चारणार्थी॥ हलन्त्यम॥ उपदेशे [illegible]
च्चारणीम्॥ सूत्रेष्वदृष्टं पदं सूत्रांतरापदानोरा [illegible]
पः॥ प्रसक्तस्यादर्शनं लोपसंज्ञं स्यात्॥ तस्य लो [illegible]
ऽनाद्यर्था॥ आदिरंत्येन सहेता॥ अन्त्येनेतासहित [illegible]
त॥ ऊकालोऽझ्रस्वदीर्घप्लुतः॥ उश्च ऊश्च ऊ३श्च वः [illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीः
॥श्रीः
॥१॥

श्रीगणेशाय नमः श्रीगुरवे नमः॥ नत्वा सरस्वतीं देवीं शुद्धां गुण्यां करोम्यहम्॥ पाणि
नीयप्रवेशाय लघुसिद्धान्तकौमुदीम्॥१॥ अइउण्॰ ऋऌक्॰ एओङ्॰ ऐऔच्॰ ह
यवरट्॰ लण्॰ ञमङणनम्॰ झभञ्॰ घढधष्॰ जबगडदश्॰ खफछठथचटत
व्॰ कपय्॰ शषसर्॰ हल्॰॥ इति माहेश्वराणि सूत्राण्यणादिसंज्ञार्थानि॥ हकारा
दिष्वकार उच्चारणार्थः॥ हलन्त्यम्॥ उपदेशेऽन्त्यं हलित्स्यात्॥ उपदेश आद्यो
च्चारणम्॥ सूत्रेष्वदृष्टं पदं सूत्रान्तरादनुवर्तनीयं सर्वत्र॥ अदर्शनं लो
पः॥ प्रसक्तस्यादर्शनं लोपसंज्ञं स्यात्॥ तस्य लोपः॥ तस्येतो लोपः स्यात्॥ णादयो
ऽणाद्यर्थाः॥ आदिरन्त्येन सहेता॥ अन्त्येनेता सहित आदिर्मध्यगानां स्वस्य च संज्ञा स्या
त्॥ ऊकालोऽज्झ्रस्वदीर्घप्लुतः॥ उस्व ऊस्व ऊ३स्वचः वां काल इव कालो यस्य सोऽच् क्र

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीः
॥२॥

उपूपध्मानीयानांमोष्ठौ॥ञमङणनानांनासिकाच॥एदैतोःकण्ठतालु॥ओदौतो
कंठोष्ठम्॥वकारस्यदंतोष्ठम्॥जीह्वामूलियस्यजिह्वामूलीम्॥नासिकाअ
नुस्वाइतिस्थानानिरस्ययत्नोद्विधा॥आभ्यानारोबाह्यस्च॥आद्यःपंचधा॥स्पृ
ष्टेषद्विवृतविवृतसंवृतभेदात्॥तत्रस्पृष्टंप्रयत्नंस्पर्शानां॥ईषत्स्पृष्टमन्त
स्थानांईषद्विवृतमुष्मणां॥विवृतंस्वराणाम्॥ह्रस्वस्यावर्णस्यप्रयोगेसंवृत्तं॥
प्रक्रियादशायांतुविवृतमेव॥बाह्यप्रयत्नस्त्वेकादशधा॥विवारःसंवारःश्वा
सोनादोघोषोऽघोषोल्पप्राणोमहाप्राणोदात्तोऽनुदात्तस्वरितस्चेति॥
खरोविवाराश्वासाअघोषास्च॥हसःसंवारानादाघोषास्च॥वर्गाणाप्रथमतृ
तीयपंचमा॥यणश्चाल्पप्राणा॥अन्येमहाप्राणा॥कादयोमावसानास्पर्शाः

॥२॥

स प्रत्येकमुदात्तादि भेदेन त्रिधा ॥ उच्चैरुदात्तः ॥ नीचै
मांकुरस्यदीर्घप्लुतसंज्ञं स्यात् ॥ स प्रत्येकमुदात्तादि भेदेन त्रिधा ॥ उच्चैरुदात्तः ॥ नीचै
रनुदात्तः ॥ समाहारस्वरितः ॥ उदात्तत्वानुदात्तत्वे न वर्णधर्मौ समाह्रियेते यस्मिन्
सो ऽचस्वरितसंज्ञं स्यात् ॥ स नवविधोपि प्रत्येकमनुनासिकाननुनासिकत्वाभ्यां
द्विधा ॥ मुखनासिकावचनो ऽनुनासिकः ॥ मुखसहितनासिकयो च्चार्यमाणो ऽ
नुनासिकसंज्ञं स्यात् ॥ तदित्थं अइउऋएषां वर्णानां प्रत्येकमष्टादश भेदाः ऌवर्ण
वर्णस्य द्वादश तस्य दीर्घाभावात् ॥ एचामपि द्वादश तेषां ह्रस्वाभावात् ॥ तुल्या
स्यप्रयत्नं सवर्णम् ॥ ताल्वादिस्थानमाभ्यन्तरप्रयत्नश्चेत्येतद्द्वयं यस्य येन तुल्यं
तन्मिथः सवर्णसंज्ञं स्यात् ॥ ऋऌवर्णयोर्मिथः सावर्ण्यं वाच्यम् ॥ अकुहविस
र्जनीयानां कण्ठः ॥ इचुयशानां तालु ॥ ऋटुरषाणां मूर्धा ॥ ऌतुलसानां दन्ताः ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

यत्नोऽत्रस्या ॥ शल ऊष्माणा ॥ अच स्वरा ॥ ≍क इति जिह्वामुलीयः ॥ ≍प इति उपध्मा
नीयः ॥ अं इत्यनुस्वारः अः इति विसर्जनीय ॥ अणुदित्सवर्णस्य चाप्रत्ययः ॥ अवि
धीयमानो ऽणुदिच्च सवर्णस्य संज्ञा स्यात् ॥ अत्रैवाण परेण नकारेण ॥ कुचुटुतु
पु एते उदितः ॥ तदेवम् अ इत्यष्टादशानां संज्ञा तथेकारोकारौ ॥ ऋकारस्त्रिंशतः ॥
[illegible] एवं लृकारोऽपि द्वादशानां ॥ अनुनासिकाननु
नासिकभेदेन यवला द्विधा ॥ तेनाननुनासिकास्ते द्वयोर्द्वयोः संज्ञा ॥ परः सन्निक
र्षः संहिता ॥ वर्णानामतिशयितः सन्निधिः संहितासंज्ञः स्यात् ॥ हलोऽनन्तराः संयोगः ॥
अज्भिरव्यवहिता हलः संयोगसंज्ञाः स्युः ॥ सुप्तिङन्तं पदं ॥ सुबन्तं तिङन्तं च
पदसंज्ञं स्यात् ॥ ○ ॥ इति संज्ञाप्रकरणम् ॥ ○ ॥ इको यणचि ॥ इकः स्थाने यण्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

माऽह्रस्वदीर्घप्लुतसंज्ञंस्यात्॥ सप्रत्येकमुदात्तादिभेदेनत्रिधा॥ उच्चैरुदात्तः॥ नीचै
रनुदात्तः॥ समाहारस्वरितः॥ उदात्तत्वानुदात्तत्वेवर्णधर्मौ समाह्रियेतेयस्मिन्
सोचस्वरितसंज्ञंस्यात्॥ सनवविधोपिप्रत्येकमनुनासिकाननुनासिकत्वाभ्यां
द्विधा॥ मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः॥ मुखसहितनासिकयोच्चार्यमाणोऽ
नुनासिकसंज्ञंस्यात्॥ तदित्थंअइउऋएषांवर्णानांप्रत्येकमष्टादशभेदाः॥ लृ
वर्णस्यद्वादशतस्यदीर्घाभावात्॥ एचामपिद्वादशतेषांह्रस्वाभावात्॥ तुल्या
स्यप्रयत्नंसवर्णम्॥ ताल्वादिस्थानमाभ्यन्तरप्रयत्नश्चेत्येतद्द्वयंयस्ययेनतुल्यं
तन्मिथःसवर्णसंज्ञंस्यात्॥ ऋलृवर्णयोर्मिथःसावर्ण्यंवाच्यम्॥ अकुहवि
सर्जनीयानांकण्ठः॥ इचुयशानांतालु॥ ऋटुरषाणांमूर्धा॥ लृतुलसानांदन्ताः॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यरोऽन्तस्था ॥ शल ऊष्माणा ॥ अच स्वरा ॥ ≍क इति जिह्वामूलीयः ॥ ≍प इति उपध्मा
नीयः ॥ अं इत्यनुस्वारः अः इति विसर्जनीय ॥ अणुदित्सवर्णस्य चाप्रत्ययः ॥ अवि
धीयमानो अण उदिच सवर्णस्य संज्ञस्यात ॥ अत्रैवाण परेण णकारेण ॥ कु चु टु तु
पु एते उदितः ॥ तदेवम इत्यष्टादशानां संज्ञा तथेकारोकारो ॥ ऋकारस्त्रिंशतः ॥
[illegible] एवं लृकारोपि एचो द्वादशानां ॥ अनुनासिकाननु
नासिकभेदेन यवला द्विधा ॥ तेनाननुनासिकास्ते द्वयोर्द्वयोः संज्ञा ॥ परः संनिक
र्षः संहिता ॥ वर्णानामतिशयितः संनिधिः संहितासंज्ञस्यात् ॥ हलोऽनन्तराः संयोगः ॥
अज्भिरव्यवहिता हलः संयोगसंज्ञास्युः ॥ सुप्तिङन्तं पदं ॥ सुबन्तं तिङन्तं च
पदसंज्ञंस्यात ॥ ○ ॥ इति संज्ञाप्रकरणम ॥ ○ ॥ इको यणचि ॥ इकस्थाने यण

स्यात् स्वचि संहितायां विषये॥ सुधी उपास्य इति स्थिते॥ तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्य॥
सप्तमीनिर्देशेन विधियमानं कार्यं वर्णान्तरेणाव्यवहितस्य पूर्वस्य बोध्यम्॥ स्था
नेऽन्तरतमः॥ प्रसङ्गे सति सदृशतम आदेशः स्यात्॥ सुध् य् उपास्य इति स्थिते॥
अनचि च॥ अचः परस्य यरो द्वे वा स्तो न त्वचि: इति धकारस्य द्वित्वम्॥ झलां ज
शः झसि॥ इति धकारस्य दकारः॥ संयोगान्तस्य लोपः॥ संयोगान्तं यत्पदं तद
न्तस्य लोपः स्यात्॥ अलोऽन्त्यस्य॥ षष्ठीनिर्दिष्टोऽन्त्यस्यादेशः स्यात्॥ इति य
कारस्य लोपे प्राप्ते॥ यणः प्रतिषेधो वाच्यः॥ सुद्ध्युपास्यः॥ मद्ध्वरि॥ धात्त्रंशः॥ ला
कृति॥ एचोऽयवायावः॥ एचः क्रमादय् आव् अव् एते स्युरचि॥ यथासंख्यम
नुदेशः समानाम् समसम्बन्धी विधिर्यथासंख्यं स्यात्॥ हरये॥ विष्णवे॥ नायकः॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पावकः॥ वान्तो यि प्रत्यये॥ यादौ प्रत्यये परे ओऔतोर् वावौ स्तः॥ गव्यं॥ गोर्यूतौ
छन्दस्युपसंख्यानम्॥ अध्वपरिमाणे च॥ गव्यूतिः॥ अदेङ् गुणः॥ अदेङ्‌ च गु
णसंज्ञः स्यात्॥ तपरस्तत्कालस्य॥ तपरस्तात्परो वाऽच् उच्चार्यमाणसमकालस्यै
व संज्ञा स्यात्॥ एकः पूर्वपरयोरित्यधिकृत्य॥ आद्गुणः॥ अवर्णादचि पूर्वप
रयोरेको गुणादेशः स्यात्॥ संहितायाम्॥ उपेन्द्र॥ रमेशः॥ गंगोदकम्॥ उपदेशे
ऽजनुनासिक इत्॥ उपदेशेऽनुनासिकोऽजित्संज्ञः स्यात्॥ प्रतिज्ञानुनासिक्याः पा
णिनीयाः॥ लण्सूत्रस्थावर्णेन सहोच्चार्यमाणो रेफो रलयोः संज्ञा॥ उरण्
रपरः॥ ऋ इति त्रिंशतः संज्ञेत्युक्तं तत्स्थाने योऽण् स रपरः सन्नेव प्रवर्तते॥
कृष्णर्द्धिः॥ तवल्कारः॥ लोपः शाकल्यस्य॥ अवर्णपूर्वयोः पदान्तयोर्यवयोर्लोपो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

ॐ श्रीः

वाशिपरे ॥ पूर्वत्रासिधम् ॥ सपाद्यप्ताध्यायीप्रति त्रिपाद्यसिद्धा त्रिपाद्यामपिपू
र्वंप्रतिपरंशास्त्रमसिधमस्यात् ॥ हरयिह ॥ हरइह ॥ विष्णइह ॥ विष्णविह ॥ वृ
धिरादैच ॥ आदैचवृधिसंज्ञंस्यात् ॥ वृधिरेच ॥ आदेचपरेवृधिरेकादेशः
स्यात् ॥ गुणापवादः ॥ कृष्णैकत्वम् । गंगौघः ॥ देवैश्वर्यम् ॥ एत्येधत्यूठ्सु ॥
अवर्णादेजाद्योरेत्येधत्योरूठिचपरेवृधिरेकादेशःस्यात् ॥ उपैति ॥ उपैधते ॥
प्रष्ठौहः ॥ एजाद्योःकिम् ॥ उपेत ॥ माभवान्प्रेदिधत्त ॥ अक्षादूहिन्याम् ॥ अ
क्षौहिणीसेना ॥ प्रादूहोढोढ्येषैष्येषु ॥ प्रौहः ॥ प्रौढः ॥ प्रौढिः ॥ प्रैषः ॥ प्रैष्यः ॥ ऋते
चतृतीयासमासे ॥ सुखेनऋतः ॥ सुखार्त्तःतृतीयेतिकिम् ॥ परमर्त्त ॥ प्रवत्सतरक
म्बलवसनार्णदशानामृणे ॥ प्रार्णं ॥ वत्सतरार्णं ॥ कम्बलार्णं ॥ मित्यादि ॥ उप

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सर्गाः क्रियायोगे ॥ प्रादयः क्रियायोगे उपसर्गसंज्ञाः स्युः ॥ प्र · परा · अप · सम · अनु · अव ·
नीस · निर · दुस · दुर · वि · आङ · नी · अधि · अपि · अति · सु · उत · अभि · प्रति · परि · उप ०
एते प्रादयः ॥ भूवादयो धातवः ॥ क्रियावाचिनो भ्वादयो धातुसंज्ञाः स्युः ॥ उपसर्गा
दृति धातौ ॥ अवर्णान्तादुपसर्गादृकारादौ धातौ परे वृद्धिरेकादेशः स्यात् ॥ अचो
रहाभ्यां द्वे ॥ अचः परौ यौ रेफहकारौ ताभ्यां परस्य यरो द्वे वा स्तः ॥ उपार्छति ॥ प्रा
र्छति ॥ एङि पररूपम् ॥ आदुपसर्गादेङादौ धातौ परे पररूपमेकादेशः स्यात् ॥ प्रेज
ते ॥ उपोषति ॥ अचोन्त्यादि टि ॥ अचां मध्ये योन्त्यः स आदिर्यस्य तत् टिसंज्ञं स्यात् ॥ श
कंध्वादिषु पररूपं वाच्यम् ॥ तच्च टेः ॥ शकन्धुः ॥ कर्कन्धुः ॥ मनीषा ॥ आकृतिगणोयम् ॥
ओमाङोश्च ॥ ओमि आङि च परे पररूपमेकादेशः स्यात् ॥ [illegible] शिवायोनमः शि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीः
॥ ५ ॥

येहि ॥ अकः सवर्णे दीर्घः ॥ अकः सवर्णेऽचि परे दीर्घ एकादेशः स्यात् ॥ दैत्यारिः श्रीशः ॥
विष्णूदयः ॥ होतृकारः ॥ एङः पदान्तादति ॥ पदान्तादेङोऽति परे पूर्वरूपमेकादेशः
स्यात् ॥ हरेऽव ॥ विष्णोऽव ॥ सर्वत्र विभाषा गोः ॥ लोके वेदे चैङन्तस्य गोरति पदान्ते ॥
गोअग्रम् ॥ गोऽग्रम् ॥ एङन्तस्य किम् ॥ चित्र्वग्रम् ॥ पदान्ते किम् ॥ गोः ॥ अनेका
ल्शित्सर्वस्य ॥ इति प्राप्ते ॥ ङिच्च ॥ ङिदनेकालप्यन्तस्यैव स्यात् ॥ अवङ् स्फोटाय
नस्य ॥ पदान्ते एङन्तस्य गोरवङ् अचि ॥ गवाग्रम् ॥ इन्द्रे च ॥ गोरवङ् गवेन्द्रः ॥ दूराद्धू
ते च ॥ दूराद्धूते वाक्यस्य टेः प्लुतो वा ॥ ० ॥ अथ प्रकृतिभावः ॥ ० ॥ प्लुतप्रगृह्या
अचि नित्यम् ॥ प्लुताः प्रगृह्याश्च अचि प्रकृत्या स्युः ॥ आगच्छ कृष्ण ३ अत्र गौश्चर
ति ॥ ईदूदेद्द्विवचनं प्रगृह्यम् ॥ ईदूदेदन्तं द्विवचनं प्रगृह्यसंज्ञं स्यात् ॥ हरी एतौ ॥ वि

॥ ५ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

त्मुडुमे ॥ गङ्ङ् अमू ॥ अदसो मात् ॥ अस्मात्परस्य ईदूतौ प्रगृह्यौ स्तः ॥ अमी ईशाः ॥ राम
कृष्णावमू आसाते ॥ चादयो ऽसत्त्वे ॥ अद्रव्यार्थाश्चादयो निपाताः संज्ञाः स्यु ॥ प्रादयः ॥
एतेपि तथा ॥ [highlighted] निपात एकाजनाङ् ॥ एको ऽच् निपात आङ्वर्जः प्रगृह्यसंज्ञः
स्यात् ॥ इ इन्द्र । उ उमेश वाक्यस्मरणयोरङित् ॥ आ एवं नु मन्यसे ॥ आ एवं किलतत् ॥
अन्यत्र ङित् ॥ ईषदुष्णं ओष्णम् ॥ ओत् ॥ ओदन्तो निपातः प्रगृह्यः स्यात् ॥ अहो ईशाः ॥ स
म्बुद्धौ शाकल्यस्येतावनार्षे ॥ सम्बुद्धिनिमित्तक ओकारो वा प्रगृह्यः स्यादवैदि
के इतौ परे ॥ विष्णो इति ॥ विष्णविति ॥ इकोसवर्णे शाकल्यस्य ह्रस्वश्च ॥ पदान्ता इको
अचि परे २ सवर्णे ह्रस्वो वा स्यात् ॥ ह्रस्वविधिसामर्थ्यान्न स्वरसन्धिः ॥ चक्रि अत्र ॥ चक्र्यत्र ॥ न समा
से ॥ वाप्यश्वः ॥ ऋत्यकः ॥ ऋति परे पदान्ता अकः प्राग्वत् ॥ ब्रह्म ऋषिः ॥ ब्रह्मर्षिः ॥ सो

सि २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीः

॥ ॥५॥

येहि॥ अकःसवर्णेदीर्घः॥ अकःसवर्णेचिपरेदीर्घएकादेशःस्यात्॥ दैत्यारिःश्रीशः॥
विष्णूदयः॥ होतॄकारः॥ एङःपदान्तादति॥ पदान्तादेङोतिपरेपूर्वरूपमेकादेशः
स्यात्॥ हरेव॥ विष्णोव॥ सर्वत्रविभाषागोः॥ लोकेवेदेचैङंतस्यगोरतिपदांते॥
गोअग्रम्॥ गोग्रम्॥ एङंतस्यकिम्॥ चित्रग्वग्रम्॥ पदांतेकिम्॥ गोः॥ अनेका
ल्शित्सर्वस्य॥ इतिप्राप्ते॥ ङिच्च॥ ङिदनेकालप्यंत्यस्यैवस्यात्॥ अवङ्स्फोटाय
नस्य॥ पदांतेएङंतस्यगोरवङ्वाचि॥ गवाग्रम्॥ इंद्रेच॥ गोरवङ्गवेंद्रः॥ दूराद्धू
तेच॥ दूराद्धूतेवाक्यस्यटेःप्लुतोवा॥ ॥ अथप्रकृतिभावः॥ ॥ प्लुतप्रगृह्या
अचिनित्यम्॥ प्लुताःप्रगृह्याश्चाचिप्रकृत्यास्युः॥ आगच्छकृष्ण३अत्रगौश्चर
ति॥ ईदूदेद्द्विवचनंप्रगृह्यम्॥ ईदूदेदंतंद्विवचनंप्रगृह्यसंज्ञंस्यात्॥ हरीएतौ॥ वि

॥५॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

[illegible] त॥ अस्मात्परस्यवीहृ तौ प्र०८ मौस्त॥ अमीइग्रा॥ राम
[illegible] सि॥ असत्ये॥ अइ व्याप्यीस्वाहृयोनियात्सं सः स्व॥ प्राह्यः॥
[illegible] यात्यकाजनाड्॥ एको वानियात आङ् वर्जः प्र०८ हसंसो
[illegible] रतोयोरङिं त॥ आर्यवेन मन्वसे॥ आए वाँकिलेतत्त॥
[illegible] म॥ [illegible] स्यात॥ अहोइग्राः॥ स
[illegible] सः स्याच्च कावेदि
[illegible] पद्मान्तइको
[illegible] त्र॥ नसमा
[illegible] वानधि॥ मो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्चुनाश्चु॥ स्तोसकारचवर्गाभ्यांयोगेशकारचवर्गौस्तः॥ हरीश्शेते॥ रामश्चिनोति॥
सच्चित्॥ शार्ङ्गिञ्जय॥ शात्॥ शात्परस्यतवर्गस्यश्चुत्वंन॥ विश्नः॥ प्रश्नः॥ ष्टुनाष्टु॥
स्तोःष्टुनायोगेष्टुःस्यात्॥ रामष्टीकते॥ तट्टीकते॥ चक्रिण्ढौकसे॥ नपदान्ताट्टो
रनाम॥ पदान्तात्टवर्गात्परस्यनामस्तोःष्टुर्न॥ षट्सन्तः॥ षट्ते॥ अनाम्नवतिनग
री[illegible]णामितिवाच्यम्॥ षण्णां॥ षण्णवतिः॥ षण्णगर्यः॥ तोःषि॥ तवर्गस्यषकारेन
ष्टुत्वम्॥ सन्षष्ठः॥ झलांजशोन्ते॥ पदान्तेझलांजशःस्युः॥ वागीशः॥ यरोनुनासि
केनुनासिकोवा॥ परःपदान्तस्यानुनासिकोवास्यात्॥ एतन्मुरारिः॥ प्रत्ययेभाषायां
नित्यं॥ तन्मात्रम्॥ चिन्मयम्॥ तोर्लि॥ तवर्गस्यलकारेपरसवर्णः॥ तल्लयः॥ विद्वा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ल्लियाति॥ नकारस्यानुनासिको लकारः॥ उदः स्थास्तम्भोः पूर्वस्य॥ उदः परयोः स्थास्तम्भोः पू
र्वसवर्णः स्यात्॥ तस्मादित्युत्तरस्य॥ पञ्चमीनिर्देशेन क्रियमाणं कार्यं वर्णान्तरेणाव्य खरि.४
वहितस्य परस्य ज्ञेयम्॥ आदेः परस्य॥ परस्य यद्विहितं तत्तस्यादेर्बोध्यम्॥ इति सस्य थः॥
झरो झरि सवर्णे॥ हलः परस्य झरो लोपो वा स्यात्सवर्णे झरि परे॥ खरि च॥ झलां चरः स्युः॥
उत्थानम्॥ उत्तम्भनम्॥ झयो होऽन्यतरस्याम्॥ झयः परस्य हस्य पूर्वसवर्णो वा स्यात्॥
नादवतो घोषवतो माहाप्राणस्य तादृशो वर्गचतुर्थ एवादेशः॥ वाग्घरिः॥ वाक्हरिः॥ २६
शश्छोऽटि॥ पदान्ताज्झयः परस्य शस्य छो वा स्यादटि परे॥ तच्छिवः॥ तच्शिवः॥ छत्वम
मीति वाच्यम्॥ तच्छ्लोकेन॥ मोऽनुस्वारः॥ मान्तस्यानुस्वारो हलि॥ हरिं वन्दे॥ नश्चा
पदान्तस्य झलि॥ नस्य मस्य चापदान्तस्य झल्यनुस्वारः॥ यशांसि॥ आक्रंस्यते॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्चुनास्चु॥ स्तोसकारचवर्गाभ्यांयोगेशाकारचवर्गौस्तः॥ हरीश्शेते॥ रामश्चिनोति॥
सच्चित्॥ शार्ङ्गिञ्जय॥ शात्॥ शात्परस्यतवर्गस्यश्चुत्वंन॥ विश्न॥ प्रश्न॥ ष्टुनाष्टु॥
स्तोष्टुनायोगेष्टुःस्यात्॥ रामष्टीकते॥ तटीकते॥ चक्रिन्ढौकसे॥ नपदान्ताट्टो
र्नाम॥ पदान्ताट्टवर्गात्परस्यनामस्तोष्टुर्न्न॥ षट्सन्त॥ षट्ते॥ अनामनवतिनग
रि[illegible]णामीतिवाच्यम्॥ षणां॥ षणावति॥ षणागर्यः॥ तोषि॥ तवर्गस्यषकारेन
ष्टुत्वम्॥ सन्षष्ठः॥ झलांजशोन्ते॥ पदान्तेझलांजशःस्युः॥ वागीस॥ यरोनुनासि
केनुनासिकोवा॥ परःपदान्तस्यानुनासिकेवास्यात्॥ एतन्मुरारि॥ प्रत्ययेभाषायां
नित्यं॥ तन्मात्रम॥ चिन्मयम॥ तोर्ल्लि॥ तवर्गस्यलकारेपरसवर्णः॥ तल्लयः॥ विद्वा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ञ्चवति ॥ नकारस्यानुनासिको लकारः ॥ उदः स्थास्तम्भोः पूर्वस्य ॥ उदः परयोः स्थास्तम्भोः पू
र्वसवर्णः स्यात् ॥ तस्मादित्युत्तरस्य ॥ पञ्चमीनिर्देशेन क्रियमाणं कार्यं वर्णान्तरेणाव्य खरि.५
वहितस्य परस्य ज्ञेयम् ॥ आदेः परस्य ॥ परस्य यद्विहितं तत्तस्यादेर्बोध्यम् ॥ इति सस्य थः ॥
झरो झरि सवर्णे ॥ हलः परस्य झरो लोपो वा स्यात् सवर्णे झरि परे ॥ खरि च ॥ झलां चरः स्युः ॥
उत्थानम् ॥ उत्तम्भनम् ॥ झयो होऽन्यतरस्याम् ॥ झयः परस्य हस्य पूर्वसवर्णो वा स्यात् ॥
नादवतो घोषवतो महाप्राणस्य तादृशो वर्गचतुर्थ एवान्तरः ॥ वाग्घरिः ॥ वाग्हरिः ॥ २६
शश्छोऽटि ॥ पदान्ताज्झयः परस्य शस्य छो वा स्यादटि परे ॥ तच्छिवः ॥ तच्शिवः ॥ छत्वम
मीति वाच्यम् ॥ तच्छ्लोकेन ॥ मोऽनुस्वारः ॥ मान्तस्यानुस्वारो हलि ॥ हरिं वन्दे ॥ नश्चा
पदान्तस्य झलि ॥ नस्य मस्य चापदान्तस्य झल्यनुस्वारः ॥ [illegible] स्यते ॥

श्रीः

॥७॥

कि ३

अनुस्वारस्य जपि परसवर्णः ॥ आन्तः वा पदान्तस्य ॥ त्वङ्करोषि ॥ त्वं करोषि ॥ मो राजि
सम क्वौ ॥ क्वौ राजतौ परे समो मस्य म एव स्यात् ॥ सम्राट् ॥ हे मपरे वा ॥ मपरे हका-
रे मस्य मो वा ॥ किम्ह्मलयति ॥ किं ह्मलयति ॥ यवलपरे यवला वा वाच्याः ॥ किंय्
ह्यः ॥ किम्ह्यः ॥ किंव्ह्वलयति ॥ किंल्ह्लादयति ॥ नपरे हकारे मस्य नो वा ॥
किन्ह्नुते ॥ किंन्ह्नुते ॥ ङः सि धुट् ॥ ङात्परस्य सस्य धुट् ॥ आद्यन्तौ टकितौ ॥ टि
त्कितौ यस्योक्तौ तस्य क्रमादाद्यन्तावयवौ स्तः ॥ षट्संतः ॥ षट्त्सन्तः ॥ ङ्णोः कुक्
टुक् शरि ॥ ङकारणकारयोः कुक् टुक् आगमौ वा स्तः ॥ प्राङ् षष्ठः ॥ प्राङ्क्षष्ठः ॥ सुग
ण षष्ठः ॥ सुगण्ट्षष्ठः ॥ नश्च ॥ नान्तात् सस्य धुट् ॥ सन् सः ॥ सन्त्सः ॥ शि
तुक् ॥ पदान्तस्य नस्य शे तुक् वा ॥ भा०च शंभुः ॥ भा०च्छंभुः ॥ भा०ञ्शंभुः ॥ भा०न्शंभुः ॥ ॥७॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ऽछो जव छ जथा। दीतिरूपचत्, छयम्॥ ङमोह्रस्वादचि ङमुन्नित्यम्॥ ह्रस्वा
त्परो यो ङम् तदन्तं पदं तस्मात्परस्याचो नित्यं ङमुडागमः स्यात्॥ प्रत्यङ्ङात्मा
सुगण्णीशः॥ सन्नच्युतः॥ समः सुटि॥ समो रुः स्यात्सुटि॥ अत्रानुनासिकः पूर्व
स्य तु वा॥ अत्र रुप्रकरणे रोः पूर्वस्यानुनासिको वा स्यात्॥ अनुनासिकात्परोनु
स्वारः॥ अनुनासिकं विहाय रोः पूर्वस्मात्परोऽनुस्वारागमः॥ खरवसानयोर्विसर्ज
नीयः॥ खरि अवसाने च पदान्तस्य रेफस्य विसर्गः॥ संपुंकानां सो वक्तव्यः॥
संस्कर्त्ता॥ संस्कर्त्ता॥ पुमः खय्यम्परे॥ अम्परे छवि नान्तस्य पदस्य रुः॥ वि
सर्जनीयस्य सः॥ खरि विसर्गः॥ पुंस्कोकिलः॥ पुंस्कोकिलः॥ नश्छव्यप्रशान्॥
अम्परे छवि नान्तस्य पदस्य रुः॥ विसर्जनीयस्य सः॥ खरि परे॥ चक्रिंस्त्रायस्व॥

श्रीः
॥८॥

चक्रिंस्त्रायस्व॥ अप्रशान् किम्॥ प्रशान् तनोति॥ पदस्येति किम्॥ हन्ति॥ नॄन्पे॥
नॄन् नित्यस्य रुर्वा पकारे॥ कुप्वोःᳲकᳲपौ वा॥ कवर्गे पवर्गे च विसर्गस्य ᳲकᳲपौ
स्तः॥ चाद्विसर्गः॥ नॄँᳲपाहि॥ नॄंःपाहि॥ नॄन्पाहि॥ तस्य परमाम्रेडितम्॥ द्विरुक्तस्य
परस्य माम्रेडितं स्यात्॥ कानाम्रेडिते॥ कान् नकारस्य रुः स्यादाम्रेडिते परे॥ कां
स्कान्॥ कांस्कान्॥ छे च॥ ह्रस्वस्य छे परे तुगागमः स्यात्॥ स्वच्छाया॥ शिव
च्छाया॥ पदान्ताद्वा॥ दीर्घात्पदान्तात् छे परे तुग्वा॥ लक्ष्मीच्छाया॥ लक्ष्मीछाया छा४
॥ इति हल्संधिः॥ विसर्जनीयस्य सः॥ खरि॥ विष्णुस्त्राता॥ वा शरि॥ शरि
विसर्जनीयस्य विसर्गो वा॥ हरिः शेते॥ हरिश्शेते॥ ससजुषो रुः॥ पदान्तस्य
सकारस्य सजुषश्च रुः स्यात्॥ अतो रोरप्लुतादप्लुते॥ अप्लुतात् अतः परस्य रो ॥८॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीः

रुः स्यात्प्लुतेच ॥ शिवो र्च्यः ॥ उत्वंप्रतिरुत्वस्यासिद्धत्वंतुनभवंति ॥ रुत्वमनूद्य
त्वविधिसमर्थ्यात् ॥ हसिच ॥ अप्लुतादतः परस्य रोरुस्याद्धशितथा ॥ शिवो वंद्यः
॥ भोभगोअघोअपूर्वस्ययोशि ॥ असंधिःसौत्रः ॥ एतत्पूर्वस्यरोर्यादेशोशि ॥ दे
वाइह ॥ देवायिह ॥ भोसभगोसअघोसइतिसांतानिपाताः तेषांरोर्यत्वेकृते ॥
हलिसर्वेषां ॥ भोभगोअघोअपूर्वस्ययस्यलोपःस्याधलि ॥ भोदेवा ॥ भगो
नमस्ते ॥ अघोयाहि ॥ रोऽसुपि ॥ अह्नोरेफादेशोनतुसुपि ॥ अहरह ॥ अहर्ग
णः ॥ रोरि ॥ रेफस्यरेफपरेलोपःस्यात् ॥ ढ्रलोपेपूर्वस्यदीर्घोणः ॥ ढरेफौलोपय
तीतितस्मिन्वर्णौ अर्थात्ढकाररेफात्मकेपरेपूर्वस्याणोदीर्घस्स्यात् ॥ पुनारम
ते ॥ अराः ॥ किम् ॥ तृढः ॥ वृढः ॥ मनसरथइत्यत्ररुत्वेकृतेहसिचेत्युत्वेरोरितिचलो

॥ ९ ॥

पूर्वत्रासिद्धमिति रोरुत्वस्यासिद्धत्वादुत्वमेव । मनोरथः ॥ एतत्तदोः सुलो
पोऽकोरनञ्समासे हलि ॥ अककारयोरेतत्तदोर्यः सुस्तस्य लोपो हलि न
तु नञ्समासे ॥ एष विष्णुः ॥ स शम्भुः ॥ अकोः किम् ॥ एषको रुद्रः ॥ अनञ्समासे
किम् ॥ असः शिवः ॥ हलि किम् ॥ एषोऽत्र ॥ सोऽचि लोपे चेत्पादपू
रणम् ॥ स इत्यस्य सोर्लोपः स्यादचि ॥ पादश्चेल्लोपे सत्येव पूर्यते ॥ सेमामविड्ढि
प्रभृतिम् ॥ सैष दाशरथी रामः ॥ ◎ इति विसर्गसंधिः ॥ ◎ अर्थवदधातुरप्र
त्ययः प्रातिपदिकम् ॥ धातुं प्रत्ययं प्रत्ययान्तं च वर्जयित्वा अर्थवच्छब्दस्वरूपं प्रा
तिपदिकं स्यात् ॥ कृत्तद्धितसमासाश्च ॥ कृत्तद्धितान्तौ समासाश्च तथा स्युः ॥ स्वौ
जसमौट्छष्टाभ्याम्भिस्ङेभ्याम्भ्यस्ङसिभ्याम्भ्यस्ङसोसाम्ङ्योस्सुप् ॥ सु औ ॥ ९ ॥

पु०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

जसितिप्रथमा ॥ अमौट्शसितिद्वितीया ॥ टाभ्यांभिसतृतीया ॥ ङेभ्यांभ्यसचतुर्थी ॥ ङ
सिभ्यांभ्यसपञ्चमी ॥ ङसओसआमषष्ठी ॥ ङिओससुपसप्तमी ॥ स्याद्याःप्रातिपदिका
त् ॥ अन्ताद्यवन्तात्प्रातिपदिकाद्भवेयुर्यथास्वयाः स्युः ॥ सुप ॥ सुपःत्रिशोविभ
वचनान्येकशः एकवचनद्विवचनबहुवचनसंज्ञाः स्युः ॥ द्वेक्योर्द्विवचनैकवचने ॥ द्वि
त्वैकत्वयोरेतौ स्तः ॥ विरामोवसानम् ॥ वर्णानामभावोवसानसंज्ञःस्यात् ॥ रुत्वे
विसर्गो ॥ रामाः सरूपाणामेकशेषएकविभक्तौ ॥ एकविभक्तौयानिसरूपाणिदृ
ष्टानितेषामेवएकःशिष्यते ॥ चतुर्थ्यमानार्थानिधाती ॥ प्रथमयोः पूर्वसवर्णः
अचः प्रथमाद्वितीययोरचिपरे पूर्वसवर्णदीर्घएकादेशःस्यात् ॥ इतिप्राप्ते ॥ ना
दिचि ॥ आदिचि नपूर्वसवर्णदीर्घः ॥ वृद्धिरेचि ॥ रामौ ॥ बहुषुबहुवचनम् ॥ जुट् ॥ प्रत्य
यादी चुटू इतौ स्तः ॥ विभक्तिस्थ ॥ तस्यविभक्तिस्थौ सौ स्तः ॥ नविभक्तौ तुस्माः
विभक्तिस्थास्तवर्गसमानेतः ॥ इतिसस्यनत्वं ॥ रामाः ॥ एकवचनंसम्बुद्धिः ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री
॥१०॥

संबोधनप्रथमाया एकवचनं संबुद्धिः स्यात्॥ यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादि प्रत्ययेऽङ्गम्॥
यः प्रत्ययो यस्मात्क्रियते तदादि शब्दरूपं तस्मिन्प्रत्यये परे अङ्गसंज्ञं स्यात्॥ एङ्ह्रस्वा
त्संबुद्धेः॥ एङन्ताद्ध्रस्वान्ताच्चाङ्गाद्धल्लुप्यते संबुद्धिश्चेत्॥ हे राम॥ हे रामौ॥ हे रामाः॥
अमि पूर्वः॥ अकोऽम्यचि परतः पूर्वरूपमेकादेशः स्यात्॥ रामम्॥ रामौ॥ लशक्वतद्धि
ते॥ तद्धितवर्जितप्रत्ययाद्याः॥ लशाः कवर्गाश्चेतः स्युः॥ तस्माच्छसो नः पुंसि॥ पूर्व
वर्णाद्दीर्घात्परो यः शसः सकारस्य नः स्यात्पुंसि॥ अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि॥
अट्कवर्गपवर्गआङ्नुम् एतैर्व्यस्तैर्यथासंभवं मिलितैश्च व्यवधानेऽपि रषाभ्यां
परस्य नस्य णः स्यात्समानपदे॥ इति प्राप्ते॥ पदान्तस्य॥ पदान्तस्य नस्य णो न॥ रामा
न्॥ टाङसिङसामिनात्स्याः॥ अदन्तात् टादीनां क्रमादिनादय आदेशाः स्युः॥ रामेण॥

॥१०॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री गणेश ॥ श्रीराम

सि॰ कौ॰ प॰

२३

श्लो॰ १

यौनः पुन्ये भृशार्थे च धातो र्लोट् सर्वलकारविषये । लोटो हि स्वौ सर्वौ त
थादि विषये ॥ ध्वमो र्विषये वा ॥ क्रियासमभिहारे द्वित्वं तस्यैव धातो
रनुप्रयोगश्च ॥ अनेकक्रियासमुच्चये वा लोट् तस्य हि स्वौ तध्व
मो र्विषये वा सामान्यार्थस्य धातो रनुप्रयोगः ॥ प्रयोगास्तु वादयः ।
याहि याहीति यातः । यान्ति यासि यातः यातेति यूयं याथ ॥ या
हि याहीति यास्यति अयासीत् अधीष्वाधीष्वेत्यधीयते अधी
ध्वम धीध्वमिति यूयमधीध्वे शक्तून्पिबति धानाः खादेत्यभ्यवहरति
पिवत खादतेत्यभ्यवहरथ । अन्नं भुङ्क्ष्व दधि के स्वादयेत्यभ्यवहरते । भुङ्ग्ध्वमास्वद
ध्वमित्यभ्यवहरध्वे । इति लोडर्थ प्रक्रियासमाप्ता वैशाखमासे कृष्णपक्षे ३
सम्वत् १८७३

संबोधनप्रथमाया एकवचनं संबुद्धिः स्यात् ॥ यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादि प्रत्ययेऽङ्गम् ॥
यः प्रत्ययो यस्मात्क्रियते तदादिशब्दस्वरूपं तस्मिन्प्रत्यये परेऽङ्गसंज्ञं स्यात् ॥ एङ्ह्रस्वा
त्संबुद्धेः ॥ एङन्ताद्ध्रस्वान्ताच्चाङ्गाद्धल्लुप्यते संबुद्धिश्चेत् ॥ हे राम ॥ हे रामौ ॥ हे रामाः ॥
अमि पूर्वः ॥ अकोऽम्यचि परतः पूर्वरूपमेकादेशः स्यात् ॥ रामम् ॥ रामौ ॥ लशक्वतद्धि
ते ॥ तद्धितवर्जितप्रत्ययाद्याः ॥ लशाः कवर्गश्चेत्संज्ञाः स्युः ॥ तस्माच्छसो नः पुंसि ॥ पूर्वस
वर्णदीर्घात्परो यः शसः सकारस्तस्य नः स्यात्पुंसि ॥ अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि ॥
अट् कवर्गः पवर्ग आङ् नुम् एतैर्व्यस्तैर्यथासंभवं मिलितैश्च व्यवधानेऽपि रषाभ्यां
परस्य नस्य णः स्यात्समानपदे ॥ इति प्राप्ते ॥ पदान्तस्य ॥ पदान्तस्य नस्य णो नः ॥ रामा
न् ॥ टाङसिङसामिनात्स्याः ॥ अदन्तात् टादीनां क्रमादिनादयः आदेशाः स्युः ॥ रामेण ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश श्रीराम

सि॰ कौ॰ ल॰

२३

स्यो१

पौनःपुन्यंभृशार्थश्च · धातोर्लोट् सर्वलकारविषये · लोटो हि [stain] स्वौ तु

वादिविषये · ध्वमोर्विषये वा लोट् क्रियासमभिहारे द्योत्ये तस्यैव धातो

रनुप्रयोगश्च · अनेकक्रियासमुच्चये वा लोट् तस्य हिस्वौ तध्व

मोर्विषये वा सामान्यार्थस्य धातोरनुप्रयोगः। प्रयोगास्तु वाच्यः।

याहि · याहीति · यातः। यान्ति · यासि · यात · यातेति · यूयं याथ। या

हि · याहीति · यास्यति · अयासीत् · अधीष्व अधीष्वेत्यधीयते · अधी

ध्वमधी · ध्वमिति · यूयमधीध्वे · शत्रून् पिबतीति धनाः। खादेत स्य व हसति

पिबत खादतेत्यभ्यवहरन्ति। अन्नं भुङ्क्ष्व धानाः खादेत्यभ्यवहरते। भुङ्क्ष्व अश्नाति

अभ्यवहरध्वे। ॥ इति लोट्प्रक्रियासमाप्ता वैशाखमासे कृष्णपक्षे [illegible] २

सम्वत् १८७२

श्रीगणेश
श्रीराम

शोहरिं निंदेत।
लिङ्‌लोटौ वादः। जानुपतत् पसायदि न्यायात् शोहरिं निंदेत।
नावकल्पयामि नावमर्षयामि उत्तावो वाटि वियो मे लिङ्‌ छतञ्च
पिवाहन्याद्घोंहनिः। स्वामि प्राविष्क रोत्वमेलिङ्‌ नतु केच्छिति
कामेमे भुंजीत भवान् हेतुहेतुमतो र्भविष्यति लिङ्‌ वा कृष्णं नमेच्छ
त्सुखं यायात् कृष्णं नंस्यति चेत्सुखं यास्यति इच्छार्थेषु लिङ्‌लो
टौ कामप्रवेदने इच्छामि भुंजीत भुंक्ता वा भवान् इच्छार्थेलि
ङ्‌ लटौ वर्त्तमाने ऽर्थे इच्छेत् इच्छति कामयेत कामयते

श्री गणेश॥

श्रीगणेशः

श्री॰

सि॰ कौ॰

२२

हपुनः॰

यावत्पुरानिपातयोर्भविष्यति॰
अवसन्तीहच्छात्राः अवात्सुः अवसन् । पुस्पुर्या यावत्पुरानिपातयोर्भविष्यति लट् । कदाकर्हिवाभु
लट् । यावद्भुङ्क्ते । पुराभुङ्क्ते । कदा कर्हि वा भविष्यति लट् । कदाकर्हिवाभु
क्ते । भोक्ष्यते । भोक्ता । वर्तमानसमीपे भूते भविष्यति च॰ वर्तमानवद्वा ॥
कदागतोसि । अयमागच्छामि । अयमागमम् । कदागमिष्यति । एषगच्छा
मि । गमिष्यामि वा । लिप्सायाम् । लोपवचने लट् । आशंसायां भूतवच्च । भूतवदर्थे॰
कालनये । अपिगा
वायास्यति । शीघ्रंवर्षामि । गर्हायांलडपिजात्वोः कालत्रये । अपिजा
यात्वपजवित्तं जातुगर्हितकामादत्से । वाकुत्सायां किलिङ्लृटौ गर्हायां
कालत्रये । कथं धर्मं त्यजेत् । त्यजसि वा । नानुपपदप्रयोगे २२

श्री भागवतेश० २०
श्री०

स्मरसि कृष्ण गोकुलेवत्स्यामः नपदि यद्योगेऽनन्ते। अभिजानासि कस्मप
द्दने। अभुं त्माहि। उत्तमपुरुषेपि तथि द्वे पादि नापरो न्यप्मा सुप्ते हे किलवि
वलापः। स्मरसि नाथ कथये लिट्। कलिंगेष्ववात्सीः। नाहं कलिंगं जगाम। हास
स्वतो वैश लिटौ। इति हा अग्रेतरं। चकारनया। शश्वद् कथोत्। चकारचवा।
श्रासन्नकालि कथमाने ऽर्थे लङ्लिटौ। अगच्छतिचिरं जगामकिम्।।
मिलत् प्र। लिटप्रवादः। यजति स्म युधिष्ठिरः। भूतानद्यतनेलङ्। अयोग।
एवं स्मातियताब्रवीति। नमौ प्रश्न प्रतिवचने भूते लट्। अकार्षीस्तिं किं ननु
करोमि भो। नन्वो वीः।। अकार्षीः किं। न करोमि। नाकार्षम्। अहं नुक
नुकरोमि। नन्वकार्षमेः पुरा रादृ योगे भूतानद्यतने वा। लुङ् लटौ ननु

श्रीगणेशः
श्री
सि॰ च॰ प्र॰
८१

अलंकुरुते॰ कन्या॰ अलमकृत॰ अवकिरते। हस्ती॰ अवाकीर्ष्ठ। ञिचते॰ अ
जिर्घ्र। आद्रियते॰ आद्रत। ध्रियते। अध्रत॰ पृच्छते॰ अपृष्ठ। चिकीर्षते॰
कर्म॥ अचिकीर्षिष्ट। द्विकर्मसु पचब्रूञ् शासि गुणिनां॥ कर्मकारणं यग
रौत्स्यते॰ कारयते। अचीकरत। उच्छ्रयते दण्डः। उदशिश्रियत। भूतेष्वे
धा॰ अबोभवत॰ ग्रन्थते ग्रन्थः। अग्रन्थिष्ट। विकुर्वते सैन्धवाः। व्यकारिषत॰
व्यकृत॰ कुषिरजोः कर्मकर्तरि वा श्यन्वाद्ये। कुष्यते पादः। रज्यति र
ज्यते। वस्त्रम्। अकोषि॰ अरंजि॰ रामाः॥ इति भावकर्मप्रक्रिया॥ राम॰
स्मृति वा चिन्तुपपदे भूतानद्यतने धातोर्लुङ्। लडोपवादः॥ रामराम॥ ८१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री प्रागैत०६
श्री

स्मरसि क [illegible] गोकुलेव तस्याम०॥ नपदिायघोगेऽनतानतो। अभिजानासि क सप
द्ने। अपि अंगाहि। उत्तम पुरु षेदि तदि न्द्रे पादि नापरो न्दपमा। सुप्रो हं किलवि
लाप। अस्य नापकथे लिटू। कलिंगेष्व वास्ती॥ नाहं कलिंगं जगाम। हा श
श्वतोर्लंङ्लिटौ। इति हाकारोत। वकारा नथा। शश्वद्‌ करोत्। वकार ववा।
आसन्नकालिक ष मानेऽ वै लङ् लिटौ। अगच्छ त्विरा जगाम किम्॥
मित्वद्। लिटैपवादः। यजति स्म युधिष्ठिरः। भूतानयत नेलट् स्मयोग
एवं स्मापितावुवीति। ननौ पष्ट प्रतिवचने भूते लट्। अकार्षीः किं ननु
करोमि भो। नन्वो ह्यौ॥ अकार्षीः किं। न करोमि। नाकार्षम्। अहं उक
उ करोमि। नन्वकार्षम्। पुरा शब्द योग भूतानयत नेवा। लुङ् लटौ ननु

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

श्री गणेशः
श्री०
सि॰च॰प्र॰
८१

अलंकुरुते॰ कन्या॰ अलमकृत॰ अवकिरते॰ हस्ती॰ अवाकीर्ष्ट॰ जिघ्नते॰ अ
जिघ्रिष्ट। आद्रियते॰ आद्दत। ध्रियते। अध्त॰ पृच्छते॰ अपृष्ट॰ चिकीर्षते।
कर्म॰। अचिकीर्षिष्ट। लिङ्गयिवृन्श्रंथिग्रंथीनां कर्मकारात् यगि
रौतेन॰ कामयते। अचीकमत। उङ्गूयते इराः। उदशिश्रियत। वृत्तेके
या॰ अवोवत॰ ग्रंथते ग्रन्थः। अग्रंथिष्ट। विकुर्वते सैन्धवा। व्यकारिष्ट॰
या कृते॰ कुषिरंजोः कर्मकर्तरि वा आत्मने। कुष्यते पादः रज्यति प
च्यते। वस्त्रम्। अकोषि॰ अरं जि॰ रामा॥ इति भावकर्मप्रक्रिया॥ राम॰
स्मृति वाचि नुपपदे भूतान्ये तत्रे धातोर्लुङ्। लङो पवादः॥ रामरामः॥ ८१

श्री गणेशाय
श्री

तेनोत्तेकर्मकारि नियगादिशीयावदिउ। भिद्यते काछन्। आपाचि। आभेदि।
सकर्मकानांन। अर्जा आमंतयति। द्रुहि पत्वोऽसकर्मकयोर्णौ। हेरनेनप...
एवनिषेधः दृशेस्तु विकल्पे नेष्यते। दुहस्तु नमां कर्मकर्मणिपगिरौ॥ न।
जोः पयोदुग्धे। स्वनानां कर्मकर्तरीति वक्तव्यत्। हरु। अकारि। अकृत।
अदोहि। अधुक्षत। अदुग्ध। धुक्षत नः पूर्वं यच्छतेः पचति वा। सुते।
प्रस्नाविष्ट। प्रास्नोष्ट। नमते दरिडः। अनंसा। स्त्रिपुजेर्वा। सजेः अहो
पपन्ते कर्त्तरि। सृजौ ते। स्रजं भक्त्याः। असर्जि। युजेर्वा। युज्यते ब्रह्मचारी
योगम्। अबाधाचीनोद्वि। राधानांसनां त्तानां चयमिन्नाहुरावदिति॥ न।
नमं वेत्ययं तपः तपः कर्मकस्यैव।

अग·रीरार
श्री
सि·कौ·प्र
२०

अकर्मकधातुभिर्योगे देशः कालो भावो गन्तव्यो ऽध्वा च कर्मसंज्ञक इति वाच्यम् २

कर्म ४ — व ३

जोऽर्द्द ह्यते पयः। अजा ग्राममनीयते। क्रियते। कृष्यते। उह्यते। बोध्यते माण
वकं धर्मः। माणवको धर्ममितिवा। भोज्यते माणवकं ओदनः। माणव
कः ओदनमितिवा। पाठ्यते माणवकं वेदः। माणवको वेदमितिवा। ग्रामं
गम्यते। अकर्मकाणां कालादिकर्मकाणां कर्मणि भावे च लकारः। मा
सो मासं वा आस्यते देवदत्तेन। अपतानुप्रयोजेप्रत्ययः। मासमा नां ४
स्यते माणवकेन। यत्र सौकर्यातिशयं द्योतयितुं कर्तृव्यापारो न
विवक्ष्यते। तदा कारकान्तराण्यपि कर्तृसंज्ञां लभन्ते। साध्वसिश्छि
नत्ति। काष्ठानि पचन्ति। पच्यते। ओदनेन। भिद्यते काष्ठेन। आरवा

२०

श्रीगणेश

ते

अहर्षिषातामुः अहर्न्दीतातामुः शाम्यंमुनिना माना स्यसेटा नवृद्धि
क्रिशिति दिशाति स्रतिच। नेसा च मिककमिवमीनाम्। अशमि। अहमि।
अयामि। अक्रमि। अवामि। ज्यनास्यतु। शाम्यते मोहाद्विरागा
शमयांचक्रे। मितां ज्यन्तानामिति णामि चवा दीर्घः अशामि। अशमि।
अशमिषातामुः वधहिंसायामु। अवधि। नानिवधोर्नवृद्धिः भंजेनि
रीनलोपोवा। अभाजि। अभंजि। लभेर्विलंतुम्वा। अलाभि। अलं
भि। भौ लोकमितिष्ठु ह्योर्दुः। प्रधानेनौ ष्करहाप्ह। बुद्धिभन्नार्थयो
श्शाहकर्मकाणीनिजेकप्या। प्रयोज्यकर्मराप्यपेषां ज्यन्तानां वाच्ये मताः

उत्थावपर दगजधिप्राब्धा विधूशासुर ह्वर हो ३
जिमन्धमुस्वांमेनेडलादप: २

ङ्खसमघप्रापे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री गणेशाय नमः । यायंक ता. तेनाम्याहृतः इत्यर्थः । कर्मणि लुङ् घञ्पाये नपुंसके कर्त्तरि चि स्वपि- यायंक

ता २

अस्ताविषातां । अस्तोषाताम् । अयष्यति । अपानिता । अपत्ता । स्मर्यते । स्मा

रिं । स्मर्त्ता । इज्यते । तनोतेर्वा यकि । तायते । तन्यते । अतानि । जाय

ते । जन्यते । तपो नेरा कर्म्मकर्त्तरि । अनुतापे च । तप्यते । अन्व

तप्त पापेन । दाहेरिः । दीयते । आतो युक् चिण्कृतोः । दायिता दाता वा

दायिषीष्ट । दासीष्ट । अदायि । अदायिषाताम् । अदिषाताम् ।

धीयते । स्थीयते । अग्लायि । हन्यते । घानिषीष्ट । वधिषीष्ट ।

हन्ता । अघानि । अघानिषाताम् । अहसाताम् । अवधि । अव

धिषातां । हावदिति न दीर्घः । याहिता । यहिता । अहर्शि । शम्

श्री । सि । चं । अ । ७६ अनुताप श्लो क्रतुडपो स्तस्य शोप कृष्णम्मी फः । पीडांज्ञास प्रमिक । ३

७७

श्रीजगदीश

ऊँ नवि वन्हात: कर्मरोगा ऽकर्मिकाक्रिया ३ शाय्यते। शिशेय शायिषी
ढ। शायिषीढ्ढ। अशायि। अपकि ढ्ढ: क्रियते। यं दु: खी क्रियते।
नाभेर्विराजे स्तुत्य: ह क्रिया। कानिषीढ्ढ। रूषीढ्ढ। कानिष्यते।
कनिष्यते। अकानि। अकानिषाताम्। भाव्यते। भावयांचक्रे। भा
वयांबभूवे। भावयामासे। भूतादि डित्व मोप:। भाविता। भा
वयिता। भाविष्यते। भावयिष्यते। अभावि। अभाविषाताम्
अभावयिषाताम्। अनुभूयते। अनुबभूवे। अन्वभूवि। बोभू
यते। य लुग् नातु। बोभूयते। स्तूयते विष्णु:। अस्तावि।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश
श्री
सि·चं·श्री
७२

भविष्यते। अभाविष्यत। अभविष्यत। इत्यात्मनेपदम्। कर्त्तरि। धातोस्तत्ति
परे भावे कर्मणि च इत्यात्मनेपदं स्यात् सेरपवादः। उक्तं। अभावि। अ
कर्मकोप्युपसर्गवशात् सकर्मकतामनुभवति। सुखमनुभूयते
स्वामिना। लक्ष्मी सत्ता स्थिति जागरणं वृद्धिक्षयभयजीवि
तमरणम्। शयनक्रीडारुचिदीप्त्यर्थं धातुगणं तमकर्मकमाहुः। १। फ
लव्यापारयोरेकनिष्ठतायामकर्मकः धातुस्तयोर्धर्मिभेदे सक
र्मक उदाहृतः। २। धातोर्नर्थान्तरे वृत्ते धात्वर्थेनोपसंग्रहात्। प्रसि
द्धेर्धातोः कर्मणः अकर्मिका क्रिया भवति नदी वहति स्यन्दते इत्यर्थः धात्वर्थेनो
कर्मणः अकर्मिका क्रिया भवति इह वरतो जीवति प्राणान् धत्ते इत्यर्थः प्रसिद्धेः

७२

श्रीगणेश

श्री

व्यतिपठंति। व्यतिजल्पंति।

ह।

रोपचधुते। व्यतिगच्छति। व्यतिघ्नन्ति। व्यतिहसन्ति। अनुपसर्गात् कृञः पम्। अनु

करोति। अभिविक्षिपति भ्यः क्षिपः। अभिक्षिपति। प्राद्वहः। प्रवहति। परेर्मृषश्च।

परिमृष्यति। परिवहति। वृत्तिपद अव ऋ्यो। यत्र वजुर्वे। धातोर्भाव कर्म

णि। यक् प्रत्ययस्तिवादिषु वजुर्वुपनः। भावे कर्मणि। अकर्मकेभ्य

वसकर्मकात् कर्मणाभ्यवति। भाव्ये मेतवादे कवच्चनमः। अब्भदसम

दे रविषयवा। लक्ष्यमः। भूयते। भूयेत। भूयतामः। अभूयत। बभूवे।

खवा नो नौ धातुभोः मग्रहः णौ व भाव कर्मणोः। सिस तासि स्य पाम्

आमके वा रो व हुः। भाविषिष्ट। भवीषिष्ट। भाविता। भविता। भाविष्यते

६

श्री पा शि २
श्री
सि·कौ·स्व·र·

साधुशु व्रीत २
ग्रा २

७७ शुश्रुषते। सुस्मूर्षते। दिदृक्षते। अनोर्ज्ञो। नातेर्न्न। अनुजिज्ञासति॥
पूर्ववत्सनः। प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः। प्रतिशुश्रूषति। स्वराद्यन्तोपसर्गाच्छन्ते वपरो
प्रयुङ्क्ते। उद्युङ्क्ते। उपयुङ्क्ते। अयज्ञपात्रेषु किम्। पात्राणि प्रयुनक्ति। समःक्ष्णु
वः। संक्ष्णुते शस्त्रम्। भुजो अपालने। ओदनं भुङ्क्ते। गृधिवञ्चिभ्यां
भ्यांता भ्यां प्र[illegible]तारणे। माणवकं वञ्चयते। गर्द्धयते। प्रतारणे किम्। श्वानं गर्द्ध
यति। अभिके। न्हामस्येत्याह्वयती स्पर्द्धः। आह्विमवं वयति। वर्जय
ती स्पर्द्धः। अपाद्वदः। न्यायमपवदते। कर्मव्यतिहारे धातोः व्यति
भवते। व्यतिराते। गतिहिंसार्थपठने इत्यहसातइत्तरेतरान्योन्यपरस्प ८८

श्रीगरोश
टी०

शास्त्रे वदते। भत्या अनुवदते। शास्त्रै वदते। क्षेत्रे वदते। गेहे विवदते। पनकारानु
पवदते। मनुष्या हि नौ सम्भवोऽज्ञानरो। संप्रवदन्ते ब्राह्मणाः। व्यक्तवाक्य
वपादानपूर्वादकर्म्मकात्। अनुवदते कठः। कलापस्य। वा विरोधे नौ॥
विप्रवदन्ति। विप्रवदन्ते वा वैद्याः। अवगिरते। अवगिरते। सम्प्रति स्मा नि
शाद्दं नितरां संगिरते। उदश्चरः सकर्मकात्। धर्मम् उच्चरते। समस्त
तीयायुक्तात्। रथेन संचरते। दाणश्च सा चेच्चतुर्थ्यर्थे। दास्या संयच्छ
ते। उपाद्यमः स्वीकारे। भार्य्याम् उपयच्छते। यमः सिः किन्तु विवाहे। यमः स्मी
ताम् अपायन्तु। उपायंस्त वास्त्रा ज्ञश्रुस्मृदृशां साता नाम्। जिज्ञासते। राम
स्मृशिष्ट व्यवहारे ज्ञानप्रयोगे चतुर्थ्यर्थे इति

सत्यन्व भार्य्या
वै उपयच्छति २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय
सि. कौ. आ. ते.
७६

श्रीरामाय

तायस्फीततासु क्रमः। शास्त्रे क्रमते बुद्धिः। अध्ययनाय क्रमते। क्रमतेऽस्मि
न् शास्त्राणि। उपपराभ्याम्। उपक्रमते। पराक्रमते। आङ उद्गमने। ज्योतिरुद्गम
ने। आक्रमते सूर्यः। वेः पादविहरणे। साधु विक्रमते वाजी। प्रोपाभ्यां समर्था
भ्याम्। प्रक्रमते। उपक्रमते। अनुपसर्गाद्वा। क्रामति। क्रमते। अपह्न
वे ज्ञः। शतमपजानीते। अकर्मकाच्च। सर्पिषो जानीते। अनुपसर्गा
ज्ज्ञः। गां जानीते। संप्रतिभ्यामनाध्याने। शतं संजानीते। शतं
प्रतिजानीते। वेः शब्दकर्मणः कृञः। शब्दं विकुरुते। अकर्मकाच्च।
विकुर्वते सैन्धवाः। भासनोपसंभाषाज्ञानयत्नविमत्युपमन्त्रणेषु वदः।
नेह विवादं कुर्वन्ति विचक्षणाः। १ शब्दकर्मणः किम्। चित्तं करोति कामः। २

अनाध्याने किं मातरं संजानीते। २

७६

श्रीगणेशाय श्री

उदायतः सूचने किम् पाद मुखाये स्ता ३ अकर्मकाच्चेत् १ अकर्मकाच्च २ आङो यमहनः ३ अशब्दात् कर्त्रभिप्राये ४ धातीत्यर्थे ३ ज्ञेह सूचने गुरु वत्ति

उत्पते। वितपते। [illegible] तेवा लोकाः। आङो यमहनः। आयच्छते पाणिं। आहते शिरो वा। अन्यत्र आयच्छति। आहन्ति वा। हनः सिः कित्। आहत। आहसातां। यमः सूचने सिः कित्। सूचनस्य परदोषाविष्करणात्। समो गम्यृच्छि पृच्छि स्वरत्यर्त्ति श्रुविदिदृशिभ्यः। संगच्छते। गमः सिर्वा कितौ वा। संगसीष्ट। संगसीष्ट। समगत। समगंस्त। समृच्छिष्यते। संपृच्छते। संस्वरते। समृच्छते।

संस्वरते २ संशृणुते। संविद्रते। संविद्रते। विदेर्नलोपो वा उगीति। संविदते। संपश्यते। [illegible] निसमुपविभ्यो ह्वः। निह्वयते। संह्वयते। स्पर्द्धायामाङः। कृष्णश्चाणूरमाह्वयते। अप्रतिवचे

अकर्मकाः। किम्। ग्रामं संगच्छति २

स्पर्द्धायां किम्। पुत्रमाह्वयति

श्रीजरोश्र

वं॰ ग्रा॰ ह॰

७५

नित्यमातिष्ठते प्रतिज्ञातीत्यस्यर्थः । प्रकाशनेनं कथमर्थसिद्धिः स्वाभिप्रायकरणादिषु तिष्ठते यः ।
... पद्यते ... उपतिष्ठते ... करोतीति ...
प्रकाशयं प्रकाशवती ... ७५

आङः प्रतिज्ञायाम्। शब्दं नित्यमातिष्ठते। स्वाभिप्रायाविष्करणे निरोत्रा
ख्यायाञ्च। गोपी कृष्णायतिष्ठते। संशय्य कर्णादिषु तिष्ठते यः। उदो
ऽनूर्ध्वकर्मणि। मुक्तावुत्तिष्ठते। ऊर्ध्वे तु। आसनादुत्तिष्ठति। उपान्म
न्त्रकरणे। देवपूजा संगतिकरण मैत्रीकरण पथिषु। आदित्यमुपतिष्ठते।
मन्त्रकरणे किं। भर्तारमुपतिष्ठति यौवनेन। आदित्यमुपतिष्ठते। गं
गायमुनामुपतिष्ठते। रथिकानुपतिष्ठते। पन्थाः स्रुघ्नमुपतिष्ठते।
वा लिप्सायाम्। भिक्षुः प्रभुमुपतिष्ठति। उपतिष्ठते वा। अकर्मका
च्च। सो नमुपतिष्ठते। उद्विभ्यां तपोऽकर्मकात्स्यादुत्कर्मकाद्वै ॥

सन्धुभिन्नाभि ... क्षो

इह ह्यर्थाक्रिया
ग्रामाद्गच्छति
इति

भिक्षकः करोतीत्यर्थः
...तीत्यर्थः

७५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय
श्रीराम
श्रीराम

पितुर्विषये ज्ञानेश नोयावेतु
मिच्छती सर्पः २

उ ९

आ गमे: क्षमायाम्। आगमपस्यतावत्। शिक्षिर्मितासायाम्। धर्नुषिरिन्धुति
हन्तेर्गीततावकीत्ये। पेत्त कमस्थाअहे न त्तो। पितुर्विषये ज्ञानेश नोम
पितुर्मिच्छतीसर्पः मातृकं गाय: पितुर्मातुश्चागतं प्रकान्ते सततं पनिश्च
सपतीर्थ:। तावकी त्येकिम्। मातुर्नन्दहन्ति। किं नेतेहि बंजीविकाकुला
पकारोप्ता। अपास्तु बनुष्या चैके ऊनिकर्त छ्या लेखनो अपस्किनतेवत्व:
हकः कुकुटोमन्द्रार्थी।। श्वा आश्रया धीवा आउन्नुप्रच्छो:। आनते।
आप्नुते। शांपालंभे। विप्रापशपते। समवप्रविभ्य: स्प: संतिष्ठते
प २ हर्षादिछ्वतिक्रम अवकिरति कुसुमं धापुरत्यच २

तप ४

अपस्किनेते २

श्री गणेश
श्री
वै॰ मु॰
६४

इति करणसूत्रम्॥ नेर्विशः॥ न्यादिपूर्वकाद्विशधातोः स्यात्।
निविशते। परिव्यवेभ्यः क्रियः॥ परिक्रीणीते। विपराभ्यां जेः। विज
यते। पराजयते। आङो दोऽनास्यविहरणे। विद्यामादत्ते। विकाश
ने तु। व्याददाति मुखम्। पराङ्गकर्मकान्न निषेधः। व्याददते। पिपी
लिकाः। पतंगस्य मुखम्। क्रीडोऽनुसंपरिभ्यश्च। आक्रीडते। अ
नुक्रीडते। समोऽकूजने। संक्रीडते। कूजने तु संक्रीडति चक्रम्।

६५०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगरोशः

श्री

ज्ञा० २

॥:॥: कंड्वादिभ्यो यक् स्वार्थे। कण्डूञ् गात्रविघर्षणे। कण्डूयति। कण्डूयते।
मन्तु अपराधे रोषे च। मन्तूयति। वल्गु पूजामाधुर्ययोः। वल्गूयति। अ
सु असु उपतापे। असूयति। असूयति। लेट लोट दीप्तौ। लेटाय
ति। मेधा आशुग्रहणे। मेधायति। सुखदुःख तत्क्रियायाम्। सुखति।
दुःखति। सपर पूजायाम्। सपर्यति। भिषज चिकित्सायाम्। भिषज्यति।
इषुध शरधारणे। इषुध्यति। गद्गद वाक्स्खलने। एला केला खेला
विलासे। हृणीङ् रोषणे लज्जायां च। महीङ् पूजायाम्। महीयते। अगद नीरोगत्वे।

सुखदुःखं चानुभवतीत्यर्थः ५

रा०

श्रीगणेश
श्री॰
वं॰ग्र॰
७२

दुगाव यति॰ शावयति

प ४ स्वोर्हर्वर्ड स्वोर्हर्वफारस्य उत्वं प्रा प्नोतिशसाहोस्वरेपरे तद्धितेइपो

माद्दयति। युवो ग्रावां चष्टे। युष्मयति। अस्मयति॰ स्वानं [redacted] अशरा

वर। शू नयतिइ स्वको। विद्वांसं विद्वयति। विशवयति इत्यपने। खिद्दयतीति

त्पन्ये। उदंचं उदी चयति। उदैचि बता। प्रत्यंचं॰ प्रतीचयति॰ प्रत्येचि चेत। ति

र्यंचं॰ ति र्यंचयति॰ अति ति नायत॰ स[redacted]चं स ध्रापयति। समी चयति।

स्पापयति। [redacted]। अंतिकं नेदयति। बाढं साधयति। वढं ज्याप

यति। वर्षयति। स्फिरं स्फावयति। उरुं वरयति। कूलं वंहयति। तृप्रं

त्रपयति। दीर्घं द्राघयति। वन्दारकं वन्द यति। ॐ इतिनामधातुप्रक्रिया॰

ग्रं॰ ४०

~~[illegible]~~

७२

चीयतेशीसंचिनोता ·

तिउझपते। पुच्छं पर्यस्यति। पनिपुच्छयते। मारात्। समाचयने। मां उं संचिनोति। संभा उयते। चीवराद्र्य नेपनि धानेच। चीवरारायचेतिपनि धत्तेवा। संवीवरयते भिन्दुः॥ परिचीवरयते २
मर्थवेदसत्यानामापुकुओ। मर्थमाचष्टे। मर्थापयति। मार्तीपयते। वेदापयति। सत्यापयति। एनीयाचनति। एतापते। पटुंप्रथ्ययति। कुटोसत्यां पूर्ववाली लोलोपः। मपिप्रथयत। मपप्रथत। मटुंमदयति। मामिमदत। मरां। कशं। दृष्टं। मरापयति। कशापयति। दृढयति। मवमशात। मवकशात। मरछदत। पनिघ्रछत। [illegible] पर्यवच्छदत। वीमांवाचष्टे। त्योदयति।

रूपुम्वत्माव: मस्त्रानिनेपुम्वत ५

पति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश
श्री
वै·म
७२

स घृतु ग्र आचारे उपमानात्। कर्मधारयोपमानाच्च आचारेऽर्थेऽस्य चेकारः। पुत्रमि
वाचरति पुत्रीयति। शिष्यमुपाध्यायः प्रासादीयति। भिक्षुः कुट्याम्। भृशादिभ्यो
ऽभूत आवेयङ् अन्तहलो लोपश्च। अभृशो भृशो भवति। भृशायते। अशश्वद्भ
वति। शश्वायते। किं चपि भृशाति। च्विमपि। अस्य च्वौ। अकारस्य ईकारो भवति च्वौ
पने। भृशी भवति। भृशभूत। भृशभूता। सुमनायते। उपसर्गसमानाकारं
पूर्वपदं धातुसंज्ञो हेतौ प्रत्यये चिकीर्षितेऽपि च क्रियते। सुमनायीष्ट। उन्मना
यते। सुखादिभ्यो यङ् कर्तृवेदने। सुखं वेदयते। सुखायते। दुःखायते। पु
च्छाद् उदसने व्यसने पर्यसने च णिङ्। पुच्छमुत्क्षिपति। उत्पुच्छयते। पुच्छं व्यस्यति। ७२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

श्रीजगदीश्वर
श्री

कविनीवाचयति। कवयति। कवीयात्। नाम धातो र्द्धिर्वासो। अकवयीत्।
विनिवाचयति। वियाय। वियतुः अवयीत्। अवायीत्। श्रीनिवाचयति।
श्रयति। श्रयिता। अश्रयीत्। पितेवाचयति। पितयति। पितयांचकार। त्रि
हः। पित्रियात्। भूनिवाचयति। भवति। बुभाव। बुभुवतुः अभावीत्। द्रुनि
वाचयति। द्रवयति। दुद्राव। अदुद्रवत्। समानोस्योपधायादीर्घः। कौमः सा
दो हेकृति। द्राग्निवाचयति। द्रागमति। राजेवाचयति। राजानति। राजानंधक।
नामन्याइवाचयति। मघीनति। यक्ष्मीनति। समुन्द्रीणाति। घोतिवाचयति।
घयति। कइवाचयति। कैति। चकौ। चकेतयते। स्वइवाचयति। स्वति सस्वौ। सस्व।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश
वं: श्री:

औडिढत। पुढंकरोति। पुढयति। औजढत। औडढत। कत्तुयिड:। (ष
मानात्कत्तुरावानेऽ वेयड: श्येन इवाचरति। श्येनायते काक:। पंडिता
यते। मूर्ख:। यलि वा सलोप:। पपायते। पयस्यते। तत्रौ:। अपसरस ओजसस्
मनसाति स्पम्। अप्सरायते। ओजायते। सुमनायते। नाम्न आचारे क्वि
वा। कृष्ण इवाचरति। कृष्णति। अश्व इवाचरति। अति। अत:। अति। लिटि।
अवौ। अतु:। उ:। यत: पस्यालोप:। यासाम्। इत्वा। इष्यति। आसिरा। मा
लेवाचरति। मालाति। मालांचकार। मलिता। मालिष्यति। अमालासीत्।

क्विप सर्वापहारिलोप: ३ अ ठि।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः
श्री॰

श्री॰

पृ॰२

मानाय्यपाभ्यांकाम्यः किंकाम्यति। स्वःकाम्यति। कन्यरोच। नाम्नः कन्यरोहत्र्यपः।
मनस्यति। तपस्यति। वरिवस्यति। शब्दादिभ्योयङ्। शब्दायते। वैरायते। कलहायते।
अभ्रायते। उष्मबाष्पधूमेभ्यः। उद्गमने। उष्मायते। बाष्पायते। धूमायते। णिङ्
करणे। नाम्नो णिः प्रत्ययः करणे सचणिदिति। ब्राह्मणं करोति। ब्राह्मयति। महान्तं करोति।
महयति। युवाल्पयोः कन्वा। यवयति। कनयति। णाविष्ठवत्कार्य्यम्। स्थूलं
करोति। स्थवयति। दवयति। ह्रसयति। क्षेपयति। क्षोदयति। प्रियं करोति।
प्रापयति। गुरुं करोति। गरयति। स्थिरं करोति। स्थापयति। उच्चैः करोति। उच्च
यति। नेरप्रत्ययादि स्वरादेः परः। अभिपूर्वस्याट्। स्य जोवा। अजिघ्रत्।

श्रीगतोश
श्री॰
कं॰ श्र॰
७०

अनपियकानेथ पूर्वस्यासदीर्घः॥ धनायति। अन्यत्र धनीयति। उदकस्योदनपिपासायाम्।
उदन्यति। ~~अन्य~~ अन्यत्र उदकीयति। गीर्यति। गिरं चकार। पूर्पति। दिवमिच्छति।
दिव्यति। दिवं चकार। अमुमिच्छति। अदस्यति। सन्तोर्दिः यैः। कर्त्रीयति। हसात्तच्छित
यस्यलोपो वे। मा गीर्यिति। वाच्यति। कवीयति। समिध्यति। हसाचस्यलोपो वाऽनपि।
नामधातौ समिधीता मानाययाभ्यांयोन। किमिच्छति। इदमिच्छति। स्वनिच्छति। अ
श्ववृषयोः सुक् मैथुनेच्छायाम्। अश्वस्यति वडवा। वृषस्यति गौः। न्दौ न ल
वणयो लसायाम्। न्हीनस्यति। बालः। लवणस्यत्युष्ट्रः। नाम्नोऽस्यालसायाम्। पं २
सुगसुकौ। दधिस्यति। दध्यस्यति। मधुस्यति। मध्वस्यति। यशस्काम्यति। सर्पिष्काम्यति।
७०

श्रीगणेश राम
श्री०

जाज्वलीति। जाजूर्त्तः। जाज्वर्दि। ताल्तीति। तालर्ति। स्रिधुगतिशोषणयोः।
सेस्त्रिधीति। सेस्रोत्ति। मव बंधने। मामवीति। मामोति। मामूतः। मामवति। मामोषि।
मामोपि। मामावः। मामूमः। तुर्वी धुर्वी दुर्वी धुर्वी हिंसार्थाः। तेतूर्वीति। नेफाको द्वौ
पः। दोफसा दो नमाने। तेर्वपत्य येवती तोर्त्ति। तोतूर्त्तः। तोधूर्वीति। तोधोर्त्ति।
मूर्च्छा मोहसमुच्छ्राययोः। मोमोर्त्ति। मोमूर्त्तः। मोमूर्च्छीति। इति यङ्लुगन्तप्र
क्रिया। ०। ॥ अथ नामधातवः। नाम्नो ऽधायामर्थे यप्रत्ययो वा स्यात् ईकारः आ
त्मनः। पुत्रमिच्छति पुत्रीयति। काविरुच्यते च काम्यच। गंगामिच्छति। गव्यति। गव्यति।
मव्यति। उपमव्यति। स्वसमव्यति। काम्यच्च। पुत्रकाम्यति। धनस्य नेकामो गर्द्धिचे।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश
श्री ०
चं. प्र.
६९

सलोपो दीर्घश्च रेफस्य रेफे परे लोपो भवति पूर्वस्य दीर्घः ४

जार्यतिः ॥ तस्मादेङिति सि त्रसंप्रसारणाम् । तस्य धक्ति रि यङ्लुग्ल्वे नसि ऊचा ० तुगा
रपः ॥ जाऋ ढः । जागृहति । जाग्र ढि । जाघृन्हि । जागृहिता । अजागृहीत् ॥
जर्गधीति । जर्गढि । जर्गढः । जर्गधीति । जर्गधीषि । जर्घर्ति । अजर्ग
धीत् । अजर्घर्त् । सिपि । अजर्घीः । अजर्घर्त् । अजर्गधीत् । अजर्गढिषाम् ॥
पाप्रच्छिति । पाप्रष्टः । तस्मान्नसंप्रसारणाम् । छ्वोः शूडिति रूपे । क्ङो गमेव छस्य शो
वस्य ऊः । पाप्रश्मि । पाप्रष्ठः । पाप्रश्मः । ह्व्यजतो ॥ याहधीति । जा हति । जा
हतः । जाहयति । जाहसि । जाहामि । जाहावः । जाहामः । हर्यगति कैनेपा । जा
हर्यीति । जाहर्ति । जाहर्पति । जाहीर्हि । अजाहः । अजाहत्ताम् । अजाहयुः ।
यरत्यरस्त्रि थ्थविमयामुप धायकारस्य दोरुः क्ङो भस्मादो नेमा दोर्के चप्रत्यये । ० ६९

यवयोर्वलि हलः कार्येच लोपः ६

श्रीगणेश राम

श्रीगणेश:

श्री २

अ१

अराधात्। सास्वपीति। सास्वप्सि। सास्वपुः। सास्वपति। सास्वपीत्। असास्वपम्। सा
सस्वपात्। असास्वपीत्। असास्वपीत्। क। चाकनीति। चाकन्ति। तातनीति।।
तातन्ति। तातीनः। तातनीति। तातन्हि। तातनानि। अतातनीत्। अतातनः। अता
तीतनम्। अतातानीत्। अतातानीष्टाम्। अतातानिषुः। अतैर्पिङ्लुङि हि
त्येपूर्वस्यनइत्यत्वं लुङ्। अनिकोम पूर्वस्यासवर्णा इतीष्। अवीत्। अनिपति। अन

क ५

नीति। अनिपनीति। अनीतः। अनिपत:। कोनि लोपइतिलोपः। आनाति।
अनिप्रातिलिङि निङ् लुङि हि त्ये। आनिपात्। अनिनिपात्। अनीनिपात्।।
ग हू ग्रहणे। जर्गहीति। जर्गर्ढि। जर्गढः। जर्गहीति। अजर्घीट्। ग्रहउपादाने।
ता.सस्वरेफा नासंयोगा नतस्यसस्येवलोवानान्यस्य

सलो पोरी
भस्य २

उ २

श्रीगणेश

श्री

चं. स.

६८

यतीयचति। जंगमीति। जंगन्ति। जंगनाः। जंगमीमि। जंगुन्मि। जंगन्यः। जंगन्मः।
जंघनीति। जंघन्ति। जंघनाः। जंघ्नति। जंघहि। अजंघनीत्। अजंघन्। आशि
षि। वध्यात्। अवधीत्। अवधिष्टाम्। चंचूर्ति। अचंचुः। चंखंति। चंखतः।
चंखुति। चंख्यात्। अचंखनीत्। पोपवीति। पोपोति। पोपुतः। अपोपवीत्।
अपोपोत्। पोपविता। अपोपावीत्। नोनवीति। नोनोति। जाहेति। जाहाति।
जाहितः। जाहति। जाहयात्। जाहिहि। अजाहेत्। अजाहात्। अजाहितां। अजा
हुः। जाहेयात्। जाहीतो। अजाहासीत्। अजाहासिष्टाम्। दादेति। दादाति। दा
तः। दादति। दादयात्। दाहि। दादेयात्। अदादात्। अदादाताम्। एवं धाधेद।
दाधेति। दाधाति। दाधः। दाधति। धेहि। दाधेयात्। अदाधासीत्। तम।

[illegible]

६८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ढ्वा०

जाघ्वास्सि। सिपि अजाघ्वाः। अजागाधीत्। अजा॑धीत्। नाघ। नानाधीति।
नानात्ति। नाना तः। दाद धीति। दादद्धि। दोदद्धः। दाधत्सि। अदादधीत्। अदा
धत्। अदादुम्। अदादधुः। अदादधीः। अदाधत्। अदाधः। दादधित।
अदादधीत्। चोस्कुन्दीति। चोस्कुन्ति। अचोस्कुन्दीत्। मोमुदीति। मोमोत्ति।
कूर्द खुर्द गुर्द गुद क्रीडायामेव। चोकूर्दीति। चोकूर्त्ति। अचोकूर्दीत्। अचो
कूर्त्। सिपि। अचोकूः। सङ्गतानां सन्नुपधानां वञ्च कुञ्चि पूर्वस्य नुक् ॥ व
नीकृ। वर्कतीति। वनीकृतीति। वनीकर्तीति। वर्कर्ति। वनीकर्ति। वर्कृतः। वनीकृतः।
वनीकृतः। वर्कृति। वनीकृति। अवर्कीर्त्। वर्वतीति। वनिवृतीति। व
नीवृतीति। वर्वर्ति। वनिवर्त्ति। वनीवर्त्ति। वनीवंचीति। वनीवन्ति। वनीवक्तः।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश
यं. म.
६८

गुसां वा धित्यानि त्यत्याद् गुक्। अबोभूवीत्। अबोभूताम्। अबोभूवुः
पापचीति। पापक्ति। पापक्तः। पापचति। अपापचीत्। अपापक्
अपापक्ताम्। अपापचुः। पापचांचकार। अपापचीत्। दःस्थे
अपि नोप धापा गुसाः। बोभुजीति। बोभोक्ति। अबोभुजीत्
अबोभोक्। बोभोजिता। अबोभोजीत्। बाधदीति। बाधत्ति जाघटी
ति। जाघद्धि। स्पर्द्ध संघर्षे। पास्पर्द्धीति। पास्पर्द्धि। पास्पर्द्धः
हे पास्पर्द्धि। सिपि रुत्वपक्षे। अपास्पर्त्। अपास्पर्द्। अपास्पर्द्धाः।
अपास्पर्द्ध। गाध प्रतिष्ठालिप्सयोर्ग्रन्थे च। जागाद्धीति। ६८

स्प२

श्रीगणेश। राम

श्रीगणेश

श्री

देधीयते। हन्तेर्हिंसायां घ्नी। जेघ्नीयते। जंगम्यते। स्वपिस्यमिव्ये
ञां यङि संप्रसारणम्। सोषुप्यते। सेसिम्यते। येवीयते। वा
यः किति यङि। वेकीयते। वावायते। जाजायते। जंजन्यते। शी
ङोयङ्यय् क्ङिति। शाशय्यते। डो ढौ कयते। तोत्रौक्यते।
इति यङन्तप्रक्रियाः॥ यान्यजेऽडक प्रत्ययस्य वा गविना यङो
यङ्लुकि। यङि च किसतिपितस्तस्मो षेट। बोभवीति। बोभोति।
बोभूतः। यङ्लुगन्तात्पर महादिवद्व॥ बोभवां चकार।

दे: द्विरुक्तान्पर स्य ग्रन्तो ग्रीत ग्र न् (उस: बोभूवति. १

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीजगदीश
वं. ९८।

संप्रसारणं

वावरपते। स्वपते। र्या। शोशूयते। शेश्वीयते। सास्मर्यते। कयते
पूर्वस्य न वुत्ये यंङि: काकूयते। चंचुस्त्रंस भ्रंस ध्वंस कसपतपद
स्कंदां यंङि. चङ् जुकि वपूर्वस्य नीकु। व नीवंच्यते। सनीस्र
स्यते। वनीभ्रस्यते। दनीध्वस्यते। चनीकस्यते। पनीपत्यते।
पनीपद्यते। चनीस्कद्यते। सतो [illegible]। वेक्रियते। नेक्रियते।
वेव्रियते। [illegible]। घ्राधामामागेहाकपिबतिसोस्थो न
तईकारः। कुतिहस। देदीयते। घ्राध्मो र्यपते। जेघ्रीयते।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः
श्रीराम
श्री

फ१ ल२

वय लोः पूर्वात्यचस्याङः यङि यङ्लुको॥ वंवूर्यते। पम्फुल्यते।
तुमित्य नेमो नुस्वारौ नुः पतेस च पत्नतोय तः। जैजय्यते। जेजीते
फ स्पल त्य यङि। नेनिल्यते। पंयम्यते। वंवक्यते। तंतम्यते।
जंजभ्यते। दंदह्यते। दंदश्यते। बंभज्यते। पशवाधनसंयन्त्याः॥
पंपश्यते। नीग्रहुपचस्या स्त्यते। धातो यङि पचे पूर्वस्य नी
कान्नीक त्यते॥ वनीवत्य ते। जनीगृह्यते। वनीवश्यते।
पनीपत्यते। चनीकृष्यते। वशोर्यङि नसंप्रसारणम्॥१॥

नालोपः

गोमुच्यते।२
न३

जो हूयते। ये विद्यते। आतः यङिय ङ्लुकि च पूर्वस्यात आकारः।
पाप च्यते। पापच्यते। सचिस्त्रिमुच्य च वर्य शृ रोतीति आपड सो
स्यते। सोस्यते। यकांपर रेफ स्य नडिःयत नि बधः। विरपिते।
खरा शपते डुरीं नूपते। गस भी त्कौति स्य ए पयङ् लु लम
टति। खट च्यते। याथुज्यते। लुप सद च र जप जभ दह दश भञ्ज पशो
धात्यर्थ गर्हायां यङ। गर्हितं लुंपति। लोलुप्यते। सासद्यते।।
नेम जपां नुक्। नमा नास्य जप जभ दह दंश भज पशा च नफ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

श्रीगणेश राम
श्रीगणेश
श्री
राम

स्वार्थसानाम्नुस्यादेव। ग्गुप्सिषते ॥ इतिसानप्रक्रिया ॥
अतिशये हसादेर्यङ् द्विश्च। हसादेरेकस्वरस्य ना ज्ञाती अतिशये
ऽर्थे धौतः पुन्ये च यङ् प्रत्ययो धातोर्द्विर्वचनम्। यङि यङि यङ्
डपि च पूर्वस्य नामिनो गुणः। सधातुः डित्यात्मने। अतिशये न
पुनः पुनर्वा भवति। बोभूयते। बोभूयांचक्रे। अबोभूयिष्ट। बो
भूयते। आनपि वा हसात्। हसादुत्तरस्य यस्य लोपो भवति।
आनपि विषये। बोभूजौ चक्रे। भोभूयते। लेलिह्यते। ॥

१२३३

अयपने स्सम्प्रसारणाभ्यां. ६ चिपू दिध्यरिषति दिध्यरिषति ३ तितरिषति २

अकर्मकेति किम्। उमुन्दतिवत्स मूत्सः। चिवृ त्सति। विवर्तिषते।
ति नर्तिषति। तिनृ त्सति। षड्‌वृ नृ रच्छ हं नाम् सस्यदुंतितर्निषति॥
यियवी षति। वियर्त्तिषति। उधुर्षति। धूञ् कौटिल्ये। दुधूर्षति। सिमपू
ङ. अ रंजोशिभ्यः सस्य दू। सिस्मयिषति। पिपविषति। अशीरिषति।
अंजिजिषति। अशिशिषते। उ चिकीर्षति। अधिजिगापयिष
पर ति। अध्यापिपयिषति। शिश्वापयिषति। शुशावयिषति। उह
धयिषति। पुस्फारयिषति। वुन्दापयिषति। सा नोऽतो सोन.
अरुःसपो: पूर्वस्यो कारस्यात्वं पवर्गयणजपरे च वर्णापरेषु परत:। ४

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश। राम

श्री गणेश

श्री २

सौति अन्तयोनेयषे पूर्वोसस्यषः। तुष्टूषति। तुष्टावयिषति। सुष्वाप
यिषति। बोभिषाति छोसति। ससुप्सति। इणः सेगम्। ष्रयेधने। जि
गमिषति। यो धनेतुपरतीषिषति। शवपि कें: ष्रधिजिगमिषति।
इष्यतोधरोप धाङ्कुसार्हे हसानां ..... किलौ। दिद्युतिषते।
दिद्योतिषते। उरुचिषते। उरोचिषते। लिखअन्दनयिन्यासे। १
लिलिखिषति। लिलेखिषति। सिसिहिषति। सिस्नेहिषति। नाधोहिंस
यामितसेद्विय सोपरवानितसति। अन्यनारिनातसति। उवोक
र्मकस्य गुणो। धासेद्विय सोपरव। तमुन्दते। नोन्दतेयाधसेः स्यवः

ब२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश
चं. म.
६२

इयन्त सधमास्त श्री स्व पूर्णु भ सनिम्पः सप्ये द्वाहि देविषति ।।
वस्यानिति सोपुः । दिचुषति । स्वर्दिधिषति । स धेश्रानिति से
स्व नस्पइमेंचुति हित्येोपश्चुाई सीति । विभ्रजिषति । भ्रजे
नसोन ननपिवा । विभजिषति । विभ्रन्दति । विमन्दति । शिश्रु
यिषति । शिश्रीषति । सिस्यतिषति । सस्यूर्षति । पिपविषति । पु
पूषति । ऊर्णुनविषति । पुणौते रिजादि प्रत्ययो वा ङित् । ऊर्णुनूषति ।
ऊर्णुनविषति । विभनिषति । बुभूर्षति । सिसनिषति । सिषासति । ता
६३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशः

नभ्राभ्रस्येकोनाघोरवा। खसेवपाभस्यानां। निपसते। लिप्सति। शिक्षति।
पित्सति। पतत नहनि ग्रम्पः सखे ज्ञीप्सति। पिपतिषति। मित्सते। मित्स
ति। आप्नोतेरीः आप्नोतेरात ईः से पूर्वलोपश्च। ईप्सति। ऋध्नोतेर्नायो
वा। ऋधेरीर्धो यो वा नाप प्रत्ययो भवति। ऋधिनापति। ऋधि शिध
ति। तितनिषति। तितंसति। तनेस्मा दैसे वा दीर्घः। तितांसति। दि
निदिद्विषति। दिदिनिज्ञासति। दंभिसपि भ्रास्य धेत। दिदंभिषति।
जि सपधि षति। सपेः स्य न स्पसादेशे वे इत्वा पूर्वलोपश्च। दंभेर्धीः।
धीप्सति। धीप्सति। ऋतिनि सण्पधाने एप लोपः। धिप्सति।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश
श्री
वं॰ सु॰
६२

पुपूर्षति। वुवूर्षति। रुदविदमुषग्रहिस्वपिप्रच्छः संश्च। रुरुदिषति। विविदि
षति। मुमुषिषति। हो ढः। षढोः कः सि। ग्रहिज्यानाम्। जिघृक्षति। सुषुप्स
ति। कॄ गॄ दृङ् धृङ् प्रच्छिभ्यः सस्येट्। चिकरिषति। जिगरिषति। दिदरिषति। दिध
रिषति। अत्र सेपरे हि धीनेच्छः। पिपन्दिषति। अतुमिच्छति। जिघांसति।
सप्रत्ययान्तस्य कौते ऽपि सयोर्धी द्वित्वम्। ईर्ष्यिदिषिषति। ईर्षिष्यिषति।
हनि ङो सहो र्वः। जिघांसति। इड् सेगमसन्तात् पूर्वस्मात्। अधिजिगांसति।
गमेः सस्येट् नास्ति। जिगमिषति। इस्ये॥ आपि राधा न भलभशकपपतमी
मीङ् माङ् मे ङो स्य न सेप सश्रातिटि सेपरे पूर्वस्य च लोपः। दित्सति। धित्सति। ६२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय
श्र॰
ना॰

ईर्ष्यस्यन्तौ ईर्ष्यते। सनि सिपस्यथाङिः द्वित्यमात् तीयो हसस्यैकस्वरो वा
ङिः ईर्ष्यिषति। ऐर्ष्यिषत्। द्वितीयपक्षे सति। ईर्ष्यियिषत्। स्वादिपक्षे।
ईर्षिषिषति। ऐर्षिषिषत्। स्वङितुस्य वाहेपक्षेः ऐर्षिष्यत्।ः। इति सन्त म ४
प्रक्रिया।ः। इच्छाया नात्मनःसः। धातोरात्मनेच्छायां पीसप्रत्ययो द्विस्वा।
भवितुमिच्छति। बुभूषति। स्मशबोचकार। स्वपुभूषीतं। उःसेः। उपर्याति।
इपर्याति। इतं नाम ग्रह गुहोश्च। वधनस्यपस्य नेठ। नानिटसे। इद्धुजितेसप्र म २
त्ययेपक्षे गुणो नस्यात्। तितीर्षति। सेपीर्घः। चिकीर्षति। विवीर्षति।
जिगीषति। पुपूषति। यःसे। यियक्षति। यियासति। मुमूर्षति।

स्मइ॰ स्वकारस्य इत्मर्वति॰ २

श्रीगणेशाय
श्रीराम
वं. म्र.
६०

मदी हर्षग्लेपनयोः। मदयति। ध्वन शब्दे। ध्वनयति। जनीजॄष्क्नसुरञ्जोऽमन्ताश्च।
जनयति। क्नसु ह्वरसाहिप्रो। क्नसयति। रञ्जै ग्रै म गरमरो न सोपौर रजयति। अ
रीरञ्जत्। शमयति। ज्वलह्वलह्मलनमामनुपसर्गाद्वा। ज्वलयति। ज्वाल
हल ४ यति। ह्वल ह्मल चलने। ह्वलयति। ह्वालयति। ह्मलयति। ह्मालयति। ग्ला
स्नावनुवमां च। ग्लापयति। स्नापयति। स्नपयति। नकम्यमिचमां।
कामयति। अम गतौ। आमयति। चामयति। शाम्यति ६ शमोदर्शने। निशा
मयति रूपम्। यच्छतिर्भोजनतोऽन्यत्र मित्त्वं। आयामयति। स्वन्यत्र धाह्ल
यानेयमयति। स्खदिरवपरिभ्यो मित्त्वं। अवस्खादयति। परिस्खादयति। ६०

५२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

श्रीजगदीश
श्री० २
श्री०

वा०
तेणायेवाऋौ। पिखति। गाः पूरोवात:। चित्त विरागे कुषे वेरि ची जो। हृषयति।
हेषयति। इणो औवा गमि:। गमयति। अजिगमत्। आपयति। आपीपत्।
मितां ह्रस्व:। घट चेष्टायाम्। घटयति। व्यथयति। प्रथयति। प्रथति प्रस
विस्तारे। प्रसयति। म्रद मर्दने। म्रदयति। स्खद विद्रावणे। स्खदयति।
त्वरयति। ज्वरयति। नट नृत्तौ। नटयति। चक तृप्तौ। चकयति। लगे सङ्गे।
लगयति। ज्वल दीप्तौ। प्रज्वलयति। ध्म आध्याने। स्मनयति। हमये।
हनयति। नन नमे। नमयति। श्रा पाके। श्रपयति। मार णा तोषणानि
शामनेषु स्ना। स्नपयति। अस्नपन स्नापयति। कंपने चलि:। चलयति। ९९

रंभयति। अररंभत्। असलंभत्। हापयति। अजीहपत्। अससमरत्।
अदद्दरत्। वेष्टि वेष्ट्योः पूर्वस्यात्वं वा ङि। अववेष्टत्। अविवेष्टत्। अचचेष्टत्।
अबिभ्रजत्। अबभ्राजत्। क स्वारस्साभ्राअराणुपहे हेमथालिलोपीति लो
पीनां यात्र स्थो अङसये॥ अचिकणत्। अचकाणत्। स्वापेःसंप्रसारणं चङि।
असूषुपत्। स्वयते र्णंतस्य संप्रसारणं वा। अशिश्वयत्। अससूँसँवत्। जि
घ्रतेरुपधाया इ वा ङि। अजिघ्रपत्। अजिघ्रिपत्। सिध्यते रैहलौकि
के र्थेत्वनस्यात्वं नो। अन्नं साधयति। अन्यत्र सेधयति। प्रजने वीप

आचवेष १६२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश

श्री

अममार्जत्। इङ् क्रीङ्जी नामात्वे णौ। अध्यापयति। अध्यापिपत्। अठःस
पये श्रो। इङो गाङ् वा। अध्यजीगपत्। क्रापयति। अचिक्रपपत्। जाप
यति। ह्रीव्लीरी क्नूयी क्ष्माय्या तां पुक् णौ। ह्रेपयति। अजिह्रिपत्। व्लेपयति।
अविव्लिपत्। रेपयति। पययोर्यसेह फाने वेलोप। क्नोपयति। अचुक्नुपत्।
क्ष्मापयति। अचिक्ष्मपत्। दुर्षे णौ दीर्घः। दूषयति। स्फायो वः। स्फाव
यति। अपुस्फवत्। आडपयति। आडिडत्। अर्व पूजायाम्। आर्विव
त्। औण्दि दत्। औजिजत्। अदिदृपत्। स्मी लभोः स्वयेत्नमन्तत्वमुलिटः।

श्रीगणेश
राम
५९

पु १

सारस्वतो युगमाधस्व। अजूहवत्। ख्यापयति। अचिख्यपत्। वापयति। अवी
वपत्। पाते श्रौ ङुङू। पालयति। घ्रापो नकृ। स्मयौ। श्रौ। विस्मयते
नात्यं। भी स्मि भ्यां भ्येन्ता भ्योमा स्व यो क्षौ भ्ह यसमयो। जटिलो वि
स्मापयते। भियः स्वरस्यात्येवात स्मा येक्षुङ् श्रौ हेतौ स्वि म्ह पा मुंडे
भापयते। भीषयते। रूहेश्रौ पोवा। रोपयति। रोहयति। अरूरुप
त्। अरूरुहत्। क्नूयपति। अचिक्नूपत्। अचक्नूयत्। कीर्तयति।
वर्तयति। अवीवृतत्। अववर्तत्। मार्जयति। अममार्जत्। ५९

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश
श्रीराम

५२

घ्रजि ते घ्राति। घ्रातयति। अजी घ्रतत्। श दे रगतौ तौ शे। शातयति।
अशीशतत्। गतौ तु शादयति। रातौ औ पुक्। पुकि ऋराः॥ सगतौ। अ
र्पयति। आर्पिपत्। ह्रापयति। अजिह्रपत्। धापयति। अदीधपत्।
स्थापयति। तिष्ठतेर उपधाया इत्। अतिष्ठिपत्। पादेर्पुक्। पाशो
छासेह्वेन व्येञ्वेञां पुक् णौ। पापयति। पिबतेर उपधे स्येक
र उपधाया लोप श्च। अपीप्यत्। शापयति। अशीशपत्। छापयति।
अचीछपत्। सापयति। असीसपत्। ह्वापयति। ह्वपतेर उपधायाः संप्र

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री गणेश
श्री राम
५२

२२

नवंतंप्रेरयति। मावयते। मावयावकारा। अव ऽ सपोः पूर्वस्पोकारस्प त्वंच
यगे पदेजकारेष्ठवर्णा पवेत्रुपनतः। अवीभवत्। मू ऽ वं धेनो। अमी
मवत्। अपीपवत्। अरीरवत्। अलीलवत्। अजीजवत्। स्र
वति शटशोति द्रवति प्रवति प्लवति च्यवति नामऽ सवोः पूर्वस्य त्वंवाव
र्गो धात्वन्तरेपवे। असीस्रवत्। असुस्रवत्। अशिश्रवत्। अशुश्र
वत्। अदिद्रवत्। अदुद्रवत्। नरितः। अ शशासत्। अडुढौकत्। णौ
तातत्रिः ने: । वारयति। अचू चुरत्। हनो घतः हिते बात हे शुयाम
अथ त्रिचतुर्णि पुंसेनाको फस फारोसा नेवतः धातोरतीतेकाले एतोः॥ श्री मवौ

५२

श्रीगतोश्र
२८

सू वैपैशुन्ये।सूचयति।मुत्र प्रस्रवणे।।अमुमुत्रत्।रूक्ष वेष्ठने।अरुरूक्षत्।
ऽनपरिहारोऽनुनयति।त्रिनिनिमित्तः।स्वनादेशो द्वितीयकर्त्तव्यस्यानिवत।
स्यात्॥पनः स्वनादे धातोर्द्वित्यिपोऽवपयोऽद्वित्क्लोपस्थरो द्विर्भवति।
सैरेननत्।अर्थ याचने।अर्थयते।अातीथत।संग्रामयुद्धे।असंस
ग्रामत।अंघ हूषघाते।अांद्धत।अंक अंग पदे लक्षणे च।अांचकत।
॥ इति चुरादयः॥ ॥ धातोः प्रेरणो।प्रयोजकव्यापारेऽ णे धातोर्णिः प्रत्ययः

श्रा२

श्रीगणेश
श्रीराम

अतः॰ यत्प्यातस्वाऽनीपिलोपः ?

५८ प्रपतति। अथा ई त्ता कथयाकथप्रवंधे ऽ अचौ पस्याति पतेर्यौ न वृद्धि [illegible]
कथयति। अच लोपितो ना कार्यं। अवकत्पतेः। परइ सायं। अववनत।
गणासे ख्याने। गणयति। गणोः पूर्वस्य ई च अऊपचेऔ। अजीगणात्। अ
जगणात्। स्तनगदी देवशद्वे। स्तनयति। अतस्तनत्। गदयति। अजग
दत्। पतगतौ। वा अंतः। पतयति। पतति। पतयां चकार। अपतीतत्। वा अ
दंत इत्येके। पातयति। अपीपतत्। न च प्रतिपत्ते। रचयति। कल गतौ सं
ख्याने च। कलयति। सप्त हई प्सायाम्। सप्त हयति। भाम क्रोधे। ५८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

९४

शमनं त्व आलोचना। शामयते। अशीशमत्। आदि वपरिकुत्सने। जविशाने:
गारयते। अजीगरत्। विद चेतनाख्याननिवासेषु। वेदयते। वेदयांचक्रे।
कुस्म नाम्नो वा। कुस्मेति धातुः। कुस्मितं स्मयते। कुस्मयते। अचुकुस्मत्। अ
पयाकुस्मेति नाम ततो णिः। करोतिमीलने। कारापयते। नवगन्पामुनोभ्यो
हिंसार्थेभ्यः स्वार्थे णिः। हिंसयति। रातियोगे। श्रेत्रापयति। भूमिश्री
कं नयाचिन्तनयोः। भावयति। अबीभवत्। लोकृ लोचृ भाषणे। तीरितः।
सहितः शासस्था शुनक्तं कार्येन। अलुलोकत्। अलुलोचत्। धूञ् कंप
ने। धूञ् प्रीञोणुकू नौ। धूनयति। धवति। प्रीञ् तर्पणे। प्रीणयति।

कवितवाथे णिः। तमोगच्छमवीकारन्। ४

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नम
वं॰ श्री॰
५५

स्वधो १

खवखवधीहि भ्रतपाद्रुमीवि॰ खञ्चाति॰ घस ग्लौने। ग्लैनाति॰ हि ठ राति। ॐ इति
पंप्रश्नीया॰ ॐ॰ व ऊसे भत्तौ॥ व रीते। वव बे। वरिषाठ। श्रवरीष्ठ। श्रव त।
ॐ इति [illegible] कयाख्यः ॐ॰ धुरस्ते वे। धुरादेस्वा यें त्रिः [illegible] स धातुः। वोय
यति। वोरयांचकार॰ वोयात्। नेरऽहि स्व॰ ने॰ श्रुति लघो हि स्व ऽ प धा
याः। लघोर्हि घि॰ श्रच् धुरत॰ चि ति स्म त्वा॰ चिंतयति॰ श्रचिचिंतत्। धुरा
देर्त्रि यति केचित्। चिंतति। यत्रि संकोचने॰ यंत्रयति। श्रयंयंत्रत्॰ श्री
ल ऽ ऽत्। हे पिते। श्रीलंडयति। श्रीलंडत्। श्रीकारइदित्स्वको लंडय
ति। लंडति। पीड श्रवगाहे। पीडयति। भा म भ्रास भास दिप जीवमी लघोऽ ५५

चिलेति वर्जित ओड् इत्करी ते॰ पादिक लेलिऊं नेन विन्यात् इत्यादी नलोयेन॥

श्रीगणेश—
रामः

क्र्यादौ तास्सक १

मर्दिता। मृ ह्लन्कमृञन। गुध रोषे। गुध्नाति। गोधिता। कुष निष्कर्षे। कुष्णाति। निरकुष्
कुषाणा। निरः कुषायसारेरिति न पि। निष्कोषिता। निष्कोष्टा। निरकोषित: त २
त २ क्षुभ संचलने। क्षुभ्नाति। क्षुभ्नादिषु न णत्वम्। क्षुभान। णभतुभ हिंसायां।
नभतुः २ नभिता। क्लिश विबाधने। क्लिश्नाति। अक्लेशीत्। अक्लिक्षत। अश
भोजने। अश्नाति। अशानं। उ ध्रस उंछे। ध्रस्नाति। ध्रसिता। उकारो धात्वव
परोक्तमः २ यवइत्येके। उध्रसां वक्रान। विष विप्रयोगे। विष्णाति। विषाता। वेष्टा। अवि
क्षीत्। पुष पुष्टौ। पोषिता। अपोषीत्। मुष स्तेये। मोषिता। अमोषीत्।
ग्रा ग्रीत ३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश
राम.
वं॰ म्र॰
पृ॰५८

वृणाति २

श्लेषता॰ वृणोति॰ सखो॰ विलाय॰ लाता॰ लेता॰ अलासीत्॰ अलेषीत्॰ वृ
वरते॰ वृणोति ॥ इति घादयः ॥ ॥ वृ वरते ॥ वृणाति ॥ अथ भरत
योः ॥ न्वीबर्हि साया ॥ एषां अपं ताना हूस्वः ॥ न्वितानाति ॥ न्वेता ॥ ताय
वं वो धने ॥ जानाति ॥ जज्ञौ॰ ज्ञायात् ॥ सेयात्॰ वं घव धने ॥ वधूाति॰ वर्वधि
व॰ ववंध॰ भंस्यति॰ अभांसीत् ॥ मंथ विलोडने ॥ मथ्नाति॰ मंथिता ॥ अंथ
ग्रंथ संदर्भे॰ श्रंथिग्रंथिदंभि स्वं लित्ः कित् वा ॥ शश्रंथ॰ शश्रथ॰ जग्रंथ॰
जग्रथ॰ ग्रंथिता ॥ कुंथ कुंथ संक्लेशने ॥ कुंथ॰ कुंथिता ॥ मृद
संदर्भे ॥ शेषावशेषः २

राजनेश्री
चतुर्षु ३

वन्धा ५

न्वोद दू्र्णः॰

श्रीगणेशाय

राम॰

शब्दनुःशब्दुः २

घोर्धिहसे॰ धातोरिकारोकारयोर्दीर्घो भवति॰ रेफवकारयोर्हसपरयोः २

श्री॰

अथ हित॰ ॐ॰ इस्रात्वा॰ शृ हिंसायाम् शृणाति॰ शृ ... स्वोवालिंदि॰ श

२२ शृणुः शीर्यात॰ शनिता अशालि पृ पालनपूरणयोः पृणाति॰ पपार॰

पपरतुः पूर्यात॰ वृ वरणे॰ वृणाति॰ ववरतुः वूर्यात॰ भृ भर्त्सनपूरण

योः भृणाति॰ भूर्यात॰ मृ हिंसायाम् मृणाति॰ मूर्यात॰ दृ विदारणे

दृणाति॰ ददरतुः जॄ वयोहानौ॰ जृणाति॰ नॄ नये॰ नृणाति॰ कॄ हिं

सायाम्॰ कृणाति॰ संगतौ॰ सराति ज्या वयोहानौ॰ ग्रहादि॰ ... व॰ इप्यात॰ २

जिनाति॰ जिज्यो॰ जीयात॰ अज्यात॰ रीगतिरेषणयोः रिणाति॰ ली आरीत॰ २

जिज्याथ॰ १ ददृतुः ददृः २ ली अरात्वकारे रेयलोपकशङ्क॰

श्रीगणेशः

पं. अ.

५३

कृ हिंसायाम्

कृ पविता। पूञ् पवने। पो... स्यः। कर्त्तरि चितुर्षु पुनाति। अपावीत्। लूञ् छेद

ने। लुनाति। अलावीत्। अलविष्ट। स्तॄञ् आच्छादने। स्तृणाति। तस्तार।

तस्तरतुः। स्तीर्यात्। स्तरिषीष्ट। स्तीर्षीष्ट। अस्तारीत्। अस्तरिष्ट। अस्तीर्ष्ट। कॄञ् अस्तीर्ष्ट

हिंसायाम्। कृणाति। चकार। चकरे। करिता। वृञ् वरणे। वृणाति। वर्यात्।

वरिषीष्ट। वूर्षीष्ट। अवारीत्। अवरिष्ट। अवूर्ष्ट। धूञ् कंपने। धुनाति। दुधवि

थ। दुधोथ। धोता। धविता। अधावीत्। अधविष्ट। अधोष्ट। ग्रह उ

पादाने। गृह्णाति। जग्राह। जगृहतुः। गृह्यात्। ग्रहीषीष्ट। ग्रहीता। ५३

पोरतः पवर्गी ह कारान्तस्य तदर किति ॥ ३

श्रीराम १
श्रीगणेश

अमासा ३

विक्रे च। अक्रैषीत्· अक्रेष्ठ· प्रीञ् तर्पणे कान्तौ च। पिप्रिये· अप्रैषीत्· अप्रे
ष्ठ। श्रीञ् पाके· अश्रैषीत्· मीञ् हिंसायाम्· ममौ· मिम्यतुः। ममिथ· ममाथ·
मासीष्ठ· माता· अमासीत्· स्कुञ् आप्रवणे· स्तंभु स्तुंभु स्कंभु स्कुंभु स्कुञ् ज्ञुनी प्पो ३
त्र· स्कुनोति· स्कुनाति· स्तंभु स्तुंभु स्कंभु स्कुंभु रोधने। एते पचगोन्तौः। विष्कभ्नोति·
विष्कभ्नाति· विष्कम्भ्नोति· विष्कम्भ्नाति· हसाह्वनेहा। हस्तानात नास्थाने· आ
नः स्पाक्षेपने· स्तभ्नाति· स्कभ्नाति· स्कुभ्नाति· स्तंभीत· अस्तम्भत· अस्तम्भिष्ट·
युञ् बंधने· युनाति· योता· क्नूञ् शब्दे· क्नूनाति· क्नविता· अक्नावीत्॰

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम।
सि. च. म्र.
५२

उद्विजिता।उ इ विजिष्ठ। ओलजी ओलस्जीध्री ओलजे। ललजे। षष्ठ ञ्यायामे।
अपकि। सतोरिङ भवत्यकारे प्रत्यये यकि च। अस्य वररो स्वरे। व्याप्रिय
ते। व्यायनिष्यते। व्याप्त तः॥ व्याप्तष्याते। मङ प्राणत्यागे। ङुलिङ स्वर्तुं
आतना भ्रत्र। म्रियते। ममार। ममर्थ। मर्थाष्ठ। मर्ता। मरिष्यति। अमृत।
दृङ आदरे। आद्रियते। आदद्रे। आद्रियष्यते। आदृत। धृङ अवस्थाने।
ध्रियते॥ इति तुदादयः॥ डुक्री [illegible] व्यविनिमये। ना क्र्यादेः कर्त्त
रि चतुर्षु॥ क्रीणाति। ईहसेः। क्रीणाति। क्रीणीते। क्रीणाति। चिक्राय। चिक्रयिथ। ५२
ना इत्ययस्याकारस्य ई त ङि तिह से। नातः ना इत्यस्याकारस्य लोपो ङिति स्वरे। १०
क्रीणीतः [illegible] स्या

चकार। करिता। करीता। अकारीत्। ऽयात् किरते जगमः छेदे ऽर्थे हिं
सायां प्रतेश्च। उपस्किरति। हिंसायां प्रतिस्किरति। उपवस्कारः। रुजो भंगे। अ
रौक्षीत्। भुजो कौटिल्ये। भोक्ता। अभौक्षीत्। छुप स्पर्शे। छुपति। छोप्ता। अ
च्छौप्सीत्। रुश रिश हिंसायाम्। रोष्टा। अरुक्षत्। रेष्टा। अरिक्षत्। लि
श गतौ। लेष्टा। अलिक्षत्। खिद परिघाते। खेत्ता। अखैत्सीत्। पिश अव
यवे। पिंशति। पेशिता।। इति पंप्रकीयाः।। जुषी प्रीतिसेवनयोः। जुष
ते। जोषिता। ओविजी भयचलनयोः। उद्विजते। विजते। प्रत्ययोऽङित्। उ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरामः
सि॰ कौ॰
५१

सृज विसर्गे। सृजिदृशोर्झल्यमकिति। ससर्जिथ। सस्रष्ठ। स्रष्टा। अस्राक्षीत्।
टुमस्जो शुद्धौ। मज्जति। ममज्जिथ। मस्जिनशोर्झलि नुम्। ममंक्थ। ममज्जिथ। मंक्ता। अ-
मांक्षीत्। विछ गतौ। विछायति। विछायांचकार। विविछ। विछायिता।
विछिता। इषुर् इच्छायाम्। इच्छति। ऐच्छत्। इयेष। इयेषिथ। एषिता।
एष्टा। ऐषीत्। विश प्रवेशने। अविक्षत्। मृश आमर्शने। अम्राक्षीत्।
अमार्क्षीत्। रि पि गतौ। रियति। पियति। रेता। पेता। धि धारणे। धियति।
धेता। क्षि निवासगत्योः। क्षेता। षू प्रेरणे। सुवति। कॄ विक्षेपे। किरति। ५१

पत्रामर्श २

श्रीराम

स्या दि ४ स्तुति

विष्फुलति। विष्फुलति।

निःस्फुलति। विस्फुलति। स्फुल त्याकारोपधं के चित्पठंति॥ पस्फार। णू स्तव
ने। नुवति। नुविता। अनुवित्। धू विधूनने। अधुवित्। गुपुरीषोत्स
र्गे। गुवति। जुगाव। जुगुविथ। गुता। अगुवीत्। ध्रु गतिस्थैर्ययोः॥ ध्रुता।
अध्रुवीत्॥०॥ इति कुटादयः॥०॥ कृती छेदने। कृंतति। कर्तिष्यति।
कर्त्स्यति। अकर्तीत्। गॄ निगरणे। गिरति। गिलति। रोरस्य लो वा। गि
लति। अगारीत्। अगालीत्। स्पृश स्पर्शने। स्प्रष्टा। स्पर्ष्टा। अस्प्राक्षी
त्। अस्पार्क्षीत्। अस्पृक्षत्। प्रच्छ ज्ञीप्सायाम्। पृच्छति। अप्राक्षीत्।

लिलव ३ सातुभिन्नासीप्सा

श्रीराम

संश्लेषणे १ संकोचने गोपने १ आक्षेपोति न्द्राः २

विकसने स्फुटने ३

५०

पुट संश्लेषणे। पुटिता। कुच संकोचने। कुचिता। गुज शब्दे। गुजिता।
गुड रक्षायाम्। गुडिता। डिप क्षेपे। छुर छेदने। छुरिता। नेदीर्घः।
छुर्यात्। स्फुट विकशने। स्फुटिता। मुट आक्षेपप्रमर्दनयोः। त्रुट छे-
दने। त्रुटिता। तुट कलहकर्मणि। तुटिता। चुट छुट छेदने। जुड बंधने।
कड मदे। लुट संश्लेषणे। कृड घनत्वे। कृडिता। कुड बाल्ये। पुड उत्स-
र्गे। घुट प्रतिघाते। चुड स्फुड संवरणे। चुडिता। स्फुडिता। तुड तोडने।
तुडिता। स्फुर स्फुरणे। स्फुल संचलने। निर्नि विभ्यः स्फुरस्फुलयोः ... ५०

न ४ ... पूर्वस्य ... ५

श्रीराम श्रीगणेश

अटं फीता तुपतुंपतु फतुं फ हिंसायाम् तुपति तुंपति तुफति तुंफति। हृपहृंफ उत्क्लेशे। हृपति। हृंफति। सफ संफ हिंसायाम्। आनर्फ। संफति। संफां चकार। गुफ गुंफ ग्रंथे। गुफति गुंफति उभ उंभ पूरणे। उबोभ उंभति। उंभां चकार। शुभ शुंभ शोभार्थे। शुशोभ। शुंभति। दृभी ग्रंथे। दृतीहिंसा ग्रंथनयोः। चर्ति खति। चर्त्स्यति। अचर्तीत। विध विधाने। वेधिता। कुट कौटिल्ये। कुटादेर्ञ्णिद्वत्। प्रत्ययेः। तात् कोट। कुटिता। अकुटीत्।

नरसिंह ... स सादेर ... गो

विपाशः सर्मा[illegible]२   उद्धः फ राशाहनं श्राहनंच२

मन ४   छु३

वृस्वति। ववृश्चिथ। ववृष्ठ। अवृस्वीत्। अवृान्दीत्। व्यचव्या
जीकरणे। विचति। विव्यात्। अव्याचीत्। अव्यचीत्। उंछि। उंछे।
उछु ंवकार। उंछी विवाशे। उछु ंवकाये। संगती क्रिपप्रत्यय
मूर्तिभावेषु। सछुनोति। सछुलिटिगुणः। अान छु। आन
छेनुः। उ अ आर्जवे। उ आंवकाने। उकुत्यागे। उ कुंावका
ने। उ भुविमोहने। लोभिता। लोध्वा। अलोभीत्। तपतं फस्
प्रे। अतर्पीत्। त्रप्फादिनामप्रसपयेत्तु मे। तं फ तिं

विमोहतं माह२   कचिहान   अपसी सवर्णेसपरे सफ कचिहान भवति४

[illegible] स्थाहितिस
लोपः नाकाव
आवन्स्यानपं
चमो भैरिथा
उघसकानज
श्नाकानश्रेवा
दवर्ज्ञीसावगर्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम श्रीगणेश

श्रीराम० उपदेहो जेपनं ४

मुचलृ उपविद्दलिपसिचस्वतपिशरिगृहाम प्रत्ययेमम । मुच्चति ।
मुमोच । अमुचत् । अमुक्त । उपदेह्ने । उपति । उसीच ।
अउप्त । विद्दसो मे । विन्दति । अविदत् । अनिउयमित्येके ।
वेत्ता । लिप उपदेहो लिंपति । अलिपत् । अलेपसीत् । अलिप्त । अलिपत ।
षिचै न्क्षरणे । सिंचति । सिषेच । असिचत् । असिचेत । असि-
क्त ॥ ० ॥ इत्यादेः ॥ ० ॥ सबीगणो । आनर्च । आवृश्च छेदने ।

चिरन्ञ लिपि सिचि विद्दपतीनां उ । उपि । यति । असिचत । १

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

लोः स्तुमिः श्रुः। ऋबेजवाः।

रिशातिसमैत्रैने. दिन्द्रीष्ठ। अदिन्द्रत. मेत्सेजेपोके ॐ जोति। अ
स्नारसोररनपिया। वभर्जी। वभर्जिथ। वभ्रज्जिथ। वभ्रष्ठ। क्रि
तिसंप्रसाररोवाधकमश। भ ज्यात्। अभान्क्षीत्। न्द्विपप्रेररो।
न्दिपप्राष्ठ। अन्दिपृ। कृषविलेखरो। कन्क्षीष्ठ. कृष्ठा। कर्ष्ठ।
अक्राक्षीत्। अकार्क्षीत्। अक्रक्षत्। अकृष्ठ। अकृक्षत्।
मिजसंगमे। मिमेल। अमेलिष्ठ। मुच्लृ मोचने। मुचादिस्तु

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

श्रीरस्तु श्रीगणेश

हे भगधृत० ११ रामः

सं० परि० समस्करोत् १ उप०

चकर्थ। अकार्षीत्। अस्मत्। तां संपर्युपेभ्यः करोतौ भूषणे ॥ संस्करोति। अट्धि व्यवधानेऽपि सुट्कात्पूर्वः ॥ संचस्कार। संस्कृषीष्ट। संचस्करिथ। संचस्करिव। एवमुपस्करते। इत्यादि। वनु याचने। वनुते। ववने। पर्यायमपि सके वनोति। ववान। मनु अवबोधने। मनुते। मेने। इति तनादयः।

तु द व्यथने। तुदादेः शः कर्तरि वत्तु श्। तुदति। तुतोद। अतौत्सीत्। अतुत्त। गुदे प्रेरणे। नुत्सीष्ट। अनौत्सीत्। अनुत्त। १

तद्यः

अपादवर्ग

श्रीराम
श्री·वं·राम
५८

श्रीराम

अर्तीति। अर्णुतम् अरणुतः। आनर्स। आनर्त्तो। आरीति। आर्त्॥
अरीतिष्ठ। तणुअह्ने। तरोति। तरीति। तणुते। तर्णुते। अतरीति।
अस्त। अ तलीष्ठ। घणुहि घ्रै। घवोति। घरीति। जघर्ति।
अघर्ती त। अघत। अघर्तीष्ठ। उकृञ् करणे। [illegible]ः। करोति।
कुरुतः। कुर्वन्ति। उरन्तरोनदीर्घः। कृञो नित्यं म्वोर्लोपः। कु
र्वः। कुर्मः। कृञो ये। कृञ उप्रत्ययस्य लोपो वे कुर्यात्। ==
डि:लङ्ः कृञोऽन्उतरङि॰ ति॥२

५६

श्रीराम श्रीगणेश

श्रीराम रामराम

रि३ इष।

त्रिइंधी दीप्तौ। इङ्वाइं सा ऐङ्घाइञ्ञ वक्रोरिंधिष्ठ। खिद दैन्ये परिवित्ते। वित्तोष्ठ।
अविन्त। विद् विचारणो। वित्तोष्ठ। अविन्त।। ॐ।। इति रुधादयः।। ॐ।। तनु वि
स्तारे। तनादेरनुप्। कर्तरि वनुश्च तनोति। तनुतः। तन्वन्ति। तन्वः। तनुवः।
अतानीत् ४ तेने। अतनीत्। तनादेस्तन थासो र्वा। क्षिणु कोपस्तनु। तस्ता। नाम्नः। अ रा३
तत। अतनिष्ठ।। अतथाः। अतनिष्ठाः। षणु दाने। सेनौ। सायात्। सन्यात्।
असत। असनिष्ठ। क्षणु क्षिणु हिंसायाम्। क्षणोति। अक्षणीत्। अ
रा क्षत। अक्षणिष्ठ। तनादेरूपधाया गुणो वा। क्षिणोति। क्षेणो
ति। अक्षेणीत्। अक्षित। अक्षेणिष्ठ। ऋणु गतौ। ऋणोति। =

जनसनखनामा त्वेति: ति आसे पादादौ क्विति वा ४

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नर

अत्र लोपः । अतहित् । इ इति । नमः नम प्रत्यया स्यास्य न लोपः । हि नस्ति । हिं
अत्र लोपः । अतहित । इरितः नमः नम प्रत्ययात्स्यास्य नलोपः । हि नस्ति । हिं
स्तः । हि नस्तु । हिं स्ति घेस लोपः । हिं धो । अहिनत् । अहिनः । जिहिंस । अहिंसि
स्तः । हि नस्तुः । हिं स्ति घेस लोपः । हिं धो । अहिनत् । अहिनः । जिहिंस । अहिंसि
त । उन्दी क्लेदने । उनत्ति । औनत् । औनः । उन्दां चकार । औन्दीत् । अं
जू व्यक्ति म्रक्षण कान्ति गतिषु । अनक्ति । आनञ्ज । आनक्थ ।
अंजिता । अंक्ता । अंजेः सिचि नित्यमिट् । आञ्जीत् । तंचू संकोचने । तनक्ति ।
अतनक् । अतंचीत् । अतांक्षीत् । ओविजी भयचलनयोः । विनक्ति ।
विजेरिडादिप्रत्ययो ङित् । विविजिथ । विजिता । अविजीत् । वृजी वर्ज
ने । वृणक्ति । अवर्जीत् । पृची संपर्के । अपर्चीत् । इति पंक्तिप्रयामः

प्र॰

विध
५६

श्रीराम।
श्रीः वे।
श्रीरामो दि
नै राम

श्री वाणिर

योनक्ता। अयोक्ष्यत्। अयुनक्। उछृदिर् दीप्तिदेवनयोः। छृणत्ति। छृंते।
छृणत्सि। छर्दिषीष्ट। अच्छृणत्। अच्छृदत्। अच्छर्दीत्। उतृदिर् हिंसाना
दरयोः। तृणत्ति। तृंते। तर्त्स्यति। तर्दिष्यति। अतृणत्। अतर्दीत्। अतृदत्।
०: इस्मास्ये ० शिष्लृ विशेषणे। शिनष्टि। शिंष्ठः। शिंषंति। शेष्टा। शेक्ष्य
ति। अशिषत्। पिष्लृ संचूर्णने। पेष्टा। पेक्ष्यति। अपिषत्। भंजो आ
मर्दने। नभः नमश्च स्नया त्परस्य नस्य लोपः। भनक्ति। बभंजिथ। बभंक्थ।
अभाङ्क्षीत्। भुज पालनाभ्यवहारयोः। अभुनक्। अभौक्षीत्।
तृह हिसि हिंसायाम्। तृणहिमिति स्थिते इमागमपिपतिफसोनरलो ढि।

श्रीराम०
४५

प्रत्ययस्य नमोऽसोर्द्धीतो श्चाकारस्य ओपोद्धिति २
अतल्लाभ्वरत्सातामा ॥३

४५ स्तिविष्ठ।ः०ःइति स्वादयः०ः रुधिरावरणे। रुणद्धि नम। कर्त्तृविवक्षा। र
शाद्धि। नमसोऽस्या। रुन्द्धः। रुन्धन्ति। रुराध। रुंद्धे। रुंध्यात्। रुंधीत्। अरुत्सा
त। रुरोधिषे। अरौत्सीत्। अरुधत्। भिदिर् विदारणे। भिनत्ति। अभि
नत्। अभिनत्। अभैत्सीत्। अभित्त। छिदिर् द्वैधीकरणे। छिनत्ति। छि
नत्ते। चिच्छिदे। छित्सीष्ट। रिचिर् विरेचने। रिणक्ति। अरिणक्। अरिचत्।
अरैक्षीत्। अरिक्त। विचिर् पृथग्भावे। विनक्ति। अविचत्। अवैक्षी
त्। क्षुदिर् संपेषणे। क्षुन्ते। अक्षुदत्। अक्षौत्सीत्। युजिर् योगे। ४५

श्रीराम

५८४२

राजोहिं सायामित्वपूर्वलोपो। किति लिटि ऐति व्यपिवारि धत्तुः। ससाधित्
असा। सात्। त्रिध्वधाप्रागलो॥ ५८ होति। अधर्षीसदं मसदंमे। अवि
अपि दंभिभ्यो लिटः किद्वचवा। दंभर्लसिद्धेचपूर्वलोपोवा। ददंभ। दंभतुः।
ददंभतुः। देभिथ। ददंभथ। सधुवस्तौ। सधोति। आनर्ध। आनधतुः।
न्हिषिहि सायाम। न्हिसोषि। न्हिरगुतः। न्हिरावजि। न्हौधात्त॥ इतिपंचकि
या॥ ॥ अशङ् याप्ति संधातेचा अस्नुते। आनशे। अशिषीष्ट। ५१
अनिष्ट। अशिता। अष्टा। आशिष्ट। चिंर्थ आस्कंदनो। त्रिष्टुते।
आस्कंदन्नशो घसांकुईनिम्वा।

सै॰ २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
राम
सुचं
५४

अवेषत्। स्तृञ् आच्छादने। तस्तार। तस्तरतुः। स्तर्यात्। स्तृ नासंयोगादेः॥
सिस्यो स्तृणुते। स्तरिषीष्ट। स्तृषीष्ट। अस्तार्षीत्। अस्तरिष्ट। अस्तृत। कृञ्
हिंसायाम्। चकृथ। वकृध्वे। कृषीष्ट। अकार्षीत्। वृञ् वरणे। पत्रस्यपदस्य। व
वरिव। ... वृणोति। वरिषीष्ट। वृषीष्ट। अवारीत्। अवरिष्ट।
अवृत। धुञ् कम्पने। धूनोति। अधौषीत्। दीर्घो नो यम। धूनोति। अधावी
त्। अधविष्ट। अधोष्ट॥ इत्यादि। ५३ पताप। दोष्यति। अदोषिष्ट।
किगतौ। ... पूर्वात्र हि नातेहि स्वधो नत्य ङि॥ जिधाया। जिध्वतुः। अहे
षीत्। आप्लृ व्याप्तौ॥ आप्नोति। आप्नुतः। आप्नुवन्ति। आप्नुहि। आप। आपा॥
आपत्। शक्लृ शक्तौ॥ शेकतुः॥ शक्नोति। अशकत्। राध साध संसिद्धौ। ४५ राम

५४

श्री राम
अ॰ को॰

अथ नेोध: नेोत्कानस्य धत्वं भवति १ स्नातेत्वपने सराधानस्य॰ ९

नेशिप्यानं नक्ष्यानतीछ । अन त उ: इति दि वाद्य: ॥ षं जं अभिषवे । स्याद्‍ नु: । कर्मिचतुर्षु नुप: नप्र त्ययस्य उप्रत्ययस्य वं गुणो भवति । सुनोति । सुनुत: सुन्वन्ति । आ मौ वी लोप: । सुन्व: । सुनुव: ॥ आ वी है । सुनु । सुनवै । सो षीष्ट । असावीत । असोष्ट । षिज्ञ बन्धने । सिनोति । सिष्ये १ अ सेषीत । शिञ निशाने । शेता । अशेष्ट । डु मिञ प्रक्षेपने । ममौ । मिन्यात् । ममित्व । ममाथ । मिम्ये । माता । अमासित । अमास्त । चिञ चयने । चिनोति सगा दे किधो । चिनाय । चिकाय । अचेषीत । ५ ॥ यमौ
अ संयोगपूर्वस्य प्रत्ययस्य उकारस्य लोपो वा ॥ यमौ

असंयोग पूर्वात्प्रत्य योकारा दुं ३ पूर्वं पू॰ ३

अनुदुद्ध कामे· अनुदुत्सिछ।।अनुरोद्ध।।मन ज्ञाने।मेनिद्धे।।मंता।अ
मंस्त।युजसमाधौ।।यो क्ता।।सृज विसर्गे।।स्त्रष्टा।।अस्राक्ष।।लिश अल्पी
भावे।लिक्ष्यति।लेष्टा।।अलिक्षत्॥ ॥ इस्पा तमनेपदम्॥ ॥ मे बतित्ती
ङ्गोपाम्।।मंम षिषे।मर्षिष्यते।ईसुचिरक्केदने।।असु बत्तु।।असो बीत्।
रंजरागे।।अराङ्क्षीत्।।अर्क।।शाप आक्रोशे।।शेप्ता।शप्ता।।अशा
प्सीत्।।शक मर्षणे।।शक्ति न।।शशाकृथ।।शा क्ता।।अशकत्।।पुष्प
ति वा दृढः।।अशान्क्त।।सिद्धौ यति स्पेके।।शाकिता।।राहृवन्धने।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

श्रीराम
सू॰ चं।

घ्वोर्ध्वी तो निपवौ स्वरे॥ धातोर्निकारोकारयोर्निपवौ भवतः स्वरेपरे

अपेष्ठ। माङ्‌ माने। अमासाईङ्‌ गतौ। अयांचक्रे। एिच्छ। प्रीङ्‌ प्रीतौ। पिप्रि
ये। जनिप्रादुर्भावे। साजनो जो बनुर्षु। जायते। गमांसघने नते। अज
नि। अजनिष्ठ। दीपी दीप्तौ। दिदीपिषे। अदीपि। अदीपिष्ठ। पूरी आ
प्यायने। अपूरिः। अपूरिष्ठ। तूरी गतित्वरणहिंसनयोः। तुतूरिषे।
तपरेस्यर्षे। तप्यते। तेपे। तप्ता। वादस्तु वारो। वास्यते। अवावर्ति
ष्ठ। पद गतौ। पेदे। पत्ता। पदेरिसातनि। अपादि। खिद दैन्ये। खेत्ता।
अखित। विद सत्तायाम्। वित्सीष्ठ। अवित्त। बुध अवगमने। भुत्सीष्ठ।
भोत्स्यते। अबोधि। अबुद्ध। युध संप्रहारे। युत्सीष्ठ। योद्धा।

पां २ सिस्येर पधायाऽलोन सिस्येरनिटोप्स्ययोः॥२

॰॰ इतिपंप्रक्रिया॰॰ बू॰ऽ प्राणि प्रसवे। सु षुविषे। सोता। सविता। [illegible]
हू॰ऽ पवितायै॰ ३३ धू। ३३ [illegible]। स्वविबोष्ठ। द्वीऽ न्हये। द्वीऽ लु
ट। कुतिस्थने। दिहु [illegible]। मीनाति। मीनोति। द्वीऽ गुरावुद्धि विषये
कपपच श्र्ात्वम्। हासिछ। हाता। हास्पाति। श्र्हास्त। डीऽ विहायसाग
तो।। डिपते। डि अ। उपिष्यते। धीऽ श्र्ाधारे। दिधिद्वे। दिधिष्वे।। श्र्धि
छ। मीऽ प्राणविधेजे। मेता। रीऽ श्रवणे। रीर्यिषे। लीऽ श्लेषणे। ली
लीऽ रात्वं वा गुरणवृद्धि विषये कपपिच। लिल्ये। लेता। लाता। श्र्ला [illegible] स्स्
श्र्लेष्ठ। व्रीऽ वरणे। ।। व्रेष्यते। स्यादपे श्र्षष्ठे। म्रे। दितः। पीऽ पाने।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरामराम
म्र॰वै

पि श्रीस२

धा२

व भ्रंशि पा म्नस्यति॰ अग्रसैत॰ व शावर्रो ववरिष॰ क शातनु करो॰ चकर्शि
थ॰ त्रस॰ पिपासायाम्। ततर्षिथ। ह षतुष्ठौ॰ हर्षि व॰ उ षविषहिंसायां।
गेष्वित्ता॰ रोष्ठा। नेष्वित्ता॰ नेष्ठा। डिपन्दोपे॰ ऊपिता। कुप क्रोधे॰ केपिता।
गुप धाकु लत्वे॰ गोपिता॰ पुप उपु विमोहने। पोपिता॰ लोपिता॰ लु
भ अभिकांक्षायाम्॰ लोभिता। लोधा। लुभ संवलने॰ लोभिता।
क्लिश उपतापे॰ क्लेशिता॰ क्लेष्टा॰ त्रि मिदा स्नेहने॰ मिद ग्रुतोपेप
रे। मेचति॰ जिन्निदा त्विले हनमो वनयो॥१ नेदिता। मधु स्वधौ। स्त्रो
नेष्ठ १० गृध अभिकांक्षायाम्। जगर्धिथ। ॥ इति धुचादयः॥ ॥

अभ्योरसि
दो॰ ० पु वस्यै
कारस्य १

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
श्र॰वं॰
४१

न्हमूषसहने॰ न्हाम्यति। चन्द्रमीव॰ अन्द्रमत। क्रमु ग्लानौ॰ क्राम्यति॰
मदी हर्षे॰ माद्यति॰ मेदिवा। अमदत॰ शमादयो गताः। असुन्हेपने।
अस्यति। आस॰ अस्यतेस्थुक्॥ आस्थत॰ पसुप्रयत्ने॰ अनुपसर्गाद्यसः
संपूर्वाच्च यो वा॥ यस्यति। यसति। संयस्यति॰ संयसति॰ उपसर्गेतु प्रयस्यति॰
जसुमोक्षणे॰ जस्यति। तसुदसु उपक्षये। तैसि॰ दसि॰ वसुस्तंभे॰
वयसत्तुः। वसिता। कुसश्लेषणे॰ बुसउत्सर्गे॰ बेसिता॰ मुसखण्डने॥
मोसिता॥ जुटविलोडने। लोठिता॰ उचसमवाये॰ उचोच॰ भृशुभ्रंशुअ॰ ४१

स्पागचर मेदीसंमीपत्तिरोगामे मेपिच॰
पिकान:

श्री
श्रीराम

द्रोहिष्यति॰ ध्रोक्ष्यति॰ द्रोहिष्यति॰ अद्रुहत्। मुह वैचित्ये। मु
ह्यति। मुमोहिथ। मुमोग्ध। मुमोढ। ष्णुह उद्गिरणे। सुष्णोहि
थ। सुष्णोग्ध। सुष्णोढ। सुष्णुहिव। सुष्णुहु। ष्णिह प्रीतौ। सिष्णेहि थ।
सिष्णेग्ध। सिष्णेढ। स्नेता। स्नेढा। शमु उपशमे। शमां दीर्घः श्य
न्ये। शाम्यति। शेमतुः। शमिता। अशमत्। तमु कांक्षायाम्।
ताम्यति। दमु उपशमे। दाम्यति। अदमत्। श्रमु तपसि खेदे च।
अश्रमत्। भ्रमु अनवस्थाने। भ्राम्यति। भ्रमति। बभ्राम। अभ्रमत्।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

शुध शौचे। शोद्धा। अशुधत। षिधसंराद्धे। सिध्यति सेद्धा। घधिं हिंसा
यां। राधिज योसस्वरे नुम। रंधिष्य। रद्धा। रंधिव रे छ्व। लिन्तु जे इ दिर धे
नुम। रधिता। रद्धा। अर धत्। णश अदर्शने। नश्यति। नेसिष्य। म
स्जिनशोर्भ्सर्नुम। ननंष्ठ। नेशिव। नेशिम। नशिता। नंष्ठा। अनशत्।
तृप प्रीरो। ततर्पिथ। ततर्प्थ। तत्रपथ। तर्पिता। तर्प्ता। त्रप्ता। अत
र्पित। अतान्सीत्। अत्राप्सीत्। दृप हर्षमर्षयो। दृप्यति। दर्पः। उह जि
घांसायाम्। [illegible] उह्यति। द्रुह्रोग्धा। द्रो। द्रुः। द्रुहमुह सुह
स्नि हां। त्वं त्यद त्येवा। द्रुहिष्य। द्रोहिता। द्रोग्धा। द्रोढा। ५०

अत्राप्सीत

श्रीराम
श्रीराम०

देवप: । ए ध्याति रराधिन्या रराछ व्यधत्ताउने विध्याति विविधत्तु: विध्याधिम
पियळः। वि ध्यात्। पछ। अध्यासीत् । पुषपुष्ठौ । पोष्ठ । पोन्स्पति । अपुष
त् । पुषसोषतो । शोष्ठ । शो[illegible] न्पति अशुषत् । तुषपैतो । तोष्ठ । अ
तुषत् उषवै[illegible] कलै अउषत् । श्लिष आलिंगने । श्लेष्ठा श्लेन्पति
श्लिषतालिंगनेसकूऽपवादः । अश्लिन्त्तत् । कन्याचैत्रः अनालिंगनेसम
श्लिषत् । नहुकाष्ठम् । निश्लिषत् गा अप्रन्हासो चित्ता अश्लिषत्ताऽ
षक्षोधे । को ळा नुंधुबुभून्तायाम । न्तो ळा । अनुधत्

मो कुंरन्हाउ भन्ता

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ध्वैनव॰ सातड्र सफारायइ रभवन्ति
…ष्यन्ति २

भीये। चुकोपित्या। पुच्यतिं सापाम्। अपोन्धीत्। ञेधे परिवेष्टने। अगोधीत्। न्निप
प्रेरणे। अन्नेसीत्। पुष्प विकसने। पुष्प्यति। पुपुष्प। तिम स्तिम ष्टीम आर्द्रीभावे।
तिम्यति। तितेम। अस्तेमीत्। व्रीऽस ऋापाम्। अव्रीडीत्। इष गतौ। ऐषीत्।
षह षुह शक्तौ। असहीत्। असोहीत्। जृष झृष वयोहानौ॥ स्तृ तृष्
जीर्यति। जजारतुः। जेरतुः। अजरत्। अजारीत्। अझारीत्। शो तनूकरणे। श्यो:
यप्रत्यये धातोरोलोपः। श्यति। शशौ। अशात्। अशासीत्। छो छेदने। छ्यति।
चच्छौ। अच्छासीत्। षो ऽन्तकर्मणि॥ स्यति। सषौ। असात्। असासीत्।
दो ऽवखण्डने। द्यति। देयात्। अदात्। राध साध संसिद्धौ। राध्यो ऽकर्मका

ईतोयाप
लोपे २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम् श्रीराम १
अ॰ वं १ कुणव ५

अहरामकनवं ५ सुतत्तनव २

अचिषत् ।ः। इति हाश्यः ।ः। दिवु क्रीडाविजिगीषाव्यवहारद्युतिस्तुति
मोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु । दिवादेर्ध्वः ॥ कर्मणि निवृत्तेषु अपोपवादः
षीवींहसे ॥ दीव्यति । दि देव । दीव्यात् । अदेवीत् । षिवु तन्तुसन्ताने ॥ सीव्यति सिवा
देः र् (उपयगा ये वाबः । न्यषेवीत् । न्यसेवीत् । स्रिवु गतिशोषणयोः । स्रीव्यति ॥
ष्ठिवु निरसने । ष्ठीव्यति । ष्णसु अदने ... दर्शनेषु । ष्णसा । ष्णसुनासे ।
सः ष्णास । कैसुकेप्ति स्यादि ... वक्रसिप्य । अक्रासीत् । ... है खव्योव ।
पुष्पविकिष्य । न्यति ... त्रविक्षेपे । न्ततन्तु ... रचते ... सेसादेरि ... न्तर्प्यति
नर्तिष्यति । अनर्तीत् । त्रसी उद्वेगे । त्रस्यति । त्रसति । त्रेसतुः तत्रसतुः कुणपती

धातोरिकारो
पकारयो र्दी
र्घो भवतिरे
फ़य कारयो
र्हसपारयोः
पहाने च ।३

वापट ३

पोषला
शैघ्रमविंत्रः पुष्ठि ३

दधाति । पूर्वस्याठितिम्कसे धः म्कमानधात्रः पूर्व
उधात्र धाराराबाषसाचो ॥ दधाति । धत्ते । धेहि । धत्ताम् । अदधा
सादकोरस्य धोठितिम्कसे । धत्तः । दधति । धत्ते । धेहि । धत्ताम् । अदधा
तां । दधौ । दधे । धेयात् । अधात् । अधित्त । तिजि यो । चपोबरावोः । नि
जोघुराः । निजविजविषांपूर्वस्यगुरो लुकि । नेनेक्ति । नेनिक्तः । नेनिजति ।
नेनेक्षि । नेनिक्त । नेनिग्धि ॥ वे॰ उ स्वने ऽपिनोप धायागुराः । विहन्तोस
धातोरविषयेस्वेरपेरेउ पधायागुरोान् । नेनिजानि । नेनिजे । अनेनेक् ।
अनेनेग् । निनेज । निनिजिषे । निन्दिष्ठ । अनेन्दीत् । अनैनक्त । अनिनक्त ।
विजिरपृथग्भावे । वेवेक्ति । विष्लृ व्याप्तौ ॥ वेवेष्टि । विविषे । विन्दिष्ठ ।

३८८

श्रीगणेशाय नमः
श्रीराम

अ॰ तो॰ अ॰ प॰ १

उभ॰ अ॰ हा॰ ङ मा॰ ङ पूर्वस्यात्त इद्धलि ॥ जिहीते ॥ जहाते ॥ जिहते ॥ जहे ॥ अहास्त ॥
माङ् माने ॥ मिमीते ॥ ममे ॥ अमास्त ॥ ङः इत्यात्मनेपदस्य ॥ ङः डुभृञ् धारण
पोषणयोः ॥ बिभर्ति ॥ बिभृतः ॥ बिभ्रति ॥ अबिभः ॥ बिभरांचकार ॥ बभार ॥
बभर्थ ॥ बभृव ॥ बभृम ॥ भर्ता ॥ अभार्षीत् ॥ ञः स्वरितञितोनिति
न गुणः ॥ अभृत ॥ डुदाञ् दाने ॥ ददाति ॥ दद्रे॰ घिरूपकानां दाधामा
तो ॥ लोपोऽिति॰ दत्तः ॥ ददति ॥ ददौ ॥ दाज धाञ् ॥ नात्मनेपदं पूर्वस्य लो
पो ॥ हौ ॥ देहि ॥ अददात् ॥ दद्यात् ॥ देयात् ॥ अदित ॥ अदिषाताम् ॥

अदिर ॥ अदास्त ॥ अपि हा धा स्था ॥

श्रीराम०
आ॰ वं॰ ३९
३८

ङितिरु पिप्रतु

पृ पालनपूरणयोः। पिपर्त्ति॰ पिपृतः। पिप्रति॰ पपार॰ पपर्थ। प्रियात्। परिष्यति।
अपारीत्। ओहाक् त्यागे। जहाति। हुस्तो॰ ह्विरुन्तस धातोरान्तो लोपो
ङितिघेरे॰ ईकान स्वेहसे। जहितः॰ जहीतः। हाकोयादारवालोपः।
जह्यात्। ईधी हो। जहातेर्हौपरे॰ ईकोन स्ववा १ जहिहि। जहीहि। ज
हाहि। जहौ। हादेः रे॰ हेयात्। अहासीत्। ऋ गतौ। असवर्णाच्चिरे
इयः। इयर्त्ति। इयतः॰ इययात्। इयर्तु। ऐयः॰ ऐयतां। ऐयरुः॰ आर।।
अर्यात्। आरत्।। इति पंक्तीपाः ।। १ ओहाङ् गतौ। मङ्गोलुकि।

हन्तः स्यपः।। हते ... स्यसपदह्नभवति १४

३८

पाहाहोपे पाहारी सती ... प्रभवति १

श्री गणेशाय नमः

श्रीराम १२२

ऽनऽस। अजुहवुः। जुहाव। भी हीं भृ हु। धामाभ्यासस्य। उच्चत्। जुहवा
ञ्चकार। अहौषीत्। भीभये। बिभेति। डितिहसेभीहाकोरिस्ता। बिभितः।
बिभीतः। बिभ्यति। अबिभयुः। बिभया ञ्चकार। बिभाय। ह्रीलज्जा
याम्। जिह्रेति। अजिह्रयुः। जिह्रया ञ्चकार। जिह्राय। अह्रैषीत्। पॄपा
लनपूरणयोः। अर्त्तिपिपर्त्योश्च। पूर्वस्य। प्रोपूर्वस्यईत्। लुकि। पिपर्त्ति। पि
पृतः। पवर्गाद्वकारा। बहुलं छन्दसि। ऊरकिति। पिपूर्त्तः। पिपूरति। पिपर्षि। पिपूर्यात्।
अपिपः। अपिपरुः। पपार। पपरतुः। पपरिथ। पूर्यात्। परिता। अपारीत्।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम॰ सा॰ ४

उर्णोतेराम्वास्यादिपन॰ स्यादेर्द्वातो द्वितीयोऽयपदो ऽ द्विरन्तः सस्वरो द्वि
र्भवति॰ स्वनास्वरः॰ संयोगा द्येो वन दरा दे न्ते॰ ऊर्णु नाव॰ ऊर्णुनुवतुः। ऊर्णो
तेर्जद्दि प्रसयोवाङित॰ ऊर्णुनविथ। ऊर्णुनुवि। ऊर्णुयात्। ऊर्णुविता।
ऊर्णोतेवा वृद्धि सोपे। पन्दे ऊर्णाः। ऊर्णावीत्। ऊर्णावीष्ट। ऊर्णुवीत्।
ऊर्णुधि कृं। ऊर्णाविष्ठ। ऊर्णुविष्ठ। इत्यदादयः॥ जुहोत्यादयः
हादृद्धि श्व॰ जु इत्यात्तपन्नसा पोऽकुधातो श्वद्वित्येम्। जुहोति। जुहु
तः। द्वि॰ द्विरन्तासयस्यानोऽत॰ जुह्वति। जुहुवः। जुहुमः। जुहुयात्।
जुहोतु। जुहुतात्। हो होर्द्वि॰ जुहुधि॰ अजुहोत्। अनत्स॰ द्विरन्तो

ऊर्णोः॥ पूर्वस्याविति वर्गे हकारयोश्चुत्वं भवति। ह्रस्वगणवत्। ३॰१

श्रीराम
श्रु॰ चं।

ब्रू ३

पितिस्म॰ ब्रू ञ इप्रत्ययपि ॥ त्तिस्म अवादौ । ब्रवीति । ब्रूतः । ब्रुवन्ति । ब्रू
व आहश्चे पंचानां । ब्रूवः पनेबांति आदिनां पंचानां णावाहयः पज्ञे
हेशाआहश्च । आह । आहतुः । आहुः । तथे॰ आहोहस्यते भवति
थेपने । आत्थ॰ आहथुः । ब्रूते । ब्रुवीत । अब्रवीत । ब्रुवोऽनपिवचः
उवाच । उचे । अवोचत । ऊर्णुञ् आच्छादने । ऊर्णोतेर्वा वृद्धिरे
साहोपिति चतुर्षु । ऊर्णुते । ऊर्णुयात । ऊर्णुवीत । ऊर्णोतु । ऊर्णोतु ।
ऊर्णुहि । ऊर्णोति द्विस्वोः सङ्केरपवादः । और्णोत । और्णोः । ===

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

दुहीत। धुक्षीष्ट। अधुक्षत्। अदुग्ध। अधुक्षत। अधुक्षातां। अधुक्ष
न्त। अदुग्धाः। अधुक्षथाः। अदुग्ध्वम्। अधुक्षध्वम्। अदुह्वहि।
अधुक्षावहि। अधुक्षामहि। दिह उपचये। देग्धि। दिग्धे। लिह आ
स्वादने। लेढि। लिढः। ष्टुञ् स्तुतौ। स्तौति। स्तवीति। स्तुतः। स्तुवन्ति। स्तो
षी। स्तवीषी। स्तुथः। स्तुवीथ। अस्तुते। अस्तवीते। स्तुष्व। स्तवीष्व।
अस्तौत्। अस्तवीत्। तुष्टाव। तुष्टुव। स्तोषीष्ट। स्तुसधुञ्जंपेस
तिष्ठ। अस्तावीत्। अस्तोष्ट। ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि। अब्रवाधी

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
राम॰११९७

अधीते। अधीयाते। अधीयते। अधीयीत। अधीयियातां। अधीतु। अधीयातां। इङो गाङ्॥ अधिजगे॰ अध्येषीष्ट॥
इङो वा गी लुङ्लृङोर्गाङ् भावश्च। अध्यगीष्यत। अध्यगीष्ट॥ अध्येष्ट॥ ०॥ इत्यात्मनेपदम्॥ ०॥ छिद्य अध्यैत। ... छिद्रे॥ देवि॰
छिद्यु। छिद्र॥ ... अच्छिन्दं। अच्छिद्यु॥ अच्छिद्यन्। अच्छि॥ अच्छिदत्। छिद्रि। छिद्यिव्ये। छिन्हीष्ट। अच्छिन्दत। ङ कप्रपुरो। हेगधि।
धु ङ्धा। धोन्धी। धुग्धे। देग्धु। धुग्धि। दोहानि। धुन्धवे॰ अधोक्।

हरिः॥

श्रीरामः
स्त्रा॰ ध॰ सेतव।
३५

से २

ईशां चक्रे। ऐशिष्ट। आशूउपवेशने। आस्ते। आशां चक्रे। आशिष्ट। वस
आच्छादने। वस्ते। वसाते। वसते। वसीत। वस्तां। अवस्त। वव ॥ अवसि
ष्ट। षूङ् प्राणि गर्भविमोचने। सूते। सुविर। सूतां। सुवो न गुणाः स्वत्वंर्भुः।
सुवै। सुवावहै। सुवामहै। असूत। सुषुवे। सविषीष्ट। सोषीष्ट। असोष्ट।
शीङ् स्वप्ने। शेङ्। गुणः स्वत्वंर्भुः। शेते। शयाते। शीङो रुट् शी
ङः पसां तो रुट्। शेरते। शयीत। शेतां। शयातां। अशेत। अशयातां।
अशेरत। शिश्ये। अशयिष्ट। इङ् अध्ययने। अधिपर्वः। = ३५

श्रीराम

श्री. चं. राम.

ऐर्त्त। ऐराता। ईरांचक्रे। ईरिषीष्ट। ऐरिष्ट। आङः शासु इच्छायां। आशास्ते। आशा
शासे। आशासिषीष्ट। कसि गतिशासनयोः। कंस्ते। कंसांचक्रे। अयमनिदित्येके।
कस्ते। तालव्यान्तोऽप्यनिदित्। कष्टे। कड्ढे। कड्ढ्वे। चकशे। अकसिष्ट। णिसि चुं
म्बने। निंस्ते। निंसाते। निंसि से। अनिंसिष्ट। णिजि शुद्धौ। निंक्ते। निनिंजे।।
शिजि अव्यक्ते शब्दे। शिङ्क्ते। शिशिंजे। पिजि वर्णे संपर्के च। पिङ्क्ते। पिपि
ञ्जे। पृजि संपर्चने च। पृंक्ते। पृची संपर्के। ईड स्तुतौ। ईट्टे। ईडते। ईडिशे। ईशध्वं
स ध्वयोरिट्।। ईडिषे। ईडिध्वे। ईजाध्वे। ईडिध्वे। ऐट्ट। ऐडाता। जडो ध्वस्पने
ऐड्ढं। ईडांचक्रे। ऐडिष्ट। ईश ऐश्वर्ये। ईष्टे। ईशिषे। ईशिध्वे। ईष्टां।।

श्रीराम सर्ति सार्तन्ति भ्वोऽगोऽलङि सेरपजाद॥१ वर चकासति।

चासिता। अशिष्यत। चकास्ति। हि सै। चकास्तौ। चकास्ति। चकास्तः। चकास्तु। चकास्तु।
धेचकी लोपः। चकाधि। अचकात। अचकास्। अचकाः। अचकात। चकासां
चकार। अचकासीत॥ इति पम॥ [illegible] ॥ वन्दि॰ ऽभ्यन्तको यो यौ चि।
स्कोराद्योश्च। वष्टे। वन्हृतात। वन्हते। वन्दौ। वन्हृाधो। वक्ष्व। वन्हृे। च
वन्हृे हे। वन्हृसे हे। वन्हृात। वष्टाम्। अवष्ट। वन्दि॰ ङोऽनेपोरख्याजकसा
औरतो हैतनुवा। वरेयो। वरयात। वख्या। [illegible] वचन्दो। वकशो। रख्यायात।
रख्यात। कशयात। कशयात। अरख्यात। अकशासीत। अकसात॥
ईङ्गतौ कंपने चा। ईर्ते। ईरते। ईरते। ईरीत। ईर्ताम्। ईरताम। ईरै।॥ ३३

अस्मद्ति वीतरख्याति भोऽङाल ङि सेरपजाद॥२॥

श्रीराम

जजागृताम् अजागरीत्॥ ॥ इति स्वरान्ताः॥ जागृ निद्राक्षये। जागर्त्ति जागृतः। जाग्रति। जागृयात्। जागर्तु। जाग्रतैर्धीशात्रेडिङ्गि न्वेरत्रिगुणाः। जजागार। जागरां चकार। जागर्यात्। अजागरीत्। दरिद्रा दुर्गतौ। दरिद्राति। दरिद्रतीरिसाद्धौपरस्वशिति। दरिद्रतेरातो लोपस्वशितिस्य नेडका स्वचसी दरिद्रतः। दरिद्रति। दरिद्रां चकार। दरिद्रतेरसाध्यान्ते लोपः सौ वा। दरिद्र्यात्। अदरिद्रिसमपदत्युन। ददरिद्रौ। अदरिद्रीत्। सीते। चकास्रु दीप्तौ। शासु अनुशिष्टौ। शास्ति। शास्ते। शासेरातो हलसिङि ति डे चक्षुर्यति। ... शिष्टिस्यान्तःसिपिवा। अशा

धसाहेरा। अशिष्टाम्। अशासुः। अशाः। अशात्। शासिसि। शशासतुः। शिष्यात्। शिष्टः। शासति। शास्मि। शिष्टः। शिष्यात्। शास्तु। शासतु। शाधि २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम: ।
वं. व्या.
३२

पि३

रिंस्विपो रीऽदैवा। अरोदीत। अरोदत। अरोदुः। अरुदत। अरोदीत-
ञिष्वप् शये। स्वपिति। स्वप्यात्। स्वपितु। अस्वपीत्। अस्वपत्। सुष्वाप।
सुषुपतुः। सुष्वपिथ। सुष्वप्थ। सुप्यात्। स्वप्ता। अस्वाप्सीत्। श्वस प्राणधा
रणे। श्वसिति। श्वस्यात्। श्वसितु। श्वसिहि। अश्वसीत्। अन प्राणने। प्रादेः
नेपादनिते नस्परात्वश्। प्राणिति। प्राणिहि। आनीत्। आनत्। आन। आ
नीत्। जक्ष भक्ष हसनयोः। जक्षिति। जक्षादेः नोऽन्तोऽसः। जक्षमा
गदेनि त्राशास्य चकारस्य। पः पनस्य अन्तः अतस्य नऽस। उसियुणाः जक्ष
ति। जक्ष्यात्। जक्षिहि। अजक्षीत्। अजक्षत्। अजक्षुः। जजाक्ष- ३२

६३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम:
श्री श्रीराम

दि॰

मार्जन्ति। मार्न्ष्टि। म. ज्यात। मार्ष्टु। म. जन्तु। मार्जन्तु। म. अमार्ट्।
अमार्ट्। ममार्ज। ममृजतुः। ममार्जतुः। ममार्जिथ। ममार्ष्ठ। म. ज्यात्। मार्जि
ता। मार्ष्टा। मार्जिष्यति। मार्क्ष्यति। अमार्जिष्यत्। अमार्क्ष्यत्। अमा
र्जीत्। अमार्क्षीत्। वच परिभाषणे। वक्ति। वक्तः। नेति वचिर्नान्तिपरः। व
न्ति। वच्यात्। वक्तु। अवक्। उवाच। उचिथ। उवक्थ। उच्यात्। वक्ता। व
क्ष्यति। अवक्ष्यत्। उवचेर्नुम्। अवोचत्। उद्दिर्न अश्रुविमोचने। रु
दि स्वप्नुत्यांकिपायेः। उचाद्दिः पनस्पतिपादीनां चतुर्णामिध्येहकार वसादेः
प्रत्ययस्येड्। जोरिति। रुदितः। रुदन्ति। रुद्यात्। रोदितु। रुदिहि। रुद

श्रीराम...
वै.प्र. राम

प्रकृतिप्रत्ययोरमध्येपः पततिसविकरणा ॥१॥

३१ कतोत्पनुप्रयोगस्यवा। तेनादिनूप्राविदांकयोऽत्राऽिति स्यडुस्तनोऽतुऽत्ताऽिति।
विदांकुरुताम्। विदांकुर्वन्तु। अवेत्। अविदुः। दोनः। धातोर्दस्यसिपिनोन
दानो। अवेः। अवेत्। अवेदं। आमिविदेर्लगुरा॥ विदांचकार। अवेदीत्।
असभुवि। नमसोऽस्य। प्रसययस्य नमोऽस्तुऽ्ञातेश्वाकानस्यलोपोऽिति।
स्तः। सन्ति। सिसः। स्तेः सस्यलोपस्सादेः॥ असि। स्थः। स्थ। अस्मि। स्वः। स्मः।
स्यात्। अस्तु। स्तात्। एधि। असानि। असेरी। विद्यमानासेरुदाहेश्व
पनयोर्हि पुसि पोरीऽा गमः॥ आसीत्। आसीः। असेलनपिभूः वभूविसा
दि॥ मनुबस्पुद्धो॥ मनेर्व छिः छिंतिस्वनेवा। मार्ष्टि। मष्टः। मजन्ति ३१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम०

वेषि। वीहि। अवेत्। अवयवो। विवयिथ। विवेथ। अवेषीत्। इणगतौ। एति। इतः। यन्ति। इयेथ। इयाय। ईयतुः। ईयुः। एता। एष्यति। एतु। यन्तु। इहि। अयानि। ऐत्। आयन्। इयात्। ईयात्। इति। इणः यणि। आयन। ईयात्। अगात्। अगाम्। इङ्‌ अध्ययने। अधीते। अधीयाते। अध्यैष्ट। अध्यगीष्ट। इक्‌ स्मरणे। अध्येति। अधीतः। अधियन्ति। अध्ययनी। उपसर्गात्। वेत्ति। वित्तः। विदन्ति। विदन्ति। वेद। विदतुः। विदुः। विवेद। विविदतुः। विविदुः। वेदिता। वेत्स्यति। वेत्तु। विद्धि। वेत्तौ। विदाम्। विदाङ्कुर्वन्तु। अवेत्। अवेः। अवेदम्। विद्यात्। विद्यास्ताम्। अवेदीत्। ज्ञाने। विद्यते। सत्तायाम्।

वेत्ति रूपं विद ज्ञाने विन्ते विद विचारो वेत्ते विद सत्तायां लाभे विन्दति विन्दते। ३

श्रीराम
वी.म्रा.
३०

तु नविष्य। अनावीत्। णु स्तुतौ। नौति। नु नविष्य। अनावीत्। टु न्हु रा
द्वे॥ न्हौति। न्हौतु। अन्हौत्। दु न्हु यिष्य। अन्हावीत्। द्यु तेजने।
न्हौति। दु न्हा विष्य। अन्हावीत्। स्नु प्रश्रवणे। स्नौति। सुस्नवि
ष्य। अस्नावीत्। द्यु अभिगमने। द्यौति। दु द्यविष्य। दु द्योष्य। अद्यौ
षीत्। षु प्रसवैश्वर्ययोः। सौति। सुपात्। सौतु। असौत्। सुषविष्य॥
सुषोष्य। असौषीत्। कु शब्दे। कौति। चुकविष्य। चुकोष्य। अकौषीत्।
वीङ् गति व्याप्ति प्रजन कान्त्यसन खादनेषु। वेति। वीतः। वियन्ति।
३०

श्रीराम

त ३

वध्यास्ताम्। हनिष्यति। अहनिष्यत्। हनो न वृद्धिः। अवधीत्। यु मिश्रणे
ऽमिश्रणे च। अौतेरौ। उकान्तस्याद्धि उतो वृद्धिर्लुकि हलि। यौति।
यौति। युयात्। यौषि। यौमि। युयात्। यौतु। युहि। अयौत्। युयाव।
युयविथ। यूयात्। यविता। अयावीत्। णु स्तुतौ। क्ष्णु हिंसासु। उत
णुस्तुभ्यो ऽद्धि लुकि हलादौ सार्वधातुके वा। नौति। नवीति। नुतः। नुवी
तः। नौषि। नवीषि। नुथः। नुवीथः। नुथ। नुवीथ। नौमि। नवीमि। नुयात्। नुवीया
त्। नौतु। नवीतु। नुतात्। नुवीतात्। नुताम्। नुवीताम्। नुहि। नुवीहि। अनौत्। अन
वीत्। नुनाव। नुनविथ। नोता। नोष्यति। अनावीत्। रु शब्दे। रौति। रवीति। रुतः।

श्रीराम
श्रीराम

अवद३

२९ अवक्। अवग्। औच्छाम्। औशान्। अवट्। औच्छन्। औच्छ। अवशम्।
औश्व। औश्म। उवाश। ऊशतुः। ऊशुः। उवशिथ। ऊश्यात्। वशिता।
अवशीत्। हन हिंसागत्योः। हन्ति। लोपस्त्वनुदात्ततनाम्। अनुद
त्तोनां तनादीनां वनतेश्च अनुनासिकलोपो झलि क्ङिति। हतः।
घ्नन्ति। हन्यात्। हन्तु। हतात्। हताम्। घ्नन्तु। जसोर्धि शाधि। हन्तेर्ज
हिरस्तेर्धिः शास्तेश्च। धितिपास्पन्ते हिवि गये। जहि। हतात्॥
अहन्। अहताम्। अघ्नन्। जघान। जघ्नतुः। पूर्वोक्त हेर्हिस्पधेः।
जघनिथ। जघन्थ। हनो वा लिङि। वधी धो लुङ्याशिषि वा। वध्यात्। २९

श्रापाके। श्राति। शश्रौ। आपात्। अश्रासीत्। रापलवने। राति।
ररौ। रापात्। अरासीत्। ख्या प्रकथने। ख्याति। चख्यौ। अख्यति
ख्याति। ख्याति। ख्यो ऽनुङि। अख्यत्। प्रकृतसायाम्। प्राति। पप्रौ। प्र
पात्। अप्रासीत्। पा रक्षणे। पाति। पपौ। पायात्। अपासीत्। भा दीप्तौ।
भाति। बभौ। अभासीत्। स्ना शौचे। स्नाति। सस्नौ। स्नासीत्। वरावा। अ ५
नो। वाति। उवः। उ[illegible] शानि। वन्हि। उवः। उवा। वरिम। उरपात्।
वधु। उष्ठात्। उष्ठाम्। उशानु। उष्ठि। उष्ठात्। उष्ठम्। उष्ठा। यशानीव
शाव। यशाम। रिक्षोऽसात्। हसा जाततरयोर्दिवि सिपोऽपा।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

२८

मा अमासीत्। पा पाने। पाति। पपौ। अपासीत्। वा गतिगंधनयोः।
वाति। रा दाने। राति। ला आदानग्रहणयोः। लाति। ललौ। अलासीत्।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम । श्री ।

अ॰स्यातं
रामराम
अ॰ढि २

अहंमन्हतौ । अहार्देर्जुकः । अहारेर्गराणां उस्मन्नस्यापोऽउ भवति ॥
अन्ति । अन्तः । अरन्ति । अघात । अन्तु । भसाद्धिर्हेः । भसात हकानाद्धेप
नस्य हेर्द्धिः ॥ अतात । अदुहार्हेयाः । अतेउहादेस्वपनयोर्हि सीपोनजा
गमस्यात ॥ आरत । आर्दः । सिसयोनदेर्धेस्य लिटि तुवा । जधास ।
गमांश्चने । घसादेःषः । जघसिव । आर । आदतुः । आदिप । स
हित्वात जः । अघसत । साभन्हतौ ॥ साति । सातु ॥ आदनादिदुषो
उनठयो । अघसान । अघसुः । पप्सौ । पप्साथ । पप्सिव । सायात । सिया
त । अपासीत । मामाने ॥ माति । ममुः । अमात । ममो । माता । मेयात ।

जन्नेतुः । जन्नेतुः । ४

श्रीराम

(२९)

भेषृ भये च। विभेषे। अभेषीत्। असगतिदीप्त्यादानेषु॥ आस
आसे। आसीत्। अयं वान्तोपि। चष भक्षणे। चेषे। अचषीत्। छि
षहिंसायाम्। छेषति। झष आदानसंवरणयोः। जझषे। अ
न्हो म्हसन्हे अदने। वन्हसन्हे। अम्लन्हीत्। राश्चदाने। ररासे। मा
ह माने। ममाहिषे। माहिता। माहिष्यति। अमाहीत्॥ ०॥ इत्या से।
सेतङ् उ सायो कृपायां च। सते सेयङ् स्वार्थे अनेपि तु वा। सती
यते। सतीये। सतीयताम्। आतीयत। सतीयां चक्रे। अनत्तौ।
सत्तीपिषाते। अत्तिष्पत्ति। आ त्ती पिठ। आतीत्॥ ०॥ इति भ्वादयः॥

८

त२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम।

अमेधीत्। मिधृ मेधृ संगमे च। मिमेधे। निदृ नेदृ कुत्सासंनिकर्ष-
योः। निनिदे। निनेदे। शृधु मृधु उन्दने। शशृधे। अशर्धीत्।
ममृधे। अमर्धीत्। बुधिर् बोधने। अबुधत्। अबोधीत्। अ-
बोधिष्ट। उबुन्दिर् निशामने। उबुन्दे। अबुदत्। अबुन्दीत्। वे-
णृ गतिविनातिशामनवादित्रग्रहणेषु। विवेण। अवेणीत्
ना नोपधः। वेनति। चीव आदानसंवरणयोः। चिचीवे। अ-
चीवीत्। चाय पूजानिशामनयोः। चचाये। अचायीत्। व्यय गतौ।
वव्यये। अव्ययीत्। दासृ दाने। ददासे। भेषृ भये गतौ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सि॰ कौ॰
२६

ह्वयते संप्रसारणं । रारा ह्वौ । ह्वायात् । हविषा । जुहोप । तृ पारा
ह्वौसा । ह्वौ । विव्यिसिवि ह्वपातीनां जुडि । ह्वौ व्याति । ह्रि कह । अबते । उ
यवषयाके । पेचिष । ययक्यप । येवे । षवसमवाये । सेवे । अस चो
त । शाप अक्रोशे । शेपे । शाप्ता । अशाप्सीत । अशापृ । धिक अ
यने राहे । जिति धा । निनि धे । अधी धीत । अयुगतोपा व नेव
आनन्दे । अवो नवौ नवीत । रे इ परिभाषणे । रिरे । अरेतीत । वते
वेतो १२ वदेया चनैचोंअ वतीत । वेदे । अवधीत । प्रोङ्यपर्याप्तौ । प्रु
प्रोषे । अप्रोषीत । मिह मेध मे धा हिंसनयोः । मिमिहे ॥ २६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

ऊयात।वसीष्ट।वेता।अवासीत।अवासिष्टाम।अवास्त।अवसा
ताम।वेञ् तन्तुसंताने।वेञो णादौ न संप्रसारणम्।ववौ।ववे।वेञो
वयादेशो।उवाय।ग्रहो किति च।ग्रहिज्यावयिव्यधिवष्टिवश्च
ति प्रच्छति विचति भ्रज्जतीनां संप्रसारणम् किति ङिति च॥वयेस्य
स्यते।वे।ऊयतुः।ऊयुः।उवयिथ।ऊये।वशोपस्यकिति लिटि
वीवा।ऊवतुः ऊवे ऊयात।वासीष्ट।अवासीत।अवास्त।व्ये
ञ् संवरणे।व्येञो लिटि न ल्याम।विव्याय।विव्ययिथ।विव्ये॥
वीयात।वासीष्ट।अवासीत।अवास्त।स्पर्धायाम॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अयादित अनीवसां ? ॐ

अस्याशीत् । अस्याशिष्ट ॥ संचको नौ । लबत्ते । लेबे । र[illegible] रागा रज्जति ॥
ररंजिथ । ररात्त । र ङ्क्षीष्ट । अराङ्जीत् । अरंक्त ॥ भज भरते ॥
बभर्थ । बभ्व । बभृव । धञ् धारते । दधर्थ ॥ दध्रे । अधार्षीष्ट ।
अधृत । णीञ् प्रापणे । नि नयति । निनेथ । अनैषीत् । अनेष्ट । डुयाचृ
याच्ञायाम् । याचति । ययाचिथ । अयाचीत् । अयाचिष्ट । यज देवपूजासंगति
करणदानेषु ॥ इयजिथ । इयष्ठ । ईजे । यक्षीष्ट । अयाक्षीत् । अयष्ट । डु
वप् बीजतन्तुसन्ताने । उवपिथ । उवप्थ । ऊपे । उ[illegible]वसीष्ट ॥
अवाप्सीत् । अवप्त । वह प्रापणे । उवहिथ । उवोढ । ऊहे । २५

श्रीराम

सि॰ कौ॰

श्रीराम

राम

जगुहे। जगृहे। पिपृच्छे। जग्राह। जगृहिषे। जगृहे॥ जगृहिषे। जगृ
हिध्वे॥ जुघुक्षे। [illegible] गृहि। धीढ्वं। धुजोढ्वं। गृहिता। जोढा। गृ
हिष्यते। घोक्ष्यते॥ दुहदिहलिहगुहः स्पः सकोऽनुस्वारपकारान्तवर्गैवो
राति। अयूरा। अधुनात। अगुहि। अधुनाचहि। भजसेवायाम्। भेजि
थ। बभजे। भेजे। भजेढ्वं॥ अभानीत॥ अभक्त॥ [illegible] रसे वायाम्
शिश्रियतु। शिश्रिये। श्रीयात्। श्रयिषीष्ट। अशिश्रीयत्॥ लिख
चितो॥ तिलेख। तिलिख। लिलिखे। लिलेख॥ अलिखनात। अलि
नाताम्। स्पश बाधनस्पर्शनयोः। स्पशति। पस्पशे। १११

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

गर्भांश्वरे ५

गाहि षीष्ठ। घा नीष्ट। गाहिता गाढा। गाहिष्यते। घाक्ष्यते। अगाहिष्ठ। अगाढ॥
अघा नातां। ग गहयहाता। जग हिषे। जघ नो। जग हिद्वे। जघढ्वे। गाहि
षीष्ठ। घ क्षीष्ठा। गर्हिता। गढा। घ र्क्ष्यते। अगर्हिष्ठ। अघ नेता। आतिसको लोपः
स्वरे। अघ नाताम्। अघगत। इत्यात्। राज दीप्तौ॥ रेजतुः। रेजे। र राजे।
आरायिष्ठ। अरा जीत। खनखनने। चखनतुः। चख्नौ खायात्। खन्यात्। अखा
नीत। अखनिष्ट। हन्नहरती। जहर्ष॥ नक्री। क्रियात्। डः। सबरी स्वसिसो
रनिटो नेर्गुराः। हषीष्ट। अहार्षीत। अहत। रान आर्जयि। दिहांसति॥
दिहासते। दिहासां चक्रे। शानतेजने। शीशांसति। शीशांसां चक्रे। गुहू संवरणे॥
गुहिरूपधायागुराहितो। स्वनो गूहति। गूहते। जगूह।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

फि२ उद्धेके। तुन्नौके। मन्नोकिष्ठ। २

असंकिष्ठ। मुकिलमसो। मानको। होलनौ। फरषिगतौ। लघिमीन
ननि स तोव। [redacted] बाधं लोऽने। ओऽनं प्रतिघात:।
या धत्ते। ववाधे। अवाधिष्ठ। नाथ नाधृ या च्योपतापैश्वर्याशीष्षु। नाथ आ
शिष्येवात्। नाथते। अनयत्र नाथति। ननाथे। अनाथिष्ठ। दध धारणे। अदधिष्ठ।
कुषि आच्छादने। चुकुन्दे। अकुन्दिष्ठ॥ वदि अभिवादनस्तुत्योः। ववन्दे। वन्दिषीष्ठ।
भदि कल्याणे सुखे च। बभन्दे। भन्दिषे। मदि मोद स्तुति मद स्वप्न कान्ति गतिषु। ममन्दे। स्प
दि किंचिच्चलने। पस्पन्दे। क्लिदि परिदेवने। चिक्लिन्दे। मुद हर्षे। मुमुदे। ददद दाने। ददृदे। ष्वद
तर स्वर्द आस्वादने। सस्वदे। यती प्रयत्ने। येते। त्रिबरासे
यमे। बरे। अबलिष्ठ। बहस्मर्सने। सिटि। सहिताः। सहिथ हो रोचवताः। स्पर्द्धो पेस
ति। सोढा। असहिष्ठ। गाहृ विलोडने॥ जगाहिषे। जघाक्षे। जगाहिध्वे। जघाढ्वे॥ १

क्षि ५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सि॰ कौ॰

२३

शंर्धते १ हसात पगस्य कर्मस्य लोपो जाम र्धते स्यन्स्यते । अस्यन्दिष्यत अस्यन्स्यत

स्यन्दू प्रस्रवणे । सस्यन्दे । स्यन्त्स्यति । स्यन्दिष्यते । अस्यदत् । अस्यन्दिष्ट । अस्यन्त्त । कृपू सामर्थ्ये ॥ कृपो रो लः । कृपो रेफस्य लः स्यात् । चकारात् ऋकारस्य लकारः । कल्पते । चक्लृपे । कल्पिता । कल्प्ता । ऊदित्त्वाद्वेट् । तासि च क्लृपः । क्लृपेः परस्य तासेः सकारादेश्च परस्मैपदे इण्न स्यात् लुटि च । कल्प्तासि । कल्पितासि । कल्प्स्यति । कल्पिष्यते । कल्प्स्यते । अक्लृपत् । अकल्पिष्ट । अक्लृप्त ॥ इति द्युतादयः ॥ घटादयः षितः । घट चेष्टायाम् । घटते । व्यथ भयसंचलनयोः । व्यथते । व्यथोऽलिटि । वव्यथे । रमु क्रीडायाम् । रमते । व्याङ्परिभ्यो रमः परस्मैपदम् । विरमति । रेमे । रंसीत । अरंस्त । श्लोकृ संघाते । श्लोकते । शिश्लोके । अश्लोकिष्ट । शकि शंकायाम् । शशंके ॥

श्लोकते १

श्लोकते १

शंकते १

२३

संचलनं प्रकृति व्यत्यासः ४

अन्वेदिष्ट। स्व घ्रावे मिप्रीतौ वा। अरवत्। अरोचिष्ट। घुट परिवर्तने।
अघुटत्। अघोटिष्ट। रुट लुट लुठ प्रतिघाते। अरुटत्। अरोटिष्ट। अलुटत्।
अलोटिष्ट। अलुठत्। अलोठिष्ट। [illegible] शुभ दीप्तौ। अशुभत्। अशोभिष्ट।
क्षुभ संचलने। अक्षुभत्। अक्षोभिष्ट। णभ तुभ हिंसायाम्। अनभ
त्। अनभिष्ट। अतुभत्। अतोभिष्ट। स्रंसु ध्वंसु अवस्रंसने। अस्रसत्।
अस्रंसिष्ट। ध्वंसु गतौ। अध्वसत्। अध्वंसिष्ट। स्रंभु विश्वासे। अस्रभत्।
अस्रंभिष्ट। वृतु वर्तने। व[illegible]ते। वृताद्भ्यः स्यसनोः। वा परस्मैपदं। संच
वर्त्स्यति। वर्तिष्यते। अवर्त्स्यत्। अवर्तिष्यत। अवृतत्। अवर्तिष्ट। वृधु वृद्धौ।

वर्धते १

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम द्युतते ४ स्मयते २

२२ लोपो ह्रस्वात्मसे। हस्वात्सनस्य से लुपो मसोन्वादिताः आयते।
५३ तने। अगास्त। श्विऽ इच इस ने नेपिधिमिये। सिता ऽ ऽ
चिंहीं सागतौ। डि द्यु। अडयिष्ठ। द्युत दीप्तौ। घोतिता द्युतेः
धिस संप्रसारणं स्याद्यसुये। दिद्युते। द्युतादिभ्यो ऽङ् वा परस्मैपदेषु।
अद्युतत। अद्योतिष्ट। श्विता वर्णे। अश्वितत। अश्वेतिष्ट।।
मेदते २ ञिमिदा स्नेहने। अमिदत। अमेदिष्ट। ञिष्विदा स्नेहनमोचन
श्वेदते १ योः। अश्विदत। अश्वेदिष्ट। ञिक्ष्विदा च। अक्ष्विदत। २२

श्वेतते ३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
श्रीराम

जुहां वक्को कासराधअंसा यामृ। कासां वको। बिबसेवनमा। सिबे
वे। अ्रसिविछ। धुउः धुउः धुउः गतो। अ्रब्रोछ। अ्र। भ्रोछ। बोछ। अ्र २
गांगगतौ। गाते। अ्रनतनउ। बास्यरों दीर्घः। गातो जो। गावहे।
गतो। अ्रःगास्ता। हउगतोभावतो। वा। नवते। नानयोर्वः। अ्र
नपिविष वेउवर्गाम्य वसन्। उउवे। अ्रनोछ। मूउवंवने। मविता
देउः वैउः पालने। २ पते। देउो रणि देदि ग्या देरोदि। साभा
वेरव। दिध्यां शमिता। अ्रपि दधा स्यामि सेढि लामाति। नतुरि का

स्र

श्रीरामो ... श्री०
राम
२९

धित्वादुपधाकार्यं प्रवर्त्ते गोऽस्य हितकारीतापकात ३

अङि लघोर्ह्रस्व उपधायां अङि ... सन्सुपधाया ह्रस्वो भवति इ
र्वे स्वातो लघुधातुः सन्वत् परे इकारः। लघोर्दीर्घः। अङि सन्ति पूर्व
स्य लघोर्दीर्घो लघुनि धातौ परे। अवीवृधत् अवीकृमत॥ नेरभावे क
मेर ... चिते॥ अचीकमत। अपगतो॥ अपतो प्रादेरेफस्य लत्वं॥
प्लायते। पलायते॥ अपो वक्ते॥ ... अयिष्ठ। इय दानगति
हिंसादानेषु॥ दयते। दयाम वक्ते। ... धा ... चेष्टायाम्। गंध
ट। अघटिष्ट। ईह चेष्टायाम्। ईहते। ईहां चक्रे। उह वितर्के॥

२९

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नानिद्दिसे इह्वर्ज्जितेसघ्रन्यपेगुलोन २

तिगननिशाने जमायां व। तितिनते। तितिभो वको र। गुपगोपन
जोसनयोः॥ गुगुप्सते। मानविचारसो। पःसापूर्वस्यात इत्से॥ मा
नाहीनांपूर्व स्यतो दीर्घः॥ मीमांसत्ते। वधनिस्वयां। ग्रा रिजवानां॥
बीभत्सते। परा व्यवहारस्तुतौ पनच। पराण्यात्ति। स्तुतावेवाय॥
पनाते॥ परायां वकारा वेरा। एवं पनच। कमुका नौ॥ कमेः
स्वार्थे णिङ्। अनपि नुवा॥ कामयते। कामयां चक्रे। चकमे॥ त्रे
रङ्धिस्व॥ स्पंताद्वा लोकर्त्तयि ङ्। उङि धातोस्वच्छिलम्। 1
सेरपवादः॥ नेः॥ अनपि ने। लौ पानतुरङ्गमदेच्चापोत्वि स्तुघु।
दाप्रसयानातानानेपदं। पनिसाह वर्पात्यनेनापिसत्तसवेवायेः। व्यवहारेतुपनातेपेतो ४

श्रीराम॰ २॰

व॰ कौ॰ सि॰ यमर्यीधातोः मस्यानत्यंरा लंच १ उन्हे

२०

॥ वल्लमिके। वल्लरामहे॥ कृपीशाहेव॥ कृपते॥ तुकृ [illegible]॥ अवकृपि
छ॥ नमायीविधूनने॥ वनमावे। मनमा विष॥ स्फापि स्फायाधीव
कौ॥ पस्फेप। लिङजजल्याय पः पी। पियो। अप्यायिषछ॥ दीपजन
पुधपूरितायिप्यायि भ्यो वाइरातनिकर्त रिलुङ्॥ इतः पारस
तनोलुङ्। भूप्यायि। ताप संतानपालनयो॥ तताप॥
अताप॥ वलयल्लसंवरो॥ ववले॥ अवल्लिष्ठ॥ टुभ्राजृ टुभ्रा
शृटुभ्लाशृदीप्तौ॥ भ्रेजे॥ बभ्राजे॥ भ्राशते। भ्राशंते॥ भ्रेशे॥
बभ्राशे। भ्लाशते। भ्लाशत्ते। भ्लेशे। बभ्लाशे॥ ~~

२०

पौ॰ नस्य धातो मस्य नो भवति॥ २

फसेपदृसेवमपाच॥७॥

पौ॰ उ॰ पा॰ तौ॥

छ्व॥

बछ्वछ्के। छ्वछ्बि षीछ॥ श्र॥ छ्बिछ। वेछ वछ मौ। वेछ वेछ्ायाम।
श्रचेषिछ। सजमतौ स्यैर्पै वा। श्रर्पते॥ श्राल्त। माजिछ। सैत्रि
मत्रौ मुर्जने। छ्वं त्रपाग छ्वगे॥ छ्वजते॥ छ्वजते रमा दे वाकि सम
परिषछ्वज्रे॥ परिबसंबगे॥ छ्वऽ भीछ। श्रछ्वऽ नक्षु॥ श्रछ्वऽ नो
तो। त्रपूषल मो या। त्रेपे॥ त्रपिषीछ। त्रपीछ॥ श्रत्रपौछ॥ मात्रप्र।
श्रत्रप्सौ नो। त्रिछ त्रेप छि। पंछ त्र रतो॥ त्रेपते। त्रिपसीछ। मत्रिप्त।
त्रभीग त्रभिग। त्रविनोमे॥ रधित्र भी: स्वरे नुम। जंभते। जजंभे॥ श्र
जंभिछ। छुभवे मे। विछो भते। तोभिता। श्रतोभिष॥ जमूषसहते॥

छ्व ३

श्री राम राम

श्री राम

ञिष्वप् स्वाप

उवरिथ । उवाच ॥ अवादीत् । ञिष्वप् शये गतिवत् धाः ॥ स्वपिति ॥
स्वपतेरीत् ॥ सोपसर्ग प्रसारणं वा ॥ ततो द्वित्वम् । सुष्वाप । सुषुपतुः ।
सुष्वपिथ ॥ सिष्वाप ॥ सिष्विपतुः ॥ सिष्वयिष्य । सुप्यात् । अस्व
पीत् ॥ स्वपतेरिलोपो ॥ अस्वाप्सीत् । स्वपतेरि द्वित्वे वा हर
लोपः ॥ असिष्विपत् ॥ इति प्रक्रिया ॥ एध वृद्धौ ॥
एधते । एधांचक्रे । अतामोऽभ्यस्तो लिट्यकर्तरि ॥ एधामास ।
एधांबभूव । एधिष्ट ॥ ईक्ष दर्शने ॥ ईजां चक्रे ॥ ईजि गतौ ॥

श्रीराम
श्रीराम

तुहिर दुहिरुउ हिंसार्द्दिने । अनुहत । अतो हि नृत । दोहिता । वस निवासे ।
कावाशै पूर्धस्य । यजादीनां ग्रहादीनां पूर्वस्य संप्रसारणं ॥ यायादे ।
नंधरा नामिद्दुहृतः स स्वरस्य संप्रसारणं दीर्धस्य दीर्घो ह्रस्वस्य ह्रस्वः ॥ उवा
स । यज्ञांप वैरा राधन्तः संप्रसाररांकित्ति । यजादीनांसंप्रसाररांकिति ।
यजिवपिवहि श्वेवयवे म व्येञ् स्यपति वपिवद वसी श्व यति व किरे
कादशगया हृयः । वसा इष्टः ॥ वसिशासि वसी नां सस्यषो निमीत्तेप
सतिऽषत्तुः । उवसिथ ॥ उवस्थ । उष्यात । वस्ता । संस्तोऽनपि । सस्य
तोऽनपिसि । यत्स्यति । अवात्सीत ॥ अवात्ताम । वद व्यक्तायां वाचि ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम। द्वितीय षष्ठीकःसे। निघङ्घ्यानि १ न्यघङ्घ्यत १ [illegible] १

१८ घङ्गीत्। बेजसंगे। सजति। न्यषाङ्गीत्। कित रोगापनयने संश
ये च। गुप्सः॥ गुपत्ति जुकितमान्व धत्तनशानमपः स्वार्थे सप्रत्ययो धातो
श्चविकित्सम्॥ चिकित्सति। चिकित्सांचकार॥ पत्लृ पतने॥ पेततुः। पतेऊ
पुम्॥ अपप्तत्॥ भ्रमु चलने॥ फण राज भ्राज भ्राशृ भ्लाशृ स्यमस्वन
जः भ्रमुत्रसामित्यपूर्वस्यैत्वाभ्यासलोपौ वा। भ्रेमतुः। बभ्रमतुः। अभ्रमीत्॥ उव
मउद्गिरणे॥ वमस्य पूर्वस्यैत्वलोपौ वेति केचित्॥ वेमतुः। ववमतुः। अवमी
त्। फणगतौ॥ फेणतुः। पफणतुः। अफाणीत्॥ स्वन शब्दे॥ स्वेन
तुः॥ सस्वनतुः॥ स्येमतुः॥ शसु हिंसायां॥ शशसतुः। शशासिथ। १८

न कम्पमियमसाम: ह्म्यन्तक्षणश्वसजागृश्वेदितां [illegible] सोनघ [illegible] ।३।

श्रीराम
श्रीराम

गा२

सस्वर्ति। पस्वरिव। अस्वारीत्॥ अस्वारिष्टां। अस्वार्षीत। अस्वार्ष्टां।
अस्वार्षुः॥ ७ धञ् अवगमने॥ वोधति। वोधिता। ११ हृ वीर्जन्मनि प्रादुर्भा
७३ वेच॥ रै ॥ रीनयति॥ अरजत। स्कंदिर् गति शोषणायोः। चस्कं दि व।
चस्कंत्थ॥ स्कंधात्। सावनितो नित्यं वृद्धिः। अस्कां त्सीत। अस्कं दत्।
त्वृ प्रवन तरणायोः। तरिव। तेरूः॥ स्तत्तर॥ तीर्यात्। इटायलम।
यहारीनामि ईकारीनत्तु रातो॥ वउव ननस दं नानोवा। तरीता।
तरित्तापे सेरि टोन हे वे॥ सिछा इश्व॥ अतारीत्॥ अनारि छामू॥ ह
शहंशने॥ अपिरंग शस्व संजाम॥ एषा न स्य तो पापि॥ ह्याति॥ अ

६ ड ड

श्रीराम
सि० चं० क०
२

अध्मात् । ध्मा शब्दाग्निसंयोगयोः ॥ धमति । दध्मौ । ध्मायात् । ध्मेयात् । अध्मासीत् ५
अ गोमि । अरावः । अगायः । अग्यमः । शुश्रोध्य ॥ शद्लृ शातने । शीयते
शशात । शीयते । शशाद । शेदतुः । शेदिथ । शशत्थ । अशदत् । षद्लृ
२३ विशरणगत्यवसादनेषु ॥ सीदति । सदिरप्रतेरिति परस्मैपदम् । निषसाद ॥
निषेदिथ । असदत् ॥ पा पाने ॥ पिबति । पेयात् । अपात् । घ्रा गन्धोपादाने ॥
जिघ्रति । घ्रायात् । घ्रेयात् । अघ्रासीत् । ष्ठा गतिनिवृत्तौ ॥ तिष्ठति । निमि
त्तभावे नत्वस्य जोधा ॥ तस्थौ ॥ स्थेयात् । अस्थात् । नष्ठात् । म्ना अभ्यासे ॥
मनति । म्नायात् । म्नेयात् । अम्नासीत् ॥ दाण् दाने ॥ यच्छति । देयात् । अ
दात् ॥ ह्वृ कौटिल्ये । जह्वार ॥ जह्वरतुः । सस्वर्णत्वपीनेन । जह्वर्थ ॥
ह्वर्यात् । अह्वार्षीत् । स्वृ शब्दोपतापयोः ॥ स्वरति । सस्वार । सस्वरिथ

षोऽशः नामिनः स्वामिका पिबादेशो दन्तस्तोनेगुराः ६
सगोत्रो का म...

श्रीराम

आरुः॥ अ सर्त्तिव्यपतीनां प्येपानित्यमिदा आरीत्वा॥ अ पांत॥ मरिष्य
ति। सर्त्तिशा स्पर्त्ति ध्वो ऽो उठि। सरपधादः॥ आरत्त। मत्तेर्हादेरिति
केचित्। आर्षीत॥ स गतौ॥ धावत्ति। सीधृग तावेयायंम॥ अनेनश
रति॥ सर्स्र्वे॥ सस्य॥ याचरोपे। यादाहे। सत्तौ रिङ् भवति। ऽोष
य धानार्थः तेन पे इति न दीर्घः॥ स्त्रिपात॥ असरत। स्नु गतौ। सुस्रो
थ। सुस्रुव॥ स्नूपात। शिस्रुङ् ध्वो ऽो धातोश्वधि वं उठि सरपधादः।
अस्रुधत॥ ढु द्रु गतौ। दुद्राव। दुद्रोथ॥ अदुद्रुवत्॥ स्तृ आवरो।
णे। पः अ आहरो ऽ प्रत्ययस्वाविषये॥ स्त्र सोत्ति। अ शृतः। अ रावनि॥ २

स्रवति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

[illegible] धानराउस्मात्नोपरा [illegible] धुः [illegible] तस्मा [illegible] रोगेव [illegible] वं ॥
[illegible] वमात्रे हि याहि [illegible] पराङ्गा वाहिन्त्वं वा॥ ख्र ६ वे नाप ६ शि यो
[illegible] यता॥ ६ रा ६ प्रथपाहि॥ वेन [illegible] यि॥ ६ [illegible] रु शा ६ स ६ पा [illegible]
मूल्हान स्या व १ प - प्र [illegible] यो [illegible] सो ६ पि वे ति [illegible] प म स न य [illegible]
व थवति ६ ६ शो॥ स त्रि ६ शो स्थ्याप वे टा॥ ६ ६ शि ष॥ ६ ६ [illegible]॥ ६ [illegible]
[illegible]

१६

श्रीराम
सौम

परो:

अ नपि म्मातो राषगे ॥ म्मा इं ताद्धातोः राप्‌डे भवति ॥ जग्लौ ॥ म्मातो
ऽनपि ॥ धातो रानो लोपो ऽनपि किङीति स्वरे इति व ॥ जग्लतुः ॥ ज
ग्लिथ ॥ जग्लाथ ॥ संयोगादे र्वाहे र्नु स्थपे वा हा वे कारो वा ॥ ग्लाया
त् ॥ ग्लेयात् ॥ अग्लासिष्टां ॥ कै गै रै शब्दे ॥ जगौ ॥ गाइरे ॥ आपि शधा
मागे हाक् पिबति स्योस्था मान् स्यकारो भवत्यासो यो हाहाये ॥ गे
यात् ॥ अगासीत् ॥ ष्ठै स्थैवे शब्दे संघाते च यो: ॥ स्थायति ॥ तस्थौ
स्थायात् ॥ स्थेयात् ॥ अस्थासीत् ॥ दैप शोधने ॥ ददौ ॥ दायात्
॥ अदासीत् ॥ धेट पाने ॥ दधौ ॥ धेयात् ॥ अधासीत् ॥ सौ लोपपन्हे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री गणेशाय नमः॥

॥१४॥

विद्वद्‌हरिकृत ज्ञाग २ डबाम्बा २

ऋतुसहल्लु प्रसूयारिबा मनोपितस्येवा॥ रोषितो० रोषा० रोषितो० रोषा०
सरूपस्येक० शोषितो० स्वशिराहत० उष्णहिं० श्रीबां-चकार० उषोघ०
श्रीजीत० मिफसेवले० ढिहोलो बारोर्घस्व० दुपरेद्दुस्यश्रीपः पूर्वस्य
चोल्द तोदीर्घः० मेठा० स्वमिहृतत० रुरु मस्मीपरतो० दैहिय० दृदृंधं० स्व
धाहुलीत० मरुसात० स्वरो धां० इयिव्यापी० इ० व्यां-चकार० हेव्यीत०
तिविधिर्याधिर्विजाविपी तानेहि व्यीत० धिन्विफरायोः वस्य लोपोगु
रा मायणपप्रत्ययपरत्वउखिमपे० लुपः० लुप्रत्ययपरस्य उप्रत्ययपरस्य-चगु
रोतमयंतिषिति० धिमोति० श्रीकौं वोलोपः० स्वसंयोगपफर्वं स्वपरके
स्वसंयोगपर्वस्य प्रत्ययोकारस्य लोपोवा॥ यमपोपरतः॥१॥

॥१४॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय

ओंता

जिगाय॰ जिग्यतुः॰ जिगयिथ॰ जिगेथ॰ जीयात॰ अजैषीत॰ क्षाविद्ले
खलो॰ चकर्षिप॰ रारो भ्रू सदृशं॰ दृशा सजं क्षु धम्भ शास्य शात पदृव
स पां भ्रूसे परे अरो रो भवत्पारा रा॰ क्रमादि जां वा॰ क्रष्टा॰ कष्टा॰ न
ढोः कः से॰ धातोः अपो: कृत्वं से परे॰ कृक्ष्यति॰ कर्ष्यति॰ अक्राक्षीत॰
अकार्क्षीत॰ क्षुधं भ्रश स्य शात पद पां वा सिः हशा बां ता त्सप॰ हां तात
सां ता त थां ता त जा भ्युथ धाइ लिढः लक दिवा दिप रः नतु दृशेः स्पृश
पा हः॰ अस्प्राक्षीत॰ स कृ गतौ॰ सर्पति॰ सृप्सा॰ असृपत॰ कृ शा अप्रा
क्षीने रोहवे च॰ क्रोशति क्रोष्टा॰ अक्रुक्षत॰ रुम रिम यिम महिं सार्पि॰

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश
शावकान:

॥१२॥

छीय्यात० अबे पीत० कटेवभी वरीवो:० हावंतदताश्वसूजा० गटवेवीहितां
सेदि सोजक्कुि:० अकडीत० जुबुहीत० जीबुत्ति० लीलाय्योर्व:०॥ अनिपि
विषये उपतीस्वयत्यल० जुजुवंतु:० अजौ वीत० गपफदाता० अंपः० गु
फधूपुविदित पतिपति ष्यः स्वार्थ अपः पुत्सवोऽनापतुवा० नधातुः०
पलाद्दिप्रूस्वपांतः ग्रध्वः धातुसं तक:० पतः० बस्यातश्चाऽनापिसोप:०
गोपाय्यात० गुप्यात० गोपायिता० गोपिता० गोप्ता० अगोपायीत० अगो
पीत० अगोप्सीत० कैसात० अगोप्त० हवंधूपसंतापे० तीपपव० ततव०

॥१२॥

विजिविध्यनिट स्वरान ॥११॥ नेरा ॥ अजिता ॥ अवैषीत ॥ हिन्वे ॥
॥ वे ॥ अन जिपक्रा रिपिरपूर्वं स्य रस्य धा ॥ ही पात ॥ अह्वैषीत ॥ तु
पनुप हिंसायां ॥ प्रातुयतेः सु ॥ गीयकर्तरि ॥ व्रस्तु पातं गोः ॥ अवोरा अ
पनं पत्रे ॥ त्रोरां चकार ॥ जगजनजगं मतौ॰ ववीति॰ ववान॰ ववनतुः॰
सवीत॰ सेनतु॰ जेने सजवना मान्यं क्रिति प्रसे पांडोक्रितिया॰ सायां
तं॰ सन्यातं॰ चमअइ जे॰ चिकुत्स मां चमांडीधों ऽपि॰ अ्चामति॰
प्तांड॰ किं॰ चमातिव वि चमीति॰ चिकुनिरस्व॰ नामधातुव्यवचि
वांसत्वेन॰ छीयति॰ छि वे॰ पूर्व स्यठस्य वोवा॰ तिछे व॰ टिछे व॰ खोर्डि

श्रीगणेशाय नमः

॥११॥

इमान्द्रहो वे पद्दि संत्पलिवि धौ गणे कुअं तानक कर्षतीतथा॥
त ॥ विंतितिं चाविन चो थविं स्ववंलिविं रुपिं तवतिदध्यतीय
पिंस्यरेतानी चेनश्र विं विं हिं विं वृतीति पां तान गणेशा तानहत्रपो
हृश्रा॥१॥ श्रृहिं हिं हिं स्यं हिं भाद्दिं ह्रिं हिं हूं हो नमाद्दिं सहिं स्विघतीति लि
हिं नुहिं तुहिं विघति चितड स्यापि वृती हिं हंतानदहश्र पत्र्य चानि॥१०॥
पचिं पचिं विचिचि यिं रंजि पद्धती क्लीं जिं सिचिं मचिं मजि भंजि
मजो तीन॥ त्वजि पजि धुजिं हजिं सजिं मजातीन भुजि त्वजि सजि

नवतीर्थ

॥११॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

त्र्यमिस्तु षष्ठः प्रतिषेधवाचिनां ॥४॥ इहिइकि मे हति रोहन्ती यहि नीकिस्तु ष
ष्ठोऽहतिस्तथासिति: ० इमेऽविठो ष्ठाविह मकु तंऽयाया गतो ष्ठुणां ताः प्र
वि मञ्जष कीर्तिता ॥५॥ हिरितं इरिमच्छोम प्रिं स्थ शिरिषिरु षिं -ऽरोराति
मष्ठ मंथिशिं शिषिं च सां तानजिष्ठपु तरा गाः पठन्ति पाठेषु इरेषु ने
तरान ॥६॥ संधिः सराधिपुधि वान्धेस धपः -ऽधिष्टधी रु ध्वनि वध्व
ती व्यधिः इमेतु धाता इया चाविठो मतान्ततः परोसि ध्वनि रेचने तरे ॥
शिशिंपशिंशु ष्व तिष्ठ ष्वती त्विर्षि विर्षि छिल शिंतु ध्वनि दु ष्वती दिशिं

हरिः ३

श्रीगणेशाय नमः

॥१॥ विभ्य॰ विभ्रिम॰ भ्राजिम॰ धीपात॰ नैकस्वराद्वनुपातात॰ भ्राघोषारोऽनु
दात्ताद्देकस्वराधातोः परस्य वसाहेरिडन॰ भ्रनिरुद्धस्वरत्नो भवतीति द्रवता
निमांसानुमेटः प्रवद्दति तद्विद्दः॰ भ्रंहतम्‌ हंतम्‌ तांचअडऽअ औरिडीडि वर्णे
ष्वयंभ्रोऽडः क्रिनाचापि॥१॥ गताल्पम्‌ हतम्‌ तांचरुहुवोन्हुवंतयोर्गतोति
मध्योधृताधातुवः॰ इतिस्वरंतानिपुतौः समुच्चिताशतोहसानानपिसक्विवो
धन॥२॥ आकिरत्नुकानोष्वनिडकडघ्नतेधीसिस्मलांतेषुवसिः प्रसारितो॰ र
मिश्रवमांतेष्ठयप्रेषुनेयमिस्ततस्ततीवैालभिरेवनेतरे॥३॥ यमिनमांते
ष्वनिडेपडघ्नते॥ हमिदिवाहावविवलनेमनिः॰ नभिरस्वतुर्धीहानिरेवपं- क्ते

॥१०॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अयं यात॰ आपिच्छ आपाने॰ अभ्रो हुर्जुउ यालिरिः॰ आनांग॰ अवीत॰ हुवीकोहिस्य॰ यो
विजसे॰ हुधुति॰ जहिधे॰ वजगतो॰ ववाजे॰ शासद्वयाद्गिगरता कृतीकारांनी
त्यपूर्वो नोपो॰ ववजतुः॰ अवाजीत॰ अवजीत॰ वजगतौ॰ वाद्व्रज्योः सोमि
संजुद्वि॰ अव्राजीत॰ अजगतौ हृपतेच॰ अजेरव्च दुर्बलौ वसादोषा॰ वि
पाय॰ गुधातोः॰ विपरीता स्यनोधीतोस्यवर्णायोस्युवोस्यरेपरे॰ अनेकस्य
रस्या संयोगपूर्वस्य तुल्यो॰ उवर्णांते हुक्योरेवापि॰ असंयोगपूर्वस्य किंचि
न्नियतुः॰ यियतुः॰ यियुः॰ येट यय॰ स्वरान्नाद्दस्यतच्यतो होनिसाविरः
ययोयेट॰ यियथयिय॰ यिजेय॰ आजिय॰ यियवुः॰ यियप॰ यियाय॰ वियय॰

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणे
शाय नमः

॥८॥ एधैऐ॰ ऐन्द्रत॰ कृत्वादिपूर्वपाशमन्कृत्सम्कपरः॰ क्रासश्रासदुपस्रपनृहृला
माघनेकस्य रेभ्योरा॰ वाहोपरैश्रामपूर्वपोमवतिसचक्रम॰ स्रूमपरः प्रपो ग
नौ॰ प्रविरहरिप्रजोगाऽ मांवा॰ हः॰ कृ॰ र्थस्यस्त्रीकारस्याकारः॰ धातोर्नामिनः॰
ना प्रप॰ भास्वारन्तस्य चधातोस्त्रातिन्यदर्द्धितुः॰ इन्दो चपार॰ इन्दो चनगतुः॰ इ
न्दो चकुपे॰ इन्दो माम॰ इन्दो मा सतुः॰ इन्दो वाकृ पुं॰ इन्दो वारुयतु॰ इन्दो वामृ
पुः॰ इयातं॰ ऐहीत॰ लिरकृतीयां॰ व्रतिहति॰ विनिह॰ इविपाललि॰ ऽलन्त
तो॰ श्रोयति॰ श्रसवरी स्वरै प्रर्थस्य वर्ता॰ गी यो तिकृथो॰ ऽसौख॰ उखतुः॰ उ
खु॰ ऽसौविपां॰ श्रोखोतं॰ स्रन्युगाति पगुणोः॰ श्रानर्थ॰ श्रा च्यात॰ कृनामां॰ ॥८॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अकारस्य एकः सम अधस्तस्य च प्रकारः पितिलादौ सेटि व्यपि च ० रेदतुः ० रेदिथ ० ता
र अअपतेरपाये ० पुरीतानेदिय ० मृगितौपा च ० आ भो तादौ ० ग्राम ०
अस्रेलोने: अकारादे: संयोगांताकारादेश्च पूर्वस्य भवति तादौ ० आनर्द ० आ
र्दीत ० अतसा ततय गमने ० आतिथ ० त्याद मन्दतो ० अत्याहीत ० आतिआदियन्ने
ने ० आनत ० अनंद ० पुनादि समधो ० नर्नद ० नदि आकाद मेहीद्वा य ० अर्च
दीत ० दिव परिदेवने ० निविस ० गंधत धो ० गंस च ० अगंधीत ० हरि पर
भेसवर्य ० फलति ० स्वरादे: ० स्वरादेर्धातोर्द्वितीयाऽऽ भवति दिताहो ० अतर ० =

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः ॥ ८ ॥

स्वयादिंत ॥ ८ ॥

मिथतो अनिटो धातोः पेपरेऽवृद्धिः स्यात्सौ ॰ असैत्सीत् ॰ अस्सात् ॰ अस्साद्
तरस्वसत्सौ को अस्से ॰ असेध्वं ॰ असेत्सुः ॰ लट् स्यैर्षीहि सा वो च ॰ अतउपधा
याः ॰ धातोरुपधायास्तो वृद्धिः स्यात्ति ॰ चत्वादि ॰ ताकृतमो वा तिताः ॰ चत्वारि ॰
रीत्वे ॰ पसे हित ॰ अतोहसादेर्लघोर्वा वृद्धिः से हि सौ ॰ गहमग्नोपधायां वा
प्रा हृस्या श्वि नि ताचौ अस्य रोः ॰ गदनदचरपरपतस्विपिहाधामाङ मे ड
स्यति हन्ति याति वाति द्राति स्याति वपति वहति श्राम्यति चिनोति रुद्धि ॰ अ
अगमक्याग माचे अधाद्यौ रोवा ॰ पुरा गद्गीत ॰ अगादीत् ॰ अगादीत् ॰ रदृ
विलेखने ॰ सोपःपचांकि स्ये चा ॰ पचा हीनी छ्नादेश्चो हीनी पूर्वस्य लो ॥ ८ ॥

षकारणाकारौ भवतः॰ बायला त्यानिषिते साधि॰ निषेधति॰ गत र्थस्य से
धते र्नषः॰ ग गांधिसेधति॰ म्रुढ् त्वि व्यव धाने ऽपि षः॰ व्यषेधत॰ नि
षिषे ध॰ व्यषेधीत॰ निध सा हे मा गत्ये च॰ ऽहितो धा॰ जुहितो धा
तोः परस्य य सा दे र नपी मु॰ स्वरति सूति सूयति धू जर ध न यथा सप
स्प हूत मह स्नु ह स्त्रि हां च॰ स्वरति सूति सूयति धू नो नि दसा देर्णा
रेर्ष्वि त्वमि॰ तन्वेर्द्ः॰ म्रु भाता झतोः परयो सकार यकारयो र्ध
कारो भवति॰ रधातेः र्ज॰ म्रु वेजया॰ सिषेधिष॰ सिषे धुः॰ सेधिता॰ से
धः॰ सेधिष्यति॰ सेत्स्यति॰ म्रुसे धीत॰ म्रुनिषो ना भिवतः॰ म्रुवतो ना

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री राम ॥

॥७॥

षकारादितौ ष्वय म॰ अच्योतति॰ मस्त्रलितोऽलेः॰ मस्त्रति॰ ससंयोगा दाशादिः शीक

त॰ मृमंच॰ ममंचतुः॰ मच्यात॰ नृमंच्यात॰ कष्चिगुप्विलुप्विमौषाहि सांसः॰ के

वलयोः॰ इदितो नुम॰ इदितो धातो नुम॰ कुंचति॰ कुहिपच्चुः॰ पूर्वस्ववर्णे

गहिकारयोऽनुस्वारं भवति हस्यचर्गीचर्तुर्थः॰ कुंकुंच॰ इदितो न लोपो न॰ कुं

च्यात॰ कुंचिता॰ कुंचिष्यति॰ अकुंचीत॰ निधग्रास्याम॰ श्री हैषासस्मः॰

धात्वाद्योः षकारणकारयोः सकारनकारौ भवतः॰ सेधति॰ ग्रादेशश्च तथ्या

तौ सुनमारु॰ ग्राहिः परेण त्वादीनां नमादीनां च धातूनां सकारनकारवि

॥७॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

संज्ञाजे॰ ऽपधायाः लघोः॰ धातोरुपधायाः लघोरिगन्तस्य गुणः॰ चेतति॰ चेतेत॰
अचेतत॰ पूर्वस्य ह्रस्वादिः शेषः॰ पूर्वस्यादिर्हलः शिष्य ऽन्ये लुप्यन्ते॰ चि
चेत॰ चिचेतिथ॰ सेः॰ सिराध्द्रा अरयोः द्विपसिपो रीट॰ ऽरहरि॰ रहः परस्य
सेर्लोपो॰ ईटि॰ अचेतीत॰ अचेतिष्टाम॰ स्वादिः॰ सेरातोविदृश्च परस्यान
उस भवति॰ अचेतिषुः॰ च्युतिर आसेचने॰ च्योतति॰ च्योतेत॰ च्योततु॰ अ
च्योतत॰ चुच्योत॰ ऽरितो वा॰ ऽरितो धातोर्वाङ् पुस्वधो भवति पेस्मैपदेषु॰
अच्युतत॰ अच्योतीत॰ श्च्युतिर क्षरणे॰ च्युतिर क्षरणे॰ श्च्योतति॰ नशरासा
ग्रवाः पूर्वस्य शासास्यातः अयाः शिष्यन्ते नशरासाः॰ चुश्च्योत॰ अश्च्योतीत॰

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

१ श्री गणेश॥ पंचमः॥

॥ ६॥

भविषीष्ठाः० भविषीयास्थाम० भविषीध्वं० भविषीय० भविषीवहि० भवि
षीमहि० भविषीमहि० भविता० भवितारौ० भवितारः० भवितासे० भवि
तासाथे० भविताध्वे० भविताहे० भवितास्वहे० भवितास्महे० भविष्य
ते० भविष्येते० भविष्यन्ते० अभविष्यत० अभविष्येतां० अभविष्यंत०
अभाविष्ठ० अभविषाथां० आतोऽनोऽन्तः० आतोऽतोऽ भूयस्त्वका
राद्युतरस्यन० अभविषत० अभविष्ठाः० अभविषाथां० ध्वेच सेर्लोपः० अ
भविढ्वं० अभविध्वं० अभाविषि० अभविष्वहि० अभविष्महि० चितौ ॥ ६॥

संज्ञाने० ऽपधायाः लघोः० धातोरुपधाया लघोरिको गुणः० चेतति० चेतेत०
अचेतत० पूर्वस्य हलादिः शेषः पूर्वस्यादिर्हल् शिष्यतेऽन्ये हलो लुप्यन्ते० चि
चेत० चिचेतिथ० सेः० सिराध्दात्परयोः द्विपसिपो रीट्० ऽरीट्० रीटः परस्य
सेरीको० ईट्० अचेतीत० अचेतिष्यत् आम् स्यादिः० सेरातोरीट् च परस्यान
उपभवति० अचेतिषुः० च्युतिर् आसेचने० च्योतति० च्योतेत० च्योततु० अ
च्योतत० चुच्योत० इरितो वा० इरितो धातोरङ् प्रत्ययो भवति परस्मैपदेषु०
अच्युतत० अच्योतीत्० श्च्युतिर् क्षरणे० च्युतिर् क्षरणे० श्च्योतति० नश्रासा
नयपाः पूर्वस्य शासात्परः नयाः स्युः० ... श्च्युश्च्योत० अश्च्योतीत०

१ श्रीगणेशाय नमः॥

॥ ६ ॥

भाविषीष्ठाः० भाविषीयास्थाम० भाविषीध्वं० भाविषीढ्वं० भाविषीय० भावि
षीवहि० भाविषीमहि० भाविता० भावितारौ० भावितारः० भावितासे० भावि
तासाथे० भाविताध्वे० भाविताहे० भावितास्वहे० भावितास्महे० भाविष्य
ते० भाविष्येते० भाविष्यन्ते० अभाविष्यत० अभाविष्येतां० अभाविष्यंत०
अभाविष्ठ० अभाविषातां० आतोऽनोऽन्तः० आतोऽतोऽत्र स्वका
रादुत्तरस्य न० अभाविषत० अभाविष्ठाः० अभाविषाथां० ध्वे च से लोपः० अ
भाविढ्वं० अभाविध्वं० अभाविषि० अभाविष्वहि० अभाविष्महि० चिती ॥ ६ ॥

भवेत॰ भवेयातां॰ भवेरन॰ भवेथाः॰ भवेयाथां भवेध्वं भवेय॰ भवेवहि॰ भ
वेमहि॰ भवतां॰ भवेतां॰ भवंतां॰ भवस्व॰ भवेथां॰ भवध्वं॰ भवै॰ भवा
वहै॰ भवामहै॰ अभवत॰ अभवेतां॰ अभवंत॰ अभवथाः॰ अभवेथां॰
अभवध्वं॰ अभवे॰ अभवावहि॰ अभवामहि॰ बभूवे॰ बभूवाते॰ बभूवि
रे॰ बभूविषे॰ बभूवाथे॰ नामिनो गुणोऽक्ङिति॰ नामंतात् धातोः परेषां षी
ध्वं लुङ् लिटां धस्य ढः॰ सेटो ह्लाद्वा॰ बभूविढ्वे॰ बभूविध्वे॰ बभूवे॰ ब
भूविवहे॰ बभूविमहे॰ भविषीष्ट॰ भविषीयास्तां॰ भविषीरन॰ भ

श्री गणे१

श्रीराम॥

॥५॥

देवरेडपिरा धा स्या इत्व मृपिवति स्वःपरस्य सेत्वेपः० शा ब्वा सा ध्रा धेतो
वो० मृजीस लोवेडपङ्ि: लेफि ग्रहतोन० भ्र मृत० भ्र मृ तो० भृवः सि
लोवै ह्वै दै दुरु० भ्र मृवन० भ्र मृः० भ्र मृतं० भ्र मृत० भ्र मृवं० भ्र मृव०
भ्र मृन० मातृ:सिरेव० भ्यसाफि ते ह्विवाह्वि वी० मिऽटः० माऽ: बोतेऽटो
लोवः० मा मृःयान मृत० मा मृतं० मा मृवन० मास्म मृत० मास्म
भवत० मृ प्राप्तावा स्यान० भवतु० मा हि स्म० अतःपरस्यातं श्राव
स्यात इ भवति० भवेत० भवनौ० भवत्ते० भवेते० भवधे० भवे० भवा

॥५॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पपुत्वपो भवति॰ तिबादयश्चाद्यमाद्यपरतः॰ एवं संज्ञा लृट्॰ भविष्य
ति॰ भविष्यतः॰ भविष्यन्ति॰ भविष्यसि॰ भविष्यथः॰ भविष्यथ॰
भविष्यामि॰ भविष्यावः॰ भविष्यामः॰ स्यपविभू पाति [illegible] भूकृत
स्वि [illegible] स्यपपुत्वपो भवति तिबादि परः॰ एवं संज्ञा
लृङ्॰ [illegible] भविष्यत् [illegible] अभविष्यत॰
अभविष्यतां॰ अभविष्यन्॰ अभविष्यः॰ अभविष्यतं॰ अभविष्यत॰
अभविष्यं॰ अभविष्याव॰ अभविष्याम॰ भूतीसि॰ धातो [illegible] तम
[illegible] इति॰ पुत्वपो भवति तिबादि परः॰ एवं संज्ञा लङ्॰ इदेव॰

ख्य

श्रीराप १

॥७॥

धातोराशिषि याद्यप्यः॰ ९ यांसंज्ञा लिङः॰ आशीर्यादादेः परित॰ भूयात॰ भूयास्तां॰ भूया
सु॰ भूयाः भूयास्तं॰ भूयास्त॰ भूयासं॰ भूयास्व॰ भूयास्म॰ सध्वी मा न भूयात॰ स्व
स्तने॰ ता॰ तारौ॰ तारस॰ तासि॰ तास्थस॰ तास्थ॰ तास्मि॰ तास्वस॰ तास्मस॰ ता॰ ता
रौ॰ तारस॰ तासे॰ तासाथे॰ ताध्वे॰ ताहे॰ तास्वहे॰ स्यो भाविन्यर्थे ताद्यप॰ ९
बांसंज्ञा लृटः॰ सिस तासी स्यपाणिट॰ धातोः परे बांसिस तासी स्यपाणिडा
गमश्चात॰ भविता॰ भवितारौ॰ भवितारः॰ भवितासि॰ भवितास्थः॰
भवितास्थ॰ भवितास्मि॰ भवितास्वः॰ भवितास्मः॰ स्यो भविता तद्य
मारः॰ कुमारस्य॰ स्यादेः भविष्यति स्यप॰ धातो भविष्यति का लेस्य

॥७॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

श्रा

पूर्वसंयाच्छ्रो हो धे स्व्हू स्वः स्यातं० भ॰ नां अवयवा० पूर्व संयाच्छ्रो
नां भ॰ पा नां ज आ श्व पा श्वस्पु:० भ॰ धधु भा नां जड् ह्गा० त्वक छ
ष्या नां० यट्ता कृपा० मुखे धुक० मुखे ४ गागा भा ता हो स्वरे० पम्भू व०
पम्भू वनु: पम्भू पु:० न्का हेरोहि है:० फल म॰ फ॰ क्टस्थ श्वस्तु हस्येते प्व:परस्स
पसाहे रातिहे रिट न भवत्येव्यस्मात भयतितिनिपमा द्विठ० [illegible] पम्भ
विष्प० पम्भू वनुः पम्भू व० पम्भू वियं० प मुविम ॥ पलियं लका न पमुव:॥
ग्रिशिवि॥० पात ॥पालो ०पाल्पीपा स" पा सं ॥ पासा ० पासे ॥ पास पालसः
सीब ॥ सीपाला ॥ सीरमा ॥ सीबट स ॥ सीपा हें सी ये सीप ॥ सी यौहि सिमारे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम ।

॥३॥

भ३ भ३

नन्तरा एषां संज्ञा लङ् ० ह्यस्तनी नामिकारो ... धातोः ० दिवादावट् ० धातो
र्व्याद्यौ परे अडागमः ० अभवत् ० अभवतां ० अभवन् ० अभवः ० अभवतं ० अभ
वत ० अभवं ० अभवाव ० अभवाम ० ह्यो भवताम् ... ० परोक्षे ० णप्
० अतुस् ० उस् ० थप् ० अथुस् ० अ ० णप् ० व ० म ० ए ० आते ० इरे ० से ० आथे
० ध्वे ० ए ० वहे ० महे ० धातोः परोक्षेऽतो ... एषां संज्ञा
लिट् ० द्विर्वचनम् ० ऽतो ... धातोर्द्विर्वचनम् ० ... द्वितीयः ०
वर्णे कस्वरस्य धातोः ... भवति ० ...
किं ० ... पूर्वस्याकारस्य ... ० ...

॥३॥

तां॰ अंतु॰ हि॰ तं॰ त॰ आनिप॰ आवप॰ आमप॰ तां॰ आतां॰ अंतां॰ स्व॰ आथां॰ ध्वं॰
ऐप॰ आवहैप॰ आमहैप॰ अपूपूर्वार्थनमाशीः॰ पारस्मैपदार्थशेषा नंवा॰ प्रेरणां
प्रयतेनं॰ तत्रैतु वाच्यः॰ एवांसंतालोट्॰ तुल्यास्तातङ्॰ आशिषि वा॰ भवतु॰
भवतात॰ भवतां॰ भवंतु॰ अतः॰ अतः परस्मैहेर्लोपः॰ भव॰ भवतात॰ भवतं॰
भवत॰ भवानि॰ भवाव॰ भवाम॰ अथ धवेर्ला योघते भवसैप्य॰ आयुष्मां
न भवतु॰ भवान॰ अनद्यतने ऽतिते॰ हिप॰ तां॰ अन॰ सिप॰ तं॰ त॰ अमि
प॰ व॰ म॰ तन॰ आतां॰ अंत॰ थास॰ आथां॰ ध्वं॰ इ॰ वहि॰ महि॰ अतिता
पारा-ऐर्या मद्दूपा हर्षीकृपा वरा गमिष्याः पृथमंपा मद्दू यं दिवसैः सफलः
सोऽघतनः॰ नास्य घेतनोयस्मिन्हूतीतैकालेतत्रैहि वाच्यः॰ ——

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

॥२॥

भवंति॰ भवसि॰ भवथः॰ भवथ॰ भवामि॰ [illegible]॰ परतोऽतन्म्रा त्वंस्था त॰ भ
वामि॰ भ भवावः॰ भवामः॰ त्वं भवसि॰ अहं भवामि॰ [illegible] परः॰
स च त्वं च भवथः॰ त्वं च अहं च भवावः॰ विधिसंभावनयोः॰ यात॰ यातं
युस॰ यास॰ यातं॰ यात॰ यां॰ [illegible]व॰ याम॰ ईत॰ ईयातां॰ ईरन्॰ ईथास॰ ईया
थां॰ ईध्वं॰ ईय॰ ईवहि॰ ईमहि॰ विधिकर्तव्ये [illegible] ः॰ [illegible]
नं॰ तन्नयाद्यह्यः वृ स्वपाः भवन्ति॰ [illegible]॰ याः॰ अतः परो याइस्त्रा
तं॰ भवेत॰ भवेतां॰ [illegible]॰ अतः परस्य युस [illegible]॰ भवेयुः॰ भवेः॰ भवेतं॰
भवेत॰ [illegible]॰ अतः परस्य [illegible] भवेयं॰ भवेव॰ भवेम॰ [illegible]
स्तुबको भवेत॰ भवेद्दो वेदविद्याभ्यासात्यतेत॰ आशीर्वादयोः॰ तुव॰ —

॥२॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

आत्मधारणाऽकृत्स्नव्यापारस्य तां ॥१॥ प्राध्वा पारे समाप्तं क्रियाऽधिकरणा सम्यक्त्वे [illegible] मात्र
[illegible] त्वं मम ०१॥

नाम्नि प्रयुज्यमानेऽप्यप्रयुज्यमाने प्रथमः ० युष्मदि मध्यम ० अस्म
द्युत्तमः ० कर्तरि परस्मै ० चापरात्मने ० नवतां ० वर्तमाने ० तिप् ० तस् ० अन्ति ०
सिप् ० थस् ० थ ० मिप् ० वस् ० मस् ० ते ० आते ० अन्ते ० से ० आथे ० ध्वे ० ए ० व
हे ० महे ० वर्तमानार्थे क्रियायां ते धातोरेते वा इमे प्रत्ययाः स्युः एषां सं
ज्ञा ० अप्कर्तरि ० कर्त्रर्थे सार्वधातुके परे धातोरप् स्यात् ० गु
णः ० भीस्य तस्य धातोर्गुणः स्यात् ० भवति ० अपित् [illegible] ङित् ० यकारे त
[illegible] विना [illegible] प्रत्ययो ङिद्वत् स्यात् ० क्ङिति च ० क्ङिति
च [illegible] गुणो न स्यात् ० [illegible] डित् स्यात् ० शीत [illegible] गु
णप्राप्तौ [illegible] गुणः ० भवतः ० अदेः ० [illegible] भवत [illegible]
घञ्चिस [illegible] विधिरनित्यः ० प्रत्ययो मध्ये प्रत्ययस्यैव ग्रहणम् ॥
[illegible] पश्चिमप्रत्यय [illegible] इत्यपते

विकरणानाम
नर्थकत्वात् ०
प्रकृतिप्रत्य
योर्मध्ये यत
[illegible] तद्विक
रणम् ०२॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः ॥ काकानू गौरस्य व्याप नष्टभपार मेतत् ॥१॥ व्युत्पत्तिरिति ॥ क्रिया पावाति
नः किंचित्कस्यापि वाग्व स्वानियेमा तस्य धातुत्वे ऽप्रातिपादिकत्वात्सुर्व माहिं प्राप्त स्यानापत्तेः ॥ तदु
कौतुने हृषि धार्थस्यैविक स्वस्य भूत भविष्यत्काल संबन्ध भावेनाभिधायी त्वौ भावति ॥ व्यस्त
घर्षिस्यापि तत्त्वं भूत भावप्रवृत्त्यादि सम्बन्धात भ्वादिः किं प्रत्ययपतिव दती सादि नो धातुत्वेऽशा
त्वविषयतया साधुत्वापत्तेः ॥ अनेकार्थत्वे भाष्ये स्फुट मेतत ॥ लंब्याही नामृदित्वे धात्वधिकारवि

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ पारव्यात प्रक्रिया प्रारभ्यते ॥ धातोः ॥ इत्यधिकृत्य
ते ॥ धातोः ॥ क्रिया वचनी भ्वादि वृत्तिसततम् ॥ आख्यातानीति ॥ अनु ति
तो ऽस्ति तस्य धातो राते ॥ जितस्यापीतिति उभ जितः स्यात् ततस्य धातो रात्रे स्त
परतो ऽन्यत् ॥ ... तिनि भिन्न तडानाम धातोः ॥ तबप ॥ तिवादीनि नामानि धामिन
व वचनानि पञ्च सन्ति ॥ परात्यात् ॥ ... प्रत्यय ... भागः ॥ ति
धा घ ... नामानि सुप पर ... प्रस्यपा ... भोग स्मुख ... स्यपा ॥

ततस्य दशांत व्यभवति इत्यनुकरणम् ॥ मुख्यार्थ व्यतिरिक्त शब्द मात्रो आरणम् ॥ मुख्यार्थ मुक्त
ऋषि शब्दस्य रूपं नामो व्यक्ति ॥ वकारस्य नोले प्रत्यये ... माठे नेलुक चोक वहीर्घ स्वडिति
तो विशेष प्रतिपत्ति नहि संदेहा दलक्षणम् ॥ सामीप व्यवस्थायां प्रकारे ऽव्ययेतया ...
लक्ष्ये तत ॥ कश्चिज्जोत्वाधिकारत्वाद्वेन त्रेप स्वभाग ... मिन्ने ॥१॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ला.स.नी.

५६

कृतो काहे सो र भा त क स्का दि सम पुर का लि ति प टि । पा स र्वि
स्का म इ त्या दि गु लो क च पशवंन्द्र पुंस्के कि । य इ त्या न्या व रा : वरे ते भा व सं गे स्य पु सं म त
मि व ति लि कं स ल्लु प्र श व्द पु स्कं लि ति व ति लि कं स ल्लुं श व्द मि त न्य क स्का
कि न्तु का न्य ह त्या प्रि व स म य ह त्या स मि ति व ति लि ति इ त्य नुवर्त ते त स्य ए क्षि व त्ता
दि धु व य त्र से पा प ह रा गि स त : स इ ति इ त्या : प इ ति स्य च त्वा न्य वर्ते ते त्य प्रा प्त पू ग
इ त र स्य स्या दि को त स्कु त इ ति कु त : कु स्या ग त इ त्य थे अ ध्या पा त्या थि प्रा पूर्व ग
ता पा ठ स्या म थ्या दि रि ता स्या ऽ : य प्य पा ता प म स्या च इ ति प न्य प्र भा त्ते न जी । ले
पि व : स्यां कु रि त्यु के ति ति वं ए भा स इ स्व व स्य कु इ ह पा ठ स्य पु पो ग त न प्र स म मे
क म न्ति सु च कं मा न्य रो ध्रे ता या न्तु म ० पु व कु ता रो प री प्र का र ऽ था र ता
वः विप्रि मारि च्छ इ रि ति नि ई श ता ले न धि ष्ठि त भि त्या दि क्षि व्र र ह स्य ब्र
ति व त धु ह स्य न्या यि ति लं ती स तो न्य वर्त ते तु क व से ना स्ह रे ति व न्दि रिवि पं
स्व न्यु के स्या त्त रि छ स्य व र्ये स ति व इ वं स्या र स न्नि पा त प रि भा ष

CC-0. Digitized by eGangotri, Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अनुनासिकस्येति दीर्घः। मानेर्धातोरिति नः तस्यासिद्धत्वान्नलोपो नन्वेवं पव
कारानपरि अकारो घ्नारस्यार्थः। तेनघ्नः पुमानिति स्यादिति सिद्धं ऽभयपर्णान्हीति सत इम
वपेयसर्वं कर्तोर्भिक रूपः कलित इसाशयेनाह हूरस्या द्वितिपुंघोऽक यमचनुं पा
रीति रेफस्य गिसम्मीः जिह्वामूलीयस्य रयस्यौ तरवर्ग रेशरीति गिसमे यन्
पः जिह्वामूलीयशौ तरीत वाशरीति गिसमे स्वपि सभे यज्जवा स्यात् अन्ति
वोः कपावुधारस्यार्थी वा द्विस भेइति प्रावात्वाद्विकस्याऽलुन्नमस तेरूपलं
वामुन्तेगिस जनीपस्य सेयप्रसंगात् कानामूर्द्धतेकान्के निति वाक
आमेदिति यहतांपत्रद्धिरुक्ते विभक्तित्तचैव वर्णस्यात् ऽरुमान्त तरकाको
कन्यपस्वतीति अत्रएकः क्षिमशब्दः प्रसंगो द्वितीयः न्त्येपेकोन्कुहितर वस्यतो
सर्थः। वार्तिककारं यहरणाभावेविसर्गसिद्धातीत्याशयेनाह यद्वेतिसप
मासु वार्तिके रौ यलत्वं कस्यादि पुंसंस्कातीसस्कारी व्यलिपुंस्कोकिंसः पु

तस्य·

पित्न हेवं हरिः कतीनोरिं स्वरे ह्रामः या तीलोपे वरणादि प्रसंगः श्रियौ रिख्यां त्येन त्रिसख्यी
हितेमविरुद्धात मनुस्वारस्यापिविहि लइ इति मूलि शब्दात्कैकारस्य वर्य लान्तरे तोति
मैवो रत्नाभ्यामिति कृतोपि वरणोमवइति पत्रे सवे तिभावः पुनः रववितिपुसः सपो
गांत रोपे गमवधात्वभातस्य रमनुवार राणम् आम्यर इति वहुव्रीहिः पदुं तशानिति
इडुपधस्येति वत्वविधानके तूचे इति भावः स्थाभाइशेनेति वस्ति ङः स्थापि सत्रे
त्वेशादिरपमादेशः म्रस्य पिञ्जकारलरा ला ननंतर तस्य वोगेति स्थितमिति वञ्चपते पव
पत्वस्यासिद्धत्वा आम्बरला भावानुनः स्वुवीति हलंने सधीः पुस्वान मिति वाच्ये
डेरपु वेति स्थुपि स्थाभादेशः नत्वम्राद्यहि उर्ध्वं धः वजने प्रति षेधः म्रसनैवा
श्वेति वार्तिकादिति वेसतम वहुसंतत्वसेरा छन्नसोऽश्ववधुका गात्रावबधूला
जितघुर्पमिति वार्तिके वहुस न्नह ला ससमाधे पम विस्तरस्तिपत मनोरमायां
मिनुसं वेपः श्रावस्येति चेडः पासनेसोहिश व्यावादेशः प्रशानिति प्रथूवी व्यादाम्व ६१

द्ववृ ५०

अनुनासिकात्परस्य सोपे पंचमीत्याह ॰ अनुनासिकं विहायेति अनुनासिकाभाव पक्षे इ
त्यर्थः पूर्वस्येति प्रकृतस्यानुवृत्तिं भाष्ये विपरिणामेन षष्ठ्यन्ततेन अभिप्रेत्याह पूर्वस्येति ॰ तोः
पूर्वस्मादिति संसर्गवद्भावो गौः स्यादिति विशेषावगतिहेतुत्वादिवसेव सार्थे ऽनुनासिक
त्वानि सवेथ स्वभावितो अनुनासिकस्य गुणः एतोप स्पिपतस्या हाको ऽस्ति तत्यापायामीत्य
न संव धात इत्यभिप्रेत्याह तोः पूर्वस्मादिति नु मनोरमायां प्रवलाशितम् तत्तु पूर्वस्य स्वस्तु
वर्तन विभक्ति विपरिणामेवानेप न्यायसो किञ्च न्यावे नेव ट सिद्धा तीत्या शयेनो न्य
मित्याहः अनुस्वारागम इति अत्र परसवर्णशब्देन न सम्भवते पथ्यावयीतुतान्यामोजि
सत्रे वर्ण शब्दे नैचो रागमस्यापि तिभावः विसर्जनीयरवरीति एतच्च स्वरवसानयोरिति
सूत्रात् ऐ इत्यनुवर्तते संपरिभ्यामिति कारालेस्खुटनजुम्नतस्यार स्यानवस्यात
तः परस्वादित्यनुस्वारशंकयाह अनुस्वार ... स जर्नीत्वाट् मध्ये रोपश्चेति परिलि
कारोपपि पठ्येत तद्धि पचः पुरत्वा होरमाः परस्य वर्णस्यादिति भावः अनुस्वा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीतत्त्व
तसं.
४४।

प्रहिताऽनाविसाऽश्चतोय दिधि यिप न सौ आर्य दत्या न्नु दु स्यादिति चेन्न उत्तरवर्ण्ये वावल
धितिवाधितिप्रवचनसेन्नरसा प्रति वधाते भौत रथ परं भवा चो व स्यागे द्रु होगरत्रीसिहाविनारे
हिर्विधाधितिप्रवचसेन्नस्त्राद्गुत्तिवधाते श्लोकस्य पदं प्रवाचो व स्यागेद् इः परस्येति व्याख्यानाते
कुल वचकुत्वारितिनप्रावार्तुऽग्निवव इद्दमतः व हद्दस नद्ध ते भ्रुमाद् इः परस्यैति व्याख्यानाते
ऽ. मुराने ... पु गौत इने नप्रलु न्तो म इहेथ नसो वे वारसीर्तु मु न्तो रोत रेवसेना न्वनुसत्त
व न्तात्रिं भ्रु वानुनासिक व व मविका रो विधिर्वतिवर्न्त दूवं श्री घेश्री वयग्रहराम तर्थं
कारस्य धिवात देव रु श्रुक रता स्या भा तनु शर्द सु ग्रधि वा र व न्ते प र स्मा को विलाः प्र
र्व कार्यस्यवि शेवघोतनार्थः वास्याति सं हत्यं वर्ण स्यतु वानुनासिक इतिथि चिपन्ते
ग्व र्थः। धाग्रह रा स्याद्गपर्यन्त ऽनासिको पर इतिगाय का इव सिद्धे नेहि विकल्पविधि
ना नानुनासिकविहाये स नुनासिका भाव वन्तः संभवति इद मेव ध्वनयितुमुक्तो
त्रु वेति शकानु ना रोः पूर्वस्या नुनासिक स्या दि यवो न्तो म रोः पूर्वस्येति ऽवस्य न्तो
तामेन्न ह्यो व स्या विसर्व ह यु व क र रो वाविधिस्तत पूर्वस्याति तेवल स्य ऽर्थः रव
रोः पूर्वस्यास्वर इ स्य स्यावि ह प्र क र रगो भ्वा धिस्ते स्तत पूर्व स्मात्पर इ स्यथो जो घोः॥ ४४

रूपाव ५०

अनुनासिकात्परस्यापरलोपे पंचमी स्यात् ॥ अनुनासिकं विहायेति अनुनासिकाभावपक्षे ह
त्यर्थः पूर्वस्येति ग्रहणं तस्य तु विभक्तिविपरिणामेन तपरत्वमप्यनेनेति अभिप्रेत्याह ॥ तः
पूर्वस्मादिति सेसवर्णग्रहणं प्रयोगाय स्यादिविशेषावगतिहेत्वित्यादि वसवर्णस्याथें तु रानीय
तानि सवर्णेष्वसम्भावितानि अनुनासिकत्वगुणापदोपस्थितस्याहकोल्लिखितत्वाधायपिते
नसंबध्यते इत्यभिप्रेत्याह तोः पूर्वस्मादिति तु मनोरमायामप्रवृत्तावितिमत् तत्तु पूर्वस्य सवर्ण
वर्ते न विभक्तिविपरिणामे वा नेपेक्ष्य पैर्तिके न्याय्येनेद् उ सिद्धाती स्याशंकेनोक्त
मित्याह ॥ अनुस्वारागमः इति अपरसवर्णं परशब्देनैव लभ्यते तथापि वैशिष्ट्याभ्यामाजि
सत्यं पूर्वशब्देनैवोत्तरागमत्यमिति भावः विसर्जनीयस्योरीति एतच्च खरवसानयोरिति
सत्वात्तेनैव कुत्वानुवर्तितं परिभाषामितिकारात्सम्बुद्धम् अनुस्वारः स्यान्नवस्यान्त
तः परस्यापदान्तं नस्यादित्याशंक्याह अनुस्वारविसर्जनीयकारोपशीति परीवि
कारोपनिपातोच्चारणे तत्कंपतः ॥ इत्यप्राप्तः परस्य वर्णं स्यादिति भावः अवसानि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रहीतिडनाग्निंसाः चत्तो र्हि विपन्नतो पर्हस्यान्नुड स्वादिति वेन्नं उत्तरपदस्ये वाकस
हिलिंमाधि तिप्रत्वपरस्यन्तरा प्रतिबधाते भ्रतस्य परमवाबोपस्वागोड होवरमाखिहाबितारो
कुत्यबस्य कृत्यादिति नप्राबातुऽत्रिवपदइस्वतः वइइस्वनुबते भ्रंशाइः परस्येति व्याख्यानात्
ऽमुराने प्रयोंते इनेन प्रतुन्तो म इहैयनसोवे वोरत्तौतु मुन्तो रोतरेवसन्ता व्यनुसते
व्यनाते श्रवानुनासिकः स्वव मधिका रोधिधिर्वेति वन्से कृवं श्राघे श्री वग्रह तामनर्थ
कुग्माधिवात देवरु प्रकरताः स्याभात तु शर्द लु श्राधि वारपन्ने परस्मा को विरामः पू
र्वकार्यस्याधि शेवघोतनार्थः परस्यान्ति संहत्यं वर्व स्यनु यानुनासिकं इति वि विपन्ने
व्यर्थः धात्वह रा स्याक्तार्थे भ्रडनासिकौ पर इति जावकादेव सिद्धे नतेहविवर्कस्यं वि
नाम्रनुनासिकं विहावेस्वनुनासिकौ भावे वत्तः संभवति इदमेव ध्वनयितु पुक्तो
तुवेति शकानुक्तो रोः पूर्वस्याणुनासिकं स्यात् इयवोन्तो नरोः पूर्वस्येति ऽवचन्ते
ताम्नेन्दस्योपस्यावि भ्रवे हप्रकरणे रोबोधिधिस्तातः पूर्वस्यातिति चक्षबेऽर्थः एवं
तेः पूर्वस्यास्वर इयस्वापि हप्रकरणे रोमेपाधिहि स्तातः पूर्वस्मात्पर इत्यर्थो जोघोः॥ ५५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

लपन्ते [illegible]र्थस्ताभावाह्वयोद्वितीयाइतिपञ्चम्यैवस्यचोनेतिशंकानश्शश्लोठीतिद्युर्वे
स्त्राश्रिऋसादिसाङुःऽमाहृच्चोतऽमग्रत्याहारःसप्रलपोवहृतेद्विलसामर्थ्यात्सांगित्रि:
संबंधातेतेनयथासरूपङुःटस्यठकठध्वर्त्ततेमिसयहतांविस्वकवर्धमरहेमपरइति
मपऽमोपइतिवचिकृस्वपस्यपओपालादेवनिसलऽनभात।नविहतसयहता
भावेहिमपरेवेप्तपमुत्तरसूनेपुपञ्चेसोणनुवर्त्तितेनवेतिशंकास्यादितिवेस्लत्यप्र
मतपवपि[illegible]त्र्यार्थमित्युक्तेरनतुप्यर्थमितितस्मात्पर[illegible]णइतिनऽऽमइसस्व
वल्पन्ततप्रोक्ष्यत्वाविपरेपूर्वस्येवगिधीयताकोलसइतिवेऽमनपाहिसतिऽम
न्तेस्वपरस्यपूर्वीयवपवःस्यात्सतिलसन्येतपरस्यपोऽमतस्योतिवेपश्चिकरत्रोपेतव्यारख्या
वमपिकुर्वन्नास्तेइत्यगतालंघसज्येतपहन्तस्याहीनिषधस्याप्रर्ततःवचपिपहिरङु
वरिभाषापाऽमुद्धिवरीत्रिकृलारिहकिसिद्धातितनापिठयोदेशपञ्चम्येवपादिकेङन्तर
ङ्वहिरङ्गपरिभाषापोमूपठतेःप्रसज्यतपवस्तातमितिपयोलप्यास्यानमेवसा
द्धिजिहिकेडगम्येथइतितपऽर्योलस्मानिवतर्वपूर्वचासिद्धेतन्निषेधात्तरङनुवे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीसा० त० सं० ५३

घुटि दीर्घपातात् अ ऽथोर स्य सकारे परे घुटि असि व्यानसंभवात् किमनेन घुटः परीति साध्वुदग
वनमेव अच्युतौ नत्येन पानान्तो होत्रितिनिषेधात् प्रथमस्यात्र धेऽकार स्य उत्वप्रसङ्गात् तेऽमत एव
अन्त्वमात्रास्तुनि हैव कृतः ऽस्यन् किञ्चुले तस्यासिद्धत्वेन चयोद्वितीयाः इत्यस्यापि प्रसङ्गाद्
इदधुकृत्ये नरूपद्वयं सतिऽकार नकार विसर्गे स्ता द्वित्वविकल्पस्यास्थो ऽरुपातिताः रुपः शत
इतिद्वित्वे हांत्रिंशत् शतो वीति निषेधेऽनु प्रवर्तते तस्य सो वद्वित्व मात्र विषयत्वस्या
क्त त्वात् तवचर्त्वस्यासिद्धत्वात् रुपः पदत्व मेव नास्तीति शंक्यं पूर्वत्रासिद्धीयमद्वि
त्व इत्युक्तेः शितक ह्योति सवूमी पर्वविकल्पानुपर्याप इति पंचम्याः बद्धीर्वकल्पयवतीत्या
नत्वेति वर्सोपदहाती म तो भदसीसवं स्ववर्ती ग्रहणासामर्थ्यात् वन्नात्सरुवनप्रयतैत इति
भावः समृद्धगु रितिरुह रुद्रुत्व तु कौरासिद्धत्वं वा द्विसन्वत्वं वीति रुत्वेनापां व्यावर्त्य
स्यासिद्धत्वात् वर्तु हत्वमिति मत्वं तर्कं पदं त्वेचयो द्वितीयाः इति पदे देवस्यचत्वे शस्या
सिद्धत्वेन विकल्पामसामृत्तद्वंद्धुं मुस लरह्वशं मुरिति रूपद्वयं पंच द्विकेवध्यानवक्षस्य पद ५३।

स्वपरिस्थितरिपु वय स्याद्धितोतद्भव पथा प्रकृतिः स्यात इष्यते तु यद्वाधयोरपिप
पाद्य स्यात समुदायोक्त जीवेषु हन्ते जगत् इतिपया समानानिति किमस्त्ये तथैम ते
रार्थं सत्त्वगत इत्यस्य तारोर्थः वृत्यादयस्तु चपत्तिच सर्वे वा सर्वत्र क मध्यव वचनी पस
त्यावथास्यात ते नेपर अपमतिथकु धीतिहे रेव हे इति अनुवर्तते तत्राह नपरे हवारे इति सूत्रा:
वपाहिती पाइ तिपत लव नादिन्याश्रेश इति सर्वेषा क्षोस्थित मस्यात एव मनोरमा
वाङ् यी तिस्वै तु डिपु चामाने वपाहिती पाइ ति पत्ते वदारावतिरकात्यपरितु स्ता
रिति सच स्यस्यात हि तु ड वन्व वस्याते तुदो सिद्ध सेनवपो हिती पाइस्य स्याप्रकृ
पो छकारसादे रिति पुष्करे तीर्थं धिशो वे सा इनीति पोछ्र रशत ते स्याप तस पोछकार स्या
दिरवर्ण: वाचाद्भिस्या दिरस्य तिका दिवा कृमवपइकृतिड: सिध्यु ठ ड मवानेईश
ववमीनि ईशित्वस्ते पाने परस्यादि त्यपि प्रस्याह सच्चोति क्षीति सप्तमी नि ईश तु स
घवार्थ: घटस्तत इति धुटश्च त्वचेन तवारः वपाहिती पाइति तपोन चर्वं स्याति द्धु
तातथाव तवव वृद्धि प्राप्ते वाच्त्तत इत्यत्रेद स्य टो नभवति नत्वेव मपि डः सिद्धमिति॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री·ल॰

तत्त्व·

१२१॥

कुर्वित इति अर्धस्य परसवर्णे रोपचुरादिस्तावन्तो लः नि कामयां से टीति रीं लोपः परसवर्णो
जडः अकिं सन्ते ताइस स्कां घान्तः डः मेव अनुस्वारे परसवर्णो मडः आंचित इति अचे इति मनो
वामि तिनि सायां इद नाञ्चे रीति न लोपध्नि वेधः कुटिल इति कुहि मलि भाते नः मोऽनु
स्वारे परसवर्णो मशाः शानो इति शमडपसमि नः धा वशान्त शान्ते ति निपातनात् इ
भावः अनुनासिक स्य धीतिहिघुः मस्य अनुस्वारे परसवर्णो नमः मान्तजि समः धौत
नीति क्विन सपत समद ति किम इदं रादः क्वाधि ति किम संतजितु म सराजित व्यम॰
प्रकार स्य मकारे च वत मनु स्वार निर्देश स्पर्श म॥ तराम वयं स्यादि ति सम्राडिति राजः
विपौ सपूर्वा दस्या लुतु ब स्वादिना क्विप धूस्वादिना च यम जे ध्ववर्यो हेमव रोधा
हिपो सपूर्वा इति पक्षः तु ह विपरोति पदस्तापरतप स्मात्पवरस्य परस्तस्मिन् हकारे मस्य प
मपर इति पक्षुप्रीहिः वदरो ति पदस्य पर तप यथा संख्य मनुदेशः। मूनु दिस्पत इस्पनु देशः पश्चादुवा वाविइतर्थः
धरमनामवन्तीत्यर्थः यथा संख्य मनुदेशः समसंवन्धीविधि रितीस अन्वर्म के वि धान मि
समानामिति संवन्धे षष्ठी इति इह समसंबन्धी समानां च वि धाने पाधादि ध विधा दीनो
तिनुनोन्नमतथाहि सति पञ्चो देशे सुसमेषु समानोध्धि धाने वा घादि ध विवादी नो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

समुद्घय घरे इति ऽ हस्वस्य स्ऽ स्यार स्यवनीत्वयं समस्त मयि सव राश्च हतामिह लिङ्ग अयं व
धातेर्वदेशे स्थे रितस्य वृत्तिरानादि सम्वि स्याह पूर्व सवर्ण स्यादिति शः छोऽति इह पद्मना रि
सन्नुय संपत्नानातं भवइतिध्या स्येवम। तेनेहन मध्य स्त्री स्यत संभितो गिरं वांगिपूवीइ
यतेत्वादि कः शः छ स्य ममीति शः छोऽटीति सत्व: छोमीति वदनीय मिस्व पं:। तच्छ्रीके नेति
तच्छ म न्व रो त्वाधपु हाहतं ध्य म मेन्। हली सनुयं तैते परस्येति वेत्तह मा नो स्ये वा हि
तस्विकि मत्य म च किमत्र नश्याय हान्त स्य मपत्ता नास्येति छि मे जदर वा हि श्वा यं त स्व त इ
ति श्राऽ ऽ हमत इति तऽ श्रु कमो रिति नेदश्च नु स्यार स्य मेने पणीति स्य छार्थ म च लि
परेऽनु स्यारा मावात् शोलितु परसव राणिऽनु स्यार नन्त रांत इत मनो सम्भवती ति कुले रत्वे
नेत्वे व दंश नमि स्याह व विपरसव र्णा विधाय पत्ते: म यव इति ई वहि त ते मूल सा
विचित्रतं स्यात रागामि ति मा काम्ते पणी तस्याष्ट र्थे कात: र स च कोर म तेल्या वस्वके म
धान्यथा दंश न मिस्यावनु स्या रातत रतम: पर सव र्णो नुनासिक ईकार: स्यादि कार श
कार को स्त नमने स्याम सपि स्य स्वत्वा र्त तन्धा कुलत्शोते इ सो हावन्दे स्यार स्योवा पलान्त स्ये

भोसता

त.स.

स्यात् ये वे च [illegible] इति या वी मे धानुस्वारधानुस्पर्शान्ते षु प्रवृत्ते नासिकविधिर्न प्रवर्तते तेन
मीमधानाहितिवा वो म्यप्र इत्येकेन प्रवर्तते इति बघ्नाति व्याक्तिः पदान्तं इति पन्त्वे सन्नमे इ
सन्नहतामे हाते ग्रे स्वाप्य नौसन्न हतास्याचे तिता र्थत्याद्येके विग्रब्धं तिङ् वारे वंत चा पिले
स्यानु सेधने ताति वन्त मामिप्रसो इम्प्र नम्प्र इका हनिका तंना इति नज्ञवबारिंगता
कुकर्ह लेव मन्यते नलुकुंकुंघोत इति मऊ त्रुशि कं च था व परो नुनासिको इ वार्यः नवव रा
नुनासिक प्रथं तो मं व न तया भावेन महं इति मनु वा प्रकारस्य वस्या प्रस ज्ञावयारि
नतोकंकु इति वा हे लिरर्थकः स्यादिति वा यमः मेनुनासिकविधेरसिद्धत्वेन महयं नत्या नवाप
नुतो तत्साहस्या सार्थकत्वादिति चेदित्याहुः वचुमें कंकु इत्याकारस्य नकार इत्युक्तः स्यातामिति नतोके
कुरित्येव पाठे नलुकंकु इति मनुप्र प्रकृतिमत्तकंकु कहु इत्यवनांतस्य निपातने पि भवत्येव इ
न नप्रयोग तत्स्य निर्वा[illegible]ध्यत्वात्तस्यापरो नुनासिको यत्न प्रवर्तते इति ग्रन्थेन त्याकुः । यथा विमन्ते
सो महत्वं र्थ इति सार्थत्वात्या हेतु साधि तितो पूर्वं इकार प्रश्लिष्य भवेल्ले नाव्य तैस माधात्वं शक्य
ते तत्साधि तिन्नि व यम्नि ईश स्वसत्व इत्यवो स्वभावात्तार ह्रस्वत्वात्सा हतरेन रयोग इत्येकते

४१

कथनाइत्येवं स्थाने नासिका न भवति किं त्वं नासिकत्वं उत्तरवनासिका यापारे रोधा
व प्रयत्नार्थं चात्र राणानासिकास्थाने न त्यकंप नेत्य कारादीनां नामसुणं ही त्वां नासिका स्था
न मिति स्थाने निरूप सोते चार्ते एकं थनान्मूने तेत्यादिवदेति तेवाम ओन्तो सावकाश्च वसा
विनैवे कृषि छि: अन्येषु कारादीनां नासिक या सर्व लघु धारणा इष्ठनासिकत्वं गुणा: स
वे निवृश्यते वती त्यादि यन्न सारवन्हि तत्यारं अमङ राणानां त्यजु नासिक … त्वं ना
सिकत्वं नामैति सर्व हेतज वोधारराशिति न गुणा: किं तु वमानुस्वार वोरिवु स्थाने मपे व
नासिके ति स्थाने निरूपलोऽमङ राणानां नासिका वेतु नो नत्य कारादीनां नासिका वेति
वगुणो तुस्या स्यात मन्बु नास्य त्यमिति व्याख्यावार्त हुसित्वा हो … तोस्मीति इकार स्वव
कारप्रसंग इति तहा चातेत: लोर्सी त्यवत्र कार ह्रपति ईशइति स्वीकृत्य रकार रहु पेत्य
कारे परे यरस्वर्त्ता इति व्याख्यामुनो देषाप्रसक्तेरित्यादि ॥ कुन्दुः इत्यादि कार्यान्तिविशि
त्यवार्थि थासे रक्षेन्तो: षीति साव कारे सार्व छ यमिति ह्रस्वात्ता हो तान्धिते इति व
गेलोप हो त स्वेति किमवेधि स्ताभ्या तिस्वयोर्वारीताश्च इति प्रसिद्ध पवेगामि
अधिते हु न्हे मर … रे मरोदि: दन्त्यवेन्नेता इत्या हो … लकार येकार रकोरन्नेनाव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

धातुम

त. प्र. नं.

५६

स्थाने कालेन सवितृ गीत्यादिकारस्य स्वरान् स्वरात् चैव विकल्पेन कारस्य तस्य ते भ्यो विधि
सर्वे वर्णे लभ्याणि वीतत तो पि वेदि वचना स्वपत्ते भेदेन सवर्ण विभाव विष्णु पग भ्यो ना
लिकवार सो वित इत्यपि सवर्णोस्मी ति परसवर्णा विधिना इकारस्य वकार प्रते: वकार
स्थौष्ठ स्थाने दन्त स्थान साम्य मन्वकारान्यून स्थानक स्यात् यदि तु वकारस्य दन्तो
ष्ठमिति समाहार निर्देशात् औष्ठ स्थाने दन्त स्थानमिन्न मेव दन्तोष्ठ स्थानमिति
वकारस्य स्वकारस्य साम्याभावात् वेति सो हेना लिप्रसंग इति यूवे स हि सुष्वादु
हे स्यादि नादसे तति विधीयमानो यः तस्य स्याद्युक्तत्वकुङ्ली सवर्ण स्थान किन्तु स इत्ये
त्या हार्वेव स्यात् तथापि वृद्धि: विपुरतो त्याहो विधीयमानमुत्तो पूर्वस्य नुत्यं सुरुक
वैली सासैन स्यात् उक्त रीत्या वकारस्यौष्ठ सा भावात् ए ववस्यौष्ठ स्थाने इ सत्ते यस
स्ति सोऽक विधि वो वदेश एक स्सो इति इति नोपवकृ यह सोऽवर्ण स्यात् तेषामपि
स्वांत सादि स्यादि तिभ्यमित व्यय: इनस: केवलस्य इत्य: नतु दन्तो कण्ठ स्थान इमूस
एवन्त्य मारता खात्र ।। वित्तु वारि सिद्धि शिक्षा वाय मातृ स्यारदोरेव नासिका स्थान नर्थ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

त्यान्लेय चाथ पसेकण्वमुन्ता धे स्थानकं भवे ॥ तिथा वारतु शके नन कार यहरोतसिद्धे हि
व भूा संख्या तिकती रने नस्थापनी पेतुष व स्थाव ने वा धका भावा तर नाथिनुरव स्वामित्व वै
र्याकों वि स्थान तुरवत्यादि व न्ताणांव गेषु पं वा वि व सीः परस्पर सव सति भावेषु रिसु
नो हाहर रता श्रुत्य प्रस न्तो स्नादि तार भ श्राव श्य क इसे तत स्थापको श्रव रा कि म थे मि ति
वा व्यम त था स तिथे प्र ड रा न ता नां पर स्पर स्था व सति व सात्यं न व सीत्वो से श्रव ने स्या रे
स्य व श्चिव र सर्व तीः थाप हा नस्ये स्वनु स्या र स्व मा द्वे ति व सुः ला त्यादि स्था न सा म्या आ
वेषि ना सिको रुव स्य व सि लो वि स्थान स्व नु स्व सा तं ना थि ता र वादि स्था न सा म्या भा वे
र न्यून स्था ने क त्या तं रखुं सं न यी सा इ रि बु ना सि श्र स ग ः स्था व मी द्वे ः सह तु अ ही नां सा
धर्म्मवि स्या रे व ना सि को स्था न ना धि कवे ष्टि ते र न्यू न स्थान क त्या ते भा मि ति द्वि व्र ना लि ख
ती ता दि सि ख्या ति व गो च्चा नां तु ना सि को स्था न ना भा वे त न्यू न स्था न्यून स्था न क सा स वे ष
न स्था व सर्वं भा वे षि न न्त लि रि ति स्था प का प्य व सं वि ने वे क सि द्धि रि ति था को हे मो री ति षा
हो स वरा हि ध्र्यो ः रिसो स व री इ ति शा क न्यं श कृ ति भ वां ना म ते द्व व इ को रो न्व त

१८

आसन ३२

तर्स-नी

३२ रिस्यादि पौत्रयो जेतुत नु शिव इत्यायुक्ताहरि व्यातिशात ने ति तो रिति वानुवर्त ते ते हाहते

व नं स्यो स्यादिर्न शैव [illegible] श्रिया दि प्याख्यात् निर्द्दिशे ति: सहि ध्य त्येन नेोच नायप्रश्ने ति व

यं अस्पैवं न हूतेल पाश्वुत्यमेधेन तेत मिति पार्हेतारस प्रपाद्द गीत्यमेदो हाहर ति वि सं

प्रश्न: इ ति विवक्षा तातेव प्र छ सीव्याचान्प जवावे वादि नानेऽ [illegible] छो: स्य दिति छ

वाषयां नडोदि- सा गृताभाव: प्र छे स्तु प्रश्नैवा नेतिति दिप तंप्रसा रत्ताभाव: ॥

न नु अमऽ- ता नातं ताव्यि का स्या नाधि क्या ह्वौ क्वाचे स्वतुभि: सहतु स्यपत्या नर्ला भी

मेनसाधतापा भावात स्ताखुने तितु शब्देन नको तोन स्ये तत्किंतु स्योव भा पाश्व त्या र

वृद्धेति विप्र: प्रश्न: इ स्य त्रे स्वेत्या प्रशन्ते: किमने न निषेधेनेति वे द्वअम्भा हु: आदि

प्रतिनिषेधा द्दित्व ऽारे वतु: स्या स्वपूर्वत्व मिल त्वो स्य गह रोन ना तिको स्या न निनेत

ता: सादि स्यान नं स्व धैते न स्यानं तुः व मथ ते तिनु शब्देन वव मस्या विग्रह ताते ॥ एवं

व प्रयुक्तौ निषेधोऽवमावश्यक: एवं वतो: सैतु शब्देते नकार स्याभि ग्रह सादि वि

द्वित्वे तो सादि सिद्धा तिनवा निमित्त कैचि तोताभ्यासरव्यातिरास हा पक भितु तो ३२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वे

सेवधर्तौ हि र्घ स्वाहेश इति व्याख्या ॰ त पा ये वल हेशे चाधिता पर सा हृ ऽ ल्पा पुष्पाराते ध्या
इत्याद्वे राम च स्यामिति भाव: अर्थ ग्रहण किमिति वाक्यार्थ इत्या दो चपि सपू न्य चो ऽ स्व
न त ना र्थो र्थ ग्रहणे नेति पृष्ट: । अर्थान्तरे य सन्धौ त इति वाक्यार्थ इस च यो वा विशेष
सर्वे वा व्यपि करतार्क इत्थे ऽ वस ज्ञो नो: सो मो गो रो इत्य चे ॰ गो रो श र्क स्तु स पू न्य र्थ मा चे
यवि सन्न: न तु त र धिक र ता इत्येथ स भाव्या दिति मे इ: मा सोऽ ऽ पूर्वाह स ॰ स्य स्वरा इति किम
क र्ह ह र्दि श्व से छि हि ति कृत्य चेर्थे व्या वनस्तं स्व क पृ ति श स्व र्थ मे॰ मे त प वा न स्या र स्या व्य
वत्ता हि त्या दि ति दे श नु व न्त: ।०। इति स्वरसन्धिः ।०। सोऽस्तु नाम: । स्तो ति ति स मा हा र दुवं ।
मो च पु स्य वर्ध श्चु कु रि त पि वो धाम श्चु तोति ॰ स ह पु न्तो ति त चेत घो गे वि ना पि ष्टो वेध
रव मा णा त्या त ष्टो वा वा गे इति ॰ रत इष्टा ता र स्या न ॰ म ना स्य न्पा दे श पो र्थ धा स स्या नि
मि ति का वि तो ता सून श्रा दि ति सो व का त प धा स स्य म चे मि ह नो व न्व त्त म स्या न इ त्से र त म
इ व न्ते न इ ट त्ति ह दी ति न्ना व श्य व त्या त ॰ हि विशेत इति च श रो ति पा न्ति कं त्या दि स र्ग
ग य ज्व व स्ते स्व शे न व गो श: च व मे के गे रा न कि वि ना ति त य मे स्यान्य व य मे वो ॰ मे त ब्रि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रातिप

९५ टी

यत्र स्थले स्थले स्त्रियां टाप् विधीयते प्रकृतिभाव प्रमात्र बाधनार्थं ये हि इकोयणचीति तेनत्वरं सवर्णे ना
ये स्वभावेन स्वरेतः परतो वानवर्तते व्यक्तत इकृतोवं इकृताचि ति किन त्रिपः स्त्रवर्णे ध्रुवो यथा [illegible] हाभवति
आधिपश्चका त्वरस्याः स पूर्व्याः पुष्पावलु गीत्यादि नाडा आदेशः पाद कारेः पुरुषोपइति शब्द
स्यायवोग स्वतिवमिति येन इत्यादि वर्णा से इति भाव प्रयोगे प्रसंगाः सवर्णा निषेध इति योऽपि स
प्रधीयवहतो विमर धीति मती सुद्धतौ धी त्यामत्वा से कुत्वाइति प्राप्ते ततो वे कवेव नस्या पूर्व
सवर्ति इकारः ततोऽकस्सवर्णे [illegible] दीर्घः इत्येकादेशः नन्विहस्तुपासु गीतिस्तुकुह त्वरेवेतीः
वतेः सोमो गोरी इति वात प्रमी [illegible] पवी आश त्वे इत्याग्रु हतिरो यसप्न कालेत त्ववस्थो कि
कोहहरहता भावात्तेऽ प्रपोर विवेः एवोहाहरसा भिस्तु तोमः मामकीतले इति पद्यपूर्व
वहिता योग्नः यपूर्वो गने जो स्तिते थावि मामकीहितितले इतो तिपदे काले त इत्येव [illegible]
सामातेन त्र्यसे नो धमा जाप्रितवर्तु वर्ष ताकारे व्यक्तितथापि स्वकरू इति वांति ऊप्र
कोतेभावे ना व्यत्त सिद्धमल न शब्दे पूर्व सवर्ण दीर्घ एकादेशः छन्दसि ह यो नो स्या पाः
वितु न शब्दयित्यादि ति वोध्यम सपूर्व्यान्सुभिति । वहि धीती त्याहाविभन्तेः पूर्व सवर्णे ९८

सेज्ञवद्व्यवहारं वदेत् स्त्रिस्त्रमोत्येपाऽदन्नसारिणुन्तोनुपथासं त्व्यपुढस्तापर्यतन्त्रैसास्तिविक्र
वक्षिविन्मथवतन्मुराशिति नसिध्येत भैघ्रेमेतेऽमुत्तरीनसमिसाकिति ईशाभ्रूवलेतुश्रीतय
तीनोरवमन्धतु: तस्त् ॥ वरोन्नाखेकेस्त्रमोलवेवस्त्रचिन्तुउनेतिसाउः पुग्रछत्मितुदवर्त
नाहाह पुग्रस त्वेवेति नन्नु हीधीघारतासामथ्यी देयप्रवीति भावत्सिद्धोकिमनेतपुग्र
यत्वेनेतिवेदवभ्राउः श्रपुग्र चावपुग्र सवारवपुलोतदेशेपुस्रुतिभावादिकुखिद्धावपि
श्रपुग्र सादेशस्याजुनासिकोवधारःस्यातदेशात्तावपुग्रसत्याभ्रूपसा मिति स्या
देशस्यास्यास्थानियत्ये नोऽस्याऽइस्त हलीपुग्र चेत्यदीर्घयाप्रेतिसावर्णतदभवता मि
स्वेपरितुपुग्र चामिसरस्यस्थानिविशेतात्यं स्पीलंतपुग्र त्तस्या सडुइसपमादेशड्
तिध्याक्षोवतेतहशिद्धीनुनासिकोनित्यतपुग्र स्वरुपेत्तुनिसरद्वेस्वस्तवकपनमेवीति
धाध्यनडंइसचपवशितर्कं स्यात्तिनावेन्नुपालेस हापुग्र चस्यानोतिकमादेशः स्यात
तस्वविलिडुइस्येते देहपस्यातारेतसमावृत्वावत्ये यहतानुढसास्यादेशदिवेकस्वे
सिद्धेनीषित हलारीतासिद्धोतीतिवेठपसत्तेहाह ॥ अवमादेशोवास्यादिति ॥ धास्या

श्रीराम

त्यः वी

३

विधाद्वां वचसाम् तान्केरत्ः इति भाष्ये स्वादिः सनन्तरा एवंता सर्वं चोघधातं अन्यस्यादिः संख्
र्थे विष्कु इष इ र्थ विदि स्येकं रशतन्वीः एवं व अधमं गाणुषइ स व स्वपुमस्य र्थे ऽ ते र व्याकोर
स्वहिः सा सङ्गो नुनासिकं छन्नसीतिप्रवर्तेत इति भोतनिपातइ ति किम् इयो सिद्धा यथा वा हि
वंजुष्कोस्यां वि र्थे इस्ति इन्कं मु विरोत्या होतथा इर्थं नादि स्वाप्रिये त्वा हे अर्वे रिकुं इति सर्वधो किम्
तीहो इति मूत्र [illegible] वत्तो पि अस्योभाभर न वम्प्ता रिति सूत्रस्य ति थ कोशत्वं शं अवम् अति
इशाइत्वा हेत स्य साथका शत्वात् इत्याविति किम् पतोचं अनार्द्र किम् धत्नवं ध वि त्वपु श्री
तऽ अः निपात वकोत्रितिनित्संप्रापू विभावव म शाकस्ये तो प्रप्त स्यामिति धा चान्यत्तेते
ताह इतो वा प्राप्त व्या मितिइहऽ अरु इत्येक मेव सूत्रं योगोविभागेन व्याख्यातमेव सूत्र
गुऽ अ रेऽ अ न इतोऽ शाक स्यस्य सर्वत्र ऽ इइ तीत्येव [illegible] रु व शाकस्यमते सिद्धाति ग न्वेबा
ऽ मते नित्यं प्र गृह्य इति ऽ इती त्येव रु वाभिवा ति ध्येतीति रु पन सिद्ध त्वेयेति सेव पर ऽ ग्न
न्नासिक इतीते नासिन्व हेपरो नुनासिक इति विकत्यः वहतं इति पद सिद्ध पतेत इइति वा
तसिद्धमिति सा हिवत इर्थ मेवा चानुनासिक य्वहता म् अन्वथा परोक्ष म्वनुनासिको

विद्यो रित्या ऽन्यवी श्रावे सद स्ती लिर्थे श्रव्य वी भावरूपे ति णुवकत्वात् कुस्य स्वे सो ऽ
न्यद्भिप्रवै वर्तते श्रावित्ति रूपे भाव्यर्ले तस मतमतथा ऽस्तो निष्कावाच्छिन्न: वे अस्यु निष्कपा से घसा
रतो ऽडत: श्रेइत: र स: श्रुडत: श्रोत: इत्याह मुइन्नि तिथ त्व मा से रूप वत त्व म त स्त्रद्ध वधुत्व
नन्ते श्राचिपृथो ग्रुरा श्वेन यिद्ध तोति श्रे सध्द स्या ऽ भिन्नेभा स्था भिद स्तवे नियात त्वाख्य स्त्र
घेया र श्व स स श्व तिवेधा भ्रवेत सिध्यति तस्या ऽ ने प्र स्त्र धि स्थनि वेधा र न वेला द्दश श्व वे
गाधामा त्रिता वे ऽ तिवन्कु पुन्न मा व्रवर्त भावय सेवे व श्रमा ता त्याते श्रन्य थाहि भा वक्ता रे
त्रि: त मात्र धस्य मन्नेलेत्यत श्रे प्रावां श्वे भानामधिन्ने पाव भेथ तां प्रक्तत वो व्याहन्ये रन्ति
वा घा तु: शा ऽ इर्य ऽ ति पृति वे ध व न्दो तु पु न स्व: स्या द्विसे त ऽ त्त र भिद्दे ऽ स्व र्थे वर्ज्य
ते हृतिव ऽ उ: धने त्वि नी क्ष विराध्य स्व ऽ जे तीव ऽ त्वधि: श्रा डे न म वती ति वा व त श्राव्वचि
ति पूर्व प्रचा तंथावचार्थ व्य श्रुत्वथात्व घोत वो ऽ प मा वा रे: पूर्व भि स्थे नम स्था पुत्र
णी यं ध म त्व वे ऽ त्व र्थ: श्राप वं क्रिये ति स्व र ता छो त वो ऽ प मा व्वा र: । वा व्या स्व र ता वो
रित्यादि श्रवयार्वे नोर्श व: रूप र्षे ऽ कि वा यो गे म व्यास्य नि धिषौ च व: व त सा त ऽ ि त

श्रीरामः
सर्व- मी

सौ १

३६ नुपसंहृत्वा ग्रन्थपर्यालोचनया हेयत्वे अविविविनन्वाव स्वात्य प्रणतो रेके विकल्पिते संज्ञावि ता
त्वे कथमाणु न निपात समुदायस्य निपातत्वं गृहीतो न च यं गृहीतो प्रत्ययाद् कर्मप्राप्ताः पः मज्जनुरूप
गृहीतांशं कालितरत्वार्थ प्रवेक गृहीता कुर्वन् स्नावपवति व तस्य गृहीतो दुःख निक्वं स्वयं न प्रियजन्यते
किं तु जाति र य ति हित्वित इति तेन हि न तो ऽभि तिसन्तः कि त्वात् इमं इ बुद्धि व्वतीत्यादि श्रिइ रा
हि गृहीता स्वयं क्लिपरत्वेनु यो ग्रे कः समीवो हि स्वत् कारो न त त ते वरसत्त्वनं प च स्वा ह्यपरः सन् म
कारान्तासा विधः साक्षीवदुक्ति कित्यन्ना स्यात् त त श्रेवं न सो वोन स्यात् वस्तुत सुत्रपत् कौ
से गत्वा विके गृहीता पुन्ता पै जीव [illegible] कमि त्वाभि त पस्त त स न वका ज्ञ हता ता नु
शध्वं म त च ज म नोर मा या म न्ता दि ति व के तु सा द वा ज्ञ प नि वा ते न छो नि वा ते गृहीता मु ते स
व स्वार्क प्र ति य त र्थ मि ध त ति ति नि वा ल गृहीता स्ये व शु वा न त मु न्ते न से का ज र गृहीता स्वा
त्वे न वाः । त द् न्तं मनो र मा या म न्ता दि ति व त्वे हा सा दि सा दि त बिं तं ग्रा स न्वे भा छ्यी
हे ६ रेम व ज्य प्रति बंध स्य वा डु । सू न त्वी त न वे त्व न्व भे हा भा वा त्प्रो ति पा ट मा नं भा स्व वि ति धी
वा स न स्वा दे य भा व व न त्वं न मे हा प्र स्तो ति ति स्व व स्या तु त था हि मत ते ऽ ऽः प्र
मुका रो घा सु दे व स्वा दि ति य व ना दृ हि शं प्रो वा ग्र म न मशं के न स त ऽ. म त्वा सा मि ३६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

र्थां शुभन्तीराशि खेकग्रहत्ता माध श्व क शि ति या च म॰ प्र ग॰ च सेसों भावेन से बा प्रस नेः
नवांसां तस्य कृता प्र ग॰ चस स भावे नेहे घा प्रस नेः। नवांसा तस्य कृता प्र ग॰ त से त्ता व
ति वि कृते न्या वे त रे क्त न स्वा वि स्या दे वे ति प्र कृति भा वा दु स्वा भाव युस गस्त रव स्वा
वा वा मः॰ प्र ग॰ च तो प्र प्रतीव प्र कृति भाव प्र व विरुद्ध प्य न्धि छ त्या त प्र कृति भाव प्र छ नेः
वका रांत स्वा तु न कि वि इ पि सि वका रा ख का पुयो म न प्रा प्रो ति नत्र क ति भा वे न प्राव ते तान
वा य त ता सा मध्या हि जन्म से पि ध प्र वराश्च वे वा रि नि वा त स्य प्र ग॰ च सं से स्या त न व यु क्त पा
त स्पे ति दे य ती त्यां का निधा र सा धि प्रेक ग्रह ता भि ति धा च म॰ ग्र ल ड॰ ग्रह ता स्य वे पथ्यी वे ते॥
धा हर ति प्र ना प्ति वा हि नि ई शा प्रो न्नं शं का पा ग्र छ ते। कि वनि पा तो जन्मादि॰ शु न्ने च न्ते
दुति श्र ति घे ध सा म स्या न्नि पात स्या भि भे घ सा ला धु प ना म स इ न्तो वि ध्य प्र छ स्या नि पा त रु के वो
ग्रप ग्र ग॰ च इ स र्प न्ना र ज्जु प स्ये व नि पा त प्र ग॰ च स स सि ङ शि ति ना स्त व प्र वो म न प्रेक ग्रह ता
प न न्दे व मती स मुद्र प नि छ त र्थ प्रेक ग्रह ता माध श्व क मेव ग्रु॰ वछा म इ उ प्र वे हि स न्नै
वीर्य वि ध न्या के न स मु द्र प खे व सं ज्ञा स्या न्ना द य प प न्नाम्नि ति वं वर म स्ये व प्र कृति भा
प स्या न्नमू पूर्व वा दे ति वे न्न भ नि दे क स्य स्या ग न्न्ह वे व स मु द्रा प नि स च स भ द्यो स न्न

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
स.वि.नी

२

३८ एकारो नानुवर्तते असंभवात् स्वाधीनाहु इत्यादिविति अरस्य: किम शाम्यत्र वाध्यत्र नहर्षु कातनु
ष्ठ सिर्ध थास्थ्य पोषरेधा श्वम्भा सा ते इत्य ग्र पूर्व लोव सिद्धेः पुत्य स्या विद्धत्ये एकारा नस्या
इत आह राम हू स्त्रायोति पु सि पूर्व सा न सिध लोका ताना स्या ि तिभाव: अरसोमादिति सूचं प्रति
मूलं मी लंब ना सिद्ध मर आर भ्य सा म र्थ्य ा त म मृके चेति स्त्री सिद्धि पु वचन स्व नु पूर्व सू चे ताय
ग त्ता पेत्र कृ ति भा व र थे ग्र मू के प्र त्र एकारो नानुवर्तते ति • त थाव एकारा न ध्य तिता स्व ची ग्रह ता
फ लेक म ग्रा ह ता मि ति शे त्वा नद सम पी इं सं इ भ स्य थार्थ मुन्त मि सा हु: । अस्मि इति अ स्म व्यमिति
र्थे स्पु स्व सु ज मि ति भाव: शो आहे शः शो षे रो व: निपातश्चका निपात: किम आत ते ई: अ: हे अ आ गछ
हे आ गछ वी वधु ग च्छि स्व: स्ता प्रा भ त रवं ग्रह ता भावे पेन वि धि धि रि ति स्वा चात्त इन्ते आ भे उ इ मि
यत्त्व स्या इत त च्छ ड ल मे फे ति एका त्रि ति त्व हु धी हि हन्त्रा ति प्रस ग ता इ व स्या इत: पूर्व का रे ते
दृ सी भा र प र य नेन निपातो ग ना दि: स्पु नही हस न्त स्या स सा वि प्र ट चे से प्र यो ज ना भा वा इ जे
न था हे मु ग त्र हे ता सा म ध्या इ जू पं स्य व नि यात स्व प्र ग च त्य सि द्धे: किम क ग्रह रोन न वे पु ३८
सा स्ती त्या रो हर् ते तु त स्य सं शा वे स त्वो प्र कृ ति भा वा द् लो हि ति रोह य न स्या इ तो ग्रह रां सा म

नस्मे न संगृहीतं भवतीति चिन्हितेति चिह्नितिसोऽतं प्रकृत्यथावमस्त्र न न्यस्यापि प्रश्नात्या नवोरिय
नेस्युतः ऽभयवगि भावेवमिति इतिभावे परतः पूर्वे रोप्राप्तस्य न्य आप्राप्ते चार भास्तीति भावः । इदु
इत्तमिति अत्र विशेष रो न तद् नविधाश्च वलोकिंव वेते इमाकिति वथास्यात् तरिधि सम् इत्यो
दवकाद् शस्वपराणादिव मतया अपे रा इकारते नाद्विवचनत्याहि हूदृदू पद्वि ग वं न मितु क्ते वि
ग्रहस्यार्थ सिद्धतीति वोध्यम् द्विवचनमिति सस्याधि योप्रे स्ययजहरी तदनो यह तान्तासिलुघि
न मित्यत यह राात् तत्काते तेने कुमार्यो श्वश्रो श्वसारं कुमार्य गारं वधागारमिति सिद्धम्
द्विवचना न्तं प्रगृह्यं स्यादिति व्याकुर्वतः प्रवस्तुने हरिदेत हरिवताविति ० इहृद्व समृद्धितं वक
तिभावो न प्रत्र गृ ह्याइ सर्वतिस यह तारित्यनुक्तमे व्र क्त्ति कोरसामरीतोधाहिना प्रति
वेधो वक्ता व्याइति पक्षि त्या मरीतव रोदशीवर्जं पतीवेसुहाहृतम तद्वह्रुनिश्चयाद नक्तेत्या इष्ट
प्रामिति केवलः इवः दद्धृस्थितेपतीयोकुव्यास्स्तेषु पौवत्स्करो ममेति भारत प्रयोगं समर्थयते
इयार्थं पशठ स्वेति नस्पु वेतासि जानीपाहि वा पोर्च हृस्वाय मिति मारती ध्याथातये वेदं सा
ध्येइत्यमरः कास्य स्वरितात इत्यादि व पंचदशीनी स्वरिद्ध्रुवार्यानाद्वे तिभावः अत्र सोपाद इ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्लुतस्य वैकल्पिकत्वात् आर्षः प्रयोग इति श्रीधरः। वा वीप्सेत्युक्तस्तु नाद्दोषः। अत्र मधिस्ते रस्तु मनोरमा वाग्र
 न सर्वे पः परत्वादिकं करोतीति। अत्र जयाः पचेव मन्तीद इति य स्तेद इति इत्यत्र प्र ग्र ह्याश्च व प्रकृतिभावश्चा
पि त्वा परत्वा हने नपरत्वादिकार्यं स्यात्। तर्हि यत्करत्वाप्रयोगे नपरत्वादिकमेव स्यात्। तस्मात् प्लुतकार्यं प्रकृतिभावं
न करोतीत्यर्थ इति प्राचां व्याख्यैव ज्यायसी। एवं चे को परा मीपश्च इके यह त्वा स्ववे पर्थ्यशं काचि नास्ति तथापि
तत्रैक ग्रहणाभावे पिह्रस्वप्लुतिकृति तु क ही धीदित्यतोऽह्रस्व दीर्घ व हानुक्त्यात्। वोर्यरासिंधानान्त्य ग्रा
न स्यमपि स्यात् प्लुत स्यातु प्रकृतिभावे नैव भ वित व्यमेवात्य प्राद्यो पनाहरव इत्याहो उवेन्द्रःकलोकस्य
स्मिन्या होत्राम्ङुस्ताव्विधि रेवी ति बाधके माधे स्यतः यथा सत्यपि इकू ग्रह त्वा श्रीशा इत्यादौ सवर्णदीर्घ
त्वं बाधकमत्तोनार्थ इकू ग्रहणेन तथापि परिकर मोरूहति सूतन्न इति विङ्ही चवे नेत्यादौ प्लुत
प्रकृपास्तुते ईचाक्ष वमो रोत्स्वति प्रकृ ति भाव ति बधोपि आभ्याव रत्यादि कार्यविधानात् प्लुत स्वास
कैन स्यात् ह्रस्व दीर्घ पत्त नन्कतोतु यग्गो नस्यात् तस्मादिक ग्रहणं व्यर्थमिति नशा क्य
ते स विद्युति तादुः अन्वेतिय ग्रहणास्य प्रयोगलो तर प्र त्याङः इको परो ब धा विघ था स्यात् पदस्त्र
प्राप्नोति तन्मा भूत् किन्त्वान्वयाप्नोति इकोसवर्णे इति शाकल्यं सुवेवे पदुजोणे समासेपीति वेति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

शेषाऽन्तिप्लुतैः सप्तम्यन्तानित्यत्र नसमासे इति निषेधापत्तेश्च नसमासे इति निषेधवार्तिकं हि इको
सुपीति सूत्र एव न तु अस्य क इत्यत्रेति सिद्धांतः अत एवाह समासे अपि इति एवं च सप्तम्यन्तं सांकोरितियू
[illegible] निर्देशः सगच्छति प्रत्यभिवादे इत् प्रत्यभिवादे शब्दे न आशीर्वचनमुच्यते आशास्यते [illegible] र आयि
[illegible] तु वत्सकोहम्भो आयुष्मानेधि तु वत्सक आयुष्मानेधीति आसीः सोऽर्थः [illegible] सारित्यत्र अ०
[illegible] प्लुतो हे [illegible] नसोरः [illegible] नामगोत्रं वेति गोत्रस्य हाहारणा अभिवाद्ये गार्ग्योहमः भो आ
युष्मानेधि गार्ग्या३ इत्युदाहरण [illegible] तेन [illegible] तमाधातनम् [illegible] संबोधन मा [illegible] पन्नस्त्ता [illegible]
त्वाद् द्रा संबोधन इति उपत्यन्ते तेषामाख्यान स्वकल मुहाहरति स [illegible] चैत्राहि [illegible]
यन्नसौरस्नतोस्वापीति अत्र वरुणि पघ नाम्य गुरोः प्लुताथैनीदीशब्दं व्याख्यावेत सै हि गुरुस्यापाते
कप्लुतानामेव व्रीतास्यात् तथा च दृश्यते इति सन्ताता नारे तास्व [illegible] स्यान्मे [illegible] तेन
प्लुतेन सह भगवत्प्रयोगः प्रसज्येतेत्ते स्यादपि शब्दः गुरोरगुरोश्चेति टेः प्लुतापदे यव
पारण्यात न पर टेरितिप्रसंग्या दिति देवदत्तेति वाक्यस्य संपत्त्ये आपस्याहि रही [illegible] वो भवः
एव मनोरधि सर्वे प्लुतोविकल्पतः इति एतेन है पापनो [illegible] हकाल [illegible] [illegible] लो पुत्रे [illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रु०व०तु
तत्व०नी०

हा

२० मचीसनुवर्त्तमाने पुनेपुनरविचयहतोप्यारेशतनिसूतरएव विप्रकृतिभावस्तेन । तथिकीर्द्दीस्या
हेवज्ञानेऽस्वस्वहम ज्ञानन्स्वस्वहमतिहूहमवऽस्त्र इतिपाणिनेकेवकारेतु आन्यस्यहमति
वरीकलेतिहूराध्वतेवेति श्रुतः या वार्त्तिकस्यापहतिल ऽस्हितस्सतवाक्यसंदेहे साधिकाराततहचस
मुच्चितामायस्तिविप्रभावः हरीइशतविवारोपुतप्रग्रह्यसेतत्स्वार्थकाधाम वंश्रीमवेतयवचिको
सवसाइतितत्रश्चहरी एताविसत्रपरत्वाधुस्य समुचित एवस्यान्तरनित्यग्रहणोनुकृतेतत्स्वार्थ थ्यंतपी
रमविधावते इति व [illegible] ति इह स्वौ हि तिकल्पोपान वता: कार्व्वकास्यवनेव तैरङ् वरिभाष
पाम्रासअतस्यानिवमत्यायां पूर्वत्रासिद्धे नस्थानिवदितितुनास्ति तस्यहोबः संबोगा दिलोपस्
यरात्ये छितिवन्यमारात्यातर पार्श्वमितिपर्शुनांसमूहः पार्श्वरात्युवन्तो च्य इतिता सन्धूर्ग
[illegible]न सितिचेतिपहत्वाभत्वाववाहत्यात सतवं: धतस्यावीदिति नन्वेसतस्येवेवसत्वमस्तु ह
[illegible]ध्वतीत्याहाविकोसवरीहत्यनेनैवप्रकृतिभावसिद्धेः प्रैवमहोरस्पकार इत्यवप्रकृतिभावविम
कृहहतास्याथश्रूकस्यात एते नाको लवरो इत्येकमेवसूत्रमास्त्विति शंकापानिरवकाशएव ऽस्तु ३३

अन्तरो ऽ ह र्थे नादिति अस्समासा नः पातावने ह डो पम पुंस्त्वसोकात इ ईत्वं आरंभसामर्थ्यादिति
सीमिदं इत्वं सत्वं न स्य स्के थवन्म यवन्यर्थे स्योविते नवर्थ स्थितविभाषा भावसो मेवइकुसिद्धे रि
सीऽऽः श्रुत मन सा इति सूत्रादव्यवकिं पूर्वेणैव प्रकृतिभावः इति पाठे मस्वपुंस्त्वकेष्वप्राप्ते राह्मयं तेस
भाव वा दत्वं वर्णे विभाषा मो रिति प्रकृतिभावस्य प्राग् एवार्थ सा दि त्येके अन्ये तु अवर्णः सिद्धा
वनस्या इ इत्वे ति सूत्र त्वं प्रकृतिभावप्रकरणादिति मपित ह हि मैत तति सवशंवव तो व्यंता प्यांत ह इति
यो नात न च अवेर सूत्र प्रकृतिभावा पवादत्वे नो सर्गापवादरूपत्वात् तत्प्रकरतास्यां च सूपेपा
दमित व उन्हें ह या नुकूल सर्थेत हन त्तो पहितं त्वे इदे ति सूत्रस्या पौषि वा वा पूर्वरूपापवाद त्वाप्य
क वड मेन स्य सूत्र वनसाते एतत्र करतापाट स्पोशवानुप सर्थे तया वदितार्थ सात एवं नस्य सेत्व
प्रकृतिभाव प्रकरणा इति त्तत्ती यह पास खितेत दडइ रू स से न सर्वे वि भाषेति सूत्रमपि
नवेवेति स्थितस्य गति की यो साऊ ऊञ ऊँ प्रकृतिभावं प्रति पुलोनासिद्धः श्रुतमनुध
प्रकृतिभावविधौ न सामर्थ्यात् अचि विकिन। ॥ ऊञ जानूँ उं ः प्रसवे पीत सव इति ह ॥ घः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इ० वंत्र
तंत्र०-नी
३२

न्ताद्धि वेति हात्र्यावेश्चद ने वा प्रशान्ताभ्यां स्यात् ० इसि ह सौरवृत्ति सूत्रं तु संदेश्चा व्यतिचरः

भवतु वहा पूर्व रूपं वेन सिद्ध सोरेवाभिवर इति निरर्थं स्यात् तत्कस्तु हरवः गुरधः इ स्तो ये
तत्स्थत पइस्तो रोपूर्व रूपा प्रवृत्तिरित्यार्थः एड: किं ह्यात्र वह नाकिम वंवतम् वनेम प्रविनयम
प्राति किम हरयिह छिन्नयिह लय कि यावतावाति सर्वत्र विभाषा । वद्य पदि पुनरेवमैव प्रकृतं तत
पाविपञ्जश्चुति त्वा द्विक्रमात् छन्दस्येवेति संभाव्येत अतः सर्वत्रेत्युक्तम् ० तत्त्वावृत्त लोके वेति ॥
इ ह एड इत्यनुवर्त्तते एड: नत्स्य गोरिति व्याख्येयम् तेनेह न चित्रग्वम म० प्रकृति भाव इति ० एतद्य प्र
त्यान्तः वहुवीति सूत्रापूर्वं सेष वृत्तः स्यात् अपते नान्तः चाहसितिपाठेन सर्वत्र विभाषेति सूत्रेणा ति
पूर्व रूप प्रवृत्ति भावा निविद्धते इत्यर्थ पूर्वम नित्यं विकल्पविधिर्विकल्प: फलितइत्याशयेन वृ
हुवेव [illegible] विकल्प्यत इति मनोरमायामास्थितम् अवड: स्फोटायनस्य स्फोटो यन पहवन
त्य: स्फोटस्थति पादन वरोवे पा करीरा: तस्य स्फोटायनस्य आपिड: नत्स्य गोरिति व्याख्येः
र्थाभतितोव सूत्रमिति सूचितम् वभात्यतः स्फोटायनग्रह सापूर्वोपम मतीति निर्यक्त मिति ।
अन्यथा गवेशः वोऽग्र इत्यादि न सिद्धेदिति भावः । अवड इति अवाचावीमनुवर्तते अतीति तु
निवृत्ता मिस वद्यारख्यान मेव शरणम गवान्तःइति ॥ गवो कि राता नो मैं न्हीवे ति निग्रह: ॥ ३२

रसवर्णत्वेन इत्यादित्याशंक्य तत्समाधानार्थमाह अश्चेति द्वन्द्वं कृत्वा सवर्णा इति दीर्घाणां दीर्घा स्यादेवं
तोनिपूर्शिष्यते इति टिकष्टकारणान न विना अपरतीपत्रं विशेषणमिति तात्पर्यं सा इत्युपपृश न्निः
दह तो पुनरागावप्रपत्लमे हेन सावर्ण्याभावादिति गुणमौप यथा: अकोकोलेवेति अकोको हीर्घ
रये वेत्यर्थः। सूत्रविमिति। यथा सत्यसंबंधेन इष्यते तथा छ्वेति ध्रसंगमाभावात् इति ठं शतः स से इ
तुर्णत्वात् हि स्ट्रस्य कार इत्यत्र खकारस्य सकार पराय म स्याये व्य्यथ संगमाभावा ईकार शकारयोः सवर्णे
तत्वव्यवीसत्तुवर्तनि वि नैव समि हितरूपसिद्धे रथेति भावः। इति ख्यवाच्छतित्र्यवात्ति वार्तिकं सूत्र स्थेन
न सवर्णापदेनर्थोत्र वित्यापठति अतिसवर्णादित्यादि० नन्वेवं अर्थः सवर्ण इति सवर्णापदार्थः कैरोवार्तिकं
सवर्णीयत् वांकातिं व्यंस्त्र्वेत लकीति कर्तव्यमिति विपरीत गौरवात्कथमकोवीत्येव सूत्रं चाभित्युक्तं मिति वे
ह वाहु: भाष्यकारे हेतोर्तिक इपस्य पुरस्तारण्यानान्तास्येव गौरवमिति व्रतारायान्तेरूप वर्तिः स्थात
भेदधियापि द्युते वर्णोदुपाद्विमाद्विमि तिपत्तेन हीर्धे प्राप्तेः लखनोः इत्यत्राकारे विधीयत इति प्राप्तो
शोष्यानमाकारं दिरुद्धमिति छ नितम पुष्ठः पदानां तत्पुरुष षोर पवाइ ऽ: ऽ लि ऽ लो एवे स स्कार भारइवार्थ
सान्तवि वद् सेन घोडलतथं वहनादि निष्पत्र प्रातिपदवे हैदेवकतामि मनोरमाया हिन्दते १२॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रयवर्तु १
संधि नी:
३१

यं सामेक वाक्यतापन्नं तद्वोमा तु स्यात्स्थिते लिपिस्व नाम्हसाविति स्ववएक वाक्यत्वं तामपां अहं स्वभिन्न
तुल्यास्यप्रयत्न सवर्णाभिः वर्णैः भुवे पते अ अहस्वभिन्नेस्य च परस्य रतिस्थितन्तु स्यात्त्वविशिष्टस्य
प्रयत्नको वाव अहसौतदुभयभिन्नत्वं विधिन्स्थितमः तथा च पोहस्य हि घो स कोक स्तोपि नवर्तोनताह
श्रोनतुस्यास्वप्रयत्न स्तदुभयप्रविधः सावर्णी भवति तथा पेहस्यातुस्य स्वप्रयत्नावं वच्छ्स्तदुभयं
प्रिथस्सावर्ण्यं श्वहीर्घं प्लुतात्मको वर्णोपि न ह्रस्यातुस्या स्वप्रयत्न स्तदुभय पनतिप्रिथ स्समर्थत्ति मिसर्ण्यः।
स्थितः तत्र सिद्धानेनसूत्र ध्वंन्तवर्णीसंज्ञापांसिद्धापामरागुरिति सवर्णसंज्ञाप्याहकं शास्त्रं प्रवर्त्ततेन तु तत
प्रागतोनामहसाविति सने न अन्तर समाम्नाविकीनाम्रव सावर्ण्यविधः स्यात् नतु सर्वैषामपिना
ईदीर्घ श्यकारयोः सार्वं सर्पन्नस्ये वेतिज्ञ द्वारसाव अकःसवर्णे इत्यत्रा पी स्यनेव तोनं प्रनन्ते मिति
वेदनेत्वे क साम्भोषद्भिस्तत्त्वं परिकल्प्यतो अहसाविति सूत्रे प्रत्याख्यापदेतदेहसवर्णीसूत्रेऽपीति
नानुवर्त्तनीये हविपासोऽइत्यारो गुरोरनृत इत्याकारस्य प्लुते कृते तत्र परस्य सस्य इतः परत्वेन ३१
प्रवर्तं स्यात्त नाअहरनाविस बोधाप्रबले घेता ही दीर्घे हकार योः सवर्णाभावे प्लुताकारस्य हवो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रान्तु सह रल्लु: पतन्तेः अजा स्पोपस्थि न्न मस्कार्थ त्यादिति पतंजलिः प्रार्तं लृ इति परस्वेगा
नेनेव मत रलृ इति सिद्धे तत अरानादिक ठ कि: परत मातो लृ प्राप्ते लघु न तौ तरलृ मार मा ८ त्यादि सुत्र
दीर्घग्रहणान्न सद इति भावः कृ दि द्व सवृ सौ दीर्घ मिथाह पूर्वोक्त ढे दि कत्रयो गास्तु सा समंजे कृ सः।
अः सोढ वो दिति अकारस्य ओत्वे ओ छयो खण्ड कं च यमासेष्विा तो म त लभि दे धथ ते ति ते ढोहन ढ
घस लृ तो ढ प्रपरास्त इति॥ सोढहीति। न नु शिव आइ स त्र सर्वसौ हि चे कोते परस्यादान्नृ तो चसि
द्धमि ढ तं किं माइ यह तो ने स्तत्त मर्क धात्त रूपस ग्गे राणृ ज्पते इति दर्शने धातु व सगे वा:को
ध्यम नारदु मि ति पूर्व मु सो भ ते ढ कि: त्यात् तस्मान्नामप्र्रिलाड यहताम अथ न्तो न कार ता स्यात
इतो व धव ष्टे ष्णाइ ति पूर्व सू चाइ तत्र इ ष्ठ ता ता यह ता मिह स न्नु शवदम त धाविवृ वेस ये अ
त इति त व र केर सा त इ स्याकार स्य यह ता मिह तु श दा धि कार प न्ना ध्याव स्थात अ च ढ व्य यह
तामिति ध्या त्या ने के श वत्स्यादि ति पुनरा तोय्यह ता ल ता म अ प न्नो शा ढ वा व ढे ध्यम दि ति। अ नुवार ता स्य ति
व दिस्तु ढा कार रिथ सौ स्वेति भाव: त स्य वा नु वार ता व कि स्थि त्सामपे न वो धा म प र रू प स्व तिसे त यहि ता वा न
विवन्नित्ता पां तह भाष्य हा० वह त इति न्नो म्यु सर्वि त्यादि स्यु भाय: दिधे ध म दे धा थ्ये से न स भ

३० वेन्नुन्निवो गेत धेग गच्छेति प्राचीनं यैस्यितस्य प्रसुत्तर रास्यानुगृहीत यानिवो मैदं न्निवे
न्नाकार इति व्यान्तते ते बांधदेय पूर्व मृत सनेश रीरं प्रमेव न्नमान्तर यात वौनामिति से
भिक प्रयोगाः तपस्तपङ्कन्मस्येव स्यङः शाक टापन स्येव यादिसो प्रयो मयव्यवन सिद्धेदः
उ हाित रवत्ति श्लोकस्य विरोध श्च स्यात अर्थ धारता मिति व्या कुर्वता सर्व बुसिद्धिः म
वोन्याहि हि॥ अवइति निर्द्धारतो बव्हीजातीवैकवचनं तत्राह अर्थं मध्ये इति। शाकं ध्यादि
न्निति। शाकंध्यादि विषयेता सेत्राचैनु गुतीपर रूपं वा व्याप्ति रपर्थः अत एवाह तव्र टेरिति॥
पररेतु अवोः संधिकोरारः कार स्येव बाह्नतीर्हि मनीषापतञ्जल्यिरिति नासिद्धेर केचितु मनः १०
पलङ्क्कव्वोः पलोरादित्याद्रूपसोपे अकारस्येथ पररूपमाहुः शकानां देशा विषारा
म नुः कूपः शाकंधुः ककीरात राजा मधुः कर्कन्धुः। शाकंधुः अरटीतान पवा वा विद्याप कुल्या
दाकुल्या पादितु कुरु रमटती तितिविग्रह त्योतत हाकर्न्धु तव तिा ऽीपि कुल्या टीति स्यात ईषऽद्धे
ईषगत्वादिषु अाभ्यां गुरोश्च हस इस यूयपेईषा मन सईषा मनीषाह स्यपईषाह सीषा

सतेति धातुग्रहणेन सकारादिधातावेव म निर्भूयस्य सुप सगे स्याधा तोरान्ते पान्तस्य चेति वेस समा
नत्य॥ वा नहि भाग नेन धुन निधा नार्थ मि सन्तुष ए न्या ती ति नकाग्यं नुपपत्तिः। मनो दिवद्य॥
५ इतिं पूर्व पदस्थोऽदिसनुवर्त्तते यथासंख्यबाधक पतदुस मिप्रेत्याह पूर्व स्या नेव दिति॥ स्वादि
वेसे वैरो व गतार्थ मि दम न गाहिंव धार्थ मि दम स्पियति शंकयम मन्यसा व्यलिधा वनिष्ठ त्यात
मत्यथा यो नजे वृन्द मि तत्र सवर्ती दार्चापते नावि सर्गा इति। एतश्च सुरवा तं इत्यादाव पियो
ताई धम॥ सुधातिति॥ सुव ताव पद केइ मर्थ सुवन्त स्य धातो रसंभवात व घाति सज गता वि
तामहि जा धि त्रि धातुत्य सुवन्तस्य च संभवतिति चाथि नता हन्तो बुत पर स्य धाव सर्व प्रत्यि द्वम
नाम धातु द्वे वत्स भवतीति एवं ह म सतेरि ति भावः। प्राग्भी पतीति॥ श रोषी ति प न्य मा
तोन द्विस निषेधः। एदि नहवमा एधोऽि तोय सिद्धे पर यह राम तता शीहप यहता स्य क्लार्थेन
व मिपूर्वव र्दि परइ सेव सिद्धेः प्रेजत इत्ता। एक टिपो के भवन्ती वेसु परस्मे पदी प्रेज ति। नि
तोभिस वधारत्ता मिति॥ निर्द्धोरता मि सर्थ। तदु क्त म नाय कृ प्यो च दाहे बद्ध नरह प स्य गोन
रः। एवन्तु विव वे वृद्धि निव मेव प दा भव दिति॥ मस्यो पदेश नव कृतौ अति स्व वे पदा रथ

स॰ की
दमनी

[illegible] रयवूध ग्रताभाशोकमाहतपोर्दीर्घोपधस्यादिति। प्रवसहरेतिं इत्यकेचिद्दस्यशंघेचस
रयोयर्दवपूर्निवन्ति नभ्यवा रावदछ सादुधे न्सा। नसलराविमिति तकार मकार यो
र्षपिकरमा घ्रुतारिहपाति रेफात्पर स्वतुम्युचौरहाभ्वामितिद्विस्यप रोतमय इति येचना
नरेराणुनद्वित्व एकरान्द्वितांत्रिरामिति घाइभ्या खपः शाइति सकार स्यद्वित्वे वतुर्व
शतिः नचैहशरो वीतिद्वित्वनिषेधः श चा: लसकोत्रं द्वित्वं प्राप्त्रविषयसात अत एव
शाद खया: इति वार्त्तिके स्पर्वसरःम्य स्वराइलुघाहरतोभावके इते न चव इस्य प्रसवेवातं
श्ववर्येलतेत स्थासिद्धसात्स्वयावःपरसंनदेति शपर्याप्यपूर्वाश्रासीद्वपमद्वित्वइत्युक्तौ
अत एव मनोरमायां षड् संतइसवरूकोतत्यरस्य द्वित्वं स्योतात मिति रि॰ क्ता॰ ऽपसर्गा
[illegible]ऽपसर्गाक्रियं खद्ध इति=वतिकिम ऽपेतः तवर कर रामुत राध्वंम इलदीर्घं कारा
देशीसोर संभयेतवाग सो [illegible] भात धातो किम ऽपवर्क्ता रथं न [illegible] चउपेत्युपसर्गे नभव
तिक्रियायोग चउपसर्गत्वात ऽपगतं = सकार इति विग्रहा क्रियायोगस्य संपा इनेवि
वक्रियायुक्ता: प्रादय स्तप्रत्येव गतुपसर्ग संज्ञा इति सकार प्रति [illegible] ऽपसर्गेव तथा व

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ति

अन्तानामृदिन्नीषियते: परिमाणविशेषविशिष्टसेना अन्तौ हितौ पूर्वपदसंज्ञायामिति तासं
अन्तेराणि स्वरस्य उपाके समासे तत इनोतु अन्तौ हि तासेव भवति न तु तत्र च च्छि: अन्तर
दैत्या गुणतोन याधीत अवयवदम तापा अविच्छेद हि नीशब्देन विग्रहे चतिता र्थत्यात पथो नकोम
निक्रय घपदा दोऽन्यत्र पदरितार्थस्तर्हि पदान्तरं उभाभ्याधारं इति स्वाद्यरदेरि रोता: ईरितलघो
पीति। आवित्कोऽपपाद: सौरीति सीमन्त स्वव्यस्त्रि पार्थज्ञो भाव प्रसगात ईरिन यह रासमा
क्रय माहस्त्रोन इरितु मिति पदासी रतामिर इति चजन्तेन स्वशब्द स्वपर मास्याहि रेईति
संज्ञोक्तापापत्य र्थीपइति: परस्मात्य र्थीपइति: प्र सपातेन ईरिन शब्दे स्वशब्द स्वसमा
स: तज्ञापित इके रेशइर शब्दोऽस्वोदेति कथ गीरिन्याद्यरा अर्थे स्वा इति भाव:। सौरीति।
पुणज्ञाता विति पिता रीहप पदसमास: सौरि रीति॥ ङीप्: प्रागभावकि रिन शब्द मा रापंक्ति
के वितु लिङ् विशिष्ट परिभाषापात्र च च्छिरि स्यात् स्त्रीलिङ्ग रूपम नोनर्थ क स्येति उप
स्थात स्वार्थ स्वशब्द प्रति विशेषण त्यय संभवे सामान्य गा इति भाव: प्रेयस्यति॥ वयसा
ऽपि ह्ली दे ब्योणान यावगच्छते तेन सार्वा नी रिष: स्यो: यपि परहस्येवं न तुच्छ: प्रेया

रेव शिरसी वचउ आधिकत्येन सोपः सीध्वमीति दिक्॥ सोबोवेति॥ अपेह इति सूआ इन्पतररूपा
मित्यनुवर्तते: अस ति सोपइति॥ कसाभावे इसनु बध्यते द्वित्व सोपयोरसतोरिसर्थः त्रिधमिति॥
वतोबपइति॥ संनद्र रातान्तरे तोवुन द्विते चतुर्थ मिति वो अमरव्दिरेति॥ पूर्व सूत्रा तदि
त्यनुवर्तते तं हह। आहदीति॥ कसेर्थस्य मिति॥ सूसेति संबोधने वच कवहम एवं हेचे सति
इत्यं पादं घदीसमासे त्यमभु पेत्य पुरस्ताग गुतेति निषेध माशंक्य संस्तो प्रमा रात्पादि त्वादिति
हेशनगुतोन निषेधो नित्यइतिकेचाधि च्याख्यातं ना सन्नाथ श्वकमिति बोधम॥०॥ सेधते
दमु॥ अत्र इथी सनुवर्तते तसूपसे वैतोविशेषणीनतूह: अस्संभवात् आगुरा इसत आ
नुवर्तते एवातो प्यावहू अवतारिज्ञाघोरिति॥ प्रक्षो हइति॥ पृच्छबहूती ति पृच्छ धादयह
सेति रवि: ततः शसिथाह रहनताव या इत पा अनेनव्दि: पुरिधरिति॥ पूर्व स्वेधते तेपिनत्य
दुरि हयेन प्राप्तो गइसाडगमाभावः पुरस्तादिति॥ पुरस्ता एव वाद अनंत तन विधीन बाध
तेनोततनिति न्यापवेनेत्यर्थः अन्तादिति॥ अगादि सनुवर्तते अग्नीति वतेन पूर्व परस्पोवर्तापो
देवभवति एवमन्यत्रापव्द स्वमा। अन्तोदितीति॥ इह: समह: सोस्यस्या: उदितो।

तेषां सीसदुवसिश्रशतहलो विशेषणात् सोको योर्दरीति सोपसुनशंर्थ जीव एव स्मात्विवसा
मं.२ मैं तिवहातेतिसर्व्वं एवोन्लौते॥ हरणहीति॥ स्त्रान्याऽश्वेतिपर्हयंप्रभूम॥ तन्निषेधासीति॥
नहस्यालिवत्सलिबेधेध्यासि ऽवर्हि रऽ लि स सोपस्यासिद्धत्वं घरागाथा रौ सोस्तएवेति थां काम
त्रहकथ्रव त्यनतपोरेव वर्हि रऽ स्या ना जान नाथं इति निवेधाश्च॥ उरगा पर॥ श्रुदुर्वादेव
ही स्याने पौगणि वर्हि भावापाश्रुनुवस्थितावपि स्थाने यह तां ततोनुवर्तेत इत्याशंकेनाहते
स्याने पोऽशितिस्यो नेऽन्यत्र लमहलतो वि स्याने यहता क्विलानुवर्तते तेन प्रसारणावस्थायां पा
वश्वतारपते भवतीति तरेतत्वाव बहुरपरः सन्नेवप्रवर्तत इति ऽः क्विप इचति नेपरं देवंम
भूत्तक्विम ऽ इति नरपरत्वमाभूत् तोऽतः मानीपति रिऽ क्विपते॥ श्रानेरत मपादिति। रे
कशिरस्क स्य श्व इ स स्य रक्षाघ रा स्वकारे तास्यात् स साभ्यादि सर्वः। धंनोदि सः सिति। मधे
धे स्याति भावः ऋराह सोपम विसतो हस इत्यनुवर्तते त ऽाहह रं घर स्यातिल सः किं पत्त मा॥कर
तिक्विपशाई ऋऽति क्विप प्रिपवश्वाप स्व स्योवाऽयं पूर्वश्चास्ति वे स्याना नित्वं भवती। तिव
रम्बजकारे व॰ गौरि॰ ख्यातं सम्प्रसारणी इति क्विप् रतन्त्री संवरी यहता साम पंचीधाम्परमन्त्रतं भवति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ध्यात धातो स्तोलिखितस्यापि स्याहेपतइत्यारोहदेत स्लवत्समभिव्रेसाहव दौप रवातोऽश्वेरि लोरि॥ स्व
या मि त्रि॥ ०५ नाते स्तोपद सर्वधातुकार्द्धहुकवो रिति ग्रुता: अवशेपसोपामिति ओ॥णव स्वक इत्ति॥ तवतौ
मपुर जसवकाट्रिया समास: पुपे स्व स्वम: कसइति मकारलोप: उभ्यं त्रिता ह: पूर्वस्त्रेरोाव सिद्ध
त्वियमसूत्र मिद मर्थमित्याह्नि वति तं निमित्त स्वैवे लोकिमिति पक रे शात् स्ले वविसूत्र स्वैथाव
मान्तेप: वर्णज स्त्व: ओपवर इतिम्भाडुं: वृधाति हेजः कमेतिा॥ ४ ह प ग त्मने पदे आदित्या संप्रसार
णामपूर्वरूपम् अलि इति सिद्ध: आगुरा स्वप लरिव भावेन धातोरेवत्त्वे विपारि त्रुलप निमित्तक
त्वं नास्तीति भाव: ओवत इति वे मरवक मेतिा स्व ङ प गाद्विषा ध्वेत आ ङ् जादीना मादश्वेती
वृद्धि: न्ते प्वमिति शकिलिङेति वा तर्क सा: न्ते पमिति॥ अहि स्तप रूप श्वेति पतप्रकरणे ऐ
ङ् अंविति लिवप: सोव: शत कर्त्री स्य अथ तौ पूर्वपा: किम दधान्व मध्यौ त्राम्त्रि पर इति॥ एतद्व ध्रोय
त्रो इति सूत्र हत्वर्तीते अशि किम कल्पव करोति अत्र लोपो माभूत् तेन वात्र हि लोप स्या
त्रिव भावेन निर्धीह: पूर्वत्रासिद्ध न स्थानिवद्दि त्यभ्युपगमात न चैवोपिहासि सर्वेषामिति निसंलोपं
म

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रसवे क्विप गोपायतम प्रकारौ लिति येन विधिरिति स च स्यात्पवतारभते यस्मिन्विधिस्तदादाय
ग्रहणात्सिति वार्तिके नाप्यनर्थो य भवते श्री होतोरिति पूर्व चेत वोरेण जानो प्रति स्थानि तेन निसि
तत्स्यादिति भाव ः ग्रद्धे ति भाषा च र्थ मिहन गोदुतो लोके पिधान्ना देश स्स्यात समतायेन प्रध्वन ः परि
क्रोशम्यते दे स्सर्व ः । गम्यति । श्री कोश पुगवविणातित इति । किंन्वतत्येन सार्थः नतु गमेना
प्रमितावभसेनाप इत्न दृसोपाभावे पि गम्यतिरित्र च हलि सर्वे बाधिति । सोपः शार्कस्य स्वे तिवा
सोपः स्याहत प्राहवान्त इस त्रे तिवकारे नैव त इति एव च्वहलि सर्वे बाधिति स्तु चे सोयो मो
रित्तनुक्तापनीयवकारे पदीत्य जपमप्पः सोपः स्यादिति धात्वा प्रमानं सगच्छते एतद्धातुषे
स्तुतिभविष्यतिधातोस्तान्तमिलो येव पूर्वे त्यादि इति पमार्थमिरन प्रत्ययपूर्वस्य मनुष
त्तैः एव इति वत वधुवत्वपाद्विसपः परामृश्यते वो ग्रसात न सन्निहितापि धातु न हि
स्याव एव स्वेवः सोपसि मितं भवति एवकार स्तिक्तोव धौर स्यार्थः प्रभव धाहितन्निमित्त
सोयो परिभवति तु र्हि धातो रेचे ति विपरित नियमः संभाव्येत तत्रु श्वधा प्रभ्य इस त्रन स्या

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वेत्राद्दित्वमिति चेद् वकारं केवलं स्विकृत्य इति भावः न चायं सस्वर्णं तं द्विति तेन सीत्र्येन वलोपे कृते
एकवकारे केसीथ तीति वाच्यं मयोत्तेवत्ताच्छ्रा दिति इत्यादि विवक्षायां तु यत्व श्रवणं तेः। यथासंख्यवि
वक्षानादिति॥ ऽनोगृह्हतो घुलोपावरे पकरणावादेक स्व इके परत ऽ त्त्हरतां मावाच वयासंख्य सू
त्रमिह न लोपनत्वतिम्॥ नहल्ल्वयिति॥ अत्र मलोपेणेत्वर्थः। इत्येवं तत्वमिसध सोऽसो पह तितुन सूत्रे
तस्य मृकूः शार्ङ्गिमित्वादौ रकारस्य लोपे प्राप्तेः॥ यथासंख्यमिति॥ न चैवं यथासंख्यसूत्रेण तेन
चितम पृथानाहार यहरोपुत हावी वाच्योति रूपसन्नता भुवनमने पिसन्न्यार्थे यो धासूत्रं माविं
शकार्थयोर्ध मात्तव थादेशस्य स्यात्व शेषवचनाद्या सा इत्यवधाय चोकमेरागपदापावोन सिद्धौ
रुवैयम श्रन्तरं तमत्ये नाप्पितलसिद्धेः त्त्रपादि॥ एवं सन्ध्यक्षरा तितल स्वसंवृतोकार तोल
मस्य एकारस्य संवृतोकार तास्य वोसंवृतोकारस्य श्रोकारस्यात्। हैदवश्रवयवे वोध्यवोन्ते
रभाव स्यादैकारे इकारः श्रधार्धमात्रः श्रकारस्य अर्धमात्र एव एवमौकारे पुकार श्रधार्धमा
त्रः कारस्य अर्धमात्रः एवं च विवृतोकारतोस्य धर्मस्य एकारस्य विवृतोकारतो स्य श्रापविवृता
कारोकारस्य श्रोकारस्य विवृताकारो तवश्राया वान्तोपि प्रसङ्ग॥ कीतिकिम गोभ्यां नोभ्याम्॥०

नस्यादित्युतरस्य जाघ्र तुग्विद्धं बद्धं सारिधिरे शान्तस्यापकात तकारस्यानु च्छियं मथ सेव । तद्वे स
गोरूव द्वपम् नादिति ॥ स्त्री ख्या को श प्रावेता प्रवर्तते इति स्त्रीसिद्धुः मु राहरति । पुत्रादिनीति ॥ मुख्य
गातालि ति सि त्री : । तसरवेति ॥ आदिनिय: पुत्र शब्दस्तस्मिन्परेपि पुत्र शब्दस्यान्ते हे तत्र इस थी: ।
आत्मेति द्वित्वं स्यवे के लिया कभवेत्तार्तिं व मित्र नारंभ तीपमिन्ये के व्येतुहत जग्ध पौ: परतः पु
त्र शब्द स्येवान व द्वि हि वि सिद्धिर्लनालवेप्यापि सादित्य पसन्मधात ते रुपी मारंभ सापमे । वेदमि सत्रत: ॥
पुत्रहती ति । पुत्र: हसो वपामा मै स्यादु पूर्व वहादे ति डीष रवं पु त्रेजग्धी वपासा पुत्र जग्धी ति ॥
यवो रहा प्याम्रः । भ्रवे: किम्० नुते इमा होनकाः स्य पामृत हसो पमो हल: कि म न्यायम हा
तद्दीतां वकात हेपरे पथा स भवनु राहर तान्यु वीते सुधुपा स्य मध्व रि: भुवेपरोः मय इति म व
पतस्प पस्य पस्य व द्विले कृते मवेन सो प: इद्र्व भ: उ न्मेड: येकु नी: मे व तये वाहता भ्या स्मितिरस्य
व स्प म स्याव द्विले कृते लोप: प्रत्यङ्गा ला पु गस्मी श स न व्यते न्नु वा ता वि वा तिउ मा द्वि ले स सोने
नड्वारता कारनकारता तालोप । लोप: स्य रेति ॥ नवो हृ इति सूत्र आ हृ न्यतरस्यामि सङ्घ वतीति इति
भाव: सोवारभ कर्वे हृति । आदिसा श शादिर्ये रेसेति भयग्र सवे पथ्या ति चेत्तका रस्यो पे अजेन्द्र बेप ये

नन्वेवं चेवोसवरस इति शाकल्येन स्यात

यत एव सर्वस्य ह्रस्वस्याचिन प्रवृत्तः पुनः प्रवृत्तिरित्याहुः। ननु चैवं सवरस इति शाकल्येन स्यात
र प्रसिद्धि ति केन्वेवं समासेत निषेधो ततन्न वति स सपास पर गं ते विध इति वार्त्तिकं सिद्धिर्नास
समासे वोश शाकल्य प्रतिषेध इति वार्त्तिकस्य नि संग्रह णास्य भावे प्रत्याख्यातत्वात्‌ मनोर
माया नु अभ्यस्येन रकारे कृते तस्य द्वित्वे नेसा पाशा वे न स कार द्वित्वे नाको विसर्गे द्वित्वेन बोध्यो
पु नं । प्रविधि यिति । व प्र विधि स्वम स्येन रकारे ध द्वयं नास्ति तथा विभूतपूर्व गति मात्रे सेव न्तरे
के पुष्कु पात्र इति ॥ क ह कर तो सतो व हुत्व मिति स तो का समासः नाभि रूपत्वा व इर्थं भः सुधी
म
शाके स्पष्टमापतेः संप्रसारेणान्ति कान्त्येन संप्रसारणाद्धेति पूर्व रूपापत्ते रिति चे भैवं भ सं
प्रसारणं पूर्वत्वे समा ना इत्यहणाभिति वार्त्तिको क्तेः न चेवं मपि न भूसुधि रिति लि बधे सं
वधः ग्राहु सेन प्रसेव पति स्वतन्त्रिते ध स्वप्रष्टते सुधीसनवती सुधिपरत एव परा रनि बधात्‌॥
धा न्यो इति ॥ स्वरे रेफ स्य द्वित्व न द्विसप्रकार तोर हान्यामिति सान्नाकृतेन निमित्त भावे
न रेफ स्य कार्यं विसर्ग वाधातो ॥ पुष्कु पास्य इत्यादौ तु स्वाभिरयेन निमित्तस्थ मिकोन वाधाते ॥ २५

सति दुःखे पूर्वं आसिद्धेः प्रवृत्तिः स्याद् इति मनोरमायामप्युक्तं एवं प्रकारे सिद्धिः स्यात् पुनः प्रवृत्तौ न्यसंभवः
शाब्दिके दीर्घ वनस्य स्थाने दीर्घवनस्य पलास्य रूपान्त्वादेशश्च नागेशभट्टोक्ते यदुक्तं मनोरमा
या वैयाकरणनिकाये केसन्तता ते रु इव प्रवर्तते इत्येवं पूर्वं परयोरिति सूत्रे भाष्ये सिद्धान्तत्वात्
अस्तु न हि पृथक् तिरन्यथा दृष्टा स्वापत्ते रित्यादि तैर्नैव ध्यानं लिङ्गं धनेत च ध्यानो दिशा दि
दृष्टान्तेन प्रकृति देवैः कस्मिन् प्रयोगे गुणादि शास्त्रस्यानुबन्धक यथा च स्यात् प्रयोगान्तरे इत्या
शंक्य स्यादिति कोमादि शास्त्र दृष्टान्तेन प्र[illegible] प्रयोगान्तरे लिङ्गुणादि शास्त्र प्रवर्तते एव सिद्धि
तित्वात् शकं च्छास्त्र प्रवृत्तेः आनन्त्यापत्तिरपि व्यक्तेन दोषः स्यात् अनेत का व्याहित प्र
योगस्याशक्यत्वात् च्छास्त्र कर्तव्यम् इति निश्चित प्रयोगस्याभावात् शास्त्र स्यान्तु च पके
रूपं तदोषः प्रकृते च साधना सिद्धिः एवं केरि चक्रतेन वाद्यन्ति दृश्य लहित प्रयोगस्याप
रिनिश्चित येन तेनैव शास्त्रस्य कृतार्थत्वात् सिद्धिवातो रितिदिशा यत्वं तु नै च त्वान्तु नस्यात्तेः
केचिद् व्याख्यातो करमनी पापान्न्स्या वर्ध स्वमप्रवर्तता वेव व्याख्याति केचि पूर्वं तु मात्र प्रत्याहारा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

र्थमित्यत्राह तत्राप्यिति मतोरप्राप्तेः सिद्धत्वात् माप्यवत्याः प्रतिबंधे इति यावत् निकृन्निति इमवेद्यापि ष्ट्रीयुक्तिर्वेः
प्रयाख्याते द्वैधाभूतसोमस्य स्ते सप्ततोमस्य पुरतो मवर स्थाने रस्य वधर सेधायि लोपस्य इति प्रभृतं रेड्डिरि
प्रचयोगात्प्रवृत्तम नमस्ये द्विरुक्तत्वात्तत्र ङ्गोच इत्युत इत्ये न यथास्ये इति व्याख्यानः
वेषकर्ते स्तोत्रहिरङ् सवनाः सूत्रसिद्धत्यात् द्विवचनानि वषिभावाश्वेत रङ् लोपव ननेधि स्वसीति यावत्
कार्यार्थिकाः सपन्नत्वासुवन पात् न च न्तजानं तञ्मौ इति निषेधः उत्तरकालेषु वक्तते लोपे च मन्त्राते
तदभाधात तदुक्तम॥ सवोगान्त लोपेयराः प्रतिषेधः न बाभरु सोरसोपाद्व हिरङ्करन्तराहिति या ५
वस्त्राणि स्पात्सितिता॥ इह धकारस्याद्विर्लेत्वे न स्थेव यक्ते पूर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचने इति न शोऽसिद्धे
तत्राभावसन्त्र मेहासुन ईकारे द्विस्तवाच्यतोह्याधिपत्य प्रस्ति यवयोधि हाह॥ उकारास रस्य वर्णे
क्विपेषु न हृकारो तपरत्व नतो द्विस्तं न भवति निमित्तमेहाभावाद्रित्याशङ्क्य ने इमुक्तमितितेषातु
प्रयुक्तिरित्यतो व पृष्ठेतच्च उ रहस्य स्वभवः परस्मिन्निति स्थानिवद्भावादिलसंप्रसारणादि इति पृष्ठा
र्णयनेति समाधानस्य यो भूरस्योपि स्थात ततम्भिस स्वरितेत भेदाभावादित्तिद्रिका॥ अन्येतुष
कारस्य न स्येष्यते पूर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचने न शेतासिद्धस्याभावादकारेषु नाद्विर्वचनं भवत्येवनकालि २४
मेहात अतएव सपक्षे तेसाते पर सवर्णो द्विस्तं भावत्वलाभ्ह हते बदसंत इत्यत्र उकारे द्वि

वरिजन्स्तुः घसेलिति मे सउनव नमहनसुपधालोपः स्वरितेति वसैं प्रतिनस्थानिवत्॥
मा बोतु पूर्वे चासिद्धेन स्थानिवद्दिसपदकप द्विर्वचनसवर्णानुस्वारदीर्घजश्चरः प्रसाख्या
तद्गीस्यातु सयोगेध सेवकर्ते पे स्थानिवद्भाव शंके वद्गा स्ती ति बोध्यम्॥ अदर्शनं लोपः॥ अ
दर्शनं सी नसामान्यदर्शनः १ र्थनं स्यानं तदिह शब्दानुसी ... न प्रसत्तावा ... विषयकं सत्त
स्ववर्गस्य घते तद्वश्चोत्पावा रस्ताल्लबंधोऽ थयाप्रतन्ये वंस्या पोप्यो ईसीपा हेवकारपका
नश्रीतपा विति भोह पावारणव लिखिवासप्र पो ... व्यापार उच्चारणा मनिति ह स्यात॥ अथाहः अस
वभ्रवणो उच्चारणा प्र तर्पवमवेति स्यामन ... र्था दुधतानिवधेतदेतु भूत उच्चारणा मपि नि
षिद्धं भवतीति॥ प्रसक्तस्येति॥ इह स्थाने इत्युर्धतै नादृतं स्वप्नते प्रसक्तस्येति किम दधिम दि
वा हेतु गागमो मा भूत अस्ति हि न बाधिकेऽदर्शनं तद्व लोप इति प्रसक्त विशेषणाभावे प्रसव
सन्तानेनतु क स्यादेव ति द्विको सयोगा तस्येतरस्नासेति॥ अदर्शनं पतिभाष्ये तिभाव: पघपि
विशेषणेनतं रनं वैधि स्याभ्नासपेण ... स्यपेय सव पितृयु लितेत पापिप्र योके ...
मनैतिपन्ते दधक होत्या होरीसपवारपितुसगो गाभ लोपस्ये ति द्विधं नान्तेर्ण सपारयोर्भ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

दीति घ स्यादेशः । बसिभसोर्हलीति सुप्सो लोपः । भस्सो भस्तीति सलोपः ... घस्त्यो ति तिधं सम
घस्य भस्तो जि ति जश्त्वे कर्तव्ये उपधालोपो न स्यादिवत् समानस्य छन्दस्य मूर्धप्रभृत्युदर्के
ष्वितिसः समानो निः सन्धिः सत्रा न लोपे वत्तेव कर्तव्ये पूर्वस्मादपीति स्थानिवद्भावात् सि
रितिहयं न स्यादिति शंकाम पञ्चमी समासवत्स स्यादिति सस्यात्तत्त्वनि कृदाश्वे दीति लिङ्गात् त
तवसे हितिय इन्ताव हनि ङ्याप् सर्वमती नन्नात् तदसंभवात् नन्वसंवितः पभृति सत्र वस्यादि
भावेतिइतात बेधे भयते यातिदलम सती वनेति कियते इकस्याद्रिति वेन्न पस्यादि भावे
तपन्नेवको वर्धमते: । अन्यथा इति द्विद्द्रत्तन स्यात् तचेत् निवर्तितिर्हिद्रति भय इति वार्तिकेन सत्नोति
कल्वितेद्रुल्वात् तस्यालोपोधारणार्थं स्विदु यहताम इद्विकृते तिलोपो ननु तः प्रापिति मन्यथा
भाद्वित मिलाहो शलोप कृते पजी वड् वहशोइतो सीन धेध: स्यादिति पद ... पूर्वस्मात्हिं जे स्या
लियल्यंत हिं तीवाधप वधानान्तिबे धप्राप्नुहेव नास्तीति सोर्थितानर्थक सततस्यादिप्तो सी
वपतीति क्षिप्त भनन जश्त्वे विधौ पदि स्यादि नदत्य निषेध स्तहिं पटवती स्वचीनार्थं हिं नी
निभ लिमाशिवतप इत्याठो स्वं स्यात् ॥ मेघम ॥ ६ व दिवपतिदिः काम सेसपाप इसं नावी

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

गत्वात् किं चात्र स्वरदीर्घयलोपेषु लोपाजादेश वद्भवस्यान्नित्यमिति वार्तिकमस्ति तेनान्यः स्या
न्निय एव भवतीति न लोप स्वरे विकीर्षकः ईकारस्य लिङीषु हतात्ये कृते यो सतोऽतो लोपो न स्या
त्रिय तेन चलि [illegible] तीसारभ सामर्थ्यं म [illegible] कीरके ई सा [illegible] साव का स स्यात्। सवर्णानुस्वारयोः।
शंशिष्ठ अनुस्वार स्थलोपो न स्यादिति वत्तं व [illegible] णुस्या त्र न स्या नि भूताद्यचः पूर्व इति तस्य परसवर्णो
कर्तव्ये [illegible] लोपस्य स्यान्निवृत्त [illegible] प व वनास्तित थापि स्यान्नि [illegible] त [illegible] स्या रा [illegible] इत्य स्वेवत
त्वसंनाइत्तात् ननु सवर्णी ग्रहणमात्रेणा [illegible] स्याद्या न्ते पुंशब्दात् इति विमते नच पञ्चानुस्वार
ग्रहणेन सत्सम् व पके परणा भावे व च पर सवर्णे स्त [illegible] वेति समाधेयं तेषां च पञ्च न परसव
र्णो ग्रसगः [illegible] त्पाहे तत्र स्यादिति भाव निषेधु मनुस्वार ग्रहणां पदं पञ्चयरे गादेशस्य ग्रसगो
नास्ति [illegible] ति रिस्ताहे तन्न पञ्चाने स्यान्निवभाव [illegible] डु वरे ग्रहणात् वपकपरो व ग्रहणं क
र्त्तव्यमिति लोपरे। दीर्घ।। पुतिदीर्घः प्रतिदीर्घाहस्ते वेति दिर्घे कृते यो ग्रसो वा न स्यान्निवत्तं परान्नित्या
स्तु ग्रस्यातिरभवेव लोपाजादेश [illegible] न स्यान्निवृ [illegible] सात् तेन हलि [illegible] पंचाणां वेति
[illegible] पूर्वत्वात्कियी [illegible] दीर्घियतु रि [illegible] सिद्ध [illegible] म [illegible] पूर्णे [illegible] ध: [illegible] न्नि [illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

...स्वरूपतो लोपइति वैयाकरणैः लोपकर्तव्ये तत्स्थानिवत् ... परस्मे पार्तिः पातेर्यङ् न्ता ... चं ... कृत् २
लोपः परस्य लोपः ...

लोपः स्यादेवेत्यादि प्रयोगे रूपाणां सिध्यतये। द्विर्वचनादेरे॥ परस्मात्पूर्वस्या आदेशः विधौ परे ... पूर्व
को जादेशः स्थानिवदिति प्राप्ते परे ... विधि ... जो पि ति पार्तेना त ... सं ... थोप
हरत्योति प हाते कातिसप्ति क्लोसः इहवताधादेशको:कर्तव्ये ... श्नसोरल्लोपो न स्थानिवदिति॥
... कारोकारको: स्थानीभूता ह्यः पूर्वस्य विरहादेकादेशो न स्थानिवदिति ... वाचा
... स्वपरलिसे ... पतधृति पन्नो पूर्वस्य स्वस्य लात प हातो यः गोवे स्यात् ... कार स्यावे
... कर्तव्य ... इत्य ... न स्थानिवदिति ... ता ... हिरवो ... न्य कारा सूर्ध्वसेन ठ
... द्विर्वचने। सुधुपास्य:। नावानंतर्य इति निषेधात्। ... वहिरङ्ग परिभाषा त्वेन
प्रवर्तते स्थानिवद्भाव निषेधसामर्थ्यात् ... यं ध ... वि ... समवरे पापयरः पाते ...
नात प ... यङ् इति ... ततो लोपः परस्य ... लोप ... स्थानिवत्त्वात् ... ततो लोपः ... न ... ता ... लो
पः शंकय ... विरोधात्प्रवृ ... नेन ... परस्य सिद्धत्वात् स्थानिवद्भावाद्धनन ... परिवर्त्य विधि
प्रति स्थानिवत्त्वस्य निषेधस्तर्हि कथं वायोरिति। ... ते। असिद्धवदत्राभादिति परत्वासिद्धत्वा
त्तत्र लोपः ... नानंत ... इति निषेधः ... रकार्णेष्व ... नंतत्वीप ... तैवतद्रप्यूप

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पक्षे रेफोपेठमपि वितते न वरति मा विति क इस च वरतीति उक्ति तस्य कादेश सिद्धवेत सन्नहं स्यो
यश्च कृतानि न स्यु स्कन्धात्ति च भाधगा नाट्कादेशापधाः कादेशस्यपतीहर नाके तादृशां क स्वला वा मा
न भाव श्योमल्पी क इति भाष्यो हरतां स्येव मानत्तोरिति। स्यादेतत् पूर्वत्व स्या स्या व धिश्वे तं स
ति हित वैधा वा धित्व मुक्ति तमसंति हिते वेह च व स्या तीश्चाद्देशात्रि मित्तं चेति॥ तत्र तावत्स्या नि
न यधिः त स्या देशीनाद लालत नावाद्देश निमित्ते पाकरणाइ तत्र प्रकार स्या कादेशापते रि
सा शोधचाहः पूर्वः पूर्वत्वेन ह्रस्वत्वेति पूर्व स प्रप यन्नान्तान नुवि शेष ता प्रतीति भावः नवडे
त॥ वहन्ता हीलां व रसा ना छन्दः ततो विधि शब्देन कृत्स्न व वसं तस्या समास विधि शब्द
पव भाध सा चनेति भानविधिरीति सव इन्द्वान्ते श्रूयमाण सात्प्रत्येकं वध्यते॥ पदस्य वरमा
यपवड्ति॥ ऊन्वतीति ऊन्तर्थीः ऊ सं वातीति ऊन्तधाः तमाव ढेढ न्त यप ति ततो वि वं
यन्त्वं इहलोप पोरिति वलोपेन विरोपस्य रिति लोपस्य स्थानिवत्वात् नच सुवन्ता स्वि
जे तिहरतादिभिते श्रुतत्वेति सुवा पद सान्त पदान्तेति निषेधः शोध्योः विधेपस्य लोप वस्वप
तान वपत्वात् पहत स्य स्या ने वि धेः ने ति प्रारुप्यो मे तु न पदान्ते ति स्यादि प्रत्यानि वं ॥ ६४

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कस्तोऽर्थ ग्रहणाज्ञापकात्तदहणे ऽर्थीन पंचधा श्रीवते एवंच भवते पंड पुंकिम्नः स्त्राप्यय स्यायुगसः
प्रकृत्या भ्रवोमृगु रितिरूपं सिद्धाति भौति इति निवमस्यापि चःपरत्वमा न्नि त्वकोगुस्त्वा पूस्त्वं भाव्य
रतत्वाभावयारिपि धीरणा तस्मात तत्र त एवाभ्यस्तथो ऽगुस्ति त्वत्वाद्गुरु कुमारी कोमृदु रीति मृत्सयाः
धुगेते पूल्लम त थाया वीपव ल्लितसेत त्ति कुवेपंव मीसमासपन्नो श्राभ्य वतीपव इति ॥ भ्रूनेत्याकुः ।वे
यमी समासिपन्नाय्रकोजेमत पा भा स्त्रीभेभिरिता सान्नि तिक इत्य स्यापणु द्याहुतत्वात नास्व वै वर्णे
शेका कांची वघविव डोकारस्येनस्य त्या तिव भ्रावं त्विनाविवका वडव इ शेडउ प्रतारिस्य व विहि
त विशीव त्ता ष्ववत्ता रेव इति न धा प्रवतोभि रेवडात्त चिवभिरितेति रूपं साधममत थाते माचि
व इव्येत तिसिद्धा र्थ यवन्तो भ्रुवगेतव्यः नयमाचि तं वत्तयमापि क इस चावित इस्वपरायमिति
डकि इकारे शीवकृते यस्ये ति वेत्वा कारलोपा रिसु सुन्वा तारिति इकस्याने प्रसज्यमानो यःकोदेश
स्तावम्‌यो व ष्वस्याति व भ्राव विनेव सुपरिहरः हस्वके इस ... स्यात्या देश योरकार उच्चार
स्तार्थः । इस श्रुयगमे ऽस्यापि त्येन स्यातिव भ्रावा पूर्वसा वस्यानिक इको इस्वडेन भवतीति
का हे भा ग्रस नकेमी विक इतितपत्सि द्धो किमनेन पञ्चमी समासाभ्रवरोनेति या यममानचिवैः

तें

न्तरकार्ये च प्राप्य आनंतर्यमाश्रितं तत्र च भवति ह्रस्वप्रकृतिर्न्नितिकेवलमपरे आश्रयात् वेवमपि विभक्ति
प्रवृत्तिप्रयोगतेऽप्यवस्थव इह हि अन्तो रकारोऽस्य ङकारस्य वा ततो ङ्यापतीति वरहयस्ये तस्यैव त
दित्याश्रयात् किंचाहतो न ग्रहणं सतीति सिद्ध अवस्तेति ङ्रस्वप्राप्तौ तिशिरस्योपरस्यैकदेशस्याथा
स्यापि च आश्रयान्न भवतीति वाक्यमवेतौ हिस्य आनंतरोऽपि स्वभवातीति तत्स्थाने वर्णा
व्यवस्था इति सङ्ग्रथस्तूर्ज सविधानात् नवसि वासाहवर्णा इउ ऽस्य याहतामास्यितिशेषस्य विप्रति
बेधं परमिति परसाद्वर्णस्य स्वरूपस्यात् नकेऽ च मध्ये अवस्थादित्य हादेश स्य निधारताव वं
यमी वमासवन्ते आदि स्वार्थ इति वाक्यमवेऽ ङकारस्य अंते रकारस्य वा ततो ङ्यपाइ ति वहयेकृत्ते
कृस्याभावाद्देशोऽस्यात्र वक्तेः अवसेकादेशस्य वत्तदिवधावारस्य अहतोन ग्रहणं भवति आ
त्विधौ अन्तादिवद्भावात्प्रवृत्तेरपवादोऽथा अपमेईदृमिलो हेस्वधर्ता सिद्धौ दुर्वीरत्वं स्यात् तं
अतस्तु वा वरादिवद्भावेः तर्यापि मकारस्य अं त्यासि त्वा हादेशेऽर्थे ता देशेन स्कालिवइत्य
विधिस्यात्तस्यास्य वमी वमासपर्नेस्य निरर्थ ये ति वेद्याह चः प्रत्यवमीसप्रासप्रवोजनं तथा
स्यपीपवत्तिसुप्राहरतोऽभगधतस्तुनऽऽसमाहदर्थी दीपामकर्तव्या स्याज्ञो हि इ स्य तु ति स्वे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

न पर निमित्तमतेन धीश्र तीकारि तिसंबंधके ऽपि तन्न स्थानिवत् पूर्वविधावितिकिम नैधेयः लि
पूर्वो न ऽनेङ पस्स गेहोः किं भातोरोपः अवइत स्थानिवत्तुति बके आकारस्य स्थानिवत्वे तुग्यव
पदेशोन या कं पिरुद्धत्या द्याधाते नहि त्रि पुत्रो द्विपुत्र्व्यव देशांलभते नत्वेवं पूर्वविधि महत्तां
यथपूर्वस्येतिषष्ठ्यां कार्यकर्तरि इत्यपि स्यान्न तेषु शक्यत्वादिति चेन्न ॥ पूर्वस्य विधिः पूर्वस्माद्वि
धिरिति समासद्वयलाभार्थं विधिग्रहणात् तत् पञ्चमीसमासपक्षोऽस्मर्त्येनोक्तं तथा पूर्वस्मा
द्विधौ स्थानिवद्भाव इति पक्षे तु ध्रुवम् अयाव इवेवा … त्यामिति पाणिग्रहग्रहके ॥ स्थौ … तपूव सः ॥
पूर्वविधार्थमिति ॥ तेनैव पूर्वस्येत्यत्र वस्य संप्रसारणानेऽ इत्यस्य यणो निवर्तनेन संप्रसारणात्
पान संप्रसारणाद्इति निषेधात् नचोरहत्वं परनिमित्तं … नेति धात्वर्थे … परेत वि
धानात ॥ पूर्वस्माद्विधिः ॥ पूर्वविधिरिति पञ्चमीसमासपक्षस्यैव प्रयोजनमन्तं … इह
वत्तादेश स्वस्थानिवद्भावान्ते … निमित्ततत्र स्थानिवद्भावात् कारापूर्व … नात्तिकेन
न चोऽतेन … रुस्य परो … ऽसिद्धत्वात् … आगमस्यानाप्रसक्तेः नचराजानित्यर्थ इति निषे
धः पक्षांतरे … हरे इत्यादिमते निषेध प्रवृत्तावपि … तर … प्रवृत्तावपि ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तं ३

पञ्चपि सर्वविकारे स्थूलरान्ति सत्वानुपपत्तिः तथा वोढ्विकारं एव नास्तीति तात्पर्यम् एतच्च श
र्करो सुभे स्याद् इन्मन्नास्थिधातीति किम् पशब्दात्रान्विधिः पश्चात्सः पर स्यविधिः पश्चात्सोविधि
पश्चात्सविधिस्तत्र माभूत् तस्यात्सविधौ यथा पूर्वहोरस्केन अत्र च सकारस्य स्यादिव त्वेन विसर्ग
यदिइत्य माभ्रियाइत्यतो यइति सात्य प्रापूम मत्वः वर स्य यथा धोः पयः इत्यस्यादिसोपान
सोविधौ प्रकाम सोपाध्यायं शीति सोपान न चौडस्य विधिसामर्थ्यस्यैव कोनभवे दिशं वय मंगु
वानन्मिता तस्य सार्वकारत्वात् श्लविधिर्यो पञ्चे नो कंदम् हविद्वेसुतन्तो नचेह स्यादिव
भावेनजातेषु ले प्रागुक्तेऽनादेशो वरुतेहलिसर्वे बाधितेति सोपदेशत्वप्रागमवाते मुद र वेह
स्याद्वयं पवर्गहत्यते तेन समापेसासो सुलोवेति दीर्घ स्मिन्वाति तद्विधौ हि पञ्जादित्य माभ्रिसाय
जादेशा वधवोन्नतु स्या वचपच स्तथा श्रूहत्वितगमिता हसाद्मा इति वचनादिसन्नः सा इत्वं
सिध्यति तदेतद्धलनतु स्यात्पसाध्यवदिति मध्यपरा वेहपपार्वत्स्वित्तु प्राधान्येनवसा
यह तेन पपठो स्यचवचनादिसन्नः साइत्ते॥ अवः परस्मिन्पूर्वविधौ॥ अवः किं नमाम सद्यात्स्य
पीत्यत्रनासिक लोपस्य किं कर्तव्यन स्थानि वत् परस्मिन्किम् आतिश्ये निस्यदादिद वत्यंतं
अरबइतिरूपाणि धातो वेत्रिया यमन्लवि हः (illegible) तद्विपङ्क्षसंज्ञा स्थिरान्ते ५ दबः विधि इति

प्राचा केन कोशाऽनेकेः ...

९९

जन्मव किं न कः श्रद्धाद्देशो ऽनुवर्तते न इन्नादेश स्ते हैसं ष्यानित्यद्दिस्येतावते यः सोऽधेयो वद्गमहि
ष्यात द्व्याभात यथापित्र्वद्धीत इस्तुनले पुत्र इति गम्यत इति वेद्वचाहुः द्विविध श्रादेशः
प्रत्यक्ष आनुमानिकश्चेति अस्ति भूरि स्याद्देश प्रसन्नः ते स्तु रित्यादि स्यानुमानिकः एह रित्यत्र
हिस्कारे शोकारांत स्यातीयते ऽकारे चोकारांत आदेशः न पावते स्तुरिति कथितोऽर्थ स्तत्रा
सत्वादेश ग्रहणो प्रत्यक्ष स्येवग्रहणां स्यानानुमानिक स्य आदेश ग्रहसामर्थ्यात् लुङभपवरि
यह स्तेन पवे त्यितादेश्ति ऽन्तेत्यात्स्य हसं ज्ञासिद्धातीति॥ नहि रुरित्यादि व थाप्युत मेवास्तु
एकदे विस्कृत स्यानन्यत्वात्य द्दत्वं भाविष्यतीति वेन्नत्र अर्थव त्येव स्यान्यादेश भाव विधा
नेपी व्यत्यात्त स्येव प्रसभवात स्यात् हि व बहो स्याने यो गे सुन्के मर स्याने व प्रसंगः सवा र्थव
तः अर्थ प्रसपार्थ शब्द प्रयोगात्र्त वचविदुः रिष जाहव सम्बोदैत पा विसर्जिसं भवे अर्थप्र
युक्ते एव प्रसंगो यासइत्यने नेवादेश ग्रहणो नर्श्यामिते॥ ऽस्य च सर्वे सर्व पदादेशात् त्ता णेव
च स्य पातिानेः एकदेश विकारे हि नित्यत्व न्तेोपपद्यते ह्यती। यह मिहार्थ वत्त्र पद्यते नेनेति यात्स्वेः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

चतुर्थीभावो ऽकारस्य ठकासभ्यो प्रत्येके ऽशकुप ि‍क्षतो ऽदुपदेशानां रेफादेशस्यात्र वर्णानां वो सादेश
स्य वपसंगात् तस्मात् हस्वात् ऽन्तरतमसूत्रे सोवेकः सन्धिरिस प्रियेत्याह ऽपदवन्त्सति॥ स्वा
नतं ग्रान्तंकात् इति। अवीति॥ कस्मादिविवरइत्याकांक्षायामर्थादिके इति संबध्यते॥ संहितावा
धिपवइति॥ इयत्रे वालोकाग्विलिनिमित्त योर्व हा अतिशयित संधिर्विर्वन्यवतेत इ यपरात्मवत्स्मेति
भावः अनविवे॥ परो ह्वेवति॥ परोऽनुनासिके इति सूत्रात् परो वेति चानुवर्तते अवारलोम्वामिति
सूत्रा दिवा हृ इति वत्त इदु अवः परस्य त्यादि एवं चाऽवाग्रहणानुकृष्यते कस्मिदपि हि स्थितिप्रमे
तिपुंशब्दस्य सादीर्धीतात्वर्णातामितिवसूत्रेच वंनारम्भणीयमिति भावः अचोइकिमत्ताद्य
स्यमिताहो मस्यावि संमाभ्रूतरमनवीति॥ यदि वर्णहासः स्यात्तत्तो नजिबपुन्तो मस्य सह
शतथा हार्थ गति रितिन्यायादजिन्तो मधे सहलेवर्तो हस्वी सर्वस्मात्तो ऽन्यावा हस्तिले
वधहेतु तस्मात्स सऽप प्रति बंधइत्याहनवदीति एवं चावसाने विच्छिन्नप्रवर्तिवा गवाक॥
स्यात्निवहा हेश॥ आहेशोकृतस्य रूपभेदात स्यात् निप्रपुनो कोऽर्णारामप्रयुज्यतीवगति देश आर
भते असो भर्ग आर्द्धधातुकेविवान्तो भावात्दीर्शोधातुवत्त ते न ... पंत ... सांपि ... गुरुस पा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तत्वनी

सख्यामानाथ्यदे देसाति: श्रीमाद्यासौ [illegible] र्थत्यात॥ अ सिद्ध[illegible]॥ तेन रखावेद्वित्रीसे पता
वद्इत्येस्येन॥ स्वकृतवृत्ताइत्ति॥ अक तथा र्थाद सर्थः एवंतर्हि सर्व स्वशास्त्र स्वार्थे वर्ण्यं स्यादत आहति
मितधितात्मेत्यनुत्व द्दहेत्ति॥ लोकसिद्धार्थ कथनमेतत्ते। यथा ग्रन्सतथेना चेतत्को चनसेडुखते
क्षितधेंद्रीतेउहः कार्यंद्विशिक्षोपद्दाद्यूहे [illegible] विसोन्मुखन्निमितकार्क्यम श्रकृतवृत्तोपस्ते अकृतवृ
त्ताइत्तिवद्वपिसृतवपिशास्त्रनिवर्त्तयन्तीति परिभाषा नरयन्ते करं वतुस्वमत प्यापि श्रकृतवृत्ताइ
सेवरसधुप्रन्यासरनौ [illegible] पक्वस्य इतरस्यार्थनंयर निति व्यावादिति भावः नकुर्वन्तीति॥ वचाविवेड
वीमिलालोकसाहिदमन्तरंग लोत्वाधूमविभाविनासंप्रसारणेनव स्यादित्वनेत्स्यातीसासो धो[illegible]कु न
र्वन्ती सपि: [illegible] इति परिभाषाप्रकरणम्॥ इपोपात्तद्वि॥ प्रत्याहार्य सोप्रत द्व यथा वोपसिद्धसन्त
रातपूस्यारखौन ही स्यादिम्य इति निर्देशाद्वितेन इक्शब्देनवं दवाद्वि न्यसते परारशब्दे नवकारः॥
अंश्यमानस्याता सवर्ती ग्रहकत्वादेवं वेहपरितात द्वा यथा वोसन्सरातानुनशं यथा भाष्यमानेस्या
ताः सवर्णीवावक धावहार था व्यवकार्तादि वावानाम भावादतो नास्ति यथा संख्या नवस
न्स्या [illegible] धि ऐधातर्पूर्व भाविशब्दात्र्यर्थे तानेमाहापदर्थ सरणा मी[illegible]तवात्वम रयव मपिठतीव १२

स्त्री १

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ग

परमपि लोपस्थासन्नतं रस्यानिमुकार लोपं बाधित्वा नित्यत्वात्तु उत्तमस्य स्याट वस इतरं यथा
उपवेदेष मनु ब्बा: इह प्रथमच रमेति पर मपि निकं स्वंबाधित्वा सर्वा दिनि ति सर्वनाम संज्ञा विभ
न्निकेति रपेन्तस्येनान्तर उ: त्यात तथाथवेति थीतिठ डि: हिसम उवधा ऽणारेनारंभत्वाइवड: प्र
पृभुवत पतद्यत्वा तवथा परमप्ति नेकालिति सर्वादेशं बाधित्वा डि: वेस नादेश: द्धो दधृ अखिन्द
दीयन ङ: निता इत र ङ: यथा या मतो नीकु ले नि त्यमपी कातीति नुमं बाधित्वाद्ध सो नपुंसके इति ह्रस्व
स्तेन वि श्र न अन्तत्वात ह्रस्वान स्यात् अंतरं गात् यथा देवथा हे सारि थीश: परमपि सवर्णादि
र्घं बाधित्वा अन्तरं गत्वा त ठरो वली न प्राप्ते अरदाइत्या सवर्णाति र्घ: तथा ऽन्वो ऽन्व: गु: यो गुस्व
इय: चाम र ङ: लावडि: उप हि: व प्राप्ते अपवाद स्या द्रले का वइ ता: सुधीति व पारा पघवका हो ऽन्यत्र
वरिता र्थस्त्वाहि परां तरंगा भ्यां बाधात एवं तथाहि डि: छेते त इ नेन्वा र्थं कार गुन्के ख्वनडा उ गु वरिता
र्थत्वात्तौ त डि: न प्रवर्तते किंतु परात्तानैकार्थ्या दि स्वने न बाधाते जीवताात अपजे इर्कं यामेड स्वे
इत्यम अन्न अनुपदइ इ यामेइ सर्व ... निहि यो बे अन्तारंगात्...नाम्न इतस्त्सु वर्ण ...धी
... नो ... मा यारे सा ... नाम ... प्राप्ता ... त्य ...

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

त मिथ्यैवेत्येव देत । किंच ॥ अच्छाम इत्यस्यादि ... ध यमीत्येन पूर्वं परस्तात् ... त । अच्चनोऽङ्कुर्य या
स्वारितुन्नौ छन्दोऽङ्कुर्संस्तानिभ्रातेमूत्तौ धा नेश्श सोतावेव शीघ्रोपस्थि धावित्यच्छन्र श स्रा उत्तारयो
रेवञ्जौ स्वस्यान्ते तु पूर्वं पौरितिदिक् ॥ स्वरितेनाधिकारः । अत्र नेत्थं भूतस्यन्सरोऽस्तीत्यावधिकारो दिति
का गः किंपदुत्तार ... अधिकार इत्यत्र तु व्याख्यानमेव शरणम् यथा आसपूर्मा धातव्वरिसमा पूर्व
धिकारः न तु प्राग्भ्यासविकारे भ्यस्तवत्वादि पद्मस्वरितइ लिस ... अन्यानां स्वरितेह च्छेऽधिकारो निवर्त
तइ ... त्यर्थः । कः स्वरितोऽधिकारार्थः केत्तल्लिङ्ग त्यर्थ इत्यत्र तु व्याख्यानमेव शरणम् नन्वेवं व्याख्याना
देवानुवृत्त्यसमनुवृत्तीस्तः किमनेन सूत्रेणेति चेत् अत्राहुः अर्थान्तरे संग्रहायेदं सूत्रं कृतम् ॥ तथाहि ।
अधिकः कारः अधिकारः अधिकार्यं गौरतोपि शास्त्रप्रवृत्तिरित्यर्थः । तथा च ॥ गौराधमुत्सृज्यान्पाकोपचने
ब्यतेऽप्रधानानाभिकरणता होते तत्र स्वरितः पाव्य किंच ॥ अधिकः कारः कृतिरिवं वत्सुचः सन्न्वयं यो धावते
तथावन्तु मचि स्थूच्च भावे भ्यो न्दुत्यादि वन्त्य मारापूर्वं विप्रतिवेधाः सर्वे संगृहीता भवन्तितत्र
तत्र स्वरिते पाहनेव गतार्थत्वादिति परेलि लपेति यतानि संपधान्तु हारिथ शः तुइति रुधादिम
... नमसूत्रा द्विवरमपि स्य धूप धयतां वाधिस्या निवृत्सं त्यारे शश्न प्रीत धाधिनवा व भिन्न याम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

चातोऽपिस्य पेसि त्या घा हेषः आहेरेव स्यात् अनेकाल्शित्सर्वस्य अस्तोऽर्थ इत्याहो चरितार्थत्वात्॥ प
धान्यासे तृतीयस्थे यंशः प्रवर्तते पदेय रूप्य परदेरे यज्ञस्य शयोरेश स्यान्ते तु पूर्व वोः तस्मादित्युत
रस्याहेरितीन सूचितं मनोरमायां स्याण्य व प्रयोग पद्गति॥ अन्येतु॥ यथा श्रुते सूत्र निराकरणाय
रतद्वैध मनोरमायां योज्य पतित घ थोन सूचित मित्यस्य अनेकाल्शित्सूत्रा स्वाकृत सूचित मिति
भार्थः आहेरित्येशस्यास्य यदि हे शबाधकत्यापते रित्या घाध्यम ग्रंथ विरोधात्॥ किन्तु किंतु तं गृह्णा
गृह्य कस्यापवाद रूप मिति तिसृ चतस्रादेश न सूचित मित्यर्थोपुवेपः एवं चानेकाल्शित्सूत्र चा स्वाकृ सूचि
तेन नास्त्येव दोष इति मनोरमा ग्रंथाशय इति॥ एवं स्थिते निर्दिश्यमानस्यादेशा इति सा भावेत
स्मिन्निति निर्दिष्ट इति सूत्र तस्मादित्युत्तरस्याहेरित्यस्मात्प्रागेव पठनीयम्॥ अथ नो ङी इत्यर्थ पोर
व्योरित्यादि निर्दिष्ट इति सूत्रं तस्मादित्युत्तरस्याहेरित्य चाई इति वध को यो काष्ठ
योश स्यादित्युक्तं दोषस्तु इत्थं परिहरणीयः तस्मादित्युत्तरस्याहेरित्य चाई इति वध को यो काष्ठ
तत्रोत्तरस्येत्यनुवर्तते सा च षष्ठ्यां नेष्ठ क्वी ब ... की स्थानइ त्यस्य प्राप्तेः तत्र वाक्या त्या ना श्रपण इ
ने नारस्येतिन्यायेनाहेरित्यंश एव सप्तमी हे रोन बाधतेन सतरस्येत्यंश सां वीति नास्त्येव पूर्वोक्त दोषः
वा न्यायेन आरब्धो तत्रस्यादेरित्यस्य ... यकरोतान सस्यते ... वथा ॥ इत रा हे रि ... न स ...
... पूर्वः पंचमी ... इत्तरस्य ... स्थाने ... न हो हे ... ती
... त्यादेश ...

त.बो.नी
नाम
१६ स्याद्रेति पक्षतां किं अनेन पृथक्सूत्रकरणेन नचैवं तस्मिन्निति निर्दिष्ट इत्यतो निर्दिष्टग्रहणा
न्नाचानुवर्त्तते तिवाच्यमत स्यादिसूत्रस्य प्राक् पठने वाचकाभावेन निर्दिष्टग्रहणानुवृत्तिसिद्धे
वेयमस्य ग्रहणं तामग्रहणेऽत्यत्र ग्रहणमपूर्वं परयोरपि नरश्शौ रोशप्रसंगात् यथाश्रुतसूत्राभ्युप
गमे त्वंततरस्येयशः अवर्त्ते तथवेति नावं रोषः प्रसज्यत इति। अत्र केचिन्निष्कर्षमाहुः। अनेकाशि
त सूत्रात्रमेवं वर्त्तीस्याघवाय तस्माद्दित्युत्तरस्याद्देरेति सूत्रितं परत्यासधीदेशेन स्याद्दे
रेवं शब्दविशेषादुत्तरस्य तस्य शस्यादिभिर्यथा द्वाभ्यां संस्कारप्रसङ्गे ग्रहणं तासुस्वग्रहणं
सहस्य इति स्थितेऽग्रहणाभ्युदय स्यादिर्न्यो गवंच मीमांस्यात्याप्यान्यावेले ग्रहणेनोगात्पूर्वयोरपि
नरश्शौ रोशस्यात् व्याप्यान्याय तु शास्त्रीश्वराभिप्रायाद्भीतपठितो विप्रत्यासन्ने व्यावेनाधि
रीश्वर इति सूत्राधिकत्वयिफलाघीश्वरेतोसूत्रेतिसूत्राव भिकल्पनिरासकरणाय रेफग्रह
णाकुर्वता सूत्रकृतैव ज्ञापितं स्वेशब्दादेशेनोत्तरस्य स्याद्याधनार्थं निर्दिष्टविशिष्ट १६
ग्रहणानुवृत्त्यर्थं च स्यादिमिति सूत्रात्स्य त्र कृतेनु स्यस्य सर्वादेशबाधकत्वं स्यात्तथा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सौऽन्वस्यास्य स्थाने स्यादित्यर्थः। स्व इति नाम्नः प्रः सः स्यात् अंके ऊ ति किम्॥ श्राद्ध धातुकस्येट् स्तु श्रकारा
त्पूर्धीमा मात इत्य षष्ठी स्यान इत्यनुवर्त्या स्याते॥ श्रस्य किम्। परस्येत्यधिकारस्य विधीयमाने वस्तु
स्वस्थिति इति परम अनङ् इत्यादि स्यादावन्तस्य परस्य मा भूत॥ ङिच्च। श्रपप्रपीति॥ स्वव इः स्योऽ
यनं स्य गवायं श्रनङ् सौ सखि॥ परस्य पदिति। तस्मादित्युत्तरस्यादेरिति तु न सूचितम्॥ श्रादेरिस्य
प्रस्य सर्वादेशार्था धकार्या पन्नो सिद्धान्ततु परत्वात्सर्वादेशत्वं बाधकमित्यङ्गे परत्वेन च पन्स्यति॥
श्रादेर्योग्य मिति॥ श्रादेर्योग्यमित्यर्थः श्रस्य इत्यनुवर्तते॥ श्रनेकाल्० श्रस्तेर्भूः व भूवनजु लि हिश
मानस्यादेशाभवं तीस ने कास्यादेशस्य शर्वादेशार्थां सिध्यति तत्किमनेकालग्रहणेन नचा
सोन्यस्य यस्यस्यात् इति शक्यं डि श्रे स्वस्व निप प्रार्थ्य प्रु प गमात॥ उच्यते श्रनेकाल्ग्रहणात्
भावे राये नित्यात्यर्थे शादेशः श्रारः परेत्येति भकारस्य च स्थाने स्यान्तु सर्वस्य स्थाने इति दिक्॥ शित
ऽहरात् इमई इतः इत्यादि तिव श्रादि शब्देनातो भिस ऐ सित्यादिग्रहणे। परवेदिति।
श्रतएव श्रादे परस्येति कथ क्रियतः इत्यु नातु र्थनेकाल शित् सर्वस्येति श्रानेव तस्या दिग्ग्रहर
यादेशः।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

संर्थन्नी ॥ शब्दो नेरतथ्येदत्ः दिति रत्नाशाज्ञि … केवलकिंमत्पदत्ते त्रप्रश्नेसति … पूर्वमेहिप्रथं …
स्पष्ट्येच ग्राह्यपूर्वं सेवेति वलिपय्यं … हरस्यइति पुरःसितार्थकथनम ॥ १ ॥ वस्येयेति किम्

१५ तां किम वाग्वतिरनेम्यो हान्यन्तरस्यानितिपूर्वं सवर्तोक्रियमाणोपसंग्राणायसाम्ये ॥ द्वितीयोनाह
वस साम्येनेस्त्रीयस्त्रमाभूत किंतुनाद्यन्त्यहाग्रासरवेत्तु धोत्र एव यथा स्यादिति ॥ वसीपइति ॥ ते
न चेतासेतिस्यत्रधमातास्रत्रउत्तव्यवानकारोनेतिभावः ॥ तस्मिन्निति ॥ सपूर्णनामुकेति
हमा … दछुदकमध्येवोकारस्यमाभूत अवधकितस्येति किम अग्निरिहत्रसोमः … इतव
व्यवधानेवावधणीसूतमेवनिविद्यते ननुकारस्रहितमसंहिताधिकारीस्मावकांत अन्यथानिर्दि
ष्टयहणाइत्यासंहितापांपत्ताघवसंगात किंतेन संहिताधिकारेतातेष्पोवको ॥ धणीनारेतोति ॥
एवंच संहिताधिकारस्यकिमर्थतधिधवःकास यथाचेविभवेति ॥ तेन अम्नादिसुदस्त्रादि एहइत्या
दावयं यहेव्यानइः अतोहन्दे देवताहन्देवइसारिनाडतरपदेवरतोविहिताप्रानडारकोभवन्ती
ति दिक् ॥ तस्मादिति ॥ उत्तरस्यकिमतिङ तिङइतिनिघातडतरस्येव यथा स्यात अग्निमीलेनि
हइलेअग्निम ॥ अवधकिस्येति ॥ एवंचाभिर्दिव्यम्हणाएव्यास्यपते तेनउत्तसंस्थानम्भ १५
उत्तंसंतामनयितादेष्टस्येतिनप्रवर्तते ॥ अस्नोनयपस्यानवद्वींहि … स्यदडच्यते ॥

नि।

भूलिकीरितेकिमा।ऽऽ उ वधावा मोहः शासइ इऽ हत्येनीस्यां भु वधा संनिधानेनाव वधं घठी त्ये वि
तीते मोहः शा सइसाहे माभूत्॥ सति ग्रीत चाविस्था नेयो भ्ये त्ये गाली शाचि स्याने धा ऊ मा व स्थोपधापा श्चै
स्यानेऽ हीतौ स्या तन्मेदि को॥ स्थानं व प्रसंगइति॥ न वास्य प्रसे गर्थ कत्ये विव दित पं इभीतां स्याने शा र
श्रस्तीत व्यानितु वे ई भीतां प्रसं गइ तिश्रतीते पवं व इकोण सावी त्याहा वि ग्र धार तीप इत्या घर्षं स्सं व घते॥ स्याने श
द शात मइति॥ ग्र धी त्राण्य मा ता नांम धाप्व॥ भ्रात एव गंगोह क मि ता हे त्रि मा त्र को। भ्रोको रोन। इह स्याने इसे
उपर्त माने उनः स्यान याहत्या इत्यो धिना पक्षा र्थं स्स मस्तः ता त्या दिरूपे स्याने वो तं रत मता त्प्रवृ त्ता त पर्यानिति
पाथत सप्राप्त [illegible] ताता नो प्रधो स्या दिति त इत हाह॥ पचाने कविध मिति। स्थानार्थ ग ताव मारात स्वत तृ विधः
स्यानतो पथा इ धात्रे तान्नु स्थानत्वे कार स्यतो तु स्थानोप का कारः अर्थ तो पथा वात प्रवृ वति॥ अल रस शब्दा इत
सूत्र चेति गो चाप से पञ्च त स्य उ कं स्थि पा मिति तु कं शा ई स्यादि॥ सा न्दो न वल ऽी वा सो प्रवती वेति वियह वा
य प्रवती त्यादि नास मास पुंमत्त क मि धार वे इ स्यति रि श्य मानः पुं भावे ध तं ऽा प स धावि नो वतं ऽी शावं त स्वप्न
ावी वा तं प्र शब्दो भव तिन तु वनं डादिः ग त्ता तो प था वा ॰ घ रि धा ग व लो ना इ य तो मह धा ता स्याता ह श पेव
घ कारः प्र माता तो पथा म म म म म म म न ग्र स्सो से रिता ने न ह स्व स्व ह स्वो दीर्घ स्व दीर्घो कारः त न प च ह

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

१४ सत्त्रानपेक्ष्याचोऽस्मभवेनपरिभाषा[illegible]अनुपोष्यतिवृसंगानां अन्यत्रकोऽ दात्तरोमिष्या
दिति व्यासासेनयोजयित्वा प्राचो[illegible] ख्यानमिति कथावत्सर्वथनो ॥ प्रदीप्सुत्वात्
अन्तइतिअनुवर्ततेतेपकरेरास्यहितत्वथविज्ञानादतोव्यावच्छेअ[illegible]नोपथवड
ति ॥ तेनचांतिसीमा [illegible] साहवंगम्पनानाचेनहिर्घातिकृ४ ॥ पदादित्वेसतिनादि
ध्येत ॥ अमलचेनृवतांसिहइस्त्रवतानेलिहइति स्वाहिअदर्द्धबाधितानु १४
मिमोनुत्वादोनस्यादपदानांत्यादिरिति भाव ४ ॥ यत्तुकोरेवद्वनोंअमलो
सेयाह तोमितदीर्घोनस्यादितिनलदादिसहितास्यादि तु सर्वथाभाति अगसहा
सत्त्वस्यचाने केनेवदूषितप्रायमे ॥ ववीस्पोनेयोगा ॥ स्यानेनयोगो
ऽस्यादितिविग्रहः ४ ॥ निपातनादेवावषच्छासंबंधमात्रगाविवक्षपीहस्या
च्च वचीस्या [illegible]नयोगाजोध्या ॥ केमोहरोवतोऽस्याह ॥ आनेर्आदेगावि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वाक्यस्य टेः प्लुत इत्यत्र सामानाधिकरण्यसंभवेऽपि टेर्गौणता सामर्थ्यादेरव पदस्यान्तः प्लुत इति व्या
ख्यापते अवयवास्तोनस्याच स्थैतिपरिभाषाभ्यां नेति क्ष सिस्यादिवाक्यान्तस्याचः प्लुत सि
द्धे किमनेन टेर्ग्रहणेनेति नावश्यानेऽधीदुर्भीन इत्यादि सिध्यतीतिदिक्॥ आद्यन्तौ टकितौ।
प्रसिता आद्युदात्तकस्यैव पश्यतिशास्त्रात् सादेस्यादिना पुकः पुरस्तादपवादः न्यायेन
स्थानेयोगत्वस्यापवादत्वात् अभ्यः परश्चेत्यनेन तु परत्वाद् एवं बाध्यते॥ तेन परेक्कणावो
टकइत्यादयः परा एव भवन्ति॥ मिदचोन्त्यात्परः स्थानेयोगत्वस्यापवादः श्चेति परत्वस्य वाप
वादः परशास्विनाति नपुंसकस्य झल इति नुम्‌स्त्रात्कि इत्यादि मः शनम् ननु पूर्वयो
गवदपमनिपुरस्तादपवादा इत्यादिन्त स्थानेयोगसौत्र स्यापवादोस्त्विति चेन्न बाध्यसा
मान्यचिन्तामाश्रित्य स्वविषये प्राप्तं सर्वं बाध्यते इतीह न्यायसात् अन्यथा सामान्ये
रत्वाद् स्यात् न च श्रुवतां पदे प्रकारस्यादित्यादिति बाध्य तरतमहत्वं इति निर्देशात्॥ पूर्वं
प्रधान इति॥ सूत्रे न्यायमपराणे रणा इत्यत्र वचनं मिति भावः अन्यापधाइति किम् कुम्भ इति
इत्यत्र अन्त्या द्वचः परो मित्स्यादितिब्रावो नकृष्णाख्यानां नेत सिध्येत् शोभयाहन्नामि

१३ दिर्घस्ये तत्रैव इति नोपतिष्ठते ॥ अनुवादे परिभाषा रागमेनुपस्थिते इति भावः अनुवादे चरि
णां यासाम्नि संस्थानेन व्यपान विशेषो धर्मोक्ति तत्र अः। अर्थ एव स्वितो खिड्ः क्रतेः चोदी चामाते स्थाने
इस वंस्कृतीक्रियते ॥ एकत्र कान्तामिति। एत त्रयं कान्तं स्यात् करणात् शाक्स्यत् पवरतः पानपुंसका
त्सोर्ध्व कि च्छय सन्तस्येति दिर्घोनेति भावः। पदमिति ॥ तत्र संभवति सामानाधिकरण्ये इगन्त
स्याङ्गस्य त्यादि के परतः संबध्यते पि दिगताः प्र मे कश्चिदित्या हेतु सामानाधिकरण्याभावा
न्निदिष्टज्योरय वद्रसके इति संबध्यते ॥ प्रथमे ॥ ह्रस्वादिर्दीर्घः स्यादि ॥ यतन्त्र उकारोऽजितिस्
वादन्तः स्यादीर्घप्लुतह्रस्वान्त वर्ध्य ह्रस्वो दीर्घः प्लुत इति पोजिति कोजने पाठ्यते ह्रस्वे स्यादि किम
दिर्ध उत्तर पुष्पाम अष्टकेन आविधन्तो अष्टको अष्टकाशि सप्तत्र केता त्यन्ति ईशास्तापको ज
त्र्यंशि विषये प्रवर्तमानस्याष्टकेन इत्या त स्याद्वे: स्यान्निकल्प्यसति नेतसि ध्वोदितिदिक्। बक
नांपदमिति। तत्र सति संभवे सामानाधिकरण्ये नेत्र संबध्यते। नत्वे पाधिकारण्येन तेन ह्रस्वा
नपुंसक इस्वर्जनाप्रातिपदिकस्येव ह्रस्वः श्रीपमनेह पुगार्प्राह्लत् राकुसम शमाम कनो
दीर्घ इस्वर्त्त सामानाधिकरण्या संभवात्कु माहिनाम्नैव इति संबध्यते तेन श्रतम्पतीसा १३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

त्रिर्ण्णायादि त्यादे वकारस्य संयोग इति वान्यस्य संयोगाहे रिरोन स्यात सिद्धान्तौ त्वयोरहा प्यामिट् द्वित्वे
सतिवित्स्या सिद्धत्वा हे य मत्रन भवति हस इति वा तेथ हु यवन म या सास्त्या मे कदाचित्ति तियहु
वहुनात तेन द्वयोरपि संयोग संज्ञा भवतीति छिन्द्ये त्याद्दे गुरो श्व हु स इत्स प्रत्यय: सिद्ध्यति पत्रयं
हयोहस: संशिद्यछा स्तत्र द्वयोर्वहूनां वाविशेषेणास संज्ञेति स्थित माकारे यस्तु वहूनामेव स्यात्तहि
गोमान्क्रोतीत्यत्र मतुपसकारस्य संयोगान्तलोपोन स्यादितिदिक् हल: किम् तितउ प्याम्०
श्चत्र तनोतेडउ सन्वद्वे तिडउ प्रत्यय: सन्य प्याया दितिय म सन्पूत इतीत्यम प्यस्तो द्वार तासाम
प्पी गुतास प्रावे: यदि द्वयो स्यान्तर यो: संयोगसंज्ञा स्यात्तर्हि संयोगान्तस्ये तु का रलोप स्यात
ननन्तराइति किम् पनसम पहीह सकार मकार योस्संयोगसंज्ञा स्यात्तर्हि स्कोरितिलोप: स्यात॥
०॥ इति संज्ञाप्रकरणम्०॥ इको गुणवृद्धी॥ यत्र साक्षात्स्यादिति निर्देश॥ गुणवृद्धिशब्दाभ्यामिति
तत्र पूर्वसूत्राभ्यां गुणवृद्धिपदे अनेन सर्वं गुणवृद्धि रिति ये गुणवृद्धी तिया जनया सम्भवे
तेन हुन सस्ती नाम: इमरिव मेद्य हे तो:॥ विधीयते इति॥ यत्रत्यपुर्यादा ठाकृते स्यात्माभो
मानि: हि कु सार्वधातुकार्धधातुक योरित्यस्य विर्गुणवृद्धिरिति ये तत्रैवेयं परिभाषा वधवा ते नवा वो ड्डी

शासन त्रस्ताधारा हयवर्ति नामिति संज्ञा प्रदेशा वावसाल इत्यादयः अधार्ध स्यादिव छिकृते पोर्काव
र्णप्रस्त्रेष चर्षो ध्यारित प्रध्वसी ता नित विभक्ता यावर्ता नाम ।। स्व ह्य ।। विरम्यते ऽनेने ति विरामः
वा उ स्वकार कर रतो ध्वत्र व ध्या तौ त रे वर्णान्तरेनो च्चार्यते सो त्सवतिः अवसान संज्ञ इत्यर्थः ।। अनुसिं
स्तु पन्ते खर ज सन यो रि से कार्थ सप्तमी विषयमे ता क्रि चते खर वि परे रेफ स्याविसर्गः अवसाने ति व
रेफ स्यानि नी ति ।। सुप्तिङन्तं पदम् ।। अत्रान्तं ग्रहणम् अन्यत्र संज्ञाविधौ प्रत्यय ग्रहणे तदन्त ग्रहणं नास्ती
ति ज्ञापनार्थम् तेन ईङ्ङे द्विवचनमिति न द्विवचनान्तस्य प्रगृह्यत्वम् अन्यथा कुमार्योरगारं
कुमार्यगारमित्यत्र प्रकृतिभावः स्यात् कथं तर्हि प्रातिपदिक संज्ञायां कृत्तद्धितान्ता त इन्तग्र
हणमिति चेद्धातुः कृत द्धिते तिसूत्रे अर्थवद् ग्रहणमनुवर्तते तत्सामर्थ्यात्तदन्त ग्रहणमिति ।।
हलोनन्तराः संयोगाः स्पष्टमेकान्तरा पर संज्ञायां कर्त व्यायां संयोग इति महासंज्ञाकरणमन्व
र्थसंज्ञानार्थम् संयुज्यन्ते ऽस्मिन्समुदायेवर्णा इति तेनाच समुदाये वाक्या परिसमाप्तिर्न तु गुरा
जंक्षौ वल्लसेकम् । तथा हि सति इव द्विमात्ति इत्यत्र वकार संनिधौ इकार स्य संयोगत्वात्संयो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इथा वकरता त्तो वेवकरतां व परतन्त्रं कं अधिष्ठित स्वेवकरत्वात एवं चेह त्तीय पापारतं अं सन्ह
ि नव रर त्रिसासविकारतद्दीनां पाद्गरतं चं धांत्या दीनां वस्क तं चं वा स्वादीनामिव तन्त्रादीनामिवस
पव ति किंतु वेदन्ति कम तेन द्विशे षत्सामग्र्यानंतं चूत मान्तस्यसंज्ञे तिकल्पितं मूर्तं देत हाह विशे
षणाइत इन्तस्येति ॥ स्वस्व वेति ॥ स्वरूपमि सन्नुच्यते रेतद्दच्यते । एख इकारान्तादिकार ह्या च्छे
षां तोरत्वं । व पञ्च व: भूय: । सत्ता सवस पयोधायिति ॥ कसभीत: कसभीत: नेह कसामुपस्थित: न
उदि भ्यु कक नद्यस्य मोचाय संनाडाव नेह सो चनादि: मूनं शान्ति कादिर्याद्दुभ वय इत्थं छि: । डगित्
तीति ॥ डगिद्धतीयह रणवर्जं यि ता डगिद्धतीयहरणवर्जं मन्द्धितीयायां चेति ताम्रह सहा ना पतिको
नाम हवती महद्यु कस्य मोरादित्ये पुप सर्जने त्विम्होरेति डीबा डप्रत्यये तः डगितस्ये सुगिरंतीन्द्रिय
त्रतइन्ने इत्यत्र हान्ति: न चेह सामर्थ्यात इन्तापि विसस्यायतंस इ: कामइसत्र व दीता र्थ स्यात न वेव
मि जोगि सं यार्थ मिति वा च्यम् वाद्दादिदृश्येसत्र यथा यथं उच्या पुहातांभ्यां वा व रितार्थ स्यात ०
न वेव पविश्रो व गधी रिसा द्योवे मूतइन्द्रातन्नाभिरिसाहो भ्रकार स्येहान पीक स्यादिति चेन्न
वर्तीयहते मूर्धन्यसारि भाषाया प्रत्यये तेः ॥ दिगर्योदसानम ॥ विरमो वितमः प्रावेधम्र शब्दान

११

नं स्वरूपग्रहणं विनाग्निशब्देन स्वरूपमेव गृह्यते प्रतीतावुपदेशतः पंक्त्यादिस्याद्यो रत्नस्याद्दतरंग
स्यात्तिवत्सेव सिध्यतिकत्वात् ॥ अर्थवती हि प्रतीतिः सेवं यं ग्रहणमवेन्त्सते वर्णी ये रथिप्रयोजना त्साधारणः
वह्न्यान जनजन्यवांगधिष्ठायत्याधो हेतुः अनुवर्तकरतादृशत्वाभप्रतीतिरनियतावायिव्यतिक इवेति कि
प्रत्येन स्वरूपग्रहणोन ऽच्यते ॥ इह शास्त्रे ऽर्थो विधिविन्धितादृष्टवदृत्तिरायनार्थमरूपग्रहणम् ॥ तेन
र्थवद्ग्रहणेनानर्थकस्यापि स्वसंज्ञा भवतीति तथोक्तं शाप्यकादर्थीयादिः स्वमितिवचनात्स्वरूपमवेतिसा
मर्थ्यादर्थवतो स्वस्य ग्रहणम् तेन काशे कुशे इत्यत्र शीसमर्थ संसशो भवति प्राइहोठाइस न्तु
ऽभ्यग्रहणेनोक्तमेव गस्ते तेन तन्त्रेवैयन्ते स्येकदेश इत्यन्यत्र विस्तरः ॥ अशब्दसंज्ञेति किम् ऽ
पत्युर्घोः किं शिवाय ब्रह्मात्रा तदुधातोः शब्दाधिकारात्भूतन्तु धाधौ स्थितिसंज्ञाकरणासामर्थ्यान्
मतः इह शब्दस्य संज्ञा शब्दसंज्ञेति न षष्ठी समासः कर्मकरणाभिधेयार्थसंज्ञास्तु स्वरूपग्रहणं प्रवर्तते किं
नु शब्दः श्वशास्त्रेऽत्र संज्ञाशब्दस्य संज्ञेति सप्तमीसमास इत्यादि शब्दस्यापि संज्ञेति प्रवर्तते विधिः ॥
त्रिविधिति सप्तैवोपसर्गे घोः किरिति कर्मणि रीति किं दुस्थपः पैनेति कर्णानि तीपानन्तुकर्तेर तस्याः कुधी
जयप्रत्याधात ननोमप्राप्त कर्मस्यातीति न्यायेन ती हेः कर्मरीता ऽर्थो त्रैनेनोमप्राप्यमा भवति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पु संज्ञा च स्वं रूप मिति वचना बहु संसंज्ञा भूत त थापि सति यथा भावो शब्देरित्य स्व न था शब्दः शब्द ते रा
इ स्वधि स्या तइती सदेनुमति अर्थ स्वं स्वाति सभ्य ते ॥ त थापि लोके प्रपंचप्रधान शब्दः गोरि स्व माहेत्या
नु शब्द स्वरूप परः संप घुते व्याकरणे स्वरूप वितिपरि भाष राात स्वरूप परत्व प्रो त्स गिकि म इतिशब्द
समभिव्याहरे त्वर्था वरते तिविशेषः इ हमे ये शब्द स्वप दार्थ विष यो समेतायं नाम संसर्ग स्पैव नतुचि
प दा शब्द सोति प्या ख्या न स्य त्व को ग्स्य त र स्या श्मि त्या ह्ये ये रू यो ञ्जा रः फु स म उ म य व्य वि भा वा हि
त सू च म अभ्य व पूर्व स्वा ह र ते । मं त्र सा ता पि त्वा द्विका रा र्थ स्व करो ते र क श्च का त्या त्रे ग ति धु ष्टो त्वा ति
ना अ तो कि ते रो क म्मि धा पू ख धौ ना रे वा ष्ठा प्रे त हा रं भा ले उ हा हु ते न भा ख्ये ग्रा ह्वे ता व त अ भ्य व हा र पति
सं ध वा न अ भ्य व हा र पति । सोमं धैः अ ग्रा प्रे त हर ति भार दे व इ तेः हा र पति भा र दे व इ त म हा र पति
भारं देव इ तो न कः ते तिक द देव इ तः का र पति क द देव इ त म का र पति क ठ देव इ तेनेति दिक् ॥
६१ स्वं रूपं शब्दस्य ॥ अ ग्ने ढ़क् आग्नेयम् अग्निवमहनः आग्नेयमुच्यते आहते इह अग्निः आग्नेयमहनं
एतएवसति न आ नतु व्याख्या दिना व्याहगतो दि गादि व स पो न सं भ वती स्वरूपादेव स्यात पो यदि का
प्यधिकारा दा कि मन्नेनसत्तु चेतोऽस्ति वेत त्स र्व इर अग्न्यादि शब्द वन्धाने धो बहू त्यादि भेदानाम इति सूत्र च सार्थ

प्राप्तृ विभाषाप्राप्तिविभाषेत्यादेः ... तीयमात इति॥ तत्रस्थीत ... विभाषा ... न्ति इति
... ति इत्यमेत ... ॥ अथ ... विभाषाय ... ॥ ... तत्र परत्वात्सर्वं भाषांशस्य ... भाषांशमात्र ...

१० स्यादित्यादि तस्याभावः निरूप्यते इष्यते॥ नवेति विभाषा॥ नेति निषेधः वेति विकल्पस्तत्र निषेधविक
ल्पयोरिति विभाषेति संज्ञा स्यादित्यर्थः प्रतिषेधविकल्पाभ्यां ... तत्र प्रतिषेधेन समीकृते विषये पश्चाद्वि
कल्पः प्रवर्तते ... शास्त्र ... विकल्पः ... तिनिषेधप्रा
प्तिनिषेधकः॥ ... ॥ इति शब्दः ... संज्ञायते ...
न निषेधविकल्पस्यैव ... शब्दार्थः संज्ञा विभाषा ... विकल्पस्य संज्ञा ... विभाषा ... सूत्रम्॥
प्राप्तविभाषा ... अप्राप्तविभाषा ... उभयत्रविभाषा ...
... भाषांशस्य ... न भवती ... विभाषेति ... भाषांश ...
... भाषांश ... विभाषा ...
... भाषांश ... विकल्पः स्यात् ...
... स्यात् ... प्रतिषेध ... प्रवृत्ति ...
... निषेध ... प्रवृत्तिर ...
... प्रतिषेधः ... प्रवर्तते ...
... प्रवर्तते॥ इति इ सि ... ॥ १०

ती १

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

आगुला: अतो गुतो: इत्याद्युः॥ मूलाद्यः॥ मूस्वधास्वमूमातिति द्वन्द्वः आदिशब्दवोर्थव
स्याप्रकारवाचि तोरेकशेषः आदिश्च आदिश्च आदि पेषा मिति विग्रहः मूप्रधतेषोकासदृशाः
सादृश्यं वक्रियावीबकत्वेनेत्वाभिप्रेत्याह॥ क्रियावाचिन इति॥ क्रियावाचिनइ किंपा पसीत्य
होधातुत्वं माभूत सतिपृतस्मिन्नालोधातोरितासेपसुप्याद्धिस्थित मनोरथोपाम्॥ ख्या
ख्यः किम॥ हिरुकृपवकृत्स्नप्रादिनामुहिलरतो नसौ चांतां धातुत्वं स्याप्यते कुरुवहस्यव
तान्विइर्शन मिति गाया सूत्रे ता [illegible] सग्रहः॥ प्राग्धीश्वरात्॥ रेफविशिष्टग्रहसां किमा ईश्वरे
तोसुन्कसुनाविः। प्रसपदात्पृथ्वावेनाध्वितं माभूत् पश्तु प्रत्पासत्ये याधि रीश्वर इत्यस्या
वधित्वसिद्धि रितु चतेत हि सा श्रुतिवल्लब्ध वेधास्तु॥ चाद्यः॥ अहव्यार्थाः किम पश्रुः सिंगस
त्यान्वितं इत्यन्ये इत्यनु स्वार्दे वृत्तोध न पशु पशु मत्व मन्वमानाः पशुइति समानार्थे॥ गतिश्च॥
उपसर्गसंज्ञायाः शमाधेशार्थश्चकारः। अन्यथा आकडारादिघसद्धातत्वन्ज परतो पन्त्या
त्यधुपसर्गा इसमासे विराम्लं गतिकांदकेति लडुलारिप्रकृतिस्या निर्दिश्यते तिरि क॥ निश्र
निरलडईले। उपसर्गस्यापतासितिमिद्धरोर्ध्वत्यं निसपते ङ स्यवते निलाइ संश्चेहत्ये

स.प्र.ली — धि — सुकं सुपुं सिनि। अोऽः सुर्ऽ गर्वौ ढ्रां समाहारे द्वन्द्वः

२ नेति। एकं पदिहनुं ऽतम् आरामपि सन्वर्ईसत्स्य ऽव्रसिपत ईषदि सानुवर्त्य स्वरत्वं ये स्वत्र मिव
तिइ बधितम् आरामेविशे तस्य तत्तोपि तिपूपत्त भेदो धान्या ऽवतेत स्ना अेर खाविति सूवंत्य
नुं कुंश कर्व पि ऽयाकोरेस्या तमा। अनुनासिका स्तेइति। वर्णा र समाम्ना यिका अता स्तु एव सव तानि नो
सं न शाभवन्तीति भावः एवञ्च रेफो हकारश्च अता प्रत्याहारान्त र्गतो न कस्यापि संज्ञा त सवर्ता
स्या न्वस्या भावा दि त्यवगन्तव्यम्। सवेता सरश्चेति। तन्त्रादिनाऽप्य पंधियान्तात मितिभाव :। ल
द्वितरेय। अाद्युरेचू ति इतरेतरयोगद्वन्द्वः। न चेयं द्वन्द्वस्य ह्यपलान्ता समाहार इति टः स्यादिति वा
च्यम् समासान्तविधेरनित्यत्वात् अस्याद्विगुराजनशाक स्वोपा इमेय चित्स्वरस्तु टचि सिद्धः। तत्र
तपरस्तो समासेषु वन्स्योमः। अनुवयञाम्पादि स समस्त मेवा स्तु ऽविधि शब्द स्तन्त्रेणाक स्यापा पो
नवीवः अपसव्यादिस्याद्योऽकुर्वे रोत्रि हद्धिमात्रे पवता स्पत्स्यात तेन हस्वो कल्प सि स त्रिमा
त्रोनं कश्चिद्विदेशा ऽद्विरेको सादयः। अहेर गुणाः त परकारता मिह स्वरतार्थं तेन नगरे दके मि
सयचत्रिमात्रोन तरती स्येत्र ऽत्रिमात्रे त्यकारएव मतुर्थं विहाकारः नेयप्रमा सात अा नाव्यैता नि
वयसि त्रि स्परत्वे हि ते एकस्याध्यर्धमात्रत्वात परस्यार्द्ध छलीपमात्रत्वात गुणवृद्धे शास्तु। २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अकारस्यानन्तरत्वेन सवर्णग्राहकत्वात एवं वतयरत्वाद्दीर्घेन उपलक्षणकारीपती त्यादेर्वर्णस्य मात्रा
गंधसंज्ञ खत ॥ एचश्चकारोपीति । त्रिंशतः संज्ञैत्तयुक्ष्यते ॥ वत ष व्याप साम्य उनके म । वस्तु सत्सु एटका
रस्य सकारग्राहकत्वं न कुत्रापुपलभ्यते ॥ सूत्रारम्भसामर्थ्यादिति ॥ नाप्याद्नी पदमिति ॥ तेनक्लावं
एलाव इस व मौ तो भ्यो रीति । नप्रवर्तेत इति मूल एव स्फुटी भविष्यति ॥ पचपीति । यहणाकशा
स्वस्य ग्रहणानि ष्यतीति भावः एते साकेः सवर्णे दीर्घ इत्यपुत्वात्पि व्यापकः ॥ अन्तरेति । अन्तराणां
समाम्नाय डवरे रास्हनोपिति । तत्र भवा आन्तर समाम्नायिकाः वर्णबोन्तो हास्टिति उक्तं ॥ लोपइति
भवतीति । पचध्वाकारे ग्रहणेपाभावे संयोगान्तसलोप एव प्राप्नोति न तु ठत्वं तस्मात् सजुषो रु
तोय संयोगान्त सोपो न भवतीति वर्णमुखितमात पारिभाषिकाणि कालसंज्ञापरिभाषमिति पदे
यपाद्के ऽन्तरंगे बहिरंगपरिभाषायाः प्रवृत्तेऽन्तरंगे कृत्ये कर्तव्ये बहिरंगः संयोगान्तलोपो सि
द्ध इति मत्वेदमुक्तमित्यर्थः ॥ अन्ये तु संपूर्वको विधिरनित्य इति लोप स्वारलोकथ विष्के
र्पुश का मिसा शपेन सन्नेसुन्नेमितावहः । विश्व पामि सेसुपसन्धातान विश्वपा विश्वपामा
मिया हाव विन भवति हो इत्युपसन्धानं तस्य थ गापु रिस्वाहो भवो हहत्याकारे स्य च कारे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ता.र्क

२ लियोध्रामग्रहिविसर्जेति॥शाद्दश्वपभुग्राहलोसेरवजेयथोध्रामर॥सरूधसिवोहिति॥सरूकेइतिप्रक
तिभावः॥ विग्रहस्तु आवंरूधतीश्च सरूवतोर्लिपोरिसेके मनोरमायान्तु आवंआवरवेतौव
तोर्वतौर्वेत्यादिस्थितम्॥ नाज्झलावित्यो॥ अकारसहितइति॥ कास्यमपठे सास्वित्यादि निर्देशात् आ
कारप्रश्लेषेणभाजनम॥ परसाद्विकमिति। श्रीतसशब्दे सवर्णादीर्घः आदिश्शब्दार्थः अइह अप्रसेधहि
त्यादोहेहकत्वं नेत्यादिसंबध्यम्॥ इत्यादिति सस्वभत्यमवितेनेतितुनसुवर्चेम कत्वं प्रतीतस्यापि
ध्यादितिदिक्॥ अव्यचेति। नाज्झलावित्यस्यानुरंभो॥ यहांकशोत्कवसादिति। अयंभावः॥
दीर्घीहीनामिथहकारशोनामप्याकारादिवा अभ्युपगतेसवर्णेस्यात्प्रत्याहारेपुतद्वाप्यवाचे
निहकारस्यानस्यामुवनमादिति॥ अविधीयमानेतीति॥ तेन इह न इश इत्यत्र आवेमाचइकारो न
भवति। डीत्येति। इत्यविधीयमानइतिनसंबध्यते॥ उदित्करणसामर्थ्यात्तेन विधीयमानो
प्यदित्सवर्णान्गृह्णातीत्येवाकुहिश्रुवेःमगाइत्येघटो॥ परेसाराकारेत्येति॥ व्याख्यानतो विशेष
प्रतिपत्तेः। अतडदित्यादेपरकरणलिङ्गाद्ध। वादिपूर्वत्तास्याततदितपरत्यमिहानर्थकंस्यात् २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मितिकार्थे सिद्धत्यवन्सेतु नाम्न अणुमितसाहित्यस्य धोऽस्तीति भावः तथा चैतन्न सिध्यति तथा हि शब्दव्या
रंजावसरे स्माद्यिरूपा इति ध्यहेत ॥ एकादशा चेति ॥ वर्ण्यविभागे काधु ज्जो ॥ ऽ हा जो इयस्तु जो ज्जो सा
धारावीके वद्यो निम्नसूत्रस्ये कादशो ज्जो इति योध्यम ॥ खपाप माइति ॥ जास्य वो घनायेवा स्वरूपस्था:
केशिव स्वगमे ना चेनोवं वच्च ॥ तथा - स्वरोदिश्यश्च खस्या अघोषा शब्द हेशः सम्वारा नासो घोषाश्च
वर्गानां प्रथम तृतीय पञ्चमाः इत्युक्ता अल्पप्राणाः वर्गाणां द्वितीय चतुर्थो शसा सश्च महाप्राणा इति ॥ एवं
प्रत्येविवेति ॥ हशोऽहिल्श्च यमाश्च नुस्वारस्थे ॥ नाऽऽइति ॥ नाऽऽप्नाति ओनाद्यप्यवलं इति भावः ॥
इति ॥ प्रथम तृतीयपञ्चमावर्गे स्वघुम्या ॥ यणिप मगाइति वर्णी गावाम गाश्चैव सर्पः ॥ अल्पेति ॥
अल्प्यासयो अल्पप्राणाः पुस्तिमुम्नवः प्राणा इत्यमरः ॥ अनुपपुञ्जो इति ॥ मन्यवोकेवशीशीन्ताप
स्पताहशा एवं धकार घोषवतो नाद्यंतो महाप्राणो स्याहस्य तद्दशीवगविन्नुर्थ इत्यादि स्फुरधि पर्धि
ख्यति ॥ कादयाइति ॥ सोक स्पसिद्धं नस्यापे गाते ॥ कपाभ्यां प्राप्तिमिति ॥ यद्यप्येवसन्नस्तामाहक्रमाभ्यां प्राप्ता
यानुपेन्द्रसिध्यंत्यजुहिसस्वांमावधा र

सति स्थाने ताल्वादि सम्यक् स्पृशन्ति तत् स्पृष्टं ईषत् स्पृशन्ति तदीषत्स्पृष्टं तत् समीपाव
स्थानमात्रे संवृतं ता इडत्ये विवृतं तत्तावत् एवं इद्वं पृशानां तात्स्य प्रयत्न विशेषं विततात्तु स्थाने न सह
चेव गौमुखरता कर्त्तव्ये सम्यक् स्पर्शः यकारे ईषत्स्पर्शः शकारे कारवो स्तु दूरे वा स्थिति त्तिरिस्या यजु
भवं शिन्द्योकारेति चाक्षु स्फ स्पष्टे वनीपर विना संवारात् वस्तुव रात्रि स्पते ऽ पश्चान्मु दूध
तिहते निवृत्ते प्राणो वायु तावु सङ्घन्ते इति वा प्रोऽ स्वन्ते गलविलस्य संकोचो संवारस्तस्यैवाथ
को श्वासिद्धुवारः इतो विवृतसंवृतरूपाभ्यां आभ्यन्तराभ्यामि नाथे वर्त्तते यो समीपदूरावस्थानाम
केयोऽहि त्यवभेदम् ॥ अत्र स्पृष्टमिति विभक्तेलुक् अत्र चोदितो द्वितीयवस्तु संवृतस्य होऽह ॥ विवृत प्रद
वे तिथिवृतस्थाने इत्यर्थः ॥ विवृतयमस्त्येवेति । तेन हृद्यानयने पि सो हे सर्वत्र दीर्घ सिद्धोती
ति भावः । पूर्वत्रासिद्धम् ॥ वपयं स्य तत्रोदिति स्यात्ते हिन्द्रिपादी पूर्वप्रत्य सिद्धे तेर्वेर स्य भ्यते त्रैका
दिकं तु पूर्वं प्रति परं नासिद्धं स्यात् तथा च वृशात्त्वे इत्यत्र शोनो धातोरिति नस्य स्यासिद्धत्वान्तेत्वा
यः स्यात् नत्व विधेः स्सनुमुद्धावचरीतार्थत्वात् तथा न द्वानि सत्र संयोगान्तलोपस्य सिद्धत्वान्त्र
लोपः स्यान्न विधेस्तु समुद्धावचरितार्थत्वात् अतं आह अविकारोपमिति ॥ त्रिपाद्यां विहितं कार्यं

६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मूर्धन्याहुः ॥ ग्रहण्याद्यादि स्थानं [illegible] शिरोपतं । लिस्यपीतम [illegible] भावस्तु संशापूर्धकविधेर नि
त्यत्वादिति ॥ ऋशिमीसे इति ॥ इकारस्यपरितः सेइति तु प्रचपापर वर्णितया एकश्रुतिरिति च स्वर
प्रक्रियाकाकृस यव स्फुटीभविष्यति । मुखे नासिका । मुखं च नासिका चेति विग्रहे प्राराप्राप्यै
दिकवद्भावे मुखनासिकमिति स्यात् अत आह - मुखसहितेति । नोके पा श्रावेति कृसितार्थकृप
नमिति भावः । उच्यते नेनेति वचनं मुखनासिकावचनस्येति विग्रहः ॥ [illegible] । आस्ये भवमास्यं
शरीरावयवाद्यत् इति यत्रिप्रत्याह ॥ [illegible] इति । आभ्यन्तरेति । एतत्तु प्रशब्दस्याध्य [illegible] भवते । तुल्यास्यं
किमर्तथी [illegible] कारस्य तकारे [illegible] रेफहरिसे स्यात् प्रयत्नग्रहणांकिमर्थं [illegible] त्वेति शस्य
सोपाने । [illegible] तानानेभिति ॥ नासिकावे [illegible] कारे सास्य व गीनुकृसंता स्थादि सबुद्धीवत् [illegible]
तौ इस्यादिस्य परत्वं [illegible] नतत्कोर्व [illegible] यहतात्वर्थे तेनपुत्रस्यापि संग्रहः । बहु इति । [illegible]
[illegible] षाड [illegible] रागाभीष [illegible] त प्र [illegible] ग्नाति ॥ [illegible] इति । [illegible] नर
चेवरौ [illegible] भावि [illegible] त [illegible] नाभि [illegible] शास्त्र [illegible] रितो [illegible] रोह [illegible]
काममनुरः [illegible] तिलि स्यान्नान्याह [illegible] तोवतीतर [illegible] त्वोपतेः प्राप्य [illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम १
त र्थं

नौ घरौ पस्मात् उदात्त स्वरित परं त स्व... प्राव स्तात्यंत स्वम

वाप्रि प्रावेस्तो नकं वे इमा ञ्छेत् अधीड् अयुभि मुख इतिस्वित म्॥ अतन्त्र मिति॥ अनिवहित मि
त्यर्थः तस्य वोदात्त स्वरितपरत्व इति॥ उदात्तस्वरि [illegible] न सत्यु दात्तो वा स्वरितो वा
परश्चेत् सूर्ध स्व स्वरितं स्य पउत्तरार्द्धमनुदात्तं तस्य भव त्तां स्य ह मित्यर्थः॥ अन्यत्रेति॥ उद
त्तस्वरित परत्वाभावे॥ क्वेति। किमोऽत ञि स्वरितम्। व इत्यनु दात्तं सर्व मप दाद्यावित्यनु
कारादनु दात्तः॥ अथवा इति। अ शोऽङ्क निनि स्वरे साधु दात्तोयम संहितायां त्येकादेशउद
त्तेनोदात्त इत्यो कारऽदात्तः॥ उदात्त परत्वेऽह स्वस्वरित स्योदाहरणाभावात्का शीर्घ स्वरितस्यो
दाहरणमाह॥ रथानां न पइति॥ पे अराइति हु पमवि परश्चेद स्वरे साान्नोदात्त म एकादेश
स्तु पक्षे स्वरितः स्वरितोधान्तुदात्तेत्त पदा दावित्युक्तेः स्वरित परत्वेऽदाहरणमाह॥ शतच
क्रेमिति। यइति किदस्वरे साान्नोदात्तः ततः पत्स्य सकारस्य हत्येऽस्य अगुरुत्वाद उदात्तेनै
कादेशात् इकारऽदात्तः॥ अघ इति॥ स्वरितोत्तत्वा इकारस्य शेषावनिघात त्ये ओकारे सा ए
कादेशे च कृते स्वरितो वानुदात्ते पदादावित्योकारः स्वरितः कंपमध्य स्व स्वरितान्तत्यमिति वेत्त

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ग्रामितुवां कारस इयका सो वस्येतिप्रश्चितार्थे नपिहमविग्रहस्तुध्रुःकासोवस्योतिफलितार्थकथन
मिदम॥ विग्रहस्तुधः कासोवस्येतिबोध्यः॥ उश ब्देनस्थ ञो रत्ता कोसोरसत्नस्पते॥ श्रछिंस
योगस्यमामूत। एतेन्व्यपूरइवकेषपोरेक मात्रे तेनहस्वसंताकाहस्यस्या यितिके ती
तितुकुस्यात॥ ख्यातेइति। निवा ख्याधुघातइत्याकारउ द्यातेः॥ व च्छ्रुकस्तुकिंघइत्येनो द्यातः ततः
घरस्यजसः सुघत्याहनु द्यातयम। ध द्याघ ले वरूप ते शीभावे ख्या गुरोश्चेसतेकाइशाउ द्याते
नेसेकारउ द्याते। श्रधीतिति॥ श्रधीन्तेम ध्यतीतपर्वाउः श्रापि गादिनाच्चेसुपुपपदे छिते न्याग
ताइत्यस्मा त्स्वामहिप घातीस्यादिनाध निषि गरोश्चेतनि छान्तोऽधीनरशब्दोधातुस्वरेणाघु
दृति॥ समासे कृते समास स्यापि स्वरे ताते इत्यादि तेनगतिकारकोपपदात् इति कृत्तरपद
प्रकृतिस्वरेणावा न्यतेरकारउ द्याते वेनानलोपे सवर्णदीर्घे कृते एकादेशउ द्याते नेखाकार
उदात्तइत्यत्रुद्यात्तेपदस्येकथउर्मितिशिवे हनिघातोद्याघाकारोतेनाणेद्यातेः एतत्सुसम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

५ प्रतिज्ञा च इतिप्रतिज्ञा आतश्चोपसर्गे इति कर्मणि तविड् अननुनासिकस्याभाव आनुनासिक्यमज्यराव
चनत्वाहस्तारहिम इती त्वाच प्रतिज्ञा अननुनासिकत्वं येषामितीविग्रहः। केचित्तु प्रतिज्ञाने प्रतिज्ञा
सा ज्ञा ज्ञाति प्रति भासानुनासिका येषामिति विग्रहं गत्वा न्ति वद्य त्वि सूत्रकारं कृतोनुनासिकपो
ठ इह नीयपीठ वृ स्त था पिण्ड लिकारं इति व्यवहारवसेन च पाणिनीयं प्राक् स्थित इत्यनुमापत इतिभावः।
पाणिनीया इति ॥ पाणिनीयं प्रोक्तं पाणिनीयम् ॥ ऽच्छा वृद्धः तदधीयते वि इति वा पाणिनियाः ॥
तदधीत इत्यर्थः प्रोक्ता लुक् न ऊरस वोरितिन्यूनं टकारस्यापि मध्यगत्यादित आह ॥ प्रत्याहारे
ष्विति। अननुनासिक इत्यादिर्भिति। आदिशब्देन पावनकेकु त्सीते रे ड इत्यादि याह्यम्। प्रत्याहार
शब्देनेति। प्रत्याहृपन्ते संक्षिप्यन्तेवर्णा यैरिति प्रत्याहाराः करणाधिकरणयोश्चेति ल्युटि प्राप्ते हे
लश्च सुदोषक् स अहरादिषिकारतो धञ। यद्यपि वार्णमात्रस्य मकारादि संज्ञास्यादिति प्रसक्तं तथापि गृह
इति भावः। उकारोवा। ह्रस्वदीर्घप्लुत इति समाहारद्वन्द्वे सौत्रं पुंस्त्वम् ॥ ऽ इति त्रवर्णानां ग्र
हणे वर्णानिर्देश इत्याह ॥ ४ अवडुश्चे उश्चेति। वोवामिति। नपाणां सवर्णदीर्घे कृते पसिवरं ५

र्थान्ते रमिति सूत्रवंत वाच्युत रथ मिथ्यं कर्न्न य मुप देश यहे तां स्वच्छ प्रतिपन्नं पे इहैवकृतम.
मतिनो घकोदु स्यमा भृतं - ने बहस सचि त नाग्र हता सामर्थ्या इन न्स मकारस्य ने
भव ऐतिवाच्य म श्रीवचारि व सपा हाय ति भ्रसंगवारतो- न्तेस्य व रितार्थताात श्रजेनासि
द इति कैम- ई न्ती ई र्श निं ईन्हितासंसाहितिसप्तांश्व द्वितोनि घ्राया कीर्ति रातस्यात पद्य
प्यत्रोच्य चोत्य मीर्थ सा ईनुनासिकैसं ज्ञाप्र थमत्र ञ्चुमुच्चैतात थानविना सिका मात्र इति पो
गाभ्रवतो मैव गता र्थ त्वा ह्ज नासिकसं ज्ञा सूत्रं मनं प्रवो जनमिति धानचिन्तने होवान्य
त्तमर नवेवै रीत नासिक इत्य वपरु यहलं स्यानु नासिक शब्दे स्यादि सर्ध: प्रसध्येत संह
वश्मि ति पति भावोवस्था - नाद - वरस्ताकरतोर्थ शब्द संसे तिनिषेधा न्नापं हेयइति था व्यम ऽको
पति भाषा वाभे वेप्र सारव्या नीत ऽकन्मा वकारतो पुच्छ भारलु धीयरासि ऽ ऽ मुरि मुभि सभि
त्यादि निर्देश भ स्वह्रपमितिपरिभाषा या अनुव त्तेयंति के चन लू वमते ति हेवाभावात ०
ननूर्नकोनि र्देश श्रवतो प्रतिवत्ति मोरव्यभिति वेत श्रुत स्पष्ट धुवो जनमित्युक्ते मनु प्रवो
कि

१० कखगङ् इति मकारो लेषु पमप म्फ ... शषसरिति रेफ
स्तु वर म्ह रयन् शगुसंज्ञार्थः ॥

व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिर्न हि संदेहादलक्षणमिति परिभाषाज्ञापनाय पुनरीकारेणुवन्धाइति
स्थितं माकरे ॥ अमङणनम् मकार इहाम् परे अमङणम संज्ञार्थः म्फ मआअकारोप म्संज्ञार्थः ॥ घ
ढधषिति ॥ षकारस्तु झष भष संज्ञार्थः ॥ जवगडदशिति शकारस्तु अशहश झश जश संज्ञार्थः ॥
खफछठथ इति सूत्रे वकारस्तु छव संज्ञार्थः ॥ हलिति ॥ लकारोऽल हल वल रल झल शल संज्ञार्थः ॥ पु
नर्हकारोपदेशस्तु वल रल झल शल हकारग्रहणार्थः हहि स्थापिहि रूहाहि भ्यस्सावधातुकइति व
सानि सन्नताद् इस्ति हित्वास्तोहि त्यानकासेदिति निषेधं वा छिस्थार सोप्युपधात्ति वाकित्यम् अच
ग्धामघ त्यस्यो सिद्धत्यो विह्कारस्य म्फ स्थात्मसो म्फ सीति सलोपः असिद्धत ॥ शसङति वचन ॥ नेनु
पुनर्हकारोपदेशस्यावश्यकत्वेपि शर्षिधाय वहकारं पठित्वाऽसोन्य स्वहसो नन्तरास्तु पोगः म्फ सो
म्फलि शरइगुपधेत्यादि सूत्रातिवाव नि सानुबंधानि तानि ॥ अ सोन्यस्यहरोर्न्ते राद्धसेवं हवेरता
रेफानुवंधान्वेयं चरूत्याहलीति पथक सूत्रेत्यज्यतामेवम् ॥ तथाहि सलि हरि हसति हरि हति नि त्यादि
नसिध्येत तत्रैव रयशानवोर्ष्टि शगर्नीपुरे वाश रीत्यादि प्रवृत्तगाहं तो हसीति सूत्र मावश्यकमेव एव
च हलिति सूत्रे ... नस्य मिति वन्स्य मारताय्यः स्वरसतः संगच्छते ॥ अतादिसंज्ञार्थीनीति ॥ ॥

बराादिसंज्ञार्थः पूर्वोच्चारणं येषां तानि तिविग्रहः बराादिसंज्ञाभवद्मन्तीत्स्वपदविग्रहो वा अर्थेनानित्य
समासो विशेष्यलिङ्गता येतिवन्न्वमाराणां स्यात् ॥ एषामेसाइति ॥ एषां स्त्रआतामन्यारातादयोहस्वन्त्य
मित्सुनु पदं वन्न्वमात्तो नेतस्संशका इत्यर्थः ॥ आकारश्चेति ॥ अन्तेन्यत्या [illegible] स्वध गुणिकः पचन विपरीणा
मिने हितिसव धातेइसंज्ञा वा स्यापदेशो जनुनाशिके इत्यनेन ॥ एवञ्च रणादिभिरिभिद्राद्रिरन्त्येनेति
यन्न्वमात्तो न प्रत्याहारा यह रणादित्संज्ञार्थनीति पडनर्थं तत्संग गच्छते इति भावः ॥ अकारेड चारणा
र्थ इति ॥ ननु सन्न्वणासूत्रस्याकार इव प्रयोगे नार्थ इत्यर्थः ॥ हलन्त्यम् ॥ अन्त्येऽवसाने भव मन्त्यमि
गादिष्वाधरडपदेशो जनुनासिक इत्संज्ञा डपदेशाइदिति वा मानुवर्तते आदिरन्त्येनेति सूत्रे ताल
हान्येनान्वाध्य प माशंक्या कल्यातं परिहरति ॥ हालिति सूत्रेऽन्त्यमिति अलि अन्त्यमिति विग्रहे सप्तमी
तिपेत्यविभासमसपचेति वासबासइतिभावः पञ्चाम्यां तत्पुरुषोपम् अलिति सूत्रं स्यानुवृत्तिस्या
दिति व्याख्याने समधयात ॥ आदिरन्त्येन सहेता ॥ अन्त्येनेति किम् सुडिति प्रत्याहार स्तुती पेकवचनो
दयवेनमाभूदिति काशिकाकृत यद्यपिणटवीरान्तसंघ स्यादादकारो [illegible] स्यो भपति तथापि णल्यने
ज्ञिग्रहणासामर्थ्यादिन्नसंप्र पुनरोपदेशे संज्ञातेनैव प्रत्याहारः न हि टाटकारे हलन्त्यमिती संज्ञा

थर

प्रवर्तते न यैव प्रत्याहाराः सिद्धिः सतास्तत्र स्यावर्ती स्यानुनासिकत्व प्रतिज्ञासामर्थ्याद्धनन्त्वेनापि इत्याप्रत्या
हारा ततः सिध्यतीति काशिकाकाराशयः निष्कर्षो हि यह स्थोऽजसमोऽदितिसूत्रे हर्शयिष्यते विसार स्तुशब्द
कौस्तुभेनुसंधेयः इत्येतिकिम् रप्रत्याहारोपरलक्ष्या सच्यनुनासिकत्व प्रतिज्ञासामर्थ्याद्धनन्द्वेना
पि गृह्यते इत्युक्तम् नचैतदिति तेस्यस्यापि रहेल भ्यत इति कौस्तुभे स्थितं ॥ अत्राचुनीय्यामव प
या य्यामव च विसंवध्यते तस्य गुणपक्षत्रन्ते प्रयोगाभावात्त इव पवे ह्यपत रन्लीसंज्ञामध्यागेषु
विध्राम्यतिन त्वघन्तेपोस्संज्ञाद्यरूपानं प्रीयेन तपोरपारर्थानितिपत्वादित्याशंवेनाह मध्यगा
नामिति॥ स्वस्वचेति॥ स्वरूपमिसत्वं वर्तते इति भावः स्वरूपं वा रेरेव गृह्यते नान्यस्य अन्यत्वेनेत्य प्र
धानत्वतीयापानिर्देशात् शर्वनामत्वाम्बसे गतिः प्रधानपरामर्शित्वात् ननु स्वामित्वस्वानुयुक्ते
कः सरीसृपाकान्तायाः नान्यत्वा इव पवच च्यान्तोपोन स्यात् तथा चेकोपराचीसात्तविका
रस्य स्थाने वकारः स्यादकारे परे इत्येवार्थः स्यात् मैवम् अध्यादेरेव सन्नित्ये स्याहिदंतेनेति संज्ञा
करणात् स्वेय चै वपर्यावर्ते ः किंव अ र ए अ क अ च अ ट अ म अ शादीनां वर्णि ई तिप्यर्थः स्यात् सर्वत्रो
कार स्यैवसंज्ञिस्यादिति दिक् शब्द कौस्तुभे तु आघन्ताय पठव द्वारा सम्हत्यानं करतो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तं.प

४

न सिद्धे श्र न्य व्याव त्यर्थ भिदं सू त्रं भिति रित्यि तम्मा॥ उपदेशोऽन्यहतीति॥ एवं हेत्वे किम भावि
वितं सोमस्सत इति काशिका ग्रन्थे तसं ज्ञापालोपस्स्यात् न चतु कौवे पर्थ्व मागत्ये त्याहै वरिता
र्थत्वात् न च छिप: कित्स्यावे पर्थ भक्षि विताविसाधो वरितार्थत्वा दितिहर दत्ता: ञ्जुन्यक्किम म
निनोमकार स्वभाभूत्त सस्ताहि तिसंज्ञा या मत्याह वे:पर: स्यातं वेश्मसघ्नसर्धधातुभ्यो मनिन्र॰
[redacted]
हसि किम॰ मुलायां भरिवती॰ नं न प्रयो जनाभवान्नोत्य मितिवा चेत्भ॰। सत्यामित्सं
ज्ञायां मुनि तइ लिक स्यापतेः ग्रन्थेन त्वित्रितोत्रि गितोतिइह धातोर न्यस्य प्राप्त त्तस्या मित्सं ज्ञायामी
रितइ तिन्न न्यायेन दृत्वाहुः॥ व्याधे धु मर ताविषयत्तो वः श्रावस्त स्यात्त्वो हरि तस्याद्रित्यर्थिते ऽर्थः।उप
देशो जनु नासिके॥ उपदेशे न नु पदेशाभावे धूमद्रउपदेशो किम ग्रन्थ चौ श्रपः सत्र्योर्थ द्योत को त्राऽ॰ ग्रा
ज्ञानु नासिका के थघ न्दसि इत्याका रोऽनुनासिकेपयधीहऽज्ञ॰ उं इत्यत्रे वाद्र्ता सिक त्वि धानस्साप ४

श्री॰ जायारतामिति ३ नारे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तय नी

॥२८॥

देशेनव प्राप्तसवर्णनामा कात्तर्हिनां साधितत्वच णकारादयो नोपदिष्टास्तथा सवर्णयोरपि
वर्णाद्दकारोपदेशेनैवोभयसिद्धेः। किंच थयुपदेशनञ्च जातिपक्षे सवर्णवर्तितोऽथ यपदे
शब्दाधमयकत्तयोर्भिन्नजातित्वादिति प्राच्यम् सावर्ण्ये हैवैकजातीयदेशे जात्यन्तरस्यापि साधा
त सवर्णयोः प्रत्येकं चिरात्संज्ञासिद्धये गुणदित्सवर्णस्येति सूत्रे तात्पर्यहरास्य जातिपक्षे व्यावर्त्य
कत्वादिति चेत्॥ अत्राहुः॥ सवर्णयोः सावर्ण्यस्यानित्यतां सूचयितुमुभयोरुपदेशः तत्फलं तु
स्कन्धाशिरआवस्य स्कन्धशिरस्त्वं स्वहूरासं वोध्ये नेष्कन्धशिखेति प्लुतः॥ सवर्णयोः सावर्ण्यस्यानि
त्यहेतुः अनन्तरं इति पर्वतासाद्दकारस्यैव स्फकारस्यात्यीप्लुतो न स्यात्॥ समाधानान्तरमव्यापि
इसत्र दृश्यते॥ हयवरट्॥ ननु वर्णोऽत्र संज्ञार्थः। हकारोपदेशस्तु अवग्रहे शरइतरग्यहरो बुह
कारप्रह
रोगार्थः अर्हेत्। अर्हे इत्य वाचेति शात्यमरे वा हसन्ति॥ ओभगोऽस्ति रोप्य त्यमरे वो हसन्ति॥ हरि चेन्नुत्यमु॥ लिलिहि देहिलि
ति
द्विविभाषे दर्ईढः॥ लण्॥ लाकारानुबन्धोऽलाइत्यरवतरसंज्ञार्थः। नन्वारीति कवित्यूर्धे ह्याताकारेता ॥२॥
ट्च्छ ते कवितुपरेता हारीति तुपरकारेरौवेसथाच निःसंदेहापानुवन्धान्तरमेवकर्तुमुचितं सत्यम्॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

योऽर्थः न च परिपूर्वकस्य भवतेस्तिरस्कारार्थत्वात्कथमनुपादानार्थतेति शंक्यम्॥ परीत्यस्य भावीति
पुरादिति॥ अनेन योगात् केचित्तत्र भवतिना योगमभ्युपेत्याहुः परिभूयोऽवज्ञान इति सूत्रे परौ भुव इत्यस्यापि
ज्ञानेति विशेषणान्न तिरस्कारार्थत्वमिति यतः भवत्याप्तिभाष्यके विद्दिरात्रि श्रीहर्षादिप्रयोगाच्च अतएवा
वाप्रयुक्त्यं दोषशंकापि नास्तीति अनादरः परिभवः परिभावस्तिरस्क्रियेति कोशान्भवते धूर्तनादेव
तिरस्कारप्रतीतिर्नान्यस्मादित्याशंकेवाचनोस्तीत्याहुः तन्मन्दम् परिभूय परिभवतीत्यतोपि तिरस्का-
रप्रतीतेः॥ वैयाकरणेति० व्याकरणमधीयते विदन्ति वा वैयाकरणाः तेषां सिद्धान्तानां कौमुदी प्रकाशिकेत्यर्थः
निर्दुष्टशब्दसज्जनाह्लादकत्वसाम्येन कौमुदीशब्दप्रयोगः॥ करिष्यमाणापात्रपि कौमुद्याचाप्युल्यासंनिधा
पितत्वादिपमितस्तङ्स्यान्निर्देशः॥ निरूप्यत इति॥ प्रवेतिशो वः रच प्रतिपत्ले प्रतिपत्तौ गुणाधानम् विपृधा
दस्माद्वर्तमानसमीप्येपि विवक्षायां वर्तमानवत्प्रत्ययः॥ अइउण् अनुबन्धोऽणसंज्ञार्थः॥ ऋऌक् इति॥ ककार
रस्य कइङ उक् संज्ञार्थः॥ एओङिति ङकार एङ्संज्ञार्थः॥ ऐऔजिति चकारस्त्व चइच् ऐच् संज्ञार्थः॥
वर्णानामसंदिग्धत्वेन उच्चारणाय पसंहिता पाणिनिबाधितसंधिः स्यात्पाणिनिवादिषु पाठस्याद्वासत्व
इति निपातनसंज्ञायां निपातप्रकाशनात् प्रगृह्यत्वे प्रकृतिभावान्न संधिरित्यन्ये स्यादेतत् अत्र कोऽपि घुप

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

श्रीराम १

॥१॥

श्रीगणेशाय नमः॥ नत्वा विश्वेश्वरं साम्बं कृत्वा च गुरुवन्दनम्। सिद्धान्तकौमुदीव्याख्यां कुर्वे तत्त्वबोधिनी॥१॥
विघ्नविघाताय कृतं मङ्गलं शिष्यशिक्षायै निबध्नन् चिकीर्षितं प्रतिजानीते॥ मुनित्रयमित्यादिना॥ त्रयो
ऽवयवा यस्य तत्त्रयम् संख्याया अवयवे तयप्॥ द्वित्रिभ्यां तयस्यायज्वा॥ मन्तारो वेदशास्त्रार्थस्यावगन्तारो
मुनयः मनेरुच्चेत्यौणादिकसूत्रेण मनेरत उकारो मनेः परस्येत्वस्य च ग्लासु नेह भवति किं तु इत्यनुवर्त्त
नात् पाकरणाद्या॥ तेषां पाणिनिकात्यायनपतञ्जलीनां त्रयं मुनित्रयम्॥ ननु स्वायंभुवेन मस्कृत्येत्यत्रे
या चापि नमः स्वस्तीत्यादिना चतुर्थी स्यान्नैषम्॥ उपपदविभक्तेः कारकविभक्तिर्बलीयसीति वन्द्यमानात्वा
न्नमस्करोति देवानितिवद् द्वितीयाया एव युक्तत्वात्॥ किञ्च नमः स्वाधीं क्ति रितिवन्दे नमः श[illegible]द स्या
वनिदर्थकत्वात्तद्योगे चतुर्थी न भवत्सर्वथ सर्गपरिभाषायाः प्रवृत्तेः स्वायंभुवेन मस्कृत्येत्यत्र तु स्वायं
भुवमनुकूलयितुमिति तादर्थ्ये विवक्षायां क्रियार्थोपपदस्येत्यादिना चतुर्थी तिमूल एव स्फुटम विव
क्षितं नवैर्नमः स्वस्तीति सूत्रेण नमः पदं ध्याय मितिशंकायाम्॥ हरये नमः इत्यत्र हरिमनुकूलयितुमित्य
र्थेऽपि विवक्षिते संबंधसामान्ये षष्ठ्यां प्राप्तायां तद्बाधनार्थं तादर्थ्ये चतुर्थी वक्तव्या स्यात्॥ तदुक्तमिति॥ तेषां पा
णिन्यादिमुनीनां सूत्रवार्त्तिकभाष्याणीत्यर्थः। तस्य मुनित्रयस्योक्तिरिति व्याख्याने पि मुनिसमुदायेन
सूत्रवार्त्तिकभाष्याणां मुनीनां मिति समुदायिनां मुनीनां मध्ये चोक्तीरिति षष्ठी वेस्यति॥ परिभाष्ये

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

चोत्यर्थः न च परिपूर्वकस्य भवतेस्तिरस्कारार्थत्वात्कथमत्र तदजार्थतेति शंक्यम्॥ परीत्यस्य भावीति
पुराद्दिशि॥ अनेन योगात् केचिदत्र भवतिना योगमभ्युपेयुः परिभुवोऽवज्ञाने इति सूत्रे परे भुव इत्यस्याव
ज्ञाने इति विशेषणात् तिरस्कारार्थत्वान्निपातनः मनस्पतिभावकं विदित्यादि श्रीहर्षादिप्रयोगाश्च अतएवा
चाप्रयुक्तत्वदोषशंकापि नास्तीति अनादरः परिभवः परिभावस्तिरस्क्रियेति कोशात् भवतेर्धुर्अनादेव
तिरस्कारप्रतीतेति नान्यस्यादित्याशंकैवानोत्थास्यति॥ तेन भनऽन्नम् परिभूव परिभवतीत्यतोऽपि तिरस्का
रप्रतीतेः॥ वैयाकरणेति॰ व्याकरणमधीयते विदन्ति वा वैयाकरणाः तेषु ज्ञानानां कौमुदी प्रकाशिकेत्यर्थः
निर्दुष्टशब्दजनानाद् इत्यत्र साधनेन कौमुदीशब्दप्रयोगः कविशब्दानां पाणिनिकौमुदी चापूर्वा सन्निधा
पितत्यादि पत्रिसद्व्यानि ईशः॥ चिरमात इति॥ पयेतिशेषः॥ एवं प्रतिपत्ले प्रतिपत्तौ गुणाधानमपि विप्रधा
रस्मात्वर्तमानसमीप्ये भविष्यद्रूपे वर्तमानप्रत्ययः॥ अइउण्णानुबन्धोऽत्रास्मं शार्थः॥ सरूपमिति॥ ककार
रस्य ककडकड संज्ञार्थः॥ एओङिति ङकार एङ् संज्ञार्थः॥ ऐऔजिति चकारस्य च इवं रेचसंज्ञार्थः॥ र०३
वर्णानामसंदिग्धत्वेन बोध्यमानापर संहितापाश्च विधेराणादेतेष्टसंधिः स्यात् यादिषु पाठस्यादयोसत्व
इति निपातनं शास्त्रांगेनिपातपूर्वकाजना ऋक्षिप्रम्लेतेप्रकृतिभावानासंधिरित्यन्ये स्यादेतत्तत्र कोऽयं घुप

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम १

श्रीगणेशाय नमः॥ नत्वा विश्वेश्वरं साम्बं कृत्वा च गुरुवन्दनम्। सिद्धान्तकौमुदीव्याख्यां कुर्वे तत्त्वबोधिनीम्॥१॥
विघ्नविघाताय कृतं मङ्गलं शिष्यशिक्षायै निबध्नन् चिकीर्षितं प्रतिजानीते॥ मुनित्रयमित्यादिना॥ त्रयो
ऽवयवा यस्य तत् त्रयं संख्याया अवयवे तयप्॥ द्वित्रिभ्यां तयस्यायज्वा॥ मन्तारो वेदशास्त्रार्थस्यावगन्तारो
मुनयः मनेरुच्चेत्यौणादिकसूत्रेण मनेरत उकारो मनेः परश्चेन्प्रत्ययश्च ... नेह भवति किं तु सानुवर्त्त
नात्परत्वेऽकरणात्॥ तेषां पाणिनिकात्यायनपतञ्जलीनां त्रयं मुनित्रयम्॥ ननु स्वयंभुवे नमस्कृत्येत्यत्रे
वात्रापि नमःस्वस्तीत्यादिना चतुर्थी स्यान्नैवम्॥ उपपदविभक्तेः कारकविभक्तिर्बलीयसीति वचनस्य माला
न्नमस्करोतीति देवानिति वद् द्वितीयाया एव युक्तत्वात्। किं च जहत्स्वार्थावृत्तिरिति पक्षे नमःश[illegible]ब्दस्या
व्ययत्वेन कृत्वा तद्योगे चतुर्थीनिमित्तत्वस्य च दूरापास्तत्वाद् भाष्यादिप्रयुक्तेः स्वयंभुवे नमस्कृत्येत्यत्र तु स्वयं
भुवमनुकूलयितुमित्यर्थविवक्षायां क्रियार्थोपपदस्येत्यादिना चतुर्थीति मूल एव स्फुटीभविष्य
तीत्यवैर्नमःस्वस्तीति सूत्रेण नमःपदं धातूपलक्षणमिति शङ्क्यम्॥ हरये नमः इत्यत्र हरिमनुकूलयितुमित्य
र्थे विवक्षिते संबन्धसामान्ये षष्ठ्यां प्राप्तायां तदपवादत्वात् स्याच्चतुर्थी कथं स्यात्॥ तदुक्तीरिति॥ तेषां पा
णिन्यादिमुनीनामुक्तीः सूत्रवार्त्तिकभाष्याणीत्यर्थः॥ तस्य [illegible] इति व्याख्याने [illegible] समुदायेन
सूत्रवार्त्तिकभाष्याणां [illegible] मुनीनामुक्तीरिति बहुवचनं [illegible]॥ परिभाव्ये

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मते कादेशः स्यपूर्वो मतेन महता न्ता तिव्यय धा न मिति संप्रसारणं सि ध्यति। कौमुदं गंधे
ति। श्रमणाः ष्यङ्। आरावेति। इञ ष्यङ्। श्रमाता श्रोः किम् स्सत भागस्यापत्यम्- श्र्यां तं भाणं।
विहारि- गाइन शार्ङ्- रवा इत्यन्न इति ङीन हि हेतिङीन् विति लु ग्लिकारः। श्रमाता श्रो त्रिय श्रो कि
के गोत्रं गच्छते गोत्रं वचा रतो ऽसव्यनुपातिम आषिक मेव गच्छते॥ तेन जाति लक्षणा भावा त र
ङीन प्राप्ति नो त्तोति। तितस्य जातिमाहुः॥ गोत्राव यवात्। अवयव शब्दो ऽप्रधान वाची श्रवे
यवस्थ्यासौ गोत्रं चेति कर्मधारयः। निपातनात्। ते त्र शब्दस्य पूर्वनिपातः। गोत्राभिमता इति
गोत्र भिमत्ता भिमताः गोत्र वाचि येन देश विशेषे प्रसिद्धाः। न तु प्रवराध्या वे पठिता इत्यर्थः
प्रवराध्याये अपाठा चाप्राधान्यम्॥ कुणाट्याया मिति। कुलमा ल्यापते। यै तिकुणाट्याः
॥पुतिमाष मुनिमाष मुत्वा प्रमृतपः तेहि कुलमा ल्यापते॥ पुतिमाषपर्व गोत्रं तामुनिमाष
पर्व गोत्र तोलि। गोत्राव यवा इत्यर्थः॥ कौड्या दिभ्यश्च। पञ्चमी निर्देशा त्सत्यपसग्मे
याश्रीयते इत्याह ष्यङ् प्रत्यय इति॥ कौडि। लाडि। व्याडि। आपिशलि। गोकक्षाप इत्यादि। गो
कक्ष शब्दो गर्गादि पञ्चा तस्तपमाह॥ श्रनतिता संतापसश्चेति। सूतेति। गता सूत्रम्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

२५ तत्रसामान्यग्रहणाभावान्नच व्यङ्ः संप्रसारणाभिसम्बविशेषणाधिक्यात पोहृयपो गोऽस्वन्यथापारश्वाः
पूर्वः पारश्वायनाभावितद्रूपानन्तङ्क्तितिकिमनेनयो धे पारश्वग्रहणेन सत्ये प्याद्विंन्याचेन पारश्वमि
कस्या पियग्रहणमिति शापयितुं पौ धे पारश्वग्रहणं तेन पार्श्वौ ग्रहाः स्त्रियां जस्य भाति। तथाहि प
शुःन्स्त्रियो जनपदेनसमानशब्दः तस्याः पसंख्या जन्मगधे सातात ततस्यात श्वेति लुक॥
पुनः पश्वीरिसन्नाताः स्वार्थिकोतात तस्यापि लुकाड् इत्ततः॥ पशूः। पवंन्सासः स्त्रियपस्यापसं
ख्यारन्ताः पूर्वपह्लत्वपस्यापि लुक्यात्यसंतस्थिति हार्घः ऽन्यथार्थिककृता पारश्वीरिभ्योलु
ग्नकः पः पौ धे पारिप्रतिबेधो ज्ञापकः पश्वीरिलुक इतिपौ धेपी स्यानिवृधापः शस्का
पाः प्यपसंख्यातिप्रियग्रहः प्रतिगोऽ ततमामिति। अमुत्र प्राप्तिपरिकमिदम्‌ नतु
पहृत्यात्मपतेन किमेतित्यपपादि प्राप्तनशंका॥ गोत्रेपाविति। अपत्याधिकारादन्य
त्रलौकिकं गोत्रमिति॥ नेहशास्त्रीयं गृह्यते। तथा चानार्षयोरिति पर्युदासादेवसिद्धे
गोत्रग्रहणमित्युक्तमाकूतम्॥ नचाग्र गोत्रग्रहणसामर्थ्यात् शास्त्रीयमेवगो
त्रंतिरिसव्वत्यक्रारपरस्य पेन जाव धाना तसम्प्रसारणाभावः॥ को मुहंधी पूर्वइत्स २५

गोऽत्रप्रकृत्यसंस्कारोऽनभिधेय इति इष्टमेव तत्कारणमस्य केवलमाचार्यैरोक्तमित्याहुः यत्तु तत्सूत्रे त्वजइत
थ्रिसाति अजमपद्शक्त्या रूसत्रिया इति सिद्धिः याचामार स्य गोत्वप्रकृत्यसंस्कारस्य मध्ये वा न भाव
यिजन्याति रिसन्धे-त इजन्य। तद्येति-तत्रागत्र सपाधेति कृते इत्यर्थः। तेनेधे ति किंत्वप्रपञ्चे
साधव इति। तथा चतत्र साधुरिति यत्र प्रयुक्त्यातागता भावादिति भावः। रघु पदुशाकु योजनि
यस्यानित्वाभाव्यात्सम्भोग्यस्या गमसंज्ञाने तिङुको ऽग्रकस्याप्य घयातोमपादेरितिवभवितव्य
मित्याशंक्याह। रघुञ्जु शब्द इति। सम्प्रसारणेति। ततश्चैकाध्यीत्या इपसम्प्रसपो नाच्चो सम्बन्धाद
ति भावः। कम्बोजात्लुकि नात्रागमस्य बहुत्वादिति प्रकरणाद्धे ईनसूत्रे दे कार्यवाचकस्याश्रोतु
भावप्रसंगात्। यद्यपि लुगधिकारे पुनर्लुग्विधानसामर्थ्यादेकत्वोरप्याप्नुत्भविष्यत्येव
तिवक्तुं शक्यम्-तथापि तत्रागमस्यापि लुक् प्रसंगशंकापत्तेः श्रीप्रयोगाभावाच्च तत्संकरोणोत्तम् कृत
मित्याहुः। न चात्र आपत्ते सन्ध्यापवेधकं वाच्यः कम्बोजादिभ्यः इत्यसिद्धौ किमनेन सूत्रेणेति
तिवाच्यम्। कम्बोज इत्यादि पाचिकाविभक्तानां सामान्यतः स्वावश्यकत्वात्। सिंधुतक्षेति
ति। कम्बोज शब्दस्य सिंध्वादित्वादुपात्तस्य तत्रागमस्याभावान्नैवेति भावः॥ अर्थे तो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तद्धि॰ न २
२३

तादिं स्यसु स्फहतामो विस्मि सन्ने॥ स्तुविपसमान शब्दादिति। समानः शब्दोपसर्गसोपं समान
शब्दोपदः स्तुवितासमान शब्दस्ताश्चेत्स्यति। षष्ठी समर्थाद्गजनिवाच्ये प्रत्ययवत्स्यवोभवती
सर्वेः। पंचालानां राजेति। इह स्वा स्पियस्वजनविषयादिति प्राप्नोबु प्रत्ययः ध्यते। पूर्तेरिति। पूर
शब्दो जनपद्वाचीति प्राग्देश्य वीथि सिद्धेत्त्राने संज्ञा पर्वजनमः पाशाद्रण
ति। तत्स्तौतु पंप्राभाव्यइस्तस्तद्धिितिभि तस्येति पुम्यभ्याव प्रतिषेधः धर्मः पूर्भ्याक्षिरपि
त्व विचिनो गृत्ताव्याविनेश्व पाशो नेहि महतां जनपद्शब्दादिषु नैतत्त्रविवाचिन
एवोपस्थानात्॥ ऊद्धेः। तपराकृतांद्धिम कोसलः कुमारीशब्दोऽजनपदवचनः। कुनाम
काप्यादिपेषांतेनास्य कुरुशब्दा द्याजमगधस्त्वरीतोः तौयात्पृ नादिभ्य स्यन्प्राग् पृ
वचनमः उदुम्बराद्यइति। उदुम्बरस्तितस्त्वसामद्रकाणा पुगंधारः भुलिङ्गशाल्वाश्च
सत्यावयव संज्ञिकाइति कृतिः औदुम्बरीति। तेलखलिः। माद्रकारिः वोगोतीरेसाही २३
न्वुस्फहर्दस्याति। तेतद्गजाः प्रजाद्यइति। ततः प्राचीनाम्तुतचम्बुदेनपतामध्यपनो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नवरुके वर्णादिर्ह्रस्वितिय मप्माकस्यानादित्या द्यपवादेशाभावप्रसंगात् ० याकिनिरिति। अतइप्र
फिर्मायेनसंनियोगशिष्टः कुत्र न भवति एवं गाद्भिः। चार्मिलाद्रस्वा घूसमः पूर्वांतात्॥
दशीवांह्रस्वद्दस्यत्पुर्यती तेन ह्रस्वकिंभसिद्ध इति। तनैवसत्रेणापि त्रिसिद्धे अनेन तुकमेव वा
विधीयते इति भावः। श्वा वामघ्वात्। श्वा वां युवत्वां ध्नाम्ब मघवन्शब्दात् किम्। राजद्रतिः। वहु यहला
न्नेह० द्यस्तिः। मानुषः। मनुष्य इति। जातिशब्दाद्येतो अपत्येकुत्सिते मूढे मनोरोत्सर्गिकः
सुतः। नकारस्य वमूर्द्धन्यस्तेन सिध्यति। मातावःराचविधानार्थमिदमनाःसिद्धत्वात्॥ अन
धीतवेदस्याप्यमूर्द्धन्यमापि हितानानुपदश्यानां अकुत्सितत्वं। इदं च ने ध्रालताभ्यामातावेति तते
निपातनात्सिद्धमिस्यादुः। जनेपदस्तत्रियेति। जनपदशब्दात्क्षत्रियवाचिनः अञ्जिपवाञ्ची स्यर्थः। पघवि
पंचालस्यो जनपदस्येदुवचनान्तः क्षत्रियेतेकवचनान्तताथापि प्रातिपदिकस्याभवप्राचितय
मर्कृतमेवेतिवोध्यम्। जनपदशब्दात्किम्। दुह्योरपत्यं द्रौह्यवः। केवलात्क्षत्रियात् अपपम-न्न
त्रियादिति किम्। आलताभ्यामपर्याभ्यास्यापसमयाभ्यालि रितिक्तिकारादपः। वाहुादिस्वरपा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

त०त्व०

गुं२

२ २२

कौपुदिकेते मत्सपादित्याभावात्। कौशल्यां घनितित्वादेर्फस्यापनात्। शौनस्यात्। पुकिसेते सगा
ख्याप्राग्निरित्यत्र श्रौतौ। अप्यपतोऽश्वनस्याद्रितिभावः। काश्रीपतिरिति। कतुरपत्यं काश्रीसास्या
पत्यं तु काश्रीपतिः। अत्र व्याचक्षते। कार्तशब्दः कुधीरादिषु पठ्यते। तथा च कार्तस्येव दर्भमा
नेनोरुह तम। तस्मादिभर्तृहः श्रीघृहाहार्वमिति। हान्तेरितिधानामधेपस्ये त्रिःकृतं शा
माचपक्षे प्रभु सहस्ताभिरुम। पन्नांतरेतु किं अभद्र सेवहन्ता परापाशिवनी स्यादिताए
धा इत्यमरः। किनाहि नाम। यदिहकुक्षमगोत्र शके रूपं तत्रागमार्ष मेवकवचनमन्ये। यो तूभ
पार्धेउ हीवामिसाजुवर्तनादिकेस्यः फलितइसाह किं अनास्यादिति। वाक्किनकापनितिति॥
धवर्नवाक्सोत्पात्तितिवाक्किः। अतएव नियानानिन्नेः। अगारे पमते इति गारेधः। कर्णोह २२
तार्दित्यादिकोपः शकंध्वादित्वात्परत्तपम। गारेधकापतिः। धार्म्मि धर्म्मार्हो तन्भपापर्णः॥ धे
र्म्मिधर्म्मशक्राभ्यां हीषादित्यादिः धर्म्मिधर्म्मिरगोनिसापश्चेति गरतासूत्रम॥ धार्म्मिकाप
तिः। धार्म्मिकापतिः धार्म्मिकापतिः। कुक्किसतेनकारस्पानत्यस्याज्जसो या प्राकृवचनम

सम्राजः॥नसस्त्रिपे-सम्राट् शब्दात्सप इत्यर्थः। यामरथ्यकालादिस्य रक्षणं पक्ष तस्य कारोगएाक
लयत्काव्यं तत्रत्यत्वात्तस्य यामरथ्यत्राभ्यस्य तु तत्र हिनेत्यर्थः अकुलेप त्रमोश्वेति उक्त्वा दमरथ्य याम
याः॥ छात्री कैरव्यादि त्वोगोत्र इति छावका हारा या रथी वामरथ्यावन्ती स्त्री पजन्य स्वप्रावीक
तक्षिताइति निपच्छो। धूमरथान्निसंधांकस्य नाता नि।संधांकल नाततो छिति छापका दोरसत्वं क
रवत्यमीका र उद्दिष्टमतेवादि। हारिदेतायइतिपतिसं शायामिति वत्सस्याति उत्तासेनानोपम०
तान्तताइति। उर्ग वाभिमोपवादः अस्यावुपसंख्यानाद्भिवादि युवलन्तस्य शब्दा दोऽनाषिइति
गम्यते॥ छतिकात्सुतन्नान्यश्चदेशिवादिभूपत्ते त्यकारेल नाता मुही वाभिप्रमयमसरथाथते
तपुस्त्वतु वाधाने ख्यातइत्याह॥ तद्धतो भेजा स्वाभिरपित ज्ञत यथेय व्याख्या तमा फलविशेषा
भावी त।कौशल्यः॥ परमप्रकृते दैवावमिति।पदितुक्त कौशलेति अपङ्ता त्को शल्यश
ब्दात्कारसल्लाततापना त्करमारशब्दा छापतिषिस्यातो दाबुज्जेन प्रसज्येतेति भावः॥
छागेति। दगुशब्दा व्युपत्यन्तर्गामेतत॥ फिञ प्रकारोदगुकौशलकर्मारछागवृषा
णांयञ्जादिस्येति वा तिफा त-मादिकस्वाप्यापन्ना दशास्वयर्थः। यथा प्रतिपदे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

त्यपत्यं तं भवतीत्यलोमान्तेः ष्ठगायं प्रयोग इति भावः। रेवत्यारेवती·अश्वपाली मणिपाली। द्वारपाली वृका
दि। ठक्प्रत्ययः। अङ्गस्यानुवर्तना ष्ठकि गान्धारस्येति। अंगादिति ठकारस्थाने ठस्य इकादेशे कारस्य न भवति। कर्म
न्दः गोत्रस्त्रियाः। लत्तु ग्लुचुकायन्यपत्यं ग्लौचुकायनः। गोत्र इत्यत्र किं जतायाः पौत्र इत्यर्थमिति
गोधमा। समाथीघृनीति·गोत्राद्यपत्ये गोत्रप्रत्ययो नेत्युक्तत्वादिति भावः। गार्ग्या अपत्यमिति। चिकुर
संज्ञा नेमा आप्यपदेशात् लुका। स्ता गोत्रेति किम्·कारिकेयो माः णमः स्त्रियाः किम्·औपगवस्यापत्यं औपग
विः। आर्कः। कुत्सने किम्। गा[illegible]गो माणवकः। कांतं हति·कुत्सन इति निवृत्तम्·पतिमतोरीत्य स्यक
समस्तो ति ध्वन प्रत्ययान्तं इति। मे मत इति·न च भाष्यमते विप्रागह ताभाव्य इत्यत्र पक्षिनिमित्तस्य
तिभ्यमाद्यनिसत्ति तित्य फक्समस्तो तिवा भ्यम। मस्त्रियामिति प्रवर्तते तानिषेधो, हेत्र संज्ञायं
भागादेकोगो त्रे इति निपमादि अन्ता फांता हृ तिशब्दादन्यस्यापत्यप्रत्ययस्याभावा फांतहृतीस २१
क्रस्वे वासत्याऽदिति भावः। कुर्वादिभ्यो। लोपिरे द्वितीय जगमाको रथ्या मालवराणः। पत्युकुहृणादिभ्यो
रपइति ये तितस्पत नागेसाहेऊ भुअकिकु येनत्रिपाइति भवति॥ नत् कोरथ्या इति भावः॥
वाचहृफइति·धर्म्यकं नाश्कमत्यप्रः। सवा चैगतोनिपातनादित्यर्थः। कुहृ गर्गः वावहृकः।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

कविदिह अज्ञातावितिद्वित्वा ज्ञाता न भवतीति ४

ज्ञातोस्तु तैर्धातुः स्वाशीपाक इत्यादि सुरहस्ताम् नन्वेवमपिधातुज्ञातो नसिध्यति नमपूर्व इतिय
स्तिभावनिषेधा ह्यस्य सतोनस्त्वितिइतिदितोपमाज्ञातेरत आह ज्ञाताहि तिपुरम राष्ट्रकस्य स्यावत
इत्यनुवर्ततेनेति वर्तते सह अपत्यज्ञातादिसादिना अपमत्यर्थः प्रपक्षज्ञातो ज्ञास्तात्शब्दे
दितोपोनभवतीतिवर्तते तस्मिंस्तु ज्ञात्मनेनेतिनानुवर्तनीयम् ज्ञातो किं धातो नादेः तान्ताइति
शिवादिताल स्पष्टमितिधातारतान्ताव इतिकारिसन्दातेताएवः कुत्सा तवः केवलम्कुलशब्दात्पूर्व
पदादित्यादिना विपविहिताभ्यामपि पतउक्तम्भयोनचाध्यते तद्विधायत्पतत्स्या श्रीहरादितोश
येनाह कुलीन इति आकुक्ष्याकुलीन स्येतिकुलीन विवरत्या त्येकुलस्यार्थं न भवतीपतत्किंच इकार
उच्चारणइतिस्य्तेविशेषोस्तीतिभावः यत्कुल्याइति विभाषासुप इति मपत्यो नपदपत्यमूर्ध्वपिदृत्या
त्वसपद्यत त्रापिभवत्येवेतिभावः यत्स्यादिति भावात्पतं परिशनुत्तराभ्यात्‌शब्द इत्येवस्या
नतुष्यत्वातिर्पधर्मसमुदायेनेति तद्धितमपत्येनशब्देनपततातिष्य इत्यर्थः पतनुष्यतिकृता
नं मपतात्पर्योनज्ञास्यतेतित्तुपेन्द्यं भाष्याविरोधादितिमनसिनिधायवपःपात्राणेति श्रुतिगतस्या
तम्पशब्दस्य गतिवसुपदार्थदिति अस्त्रीपुंकपुमान् वच्या पापंकिंचिपमिसम्लः नहिवापभ्या

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

म.स.
२०

रूस्मादेशात्त्रेधाहिविपातामि। किंलुग्विधानेनेति यावत्। अगस्तोपरक्षाचरा इत्यनपते॥
धुकिहिंसतिगोत्रे जुगर्वीतिभुक्ति। यतिविद्धज्ञलाचक्र: सिध्यतिप्रत्ययविशिष्टस्यादेशविधौ
[illegible] उत्तापगमेत्तिशेषिकोरातावत्वात्। केति। नाः छात्रा इतितत्प्रत्ययाधिसिध्यर्थं चेद्रूपवार
[illegible] स्वकत्वादिभिर्गो ब्रइस्थाययस्तत्प्रकृतातत्र लिंशेषाभावात्। एतमथव्युत्पत्ते: क्रमेणालि
ग्रो त्ववाह: मात्रावेदेति। प्रकृतिमत्सपसमुत्पन्नजातिश्चेदायोइस्पर्धे: प्रत्ययश्चप्रत्ययपूर्वस्य। एव
मप्येकनारिंजयेणहृद्दू इतिफलितो धर्भ: पिसोलेनेति। नस्त्वि इतिप्राप्तिसोपो वेस्पर्ध: प्रा
लेजाते। चोगतिभागोऽत्रेति। वक्रोवेगातेसात्वम्स सामर्थ्यादनेत सेना तो प्राप्तिासत्राप्रा
प्तं [illegible] सोपसिद्धावपिप्राप्तिता इतिनसिद्धोत। अजितिप्रकृतिभावस्यनमपूर्वोपत्सइतिनि २०
बेधादि लोपस्य पूर्वादन्तात्स: किंच नातोधात्वीभिमतादिनसिद्धोदित्रिपूर्वप्रकृतिभावस्य
पीत्वात्स। प्राप्तइति। इत्यपस्यइतिनसंबंधीति। अन्यथातिनिपातनमिदं व्यर्थं स्यात्। नमपूर्व
इतिप्रकृतिभावनिषेधादि लोपसिद्धौ तैरित्यप्राप्तेनाह। अन्यत्वेऽपीति। प्राप्तइति।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

परस्वक। पिङ्गलपस्य अतइत्यनेन स्वलुक्‌। भ्राष्टककपिङ्गलाः कार्या। जिनपस्य कार्य
सुन्दरपस्य। अतइत्यनेन स्वलुक्‌ का[र्ष्णा]जिनकपेसुन्दराः। इत्यादि पकादिभ्यो। द्वन्द्वग्रहणांद
नद्रस्य आधिक्रियते इति स्फुटीकरणार्थं उपकादि नामधेयं अपोद्वन्द्वे इति किं तथा द्विपजनो
उपकमलकाः इत्यादयस्तेषां पूर्वे तानि त्यमेव अजूह। अद्वन्द्वे इत्यनेन विकल्प्य इति तेषमा। भाबे
भ्राष्टकि कापिष्ठलपइत्य सहाप्ताणां तिककितवादिभ्यस्यपा हो अनाक्षइति केपदस्तेनाद्वन्द्व
न्दुति तिक स्यो चित इत्याशपेनो स्मरति। उपकाः आमकायनाइति परगमनेषु ग्रहणं तथ्याः
उपकाः औपकायनाः भ्राष्टकाः भाष्टकपः इत्यादि। आगस्त्य। अगस्त्यशब्दाद्द्वगतः। कुण्डिनी
शब्दानुगमीदित्यागमे। ननु कुण्डिनीशब्दस्य पुंस्यपादा इति प्रत्ययश्रवणेन नत्ता [इ]ति
लोपइत्याप्नोति। नवसं योगादित्येति प्रकृतिभावः शंक्याः। अगीतित आनुपूर्व्यानिर्णे। मेव न
अस्मादेवनिपातनात्तस्य प्रकृतेः कौण्डिन्यः। सिद्धति। वक्तारः स्त्यन्तो हस्तातार्थः॥ मध्ये हालो
हिकुण्डिनीशब्दः कुणगस्त्यस्य इति मत्स्थीपि स्वेन रहितालाता हि देशस्यापि कुण्डिनीरा
कस्यांतर न्तनमया नद्धाने हालस्यातामवशिष्टस्य प्रकृतिभागस्येति। नच प्रत्यपत्ति

बोधं तु खेषु फलमिति हि रायस्य गिकारः हि रताय पः रुपति पारे इत्रौ योनिपात्यते . पास्कादिभ्यो
अस्याधिकारादन्यत्र लौकिकं गोत्रं गृह्यते इत्याशयेनाह . अपत्यपृथत्येति . शयन्त्वा त्रि पार्थ
त्यतो ऽनुक्रमणुवर्तते तद्राजस्येति सूत्रा बहुषु तेनैवा स्त्रियामिति चतस्राह . ऽप्यहल्यादिसा
न स्मृते किम् . प्रियपास्काः । बहुत्वे किम् . पास्कः । शिवाद्यण् । पस्कः । लसः । इयः । कणाद्यण्
स्तितः । ऽप्रियस्त्रि पुइत्यादि । अत्रि गोत्रमत्वस्येति . अत्रिशब्दादिति स्यान्तिरहोत्रे इति ढक् ॥ सततेरभ
सु सं ख्याता तिवौ ऽयम् । भरत गोत्रे . ऽत्राह इति . युधिष्ठिर इति . बहुत्वेवलुक् । नेह पौधिष्ठिरः ।
कुरवः लन्द्रा गोत्रं वामियन्याय शादित्यात्तानि विधीनानि गोत्रोपमिति । यन्मोऽस्येति ऽनुगतत्र पा
प्राप्तीति भावः । तिककितवादिभ्यः । यद्यपि द्वन्द्वरूपादेव गत्वा जातेति कोटिल्य
तारपत्राजित्यादिविति कादिभ्य इत्युक्तो पूर्वपरे सत्यज्ञात शंकितरित्युक्ते तत्र रुप
वि स्मरतः तिककितवादिभ्य इत्युक्ते गोत्रातिकादिवादित्यत्र ॥ अन्यत्रैवानोत्राहं प्रथमा । अस्मो
पगवादयन्नाश्व . साम्यकाय नाश्व . नडादिभ्यः . फक् . तस्य लुक् । उपकमकाः । भ्राष्टक १९

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हास्तिनायनः। वसन्तादिष्वथर्वन्निति पठ्यते॥ अथर्वणा प्रोक्तो ग्रन्थ उपचारादथर्वा तमधीते
आथर्वणिकः। शुभ्रादिषु जिह्माशिन्निति पठ्यते तस्यापत्यं जैह्माशिनेयः। वाशिनोऽपत्यं वाशिना
यनिः। इति वाक्ये फञि टिलोपे भ्रूणहन् धीवन् अनयोः ष्यञि तकारोऽनादेशो निपात्यते।
भ्रूणघ्नो भावो भ्रौणहत्यम्। धीवनो भावो धैवत्यम्। हन्तेस्तत्वं सिद्धे तकार नि
पातनं सामर्थ्यं धातोस्तकारस्य हतो नलोपे का प्रसक्तिः निमित्ते नकारे चुम्बिसर्वतोन्त
नत्वेऽप्रसङ्गः। इष्यामि लोपे अनुनासिकस्य उपधायाः ष्यञि टिलोपः धीवा धातोस्तकारस्य हत्यामा
भवतीति सारवशब्दे टिलोपः सरय्वा भवं सारवम्। अयस्माद्यत्वे ईकारस्य
परे पादे निपातनादि ... तेनैतत्का ... इत्यादिवत्॥ सरय्वा इत्य सारवे
यलोपो निपात्यते सरय्वां भवं सारवम् इक्ष्वाकोरपत्यं ऐक्ष्वाकः। जनपदशब्दात्
क्षत्रियादञ्। उकारलोपो निपात्यते। इक्ष्वाकुषु जनपदेषु भवः कोऽपि ऐक्ष्वाकः अञो
लोपो निपातनात् ... अञ्जनस्याञ्जनोऽपि यो भवति यद्यपि ... इक्ष्वाकु
शब्दाज्जनपदविशेषः तथा च रघुः इक्ष्वाकूणां दुरापेऽर्थे इति॥ मैत्रेयस्यास्य॥ ऐक्ष्वाकेषु

१६

शीलं प्रवर्तते तच्छीलितस्यानित्यत्वख्यापनार्थम्· कृत्यहत्यापि स्यादुः ॥ तस्येदमिति · शिवादिभ्योऽण्
पत्रिकयाणि सन्दे· इतश्च· इतः किं तर्हि ॥ अविनिर्गः क्षत्रियपनः बवः किम उद्धरेरपत्यं मौद्धमः काशि
काश्यां मात्रिचेमत्री वड़्इतिप्रत्युदाहृतम् तद्धर्शसं· पाद्धाटिसेनेप्रवृत्ते ते· नमा स्ववाह्यादिते हिविर
५४ तमम· मैतीशाके बाह्यादिषु पठ्यत इति मिश्रो मातुरइतिसत् त्रेमामेखितसात ॥ अत्रे पइति·
वत्साहपमच्छतांवाधतद्इतिभावः ॥ शुभ्रादिभ्यश्च· चकास्यपलंस्त्रीकेकेपी ॥ मनेपदशब्दोर·
न्सत्रिया दिभमेत्रे विकपाक्ष्लाघते· मित्रपूनोभागेनेसर्पः गोत्रवत्ता छुघात्साकारे तिपुर·
तत्रहि लोकिकेगोत्रं गृह्यते लोकेच सविशके गोत्रमिति प्रसिद्ध इति काशिका एतद्बुपद
मित्रपुशब्दे अभेदपचातात तद्पतंसंतानेधर्तितेतद्गो धामान्यपामित्रपूनामिति
वहुवचनान्तेन तुियतोन स्यात ॥ प्रत्ययाद्वागतं प्रासेपम· इपादेशो दर्शनवा घते अयवा १८
माहेचोद्ध हि धारेरिपादेश इति भिन्नविषयत्वात् अग्रेतु भयोर्षि शेषत्वान्नतु काच्या
निहत्तः आदिच्छेदरवी इमेवसूत्रमविधायकमस्तु किमनेन त्रि षयमेदरित्रिवारात्तो
पन्यो· हरितेनायनतिपात्यत इति ॥ हरितेनहस्तिन आभ्यां नडादिभ्यात्फक् ॥ निपातना

यहतोसिद्धेपितस्यस्पष्टप्रतिपत्त्यर्थः श्रीखिंगनिर्देशाइति भावः। अभिप्यन्तेइत्यस्या
निस्तातापाशापनार्थं इत्यत्रे· कल्पया· ननुकर्संछन्नकेनिस्तस्यापपत्तं संभवनेनास्ति।
ग्रासांशग्रहः· अनाछादाइति· अधिवासितायाइत्यर्थः। विकल्पितात्स्पर्शादीनामप्रसप्रसपा
नानांछन्नेपत्रअग्रेस्थो। अविम्ब गच्छतेतिस्पर्शाभ्यामपसप्रस्पर्शस्य चक्रं· ... स्तता
दिनामेव छन्नेस्थितिशंवरम॥ मूलपृतानां तेषां विकल्पताहि अस्पर्शव्याख्याता॥
वा लम्बे त्यादि युगपद्धिकरणाववचनात्तापांतुल्यमस्तीतिशरछन्ने नस्त्र्य स्पर्शेनाम· पन्नेइति·
पूर्वस्पर्शाद्ग्रहणात्तत्सततेरिति भावः। श्रीमद्भोक्तृ· वक्तुवचननिर्देशात्स्वस्पर्शग्रहणात्तवार्थ
सछन्नतपायुश्चादि बुद्धि मात्रशकापादविंतुस्यापिविकरोनकदावस्थग्रहताम· ननुविप्रछंस्य
स्थिनादिरिसाशये नाह श्रीप्रस्पर्शातेभ्यइति तेन स्पर्शादिपत्तहाराईइत्यत्रछन्नमवति। स्वार्थ
ग्रहतोतुस्यादेशात्र छन्ने। स्पष्टव्योहिमनप स्पर्शविंत्र पेयाद्वितनीयपतत्रार्थे स्वमतापरीपति
तस्यास्विपामतस्पर्शेति· कित्स्पष्टस्यास्पर्शवपाविल्यात्। छन्नेतिवर्तमाने पुनरुह
ग्रहणामसंवच्छन्नस्य छक्को निवृत्तर्थमत्र। पद्यपि चात्र छन्नेनो··· त्रैतिपरिभाषपाश्च

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हरयेनमः १

सि॰ ठतोकेपदेव स्थितम्॥ पद्यविनेयो असंज्ञापूर्व्वनं गो आधिकार इति॰ प्रनिङ्क्तिसूत्र स्पमाख

१८ केपदाभ्याःसंभवतेस धापितन्मन्तान्तरमितिभावः रस्चेतद्धाभ्यामपत्यसामान्येम त्पपा

भवंतीति स्थितम्॥ भुभादित्वान्निलंठ कि प्राप्तेगरत्का हशब्दोऽआत्तार्थवित्तमते॥ गोर

त्कारवः। ठकितुद्रे सोपोक वृद्धसु सोपः। जारत्कारेपः। कुंजादित्याद्दो त्रेकुंजादिभ्यइति

नितंधक्त्रिमाप्तुद्विवइशब्दोऽआत्तार्थविजंते वैपाशः वैयाशावन्यः। सेनानन्तसन्दतीति

राधप्रसवेऽ सीवामिति च प्राप्तेत बहून शब्दोऽआत्तार्थविजन्ते रापप्रत्ययेन समावेशो

त्रेऽयतेनलिङ्ग तानृता ःतान्तापः। विभ्रवत्ता रवत्तार्थश्चावत्राप्तत्ते तौ चविभ्रयश्चा

स्वार्थशौविभ्रवसोपत्वं वैभ्रवताः रवताः। कात्वाभ्यो नदीमानु॰ भद्रद्वेभ्यो नदीमानु

वीनामभ्यइस्येव सूचयितुं ७ नकमद्दताशपेनास्याचल्लेद्वेभ्यइस्यादिना द्वैमातुर

इति॰ तद्धितार्थइत्यादिना समासः। अत्र व्युत्पत्तौ अरपस्यमिति विग्रहो ननु द्विमात्रो १८

रापत्यमिति दिक् सङ्ख्या सञ्ज्ञायामिति नियमेना संज्ञायां समासे भवति॥ धात्व

मातुर्नेति॰ अभिव्यक्तिपदार्थाइस नेन जननीवाचिरय

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

केशिवादिपाठेप्यर्थ इति शंक्यम्। गौरादिपाठेनपञ्चाबाधात् तं निच तेलसाद्ध स्यावश्यकत्वात्॥
बोडेति॰ कामिपोरन्नार्वचोरिति सत्वेसोतिभावः। अश्वादिभ्यो गोत्रे इति॰ इहगतौ वैत्यत्र्या
नडुघ मा वेप इति गोत्रे प्रत्ययान्तात्स्त्रपः पञ्चनोतेभ्यस्तु पूर्वेण गोत्राघूनीति वचनात्
तत्र शिलिनोमत्तजोर्धिसंततोच्छेत्कौशसेति पइ॰ श्वानडुच शक्यो गर्गादिपञ्जनाः आत्रेय
शब्दो ढगंत इति हो पम। पुंसि जातइति॰ गणास्त्वस्मिन्न्॰ जातिशब्देभ्यो विधमानेपत्रि
त्वर्थः कस्मादित्याकांक्षायामर्थाज्जातिशब्दा इति लभ्यते॥ जातावाइति॰ स्त्रियां विशिष्ट
परिमाणपेक्षो देशस्य पृथ्वीनत्वेन ग्रहणाद्बाधाप्रः। शिवादिभ्योऽण्॰ ननु विशेषविहिता
निमोहीन्याधित्वात्तोवा। असामर्थ्यादि आतिकिमनेन ग्रहणेन अत्राहुः॥ असति तत्
शब्देत्रपञ्चतेततःप्रसिद्धं याधित्वापत्या सेनान्तस्यैतीति रोपमाप्ते इहपाठ सामर्थ्याद्घ
थाप्रोप्तप्रत्ययइत्येव स्यान्न तौ ग्रहणं साक्षप्रवृत्तिपत्यर्थमित्यन्ये शिवककुत्स्थवतराज न्हा
रक्षणुविवादतेष्ठन्र पिश्राता स्त्वब्धिवत्सापिपाद्वेत्यादि॰ गोत्र इति निवृत्तमिति। एतच्च॥ ३
त्यणा। तथा वात्राणग्रहणमावश्यकमित्यके ऋष्यणाधिकारात् इतो वस्यान्तानपइच २ -३६-

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

देव्यै नमः

स्त॰

कृतानिजीवोकेवलेसोपक्रमोनभवतइतिगोत्रइत्यनेनतरन्तविशेषणाम्।तद्रूपयोरिति।निर्दि
१६ ष्टम्।नसाद्देशाभवन्तीतिभावः।तेनेहनेति।पचत्रसौक्किंकेगोत्रमणस्यभ्राव्रंगचेतत्तद्धात्वा
देवातिप्रसंगइतिभावः।लोहितादिति।सर्वत्रलोहितादिस्यानापकरोता।नोपिषोचेषित
सामर्थ्यात।डीपीसाशब्दविनाह।।वामव्याप्यसीति।।गर्गादिगणादेवभक्तोशिकेइतिपाठम्
एवंद्विवेधकस्यहतानकर्तव्यमितिहरदत्ताद्यः।काण्वइति।इतस्त्यानिमइतिवक्तुकपेनीर
गर्दिगतोबाह्योलोहितादिकार्यार्थसेनकाण्वायनीसिध्यति।वेतिनति।अमन्दविस्यादित्र
यादिशंत्याद्या।यतसाब्र।पञ्चतोःप्राग्नुपाराद्‌द्विःरेवपन्मेवेतिनिपमार्थसूत्रं।यूक्त्रि
याम्।विहितस्येतिपरिशेषितस्यपरिशेषितस्येतिबोधम्।एतद्धांआप्सइत्यत्रसा
लावतेयचपिवतयत्ताद्यूक्त्रिपामितकसूत्रकरताव्यो।आसइत्यनुक्तोनोआरेव्यप
गोत्रोत्र्यभाजात।त्रिपाभिकंसिध्यतितथापिपुंस्त्वात्।आरसेपप्रत्तोर्भवतो।प्रापूर १६
निकेतितद्वारणापवादकसूत्रंकृतम्।अस्मित्यादिति।नचैवंस्रक्वनोपकेतपरिमाक्षि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अत्रिभृगुइतिपञ्चमोऽध्याये तिपथासं भयं ५ ये ध्यः। पघण्यत्रय बहुत्वाभागादत्रिभृगित्यादिना लु
गुर्भगित्तथाविपुगाप इथिकरागोथचनतं या नवतिपत्नानाथवर्ग वर्षत्यासो त्रत्यान्नास्यादे जके॥
मतो व्याचष्टे भागिगस्येति तिव - आनादिरिति॥ अश्वत्थाम्नो पितापो महाभारते प्रसिद्धत्त
इति स पानापत्यापम। द्रोणादि त्यर्थः। अश्वत्थाम्नितादि। द्रोणाचार्यस्या नन्ताएव तेऽश्वत्था
म्निद्रोणायन इति प्रपौत्रो भारत इत्यर्थः। अत्रयः। अत्रेरिति पञ्चम्यासो त्रौ द्युके॥ अत्र रवि
माइत्यर्थः सत्रेइति - आनन्तर्य इत्यत्रेत्यर्थः। स्वार्थ इति - चातुर्थ तद्दिरेवा कृतिगतोत्वादिति
भावः॥ वेदिरित्यत्र सशास्त्रामाशंकाह - वाक्य इतिति - विद्वर्ज काश्यप कुशिकभरद्वाजेउपमन्यु
विश्वानर वारस्विपरश्रंवेत्यादि गर्गादिभ्यः॥ गर्गवत्सय्याघ्रपात पुलस्तिवभ्रुमण्डुवतरु
कपिकतशाकलकरावआगस्त्यकुशित्रीपइवल्कपराशर जमदग्निइत्यादि॥ कथंतर्हिति
मोजामदग्न्य इति - अनन्तरापत्ये स्यापम्॥ अनन्तरे पि गोत्रत्वारोपाद्यो ध्यः। पञ्चमोऽध्यास्त
त्त्विपार्थे इत्यतोऽनुगितितङ्गाजस्येति सूत्रा दलुगितेनैवाग्निवामितिवानुवर्तते पस्का
दिभ्यो गोत्र इत्यतो गोत्र इति च तस्य गोत्रे पञ्चमनामिसपादि। प्रवराध्यायगोत्रप्रसिद्ध

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हेर्गोनमः १

११ तस्यकितइत्यत्रवोक्तंहिमवत्यावितद्दत्सवर्णीतद्धितस्यावितोत्ततलमितिव्याख्यानात्कौञ्जव
नाद्दसत्त्रांतौइतौवभवति॥नवैवंहिकन्नेवात्रासंकिमनेन गुरुत्वेन्दे शैनेति॥ज्यम॥
तथापतिभ्रातव्यज्योरस्त्रियामितिसूत्रप्रत्ययनापत्याना॰यनादित्योण्यःस्यादिति॥
कुंभः॥व्यधु॥शैवः॥भ्रातव्यस्यादि॥भ्रातव्यःमोः॥पूगाभ्योग्रामणीसतौवर्तनादूहान्यः
स्यादिति॥भ्रातेयाविभ्यः॥कपोत कौः इत्याचुहालरिवति॥स्त्रियांकिम॥कपोतकास्त्री॥
तज्ञानस्यादिति॥त्याद्दवस्तज्ञानाइति॥सूत्रेस्तोतिशैवः॥णुवत्स्यातेइति॥तज्ञानस्यव
हादिव्यलन्नेमेतिशैवः॥कौंसपवनीति॥इहसतिपपत्यवैयोपत्यागतातोरितिडीबभावे
सतिहृस्वत्स्वरेविशेषोवोधाइसाकुः॥पत्निरोश्व॰॥अधिकारप्रावृंगोत्रग्रहणांपत्रिमो
र्विशेषसांनन्तु विधे पत्यफक्रौ व्यास्मानात्तदेतदाह॥गोत्रेयाविति॥गोचेकिम॥दिपादुदु
समुद्रपन्दृवीवेमवःदैत्यः॥सूतंगोदिमस्यातुरपिकइम सोत्तगर्मिः॥तदपसे फरमा
मूत॥फकस्यादिति॥सामार्थ्यांच्यूनवपम॥शारद्वत्शुनकेभ्यःशारद्वतोपत्यंनभवे
ति॥पूर्वमितियावात॥एवंशुनकस्यापत्यंनभवतिवत्सः॥अतोऽत्रभागियिश्ववाल्यां १५

क्रियते तस्मागोत्रप्रत्ययेन पुंवत्ति निषिध्यते किंतु गार्ग्यमैत्र्या तत्रस्य गार्ग्यस्याव संस्त्री
गार्गीत्यस्या इतो पुंवत्संस्थानिवेध परमेते इभि तृशाचेनभ्या व केन पुंवसंज्ञेति अत्र
त्रापमाशपः। अस्त्रियामिति। वामोहिमजपतेपूर्नीति शब्दरूपमनुवर्तते करिबा
चेपम् पत्रपुंवसंस्थानिधानं तत्रा स्त्रियामिसुपतिकतेइति सिद्धस्य गतिरिवम
गीतितुपेश्रवपुंना स्त्रियामिस्व सूत्र पितुं प्रकृम अत इञ् चकारात्तन्वे क्षिपति
स्यावकास्तुवन्तात्तक्षितेपितिरि सभुपगम्येव्याधिकृते प्रातिपदिकस्य नत्वैव वर्णं कि
तुश्रवोगनमस्तीतिधन्वपति। अदंतं च प्रातिपदिकमिति अत इञ् स्वसुपन्नवि
शेषणा सेतुरस्त्रोरपतिमिस्तास्थितत्वस्तायां इच्छिरिस्याद्विनसिध्येदिति भावः। तप
रः किम् तिरश्चपः अपत्यं तैरश्चपः प्रतीपतां इाशरथापेतत्राप्त रूपे इमिलपत्र अपत्यत्वि
वन्नापवादिमेव। बाह्वादिभ्यश्च। बाहवोऽनडुहिति घातोलेकेव सस्वधा होरपत्येवोगा संभ
वात्ता मथ्यर्तीत इन्तविधौ सोयाहविरिति माधवोनं चिन्त्यमिति धान्वपन्नाहवाह

श्रीदुर्गायै नमः
तत्त्व
१४

पु १

कालिके प्रावृषे नियमार्थमिदं मित्याशङ्क्य वेनाह गोत्रप्रत्ययान्ताद् वेति ॥ नद्यां मूल्यप्रत्ययः
स्वनन्तरं पृथग्भाइ इत्यर्थः ॥ मनोरपत्यान्तु वृद्धप्रत्ययाद्विति प्रथममपत्येऽर्थे इत्यादि विशिष्ट
तमः ॥ अवन्तवद्भित पञ्चमाहे वृत्तिविधानं तेन तस्य पुनस्त्वं तीयेप्रसज्यतस्यादं प्राप्ते
ति ध्यर्थमेवेदं स्यान्नतु नियमार्थमिति वृद्धप्रत्ययान्तात्प्रत्ययोऽर्थार स्यात्त २
स्मात् इत्यवि तरे जायस्य मिति यस्तोमाश्रयतीयइति ॥ प्रत्येसाङः ॥ प्राग्यस्येगो
त्राधूनीत्याद स्वरके नाग्राप्य प्रत्यय प्रत्ययविधायद् तीयेन नियम्यते वृत्तिगोत्राद्
वेतिएवं चततः प्राग्वग्दीतिपन्तोरासहायस्यैकद्वंसाभवतीतिगोत्राद्वेधून्वे
वेतिविपरीत नियमसिद्धं नद्दूतो ध्यावतस्यासाभात् ॥ नवृद्धौ विकाः स्वाद्योऽण्या
वसीद् तिगाग्र्यगोत्रे युगवीतिविदिष्ट्वात् ॥ स्त्रियां तिति वयसिन्न्रवा स्त्रियाम्
स्त्रीके जाद्यातयास्त्रीभिवन्ने वृत्तिगोत्रादेविसर्गः क्रियते तत्रीद् स्त्रीप्रत्ययस्य स्त्री
निवृधा वृत्तिवृधत्वे प्रत्ययानां पर एव तत्प्रसज्यते ॥ नवै कौणात्नेद स नेमेव
नित्याः पृथक्सर्वत्रावधात् ॥ प्रागभिवान्नवृद्धप्रत्ययइतिवाक्यमेदं नापदि २३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तिका सापातीपरत्वगो त्रेधो धनीपेतं तिपद्व्य के काम्यत्वपरतानां द्वताइभ्नतादिभ्यपत्र
नातपत्रिति। नवैवमतिा श्रोः परं परत्वां ये र्ति तापाम क्योवगा५ इसत्रांता प्रत्ये पवरं
परस्यात पागा र्व इत्याद्योपश्चात्स्थिरं परेति या काम स त्यामपितस्या म निष्ठाभा वादि
तितां छन्स्वम· कृग तांकृति नाडापवेत इत्यादापनि कृष सं गादिति दि कं॥ अपवर्ते
पितृरे येतिप सेचतुर्थ्या पत्वहृपे पूनिविग न्ति ते गोत्रा घृनीसूत्रे सत्व सति वगे
त्र प्रस पानां इत्य पुंडप्र सपइ ति हृपोः परं परत॥ सा वे क ता न्ति पमेन जाव सिते पश्च
मेतु पूर्तिनिपत्ताभावे परं परा प्रसज्यते व कृतु चतुरापिमित्यादि। ततः प्रा चा मपी तिदि
तीपवन्सेतु गर्गा वतु र्थे पूनिमूल प्रकृत्य न ता राभ्या मनिको त्पत्तिः पश्य मेतु त्रिभ्वः
व डैमो श्वतु र्येधा व्येतु मास्य प्रकृते रेक स्मा देयानि कोसति नैत्य नन्तराप त्यथा यका
तां ते गो ते व्यतइ म हूपानिष्ठाभावादित्यादि वक्ष्यां संभवं तत्रो प्रपत्य र्पः गोत्रा
पूनीति। अस त स्मिन्सूत्रे मु लमते प न्मा दे पूर्तिविधन्तिते गोत्र पूतपा
तो घृपम त्यपो त्पता विवे सिद्धेपि मूल प्रकृत्य नान्तरे पुंडभ्योपि स्यात् इति पाचि

श्रीराम १
तत्व
१२

वीति। अस्मिंश्च पक्षे औपगवस्य वृद्धुपसंतद्दुपगोरपत्यमिति दुपगोर्थे दोऽप्रत्ययस्तु दै
वनवद्धृतीकं पञ्चविशिष्यन्ति तथा चौपगवि विस्वनिकं प्राप्नोतीत्यर्थः लत इति॥ इन्तो
दित्यर्थः। फक्किमोरित्ति। फगन्ताद्वित्र इगन्तात्फञ्॥ अइन्ताभुनरित्र इत्यादिषण्णवरा
णां स समासिमित्यर्थः नियमार्थमिति। सचाघपन्होतत विस्तुयावक्रादेव प्रत्ययो नतुमूल
भूतात्स्वाद्ध्मततपत्यमुख्यसंबंधे च तिला अपत्याद्ध्वगोत्रसंबंधे विवक्षिते खाप
वत्वात्॥ तथा चौपगवशब्दादपि प्रत्ययो दुर्ध्वरद्दतिवेदनानुः॥ जातत्वेधनीयेकृमि
तानेकप्रत्ययप्रसंगे एकवचनात्प्रत्ययस्यादित्तिसूत्रार्थे कृते औपगवशब्दस्याप
त्यप्रत्ययान्तस्यानुकारप्रसु प्रत्ययस्तत्तो नो यपघत इसमेत्यपत्यं संवंधाभ्युपगमे
नद्दुपगोरपत्यं दुस्सतिलौपगवशब्दादिति सिद्धं भवतीति॥ अत्र केचिदाचक्ष
ते। आद्यप्रत्ययप्रत्ययपरं पतत्वाद्यावापामेको गोत्रे इत्यनेनेकः प्रत्ययोवधिप
ते तथा चैकोनामेकजातीयइत्यर्थो यावदेकावयवपदमूलप्रकृतेऽवपयप्रत्ययापारात् १२

५१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

आवामिति॥ पित्रवेन्द्रपेयुग्मं वैः। पितामहप्रपितामहादयस्तेषामपीत्यर्थः॥ अत्र पक्षाशयः॥
अपसव्यशब्दः क्रियानिमित्तो नेतराग्निप्रवर्त्तकः॥ नयत यन्ने ने यप सम्मितिः पुत्यलोः। पंक्ति पि
पातीति सद्ये भागवयस्तोद्। भ्रीतिल्या तत्र यज्ञसकात करतोयप्रत्यपः पक्ति मिते वस्या
पतन्में तत्रस्यापसव्यमितिपरास्ते तोऽर्थः॥ तथाच वौ आस्तिर पिपितामहादीनामपतने हि
तु रितिते वामपसंभवति। प्रसिद्धस्य पूर्वहि तो पितामहादीनामुद्धृते तिः अपरत्वाधी
ती पुपारत्वाने ७ अपसं पौ त्रयं भौति सद्य स्य त्रान्गतम। आघ्रापन्सोमि। अपसव्यमिति
गौराती कति राभ्रिपरतीपास्याद्यमरसु सूत्रभाष्यादिविरोधाद्वेन्द्र्यइति॥ तद्धान्याइति
अघपन्हे प्रत्यवमान्यानि सत पेऽ स्पेतुस्य घृनसं लोभ्यो निको यत्तिनिकृतपेइ
त्यर्थः औपगवाहिम स्यादिति तृतीपस्यापगंप्रतपनवसत्यादित्यर्थः॥ स्वभ्व असति
सचेत्सियन्हे औपगाधिरित्यनिछवेदस्या हौपगार्थइति छंतुल सिध्यतीतिवोध्यम्।
जीवज्जनकइति जीवद्वृद्धेत्याप्युपसंख्यानात्सव्येतेन गोत्रे सरस्तानेति भावः॥ इष्टेपिट्टे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरामः
तर्कः
११

नपुरिभ्यः कमिति मोऽन्तावयवो विधानात् आप्यतइत्यर्थ भवति कुतो वा स्यद् नाऽपनस्या
पसे विभयति॥ नक्पृक्तान्ताद्दित॥ उक्तमियमात्[illegible]केकस्मिन्नजो वै पुनापदेके प्रत्ययाभ्र
पास्कैर्षिर्षि सिद्धिमिलपांशुका स्त्रःआरंभकृत्समस्तमेदेवपचप्रत्यापयति॥ गो वै स्येकोनेति॥
स्येगोश्चंत इयेन्द्रवैकोनसंख्यानात् तीपे द्युवोः परं परावतु वैत्रपारान्तपर्वमेवतुरातीकि
स्यादियरंपरताप्रसज्यतइत्यर्थः। तथाहि ऽपगोस्तु तीपे म्राप्तिप्तेः परं पत॥ वंतु
वैत्यसिस्फकांपन्नमेत्यतिस्फतिमात॥ पचपत्रपस्येतिचेति लोपेनोऽस्मादेरपस्या
हृताश्रीनोपरं परेसुक्तिनसंगम्यतेतपापराताच्छ्यापघतेइत्येनास्कभितिऽ
कितेमाआभिप्रापेराप्रसपपरं पराभिधानं वोऽधम्। स्वधून संख्याप्यइति॥ स्वगो वै
तद्दपन्तापाधून संख्याभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः तृतीयेदकस्मादिति कोत्पत्तिश्चतुर्थे द्या
ष्योपवपापाविभेदस्याहितपर्थः। [illegible]इति। तथा चामरः। आलिने स्तानप
स्वनुसृतः पुत्रः स्त्री वा सभी आद्यदुहितर स्वेपितृ तोकं तपो स्स मे इति। मुख्यनता ११

वदित्यनन्तरपञ्चसप्तत्रिपन्नो इत्यपि प्रत्ययः स्यात्तर्हि गोत्रापत्ये एक एव प्रत्ययो नस्या
त् स्यादिति चापत्यप्रत्ययानां तत्तत्सिद्धे धेः प्रयोजनाः इति वार्तिकाप्येवैनेन संगृहीतः इ
त्याशयेनाह गोत्रे एक एवेति। अपत्यं अपत्यं इति व तत्राधिकारा इत्याधिकारः। अ
वकृशब्द प्रथमपर्यायः प्रथमश्वापत्यप्रत्ययः ह न्यस्तत्पा च प्रथमप्रकृति
र्गोत्रे ऽपत्यप्रत्ययान्तं ते इति सत्रं प्रमाणं केवलिकल्पम्॥ अस्यां च नो एकमान
वेत्यनेन प्रथममानवेति प्राथम्यार्थस्याः प्रतीतेः। वस्तुतस्तु प्रथमादि संधिका
रान्ते त्रे प्रथमादेव प्राप्तिवदिकादपत्यप्रत्यय इति व्याख्याने कथं गार्ग्यो हि स
न्तुंशाकच मिथाद्युः अपत्यं गार्ग्य इति। ऽपत्यशब्द रपत्यप्रत्ययेन यस्तो पत्यशब्द इति
गोत्रापत्यज्ञेऽपत्यनन्तरापत्य इत्यारोपभवति किंतु यदेव स गार्ग्यः स्यादप
त्ये विभवति न तत्र यत्र नास्त्येकः पक्षो गोत्र इति नियमात्॥ नाऽपत्य इति॥
नचिरप्राणाद्यर्थ इति। गोवेगार्ग्यादिषु पत्रितित्वरिश्याविधानादनन्तरापत्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ह० व० पु०
त० स०

१० अकिमिति। इह स्वमि स्वर्णः रियाविपत्यमिति। अन्नृयर्त्तमानं स्वप्रभ्यन्तां इस्वर्णः पद् नरुभुभवो
रिति तद्देयगियरतोति॥ स्यानेनयपसा वे तिम ता महे [illegible] मातरिवेति। स्वन्ति
हित साभूतरीसस्वभाता महधातसे वर्णकिद्द्सेके॥ वित्स्वपुत्रे इस न्यो। वर
सोतु पित्व्वेपि या ता महमातरिवेतिपाठः॥ अपिपतिकिमिति। अपिपतिद्वं
किमर्थमिति प्रश्नः॥ अतएव मतेभ्तो वेपुतं संगच्छते। अप्रवसिमितिम। अ
तरिश्मिपतिपीपतोपिकस्यो माभूत॥ पूर्वसूत्रेनुअपिपतिमतस्यकलिपसे
पुवसंज्ञार्थमिति सावकाशम्। उद्रुस्वेति। वार्तिकमिदम्। पूनश्चेत्पप्रिमम
पि। वक्तागोत्रे। जोत्रइति जात्यपेनस्य वैकवचनम्। एकशब्दः संख्यावाची जोत्रे
प्रिबिलिते पत्यत्य वोधकप्रत्यय पव एव स्यात इप्रुनको गोत्रापत्ये प्रथम [illegible] एवं १०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

समावेशेतु गोत्रे लुग भवतीति फक्फिञोर्लुक् प्रसज्येत न च परत्वाद्युञि लुगभावी
ष्यतीति सिद्धवत्कृतिस्थितिवाच्यम्॥ ततो विपरत्वात्फक्फिञोर्व्यवस्थायामिति विक
ल्पावतः नव सिद्धान्तो पि विकल्पः फक्फिञोरिस वंहि वृद्धिलुक् एवं तावज्जातो नतु वै
लाद्विप्रश्चैव समर्थानान्तरस्येति व्याप्तोति॥ पदविधि निदुर्गवद्वारोपि फक्फिञोरितिग
कल्पः परत्वात्सौत्याद्विप्रश्चेति लुक् प्रतिषेधन्ते यज्ञकं शकृतलुनोपि पतत्वद्वन्दरङ्
स्वयंतीपिवस्त्यासैत्सादिप्रश्चेति त्रिस्तवदयलुगिभत्या ङः। आतरि। स्वयं स्वापे डेङिवमा
मः आत्मनेपदस्य ऽस्याङ्कप्रदं धो वं श्वइस्वमुण्णमात्॥ स्वपसंपोवं ग्रहतीस
कुर्वतो वो त्रप्रभृते रित्ति षद्नापि परित्तमात्कृयितमोह। चतुर्थ्यादि इति॥ स्व त्राप
मर्थः गा गीति प्रभृते श्चापि मीवस्ये ग्रन्थो पु व संत ङ इति॥ आत्मनेपदेन। इह
तां जीवति पदं लिङं तंमनु वच्मप्यत मितिवाचकं जीवदेवेति॥ वो जीवति सोपु वसं
कोसतस्तु स्थावितरे जीवत्यपि गार्ग्यवद्भवति नतु गार्ग्यायणाद इति भावः॥२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हरिॐनमः
तस्यै

८

यंसस्तत्र मत्वोयंश्यप्ताः। दिगादिस्यौंत॥ पैत्रष्वस्रीत्यनुकृतं मध्यत्पाविवर्त्तिताम्वते॥
व्याख्यानामे हेत्रा च्छूत्व स्त्रिपामिति रिष्टुष्ठे त्वाहः। पौत्रादेरिति। नुशब्दो भिन्नक्रम
ः पूर्वे सस्मात्से वोध्यः। सत्यैव कार्ष्णइतिप्यावत्के पूर्वसिन्नमेवेति तेनैकसंज्ञा
धिकारवहिभूतिपोरत्ति मोत्रपुवसंज्ञको न विभावेशाइतिभावः। ननु स्तु सस्या
द्वपस्वशमावेशःकोशबइति वैमैयम। पैत्रीपाइत्यसिद्धिप्रसङ्गात् तथाहि। भ्रासं
कोरपसंशात्संधिः पैत्यादिभुपानादिरे। शातसंज्ञाइश्रौ। शतसंकेरपांपशात्संकेपुपि
पसंशात्संकः। पत्रिम्रोश्येतिवकृतस्य पैत्यादिभ्यश्येतिलुक॥ ततः शात्संकेपूर्व
क्षौर्थाइसर्वीविज्ञस्ता विभस्वेत्वति। शासज्ञाइतिभवति। तत्थाशीसात्पाप्रेप ८
संज्ञौत्रोपसंधावी सावावेपति पैत्स्तस्यापसंभुवा रोगावइतिपि[illegible]रा। तस्य पै
त्यादिभ्यश्येतिलुक तस्य पैत्रस्य पूर्वः क्षत्रा पैत्रीपइतिभवति। तत्र गोत्र पूर्नोः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

विवक्षायामेव वपा स्यादिव मर्थवत्त्वं ॥ तेन प्रोक्षणं पक्षे यावत्प्रवरार्थ स्या गोत्र संज्ञा
सिद्धमिति ॥ न च पुत्रः पौत्रः सा त्रिकशाक्यतो च पुत्रकं किं स्यादवमेव ॥ अन्यथा गोत्राधि
कारस्यापत्याचर्थ स्यैव गोत्र सत्त्वात्स्यादिति ॥ तत्रापत्याधिकारे गोत्र पुत्रसंज्ञाकर
ता सामर्थ्यादपत्यमिति सम्भवतः पचति तेनैकप्रयोजनं सिद्धो किमनेनावतरणमहतो
तिवेदवाङ्ः ॥ तेनाहुर्गार्ग्यः इत्यत्र बहुवचनेन न पदद्वयं शाकटायनस्त्रिपाद्यमीपाद्या दिना
विहितावेदना इत्यसामर्थ्यग्रह सन्तोऽनुग्रहोऽतः प्राक् तु न प्रत्यया गोत्र पुत्रसंज्ञाकरतो
नास्ति किञ्चन स्यादितिवक्तव्यो ॥ तथा चापत्याधिकार पाठ सम्पर्ण स्यापवनस्यापत्या
संवंधं वक्तां नियतं कर्त्तारे गर्गादयः सम्प्रहरन्तीत्याह सूतमिति ॥ पौत्रप्रभृतीति किम ॥
अनन्तरापत्ये माभूत् ॥ कौञ्जिः ॥ गार्गिः ॥ न चैवमव्याप्तिरेवः पौत्रे गर्गस्यानन्तरेति
प्रसंग इति वाच्यम् परस्य पौत्रादित्वं प्रत्येव गोत्रसंज्ञेति स्वीकारात् ॥ एवं च गो
त्रि प्रत्यये नन्तरापत्येन विवक्षायाम् अपि गर्गप्रति गोत्रसंज्ञेति बहुवृत्रिमितिस्या
देव गर्गी वाजितिदिक् ॥ जीवति तु वंश्ये युवा ॥ पितृ पितामहादेर्वंश्ये प्रतिबन्धो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

...यै नमः
सप्तमी
१८
६

सार्वधातोर्हीमहाविभाषाधिकारे तेतत्वापवादेनमुक्तेऽस्मन्नोऽनभ्युदितेति इति पारोपधे
इत्यत्रपाठ्यग्रहणेनतृत्वावितस्यारिस्यांशंकनाह। आवतस्यग्रहणानुकूलैरिति। नातिस
हिति। गावेवंर्वस्तौसहे विशेषः॥ प्राचीनत्यतानास्यांऽपि विसृजतीति न्यायात्स्याविधिश्वैति
द्वालाभिधानेनैसुकृतंतद्भवप [illegible] विमात्राचन्यापित्राभिधितिसूत्रस्यभावात्प्रतो
धेनगोवंश्ववरतोरिस्यत्राकृतिमतोत्रमेधगत्सतेनत्यपस्पमात्रविसाश्चोनप्रक्षे
स्वित्तिकेधाविस्याहुः॥ सूत्रस्यान्महोपसर्गनिकृष्टतोदाहरति॥ आश्वपतङ्गस्या
हिताश्रोसीदिति। ऽतः प्रस्तावसंधारिप्रयाहोविसर्ग तेभरु इत्यसरः॥ तस्वपावपसेन
वागस्तुमाडूवोभीकाइतिवत॥ अवसंयोत्र। नच पवलम्बहतांपर्वपौत्रारेखवस्थाप
विधातारिस्वतमाह॥ अपसयेनाधियन्तितमिति॥ अन्तितमितिविभा। यस्तुतः
वोत्रप्रमभ्सेयपवहश्रेवतयेनावि [illegible] रूपतेगगीस्पेदमितितन्नमाभ्रदित्याहुः।
अवेत्यपस्तु [illegible] तः पौत्राहितामेवतत्येनाधियन्तायासंज्ञामाभूत॥ अवसयेन ८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

त्वतिति तमभ्युनंगच्छते त र्हि जन्यमेव समर्थं गृह्णाति स्वाहुः। तस्यापवादमिमतत्रैव सिद्धेः ख्लप
द्वयमध्येप्राप्य भिन्नकमेव प्रकृतिकं सामर्थ्यकं नेत्यपसंतत्वा वप्रकृत्वाकं न्त्वावांत दृजग्र
हिखतइ तिवि तेन पृथग्माहित्वमेनेति प्रश्नः। नभ्रपत्रवार्धकाद्विति। तस्यापवादमिमतत्वाति
नोगिहितः प्रसपावथा वचन नोपचारिशाधनाद्भुवगम्यते। तथा पत्यावकादेवदत्तानि
शब्दाप्रसयोभयत्विति शाङ्खस्यानां न्तरसाद्यं प्रथमा गृह्णतामावश्यकत्वतिमाधः॥
नन्वपेनारवसमिति वाक्येऽपसथागुरुस्याप्राप्यमेवचनत्वमुपजोहितिया की प्राप्यस्या
स्यादित्यापसवाचकात्वसवद्भुति वे नै यम न्त्वेतावेन्तं प्रापवमेविपसातस्मात्
श्रीवतेनतुभियराषे नाम सितुतम नपथा प्रथमादिसेतं निरपेक्षं स्यादिति। पचकट
वैभाष्ये इति। यव मर्थः। पपेन्द्रो देवताऽस्य हविरिति प्रथमार्थाः प्रयोजस्य
यतिस्पोपगुरवसमस्यदेवदत्तास्योपगवोदेवदत्तः देवदत्तोपत्तसमस्यापगोदेवद
त्तिहपगुरितिमाधुर॥ एतेनृकेपदेस्वकम। नवपवादहसान्ति ननः समासोपि
संवाधेत॥ नवातिद्धि स्पोकेकस्तिकृस्यासम्भेसोपिपत्रिवसिवान्तथ॥ पत्रो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

॥ हरये नमः ॥

६

र्थं स्त्रीप्रत्ययोगात्कृतत्वाभावेन लुक्प्राप्तिरेव नास्तीति ॥ ननु पञ्चापि इत्यत्र तेन च
लुक्प्रसंगस्य भावात्सिद्धत्वेऽपि योगविभागः सार्थक इति चेन्न । प्रातिपदिक
मात्रोक्तेः ... तद्धितः किमिति । अन्तरंगत्वात्संधौ कृते तत् कृतो ऽपि वचनो भवति
प्रतीति विधिविधानात्सूत्रस्य समर्थग्रहणाभिप्रायः प्रकृतेति इत्यत्र परिभाषासम
र्थग्रहणेन सामर्थ्यविवक्षेति सिद्धं इत्यन्वः । साधुत्वार्थं सूत्रमिति । प्र

पा

तरः पृ परिभाषा प्रपञ्चाद्यनन्तरम् प्रकृते सन्धौ प्रकृते संबन्धे एव प्रत्ययः स्यादिति विचार
तावत्समर्थग्रहणमधिकारसूत्रस्य मध्ये शब्द प्रतिभानः । पञ्चपि सात्र सामर
र्थ्यमिति । ... तस्य मी ... वेदार्तन्तं तथापि ... प्राप्ता । तिबादि कोशस्य वचनि
... तत्वं नत्वधि ... इत्यत्र । तेन प्रोपगवोः इत्यादि मानि स्यादि सिद्धम् । यथा ६०
... प्रोपगवः इत्यादि मानि स्याहेस्यात् ॥ प्रत्ययमालाविषये ... शब्दे इति ... मावदित्यमे
दियहरो ... भिन्तरपदसोपस्ते परा ... संधि ग्रहणे नपरिभि ... तो

तध्रुवधावद्धेधधूसेसिसिति धूक्लविलक्रा संतरस्राप्रोंअविता स्व धधूतोऽवि सद्दिति । स्या
देतत वश्यारि संद्धि र्मतातत्र्यान्योवधा॰स्यन्नाताऽदि:कस्वा न्नेभधति ॥ ध्वसो
अंवोवेवस्वर्व भिगनाछ्वेसराएपापरिभयवैवापरितवेभयइपरा श्चर्के पठ श्रचा
वोवोपरत्साघ्रधकागतिसवेकसिद्धिरिति ॥ शब्दवोधवेसन्नेताणसत्येवितइनाइराग
धिपत्ता । तस्यइमिवपलापितता ॥ इदश्रवंवतसमह ध्रिकातहिनामतभीवा इपसेतस्य
द्मिसतत्प्रवर्ततइति । किमनेनेतस्या वत्पमिसिसकेलासपर्दः ॥ वद्यव्वतइश्रि साद्य
वेतिस्वापसमिसेतद्दुर्लपांतथापि पोगाधिभगः । किमपरिसान्हेपोद्रुवोधवः ॥ सम्रा
धत्तो । वाधनार्थमिति । तस्यैद्मिसव्यपद्धधकेसद्ववकस्त वोधनार्थवकेसर वंकृतंभ
धेतिसर्वः । नड्तस्यइमिसत्तास्तदवधाइव्यद्वेद्वा वक्षस्ववरे विकला इपसार्थप्रशनि
देवनास्ति स्रवत्वारि वायुरथीपिवर्णन्ते भ्यो वोत्योर्थः । सशेवइस भ्युयनमा ता । श्वत
भाव ॥ ऽस्वर्गश्शेषवधासोइति ॥ श्रसो श्रपसार्थः । प्रपभावः स्वसतिवोजाविभागे
श्रइनावाकारि प्रकृतिसंग्रह स्वेनापसार्थस्योपपत्ते गात ऽद्व ॥ गारि प्रष्टु तिसंगोवेप

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

देवदत्तु
तरंगी

६

ऽकाद्इति॰ अतएतरायामद्व ऽकाः ॥ स्वामाराहूति॰ इत्याद्वः ॥ नत्रु ऽवग्र अइतिक्षिप्यते ॰ वोऽस्मा
तीति दृष्ट्वा भावयस्य गुणा तुधिवम् अइत्यो हेशलवकाशः कृतेव गुणात्तादेशो वा ऽरऽवधापाइ
त्विकथाभावस्य मतेप्राह अदिवाद्विरितिः ॥ वरत्यादितिभावः ॥ अन्योव धातु ऽश्रीरवका शोमेः
णावर्क्षः ॥ आदिरुद्वे तु तु भूत संभूतः ॥ त्वच्छ नागते इत्यतेत्भवव्रस्वं गोवरत्या हादिकद्वि
देवमववतिरव न्यायेनुरेपेनो ॰ शफरहतिन्याय स्येवाक्षिप तात्रे ॥ अनुशातिकादिधुधक
रवरुद्व कस्वपावयच्चरोरितिनाम ॥ अ॰ वचाचुपधाव द्वीभावोवकरस्यादिकरशाह्ः सिद्धाप
तेपुवाहोऽनर्थकस्यात् ॥ नवपक्षरस्य हावरतीत्यर्थे द्विभावो ककरस्यादिकऽवेत इवमनु
पातिकादिकर्णश्रावरवर्क्षः ॥ त्रितितिविवोवधात्के ॥ स्त्रीकारान्तस्कि तीतिपाणमस मनप्रि
इणनभवतीत्यादिसमाधानस्यकृपवेदित्वा तथात् वृतेनाभिन्नेत विवृवयाधवधाम्
कभावेनदुवणघत इतिशंकानिरस्ता ऽनकृस्तावकेसस्तविसमयेयाधननभवतीसर्वे
अवनतिपवीत ॥ नन्वेवमपि भागतस्या हाधुवधात्कद्वीध्वाताम॰ ॰पगवइत्यत्रस्था
स्थिरस्थिववति यैस्तावामुपधात्वेद्वस्वा श्राफणांतद्वाधः स्यादितिवेद्यानुः नागतोइत्या

६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ततो॥ता ना से स्व राज्ञा इव तोऽयं धृतिव प्रानः किम भूपा पस्ते पर्णी सं ति तस्य वी मोऽ मेव
पुनि स्वर्पः ए वं वी सा पा अप वसे गो आप से पु वा वसे अवे ह ख्येता पैस्य शर्म प्रपु रुपतेइ त्याह
पैसःपि ता पुत्र स्थे ति। पैसा हि पुपेइ म ना: शा सं कि मा स कि मो ऽमै घ पें गा लि प्रभ तव ते
मा इ म प्रा पा मि ति तु कि सिद्धे प्रा णा म र्पः पा ह इ लोपम् तद्वा नो घ्रा राः गता स त्र मि इ म
त ध्रा ज से इ का स्व रस्य पुव प स्वप पु भिस्वर्णः। त घु मोऽयं प्रा णा मि ति। इ ह प्रा णं। य ह ता गा
त्र मि शे व राम न तु प्रा णा म ध्व हि त्या दि य हि क स्वार्थ मि स त्र पा ख्या नं स्व र सा म॥
न हि: प्रिते त्या हि। इ छु स्वा प सं गो आ प सं व पु ना स्ला नि : पुणा प सं तु हा न्वा प ता इ ति भा
ष:। नो ऽस्यां यु ह प व न नि र्देशा इ ता पा ह स्व प्रथ मं चु। घ र्ष ध म ति रि स मि पु स्वा ह तो
स्य स्वा मि था इति। दे ध मि त्रः दे य न्ते श्वा के लि के श्वा सु रि नि मे नि वो क रस्वा दि वे क रा णि स्वा दि तो ऽस्य
स्वा दि: का स न्मेति कृतस्य मे आ प सं का स्य: ना जे दि त्वा घ म न तो पू लि वसि मो ऽश्वे ति
कृ कृ। का नी पा इ ति। श्रा प स्य स्य वे लि प सो पः। त स्या प सां। त स्ये ति न हर द्द्व प्र ह तां किं तु व
कां त शा को प ल न स्ता पि स्वा श पे ना ह। प क्षा दि ति। प म स्पर्शो भि मा हार स्य भ पः म णु क स्वा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रुद्रयजु॰ तस्मै हितमिति ह्रु॰ इह क्षेत्रो अस्मिन् यजमाने पुनिर्मोनै इत्येव स्तुत्य पिताम्

५

[illegible] कथनं [illegible] तेते वेधा सिंधु नं तस्मिन् ते तिकि [illegible] गार्भं गार्भं
[illegible] ति किम् [illegible] यत्त [illegible] तस्मै हितमिति ह्रु पुनि [illegible] प्राग्नी
[illegible] पद तिथ ते तेऽग्रतीति [illegible] सर्वाग्निकारा [illegible] स्वपइ तिसभवते तदेतत् हाह
[illegible] ति [illegible] सोत्यइतिप्र [illegible] तिं ज्ञाकार [illegible] प्रत्येव:
[illegible] तथात्र पूर्तिप: प्रस्तप स्तेस्य [illegible] सर्वं तसाह ॥ पुप्रस्तप
[illegible] माताइति [illegible] सापिति [illegible] माता: [illegible] स्मैकिम:
[illegible] नपंप्रात्ति [illegible] नेकिम [illegible] तेपा [illegible]
तांशा [illegible] मितिमनोरमा [illegible] तम। तत्र [illegible] किं [illegible] रितिसा [illegible]
[illegible] पुतिरा [illegible] तिके शोपं [illegible] वान् ते प्रेन सोऽ [illegible] इतिमार्य: [illegible]
[illegible] तेपुनि [illegible] तिथते ते तदाह। पुन प्रस्तव [illegible]
[illegible] हिते [illegible] इति [illegible]

मोत्रे क्रिम। गोत्रार्थ्यकप्रसयवस्येव लुगरपणाख्यात् नेह कुंवस्यस्यार्द्द कौव स्यम वरस्य
इमधारहम· कुंव स्री व इतिशब्दो गोतरिति बनो। तावतां फलहवैवि कारे नुरा इश्व
नरत स्यफलसेलुभिस्यक्॥ ततइहमथ विजम्हते तेना [illegible] भवति इति ऊ
यभाया क्ष्यामेति भाव: पिवत्रितइति। भवतीति विबपसपूर्वस्य मीलेनु॥
पृहत्या [illegible] स्याप्राप्स्यादिति भाव:॥ गमिरां श्रवसयहृत्यधियन्ता पं वश्रो ग ५
श्वेति सुकृसवाम्नाह्नि प्रत्ययो वेकीर्धितेउने मृतिषु कइ तिगार्ग्यशाक्ष्यास्कृतेतत
सपा हार: पक्षे लाकारसोवेवसोपार्थमाहश्राव तस्येति। सोवेकं का इस्यते सोव
इसम्रेध र्ति तेसर्वतिक्ष्व स्वसोपा इति [illegible] स्त [illegible] त स्पेसतेहस्यइति॥ तत्राहहस: प
रस्य सारि॥ [illegible] वत्सेय [illegible] तो सिद्धः आर मसम यादि तपचौप [illegible] पाइ
तिनानुवर्तितइतिपक्षावश्च। पकारस्येति: [illegible] स्येतिकिमे। सो कारपक: ।को

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सार्वकामस्मितस्त्या नम्रं स्त्रमाविति वणान्यासे मेव स्त्रीकर्त्तव्य एव ॥ अन्येतु
स्त्रीपुंसयोर्नुक् चैत्यस्तु ॥ आगोपकालिविन स्तितस्त्वस्व च पत्येति वेति सोवस्त्रेते वि
स्मातिय त्या हितेबोन्नभाति नतीति । वयम्मति तुत्तात्रिति स्मृत्यै रोपलिपाति स्त्रे
नम्रस्त्र वाम्मेहपसंख्या नमाहितिमहे दस्याद्युप क्षित्यर्थः पसर्पइति । स्त्री
पुंसाभ्यां नञ्स्नञौ भवनात्पत्तेर्निप्रवर्त्तते इति सामान्यावेन्स्त्रायकत्वितिभावः ॥
भत्वेजेहत्ति स्त्रीयदिति ॥ आवसादिति वक्ताते नञ्स्त्रअपोत्यतत्तोस्समे
वेशार्थइतियत्स्वति । सेनस्त्रीत्वं स्त्रीत्वं पुंस्त्वं पुंस्त्रे ति सिद्ध माहिपोर्ईमनपवे
इति । हिमोहितिवकीतर्थववहेतु सं तचभाहिनेतपुपप चतेन आधस्समा
वादित्वाशेपेनाह ॥ हिमोर्त्तिमितविति ॥ भगाहिरिति पर्त्तबोत्तास्त्वाह इत्वीस्वप
कवीतासत्त भवते वायेहता मनुष्य क्षियाद स्थितहि माबा भापरोनवा प्रा
द्वीपातीपः क्रिमैः भ्रमः कासावेभ्याहितपञ्चकासीयम । तेचेपुगादि ॥ ४

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पाकृतस्त्री मांसक प्रला रसार्थे तिरिकं ०ः इत्यव सारिष्ठिकात ताथ सधारशाः प्रवपाः॥
स्त्रीपुंसाभ्याम्‌ प्राप्तिस्वर्जयेति तेतदाह प्रागपर्थे । द्विति । पेत्ध इति । स्यादि दिष्टु तिपदस्या
पि भेगान्त सोपे नपुंसकस्य स्वनिरस ताव पिप्र सव सकार । आपते र जो खतेष वो भ्यां परते
स्मैव नपिहितः॥ पेस्त्रइति रूपाणि सिद्धि प्र सङ्गात । स्पाइताः ऽस्मभ्याम पिप्रक्तेऽस्मै वास्तु
नस्तेति के नस्त्रीपुंसयोरुक्तं बेति तु गोत्रद्विधीतामृ॥ नचैवं स्त्रीराः वैं ह्वाइस त्र प
प्रयोक्ष्वेति दुक्ते प्रपद्विषो गणान संघइसाहे से घोक सन्तो ह्रिस ताप्र सङ्ख्ये
स्यादिति पाचप्र० १ प्रव प्राप्ति गोत्र इस चुकसेः प्रवर ध्याप्य लिङ्के तत्र गोत्रम
पण पै नाते हि थाइत्व ज्ञाप्यमोत्तुक्तस्यात । एवं च नस्त्रीके हेतु लिङ्गवार्ति
के न स्यात् ताति नाभ नो सा इयः अभिधत्ती सरमप्यनुकूलाप्ति तिवे चाह॥ उक्ति
नस्तवित इतिति गेयपस्यात । नचैवं नु गार्ग्यकौति सोपप्रसेवक्तेकः सार्थकत्वा
तापपित्स्त्रीशब्देतस्य सार्थक्यन्नावस्येति चेत्पने नाधीकार सोवसंभवात्तत्प्रा
पित्रेरेयता स्पष्टापंहर्तिरित्यत्रै पयोपाख्यस्त्या ह्वि स्यान्नै कि तु ति सोपः प्रव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नाड़ीनां कायमपथा दः। इहवं क्रू पाले

प्रहुतिमपपैतो ऽसाहिखोऽस्र। अतास्त्र दयपपानाम्हिं इत्तिगतासत्रमम॥ अप्से यसमा
ये पूर्वी कार्णद्य नेपके॥ यक्र प स्वाप सर्पि या क्र पवः। अत्ते कि म-गौ गर्क्क पिः॥
अस्तृ ति निवध क्लिड्डा स्लितरं ततिधिः तेनधैनुशक्र सातपाना द्धैनुनां समृह आधे
पत्र ४ जवईक्षिद्रुम। तंत्रैव धेनुकं गोधेनुकमित्रायं प्रवर्तेत यविंलह स्तिधे मोइप्ति सत्रे
धेनुशाद्य्य हत्ता घ्रुक्लुक्षिति सि व्वाय पि गो धेनुक नसिख्ने दित्ति येनत। धेनुरनेअ
इक्रमुसारूव तीतितिशे बधवनस्वभाको स्विवतत्तार। कंह मि सर्पि कृतिस्मा
मिति। अवं भावृस्सा स्य देवतेस धिक्रा है अग्नेईभ्रि तिहृवं सामे सधि कां कें सेवि
पार्तिकं जपनापप्रा। त्रिणेतीव हिवि रमेवप ठनीपं से नाये गा ससम्भि नाद् वं सामाये
लिस वो धनत्रगात माये पमिति द्वि धानि॥ सं पाकायेर पस की साच पूर्वे क्र लेवभिति ३॥
लिव तीति व्रतेनवक्त कां वंततक्रा लिपस्यक्रिति धुता वरपी न रे सि ठ कों दशोमा लु
सेठ मिति सत्रमना पर्षि क्षिति भिमांस क्रो॥ न्दिः पवताः॥ वार्तिकसूत्रो इ से न्ति र वाये

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

चेति रोपे न सपती ति द्वी भावादि ति ब्रा रिवशर्दे तत्त्व प्रसवेव स्वेति रोपे ह रोपमा श्रित
वान्ति के रोपः । नेत्याह ज्ञोपस्य स्या त्रिवर्त्यं व रोपो न पह्नतीति त्रिवे धा तत्र्व ज्ञा सिद्ध न स्या.
द्विव हि सुन्ते स्वा । कालिका या श्रिति ॥ प्राज्ञे तु न हस्वतइ ति भावः अरत्नात्स्व त्रिवि
न छया तं प्रवो न स्तूप पादः ॥ त्रिपादा घत् न भवति वि ता ऽ वो ऽ त्रि सत्यात् ॥ मात्रेः
कमात्रे इत स्या त्रि सतं रोप विन्तु ते नात्त तीय इति सिद्धम् । अरएयामइति । भाख्या
हाहतात्तानत्र विधिः स्यादिति वाख्यम् मातापथे तत्संभवेन सामर्थ्यं विन्यास पाते
अश्व द्वि ज स्या मव स्येति वु हि धीहिः ऽ ऽ स्तोमा इति ॥ ऽ ऽ त्रि नन्तु आरित्ता व ये मा न
स्येति हि यहः । के वस स्या पस्वेन वो मा भा या ते तदन्ता विधिस्त तोऽ न हि रोपः । ने
ति । न केवल मर्पस्वर्यापं किं तु प्राग्नीयतीवेष सर्वे श्रिति । नज्ञ विति । नहि भव
नो ई यता प्रस्य मो रि द्वि स्यादिर्थः । केचित्तु भाष्ये सर्वत्र यहरणात् प्राग्दीपपतीविभ्वो
ब्राक्ष्मणर्थं प्रतीतेन गया वऽति प्रइ स्या च स्य भवतीति द्रष्टव्यम्ः आरुण्य त्रि सादि । हेतु

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

२१ एतच्च हरद[illegible]ग्रन्थे स्थितम्॥ यदि तु देवतार्थं कालान्तरानुष्ठानपर्यन्ते तामतिगतात्त्व
मिति व्याख्यायते तेन हाविर्दि[illegible]कत्रत्र प्रयोगः। अश्वपतिगणपतिरक्षपतिजुरपति गृहप
तिपशुपतिक्षेत्रपतिस्वर्श्वसंयोह॥ [illegible] इति-वचनात् सिद्ध्यतु मा नेवगृ[illegible]
विस्यात्सिद्ध्युतर[illegible]गृहस्तां कृतम्० देव इति-ननु स्तेदेवतार्थे रावःसावकाशः॥ इतश्च [illegible]
इत्यपस्येद्धेकेह[illegible]सेपदस्पोहेसावकोशस्तप्या वा। सितेरपतासिसमोभपप्रसगेपरत्वाद्धके
स्याःनैनक्षि०तत्वादको[illegible]विशेषस्य[illegible]तोदतावसे हात्पूर्वविप्रतिषिद्धमिति भाष्यपूर्व
लिपति[illegible]बधाभ्यपत्तात्र पतिविशेषपतिकिम श्रोक्पम्॥ इत्युपतिर्मामपत्यम्॥
तत्वेदं। पश्चाध्यर्द्धुपरिबद्धस्ये स[illegible]० इहपूर्वविप्रतिषेधे नतस्यार्थिस्यपतोत्वाननभवति
इहमिसस्याख्या-पार्थवात॥ कथं तर्हि देते वदति॥ अत आहुः। कृतिकोतत्सितिस्त्रिवन्तो
स्त्रीभ्यो ढक्॥ तत्वस्तु नभवतीत्यिदु-विधि[illegible]परिभाषाम्नातिस्यात्॥ न वा न्तादिवद्धे
तिपूर्वस्यान्तोदमाजेनस्याद्धवराण इतिप्रमितपाम०रितिशब्दान्तेविकृतेपस्येति २

प्राहेतिच नकुप्तु नमम प्रहोत्सर्गो नाहा। प्राप्तोशिष्यत इत्यादिना सूत्रे हीप्यत्वेकास्त्रशो नर्थको नाध
धिसं सेनापातः प्राग्यो शुचरादि ति थस्तिलोके चन्येत्याह हीयस्तिति शब्दं ततो नदेवन कर्तार्थं वदा
वधिरिति। प्राग्दीप्यतीव द्विविता। दीव्यतः प्राक् प्राग्दीव्यतः। ऋवपरिवहिरच्चवः पञ्चम्येत्यस्य
सीमार्थः इति प्राच्येः प्राग्दीव्यत सितितत् चितं भवदिति दचुक्तेरितितन्त्रं। भूय इतिदुयः पाणिनि
कसात्। अवयणोपसमिध समप्रमितिति तस्य स्यामः सो हा हर सा स्वात्मगत्यात्वतेः। नवात्रद
तेभावे उभयानांधमाचइ तिहि सो च प्राप्तप्राग्दीव्यतीयइतिरुच नस्यादितिशक्यामः। अथ
ण्तीभावस्या धावत्ये प्रयोगं नुन्स्तु प्रत्ययस्त्वपचाराइति परिमलताम्नातां प्राग्दीव्यते प्रथमः प्राग्दि
व्यतीयः कृष्णदत्तसुनसा नीयत्वं। प्रथमकृतविन्नेत्यवचैतिपरिगतानांत्र गुप्रत्ययस्य
रेतस्मिन् परिगतानेवानव्ययत्वाय नुं। अन्त्या माताप्यभावा त्रिः पतुत्रपदाशपइति वक्ष्यमाणस्य।
तद्धितो वा चामिति। अथ नाम धान्यादिस्मे वेला यो निप्राती तिसु अत्र इप्रत्ययतति इत्याशत्वेन
मावको। अथवइति। कर्म्हिमत्यादिति। एनेके द्वितीयतो नुवर्तते इति भावः। कितिवा। चाहिकइ
गुर्वनिषीर सुगमप्यायो नाया नेयोवन्यत्सं अवा मा दे रिति॥ निर्दिष्ट स्थानिकत्वादि
कुवरिभावात्रे नोवति कृत इत्याशावे नोयाह एते प्राथ्यवसे भिकारादि प्रमादिके प्रवेति॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

समर्थानामिति। अस्य तत्स्थांशमकृत्तानुकृतेः समासोपीति गन्तव्यमाराम्। नमुखे
न समासार्थमाह तेषां स्वितम्॥ विधेयानि दर्शयन्नाह प्रकृतिरिति शेषः। आकांक्षा सत्त्वा
नापेक्षत्वं चोविधिरित्याह। प्राधिकपदमिति। एवं च पक्षिसत्त्वेन प्रत्येकं रित्यप्रतिज्ञा
सूचितार्थं वोगमनं तु कस्य चिन्निरूपितावेव पर स्वाभिकलितत्वात् प्राग्दिशाइतिसू ते।
त्रे समर्थाधिप्रथमाद्वेति निर्दिष्टं वेति यज्जुवर्तते एवेति गन्तव्यमाराम्। स्वयंपदः सर्गश्च
प्राग्दिशाइति। ततउत्तरेषां प्रत्ययानां स्वार्थिके सेन समर्थानां प्रथमे तिपद्वोः प्रवो
यनं नेति भावः। ननु समर्थः पदविधिरिति परिभाषयापि गतार्थत्वात् समर्थानामि वं
त्येतद्व्यर्थं विधिपरविधिषु तन्नेति शंक्यम्। एकार्थतने द्विसन्धेरपि वानाशुं नात्
हितो स्वार्थिरिसिद्धान्तस्य स्पष्टकरणाय समता स्वातन्त्र्यमाह। सामर्थ्यमिति। तत्र संधि का
धवीति। भावस्य ऐक्य तस्य पदस्यमिति सूत्रेऽमुष्येव स्फुटीभवति इह समर्थात्प्रथ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ट गाके भिन्नयोर्म्मिदीति विश्वः। पर्णे पत्रे विशृंकोना इति मेदिनी। यत्तस्त्राय कं वे पुंसि वेत
जैस्या स्पृं सक भितिच॥ चेन इति॥ भुजाकः प्रजापतिस्य॥ सपूर्वो महानामिति मेत्रे म
नोः पुत्रे पि प्रसिद्धः॥ सन्तानामि सादि। सन्तानास्सन्तमताशब्दो द्वावपि नामचिन्हकोः स्त्री
वो॥ तामभ्रातरिपुस्त्रिरीतो। हं सवो वा वोसन्तानां। सारसपो वपोः सन्तमया॥ इति व्यवस्था
सर्वः। सन्तानो नास्ति चिन्हैव सोऽष्मित्रि रपि सन्तानाः। सन्तमसोऽसं वधु नैनास्ति तामभ्रा तरि
सन्तमता इति विश्वः॥ सन्तानां नास्ति चिन्हको॥ सन्तमसा च सन्तमसा सुसोऽस्मि त्रोऽसन्तमसो वर्ते
त्तिहेमचन्द्रः॥ सन्तमसो सन्तमसोऽपि वेत्ति द्विरुपेषु विश्वः॥ सन्तानां नास्ति चिन्हैव सा स्या
सन्तानां कचिता। सन्तमसानां वधीमे दिसा स्यामपि योषिति। तामभ्रातरि पुंसि स्या स
श्रीकेवाभिधे वेव दितिमेदिनी कोशे तु सा स्यामपि निर्मकाः। स्त्रीकृताः। केकेति। स्व पु
यगताः। धातुरसकादिति॥ एतच वक्ष्यो शब्दोऽति सूत्रेय तो पनविधिरितिसूत्रेके पदग्रंथे
स्वच्छं॥ सोनः किरणा सूर्यवादि तिमेदिनी॥ रूढः। कर्मिः पथान्ये कस्ते सुवर्णे सोऽभूता
पलीतिविश्वमेदिन्यौ॥ सरवात्तो। दीर्घपाठे तु कच्छेतो। वस्तोर्द्धि जातिशु का दिवशो
यताकथा सुव॥ सुतो नाम श्रियामेर रूपान्तर विसेसधनेइ तिमेदिनी॥ विश्वमेदिनी
स्वमाह। नतीइति- नतोर्जीर्णी कुमें दुः खितिहेमचन्द्रः॥ दोतो श्रियामाण केस्यान घो

यताः हनु

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ढकादिचतुष्कवे। पुमान्सकृपीयतो संरुकाके स्त्रीनी ढ इं तरे। स्त्रियां कांक्षादु बादि संगाया
ह्यामपि छुते। अन्ते भनके वधमुन्के स्यात॥ स्तबुः स्यादेव मुद्रपृक्षस्ये चिरांगे दर्शने पुमानिति मेदिनी
धेढेङ्वा। धेनानानघाने हे पुमानिति मेदिनी॥ धेनः समुद्रे नद्यांच धेना इति विश्वः॥ शक्रोकोधा
रस्यादिषु सप्तपथ्याशतं ग्याकेषु पाङ्ग मसुधेने तिधे ददिक नियंटौ पठितं॥ अतएव धेनाजिगा
ति हाधुवे। ईदृग्धेनाभि रिहमाद्य पस्य सादिषु धेनाधागिति व्याख्यातं भाष्ये॥ विश्रुति [illegible] तव
पिपासा घाम॥ रुक्षा लिप्ता पिपासयो रिति विश्वः। पुंसः। स्तनाऽधोजिह्विका पिवके सिनां तेजे
मरः॥ सूनं प्रसवपुष्पयोः। स्तुनापुत्र्यो वधस्थाने गर्त गर्ते क्रियोः स्त्रियांमिति मेदिनी॥ र
मेसुच॥ राजं सवनालि थ्रे ष्के पि मताव विपुंसक मिति मेदिनी। रास्ना रसस्यात्स्यादेव। उप
धा हार्दः। रास्ना तु स्यात्भुजंगगान्धा मे स्यावर्णामपि स्त्रियां मिति मेदिनी॥ बलस्यापूं। दीर्घः
सा स्नातु गर्ध कुमस्व इसमः। तिक्तेस्त्यम। प्रसप स्वरात्यं चा अथ स्यु रात्स्का स्त्रुंसंस्तं मे
गरहस्य चे तिमेदिनी। स्तुमास्तो घ्रतिमा॥ धीरा मादिषु। गुता भावोतासंचे॥ धीतापि घुति
धड्रेवका मिति मेदिनी॥ गास। गेसुर्नदे गावनेध रेसुर्हानादिइ इमेइति विश्वः। रुसारु॥
कासं सर्वा मुकुं स्त्रियांमिति मेदिनी। तिजेः। नीव्रा संतान इस्नध तीलिष स्रो हानिमुष्क के॥
रकीवं पथा यके पुंसि लिङ्गमाम स्यानि नो स्त्रियांमिति मेदिनी। पञ्जिम नि। रस्तुष्यो रति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वैपुंसि॥ अथ जन्तुः स्यात्पुंसि प्राणावचि स्त्रियां धात्वा त्विति मेदिनी॥ भुजिष्यः। स्वतन्त्रनिमात्तोपमे इति
मेदिनी। पानी। नीवृः कर्म्मयैधकः नीलाशोकद्रुमे पिच इति मेदिनी। क्षुपः। क्षुपगतौ। ष
न्मेकार्थस्याद्दिहभावरौ॥ च्यवते भावतेऽनेनेति विग्रहः। दशपादा यान्तु क्षुपः क्रिघेति वजते॥
भुपमं स्यात्पादुको॥ चोपनीतिभुव्यः। मेदगमनकर्ता स्रुक्स्रुवः॥ स्रुवोऽन्नसूदपात्रीति मे
दिनी॥ शूर्पमिति॥ धातुकाकुयमा॥ परस्तं हालवेति दीर्घः। प्रस्फोटनं शूर्पमस्त्रियां समः। दशपादा यान्तु केसुमम
श्यः। सद्गश्यामः इति परिस्याः सूर्पशस्यविवचनं लादितं। हिरण्यकाशेभ्य मध्ये दत्तम्। कुसुम्भावं। कुशाब्दे पुमि
भूरो। आशंपः॥ सब नित्यधातोर्दीर्घत्यत्र ०कूपः कूपमल नानगार्तान्धु गराउ न्सके इति मेदिनी॥ खघः
कोधेव स्यात्कूतादिति विश्वः। शाखां गासत्तोपि च॥ पुंसि स्यात्प्रतिभाहनादि इति मेदिनी। विश्वादितिमाह॥ पाख
मूलमारा वा भुरतादि सिक्रोशं तर मंपिप्र स्याहधा बाचेति॥ स्तुपं स्तभाज सोऽर्हर्वणाः स्यूपश्रु शब्दवाः। यथाव तो
नाटका हे आकार श्लोक पारधीति विश्वमेदिन्यौ॥ तत्पमहेक्रुस्त्रेच शापनी विचनदूपादिति मेदिनी। अमर
लकमाहत स्यादिति॥ स्तनित्नु हवि। स्तनगाद्येव शब्दे भुराद्रिशंपत्तो॥ हवज्ज्ञो। मतीहर्ष स्येपनयोः। घनदिः। स्तव
वित्नुः पुमान् वारिधारे ति स्तनित्ते विचेति मेदिनी॥ हर्षयित्नुः सुते हेम्नि पापशि विरत्नुः विकेद्विजे॥ स्तनयि
त्नुः पचेयाहे तडुन्मेघगर्जितवारि सिद्धिश्वः॥ गदयित्नुः पुमान् कामिजनस्याके कार्मुकेऽपि चेति विश्वमेदिन्यौ॥
मदयित्नुः कामसेवे पुमान्मद्ये नपुंसकमिति मेदिनी॥ होहनिभ्यांकुः। स्फलनुरिति कर्त्तरि स्पर्धः। किलान्न
यताः। हत्नुरिति॥ अन्तहातेप देशेत्यादिना अकनुनासिकलोपः। एवमेतत्र गमेरचि॥ शास्त्रेवेति॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वाङ्कृता॥ दशपादिष्ठ तो तुकुरि ति तर्कौ रहितं पठिस्या कृपणः॥ कती। हनुर्चकै कु दशः॥ धातुस्वकाण्ड लोपः गमे
त्तुजिगेन्तुरितुष्टहितं तत्सर्वं मत्रामादिकं। पुन्सां चिसंज्ञा द्वात॥ तथा वभ्रू पते॥ सुहृप कृत्तानुमूत्तवे॥ ज्येवकृताज
भरे कृत्तुम। सर्वं कलुरगृध्नीतः। मानो यथापहातवे। कृतं नमिामसुपहलुमु न्नम॥ दोनः हनुत्तृ ड तवति
चतुरि त्यादि। अप एवहंति धातुं तिष्ठ एव तामाधवेमड पह त्तुरित्तुहाह सकोः किला [illegible] इत्यनासिक
लोपइत्युनक॥ पतुते नैव सुहृप कृत्तु सिति मंत्र विष्ठ एव ता तकातिपजं न शङ्कां सद्दत्तु नकं त दशपादिष्ठ ति
मनुस्त लनतुव त्तु स्थिति मधुरुद्धे तिसहृदये राकस्नीपन॥ हामामांतः दनेदा ततिविकांते इतिमेदिनी॥
मानद रथिमादिवाकृता तित्त्वमरः॥ धघे अर्धमनुर्धनका॥ धेदः। धेनुः स्यान्नवसूतिका समरः। विषवन्ति माह॥
सानु रिति। नहाते। जंतुः स्यात्तुं सिलत्तर्ति मे स्वम धुसहने इतिमेदिनी। विशोलि माहकृत्यासुरिति। स्वाणुः
कीलेहरे पुमानव॥ महिषा धुवे इतिमेदिनी। मंजिष्ठ। वेणुर्वंद्यं तरे वंशे इतिविश्वः॥ रेणुः स्त्रीपुंसवेधु
लोपुस्त्रिंगः पर्वदे पुन रितिमेदिनी। विवः विडे॥ चकारान्नित॥ माधुहातः। विम्नु तिस्या॥ प्रति स्नेवे २॥
शूद्रम॥ कृता। कर्कः कर्के तज्ञेन नो धूम्रकाशे ह्वर्ति तो घटे इतिविश्वमेदिन्यो। एकानघंत रेकवंवा
नवजातरजः स्त्रियामा॥ सप्तर्षित्वनुत्तिपापि तिमेदिनी। एकातुस्ति इंद्रतो। शाका नवरजः कन्या प्रसीदुः
६३ पूर्त्तिमाति चे तिविश्वः। द्दर्घाता एवं के ताइतिकृत्वा पिपासुलका न्ने ति वो धाम॥ अर्को कर्पसेसक
दिकेरवो ताम्रे दिवस्पतौ इतिविश्वमेदिन्योः। कल्को स्त्रीछन्न तते लोत्दशपेरेमे विभीतके॥ विद्
किद्देपाश्च पापे च म्रियु पापांशपे पुनरितिमेदिनी॥ जातुस्वका इमे रथिकः। रंकः कृपणता मन्दयोरिति

कपिरप्यकादिसास्वलम॥ तपूरासंकारान्तः पुंसि शतारस्त्राशाकिनीकुसरासूचेतिविश्वमेदिन्यौ। स्वर्णकारस्
कलादेस्तो मुसवातादितिहेमचंद्रः॥ स्वर्णकें संशापपदयिभिं इति गम॥ इतिमंत्रस्यवेरभावोत स्वर्णकारस्ताडशी
लम॥ पर्वितज्यंसंशापसमानकीन्दाणीकृत्वेतिव्याख्यातम॥ भूकं चिन्हचकालेवेतिमेदिनी॥ मुक्तोमान्यक
ठन्देस्यात्संघाते ळचरोपि चेतिसपत्न॥ सुकोप्यासलुतेकीरेणयरात्सवमंत्रिता॥ शितीचपारवेपुंसि
यंध्विपर्तेनिपुंसकम॥ वल्कं वल्कलशल्कपातितिच॥ उल्का ज्याला चभावलोरितिसुम्न तिचन्द्रः। इत्यभि-
रकसंख्योतरेश्रेष्ठे केवलेतरयो स्त्रिश्विलिमेदिनी॥ काककःस्यातथावसे ळन्द्रप्रभेदेवाढसर्षिरोः।
शिरोवन्ताससनेमानप्रभेदेद्वीपभेदेयोः। काका स्यात्सकना सापा काको स्त्रीका कर्जघायाः। रक्ति
कापामरुज्ञंच काकमच्याच जोतितिति। काकस्तुतवन्धेस्यात्तकाकानामत्रिसंहतावितिविश्वमेदिन्यौ।
पाकः परितापेशिशो॥ केशस्वजरस्ताशो खेचस्यात्साहोपचनेपिच॥ शल्कं तु शकलेवल्केइतिमे
नी। शल्केरभिमिधानइतिमन्त्रोकाध्याये रितिव्याख्याताः। मर्कइतिम लिंगः सो त्रोधातुरिति
वहवः। मर्चशब्दे चोतिरिकृइतिभिरचोंसा सूत्रे कूपवः। मर्तीमर्तमार्चयतिद्युवेनतिमंत्रमर्चयति
तिधे पाकेरितिमर्त्सयतिचेतिवेरभावम॥ नचैवंरितासोपस्यस्थानिवभूतानतकुत्वं नस्यादि
तिवाच्यमाधुर्वज्ञासिद्धेतरभावात॥ वातुलकातरुपतःकन। शाकोद्वीपांतरेपिच॥ शन्कोद्रुमे
विशेषेचपुमानरहितकेस्त्रियामितिमेदिनी॥ नोहः। निहाकागोधिकासमेसमः। साकनरुप
निहाकचेतिश्रुतिः॥ निष्कामनिष्कासाळहेमशतेदीनारकर्षयोः॥ वन्हासंकरितोहममात्रेहे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मपत्ने ऽपि चेति मेदिनी॥ स्वनेः। स्वमुपान्ते। स्वमीकानीति कापा स्त्री स्वामिको नाकुपत्न्यपीति मेदिनी॥
मत्रिपु। रभः कन् परस्य दीर्घश्च तत्सामर्थ्यात् णाभावः। शकुः। शकुं तिपन्निशकुनि शकुंत शकुने
दिगाः इत्यमरः। शकुनस्तु पुमान् पक्षिमात्र पक्षिविशेषयोः। शुभाशंसिनिमित्ते च शकुनं स्यान्नपुं
सके मितिमेदिनी॥ शकुंतः कीटभेदे स्यात् भासपक्षिविहंगयोरिति॥ शकुनिः पुंसि विहगे सौबले करणां
तरे इति च॥ चकुलका कर्मेति प्रसवपादिजोपे कुशाके हेशः॥ कुतिः॥ इतेम्यनुपजाते तिलिङ्गाः कु
तीपांडुस्त्रपाचां वशब्दकाण्ण्युग्मे इति मेदिनी॥ कंचच॥ स्त्रियपण्यस्तु पुमान् इहे स्मामो वा चा
लिंगकः इति मेदिनी। भुचभुजः स्यात् पुमान् भानोऽन्यसने शशालां व्रुने इति विश्वमेदिन्यौ॥ कं। कह्या
स्तस्यन्दे हपावाकह्या मतेति विश्वमेदिन्यौ। वह्या तारुमेरेपु धत्ती चीवति सूपयो रिति विश्वः।
हाहागोरतश्चे देना त्रिपुत्तु स्याम्न्याव हे इति मेदिनी॥ त्रोरस्यः। तह्यां कुन्दपुष्पेना हस्वके पूर्वति चंत्रि
स्विति मेदिनी। तह्यातित्वजुनीति चेति स्विहृषभु विश्वः। वृधिविषा। विष्णुनं कुंकुमे स्कृतं। कपिवकेव
काकेना स्कृचकट्रपोति विषु॥ कापांति विष्णुना जिस्यादिति मेदिनी॥ मिथुनं द्वयो राशिभेदे
स्त्रीपुंसयुग्मके इति च॥ कृसेः फल्गु नस्तु गुडाके शेन दीगा र्जुन भूरुहे। तपस्य संज्ञ मासे ते
तरसिमांचा च फाल्गुनीति मेदिनी॥ अर्तवेति। प्रशादित्वात्यन्वेति। तपपाः। फल्गुनो ऽर्जुने इति
द्विरूपकोशः। अशेर्वशा वा। अशमो जने। अमानाः दुन्नरः। धातो स्तदशाद् शश्वे। तन्नश्यनं महा
कं रूः। उरगाना स्त्रगुजे वे श्यकस्मस्तं विश्वमश्य वदिति मधुतार स्त्रश्वे वृ विश्वः। स्तसवे 3।

तिपाऽस्तुप्रामाणिकः ॥ अथोर्तीर्णं कुः अत्र तोरन्निति तिरस्तवेन सिकुलिता कुत्रो तु न्कोः फरसं चितं
मृगर्हिनः ककुमे पार्श्वे कार्त्तवीर्यमयूरकोः ॥ मातुरेकपुते पित्याद्धरसे पुनरन्वयत ॥ नपुंसकं स्तोने
यतेगवाप्य ऊर्जीनीमहिः ॥ ऽयापांधातुहाने घ्रां कुहन्यानवि वेधाश्चि इति विश्वमेदिन्यौ ॥ अतेः
अहरोऽयः कृग्नेऽधर्मे संध्या एनोऽधर्मसारयोः ॥ निःशब्दे कस्य नेकुत्स्ने मेदनाम्नि ताति त्रिषु ॥ स्वह
राः ॥ इति विपाश्यामामंजि ऊर्जावताश्च चेतिमेदिनी ॥ त जिपमि ॥ विश्वा निदेव च पुनाति विदानि ति मंत्रे
धपुना नित्रस्तानीति वे स्मात्वं वे ॥ इकति पुंते मशापर्यवेश्वस्य पक्षापेष पुनशब्दः पठितः ॥ रू
हि ॥ वसीतसंक्षितिः ॥ तिनु चे तिनेऽ ॥ वसंतु नभय ति ॥ धातुलकेन पसेकार्थेप्रत्ययसंज्ञा पाप्रत्ययेः ॥
कन्वशब्दे तु वस्तभयस्येव ॥ एतबसर्वभादेशमपत्यपो ति तिसूत्रे भाष्यके पा पदमनरीषु स्वरूप्येव ॥
ऽस्तादिः ति स्तु सर्वे पी हवस सुद्दाम्यु ॥ ते वामपत्नाशपः ॥ अस्तु भा बाम्रामा सापाहर्ती तसि मिति द
किविस्साधुः धातुलवचस्सभावसाव स्वपन्ति केसे पियाश्च काभावात ॥ पन्दोनुपत्य मस्तु ॥
नामुपक्षरग्मानेन नपुंसके काकदिनिय सर्व भिसा त्रवर्ग मिपाक वैसा हताना घोति तस्मा दिहदि
पताफलि ॥ थवेत्री भा ऽतोदे स्यात नम्भूही पावि इति शु ॥ प्राप्य फाजे स्त्रियां भूम्नि इति मेदिनी ॥
तबेलिप्सोऽन्यपोति चा ॥ ब्रह्मो हितत्ति केधवेबतसः एकोवेत्तु यन्नसीति त्रिकांडशेषः ॥ हंसः ॥
स्यान्मानसो कसि ॥ निर्जभरु पति सवर्धे स्वर्क परमात्त स्यमस्सरे ॥ पेतामे दे श ताति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तुरंगप्रियमे ऽपि चेति मेदिनी ॥ कंसोस्त्री तैजसे कूपे कांस्ये माने ऽसुरोत्तमे इति च कंसो देसां तरे स्युः ॥ कं
सवत्कांस्यपात्रे च मानभेदे च कीर्तित इति विश्वः ॥ कन्दा स्यादं तद्वीपस्य पश्चादं च स्य पत्त्रके ॥ स्यादी
पांनातु देर्मूलकन्दच धीहस्तोष्व केति मेदिनी ॥ कुबे ॥ कुन्दो जकी गर्दभांड द्वीपस्कन्द कुंजराशने इति
धम्तो द्वीपतिशोबे स्यात पर्कटी गर्दभांड यो ॥ विचाले द्रुपपार्श्वे च गन्ध स्यपरिकीर्तितः इति विश्वः । नन्दे ॥ मांसस्या
त्रामिषे स्त्रीपंक क्रोस्त्री नदयोस्त्रि जाम्बितिमेदिनी ॥ आशोः अथान्तमिति रूपे । ताम्बूलं गोकर्षेयि क्रे वहारे
कलिद्रुमे इत्यमरः । श्र नन्दो नानामथाकद जवहारे स्तु पाशके । फल नेत्र सपोः स्व विभीतकतरावपि ॥
चक्रेकर्णे डिमान स्त्रीघंतु स्याज्ञोथवर्षे दिपे इति मेदिनी । स्वध कि । स्वर्णः पर्वतभेदे स्यात्तं भल्लूके शोरा
के पुमान् । स्यात वेधने ऽन्यालिंगा जलजे च नपुंसक मिति मेदिनी ॥ अर्जनो निपमार्थ मिंद्र स्तत्रम । आ
शेनावे ऽपि ते ति । तैना नाम्नः कुप स पौतिक से विप्र तपः ॥ उत्तः स्वास्त्तवके तवे हारि शिखि
र्णावेरिति मेदिनी ॥ उवास्य ॥ गुत्सो गच्छो गुच्छ इति द्विरूपकोशात् ॥ स्याद्गुच्छः स्तवके स्तम्बे
हारमेखलाया च कोति जिनवगौ द्वीदो मे मेदिनी कोशा ॥ पत्ता । यथे श्वदर्भे नसिद्धे भग
भा धनि जन पे दका दिधिः । कोमासाई के पार्श्वे अहे सा धवितो धयो । केशादेः पत्तो धकैसाधि
सहायमतोः । कुस्त्रीदेधे पात्रे च राजं कुंज रपार्श्वयोति विश्वमेदिन्यौ ॥ अशोकः सा ॥ अन्तां स्या
दपवर्ग पाल धरापत्ती यो रिति हेमचन्द्रः । उच्च स्य दातादप स्तु अशोकः सारन्ति ति पद्धुः । तन्ते ॥
निःसरण पत्तेः । इस्या तेनु प्र त्य प स्योरता ॥ दूर रोगस्य पत्र धो । दाततं । अशो अन्त रे परमे प्रथम ॥ ४

री॰ १

अक्षरे तामिमं ते सप्तवाणीः॥ इत्यादि अत्रेद्धं त्रीणि वषट्तानि बधिः स्वाध्यायनिति पञ्चदिवेन पाठान्तं॥ आम एव हि तां पार्ह्नै कौंते। अश्वो ते वै सत्ये क्षरमिति भाष्ये अथ मा॥ सपूर्वा चिन्ताः॥ पर्वैणा सहितं। सपर्व॥ इदं वसराप पीव तत्र [illegible]॥ सं पूर्वादिति पाठेलक्षप वि तेषां प्रेक्ष्य॥ मसर इत्या [illegible] हारा वसिरिति अथ धूमसरो किं नी भेदना। खरे त्रिषु पांडुरे इति मेदिनी॥ मसरा मक्षिका पां स्यान्मा तस्यापि क्रोधयोः पुमान्॥ अलल्प पाः सं पल्लो अप तो चाभिधे पववृद्धि॥ मसरो ऽ स्य [illegible] म देवे त द्वाक्षे परा पा विविधि त्वमः॥ अथ मसरः॥ असंदृष्टा तमित्यादि॥ मत्सा इषिहेतुमिति गम्हा ब्वं॥ अमतो न्तिमाह॥ तोव इति। अनद्या नो पदेशोत्यादि नानेना सिव लोपः॥ अक्षरं मा विजिजि॥ अक्षरं तो पधातपा म क्षर हत्व त्विजि स्म त इति मेदिनी॥ अनक्षरतं मजवः संतु पंथाः। इति मंत्र पतोहुध्वीतिविस्वः॥ देहतु पोगं भरं स्व स पवड्यत्ते इंद्रमिन्द्राय मासरं। तं सिंचथ वो मत्सरमित्यां ३॥ ८॥

वरं संप्रदायो मौन संदेही

तन ९
सुबोधनी

५ स्यादेदमा घोतुत्र नरः कंठक इति व्याख्यातम। वाकु ब्दुरीं व्याघ्र॥ रात्रा इनं स्त्रिया स्यः स्यात इत्यम
रः॥ त्रिपात्रः स्यात स्त्रियां स्यर्थ रिति द्विरूपकोशः॥ धाकुरक्षा भृंगेर त्रिकाण्डन्॥ नलोपः नवं धुक्ता दित्या
कुलं। भगासंनरमस्ताकम॥ मत्स्यपर्ष इनिः। वंडीकांतो भ्राती बले सिंहानो ध्वव धोजः इतिराजे
श्वरः। कौष्ठ कुक्षि भाण्डः। कटकोठ्र नीधने कुच नि ब्रूर्वे कु पाकुः कवि ध क्वाधूर्ज्ञापरो तावित्रिति त्रि
क्षितिमेदिनी। डज्ञवस्तरतत्तुक धिकषिभा प्रिति पछ्ति लाकष शिवेत्ति इंडकधातुमुपन्यस्य
कषा कुटिलु राजलार। तत्कोश हि स्कन्द मेदिनीकोशे डकार प्रकरणे पाठात। त्रतेः स्फराकुञ्जीति
लेन्द्रके न्यस्तते धत्ति स्क पीके इति मेदिनी। क्ते [illegible] वा तीकुरपिता तिके यं ता को पि व दश्वते
इति द्विरूपे विश्वः। वातीकी हीं ग स्त्री सिंहीभेदकाउः प्रधार्षितीत्यमरः। वातीकं वितर्सेकिंचिद
गार वरि वावित वितिवे वकशा स्त्रावर्टः विश्वो नमातः। पदाकु रिकारि। पदा कुल क्षिवेन्याध्र
५ स्त्रे चिवक चोः पुमानि तिमेदिनी॥ स्फुध सरराणु स्तुपुमानर्धारियद्हे स्याज्ज्ञातरिश्व नीति मे
दिनी। सरराणुरस्य स्पृष्ट रश्वः इतिमंत्र स्व भाव बोधु सरराणुश्चीपु गामीति व्याख्यातम्॥ पवागृ ५
हस्थिकाष्ठारा गाविसे वीत र जार्च से त्यमरः वव क्ष स्तु पुमानर्थि प्रेवाव इके भिधे पवते तिमेदि
नी। सुधितिशेषेव्वंतं। पस्यकन्याध बकुधी ति च रिक्तः॥ आनकः। भपो नकः स्फतो प्रा घ्र ५
रसोराहोमपंकरेइतिमेदिनी॥ धिं धारा क इति। शिष्ठि आघातो। धिं धासां का वधा ध्रेस्या

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

करेणुरित्यत्र कोष्ठे कोपि च-मे सेकेशा तु बलेधाने इति मेदिनी। मर्त्यो भूलोकः तत्र भवो मर्त्यः दिगादि ३

सोहं नासिकयोर्बलः इति विश्वः। किं घ्राणाः के नर्त्तितेनक्र रेतश्च पिच्छिल इति त्रिकाण्डे सकेशः
हारमर्णसी स्वमाह। किंवा तामिति। ऽस्मक मिति च। ट्टिः कलिः खजाका वे समाः। कृपः कुकं। प्रस्तो
पम। कक्का। ग्रस्तालिषधार्थः हसिम्न हस्तः। हस्तिगतात्यात्। गर्त्त च्छिद्र गर्त्त मेदे स्यात् हवे वकुकुन्दरे।
यतः कुर्भरिश्रा गते। भ्रतं स्वहस्ते नाश्रेनान स्त्रिश्रोव तिकत्रिषु। ट्नोहि कट केकुं जे दशने ज्ञेय
येत्विषा मितिमेदिनी। स्रोत मध्यत्तासारिते इति विश्वः॥ नक्र नकुयतमिके तिसृत्रेस्रोतो मेव
इति केयदः। यतः शिरोवहि श्रेवे तिविश्व मेदि न्योर्घर्तइति। धुर्वी हिंसायाम्॥ सोपो ज्योरिति
टी० धसोयः। किंत्वनन्तु ष्ठितिप न्होतु एयो षइति सोयः। हसिवोतिरोघः धत्तस्मुरंडलब तार्धस्तू
देमाशट्टे त्रिस्थितिमेदिनी। ताम्रिमत्र भूमं। तसंधी रान्दिकं वाघमित्वमरः। अपात्तं प्रार्हेति त्त
तेवत्रिलिंगकम। टन्नीवचीणारि वा चस्यात् पुच्छि गलु समीरते॥ मृतं तु पाचितेभ सोरक्तीवं
मृतुम तित्रिस्थितिमेदिनी॥ अर्जि। अवनीय तिहिर्दं। अक्नु परिमाणा स्वचाव केट इतिमा त्य
कोपटेनातप्पा याख्याप्तसात। अत्र घान्तंथाप्ने व संकुलो इति विश्वप्रकाशे सितिप्रमार एकं
धान्निवसंकुले इत्यु तहर नुजय सर्ततो भ्रांत स्यादु वेन्दपः। तप्पा वमेदिनी वपका तद्विप्रकुमे।
पसंतनु धाकुसोप्पा वे इत्यु नकं॥ चतमाज्ये मनेक्कीवं प्रदीपे लभिधे पवत्तो। सितमधसि
तेव बेट धव से त्रिषु शार्कराणां स्त्रीइतिमेदिनी। भगतो। वक्रत्वकातन्नकः तेत

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरामः १

पुंस्त्वशिरसोस्ते। सप्तसे हिपूजितेष्वादितिमेदिनी। धूतलिप्यामम्। धूतः प्रेक्षः गोत दिता नडीष्णु हृती-
अपकथनेन धूतिप्रिरितं निषेधु मेतिर घुः धू-वरितावि। अस्मात्॰ लिखं। धूतो धूति रविस्य तेति
द्विरूपकोशः। ततो ज कृष्ण जन कुइति विश्वमेदिन्यो। वाकुलकात्र शीदुतेपि। शीतासंज्ञापद्धतिः एव
पत्नीच। शीता नमः सरितिस्यां गपद्धतौ वशीत इशाननदियोः सहधर्मिण्यांच। शीतं स्मृतं हिमज
त धौ तौबरे न्वितेवशीतितो। सस्ये च बहुवारे तरोच छकइ तितालश्यातोधरौ। विलग्न वादिरपि। सीता
सांगल रेखा स्यात् व्योमगंगा न च जानकी तिहे॥ सरेभसकोश। धाजेमूर्छाणा तः जिजवे।
वतः को स्तस्य मूर्द्धा गमः सवोदातः धातोर्दीर्घश्च। जीमूतस्यवभवति। जीमूतो ऽद्रौ भृतिकरे
देवतान्डेव योधद्वेद्वतिमेदिनी। ये रतीरावगतीदेवताडो जीमूत इत्यपिलक्ष्मः। जीमूतः स्या
तिकरे शक्रेऽद्रौ धौ धा घके घनेदुति विश्वः। इदं सूचमनार्थ मिति तु हृस्वान्तमः श्वेत वज्रः आकरेव
आहु शिबु जीमूतशब्दः हा हु तः स्रोत इति सो स्तनि सेहृषः पुंसि इत्यमरः। अत्र पुंसी लुभ पान्य
पितेन पुंनपुसकलिंगोयं। गन्धार्व स्थाने तत् तम सस्त्रजेभाव्यम। स्रोतः स्निन्दु षवते नंगालेस्यादि॥
श्व त एव सोस्तुः शं हविस्रोत स्यादितिघु स्कान्दे यो पालितः। पलितं कुंकुमेर न्के स्तनजुशाकुश
रास्तन्रे॥ पुंसिस्यान्मीन मकरापामे रे होहितक कुमे सोहितं र न्कगोर तिबिकुकुमा ति कुचे रमे।
धौस जेतोव केस रापाके चकदें मेदुतिमेदिनी। हरितास्त्रिया च दूर्वी पाहरिद्व सपिते ऽन्यवदितिव॥ स्नुहेः तेहि

पुमान् रनः रांत रे मो मेव र्तो चित्रि भुस इती त्रिमे दिनी। पिशोः। पिशितं मांसं मांसं स्यां श्वितिमे दिनी।
मांसं वाज पमां स्यां॥ तथाव। जदव पिशितावे श्रीति धन्यंतरीः। भुतनि।। उ घत सुचे भव सि
श्रावण्य इति मंत्रे श्रवा थ्योमं त्रेः श्रवसीाव इति व र भाव्यं। र श्रा थ्यो यो रम श्रासनि तः। विश्व
स्य स्य स्य ह पाप्य स्य ए जन। मित्र इव यो रिधि वाच्यो भूत। इत्यादि इत्यपि यो ग्निकार्थ रूपमा व्य
पुत्तृतः। उज्य स इत स्तु र धि घा व्य इति सूत्रं प रि स्य द्धि पूर्वी त्वयते रण्यः व संव। र धि वाच्यो
घतं इति व्याख्यात॥ इशयादि इति कौ स्तु र धि शब्द स्यान्दि संग्रह्याभावः मतं चाभाव स्य
लिपा स्यत इत्याह। प्रसा द का ग्स्यो व्य व मे व प्र ति पन्नाः। तदेतत् सर्व लन्स्य वि तो धा दि भाव्य
वि ते धा द्धो ए न्स्यं। स्तु वे व्यं स्त्रा त व्यं पुरुष पर्वसं। पह रूपमिति वे रभा ध्वं प य कू ग्यस्तुतेन
सुचः। के व्य इति पठित्वा कि या ग्दुगाभावे उव ज्ञा देशो स्तु चे पाः पुरं दा इतु न्कं मातत्व
त्तं स्तन्मा व्यवि [redacted] स्वि ते या त स्मा दि कसे व्य प्रत्यये पदन रसा पादि इति रूढे व
गव पाव्यं। पर्जन्यो मेघ शब्दे वि व्यन रमुरुहशा रूपो रिति मेदिनी। अत्र पर्को शस्य माह। गह
त्पह स्यादि। श्रमि नद्वि। नन्तु गतो भ्वधिः पक्ष संततं। नन्दो व भि ति। नभ्यात्राय पादि तिस
वे न अः प्रकृति भावाद उ नक्तः। नत्रे रः सौत्रा वर नि न समासे णु ल स्यंत रंत रहिति वो ध्वो न्मा।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

८
सहू सा.

८

पत्नं त्रेणपच्छप्यदेवता। संतेवा पुर्वतिसेन गच्छतां। संपत्नत्रैरंगात्नीतिमंत्रेतथादर्भेना तांगडेः
गडसेचने कुलत्रंथ्यो तो। भार्यपोति समद्य छिस। विलादनो दातः। वत्रावा दघानहस
मानः। सुविदेः कच्चः। इदं प्रावे तोक त्रनितिनितं पत्नं तत्प्रामादि कं। घ्नहस्पतेः सुवि इत्यातो
ग्धे स्वादे तिनिस्वराईथीनामात्क इत रवंप्रसूतिसत्रेदापवखपस्त्रा स्वेवइधीनाबु। धन्वव पत्नी
तत्रंचे तिमंत्रे विसर्वेगा। कुं तत्रकर्त भीपम राणमिति जेस्प्राज्य। [illegible]। भरमरता। मद्र प्रासास्यो
हविश्रवेत्तसो। दशप चातुर्महथानि। तिपद्मावद् इ। वादेदिपते दरतः। शतेशपतः। इखुदहतं
तन्त। हू धातमछ्येदर्शतं छहतं। सरतीर्थि स्वाहर्थतिः॥ देवो हर्षिततो रप इत्यादिमंत्रे तामन्त्र
राचविते धाता। भरतो नाघृथाल्चेमुनोवदे॥ समान्नेव सेः। बानोइतिमंत्रेण। पत्रेकस
तिलिति। उत्थनस्तापत्र तेधेयो नकुम। त्रिनोश्रष्टि नापत्नता॥ ईद्र एव शत्मंपत्नेतो ८
छहं तमिस्पादिन पत्नेत्र शक्तोपछपयपरसंवेदगेदमा च्छ प्पास्यातः। पवतिः पारवेतुसे
शतकम स्वप्रमेदचोः दिवमुनंतरे शोसे इतिमंत्रेण॥ हविततोऽध्वइति॥ पतदविहपिकं तो
गतोवेति धात्यर्थ छतिकातोनिकंचान्नस्तोत्कमा परिसंलर्वितं हरिः। आहवीतापधद
पादिमंत्रे गृहवीतः सर्वैः स्पहशीपः इति वेदभाष्ये। पचिविरजि। वषच [illegible] तेपुमान्विदे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नद्युतोः पचतोपि न। अस्योपस्थित्रिपुश्च एव तदिदुपक्रे च्युभावितिभो। रजतं त्रिवृश्शक्ते स्याल्लीबं हरि
वं दुर्वर्त्सोदि इति मेदिनी। शीङ्-शयने। ऽनयस्य इत्येतस्मात् णकच ममोवं चिः पदस्ते। अन्ते सुवदिः। वंचयपर्यन्त
थवोरन्यतरं मेत्त हानुपलम्भ्यवड्कुर्यातेः पाठोऽनिर्देशःपः। पातुलकारेति॥ शायपः। शांतिमच्छिरोता रिति
मेदिनी। स्मय स्तुपमानं हि इमेच पतिसीर्तितइति च। हरिविदिः। विद्योपरोका कृति नोत्तिमे
दिनी॥ अत्रैव गयस्य इतः। हरिविदिम्भां कित्तिपठितालेनेति सूत्रथः शब्देषु हाजहारः। दशापदेशं
तिकात्तु हरिविदिम्भांकित्तिपपाठ। किंच उपसर्जयवेति सेवं रूपमुत्तरासूत्रं द्वावपि नपेतुः
तथाहि शीङ्-शयेति सूत्रानंतरं सोपसर्गस्यापि सेः। अश्विस॥ हरिविदिम्भांकितः। इस्तुज्यस्त
हास्वसूत्रपाठः। अप्यस्यतु शीङ्-शयेतिसूत्रानंतरं। आनादि-वसेः। अन्नश्चित। हरिविदिम्भांकितः।
इति सूत्रपाठः। तद्दैर्यात्र इपमतिपधा बादिवि रोधाद्यपेक्षितं। तथाहि गाङ्कुटादि सूत्रे केपुन
रुपाङ्गा इपः। वङ्-अङ्-नञ्जिङ्-अथइ-नउः इति भाष्यं। हरिविदिम्भां दि इत्यनुवर्तमाने उपस
र्गेव वेतिस्पष्टप्रसप इति केपठे न व्याख्यातमा एवं च किरितिपठतां सूत्र विपर्यासं वकुर्व
तां भाष्यादि विरोधः स्फ ए वेमा त्तीतावत भाष्यके पटैमते पिपिः दिस स्यानेः पतेः पद्म्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

त्रिसे ग्रत्पहि वनि। गोरादिसान्दलि ॥ भ्रतसीस्वादुमान्दुमे त्पमर:। चमसोपशपात्रस्पमेदे
श्रीपिछकेत्रिपाम। पनस: कंटकीफले कंटकेनान तंतरे। त्रिगंरेतामभेदेस्या दितिमेदिनी।
पेत्रास्तुद्रास्पशापाति छतोतृगिप: तुहवे तिपहिसार्वी गस्पादि त्रिलि धातुरूरुहत:। वहिद्रुमाम॰
भ्रत्रगरेशगुर्वाहसदृतुभात्रिसमर:। वालुरकीवे दिवसवासत्रतिलिच ॥ कर्कछा करभोमनीतिबंधा
दिर्कत्रिकांतो भ्रुतस्तुते। शारभस्तुपशोभित्॥ करभैवानरभित्दितिमेदिनी ॥ सभोपतंगशासभ
वैसमर:। करभ: कनिशता वकइतिच। गदेभं श्वेतकुमरेगई भोगंधभिपति सभे गदेभीनदू
द्रजंतुरोगप्रभेदयोरितिमेदिनी। असिवणि भ्रुमांतिकत। सखभस्यो वधांतरे ॥ स्वरभिदुमवा:
कर्समरं धगदेभपवकपे:। तरस्वा: स्पतःश्रे छलस्त्री नराकात्पो त्रिलिश्रकांशि भ्यांत्रिराजपा
त्रिवंवापांध त्रिनमते तिमेदिनी। छवभ: श्रे छछ घपोतिलि ॥ रासिवहित्रभ्या व-रास्ठशब्दे ॥
पदत्रसंवरतो वहत्रभो दभोदविते ध्वनेसलणहा॥ तुगभेदइतिमेदिनी। उर्विशिभ्याम्
पडुत्यका दहिते रत्रिमूव। श्रहंसः त्रुपताकोः अनइति विक्रमादि त्रिकांश:। त्रिमू'इह
नंदिरंपितः। तहजंदपत इति। उज्वरस्य हातु। नंदेतद्दसुहाहिप पूर्वसत्रेरागताणं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तामाशंकय अजनाश्चीरपंनिंदियहतामित्याह ॥ तन्नः इहाव्याख्याधीतस्य स्वपमेवानुवर्त्तितव्यात् ॥
यानुत्सकाद्दिति ॥ ऊर्मिरं शेषस्य शक्रध्वजे त्रिषु नरांतरे ॥ भद्रभद्रः स्यात्कलिपुंगेवा धुमे देन दां
तरे इतिमेदिनी । अर्तिकामि अत्रं छुद्रकपालपोः । भमरः कामुके भंगे । चमरं चामरे स्त्रियात्
मंजरीमगभे स्योतितिमेदिनी । धारा इतिनसेरपि नादहः । केचित्तु स्तन्ने धाशिभ्यइति तालसयं
वक्तिलाधाशशाके धाध्यते धाशरः कोकिल इत्याहुः । अग्निमदि । अद्गारइत्युके न स्त्री पुंस्त्रि
गत्तु महीसुते इतिमेदिनी । मंदारः स्यात्सुरद्रुमे । पारिभद्रेऽर्कपर्णे च मंदारस्त्रहस्ति धूर्त्त
योरिति च । मदिरत्तुसारवी त्वस्मात् धानुत्सकादाहृद्वपि । पारिभद्रे तु मंदारः पारिजातक इति
शब्दार्णवः । गंडः कडगः कपिसेत्प्रवइतिमेदिनी । शृंगारमंगारे । शंगारः सुतेनाघरे
सेचगजमंडले । नपुंसकं लवं गेपि नागसंभवे च स्त्रीवादितिमेदिनी । भंगारिभिङ्किकायां
स्यात्कनकालसेपुनः पुंसानितिच ॥ कंजिमजिभ्याम् । कंजा ऐनदेस्रूव्वितिरिचोयाः
रोमनालिविलिविश्वमेदिनी ॥ मार्जारिवा तोरवजुद्रइतिच । कुमेः कुमारः स्यान्मुके स्कं
दे युवराजेऽश्ववारके ॥ वासके ताहेनानद्द्यो जीवकांचने ॥ कुमारीश रीतनवाव
नमाल्योर्नदीमिदि । सहाऽपराजितातकन्यासम्बूद्वीपेष वलियाम्यितिमेदिनी ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

अम-८०-राा-

८

विश्व प्रकाशे तु कुमारि तमसरस्वती त्रिपाठः। एमतरस्वति सत्तविशेषे च। अथ सह इति प्रसिद्धः। सरस्तीरान
तरस्ती कृत्तिका वाहके सप। सहा कुमारि गर्भ्याज्योतिः अंतरि त्रिपंडु स्था। जम्बू द्वीप सहक
न्याः कुमारि क्रियो पाश्च धारे केशं। आत्मके कार्तिके पंच कुमारो भद्र इत्यके। इति त्रिकाण्डशेषः। तु
षार स्तु हिमं हिमं॥ कासारः सरसी सरः। कासारः कुत्सापः। पृषि गंधे शोके पिबति मेदिनी। विट
पविटपं। विटपो न स्त्रियां स्तम्ब शाखा विस्तार पल्लवे। विलभिवेनेति मेदिनी। आर्द्रः पट
ति। एतद्वो ज्यस्य एतत् ति सो कं अन्येतु स्तू-ये विटपेति इन्जो शुभ्रा स्तु मेघ पठंति। गुल्मे
वै ततिः प्रतान स्रुस्य विरूपमि सासेत धात्र्दर्शिनात लेऽस्य पौन स्त्रीगु लिव्यानालतांतरे
इति मेदिनी। अंतिकेति॥ स्यतिः सेअः इक्षु केति। इक्षु कषीका मासानामि ति विश्वशास्त।
प्रसवस्यादिति नेत्रं। अर्तिगृह। गर्भेभृत्ताऽ[illegible]भके कुन्त्योसं धौपन सर कंटके इति मे दि
नी। इत्ताः। भः स्तम्बे रमः पद्मी सभरः। सनेर्भइ-सन्त हर्शिनाकन वोः शुद्धादि दाय तः॥
अस्माद्वि प्रसवः स्यात् बस्य मुडागमश्च दिता सोपः। सन्मीः संप लिशोभ पोः। स्तम्बो

६

घधौव पक्षा पां कि नामो घधे पि च। कलिन्यां स्त्री लिमेदिनी। इक्षुरत्ताद्विकतोरटती २
पः पादः। अव पानि ति। द्विवस्तुः घटुपदो र [illegible]गः इत्यमरे तो भव लिंगा न्यपो न्केः। सुभू ति
वं कृतिर्भिपि गात प्रमीशाव्रस्य स्त्रीलिंगो न्वैस्वै तिभा पः।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ग्रकृत्ति कात्तस्त्वि पान्त्रिकोऽगिपृके श्विवरिख्यते । नहि क्षरतो केवलमग्रहराम्भिति मुलिन्त्रपेणापरी
तिष्ठते अत एव वोतपृमी थ्रीः । एवनसीत्ति पणत्व ताः सुसाधवः इतिरत्त्वितः । एतं चड्ढीट त्रं पैस्व
कं । भ्राशती रश्यवद्दि द्दूषापारनमो श्रीनसीहरि त्रि वाम्भिति द्विहुपकोशः । अत एव श्रतिविधा
विघधर इति सं गन्तुते भ्राशति भिवक ात्मिं हारितिल एजे शरूप र्टः । भ्राशीर्हि ताश्रां सा ऽहिं
कृपेरितिसांते ॥ अमात्त सांतो व्याश्रतिः शब्द इस्वन्व देत ता बद्धे ति-मृत्ख्यातु वद्धपासरत्तिः स्या
द्दिसमरः । सः हस्तइस्व र्थः प्रसेगा हाहे- अतन्नितिति ॥ नरत्नि रितिन समासः । दृश्यपाद्दिक तो
गुद्दल सत्त्वे अ तेरत्वि वमकितं वि धापात्ति-सपवितः ऽऽ ज्य च द्दि तान्तुसार ताहवापूरत्रि
श्वेति । द्दूशद्धे मेघः भ्राशत्नि रुयेखवित्रे बाम । अन्नीक्ष्करोमितन्यतुन्नीवद्धिभातिमंत्रे
तन्यतुर्गर्जित्तमिति । सआऽऽवृद्धिन्ततन्यतुरितिमंत्रेतन्यतुर्मेघइति । ऽस्तस्मा स्वतन्यतोरि
वघोरिति द्विश्विवं नतन्यतुमिति वमन्येतन्यतुरश ति रिति व्दभा बोध्या ख्यातरतान्
त्रे मलि सुपना हरित संपुटेकुऽवेपि गेसिमे दिनी । अवित त्रम्भिति । यनि को हि हम दधी
तिमंत्रस्यभाखो तप्योन्मफलासा । अंजिक इति-कोविदं जरि सुचमि संज्ञि तेषां जिस्तु
रिपुहाहराणमा मरीति । मत्स्याम्भी नेथपुभू म्नि हशो इसि मेदिनी । अति विः कुशपु
द्रैस्यातुमानागांतु के त्रिभा । अंग्यलिः कश्याताणपाकेति कापांगजस्पधेति मेदिनी ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

१०६॥॥

१०

कायतः स्वन्नाहः। कंकट जातिश्च। ग्रवइति। कवचो र्दीग्रं ङे व सन्नाहपपिटे पि वेति मेदिनी॥
वौते रिति। ङ्तसमावङ्ः स्य पूर्ति का सोऽध न्यथवासक इति धन्वं तरि ति घं ङुः। धृष्टं शक्तिर्लंङ
विस्तृताङ्व सा कर्प तंशपोः॥ शार्ङ्गी रा नित्तं हे शेच सारभे हे शकले विचे तिमेदिनी। पृषः।
पृष्ठतेः करन्स्पा सवर्कित पृष्ठकं तेभ्यु पध्न पोः। तुर्ये वकले लङ्कत्ते हस्तित स्ताय कांड्यो ः॥
कुटो वधे क्षीपतीर्थभे दयोश्चन पुंसकम्। नार ग नाग विह गद्यभे देषु नाहतो इति मेदिनी।
कंसस्थ पृष्ठतेः का सन् कि तस्यात॥ पृष्ठकारसु पूर्ति भिक्षु इति हेमचन्द्रः। मंथाइति। पचि मथीत्य
सं। इतो सर्वनामस्थाने। मंथा मंथानं इडे वव दृषा ते पि व सम तन्नपन्थाइति। पथेगताहि
समातृपवा घवि श्वाकाएं तेष्वासि। धाठः। पथ स्पेमा गिश्चे तिसुभूति चन्द्र पुरुषोत्तमौ॥
सचित्य वः किरोति स्पाल्किरो प्रोन्दूः पथः पथीति दिव्यप्रेष्ठ विश्वः। ऽहं तस्म वो देवाः
न्तापं लक्षितन्वितिवियहे न व्याोपिति हरणत इति डः। सभुन्ताः स्यगि च त्वा पोतिति विश्वः
तीमत्पुवे इति स भुक्ति निति लिंगंतं प्रातिपदिकं ख्यात्यपे सभुन्ताः। ङ्विः स
भुन्तातो सभुन्ताताः। इषुज्य सर्हाः। इशायाद्या तु स्यते मुक्ति नानि तिसूत्र पुंपल्व
तम। सभुन्ता ताभिन्द्र मा हुव उतय इति मंत्र स्यवेदभाष्येपि तात्समुत्रमणाहतम्॥ १०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अत्रायं विवेकः। आद्यमेडंतो हातस्यं न्याय्यम। अवग्रहाभावे बाहुलकात। द्वितीये तु अवग्रहाभा
वे न्याय्यः। अन्तोदात्तस्तु पाठस्य काद्दिति। खजाक इति खजमंथे। वैसाकावकंपं लि्ङ्गस्याद
स्त्रीकाविसर्केऽन्टिका। वैसाकाकार्मुकपैानाः वैसाकश्च ववसोमत इति विश्व शाश्वतौ॥ शला
काधास्यमदन शा्रियिकिशा इकीषु चेतीति मे दिनी। पताकावैजयंत्यांच सो १० बनाट कांग वो ति
तिचापताकावैजयंत्यांच सोभागे केध्वजे पिवेति विश्वः। पिनाकाद्यश्च- पिनाको स्त्रिी
रुद्रचापे पांशुवर्षे त्रिशूलयोरिति मेदिनी। अमरोक्तिमाह॥ स्त्रीवेति। किंचपिशूलं चूर्णा
नेः धकारस्यात्तत्तं धातोर्गागमः। पिनाकोस्त्री तिलक क्षोहिं यवादिक सिद्दलेकइतिमेदिनी
अमरोक्तिमाह दृषीकिंशि किञ्च दूषयतेश्च इतिदूष्यति दूषिः। दूद्दकारादेति। विद्धदूषी
ऽभाभ्यामपिस्थोर्थेकलिङ्गु विकारं लनयेन। वेताइतिकीचोषिहस्वादेशात। षिंवडीद
स्यचेतिमेदिनी। अनिलं चिभ्याम- अनीकोस्त्री गतोसेन्ये पीतिमेदिनी॥ हृषीके विषयी
न्द्रपमित्यमरः। पर्कटादेशइति। ऽत्पल इत्तरी सो नाम। उत्सुनत्सु। धातोर्दिवडकार
स्याकारः।सलोपः हृषीकषान्यासत्वेति दशपादुनंक मेथन्याय्यम। वैर्डमृचेयुत्तरये थाने
रोधेनदहृकीसारे रेणु कसेप्यत्रिवलात। किलसपमिति नेत्तोशोयतुर्के रीपर्क्ई रीकेति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सा॰ कौमुदी॰

११

मं त्रयस्य वे स्वात्येतु त्रिकस्य नाहिश रात्तो । पृथा स्त्र अमूरा णावो: पूर्व पूर्ते । प्रकाम न्यत्तस्य निपात
न मिद् मा क्रिश राष्ट्रातांगहि णरपि ता ते स्तोस्तु तांणप लत्काहि बार्थस्य पूर॰ - पि तारैवे त्ति व्यास्त्या
तं । त्तित्तिडिक इति तिवेत्रि कारस्य उक्ताः । अभ्यास स्वान्तु । तिं तित्ति तिथि अम्बुके समरेतु शब्दं
तरेम्य ॥ त्वया च त्ति तिडी त अम्बुका चिं चा तित्ति डीकाकवि क्षिवे त्ति वा वस्य ति: । अम्बुकावि वा
तितिडीका च तिं तिप इति वज्रः । अम्बुका व क्रिका अक्का साम्लाशुल्का धर्म्य क्रिका । अम्बुकावि
विकावो ति त्ति डीका एति तिडे तिधचेत ति निघंटुः । पतु उल्कयसे जो जमं उपदंश स्तु तीपाषामि
चि ॥ तिस्तु त्रे तित्तिडेपद शं भुं न्कइ तिमा वपयवो गा स्ताधुते तित उपे न्द्यम ॥ उपदंश इति
सूत्रस्यमा बकारैरस्य बचो तात्प उइहित प्रयोगस्य भा छोकु त्राथ भावा वा ॥ भ्रमर
श्चचरीक: स्यात्संवो मधु त्रु इत: । इदिदिः पुष्प कीट मधु ईम मधु केशद इति त्रि
कांडशेषः । कर्कपी सुगीसं ति केसम ॥ पुंड रीकं सितां भोजे सित पद्मे च भेपजे
॥ पुंसि व्याघ्रे ऽग्निदिङ्नाग कोशकारांतरेपि च इति मेदिनी । इबः । इबीका स्याद्दिबीका
इवा ना पुन्य च ना पुं आदि सि दिग्रूपकोशः । सर्वे स्तपीका स्थंदिनी सा सा इति

पं॰ २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

म०ऽः कीकव॥ चित्रांहंतो हातः कीकल्लिसुल्यसरतांदिपाठस्तु भामादिकः। मरसीकेश्च
स्वसुमतौ स्वामाम० स्वीकाय भ्रंपक्षतानटुस्यादि भुचित्स्यरसैव दर्शीनाता। अलीकमप्रिय
त्रिएयादिव्यसने नपुंसकमिति मेदिनी। अलीकमप्रियेभाले वितथे इति हेमचन्द्रः। [illegible]
वप्रभव्यते। तेहरिमात्रपतिसात्रतिकस्वनात्रेन्तोभावप ज्ञमेस्वहशामस्वकाः
रक्षाश्च। जीवाः सर्वेवसहिंसाहमस्तीकल्प स्नात्रेकास्तांकुटिसतांधनसंपजंतिइति
अलीकमप्रियाकापि येस्यन्दे [illegible]पिपीडके। [illegible] गौ इति मेदिनी। विरलीकं नीधे
पदस्त्रंतेदसमः। प्रस्ततेर्मेगागमेवल्मीकं। गामस्तूरश्वजकुरश्वयवल्मीकं प्रेनयुं
सकमिसमः। पहतेर्ड हिरश्च वाहीकोगोः वाहस्व सुप्रभूधिरितास्तुवं। सुप्रतीकः
गाम्यतेः शमीकः। त्रषिः। एतमन्यपूरचाः। [illegible] तहइत्यादिति। [illegible] गुपुतिबव
वंहस्तमर्त्रिगिरतिबोरि पाढि समरः। अर्जेः अममरोतिमाह। [illegible] अलीकमिति।
किर्वऽडक्तरसः सोमस्वतपाः शेवेति क्षजीवं। [illegible] अजीवितां पयांस्व
तष्ठिवेभासत्वोपातुमघवंतं स्वजीवीइत्यादि मित्रभा बोस्वकम। [illegible] मिति
इंजनवनः अमदवीत्स्या नमः। इपर्वः वोपासितोन्तिमाह। अभ्यतीष इत्यादि॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

॥

समासीवं स्तोभका कुर्क्षां गंभुसिन्दं कां र रे॰ नरकस्य प्रमे रेव किसोरे भास्करे पिव च्रामा तके
गृताये वेतिमेदिनी। सरह। कीरीरेवंशंत कुरे ऽ ख्रि ध न्नाभि कृटकेः पुमान्। कीरिरचीतिकापा
च इत्यमूये च रे ति नामितिमेदिनी। धारी रेव र्धी यि यह इत्यमरः। अर्द्ध रीढ़िता व्रद्धीरे पि। धा
उलकात हिंडन खनाहरयोः। हिंडते ऽ त स्तीतोम वृत्तीति हिंडीरः। हिंडीरो विकफः फेन इत्यमरः
डीरो पिच हिंडीर इति द्विरूपकोशः। किर्मीजं औ रत्न्ना ति तस्यो व्येवं गोधाः। किर्मीरो नागरंग
व चर्युरित्यासो तेष इतिमेदिनी। अमीरः मस्य पुरुषे स्यात चा हतशाद्रे हुमे इति च। उशी
रंधीरा मसं॰ उशीरे पि॰ मसे स्याशीरमस्त्रियाम्। अभयं नखुह्ये च मिसमाः। कुरीरमि
ति। कर्पास काशिला रज सेकु सी रैः कर्पटः। परसे॰ न्यरीरक्षिति। डपधानोपः कसंव वसं॰ न्सी
रं कुथ्येषु नीरे ति विश्वः। गमे रिती॰ निम्न गभीरं गंभीरं स्त्रियमः। पचपलिम च॰ कर्त पं
कुल ब्रव्रसर्वे भूतिं ऽ पसं स्मातः। धोरस्ते ऽ नेन शौण्डः। मघाविशेषः भेर पमा सवः श्रीधु तिर
मरः। अर्द्ध वेरिद्रि पा चातु र्थाद्वापुनपुंसक योरेक नीथा स्यात्तु शतं च च इति त्रिकांडशे
षः। शीलं ह्याभावेस द्वतेइ तिमेदिनी। मंसजनीसीतु शोभा शे शे व स इत्यमरः। शोवसं
पद्मकावे स्या वक्र पा सेतुपुमान पमितिमेदिनी। पाठक्षरीवी वे क्षिमाह शेषीसं [illegible]॥ १२

इत्यादि। उलूककाकस्य भावा उलूकः पुंसि काकारिविन्दुभसतो काधिलि इति मेदिनी। वेदपिड्तादि
कः। वायसोपुस्त्रिपक्षौ मौधावद्दूकस्तबनफेरी समरः। शम्भोर्त्तुकः। शंबूको गजकुम्भान्ते घो
षे च शत्रू ताप्यसे इति मेदिनी। वाहुलकात् उकप्रत्यये हृस्वम छ्योत्वि। जंबूके गर्म्भकोष्ठेऽकुः। शंबूकम
विशंबुकमिति सिद्धिरूपकोशः। जंबूकवर्द्धका हृतोप्यन्ते वृद्धध्या। जंबूकः फेरवेनीचे पश्चिमा
शापता वषीति विश्वमेदिनी। धेधूकं वंधु जीवे स्याद् धूकः पीतसारके इति च। शाल्मलि। सो गंधि
कंटकलात्मि त्वाधुपकमशास्तके मे वांके स्यात् इत्यमरः। एषा सैषा गंधिकादिनां के एषां ताजं
के शेषमसंभिसर्पः। तिपोत्तिः। नेमि नीतिनिशेरूपत्रिकाव कांतयोः स्त्रियामिति मेदिनी। पंकु
धनकादन्यतो चि। धापुाव सो पामिः स्यात्कुल स्त्रियो रितंतस्या देरभसः। पामिः कुल स्त्रीस्य
ङ्गाः स्त्रियां तंतस्या दे मेदिनी। कैवर्त्तपे आमिः स्यात्कुलस्त्रियो रिति च वर्ग्गी रत्नीपा हवजप
कोशः। चवर्गादिरपिको नामा मिः स्यात्कुलस्त्रियोरिति द्विरूपे कुमेदिनी। मर्त्ते हवादवे
स्तुवितम्। ऊर्म्मिः स्त्रीपुंसयोर्वीच्यां प्रकाशेथे गर्भे गर्भयोः पत्र संधे रेखायां वेदनायां पीडयो
रिति मेदिनी। भयं तिभूतानन्त स्यामिति भूमिः भूमि धरत्तं स्यात् स्यानमात्रे शेषि
कास्त्रियामिति मेदिनी। रश्मिः रश्मिः पुमान् दीधितौ स्याद् वर्त्मप्रग्रहयो रपीति मेदिनी

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

धीरंध्या ममरे त्ति मा हवेत्तिरि त्सारि। वेत्तीकेशास्वधन्यनं नयंतरे देथताडे इत्तिमेदिनी। वेत्ति
तेतृतांति दिथताडेभीमत इत्सपि त्समरः। स्वानि हि मे स्वधं सर्वेति विश्वः। जालिः स्त्रीरोगः स्वत्सवि॥
मंकुशो स्त्री स्वीताः स्त्री पाति त्समरः। स्वीताः स्यादंकुशो भमानि ति कोशांतरम। स्वा तय स्वार न्त
मधम पस्व तिातिशिताग्यमितिमाघः। ध स्मि सुपा दवे मेषे ध स्मिः पाशं ड्वंड पोरिति विश्वः। वेद्
ध स्मि केशी निरत्नी पमिति थ्रुतेध्वसिंमेषमि स्पर्धः। मतः श्व स्त्रियै श्वानं ऐवि स्यात चित्रका
रथो वधो पुमानिति मेदिनी। वारिधिः ध स्त्रियै शैआनं ऐषि स्यात चित्रका रथो वधो भमानिति मेदिनी
धेतीः स्त्री पुंसपोः पं-त्सौसमान शिसि संहतालिति ध। कपिः धेतीः कक्षमती इत्समरः। पालिः
स्त्री पुंसपोश्च स्याद्यांकरेस्मरमेदिरे इतिमेदिनी। कालिकास्मि- हसैव मे निमंसपोष्यु एत
माधश्च घतीः पुनः अंगे ज्यालासारं गेष इतिहेम चन्द्रः पश्चिरस्यात नाविमरः। पालिर्स्यादु
ममहत्ति पंस्त्रिपं हृपोः सैन्यपरके पार्यं ष्प धरे पिवे तिमेदिनी। भर्तिधि रसीति ति
श्वः। तधान्मतीति तिसंवस्यभा कोपु भर्त्सिः धरतां पोवकाजे तिव्या रत्या तम॥ हिवहि
तीहि विहि वरान पोरितिविश्वः। हीहि वि-नाधि वति-से तरत्वियामिति मेदिनी॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

षि वरोऽन्वहस्पतिः। दीदिवि द्वौ स्यशक्र स्रुवन्त्याः स्रुरत्गुरुहस्पतिस्त्रिकांडशेषः। दीदिवि द्वौ स्यश्रौर्विः स्या
त्रीव प्राकृद्वन्यनीसुत इति। अत्र एवं सीत। अथोऽहं नोद्धौस दीदिवि तिस्यमरः। अथ लसी विदि वौ दि
वि सहितः इति प्रयाज्याऽनं न्यायमास इति वृद्धे हेतु अस्य [illegible] पामिति न सभ्याते तत श्च अध्वेत दाहित्र
पाभि तिमेदिनी। यंचो विदुष्यो तेसि च्छोपम। गोपाम तस्य दीदि विकुतिमं अतु घोत मा न मि सर्वि
कडवि खवि। पते धिकृन्तं ता मिषा सं तेः छषिद्वर्ध राह इति। अथ सूनः [illegible] वि वा स्य छद्वेः कमा
क. नो वर्वसो परुर्धः। कपुस वनं इति धा स्थितिं गमात॥ छविः शेषा ह जो वांधिदि तिमेदिनी॥ अथ
पावः किकौ दिवि रिस मरः। विलिमप इति कि कि दीविः किकी दिवा वि ति हिपकोशः॥ पातेः। पलि
दिवे मा त्रिदिवे श्रो इतिमेदिनी। शक्रः ऽवारयस्क सेशाम [illegible] त॥ अरण्येपु तिव पवस्क मन्त्रि
वि कालि वो स्त्रिपामि समरः। आशोराशिः। अथ आमतिः पुंसि हिम दीदिवि तिका सवारितिमेदिनी।
अमति श्यामतिः काल इति हेहपेषु विश्वः। वेसि। वहतिः सचिवे गवीति विश्वः। वसतिः
स्यारस्त्रिपां यावे पामि न्यांच निकेतने इतिमेदिनी॥ अमरो किमाह। प्रोक्षितं मिति॥
रमेः। रम [illegible] ति न्नी पके पुंसि स्यादितिमेदिनी। इति कारे न्त्रे को णो तरमाह रमतिरिति सारिः
नि समाधु [illegible] तां पि रंति र सिर स्ति। सा[illegible] क्रिः। धीमान् सूरिः कृती कृष्टिर्लब्धवर्णो वि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

उच्चूडा इत्यमरः। दशधा चोत्तुङ्ग सुचो इति नीत्यश्वेति पाठः। तत्र ग्रीनो नकारो नानुबंधः॥
उत्तरच्छदे ग्रसपो तत्र रं भारः। अनुबंधस्ये हि सा घवारि है वक्रि न्नु चोता। तथा च स्मृतिः।
स्मृतिसो स्मृति राइमारि ह पनः। अत एव ... धान मा सावां स्मृतीति नां तमु घहत मिस
वधे पम। पञ्च दशधादि कृतिकारे नित्यं स्त्री कमसरि रि तु हह तमु। तद्देने मनमु कम
स्थरति स्तम मति। तत्रावश्यं तिस्रः। त्रिस्रः। तित्रत्वोर्ध्वतो ... मधुरि सारो स्मृति
सं तातो ततसात। ... अनुचो कुमसे साधीडइत्यमरः। भूरि नीवान देवेव हरेव
व ... नि। नपुंसकं सुव सौ च प्रा ... स्या ... लिंगक इति मेदिनी। वाक्रिरिति वक्रि
कौ ... सेतां ... रिति। कारिकाणाहि ... तां ... इति मेदिनी।
तें ... तां ... तं ... मिति ... कोशः ... मस्ततं ... तिमारलि
... शक्रि ... भोध ... इति मेदिनी। शक्रि ... पमां केतु मपि इति
मे ... ऊपमा न ह तं ... शक्रि ... मकं ... मिति
... निश्व ... मन्दकः। ... तिथीषः ... तु

पृ

तन्त्रा। त्रिपेषु सिद्धेप्र सर्वातरत्वे यथातित गोयदुन स्तु अरे स्त्रि निषेधे तिपठितानि स्त्रिं चना
न्नकारस्य नेतसंज्ञा अत्री। अत्रि गोत्र अत्रि त्ताः इलह। तदृविन्ऽस्या धुरातायोः नचे कापतिः
ग्रहीन्या अत्रिलांपातितां। इत्याये अतियर्को विरत्रिताः। अचे हंसिन्या अत्रितासि लग यंतो हत
स्त्रियं विविर्यहरतात। इशया तेषु अरे स्त्रि निषेधे तिपठिता नकारा स्त्रि वितु नर्मातरविनः
स्त्रि लिय क्षिवसस्य प्रपतिता इकारे तानकारपरि यातो सति प्रस्तवस्यो लोके सिद्धेः। अतएव
ययेर्द्धः धंसातितिमंध्रस्तभा न्वे अरे स्त्रि निषेधे तिमाधयः नत्र्युमतासस्यति सूत्रे केपदो केव
मेयाहे तिरक्तु। यतात्रि रिति। पन्नेयावकात पत शब्दा मत्यर्थ इति तु पतत्री पतात्रिणावित्सादि
मर्कतीम्याम। मतीविः क्रमतो दीपूयथ सिभेरेव हस्ततइति विश्वः। मतिश्चिमृत्तिमेरे नागा
अस्तावत्र संस्कसितिमेदिनी। करीतीविः पुष्कितस्तताः गजयोः शकटे स्त्रियपन्मीताति वृत्रः धीधिः
स्त्रवस्तरं गेस्याद्यजाथोरर्हे हृको तितिविश्वप्रमेदिनो। पः पुहृषः पुरुषेसास्ते तेवपुनागावा
स्वे इतिविश्वप्रमेदिनो। वन्नतिः पुरुषंकपुरेहन्तो निधुरन्तो नवा अपवरितिमेदिनी।
नडुयोलर्ज विशेषेन गमिधुपीतिहमवंकः। चित्स्येरणां तो हत्ते प्रातो यामादिर्या दहादि
त्या हत्याः धुपातो यं। तत्र दृश्या अस्रावन्नकुयि स्यविरपतिमितिमेत्र स्वभावे स्यकां कार्य
वंशातिसे नामोरितिविश्वः। पीपः। कापूर्यसप्रदिवसावधि नदी रेसपामतेइतिमेदिनी

पेयूष इत्यादिस्त्विममरः। पिटकः पेटकः पेटा मंजूषेत्यमरः। गलेश्च गंडुबो मुखपूर्तौ भिषक्कर मसजो
त्यमृते इति मेदिनी। स्वर्तेरहः। उक्तां तो पंप्र लपः नतु सकारान्तोऽयं तिरेवेत्यपि। अरु इत्यादि॥
पुंनपुंसकं तेन कंचित्त्वाचीरहं श्रमर्तिनः अपारदृष्टेयुपजनोऽजनि हिंस्यादिमंत्रे घृतपादद्दर्शनात्। पत्तु
मार्तः॥ सोऽर्श घ इति मन्त्रस्यभावो यतां तोप मिति माधवेनोक्तं तत्प्रौढिवादमैत्रं नतु वास्तवम्।
पद्यघ्नापुत्त तं सान्वपपतिप्रसंगात् उक्तं प्रयोगस्य धर्मस्तेन तनिनान्नसमसि सो दर्शनात्।
अद्दतोदधंती सत्रस्यावमेयतथा व्याख्याजातु। पेनोऽग्रमे अपरिमा आघ्राप्तुरी सादिमं त्रांतर
सजाहछेति रिकार्कीबेऽन शाकटोऽस्त्री स्यात् इत्यमरः। कटे गजगंडे स्यात् कुडुंमेति घजीव
लिपिकादशाहादि ब्राह्मउ रुटे पिलापसे इति मेदिनी। सकटि। कटोऽतिमिश्रसेवां तोभांतस्तु
धिसकुछितिविश्वः। कटन्यं निकुरुण्यिस्यात् नीपपर्णपणोः पुमानिति मेदिनी। कुसमयोः शा
कभेदे स्यात् कटम्यशरण्योः पुमानिति वाकटेः। कटम्यः स्यात् पुमान् पबिल्विशेषे सारके
दतिमेदिनी। कालिका कस्समः पुंसि स्नेहान्यांशशोपातच्छेरे पिबे तिमेदिनी। कुंपकोधे
भ्रतः किंरिचवका एनारेशशचंबान्तुधापः कुलिंगस्या दित्यमरः। धातुस्यकान्त अरस्कप्र
तातेहा। आलिंगः। पस्यामलिंदेभुजबकुलेम धांगना गोमयगोमुखाविंद्र इति माघः। प्र

१५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

शारिस्या इत्तिहि दिशिरि वचनम्। त्रिषु गणित्रिति। वज्रो रिति कुलं। आमुरस्य लिंगं गविः। रथ कूवर
इत्यर्थः। मर्तेः स्थिवेता घ्राजिता वेता स्कृतः न ताव सात्विति त्यमरः। लोकजित्त्रिंजात्मिकाः। लग्नेमा
प्रुपे। [illegible] मात्मिध्वरु हः। [illegible] साताम [illegible] मात्मिध्व कुलव। लज्जरहृय कालपो। लज्जरिः कीटच न्दाको
रितिमेदिनी हेमच [illegible] नो। स्कृपुष्पा [illegible] अकुलका [illegible] साभावः। अथ फपूरमस्थिराणां। घन सारश्चंद्रसं
ज्ञः सितांशुताहिमवालुका इत्यमरः। घनसारसंगततो घनसार इत पृथुलकमा संख्याता दशयुग्मसंगाकु
निरमरः। पंक्तिः शार्करमपुरासवः। [illegible] मंकुवचि। भूशेताकर प्रव इंदुराइ इत्यमरः। अथ धर्मसारसिंघा
तामधिलक्ष्मणे इतिवि। [illegible] सपूर्वी [illegible] लोहस्यमलोत्कर्षः। सागरसंभवकशो फरको रितिमे
दिनी। कुलस्य इति। कुलशब्दो घटो इत्समस्कास्थानं। कुलसंबकुलीं वमेधां समंगलाकाभिति
विश्वः। ताम्रसारपोत्थ [illegible] धूमदीर्घसंव। ताम्रसीनागवल्सा कमकोतनपुंसकांबि
तिमेदिनी। शर्करासापाम। भातीर्थद्धिः। दुग्धगमस्य। श्राईलो राजसातरे। [illegible] पशुमेरेवस
नमेतकन्तरस्थितइतिमेदिनी। विश्वप्रकाशो। ऽतरस्थितैः। ऽतरपदार्थग्रहणाई यदि इति पवना॥
इगतो। कुरशब्दे। अनपोः कुक्कु। इकुलं शन [illegible] स्यात् [illegible] मेवेति मेदिनी। कुकु
संशांकु सकीराश्व मेनाजुनपानसे इतिविश्व [illegible] शितिवाहपि मरंदीगा कुपमात्व
तस्यो व ना [illegible] अपंघकवकुकु [illegible] कर्पशो मरनानिसः इतिप्रजो गर्भः। कुपस्वर दार्दस्व

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कुवत्तनः। कुचकुचौ स्तनेभ्वता विशिविश्यः। कुटीति-दिशानडीव। समीमताः। द्युगाः समुद्यपदेवस्यातहि
ष्ठेस्तंव धोर्ताः। सिधेः। स्त्रवीन्तु सीवनद्भुपे ग्रा गाः कामिनवांते इतिमेदिनी। शमेः शवः स्यात्तमस
साव्य स्यसो हमद्गलके पवो। श्यामा लिते त्रि स्त्रि शिधमे दिग्यो डाम्बा दपश्व-नम्रशिवो नराघुः
स्या दुःस्वं वकरसोस्त्रि पामिस्सम रः। श्रुस्य भिति। श्यु वशेताके दुःस्वनादिम्रा। वन श्यु स्वं तामेव
स्वकर्म तापावारे मस्से निधा विति मेदिनी। हेमघटनौ-बौबौर्न्मा गमोहृद्व संबं। हिंस्यस्तुम
तिहिं वेस्यात्तमः श्लेषे नपुंसकम। लिखिकाणतः कलं रक्षी वंकुकसासेषुनःप्रभानितिमेदिनी।
स्या यु कृक त्तिवक इ सामः श्वशातिश्वारैः स्यात्केमिशखेडु तिमेदिनी। सन्द सवस्तसेः
धारिकेहे मत्तकपोःप्रमान्-कुनोमाध्वे स्त्रीमकुः भमि निनि ध्वंत स्नेहनाहुतिव-वसिम
सि। वट्रवः कटेनेनार्क कतोपुंनपुंसकमिति मेदिनी। मसपः पवतीत रे शौस्तां देशी श्र
श्वानुमेत्रि जतापात्तु पो खिती तिवा। आत्मजस्तनपः सूनुः पुत्रः पुत्रदु स्सम रः। तनूः
कूपते ति विपरीतःत्रेटवा। द्विदं इयोनिका मा ह। सर्वतस्त रेस्यादि: अन्यत्र स्वस्वे हिम सर्वांसादि
प्राध्वंसे। अन्नीप्राद्भुभीवे अकारस्य नकारः। अन्यस्के धसाधुः। संधीतासेवनमतुरीगा
स्यमरः। तस्सप्तद्वर्ये नर्क स्वसुकंध साहंधी दुस्पर्शः। हस्तातिभ्यामा हदर्दै स्वरूजो पि वेति

९६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मेदिनीजलिरान्नकोपात्यासंतकेनमवस्तुः। मतेनी धन। इकाराकाराशामुततराध्यं मतेनीटसिद्धमात
त्कीतारिति। निस्वरेत्ता घुंतोपमा। स्थकत्वभ्रांकिंति निभ्रसवेल्वनो हातः साधितः। मनाद्दति॥
श्रंतोहतोपमा। मतंनं नी ति स्वयोत्र मा छ्रतातः साधितः पठइति। घमछमधेकस्वे। वाकुस
कासैसाभावः। भामेइइतिस्तु मेतुतासज्यादे साधिताः। सावंसाकोमवेश्कोशः कोषः घठस्व
धं कुधरिति दिहृपकोशः। न दीन कोबधी स्वीस्यातशेस्थ्वाशोकपोः १ मानि तिमेदिनी। अनेः
मकोशीति इशांते ।इस्लभा हेवो नुवर्ततो कुसः कुस श्लेषतो कुसुमं हेमनिमल तजनेजाकमंड
लोइतिमेदिनी कुसुमं स्त्री रजोनेत्र रोगयोः। इस्१ खकोरिति वा कुसीदे मौधमेछन्नाः को
धत्रिकुसीदके इतिव द हस्तमेत्ती वोधु स्वास्तिधी दिस्व तं अतेतपातः। छकाकथ श्रीति
स्त्रमेहस्वएवे तिछतिकाा ह । हता रियंचोप छभे तानि तितिम। पा सोकिं कुसीदहितिश्री
हेवः छ कृस्व गां प्रागा दिति तत्र्मेस्य हिर्च वो तत्र त्रापामि ई शो यामने नेति हिकु। छज्यस
त्तमतेनाम। कमोत्रुके ति। इशपाद्यातु सानसि धरासीति प ठिताध ओ नु कुध सीसिसे
कपाले इति ख्यातमोतमा पुर्स्कं वेतत- भ्रतादिभ। रिकापसमि सास्दिष्टी नात। तंडुसाइति।
इलव प सप- हमा गमः व त्र भा तडु सानिभ मेत। चित्स्व रः तंडु सः स्यादिंडुगोध धाक्षादि
सिकौ १ मानिति मेदिनी। कंकुधं ठइति। प्रपमत्योचित्स्वरे तां तोद्दतः। तथा च मेघः

तेर्घ संकुशांचपेति। वघेपस इति। प्रसवस्य रेणा गुरतः। उक्मशस्य रता इवस्तु वासस्त्रितिचित
माङुः।। ला-वघालेवे अश्वपूनावसन्सति। वघासवनः स्वरपः। वक्षिपांइ नारोविसव
तारश्वेना तं अवते किमाह। वनास इति इत्यरमइतिइत्यस्य प्रेप्रेरणावोः धसव गणाभावः
इत्यस्यानारकोमे हैनामे हैस्वमस्तव वोरितिमेदिनी। इत्यस्यासा क्षितेरशेतालकोनिवसेति
पाइसमरः। तत्रेत्यकाइतिपाठानन्तरम। तवइविधाताजेऽस्मात्धुनशिलिसंज्ञायोरिति
कुलियो ध्वं पिवतेर्वसि- व- ध्माग मः। पुरस्य तंच- पिवं रूपसिन्य इत्रंसम। प [illegible] स्यरं वास्य [illegible]
सरइत्यमरः। इकाइति रपरयाभावेरापश्च पपश्येति धो धम। धिस्संस्याने नहेमे हैमा
तिपमरः। धिसंयस्यानाग्निरघस्य। सन्ने शनकोच इतिमेदिनी। धिसंस्याने च [illegible] नेव
धिस्योऽन्योधि स्वमास्य वे इति धरणीः। शरसीति लि-शरस्येतुन त्विचिपाशको रकीवं न्यन्द
प्रतोमरो। मदन इत्यादि धोनैं तिमेदिनी। नभाक्ति-मूडवं धने शरत्कृशनो। स्वलि शब्दे
मूसंरिका घयोः मूसंन्विते निकेइतिमेदिनी। धरान्कः प्रियंद इति विशेषन चुम्
मरः। अमन्योरल विशेषे स्यादस्मी वांगे रितिको बधा हितिमेदिनी। मारका-मा पस्याद्यत्तांद
तेपुत्रो मायः पीता मारे पुरेद इतिमेदिनी। स्वणापस्या हात पामा नप्रशिति म्याकवो वितेः।
[illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कम्पनो व्कोप वोः क्रांतिसक्ये भगवांदि भुस्त्रवाभिसिहिश्रमेदिनी-वो-प नाहीनां पद्मसंस
खंभि समरः। सर्वेधामेधनीपेचेतिमेदिनी। अर्थंद्वेपरीधाने से ग्रामे च नपुंसकमाजन्मा
ट व पस्यापां जनप स्याजां नके पुमान् त्रिषु ना धजनति ग्रामर्वं न चो ण स्यात्ति भव्योः।
उरस्विंगे इति मेदिनी। अश्मा स्यवर्ष्म कोतर्दुकं कुस्त्र भिसुम्यर्लं स्तापयः। पतो नाव
इस्य भुरातः। प्रकृप्रसयांते नोन्तस्तंभ इति निपातेभातमातोइति सूत्रेण क्तिः ग्रस
प्र तिषिधार्थी तकका रांते उकारस्थलंमेति तथेव हरस्तः। पर्यस्थितेव गंता इति प्रा
वोवादः। अशगमइति-अश्म पूर्वांद्वृते वभिसतिनेत्री अमर। अश्मा इति। पत्तु नसत्सस्वप्
द्धिनिइतिमंचेवेद भाष्यकारैः स्वनं। हेतुमत्सयोः अश्मः वर्धत इति तत्रकृतसूत्रमपि
प्रत्येव। पतु अस्मन्नम घस्तमहतीत्यर्थे कुस्विधातिप इतिते वेधों कांतक पापांतर
रीपाबोधाभ्यामाहे पासोदमे पि गोहसामाता बशर्ट गिरिती। अश्मस्य ग्रावा स्ताहिन्नसा
रिनमः संपूर्णहानेपवद। ग्रावा तोसो पः स्वधापिर्प्रस्तून ग्रावा श्वेता मर्पदर्शयेर्वि।
प्रतिश्रावोच संधानेसंधापकुसुमांतेइति विश्वः। स्वधावित्प्रसूनं घेलरवो
पुगहंपिपुइति मेदिनी। कन्याकुमारीका नावार्ये सेवधीतश्चिंमे श्वेतालिति विश्वः।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamala... Collection, V...

ऽधेति । धवः धवते । च धवस्त्वथ परःसवत्वात् सौरस्यिप्रियः स्यात् प्रजा [illegible] प्रियः स्यामि मितिमेदिनी । स्वाम
दि । भर्ता धातु [illegible] गर्भे पोषकत्वात् स्वामिता [illegible] ग के इतिमेदिनी । तीवर्द्ध [illegible] यं मेहते यं कोऽपि स्वामिता [illegible]
तरे । ईशीपति परःस्वसर्वो विभुधव [illegible] प्रति [illegible] । अनुपति [illegible] । पतत्र [illegible] संहतं दशातं [illegible]
कन्तिमे ता [illegible] कर्मापाणी स्पक्ष्मा [illegible] धर्मी [illegible] से भेद [illegible] सम [illegible] तितिमेदिनी
सर्वधातु [illegible] पती प्रपतनेपतिः स्त्रीणा [illegible] पतिनो । पुमान् तितिमेदिनी
कोटि [illegible] धनुषोऽग्रे ऽथ्रो संख्यो भेदप्रकर्षिणो । गोमि [illegible] समाधे [illegible] पाद इवो ॥
[illegible] यानेद स्त्रीनं दिके [illegible] पुमान् कासि । स्त्रीवा [illegible] सिका [illegible] शूलिक [illegible]
ने इति [illegible] इति [illegible] सूत्रे । अपि [illegible] प्रान्ते [illegible] । एवं सर्वधातुभ्य कृतिता [illegible]
पि । भ्रमलज इत्यादि घ [illegible] कृति [illegible] पठितम्मिति [illegible] स्ते । कीर्ति पतत्र्यादे इति [illegible]
[illegible] धातु [illegible] धातु [illegible] प्रापैव [illegible] । हरिश्चंद्र [illegible] ता [illegible] कमेक [illegible] ॥
कपोल [illegible] शोशाकेऽवोकात [illegible] पुमान् [illegible] पत्तु [illegible] इति [illegible] तिमेदिनी । प
[illegible] ते [illegible] जन [illegible] स्तपो । [illegible] पक्षो [illegible] इति ॥
वेदिः [illegible] ते पुमान् [illegible] पांशु [illegible] मुष्टु [illegible] स्यात् [illegible] भृत [illegible] इति च ॥ कीर्तिः

प्रसादप्रशासोर्विकौके द्विप्रविवे सिविश्वः। इग्रपधातकि सं इनः किलं विधीयते केचित्तु कि
रितिवक्षिसाद्गौपपाद्मः किम्प्रलप इत्याद्युः। तन्न भ्रलपस्य ता ग्राति परिका नाभेते हातत्सापतेः।
भवेकापतिः स्याक्रिः पूर्वेभि र्न विधिः। स विर्लि प्र का बेन। ५ चिः कविः। इषा दे स्विपु
चिप्रभषीनामा। पुतातसदर्शी नातं। कपंत ह्रि अ सैमीही अ। कविभि कपत्ये सो हे कविश
धस्यातो हात ते सि वेत इकु वाहि भाइती कु प्रतवेस तोतिम हासा। सपा ग ते स्वपिवे देवसि
बाहे हिभितो व पुमानपं। प्रे विशी बाधिश्ता। विष्णा वाक्ते ५ ध्वमे त्रिता तिमेदिनी। मम मेः भ्रकि
विधायावसयोग्यपं हे रिम न्त्रोभ्यमिंभ्रमराशी सं रीईजन भितिधेस्मा व्यम। कामितमिति।
कंड्पा दविन्तेपे कमिनी क्रिमिवतं कोटेसा साकां कृमि सेतरे इतिविश्वमेदिन्यौ। पातिं पा
रहंगा श्रीवा सह क्रिमिवतकमिः इति द्विरूपकोशः। तिमि रिति नमकों न्तापाम। श्मश्रि
मत्स्य स्तिमि भी मत्स्याचा स्ति तिमिंगि स्वः। तिमि भिन्नगि लो व्यक्ति स्वकुमणोति [illegible]
तनापतोसप्तमोके तमधा वाम। शितिः कस्तिस्ते भूर्जे इति विश्वः। धीरौः। यसिर्द्देप
भेश्वकाचामर इत्यो। उपहा तु मान सश्री तुम पाश स्वच मेतिता। प्र [illegible] हाहूम मे हे [illegible]
हरवपवे पिवेभि मेदिनी। वसियपिापभ्यो राशभ इस्यात। वासिरिषि। इत्यसम [illegible]
धातिर्भूजेर्मासि जा सितपो स्थिधिति मेदिनी। मनेः मुनिः प्रेसि वसिक्ता देवेतासे [illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

१९

अथ ऊष्मद्युतास्य शहतु पमाणि खे स्नसाधने प्रगृह्यते। धास्याद् नाभिच कल्पानां कर्दम
पार्वत्य निपमाद् त्रिवे शे खिका। धात्वर्थमि पूर्वस्फोरित्तिसलोप। प्राप्नोतीति भाष्यम्॥
धारीमितं अस्मि मंत्री मनीषिरा इति मेदः। पारस्त्रीपं तिरेतपोरिति मेदिनी। इत्यादीति
शंपतोत्सिर्दिष्ट। वायुसकारताम नादचिः। तथा च भूवाद्रि सि बव इत्तीति धास्पोधावकादित
न्यासिका ल इपः। आदिर्गा मन्त्रपंथ्यनौ स्त्रीन्ती वेभूनिपासकौ। विरिप्या ऽहमे घंधनो
कौ शर्भ तिपोषितीतिच। नारी रमताम रसपुंवादिनीवे मीरपोः। पारीघ गीभवं धन्यो
रितिविश्वः। गौरी पंचिकसंतानघुता रिमं गवौ। स्त्रियामिति मेदिनी। रागद्वे। रागादि। रागा
दि स्यसमहे विस्यात् कितो शथ पथ स्त्रियामिति मेदिनी। नरोभरश्च स्त्रियामिति मे
दिनी। लिंगानुशासने स्त्रियामि सखिका। भिर स्वस्त्रि पदूति सूर्त्रिसारितिभाष्यः।
केचिदिति। तथाचमेदिनी। नाभिर्मुख्यनृपे चक्रमध्ये सिद्धित्रि पके। प्रमाणं-दूके। मात्रिण
प्रति के स्यात्स्त्रियांकस्तूरिका मदेइति मारविश्वप्रोपुरका। समुच्चत्तं पंकज
कौशाको मसोहपादितश्रीरुपनीविनाभिरिति। श्रुताशुरिर्नदी उन्तोपकतो स्त्रियां
शकुनिकांतारे। पुच्छपगजपप्पारो प्रपद्यापात रे त्रिवेतिमेदिनी। कपिलधारिसा
धरणी। शाल्मलित्वकवमारोपगंधमार्जारकेपूमानितिमेदिनी॥ सर्पः कारिस्त्रि

१९

क्रियापां स्याद्य चालिंगस्तु शीलि नीति मेदिनी। अनिघ सिप्यामि॥ भवपानरकेतोत्स
तं धनिप घ्रु घालिंगप्राश। आजिनिजनमृः। प्रकृतेन पातीति इत्या दे घास्या जिपातिता प्रस्त
तीनम नोत्ता। सा। नमितितिच्याविंग क्रदिका एदितिपन्नोदिघ। अनी सामंतितीव
दसनवो घधो भि रितिमेदिनी। आजिःसमाप नौ प्रकृ इति निश्चयः। धा॥ तातिरद्दिश्चेत
मः पाठेव पादि पपदे स्त्र नपतिप्पामिष्ट। पादस्पपत्त न्यातिनो वस्तो ख्यातिपद दिशः।
दृश्वपदिके खेतमदेः। आश्रि नाधि में वादि जनयो दिति मेदिनी। स्त्रि पुस्त्ववांधपहीक
पडदपानंतुषेसिवसमरः। नौ स्त्रीकटीपस्त्रवं धे विनीवीपरिपोणिवेसमः। परिपतिम्मूःस
धनम। समानेस्तवः। इएस्यादिति। पतु नप तद्देतेनो नं इस्यात्सचो स्यात इति तन्न इताः
संनिधानात् इनोविद्धन्न सातः। पद्वितेनैवच्च इति पूर्वतन्द्रे नं इम [illegible] युवती ते
नाचित्त। आत्रो हातवचनान् मापकादिति। तत्त्विन सचो स्तद् इति हि नाद्दम
तपंनिर्देकु तवक्रुद्रः। किंतु समानशब्दस्प स्यान्नेति धेप निर्देकु शब्दस्य द्युपाः
तथा च कथं साधकोत्रो। प दृपि सद् इत्रिति। प्पा व्याप समानस्पसमा व इति प्रक्रिपासा

[illegible]

तदृपिन। विधापकाभावात्। पदृपि त्यामेन टीकाकारैः समानस्य कौदृशीति तन्त्रे तीसु
र्ते॥ तदृपिनः लोके सविशेषस्यासाधुतापत्तेः। भवित् सालास लोपम प्रदीत्। सत्वास
त्वे भ्रपवत्। सत्वो स्यापवमहे। सत्वासत्विभ्यदृघः इसात्विं चेषु सर्वत्र सविशर्षभ्या
कृतत एवेति निर्दिधारः सर्वदृश्म तासइति व्याख्याने चेदृथा ती नाभि शुल्प भवु नसेव
तथा च यत्नपकाय पाठो विनम्र भ्रा वे रोध गतः। भवित्वं तस्य न्तो रसइति सेयत्
त्वतां किं सच स्यात् इनाश वदतोऽर्थ तस्व गोरव प्रसंगात्। भवित् वइति त्वनिपात्।
यो व्यइस्यादिति सूत्रीय विघातिभिका भिस्वतः प्रागेव पञ्चतामाएवं हिमहदवंसाद्वं
सवोद्ग दृति मकुको शालक स्यानाश्च पत्ता तो नकुपातेर्दिं चेतिदिन्योपन्नी
पनाथ मित्यं पाठ इति चेन्न॥ नहीतादृप्रकाराणानेन एमेव इ भकरास्सर्वम स्तुने
व्य इति तचेदृप्रभजतो भ्राद्धी त्याख्यानेन धसिध्वी सात्पक्षता इ स्वा
गधतिर्जाते न्यास्त्वम। वक्तार घनेक धातुपाठे मे बधापते तितिदिके॥ त
स्मारस्म इकैर्व्याख्या सुधीभिरादर्तव्या॥ इशापादिप्रत्ययति येषा ध्योधेतो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

साधं वर्यं पः पत्ते सलिलं अथ आवरं । इत्यादि नरमे वान एथा च नार्तानांवे रमाक्षकृतां
अनेकूमघट्टकाशितार्यं थात्स्मेतान्कूमाइत्यवधे पम । माणिक्यः कोशः । अत्राम रोकि
माह त्रिवइति । वयंसमात सक्षेति त्रैचतु एभैति तासप्पपाठ एवं । के वांचित
पाठ सु एतस्य नानासोवनम् । लक इत्यवधेवम् न चैतावता वतु रखभिति
स्पष्टको गोऽशुद्ध इति अभितप्यम । अकीर्तेन इत्यगर्भेणा स्वशब्द नवि वहति
सीयधाता नवता हश शब्द विविधप्रतिपत्यं अस्व कोतोकवपं सि कोबमे
तार गतितात इतिमेदिनी कोशात अनि वान सर्वे इतिमेदिनी । अवद्
कुइ शब्दे क वि धा स्मी कि २५ कपो । सूतेकायकरेपं सिस्याहय नीनेतु पो वि
ती इतिमेदिनी । खनिकषि खानिः स्त्रियां मांकास्स्यादित्यमरः । तपनाख्य इति
वस्य पेरवानि तथि । खनिरेवमता खानि इति हि हृपकोशः । ग्रैवेयस्तु ग्रैवि पर्ति
नायं धे सहमे इयर्जतोति इतिमेदिनी । पतेरुक्त इति । यावदुनका स्रोके पि ॥
यतिर्मे वृजनिर्मितेन पनागनन रवे लिपोः । गाव्रागुहे यनी हिपस्वा हि

पेषुको पिशेते इति मेदिनी। कुहापनु नपरं ते तिस्त्रे न्यासकारहा। हताभ्यां किं वीप्सापी रिपत्र सेया
दिव सुपन्य क्षम। तस्क चिकुणा इत्यतिशु अन्यब्रतीपमा कुसो ऽज्वरे: कुशोत्थे तिथा पाठः शौ
धनीयः। पताह: सूक रो घक्षि कोरः पी जीकिरिः किटिरिपमरः। इत्यध जाधी तिपक्ष प्रपचे किं
रोपि। त्यविलचः किंरापिस्यात् किंरेभेप्सः पषः पथी इति द्विरूपकोशः। गिरिजानिन्द्रहरिम
दि। अहेतुगिरिजके पोपि गीरोपि भिपुनस्थि क्षिति मेदिनी कुमिरिति इत्यपि कुटी। कुटः
कोटः पुमान् स्त्री घटे स्त्री पुंसयोर्गर्हे। कुटि स्यात् कुम्भ हस्ता व गुल्मपां चिव गच्छुके इति मेदि
नी। कपि नसि सिलकेशा त्रोम्नो च मधूसूदने इति च। सर्वधातुभ्यः। कर्मण्यातक्रियापाणं वर्ग
नगु सकपोम नभिति रहः। वर्गकाणो वफत्वके इति मेदिनी। ब्रंहेः। प्रशासंतपो ग हेनह
पोः पुंसि वेधसि। स्तलि योगभिरोविप्रे इति मेदिनी। अपमति। भाषा पाम पीब्बते। बृंह
सितितु शक्लिनेवान्ने हक धातुर्मति। २८ हिंसा पाम वा खोम्भ य इति रीपो नं: इथा
पाधातु रट पाति नप सतो। तस्याने सः प्रमव दीघारिः निम्न। स्तस्मम्ईम न्निलि। बृंह २९
यकतां धानुवर्तिसमः। कुनन्दे तना। पिपा अन्रोम ति मपि:। धातस्य सगे ग्रभयत्तरीम
ति। सीर्तिय हिंः शुक्लिमा। गृधा ता। पस्तमति। भि श्रीघुतत सबीपनिहि रापथाति॥

इत्यादिमं त्रातांता तस्मा अस्य चाजे यात्यादुक्त प्रवोगागतं भाषायाम दर्शनेन छंदोनुच्यते ज्यौ य सा
धु॰ अत एव सर्वत्र यह तो लिरि व्यति नाम नरसीम नरा सभेति॰ मन्त्रि नेता इति विशेष वः। नामेति
न्वा मध्याते। मन्वोपः। सोमेति॰ सिमसीमेत्रि पाकुमे इ सगमः। पाश्येति। विवतः पुगाना मः पा
उरुसका इनयतो यि। पन्हेपुपाम। न्तपः शोच स्वप नमा इ सगमः। पूर्वरतो॰ सोमा वंकुः। इ धाम॰
धाम देहे गृहे रश्मी स्या नेज नमप्रभा वचो रिति मेदिनी। तथा मेति॰ ऋतुत रपदस्य ते तां
तोदा तं पद्मा। मनि नितु मध्यो सतं स्यात॰ ऋतु ऋता तीति वियदः स्पति इः लपति दुर धेव
त्या साम। सामरूढीय मुपगपस्य मे देवे संतारे पि चे ति मेदिनी। आ तापे सिद्ध भावे पिप्र
पत्र मन सो विधिता यपि मन्त्री धापा शती। भ्रतमतोर पित्रु तिचं। हनि। मन्त्रिका मंगाय
नी स्यादि ति हार वल्ली। कदव॰ पा कृत्कः। धव पौरे क्या त्कवरी के शादि व्यासः। नानय इति
इ॰ घा। अन्वत्र कथा॰ भिरडान॰ इंस्तवंके चि नतप ठ जा। अत एव गहता उपत इति वि
नर हा उभय त्वपेव चो रादिता तस्मो पे गहः शवं पु सादयं ति। इंदेः कमि। उज्यपर दत
स्तु कमिजिति निनां पपाठा तन्न॰ इदं तस्या त्रीणि न पानमा। इदं नो सोमं मधु इत्या
होति॰ स्वप भावात॰ इशणा घातु इत्येन मगिति क्षत्रि तमा। इत्यिति॰ सर्वनामशक्तेपं

प्रत्यन्य परामर्शः। यथा तेऽद्भिः। सर्वनामस्थाने चासंबु [redacted] धुल्लि
ङेष कृत्रम। अत एवाधिकं मान्त्युमि सादु त्रा। अनुनोपतो। अस्त्रं प्रकृतौ चावेक एवास्ते न
पुंसक भितिमेदिनी। पात्रल-पत्रंतु वाहने पत्रौ स्यात् संदेशपत्रेतो ऽपीतिमेदिनी। पि
धत्ते: पात्रं। पिलोनरदि-मपा-यम श्रोत्रिभक्तौ धंसपुत्रान् नमेत्रिमिति। तीरद्वपांतरे
वापेइतिमेदिनी ध्रुविन-अोवेमहतीवमा द्रोना इत्यमरः। गे ढुं दिकपाऽद्धृः क्रमेस्य
ऽक्रुक्रमेरक्तहमहाना इत्यमरः। सिचिमुच्योः। सुविमत्रिभाम-गुरास्त्रियन्ताभ्यामेरचा
सिद्धेलाएर्थमिदं सूत्रम। नच घत्रातसिद्धिः। अथा चत्रोवाधात-सूत्रंतु सवनाग्रंथ
ते ते नु अन स्यायौरितिविश्वः। अतमिति-त्रां त्रमिति-अनुनासिकस्यधि-क्रोरितिदीर्घः।
ति त्र सुपर्कौ गोतुंधातुमकृतं तिक्रुद्धं मापापांसर्व नत्वनदीभेदेषु वोद्धिपामानि
स्वकालस्तवोः। क्तिवं कर्तृरमुत्तवोत्पितषु ऋपोस्यन्यातिं यमितिमेदिनी भिनं सुहृत्स्नत्पो:
सर्वेपुंस्वितिच। शस्त्रं सोमा स्त्रयोः। क्तिवं कुरिकापांतुपौषितीतिच। प्रस्वपत्योरसौतेंतोता
ताः। श्रुन श्रांत्रातितापेचे-भिन्नं देवानाम-मित्रंनपनेः शास्त्रस्यशस्त्रमसि। इत्यास्त्रिपुना
तीतिपुत्रः। पुतनात्कंतस्मात् त्रायंतेइतिपुत्रस्यपांतरं। स्त्रौतिः स्त्याहिसोपः। वसिकोपः।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

दित्यान् लिप। स्त्रियो वेस्विद्ध लावेवा नाति सितमेति नीथ धुरि स्वमः। ऋध ऽ शमे गोत्राभू गवावा
मोत्र थैत्येतो ज्ञंकुला खवोः संभवा नीव गोधेवका नं नन्देवर्तमस्य इति मेदिनी। सत्रमा वक्षाद्ने पञ्चे
सए एनेय केतले इति विश्वः। सत्रं पशस हारा नावश्या इनारतापकेतले इति मेदिनी। ५ पात्रा होत्राश
र्दः स्रसि नय पिस्त्रीसिंगा इति हो वाभ्यवश्च इति सत्रेह। इतीष्वः। भूपत्रेच का एधद्यो नाभिवना
यामिति हो त्रेतविः। पात्रातु पातनेपि स्याद गमने स्वयोः स्त्रियाम। मात्राकर्णविभूषणयोर्विते मा
ने परिच्छदे। अत्र यावपवेस्यास्ये क्रीधकास्येषधारत्योद् इति मेदिनी। कर्ताशमयहेश्वात्रे
श्रुतिः स्त्री अश्ववांश्रवः इत्यमरः। भस्त्रा चर्मप्रसेविके लिव। गर्भः। गात्रमंगे क सेवरे। संवेरमा
यजं घा दितिभा गेपि समिति दितमिति विश्वः। चारित्रमिति। इत्र प्रत्यये च रित्रमित्युक्तं। नचत
त एव प्रसंगा घतासिद्धे की मनेनेति वाच्यम। स्यो विशेषात्तथ दित्री ति। गोतादित्वान्ङीष्। अत्र
मेः इत्र प्रत्ययानुवर्तते मोचनः अस्याभिरात्समपानिक प्राशकेः समीप्यचावकै यो कुलकाइ घैः रावा।
दिवेर्दि ताथ भाव श्रवरिण स्य र्थस्य स्वधेस्यादि। अमरोदित्तमाह। चिकू पामिति स्तूवेः। स्तून्समिति
दिशो पकू तेकुत्यादि। स्रूनमस्याकंटके धानमेधस्वरोत्रिषु वाच्यलिंग इति मेदिनी। पाते ःरि
त्याद्धितैः ऽकारनकारयोः स्तुफ संभस्तीपुरिति सूत्रेऽ गोचाम। पजूध्यन्तेन्त्रोन्तस्मा
ऽकरान्तश्चाराधार्थ इति। तरकारविरुद्धसाक्षेपं। पुंसोत्रु इति सूत्रेणासन्नितान्मपार्थ

२३

नांते मकुञ्चुनन्हृत्यश्वे तिवरितं । पूर्वो ऽमत्वनित्यत्वे । भाव्येत् सूत्रेः सपप्रसवेषु मानि तुनहन् ।
ऽवैप्र [illegible] ति वसर्थि ऽपवाभ्रप्याख्यिपल इति तुलसम । हृवि भुजि । भुजि व्यत्युत्यतं त्रैचे हतासु
मफहसेवाः । छिविपि हृति गति फपो ति तिमे दिनी । धस्वेत्तिः । व त्ति द्विपो र्मि हृहे नाभवधोभृ
न्नि स्थ । सुधे तिमे दिनी । श्र गर्त्तिः । कुभपो नो व वं ग सिनत रेपुमा नि तिवं । सायतेः । श्रसभु
वि । धकु लवचना न्नभूभावः । वोत सेः अंग्यछ सकानि बल्ला द्वितें त्ति दा रशंग्यलइ समरः
श्चिापुसपो विंत त्तिः स्यादि स्पमाभास्नात- हतातेः । हति श्वर्म पुढे मत्स्यना इति मेदिनी । फल
किरीर्दमकुटेन श्रीति वन्दृ गोमी । फपि दष्ठ हेनी रे इति विश्वः । इशवाचां तु फर्तु । फपिकपिभ
इति पठित्वा के पीठ इति चतुर्थम् शह तम । फुवा ए स इ स व्यञ्जना से पुफू फ पिभ्वा मि ति प जते
श्वतस्तार त्ति रत्र मन्जिपू इति कश्चित । ततेश्व ति प पथ्क पाठि स्याति त्तैः टः कूसप र न्ता इति क
श्चित् व्याख्यात । ऽश्चितं तु भवेन्य स्ति मितेन्मा ते समः गसे इति मेदिनी । कुट्टि कुष्ठि कुट्टम २२
सो मुकुसे प्रे सि न दुवे नर कानारे इति मेदिनी । कुब्बसं ह्या इनं । धिकसितमि स्पष्टे । सर्व
धातुभ्यो सुनं । इशपधा दि व्यसुन इ स्येव सचं । सर इति । अंप स्त्रि पामति नो ए रिखान्डीप
सरसीत महासन इति शब्द स्तिंवः । प्होति सर्वे सि सा स्पइति भाष्यम् । पपइति । पीट: पवेः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

एकं स्यात् नदीनीरं तोरे इति मेदिनी । वर्द्धिष्णो॰ वर्द्धो नपुंसकं रूपे विष्ठा वा ... पि तेजसि । पुंसि चन्द्रं स्यात् नपं
इति मेदिनी । भत्तादि साचाम । भौ धादिकः ... वादिकास्व तप संतापे । बहमद्भुतो॰ महपू आपाम । तत्र ज्योत्स्ना तेजो । रंजना
जे । एष्य घट्मा ... बिसोते । अथ चक वा ... तमपि । नभं तु नभसा सार्द्धं तपं तु तपसा सह । सहं च सहसा सा
र्द्धं महं च महसा सह । तमिस्रं च तमः ध्वान्तं जे आदि रजः समम् इति ... रूपकोशः । तवो ज्योत्स्नां ते पिव । चा
न्द्रापताा हो धर्मे चिकुमान् रश्मिधारमा ... सहो च स ... विष घृतिहेम तमाधि वेति इति मेदिनी । अ
हत्सबतेजसा तीति च । तमः ... तीर्थे यतोशोके से हि के बाधका ... इति ... तमो ध्वान्ते ... शोके
... विधुं तु ... इति मेदिनी । नभो रजसी ... स्यते । हृदि ... वायपि ... भूमो च
धकपथक । सहव्रवो ... स्वापविरोह सी इति विश्वः । धीग स्यादि ... पन्दितिता स्यादो वोव
नं च नपुंसकम् इति मेदिनी । अन प्राणाने ... तस्यानं च ... भापः सोता ... सहस्रा
इति दर्वं कस्यानं महा नसमि समरः । रेपाव घमिति । ... इति मंत्रे लिख घवेति मा बाम ।
... भेष ... इति मेदिनी । अपते ... शीर्षे ... समर
उ[illegible] ... । श्रो ... शिरोवाची शिरो ... तथेति कोशान्तरम् । पिं
श्र ... तेः ... प्रसवे ... इत्यपि । कुंडलो ... कुमारतांता ... नाम । निचकर्त्त शिरः ... नी
इत्याद्युदाहृते इति चापकीपे ॥ कुंडलो ... कुमाररात ... रश्मिनाम । निचकर्त्त शिर एन्द्रो ...
से भद्रव पंकजानीति महाभारतम् ॥ अतेः । उ रोवसं ... अश्वे समरः । रिवेः । इह ... शाखा हो ... तो

अटनानुवर्तितः। रेकः। केसी इत्युत्तरहतश्च। तन्न-ऽत्र त्रत्रैन्य ऽनुक्ष नेर्मि तिवाद्त्वात। ऋदृक् वुतो मानाभा या
तां सम्य विसंवादश्च। ऽथ पल स्त्तेननु र्विधिने चिक्किद्वेति पक्षि पान्नं ट चानुवर्षीकीसा ऽधृराभावे
ऽ रथ्युत्सेन प्रका रे द्विज्ञ भिति सा धितमात् पिन ऽनक्ती दाहरा सव लोकवे द्यो ऽप्र सिद्धत्वात नितं
रेफ़ग्गो ग्रमत्यंपत्य विघं घरगा स्वरे फ़गाः। रेफ़रा स्वतत्र्यभिधाम मेति इत्यादि मंत्रेषु रेफ़रा इति शब्द स्यप्र
सिद्धत्वात। वैदिक निघंटौ वसु वत्तिपर्णवि श्रुतपापा नात। वे दमा ख्या दिषु प्रत्तत स्तत्रे तौलत्य साधि
तत्वाद्वेतिदिक्। वापतेः वनो दधि स्वपवसा। सुते दधिष्व नश्वनः इत्यादि मंत्रेषु वनः शब्दः प्रसिद्धं-
वतेन वतो ऽऽनमिषु तरुत्व वायु त्वका स्मत्यं मिति वदंतो दृशपा दी व्वति का एतत् दन्नु गाः प्रसा दका
एरपस्य वपा स्ताः वठे द्रूपमिति। घृन्या घित्र्य देवां ऋभि वर्पसा भूत्दि त्यादि मंत्रेषु प्रसिद्धमिदम्।
शेपः स्यादुवर्तां वेत्र भिति सुभूति वन्धः। ऋकाएं तेणष पमिति शेपषु वच लांगूलेषु शुन इव त्रावो चाम। शेपः
शेपौ शेवश्च शेफ़ प्रो नं च शेफ़ इति द्विरूपकोशः। हरिभ्याम लोताग्यु ये गे न्द्रियमो तिति विश्वः। रेतः
शुक्रे पारे इचे तिमेदिनी। पातेः। ऽठ हृप भे स्तीत पादिः। ऽथल इत्त तृपु दूबसंत स्यादि पपाठ। विपा जसा
पथुना। पथुपा ज्ञा ऋमसर्वः इत्यादि मंत्र तमृरा व्यति रोधात। ऋहेः। भिः सास्त्री भनक मेधो ननमितमहः।
पि जा तिश वेराप रत्तं धे सोतिभा त्तिः। सम्मंधे सामम्हः। पल्लेनु मे तिश्रु तिः। स्कन्दे रच। अस्तुन
स्कंदा नादेशः। ऋापः कर्मा ख्यायाम्। अप्नानच्य स्य धातोः। अस पस्य ऽडागमस्तु वा।

अप्रत्यतीमशिशुना। अपांसि पसिमन्नमि संदधुः। बहुलग्रहणादि सुपलक्षणम्। हृस्वत्वे वोधात्त इति अ
त्वा नादित्समिधोध्याम्। तथा च ध्रुवते कतमेति नघुसकमाप: इति कोशमुद्गहन् सर्वमावो मपंज
नादिति प्रयोगोऽदुर्घटत्वेतो समाधितः॥ हृवे। आह्वोते स्तु नहृस्वत्वं च धातोः घ्वमप स्पर्द्धे स्पर्द्धः
अन्त इति। भद्रं जशः भद्रसि। नहेः। दिवि गगने नभो व्योमनि नभोमिघे श्रावणे वषतग्रहे। घ्रा
तोमतात्लसू चे चवर्गानुचं नभः सम्नतः इतिविस्वः। नभः स्त्रीवं व्योम्निस्यामानघने घ्राता श्रावणा
पर्यादुविशत तौ पतङ्ग्रहे इतिमेदिनी। नभं तु नभसा सार्द्धमिति त्रिकोशात्कालानोऽपिवि
मासो माह। आङ्गदिति। अभेः। आभेति गम्भे सधो अये संहः। इति तेऽद्दोवेगाः। आहिरहि भामसुमा
सिद्धऽध्यात्थिभामसुनि अंग्वोर्घ इति मा भूदिति सर्वं रूपमिति गोवर्द्धनः। तथा च स्वान
व्योमव्यचतुर्थ्यमंहसो रंहस्तथेति त्रिकाण्डकोशः। एवं च रहाधीः सिद्धि संधे विविधतु पुरापः
इति घ्रमंघ्राति घ्राणमिति रंघः संघः पुरुतां मगद्दुपकृतये निलपुरकस्य पक्षस्तौतिमे [illegible]म
सन्तोऽन्यत्रमहिमदवेः सोयता मं एनोव इतिवचकारणाहोणाप्रातारसि कानांप्रामादि
कइतिवरेत्ति। हेशेहेच। रहसे रतेय्यो इति मेदिनी। अवर्ज्जिकर्कः अग्रकसी अपूकासि।
अंग४अगसी अगासि। पोगः पोगसी पोगांसि। ऽयसमाधावेः अस्याहृसनिर्दुद्धलकौ

सिद्धान्तकौमुदी

२

२६

संकारादित्यादौ। श्लोक आश्वयमाबे पिंसिदिरेपिन पुंसकमित्तिमेदिनी। भरजिभ्याम्। भुवः प्र
तिन्ही। पक्वंत प्रतिसूचक मथ्यपश्चिस्म॥ रजो रेणुः रजः क्रीयं ग्रत्तान्तारे। आर्तवे च पर
गेच रेणु मात्रे पि स्वपत इति मेदिनी। घस्थे कुमयपेतु अकारान्तोप्ययं। रजोपं रजसा
सांई स्त्रीपु आग्यात्मधूलिः लिङ्गु स्वजपकोशः। विरजाःस्त्री विरजो दोन्तामिति। चन्द्रेः हुंसेः।
प घघ्रमे रेपि त्ये राचाराभिं बपोरिति मेदिनी॥ अकारान्तोपि। हुं स्त्र भिप्रापयश्चत्यविलसम
रहितपकोशौ। पचिवलविभ्याम्। पन्तः पन्तसी पन्तांसि। [illegible] अतिकाधिकारात्पूर्वीतरे
दिपन्सती इति शावरस्यान्वया स्यः। माधवस्तु पन्सं पतियम्को इत्यस्मात् इसुन् पन्सः हुदिःसं
वत्सराई चेत्याह। पहिरा अत्रपूर्वसूत्रात् नुट मजेपर्तपताम। उमयस्त्रतां हीनां मते जो
पहरतामाह पन्तात इत्यादि। मोचइति सकस्य त्तिकृतः। प्रतारकारपश्चे सपर्यः। पत्तद्या
ग्नंप कौ पहरतांपदति हिन्नताप दस्त्रोके दृश्यते। नपातं मवंति। हुं इवाति लचातः वे
तुविपरितमधोत्तिलाइप त्तुतस्यिति। वेदमावकारश्चेहसान्दिताता इत्यवधे पम॥ २५
मिथुनेस्तिः। द्वपपाः द्वस्रोताः इत्या व्रहरतां विधाम्नः वेधाः पुंसि हुषीकेशे पुंपे

व पत्ये क्षिति इति मेदिनी। जोधा इति। सद्योऽभ्य द्वा पञ्च जोधा इति मंत्रे जो धाच्च विर्भयती ति निरुक्तम्
नयं स्थाति जुनैहरुक्तं पुरस्तात् योधामाम्य वस्यात्र त्रम्। गतिका रूपोः पूर्वपदप्रकृति स्व
रत्वं चेति॥ स्फुटतरपदप्रकृतिस्वरत्वपवादोयम्। चंद्रः। चन्द्रं जनतमभ्यन्तं वार्तरे मीपते। चन्द्र इति
धामीयते। इति सखीभवाहित्यु स्वाहनेहारहतः। पुरसि चापुरे धा सुप्रते हित इत्यमरः। पुरुरवाः
पुधनुतः। राजविश्वि षु रूपा इत्यपि। विधासुरुरवः शब्दे रूकार स्यापि दीर्घतामिति द्विरूप
कोशः। ऊच वन्हाइति। शिवेसु नकोः सार्वधातुकसंज्ञा। ऋतः   रुस्य अन्यः। डवः कित्। रुशपाधा
तुवतः कित्ति पाठः। पततित्युर्वेशासहे सुचाः। ग्रावो भीति   सूत्रेडवच्च्वे व्यते इति धार्ति
कस्यसमयघि तिसु गुहरोगोचिऊणाभिर्हरदता रिभिर पंपाठः पुरस्कृताः। रुमे रूनसिवः।
सप्तार्चि रुमुनाः शुक्र इत्यमरः। पञ्चे श्रन्येवा मति रुश्पाद इति दीर्घः। न्यू ञ्चो रुमूनाः। रुमू
नत्तं स्वयतिंच रेत्यम्। रुशपाधातुस्सूत्रे एव दीर्घः पञ्चतेतच्चसेरुरुयोधातुरुवका
द्वाधाः। पावेपो तीति त्रिपाचरुबाप्तास इति अमरः। त्रिपाच्युरूवाप्तासः स्वाद्रेके ते
सए अपि इति शाश्वतः। सर्वः। भपसाः स्यपाताः प्रोक्ता सुमनाः सुमनः सुचे ति द्विरूपकोशः
पकाप्तः। धाविसिसपोर्विजायः इति रजः। विदि भुजि भ्यां विश्वे। शब्दस्य रूपमेयेत्यात

२६.

तस्मिन्नादिशौनकातः। ऽञहातो विशंवेत्ति विदं त्तिभुंक्ते इति विग्रहः। अतोऽन्यत्सर्दन्तेन विशो
ये षः षष्ठः। विशि भोजाः इन्द्रः। तत्पुरुषे कृतीति सप्तम्या अलुगिति लुङ्न। तन्न- स्मिन्नन्ता
रिपात्य पूर्वो रत्नात। सुमङ्गीकोभवतु विश्ववेदाः। पूषाभागः। प्राक्पो विश्वभोजा इत्यादि मंत्रे
पुपुणोऽक्रुरव उपकर्षनाम. ऌ संत रेभा तथो जो दाहरताख॥ वर्षोः। ऽशान्त भार्गवः कवि रित्यादयः।
हैः दृप्तताद्रि हतौ चतुर्थः पादः। हैः॥ अभुत मिति। अत्र इत्यत्र पमार्क स्मिकार्ये। तस्मि
-पुणपरेभुवः मस्यपक्ष गर्भं ते पतिं बध्नाते प्रातिभितिति॥ जोधूमोनागारं ने स्वातेष
भिद्री हिभे रवोरितिमे रिन्नी। मसेः मस्तीपरिभाषाते॥ स्थू ते मनुष्य इति। स्थूरस्य रायो
ऌहतो पर्द्दपाइति मंत्रेलु वोगधरस्कुरातलि रस्यत्र पर्दः। रभसकोश स्वमाहुवा
तितिति। ऌअगुलिपघापिसानासि धर्तासीति सर्वेजुदु शकेरासिपा तितः। व्यापिमत्पप
स्थरेताम ध्वोदातः सः। अपंनु वित्यरेणाम्नोदात इति विग्रहः। दृसेः। नः नकारस्यदास्तः
शक्रे तानपाऽत्रेभू स्वधीय रवोरपीति विग्रहः। दृशे श्व-के जसे दाश र्धी रिवि वामाः। ५
पृश्नेः पुरसंम नोऽजे भिपितं तपाथुरुत धर्मणोतिति विग्रहः। अत्तेः। मेद्रो रभोरतो २६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यचि-यठः कुण्ठे टेचे ति मेदिनी। कुञ्जि-तमू इत्यव ताता यदे नेति मंत्रः। पितेः। पूर्वं गतिका-लेः
हि रांधते मत्तिद्रव्ये शता तर्कु वरा ठयोः। अ-स्त्वेमानमे इस्यात्कु पेव नपुंसकोमिति मेदिनी। अं-टः।
पुइस विभक्तिकंतु प्रसपः रेकस्था न्ताहेशः। उर्तो तेः ऽर्ता मेवादि रोम्नि स्याद्यव र्तेचो तराभुवो
इसमरः। चालने तितउर्त्रु-रू भितिको थांत रमा तितउ पविपवनं भवती तिपस्य शावंतभाव्यम्।
स्याद्वा पुंहिं ग्र तितउ इति नपुंसक च गेत्रि कं प्रशेषः। अर्भको अर्भकः कथितो बाले मूर्खेऽपि च
कृशेऽपि च-पृथुकः पुंसि चिपिटे शिशौ स्यादि.. जे पथत्-पाथः पतिराते शिशो-जेश स्थजरसा
शेः क्षोस्यात्स्याहेपव ने पिच ति मेदिनी। अव घा-निष्कले प्रतिस्फ काची रेक्षु पाथाधमाधमाऽर्ध
पूर्वकु सिताध चलो टगर्हिता णाकाः समाः इति सर्वभ्रमरः। अधम-स्यान्न्यूनकुत्सिते पीति मेदिनी।
अधीनरे गमेषुंसि स्कुसि तेवाच्यलिंगकः। रेफो रवर्तो पुंसि स्यात्कुत्सिते पुनरन्यवदिति च। नीः
शरी-त्रसिपुंधि बावेमुके ज याध्यपस्यादि से पिते इति विश्वः। किशोरः। कीनाशः कर्षकेषुरे
पांशु घाति कृपाच्यवसे। यमे नाइ ति मेदिनी। ईश्वा इति-स्त्रियां षष्ठि स्याडुकिप्-ईश्वर ति मध्ये
राताथ सितिप्र-न्यचोस्त्वया कृताते-वैयागसबदारोति निपि अनो ह ... स्वोप भासेति
धरं ता व्याप इश्वरे सितिवेके। ईश्व रेमनपे शंखोनाथे स्वामिनि वा-व्यवते। ईश्वरी

२२

चेश्वरो मा यामित्ति मेदिनी। ईश्वरः शंकरोऽधीशे तत्स्त्वाधिरशिव ईश्वर इति योगपालितः। तिन्यस्तनं
मस्तम है पधि ईश्वर एवाइति भारविः। इथानंदोपातु सूर्या तमत्वि। इतो रनथके रम्भुसपः स्वा
प्रश्रयो नोरेशः इन्यते गम्यतेऽप्रतिविभिः चरः। गमं। प्राप्तिरिति। भतसा तत्सपगामने अपूर्वः स्वरादि पवादय
प्रथम। कहेः नगो महीरुहे शैले सेभास्करे पवनाशने इति मेदिनी। सिबः। शिरः कंदिरे च शशोऽसतम्
चोत रसितः। सिंहिक्तु हृदह सोः स्यात्प्रासके लाङ्गमात तीति विश्वः। व्यारि। व्याघ्रस्स्यात्पुंसि शार्दूले
रक्तैरंडेऽजयोः। श्रेष्ठेऽनगाघृतरस्वाः कंठकाकोंच चेति मेदिनी। हर्तेः। द्योर्भीमे हरेद्यो इति विश्वः
यहेः। यह सीहःवपुपाहिके समाप्रश्न प्रथमः। प्रथमाः। चोरस्व। चतुर्मम। चामाः। प्रथिव भिश्राविसित्सु वचम
मंगेरा स्वन्ड्य पत्वे स्यादिरेडकेमति। पद्मतो। मंगस्यासित दुर्गापान्तु सिसुभृषिने। नष्ठ सकंतु कर्त्वा
रोसकीर्धमन्यतोऽपि चेति मेदिनी। भावेद त्रिमेधाऽस्यम। तत्रै साधु रितिपत्। मंगस्य। स्यात्तव्याप
मास्ताक्षस्वाति स्वमस्तूके। द्विपांशस्याम धनुःपद्मांमिति शुक्रकृष्णचापगुच। एवं नापामयो
दधि स्क्रीणे शिवकृत्त्रिषु इति मेदिनी॥ इत्युणादिवृत्तौ पंचमः पादः॥ ५॥ प्राचां तु क
तिपया नामै चोतां हिनाम्पन्यासः कृतः सोऽपि नैकप्रध हका नापाकिंतु विहेरेतिस्य कर्मैव। तत्रापि॥ २
हाप्यः। नाम्य इति प्राचो। तस्मि। तद्यपि नन्दमिथ यहमास्याकालिविस्हुवसातः। पठति। उटविशि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

ध्यांमच। मंदिमंदि जतिनेदिक्षस्वेषु त्काणंऽ पन्तो जनपन्तइसु राहितं प्राचाप[illegible] गोऽयंत इति प्रती
कमुपादाय मेघनामेर मितिध्यात्यापनादिवद्नै केरशो इति व्याख्यातामि विधितं तत्ततसर्वप्रामादि
कम्॥ त[illegible]हि: ऽत्तादिष्ठति भगवीति निरजुबंगं पठितागऽसेवने इति विष्टतं। अवामतेति सु
त्रेष्वति न्यासहेतितादि सकस्यं थे ठवेयम्। माधवग्रंथेष्वेवमेव। पु[illegible] चेतत। मेघ इति व्याख्यानं प्र
तिसेचनार्थे [illegible] स्येवाने यत्तात्॥ जनेः पाठोप्यप्रमाणिकः। त्रिधातु पठितान पतः पाकशासनि
रितिसर्वे विधित्वात्॥ जनपंत इति स्वयस्यकोश्याप्रदर्शितत्वात्। अप्रसिद्धश्चायं इति दतीव
प्राचः प्रमादः॥ पदपिहकम्हस्त जा[illegible] ध्विन· कीर्विः गीर्विः स्टविरिति-तदपिसर्वथा अमम्[illegible] कं
प्रेव॥ हृवि[illegible]न्तेपे मः निगरो स्तम्भछादने इति प्राचोयं [illegible] विछरावतामुक्तिरपि मूलार्थ्य ज्ञेय
हेपा। [illegible] श्वः[illegible] निवृत्ति हिपाठ[illegible] तो[illegible]ति [illegible]माधवादीनां च संमतः। जीर्विः पु
श्यः। दीर्विः हिंस्वः। स्तीर्विः [illegible] तितिच तत्[illegible]थेषु [illegible] तम। [illegible] सोंचितत्से [illegible]
र्वत इद्धातो रितीसंलभ्यते। [illegible] स्वांतत्येपि तस्मात्तपथा करमेव[illegible] हितुं [illegible] उचितमि
ति[illegible] ला[illegible] सर्विभ्यो निरीक्षणा कार्म। [illegible] सर्विभ्यो निर्दिश्य [illegible] सूत्र [illegible] पा
नंत्तरं [illegible] धीति सूत्रे [illegible] सर्विभ्यो निर्दिति सूत्रे तस्मात्। [illegible] इत्यादि
वा [illegible] दर्शनाच्च। [illegible] तिकमेजे [illegible] प्राचो [illegible] तम॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नत्वाणादिस्वमिति वा ग्रसा। एवमपि त्वरतेः पाठस्यानुवृत्तिसातत्। न ह्यसो वार्त्तिकेति तिदिक्। एवं संस्का
पते [illegible] तिप्राचो ग्रहणं तत्सर्वमाकरम्। तापते द्विरिति वचस्तत्र स्याकारे पंचपाच्यां दशपाठ्यां च उपलं
भात्॥ संस्थाने स्यावते [illegible] त्रि स्तुतेः संप्रसवे पुमानिति जुम्भाकोशश्लोकणादः सम्बलमाधवे नोपलब्ध
स्तः॥ ननु सूत्रपाठस्य तत्पाले दृश्यते। एवं त[illegible] ग्रन्थपाठात्मा दृष्टानामपि प्रमादाऽऽद्याः। यथा पा
णिन्यादिमुनित्रितिप्राचन्यायेनोहन्तं मनेहन्तोपधापाइति। नह्येवं विधं सूपं चवाघादावस्ति।
"अत इत्यनुवर्तमानेमनेहन्तो तिसूत्रितस्यादिति दिक्। इति चतुर्थप्राचः प्रमादाः ॥ उणा
स्यो बहुलम्॥ वर्तमाने लड़ जितो वर्तमानग्रहणं पूर्वः संज्ञायामिति पतः संज्ञायां ग्रहणं चानुवर्त
ते तदाह॥ एतदिति। बहुलग्रहणस्य फलमाह। केचिदिति॥ हृषेर्लोमसु शंकेरप्यसते। शं
कुलेति दर्शनात्। किंच फिडफिड्डौ कुत्रापि न विहितौ आतेर्हसेते स्फिडइति॥ संज्ञास्विति॥
अनादि प्रपञ्चकास्येय ननु सर्वत्रैव स्यादुः कादीति। कार्यग्रहणाद्यतिवेधादिकात अनुबंधक
काद्यकंकिंघात। तेन फिडफिड्डौ कितौ पूर्वाविति भावः। अनुबंध मिस्तत्र उपसर्ग स्याघत्री २९
तिदीर्घः। एतदुणादिसूत्र स्विशास्तितम्। भूतेपि दृश्यन्ते। ननु वर्तमानग्रहणमेवानिव
र्तितां इदं वोत्तरं च सूत्रं संपताम्। अविशेषात्कालसामान्ये प्रत्ययः स्यादिति चेत्सत्यम्॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

यादृच्छिनवर्तमानेधात्वर्थविदेवतुभूतभविष्यते रितिविवेकदर्शनायेदमित्याहुः। तुमुन्ण्वुलौ ।।
क्रियायांक्रियार्थायां। प्रयोजनं यस्याः सा क्रियार्था। तस्यामाशंसायां सिद्धांतः। तुमुन्ण्वुलोः कृत्वादि
शेषत्वेपि भव्यकृतोभावे इति वचनाद्भावेतुमुन्ण्वुलौ कर्तरि प्रकृतस्य धर्त्स्य उद्देश्यत्वं तु प्रस
यद्योतितत्त्वसंसर्गः प्रकारेणामतमेदेन। स्थितृ विधौ भावकोविधादिनां वाच्यत्वमितिपन्न्या
स्यां ण्वुलन्तपातं द्वितीया इहोद्देश्यत्वं प्रत्ययार्थः प्रकृत्युपपदार्थयोः समानकर्तृकत्वमपीष्टाभि
भिधानवशस्य भावः प्रयोगोपाधिः। तुमुन्प्रकृत्यर्थस्तु उपपदार्थं प्रति विशेषणतामा। ण्वु
लिस्तु प्रकृत्यर्थो ण्वुलर्थं एककर्तृकस्तु का कृद्वा तदुपपदार्थे विशेषणताम्। कृष्णं द्रष्टु
मिति। क्रियायां किम् भिक्षिष्य इत्यस्य जटः। इहभिक्षार्थी जटः। तस्य दर्शनं तु क्रियाभि
ध्रितुं जटाइति प्रयोगस्तु धावतोभिक्षावहारेणावदयः। क्रियार्थायां किम्। धावतस्तेपति
ष्यतिदंडः। अत्र तु धावत इति क्रिया न तस्योद्देश्यपातनार्था। उद्देशेन हि तां दर्शयितुं विविचते।
न हेतुसमानेन समानकर्तृके पुत्तमकं। अत्र क्रियार्थेति। भोक्तुमिच्छति तत्र हि भोजनार्थी
इच्छति तादृशस्यापतीयते न तु भोजनार्थीता उद्देश्यमान्यविषमानत्वं तादर्थ्य उद्देश्यस्य
तस्य कभविष्यद्दर्शनार्थमिच्छार्थः। दर्शकोयामीति। भविष्यद्दर्शनकर्तृकेंतदुद्देश्यकंच वा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

३० इच्छा। नन्वभोजने व्याप्तिस्त्वेवानुक्तोपते॥ आत्माश्रयात्। अतः पूर्वेणाप्राप्तिरिति भावः। पत्तु यदिति·
समानकर्तृकेष्विति विशेषणसमर्थ इच्छन्मपमारंभः। तेन देवदत्तेन भोक्तुमिच्छति यज्ञदत्त इति न भव
ति इति। अत्रेदं बोध्यं तुमुन्ण्वुलौ क्रियायां क्रियार्थायामित्यनेन कर्तृके ण्वुले ध्यातः। अंभोजे भोक्तुमा
ती त्रा गच्छतीत्यत्र क्रियोपपदे ण्वुलोभोक्तुमिच्छन्यपोगात्। सेपं यदम्याथ कृश क्रियस्यतात्वा हाउं ··· य
गत्यर्थाद्यविधेः स्वस्य हेतत। एवं स्थिते प्रकृते सर्वेत्रा इच्छाभावेपि ··· स्मिन्स्वेच्छया पः। वस्तु
तस्तु तं प्राप्यस्यापि पपरोज प्रकृते सर्वप्राप्त्यर्थे पितुमुनिसमानकर्तृकतो निवस्तुति। सूत्रे विशेष
तो मुत्तेस्य स्याससैकारत्यास्यति तेनाधिकारः। इत्यादि सूत्राणां भाष्ये एवं बहुधा दोषस्पष्टत्वात्।
सन्निस्वनिर्दिश्यात्। नन्वधातोः कर्मणा इति सूत्रेऽनभिधानादेव समानकर्तृकादित्वं शे
षार्तिके प्रयोजनात्। तल्लिङ्गमिहतं त्रा घाश्रयरीतिवेत्सेषम सत्रेऽगमाष्यकृता प्रगतिकग ३०
तिरेवापदभिधानं नाभेषु कृत्यादितिदिक्। अत्र कादिका। इच्छन्कृतोतीत्यत्रानभिधा
नान्नेति। अस्यार्थः। ५ कृतिपचे इच्छन्कर्तुमिति न भवति॥ इच्छन्कर्तुं गच्छतीत्यादौ
तुमुन्ण्वुलौ साधितिसत्रे तात्पर्यादिवेति॥ अत्रेदं बोध्यम्। कृतेतीत्यर्थे तुमुन्नः प्रा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

तिपुमेषस्य सप्रयद्वके इक्षमन्त्रः । त्रि खनेः । मुखनिः सततो यं केशांभोपावको रविः । संघ्यत्रारे
नाटकादेः शब्देपि च नपुंसकमिति मेदिनी । अमेः सत-स्कन्धो भुज शिरोंसोस्त्री समाः । अ
न्तः स्कन्धे विभागे चेति ह नांते विश्वः । मुहेः । असेमूर्छ यथा जात मूर्खवैधेय बालिशतद्गुल
माः । नहेः । नलेः का हन्हुं शंठ मन्दधूयेन तंन कीर्ति विश्वः । न ह्यास्कीय वाः २५ नी
नल रेपुन पुंसकमिति मेदिनी । श्री ५ स्यर्वि धीं सामर्थ्यात् गस्तोनः । शिलाश्ला लाच
कूडास्सांगलिकुयमात्रके । चूडामात्रे शिखापांचज्वालायां प्रपदेपि चेति मेदिनी । मा
मचूलिस्लि हकारज्यात्रास्थि समः । यस्यक इति । तन्न्थीघु ह्निके यस्काचि समः । तयोः पा
ग्वोर्जथ्वी इत्यर्थः । स्पशेः । पार्श्वकन्ताधस्येके पांते पर्शुगतापि चेति विश्वमेदि
न्यौ ताश्मनि-त छेदे श्मश्रु पुंस्य समः । पुरुषस्य मुखे तेवारोमतावच्छे श्मश्रु शब्द वर्त
त इत्यर्थः अथवा स्पर्श-अश्र व्याप्तौ । हन्म स्यवः नजर्षति चिबुपते ईन्या । पत्तुश्लोति
ति वेति हि तयोः छेनाहतां निष्कलमिति रिक्तां हसेः । चाटच-अथवा सच्कार्थः-अथवा
ताड्वे लिकुत्तम । अमते निमाह । पश्चात्रिति । जघनं चालि अपाः श्रोणी पुरोऽभोग

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कटाव वीति मेदिनी। स्त्रिकशेः। केशाः स्यात्पुंसि च हस्तो हि वरेकुं तले पि चेति मेदिनी। कचैः पलितं शे
खेजेतारवे केशपाके च क इत्यमरः इति मेदिनी। पलितं असमशौः आके शपाकि त्यमरः। कुमारि वः। के
केतन्तु पताकायां चिह्ने गृहे च। इति मेदिनी। द्वयर्थे द्योतमयं नलिनाक्षके चकमंडलो इति मेदिनी॥
कचकू इति। धु नाशी च संज्ञयो रिति धुनाथ च सिद्धः। ग्रामा भाजहइ है वो हहा वर्णाः। ग्रतातनिम
वेध भाजनस्तु कुटि॥ एकशीना स्तु पत्रकुत्र चिसिरिभावः। कम्बे नरकः पुसिनि रप देवता ति
प्रभे दवाति इति मेदिनी। कुशाद्भे कौ केशि त्रिकुपसे स्यात् ककुभो सकं कुलाता च वो रिति मेदिनी।
उद्यपना वार्वस्तु नवन रुक्मा ते व नसंती ति एकी यं पपुंजते। तत्र मूलम्यमा स्रुगतो। सके
कौरवी। पुपात्रे शशिभ्यपाने न्यु शी पुनो ति मेदिनी। विवका कोट कारी ति माघः। कोटकः
पुमान् इति समपुमान्। अपपर कोव एका हवे चि हे वडे ध्वाः चोक पते रिति। वयुकलकप ते
सवडीप मर्था। एवम नु एवं दन्त पमा ण पचिम कोण रिति पितामं कीचको देशभिदा नो
रतसस्व न वंशपो। पेवको गडालां गुरुस मूलो पां तेच को पि कोल व क स्तु मपुरस्य वर्न
केशपाश से पुमान्। सत धुरेया च वत। कीवं शनौ तेज नाधकारपोरिति मेदिनी। जनैः॥ पि
नठः कठिने पि स्यात् इत्यमरः। जडरो नास्त्रियां कुक्षौ वद्धक ठरर वो स्त्रियां मिति मे० २८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कृत्येन समुदायिनां परिच्छित्तिर्गम्यते। एवं विग्रहे घञ्। निष्कृष्य तेषां ध्यते तु पाचकपरक्ते नेनाप

त्तेडुलादिः सनिघाचः। श्रूर्वत्ते तिकारात्तो तीयांतस्य कर्त्तिकर्त्तरि तावृत्तस्य मिति समासः॥

ग्र अश्रूर्पसं न्यायांतरपुस्वादेरिति परिच्छित्तिर्गम्यते श्रूर्पेणेति यंतु ग्रापेक्षि। ननु श। क्रमा

पघंपघ ग्र [illegible] निरस्तो: पूर्व्वोरितिघञ् सम्भवते तथापि सर्वग्रहणावसादनेनापिमविभुम

हती ति भावः। प्रत्येकाद्यहारामाह। कैकारादिति। क्वचिन्नेति। कर्मणीति घञादि अन्तर्भ

न्यादित्तार्थिकाः। इत्यथ श्रुवाथ पपथापथा तथाध्यते न सर्वत्राथ पः सर्वे भवतीति पंचमी निर्देशा

त्। तेनैवमव एकान्ते तिलोच्छित्तिः। कर्मणीति भावे यानि नस्य धातोः कृतो एवं इत्यादि: तदेतत्

पचिते श्र अकोऽति तु कर्मणि हारनो से। यद्यपि हारपतेः पवापवासिद्धस्यासत्त्वात् तु एवः कंपी सते

घञोऽ इति घञ्यवंतो हार्तसातपाप्य वेकायश्चासाविति स्वरितेवारयितु भिस्मति

तुकोति। सोवि हि सतिघञाश्चपावच्छिन्नस्योत्र। तिसोपरसस्थानिवत्त्वात्तु न चेति प्र

निमित्ते वस्तात्तु इति धा व्यवभागशोके मितोऽकृस्य इतिहस्यापतेः। अकोतु सति तस्या

परनिमित्तक अवगिकि उपयव धेति बाधा हाएनानिवस्याभावात् नलोप इति भावः। पयुव

इति। हार्क्कत्वे पैसेहारः अधिपति नेसेति आर इति श्रयेत ताभ्यामेव कारोघञ्या ते।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

स.०५

३२ तद्धितस्यादीपः। अपवादस्त्व-स्तोरचित्पयोति घपेङ्सनिस्यघञो ... भत्वात्॥ अपवादेऽपि
प्राप्नुवत्याधारि इत्यर्थे भ इत्यनम ईचतस॥ अपवादस्त्रियामिति। घञन्तक्रमरात्मजवोर्विषयेङ्ति
पवर्नाता। स्त्रियामप्राप्तौ घञ्विधीयते॥ उपाध्याये इत्यादि। पाद्यपम धातपयति तस्याभिरुह
पदुवं पुंयोगेतु ङीषेव अनुगागमश्च यान्तस्य इत्युक्तम। अश्नातीशार इति। उपसर्गस्यघञी
हिहोर्घः। अपकर्षप्र इत्तिरात्प्रसप्य गाभिज्ञस्तात्तारात्मिति॥ आहुः अत एव वार्त्तिकप्रयोगाद
वस्तेति श्रुतात् घिश्रीति। पङ्क्तिरपि तुयः। अभिकारो लुडन्तपवादेघञ. प्रथमे- तित्ता एतिघ
आपतिः। वरे नाभिव। शब्दविषयस्या पूर्वताप्राप्तेर्वचनम्। अत्र केचिद्वाविति नाङ्यर्तवितितेन
प्रस्तारपंक्तीरित्यादिसिद्धम्। उरिग्रहः। चम्स्यात्। यहणि...निश्चिगमस्थेति प्राप्नस्यापवादः॥
परीञोः। एज्॥ इहद्वि-परिग्रहाणांक्रपते सकृदेवतु कार्यम्॥ तथाहि पते नि पे घूते इत्यादि पा
यतेनावभ्रेव इति सूत्रे श्चनात्। स-तं-तथाप्युनस्कृत मिसेव॥ ...याः। नन्वपूर्वेस्त्रेराग्रङ
पात्तवैपर्यायशब्दे ऽप्यादितः। एवं चेह पर्यायग्रहणं व्यर्थं मन्दे ... इत्यस्यान्वव्यतिसंभवा ३२
दितिचेत्॥ अत आहुः। पर्यायग्रहणं पुनर्विधानार्थं तेनाभिविधि विवक्षायां परमवायोगश्चे
पामिसा अपमेव घञ्भवतीति। आकापमिति। आचीयते स्मिन्व्यसा दि। अभिकालो घञ्श्च

नक्रियादिसमूहः। प्राचां तु भावादिविशु-नरूं।

पुंस्त्वसंहिशेषेचि-नीवतचस जेननिबाद्यवेरितिभ्रूतार्थः। संघेच-ऽतोचधरैचाऽत्ताएधातात्ते
बाभावश्रेणाराधर्व-स्तूकोति-स्तानपानापवदोतराधत्माद्रनसूकाः शरतेत इंश्लु लहाताम
वस्तुभिन्नु पुवस्वपक् वपजेवावति क्रसे तेऽहातिभवसेवघमं-कर्मव्याप्तिलोऽ-स्थववतमा
नद्धातोरित्यर्थः भावेराजिति। कर्तृवर्जितेकाके तुनभवतो [illegible] तद्वे-स्पमा करतिऐधाता।
भाव-श्रोशीति-कुशश्राद्धाने-ह्यतह्यसे-राजंताभ्यामन्न। सबक्रूफ्रुरोगतिकाकपूर्वस्या
तिव्रहराममितिपतीमाघपोसोपसजातभ्ववतितत्वाणलाहारिसक्तः। नबाध्यामिति तु नकर्म
वतिहाऽइतिनिविजमासवावेसत-।त्रिपानिरुक्तिति प्रकारोतेताजिघेष ४ एवंचाद्यपादि
तिनजाचामितिसाघवमिति वेनेवम। ग्रसिद्धपानितिजासलपविधिपवृत्तिसापतोः ख्यातेहि
भावकुक्षितीतिनिरूनति। ननुवेन-नामतापिप्रखावेनलिरूनवत्तपवाहेपंशाचपजो रूपो
भेवं-ऽभपप्रसंगेऽवाद्प्रतिषेधात पुअगवः प्रापुवंतिऽयातेतु ताधेवा। तघथाभावधो
रीसत्र [redacted] तपासथ्यंपेतिकृपश्राप्रः। आतुन्ती। अत्र गतोस्वहन इत्याकूः प्राप्रः। कू
विनुश्रकापवेबातेनतुणावृप्तीन्ताव्यातेहेतिपथा। सेवाव्यवस्ताल्वापलेऽध्वेभावि
सलपस्युऽइतिवकुसकेनसमर्पनीयेतिस्वितमाकरे। एवंचव्याप्तेकुक्षिरितिनिरूनापि

विलक्षे या तु मा तु यप्रक रता मेदिनस्थि पा मि तु कि रिति चे त। सर्वं पार्श्वशेषाद्युपलक्षं तिमेव
ति धीर्दः ह्लातः तास्वांश स्वजाहुत्येके नतिर्धाहंहीाकस तत दुपापो नोप्रस्तारम्याने घथादि विषव
कानेकधचनचै पथ्यापतो रिता ह्तावत। सातत्पिराणिति। सप्रेत वक्र दइता पर्थः। संस्पृष्टकोपि
विधि घोतकः पूर्वधत्सगातिकारता। सामावतश्चे तिरति नु सांतं नपुंसकम्। प्रमेयं पुलके
भावेनको घन्चेसुभपापसहप्रायेन धापूं पुनर्भाव यहता सान्तर्प लाधवते। नवकर्तृ पि
त्वकारकनि० तथेभावयहतो मितिधा चेम॥ पूर्वसूत्र इवशान्शक्ति स्थाभाव्या देवकार
केहुतो। पुनः तेः पुनपु समानेश इष्यते संपद्यामिति। तद्वत्कृत्नकाध्रभवेते स्या
कारः। स्वाक्षो शभा यह तिहति ह्नि गमध्ये तिप्ति प्राप्तेः प्रमाणभः। प्रवयाहः पहसे ति। घेद
तिशे घइस पर्थः। नित्यहेति रोधः। पात्र प्रयाहतो ति। मिलापात्रे पात्रानेन पात्रं गृहीत्वेति
पावत। विपत्राकि सप्रहे देव हतस्य। प्रकृ को [illegible] मि तिवेश इत्यपर्थः। नित्यमेकवचन
यहविइ इसादि नाक ह्मा तापपा। नतु स्त्रीत्व विधि कृत कर्मतिापासां सांत्निनाभांप्याम॥ २३
भाग एधा न्हि ारत नत्रा दसुनके। भात प्या हत्कि स्त्रि यचे पालि। पंचे वघनभावं तः
पुत्राति प्राप्ति कं इकव्यम॥ स्थोव-रथ शक नादिसंघ ध्रापोरज्योत शिलाशक्ति वर्ततेन
पुरग्नुमात्रे॥ इहयद्र हलोय हीत पानाः हरके देगज व कुशकवः। तथा हि ॥ त्र

किंतु पुंस्त्व विशिष्ट इति ध्येयम्। अग्रजन्मनो वेति। तपोलब्धकाशः चपलः स्वच्छन्दः। किं नोपकाशः कृतिः
कृतिः चिन्नोते सोतिभ्यां स्त्रियां मि[illegible]भवत्र प्रसंगे पर्यायाः इति निःसर्थः। भूपतिः पात्या इत्युक्ति
प्राकृत च वर्त भूतिः भो व्रम॥ निकटवर्तीति। अस्त्रियाम् भिक्षिप्रतिबंधात् तस्मिन् विधेरभावाद्
इत्युक्तम्। अग्र इति। स्यात् भवप्राप्त श्वेतोपसर्गा इति पंचे त्युधिभि हृदि भवाइति प्राप्तस्येति भावः
स्याभावइति। प्रतिस्पर्धी स्यात् न प्राप्तस्य स्याभाव इत्यर्थः। हन्तेरिति। नकारस्य णत्वम्। हिनोते स्तु णत्वादि
तिबोध्यम्। शीलितीति। अत्र रामपक्षे अर्थ इति प्रवि प्राप्ते किं न निपातते। पुस्तत्स्य [illegible] तां सुतेकी
र्तिम् अजपक्षे अभिवेश्यम्। पुरस्तैस्थित्वपि कारणां तदुक्तं अतुगंधर्भिः। ज्ञानपार्श्वेषि। तपादि कु
शोस्यापदिति भावः। भरतां भ्रातृ सा जीविकाः कुमारभस्या गर्भि रावणः पश्चिम पश्चिम दीपत इति ह
तं वक्ती। कुमारभरताकुशस्ये रभिहितो इति रघुः संवत्सरं वा किम् मतिः आप्तुतिः भतिः। तथा च
अहतं। मतिर्बुद्धि प्रजार्थे भास्य। कर्मिताभ्टेतो। रजः स्वभावस्तु तीक्ष्णाद्। एतेन उन्नसो व्रमपोगाद्
यद्वा साधुस्यमिति इधिलघ्वन्तिः प्रभुन्नता। कविरिति। पदमात्रक [illegible] रोतोऽशः। तत्र सार्वधा
तुकेपक। दिङ्। शपाल्लिङ्। लिङिति दिश इशः। अन्यत्रत्वप्राभावे पिशो पातोहि दिशो कृतेइ
पइ। इत्यभावइति नत्वकर्तरीति कार्के पासर्थः। परिवर्धेति। कथं तर्हि धन्यानां वरजा

त्तमा भागवत्ति चर्वे वमा हन्ते इति मुक्ता ति॥ अत्र केचित् गद्गम इच्छतीति पत । नैव यासहृपविधे
स्त्र्यधिकारे पठ्यु इत्यात्तत्किं नापतो धाधः स्यादिति याच्यम॥ यो धयवाधक वादृवोत्पत्तिस्त्र्यधिका
स्य रस्यैव सेस सेवा स्त्रिप्रकरणात्तविषयत्वेतोत्सर्गापवादत्वे स्तु रूपमिति स्युः । अस्मिंश्च पन्ते घ
अन्दवो पि स्त्रियां स्युः तथा च न्कस्युरान पुंसके भावे स्त्रीयामिति पठ्यु इत्स प्रभृतेः । अत एवका
शिकायां कथमात्येत्याशंक्य अस हलो रवदिति समाधायवात्तरूपविधि प्रतिषेधस्तु स्त्रियांक्ति
क्ताद्यो पतः अतो हल भयाः पुंसि पतिर्शेषा दिति ख्याति । इति सिद्धांते व्याकुर्वत् अतो
पवात्स्मात्रस्य स्त्र्यधिकारास्वात्ते पि वासरूपविधिर्नेष्यं व्याख्येत। अस्या चर्वे स्यादित्यधाहुल
कादिति दिक्॥ पकारानिष्ठा तिरिति । हसादेशोपस्तु नास्ति यान्ते द्विस धातु धातुद्वि से वा
आभ्यास त्वं या स्यैकाराता इह चतु भवाभावोदिति भावः । अननेति । पद्गगुणः इत्या इत्यत
वादिपकारस्तु ए प्रतो लोपपरतो चव प्रकृते तिवो ध्यम। णोगोति। सार्वधातुक पें ६
पक॥ णो गोतिविचितातितिगणाः। गुशे श्वलसः। अत्र स्यधातो रहे लादिविशेषणात्तौ ३६
त विधै हलंतो धातुर्यवेध्यते॥ नचापं गुहतीति संभवति। अजिधेशो बाहुगुहः। अतो
मात्पर्ये लभ्यते तदाह गुहमताइति॥ नजोपि पतिामधुगुर्वेणात हस्तेत इति मेधम

वेकावामन व्यति आशंसावांमत्वद्ये सास्तिति ईशास। विभिन्नत्त्रिपोऽ इ-। कथंतर्हि मधुसू
निम्लोऽप्र गंधक्ष ध्वेरिति माघः ध्वेन्सोप सध्विति समास्व-विसाहि-सभेसेव स्युश्चितम।
सतं-अनर्थका स्तु प्रतिवस्ति धिव्च सध्ये रितिभा बावार्त्तिकप्रयोगात य कुलको वादिक
न्तविधेधाम। वैव स्मृ रूपासिता रित्याद्वैविध्यात्स्यातान्ततिरूता तुदित्-अथादिवद्धितव
वनं पूरस्त्रूप सर्व समाहितम। एवंकं पुराद्य ऽ-गानास्पवंकं इति तत्तिनित्-समर्थितः। किंसत
सर्वभा वाचि रेधाउपेऽत्वम। तथादि-आप्तारि श्वेति नित्-नमपसंख्योपनिषत्पापायात्ते
काएव चनात्सिद्धमिति धुवतो वार्त्तिककार एव यत्रोश्वह सह इति प्राप्ति स्वाल एव आवादि
भवश्वेतिनित्-अभि-नमत तत्त्तकपं सभेसद्धे विषयेऽपासने तिभ वेश्व विकल्पे स्यात्तस्मै
धातिव। आपाद्ये। कृति गणा तं स्वीकृसप्यानुत्यकसभ्यो पि आवादिकुन्सो निर्दिष्यतानां ऽ
वोपप्रतिपत्त्यौ ऽपाचाश्च यथव स्विपताइति आपास। तथापि-कंदूति रितिनित्-नन्तो रूहे
रता मश्रुक्रमेव। नपस्तेत स्वत्र प्रम्भा वाधिरे धातु तत्र हिकंडूतिरितिसूत्राहसनेत इति
प्रयोगगनं कण्डूपते वभवित अभिति निर्धाप। निचचन्को चेति नित्य आह साकंइति
तिलुहाल्लतम। नैवं विधेभावाबाह्यभिरेव साकंक्षिता कृतप्वैर्बहुमग्रहसांप्रभवति। एतेन

म. ०१
श्री म. ८३

समुदाय एव गतापद्यते
३५ भिन्नः प्राचोयंच्य प्रत्युत्कः इत्यवधेयम् अमिदेशेऽस्य मन्दपः अजनाः सम्यानाएव गतापद्यते ... सिद्धार्थविशे
तत्रपि प्रकृतिभागात्ते भिन्नदिशाद्बै नसत्र निर्दिष्टः। गतोविशिक्षया ... लोकप्रसिद्धार्थविशे
वस्य कश्चिदुक्ता इत्यतिकर्कार्यस्यच संग्रहार्थः। प्रकृतपत्तु भिन्नदिशि हारिता। छिन्दिरिदेधिकता।
विदरानेभितापभ्रुरोता। ग्रहसंघाता। उधान्धारतियाचरापेः भिदमेधहिंसासंक्लेशनयोः
६. ता. विदराने विपभ्रुराता ग्रहसंयाता। प्रवनतरागेः। घरभारता। लिरवमन्द
स्वातौ विस्तावेक्षितियासगसातितिव॥ प्रवनतरागेः। घरभारता। रूपरूपपानि
रविकासे। वृहदेशिता। वीउग्रवगाहने। उपपवीजतनुसंताने। मनूहथुजौ। क्रूपरूपपामि
तिवेदितष्पः भितितिवासा। मघतइतिभितिः कुउयम। छिदेति। द्वैधीकरणे। अन्यत्रतुछिति
छिन्नम। गृहाइति ओकार्थविशेषश्च। अन्यजरहितिः। आर्यतेन पा अश्वाः आराः मतोहः।
आर्तिरत्ना। आर्तेर्वडपसर्गाइति धातावितिलिखितिः। आरएहारकारातरा धारेतिंप
वसु नउशोभितिरयतादिविचते निपातनते। लिखेसु गोः सकारपश्च रेफश्च॥ रेफार्थे
ता। वरेईसं दाधिस्वज्वा। डा। चिंतिपूजि। चकारेणनक समभेद पार्थः। तेन तोयप
तेसुखेतिहारतः। वक्रियं रि। लिरिरिभाव्यते। गनार्थस्येतु संविपत्तिः। विहारत ६५
नात्यान विधाने छिवति थुरादिनारगने विवेकेनसिद्धम्। प्रकाईकृति। वद्दवन

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ने॥ प्रवाहिकेति॥ प्रवाहयति मुहुर्मुहुः प्रवर्तयतीति प्रवाहिका॥ विचर्चिकेति॥ पामा॥ चर्च अध्य
यने अस्य घोपसर्गाभ्यां चर्चयतीति॥ शिरोर्तिरिति॥ शिरःपीडा॥ अर्द हिंसायाम्॥ तिर्द् अर्तेर्लो
पधायाश्च शाटकेति॥ आतन्वं शयनं प्रसर्पः॥ इक्कृष्यादिभ्यो॥ धातोर्निर्देशे इक्श्तिपौ ककाराम्॥
यह्वुत्प्रसर्पत्वं तेः॥ कृषिकृष्यादिभ्यः संज्ञापचतीतिरिति॥ उपसर्गात्सुनोतिसुवतिध्या
यतेः संप्रसारणं च इकृ दीर्घत्वं निर्देशाद्धकार्त्त्वात्किं नपि परे शाद्यः एवं भावककर्मणि वाचिवा
पिधकाचिघह॥ अभावास्त्रीपते रिति यथा तत्र हिंस्त्रीलिङ्गार्थकानि निर्देशस्त्रु स्तनुक्रम॥ यतु प्रा
चा शाकटायनं सामर्थ्या व्युत्पादपदइस्तु नक्रम॥ तत्र पिबति ग्लायतीति स्यादेषि धाघादेश
प्रवृत्त्या आस्यनिवृत्त्याच वैशिष्ट्यस्य चरितार्थस्यात्॥ वसतीति॥ वसो उकरणादिसंपर्क
नन्तु व साक्षाधिमानादिति॥ तथा हिंसति॥ प्रकार इत्यात्र वेदस्यात्॥ ननु ककार इत्संज्ञा
के॥ संघातस्योच्चारणार्थत्वा॥ अनुकार्यैत्यिवस्तिमात्रम॥ अकारस्योच्चारणार्थत्वात् क
कार्ये हि व्यकाराश्चकार इत्यादि॥ अत आह॥ कृष्णि संघातादपिवत् बहुवादि इति सूत्रनि
र्देशात्सर्वेचकारः प्रत्याहाराप्तिरिति भावः॥ तद्वद्भवचना चेति॥ वस्तुतस्तु॥
स्वकारस्य साधुत्वे विभागे प्रथम पूर्वे विद्वतिसूत्रत एवम सूत्रेण भाष्य कार

३६

यङुभयोर्न रूपमत्र भिन्नमिति। इहकारप्रत्ययस्य धातोरविहितस्येति अधिकारबलात् कसेरा
तिमकृदन्तस्य प्रातिपदिकत्वम्॥ प्रकोजनाभावान्नकारस्येत्संज्ञा॥ आर्द्धधातुकसंज्ञाया
यान्तेतु॥ अस्यधातोः संज्ञा होनभवति यङ्लुकोऽपि। णादिकः धातुरूपविभिन्नकार्येषि॥
रकारादीनि नामानि श्रूयन्ते तस्य पूर्वमिति॥ आकारलोप इति॥ अतद्धितपरत्वादमेत्या
शुपस्येति लोपस्याप्राप्तिः। प्रातिपदिकत्वं तु कृदन्तस्य पूर्ववद्बोध्यम्। यङ्लुकान्ते हसः।
तसोमतुपर्थ इति- यङ्लुकोऽपि मतुबर्थे शब्दा इति। शेषविकार मतुबर्थीयाद्विति
पथा। अन्ये तु नेत्यङ्गानां किंतु मतुबर्थे भव इति विगृह्य गहादिपाठे तद्धितान्तमे
वेत्याहुः। इणाभावादिभ्यः। धातुसर्वनिर्देशे रयुसोपधादापम्। एतमत्रेपि। आजिति ति-
यङ्लुकाद्दवर्धिभाषायोन॥ संज्ञापूर्वकः। अधिकरणे रायुसर्व आरंभः। उद्धाय्यकः
श्लेषात्कः स्वपदभाषिताभ्याम्। तेपस्यान्त्रीडावंसातथा। अस्या कृद्योन सूत्रे आ
ख्यानस्य पूर्वलिपातेति आख्यानस्य प्रश्नपूर्वकतया आर्द्धक्रम मनुसृप
पाद्धपरिप्रश्ने आख्याने चेतिपरिपाठितिपदगती-परिपूर्वः। इणाभ्यासाद
भवदीयम्॥ सादिकादिति लिङ्। आक्रोशः शापनम्। नपूसकेभावे नक्तः। नक्

३६

पन्थानो यापि संवागतः पतिरित्ति प्राप्तः प्रवेद्दः पराम्भिस्यं वैसि चिन्तय पन्थ पितृसविां जे
भीऽपावच्छति॥ हिर्ह्रविश्वयसितं द्याति नकिं संनं ग्रुच्छते कें यत्रं किं विसयक्ष
ऽनाणु पाणुरहूविं धत्तेकेवोःयश्रीम ५२मध्याऽत्क्रापवधा- श्वमेतुं गतां किं मुद्रियसहि
मीतोभूजं गातं किन्नं कुद्देयाप्रतिवेध्याचिं किमसोप्रालोश्वरांपतंते॥ इत्यं कातील
धतिकेतवकरजेः पातोपयातक्षु हन्तोऽष्कृतिनयो ठमीरंजमुहिवाखोर्स्कंमुब
त्तिर्ई॰ प्रोतु ऽत्क्रापवधा- भ्रातर्विकुंजस्तिपृथिरतायवसेमातस्तपविनिवितस्तिमि
र्धप्रसाई॥ वरवास्मिकिं चिरिर्त्तितिरधरामिलामोत्प्राहरः कथपदिंजंसमोऽमगामं ई॥
पार्कीला ऽत्क्रापवधा। स्ना तं या तिस्याविभिर्हिरविलोयासो घनेका नन्नेश्तितेश्वनन्न नावि
तुर्विश्वनसिजौ स्वः संपात्क्षितः॥ जीलागगरतांग्र तेनरजनीधीग कृतांस्त्रिशतां
तत्रं किं न तपस्तथाति सकथं ना या विमे भासितिविः ६२॥ सामावधारतो ऽत्क्रापवधाः
कथं नेका नः संमुपेति कुं नमिस्यं वि ऽहेत सिंविंत पंतो॥ मन्तास्य पनिलंबतेम्भु

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
रसमंजरी ५१

११ अथ मैथिपवासरहितिनिश्चिपयासरं ते १ सायं श्रीसफ्रीकतेति सावासकसज्जावास
कावासरः॥ अस्याश्चेष्टा॥ मनोरथस्त्वीपुरितासहृती अश्वसामश्रासंपादनमार्गविलो
कनाद्यः॥ मुग्धावासकसज्जा यथा॥ तारं गुफतिताराकांतिह्विरं यथुंति कांची
सर्वांशिपं न्यसपत्ति किं तु लज्जयहुरं लोहे नवलेपुनः॥ आली नाकिंति यासकसरज मैं
कामानु ———— हृपक्षिपेसाधि स्पर्समृत्सीनमो तरलमलीदुरसमुद्धोन्नतैः
मध्या वासकसज्जा यथा। शिरसंहर्षविलुंकतेति कंतुकारकं कूलारहारमचि
ययेन्यागा केतयेमे किमपि हारं समुद्धोन्नतैः॥ गत्तिा साकारतांनयंसरहवतिभूषा
जितिग चलिनिवादिर्थं पथ्य दशः शनीसव रीतं स्मेरान नो भूत्समरः ६५॥ प्रगल्भा वा
सकसज्जा यथा॥ कृतं यद्युषिभूषणांविधुर्धारवीधूपितां॥ कृताशयनं सन्निधौ
कसुकथीटिकासंभृतिः॥ मकाशिहीरीतीहशोभजनं मे सदेहलिबासकृत कनकके
तकीकुसुमकांतिमिर्दुर्दिनं मे ६६॥ परकीया वासकसज्जा यथा॥ श्वश्रू स्वापपति ११

कै३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

सेवामनसपस्वलाटकलकेभाग्यंतांऐवेधसा॥ तंसर्वंसखिपैवपार्थमकरोतंतस्मि
न्कोयः कृतौधिगंभाधिगमगीधीतेधिगतंत्तुं धिक्केवेष्ठि तौधिवयेः॥५२॥ संकेत
निकेतम्प्रियमनवलोक्य समाकुलहृदया विप्रलब्धा॥ अस्याश्चेष्टा निर्वेदनिः
श्वाससन्तापालापचिन्ताश्रुपातमूर्छादयः॥ मुग्धाविप्रलब्धा यथा॥ आलि
भिः शपथैर्नेकपदैः कुंजोदरे नीतयाशून्यंतत्रनिरीक्ष्यचिन्त्यभितया न प्र
स्थितं न स्थितम्॥ न्यस्ताः किंतु नवोढनीरजदृशाकुंजोपकंठे दृशाभावा व्यतमं ग
कदम्बकुड्मलखमत्कारस्यशोदकपः॥५३॥ मध्याविप्रलब्धा यथा॥ संकेतकेलिगृ
हमेत्यनितीन्वयश्रून्यमेतीहशौनिभ्रतनिःश्वसितोधरार्णा॥ कद्दीन्दरैवनमञ्जु
५२ विकाशिनेत्रं तामुत्पलैकवलीकृतमेयतस्थौ॥५४॥ शून्यं कुंजगृहं विलोक्य कु
दिसं विरमापवेतोभवंद्दूतीनां पिनिवेदितासहवेतिवक्तापिनोपातपाश

 प्रौढाविप्रलब्धायथा २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री:९
र.स.
१०

यो शंकारवन्दुशेखरहरश्रीकंठशूलिन्शिव आपस्येति परंतु पेक गेहेशाभगिरा
यक्रैत्तत्तः ५६॥ परकियाहिप्रस्थापया॥ इत्थौवै कीभुजंगमर्तृ‍र्द्धिं वरत्ता‍पुरसं को स
ग्गानहेमं भोक्तस्पद्युन्नंधरत्तयठलेतधानेहह्छ:प्रिय:॥ सेतापंकुस्यपातपावेप
रितः पंचो धरे गर्जति क्रोधाक्रांतरुतान्तम न महिषभ्रांत्या दृशौ वोक्षिते ५७॥ सा
मान्यवनितागिप्रस्थावया॥ कपटयवनभार्गौकेनचिद्वारपोवौसकस्महसिकगोष्ठी
यंवि कायं वितासो॥ इतिविहसति तिर्गभंगतिन्हिश्रयन्दुर्दिकवसुमक्षोत्ति स्वप्र कु
नांके चिकु गौ ५८॥ संकेतस्वयं प्रतिभर्तुर्यानागमनंकौ त्तांपाधितंतपतिसो का-
भ्यय छि दिसानागते प्रेयसि प्रोषितभर्तृका वा नातिव्याप्ति: तस्याभर्तु रव छि
यसे भवने गमनं निवम इति संकेतपरेनत द्यावर्तनात॥ प्रस्थाश्वे का॥ प्र
रति संताप उत्कम्प ग्लौ क्वचित्कम्ब हरितस्पायस्याकथनाद्य:॥ गुणोपाउत्कावया

श्रीरामः

स्खलेन वलितेऽधरे प्रतिलिपिं कृतं नः धत्ते सौधकोतवोत निनदैः सां केतिकं
वीक्षितम् ॥ शश्वत्सार्धविवर्तितां गलत्तिकां विलोलत्कपोलघुति क्वापि क्वापि
कतं मुग्धं विपद्मिपातरवां क्षिते न्यस्यति ॥८॥ सामान्यवनितायासकस्मात्ग्वणः पा·
वो स्वीयत्वनिर्वाहकर्तृत्वविधौ धृष्टामस्तिं चुम्बने पाथिवेकुचयोः करार्पितविधौ
१ कांचीपुनः कांचनीम् ॥ इत्यं चन्दनवर्त्तितेऽविजनमेऽरे ज्ञानि संस्कुर्वीत किं
टि ५ वर्ननमनोरथं तेन तेषां देवां तागतां ॥९॥ सत्वकृता साकरप्रियतमस्वाधीनपति
का- मसास्वैक धनवितातरि मदनमहोत्सवमैत्हंकारमनोरथावाप्तिप्रभृतयः
मुग्धा स्वाधीनपतिका यथा- मध्येन कृशिमा स्तनेन गरिमा देहेन वामंजिमा ह्येता
तानबन्धिमानतेन जडिमा नेत्रेन यातवक्रिमा ॥ साल्येन इडिमा नवा चिपति ॥१०॥
मालस्येन पास्विसिमाप्राताशस्वतपातिमजतिमनो मत्थेव किं कारतासम्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरस
रसमंजरी

१२ मध्या स्वाधीनपतिका यथा ॥ यदविरतिमहोत्सवेन कान्तो वदति पिकैरेणलोचनेति ह्यात्ता
त्वि ॥ प्रियसखि जपति रेखपार्श्वदेशे सन्दधि नमुञ्चति चेल्लिका चरामि । ७१ ॥ प्रौढा
स्वाधीनपतिका यथा ॥ धम्मिल्लस्याधरस्य स्तनयुगमुकुले हारलेखा स्वबाधं न्यानाम
रविन्दसुन्दरदृशः कान्तेन नो ते स्तुतिम् ॥ स्वच्छे नाशिनि गात्रीति भूतिलपत्रं चेतः पथ्यं
काव्यं नोद्यितस्यनेत्रस खिलकपोलं स्यात् सुमेरु गुरुः ॥ ७२ ॥ परकीया स्वाधीनपतिका यथा ॥
रविः पाः संतिगृहे सरोरुहदृशो पार्श्वं विश्वासकृत्तत्काची कुङ्कुमहेमकङ्कणारणत्का
रो न विभाव्यते ॥ कोहेतुः सखिकानने पुरुषं सौधे सखीसंनिधौ प्राप्य नीमविच
ञ्चिन्नभस्वपतिर्तोहरि नमिनमुञ्चति । ७४ ॥ सामान्यवनिता स्वाधीनपतिका यथा ॥
पञ्जभस्वपतितोहृदि नमिनमुञ्चति । ७५ ॥ सामान्यवनिता स्वाधीनपतिका यथा ॥
संलेपयति मन्दिरं मृगदृशो गात्रास्त धारागारं स्नातस्फूर्तसतोजसुन्दरा चमत्का
तादृशौर्वशीभ्रमाः ॥ विलोक्य नृपितिविचित्रमममकस्यांवेशाद्गृहितोः पुनैर्विलिविलिते

१२

स्वयमभिसरति प्रियं वा अभिसारयति वा साभिसारीका - अथ स्वाकीयाभिसारीका - समय चालु कुलभूषणा
धवला प्रसाभे पुण्य कपट सहसा रूप : । इति परकीया या स्वकीया या लघुप्रकृत एव कि केमः
मुग्धाभिसारिका यथा - दूतीहि घुं दे पाग तो सहचरीन त्रिः सह स्या लि जीदे व तो दिशा
ति श्व मेन न मन भरदः प्रस्या नेत्रे संभ्रमंत ॥ या चं मांग लिखि कितमो तिं ति म्भिर स्तो भोवि
भि॰ गु॰ २४ भि दुष्टी रवैजीतो वदथिता भिसारसमयो मुग्धे हिम अ रवामो ८ ॥ मध्याभिसारीका
यथा भीता सि मैच भुमगा स्वधिम भुज सासंग नेपुनः कि मिति कंप मुरीकरो ति ॥
अमको धरध्य विभिर नृ भि तासि तालिम ह्वचि सा खिव इनं तासि कि मा च सामि ॥ ८६ ॥
॥ प्रौढाभि [illegible] सारिका यथा - स्फुरदु रसिन भार भं गुंगा पी कि शाय प कोम रा का न्ति नीच
देन ॥ पृथ कपप कथं स हेत ग नु परि नृ न्नि शाह मनो रथा : तव स्याता ॥ ८८ ॥
परकीयाभिसारिका यथा - रमसा [illegible] स नु मघ ता नावनिता नं सखि वा दि दवि
वस्या न रा रम नी दिय सो ध का र मार्वे वि वि न वे शम लि मा । गपिव मा गेः । ८९ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रा॰ वा

ज्ञेतस्मा भिसाति काय थ्या। यन्नोपे वनजनंभजाकेषु विहस्य चिनयस्य चि निरताया: सनेति
हतुमहनो पियाणाम नफरेण कोन्त्रा न विभर्त नभूयः॥ ८०॥ रू स्वाभिसातिकाय थ्या। नो
मुनी नकुमुहेरूपमेव स्योतिति जनवि सो यनपुगमम॥ नो स्वैदिनकार स्वनवेन्द्र:
कप स्वेतमसि यस्य विकासः॥ ८१॥ दियाभिसातिकाय थ्या। पच्यी नामधिपस्य चक्रनेहरा
स्वधीतस यामं ग्रतोजाते स धननाभिथ: कृतमहो साहं पुन: प्रस्थिता:॥ स ध्यानं स्थि
तयोर्विहस्य गतयो: शहकान्तमत्रा नारे पूनै: स्थिनजकनोजवो विजपते कोप्येष कं
यह:॥ ८२॥ सामान्य चनिताभिसातिकाय थ्या। लोचघोस यमकृति प्रतिसस्तको
वीरसता म कृतिनं वल्कं पुकजंघयन्धु स्वसहन्तोजभो नति॥ स कुर्मे दि धि
ति विस्फुर हतिच स्वाभीकरा रंकृति श्रीरकं जेगढ प्रपातिकृतिनः कस्यो विधा
तगनो॥ ८३॥ मुधापायन्या प्राधान्ये नमधापायन्नामदन सामेज प्र॰ सु
पापा कांशप्राधान्येन धीरपाधे र्यप्राधान्येन मधीरपा स्ये पे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

प्राधान्येन धीरधीरत्वादिभेदे च प्राधान्येन ज्येष्ठा पास्तेह प्राधान्येन कनिष्ठा प्राः
न्यून २ सिहेत्स प्राधान्येन स्पते ... कृ प्राधान्येन मुग्धा वा इव कन्यकाया:॥ सामान्य
वनिता या धन प्राधान्येन स्वकीय वनादिका या वर्तन्ते प्रतिशेष:। प्रस्थानेच
च्छवै: कृतं प्रिय सखे रे रो ज स्रेगतं धतमान लाना प्राप्तिवतं व्यवसितं चित्तेन ग
पुनः ५ गन्तुं न्तुं निश्चितचेत सि प्रियतमे सर्वे समं प्रस्थितो गंतव्ये सति जीवित प्रिय सुहृत्सा
र्थ: किमुत्सृज्यते ॥ इत्यादि प्राचीन ग्रंथे लेखनाद [redacted] अभिमन्ता लेशतो ना
निश्चित गमने प्रेयसि प्रोषित सति काचिन्नवयौवना प्रियकामातुमर्हतीति ॥ तथाहि
तस्यां प्रोषितसति काचित्प्रवत्स्यत्पतिका नान्तर्भाव: भर्तृसन्निधिवर्तित्वात् ॥ नच
सहा तो ... मन्तर्भाव: कलहान्तरिताभावात् नयमानितत्वाच्च ॥ नापि स्वाधीनपतिका
मन्तर्भाव: प्रियस्यानुपभोग चिह्नितस्यागमनाभावात् प्रियप्रा: कोपा श्रीराम

घमाव दर्शनात् काकुवचनकातरप्रेक्षणात् स्मितांतःपक्षपात दर्शनाद्
न्वासकसज्जायामनुभावः। अरतिपर्यभावात् सज्जीकरणाभावात् निर्वे
दादि दर्शनाच्च न स्वाधीनपतिकायामनुभावः। अपि च मन्दहास्येव दर्शना
त्स्वाधीनपतिकायाः कदाचिदपि न संगच्छते इति संप्रदायः॥ अत्र च पतितः
स्वाधीनपतिकात्वं निरुध्यते। अन्यथा भर्तुः स्वाधीनत्वमेव तस्या भज्येत तन्ने
ति यास्व यथा भर्तुर्विदेशगमनात्। किञ्च निर्वेदाश्रुपातनिःश्वासवचनादि
नानादि मदनमहोत्सवव्याप्ति रेकदर्शनाच्च नाप्यभिसारिकायामनुभावः
अभिसारे तदभावात् इतः संताप दर्शनाद्धेति पु ... प श्याम रसन्तात्
पत्यापतिरञ्ज मन्तात् देशांतरपास्यसेवसा प्रोषितपतिका। काकुवचने
कातरप्रेक्षणात् गमं विप्रोप दर्शन निर्वेद संताप संमोह निःश्वासाभा १४

र१

तमदेच्यवतु

ख्यारूप: ॥ मुग्धा प्रोषितपतिका यथा ॥ प्यारे तो ह्यारे कि[illegible] मति जातबति किंतामाप न्हामोह
दीयस्तें मान मपी चकोरं - श्मा रसी पुनेलि लिखितें में सं संतानि कुंज मुन्मत कोकिल कस
धुनि मातता नं ॥ ६५ ॥ मध्या प्रोषितपतिका यथा - गनतु प्रिय वेर ति नि:श्वसितं न
छिद्धि मा सिलते वा न पवन वो ऽरसे मा धीत एही तें ० श्मा पुहरि तिंपा हितु मेसीहश: प
८नुभास स्वसीं किमु कच: सम्मु वां म गा मे । ६६ ॥ प्रौढा प्रोषितपतिका यथा - नोप
मुख्यति सुभुयां मपित नुस्रा जो विपो गर्भ र स्ते नो हं विहिता ग्मा लसिर्ष दुवते पख्या
विसस्ववर ॥ तामुसं कुसमपदी रमुरफेप देधु मिरिपिते स्याइ अेवेप त्र्वतत
किमु विव ज्यारनाद सीडु ० सहम ६७ ॥ परकीया प्रोषितपतिका यथा - न्पत्तप नवीग
मु द्रिपा र पुगलं भ क्रिधि मि नणग्य ते स्पनणानीतिर ज्ञाति किं नभवतो हेतो
मीवाडु: कृतम ॥ अंगानां शत पात ना नपनपरे - कोपि क्रमो रौरव: कुं[illegible] पाके
पत भय स्व मनसो पुन्नः कैलपि प्र। क्लिाते। ६८ ॥ सामान्य वनिता प्रोषितपति

भी २

श्री:तम १
रस.
१५

धा ए २

मुग्धं प्रदेहि यत्साप पर्यभव द्विरोतो मासत घे पास्खलितेय हिः सहसोपदे तत्ति ॥ इत्यं विना
घवितनस न्सपनो मुधातने नो प्रियपत मेकरवोर्ध भार ।२२। अहितकारिता प्रियेहि
तकैरिति ॥ उत्तमा । अस्या उत्तमैव चेत्कात घथा-पति:शयनमागतः कुच शिचित्रि सो
रस्थलः प्रसन्न वचनमस्ते रयं मत पिधाम मुग्धे ॥ अय चिंतम गास्मित घुत्तिप
१५ हारपंक कुर्वैरपूजितिक सद्विलोचन चमत्कृतै रम्युजैः ।२०। हिताहितकारिता प्रि
यतमे हिताहितचेष्टावतीमध्या । अस्यास्तु व्यवहारकारिता चेष्टा यथा-कान्ते सा
गसि कम्बुक स्वशतपासा चीकृतश्रीव पामुन्नो: कोपकषायमन्म यशर
कृत: कलन्ताकुल: ॥ साकृते ह्रासकेशर्वचो माध्वीक धारा लसी प्रान्ति: काव
लताध कांचनमहाहनोस्फारा सूमुधा ।२१। हितकारिता प्रियतमे हितका
रिता अधमे । एवैव निर्दिसित कोपवचना च रुष्टी सभि पाते-अस्या निष्ठा १५

धी १

तद्यथा॥ व्याख्यानैस्तपपः करोति कमलस ख्यापां मुखामम्भो हृहे श्रीखता द्रव
धारया शिशिरया मां भिनः सिंचति। तस्मिन्प्रेतसि विद्रुम द्रुमजनिरिंगत
रंगमसि भ्रान्ता एकांतसतेजपत्रशाढ्यशोभूवो दृशा ऊर्ध्वति ९२। चित्तासिपा
प्रेपेक्षमेतासामृतमममध्यमाधमप्रभे हानो हाहिताइति॥ विश्वासविश्रंकाति
रीपाश्र्यचारित्रीस रिवतस्यामड्नोणा संभसि न्तापवारितासप्रभृतीनि कर्म्मा
सीमेड्नैवधा। स्तनकनमहीधतोपकं हे व्रिपकारपश्चवमु स्त्रसप्रमो दम॥
रहसिमकरीकामिघा छिवंतीं कमलमुखीकमसे सखीं मघ्याने ९३।८
पालमोपथा। सांइध्यानै मुखरित दिशः श्रेतापत्तोपहानोधाएसा
दैः धरतीववयं सर्वतः प्रापपन्ति॥ तेन स्नेहं वहति विपुलं मस्सखीपु
[illegible]कमेव त्वं निःस्नेहो पद्रसित द्विं नाथमे वि[illegible] पाप। ९४ छिन्नापथा॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम १ सटी
रसमंजरी
ल

९६ सानन्दं मैथिलि वनमालि विलोकनाय निर्गीय कुंज मिति किंतु विचारयंत्यां
धं कारि रोमधुलिहो दिवसे व्रजंति एते पुनः श्वपचस्य च पुराश्च कोरा इत्यर्थः ॥
परिहासोपयथा-भ्यागार मितिलिखिता सूनिवेद्य वचनैकः सपृष्ठो दृशास्तुम्
लिखिजाकंभर्तुः। इत्थं सखीजनवचः प्रतिपद्य सद्यः सीता स्मिताप्रतिभिहत
रंगा चकार ॥९६॥ साक्षात्परिहासवच्चित्रपरिहासः ॥ अत्र संक्रापादि शास्ति तान्वि
सखीं नेत्राग्रे प्रियं विहस्य मुरवैरि तिभाषमाणेन राधिका पादशान्य प्रता
ड्यमाना विमाध राधा दृनं मानमपाचकार ॥९७॥ प्रियस्य परिहासवच्चित्रस्या
पि परिहासः। यथा- हे अंधातिकृपं पतः स्मरधुनी मो लोके यं पावको दिव्यं
तस्दृष्ठि लिजो वनं कथं महिहे अंसचान्द्रं तव ॥ शंभुः शिवावाक्सुधः ॥९८॥ दुल
भ्यापारणा रंगमाङ्गती ॥ तस्याः संघट्टन विरह निवेदनानि कमनीति ॥ स
तस्मात्सूतनिधौ सपाद्मसुस्थितो हारः प्रति सज्जतामित्यं शैलसुतां विहस्य स स्मितः २

घट्टनं यथा। अन्यत्व्वत्तिरजनि हृदं चत्ति तिमिरमिंदुत्तिवंचत्तिमनोः मू:॥ ५ अन्येन
सत्रमपुन्नैर्कैयिरचिपरान्नैर्कैमनं स्तक्षिनं॥ अद्रिमुक्तिर्हेत्विवेद्यनं यथा-वक्त्रे चन्द्र
मुखीप्रदीपकलिकाधाराधौमं इवेत स्या देव मोहशांति जगत्माप्राप:संमु
खीस्वतिर्द्रुमः शिरसा नसेनं सह सा श्री रूपसतिः स्त्रिपतो स्नेहस्तत्र यथा
तथानभव तित्रैलोक्यामं धंतमः॥१००॥ शृंगारस्याभपनिहूपर्नैस्तालावक्रो
विनिहन्यते॥ स अत्रिविधः पत्तिरूपपत्ति वैशिक स्वेति-त्रिविध स्याद्दिग्राहकः
पतिः। यथा-सैषीरघुमपूर्वमुंव शिशिरस्मि- धान्मुधाशीकतारं वै मोमी
५४ कृतिमिस्वैकिमपकृतोभोगैः शतैर्वीजयधाः स्वधीहितिकिंवसिंचसलिलै
रंगैः शितिवोपमैः सैपैशैलसत्तोकद्रोमहसंः रक्ता त्वापविरक्तामपत्तिं॥
अवज्ञकुलहितिताद्ध्छश हमे तसतिस्वभुर्वी॥ सार्धकालिक पतांगना
पतप्रुखयेसतिसार्धकाल मगुरक्ताद्कुलः। यथा-वधीर्यभजेकोमरे

१६ ॐ नमः
हरिः २

त्रिनमरोलेशोस्यमेगीकुरुसंयमर्मनुस्य भुतांध्रपाहि पवनलंलसंभुस्तास्य॥
सांविधौश्रतं ङ्कानमगिरंनिगीकुमानादिहिः शातोसोगिविनेमवासहपतो
निशीनुमुकंठते॥ सकलनोतिकातिबधकसमसहनाद्रतानोहन्निसाः यथा
यान्मुः पहुरतिपच्छहशोसहस्त्रमन्निहुपंकथवकुत्रनिवेशपामि॥ इत्याकस्यव्य
नपनामुहहेनिश्री एवरामांवितेनवप्रबाह्नितिमनुतेन ३॥ भूपोनिः शोकः कु
तद्दोबोभूवेनिवारितोभूपः प्रश्नपपतातोधनः यथा॰ एकोहातेः काकमसवा
र्दरितोवारितोविलापश्नासापुनरूपगतोऽरतोसहर्षिः॥ एकोकांतेकनकव
सपंमुनकमनोधपंसाहबोधकः पुनरपिनवापाशविवप्रसूपः॥ ४॥ कामिनी
त्रिवकेपठपदः शठः यथा॥ मोसोसमतिधापभासफलकेपालिसमपत्राधली
केपूरंभूजपोहिधापकुचवोविन्वसमुतास्त्रजमाचिस्नातसंसमुपानयपतेम
गहशः कांचीविवेशप्रछन्नीयंविमपाकरोतिमदुनाहत्तोनयामभेवः ५॥

आचारहानिहेतुः पत्तिरुपपत्तिः यथा॰ शंकाशंकलितेन पत्रनपत्नप्रा
ना२ तेन वेन्यते ॥ कंदर्पधात्रिमूर्तिभीतिचकितं नो पत्रधाष्टिलक्ष्यते ॥ जोर्य
पत्रशास्ते रक्तस्य दर्शने चिमाधरः धीयते नो यापत्रविधीयते चेमत्ता
तेतत्किं रतं कामिनोः ६॥ ऽपपत्तिरपि वस्तु र्दृ॰ जहुः सर्वेशपोपुष्पेतो गत्वा सिकावे
शिकः ॥ यथा॰ कोपेकस्य कुतीतकामस्य प्राप्तिकांतिपारावतसंधानितचित्र
तर्कं तणालियि॥ ऽभ्रान्तालोचनचकोरमनंगारंगमाशाताम्रेहे कमपि आरयिता
सर्वस्वाः ॥ ७॥ ऽशिकस्तु तामम [illegible] धमभे हालि धा॰ दृष्टिता पाभूपः प्र
पा३ कोपेयुपचारं पाता ऽतमः ॥ यथा॰ चक्षुः प्रांतेमुहीन्द्रव पन्मप्रदृशः शोरता
रविन्दधिपं नो द्वौर्मस्यत्तिं नास्मितं चितं तेन्दन्ता त्तिथीटिं नंधा तत्वोपा
तम्पेत्वं किंतु पुलकभाजस्तु पोत्य पुतिः कान्तः केवलसमानतेनेशिरसा

श्री
रसमञ्जरी
श्रीलम
१२

मुन्ताोस्यजं गुम्फतिार। श्रीपापा: प्रकोपेयः प्रकोप मनु रागं वाप्रकूढवति चेक
पाम नोभावं गदूल्ला तिसाम धाम: यथा-म्माशंपंय चविहासेव वजितमिहं ।ासेव
गंधीतं वचो नेत्रं शाणासते नकोतित हपि कोपि न्सागोस्वीपतोम ॥मानावा:
कारसे घमोमक रिकारं यं: कुवाभोनपाोर्थ पं: कुतस्य धोरतीषुत्सुदश:
सांपंत नो हश्यते ।ामप सूपालगा शू्ल्य: कामक्रीडपा मकृतकूला लाप
पिवार्तेधम: यथा-ुरूपतिहस्यिपस्य जेगस गा नच करूणा नचकोपि
भीतिलेशः ॥ चकुलग्नुकुल कोशकाम लोमां पुनर पितस्य करोतापात १२
वेथा: ॥मानी चतुरस्व शठपशा नामंयति ॥मानीप यथा॰ पासा
कुतपरापणांतपवचोपं ापमेयं मनः श्रुसोवार्व मिमोामपा श्यवि

ज्यो१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

नवं व्याजाद्धरिः प्रस्थितो ॥ प्रातर्वीतविलोकने परिहृतो सांचे विकृता नने प्रा
तोशे निपतत्तिहृत रूपत्यावाम पुलो हृष्टपः ॥ १० ॥ प्राकृ चेष्टा अं ऽ समागम
श्वतुरः। पाचं अं ऽ पसमागमोप २ व्याः तमोन्न रोदे हत्तरं तरलं निशापा
स्तवनिगीतापाः तहेन रोनो निकटेष नानां घ्रटेतेशातो रतिकः
सहायः १२। चेष्टा अं ऽ समागमो पया ॥ कान्ते कनकः जन्मिा
रे करे किं मपि कुर्धति ॥ आगारे लिखिते भानोहिन्दुम्भिन्दुस्त
शिलादहे १३॥ प्रोषितः पतिस्त्रपपतिर्गे शि कस्य भवतिः कमेतो
लहरे तानि दुहरं भाद्गोपिकम स्वेके शपाश्रेतिंव कैच
ल्होक्षपितमरुतं मधाहे शोमगुरावे ॥ नाभिः कुर्वाधा सैरपि
लालीरवस्तवः किं चपात्तिर्पस्याः साचे दुस्सिकैर्ष हेतेतावस्य

CC-0. Digitized by eGangotri ... Mishra Collection, Varanasi

श्रीदुर्ग्यै नमः

रसमंजरी

९८

सान्ति ॥ ९ ॥ पांसवः सासलिलकौलफुंह — सापेक्षाजाऽङ्केषेष
पियत्मीनिवर्त्तमाने ॥ अनास्मितघृतिच — मात्कृतहकृतंगैरं
गीकृतं किंमतिधानदृशः स्मरामि ९५ ॥ — मधुतपतिपतीन्दि
बोलबंधे मुकुलितनकान्तकल्हकिपाते — म ॥ प्रकृतहसितम्
नतांस्पृशविमचपुरस्य दृशः स्मरेचविकितं — स्वतामिणि ९६ ॥ अवनमि
शौनायकोनायकाभासएवपथा ॥ शठस्तेसघा — निवाजितोबहुवि

निर्धनं — धाभंगिघर्षेपुनायाजेमुपेत्सनिभृतमधपस्काराः कृताद्बकवः ॥ ताम्
स्याहराः ॥ कुलेन विहितोऽञ्जनोनवनस्तोहहावते नोपिनवेक्तिं कुतीकिप
तापत्नेनसंस्कारस्यति ॥ ९ ॥ नवनायिकापादृद्धनायकस्येतभेदास
चितिवाधमः ॥ अस्याधेस्वाभेदे नमेदास्तस्यैवस्वभावमेदेन भेदा

अ

रसमंजरी

९८

श्रं

धीरुः खचरकि तोनातो विस्फारोति यथा श्वासंनो स्वतरं महातिसलिसं धत्तेन वाचक्रो
विा ताता वर्त लि वर्तमान दहन कुरेम गन्ध ैः नहाम ः कियुपि देहगत तनको
भूप ः स्मरं वर्तते ।२८ पिटहकालीन का ततिषक प्रेमसा प्रणिपात्य गतांकीर्ते
नेपधा । स्पर्शीः स्तनतट स्पर्शे धीनसां वल्कलीन सामा । तस्याः केयिकथा सा
पसमयः सते ।२९ कामः क्लेशजनितसकल विपक हे पता स्तनभु दृ ः प
धा० गान हुमर्के दक्षिणु विंके दगा यादि जवादि गां वस्तनोः । रजनी समोभूय
तेः कृपा तीकरातीवांकिमत्तः परिधिया तः ।३० प्रपाश्रित कारव निं क व्यहाः
प्रसाधः । कथ्य नावोकारा रामनः काराति कोपमा । तस्यवनि दानमुक्तेना ॥
अङ्कसंविन्दसोप नदूरं दर्द संलिखितं मनः । यर्दसंस्पर्शी नः पातितो दृघो
किं करिष्यति ।३१। श्रो सुकर संतापादिकारि तमनो विपर्या सकृ स्थित
प्रपाश्रित दथा प्रारंड्वाद ः । पापाः कापि केना विकश्च-कापिकोप

श्रीःदलजयतु
र.व.

२२ यथाप्रतिकदेममसतांशतेःवृन्दांकोतोंमगान्द्याममुत्तोमितिपरिहासंकर्तुमिभमुघ
तोमूर्त। अथशिथिलतबोमानमाशंकयत स्यात्पिर्शशिपुलकभामोपा
लीकंच हूहेता।३२।काचिकोपवथा। क्रिरेतिबोमगाहशेनमुखमहिती चंके
र्षजह बालिदोगेदुजमन्दहेतत॥ भंकक्रोमावहलिमगातकृनीताहर्षक
मीतिलिधि धूपवलिहशभीन्दारीपम।३३।मदनवेदनासमुत्थसंतापेका
तनाद्दितेबधापि॥ यथा। कोहतां विसी बोमोनोतिवराति:कामस्यत स्था
वपिभूषरश्रीजनबनोवंशेमतनसितेजहः सकुब्जीत्वति। इत्थं साम्पति
चौतयोःप्रभजतिस्वामिनःतथापिसहितातन्मानां तद्गतीकमाद्रतर्नतं २२
नेपंपथागहसि।३४ विरहपयथाविकारमात्रवेषाजीगनाथस्थानं
गडता॥ पालिनीरदवकर्करातलतिनिक्कविमानोकुशाहकिलिश्विव
तारका समभवन्निसांऽकुरारसम॥ वंक्विचत्रांर्पितपासमंकृत

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

शतनेभेदोभवेन्नोपदिष्टं नाम स्मरतो न को पि कुलकाः २५ समुज्जम्भते
३५। स्वप्नचित्रसाक्षाद्भेदेन दर्शनं त्रिधा। स्वप्नदर्शनं यथा। मुक्ताहारं
नवकुवठिरेः कंकणानि हस्ताः करणा स्युरतिभरतामपि वानीतं मानसै
यतावत्त॥ अघ स्वप्ने बकुलमुकुलं भूषणां संदधानः कोपं वोरोहरपर
तानितन्तप्रसीमः ॥३६। चित्रदर्शनं यथा - नीवीहरे हूरसिजं विधरवे
न्नखेन दंतक्षदं च दर्शनेन दधीरुकस्मात ॥ इत्थं पटे लिखिलिखितवति
तं चिरसोललापुरेव न जहाति विहारशंकाम ३७। साक्षाद्दर्शनं यथा -
चेतश्शैवं चलतोरूपजस्थ्रापसादिप्रोटैसमां वीडवभान्नोर्मिर्वन्दध्येसि
लेष भगवन्नकाम न्नाणां न्नस्मतामा ॥ बहे मृद्धिनि करिपोः कुच्वस्त
वं वेणुं दधानः कोसौ पंसौ वन गोचते भवति मेरमोरः स्तन

॥ श्रीगणेशाय नमः
र. स. री.

२३

रः ३ रः ॥ माध्वीकस्यन्दसेतोह सुन्दरीं रसपञ्जरीमा ॥ कुर्वन्तु सुधियः कर्ण
भूषणं रूपयामम ३ ॥ तातो यस्य गणेश्वरः कविकुलालंकारचूडाम
णिर्देशो यस्य विदेहभूः सुरसरित्कल्लोलकिर्मीरिता ॥ पद्येन स्वकृते
न तेन कविना श्रीभानुना योजिता वाग्देवी श्रुतिपारिजातकुसुम
स्पर्द्धाकरी मञ्जरी ॥ १०४ ॥ ॥ इति श्रीभानुदत्तकृता रसमञ्ज
री समाप्ता ॥ ॥ शिवं वितनोतु विभुः संवत् १८ १३ शाके १६८२ ॥ २३
माघमासि शुक्लपक्षे चतुर्दश्यां शनिवासरे ॥ ... कमले
स्वरसामग्री पुस्तक व्यास महेत गे १ गुरोपुशा दा. सं. चा. लो.

CC-0. Digitized by eGangotri ... Collection, Varanasi

॥ ॐ नमः
र. स. टी.

२३

रः ३२ ॥ माध्वी कल्पलतसंसे तोहसुन्दरीं रसपञ्जरीमा ॥ कुर्वन्तु सुधियः कर्णा
भूषेणं रूपयामम ३३ । तातोव स्वगातोश्च रोकविकुन्स संकारवड्डाम
ता ईशोपस्यधि देहभृः सूरस्तिकं त्रोसवक्रिमीरिता ॥ ५ घनस्यरूते
नतेनकविना श्रीभानुनाकोजिताय २ देवीभूति पाणि जातकुम
तिस्यद्धीकरीमञ्जरी ॥ १०४० ॥ ॐ इति श्रीभानुदत्त कृता रसमञ्ज
री समाप्ता ॥ ॐ शिवं विलनोतु विभुः ॥ संवत १९ ०३ शाके १७६८ ॥ २३
माघेमासि शुक्लपक्षे तिथौ ईश्वांशनिवासरे ॥ लिखितं केमरल
स्य रत्नमेणा पुस्तकं व्यासमहेतये १ गुरोप्रशीत दा तं. चा. लो.

अइउण् संज्ञासूत्रमिदम्· आदिरन्त्येन सहेतेत्यनेन सहैकवाक्यत्वात्· अइउ इति स्वेषामादि
रकारः अन्त्येन णकारादिना सहितः सन् आद्यन्ताभ्यामन्तःपातिनां मध्यगानां स्वस्य च संज्ञेति
हिवाक्यार्थः तत्र अकारादीनां स्वरूपेणाणु कार्ष्ठिलावासतोप्यर्थवत्त्वस्याविवक्षितत्वात् प्रातिपदि
कत्वेन्न· णवित्यस्य माहेश्वराणि विधिविभक्तेरनुत्पत्तिः सुपांसुलुगिति लुग्वा छन्दोवत्सूत्रा
णीति भाष्यकारेष्टाच्छन्दोगेषु व्याकरणसूत्रेष्वपि छान्दसकार्यातिदेशात्· पूर्वाचार्या
विहितसूत्रे छन्दः प्रदेशेषु गौणमुख्यन्यायोऽन प्रवर्त्तत इति वक्ष्यमाणत्वाच्च स्यादेतत्· स्व
रसंधिनेह भाव्यम्· तत्र अइउस्यत्रविभक्तेः हलचपत्यलोपे षष्ठ्येन्द्रेऽहे स्वाहाविवसोपादि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

ष्ठासंधिर्न [redacted] तिसमाधानेपिइकारस्यहकोऽसवर्णाइति सकारस्य अ
न्यकइतिप्रश्नेतिभावः संभवेऽपिइहैवापायोदुर्वारस्ते ॰ यत्तुवर्णविशेषाणामेऽजादिसंज्ञा नामत्रिधाहा संधि
र्नेतिलब्धंनपरम् ॰ वर्णविशेषेसंज्ञायांअच्युत्याहारेन्यूनत्वेन पूर्वमात्रानां पराणांहीनासुव्युपाद्यस्यइत्याहेत (स्यादि
ये उ इ श्वता चैक्रद्रुहणाज्ञानेवर्णविशेषाद्वापिपूर्वं नेतावश्यकत्वात् ॰ अन्यथातुअनाश्यपूर्वत्वमित्याहसव
र्णादिहोनस्यात् ॰ तथाअच्चितस्यांतर्गतत्वंप्राप्तिपदिकेमू ॰ प्रत्ययः परश्चेत्याहसुप्रत्ययोआप्प्रातिपदिकांत ॰ दे
कयाद्वित्वं चेकवचनेयकुत्वयकुवचनमित्याहतन्नहिभान्तिः सप्तजेषामित्यत्राह ॰ रवसानयोरितिस्त्रै विसं
ज्ञश्चनस्यादितिसवर्णापूर्वस्यात् स्याध्यायोऽध्येत्यइत्यस्यनेहनानेत्याहश्रुतेश्चस्या स्वस्मिन्नपियथाप्रय
जिसत्थाहिधादिनामपीतिचेतुल्यम् ॰ प्रमाणावयविनत्वेवं यहंकशास्त्रमपि अप्रयोऽप्रग्रह्यस्येत्याहेत (स्येदयस्य
स्मिन्नपिपूर्वेर्न्न ॰ नेतश्चहिप्रसंगंस्यादनर्वाचत्वगुणवर्णायपकार्यं नास्तीतिसिद्धं नेपिभज्यतेतिचेन्नयेषस्यात् ॰
पदार्थसंसर्गोहितात्पर्यार्थः तद्वाधश्च पदार्थयोधोतरभावो ॰ तथाचअग्राशयेनयेऽपस्थितास्तेषांसवर्णग्रा
हकत्वं स्तात्पर्यः अप्राशद्देश्चग्राहिदन्येनेतिस्त्रेयाअन्त्यर समाम्नायपठितेषु संकेतित इति तानेवा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नैनमः

श॰कौ॰ मपि स्थकारः संसेतिपर्यवस्यति। इति सन्धानोरव्यस्य व्याप्ति त्यादिष्वकालेऽच्छादिशाना १

त्रोपस्थापयति। तथा च अच्छादिशानोपस्थापक इत्युचितम्। न तु यद्यपि सत्रेऽपि एतद्वाक्यार्थबोधात्पूर्वं छाद्य
स्य गृहीतशक्तेः कल्पित। नहि विधिवाक्यादिः साक्षाद्वैदिकानुपस्थापकोऽपि व्याकुशब्दादिरादौ विधिसंसीसकः तेनानुपस्था
२ पयति। किन्तु स्वरूपमेव। संसीसके वसामान्याधिकरण्यादिवोधकशब्दो यथा यावधारणं सन्धानोर्वसंहितामुप
स्थितिर्निर्वोधयति इत्यर्थः। तस्मादचि इति सोऽस्य रूपं बोध्यः प्राप्नोति येति चेतसम् संहिताधिकरणन्यथा इयः
अनित्याहि वाक्यसंहिता। उनोद्ध संहितेकपदे इति नित्या नित्या धातूपसर्गयोः नित्यासमासे वाक्ये तु सा विवक्षा
मपेक्षते इति। समासस्यापि पर्यायार्हत्वात् विधि इत्यायेन इकः पदेकृत्ये नैव तत्संग्रहसिद्धेः इयं चेष्टा वाचि परिभा
षा॰ ८ के इशानुमति पुरा संहिताधिकारे रोवसापिता। अत्र संहितायां प्रवृत्तिनित्यस्यर्थो हि संहिताधिकारः॥
अत एव हरोहि ह्यात्यमविशीलयतायुधन्यापनं निवारयति प्रविशुद्धवैनोतम्। जात्यान्तरे गामसवास ग
हं प्रविष्टः श्रोतितं एवं शांतिकिंकुलध मणिष इत्यत्र धन्यापनमित्यस्य नासाधुता। अतएवालंकारि
कैश्च्युतसंस्कृतिः याचे न्याय धजे विसंधिता नाम दोषान्तरं गणितम्। एतद्वेहास्तीत्यन्यदेतत्। नन्वेमप्य
संहितायां कार्यस्य प्रत्ययादिपरत्वाद्धि प्राप्नोति संहिताधिकारो रोतिं चेन्न। संहिताधिकारसहिम्ना तावत्कार्य २

अथायेयविग्रहेऽपि सांप्रतं तु न हारं भात् · ते नात्र्याषि स्मृद्र्यात्र्याषि स्मृद्र्यात्र्यय ग्रहेऽपि उञ्ञनङाद्यः । अग्निमीळे इ
त्यत्र पदद्वयमागोपि निघातः ते मेति संतामिन्त्यादौ तु नखाङ् यश्च सिध्यन्ति · अन्ये तु प्रगृह्यतामि त्यय ग्रहे हितशब्दस्य
त्यतितनत्यं उ ऊं इति: पठ्यमानमर्थमगत स्यात् · नयार्थ्यावस्थीतिर्यं हितार्थ्यंकार अपाशनान्त्रसमाप्न्यतितिसिद्धन्तात ·०
स्यादितविधेश्चेत हन्नमतन्त्यात् · अत एवेति तिरोया अयय ग्रहे हितशब्दमनुहरन्तेपठन्ति · अत एव च हुंवाण्णग्निमी
ळेड्डत्याण्यपदविभागपाठेनिघातमेव कुर्वन्ति न तु प्लुतिमपीति चेत् · सत्यम् · प्रातिशाख्यविशेषविधानात् ·
स्पीतिसिद्धेः । उञः । हि यथा वधीमानाना नामनेके मयतां स्वराः । उ पाद् ८ स्तथाविधाद्-न्तरामन्तामयय ग्रहृति
तेदंयुद्धं उ इति त्याहे संहितायां विरहान्नसंधीयते नियितम् · केचित्तु वाडिघुपाद्वान्नृपातसंज्ञा निपात एकाज
तिप्रगृह्यत्वम् · ततः प्रकृतिभावः यद्यपि अनिपातानामर्थाद्वहराभिनद्र-इ अवस्थायान्त्रः प्लुन्त्रिस्याद्विति
द्धपे · तथापि न सर्वोऽन्तरूपः सान्नोन्त्र दृष्ट व्याः अत्र न स्यात् · किन्तु कान्विद्व्यक्तिविर्दिश्यमानाः स्वसदृशी
रितरा अपि संस्कृत्तातीति वन्द्यते · तत्र विन्दुं निपातव्यानारेवीनिर्दिश्यमानस्यापदप्यस्फुटप्रतीतिसिद्धिः स्वाहुः
श्वताम् · उ इति इतरेतर संशये अयपोटि[illegible]रे यथुन्का संहिता कार्यविरहेणानिर्दि०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीनमः

श॰कौ॰

३

कारप्रत्ययस्तु न भवतीत्युक्तं ग्रहणात् · एतेन गाथ्यापांणाम्प्रत्ययमित्यत्रोपसंख्यातः अन्ये तु इक्श्तिपौ धा
तुनिर्देशे त्सतो निर्देशार्थः कारप्रत्ययविधानं त्वर्थं ते निर्देशस्य प्रतिपादनम् · तेनोच्चिपो गौणविशेषनिका
नां वर्णानां प्रतिपादने प्रत्ययः इह तु आनुपूर्वीसंपादनमात्रेणान्यथ्यम् · न तु कश्चिद्विप्रत्ययः सोऽपि इहानामका
राहीनां प्रतिपादने अतः कारप्रत्ययाभाव इत्याहुः आनुकार्यानुकरणयोरभेदविवक्षालोपस्ते तु अर्थवत्त्वस्या
विवक्षितत्वात्तथा च यथोक्ताभावात्कारप्रत्ययाभावः अत्रेदमवधेयम् अकारः संवृतः विवृतेकाराणाः स्वराः
तेभ्यः एवोऽविवृततरौ तावुभावेवोऽता ताभ्यां सवर्णाकारः संवृतोऽकार इति शिक्षावाक्यात् · विवृतसंवृतादयः शा
यहः श्रुतौ हि वक्ष्यमाणधर्मिभिन्नावत्प्रयुज्यन्ते · तेन विवृतैकाराणां प्रयत्नलोपे प्राप्ते तथाभूताः स्वराङ्काराहय
इत्यर्थः यत्तु छन्दोगेषु शाखोविरोधिगो संकाराणां संवृततामिच्छन्ति ते संवृता अन्यत्राभये
साम्नहीति तत्तु तेषां यस्यास्त्वाधिरोहमात्रपदं न तु सार्धत्रिकम् यथा साम्नप्रगिरणाय नीया नामेव
प्रजातेः अन्यत्र स्वरसन्ते अर्धपर्याओ अद्रिभिः सतामित्याहुरेकमात्र अकार ओकारश्च नाथेन्यंथात

१५२

३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

हुतं· इकारादेशे तु यथा तथास्तु अकारस्य संवृतत्वं तु निर्विवादमेव· तथाप्यथो पुत्रिया इत्यादावाकारादेशाद्विरापुते
न तु सह सावर्ण्यसिद्धये विवृतत्वं तत्रेऽस्मिन्न नेनोऽदिदेशपते· विवृततरत्वं अघुघोजइत्यादावाभूतादित्यतदर्थशा
स्त्रान्ते अअ इति सूत्रेण स्यन्न· ते संहिविवृततरमनूद्यसंवृततोविधीयते न त्वेतदुयागसमभ्यके आकारादि
र्ष्टपुत योरपि ग्रहणं शास्त्रवत्यो संग्रहस्याहितवाच्यमः अहितवपरनिर्देशस्यैकशेषाह स्यषपुनिर्देशस्य
यात्विःसुतेपिछमालायोत· ।। येन्दपतिहितत्रयाणिकारः सिद्धं नुतेपरानिर्देशात्· एक शेषनिर्देशात्वा· स्य
रात्तुनाविके भिन्नानां भगवतः पाणिनेः सिद्धमिति· शास्त्रान्तेविधीयमानेः संवृतः शास्त्रीयकार्यविवेत्रा
सिद्धएवेति नस्थानिप्रक्रियायां सावर्ण्यप्रतिबन्धः शास्त्रान्तेक्रियमाणं प्रत्यापत्तिवचनमेवस्तोपकरम्· इह
विवृततरं तु पाहस्वस्यापीप्यपतु अत्रतवेथाज्ञेकं अकारस्यविवृतोपदेशाश्च कारग्रहणादिस्वर्थ इति·
तत्रविवृतशब्दो विवृततरत्वपरः तु इहतेशि तो तु रोधात्· नतु शुन्नतो ऽपिशु नेभेवस्येययथातथे
हापिविवृतत्वस्याप्याकारस्यविवृततो नपायात्· सावर्ण्यं यथाश्रुतेपि वेत्स्यातीति चेन्न· सवर्णयस्त्रा
यो तु स्यप्रयत्नाय स्यविवृततरत्वायवंता धर्म्मपुरस्कारे सोवयन्ते व्यापात्· अन्यथाश्रादेतोरपिसावर्ण्या

...नमः
...नमः
श.कौ.

५

अकारस्य विवृततोपदेशः आकारग्रहणार्थ इति वार्त्तिकोक्तस्तत्र सामर्थ्यात् ५

पत्तौ गांगाद्यस्तत्रैव नावं नावः श्वायं श्वायः इत्यादावपि ऽवेदो तो ऽस्मस्मायोगि त्यात्यं पूर्व त्वेन । इह हि हित्रिकारस्य विवृती
यमानापुर्णे स्वसंवर्णकरणावहे इत्यादावपि पूर्व त्वेन । ह्रस्वः पश्चान्नापि हि तीतिपूर्वरूपं चैकस्यैव अवस्तु विवृतता सवर्णतो
स्यादावपि स्यात् । किं च वेहकारादीनामिवद्धिवृततायां हकारादीनां विवृत स्यात्स्यावर्णग्रहणे नैनी ऽमेर्स्या
विति सत्रे नके ते ग्रामिति भाष्य विद्धानां व्याकुप्यात् । हश्वेति स्यादिह सत्यमयङ्कारवकारह्यानुबन्ध इ पञ्च
रणां वेह सिद्धम् । अन्यथा हि अन्यत्र रणा व सर्वत्र व्यवहरेत । किं च हकारकाराकारादीनामिव सावर्ण्ये न सि
द्धि हितादि दृं । तस्मादत्रैत्य भाष्यवार्त्तिकयोर्विवृततश्चाविवृत तत्संरक्षणे पत्नी स्ववत त्वेम । पश्चाद्विवृतं प्रति
सो न सामर्थ्यात् द्विवृतत्वेन रासहसावर्णे स्यात्स्वर्थधेयम् । एवं भाष्यादिग्रन्थो यथाश्रुत एवास्तु । ए
तद्वै न्यासमहतः तोइ योगे व्यमनुष्य स्य इ हाहतेशिक्षो वाक्याप्यद्वन्द्वे नव्याख्यातम् । परमार्थतस्तु व्याक
रणे विवृतत्वस्येव भाष्यवार्त्तिकस्यारिपि सिद्धम् । ननु विवृततरा प्रति तथा च पाणिनीयाशिक्षा स्यरणाण मूर्धन्यण
त्वैवकराणां विवृततरम् । तेभ्योऽपि विवृततावेङ्तां भ्यामेव ऐतथैव चेति । प्रयोगेनैव नु स्मर्त्तान्तरम् । ननु पाणि
नीयम् । अत एवैतयोऽस्सत्रे भाष्यकैयटादौ अकारस्य विवृततायां द्विवृततरामभ्यां सवर्ण्यवहार भागाभ्यान्न ५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

सावर्ण्यमिष्यन्तेतम्। एवं विवृतत्वं चस्यापि प्रथाश्रुतस्य प्रयोष्ववेन्मा सकार हरइ नाभ्यां क्रूतं भेन्वक्रा व्याप्यान
मनाद्देयम्। अथवा नाज्झलाविति प्रतिषेधत्सम्बन्धेत्ततोऽमन्तेषिवृतत्तस्य स्थानिविवृतत्ता यमा अत्रा सावर्ण्यमस्तु।
वेत्यार अभ्यन्तरः प्रयत्नाः स्वर्णसंसाधानमाश्रीयेत इति विवृतत्वं च स्वरसात्। नैवेयमेङ्घोर्निषेधसंगः
मा वर्णसंम्मायेष यद्धि ईशसामर्थ्यात्। अन्ते वर्णद्वयसामर्थ्याद्धि। तत्र सावर्ण्याप्रवृत्तेरीतिहिवृ। नतु हराड
वेकमित्याहेर्हिर्घ्ये तासह हिर्घेप्र काहेशः सावर्ण्ये स्यप्रवृत्तमिस्त्रस्तु। प्लुतेन तु सावर्ण्ये किंप्र भीति त्रैत। इन्द्यु
च्छिन्नेतिगुरोरन्त इति प्लुत क्रूतेने मसहपूर्वस्य हिर्घप्रकाहेशः प्रवृत्तमिति गणकारा नवहिर्घेभ्रकतोऽप्ये प्लुत
स्यासिद्धत्वं शंकायम्। प्लुत प्रगृह्या अचीति सायकेनासिद्धः प्लुतः स्वरसंधिविधावितिवन्होमालाप्यात् ॥
स्यादेतत्। अग्न्होरसमाम्नायिकस्य अकारस्य कृते विविधत्तयेधातुप्रातिपदिकप्रत्ययनिपातस्यस
वं ततोऽयाहिचयं नस्यात्। अग्न्होरसमाम्नायिकेन भिन्नप्रयात्माना ममीषामग्रहणात्। ततश्च स
माम्नाछ्नाभिति हिर्घोऽसोन्यपरिभाषयाऽग्न्यस्येव स्या न्नायकार स्य अत्रवस्यैवेति परिभाषाया

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

येनमः

ईयेनमः

श॰कौ॰

५

गाहत्वुपधिवेतः तथाहि षोडशिस्वत्रप्राप्तिपरि॰ कस्यानोऽहन्तो भवतीत्येतन्नस्यात्॰ नायकः इत्यत्र प्लुतस्य पाक्षि
रस्यानेवृत्यौ हयाहरोनस्यात्॰ अवनमती स्वर्गनिपातो ऽप्राप्तुहीनो उपसर्गः श्रोभिवर्जोमि त्वायुहातर्थं
नस्यात्॰ किंच॰ अस्य व्यापिर्याहि अकारस्य वृद्धौ तोये मानशास्त्रात् हस्तिग्राहके कोपेशुके भवतीत्याहार्ये वै
तथ्यंस्यान्नतु मा[illegible]यो भवतीत्याह॰ नवान्हारयमाम्नायिकेस्य विवृत्ते तत्प्रवृत्ति सायामर्थ्यातीत्याह इत्येवं तु थात्वादि
स्यैव छ्यपित्रकार्यप्रवृत्तोतीति गामम्॰ रूपद्वयं केमित्याहि हि दुर्वयहै वर्णविवृत्तौ तत्प्रवृत्तिसाध्यः साफ
ल्येयतिसामर्थ्याविरहात्॰ तथाहि अकः सवर्णे दीर्घः इत्यत्र अज्ग्राहिरन्येनेतिवचनेनाहनयोर्वा अकारवर्ण
र्योरनुकरणमितिनिर्णीतम्॰ तेन प्रत्याहारग्रहे विवृत्ते नाकारेणास्य वर्णादीर्घप्लुतयोर्ग्रहणे रूपद्वय
कमित्याहि विध्यति॰ अस्तिनु विवृत्त तत्वे अस्य व्यापिन्याहि विवृत्प्रत्याहारे व्यपि सम्यक् तस्य ह्रस्वस्यैव का
र्यन्नतु दीर्घप्लुतयोरितिफलं वै इत्यस्य स्पष्ट तथा च विवृत्तत्वे प्रवृत्तिसाध्यः सामर्थ्यम्॰ अ॰ ओ॰ वते॰ प्रत्यासत्ता
अन्तरसाम्नालौकिकस्येय विवृत्तत्वं साध्यत इतिनवूमः किन्तु सामान्यापेक्षं सापक्षं इह शास्त्रे यायोने

५

कारः स सर्वोपि प्रक्रियापर्यालोचनया तादृशो व्यवहृतिः एवमपि प्रत्युच्चारं तां वर्णानां भेदेन प्रत्यक्षव्या
पित्वाद्गृहीतस्यानण्त्वेन सवर्णाग्राहकता न स्यात् किन्त्वेकः सवर्णोद्वित्वादिप्रत्याहार
एव सवर्णग्राहकत्वं स्यात् एवमिकारादयो दीर्घपर्यन्ताः स्वाहस्वेव ग्राहकाः स्युर्नतु ह्रस्वेकाचोप
स्थितिवैस्वाहो ननु एक एवाकारः तत्रैकस्यानण्त्वमाशंक्यते नचैवमुदात्तानुदात्ताद्या
द्विविद्धधर्मानुपपत्तिः तेषां व्यञ्जकध्वनिधर्मत्वात् अन्यथैकस्यापि लोकेवम्
विरोधात् लोके केशिहस्तलेनभवइहजाटिलो भवेत्साहि क्रमेणैकस्यानेकधर्मा यदेशेपि तत्
देशभेदेन धर्मा व्यवतिष्ठन्ते तथेहापि कर्मणाय तत्रैव वर्णत्वं देशक्र इत्यत्राह
म्. गोत्वादौ किरिति व्यक्तित्वे प्रसांकृतिक स्याद्धीतु नैकमणत्वेनधर्मेत्यर्थः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हेश्वैनमः

श॰कौ॰

६

अतएवप्राग्दीव्यतोऽण्शिवादिभ्योऽणित्यादौपुनःपुनरणिग्रहणंसामर्थ्यकम्॰ कथंतर्हिघटे
नतरतीतिघाटिकः तरतीत्यधिकारेनौद्व्यचष्ठन्निति ठन्॰ कथंतर्हि धनस्यनिमित्तंसंयोगउत्पातोवा
धन्यः तस्यनिमित्तंसंयोगोत्पातावित्यधिकारेगोद्व्यचोऽसंख्यापरिमाणाश्वादेर्यत्॰ इतिवत्॰ आद्यति
कृतोद्व्यचपदेशाभावादिति॰ नचैवाहुकेइत्यादौमुख्यद्व्यचिचरितार्थत्यागेहेतोकाय्यासंभवइति
वाच्यम्॰ अश्वादिष्वतिदेशेनेहगौणस्यापिमुख्यसमकक्षतायास्थापनात्॰ अतएवकिरिणोस्त्वा
दौसाधकावरोतिविभन्नोरहातायंनभवति॰ आद्यतिकृतेनद्व्यचपदेशेनस्याश्रयस्यएकाच्य
पदेशस्यनिवर्तितत्वात्॰ गौणप्रवृत्तायांसंख्यापूर्णसंख्याबाधतेनहित्रिपुत्रोद्विपुत्रव्यपदेशंलभते॰
तस्मादुक्तरीत्याबाधकाभावात्स्थाध्वयरूपसाधकेयस्मार्दाकारप्यनिरेकैवेतिसर्वंसुस्थमितिचेन्न॰

६

उदात्तत्वादिहेतुधर्मिणोऽध्यासेन व्यक्तेरेकत्वस्याबाधात् । ध्वनिधर्मा एवैते ह्रस्वत्वादय इति चेत्तर्हि कत्वगत्वादिकमपि तस्यैवा-
स्त्विति । अकारैकारादीनामप्येकत्वप्रसंगः । तदेतद्दूष्यते अखण्डपदवाक्यवादिना वाचकीभूतेति । किं बहुना मालेयवर्णोपायरीतिः प्र-
त्युक्तत्वाभिमते ध्वनिभिरेव सर्वनिर्वाहात् । उक्तं च हरिणा । अनेकव्यक्त्यभिव्यङ्ग्या जातिः स्फोट इति स्मृता । कैश्चिद्व्य-
क्तय एवास्या ध्वनित्वेन प्रकल्पिता इति । तस्माद्यदि ध्वनिभिरेव सर्वनिर्वाहस्तर्हि जातिस्फोट एव नोपेत । कत्वगत्वादी-
ह्रस्वत्वदीर्घत्वादीनामपि भेद एवेति न्यायतः । पादे निष्ठितेऽपि सति । एवं ध्वनिगताभेदानुदात्तत्वादिसाम्यादिकानवसरात् । अनुप-
लब्धेः स्फुरणार्थावगतिहेतव इति मीमांसकमतधर्मजस्तोयात्तद्रूपेऽन्यपि मिति स्थितमत्र । एवं च अनन्तावर्णा इति नैया-
यिकाद्युपगतरीत्या पद्यपञ्चादिपदेनिर्देशस्तर्हि अस्य व्याधित्वात्तावद्व्यञ्जितमेवास्त्विति किं ग्रहणाकर्षणास्त्रेण । तदु-
क्तम् । सर्वतोऽशामपि भाष्यमाकृतिग्रहणादिति । तत्परस्त्वं तु जातिनिर्देशप्रयुक्तस्यैवातिप्रसंगस्य भङ्गाय त्यहो
नाम दृत्या हेतुरेव मात्र व्यक्तेरपि जातिविशेषणात्ययावियन्त्यते । विधेयविशेषणात्यात् । यश्चैकायतर् । अस्य
व्याधित्वाहेतु अनुपादिविशेषणात्याच्च व्यक्तिर्विवक्षिता ग्रहकार्यमत । किं तु आणग्रहणाकुर्वतः सन्ननुक्तेनाय प

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इथ्येनमः

शा. कौ.

८

न्नोभिप्रेतः एकारवर्णी व्यक्तिरिति पक्षेत्तु दूषितमेव । अष्टाध्यायवर्णाव्यक्तिपक्षे इति पक्षेत्तु । अइउण् इति यदि स्यात्तिपरो निर्देश
स्तर्हि पुनरणां ग्रहणाय वर्णः एव । व्यक्तेर्निर्देशे तु उन्ते ति स्यात् अस्य च्वौ इति स्यादेः सवर्णानां ग्रहणानुपपत्तिरिति महत्संकटम् ॥
तस्मादिह स्थवर्णारस्याशयोऽदुर्वचन इति चेत् । उच्यते । त्रिविधपक्षे पुं अप्रत्ययस्य त्रयोपपत्तिः तथाहि सवर्णाये अकार इति प्र
ति सोऽयमकारस्य एकस्य चेति पक्षे धर्मव्यवस्थायास्त्ययोपपादनात् । यथा अकेऽक्ष्णकारावपि न भवति । यथा चे अप्रत्ययाद् इति
ग्निस्यलेनगृहीतो हि प्रवृत्तिः तथा अस्य च्वाविति विधिरपि मात्री भवती स्यादे न प्रवर्तेतेति अग्रहणाकशास्त्रेण नियते । त
द्वसवर्णाधीनमिति ह्रस्वस्य विधेस्तेत्यै प्रति नायते । ननु अन्तरसमाम्नायिकस्यैव चेत्तुन्नरपि नव्यावृत्तिः स्थैति । साधैं त्रिंशी
प्रति सा एव मपि अस्य च्वौ इति स्यादौ अनेरात्याद्यै आहकार्यं न स्यादिति चेत् । किं च तह स्याहे विशेषणानस्याप्यणीयो
ते । नहि मुरारिर्यज्जादि लोहिवहेशमेदेनानुपपत्तेः स्वरूपमात्रानुवादेन । विहितो अपि श्यामेहि वेश्वत्त्रधीक्रिरित्याह
योध्ययीति स्थितेः । उदाहतानुदात्तस्वरितानुनासिकात्वेगुणास्तवशब्देनानुपात्तानम्ये हकाहृतिर्वृद्धिसत्रैवं नव्यपेते ॥
अनेनाण्येवकार इति पक्षे चेयद्यपि ह्रस्वदीर्घप्लुतसाधारणीय एका जातिः कं चाहिजेन्य तायचे दिहकालजोन्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

व्याप्तिर्ग्रहस्यतावच्छेदिकायास्त्वपि तथापि तद्व्याप्याहृत्यमात्रत्वादित्यपि जातिरस्ति । तथा च । अवच्छेदकत्वे व्याप्यजातिघटितनिर्दे-
शः तेन तज्जातीयेष्वेकत्र गृहीतेऽपि तत्सर्वत्र व्याप्तिग्रह इति । अत एव सर्वोपसंहारेणाभयं जायते इति । अस्य व्याप्तित्वाद्येन क-
श्चिद्दोषः अयातामित्याद्व्याप्तिग्रहे च गतिः अन्यथा अयातसत्तामिति स्यात् सिद्धः पूर्वापरयोर्मध्ये अन्यतरस्येव भूयो-
स्यान्नेत् भेयोः अत्रहारसमाम्नाये उभयोरपाठात् तत्र भूयो भूयसीति न प्रवर्तेत सकृद्व्याप्यावकाशात् अत्र भूमित्याद्यत्यादिः स्यात् । ए-
वं वैशिष्ट्यमात्मनस्यवशाद्ग्रहणे कार्ये नाश्रीत्यपि संगच्छते । अथ व्यापकजातिपरमेव निर्देशं स्यात् अत्र गृहीतात्स्वरूपतामिति
चेत् । एवमपि उपसंगीतिस्याहे स्वयं ग्रहणाप्यग्रहणाकेशात्स्यादयस्थकत्वाते । न चैवं स्वयं वर्तियादितिविधानसामर्थ्यात् गृहः
अकः सप्तसीत्याहो वारितार्थ्यात् । किं च । अस्य व्याप्तित्वाहे व्यापकजातिनिर्देशः स्यात् हि नाम इत्याद्यनुव्याप्यजातिनिर्देशे इत्यस्य
नियामकाभावेऽसंकरोऽपि स्यात् । न चानुगतधर्मविशेषविधेयविशेषणाग्रहे कार्यपरत्वेकार्यवाद्यनुवृत्तौ चेतिमीमांसकमर्यादयो
यावकरतो: श्वीकर्तुं शक्या उपेक्षितान्नार्थानन्वानन्वर्थसत्र उपेत्य विधेयोपलभ्यते । न च प्रवर्तितनुविधेयविशेषणमिति साकाराः । अवृ-
धानुकस्य दुःसाहेरित्याद्यनुगतविषयविशेषणास्यापि ग्रहसाधिकं स्यात् । तस्माद्व्याप्यानेतादिशेषप्रतिपत्तिर्न हि संहेल

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इध्येनमः

श०कौ०

५

५ इत्यन्वेतामितिपरीभाषैवयि दूनेशब्दतांव्याख्यानंतुयत्नस्यानुतेधातिपदस्यगत्यातिगते ओश्रीयते। तथापिनैतहत्वेन
येऽत्रावकशास्त्रस्यप्रत्याख्यानेचमत्कारमावहति। अहरावकशास्त्रपक्षेनहिअप्रत्ययोऽविधीयमानःसयताग्राहकोहीत
स्फुटतरंप्रतीयते उक्तंभ्रितायंमीमांसकमर्यादाधर्मशास्त्रेपिबहुशः श्रेयांसेवपूर्वोधसिन्होपेहित्याहिषु एके पूर्व
पायोगितिसमेष्वअहताभोहसापकम्। अन्यथाश्रागुराद्वत्येकत्यस्यपश्चेकपोद्धवन्होसंभवात्किंनोनेतिहिकं
अधपाअर्थयत्येस्याविचन्हायामपि हे हुादितोअकाराहिःसमहशीः सडव्यन्तो सादृश्यारव्यसंधेधेनोपस्थाप
पति। नैवेयमपि व्यत्यान्तुपश्चिमानांशब्देयोर्येअन्यपवृतियोगितानुपपत्तिः अर्थाध्याहारवादेवाधकाभावोत। अ
तिप्रसंगभंगस्तुतात्पर्यग्राहकबलेनैव। अन्यथातथापिवेन्हतााध्याहारोहरतिप्रसंगस्यतद्वस्थ्यापातेः एतहे
तिम्नितहत्यनुशासनेपलात्तुकेम्पइत्याहेपदाध्याहारःकुत्र इतिचेन्न। ध्वन्यौपेक्रमेति क्रियापार्थेपिपदस्यचेकं
मीतिव्याक्तिनदस्यापनुशासनाद्ध्याहारस्यापिसम्यलोपिशावेअतेयातेः अन्यथागर्भितस्वयमाहेत्याहायेगतेश्चेतिव
न्हपेते। न्यस्तः नतुविधिविधाक्येषुअकारग्रहणाकशास्त्रबलेनाकाराहिनाछ्येशायथाऽन्टन्तानि। नथाल

५

वतीति नधि ह्राहशर्थाहि ख्यातितल्लिं प्रथ०८८ कारोपदेशेन नचैमिन्नस्यानर्थकतया सावर्णपि यिरहाद्‌ ग्रहणा ॰ मितिवा
ऽसकारळकारयोः सावर्ण्यविधिरितिवार्तिके यत्नेन वोधनिकस्य सावर्ण्यस्यावश्यंभावात्‌ ॰ अन्यथाऽहोपादि खेपिळकारे प्र
क्ळकारितयतीत्याहो उपसर्गादृति धा [illegible] थास्यापिशलेरित्यस्याप्रवृत्तिप्रसंगात्‌ ॰ नतु क्लृपिस्थळकारस्येह मनुकारणीतस्य
वेस्वरकार्यकांऽसिद्धत्वाद्‌ कारएवायमिति उपसर्गादृतीत्यादिसेतस्य तीतिचेन्न ॰ कृपो रो ल इति विहितस्यासिद्धत्वेपि तदनुक
द्वि: रणस्यास्यासिद्धत्वविरहात्‌ ॰ स्यादेतत्‌ ॰ प्रकृतिवदनुकरणमित्यतिदेशादयमप्यसिद्धस्य ॰ सत्यमतिदेशोऽवश्यापेक्षणी
यः "पचतीत्यस्याहेति नैमित्तिकं यथाके पचतिपचतीत्यादुहारणे पच्यते ॰ तथापि भाष्योदाहृते साध्यान्तरीयेप्यवंतु शक्यस्याति
देशहृतिनिषेधातो यथास्यात्‌ ॰ नह्येतत्तिङ्‌न्तम्‌ तिङन्तपदार्थायात्‌ ॰ स्याद्युत्पत्तिस्त्विह ॰ पियन्तोमेदे नैयेकल्पोकीत्प
र्थयितोत्रैयेन्त्यपते ॰ अन्नीत्याहेत्याहो प्र०८८ त्यमतिदेशादेव ॰ अतिदेशासापकनुपत्तदेतेभ्य परिभाषा इति सोत्रानि
देशः नह्यत्रातिदेशंपिनास्पदार्थालंभ्यते ॰ अभिव्यक्तपदार्थायेइतिन्यायेन लोके सिद्धाप्यपनतापामेयतस्य य
तेः तथाचप्रयु ॰ ज्यते ॰ पतदेतन्नित्यसंबंधदृति ॰ नन्वनेनैयातिदेशेन अन्नात्यस्यापशपकत्वाद्युदाहृतप्रयोगेऽनु

इत्नमः

श. कौ.

६

पपन्नएधीतिचेत्· उच्यते सापकर्षत्रयपत्यहाहीनिसर्वैकशेषस्याकारातोनएतत्त्वे· स्तुत्योपदत्याहिनिर्देशौश्चा
तिदेशस्यानित्यतासोपनात्· अथवाप्रातिदेशत्वात्संज्ञियांतइतिसूत्रे· अयोयोनित्यअस्तुपचेतियोर्तिकं
नैयपानिभाषास्यस्यानित्यतावेत्तुभयमपिसाध्यते· तेनाहिकार्यामस्तुमन्तीयाज्यभागावितिश्रुतम्॥१०
अस्तुमेसोमः अस्य अमेसाधिष्ठयेतिहितत्रमंत्रौ· तत्रापुरुशब्दादजकनरास्कृता-मतुपि-अस्यया
मीयमित्याहविवाजकनरास्पधिभन्नैयाभावाद्दे चकोऽप्रसंगाहनुत्विधानरुन्तौयानिभाषासा
पयति· मतुपस्यतेश्च प्रथमानांतौविनाइर्श्मंत्योःप्रातिपदिकतास्यावश्यकी· साचप्रत्ययान्तत्वे
सतिइत्थंभमीति· प्रातिपदिकेसंसीयांकर्तव्यायांअतिदेशप्रवृत्तिविरहाम्पक्षेसानाहमित्यतो
पिसिद्धा· एतेनयुष्मदस्मद्प्रत्ययगोनयोरित्यादिप्रयोगाव्याख्याताः प्रकृतमनुसरामः स्कृता

६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरामः

तन्न रेफस्य स्थानिवत्त्वेनादेशे नासिद्धत्वात् प्राप्त्कारोपत्तौ स्यादेव परगों इती सस्य प्रवृत्तिसि
प.२ द्धौ किं तात्पर्य्यमिति चेन्न तथासति रेफपरत्वप्राप्तावपि स्वकार परत्वासिद्धा प्रवृत्तेऽनित
त्ये नानिदेशाप्रवृत्ते रेफत्व पापित्वापत्तात् ननु रेफपरत्वे सिद्धेऽप्रतिदेशादेफस्य सकारोऽम
विष्यतीति चेन्न एवमपि गरस्यैकस्य इत्यादिष्वपि स्वकारस्यानुवृत्तौ तदनादेश
देहन्निः संभवाभावात् तस्मात् सावर्णीत्य स्वाद्येकक्षे स्वकारोपदेशो व्यर्थ एवेति चेत् स्व
रोपाते नताद्वार्त्तिकं इत्युक्तं स एव सूत्रतः प्रवृत्तिः आरभ्योऽपि वार्त्तिके स्वकारस्य कारप्लो
परापि स्थानि स्यतो रावपितुं कर्तव्य एव स्वकारोपदेशः तेन रकृ पृ शिष्टे स्वरात्र गुरोरनृत
इति पुतः सिद्धे इति अन्यथा अनृत इति त्रिवेधस्यापत्ते स्वकारेता स्वकार यह ताता तद्भ्
प्यमानत्वे स्वीकुर्व्वाणानाम् इत्यादौ सवर्णानत्वे पृथक्त्वप्रसंख्यानलिङ्गता ल स्य प्रवृत्ति तु
न्यु अनादित्वे नापि स्तुवता अन्यथा प्रकुर्व्वाणानाम् इत्यादौ णत्वं न स्यादिति तात्पर्य द्वयीरत्वात् ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इदं सूत्रं भेदपक्षे वार्त्तिकमते सवर्णेऽणा ग्रहणाभावपरिभाषकमिति सिद्धान्तात् ह्कारे ह्कारसा
धारणाज्जातिपक्षे ह्रस्वग्रहणं कृतिग्रहणात्संभवाद्वा प्रस्कारोपतीसवर्णकार्यनिवृत्तिः हस्तेश्वरस्यः सावर्ण्य
र्ण्यं विधिस्तु सवर्णे दीर्घो नास्त्यत्कारे इत्यत्र इकोऽसवर्णे इत्यस्य प्रसक्तिप्रतिषेधेन चरितार्थः
नच-स सवर्णे इत्यस्य प्राप्तिः ग्रहणाकशास्त्राभावादेव वर्णैक्यदीर्घसंपादकत्वे तोऽर्थैक्ये ऋकारे
षाः सावर्ण्यनिमित्तप्रयोजकं ज्ञापकमिति तस्मात् ग्रहणाभावस्य तस्यान्ते
स्य ग्रहणांकर्तुं आस्य अप्रसक्तग्रहणाच्चनकार्यमित्याशयः कस्यः पदेक्षेपे गमस्य प्रथमं तीन्त
ऋ रितां नागेशो दीक्षिते ऋकार्णं प्राप्नोति रूपगननुर्वंधकरणां तु ऋ रितिप्रयुक्तस्य प्रसङ्ग
देशस्य अरिस्य प्रयत्नावच्छिन्नार्थक्यात् ह्रस्वं करोति ज्ञापयितुमसमर्थम् तथापि सावर्ण्य
स्थानिषपतवैय इमपिसिह्नाधेपत्र पक्षे सन्धिप्रकारेत्वाऽज्ञानवर्णसवर्णत्प्रथ
पंपाद्राः सावर्ण्यविधेः पक्षे स्थाने पम्पुतस्य प्रकारणाणा रस्य इति नतत्रातिदेश प्रवृत्तिः
उत्तर पक्षे इति परिभाषानुकार्यकारणतथा स्वरसन्धिप्रकरणस्थितिर्ऽस्तिपरे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

नलोपः वर्त्तीग्रहणोपपत्तिः अस्मिन्नविषये लक्षणेतपदेशइह कृतेऽपि वयस्थह्रप्रशिखाद्यस्य
पुरोपयास्यात ह्रप्रइति वाक्ये प्रह्रप्रइति वस्वरितः अत्र स्वत भीवित तपधी लक्षण
रीतौ रूः तेन गतिरनन्तर इति पूर्वपरप्रकृतिस्वरः कर्म्मितापः नरू तारन्तोऽन्तरपदेत
हिधानात् ततः शोपनिघाते कृतेऽदात्तरदात्तस्वरितः नवात्र रूपोरास इस्वस्या
सिद्धत्वाशंकापि पूर्वत्वात् पूर्वप्रसक्तिद्धेः ननु परं प्रति पूर्वमवयवत्व गमक प्रभृतीनां
स्वकारस्य इत्संज्ञाप्यनानाभेदेन सिद्धमिति अन्यथा तेषु पुनारि घुता दल्पहित इति स्वकारेपर
तः कृतेन पाणि देशेन इत्संज्ञान्यथा हेनव स्वापकेन कथं निस्साधनीयो स्यात एवं इति
तोऽनुमितस्याघुनुयात तानो अस्सक इस्यादि सिद्धिरिंशानां वसाम्यादिका लड्वोपिन निर्दिश्ये
रन यथाश्रुते सूत्रे साधुमः। अकारमुच्चारयितुं प्रवृत्ता कुमारी करणापाठ्या घेत
स्वकारमुच्चारयतितरदुकेरतास्यापि अवकाप्ययि सिद्धिः फलसम अनुकरणानामपि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नमः

श०कौ०

१० इदं स्वयमेवमन्वार्त्तिकमते सवर्णेऽग्रहणमपरिभाष्यमिति सिद्धान्तादकारे ऌकारस्सा
धारणमात्रियिरहेणाकृति ग्रहणासंभवाच्च प्राप्स्कारीपतीसत्रं कान्तिनिर्मिहस्तइव सः साव
र्ण्यविधिस्तु सवर्णानांहि होत्ऌकार इत्यत्र इकोऽसवर्णे इत्यस्य प्रवृत्तिप्रतिबंधेन चरितार्थः
नचन्स नक इत्यस्य प्राप्तिः ग्रहणाक शास्त्राभावादेव एवंच दीर्घसंपाद्यक तो ऋकार
पाठः सावर्ण्यविधिनिस्तत्य प्रयिक्तथं ज्ञापकारिति तस्मादग्रहणमप्रसाक्ष्नानास्य तस्मान्न
सग्रहणं कर्त्तव्यम् अप्रसक्तग्रहणस्य नकार्यमिति नाशयः कस्यः पयत्येवं गमस्य प्रयुक्ती
रिति नागेशोपीसुरिकार्व प्राप्नोतिवचनमन्वं मकारानुरिय प्रवृत्तिस्स्य १०
देशस्य सवर्णस्य प्रयोगाभावे रितार्थमारंभेकारं ज्ञापयितुमसमर्थमिति तथापि सावर्ण्य
स्यानित्यत्वे येद्मपिसक्षाधे पक्षे पञ्चस्वर संधिप्रकारतोऽस्त वर्णास्य सवर्णस्य
यथाः सावर्ण्यविधेराप्नोऽपमप्लुतस्तु प्रकाराणां नारस्वा इति नतेत्रातिदेश प्रवृत्ति :
उरणारपर इति परिभाषानुकार्यकारेण तथा स्वरसंधि प्रकरणात्सेति उरित्येव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

नलः पर्यायग्रहणोपपत्तिः अस्मिन्नविषये लक्षणे तपरे शब्द इत्यनुकर्तव्यं च वऌहृपृशिवसूत्र
सूत्रोपपत्तिः स्यात् ऌहृपृ इति बहिर्भूतं प्रऌहृपृ इति चस्यरितः अत्र संभावितत्वं पञ्चोक्तम्
रीक्तेः तेन गतिरनन्तर इति पूर्वपरप्रकृतिस्वरः कर्मधारये नृत्तरन्तोदात्तपदेत
द्विधानात् ततः शेषनिघाते कृते उदात्तस्वरितः नचात्र कर्मधारय इत्यस्या
सिद्धत्वाच्छाकपार्थिवत्वात् पूर्वप्रसक्तिः ननु परं यतिपूर्वमवधारणम् प्रभृतीनां
स्वरस्य इत्संज्ञा प्रयोजनाभावेन सिध्यति अन्यथा तेषु बहिर्भूता हल्संज्ञा इति स्वरितत्वात्
तः कृते न पाणिनेः इत्संज्ञा न्यायेन वाचकेन कथं सिद्धा धातोः स्यात् एवं इति
तोनुभिः साधुः नुत्वात् अनुस्वारस्य इत्याद्य सिद्धेः शानांच साम्यादिकार्यविनिर्देशे
रन यथाश्रुते सूत्रे साधुत्वः अकारमेधारयितुं प्रयत्ना कुमारीकरणाय पाठ्यापेक्षा
स्वरमुच्चारयति तदनुकरणस्यापि अवकाशसिद्धिः फलम् अनुकरणानामपि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

११ ऽनुकार्येणार्थवत्तां सर्वत्र साधुत्वमुपगमात् तन्नैवं स्यत्तास्यरीघ्ननीलसंतीति व्याहन्येत
अनुकरणस्य तेऽप्यविशुद्धत्वमनात्रिति केचित् न्यायव्याप्तस्याविच्छेदे नवाधात्। इदं वन्वा
व्यभावात् कृस्यतं संज्ञारिच्छति वार्त्तिकारस्त्र भ्यते। तथाहि स्थकारोऽपदेशो वदद्धाशब्देना
नुकरणानुलाघवार्थ इति पूर्ववार्त्तिके तस्य कारोपदेशस्य प्रयोजनत्रयमुक्तम् इदम् ध
तमाप्रे हीति वदद्धाशब्दाः कुमारीत्स्तनु इत्याहेति अशब्देनानुकरणामनुते द्विर्वच
नस्थरितश्ववपुत्ता इवः पत इपं स्थकारोपदेश इति हि तस्यार्थः तत्र प्रथमप्रयोजन
नितानुकरणावेदवार्त्तिके न्यायभावादिति अस्यार्थः सति स्ताव द्वितेरीपपुं तिति ईड:
वोत्रोधातुः तस्मात्त्वेरतारिकः कुत्र तत्र होयंस्तत्रं कुत्र शिलिवस्य सौन्दरपूर्वं व्याप्तीति ११
शिलिवन्नप्रियेपसंज्ञा पाँच सोयपाराव्हिहृयपहाब धातोः कुन्त्यादि स्थर्थः रज
कः तन् इकइत्यादि शिलिवन्निवरकः अवकः कठकमित्यादि संज्ञा या मुत्त हत्ता स

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

सहिथ होरो ऽदिति सूत्रे परग्रहतो नतात्वर इति पंचमी समासस्यापि ज्ञापितत्वादिति चेत स्व
मवितात्वतभ्यामे ऽ घुङाभ्याम सुहीघीतामे गावस्थितिः उपास्यते सुडीर्घे स्ववर्णाना
मशेषाणां ग्रहता ऽदीर्घमेवन हितेसासात: यनुचारितसांत ग्राहकत्वं परमेनुचारिता
नामविधसा हात्स्वस्थितानामस्येव दीर्घी जा सिचेति ज्ञापकात रचादिभ्यः ख्याति
पितादि निर्दिशाद्यतेन च मूर्च्छिवादि दुर्बलादित्कं विधती ति वन्द्यते तासर सात्कासख्ये
तिनुऽधातितेच्छेयस्यादि तिचेत्समसर्व ऽ मोहूस्यादिति सूत्रे ऽ मुर्तिति प्रत्याहारे कृतं हि
संज्ञा वां व्यर्थत्वसामर्थ्यात्संहितपुंडादि पुंड पक्तेति यथास्वीकृतं तथे हापि तात्पर्यं सं
संज्ञा वामनुप्रयुज्यमानं तदुपस्थाप्येषु संज्ञिषु तत्कालायधारतां सामर्थ्यात्करोतीति नेक
श्वि दोषः पदाधात् दितसूत्रे ऽशदके सस्ये सनुवर्तते शदस्य सस्ता वांविधेया यामरणस
यतीनतग तातीति ऽकासो ऽजित ऋभात्वे स्फुटम ऽ पया इविद्यामस्ये ऽ तत्रैव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मतोगृत्ताळ छि संस्कारि भाव विन सवर्त्ती ग्रहत्ताम त परकर तो तु स्वरूर्वार्थं ईदृ हेत्विति व त य
मर्थात् किं भेवो वे वेह निर्दिष्टो किं न्याकारो तौ त्वाद्विसं देहः स्यात तत्र च मा सा दिना वे स्यादि
त्यापकाण्ड सरत्ता द्वेशः स्यादि ति रिक्त पुनकतरस्या पमेव पन्न्तः भाघण न्नो हि ळ छिसंरा
पां श्राद्ति हि घ्र स्यान ता से न सव त्ति ग्राह कत पातपरकर ता मैर्थ भिति धिवते ऽमुदि
व सामर्थ्यं मत्तु गृत्तासं सोपां तु त प र्त्री स्यो भपार्थता भूण तो मात पूर्वत्रि वति तार्थस्व
क सामर्थ्यम पने हसं भिनोरे हेतो हृपकुर्व्वा दिति तत्र सर्व रीग्रहत्तां स्यादेव म्म स्विन्न त्वपि
पन्ने प्रका हेशो छि घ्रग्रहत्ता भिति वार्त्तिकं हि छि स्येव सं ज्ञता दिति पूर्व हेग व्यारो पन
स्यादेतात प्रथमे न पन्ने नार्हपिपर स्वत त्का स ग्राहके त्यात त्स्वे दारप पर्वः स्तव इत्य हृवे
प स्यान्न तु त्व व वद इत्या हाव वीति तत्त तत्र भाष्य मनावेत कारः किं त र्हि म स्व हेह
र्थः सुख मस्त्वा धोर्धा हकारोऽप वाम्भ लिनन्येत भ्रा वं ति ति प्रत्यय ग्रहत्ता भिस्वेत यो ९६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

र्त्विक प्रश्न? त्याज परे ता ति स्वरित मित्यत्र भाष्ये ता सह विहध्यते तथा हि तत्र तिति प्रत्यय ग्रह
णां कर्तव्यं इह माभूत रिवडुत घु भिरन्कृभिः इति पूर्वपन्नपि स्यादिति समाधित समाहि
तमत तो भाष्य मान स्यापि उकार स्या ह वो से हीति सत्रै व सव तीग्राह कता स्यादि त्याशं
क्यतपरसूत्रे हकारस्यापि चर्त्व भूत स्पनि ईशा इप्यते पितत्कालग्राहक इति परिहृतं
तवस्थ उच्च सिद्धा तथ पि इप इत्यमेव अन्यथा स्वरित प्रसंगात । अप मेध च इपर नि
ईशो भाष्य माने स्याण्ड कार स्व सवर्णाग्राहकत्वं नापद्यतीति स्थितं इह तु स्फ्यो रिति र
कारेति ईशा स्त्रैयः पयः इत्या दौ दीर्घ पीछं साध्यते ।। अत्र प्राञ्चः णकार स्यानि कोधकार स्या
निको या हकारे त्र भाष्यते पि वल्लितः अतो न पूर्वापर विरोध इति ।। अन्ये तु याति कि
मते स्थिते इभाष्ये अतो न विरोध इत्याहुः वस्तुत स्तु तपर सत्कालस्येत्यत्र हका
रान्त निर्दिश्यते प्रयोजनाभावा तादिप उत स्वत उस इण्या दौ तपरत्वा हे मेध वि
धिः । नन्वेवं त्ति स्वरित मित्यस्याप्रसंगा इति चेन्न ।।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

॥ श्रीगणेशाय नमः

श॰ कौ॰

प्रत्ययाप्रत्ययोः प्रत्ययस्य ग्रहणमिति परिभाषया तत्समाधानात् पततु इति स्यादिति तस्मिन्निति सूत्रेण
१८ रेफे तो नो नकार इत्यस्यास्तु परिभाषा या प्रामाण्यं वार्तिककृतोरिहादर्शनात् अत एव पलोमहा
नुस्वामिन इहत इति तत्रैव नकार पथकार स्थानिको भकार स्थानिको धादकार इ
त्येव हवाप त्ते स्ताव दे खो इ सत्रे स्थित्याप र्यचार्ये रेणो नकार इति अत्र त्यके पठ्यं
पतद्य स्फुटम न्यत्स रेणा स्वामिन इहत इति धूमोनन्त नक्ती तदिति चेत् सत्यं माहतः
तथाविपरिभाषाया अदर्शनादित्यपि द्वो हेतुः॥ अडुस्येति सूत्र प्रसाख्यानाय भाष्यक
तारण्येतोत्व यत्सरिभाषोपन्यासात् निहतं इहतेमि त्यादिसिद्धये सूत्रं कर्तव्यमि
ति स्थितेयधेपि परिभाषेत्याशय इति चेत् तथापि पकार धकार स्थानिको इकारइ १८
त्यर्थ इति व्याख्यानं क्लेशादि बकस्य तयामन स्यार सविहडुतया चाद रतान्न हि
रव॥ सिंध इत्यायेति स्यरितमित्यस्य प्राप्तेरेव विरहे ताइकार प्रश्लेष वा र

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

निविज्ञातत्वाच्चाहिउ दित्येषा उकारस्यासंज्ञात्वा प्रस्तावित उकारस्तु विधीयते। तथाहि
इत्संज्ञाप्रकाशितेविवाभिनः किं मायतम्॥ नुत्तस्तुसंज्ञाविरतांतानतु तित्त तपर इति हि स
त्रितं नतु तिहि तित्पहिहि संज्ञावत्से साविततो तरवतर्हि प्रत्याभिसवेसभयोहि रिलादवे
वस्त्रा नतुर्ह न्ते हि सा सेतपर स्त्राक्रारस्येतिसं वं च अर्थ मे व स्वास्येह पं भाव स्वस
नेते धनतार्थस्यात नव ऽ मुसत्वाविय संज्ञावाक्तं तंयि उ स ज्ञिनिःस धुं शक्यमात व
रिः समन्तर्थ विरहात पऽऽव नित्सवरितमिति सत्वे भाव वार्त्तिको ग्रंथः सर्वाव
भुपसवारस्य स्याद्योरेव तिस ये इवकस्य तकारेस मित्यादिग्रंथो वैमेव। तस्मा उ
नसावेत नकारः किं त हि त्कार इति इह सभाव्यं थोव वाभ्युत पव साधुरिति सुहृ देवेत्म
स्वनीयम स्वव मेव ग्रंथो भुपेस वाद हृ पताभुत्त रग्रंथ नागात वति व तेन मो तइ दे
उत इत्यादि द्व विविधे वस्य त वर त्या भावो व्यात तित्वनु हू रावास्त मिति रिकु इ स्व
कारादेवोपरोपि: संशाइ व्यो पहा हृ तस्यादि तद् हातो मद्धि हूस्लम पूर्वस्वाद्धि स्याद् तरस्वे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कृतागिति वार्त्तिककारेणाह: ऐ औ च् ओत्तरभूयस्त्वादिति तत्र संवृत्तिके भिन्नदेशाः स्वसंभव तानितर
स्वसदृशाः यथाकारतरे ह्रस्वकारसदृशौ भागौ पञ्चपूर्वभागो ऽकारस्य ऽत्तरस्त्रिय तोतिवृत्ती
यो: अकारे ऽभवति ओकारे ईमात्राभागे रूपसदृशो ऽर्द्धमात्राभागः एकारे पृथक् वृत्ते
जनितः मध्ये स्वतंत्रस्य कारेसदृशो भागः तत्र स्वतंत्रतत दुरीग्रहतोत विधीयमान कार्यत
सदृशे ऽंशे प्रवर्त्तते तत्सदृशाहि भिन्नतुतरयनर सिद्धवगाा सन्ते राका ना तावारगो
नौ ग्रहणी वा तस्यापकम पाठि भागान्न पिस्वते त्रवर्त्तीपृथक् कार्यं प्रवर्त्तते वेयुक्त हिं गोव
यो संख्यापतिमात्राश्वादेपाद् तिनो ऽचव कन्तिति यत्र दूचेवा ग्रहतोनैव यत्ता र्थत्वात्
शर्के नो शर्कं वनोपा सित ॥ तेनाम्नेदग्न्यावीता ऽकस्मि सत्र सवर्ति सि ग्रेनानचे चोपवा
पादृ इ सनेनत स्वधा धोऽ स्त्विति यान्मेत्र पाद्योहि वेना प्राप्ति पायेन प्रधोऽपवाद्त्वाव
नवापतो वधवाधकतया ग्रन्थापाहि ताहेवरीतार्थाः तत्पाऽन्नेयतीति वृद्धः प्रदानादि
त्येत नग्रौ एप प्रथमाये स्वत्र नुद्बोमासा भिरित्र पेसन ॥ यातेपा स्वतोसोवार्नेवा

श्चन्नेयः कृमिताहे परेता सिर्द्धिता अधेरन अनतक्रोषि दीर्घः ग्रपत मात्रावेन्तता त २०

त वोरत्रिधो यो निमित्तं भितत्र यार्ज्येदन्तरोतोऽन्वतो नेति दिक् नङ् विधिस्याद्दीर्घश्चेना
मेव तु प्रतिविधेयमा तथापि हिडिहल्य्यहतामयन्नीयतस्मान्नु दिसेव सूत्रं कर्तव्यं नये
व मा द्धे रित्यत्रैव ध्यादन्तरित्यादय विन्दुधसंगाः अश्लोतेश्चे ससवनिपमाथति सात
निपमसुसामान्याये नः अकारोवध स्यव स्मिन्नवतित हि अश्लोते रेव नन्तु आटतुः इत्या
दिरिति॥ यदि तु अश्नातिमात्र विवक्षस्यात्तर्हि नाश्नः इत्येव ब्रूयात किं योतस्य इत्यत्र स्य
तेऽत्रांसत न्ह साधारणी मातिरनुया घेति धेय वयित्रिता त्वर्क्य ईश स्यपयक् निकृषता
योगात्ता द्यात सकारस्येव च स्वकार ईशः कसति। स्वतन्त्रं वर्ति च्छलिजाते जीव निरीशः
किंतु यं शंवि स्वधा राधा एवे तत्र रोयके तुलु पिय इवनूपः तात्सि व कृयः सहद्वधाया
कृपि कतेरितिनिरीशः यदारूप्रडः रः स्वड् इति कुइः कुपड् इति सुप्र प्रत्यकीकं पद्दं तद्योतन्त्रे
रात्वः साधावो ममा कृये वो रेफ स्तस्य सः कृय वर्ण कार स्थाव पैयो रेफः रेफस इ शाद ८२
निपावत तस्य वलकार इति तेन वदीस्कृणवत इत्यादि सिद्धम ईशायद्विभा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

गध्य हर्शनियरमात्काद्देय कृवेरिति सत्र्य पादस्य प्रामाण्डिकत्वं निरूपितं तद्वेन्दु ड्विधित्वाद्
शबोस्समाहितमधिनामोनतिः तस्थ्र स्तोविच्छ्वातिशांक्येन तिर्ईसमुद्धिनभावइ
तिप्रकृतेतुनस्यत्तात्तेनहि: तत्रेदं प्रतीतिविधानम कुत्र स्व इव यहातइसत्र वेगविभा
गःकार्यः स्रतड्पारस्यनस्वतः स्यात् नतानिस्रोतोतीत्यादि ततः कृत्वे व यहा तःसत
इत्येव।विस्तपाताड्डमतइत्यादि।नत्वे व प्रवृत्ति परकृतातात्ते पिहताभिसा हैतात्यं
नस्याहितिवेसवजंतर्हि स्वत विधावि बेह विर बाभ्याभिति र कततसदृशभाग
साधारतीजातिर्निदिश्यते ऽनुभवादिषु स्वप्रतिशब्द पाकस्ताय कोतन वपरपाऽभे
नयाबधधानं प्रधावेति लिभ स्यसामान्येन अजाय भितात्य विधानातं नचैवं कृतेने
णेहप्रतिप्रसंगः स्वरकुच्छाडनभ्यति निपक्ता त श्रान्सर सामा न्ना विके स्त स्नावि
तेधीप्पत्यापेव प्रदिश्य व तितरघे तै रेवेति नियम स्स वास्यार्थः यद्वा स्वेपातिशब्द
पाठेनहि टि पारु प्रशास्त्र तामिसा सिद्धिरीशेनचक्र सधताभिनो स्य तात्य मे

[illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

२७ हिय्यवावेयिड इति वाग्गां ग्रामा नो पि न कर्त्तव्यो भवतीति भाष्ये तु वर्णैकदेशा वर्णग्रह
णेन गृह्यन्ते इति स्थितौ वाचिपन्तः समर्थितः तत्तु वकु प्रतिषेधे पक्षेन गौरव भयान्ने
ह प्रपंच्यते। ननु यदि वर्णैकदेशा वर्णग्रहणेन गृह्यन्ते तर्हि कुक्कुटः पिप्पलीत्यत्र
भिसादेस्संयोगसंज्ञा न स्यात्। अप्रस्तुतस्य आ ग्रा कास्य स्य कुर्यात् इत्यस्य एकहल्त्वात्
त इव पदयोरपि हरय महोता मध्यहराणां तन्न स्वत्वस्यात् पदैकदेशत्वं हांत स भि
त्तित्वेन मामता तर्हि तदपि ग्रथ यथा नो हस्वत्वं तु कृतः संयन्ता संवत्सरः वध्नो कइस
हेतु एकवर्णीनां मपि हस्वं भविष्यति अम्रता स्यपदिकेषु हराणाम्। तद्वत्परवर्णा
स्तु हस्वत्वं न स्यादेव तदेतस्य संयोगसंज्ञाविरहे ततः पूर्वस्य गुरुसाभावे ऽप्युतो
न स्यादिति। अत्राहुः अज्झलमात्र एव॥ आश्रयान्तरत्वात् तुल्यरूपयोर्ह्र
वो रेफाय भ्रमः। इदं च सिद्धसमाचारत्ते ग्रन्थकिया दृश्यतामयं स्वंश्वीकार्यम्

२१ परमार्थदृशा तत्त्वं तु पदेनयतादिष्टि पूर्न्ते यर्तोर्द्वय पथानयवाक्यात्तस्तानाम सन्तं प्रतिघे
कोनकश्चयनेति याधात्रप टीवोनतेतीयास्फोटसिद्धापतंध्नास्यपूर्वपन्दस्याव सरः। तव
घा२८। हकारो ऽयं द्विह्रपरिश्रयते पदेनुपरचैथोपरिस्रोत स्वःशहसइता यहतोघ्नेनगु
घेते तरेघं अर्हे तोतयात् ऽमथावेची तितायं नस्यात महानहिइतिस्वतेमहांहिइति
नस्यात अत्रहि लीढ़ीदृढिसमानपाद इति हः। अतोऽपि नितमिस्यनुनासिकः मोम
गो अघो अपूर्वस्योतिपरस्मात्। तिसर्वे बाधितिपरोपः। तत्राप्यशीत्यनुवर्तते इ
तिघन्सते। प्राप्त तोहशतीतत्रसहि वेतयं नस्यात तथापि लिखि हिश्वे लिखिपहिदे
इत्यत्र विभाषेट इति मूर्द्धन्यविकल्पो न स्यात्। तत्र हि इणः षीध्वमिति सूत्रात् इत्यनु
वर्तते तदेथं अपि अशिहसिति वेतिवनुर्पुयहतांप्रथमोप देशत्वफलमिति। सि
तमापृष्टिनु पात्रमोपरिष्वतयन्तारसप्रस्यशाने स्वहतोघ्नन ग्रघेततते स्व हरि
हिस्वा। हिइत्यत्र हराणिम: सार्वधातुके इति वस्याहस्य प्रयुक्तइणो न स्यात् स्निह २१

श्री सेोस्त्रिहिसो स्नेहित्या सिस्त्रिहिबति स्त्रिस्नेहिबतिइत्यत्र रत्यो चुपधा दितिकित्वं नस्यात् त्व
हाधाम श्च हाधभि स्वच घत्वस्वा सिद्धलोड्कात ह्महस्सःपटः स्त्रिजितिभ्रहयोभ्रहत्वीति
नप्रवर्तेति अपुनस्तत्वाप्रियन्तहि सत्र शास्त्रे इगुपधा इनिढइतिकत्वेन स्यात् तत्स्मा
त्स्नस्माहारा तात् वतु क्वे प्रथमोपदेशस्यवतु क्वेच द्वितीयोप देशस्य कत्वं भक्तीति
स्यात म स्यारेत तः रेफस्य परकात्कीतोप्राप्नुवंतिात घधामद्रुहस्तेम द्रुह इत्येव श्रवः प
त्ढकातात्पर स्य पर इति विधीयमानं द्वित्वं नघस्तीत्या तेपकार स्वप्रा प्नुतिानं
वते इतित्येपःस्त्रुकृरःसोपंपवतिद्वित्वस्या सिद्धेः हलो यमामितिलोपस्तु विकल्पितः
इति वन्द्यमाता स्यास्त्रापन्ते रेफद्वयंभ्रूयेत। नच य यरीन परस्येफस्यानेकस्य वाडवा
रोविशेषो नास्तीति असिद्धवत्सत्रेभाव स्तात्वन्त्वमात्वान्तयावंहायइति वाच्यम
स्तून्य स्याइर्ध्वस्तोविशेषइतित स्थितेत नतु सर्वथा विशेषवितिर होमिप्रेतः शतेड
स्त्रिहलोप मामितसादिशास्त्रे वैयर्थ्यापत्तेः तथा च तु श्रुत्वइस्यासेयतेन्नासिके

१०७
धवन
शंको:

३

३१

ऽनुनापि कौंतिप न्ते ताकारः प्रवर्तेत स्मान्नसाध्यात कुतं स्वोने सा रोधा पसंतत्स्वेति पन्ते रे फः प्रवर्तेत
२२ रेफो करणां सवर्णानसती सेत द्विआती पसधाणो नास्ती सेयं परमे स्वस्य स्वप सवर्णो भवे सेव र
जुत्वा स्वसवर्णी सात ॥ रो रि ति सोप स्तु नासितं प्रतिपरसवर्णी स्यायिध तात [illegible] परि स्यान्ते [illegible] सि
कपरसवर्णानिकृत वेववाक्यांपूर्व त्र रेफो नसकृत्वत ॥ हपवरहिता । तर्हि रत्यानुपधारिसेत
दकारान्ते ह्व विप्रवर्तेत तत्र सेव रहितसारे द्वि वतीय त्र पन्ते गृतोति विधि धवे सन्नजुग्वव नुप
धारितिश्चि याम्यय कान्ता रुनुपधारिति पा ह्लमास्यते इतिचेत रय मधिगोधे रः पवेरति
नाहे स्नेवो धारितिन प्रवर्तेत रेकस्य वस्यनंत भीवा त र रसीति वन्त्वामीति वेत हपना तो
रु पाणादिसाहेपकारे ऽतिप्रसंगः ॥ ननु यथा श्रुतयव सूत्रे र्थसीति रेफ पहृ किता रेफे योलि
वेति व्याख्यानान्तो न्ते दोष इति चेत् सत्यम पिइको रा वि संयोगादेश तार खतः ऽह् २२
तारतो हृत्य पूर्वादि यहताः सम सार सामि सादि क्रमेण पर यरानि सर्वानिता रे
कतायत् सातिास्युः न ये ता वसाधी कनिर्वाहः । ऽकोवरिा [illegible] त्र से त्मातान्डे इशन इ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कारस्यैरैहि ॥ उकारस्य पकारः ॥ सकारस्य यकारः इति वक्तव्यत्व प्रसंगात् ननु यथाश्रुतेऽ
पि यथासंख्येन निर्धिहोइत्यत्र वाद्दः तथाहि विधीयमानतया ववस्राः सवर्णानन्दस्ताताति
वसारस्ताव घात्ताः न्यूनानामसमे इत्यक्त तथानुनासिकसंग्रहे इति कथं न्यूनानाविरहार इक
सुसवर्णायिहतां संद वर्णिः नववद्वकेद यस्याव कानां इकृ शरदवा चानामिकातद नाव
गुरुक मस्येवे ति यामम त तीयवनु पतिभ्याम कारत्त कात्ता भांप्र सेक्तं तस्या एव ब्रिंशाते ऽप
२ वित्तो स्ससां र ठकारै कार श स्य सकारोव लकाते शसयद्धीर सात त सकारस्या ने ऽन्तरतमेड
त्वेनैव प्रकृते निर्वाहः । यथासंख्यसूत्रं तु नं श्विमहि पचादि स्पद्दसादि वृष वान्सत इस य निकृ
र्वः तथाव इकार स्ति ति न्यासेपि ते नैव निर्वाह उ स्थितिवेन्तरो वेषम्यात् यथाश्रुते विप्र
वि रोधा स्तरि भाषाद्व यमपि इकोयणीति स प्रवर्तेत इको यथासंख्यमेवं प्रवर्तेत तत्त्मा
ननु वितोरेकस्य स्थानाद्वयं कर्विः यथाश्रुते तुद्धिसादि दोष चयं दुर्वारमिति । प्रब्रोध्यते । रे
फस्यविशे घतः श्रुते नद्धि [illegible] प्रतिनिमित्तत्वेन साम्यातः श्रुतं कार्यित्वं बाध्यते ॥ यथा
नरतमोपतारस्यात । रति ति न्या सेतु परिभाषयकोर्विरोधा त्परत्वेन यथासंख्यमेव ३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

श्रीराम
शकौ.

२३

यात्मनाभो ज्यं तां प्रारब्धस्यैकौ तंत्रि यौ पत्रि ये येका मिति विशेषतः श्रुतेन पति व बलोन माप्तस्यैको
तिर्नयोः सामान्यतः प्राप्नु भोजनं धाध्यते त० प चुयीत्यनन्यव्याक्लियै रे नोभवं स्रभ व तित
पा वि व स्व यि से भ वे समान्यतः प्रा प्तवि शेषप्राप्तेन इत्यभु प गमान्त हेतवः। एवं त्वा चोररूपा
मिति सूत्रे परइति रेफभिन्न पर मेवे ति सिद्धे तत्रैव विवेस त्राथितयैव प्रतिषिद्धिकालप्रयता त
तेनह वर्ज्जु भवइत्यात्वयि रेफस्य न दृश्यमानत्वेयं इधुइकाले पराइन स्यात विशेषतः श्रु
से न्यस्या नित्ये न इकानिमित्तस्य व्यथाधा दितिवेत्ता॥ तत्र सन्धानु रोधेन व्यक्तिपक्षमाश्रयणात
व्यक्तिपक्षे हिप्रति लक्ष्य मसल्लक्ष्य त्वात्तां प्रवर्त्तते। यदा प्रतिलक्ष्यमिन्नानां स्व वैधां स्वतः
तो । ताना नां तंत्रैश्चारा णामिकार पताधीति। ततश्च इकाभधिता स्पर्शी तो नि मित्तस्य प्रति पाइना
४ । इतेवः। नचैवं श्रीशाइत्याद्यपि परत्रप्रसंगः। व्यक्तिपक्षे तिप्रति बंधे पर मेवे ति वि ५
प मवर्चेनत त्वाक्ति विधायकशास्त्रस्येव विरहकत्वनात॥ एवं चायमा इविधेवसु २३
श्रिपाति ता हे तो धाम॥ परि ह साप्य भाइविधयं त त उत्सर्गो भिन्नि विशासइति मा

त्यादि यत्किं चन्त्रो चसन्त्यानुरोधा द्वयस्यापात्राभीपेतो ॥ इतिपत्यसावाक्ये योक्रम ॥ तस्मा
रिसुतार्थव-वनुतरपहास्वइसादिनिर्दिशाश्वेहलिङ-म-भावेत्ने भोरहेकार्थिरोरोदि
र्धवनस्वकिन्तहिं विभितप्रिभाविनुक्रम ॥ तत्र्यहकारयहतांद्द छंतार्थतस्वपर्वहि भूत
भपापयानद्दिके कार्थितातत्थापरंतभूतिस्यापि रेफस्यति रवं ऽनुनासिकपर सवर्ता
दिधीश्च पिस्यानेंतरतमपरिभाषासंस्कृतो स्थानप्रयत्नोभयानारतमेवतनमूतादिःस
ऽ-कतेधीतात्सैकचिस्यंस्थावकाशोश्च नतातमेप्रागुक्ते नप्रवर्ततो ॥ जातिपक्षाश्रयः
तानेवे तिसंन्तेपः- अवधानिकिम-व्यावानयाहा नामपदसुतालंशर्वृ अरर भावबसे प्रविश
बतासंयोगोपधा संज्ञास्येत्यविधि द्विर्वचनस्यानिवत्तनिबेधाइति । अस्यार्थः प्र
विधमानोयोमः प्रस्याहारे पुसंधोधोपेक्षातेऽयोगः अनुपहिकलाकृपादिके रग हितला
चाप्रत्याहार संपधस्वृत्वा इत्यर्थः ॥ बाहुपचिति निर्वहि प्रंति प्रयो न हि तिथा हाः । अथ
गाश्वतेघाहाश्वेति कर्मधारयः । अनुपहिकलोऽपदिकेरग हितलेवसति भुप

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

श्रीराम।

श. कौ

२४ मातादृ सर्व: सेज विसर्जनीयजिह्वामूलीयोपध्मानीयानुस्वारयमा इति भाष्यमतत्तु स्मृति
स्वयाख्यातिरन्येति विहितयोरिति स्वा कथोरप्युपसंहरणम्। तथा च तुरव्यास सूत्रे भाष्यं
तयोर्वचनं वक्ष्यामीति तं कुर्वन्नु तदेव स्वरूपम्। तत्र यमानां नस्ततां अनुनासिकसवर्णानामे
पनवविध्याम: रवाम सूपरे शः करोति अनुस्वारं कुलम ... तेता य्याड्
तिरालं विसर्जनीयजिह्वामूलीयोपध्मानीयेनोयाचेविसिध्यति॥ नापमस्तातीच्चे
कः सोपपत्तिविसर्जनस्य प्रसंगात किंनु कादिरःपाति इति विग्रहः कैशब्दे पारन्ताता
ख्याभ्यामातोनुपसर्गे कः कुत्तोकयोवेति वासिको विसर्गः। नकेवलम् विगतिकारकोप
पंतानां प्राक्स्पृशते: समासाभावागमो सोपपदस्त्वविति प्रवर्त्तते इति धातुमतस्याद्दृढिसे
वोधनक्वीतेस्वादिरिति सिद्धमपि लितता पाठस्य मतालाल। पाशक स्वेसाद्रिपतिगातानाद
प्रोमतामत्र कुठादि तिसूत्रेनुमग्रहतोन कर्तृप्रभवति। अत्र स्वधे पम। अट
पुक्रियामताडपदेशोऽकारानांतरमिकारात्प्राकृतयः तेन इताप्यत्र नतभीव २४

वासपः सु पंशः सुइसादेिरुत्ता कोतिलपि कृत्वपि विधी पमान मादेशाप्रत्ययपोरिति वत्सं न
भवति अन्युचान्तभाधा संस्कृतेपिन्नानुस्वारादेवः पर समा श्रित सकाार स्य द्वित्वं
केवदेभा छमेवन्य मारा संग छते न चैवं हरिः करोतीसा सावि कोवरा चौति परार
यसं गः धि सन्त्या सिद्धे सात एवं हरिं पश्यती सासवन्य्यारस्यासिद्धसं बोधनमाशङ्क्ये
पदेशः कर्तव्यः नररभावस्तावत्प्रयोजनमातयाहिःवा तिकमते ऽवनत्रा नचिरति
भान्त्रु रूप धातीवे वंगः पद्यते तत्र भूयां नररमकशीति नरर भावेश्रांतत तस्या द्वकार
देशः ॥५ ज्विलः ऽ ज्विलंशा द्विप देशाद्वि नांत तिपकसा रेय भैरत्यमव्याकाति भा छा कार
स्यन्ते तत्को ने तायाहि ऽवधा नी वोप धुत्यवन्के ऽच्चि जिपतीतिन स्सिद्ध्यति ताभा
सेवकार मात्र श्रवणाप्रसंगात हलादि श्शेवे गाम कारस्य क्ति पठते ॥ यस्मिन् पूर्वत्राा स्मि
छमद्विर्वचने ऽच्युनेः ववकारस्य द्वितत ताम्यक्त दत्त वकारस्य शेषः ॥ म प ऽ

श्री राम

श. कौ.

२५ मो त्वाभ्यासस्येत्यनेनानित्यतां ज्ञापयन्नाह दिर्यदिवेर्व्यत्रिवद्वस माश्रीयते ष्ठ्योत्रि ठ द्वित्वत्रप
थाते पाप्यभ्यासे ऽपधानीयस्य शेषे बेमभ्यासे च ये इति न स्यितयका (र व भूषेत ॥ इव
तेत्यभ्यासे नकार इति प्राञ्चः वस्तुतस्तु द्वितीयवर्णे ऽपध्मानीयमात्र माभ्यासे श्रूयेत ॥
न वो धारयितुमव्यशक्यो ॥ न श्यंस्य इ र्त्य भमा । प्रकृतवत्प्रकृतवत् इस छमेसि द्वान्त विवध
मात्ता स्यात ॥ उपध्मानीये ऽवस्य स्याद्विसर्ये न तन्मात्र द्विर्वचनात् अभ्यासे इकारं हेत्वभावात् ।
किंच — मत्र पक्षे समात घाम्नि कृते ऽपध्मानीयस्य जश्त्वे सप्तु गवः समुव इति स्यात् ॥
इष्यते समु गः समुग इति ॥ नन्वत्र एवकुर्यात् स्थानिकारेव पत्रापवित्तित्वे उपध्मा
नीयस्य चेत्तिधा तिंकेन कथं ये पाते ऽपध्मानीयस्य सकारो विधीयते तेन तो न स्ये नव
त्वं भावयतीति चेत्सत्यम् ॥ उपध्मानीयस्य वेतिधातिंकारं भेयत् गौरवावह इति धुमः २५
वकारोपधे पाम्नि निष्ठा लिका (मते तु वकारस्य द्वित्वे [illegible] धः समगे इत्यादौ रेफस्य कारते
शश्चे सुभ पम विधव ने ने य सा ध्वनीयं स्यात ॥ तस्माद्ककारोपधोय

लि २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मेव ऋभ्युगइः सम्युगइ इति पक्षा स्यात् कथं तर्हि उज्झित्सात् ... तु मित्यादि सिध्यतीति चेत्॥
२८ त्र्य॰ भुजः॰ प्युन्वो पातेषु यता पयोरिन्तस्मिन् कृताभाव तिपार्तनार्थे सूत्रे वकारो पारतो नानु
मीयते। उञ्येरकृत्यादि वचे इकारस्य भकारा विधायकं वकार विधायकं वा वचनमस्तीति॥
तथानुमीयमानं वचनम् उ इञ्जेरिति वा। वडुइञ्जेरिति वा। उभयथापि स्तोनाश्चुरिसस्या श्चु ५
नंतरं कल्पते। उइञ्जे स्तोर् इकारस्यासिद्धत्वात्। श्चुना योगेऽभकारो वकारो वा भवतीति सूत्रार्थः।
उइञ्जेरिति किम्॰ तज्ज्ञः। श्चुनेति किम्॰ ऋभ्युगइः सम्युगइः। इह हि वजोः कुधि च त्व ते इति
कुत्वे कृते श्चुना योगो नास्तीति। स्तोः श्चुनेति परइद्वायमीवनार्थं चोन्नं च चस्य एव
कल्पनं पुनःमन्यथा यदुत्तरं कल्पने गौरवं स्यात्। एवं चोज्झिज्झितीति सिद्धम्॥०
नन्वापि इकारस्य द्वित्वविधानात्। न च परत्वाम् सयत्वे॰ पूर्वत्रासिद्धे नास्ति विप्र
तिषेधोऽभावादुत्तरस्येति वक्तुमाता स्यात् मनाटउ॰ तामहस्य परत्व इस पिनः॥ श्रीत्रि
ध्यो हेव। नच पूर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचन इत्यसिद्धत्व प्रतिषेधः स्यां कः इति ये कर्तृ

श्रीराम

श कौ

२६ सति हि सन्निषेधः नन्वद्वित्वनिषेधेऽपि। इह तु न न्द्राः इति सूत्रे तादृद्वित्वनिषेधे कर्तव्ये
निषिध्यमेयासिद्धत्वमिति दिक्। [illegible] मास्तु वाकाराशेषानुमानं भुजंगप्रयातिति
निपातनादेव वकारोऽस्तु [illegible] यमसिद्धत्वादित्ता द्वकारस्यैव द्वित्वं स्यादिति वाच्यम्
इकारोपधसामर्थ्याज्जिशकस्या द्वित्वे कृते ततो इकारस्य वकारप्रवृत्तेः। नचाचि
[illegible] श्नम्बु २६ इत्यत्रापि वकारप्रसंगः। अकृत्य द्विवचनेऽपि वकारो निपात्यत इत्यभ्युपगमात्
[illegible] कृत्य द्विवचने चारितार्थ्यात् एकारेऽपरे शास्त्रसामर्थ्यमनुक्तम्। येन द्विसानंतर
मेव वकारः प्रवर्तेतिचेत् अनभिधानादितो घमाऽस्मिन्नस्तु निपातन[illegible] यमविशे
षेतास्तु॥ श्नम्बु २६ः श्मबु २६ः इत्येतत्रोऽन्येऽरूपम्- किन्तु उपसर्गादुपपूर्वकि [illegible] मेरन्वे २६
[illegible] इष्यत इति प्रसंगः॥ [illegible] पति मात्रेऽचे [illegible] शकर्ता समग्रकः। संपृक्त इस
मः। तरे [illegible] शब्देशस्य [illegible] भाष्य [illegible] प्रयोजनं वार्तिकमतेऽस्ति
भाष्यमते तु नास्तीति विस्तरः॥ [illegible] प्रयोजनम्॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

सार्ध्रः प्रुधवृः पुा नृमविसर्जनीयश र्व्वावे वीति सूत्रे विसर्जनीय ग्रहणान्न कर्त्त
व्यं भवतीति॥ शर्व्वाव इत्येव सिद्धत्वात् ननु मध्यग्रहणान्नु भयथापि कर्त्तव्यमेवानुमे
स्वानिके नैवानुस्वारागमविधाने यथा स्यात्॰ इहमाभूत् सुपिस्ति॥ ननु मध्यग्रहणं निस्व
स्वानिकस्यानुस्वारस्य लक्षणम्॥ अनयो अयं समानं निरङ्गाकव॥ अभ्यामुत्तरः
सकारोऽनुमागम विहितः कस्य विधीसंभवति। अनुस्वारे वत्व स्यासिद्धत्वात् सान्दुः।
अत्तु यात्स्यानिर्वल्गानिर्नमत्सं तथापि स्वाभ्यस्यानुस्वारस्यापि सत्वात् कुं
सेनैव सिद्धेरिति यमार्थस्यानुक्तः। नियमश्च स जातीयापेक्ष इति। अनुस्वारे
ताव्यवायेपि वेभ भवतित र्हि नुमेव। नस्य व्येनेक्षिफ यितमा। यत्नु तत्तु अति दे
शं ब्रूति अनुस्वार स्वासिद्धत्वादिति देश एवेहदुर्लभः। लब्धि नुड्इसासे निधावकत्से
समभ्येति ताहकस्वानुपपत्तिस्व॥ तथापि सत्वा नरोधा ध्यन्नतते तेवसा
ताम्॥ तथा अत्कुर्व्वाड्स्तूजे॥ तत्र प्रेज्मनो हैरा सं मामभूत्॥ श्रोंमरा

श्रीतत्त्व
श ३ कौ०

तर्वे ३

२८ सैव स्यादित्येव मर्थमित्यन्यतोतिचेत इत्यपि सुबुद्धिलाहोमात्मदिति तुल्यम॥ तात्य
विधायकस्यान्यमात्रे स्वन्यता वस्येतु नुन स्यातिक रचे सन्य देतत। अथ सिद्धिश्च पन्ने
शर्वपदे शेषविशेषस्य विधयहस्य प्रवस्थिनानाति पदस्यो देयसिद्धौ। तस्क संतोत रथा
र्तिक व्याख्यानात समानन्ता मेव यस्कृत्यम विज्ञातीति॥ तथापचर्य्य मपि॥ तेनकुक्वोऽङ्क्ः
यो गेति स्वान्तनीतो विपगः सिद्धः॥ एवं च सोऽत्र विदेशे भै योजक वार्त्तिक स्या थर्थे ज्ञा
प्यत इति वो ध्यम नभ्रूनमेव सौत्र विसर्गग्रहणमेवोक्तं व्यपशब्द पदेशं प्रसाचन्सातोत
पथा श्रुतमदस्रूपदेशपरं कृत्ति यंषं यथा स्रुत्त्सोणाः परास्तः श्वदसूपदेशेन स्यस्या
च्यवो स्मिन्नेपि विहस्य वार्पिताभार्त तस्कृस स्य जवन्यमाणात्यात॥ नन्वाद स्यैव पका
रोत्तरमुपदेशतां त्याभइतिधा च्यम तथा सति पयः स्विस्या राधि णाः परत्ये नव त्याप
तेः। नत्पा विपक्षासम सूत्री सत्र के पतन्निग्रंथ वितोर्धापत्ते श्चे ति दिक्। स्वति
शेषे गोप्यादि वार्त्तिकस्याप मर्थः पत्र पत्र पदेशे प्रवोजनं दृश्यते तत्र तत्रोपदेशः

फि० ए० ५० ५० २८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

नास्ति तु संयोगसस्त्वाशित्वं चेति तथा हि पार्थिवमते ऽग्न्येरूपध्मानीवापंधूमपाऽपध्मानीय
स्य हः सस्त्वादिरहास्य संयोगसस्त्वान सिद्ध्यति । न संयुत्य सिद्धेः ततश्च संयोगे गुर्विति एहसं ज्ञापा-
ऽत्तरोधु नुविसिद्धिरहद्दु न्यूनं क इत्य न्यूनतेरन्न इति श्रुतो न स्यात् ॥ तस्मात्स्तु तन्न हस्ते ज्ञा संयोगासं ज्ञा हस्तस
स्ता नां [illegible] तोरसाये न्यायात्प्रुत सिद्धार्थे हि संसाधयितुं तेषां ॥ ऐतद्दृश्चि प्रयोजनम् संयोगासं
साधयोजनमिति । तथोपधौ सस्त्वादि प्रयोजनम् । लिङ्गतम हिङ्गतम इहेद्दुपधस्येति वर्ण-
पधा स्यात् । भाबाकारस्त्वाह ऽद्दुपधस्या । लिङ्गयोविसर्ग इति आख्यान इदं प्रयोजनम्
उपधाग्रहणाप्रसाख्यानो द्वौ । इदुद्भ्यां परस्य विसर्गस्येत्येव इकसिद्धेरिति अलोन्त्यविधिस्त्वप्रयो
जनम् । ऊन्तरस्तरतिविस [illegible] तीयानो स्यपरस्यस इति पञ्चे मः सस्त्यसत्य यथा स्यात् । परस्य योषि
ग्रः गीपइतिव्याख्यानान्तरिति रथमानुप्योति व रिथावषाणाः सिद्धत्वादिप्रयोजनम् ॥
र्षं र्घ वर्ण व प्रयोजनम् ऽरः कऽरः वःध्रुन द्विवेति प्रसक्त तत्स्वपरेति विधानं हि संसिद्धं भवति
तथा स्यान्निमित्तापप्रतिषेधोपि प्रयोजनम् पयसा ऽरः कृतोतापेता संभवति ॥ एवं प्रकेरसे
नेसामान्य विधावेप्रोति स्यानिवभावासका रस्यतत्रानलि धाविति प्रतिषेधोऽ रूपे सति सिद्धे
द्धि ॥ नेवपूर्वत्रासिद्धेन स्यानिवद् [illegible] तिनिषेधोऽस्त्यिति वाच्यम् ॥ न पदान्तसूत्रेणैव

ना

प्र.श. दी.

२२

श्री

मतस्य अवः परस्मिन्निवेतद्धि बधकस्यात् स्यात्तिथमत्रावंप्रति त्रिपादिस्यास्यासिद्धतया स्य
यासिद्धत्वात् तद्विषयन्तेनेद प्रयोजनम्। ऽरः कृतोतिसातेसंस्कर्तत्वत्र सकारस्य द्वित्वं वाधिकम
प्रयोजनं नस्याध्यक्षि त्ति दिक्॥ यद्यपि वर्णद्विरं अदशरोह पदेशे नसिध्यसेव तथापि वार्तिक
द्विताम्नाररचनात्वाद्धि धापि संभव इति भावः स्वत् अत्र केकाताऽननासिकः प्रति सावते
ऽनुहाकारा दिक्वयो धार सार्थिः तेनो रसार पर इत्यत्र रप्रत्याहारग्रहणं भवति॥ प्रत्याहारग्र
हतें सापक स्तु सकार रकार वो स्सवर्णोविधि रितिवार्तिकृति रेशः ननु अइउण् लवात्
धद्वाताकारः सवेहानुबधतो नेनाण् यहतोद्धित्वा यहतोऽपुचपूर्वेतापरेताव ति
संदेहः प्राप्नोति तस्मादसंदेहार्थेह मनुवन्धानारंभेयकृतो नकृतमिति चेत् न। व्यास
प्रतो विशेषप्रतिपत्तिर्न हि संदेहादलक्षणमिति परिभाषा सावर्ण्य मनुबन्धस्य
वपुनरनुबंधात्। अमङ्णानम्। म्हभञ्। घढधष्। जबगडदश्। ऽन्ये वैं ऽमझभ व्याख्याता। तः स
हि प्रत्याहारा अपि ऽपयुज्यते॥ अमङ [illegible] चमङ इति ते नवत्रयं भकारोतोव निर्दिष्टहति॥
तथाहि पुमःखंघ्य अपरेदुमस्तु॥ न च भ्रहकारभकारोभ्रहकारभकारोस्तः हस्वाऽऽत
न अम्भूहरदः प्रस्थिते तिप्रसंगस्यात् तथाहि सोपजायाजिरसोपदलेवपानम् २

श्री

…नमः

श.कौ.

२९

इतीति विशेषणात्॥ सुधिद्धत्तं पदमित्यत्र लिङ् साहचर्यात् शास इङ् हलोरित्यत्र तु अइ
महत्तासामर्थ्याद् विप्रत्याहारग्रहणं न भवति अत एव हलोऽत इत्येवेति हिप्रत्याहारे अइ हलो
रित्यर्थमेव स्यात्। द्विविधा यथाहि किं तु प्रत्यपात्ताद्योहलादपश्च। ण्यतिशासे इत्यत्र तु
द्वित्वमेव स्यात्। आत्सहैकारे। शास्त्रस्यानिवृत्तावेन अस्त्रिलाच् अर्द्धशोरुलिसपिनष
द्वित्वमेव स्यात्। आत्सहैकारेशस्य आत्मनेपद्यावृत्तिः शस्येति ग्रत्यविधानात् तस्यापकर्षात् समित्वइड् श्वेतिनपसा
हारः सकारान्ते तेषु सह सत्ताकी ति गुतविधानात् तस्य अह मगपांसन्तीति सिद्धिविधानाञ्च॥ इड् नान्तं
हारः इको अह अतीति किस विधानात् तम्य अह… निर्दिवपंस्यात्। परिमाणाख्यापांसर्वे अः इड्श्वे
समिगमाद्देशे हि समिति उदाहृतसूत्रद्वयं निर्दिवपंस्यात्॥ उकार नेभ्यः स्त्र हार
…त्रमप्रत्याहारः वैयर्थ्यप्रसंगात्। तथाहि इकारान्तेभ्य एरवा भाष्यम्॥ उकार नेभ्यः स्त्र हार
वित्सव॥ एकारान्तासंसेवते। परजन्ता नामपि मूने भिन्नलिङ्गसेन मासेन प्रसपोसते: प्रा
नेनभाष्यमाश्रितः प्रसपासत्तिवेलापामि जनाज नसलेग। सह नाः परमवशिष्टासेलत्रउ
वितेवरजाघवाद्वयात्। वस्तुतस्तु सामान्याः सन्नतो मेथसंहते च घम: सिद्धयात्॥ सूत्र मेवे
दं सकृत् कर्तृ॥ अरोऽग्रे वेतिइड् श्वेसारम्भसामर्थ्यादिवतोविरति नेच्छेवं अजयप्रासह २९

कोसत्पौंसपत्रेतुमहंतेमहतीति सोपेन प्राज्ञमेव।तथाऽऽमोहृस्याद्विऽगु[illegible]त्पश्चिति पाजम॥ तं
वभकार भक्तासेवत्तत्तोस्ति। ऽअहेरभि वधिष्ठिपितेसरवेति चेन्न॥ ऽमेदेर्विषेतत्पासंवाप
तसेतवेसतिऽहितिहृपाम्भृपगमात्।सभैस्तुजस्यपिधानात्।नन्वेवमपि ष्यागमिन स्त्रे
वाऽमतेनमपःपरै त्रवः श्रागमस्तुपभ्वेति सत्याताणुद्देशानस्वादिति चेन्न।पृथासंख्य
मिसत्राहिति धर्मर्थपृथिमिति चेन्नाचांनिदिशपमानगतसैरमासामवमाभूरीपतैनतु स्व
न्यसंस्कारयेन्नावांप्रयोगगर्तंतसमान्नोस्तुमकाऽऽयुद्धंघइतिलिखितम्।घ्रहपवःनवम
ऽरशाव्वपदृष्टेष्यावेहतेयवकवपशघशारहलरऽइतिमाहेश्वराणि अन्तरऽर्यमाप्नावस्तु
ग्रारिति॥ अप्रावसंग्रहः।एकस्मान्ऽमत्तवनष्ठभावावस्थितिमपपुनकतामाहस्पुःरेकोवा
२५ वैवंतुम्भेरिःपवभाषश्यात्वेनवऽभइति॥ अस्यार्थःऽमतावकावकसमास्येरेख्याश्याः
स्युः।तत्वाटिऽकारककातेहृपरेग्यास्वः।एऽवेहव्यक्षिति।नतु[illegible]अभिहितहिभोऽऽश्यस्वति
व्यक्तिकृत्याविष्योऽदिःसकरेतामहत्तामशिष्यति चेन्न।भ्माटिरवेवेसवर्णाणादितसवर्ती
स्पवेसतोऽप्रत्यपऽसनुकतैःत्रप्रतवबरैःसुपिइतिन्नप्रत्याहारग्वेहतामा॥ सुपिचेसत्र
ऽअप्रत्ययइतिप्रतिबेधानास्ति।पमाहाविविधिश्चे बाणाते॥ ऽहारत्रवहव्वचेनेभर

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हि

वैकल्पिकोऽघम् समानिशासिति ॥ तत्पिज॰ एवं सति अज वोर्ण्वि धावेवा ग्रह तां कुर्वीत
कीड॰ नीनां शासिति नप्रसाहारः। अौ ज्यो: वधम्य हता वे वर्ध्वाप तेः। नव इ का रा न्ता
नाम ध्रोरत पोवे तिलिप मार्घ वध ग्यह ता मिति धा व्यमा। एवं हि इ कु इ खेव धू पा
त ॥ २ इ॰ ता नां सा मा व्य सन्ता तो ने वा स स्य सिद्धलात ॥ इ इ॰ धो र्व्वे ति लपि न प्र
सहा रः धाति ता सा ह व क्ती त। त स्मात्सिद्धं इ॰ का र एक स्मा द्वे ति। तथा म का रो
ण्येक स्मा द्वेथ भ्रतो हि ध्ये वि नी ति तथा भ्रइ इ ता र इ स्व घरा का रो एक स्मा द्व भ्रा सा
तिव धा। अथे ता: धी धा मिसा हा वि गा व सा हा त व्य ने न कु ता ने ति चेन्न। अवि सुधा
पुध्रू वां घो ति स त्र इ का रो का र यो स्व रू वे ता नि र्दे शात। भ्र न्य था हि सं हि ता यां मा
त्रा सा घ वा स इ क्षे है व्य ई मा त्रा सा घ वा त ॥ इ ता इ खेव धू पा त॰ व्या त्मा ना धे पूर्वे
ता न कि न्तु प रे ता म्य हि ब्ब ते व्या त्मा नं च यि द्धा न्ते वि शा र तां घा रि स त्र नि र्दे शा ह
स्व वे ध्ये ह रा उ त्त शि र्व यो ह त प का र व का र यो रि ति सं दे ह स्या द्वे व ॥ एवं र वे इ

शा.कौ.

॥ घ्यर्थे ईदेतौ इति सूत्रे इश्नासे व प्रतिपत्ति : सा घवार्थं व नञ्जे इग्रहणसामर्थ्यात् लिंगमह्
३० ग्रहणे हि अपवाद संज्ञा प्राप्तिरंगत्वे तिमतत्परिहारायपवालित मभिति हिकार एवं
कारः । न शब्दुव्यवशानिति । एकोऽवंपवाधावे इति सूत्रे श्वव इति न प्रत्याहारः अपादि
साहचर्यात् एवं टकारे रेफस्मा रेवा । प्रदेकुरुद्वा ऋतिः ब्राभ्यांघः । एकारेऽतोमव
मह्यतनस्य सक्षारिति पथाकारे स्त्रियाः स्पकस्य वर्त्तो इकापरार इयुस्वेलान्ता
त्वे इति पद्मा स्त्रीसत्रे सोन्तकारे स्त्रियाः स्पृहिसवर्णाये ते रूपवाराः इतः बोध्यमि
त्याहवः सर्वे इणः इकोपराद्वौ स्पाहे पराद्वा । तत्र प नाना वत्पूर्वेतान संभवे त्येव इणस्तु
सभवन्तीति ज्ञापकात्वर्णाः । अतास्तु उ अग्रहणो स्थिते च पूर्वेणाक वापरे तो लिविम
लाणेग्रहणाक शाखेपरे तोव अवपूर्वे तोने लिखिन्नात्ताः १८ रं हि व्याख्यानतो
विशेषप्रतिपत्तिरिति न हि परे इवघांकवोरिसा हे व्याख्यानी इन्वेलिन पाम के ३०
प्रस्ति किं वश्वरणग्रहणानिताय तंब । इरनानरपरे : अत्पुहित्सवर्णस्य दूसाये

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री
श्रीरामा

पूर्वस्यदीर्घोऽस्ती:केऽस्ता: अप्लुतोऽप्रगृह्यस्येति तत्रउरत्तारपर: इतिसवर्णसू ऐता स्ते इत्य
तोरिति धातुग्रहणात् रश्चावकात तस्मिन्मारूणामिवाक्षि अण ऋ च पर्वे क्रियतो ॥ परेता अग्र
तोनाम्नीति दीर्घस्य परत्वात्समानाधारे प्रविधि: । नन्वे विकीर्ध स्वत्रीजनेन नामाभिति
दीर्घे रपरत्वे च सति उपधायाश्चेति ईत्वमेव स्थित मम ॥ त ह न्मान्द्राणाभिं स्पत्रा
यिप्रसंगेत चापवर्तं कृतपाऽत रार्थं धातुग्रहणं भाविष्यतीति चेन्न ॥ एवं हि स
ति ऽन्त्रत्रैव कुर्यात ॥ इह कर्त्ताः स्तापक वि ज तथा चवन्स्पति ॥ नं ह्य चौ उत्तर
र्थं तु इह किं चिक्रमो इती ति ॥ कि अ अण्ग्रहणं सामर्थ्यात् अपि पूर्वे तौ च प
रिहि परेता स्यात् उरजि ति अ ग्रहणमेव कुर्यात कृति: कृतं प्रकृतम नुं इं:पा
हि मा हरतामि ता हे आयु हतो ऋ हत स्यति तानुनासिक दीर्घा पर ता
वा: परे तायहरोत्ना पा इ दित अ पांस्तु व तावि स्तामात कर्तिकारके इत्याहो ऽस्ता

अतिम
श१क्लो.

उच्छिद्यसंतोऽस्य धामवर्णास्य याद्विशोवृद्धपर स्वविकल्पेन प्रसंगाद् इत्यपि भ्रमग्रहतो
न सिध्यत्येव ॥ स्यादेतत् कार्य्यर्थिभिः सवर्णग्रहणोपपत्तिः एवं रत्ये रेफ इवपभ्रंशतां तार्थ
मणां ग्रहणं स्यात् न चैतत् ग्रहणेन सिध्यति ॥ हलोपमामिति लोपस्तु येके
त्विकः ॥ हल्पो होऽन्यतरस्यामिति तत्तोऽन्यतरस्यां ग्रहणाज्ञ कृतिः मर्वस्तावके
ग्रहणे कथासिद्धं ग्रहणाम ॥ तद्धितसंपत्ता संवत्सरः पंचोक भिन्ना होपरस
वर्णासानुनासिकस्य परग्रहणेन ग्रहणाद्न विचेति द्विरूपैस्फ ते पन्दे
पयल्लतानां त्रिकस्य भ्रंशतायीक्रियते ॥ हलोपमामिति निलसे तु अपर्य
नैतत्स्यात ॥ यद्यपि गुणानाम भेदफत्येनैव स्यात् तथापि गुणाम् भेद्यक्कादूस
विपर्ने स्थापयितुं ग्रहणम् ग्रहणाम् भेदकामे रफ पन्दा वाश्वजातिप्यन्तिप
न्यायोविदं न्यायानुतोधा ग्रहणपदवत सर्णाघ हात निपातन ३?

त्रित्वादित्वं गच्छते॥ अतएवाच्छन आविभक्तावित्संहोऽस्मः स्वराघले वाजुनासिको नेति
पन्स्यायः तुज्ञिकस्यानुक्तो सापका नारुपस्तानमे अनुवर्तते विभाषा शत्रोचि पद
रपसवर्द्वित्वं त्रिसोहि तस्यऽत्रोते त्रिबेधा थोन कश्चित्स्यादिति तत्तु भाष्ये दूषितम्॥ त
पाति:सोव्युपतिसत्सेऽनोरहाभांइति द्विसेन आरंभसामर्थ्यात् बाधः द्विविधा एव हि पर
पवोभद्रस्वेति॥ सत्र हरयो णमात्प्रितिभद्रो भद्रीति सिद्धऽसोपेक्षते द्वित्वं रूपासूत्ता॥ किं तर्हि
नवोवेमिको हुहाहरत्तामिति चेत् पत्रान्तरे ताद्वित्वं प्रजानन्त्रवंसम्भवते यथा आदित्योदय
ताऽस्यमादिस्पष्टत्त मध्यत्तमिति॥ एवं स्थिते चतुर्भिरपत्राणि विपदिद्वित्वं स्यात् तर्हि
सोवोनस्यारेव॥ ततस्त्व सार्थकः सोचीति त्रिबेधः कथं विभाषानुवृत्तिः सापपदे
ति॥ आस्तां तावत्तस्य थातिविजिकस्यानुकृतेः स्थितस्यात् वान्तिकरेक दूपभ्रवताो
र्थमस्तम्यहशाम स्विति॥ अर्द्धेन्द्रात्ते। कार्य्यर्थमिसाहेसस्पिरपरत्ये रेफदूपभ्रवर्ता

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
जयतु

श०को०

३२

रोरीतिस्तोपात्त वत्तत्वपदांशसौतिं आरभ्यानुमितिसंबंधे संबंधे इत्यज धीः पास्प ईर्षे
इत्यप्रापास्याः इत्याहरसिद्धिप्रसंगात् इत्याकारकग्रहतासामर्थ्यात्तद्वाधः पूर्वे रागविग्रहरो
प्रयाथे मेयेत्ववर्त्तोरीतिरिक तस्मात्तत्त्वग्रहतासामर्थ्यात् इत्यग्रहतासामर्थ्याद्वादउपरतार
इतिपूर्वेत्वग्रहतामिति सिद्धम्॥ तत्तु न तत्त्वधानु ग्रहतामेव सापवक्रम अग्राग्रहतात्व
सा कृतिरित्याहैवं पातालफलमित्यपि तत्त्वशक्यसात् अपत्यरि सवर्तास्ववाप्रत्वनइ
तिर्त्तु परे तोय ।।ड सँ रिसिसिकता तं गृ व हि कृत संशयं मे इ स्यस्मात्तु सा दिन ना स्तु टि
यदि अवीकृतहि तत्त्व अवधारणस्य हि धर्मिणापि स्यात् मे हृ त्व रपपथा स्वादि सेयमर्थं
॥ परकृतां कृतम् ग्रहकैशात्स्वपूर्वे ताग्रहतो तु दीघस्य स्वकारस्य नस्थात निवर्त्यंन ३२
वाहेशात्संप्रशान्तमितिवर्धितपाकारतांस्यात् नजस्त्वसंपत्तिपरे ताग्रहतोऽर्थ तिप
येतपरत्वं च वैयभावप्रमानेन सर्वतामग्रहताप्रशक्तेरितिचेन्न वन्स्वत्तिरिति तत्र

त्रिकारः न चावि भाव्यमानोऽणः किंतु आदेशांतरमिव सर्वस्य हृस्वेनानुसंधीयते इति॥
कृतेनृत परत्वे पत हलादेव दीर्घस्थाने भाव्यमानता लभ्यते इत्यनादेतत॥ तस्माग्रहणाक
[illegible]ऽतावरेतोत्तिष्यतम॥ तत्र जंगृऽरतार रचर इत्यत्र उरित्यनेन ऋकारस्य ग्रहणात्
रत इन्द्रातो हलोऽप्रपूर्वस्येत्यारोरपरत्वसिद्धिः॥ द्रुलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽण इत्यत्रापि
भ पृ हलामरतानसे[illegible]ऽऽदेशान्तु विशेषाभावात् अर्थमेवारात् ग्रहणं स्यात तत
श्चाद्यश्चेत्येव सिद्धमत्र ग्रहणासामर्थ्यात पूर्वेत्रा नुसहस्य मन्ने अस्मात् चिकीर्षि
तादि इभावे ग्रतो हलधसहुलहलोपे कृते पूर्वस्य दीर्घे स्थानसाम्यात् ऋकारे
ऽपस्यासिद्धत्वाद पधावाश्चेति इत्यपूर्वेत्वाजतो चेहें लिपधास्यादिति परेता
ग्रहणं स्यात॥ एवं च तर्हि दिर्ती पेति निर्देशाद्विज्ञायते पूर्वेतोन॥ परेता हि
हलोऽन इत्यत्राप्यस्ये ग्रहणास्यान्नेहतेः ऋत्संप्रसारणतो कृते दीर्घस्या

प्रौ. मनो.

३२॥

तथा च दाक्षिपुत्रवचनं पाणिनेर्वचनं प्रमाणं यकारो वा घः ख्ह इत्युपमन्ने त्रा अस्मान्निखुटंको
टधत्यकुल्पह संयोगे [illegible] म्॥ इन्नो [illegible] रि श्यायम ड ढूहट्न्दः सम्रजमिंद्र
इति दृष्टीनात॥ मूलमसाव हीतिस चेहरट ता रि त्रे थे स्यक मतर तरा सेपत
प्रातर लेनपञ्चमानयोः रु ह्न संह हूहेसायामिति धा लोर पि निच्छपांत टःस्त
टइति हृपेजो भूयम॥ हट स्तूसध जेबो रति इ ड भा जा नकार हका र्थे सेबे वोनिक्का
नकार स्य ह्लयं च निपात्यते॥ ननु भांतिक्कात्र स्य ह ल स्येह प्रवृत्तिरिति जन्यते
तैर्पारि हट भूपा रिहृ लिकल्पे इत्याहेत बुलमप्रुन्कोरोत्वपित घुघ्रुधीरि
त्यनेना हेशः छ्यः भावस्वसिधतीति रित्ह तेन ढूसोपइतिसूत्रे परे त्वात्
महतापवंदे त्रिह ढाहड स्तूहे खेकातिप्रसंगो नेत्युक्तेऽपीति विवेकः।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

उपाधेत्यनुवृत्त्याऽपस्किरगमित्यादावुक्तम्। परान्तोदात्तविधायकेऽध्यायेवृत्त
हणमपीहलिंगम् उपसर्गाद्ध्वन इत्यव प्रत्ययस्य नित्यत्वे हि चित्वाद्वक्तिद्वत्वं
स्यात् नपा प्रतिरुद्धाद्यस्तन्तुहृषेद्गतिमत्त्वेऽप्येवादिगणे एजनशब्दपाठोऽपीह
लिंगम् अन्यथाएजाहः सर्वेभ्योऽजितिवेबसिद्धे किंतेन यत्तु अकेपरध्वः प
थामित्यत्रटिलोपस्यैव प्रवृत्तिर्न वृद्धेः कणीमित्यत्र टेर्भेनाप्रत्ययस्याप्रिणस्त्रीजद्गणं
ज्ञापकमितित्वन्वतिद्रोऽपमतिस्पष्टुतिजल्पकस्यैवप्रयत्नेनताद्रिति दिक्॥
कृतमन्यौस्साधनमित्यादिभाष्यं तथश्चासमित्यन्ते अनुकूला ४ अनयोः परयोरि
ति स्वरितत्वे अन्वा अर्द्दित्यसमवेत्ते दीके पस्यपरस्पशब्दोप्रतिपत्तिरितिवार्त्तिके

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

शिव: शा० ४८ ३८

भाष्यकारैरेवकृड्ः आन्तर्येणेति परविप्रतिषेधप्रदर्शनात् अस्मिंस्तु पक्षे अनयोः सन्त्रयेऽरुयोरिति

नेयम् वक्तान्तराभिप्रायकमेव वार्त्तिकं द्विरुक्तं हृतं चैतावत्या गौरवं जनितं पक्षद्विर्वचनेऽचि द्व्यच्

१०॥ समस्तासामिसामान्यविशेषभाव्याप्यर्थं ताभ्याम् आदितिनपरकरणमेतदर्थं ॥ तेनेन्द्रमात्रं चतुर्मा

त्राणामेव ता संज्ञा न भवतीत्यादिषु ओऽ ऐ औ एकतेषोऽ प्रपञ्चितम् ॥ न चैवं तकारस्योत्तरम्

शेषने तकिन स्यात् ॥ परान्तविरहान्नस्यन्नस्यादिति वाच्यम् ॥ असंदेहार्थं त्तपा अकार

श्रीघालस्यापि समभवात् ॥ अतएवादेङिति परम् ॥ अन्तकुड्ढानोतिस्यादेरपरत्वमेवाश्रित्य त शिव ३८

परसन्ते दकाराेऽपिमत्त्विलश्यत इति त्वरितमितिसन्नेभाष्यकारैर्वन्त्वमणालात् ॥ दान्त्यस्या

पिनक्कोजस्याहकत्वात् ॥ वतुनस्तु दकारप्रश्लेषोऽश्युपगमात् ॥ इह तकुपदके णस्यैछा

र्थमितिप्रागेवोत्तोनविस्मर्तव्यम् ॥ ननु चोऽकेदितिकृतमेछ्वदे मा प्रोक्तिं ॥ चेन्तुच्छ यीप्रवदनो

ननु कृत्वेहत्स्ता ४

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रवृत्तिनिमित्तभेदेऽस्य संज्ञाशब्दानुपालौकिकत्वेनानुशासनविषयत्वान्तत्रापीपन्तेऽपिज्ञा
तिशब्दसंभावात्॥ वैशेषिकपरिभाषया द्रव्यत्वगुणत्वादिजातिस्वीकारेऽवैयाकरणपरिभाष
यापित्स्वीकारस्य दुर्वारत्वात्॥ वस्तुतस्तु सिद्धान्ते व्यक्तिविशेषोपहितसत्ता पाएव जातिस्त्व
स्वीकारादिहापिसाम्यं॥ व्यक्तिविशेषाश्च स्वरूपसतानभेदेनानुगतीकृताः सत्तोपधायका
भात उक्तं मम॥ तस्मात्सर्वे शब्दा व्यास्यता इति॥ अवयवावयवद्वारा समुदायानुकरणं वा एकव
४॥ अनुकरणशब्दास्तु जातिशब्दा एव॥ तत्रानुकार्य्यनिष्ठजातेः प्रवृत्तिनिमित्तत्वात्॥ नव
[illegible]पन्ते सूत्रवैयर्थ्यमपि प्राहुर्वृद्धिशब्देनादैच एवं गृह्यात इति नियमार्थं सूत्रारंभात्॥ न
उक्तं कैयटेन अ[illegible]कशानोः शब्दस्यानुपव[illegible]देन संज्ञित्वानिमित्तयोगान्निस्मत्वाच्च सर्वसंज्ञानां लौ

न

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

धि२

किञ्च त्वाधिनि ॥ अनेकेस्मिन्नेकाला शक्तिः रसेनिविमह ॥ अवच्छेदकभे
राम दे पिलाघवान शक्तिरेकैव ॥ अर्थात् द्विकोभेदइति प्रद्वावास्तु उपाधिभिन्न
३८ त्वत्र पर्य्यवसन्न इति मतेना पष्ठ ॥ उपाधिस्थिमनास्थिति कोजीवब्रह्मभेद
रूपधर्मे भेदो ऽलीतिमतेनाछिनिपत्वः ॥ नकोपधाया इति धर्मभावनि ९
धस्तु नास्ति ॥ नचित्तवुमहणा कर्त्तव्यमिति ठन्त्र माणात्वात ॥ अवच्छेदस्त
कोच ॥ सच परघपि शक्तेर्निर्विषयतया नसंभवतितथापितादिनरस्मिन्ना
त्पर्य्यविरहएवशक्तिसंकोचोऽत्राभिमतः ॥ सर्वैसर्वार्थवाचकादूत्यभ्यपग
मेनात्पर्ये क्वचिद्देवेत्यसतिर्विवादत्वात ॥ शक्तिः परंकार्णेतापरपर्य्याया

सर्वत्र दुर्वो॥ हेतुल्यमानं चैवमन्यायश्चानेकार्थत्वमित्यस्मन्निर्विषयत्वापत्तेर्हेवय
त्वं केनि(पेन्द्रस्य प्रसिद्धता(संबंधस्य विनाप्रमाणं बहुव्रुनकल्पनमिति नद्धी
ता॥ गौणं मुख्यविभागोपि प्रसिद्ध्यप्रसिद्धिनिबंधन एव गाण्यादीनामसा सद्धा
नापि संकेतविरहे सत्येव॥ अत एव प्रसिद्धेपि पन्थे गौणगुणादीनां गौणं त्वा सा
भुक्त्वमसत्वेवेत्यमप्यत्र विस्तरः॥ उक्तं च॥ अव ह्या पति पर्मः संतीनि कचित्॥ नि
त्यमवन्नु संबंधो हित्वादिगुणवाद्वित्॥ ब्रह्मादीनामत्र शाहेऽस्मिन शान्तेयव
छुदलल्ललगा॥ अकृत्रिमोऽभिसंबंधो विशेषणविशेष्यवदिति॥ वक्तव्यसा
धुवदिर्भावपन्नेषं बाधनुशामनर्थपत्यत्वेवेति पस्यशायां साधुत्वानि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

र्वं नेप्रसंगे तेषां पादन्तमे॥ तस्मात् सर्वं ?िकत्वं प्राप्नोत्येवेति चेत्सत्यम्॥ अपस्पृधेथा-
निछंदसीति भत्वप्रकल्पाकुत्वोपयोगिभोपदसंज्ञा प्रतिबध्यते॥ जश्त्वविध्येकवाक्यता-
पन्नानुपदसंज्ञात्येव॥ ससुष्टुभा स ऋक्वता गणेनेत्यत्र तु विपरीतम्॥ कुत्वे पदत्वमस्ति
जश्त्वे तु नेति विषयभेदेन समाद्यमस्तीत्यशेषं हृद्यं ततो बोध्या॥ तेजो यस्येउ जनेना राम १
सि कनृत्या सैकृत्वाभावो जश्त्वं त्वसिद्धमिति॥ छंदसि विहितं सत्सूत्रे कर्पं प्रकृतिरित्या- ६०
शंक्य छन्दोवत्सूत्राणीति भाष्यम्॥ इष्टिं वारयं भाष्यकृतेत्युपदा॥ छन्दसि विहितं शुभ
इत्यस्य पर्यन्ते स्यात्तेनाधिकारः अपि केकाचर्यगोणस्यापि तन्हलामित्यर्थः॥ तेन कृतैः
गोष्ठपिनत्कार्यप्रवृत्तिर्बोध्या॥ संज्ञाद्वयसमावेशस्तु भपसंज्ञान्यपीति वक्तव्यमि-
तिवार्तिकवचनात्॥ वक्ष्यमाणानुनिमत्ते छंदसि वेति विभज्यैकासंज्ञेति नियमस्य संर-

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सविकल्पना ह्य॥ यं चा॥ अथ यपपाठीनि वृत्त्येनेनोभयपद्मवृत्तानिमित्तककार्यविशेषभाजः सम
ाः पानि पात्यन्ते॥ न तु प्रकृत भसंज्ञैव विधीयते॥ अत एव कार्यविशेषपुरस्कादसंभवमृति
॥ व्यरा॥ तस्मात्कृत्वं नेति स्थितम्॥ कुमारस्या[illegible]दित्यनेनतस्तुं त्वं नविनियोगात्तच्च
प्रवृत्तकरीत्या मततभेदसत्वाज्जातिर्विशेषः॥ प्रवृत्तिनिमित्तं व्यक्तिविशेषोपहितास
रौवं वाच्य इत्याहुः पंकान स्यापि मालात्वं म्लाह कत्वं चेति॥ यस्य सोन्तके रीत्या व्यक्तिविशे
षणानपाभावाय्युपगमान्॥ तथा चोक्ते विनपात्पनमभिहितप्रत्ययार्थः॥ प्रकृति
जन्यबो[illegible]धेवकादि[illegible]मतं प्रयोगोपाधिमा[illegible]श्रितनपाभूत धर्मस्यतत्तल्लार्थतापाः॥
वन्तस्य गा[illegible]त्वात्॥ प्र द्वा॥ प्रकृतिः [illegible]रूपपदप्रवृत्तिनिमित्तवेगत्वतलादीनां

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

शक्तिरेवैतन्मात्रमपि वन्हावतो॥ उभयव्यापी ह्रस्व प्रत्ययेन त्वाप्का अपठक कारे
शै० ऽन्त्यत्वात्॥ तेन कुत्वं नेतस्य ककारादेशो। नेति पर्यवसितोऽर्थः ४॥ आहत्यास्या
४१ मान्यान्यभिधीयन्ते सत्तागतैर्वि[illegible]मेषिता॥ हं सूत्रा शब्द स्वरूपं वा प्रत्ययैस्त्वा तला ४१
दिभिरिति॥ सूत्रं पदविभागः पदसाधनं तं चोक्तो॥ वाक्यार्थ[illegible] सूत्र सगिभा
वे॥ नयाहि॥ समानविभक्तिक नानार्थ पोरभेदान्वय परत्व कुत्पन्नतया॥ अका
रादेषो कडिश्च प्रत्यभेदेन हंस गैर्णा विशेष्या॥ विद्वेषो पास्थिति लविविशेषणी भं
शब्द स्वरूप पक्षा दाय वी[illegible]र्या॥ एजेनेन्द्रो महत्वान्मघवेत्यादि व्याख्यातम॥ ननुत

त्रायिमहत्त्वहादीशब्दानां तत्तद्धर्म्येलन्तरोगतिसमासत्वम्॥ उन्मत्तीत्यालन्तत्वाणादिनैवोपपद्यते ४॥ अनद
डेभिः द्धिकरणोविशिष्टविधिपन्नामतत्वर्थलन्तत्वाण्प्रसंगेनदृष्टपित्तानामधेयत्वसिद्धांतिनाम
॥ स्त्राणानामधेयत्वेलन्तरणायास्तुत्त्यत्तपाधिकरणास्यासंभवदन्तिकतापत्तेरितिदिक्
॥स्यादेतत्॥ किमादेर्ज्ञमात्रस्यष्ठाउ संज्ञाप्राहे हिवष्ठाउ गण्डमावत्तीष्ठाउ रितिपेण्मादेवसो
ष्टाउ संज्ञोऽइतिव्याख्यानाद्धुक ष्ठुलुगसंज्ञावतभ्रा वितानामेवेति॥ नाघः॥ सर्वनामसह ४ स
वंकोकदूत्यापाद्युत्तरपदद्वयोः सर्वंवेति सूत्रेण पूर्वपदान्तोदात्तत्वप्रसंगात्॥ दृष्यतेऽनु
हमासस्मेसन्तोदात्त ४॥ नचसर्वस्मसहपीतिआद्युदात्ततासंक्याप्तितिरिष्टेनहुमास
स्वरेणवाधात्॥ सर्वस्तोमद्रत्यादौ तत्पुरुष्वहुव्रीहौ प्रकृत्यापूर्वपदमित्यनेन समासान्तोदात्त
त्वेवाधितेसर्वस्महपीतिभवत्येव॥ इत्तं कर्मधारयत्वात्समासान्तोदात्तत्वमेववोध्यम्॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

किञ्चनाय ... [illegible] ताहेतोः बन्धाद्यो न सिध्येते॥ कृञ्जिनिमित्तस्य चाञ्जित
[illegible] मेव प्रतिषेधप्रसंगात्॥ नाद्वितीयः॥ शालीयो मालीय इत्यादौ वृ
४२ लन्देन स्य बस्यापि वृद्धिप्रसंगात्॥ किन्त्वेवं॥ अध्यात्ममपंदलोलमपमित्यादौ निसं ४२
वृद्ध्यागमादिभ्य पूर्वत्रिस्रोमपदेन स्यात्॥ किन्त्वा॥ अभ्यग्रज्ञापनिः शालगुणा
[illegible] दिवा वृद्ध्यादर्शोत्तरादिति व [illegible] उलन्देनं फिल्लस्यात्॥ ननु प्रावाम
वृत्त्यक्त्रि न वकुलामितिफितायनत्ति अम॥ न तस्य त्रफितिक्ततोः स्वरूपेवावि
शेषोऽस्ति॥ ज्नित्यादिर्निमित्तस्य घृतात्मोभयत्रापि विशिष्टत्वात्॥ न वा
कृगृह्णापनिभार्यवृत्यत्र वृद्धिनिमित्तस्य चाञ्जितस्यातन्त्रेविकारः इति पुत्रभन्ना

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

गनिषेधसिद्धये फिजेवकर्तव्यमितिवाच्यम्॥ जातेष्वेतस्मेनेनापिप्रीतिषेधसिद्धेः
॥नचामवगृह्णायनेछात्राइतिवद्धचेष्ठविग्रहितनेफक्फिञोरन्यतरस्यामितिलुक्
विकल्पेनस्यामवगृह्णीयाग्रामवगृह्णायनिषाइतिरूपत्रयमिष्टं तच्चफिञंविनानासिध्य
तीतिवाच्यम्॥ फक्फिञोरन्यत्रपतिरूपमनुवर्त्यातन्द्वरूपकहरूपस्यसिद्धत्वेप
समनन्त्वात्॥ अनर्थवन्तत्पन्नेषोदाहृतम्॥ यस्केस्यापत्यंशिवादिभ्योऽ[illegible]णपास्के
नेस्यापत्यंषुवाऽणद्वचइतिफिञे पास्कायनिः तस्यछात्राः पास्कीयाः पास्का
यानीत्तिनितस्मात्फिञापिसिद्धेकिमर्थंफिञेवेत्यतइतिचेत्॥ उच्यते॥ उक्तरीत्या
त्याहत[illegible]फिञ[illegible]चागाप्यंणसमतच्छुतिरेवतावदोषः॥ सिद्धान्ते
[illegible]समस्तुप्रीतिभवत्येव॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

किंत्वनारंभं गृह्ये प्राप्तिरिष्टः नन्वंशग्रामा॥ उक्तो हि न्यायानुदर्शिनां न सिध्येत॥ प्रा[illegible]
[illegible]रि पौर्णमासे एवं वोभवोरूपितत्वत्वमतप्रव्यवस्थ॥ तथा च मतो भारद्वा-
४३ जस्येति तत्रेजहर्थेन्यादौ लोरूपत्वे च होतेऽनज्ञत्वादचेतनत्वादित्यप्रा-
प्तौ नियमानपपत्ते अतो भारद्वाजस्येति द्विधा पक्षः स्यात्॥ नन्वत्र पूर्वपक्षिणि ५ ४३
लौकिके त्वादौ न स्यात्॥ कृतिद्रव्यप्राप्ते प्रवत्तत्वत्वमेव नियोनितं
भारद्वाजस्य॥ उपदेशोऽनन्तरे भारद्वाजस्येवैव॥ नन्वतः भारद्वाजस्येति नि
वृत्ते मा॥ एवं वक्ष्यमाणे केवले लक्ष्यसिद्धिरिति तत्रेभगोनसमाधापभाष्यकारो वक्ष्ये
ति॥ सिद्धान्तं तु॥ प्रकृत भारद्वाजः स्यान्मतान्तव्यावर्तिनो भवन्ति॥ प्रत एव
वस्तादिन्योपदेशोऽनन्तरमुपदेशमहत्वमुपकथ्यसिद्धान्ती नापि ष्यती

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सौभरि गोत्रे पौरुकुत्स्ये तिद्धुउ
तिरिटि। किंच पिंडितस्य गुग्गुलूपनेरप संकुसितमित्यर्थे [illegible] साधिकारा इति स्थितम्॥ ततश्चा
तैनस्यातां तत्र हि किं जैव गच्छते न तु हन- रुद्वा [illegible] नव पमृद्रश्च सुषामा वचाक्ष
नगुग्गुलूपनीपः। यावत् गुग्गुलूपनीकरति तैनस्या ता। [illegible] न्येभ्यश्छकोनभवतप
पतितािक र्नः स्मृता इति कौत्रपा तामेव परिगातानाइ [illegible] अतएव चैव सूत्रे सौभी
वै [illegible] वाच्यम्॥ आ [illegible] तापरिगातानस्यानाभ्रयतात॥ [illegible] तेकापनिशस्य तत्रा
[illegible] तिकिम्॥ तेकापनिरिति प्रत्पुरुहरतां नसंगाछ्यते। तेकापनिशस्य [illegible]
पांचातः अतएव पूर्लिंगुसि सज्ञोत्तद्रहिपते॥ तिकस्यापत्यं तिकादिभ्यः फिञ्। तेका
पनिः तस्यापत्यं युवा फक् [illegible] तेकापनीपः। तत्पछा [illegible] पुनप्रत्यपस्य लुकि
कृते [illegible] तेकापनीपाइति। नहि सति परिगातानेतेकापनेः छः संभवति
[illegible] तैकापनीपाइति। नहि सतिपरिगातानेतेकापनेः छः संभवति नार्वाचीनमि
सिनचात [illegible] आ। अतएव पूर्वलुकस्त्रे [illegible] परिगातानमर्वाचीनमि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मतुः॥ अपि वा हि भिसस्मान्नग्यृशापनेरपसंयुवाभा॰ शिव्यतोऽसार नस्वरापन्हवि
किं उदीतो ह्रमिवेद्युगन्ता ओतिति द्युधवान्नग्यृशापनिरी स्वरूपं पितत्रिबेत्रैवेद्यते॥ कि
नु सातित्तन्नस्यात जितः पत्याभावात् नवाद्याह्लरा गो न मान्त्रातपुव प्रसपसो
प संख्यान मितितन्न सिद्धिः॥ आनलता गोत्रेतस्य च ते॥ किं वतम्भाविलत्यहपन्दे मोला
सीना न्वे सनारेभ रीति पं स्यात॥ प्रत्यो च मकर्षा शिनामि सन्ते ऐव पूर्व पत्तधुरा
तत्स्य सिद्धिः॥ अपि व॰ प हिशदेतं त्रोच सा घाथ्रपता॰ तेरवम॥ च मे छहि तिस्यादि च
प्रदेशे छितरेत त्राव्यपतारि शतापसत्र शाठकध म्ताविसं सावि शेपास्यादिति
ती इयमिति॥ य श्रो च्यते॰ भा ऐ तमात्र स्वच हि संसा॰ न वे वं सर्व भाम्ता पञ्चलो ते पं
स्यादितिरा वाम॥ उतारप्र ह दैतर्व चेतत्र सुलं लप इयह तां सर्व ते स्याति तेना
धिकातेति सपैत हैनोतन्त्रप इत्ये सधिल तपाय हि धिहिता सैव त घते पथा

[illegible]र्थाभावस्य ॥ सुसदीर्[illegible]गानापदस्योत्पत्तिप्रसक्तिः ॥ इदम्बतरभाविते ग्रहणोपलक्षणं रूपमेव ॥
[illegible]वत्तासर्वःकारकैः सर्वकारकेण त्वाहावत्तिप्रसक्तेः ॥ एवं तावदभावविशेषः ॥ तं त्राव[illegible]
[illegible]धुपरोन संविशब्देन विशिष्टपाकजे[illegible]लिमितं तद्वेयमभावमति बधात् ॥ [illegible]
[illegible]नव विधौ [illegible] प्रतीयत इत्याशयेनेनोक्तं भाष्ये । [illegible]पार्थ[illegible]
[illegible]ति नवधे पाकरताभावेति थालोज[illegible]प्रसंगः फलोपहित[illegible]निमित्त
त्वेन विवक्षितत्वात् ॥ [illegible] प्रतिफलोपधानमप्यस्तीति चेन्न तयोर्[illegible]शब्देनाति
हितत्वाभावात् ॥ [illegible]उपाधि[illegible]नत्वोऽपस्येत्तिकिं [illegible]फलोपहितः तद्वितो
[illegible]शब्देनोच्यते [illegible]पाकरतोत्पत्तिसिद्धौ तेन निमित्तं निबंधसन्निपा
[illegible]त [illegible]नातिप्रसंगभंगात् ॥ तेनैव पाकरताभावेनातिप्रसंगः ॥
[illegible]तिनचात [illegible]यः [illegible]भावे इत्यादौ [illegible]काररमाजोपहितत्वेऽपि स्वरूपयोऽपला

सक ... ड्डिमूस्तनीत्याह। तस्माद्वक्तोगोरवापत्तेः। मालीपादेरसिद्धत्वं।
...नावेतिलिंगाघाद्विन्यापातेषैवब भाविसंज्ञात्वविज्ञानेगोरवाचे हानि
शि० र० धिवतम॥ न्यादेन्मात्रस्याविशेषाच्छ्रिसंज्ञाविधियनेः। व्यनर्थकेसाधनुशा
४५ सनंप्रयोगनियमोर्थमादेशाद्भुमागमार्थविशेषणाविशेष्यभावाप्येचेदंसूत्रमि ४५
तिचस्मन्तीभाष्यएवनिरातकेन्त्वादसंभवडन्निकृत्वाच्चनेहतस्यतेः॥ संज्ञोसंज्ञि
भावेसत्यपि कस्संज्ञा कः संज्ञीत्यत्र तात्पर्यग्राहकेसत्त्वहव्यौन्याया। तथाहि
पच्छ्योगः प्रायस्मभिता घुहेश्यत्वन्तलमा। तच्छदएवकारव्यस्माडुपा
देयत्वान्ताप्रिस्माभिधन्नोन्नेत्स्पैवानुभवाद्वा॥ प्रायस्यंताधसंज्ञित्वा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

लिंगं तत्त्वाहेदं गुणा इत्यादौ स्पष्ट एवमेव वृद्धिसंज्ञासूत्रेनुषंगलाभार्थं वृद्धिशब्दस्या
दौ प्रयोगोपि वेत्त्वमात्रोच्यो यान्तराद्वैवा संज्ञित्वे निर्णीते सत्यादौ वृद्धिरि
त्याकारकपदोत्तरकर्वीज्ञानानन्तरमेव वाक्यार्थबोधात्पुपगमान्तर्गौकी
भूताश्चानुपकर्वीज्ञाने ग्राह्यैवोमेव प्राथम्यान्त्वमसिवारः॥ परान्तर्वीज्ञानमेव
वासप्तिज्ञानमित्युच्यते॥ इदं वशाब्दबोधे हेतुरिति येतिः शतेतेषामासन्नाना
सन्नकपोच्छेदः स्यात्॥ पदं समूहालम्बनेन सकलपदानां पदार्थस्मरणेन सकल
पदार्थानां विषयत्वाविशेषात्॥ आवृत्तिश्च संज्ञा तु लिंगमत्र व्यवहारार्थमेव सं
ज्ञाकर्णात्॥ भेदाभेदाभ्यामपि संज्ञित्वसंज्ञात्वे कचिन्निर्णीयते॥ बहूनां हि एका
संज्ञा चिन्मात्रो घटान्त॥ नैव कस्य वक्तात्संज्ञाः गौरवात्पुनाधिकव्यक्तिकेस्तु व

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कोसंज्ञा। दृष्यन्तश्च।। ततस्त्वयुक्तः कार्य्यवेलन्त्य एपात।। क्तक्तवत्प्रत्ययप्रत्यय
संज्ञावत्।। तद्धितत्रप्रत्ययसंज्ञावच्च तच्छन्द्र मयि रिष्ठ भादेसंज्ञालिङ्गं
व वापवर्ग्गे ध्वमः।। इहत्याद्यत्याभेदे नवच्छद्विशाल स्सांशे तिस्थिते तद्धलेन श्रु ता
जपूर्वी भंगाशदे चांपायमपमयि योजनीयम।। यथा।। स्विष्टयासंज्ञा क्रियन्ते इति पत्ते ४८
विहायवैवहाए पतिवम इतिपन्तेयो ज्यम।। ग्राघेपि कार्य्यकालपन्ताश्च यथा
नज्ञासमाधेयमितिदिक्।। एतेनार्द्धधात्वके शेषः कृदति इ-अवन्तोपकालप्रत्ये
यस्त्वंहपंशाद्स्म ग्यएा रिन्नतयः ग्रादि रन्त्येनयेनविधिस्तदन्तादंत स्वेस्याद
वपिव्यभिचार इतः न ग्रापि विषएतानुपूर्वी कल्पनाता।। केस्येकस्य प्राग
योक्त्याहा पन्तानरे एपिसमाधाना चा।। पुनश्च वस्त्यानिवर्त्तसे चेवत्करणा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

किमर्थमित्याशंक्य स्थानीयादेशस्य संज्ञा मापित्ता प्रीतिमात्रमसमुपपन्नम्॥ यत्तु
प्रत्यक्ष एकाल्निति परिभाषानन्तसंज्ञेत्युक्तेन द्व्युत्रादावपि हृव च म॥ अप्रत्यक्ष संज्ञायां
हल्वन्त हणं स्वादिलोपे हल्लोपन हणार्थमिति वार्तिकस्य न भाष्यं च स्य प्रतिकूलं तस्मादु
क्तैव गतिः॥ समीचीनेति दिक्॥ ननु न जेर्वृद्धिरित्यादावन्योन्याश्रयः॥ ० ॥ संज्ञया हि
विधिर्विहितानां च संज्ञेति॥ न च मालादौ संज्ञाप्रवृत्तिसंभवे सातीह भाविसंज्ञासंभवति
तस्माद् द्विरुक्तः शब्द एवादेशः स्यात्॥ अन्यत्र जेर्वृद्धिसंज्ञाप्रवृत्तावपि मालादिशब्दान्तर्गत
स्याकारस्य तन्तऊक्तेः हविधानमेव स्यात् तु नित्॥ अप्रत्युक्त मार्ष्टीत्यादौ लिङ्गस्यैवाका
रस्य मत्वमुक्तं एतद् साधुत्वे प्रथाक्ते साधुत्वं न जेर्वृद्धिरित्यादिनोपबोध्यते॥ न तु पूर्वं अका
रे ... नान्योन्याश्रयः स्यात्॥ उक्तश्च वार्तिककृता॥ सतोर्वृद्ध्यादिषु निमित्तभावात्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

दा अथ ज्ञानेन एवास्य त्वाद प्रसिद्धिः सिद्धं तु नित्य शब्दत्वादिति ॥ १ प्रथलन्तु ऐ को वन्द्र
छ्कः केचिद्वा कारण वलेनैव ॥ प्रजेर्ड इत्यादे सार्थैत्यादि प्रयोगे तु श्रुतिर्स्तेन तथा
४८ मिनन्ध्वनि ६ ॥ पाणो दैश्याकारे श्रुतेआन सामान्यलन्दण प्रत्यासत्या सार्थैत्यादि प्र ४८
योग सेमवापिना सर्वैका मा कारणा वृद्धिशब्द वा यताम कान ॥ सामान्य लं न्तुग्णा नु भ्
यण मध न्तेनात्व जातो शक्तिमन गात ॥ श नेयन्नभ ग वरार्थसम गणका व्यार्थ बोधानास
मान प्रकार कत्वे नै वातिप्रसंपान भणाभु पणमा डा ग्रम थागे हि घटो । स्तौति वाक्या
द् ण्यर्व शक्तिलिंग हतेतिदिक् ॥ अत एव नवे तिसत्ये भा वो कारोच न्पपत्तौ सा
धुत्व पति थेप ये गिभा वाश्व रिसादिनां तस्यैव विकल्पापत्तिः । तस्मात्सं प्रसार
णा हेव विकल्पात इति प्रवैवस्वदादि विधेय गति : ॥ नचैवं साधुत्व स्य न त्व भावः
साधुत्व विशिष्टो सेवसर्वत्र सन्सरापा विधान मिति रुन्मेजनाइति [illegible] सत्वे विवर

१।२

विवरणकाराणामभिहितत्वात्॥ केवलविधानेपि यदिह बन्धतिनिष्ठितं तत्साधितिस्कृतौ व्यर्थं वक्ति:
कल्प्यवाक्यात्साधुत्वसिद्धेश्च॥ इह स्वपक्षेकं वाक्यपरिसमाप्ति४॥ मालादिनां त्रेतिलिंगासा॥
ब्राह्मणाभोज्यन्तामित्यादौ तत्प्रदर्शनाच्च॥ यद्यपि गार्ग्यब्राह्मणं एवमित्यादौ समुदाये
काक्यपरिसमाप्तिर्दृश्यते॥ कुणकर्मत तानामपादानस्यानायत्तां गर्गणामनुरुध
क्लिन्नकर्मेतथाप्रधानभूतस्य सततस्माद्बस्यपो गात गात थापीह म्ना स्वयत्वं गिना समुदायेनास्व
नबमाप्यते॥ अतएव उभेऽभ्यस्तं सहेति सगन्हणो वार्तिककृदूत्वति॥ भाष्यकारस्तु भेसहलामे
वैतद्धीमिति वत्स्यति॥ अतएव पाठ कोवो हेतुत्वस्यानुवृत्त्यासिद्धेः किमुभेऽनेन हलोनाहेबोन
सन्तां याप्रमासमासंज्ञा यान्वमता सञ्ज्ञोकेरणमेधान्वर्थताविज्ञाना यमितिपन्न अतएव गस
हेतुपोतिस हमार्ण पोगविभागेन तिङ्नादिसमासविधाना यमिति स्पो —

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रा अथ कृत्नेन एकत्वाद् प्रसिद्धिः सिद्धं तु नित्य शब्दत्वादिति ॥ प्रवलन्त्वेन कथन्तु
छकः केचित् व्याकरणवलेनैव ॥ पञ्जेर्दृशस्मादेर्माङ्क्षीत्यादिप्रयोगे तु श्रुतिरसे तत्त था
५८ वितन्त्वाति ४ ॥ पृणालो दोष्या कारे श्रुते आत्त समास्यलत्वणप्रत्यासत्त्या माङ्क्षीत्यादि प्र ५८
योग स्य सम्बाधितो सर्वे का मा का एणा व त्रिप्रद वा व ना म ना ना ॥ सामान्यलक्षणानुभ
युग मय न्तेत्वात जातो शक्ति न हान ॥ शब्दनयेन भगवदर्थ स्मरणावाक्यार्थ बोधाना स
मानप्रकारकत्वेनैवाति प्रसंग न भवति भङ्ग पगमा द्वागम नयाे गे हि यत्वे । स्मीति वाक्या
द्यायर्थं शक्ति निग्रहते तिदिक् ॥ अत एव नवे ति सत्वे भावप्रकारोपनयति सा
धुत्वस्य हि घेपये विभावश्चे रिसादिनांत स्वैच विकस्पापत्तिः । तस्मात्संप्रसार
णाद्येव विकल्प्यात इति एवैवमादिविधेयगतिः ॥ न चैवं साधुत्वे सन्नयमाः
साधुत्वविशिष्टे स्वेच सर्वत्र सन्नसाप्याविधान स्थिति स्वन्मेजनाइति [illegible]
श ॥ २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

विवरणकाराभिहितत्वात्॥ केवलविधानेपि यदि हि धर्म इति निष्ठितं तत्साध्विति स्फुटतात्पर्यवृत्ति-
कल्प्यवाक्यस्याप्रसिद्धेश्च॥ गृहस्थस्यैकवाक्यपरिसमाप्तिः॥ मालादिनार्येति लिङ्गस्य
श्रालक्षणभोज्यतानिस्सादेतत्पादर्शना च॥ पयपि गार्गश्रुतान्तं गालवाभिस्वादौ समुदायेक-
वाक्यपरिसमाप्तिर्दृश्यते॥ कुण्डकर्मान्ततानामपादानस्यानायत्तानां गार्गीणामनुरोध-
सिद्धकर्मान्तयाप्रधानभूतस्य सतस्याध्ययनेगात्॥ तथापीहशास्त्रे यत्वं विनासमुदायेनास्य
न समाप्यते॥ अतएव उभेरभ्यस्तंसहेति समनेहणे वार्त्तिकं कृतवन्तस्ति॥ भाष्यकारस्तु भेरेहणमे
वैतदर्थमिति वक्ष्यति॥ अतएवाह को वोदेत्यस्यानुवृत्तास्सिद्धे किमर्थं भेरहणेनाहं कोण
समुदायस्य समासस्तत्रापार्थ सत्ता सञ्ज्ञाकरणमेवानर्थनाविज्ञानार्थमिति चेन्न अतएवसर-
हमुपोति सहस्रणो यो गविभागेन तिङ्न्तादिसमासविधानार्थमितिस्यो—

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

विवस्यमानोऽणादिभिर्नत्वात्तात्॥ केवलविधानेविधिस्यादपि स्यात्॥ इत्तत्प्रकरणेऽसेजर्थम्॥ इदंदि
तिवडुच्चारणार्थमवं दैहार्थं चेति॥ प्रपञ्चितमेओङ्ओजितिसूत्रयो ४॥ यत्विहांकोवार्त्तिकलोतो
ऽग्राकोदस्यानपरकरणेसवर्णार्थमिति॥ नतुभेदकागुणास्तपरस्तुच्चानशाविधार्थमित्यभिप्रेत्ये
मा स्यात् अभेदकागुणा इति स्थितम्॥ गुणाउदात्तानुदात्तस्वरिताःप्रनासिकानासिकः पकत
पोच्चार्यमाणत्वापिपत्तं विनानविवन्हान्ते भ्रमर्यः॥ अनुदात्तै अनुदात्तं दृत्वा दाउदात्तग्न
हतेऽचेहज्ञापकम्॥ अन्यथाहि उदात्तमेवोच्चारयेत् लोपवादन्नत्तु पयभेदकागुणा नहि पह
४८ इत्यपि भाष्यकार ४॥ इन्तस्यादित्थ्येलवधे स्यान्निवस्त्वावादनुदात्तत्वादिदृष्टमितिशेषोप्राप्तेनेदं
हणापवधादेशे उदात्तनिपातनं करिष्यते॥ तथा चैकाच उपदेशऽनुदात्तस्त्रेणकाच्छो हणन
लें यमितिकिन्तदेवत्तिइह स्यात्॥ अविवन्हायमनुत॥ अथोच्चेत॥ तत्रापि स्यात्॥ तद्दत्तमनुतिवचना
दादेशस्य यः स्या॰ अप्रसक्तासिन्नुच्चारयितव्ये उदात्तोच्चारणेपत्तेनविवन्हार्थं विज्ञाप्यमनुति

एवमपियदृष्टान्तो न। पक्षे च तत्सम्यग्दृष्टान्तनिपातनं करिष्य॥ सतिपातेन स्वरदृष्टवं तु
दुःशब्दीन्यसंबोधकौविष्यतीतिन्नहिदृष्टेनैः॥ चतुरशक्दोहि अव्युत्पत्तिपन्नो॥ व्र
स्स [illegible] इव्याया इतिफिरूस्तवेण दृष्टान्तः॥ चतेहरन्निति ब्रुत्यादनेपिन्नस्वरेण दृष्ट
न्त एवं॥ तस्मानिकस्यचतस्शब्दस्यापिस्यानिष्हरेण दृष्टान्तस्योच्चारणपन्नो चंतु
दुःशब्दीत्येनह्राधकत्वो पोगातः॥ अपि च॥ स्याशेनामभ्या दृष्टान्तत्वौदन्तादेशः। स्या
नेऽरोपिष्यान्यनेतुहपेऽनुदृष्टान्तएवोच्चारणीयेऽदृष्टान्तोच्चारणं विवन्तार्थं भविष्यतीत्युश
न्तमहणंनिष्फलमेव॥ यस्तुनात्क्रियमाणं न घत्ताधिक्येप्यविवन्ता तापपेतः॥ यद
प्येकअनुन्यासूत्रपाठात्कश्चिदृष्टान्तोच्चारणं विवन्तार्थमितितदपि चिन्त्यं॥ एवमन्य
नऽरेदृष्टान्तोच्चारणेनैवसिद्धादृष्टान्तग्रहणं वैयर्थ्यापत्तेः ऽन्तक्तोपनासंभावो च॥

तथाहि किं त्वा एवं सति भेदेनानुपात्तो गुणो न विवक्ष्यत इति ॥ आहोस्विद् सतिपत्नु
विशेषे न विवक्ष्यत इति ॥ आधेनिपातेन सत्वेन विवक्ष्येत ॥ अत्र नेतरातो चार्थे द्वंद्वे
५० न विवक्ष्येत ॥ अत्र नेतरातो चार्थे विवक्षितो ऽविवक्षितो ऽनेन पत्नविशेषे स्थितेने के ५०
चंद्रौ पत्नी स्यान्नम् ॥ अत्र शोध्य स्यात् ॥ तस्मात् गुणा नाम भेदकत्वप्रतिपादकम
त्र स्वभावमुत्तरेण विह इमे वेति वेतो ऽउच्यते ॥ विभाषा छंदसीति वे कु [illegible] कसेक
अतु त्वसंगीकृत्य पत्न्यानरे पिपरीहारमभ्यनीति न्यायेन तवन्त [illegible] दात्त निपातन के
रिछ तत्र [illegible] नामः ॥ [illegible] तेषां [illegible] पाठ [illegible] त्वस्वरूपे गुणो पात्त स्व
गुणस्यतां नहीपकत्वेन विवक्षितत्वसंभवात् [illegible] गन्ह णं ज्ञापक [illegible] मनोन
विहितः ॥ पत्न्या ॥ अप्युदित सवर्णस्य त्वत्रा [illegible] भिन्नानानांच

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मु०ए०१

वलानां संयमायत्क्रिपमालमनह णंगुणानां भेदकाकत्तामपिज्ञापयति ॥ भे
दकाभेदकत्वपन्हपोरन्जाति व्यक्तिपन्हपोरि वलत्स्याठऐधाघ्यवस्पेत्य
न्ते ह त्सचैनेनभेदकत्वपन्हा ग्रयलेनाघु दालनिपातवंकरिग्रतद्वत्यादि
भाष्यंगोध्यम ॥ ग्रतेएव चेदमस्पदा घत्वेऽम ८ नऽभाविभन्को चित्पादैवानु
नसिकोनप्रवर्त्तते ॥ ननु ऽम्रणांगदणं हलोपमामिति लोपे ऽम्पनरस्पागत ह
णानु वत्तिज्ञापनार्थमिनुनकामिति चेन्न ॥ उभयज्ञापकत्वेपदोषात ॥
नत्वेकेनैकमेवज्ञाप्यमितिनियम ८॥ पावत्ताविनानुपपत्ति त्तस्पसर्वस्प
ज्ञाप्यत्पात ॥ ग्रतएव ऽग्रात्वाधिकं त्य ० कृतानस्पवदसंज्ञाचेत्वभंपामेष

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नोदेर्वादिति दीर्घग्रहणेन ज्ञापयिष्यते॥ अत एव च संहितायामित्या
धिकारेण संहितायां प्रनिर्वर्त्यत्वकाले व्यवायेप्यानडादिप्रवृत्तिरेवेन्तु
५१ मपक्षाप्यांतरङ्गत्वादिति॥ एवं च ग्रामकास्य न परकरणे सवर्णग्राहिणो ह्रस्वं का
र्त्तिकमपि भेदकत्वपक्षेण साध्येव॥ भाष्ये तु पक्षान्तरमभिप्रायेणो जेथमु
क्तम्॥ तद्विषयो देशपक्षेवा धम्॥ आदैवां संज्ञाविधावनुवृत्तेन ५१
सवर्णांश्चाभाव्यमानेन ग्राहके ते प्रसक्तेः॥ कार्यकालपक्षे तु विधिवा
क्येनैवैकवद्भिसंज्ञाविशिष्टानामचैवां भाव्यमानत्वापसवर्णानह
णं न प्राप्नोत्येव॥ यथा च ज्योतिष्टोमः। जेमपादिशब्दानां पाणविधा
वैवसमानाधिकरणेणान्वमयेपत्ववाणां चैत्ववाक्यानौरेणतथा अ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सिद्धान्तेऽस्थ्यादीनामपि कृद्धिते देति सूत्रं तु इको गुणा कृद्धी इति वसस्ये प
स्यापकमन्यत्र स्याप्यस्य संज्ञितेषां परं संज्ञासूत्रमध्यत्याहारः। आघपन्टेपन्नटुदे
लाहैसिद्धः स्वर्गीशब्दार्थाविगोमय दिहेव कृआदि शब्दार्थाविवशम इतिशेषः। तद्
पं त्रिलिगिलिति स्वत्यार्थः कृतानामकृतानाञ्चादेवं प्रसक्ते वृद्धिसंस्तास्यामसं
ज्ञा श्वस्याप नः इति कोपनः अथ स्वेति कशब्दाभावो नडादित्वात् कृकि आदिः उ द्विः।इप
गौरम समीपगवः। अदेङ् गुणः॥ अदेङ् गुणसंज्ञः स्यात्॥ तपरकरणमिह सर्वार्थं
म्। तेन तत्कालीनस्याकारस्य एचः च ह्राविहाकारः॥ नवप्रमातात आनन्वेतात्रिपम
सिद्धिः रपरत्वे कृते एकस्याध अर्द्धमात्रत्वाद् परस्यार्द्ध इति पमात्रत्वात्॥ वर्षतिचे
तासेताः स्फोगुराकृद्धी। पचबू पठ् गुरौ भवतिकृद्धिर्भवति तत्रैक इति वकान्तं
पदमुपासितं भो धाम॥ चेतास्तोता अहार्षीदि स्यादि॥ इकेइत्युक्ते नेह पासायाता
पत्रि॥ इमेतेति॥ तथा वयातिकम। इग्गहणमात्सन्ध्यन्हरणेऽजानिकृसर्व

मिति॥ ननु नैतानि संति प्रयोजनानि॥ ज्ञापकेनानि कां व्यावर्तितानि सिद्धं॥ तथा
हि॥ अकारस्य पद्वात्॥ नोत्यादौ प्रापर्यं तु परत्वाभिप्रवपाकपुंगन्ते निसार्वधा
तुकाङ्कधातकयोति चिव सत्त्वेन सर्त्यापरगुणरूपविशेषो नास्ति॥ अविको वौ
दित्यादाव दृष्टोपेन वड्डिर्वाध्यते॥ एषलोवावितिपर्वे विप्रतिषेधस्य वन्नन्त मा
५२ णत्वात॥ म वार्भयन्ते पि सर्वेवविकीर्षकदृत्यादौ गतिः॥ अवोजिणतो म
सवृत्तिर्दिष्ठ स्यातिकालेनेकपरिभाषापायप्रवर्तते॥ अपासीरित्यादौ न ५२
सिनिवर्तो सत्यामपिनन्दति॥ वल्लुनतल्लुसमिडभ्यामपरत्वाद्बाध्यते॥ यत्न
नाप्राप्तित्यायेनापवादत्वाद्बाध्यत इति हृतिष्कर्षः॥ नच पातावातेत्यादाव
पिगुणप्रसङ्गः णायोषककितिटकः किन्तु नाकारस्य गुणो न भवतीति ज्ञापित
त्वात्॥ नन्दुक्लिनसामर्थ्यात्वादृष्टोपायर्यक्रियते॥ यदित्याकारस्य [illegible] गुण

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्मात्तर्हि ह्यपोह्य कार्ये योऽस्यरहूये णासामग यृत्यापि सि ध्रो किं किन्वेता॥ न वे हवि
र्हार्थक रूस्मा द्वो विवपर त्वाप्येग त्वा चाना लोपः एवोरा हत्व मुविना न ह्यपर
हूपमिति वा व्येना वना पिज्ञाय कत्वे बाध का भा वात॥ वस्तुतस्तु नेह लोपेन भा
व्यम॥ नत्वत्वेनु रा तो पादे शो त्यत्तानुवत्ते नोपदे शे तह तो नो ऊ धातु कस्या
विशेषणत्वादूऊ धातु कोपदेशे पद काएतत्तस्या लोपो विधीयते॥ अन्यथा
गत्तो गते वा नित्या स्यावति प्रसंगात्॥ न चासि द्धुवत्स्त्रे णानि वी हः॥ नत्स्यभा
व्यकेता प्रत्याख्यानस्य मानत्वात्॥ किं चाय प्रयप्रगतो अप्राप्ता क्रियता॥ यो पहि
हूपसाध वादि भिहूरस्यहून्नेत्य पिपणाभ्रुतेनसि। अतः॥ तस्मा दुपदेश
कृति रेव प्रास्त्मत्॥ कथं तर्हि धिनुतः कण्णुतहूत्यास्या वतो लोपदति वेन॥
तान्न योगशिष्ठ तयो प्रत्ययो परे श वेत्वा यमेवा कारस्य वुझाएहा दिति के वि

श्री२

ताध्यानमेनुषिभिमक्षणीयार्ववितिसौवक्रमानुरोधात्प्रथमसकारादेशः तदन्तेनतै
वशाकानुक्रमेऽप्रत्ययवृत्तिनोक्तेरोश्चतुत्वात्॥ नन्वेवंसामगायेतुत्वादेवकादे
शस्यवर्णान्तेत्वेनग्रहणादाजोधातोरित्यालोपस्यादितिचेत्॥ सत्वकेपदं॥
५२ प्रकारमात्रस्यरुतौपशोरः सान्निपातपरिभाषयालोपनप्रवर्त्तपति॥ दीर्घ
तुरुकेष्वपीतिनिपातनाभवतित्सन्ततइत्यादौसत्वेष्यतामाहितद्वार ५
गीतस्यापमाश्रयः॥ पादेशोहित्रस्वतविधिश्चसत्वेप्रयोजकम्॥ तद्धिधोःप्र
तरुस्यनुरुते०तत्वपघापिदिर्भोणरूस्ततांशांतिवर्तितसुखपापूर्वमा
श्राप्यनुवर्तते॥ नन्वेवंसत्रान्तरेतदपिवेद्योपनेविवक्षितत्वाद्दिपरिभाषा
विरोधः॥ हिंसौपूर्वत्रोपकार्यत्वाभिमाणावाध्यानोनवैवंसंप्रातरेपित
द्वाभ्योऽस्तित्वाचमतछाघेपुपपतेःप्रकृतसत्वेपञ्चोऽसत्वेचगापाव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कर्त्तव्ये ऽसिद्धत्वादिति ॥ नैष दोषः ॥ सन्नियोगे जनेर्ड इति उपसर्गस्य पर्युदासः ऽस्य रूपं स्या
त् के सन्नव ... गुणो भवतीति ॥ यदि स्यात्तर्हि नुकारस्यार्द्धमात्रिकस्य
मात्रिके ऽकारे गुणे कृते त्रयाणां मात्राणां गुणे इति परत्वे पचसि ढुरूप मा ऽडव
हरे जो मन्दुरजे इति नेत्किंचित्सोऽयार्थे नडि नकारलोपेन ... गावी धुगवानां ... धा
ताव प्रथमम् उपसर्गलक्षण उपसर ॥ जायते ऽस्मिन्निति प्रजनः प ... गर्भे स्व ... कोऽत्र
तिन्त्री रस्वामी ॥ ऽपसरे जातः उपसरजः ॥ मन्दुरायां जातो मन्दुरजः प्रावो ... छ
सो वंदु ... ॥ वाजिशाला तु मन्दुरेत्यमरः ॥ न च ऽकारः ... वर्णे ... विति वा
म ॥ प्रावृट्शरत्कालदिवां जे इति कृते ... पतिर्द्द ... हि ... ॥ ... लिंगं जैन्द्रप
दुस्य कश्यपात्यपान्तस्य जश्नुतिनिर्द्देशो ... पवतेः कथं तर्हि कर्म ... ददेवि हितः ...
कः प्राक् ... जनुत्वात् ... स्यादिति चेन्न ... पादपद्मत्वादि सिद्धे ... पि ... च हा
धाति योगा ... भागा ... मातः ॥ ... ॥ ऽकारस्य ... वर्णादेर्त्वे ... संज्ञा ... वा धोरः ॥

वि १

नैवं प्रयोजनाभावः टिलोपार्थत्वात्॥ न च गुणेनाप्यसिद्धिः तदभावस्यापि व्या-
प्तत्वात्॥ निषादस्थपत्यधिकरणन्यायेन कलेमुखगौरवस्मात् ... त्वात्॥ डकारस्य
श्रवणार्थताभ्युपगमेनुसिद्धेरनुनित्यशब्दत्वात्॥ किमर्थं ग्रहणमिति चेन्न वर्त्तकेन
सिद्धमिति वक्तुं सूत्रस्य गालिके विशेषात्॥ नन्वसिद्धमिति टित्वेहृपं न सिध्यति नकारस्या-
५६ नेगुणस्यापि सानुनासिकस्य प्रसंगात्॥ न च तिङ्नुनासिकेन प्रत्ययाकारेण स- ५६
ह पररूपात्स्वाछोभवितव्यमतो निवाच्यम्॥ पररूपविधाने गुणानामभेदकत्वादस-
प्येषेत्यास्यानुनासिकप्रसक्तेरुर्वीरत्वात् इति चेन्मैवम्॥ इङि पररूपविधानासिद्धे-
रूपमहणा दृष्टिकल्पना गुणानां विरन्तोपपत्तेः॥ न च ... नदेवकृत्सनूपास्व-
प्रसंगरूपनिरनुनासिकत्वापुयेतत्देव पप्पादितिनस्मान्तनेदुबवेजो
पकनव्यञ्जनस्य गुणो भवतीति॥ एवञ्चोगणनहरामात्सध्यस्थ ... जानेनि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इत्यर्थमिति वार्त्तिकमसंगतमिति प्राप्ते भगवान्भाष्यकार इत्याहि कुमलमाह ॥
ऽकारीत्याद्युपकेनेकासं प्रन्तरगणाविति सपि ध्यज्ञानेति इत्यर्थसवं कर्तव्यमे
व ॥ यन्तनकमा ऽकनेईव चेतत्तापकमिति तन्न ॥ गभेदपि सर्वं, गो वक्त व्यन्तो व्यः ॥
सर्वच गुणोकियस्याश्रान्तप्यंतश्चो कार्यस्यान्तु ॥ नन प्रत्र नगः ॥ः ॥ अभ्युदः सम
इइत्यादि नासि धोतान तत्र हिता पंजितेक पध्यजा स्वगुणभाव ज्ञायपेदिति
॥ ननु जनेई इत्येव उप्रत्ययोगमेनन्न विधीयते किन्तु गमेश्च ॥ अस्तेताध दूरवा
क्तिप्रकरणो पठितेनान्यत्रापि डप्रत्यय इति वार्त्तिकेन ऽप्रत्ययान्तरमेव ॥ तथा वा
केयं भाष्यकतोन्नेगमेरप्यपं इतिसत्यम ॥ सप्तम्यां जनेर्ड इति प्रकरणे तावद
न्यत्रापि डप्रत्यय इति सर्वेणजे विधीयते इतिनागत्निविंवादमा ॥ तेन चान्येभ्यः
पि डप्रत्यय इति सर्वेणाऽऽ ईविधीयते इति तागन्निविंवादमो ॥ तेन चान्येभ्य एव
पदत्रु जनेर्डेडप्रत्यये इत्यन्तहरयं ॥ नेयाजो हि जो ऽनुज इत्यादिसिद्धमा ॥ एव म

त्तं त्तो एयत्नतो भाष्यप्रदर्शितत्वे ऽपि भाष्यादि-पि भाष्ये ऽनुनुवर्तोरेव सिद्धान्तत
पा भाष्या प्रायस्य स्यमेव वर्णानि प्रयत्नादि निर्दिक्॥ किञ्च॥ यथा स्थाने ऽन्तबर
न मयडिभागां स्फतावनुनासिकयरसवर्णविधिः स्थानप्रयत्नाभ्यामन्तरतमे
एतन्नरारिः त्वङ्करो विधिन्यादिकं विषयप्रधानविरतार्थं चन मेदुरवः ऊरवने
न्याहे न प्रवर्तेत इति हयवरट् सूत्रे सिद्धान्ति तं तथ्येन पिसार्वधातु कङ्गु सिगुण
सिद्धिर्द्वारात्वः नैतान्त्रविभगुः॥ अनेर्क्षीदित्यादे चरितार्थः उभितान्त्र
नेन उः त्र मैस्तीदित्यादिक ननभविष्यन्ति॥ नवैवं नेतान्त्र नेक्षीदित्यादे
वेव स्थानगुणप्रमाणे द्विभिप्रन्तर्यलोभाष्ये तान्त्र चैषीदित्यादे प्रमाणान्त
र्यविरहे णाड्गी वडुन प्यातामिति वाच्यम्॥ एवम्पदः कमरवडुति कमरवः
कित्करोति नमेमाणान्त्रान्ते र्यस्य विवन्ताज्ञायन्ताता॥ नवैवमपोदितानुष्टिाने

यत्र कं घ्यंतारं अर्थोर्वि वत्तं वो भव हकारप्राकारयो स्तादृशावेव अप्रदेतौ स्यातां मिलिता अभ्रम॥ अद
गर्भाणां विति हरसं प्रस्थान्या नावह रेड अ णमी यवि वत्तनायाः सिद्धानयि ष्य मालातानाः॥ ने॥
चे ग विवत्तकरणोः स्वरएतेव्य ओ बो वत्त नरए वित्यादिभि न्नानुऐ पाचे तनो ते स्यात् वयि गुभ
णाप्रवर्त्ति स्य्या द्वि वत्तविवत्तत्तरत्व केना वे ननत्त रएर सखादि तिवाच्यम॥ तथा सति विर्येनि विष
जनपायंते॥ जयड्कारराण मित्यादि नि हे शेः कुमन कम्रवेयव तीनां किते मचे कारा दिषु गु
प्रवं स्वनु माना च्चा॥ आन स न्य स्तरव ज्ञाने षु नु गुण धप्रकर्षी चोचित्ता॥ तथावति हे शाःया
भ्रगानिज्ञानि स्थानि भ्रापत्ते स्वमासार एाम्नवहति विनो निति रे ङिध बुचेत्यादि॥ अथ को ऽ ि
को नर्पिगुणवद्धि विषान नरन मपदिभा मानुप स्थिति रेवेज्ञा प्यता इति चे न्नु ॥ सन्या मपीन
वदि भाषाया मीकारस्याको रादि नि वत्ते ये अन्तरत मपदि भाषाया ओ वच्च कन्ता दिति॥
नदेवं इन्श्रो ङित्वा हृाल्न ध्या न्ति हे शा चानि रएको नं व ज्ञानं भा ष्यप्र वे च आकारप्रत नि एकत आ
नदृशा धर्यमिदं स्वत्र [redacted] ग्रंथपं पुना एर्थता॥ विभ न्यपो गं कि मिति परिभाषा तन्मि प्रत्र्ने॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

न्त्रो च्यते॥ क्ङिति चेति सूत्रे वेरकारस्येति प्राद्य पर्य्यापात माभिन्नत्वेक इतिये गुणाव द्धी न
शा.भं. योनिषेध इति नाव द्ध्य्न्हस्य ते॥ अस्य व्याख्याने गार्गेति इत्यत्र ओर्गुणो यि तिविधेय॥
५२ ओपगवादि स्त तस्यावकाशः॥ न व्याकोपहित्यमित्यत्र ज्ञावृद्धि प्रवने स्यात्॥ ए
वं स्मिन्नेव देश पर्यायभावा प्रत्याख्यायते॥ न इक वं चित्तत्र तत्र गुणवृद्धि विधायिका मे शा.१
व स्थानि व त्त पर्व्वेवसीने पीक इति पदानुचारणे नेऽग्ल न्तण नविरहान्निषेधोन प्रव ५८
र्त्तेत्॥ तत पूर्वहेतः कृतयानकुहूतः छिन्नः छिन्नवानित्यादि सिद्धेत्॥ निषेध प्र
वृत्ते चरितार्थं स्यात्॥ परिभाषा पत्तियाग पन्हे इग्लक्षणयोर्गुणवृद्ध्योरप्रसिद्धा
त्वात्॥ न देत लक्षणो हेतभाष्य हेता॥ उत्तरार्थमेव [illegible] नहि सिद्धान्तं वृद्धि मप्रत्यासि
त्ति॥ तस्य लक्षणमा[illegible]पद॥ पयपि सिद्धि विद्धि इति विधो व न्तमात्रस्य परिशेषादिकाले

व स्थानि तं व भ्यतितवयापि रूलन्तराणां तं विनानिषेधो न प्रवर्त्तते ॥ तस्माद्गुणत एर्षतिदेश
प्रवृत्यर्थं ङित्त्वं स्यामिति ॥ एवं च ह्रस्वान्त्यापस्यास्या गुणस्य ह्रस्वाख्येन तद्वद्ग्राह्यज्ञाना
सच्चित्तं ॥ कथं पुनर्गुणा ङित्त्वे सर्वत्र परिभाषा व्यतिरेकेण कः स्थानिवत्वं पक्षे व स्थाने
येन निषेधः पार्थनां ग एर्थं तत्र कूतिचेति ॥ पूर्व्वः ॥ सार्वधातुकार्धधातुकयोः जुसि चेति गुणो
तावद्लो मयपरिभाष यां गां त्यक्ष्यलिपि प्राप्तौ प्रागुन्तो ह्रापकादि भिएसंध न्हर य न्ते
ने स्थो व्यागर्मि नाविन्द्वे वविज्ञास्यतः ॥ मिदि पुगन्तलघूपधादि गुणोपसुस्यानि न्ते
[illegible] हि ष्ठाए वा ॥ न याहि ॥ मिदे र्गुणा त्र्यत्र मिद् इः मिदिः ४ ॥ नस्य मिदेरित्य [illegible] ॥ पुकिम्प्र
न्तः पुगन्तः लघ्वि उपधा पुगं नपूर्व लघूपधा चेति समाहार द्वन्द्वात्य ष्ठी ॥ नचैवं पा
वपतीत्या दावतीप्रसंगः ॥ सन्निपातपरिभाषया च्या दंत लन्त स्य पुको गुणप्रवर्त्तक
त्वात् ॥ ३ इ स्य तासिस्य त्रापि ह्रयो ह्री तो ह्रीश्य वेति त्रयाणां पष्ठिलिप्तानि ह्र ए ॥ नप

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रा॰ स॰ था॥ आवसतष्ठव अतः॥ अष्टनेरा अष्टन्या॥ स च अन ष्येनितेषामिति षष्ठी
नद्य हूठ छन्दो भ पाठा भोदन्दे ४॥ अष्टन्या च आच अत ष्येतिद्वित पद्भ्रो ग॥ ते
६० नअस्य छन्द कारस्य ष्या नितं त भते॥ वस्तुतस्तु चतुर्णामिह प्र श्ले षो गे ध्याः॥ नेत्र
ति वा नस्य वो भूगडा न्या हू षी त्या द वर्जेः क्षे सो गु णः सिद्धः पुनर्वै धा नसा म प्यात्॥ ६०
अन्य था क सोः कित्कार णात्साम प्याप्ति तिति वो नित्य द्वेव गु णो नि षिध्येत॥ एतच्च
क सु ध्वे ति सूत्रे स्फुटीक रिष्या मः॥ त पा स्र द्यो गि त्यत्रा प्युरङि॰गुणा इति वो
गो वि भ स्य ने त लो हशः॥ उ दित्वान्नु वर्जनेः॥ स्या लदद्रेनि सूत्र पोग विभागः क
तै वः॥ स्या लदद्र ष्ठ व हु त्यानो पग्ना दि पर मित्ये को पोग॥ न्हि प्रन्दु इ पोः पूर्वे
स्य च गु णा इति पो गा न्तर मत्र व ष्यमी पा नित्या दाचो गु णो न सिद्ध सः। आसि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

...भावहा १६८ शैवागमे शुक्लपक्षे शुभा दीक्षा कृष्णे मध्यफलप्रदा पंचम्यां ५ द्वादशी १ शुक्ला सप्त-
मी ७ त्रयोदशी १३।५ दशमी १० शुक्लपक्षस्य द्वादशी तु १२ विशेषतः तृतीया ३ विहिता नित्यं सर्वसंमनि-
न्दिताः १६९ सनार्विनचन्द्रिकायाम्० रवौ गुरौ शनौ सोमे कर्तव्या बुधशुक्रयोः अश्विनी रोहिणी स्वाती विशाखा
हस्तभे पुष्य ज्येष्ठोत्तरात्रयेष्वेवं कुर्य्यान्मंत्राभिषेचनम् १७० तथा च० चित्रार्द्रा रेवती पुष्य मृगाश्लेषा शततारका
धनिष्ठा मित्र मघा मूल श्रवणे सर्वदीक्षणम् १७१ शुभोदये शुभैः केन्द्र धमात्मजः १।४।७।१०।५।९ गृहस्थि-
तैः सर्वदीक्षा प्रशस्ता स्यात्पापैस्त्रिषडायगैः ३।६।११॥१७२ अथ मोक्षदीक्षा० श्रीपतिः देवाचार्य्येकर्म १०
भावगपन्ने पापैधर्मे ९ स्थानगैर्वीर्य्यहीनैः योगे प्रवज्या द्वये सुस्थिरे च कार्या तद्वौ तत्र दीक्षा मुमुक्षोः १७३
सिद्धिभिः शेषरे निन्दिते स्वपि कालेषु दीक्षोत्काग्रहणे शुभा रविग्रहे सिद्धिदा शशी ग्रंदोषं काले शशिग्रहे १७४ अथ
यविवाहः तत्र रामः गुरुशुद्धिवशेन कन्यकानां समवर्षेषु षडब्दकोपरिष्टात् रविशुद्धिवशाच्छुभो वराणामुभ-
योश्चन्द्रविशुद्धितो विवाहः शुभः मासाः फाल्गुनमाघमार्गशुचयो ज्येष्ठस्तथा माधवः शस्ताः सौम्य दिनं तथैव ति-
थयो रिक्ताकुहूवर्जिता १७६ अथ वरकन्ययोः प्रीतिः वर्णो योनि ग्रह मैत्री च ग्रहा योगण संज्ञक
...त्तमेधिष्ण्यरेवत्युत्तररोहिणीमृगमघामूलानुराधाकरस्वातीशुभमदानुलामिथुनगोलग्ने विवाहः १७७ चेति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सप्तमं वर्गोन्तराशिकूटं च नाडी चैते गुणाधिकाः १७७ नत्रवर्णाः ककाजिजोव ४।८।५२ विप्रेशो मेषः सिंहो १८ धनु
५२ ८ नृपः वृष २ कन्या ६ मृगो १० वैश्यः शूद्रो युग्म ३ तुला घटः ७।११।१७८॥ वर्णश्रेष्ठा तु या नारी न स्याभर्तानुजीव
ति यदि जीवति चेत्सा नारी विदेशनिरतः सदा १७९ अथ योनिः अश्वः श्वाश्विपाश्विन्यौ रेवती भरणी गजः क्षा
गोश्वकृत्तिकापुष्यौ नागो च मृगरोहिणी १८० आर्द्रामूलमपि श्वानौ मूषकौ भग पैतृकौ आदित्याहि [illegible]मा
र्जारौ आप्यो वश्च मर्कटौ १८१ अहिर्बुध्न्याप्यमेगावौ मित्रज्येष्ठा मृगौ तथा वसुपौष्णपदे सिंहो हस्तस्वा
तिश्च महिषौ १८२ चित्रा विशाखे व्याघ्रावन्योन्यं भिन्नवित्यै चवमुक्तेयोनयः कथिता भानां वैरं मैत्रीं विचारयेत्
१८३ श्वापदि गो व्याघ्र गज सिंह अश्व महिष श्वानं च वभ्रूरगौ वैरं वानर
मेषयोश्च सुमहत् तद्विडालेन्दुरम लोकानां व्यवहारतोन्यदपि च ज्ञात्वा
प्रयत्नादिदं दंपत्योर्नृपभृत्ययोरपि सदा वर्ज्यैः शुभस्यार्थिभिः १८४।
राशिपाधि[illegible] लघुजातके कुज १ शुक्र २ ज्ञो ३ न्दु ४ र्को ५ ज्ञ ६ कुज ८
[illegible] ९ सौरि १० यम ११ गुरवः १२ मेषाः १८५ शुक्रमन्दा।

अथ मैत्रीचक्रं लिख्यते॥

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.	ग्रह
चं.मं.बृ.	र.बु.	र.चं.बृ.	शु.र.	मं.चं.र.	श.बु.	बु.शु.	मित्रा:
बु.	बृ.मं.शु.श.	शु.श.	मं.बृ.श.	श.	मं.बृ.	बृ.	समा
शु.श.	०	बु.	चं.	बु.शु.	र.चं.	र.चं.मं.	शत्रवः

Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स सप्तम वर्गाञ्चराशिकूटंच नाडी चैते गुणाधिका: १७७ तत्र वर्णा: कर्का लिजो ब्र ४।८।१२ विप्रो मेषः सिंहो १ धनुं
५२ ९ नृप: वृष २ कन्या ६ मृगो १० वैश्य: शूद्रो युग्म ३ तुला घट: ७।११।१७८॥ वर्णश्रेष्ठातु या नारी न स्याभर्तानुजीव
ति यदि जीवति चेद्भर्ता विदेशानिरत: सदा १७९ अथ योनि: अश्व: श्वा वसिपाश्विनी रेवती भरणी गज: स्वा
गोश्च कृत्तिका पुष्यौ नागो च मृग रोहिणी १८० आर्द्रा मूल मपि श्वानो मूषको भग पैतृकौ आदित्याहि स्वमा
र्जा रोऽश्वापो वस्तु श्च मर्कटौ १८१ अहिर्बुध्न्यार्यमे गावौ मित्र ज्येष्ठा मृगो तथा वसुपोष्टपदे सिंहो हस्तस्वा
तीच महिषौ १८२ चित्रा विशाखे व्याघ्रा स्त्वोन्त्र भिजित्स्मृते चवनु केशान य: कथिता भानां वैरं मैत्री विचारयेत
१८३ श्वापति गो व्याघ्र गज सिंह मश्वमहिषश्वानं च वभ्रूरगौ वैरं वानर
मेषयोश्च सुमहत्तद्व विडालेन्दुरम लोकानां व्यवहारतोन्यदपि च ज्ञात्वा
प्रयत्नादिदं दंपत्योर्नृप भृत्ययोरपि सदा वर्ज्य: शुभस्यार्थिभि: १८४।
राध्यक्षाधिपः [illegible] लघु जाल के० कुज १ शुक्र २ ज्ञो ३ इन्दु ४ अर्को ५ ज्ञ ६ कुज ८
[illegible] सौरि १० यम ११ गुरव: १२ मेषा: १८५ शुक्रमन्द।

अथ मैत्री चक्र लिख्यते॥

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.	ग्रह
चं.मं.बृ.	र.बु.	र.चं.बृ.	शु.र.	मं.चं.र.	श.बु.	बु.शु.	मित्रा:
बु.	बृ.मं.शु.श.	शु.श.	मं.बृ.श.	श.	मं.बृ.	बृ.	समा
शु.श.	०	बु.	चं.	बु.शु.	र.चं.	र.चं.मं.	शत्रव:

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

...of taking over charge and the entire electi... held
...petitioner and holding on the corrected roll... the

...Published in North E...
...azar...
...ltaneously From Allahabad
...8th Year, Of Publication
...OR — TUSHAR KANTI GHOS...

...ver Suez...

India Not T... Impede Negotiation...

LONDON, A...

Mr. V. K. Krishn... leader of the Indian de... the 22-Nation Londo... ence on Suez, said h... that India had no ... ests in the proposals ... before the Conference.

His country would ... see Egypt ... negotiatin... plan which Egypt's ... a basis for negotiation...

Mr. Menon ... old pr... morning that "if the ... think that they cou... on the 17-Nation pr... shall be happy.

"Nothing will be ... there or in Cairo ... Delhi or anywhere ... impede negotiation... 17-Nation proposals. ... desire to see any ... being put in the wa... negotiations."

The Indian leader ... the only reason why ... sented her plan befo... ference was that she ... ous to have a solution ... fore she put forward ... what she thought wou... negotiations.

"We have done wha... done at the conference ... sole intention that it s... to negotiations".

Mr. Menon is likel... in London during the ...

No plans have yet b... as to his departure for ... it is likely that he may ... halt at Cairo on his wa... (Reuter)

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.